

अथर्ववेद ५।५५।

अथसविग्रहामरकोशप्रथमकांडप्रारंभः

शुभं दीप्त्युत्पत्तये
विप्रोक्तं विप्रोक्तं मे

[illegible]

श्रीरोतनाममन्त्राभ्यान्मयं यस्यज्ञानदयासिधोरगाधस्थानघागुणा ॥ सेव्यनामद्वयोधीरा मश्रियेनामुनायच १ समाहृत्या
न्यतत्राणिसक्षिमैःप्रतिसंस्कृते ॥ सपूर्णमुच्यतेवर्गेनामलिगानुशासन २ निजकारणाभ्युदयःसुखमप्येवमप्येवमिहमिह कृतेनशास्त्राभ्याम्

लिंगज्ञानोपायंदर्शयति प्रायशइति प्रायशोबाहुल्येन रूपस्थभेदः रूपभेदः तेन यथा रमा इंदिरा पिनाको जगवं पिनाकस्य पुंस्त्वं अजगवक्कीर्त्तं धनुरित्यस्य पूर्वज
 साहचर्यात् न पुंस्त्वं तद्विशेषविधेः क्वचित् तद्विशेषः लिंगबोधकशब्दः तस्योपादानात् विधेः यथा भेरी स्त्री दुंदुभिः पुमान् तेन भेरीति इन्नंतोन रोचिः शो
 रुभेक्लोवे क्वचिद्विशेषणेन यथा कपालौ तत्परो हनुः हनोः पुंस्त्वं ३ अत्रकोशे अनुक्तानां भिन्नलिंगानां भेदकयनाय द्वंद्वः एकशेषश्चनकृतः अतएव देवतादौ
 नामराइतिनकृतं एतदुदाहरणं देवतादैवतानि तत्र देवतास्त्रियां देवता निवापुंसि एतेषां अमरपदेन साकं द्वंद्वे सति अमरपदगतमेव लिंगं स्यात् एकशेषेपि

प्रायशो रूपभेदेन साहचर्याच्च कुत्रचित् ॥ स्त्री पुं न पुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित् ३
 भेदारव्यानाय न द्वंद्वो नैकशेषो न संकरः ॥ कृतोऽत्र भिन्नलिंगानामनुक्तानां क्रमादृते ४

रूपबोधो न स्यात् अभिन्नलिंगानां तु तौ कृतौ त्रिदिव त्रिदशालया इति पादारभ्य घ्नितुर्याशा इत्यत्र पादशब्दे एकशेषः स्थलान्तरे उक्तानां भिन्नलिंगानां
 कृतौ यथा विद्याधरास्यरोयक्षेति मातापितरौ तथा संकरोपिनकृतः संकरो नाम भिन्नभिन्नलिंगानां मिश्रता यथा स्तव इति पुल्लिङ्गं प्रपद्यस्तोत्रं क्लीबं
 कृतं अग्रे च स्तव्यादि स्त्रीलिंगम् न तु स्तुतिस्तोत्रमित्यादि एवं जनुर्जनेनेत्यादिकं ज्ञेयं तादृशानां क्रमं विना पाठो न कृत इति दिक् ४ ६५ ६५

ऋग्वेदोपनायार्थत्रिविधितिपददत्त तद्विषु अधिकलिगस्याभावात् न्यायसिद्धमिदमिथुनस्त्रीपुंसौ तत्र द्वयोरिति यथा अशनिर्द्वयो द्विराद्येषु पलक्षण अतएव हि
 होनप्रसवे सर्वे द्वयहोने कुकुदरे इति सगच्छते यन्निष्कृष्टलिगतन् शेषलिगकत्वेय यथा वज्रयस्त्री स्यादिति न्यायसिद्धत्वेन न्विशोपनिषेधे शोपाभ्यनुज्ञानात् नुअनेयस्य
 त्वनअथ आदिर्यस्यायादि त्वनंचअथादिनामपदलिगपदसर्वनामपदअव्ययपदचपूर्वान्वयिनमवति नगरीत्वमरावती जवोयशी प्रपुसिलतर्हि रास्तनायनिषुद्व्येति
 लिगपद तस्यतुभियेति शिल्पदवानुपुसि अयशब्दो अथोशब्दस्याप्युपलक्षण अएवअनुक्रोशोप्यघोहस इत्यादि सिद्धमिति ५ स्वं अव्ययस्वरादित्वात् स्वर्यनेस्तु
 यनेवा स्तृशब्दोपतापयो स्वरति शब्दायतश्चिवा स्वरति अमास्याउपतापयति इति सिद्धान्तः अव्ययोः स्त्री शब्दभेदेनाविष्णोर्निर्व्ययेत्रिषु आदीमगलार्थपाठस्व

त्रिलिग्यात्रिविधितिपदमिथुनेतु द्वयोरिति ॥ निष्कृष्टलिगशेषार्थत्वनाथादिनपूर्वभाक् ५ स्वरव्यययस्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशाह
 याः ॥ सुरलोकोद्योदिवोद्वेस्त्रियाकूबेत्रिविष्टपम् ६ र्ग सुष्टुअर्ज्वनेस्वर्गः अर्ज अर्जने कर्मणिषञ् ऋज्यतेः स्मिन्निति वा ॥ नाकः नकस्वरव अकदु
 खतन् नविद्यतेयस्मिन्नाक प्रहृतिभावान्नलोपोन नाकस्कृत्रिदिवेवरे ॥ विदिव अयः अह्यविष्णुशिवा दिव्यतेः त्रैतित्रिदिव ह्यत्रैतिषञ् स्वर्गेपित्रिदिवनद्यामिति
 मदिनी ॥ त्रिदशाहय त्रिदशानादेनानामालयः द्वादशमास ॥ सुरलोक सुराणालोक ॥ द्योशब्दस्य द्यौः द्योतनेस्यामिति द्यौ गोशब्दवन् गोतोषित्वेति द्यौ द्यावी द्याव-
 द्याव द्यावी द्या द्यावा द्योभ्या द्योभिरिति द्यौरव्ययमेक ॥ द्यौदिव औत् दिवोदिवः द्वेस्त्रिया ॥ त्रिविष्टप कूबे द्यौः स्त्रीस्वर्गेचगमनेदिवकूबतयोः स्मृतमदिर सैरिभ
 शक्रभवनखदिवनभरतित्रिरादृशेषान् त्रिविष्टप विशतिसुष्ठुतिनोयस्मिन्निति विष्टप विशोः ऋपन् त्रितीयविष्टपत्रिविष्टप अयंपुस्यपि तथाचामरमाला पिष्टुपोवि
 ष्टुपोप्यस्त्री भवनचनपुसकमिति इति नवस्वर्गनामानि ६

अमराः नम्रियंते मृड्प्राणत्यागे पचाद्यच् अमरस्त्रिदशोऽप्यस्तिसंहारे कुलिशोऽद्रुमे स्त्रीगुडूच्य मरावत्योः स्थूणादूर्वाजरायुषु ॥ निर्जराः जरायाः निष्क्रान्ताः निर्जरः
 । त्पुमान् देवे जरात्यक्ते च वाच्यवत् निर्जरानुगुडूच्यांच तालपण्यामपि स्त्रियाम् ॥ देवाः दिव्यंतीति देवाः पचाद्यच् देवः सरे घने राक्षिदेवमारव्यातमिंद्रिये देवी
 कृताभिषेकायां तेजनीस्पृक्कयोरपीति ३० ॥ त्रिदशोः तृतीयाद्यैव नारव्यादशासदाद्येषां त्रीन्नापान्दशान्तिवा दंशदशने ॥ विबुधाः विशिष्टोबुधोद्येषांते विशेषेण-
 बुध्यंते वा बुधअवगमनेऽगुपधेनिकः ॥ स्रराः सरंति पुरप्रसवेऽर्थयोः दीप्तौ च यद्वा स्ररा अस्ति येषांते यद्वा शोभनं राजंते राजृदीप्तौ अन्येभ्योऽपि इति ३१ ॥ स्रराच-
 कषमद्ययो पुष्टिं गस्त्रिदिवेशे स्यात् ॥ स्रपर्वणाः स्रष्टुपर्व अमावास्यादि चरितमंगुल्यादि पर्वकृत्सवोद्येषां वा स्रपर्वनाशरेवंशोपर्वधूमस्ररेषिच ॥ स्रमनसः शो-

अमरानिर्जरादेवास्त्रिदशा विबुधाः स्रराः ॥ स्रपर्वणाः स्रमनसस्त्रिदिवेशादिवौकसः ७ आदितैद्यादिविषदो लेखा अदिति नंदनाः ॥ आ-

दित्याः क्रभवो स्वप्ना अमर्त्या अमृतांधसः ८

भनंमनोद्येषांते स्रमनाः पुष्पमाळत्योः स्त्रियां नाधीरदेवयोः ॥ त्रिदिवेशाः त्रिदिवस्य ईशाः ॥ दिवौकसः दिवमोको

येषांते दिवशब्दोऽदंतः ॥ मदिरः सौरिभः शक्रभवनं रवंदिवं न भइति त्रिकांडशेषान् द्यौः ओकोद्येषांते इति विग्रहे दिवौकसोऽपि स्याद्विवोकादिवौकाश्च देवे चापीह प-
 क्षिणी इति रंति देवान् दिवोकाश्च दिवौकाश्च पुंसि देवे चानके ७ आदितेयाः अदित्या अपत्यानि स्त्रीभ्योऽकृ ॥ दिविषदः दिविसीदंति वर्तंते षट्पु विशरणगत्यवसानेषु
 स्रपामादिषु चेति सत्त्वं द्रुसदोऽपि तदुक्तं गाघे मनः स्रयेन द्रुसदान्यधीयते ॥ लेखाः लेख्यंते चित्रादौ लिख अक्षरविन्यासे अकरोति घञ् ग्रीवाहस्तपादेषु नि-
 स्त्रोरेखाः संत्येषांमिति वा लेखो लेख्या स्ररे लेखा लिपिराजिकयोर्मता ॥ अदिति नंदनाः अदितेः नंदनाः ॥ आदित्याः अदितेरपत्यानि ण्यप्रत्ययः आदित्यो भास्व-

रेदेने क्रमप क्रशब्दवाच्य सर्ग अदिनिर्वा स्वरादित्वादव्यय तत्रभवति॥ अस्वप्ना अविद्यमान स्वप्नोपेया॥ अमर्त्या म्रियनेत्रेतिप्रत्य स्वार्थेयन् भूर्लोक
नमर्त्या अमर्त्या ॥ अमृतअधोन्नयेषाने सान शब्द ८ बर्हिर्मुखा बर्हिरग्निर्मुस्येषाने ॥ क्रतुभज्ज क्रतुर्क्रतुषुवाभजने क्तिप्प्रत्ययान ॥ गीर्वाणा गी
र्वाणा इत्यपि गिरवन्चने क्तवप्रियत्वात् वनुयाचने कर्मण्यण् गीरेव निग्रहानु ग्रहसमर्थोवाणोऽस्त्रयेषाने॥ दानवारय दानवानामरय ॥ वृदारका पशस्त
वृदयेषा शृगवृदाभ्यामारकन्॥ दैवतानि पुसिवादैवता देवता स्त्रिया इतिदेवानानामानिषड्शिति ९ आदित्यादयः प्रत्येकगणदेवताः समुदायचारिण्योदे
वता आदित्याद्वादशप्रोक्ताविश्वेदेवादशस्पृता वसवश्चाष्टसस्वाता पट्त्रिंशत्तुषितामताः १ आभास्वराश्चतुःषष्टिर्वाता पचाशदूनका महाराजिकनामा

बर्हिर्मुखा क्रतुभजोगीर्वाणादानवारय ॥ वृदारकादैवतानिपुसिवादैवतास्त्रिया ९
आदित्यविश्ववसवस्तुषिताभास्वरानिला ॥ महाराजिकसाध्याश्चरुद्राश्चगणदेवता १०

नोद्देशनेविशतिस्तथा २ साध्याद्वादशविस्वातारुद्राएकादशस्पृता विश्वेसर्वनामसज्जोय विश्वः विश्वो विश्वे विश्वतिकर्मसूदतिविश्वे विश्वप्रवेशने ओणादि-
कःकन्॥ वराव वसतीतिवसव वसनिवासेउप्रत्ययः॥ तुषिता तुष्वनितुषतुष्टौ क्तिन्, आभास्वरा आसमताद्वासनशीला भासदीप्तौस्थेशभासेतिवरच्
अनिष्ठ अनत्यनेन अनप्राणधारणे रक्तच् अनिष्ठोवक्तवान्यो ॥ महाराजिका महतीराजि पत्तिर्येषाने यद्वा महाराजोदेवतायेषा महाराजोतिठञ् ॥ साध्या-सा
ध्वसिद्धि साधससिद्धौ प्यत् सास्तियेषामत्वर्थेच् साध्योयोगानरेसरे गणदेवविशेषेचसाधनीयेचवाच्यवन्॥ रुद्राः येदयत्यसुरान् रुदिर् अश्रुविमोचने सेदीर्षिस्तुक्

विद्याधराः विद्यायाद्युत्तिकांजनादिविषयिण्याधराः धारकाः पचाद्यन् ॥ अप्सरसः अन्धः सरन्ति सुगतौ असन् ॥ यक्षः यक्ष्यते पूज्यते यक्षपूजायां कर्मणि घञ्
यक्षोगुत्थकमाने च गुत्थकाधीश्वरेपि वा ॥ रक्षांसि रक्षन्त्येभ्योरक्षांसि रक्षपालने असन् ॥ गंधर्वाः गंधं सौरभमर्वन्तीति गंधर्वाः अर्वगत्तौ कर्मण्यण् शकंधादिः ॥ किन्नराः कु
त्सिताः नराः ॥ पिशाचः पिशितमश्नाति पृषोदरादिः अशभोजने ॥ गुत्थकः गुहंति निधिं रक्षन्ति गुहसंवरणे निधिं रक्षन्ति ये यक्षास्ते स्युर्गुत्थकसंज्ञका इति यद्वा गुत्थं कु
त्सितं कायति कैशब्दे आतर्त्तिकः यद्वा गुत्थं गोपनीयं कंसं रक्षन्त्येषामिति वा ॥ सिद्धः सिद्धिरस्यास्तीति मत्वर्थे च ॥ भूतः भवति इष्टं प्राप्नोति भूषामौ अमी विद्याधरादयः
दशदेवयोनयः देवायोनिर्येषां ते देवयोनयः देवांशका इत्यर्थः ११ असूराः अस्यन्ति क्षिपन्ति देवान् असूराः असूक्ष्मेपणे असेरुरन् आसूरा इत्यपि पाठः प्रज्ञाद्यण् अ-

विद्याधराप्सरोयस्सरक्षोगंधर्वकिन्नराः ॥ पिशाचोगुत्थकः सिद्धो भूतो मी देवयोनयः ११ असूरा दैत्य दैते यदनुजेन्द्रारिदानवाः ॥ शक्रशि
ष्यादिति सुताः पूर्वदेवाः सूरद्विषः १२ सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः ॥ समंतभद्रो भगवान्मारजिह्वो कजिज्जिनः १३

सुपुरमंते वा ॥ दैत्याः दिनेरपत्यानि ण्यः ॥ दैतेयाः पूर्ववत् ॥ दनुजाः दनोर्दनीवाजाता ॥ इंद्रारयः इंद्रस्य अरयः ॥ दानवाः दनोरपत्यानि अण् ॥ शक्रशिष्याः शक्रस्य शिष्याः ॥ दि
निसूताः दितेः सुताः ॥ पूर्वदेवाः पूर्वचते देवाश्च यद्वा पूर्वदेवाः अन्यायाद्गृहाः पूर्वदेवायेभ्यो वा ॥ सूरद्विषः सूरान् द्विषन्ति द्विषअपीनौ सत्सूरतिक्विप् इत्यसूरनामदशकं
१२ सर्वज्ञः सर्वजानातिज्ञा अवबोधने कप्रत्ययः ॥ सुगतः शोभनं गतं ज्ञानमस्य ॥ बुद्धः प्रज्ञास्तानुद्धिरस्य यद्वा बुध्यते मतिबुधीति क्तः ॥ धर्मराजः धर्मेण राजते धर्मस्य रा
जेति वा घञ् ॥ तथागतः तथासत्यं गतं ज्ञानं यस्य ॥ समंतभद्रः समंतं भद्रमस्य सः ॥ भगवान् भगं महात्म्यमस्यास्ति ॥ मारजित् मारं कामं जयतीति क्विप्नुक् ॥ लोकजि
त् लोकं जयतीति ॥ जिनः जयतीति जिनः जिजयेन कप्रत्ययः १३

षडभिज्ञं षट् अभिनं ज्ञायमानानियस्यस षट् दिव्यचक्षुः श्रोत्रपरिनिजज्ञानपूर्वनिवासानुस्मृति-आत्मज्ञानविद्यद्वयनकायव्यूहादिसिद्धिश्चेति यद्वा षट्सुदानशी-
 लक्षानिवोर्यध्यानप्रज्ञासु अभिज्ञा आद्यज्ञानमस्येति ॥ दशबलं दशचलानियस्य यदाहुः दानशीलसमावीर्यध्यानप्रज्ञाबलानिच उपायः मणिधर्तानदशबुद्धयला-
 निच ॥ अह्यवादी अह्यअद्वैतवदत्तवश्य आवश्यकै णिनिः ॥ विनायकः विनयति अनुशारित नीज् प्रापणे ण्वुत्तुहृदि आम् ॥ मुनीन्द्रः मुनिपुरद्व ॥ श्रीघनः श्रियाघ-
 नापूर्णः क्षत्रादिषु पाठान्नणत्वा ॥ शास्ता शास्तीति शास्तेस्तृन्तृच्वा ॥ मुनि मन्यते अष्टादशबुद्धस्य १४ शाक्यमुनिस्तु शाक्यस्य प्रतिच्छन्नवासोयस्याचचक्रि-
 रे तस्मादिह्वाकुवशास्ते शाक्यादिति मविस्मृताः शाकेभवाः शाक्या दिगादित्वाद्यन्तद्दशावतीर्णो मुनिः शाक्यश्चासौ मुनिश्च शाक्यसिंह शाक्यः सिंह इव उपमितमि-

षडभिज्ञो दशबलो ह्यवादी विनायक ॥ मुनीन्द्र श्रीघनः शास्ता मुनि शाक्यमुनिस्तु १४ शाक्यसिंह सर्वार्थसिद्ध शौद्धोदनिश्चस ॥

गौतमश्चाकचधुश्च मायादेवीस्ततश्चस १५ ब्रह्मात्मभूः सूरज्येष्ठ परमेशोऽपितामह ॥ तिसमासः ॥ सर्वार्थसिद्ध सर्वार्थेषु सिद्ध निष्पन्न स-
 र्वार्थः सिद्धोऽस्येति वा सिद्धार्थोऽपि पर्यायः सिद्धार्थो बुद्धसर्वपावितिशेषतः ॥ शौद्धोदनिः शुद्धोदनस्यापत्य अन्तरज् ॥ गौतमः गौतमस्य अयशिष्य तस्येदमित्यण्-
 ॥ अकचधुः अकचधुः सूर्यवशजलात् ॥ मायादेवीस्ततः मायानासौ देवी चतस्याः स्ततः मायाशब्दस्य भाषिण पुस्कत्वा भावान्प्रवत्य इति बुद्धावातर म्नेरस्य
 शाक्यमुनेनामसप्तक १५ ब्रह्मा हृदि वर्धयति प्रजादिति ब्रह्मा हृदि हृद्द्वौ हृदि वर्धते वा मनिन् प्रत्ययेन स्यादादेशः ॥ आत्मभूः अत्यन्त विष्णोः सकाशात् आत्म-
 नास्वयमेव वा भवति किप् ॥ सूरज्येष्ठ सूर्येष्णुज्येष्ठ ॥ परमेशो परमेश्वरमनि चिदाकाशे ब्रह्मपदे वा तिष्ठति किदिति इति परमेष्ठ तत्पुरुषेति बहुलमित्यनुक् ॥
 पितामह लोकपिनुष्ण मरीच्यादीना वा पितामहः पितृन् ब्राह्मणमहन् ॥

वासुदेवः वसुदेवस्यापत्यं ऋष्यं धकेत्यण् यद्वा वसतीति वासुः वासुश्चासौ देवश्च सर्वत्रासौ समत्वं च वसत्यत्रेति वेद्यतः ततो सौ वासुदेवेति विद्वद्भिः परिगीयत इति
विष्णुपुराणात् यद्वा वसुदेवेशत्वात् करणे दिव्यते प्रकाशते इति शेषे इत्यण् ॥ त्रिविक्रमः त्रिषु लोकेषु गुणेषु वा त्रिविक्रमो यस्य त्रयो वा त्रिक्रमाः पादस्यासाः यस्य २०
देवकी नन्दनः देवक्याः नन्दनः ॥ गौरिः शूरस्यापत्यं वंशजत्वात् गुणोपादादणं वा धित्वा इव सौरिरपि ॥ श्रीपतिः श्रियः पतिः ॥ पुरुषोत्तमः पुरुषेषु उत्तमः पुरुषेभ्यो वा उत्तमः
उत्तमश्चासौ पुरुषश्चेति तत्त्वं ॥ वनमाली आपादपयं याला वनमालेति सामनेति कलिंगः सास्यास्तोति मत्वर्येणिनिः वनं मलितुं शीलमस्येति वा मलधारणे णिनिः ॥ ब
लिध्वंसो बलिमस्तरं ध्वंसितुं शीलमस्य बलिना पूजादिना अविद्यां ध्वंसितुं शीलमस्येति वा ॥ कंसारातिः कंसस्थारातिः ॥ अधोक्षजः अधः कृतं अक्षजं ऐन्द्रियकं ज्ञानं येन

वासुदेवस्त्रिविक्रमः २० देवकी नन्दनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः ॥ वनमाली बलिध्वंसो कंसारातिरधोक्षजः २१ विश्वंभरः कैठभजिद्विधः
श्रीवत्सलाञ्छनः ॥ पुराणपुरुषो यज्ञपुरुषो नरकांतकः २२ जलशायी विश्वरूपो मुकुन्दो मुरमर्दनः ॥ वसुदेवोऽस्य जनकः स एवानकदुन्दुभिः २३

यद्वा अधोक्षाणां जितेन्द्रियाणां जायते प्रत्यक्षो भवति अधोक्षजं ज्ञानमस्येति २१ विश्वंभरः विश्वं विभर्ति संज्ञायां भृरतिरक्च् विश्वंभरोऽच्युतेश्चैपुंसि विश्वंभराः भवि कैठभजित्
कैठभमजैषीत् सत्सूद्रनिकिप् ॥ विधुः विध्यत्यसुरान् कुप्रत्यये रां प्रसारणं ॥ श्रीवत्सलाञ्छनः श्रीयुक्तो वत्सः श्रीवत्सः आवर्तविशेषः लाञ्छनं यस्य शौरिः श्रीवत्सदैत्यारिवि
प्लक्षसेनजनार्दनाः इति शब्दार्णवात् ॥ पुराणपुरुषः कर्मधारयः ॥ यज्ञपुरुषः यज्ञफलदः पुरुषः ॥ नरकांतकः तन्निवारकः २२ जलशायी ॥ विश्वरूपः विश्वरूपयति ॥ मु-
कुन्दः ॥ मुरमर्दनः इति विष्णोर्नामानि ॥ अस्य रुष्णस्य जनकः पिता वसुदेवः वसुधुदिव्यति इति वसुदेवः पचाद्यच् दिवुक्तीडादौ स एव वसुदेव एव आनकदुन्दुभिः
आनकैर्दुन्दुभिश्चोपलक्षितः वसुदेवजन्मनि देवैरानकदुन्दुभिर्वा दनात् द्वे रुष्णापितुः २३

बलभद्र बलभद्रश्रेष्ठमस्य बलेन भद्र इति वा बलभद्रात्रायमाणकुमार्योऽपुसिसीरिणि ॥ प्रलबध्न प्रलबध्नवान्मूलविभ्रजादित्वात्क ॥ बलदेव बलेन दिव्य-
 निपनाद्यच् ॥ अच्युताग्रजः अच्युतस्य अग्रज ॥ रेवतीरमण रेवत्याः रमण नद्यादित्वात् ॥ राय रमने रमने योगिनोऽस्मिन्निनिवाणः षब्दा ॥ कामपाल कामान्पा-
 लयति पालरक्षणो कर्मण्यण् ॥ हलायुधः हल आयुधयस्य २४ नीलावरः नील अवयस्य ॥ रोहिणेय रोहिण्या अपत्यद्वक्प्रत्ययः ॥ नालाक नाल अकः ध्व-
 जोयस्य ॥ सुसली मुशालमस्त्रियस्य सुसंखडने कलच् ॥ हलीहलमस्यस्य ॥ सकर्षण सकर्षति सम्यक्कृषीते वा कर्तरित्यु कर्मणि ल्युट्वा ॥ सीरपाणिः सीर-
 पाणावस्य ॥ कालिदीभेदन कालिद्याः भेदनः नद्यादि ॥ बल बलमस्यास्ति अर्शाभाद्यच् रनिबलरामस्य सप्तदशनामानि २५ मदनः मदयतीति मदीर्हर्षग्लेपनयोः

बलभद्र प्रलबध्नो बलदेवोऽच्युताग्रजः ॥ रेवतीरमणो राय कामपालो हलायुधः २४ नीलावरो रोहिणेयस्तालाको सुसलीहली ॥ सकर्षण
 सीरपाणि कालिदीभेदनो बल २५ मदनो मन्मथो मार प्रहृस्नो मीनकेतन ॥ कदर्पो दर्पकोऽनग कामः पंचशर स्मर २६ ल्युप्रत्ययः ॥ म-
 न्मथः मथ्नातीति मथः मथनिखोडने पचाद्यच् मनस मथः मन्मथः मन्मथः कामचिन्ताया कपित्थकुसुमायुधे ॥ मार म्रियतेऽनेन करणे षब् ॥ प्रहृस्नः प्रहृष्टस्व-
 बलयस्य ॥ मीनकेतनः मीनः मकरः केतनध्वजोयस्य ॥ कदर्प कपित्थव्ययकुत्साया कुत्सितो दर्पोऽस्य कदर्पः यद्वा कसुरवंदयति ॥ दर्पक ण्वुलत दर्पयति णि-
 जनः ॥ अनग नास्ति अगमस्य यद्वा नागज्ञानमस्मादिति वा अनगो मदनेन गमाकाशमनसोरपि ॥ कामः काम्यतेऽनेन ॥ पंचशरः पंचशरायस्य पंचशरा के उ-
 न्मादन स्तापनश्च शोषणस्तमनस्तथा समोहनश्च कामस्य पंचबाणा प्रकीर्तिता ॥ स्मर स्मरयति उत्कृठयति स्मृ आध्याने पिबतादच् मित्वा तु ह्रस्वः स्मर्यतेऽने-
 नेति वा २६

हिरण्यगर्भः हिरण्यं हिरण्यमयं अंडं तस्य गर्भ इव तदंडमभवत्तैमंसहस्रांशुसमप्रभभित्तिमनूक्तेः यद्वा हिरण्यंगर्भेयस्य ॥ लोकेशः लोकानामीशः ॥ स्वयंभूः स्वयमेव
भवतीति भुवःसंज्ञांतरयोरिति क्विप् ॥ चतुराननः चत्वारिआननानि यस्य १६ धाता दधाति दुधाज्धारणपोषणयोः ण्वुल् नृचावितिनृच् ॥ अल्लयोनिः अल्लं योनिर्यस्य
॥ द्रुहिणः द्रुह्यति दुष्टेभ्यः द्रुहिजिघांसायां बाहुलकादिनच् द्रुघणोपि ब्रह्मात्मभूः स्याद्द्रुहिणः द्रुघणश्च पितामह इति भागुरेः ॥ द्रुघणः द्रुः संसारदृष्टः हन्यते ने ॥
नेत्यर्थः द्रु उपपदेहंतेरप् प्रकृतेर्घनादेशः पूर्वपदादिति णत्वं ॥ विरिंचिः विरचयतीति विरंचिः रचय प्रयत्ने पृषोदरादिः विरिंचोपि पाठः विरिंचो द्रुघणः शिंजो विरिंचि द्रुहिणो
मत इति शब्दार्णवात् ॥ कमलासनः कमलं आसनं यस्य ॥ स्वष्टा सृजतीति सृज विसर्गे नृच् अमागमः ॥ प्रजापतिः प्रजानां पतिः प्रजापतिर्नादत्तादौ महीपाले विधा-

हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयंभूश्चतुराननः १६ धाताल्लयोनिर्द्रुहिणो विरिंचिः कमलासनः ॥ स्वष्टा प्रजापतिर्वेधाविधाता विश्वसृष्टिधिः १७ वि
ष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुण्ठो विष्टरश्च वाः ॥ तरि ॥ वेधा विधात्रो वेधचेति असिप्रत्यये वेधादेशे साधुः विदधाति ॥ विधाता विशेषेण विदधाति दधाते स्तृच् ॥ विश्वसृष्टि
श्वंसृजति क्विप् ॥ विधिः विधने इति उपसर्गे घोः किं विंशतिर्ब्रह्मणः १७ विष्णुः विवेष्टि विप्लूत्याप्तौ विषेः किञ्चेति नुः ॥ नारायणः नारायणोपि नराणां समूहो नारं तस्य स-
मूह इत्यण् तदयनं यस्य नराः अयनं यस्येति विग्रहे नारायणोपि अथ नारायणो विष्णु रूध्वं कर्मानरायण इति शब्दार्णवः वसुर्नारायण पुनर्वसु विश्वरूपा इति त्रिकांडशो-
षात् नरस्यापत्यं वा नराज्जातानाराः शौषिकोण् आपः तत्त्वानि वा अयनं नारमयते जानानि वा अयति प्रवर्तयति वा अयगतौ लफट् ॥ कृष्णः कृष्णो वर्णो स्यास्तीति मत्वर्थे नृ
कृषीति अरीजिति वा बाहुलकान्नच् ॥ वैकुण्ठः विकुण्ठाया अपत्यं वा विगताकुण्ठानाशोस्येति वा विकुण्ठं ज्ञानं स्थानं वा यद्वा विकुण्ठायां जीवानां अयं वैकुण्ठः तस्येदमित्यण् नि

यताज्ञानदेवा ॥ विष्टरश्वाः विष्टरेभ्युयने असुन् विष्टरः वृक्ष पलाशीविष्टरः स्थिररनित्रिकादशेष वृक्षश्चात्राश्वत्थः यद्वा विष्टरोदर्भमुष्टिरिवश्रवसीकर्णा यस्येति या ॥
 दामोदरः दामउदरेयस्येति ॥ तृषीकेश तृषीकाणामिद्रियाणामीश ॥ केशव कश्चरिशश्चकेशौ पुत्रपौत्रौक्तः केशाहोन्यतरस्या यस्य केशौवानोति वागन्तो आ
 तर्निक शम्भोः पितामहोब्रह्मापिताशक्राद्यधीश्वर इति पाद्योक्ते ॥ माधव माया लक्ष्म्या धवः यद्वा मधोरपत्य अण् नहूशत्वात् ॥ स्वभूः स्वन भवती-
 तिक्लिप् १८ दैत्यारि दैत्यानाअरि ॥ पुडरीकाक्ष पुडरीकमिव अक्षिणी यस्य स समासात् षच् ॥ गोविदः गाभ्रव स्वर्गं धेनुया वेदवा अविदन् वयहरूपे
 णोत्तरान्गामविदन् कामधेनोश्च ऐश्वर्यप्राप्ते इद्रेण स्वर्गस्य निवेदनात् मत्स्यादिरूपेण वेदहरणात् ॥ गरुडध्वज गरुडः ध्वजः चिह्नमस्येति ॥ पीतांबर पीत अवर

दामोदरोत्तृषीकेश केशवो माधव स्वभूः १८ दैत्यारि पुडरीकाक्षो गोविदो गरुडध्वजः ॥ पीताम्बरोऽच्युत शार्ङ्ग विष्वक्सेनो जनार्दन

१९ उपेद्र इद्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः ॥ पचनाभो मधुरिषु यस्य ॥ अच्युत नास्ति च्युतस्वलनस्वपदाद्यस्य च्युद् गन्तो ॥ शार्ङ्ग शृगस्य विक्रमः शार्ङ्ग

धनुः यस्यास्ति अनश्वि ॥ विष्वक्सेनः विष्णुना नाअचति विष्णुची सेनायस्य विष्वक् विश्वक् स्मृतौ विसेर्विषुव विश्वतया इति द्विरूप कोशात् विष्वक्सेनाफचिन्या
 स्याद्विष्वक्सेनो जनार्दने ॥ जनार्दनः जननजनः जन जन्मतन् अर्दनि जनार्दनः नद्यादि जनाः समुद्रस्थे दैत्यभेदाः तेषा अर्दन इति वा १९ उपेद्र इद्रमुपगत अनुज
 त्वात् ॥ इद्रावरजः इद्रस्य अवरजान् जनेर्दः ॥ चक्रपाणि चक्रपाणो यस्य प्रहरणार्थे इति सप्तम्या परनिपात ॥ चतुर्भुजः चत्वार भुजा यस्य यद्वा भुक्ते भनक्ति वा शु
 जः इगुपधेतिक चतुर्णाधर्मार्थकाममाक्षाणा भज ॥ पचनाभः पचनाभो यस्य योगविभागादच् ॥ मधुरिषु मधोरस्फुरस्य रिषु ॥

शंवरारिः शंवरस्य अरिः क्लीबंतु शंबरे नीवौ बौद्धव्रतविशेषयोः विशेषेपुंसिदैत्यस्य मत्स्यहृदि ऋणस्य चेति रभसः शंबरं सलिलेपुंसि मृगदैत्यविशेषयोरिति मेदिनी ॥ मनसि-
जः शृंगाररूपेण मनसि जायते स्य जनेर्देः ॥ कुसुमेषुः कुसुमानि शेषवो यस्य ॥ अनन्यजः नास्त्यन्यो यस्य स्यात् अनन्यः विष्णुः तस्माज्जातः मनसो न्यस्मान्न जायते वा-
जनेर्देः ॥ पुष्पधन्वा पुष्पधनुरस्य वासं ज्ञाया इत्यनङ् ॥ रतिपतिः रतेः पतिः ॥ मकरध्वजः मकरः ध्वजोऽस्य ॥ आत्मभूः आत्मना भवति किप् २७ ब्रह्मसूः ब्रह्म तपः ब्र-
ह्माणं कृत्वति चालयति धूपेरणे अत्रापि किप् ॥ विश्वकेतुः दशकेतुर्वा ऋष्यकेतुर्वा ऋष्यकेतुरपि विश्वस्मिन् केतुर्यस्य पताकायां द्धनौ केतुर्ग्रहोत्पत्तारलक्ष्यस्वि-
ति रभसः तदुक्तं शिवपुराणे स्वङ्गायुधो निरुद्धः स्यात्तथा वै ऋष्यकेतनामिति मदनस्य नामान्येको न विंशतिः अरविंदमशोकं च चूतं च नवमल्लिकां नीलोत्पलं च पंचैते

शंवरारिर्मनसिजः कुसुमेषु रनन्यजः ॥ पुष्पधन्वारतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः २७ ब्रह्मसूर्विश्वकेतुः स्याद निरुद्ध उषापतिः ॥ लक्ष्मीः प-
द्यालयापद्या कमला श्रीहरिप्रिया २८ इंदिरा लोकमाता माक्षीरोदतनयारमा ॥ पंचबाणस्य सायकाः ॥ अनिरुद्धः उषापतिः स्यात् ब्रह्मसू र्षकेतुः स्या-

द्विष्य कसेनात्मजात्मजः इति चतुष्टयमनिरुद्धस्येत्यन्ये ॥ लक्ष्मीः लक्षयति पश्यति नीतिज्ञं लक्ष दर्शनांकयोः लक्षेर्मुच्चेति ईप्रत्ययः तस्य मुद् लक्ष्मीः संपत्तिशोभ-
योः ऋद्धौ षधौ च पद्यायां वृद्धिना मौषधेऽपि चेति ॥ पद्यालया पद्यमालयोऽस्याः ॥ पद्या पद्यमस्त्यस्याः मत्वर्थेच् ॥ कमला कमलयति मलधारणे कमलं सलिलेना-
म्ने जलजे व्योमभूषणे मृगभेदे तु कमलः कमला श्रीवरस्त्रियां ॥ श्रीः श्रयति हरिं श्रयत्येनामिति वा तदुक्तं व्याडिना लक्ष्मीसरस्वती धात्री सर्वसंपत्तिभूतिशोभास्त-
उपकरणवेषरचनाविधास्तु श्रीरिति प्रथिता हरिप्रिया हरेः प्रिया २८ इंदिरा ॥ लोकमाता ॥ मा ॥ क्षीरोदतनया ॥ रमा इत्येकादशनामानि लक्ष्म्याः ॥

ते लक्ष्मीपतेः शश पञ्चजन्य पञ्चजनेर्देव्यभेदेभव पञ्चजनादुपसरज्जान इति यन् ॥ विष्णोः च रुद्रदर्शनं सः सुदर्शनं मस्य सखेन दृश्यत इति वा कर्मणि युच् पुष्टिगोपि न-
 दुक्त रुद्रदर्शनो हरेश्चक्रगेरुवशो ह्युमे पुमान् नद्वयो शत्रुगमने घासौषधिभिर्दो पुमान् सुदर्शनोऽस्त्रिया चक्र इति नाम अभिधानात् क्लीबेऽपि वर्तते एकं नाम ॥ अ-
 स्य गदा कौमोदकी कोऽपृथिव्या मोदकः कुमोदक विष्णुः नदुक्तदुर्गेण विष्णुः कुमोदक शौरि नस्य इय कौमोदकी नस्येदमित्यण् कौमोदकीत्याप कूपोदका-
 ज्जाता कौपोदकी गदोऽत्रानरिविष्णोश्च आमयेनायुधे गदा एक ॥ अस्य विष्णो रवङ्ग नदको नाम नदयनिदेवान् दनुजदि णिजनात्पुञ्ज नदको हरिस्वङ्गे च हर्ष-
 के कुम्भपात्रके एकं ॥ अस्य यमिः कौस्तुभः कुम्भवस्तुभानि व्याप्नोति कुस्तुभः रगुपयेति कः समुद्र तस्मिन्भव कौस्तुभः तत्र भव इत्यण् यद्वा कुं पृथ्वी सौभने कुस्तु-

शरवो लक्ष्मीपतेः पाञ्चजन्यश्चक्रसुदर्शन ॥ कौमोदकी गदारवङ्गो नदक कौस्तुभो मणिः २९ गरुत्मान् गरुडस्तादर्थ्ये वै न तेय रवगे श्वर ॥

नागांतको विष्णुरथ स्रपर्णः पन्नगाशन ३० शशुरीश पशुपति

भाः विष्णोस्तस्याय तस्येदमित्यण् इत्येक २९ गरुत्मान् गरुडः पक्षाः सत्यस्व
 ॥ गरुडः गरुडिर्देयते ङीङ् विहाय सागतौ पृषोदसदिः ॥ तादर्थ्यं तादर्थ्यस्य कस्यपस्यापत्य तस्यापत्यमित्यधिकारेऽण् ॥ वै न तेय विन नाया अपत्यस्त्रीभ्यो द-
 क् ॥ स्वगेश्वरः स्वगानासीश्वरः ॥ नागांतक नागानामंतक ॥ विष्णुरथ विष्णोः रथ इव यद्वा विष्णो रथः रथः पौरुष देहयोरिति त्रिकाड शेष ॥ स्रपर्ण स्रपर्णमय-
 त्वान् शोभने पर्णे पक्षत्वस्व ॥ पन्नगाशन पन्नगानाम्नाति पन्नगा अशनयस्यवानवगरुडस्पनागानि ३० शश शशस्त्वभवतीति शशु अतर्भा विन प्यर्थानङ् ॥
 ईशः ईशे सौ ईश ईश ऐश्वर्ये इगुपेति क ॥ पशुपतिः पशूना जीवाना पति तिर्यक् ज्ञाता पशुः प्रोक्तः सर्व प्राणि विष्णुस्य प्रमथानामिति वा पशुर्मुगादीन् दुग्धले प्रमथयेत्तपुमा-
 नयमिभिरभसः ॥

शिवः शिवमस्यास्ति अर्श आद्यच् शिवयतीति वा शिवो मोक्षे महादेवे कीलकग्रहयोगयोः बालके गुग्गुलो वेदे पुंडरीकद्रुमे पिचरुखे स्वे मे जले क्लीबं ॥ शूली शूलम-
स्यास्ति ॥ महेश्वरः महंश्चासावीश्वरश्च ॥ ईश्वरः ईशितुं शीलमस्य स्थेश्वरश्च ॥ शर्वः शृणानि शृंहिंसायां वप्रत्ययः सर्व इत्यपि सर्वस्तु शर्वो भगवान्शंभुः कालंजरः
शिव इति नामविधानात् ॥ ईशानः ईष्टे तच्छीलः ताच्छील्ये चानश ॥ शंकरः शं करोति शमिधातोरित्यच् ॥ चंद्रशेखरः चंद्रः शेखरेयस्य ३१ भूतेशः भूतानामीशः ॥ रवं
उपरशतः रवंडयतीति रवंडः परशतस्य रवंडपरशरपि रवंडपर्शुः पर्शुरामे शंकरे चूर्णलेपिनि इति विश्वात् ॥ गिरीशः गिरेरीशः ॥ गिरिशः गिरिराश्रयत्वेन अस्यास्ति-
मत्वर्येशः गिरौ शेते वा उपत्ययः ॥ मृडः मृडयति मृडस्वरवने इगुपेनिकः मृडनातिवा ॥ मृत्कंजयः मृत्कंजयति संज्ञायां रवच् मुम् ॥ कृत्तिवासाः कृत्तिश्चर्मवासो यस्य

शिवः शूली महेश्वरः ॥ ईश्वरः शर्व ईशानः शंकरश्चंद्रशेखरः ३१ भूतेशः रवंडपरशगिरीशो गिरिशो मृडः ॥ मृत्कंजयः कृत्तिवासाः पिनाकी प्रमथा
धिपः ३२ उग्रः कपर्दी श्रीकंठः शितिकंठः कपालभृत् ॥ वामदेवो महादेवो विरूपाक्षस्त्रिलोचनः ३३ ॥ पिनाकी पिनाकोऽस्यास्ति ॥ प्रमथाधिपः प्र-
मथानामधिपः ३२ उग्रः उच्यति क्रुधा संबध्यते उग्रः उच समवाये रन् प्रत्ययः गादेशश्च ॥ कपर्दी कपर्दोऽस्यास्तीति ॥ श्रीकंठः श्रीः शोभाकंठेयस्य ॥ शितिकंठः शितिः का-
लः कंठोऽस्य ॥ कपालभृत् कपालं बिभर्ति क्विप् ॥ वामदेवः वामयति दुष्टानां मदं वामः वामश्चासौ देवश्च वमधातोर्णिजंतादच् लोके विपरितत्वात्संदरत्वाद्वा वामः वा-
मः देवः क्रीडायेति वा वामेषु श्रेष्ठेषु देवो प्रकाशो यस्येति वा ॥ महादेवः महंश्चासौ देवश्च महान्देवो नृत्यादिक्रीडायस्येति वा ॥ विरूपाक्षः विविधानिरविचंद्राग्नि-
रूपाणि अक्षीणि यस्य यद्वा विरूपेषु अक्षिरूपादृष्टिर्यस्य यद्वा विविधरूपाणि विविधरूपेषु वा अक्षीणि इंद्रियाणि यस्य समासांतेष्वचिसाधुः ॥ त्रिलोचनः
त्रीणि लोचनान्यस्य यद्वा त्रिषुकालेषु लोकेषु गुणेषु वेदेषु च लोचनं ज्ञानमस्येति त्रयो वेदावर्णा वा लोचनान्यस्मिन् ३३

कपर्दः केन सखेन जलेन वा परं पूर्तिं ददाति संपदादित्वाद्वा वेद्विपिराल्लोपः कस्य जलस्य परा पूरणेन दापतीति वा दैप् शोधने सूपीति कप्रत्ययेन साधुः अस्य शंभोः जटाजूटः जटानां
जूटबंधः जटाबंधस्यैकं ॥ अस्य धनुः पिनाकः पिनाकादयश्चेति साधुः ॥ अजगवं अजं छागं गच्छति यज्ञत्वेन प्रविशति वा अजगः विष्णुः अस्ति शरत्वेन गाड्यजगादिनिवः
आजगवमपि स्वार्थेण धनुस्त्वजगवं युग्यमजकावमजीजकमिति शब्दार्णवः स्थाणोर्धनुराजगवमित्यमरमालाच्च अजकवमित्यपि अजः विष्णुः को ब्रह्मा तौ अ-
वति शकंध्यादि अजको विष्णुब्रह्माणौ शिवधनुषः हेनामनी ॥ अस्य पारिषदाः गणाः प्रमथाः स्युः परिषदिसाधवः परिषदइति योगविभागादण् प्रमथाः प्रमथं
तिदुष्टान् मथयित्वा लोडने पचाद्यच् प्रमथ्यंते मंत्रादिना इति वा पार्षद्या इत्यपि शिवानुचराणां द्वे ब्राह्मीत्याद्या रक्त मानरः मन्यंते पूज्यंते लोकमानृत्वादिति मानरः औणा-

कपर्दोऽस्य जटाजूटः पिनाकोऽजगबंधनुः ॥ प्रमथाः स्कः पारिषदा ब्राह्मीत्याद्या रक्त मानरः ३६ विभूतिर्भूतिरैश्वर्यमणिमादिकमष्टधा ॥

दिकः मांति शिवपरिवारत्वे समाविशंति ना ॥ ब्राह्मी ब्रह्माण्डं तस्येदमित्यण् तदुक्तं ब्राह्मी माहेश्वरी चैंद्री वाराही वैष्णवी तथा कौमारीत्यपि चासुं डा चर्चिकेत्यष्टमानरः आ-
गुरिराह ब्राह्म्याद्या मानरः स्मृता इति ब्रह्माणीत्यपि पाठः ब्रह्माणं अणतिकीर्तयति अणशब्दे कर्मण्यण् डीप् ब्रह्माण्याद्याः स्मृताः समदेवता मानरो बुद्धेरिति हलायु-
धः ब्राह्म्यादिशक्तिदेवतानामेकैक ३६ विभूतिः विशेषेण भूतिः ॥ भूतिः भवनं क्तिन्प्रत्ययः ऐश्वर्य ईश्वरस्य भावः व्यञ्जि साधुः त्रीणि ऐश्वर्यनामानि ॥ अणिमादिकं अ-
ष्टधा अणिमादिकमुच्यते अणिमालघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा ईशिता वशिना चैव तथा कामावशायिना अणिमा अणोर्भावः ॥ लघिमा लघोर्भावः इमनि-
॥ प्राप्तिः ॥ अंगुल्यप्रेण चंद्रादेः ॥ प्राकाम्यं प्रकामस्य भावः मनोरथसिद्धिः ॥ महिमा महनो भावः ॥ इशिता ईशिनः भावः के इनो नल् ॥ वशिना वशोऽस्यास्तीति वशी-
वशिनः भावः तद्धितस्मल् ॥ कामावशायिना कामाच्च शते कामावशायिनः भावः इत्यष्टसिद्धयः ॥

उमा ओ मन्त्रेणस्यमालक्ष्यो उमेनिमात्रानपसोनिफिहृत्वात्वा ॥ कात्यायनी कनस्य अपत्य गर्गादियजमानां ष्फेदीप् ॥ गौरी गोरोवण अस्तियस्या ॥ एवकाळी उ
गाफा पायनी दुर्गाफाळी हैमवती श्वरी काळा कालजयी गौरी निवानस्पति ॥ हैमवती हिमवतोपत्य अणतान्डीप् हैमवत्य मया स्वर्णक्षीर्यो श्मेननचोमयो ॥ ईश्वरी
ईष्ट ईशेश्वर्येवरदि विन्नातूडीप् ईश्वराह्वयि वरचिदाप् ईश्वर शङ्करेधीरेनत्पत्न्यामीश्वरीश्वरा इतिचोपाकित ३७ शिवा शिवयतीति शिवोवास्या अस्तिमर्तुत्वेन
शिवभद्रशिवः शक्त शिवागौरी शिवाभयेनिशाश्वतः पुत्रयोगेनु शिवीभवानी भवस्यस्त्री ॥ रुद्राणि रुद्रस्यस्त्री ॥ शर्वाणि शर्वस्यस्त्री इमद्रवणुणेनिसाधव ॥ सर्वम
गत्ता सर्वेयामगत्ता सर्वाणिमगत्तानियस्या वा मगत्तासिनदूर्वायापुमायापुसिभूमिजे नपुसकतुकल्याणेषुसिस्मर्तार्य दक्षिणे ॥ अपर्णी नपर्णी निचस्याः

उमाकात्यायनीगौरीकाळीहैमवतीश्वरी ३७ शिवाभवानीरुद्राणीशर्वाणीसर्वमगत्ता ॥ अपर्णीपार्वतीदुर्गामृडानीचडिकाविका ३८ "आ
र्यादाक्षायणीचैवगिरिजामेनकात्मजा" ॥ विनायकोविघ्नराजहैमानुरगणाधिपाः ॥ वपस्यसापर्णीनामपित्यागात् ॥ पार्वती पर्वतस्यापत्यस्त्री अ
णतान्डीप् ॥ दुर्गा दुःखेनगम्यतेज्ञायतेस्यास्तदुरोधिकरणे इतिड यद्वा दुःखेनदुष्टैर्वागीयनेस्तूयतेगैशाब्दे आतश्चोपसर्ग इत्यद् दुर्गेकोरेदुर्गमेस्वादुर्गानुनीज्जिमेमयोरि
तिहैमचद्र ॥ मृडानी मृडस्यशिवस्यस्त्री इद्रवणुणेनिसाधु ॥ चडिका चडति चडिकोपेष्पुर् ॥ अविका अर्चैव अचिका स्वाद्यैकः अचिकापार्वतीमात्रोर्ध्वतराष्ट्रस्यमानरी इत्युमा
या नामानिसमदरा ३८ विनायकः विनयतिष्णुर् विशिष्टोनायकोविनायक इतिवायद्यानिगतोनायकोयस्य तदुक्तकोशानरेविनायककृत्तृहेरचैताद्व्येविघ्नेजिनेगुरौ ॥ विघ्नराज
विघ्नानाशजाइतिविघ्नराजः समासातष्टच्हैमानुर इत्योमात्रो अपत्य मानुरुत्सस्येनिसाधु दुर्गाचासुदाभ्यापाठित्तान् तदुक्तहैमानुरजरासधवारणाननयो पुमानिति
गणाधिप गणानामप्रमथानामधिपः ॥

एकदंतः एकः दंतोऽस्य ॥ हेरंबः हेसंग्रामेरंबने हः शंकरे हरो हंसेरणरोमांच वाजिषु इति नाना रथरत्नमाला स्वामी तु हेउषसिरंबने रविशब्दे पचाद्यच् ॥ लंबोदरः लंबमुद-
रस्यस्य सः ॥ गजाननः गजस्य आननमिव आननयस्य यद्वा गज आननयस्य गजशब्दो गजमुखपरः इत्यष्टौ गणपतेः ३९ कार्तिकेयः कृतिकानामपत्यं स्त्री भ्योऽक् ॥ म-
हासेनः महती सेना अस्य ॥ शरजच्चा शरेषु जच्चास्य ॥ षडाननः षट् आननान्यस्य ॥ पार्वतीनंदनः पार्वत्याः नंदनः ॥ स्कंदः स्कंदति स्कंदेरच् ॥ सेनानीः सेनां नयति स-
त्सूदति क्षिप् सेनानी स्यात्पुमान् कार्तिकेये सेनापतौ पुमान् ॥ अग्निभूः अग्नेर्भवति क्षिप् ॥ गृहः गृहति सेनां रक्षयति गृहसंवरणे इगुपेति कः गृहः षाण्मातुरे गृहा सिंहेषु
पत्यां च गर्ते च पर्वतादेश्च शंकर इत्युक्तत्वात् ४० बाहुलेयः बहुलानां कृतिकानामपत्यं ॥ तारकजित् तारकं जयति क्षिप्तुक् ॥ विशारवः विशारवति शारवृक्षारवृ व्या-

अष्टौ एकदंतहेरंबलंबोदरगजाननाः ३९ कार्तिकेयो महासेनः शरजच्चा षडाननः ॥ पार्वतीनंदनः स्कंदः सेनानी रग्निभूगृहः ४० बाहुलेयस्ता-
रकजिह्विशारवः शिखिवाहनः ॥ षाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौंचदारणः ४१

मौ पचाद्यच् विशारवायां जात इति वा संधिवेलेत्यण् तस्य अविष्टे-
ति लुक् ॥ शिखिवाहनः शिखीमयूरः वाहनयस्य ॥ षाण्मातुरः षण्णां मातृणामपत्यं द्वैमातुरवत् ॥ शक्तिधरः शक्तेः धरः ॥ कुमारः कुमारयति क्रीडति कुमारक्री-
डायां पचाद्यच् कुत्सितो मारोऽस्येति वा यद्वा कुमारयति दुष्टान् यत्तु ब्रह्मचारित्वात् कुमार इत्युक्तं तथापि तस्य भार्या आसीत् तदुक्तं वायुपुराणे शतक्रनो-
रूपवती देवसेनेति यासृता सामहेंद्रेण रत्यर्थं भार्यात्वेनोपपादिता उदीर्णसेनापतये महासेनाय स ब्रत इति ॥ क्रौंचदारणः क्रौंचस्य पर्वतस्य दारणः हविदा-
रणे नद्यादित्वात् ल्यः कैलासे धनदावासे क्रौंचः क्रौंचो भिधीयते अनः क्रौंचदारणोऽपि सप्तदश कार्तिकेयस्य नामानि ४१

इद्र इदति इद्रिपरमेश्वर्ये ऋज्वेत्यादिनाम् इद्रः शक्रादित्यभेदयोगभेदान्तरात्मक इद्रः फणिज्जकेस्त्रीस्यात् ॥ मरुत्वान् मरुत सत्यस्य मनुषिषया इति वत् ॥ मघ
वा मघवानित्यपि नृआदेश मत्यने पूज्यते महपूजाया कनिन् ॥ बिहोजाः बिहति बिहभेदने इगुपेनिक बिडभेदक मोजोयस्य सानः शब्दः ॥ पाकशासनः शा-
सयति शासन ण्यनात्त्य पाकस्येत्यभेदस्य शासन ॥ वृद्धश्रवा वृद्धेभ्यः शृणोति श्रुश्रवणे अस्कन् वृद्धे श्रवसी अस्येति वा यद्वा वृद्धेषु पडिनेषु श्रवोयश
यस्य ॥ सनासीरः सपुनासीर सेनामुख यद्वा सपुनासीरा अग्रेसराः यस्य णासृशब्दे बाहुलकादीरन् शनाशीरोपि शनः वायु शीरः सूर्यः तौस्तः यस्य अ
र्श आद्यवि अन्ये मपीति दीर्घः ॥ पुरुहून् पुरुषचुरहून् याक्त्वा न यत्ते यस्य यद्वा पुरूणि हूना निनामानियस्य ॥ पुरदरः पुर अरीणादारयति शान्त्यमपुरदरीचे

इद्रो मरुत्वान्मघवा बिहोजा पाकशासन ॥ वृद्धश्रवा सनासीरः पुरुहून् पुरदर ४२ जिष्णुर्लेस्वर्षम शक्र शान्तमन्युर्दिवस्पति ॥ स-
त्रामा गोत्रभिर्ब्रज्जीवासवो वृत्रहा वृषा ४३ नि ४० जिष्णु जनयशील जिजये अभिभवे स्वाजीतिसाधु जिष्णुर्नोवासवेऽर्जुने ॥ लेस्वर्षम -
लेखेषु देवेषु ऋषभः श्रेष्ठ ॥ शक्रः शक्रोति शक्तृशक्तौ स्थायित्विदतिरक् शक्र पुमान् देवराजने कुब्जार्जनभूरुहे इत्युक्तत्वात् ॥ शान्तमन्यु शान्तमन्यवो य
ज्ञा यस्य यद्वा शतेषु देवेषु मन्यु क्रोधो यस्य ॥ दिवस्पति दिव स्वर्गस्य पति ॥ ज्ञापकादलु किकस्कादित्वास ॥ सत्रामा सूत्रामादित्यापि सप्तुत्रायने
उ पाळने मनिन् ॥ गोत्रभिन् गोत्रान् पर्वनान् भिनन्ति क्षिप्नुक् ॥ वज्जी वज्जोः स्यात्तोति ॥ वासव वसूनि रत्नानि सत्यस्य मन्त्रयेण वसोरपत्यमिति वा
देत्यानावासवाति वा वागतिगधनयो आनश्निक ॥ वृत्रहा वृत्रहतवान् भूनेक्षिप् ॥ वृषा वर्षति वृषुसेचने कनिन् ४३

वास्तोष्पतिः वास्तोः गृहक्षेत्रस्य पतिरधिष्ठाता वास्तोष्पतिगृहमध्येति निपातनादलुक् कस्कादित्वान् षत्वं ॥ स्फुरपतिः स्फुराणां पतिः ॥ बलारानिः बलस्यास्फुरस्य-
 अरानिः शत्रुः ॥ शचीपतिः शच्याः पतिः ॥ जंभमेदी जंभमस्फुरं भक्तुं शीलमस्य ॥ हरिहयः हरिर्हयो यस्य लक्ष्मेश बालरोमाणि सुवर्णाभानि यस्य तु हरिः सवर्णतोश्च-
 स्फुपीतकौशेयसप्रभः इति शालिहोत्रः ॥ स्वाराट् स्वः स्वर्गे राजते रोरी निलोपे दीर्घः स्वेषु देवेषु च धनेषु च आराजते ॥ नमुचिः सूदनः नमुचैर्देवस्य सूदनः ४४ संक्रंद-
 नः संक्रंदयति क्रंदि आल्हाने रोदने च नद्यादिः ॥ दुश्च्यवनः दुःखेन दुष्टं दुष्टेषु वाच्यवनमस्य यद्वा दुःसहः च्यवनो मुनिरस्य ॥ तुराषाट् तोतौर्नितुरः इगुपेति कः तुरत्वरणे
 तुरंगे गवंतं साहयति अभिभवति ण्यंतात्सहेः क्विप् अन्येषामपीति दीर्घः यद्वा तुरः त्वरितः सन्प रचलानि सहतरति अत्र पक्षेन हि रत्नो निदीर्घः ॥ मेघवाहनः मेघाः वाह

वास्तोष्पतिः स्फुरपतिर्बलारानिः शचीपतिः ॥ जंभमेदी हरिहयः स्वाराण नमुचिः सूदनः ४४ संक्रंदनो दुश्च्यवनः स्फुराषाण् मेघवाहनः ॥ आ-
 रवंडलः सहरत्राक्षः ऋभक्षस्तस्य तु प्रिया ४५ पुलोमजा शचीन्द्राणी नगरी त्वमरावती ॥

नमस्य ॥ आरवंडलः आरवंडयति खडिगे दने रूपादित्वा-
 ल्ललच् ॥ सहरत्राक्षः सहरत्रमक्षीणियस्य सः समासांत षच् ॥ ऋभक्षः ऋभवः क्षीयंत्यत्र क्षितिनिवासगत्योः ऋभक्षः स्वर्गवज्रयोरिति विश्वः ऋभक्षोऽस्या-
 स्तीति ऋभक्षः अतश्च इतीन्द्रनामानि पंचत्रिंशत् ४५ नस्य तु प्रिया पुलोमजा पुलोमः मुनेर्जीता पौलोम्यपि तस्यापत्यमित्यण् जानित्वान् डीष् ॥ शचीशचनि श-
 चव्यक्तायां वाचि सर्वधातुभ्य इतीन् कृदिकेति डीष् ॥ इन्द्राणी इन्द्रमणानि आनयति यद्वा इन्द्रस्य स्त्री पुंयोगे डीष् आनुक् स्यादिन्द्राणी शतावरी चारुधारामहेन्द्राणी
 शक्राणी जयवादिनी इति रभस इति त्रीणीं द्वपत्त्याः ॥ नगरी तु अमरावती अमराः संत्यस्या मनेन बलचरति दीर्घः एकं नगर्याः ॥

हयः उच्चैः श्रवाः उच्चैः श्रवसीयस्य उच्चैः शृणोतीति वा श्रुधानोरसून् उच्चैः महान् श्रवो यशो यस्येति वा एक इद्राश्वस्य ॥ सूत सारथि मानलि मानलानियद्वा मान
लस्य अपत्य एक ॥ वन नदन नदयति इन्द्रोद्याने नदनस्तुतनये हर्षकारिणीति हेमः अनरन् आदिवृद्धि एक ४६ अस्य प्रासादः वैजयन्तः स्यात् वैजयन्तस्य पताका
सत्यस्य मलयैर् वैजयन्तो महेन्द्रस्य ध्वज प्रासादयो पुमान् वैजयन्ती पताका याजयती पादपेस्त्रियाम् इद्रगृहस्यैकनाम ॥ जयन्तः जयतीति इक्ष्विज्ञानः इति स
धु ॥ पाकशासनिः पाकशासनस्यापत्य अनरन् इद्रपुनस्य हेनाम नी ॥ ऐरावन्तः इराउदकानि सव्यस्मिन् इरावान्समुद्रः तस्मिन् भव मनुवतान् भपार्येण ऐसावन्
॥ अभ्रमातग अभ्रमेघस्तदात्पकोमातगः शाकपार्थिरादि यद्वा अभ्र आकाशे मेघे वा विद्यमानो मानग इति वा ॥ ऐरावणः इराया उदकेन वणनि वणराज्ये इरावण

हय उच्चैः श्रवाः सूतो मानलिर्नदनवन ४६ स्यात्प्रासादो वैजयन्तो जयन्त पाकशासनिः ॥ ऐरावन्तो अभ्रमातगैरावणा अभ्रसुवल्गुभा ४७ ह्य-
दिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशभिदुरपवि ॥ शतकोटि स्वरुशब्दो इरासरासैव वनमुदकयस्मिन्वा इरावणे भाव ननभव इत्यण् ऐरावणः ॥ अभ्रसुव-
ल्गुभाः अभ्रमोः पल्लुभाः चत्वारि इन्द्रहस्तिनो नामानि ४७ ह्यदिनी ह्यादनेवरय ह्यादअव्यक्तेशब्दे आवस्यकणिनिः डीप् ह्याद अस्ति अस्या इति वा स्त्रीलिङ्गे ॥ वज्र वज्र-
निकजगतौ रन्प्रत्ययः पुनर्पुंसकयो अस्त्रिया वज्र कुलिशोऽनिससारार्णवः ॥ कुलिश कुल्लोहस्तेरोते अन्येभ्यो पीति इः कुलिहंस्तो भुजादल इति त्रिकाडशेषः शो-
नचूकरणे यद्वा कुल्लिनरपल्लिशानि लिश अल्पीभावे इगुपेनिकः कुलिशो नस्त्रिया भोक्तोद्भोक्तो नाशपानरे ॥ भिदुर भिनन्ति कुरच् ॥ पविः पुनानि अच इः ॥ शत-
कोटि शतकोटयो धारा अस्य ॥ स्वरुः स्वरति स्वरशब्दोपनापयो उपत्यये गुण यद्वा सङ्घु अरुविधारायस्य ॥ शब्द रासतरुमस्यास्ति कथम्यामिति च यद्वा शाम्यत्यरी-
(नृ)

दंभोक्तिः दंभुरोधने दंभसिरोदने प्रलिः समर्थः अलेखसुन् यद्वा दन्तो निखेद्यति दंभदग्ने ॥ अशानि स्त्रीपुंसयोः अश्नानि अश्यतेनेनेति वा अश्नाने रनिः दशवज्रस्य ना
गानि ४८ वज्राशनि रित्यपि नाम वज्राशानि विदुर्वज्रं इति त्रिकाडरोषः अशयज्जाशानि द्व्योरिति नाम निधानाच्च ॥ व्योमयानं व्योमियां त्यनेन करणे ल्युट् व्योमयानि वा कर्त
रिसा ॥ निमानः निषिष्टमानयत्यनेन करणे घः यद्वा विशेषेण माल्यस्मिन् अधिकरणल्युट् विगतं मानं उपमा अस्येति वा विमानशब्दः पुंसि क्लीबे च विमानो देवयाने च सम
प्रमि गृहेपि च घोटके यानमाने च पुंन पुंसकयोर्मतः द्वे देवरथस्य ॥ नारदाद्याः आदिशब्देन देवलपर्वतादयः नरस्य अपत्यं नारं पानीयं ददानी आन इति कः नारं पानीय
मिदं कृतं न त्पितृभ्यः सदा भवान् ददाति तेन ते नाम नारदे निभविष्यतीति आगमः नारं नरसं ब्रूह्यति कलहने वा घते कः यद्वा नुः इदं नारं अज्ञानं घति दूरीकरो

दंभोक्तिरशानिर्द्वयोः ४८ व्योमयानं विमानोऽस्त्री नारदाद्याः स्फरर्षयः ॥ स्यात्सुधर्मा देवसभा पीयूषममृतं सुधा ४९ मंदाकिनी वियङ्गा
स्वर्णदी स्फरदीर्घिका ॥ निज्ञानोपदेशेन दो अवखडने ॥ स्फरर्षयः सुराश्च ते ब्रह्मपुत्रत्वाद्युषयश्च स्फराणां ऋषय इति वा एकं नाम ॥ सुधर्मा देवसभा स्यात्सु
धर्मा शोभनः धर्मो यस्य मिति नानपदो धर्मादिति च ॥ देवसभा सहभां त्यस्या इति सभा सभा राजेति साधुः देवानां सभा अवस्थानगृहं इति द्वे देवसभायाः ॥ पीयूषं -
पीयते पीय इति शौत्रो धातुः उषन्त्ययः बाहुलकात्पक्षे गुणः स्यात्पेयूषं च पीयूषं न वक्षीरेऽमृते पिच इति हारावलिः पीयूषं सप्तदिवसावधि क्षीरे तथा मृते ॥ अमृतं न
मियंतेऽनेन अमृतं यज्ञशेषे स्यात्पीयूषे सलिले घृते अयानि ते च मोक्षे च नाधन्वं न रिदेवयो ॥ सुधा स्फरवेन धीयते धेष्पात् आनश्चोपसर्गे इति कर्मण्यङ्. त्रीणि अमृ
तनामाणि ४९ मंदाकिनी मंदान् अवि तुंशीलमस्याः अक अग कुटिलायां गतौ सुष्यजाना विनिषिनिः ॥ वियङ्गा वियति वियते वा गंगा ॥ स्वर्णदी स्वः स्वर्गस्य
नदी सज्ञायां पूर्वपदादिति णत्वं ॥ स्फरदीर्घिका स्फराणां दीर्घिके वचत्वारि देवगंगा ॥

उर्वशी मुरवाः उर्वशी प्रमुरवाः उरस्महतः अश्रुनेत्याप्नोति वशी करोतीति जारभरेति वत्साधुः ॥ अप्सरसः अद्भ्यः संसरंति अत्र अप्सरसः शब्दः एकस्यामपिव्यक्तौ सरनेर
सून् अप्सरा इति माष्यादेकवचनमपि ॥ स्त्रियांबहुषितिस्त्वर्देश्या इति प्रोच्यंते स्वः स्वर्गस्य वेश्याः तदुक्तं घृताचीमेनकारं भाउर्वशी च निलोत्तमा स्रकेशी मंजुघो-
षाद्याः कथ्यन्तेऽप्सरसोऽनुधैः अप्सरा इत्यपि प्रयोगदर्शनात्प्रायो बहुलं ॥ हाहाः हा इति शोकव्यञ्जकशब्दं जहानि ओहा कृत्यागे विच् ॥ हूहूः हू इति ह्यतिक्षिपि संप्र-
सारणे हल इति दीर्घः एवमाद्याः एवमाद्यौघेषां ॥ त्रिदिवौकसां गंधर्वाः गंधसौरभमर्षति अर्वगतौ आद्यशब्दतुंबुरु विश्वावसु चित्ररथ प्रभृतयः हाहाशब्दस्य स्व-
तु हाहाः हाहौ हाहोः हाहां हाहौ हाहान् हाहासांतोपि गंधर्वोवीति हाहसोरिति संसाशवर्तात् गंधर्वोहाहसि प्रोक्त इति रत्नकोशात् च हाहा इत्यादिह्रस्वः हुहु इत्युभ-

स्त्रियांबहुष्वप्सरसः सर्वेश्या उर्वशी मुरवाः ॥ हाहाहूहूश्चैव माद्या गंधर्वास्त्रिदिवौकसाम् ५३ अग्निर्वैश्वानरो वह्निर्वीति हो-

त्रोधनं जयः ॥ रुपीरयोनिर्ज्वलनो जातवेदास्तनूनपात् ॥ ५४ ॥

यह्रस्वश्च गीतमाधुर्य संपन्नौ विख्यानौ च हाहाहूहू इति व्यासोक्तेः एकैकं
५३ अग्निः अंगति अगिगतौ अंगेर्वलोपश्चेति साधुः ॥ वैश्वानरः विश्वेनरा अस्य विश्वानरस्यापत्यं वा नरे सं इति दीर्घः ऋष्यण् ॥ वह्निः वहति हव्यं वहतर्निः ॥ वीति हो-
त्रः वीति भक्ष्यं पुरोडाशादिहूयनेऽस्मिन् हूदानादनयोः वीति क्तिन् कर्मणि अग्रेत्रन् वीति रश्मो होत्रं वहनमस्येति वा ॥ धनं जयः धनं जयति खच् सुम् ॥ रुपीरयो-
निः रुपीरस्य जलस्य योनिः रुपीरमुदरे जले इति रत्नकोशात् रुपीरयोनिरस्येति वा ॥ ज्वलनः ज्वलति जुचं इति युच् ॥ जातवेदाः जातं वेदो धनं यस्मात् जात-
वेदे विद्यते वा विदसत्तायां जातं वेति वेदयते वा विदचेन न्नादावसून् ॥ तनूनपात् तनूः शरीरं नपातयति इत्याद्युत्थं ५४

वर्हिं वृहति वृहिरुहो रसूनलोप पुल्लिङ्गोयवर्हिंरुक्नोवृहद्भानु रित्परभाञ्छा शक्रोर्वैश्वानरोवर्हिंवर्हिंशुष्मातनूनपात् इतिशब्दार्णवान् वर्हिंशुष्मेतिव्यस्तसमस्तमा
मेतिक्वचित् तन्नसमस्तपक्षेवर्हिं कुश शुष्मबलमस्येतिविग्रहः वर्हिः सानः वर्हिरिदन शुष्मेतिनांनः शुष्मत्वनेनेतिशुष्मा शुष्मशोषणेमनिन् ॥ रुष्मावर्त्मा रुष्णोधू
मावर्त्मास्यनात ॥ शोचिष्केशा शोचिषिज्वाला केशाश्वास्य ॥ उपर्बुष उप सध्यायाबुध्यते प्रकाशने उपः प्रभाते सध्यायाभिनिविश ॥ आश्रयाश आश्रयमा
धारमश्रानि कर्मण्यण् आशयाशरतिपाठान्तर तन्न आशोरतेः त्रेत्वाशयः तमश्रानि पाग्वदण् ॥ वृहद्भानु वृहतोभानवोऽस्येति ॥ रुशानु रुशयति रुशाननूरुणे
आनुक ॥ पावकः पुनानि पुन्रपवने ष्वच् ॥ अनल अनित्यनेन वृषादित्वात्कलच् अनलोवस्तुभेदेभौ ५५ रोहिताश्वः रोहिता अश्वस्य नदुक्त शाब्दिहोत्रे वरुणस्त्वसिना

वर्हिं शुष्मावर्त्मावर्त्मा शोचिष्केश उपर्बुष ॥ आश्रयाशो वृहद्भानु रुशानुः पावको नलः ५५ रोहिताश्वो वायुसरवः शिरवावाना शक्रशसणि
॥ हिरण्यरेता हुन मुकुदहनो हव्यवाहनः ५६ सप्तार्चिर्दमुनाः शक्र नश्वान्कुवैरकुमुदोपमान् हुताशन किशकाभान् वायुर्वान्मूत्राश्चार्णोदिनि रोहिनो मृगो
ऽश्वेनाहनमस्येतिना व्यदिरपि ॥ वायुसरव वायोः सरवा समाशानेदनि अदनः वायुः सस्वा स्येतिना अन्नपक्षे अनडि सरवा इति ॥ शिरवावान् शिस्ताः सत्यस्वमनुप् ॥ आ
शक्रशसणिः आशक्राश्र आशक्राही वाशक्रशणोति क्षणाहिसायामिन् शुर्दति पूजार्थमव्यय ॥ हिरण्यरेताः हिरण्यरेतोऽस्य हिरण्यरेताः पुंसिस्थादिनाकरहविभुजोरि
त्युक्त ॥ हुन भक् हुन भुक्ते क्लिप्तानः शब्दः ॥ दहनः दहनि नद्यादि ॥ हव्यवाहन हव्यवाहयनि ण्यतात्त्वहेर्न्यु ५६ सप्तार्चिर्दमुनाः सप्तार्चिषोयस्य कालीकरालीमनोज्ञ
वासुलोहितासूधूषवर्णास्फुलिगिनीविश्वदासारव्याः सप्तवन्हेर्जिह्वा ॥ दमुनाः दाम्यति दमु उपशमे दमेरुनसच् दमुनाः दमुनसो दमुनस इत्याद्युत्थ दीर्घम-
ध्योपि दमुना ॥ शक्र शोभयति शक्ररेनोस्यास्तीतिवा रुज्ज्वेद्रेतिनिपातितः अरौ आद्यच् द्वितीयपक्षे ॥

चित्रभानुः चित्राभानयोऽस्य ॥ विभावस्तः विभाप्रभावस्तधनं चस्य ॥ शक्रविः शक्रविः पवित्रं करोति शक्तयति तत्करोतीति ण्यतादच्छः यद्वा शोचति ॥ अपिन्नं अपां पि
 त्तमिव दाहकत्वात् चतुस्त्रिंशदग्नेः ॥ और्वः उर्वस्यमुनेरपत्यं ऋष्यण् ॥ वाडवः वडवायां भवः तत्र भवः ॥ वडवानलः वडवायाः अनलः आधाराधेयभावएव संब
 धत्वेन षष्ठ्यर्थः त्रीणि वाडवाग्नेः ५७ वन्देः ज्वालकीलो ह्योः स्त्रीपुंसयोः स्तः ज्वलति ज्वलितिरिति णः कीलति कीलबन्धे इगुपेति कः ॥ अर्चिः स्त्रीनपुंसकयोः नपुं
 स्यर्चिरिति वक्ष्यमाणत्वात् अर्च्यते अर्चपूजायां अर्चिः सांतः इदं तोपि ॥ हेति शिरवे स्त्रियां हि नोति हंति वा हि गतो ऊनीत्यादिना साधुः पंचज्वालायाः ॥ स्फुल्लि
 गः स्फुडिति अनुकरणं तेन लिङ्गति अच् ॥ अग्निकणः द्वे अग्नेः कणिकायां त्रिषु ॥ संतापः संतापयति तपसंतापे ॥ संज्वरः ज्वरयतीति उभाभ्यामपि अच् समौ

चित्रभानुर्विभावस्तः ॥ शक्रिण्यपि तस्यैव स्तुवा नुवो वडवानलः ५७ वन्दे ह्यो ज्वालकीलावर्चिर्हेति शिरवा स्त्रियां ॥ त्रिषु स्फुलिङ्गोऽ
 ग्निकणः संतापः संज्वरः समौ ५८ धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेत राट् ॥ कृतांतो यमुना भ्राता शमनो यमराड्यमः ५९ कालो दंडधरः
 श्राद्धदेवो वैवस्वतोऽतकः ॥ समानार्थो ५८ धर्मराजः धर्मस्य राजा इच्छ ॥ पितृपतिः पितृणां पतिः ॥ समवर्ती समंवर्तयितुं शीलमस्य णिनिः ॥ परेत राट्
 परेतरेषु मृतेषु राजते सत्सूदति क्षिप् ॥ कृतांतः कृतोंतो विनाशो येन ॥ यमुना भ्राता यमुनायाः भ्राता ॥ शमनः शमयति ॥ यमराट् यमेन संयमेन राजते द्वि
 प् ॥ यमः यमयति तदुक्तं विश्वे यमो दंडधरे ध्वांक्षे संयमे यमजे पिबेति ५९ कालः कलयत्यायुः कलसंख्याने कलेः अदंतेषु पाठान् प्रस्ताद्यण्युक्तः ॥ दंडधरः दंड
 स्य धरः ॥ श्राद्धदेवः श्राद्धस्य देवः अंशभाक्त्वात् पितृपतित्वाद्वा ॥ वैवस्वनः विवस्वनोऽपत्य ॥ अंतकः अंतं करोतीति ण्यंतात् ण्वल् इति यमस्य चतुर्दशनामानि ॥

राक्षसः रक्षत्यस्मात् रक्षणात् अस्मन् स्वार्थे अण् ॥ कौणपः कुणपशवप्रदायितुः शौलगस्य ण कर्तव्यः कौणपाणि पारक्षणे रत्याद्युत्थः कौणपः ॥ क्रव्यात् क्रव्यमासः अग्नि-
विह क्रव्याद् कर्मण्यण् कृत्तं पक्वमुक्ते पृषोदरादि ॥ अस्त्रपः अस्त्ररक्तपिबति आनरुतिः अस्त्रपः नश्चपयति क्रव्यादत्तादश्चपः ॥ आशरः आश्रयति हिनस्तीत्या-
शरः शृङ्गिंसाया पचाद्यच् आशिररतिपाठेन आशिरोहनुषः शकुः क्रव्यादोश्चपः आशर इति ससारावर्तः ६० रात्रिचरः रात्रौ चरति ॥ रात्रिचरः चरेष्टः रात्रे कृतिवि-
भाषेति मुमुक्षुः ॥ कर्बुरः वर्णेन कर्बुनि कर्बुहिंसायां कुस्त् कर्बुररतिपाठमरेतु नदाह नैर्ऋतः कर्बुरः क्रव्यात् कर्बुरोपातुरक्षसी इति राब्धार्णवः कृष्णाणि कृद्दिशा-
यावस्त् ॥ निकषात्पजः निकषाया आत्यजः ॥ यातुधानः यातूनिरक्षासिद्धपातिपुण्यानि युचन्वुद्वा स्वजानिपोषकत्वात् यातूनि धीयतेः स्मिन्निनिवा ल्युद्

राक्षसः कौणपः क्रव्यात् क्रव्यादोश्चपः आशरः ६० रात्रिचरो रात्रिचरः कर्बुरो निकषात्पजः ॥ यातुधानः पुण्यजनो नैर्ऋतो यातुरक्षसी ६१

प्रचेतावरुणः पाशोयादसापतिरप्यति ॥ श्वसनः स्पर्शानो वायुमानरि श्वासदागतिः ६२ जातुधान इत्यपि तत्रेत्य जातुकदाविज्ञानसन्निधान-

मस्येति ॥ पुण्यजनः पुण्यश्चासौ जनश्च ॥ नैर्ऋतः निर्ऋतेरपत्य ॥ यातु ॥ राक्ष यातुरक्षसी नपुंसके पचदराक्षसस्य ६० प्रचेता प्रचेतयति चित्ता धातोरस्सुन् प्रकृ-
ष्टचेतोऽस्येति वा प्रचेता पाशनिपुणे पुंसि कृष्यो च वाच्यवत् इत्युक्तं ॥ वरुणः त्रियते वृणीति वा वृज्वरणे उनन् वरुणस्तरुमेदेष्टु प्रतीचीपति सूर्ययोरित्यु ॥ वरुणो-
पि ॥ पाशो पाशोऽस्यास्ति मत्तये अच् नदुक्तविश्वे पाशोपाशधरेयताविनि ॥ यादसापतिः षष्ठ्या अलुक् ॥ अप्यतिः अपापति पचवरुणस्य ॥ श्वसनः श्वसित्यनेन श्वसप्राण-
नेकरणे ल्युद् ॥ स्पर्शनः स्पृशति स्पृशस्यर्शने बहुसमन्यवापीनिसुच् ॥ नदुक्तविश्वे स्पर्शानो मारुते स्पर्शानयोः स्पर्शनमतमिति ॥ वायुः वाति वागतिगधनयोः उणप्र-
त्यये सुद् ॥ मानरिश्वा मानरिश्वा नरिश्वेऽप्यति सचरति श्वन्नुः सन्निनिनिपातनात्समभ्या अलुक् श्ववने कनिन् इत्याद्युत्थ सदागतिः सदागतिरस्य ६२

प्रपदश्चः पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनगस्य यज्ञा पृषता मंजुकणानामश्वइवेति गंधवहः वहति पचाद्यच्च गंधस्यवहः गंधवाहः कर्मण्यण् ॥ अनिलः अत्यनेन इत्यच् ॥ आशक्तग आशक्तगच्छति उपत्ययः ॥ समीरः सम्यगीतिर्गच्छति ईरयति प्रेरयति वा पयंताद्वा अच् ईरगतौ ॥ मारुतः म्रियंतेनेन मृगोरुतिः स्वार्थेण् ॥ मरुन् मरु-
तशब्दोपिनोभ्यः तदुक्तं विक्रमादित्यकोशे मरुतः स्पर्शनः प्राणः समीरो मारुतो मरुदिति मारुतः श्वसनः प्राणः समीरो मरुतो जगदिति संसारावर्तञ्च अनएवज
गहाणो पृथगपि तदुक्तं रुद्रकोशे जगत्स्यादिष्टपेक्षीबंवायौ नाजंगमेत्रिष्विति जगती भवनेरव्याता छंदोभेदे जलेपि चेति विश्वश्च ॥ जगत्प्राणः जगतां प्राणः एकत्वा-
त् ॥ समीरणः पयतात् न्युः ६३ न भस्वान् न भोऽस्या शयत्वे नास्ति मतुपि भत्वं ॥ वानः वानि वातिरपि तदुक्तं साहसांके वायुर्मरुत्वान् श्वसनः पवनो मरुतो निलः न

पृषदश्चो गंधवहो गंधवाहानिलाशक्तगाः ॥ समीरमारुतमारुज्जगत्प्राणसमीरणाः ॥ ६३ ॥ न भस्वद्वातपवनपवमानप्रभंजनाः ॥ प्रकं-
पनेमहावातो झंझावानः सृष्टिकः ६४ प्राणोपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः ॥ शरीरस्था इमे रंह भस्वान् क्षिपणुर्वाति शक्तवितो न घ-
टो वहति पवनः पुनाति बहुल गन्धवापीनियुच् ॥ पवमानः पवते पूङ्गुजोः शानन् आनेमुक् ॥ प्रभंजनः प्रकृष्टं भनक्ति भंज आमर्दने युच् विशतिर्वातस्य ॥ प्रकंपनः नंद्या-
दिः ॥ मद्वातः द्वयमहावायोः ॥ स एव सृष्टिकः झंझावान इत्युच्यते ६४ प्राणः अपानः समानः उदानः व्यानः इमेशरीरस्था वायवः स्युः तत्र त्वदिप्राणो गुदेपानः
समानो नाभिमंडले उदानः कंठदेशे स्याद् व्यानः सर्वशरीरगः अन्नप्रवेशनं सूत्राद्यत्सर्गोऽन्नविषाचनं भाषणादिनिमेषादितद्वापाराः क्रमादमीत्युक्तत्वात्-
प्राणोत्तमारुतेवाले काव्ये जीवेऽनिले बिले पुलिंगे पूरिते वाच्यलिंगे पुं भूम्नि चासृषु एकैकं ॥ रंहः रमतेऽनेन रमतेस्मून् हुगागमश्च रंहत्यनेन वा रहिगतो अस्कन् ॥

को तर तस्मिन्नेन तृप्पुवनतरणयोः अस्मन्मरयः शीघ्रात्यनेन शीघ्रतिरेषणयोः एरचु रयत्यनेन वा रयगती ॥ स्यद स्यदनेः नेन स्यदो नवे ६५ जवः क्षुधातो रपूरह आदयः
 सवेगगतिवचना पंचवेगस्य ॥ शीघ्रशिद्यति व्याप्नोति शिघ्रिआघ्राणे शिघ्रादयश्चेति रंगती निपातः ॥ त्वरित त्वरनेस्य इत्तरासाम्रमे गत्येति क्त कर्तरि ॥ कषुळघने लघिग
 नौकुपत्ययेन चोप ॥ क्षिप्रक्षिपति क्षिपमेरपेरक् ॥ अरक्कगती अचु नदुक्त शाश्वते अरमगेर वागस्पशीघ्रशीघ्रगयोरपि ॥ हुन हुवनिरमद्गुगती गत्येति क्त ॥ सत्वर सहस्र
 रयावर्तने चपल चोपति चुपमदायागती कलपत्यये उकारस्य अन् ॥ तूर्ण ॥ अविच्छिन्न विलवनेस्य लति अवस्यसने अकर्मकत्वात्कर्तरि क्त नञ् समास ॥ आशु अश्रुते
 अरक्ष्यामौ उण् प्रत्यय एवमेकादश त्वरितस्य ॥ तत्र शीघ्रादयस्तु धर्मवचना एव अएव शीघ्रपचनीति प्रयोगो ननु जपचनीति नस्तु नस्तु वेगारव्यापुणपररहः प्र

स्तरसातुरय स्यद ६५ जवो यशीघ्रत्वरित लघुक्षिप्रमरद्गुन ॥ सत्वर चपल तूर्णमविच्छिन्नमाशु च ६६ सनते नारताश्चान सनता विरनानि
 शं ॥ नित्यानवरताजस्त्रमप्यथातिशयो भर ६७ अतिवेला भृशात्यर्थानि मात्रोद्गाहनिर्भरं ॥ तय शीघ्रादयस्तु काव्याव्यत्यपरादिति ६६ सनतं सन
 न्यनेस्य ननु विस्तारे लोप समोवाहितततयो क्त ॥ अनारत आङ् पूर्वैरभिविरामे अविद्यामान आरतयस्मिन् ॥ अश्चान् अमेः क्त नवासमासः ॥ सनत अनिश्च नास्ति नि
 शायस्मिन् ॥ नित्यत्यप्ने ॥ अनवरत नास्त्ववरतयत्र ॥ अजस्त्र नेजस्यति जस्त्रमोक्षणे रप्रत्ययः ॥ सनतमजस्त्र शब्दाव्ययावपि नित्यपर्यायीस्त सनतक्रिया तैरेर-
 व्यवधान ॥ अतिशयस्तु पीन पुन्य इति भेदः इति नवक् ॥ अतिशय अतिशोने पचाद्यच् ॥ भरः भरति भृञ् भरणे पचाद्यच् ६७ अतिवेला अतिज्ञान वेला मर्यादा क
 ताद्यर्थे द्वितीययेति समासः ॥ भृशभृशने भृक्ष भृशु अध पनने द्युपेति क्त ॥ अत्यर्थ भृश अर्थो निवृत्तिर्विषयो वातमतिज्ञानमत्यर्थ ॥ अतिमात्र यात्रास्तोक
 नामतिज्ञान ॥ उद्गाह उद्गाहनेस्य गाहू विलोडनेन ॥ निर्भर निःशेषणभरोऽत्र ॥

तीघ्रं नीवति नीवस्थौल्ये बाहुलकान्तरक ॥ एकांतं एकोनोनिश्चयोऽनेति ॥ नितानं निताम्यनिस्य तमुकांक्षायांक्तः ॥ गाढ बाढं दृढं इमेक्तांताः शीघ्रादि शीघ्रं त्वरित-
मित्यारभ्य दृढशब्दपर्यंतं क्लीबेन पुंसकलिंगे यदुक्तं तत्तु असत्वे द्रव्यवृत्तिलाभावे एव ज्ञेयं यथा शीघ्रं कृतवान् शीघ्रं जुहोति भृशं भूर्खः भृशं पानि ६८ एषां शीघ्रादीनां
मध्ये यत्सत्त्वगामिद्रव्यवृत्ति तन्निष्ठं तस्य द्रव्यस्य यद्विगं तदेवास्येत्यर्थः यथा शीघ्राजरा शीघ्रो मृत्कः शीघ्रंगमनं अतिशयभरयोरसत्त्ववचनत्वे पिपुंस्त्वमेव पु-
ल्लिंगनिर्देशान् तदुक्तं रभसे गाढेकांतनितानं तानि पुमाननिशयो भरइति क्वचिद्वेद्यगामीति पाठस्तस्य विशेष्यगामीत्यर्थः ॥ कुबेरः कुलितं बेरं शरीरं चरय कुट्टित्वा-
त् कुत्सायां क्तिनिशब्दोचं शरीरं बेरमुच्यते कुबेरः कुशरीरत्वान्नाम्ना तेनैव सोऽस्ति इति वायुपुराणं यद्वा कुं वति कुविच्छादने कुं बेर्नलोपश्चेत्येव ॥ अंबकस-

तीघ्रैकांतनितानं निगाढबाढदृढानि च ६८ क्लीबे शीघ्राद्यसत्त्वे स्यान्निष्पेषां सत्त्वगामियत् ॥ कुबेररुद्रं बकसरवो यक्षराट् गुह्यकेश्व-
रः ६९ मनुष्यधर्मा धनदो राजराजो धनाधिपः ॥ किन्नरेशो वैश्रवणः पौलस्त्यो नरवाहनः ७० यक्षैकपिंगे लविल रवः अंबकस्य सरवा स-
मासांतः तच् ॥ यक्षराट् यक्षेपुराजेति क्विप् ॥ गुह्यकेश्वरः गुह्यं कायं नि गुह्यकानामीश्वरः ६९ मनुष्यधर्मा मनुष्यस्येव धर्मोऽचारः श्मश्रुलोमत्तादिरस्य धर्मादिनिच-
॥ धनदः धनं दयते देदुःपालने आतइति कः ॥ राजराजः राज्ञायक्षाणां राजा राजेति डच् यक्षे चंद्रे च राजा स्यादिति त्रिकांडशेषः ॥ धनाधिपः धनानामधिपः ॥ किं-
न्नरेशः किन्नराणामीशः ॥ वैश्रवणः विश्रवसोऽपत्यं शिवादिगणेषु विश्रवणरवणादेशौ निपातितौ ॥ पौलस्त्यः पुलस्तेर्गोत्रापत्यं पुमान् ॥ गर्गाद्यञ् ॥ नरवाहनः नरो-
वाहनमस्य ७० यक्षः ईलक्ष्मीं अक्ष्णोति व्याघ्नोति अक्षूल्याप्तौ कर्मण्यण् यक्षने यक्षपूजायां जयति शिवं इज्यते लोकेन वा कर्मणि घञ् ॥ एकपिंगः एकं पिंगमस्य ॥

ऐडविडः इडविडोऽपत्यं डलयोरेकत्वस्मरणादै लविलोपि इडविलाया अपत्यामिति वाविग्रहः इडविडा अस्ति मातृत्वेनास्येति वा ॥

श्रीदः श्रियंदयने दद्याति वा आनरनिकः ॥ पुण्यजनेश्वर पुण्यजनानामीश्वर सप्तदशकुबेरस्य ॥ अस्थेतिप्रत्येकसबध्यते अस्यकुबेरस्य उद्यानचैत्ररथस्वा
 त् उद्यानियस्मिन् अधिकरणेन्युद् विन्नरथेननिरुत्त नक्षितोण् एक ॥ अस्यपुत्रोनलकूबरः स्यात् नलः दूषरोयुगधरोयस्य भिकाउरोषेतुपुत्रीतुनलकूब
 रा वित्कर्त्त तत्तुनासत्पावितिवन् औपचारिकबोध्य नलकूबरमणिग्रीवयोस्तत्पुत्रयोः पुराणप्रसिद्धत्वात् नलकूबरमणिग्रीवावितिस्व्यातौ श्रियान्विना
 विनिमागवत एक ७१ अस्यस्थानं कैलासः केजलेकासोलसनमस्य केलास स्फटिक तस्यायकैलास तस्येदरत्नं यद्वा कैलासासमूहे कैल नेन आस्थनेः
 न आसउपवेशने हलश्रेतिषन् ॥ अस्यपूर्णगर अलका अलति घृषयति अलघृषणादिषु मुनक्षिपकादित्वादित्वन ॥ अस्यविमानपुष्पकपुष्पयति पुष्पयि
 श्रीदपुण्यजनेश्वराः ॥ अस्योद्यानचैत्ररथपुत्रस्तनलकूबर ७१ कैलासस्थानमलकापूर्विमानतुपुष्पक ॥ स्यात्किन्नरः किपु
 रुषस्तुरगवदनोमयुः ७२ निधिर्नाशेवधिर्भेदाः पद्यशरवादयोनिधेः ॥ ॥ इतिस्वर्गवर्ग ॥

रः किंचित्कुत्सितोवानरः एवंपुष्पकः ॥ तुरगवदनः तुरगस्येववदनमस्य कस्यचिन्नरसुराश्वकायत्वात् कस्यचिदश्वमुखनरशरीरत्वात् ॥ मयु मिनोनिडु
 मिन्प्रक्षेपणे उपत्ययेमीनामीत्यात्वन चत्वारिक्किन्नरमात्रस्य ७२ निधि निनराधीयते धावः कि. निनरादधाति पोषयत्यनेन निधीयतेना धिधारणे सप
 दादिः आगमानित्यत्वात्तुल्य ॥ शेषविः शेषक्याणे मोहेवावधि तत्पुरुषइत्यलुक् इत्याद्युत्थहेसागान्यनिधेः नामनीप्सि ॥ पद्यः पद्यालस्मीरस्मिन्प्रसि
 मत्वर्थे ॥ शस्त्र तदुक्तशब्दार्णवे पद्योस्त्रिया महापद्य शस्त्रोमकरकलुषौ मुकुदकुंदनीलाश्चरवर्चश्चनिधयो नवेति इत्यादयोनिधेर्भेदा एकेक इतिस्वर्गवर्ग

द्यौः द्यौः नते इति द्यौः द्यौः स दिव्यशब्दः ॥ अभ्रं आपो अभ्रंति अस्मान् अपादाने षञ् यद्वा अभ्रंति स्थैर्यं गच्छति अभ्रवभ्रमभ्रचरगत्याः अन् यद्वा न भ्राजने भृज्दृष्टौ
 सौडः ॥ व्योम व्ययति व्यञ्जसंवरणे नाम न्योमन्ति निसाधु ॥ पुष्करं पुष्यति पुषपुष्टौ पुष कित् इति करन् ॥ अंबरं अंबः शब्दः तंरानि आन इति कः ॥ नभः नत्त्यने मेघैः ण
 ह्रबन्धने असन् भादेशः तदुक्तं विश्वे नभो व्योम्नि नभामेघेऽवर्णेषु च पतद्गृहे घ्राणे मृणालसूत्रेषु च वर्षासु च नभः स्मृत इति ॥ अंतरिक्षं द्यावापृथिव्योरंतरिक्षने ईक्ष
 दर्शने ह्रस्वः कर्मणि षञ् अंतरिक्षमपि ह्रस्वो न क्रियते ॥ गगनं गच्छंत्यनेनास्मिन् युच्चादेशः ॥ अनंतं नास्त्यंतोस्य ॥ स्रवर्त्त स्रराणां वर्त्त रवं र्वन्त्यने रवन्तु अवदा
 रणे डः र्वर्त्तस्य सिन्निनिवा र्वर्गगतौ १ वियन् विविश्वत एति व्याप्नोति इणः शतृ वियच्छति यमेः क्षिप् न विरमति वा ॥ विष्णुपदं विष्णोः पदं आस्पदं स्वरूपं वा आसमंता

द्यौर्दिवौ हे स्त्रियामभ्रं व्योम पुष्करमंबरं ॥ नभो नंतरिक्षं गगनमनंतं स्रवर्त्तरवं १ वियद्दिष्णपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी ॥ विहायसोऽपि ना
 कोऽपि द्यौरपि स्यात्तदव्ययं २ नारापथो नंतरिक्षं च मेघाध्वाचमहाबिलं ॥ इति व्योमवर्गः दिवस्तत्ककुभः काष्ठा काशाने सूर्यादयोऽत्र काश्च दीप्तौ
 अधिकरणे षञ् ॥ विहायः विशेषेण हाययति गमयति विमानादीन् हयगतौ ण्यं नादसुन् विजहानि भ्रवं वा विदुर्विहायसं रव्योमपक्षिणश्च विहायस इति शाश्व
 तः विहायाः शकुनौ पुंसि गगने पुंस्त्र्यं पुंसक मित्कृत्त्वाच्च ॥ विहायसः ॥ नाकः ॥ द्युः इत्येकेन विशानिराकाशस्य तत्र द्यौर्दिवौ स्त्रीलिङ्गे आकाशविहायसी क्लीबपुंसौ
 विहायसनाको पुंसि द्यौरव्ययं अलिङ्गमित्यर्थः शेषं क्लीबं इति व्योमवर्गः ॥ ॥ दिशः दिशत्यवकाशं दिश अनिसर्जने ऋत्विगिति क्तिन् ॥ ककुभः ककते ककलौत्ये बाहुलका
 दुभः यद्वा कुं वा युं सु भ्रानि विस्तारयति स्कुं भ्र इति सौत्राद्वातोः क्तिप् अत्र पक्षे पृषोदरादित्वात्त्वोपः केनादित्येन जलेन वा कुत्सितानि भ्रानि नक्षत्राण्यनेति राण्यक्षे इदं
 काष्ठः काशानेवथन्

आशाः आसमतादुभुने व्याप्नोति अक्ष ॥ हरितः हरति नयस्य नयारुतिः पचकृदिशा ॥ ततः पूर्वदक्षिणपश्चिमा क्रमेण प्राच्यवाची प्रतीच्य स्वः यथा पूर्वादिक प्राचीप
थम्ये प्रशब्दोत्र प्राचति प्राप्नोति सूर्य अक्षुगति पूजनयोः कृत्विगिति किन् ॥ दक्षिणादिगवाची अन्होमध्य अक्षस्य स्वापची इत्यपि स्वाभिगते अपाचति सूर्य ॥ प
श्चिमादिक्प्रतीची प्रतिपश्चाद्दिनाते चति सूर्य एवैक ॥ या उत्तरादिकुमाउदीची उदूर्ध्वतरत्यत्र नृपूवनतरणयो अधिकरणे अप्रदत्ताद्युत्प एक ॥ दिस्व दिग्भवे दि
शि भवतत्रस्यान् दिगादिभ्यो यत्प्रत्यय तन्निषुवाच्यलिङ्ग यथा दिश्यो हस्तो भलोत्तजत्त्वन एव स्थिया क्लीबे च १ इन्द्रादयोष्टौ क्रमात्पूर्वादीना दिशा पतय एवैक

आशाश्च हरितश्च ताः ॥ प्राच्यवाची प्रतीच्य स्ता पूर्वदक्षिणपश्चिमा ॥ उत्तरादिगुदीची स्याद्दिश्युतुत्रिषु दिग्भवे १ "अथा भवमवाची नमु
दीची न सुदग्भव ॥ प्रत्यग्भव प्रतीची न प्राची न प्राग्भव त्रिषु १" इन्द्रो वृद्धि पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत् ॥ कुबेर ईश पतय पूर्वादीना दि
शा क्रमात् २ ऐरावतः पुंडरीको वामनः कुमुदोऽजनः ॥ पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजा ३ करिष्ये ॥ अमुकपिठा पिगलाक्षुप-
माः क्रमात् ॥ २ ऐरावताद्यष्टौ क्रमादिग्गजा यथा ऐरावत व्युत्पादिन ॥ पुंडरीक पुंडरीकवर्णयोगान् मत्वर्ये च ॥ वामनः खर्वलान् ॥ कुमुद कुमुदरक्तोत्पलतनुत्य
वर्णलान् पूर्वोत्त कुमुद कैरवेरक्तपद्मेऽस्त्री कुम्भिकोषधाविकृत्तलान् कीमोदनेवा मुरहर्षे इत्युपेतिक ॥ अजनः अजनवर्णलान् अक्ष पुष्पदन्त पुष्पमिव दन्तायस्य ॥
सार्वभौम सर्वस्याभूयो विदित नत्रविदित इत्यण् ॥ सुप्रतीक शोभना प्रतीका अवयवाः यस्य सुप्रतीको दिगी शोभे शोभना कथये त्रिषु इत्क ० एवैक ३ अत्र सु न-

भ्राम्यति अभ्र आकाश एव मातिरिति वा मामाने औणादिक कु ॥ कपिळा कपिलवर्णलान् ॥ पिगळा पिगलवर्णलान् उभयत्र मत्वर्ये ॥ अनुपमा नास्त्युपमायस्

ताम्रकर्णी ताम्रौकर्णौयस्याः नासिकेतिङीष् ॥ शम्भ्रदंतौ शम्भ्रौदंतौयस्याः उक्त एवङीष् ॥ अंगना अंगति अभिगतौयुच् ॥ अंजनावती अंजनयस्त्यस्याः मतौब-
 ल्चइतिदीर्घः क्रमेण ऐरावतादीनां हस्तिनीनामेकैकं ४ दिशोर्मध्येदिग्द्वयमध्यभागे अपदिशं क्लीबान्वयं क्लीबंचनत् अव्ययंच ॥ विदिक् दिग्भ्यांविनिर्गता स्त्रि-
 यां नदुक्तम परमालायां धान्यासामंतरालानिप्रदिशांविदिशश्चताइति ५ अभ्यंतरं अभिगतमंतरं ॥ अंतरालं अंतरलानि आतइतिकः आङ् प्रश्नेषोवा हे अंतरावका-
 शस्य ॥ चक्रवालं चक्राकारेणवलते वलसंचरणे अन्येषामितिदीर्घः इत्याद्युत्थं ॥ मंडलं मंडयति मडिभूषायांकलच् मंडंभूषांलातीतिवा आतानुपेतिकः द्वेयंड-
 लाकारेणपरिणतसमूहस्य ॥ अभ्रं अपांविभर्ति मूलनिकः अभ्रतिवा अभ्रगतौ अच् नभश्च्यंत्वापोस्माद्वाङ् अभ्रं मेघेचगगने धातुभेदेच कांचन इत्युक्त

ताम्रकर्णीशम्भ्रदंतौचांगनाचांजनावती ४ क्लीबेव्ययंत्वपदिशंदिशोर्मध्येविदिक्स्त्रियाम् ५ अभ्यंतरंलंतरालंचक्रवालंतुमंडलम् ॥
 अभ्रंमेघोवारिवाहस्तनयित्नुर्बलाहकः ६ धाराधरोजलधरस्तडित्वान्वारिदोबुभृत् ॥ घनजीमूतमुदिरजलसुधूमयोनयः ७

त्वान् ॥ मेघः मेहति मिहिसेचने पचाद्यच् कुलं ॥ वारिवाहः वारिवहतिकर्मण्यण् ॥ स्तनयित्नुः स्तनयतिस्तनगदी देवशब्दे इत्नुचिणेरय् ॥ बलाहकः पृषोदरादिः बलाका-
 भिर्हायते गम्यते ओहाङ्गतौ कर्मणिक्नुन् पृषोदरादिः इत्याद्युत्थं ६ धाराधरः धाराणाजलस्यचधरः धाराधरोसिमेघयोरित्युक्तत्वात् ॥ जलधरः अच् ॥ तडित्वान् तडितः संत्य-
 स्मिन् मतुप् मत्वात्नदः ॥ वारिदः वारिददानिकः ॥ अंबुभृत् अंबुविभर्ति क्षिप्नुक् ॥ घनः हन्यतेवायुना अप्रकुलंच पनंस्वात्कास्यतालादिवाद्यमध्यमनृत्ययोरित्युक्तत्वात् ॥
 जीमूतः जीवनंजलमूतं बहुमनेन मूड्बंधने पृषोदरादिः जियावयोहान्यामूनोबहुइतिवा ॥ जलमुक् जलमुंचति मृच्छमोक्षणे क्षिप् ॥ धूमयोनः धूमो योनिरस्य इति
 पंचदशमेघस्य ७

कदविनी कदबस्यविश्रुशः कदबोःस्त्यस्या ॥ मेघमाला द्वेमेघवृदस्य ॥ मेघभवे अश्रियं प्रमेभव नश्रिषु नद्यथा अश्रिया आप अश्रिय धारसगत अश्रिय मुदकं
 घप्रत्ययः एक ॥ स्तनितगर्जितमेघनिर्घोषेरसितादिच ॥ रसितरसशब्दे रसितादिच इमेक्तेन साधवः आदिना धनितहृदरासादय अयमेघनिर्घोषे स्यात् ८ श
 पा शस्त्ररवेपिबतिकः ॥ शतहृदा शतहृदाअर्वाषि अगाधजलाशयावा सत्यस्याइतिवा ॥ ह्रादिनी ह्रादने ह्रादो स्त्रियस्याइतिवा ह्रादिनी वज्र नडिनो रिक्तक्त
 त्वात् ॥ ऐरावती इराआप सत्यस्यइरावान् मेघ नस्येय नस्येदमित्यण् नदतान्डीप् ॥ क्षणप्रभा क्षणप्रभाइत्याः नडित् नाडयति नड आघाते नाडेणिलुकुचे
 तिसाधुः डलयोरभेदान् नलिदपि ॥ सौदामनी सदाप्रा अद्रिणा एकदिक् अण् सदाभिमेघे भवा सौदामिनीत्यपि ॥ सदाप्रापुमान्वारिधरपर्वतभेदयोरि

कादविनीमेघमालात्रिषुमेघभवेऽश्रियम् ॥ स्तनितगर्जितमेघनिर्घोषेरसितादिच ८ शपाशतहृदाह्रादिन्यैरावत्यः क्षणप्रभा ॥ त-
 डित्सौदामनीविद्यच्चलाचपला अपि ९ स्फूर्जयुवज्जनिर्घोषोमेघज्योतिरिरमदः ॥ इद्रायुधशक्रधनु लुक्तत्वात् ॥ विद्युन्विशेषेणद्योततेद्य
 नदीसौ क्लिप् ॥ चचला चतुर्गती धनु चचलातिकः चचलातुनडित्सुस्थो अचनश्चपलेनलरत्नक्तत्वात् ॥ चपला चोपनिबुपमदायागती चपलाकमला विद्यत्तुश्रुतीपिपि
 लीषुच नपुसञ्जुशीघ्रेस्याहान्यवन्नरलेचन रत्नक्तत्वात् दशविद्युत ९ स्फूर्जयु स्फूर्जन दुओस्फूर्जावज्जनिर्घोषे अश्रुत् ॥ वज्जनिर्घोष अशानिशब्द वज्जनिर्घोष
 इत्यपि पाठे निष्पेषशब्द नदुत्थपरः पिपुसचूर्णने सघट्टनमान्नपररत्यन्ये द्वेवज्जधने ॥ मेघज्योतिःमेघअन्योन्यसंपट्टनेनमेघान्नि सत्यरक्षादौज्योतिःपततिरि
 त्यर्थ ॥ इरमद इरयाञ्जलेनमाद्यतिदीप्यतेवा उग्रपश्वेरग्रदेतिसाधु आविधनत्वात् द्वेमेघज्योतिष वीजरनिप्रसिद्धस्य ॥ इद्रायुध इद्रस्यायुध ॥ शक्रधनुः शक्रस्यध
 नुः ॥

ऋजुरोहितं ऋजुचतस्रोहितं च रोहः संजातोऽस्य इतच् ऋजु अवक्रं तदुक्तं विश्वे रोहितं रुधिरे प्रोक्तं ऋजुशक्रशरासने रोहितो मीनमृगयोर्भेदे रोहितकद्रुम इति इति
 त्रीणि मेघप्रतिफलितारविरश्मयो धनुराकारेण भ्रान्तितस्य धनुषः १० वृष्टिः वर्षणं वृषुसेचने क्तिन् ॥ वर्षं द्रुयं मेघवर्षणस्य ॥ तद्विधाने वृष्टिविधाने अवग्राहः
 अवेग्रहेति घञ् पक्षे अप् ॥ अवग्रहः एतद्वयं स्यात् ॥ धारासंपातः धाराणां संपातः संभूय पतनं घञ् ॥ आसारः सरते भविष्यत् तदुक्तं विश्वे आसारः स्यात् सर-
 पो धारावर्षे सल्लङ्घ्य इति द्वे महावृष्टेः शीकर इत्येकं अंबुकणानां शीतसचने अरन् दत्यादिरप्ययं ११ वर्षोपलः ॥ करका कृणोति कृज् हिंसायां संज्ञायां वुन् पुंस्य

स्तदेव ऋजुरोहितं १० वृष्टिर्वर्षं तद्विधानेऽवग्राहावग्रहौ समौ ॥ धारासंपात आसारः शीकरोऽंबुकणाः स्मृताः ११ वर्षोपल
 स्त करकामेघच्छन्नेऽन्हिदुर्दिनम् ॥ अंतर्धाल्यवधापुंसित्वं तद्विरपवारणं १२ अपिधानं निरोधानं पिधानां च्छादनानि च ॥

हिमांशश्चंद्रमाश्चंद्र इंदुः कुमुदबांधवः १३

पि तदुक्तं वषोपलस्त करका करकोपि च दृश्यते द्वेयत्प्रथमवृष्टौ मेघादिकं कठिनं सदुपलवत्यतति
 तस्य ॥ मेघच्छन्नेऽन्हिदुर्दिनं रात्रेरप्युपलक्षणं ॥ दुर्दिनं जलदध्वांतमिति रत्नकोशः एकं ॥ अंतर्धा ॥ व्यवधा उभयत्राप्यङ् ॥ अंतर्धिः अपवारणं स्यात् पुंसि १२ अपि
 धानं ॥ निरोधानं ॥ पिधानं ॥ आच्छादनं अष्टकमाच्छादनस्य इमे सर्वे ल्युटासाधवः ॥ हिमांशः हिमांशो यस्य ॥ चंद्रमाः चंद्रं कर्पूरं सादृश्ये नमानितु-
 लयति माधातो रस्फन् सचडित् चंद्रमाल्लादं मिमीते निर्मिमीते इति वा केवलादस्फन् कालं मिमीते माश्चारी चंद्रश्च चंद्रमा इति च ॥ चंद्रः चंदयति चदि आ-
 ल्लहने रक् हिमांशश्चंद्रमाश्चंद्रः शशी चंद्रो हिमकृतिरिति शब्दार्णवः ॥ इंदुः उन्नति उंदीकृदने ॥ कुमुदबांधवः कुमुदानां बांधवः १३

विधुः विशोषेयधयत्येनसराः धेवपानेवाहुबकाकुः तदुक्तविश्वे विधुः शशाकेकपूरैरुषीकेशेचराक्षसइति॥स्रधाशः स्रधायुक्ता अशवोचस्य॥शक्राशः शक्राशः
 शवोचस्य॥ओषधीशः ओषधीनामीशः ॥निशापति निशायापति ॥अक्षः अज्योजानः॥जैवानुक जीवयति अनर्भावितप्यर्थ आतुकन् तदुक्तमसेजै
 वातुक पुमान् सोमेकपकायुष्मतोस्त्रिष्विति॥सोमः अमृतसूते मन् सूयते जायते इति श्रुत्यक्तसूयते यज्ञागस्थानं वा करोति सूते अमृतवा सोमइति वा षब्दभि
 षत्वे षूमेरणवेति सोमापि नायन् सीमन् सोमन् इत्यादि॥ग्लो ग्लायति ग्लेहर्षस्येदो ॥मृगाकः मृगाकोस्य॥कलानिधि कलानिधीयते तत्र दुधाब्जः १४ द्विज
 राजः द्विजानाराजः राजेतिटच् तदुक्तविश्वे द्विजराज शशधरेसौपर्णेनतमोगिनीति॥शशधर शशस्वधर ॥नक्षत्रेशः नक्षत्राणामीशः ॥क्षपाकर क्षपाकरो

विधुः स्रधाशः शक्राशः शक्रोषधीशो निशापतिः॥अल्लो जैवानुक सोमोग्लो मृगाक कलानिधि १४ द्विजराज शशधरो नक्षत्रेश
 क्षपाकरः॥कलानुषोडशो भागो विबोस्त्रीमडलत्रिषु १५ भिन्नशकलखड्गे वा पुस्यर्धो धसमेः शके ॥ निविशति चद्रस्य चद्रमडलस्य षोड
 शभाग कलासप्त कलयति कलराख्याने पचाद्यच् कल्यनेवा एक॥विब विनेति शोभनेवीगत्यादौ तदुक्तह्येमे विबन्तुपति विबेस्यान्मडले विंविक्कफलइति
 ॥मडल मडयति मडी मूषाया तदुक्तविश्वे स्थान्मडल द्वादशराजकेन देशेन विचेन कदवकेच कुष्ठप्रभेदेऽप्युपसूर्यकेपि भ्रजगभेदेऽहनिमडलस्या इति द्वे
 विचद्रमडलस्य १५ भिन्नादिचतुष्क शकलस्य तत्र भिन्न भिद्यतेस्य॥शकल शकोति शक्यतेवा शकूशकौ कलच् तदुक्तविश्वे शकल तत्रिखड्गे चरागवस्तु निवल्क
 लइति॥खड्ग खड्ग्यते कर्मणि षन्सहिभेदने एतेऽभेदौ वपुसो वर्तेते॥अर्धः पुस्येच यथा कचलस्यार्ध स्वड वाच्यलिगोपि यथा अर्धशारी अर्धः पट अर्ध
 गर अर्धमित्येक समेभिभागे नपुसकमेव क्त्वा तुल्यो करणे षज् ॥

चंद्रिका चंद्रोऽस्त्यस्याः कन् अतश्चिदुनौ ॥ कौमुदी कुसुदानाथियं अण् ॥ ज्यास्त्रा ज्योतिरस्त्यस्यां निपात्यते नदुक्तं विश्वे ज्योत्स्मानं ज्ञानरेऽपि स्यात् ज्योत्स्ना युक्तनि-
 शिस्पृतेति त्रयंचंद्रप्रभायां ॥ प्रसादः भावेऽण् प्रसीदतिस्म गत्यर्थे निक्तः ॥ प्रसन्नता प्रसन्नस्य भावः पदद्वयनेर्मल्यस्य १६ कलंकः कंज्राह्मणं कल्यति हीनतांगम-
 यति ज्ञापयति वा लक्षिगती अण् ॥ अंकः अंक्यतेनेन अकिलक्षणेऽण् ॥ लाञ्छनं लाञ्छयतेनेन नदुक्तं हैमे लाञ्छनलक्ष्यचिह्नयोरिति ॥ चिह्नं बाह्यति चाल्यतेऽने-
 न वाचहपरिकल्कने कन् चिह्नलक्ष्यपताकयोरिति हैमः ॥ लक्ष्य लक्षणं लक्षयति लक्षदर्शनांकनयोः मनिन् षट्चिह्नस्य ॥ स्रष्टुमेत्येकं परमायाः शोभायाः परमा शो-
 भा शोभतेनया अकर्तरिति कर्मणि षञ् ॥ कान्तिः क्तिन् ॥ द्युतिः द्योततेनया द्युतदीप्तौ इच् ॥ छविः छयति छिति असारगितिना छोछेदने छिदिरहे धीकरणे चलागि शोभागा

चंद्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता १६ कलंकां कौलाञ्छनं च चिह्नं लक्ष्यं च लक्षणं ॥ स्रष्टुमा परमा शोभा शोभा कान्तिर्द्युतिश्छविः

१७ अवश्यायस्तनीहारस्तु धारस्तु हिमं हिमं ॥ प्रालेयं महिका चाथ हिमानी हिमसंहतिः १८ शीतं गुणेन दूदर्याः सुषीमः शिशिरो जडः

॥ तुषारः शीतलः शीतो हिमः सप्तान्यलिंगकाः १९ अस्य १७ अवश्यायः अवश्यायने शैत्यमापाद्यते शैत्यं गतोऽणः ॥ नीहारः निक्षिप्यते न्दञ् हरणे षञ्

॥ तुषारः तोषयति आरन् ॥ तुहिनं तोहति तुहिरदुहिर अर्जनेवेपितुल्यो न्हस्यथेति रनन् ॥ हिमं हंति हिनोति वर्धते हिमनौ च्छे ॥ प्रालेयं गलीयतेऽनेति ॥ महिका यत्यने-
 महपूजायां मिहिकेति पाठे मिहसेचने सप्तहिमस्य ॥ हिमानी डीप् आनुक् ॥ हिमसंहतिः हेमहो हिमस्य एवं उक्तलिंगाः अवश्यायादयः १८ शीतशब्दः नपुंसक-
 लिंगकः गुणेस्पर्शविशेषे एव भवति नतु गुणिनि ॥ सुषीमः स्रष्टुमदत्यपि ॥ शिशिरः ॥ जडः ॥ तुषारः ॥ शीतलः ॥ शीतः ॥ हिमः एते सप्त दूदर्याः तद्वा शीतगुणानर्थो-
 येषां ते चान्यलिंगकाः विशोध्यलिंगाः तुषारहिमशब्दौ निरुद्धलक्षणया गुणिन्यपि न तेने इत्युक्तं त्रपठितौ १९

ध्रुवः ध्रुवनि स्थिरो भवति ध्रुगनि स्थैर्ययोः अचुडि त्वद्गुणाभावः ध्रुवः शखेहरे विष्णो वटे चोत्तानपादजे वस्तुयोगमिदो पुंसि ध्रुवरखेजस्वनर्कयोरित्युक्तत्वात् ॥ औत्तान
पादिः उत्तानपादस्थापत्वं अतश्च हे ध्रुवस्य ॥ अगस्त्य अगविध्यस्त्यायति आनोनुपेनिक अगस्तिरपि अगमस्यतीति तदुक्तशब्दार्णने अथागस्त्य कुम्भयोनिर
गस्तिः कलशीसूत इति ॥ कुम्भसम्भव कुम्भात् सभावोऽस्य ॥ मैत्रावरुणि मित्रावरुणयो अपत्यमैत्रावरुणोऽपि अण् और्वशो यागस्त्यमैत्रावरुणास्त्वाग्निमारुतार
तिनामनिधानात् त्रीणि अगस्त्यस्य ॥ अस्मैवराधर्मिणीपत्नी लोपासुद्रास्थान् नमुदरानि आनरतिरेनलोप अमुद्रालोपे धर्मलोपे अमुद्रा हर्षनजभन इत्यर्थं सप्त
नो धर्मोऽस्त्यस्याः इतिः स्थदेशः एक २० नक्षत्रं ऋषति कर्षोगतौ समत्वयेषस्यकः ॥ ऋष भं भातिड तदुक्त एक्यसरे अनक्षत्रेगभक्तौ स्त्रीपुंसिस्थाद्गुनदने भयरो

ध्रुव औत्तानपादिः स्यादगस्त्यः कुम्भसम्भवः ॥ मैत्रावरुणिरस्यैव लोपासुद्रासधर्मिणी २० नक्षत्रं ऋषभनारातारकाप्युदुचास्त्रिया

॥ दाक्षायण्याः श्विनीत्यादितारा अश्वयुगश्विनी २१ राधाविशारवापुष्येनु भ मकीतिरिति ॥ तारा नरत्यनया भिरादिः नक्षत्रनेत्रमध्ये च तारा

स्यात्तार इत्यपीति व्याडिः नक्षत्रे चाक्षिमध्ये च तारक तारकापि चेति विश्वः ॥ उदु स्त्रीनपुंसकयोः अपिशब्दाच्चारकापिनया उदुः उद उडव इत्यादि धेनुवन् यद्वा उ-
क्रोधं डयने उनाश भ्रूनादीयने वा उपत्यय तदुक्तं हेमे उसबुद्धोरुपोक्तौ च शिववाची हनव्यय उपश्वे ॥ इति षट् नक्षत्रमात्रस्य ॥ अश्विनीत्यादिताराः सप्तविंशति वा
रकाः दाक्षायण्युच्यन्ते दक्षस्यापत्यानि उरीचामिति फिब् एव ॥ अश्वयुक् अश्वयुनक्ति द्विप् ॥ अश्विनी अश्व अश्वरूपमस्त्यस्या इति हे अश्विन्याः २१ राधा
यभोति कर्ष्यमनया राधसफिद्धौ गुरोश्च हल इत्याद्युक्त ॥ विशारवा विशारवति शारवृच्यामौ अच् विशारवो याचके स्कदे विशास्वाभेकदिलुके इति हेमः हे ॥ पुष्य पु

ष्णानि कर्षोणि पुष्यसि इति क्यप् ॥

सिद्धः मासनक्षत्रयोर्भेदे सिद्धस्त्यस्मिन् ॥ तिष्यः तुष्यं त्यस्मिन् तुषतुष्टौ सूर्येतिष्येति साधुः त्रयंपुष्ये ॥ श्रीविष्ठाश्रवणंश्रवः प्रसिद्धः श्रवोऽस्त्यस्याः मतुप्रदघ्न
॥ धनिष्ठा एवमतिशयेन धनवती साश्रविष्ठया समेत्यन्वयः द्वे धनिष्ठायाः ॥ प्रोष्ठपदाः प्रोष्ठोगोः तस्येव पादायासां ॥ भाद्रपदाः पूर्वद्वे उत्तरे द्वे च एव चतुः संख्या कृतान्ब
हुत्वं स्त्रियः स्त्रीलिङ्गा स्युः २२ मृगशीर्षं आकृत्या मृगस्य शीर्षमिव ॥ मृगशिरः मृगः शिरोऽस्य रूपभेदात्कृत्वा ॥ आग्रहायणी आग्नेहायनमस्याः मार्गशीर्षमा-
रभ्यवर्षप्रवृत्ते स्वार्थेण आग्रहायणी पौर्णमासी तद्योगान्नक्षत्रमपि तथा त्रयं मृगशीर्षस्य ॥ तच्छिरोदेशेया पंचतारकानिवसंति ताः इत्त्वलाः इत्त्वस्वप्नेक्षे
पणेच बलच् इन्वका इति पाठे तु इन्वंति प्रीणयंति इन्वित्याप्तौ प्रीणनेच एकं २३ बृहस्पतिः बृहतांपतिः तत्बृहतोरिति साधुः सराणामाचार्यः ॥ गीष्पतिः

सिद्धतिष्योश्रविष्ठया ॥ समाधनिष्ठाः स्फः प्रोष्ठपदाभाद्रपदाः स्त्रियां २२ मृगशीर्षं मृगशिरस्तस्मिन्नेवाग्रहायणी ॥ इत्त्व
लास्तच्छिरोदेशेतारकानिवसंतियाः २३ बृहस्पतिः सराचार्यो गीष्पतिर्धिषणोगुरुः ॥ जीव आंगिरसो वाचस्पतिश्चित्रशिरवंडि-

जः २४ कस्कादिः गिरांपतिः ॥ धिषणः प्रशस्ताधिषणाऽस्य अर्श आद्यच् यद्वा धृष्णोति अधृषा प्रागल्भ्ये अत्रपक्षेक्युः धिषादेशः ॥ गुरुः गृणात्युप-
दिशति गृशब्दे कृग्रौरुच्चेति कुः उश्वादेशः तदुक्तं हैमे गुरुर्महत्यां गिरसे पित्रादौ धर्मदेशके अलघौ दुर्जटे चापीति ॥ जीवः जीवयति अच् मृतसंजीवनमंत्रज्ञ
त्वात् तदुक्तं हैमे जीवः स्यान्निदशाचार्येद्रुमभेदे शरीरिणीति ॥ आंगिरसः अपत्यार्थे अण् ॥ वाचस्पतिः पतिशब्दे परे सत्वविधानादलुक् ॥ चित्रशिरवंडिजः
तदुक्तं हारावल्यां ऋषयः सप्तधीमद्भिः स्मृताश्चित्रशिरवंडिन इति तदंतर्गतादंगिरसो त्वाच्चित्रशिरवंडिजो जातः नवबृहस्पतेः २४

शक्रः शोचति शश्वशोके रक्तु माहेश्वरः शक्रहारा निर्गतत्वात् ॥ दैत्यगुरुः ॥ काव्य कोतुमवश्यमास्व्यातुमर्हं ओरावश्यकेशनिष्यन् कवेरपत्यकुर्नारिभ्योऽप्यशतिना ॥
उशनाः वशोः कनसि ॥ भार्गव भृगोरपत्य ऋष्यण् ॥ कविः कुवने अचरः षट्शक्रस्य ॥ अगारक अगाति र्दयति पीनत्वान् कर्मण्यण् अगारश्च रचार्येकन् अगति
वा अगिगती ॥ कुज कोः पृथिव्याः जानः ॥ भौमः भूमेरपत्य अपत्यर्थे अण् भौमो भगवद्दैत्ययोरिति हेम ॥ लोहिताग लोहितानि अगानियस्य ॥ महीसूतः मत्स्या
सूतः पञ्च भगवत्स्य २५ रौहिणेयः रौहिण्या अपत्ये दक् रौहिणेयो भवेद्दत्तरेषतीरमणे बुध इति विश्व ॥ बुधः बुध्यते रगुपेनिक ॥ सौम्य सौमश्च शाखादि अथ बु
धस्य ॥ सौरिः सूरस्यार्कस्यापत्य इन् सौरोपि रदमर्थे णि ॥ शनैश्चर शनैश्चरति पचाद्यच् पंगुत्वान् शनि सौरिशनैश्चरा इति रभसाच्छनिरपि शनैश्चरेयदर्शने

शक्रो दैत्यगुरुः काव्य उशना भार्गवः कवि ॥ अगारक कुजो भौमो लोहितागो महीसूत २५ रौहिणेयो बुधः सौम्य समौ सौरिशनैश्च
रौ ॥ तमस्तुराहुः स्वर्मानु सैहिकेयो विधुतुद २६ सप्तर्षयो मरीच्यश्चिमुखाश्चित्रशिरवडिनः ॥ वाचस्पतिः द्वे ॥ तमः असकन् ताम्यति नम्या
सिगुणतिमिरसैहिकया इति त्रिकण्डशेषः अदतपुष्टिगोपि पचादि स्वर्मानुस्त नमोराहुरिति पुस्कादेरत्वकोशामरमालयोर्दर्शनान् ॥ राहुः रहति गृहीत्वा त्यजति
चद्रार्कैरहत्वागेभ्यादिः ॥ स्वर्मानुः सप्तर्षयो विपरित लक्षणया भ्राति ॥ सैहिकेय सैहिकया अपत्यस्त्रीभ्यो दक् ॥ विधुतुदः विधुतुदति ॥ तुदव्यथने विध्वरूपो
क्तदः पञ्चराहोः ॥ मरीच्यश्चिमुखाः सप्तर्षयाश्चित्रशिरवडिसज्ञाः चित्रः शिरवड चूडाविशेषोस्त्येषा मिति ध्युत्पत्त्या प्रत्येक सप्तापि चित्रशिरवडिनः एक मु
खशब्दात्पुलहपुलहस्वादयः सप्तर्षयः ज्ञेयाः सप्तचने दिक्सरव्येति समासः तेन मरीचिरगिरा अभि पुलहः पुलहः क्रतुः वसिष्ठश्चेति सप्तेने ज्ञेयाश्चित्रशि
रवडिनः ॥

राशीनामुदयोलग्नमित्युच्यते अश्ववते व्याप्नुवन्ति अश्वव्याप्तौ इन्प्रत्ययेरुट् लगति क्षुब्धेनिसूत्रे लग्नेनिनिपात्यते फले लग्नाशयुदये क्लीबं सक्तलज्जिनयोस्त्रि-
 धित्कृत्तत्वात् एकं ॥ नेतुमेषवृषादयः स्युः मेषोवृषोऽथमिथुनं कर्कटः सिंहकन्यके तुलाचरश्चिको धन्वमकरः कुंभमीनकौ २७ सूरः स्रवति प्रेरयति कर्मणि लो-
 कं धूपेरणे क्रन् शूरोपि नत्रशवति शूरागतौ क्रनिदीर्घश्च नदुक्तं विश्वे शूरश्चारुभटेसूर्ये इति शूरयतीति वा शूरविक्रान्तौ अच् ॥ सूर्यः सरति सृगतौ स्रवति प्रेरय-
 तिकर्मणि लोकानिति वा धूपेरणे राजसूयेति निपातः सूर्योऽर्कपणे नपने स्त्री तु नार्थोषधीभिदोरित्यक्तं ॥ अर्यमा इर्येर्नि श्वन्मुसन्मूषन्निनिपातितः ॥ आदित्यः
 अदिनेरपत्यं दित्यदित्येति ण्यः द्वादशात्मा द्वादशात्मानो मूर्तयो यस्य ॥ दिवाकरः दिवादिनं करोति दिवाविभेतिटः एवं भास्करादिषु ॥ ब्रध्नः निमिरंबध्नाति बंधबंध

राशीनामुदयोलग्नं नेतुमेषवृषादयः २७ सूरसूर्याः र्यमादित्यद्वादशात्मा दिवाकराः ॥ भास्कराहस्करब्रध्नप्रभाकरविभाकराः २८ भा

स्वद्विवस्वत्सप्ताश्वहरिदश्वोष्णारश्मयः ॥ विकर्तनार्कमानंदमिहिरारुणपूषणः २९ ने नकुब्रधादेशः ॥ प्रभाकरः १ विभाकरः २६ भास्वान् भासः

संत्यस्य मनुष्यं ॥ विवस्वान् विविधं वस्ते आच्छादयति वस आच्छादने क्विप् विबोरश्मिः अस्यास्तीमि मनुपितसौ इति भत्वात् नरुत्वं ॥ सप्ताश्वः सप्ताश्वयस्य ॥ हरिद
 श्वः हरितोऽश्वयस्य हरिर्लक्षणं इंद्रनामसूक्तं ॥ उष्णारश्मिः उष्णारश्मयो यस्य ॥ विकर्तनः विशेषेण कर्तनं यस्य विश्वकर्मणा यंत्रोद्भूतत्वात् विकर्तयति भक्त
 रोगानिति वा कृतीच्छेदेन ण्यतात्पर्यम् ॥ अर्कः अर्च्यते अर्चपूजायां कर्मणि घञ् कुत्वं यद्वा अक्यते अर्कस्तवने ॥ मानंदः मृतेन्दे भवः शकंधादिः मानंदः क्रौडसूर्य-
 योः ॥ मिहिरः मेहति मिहसेचने किरच् मिहिरः सूर्यबुद्धयोः मिहिरइत्यपि ॥ अरुणः ऋच्छति उत्तन् ॥ पूषा पुष्पाति पुषति वा पुषपुष्टौ पुषट्पुष्टौ वा श्वन्निति निपातितः

द्युमणिः दिवोमणिरिव दिवउत् ॥ तरणि तरत्यनेनससार तरतेरनि नहुत्तरभसे तरणि र्द्युमणौ पुंसिकुमारी नौकयो स्थियामिति ॥ मित्रः येद्यति विमिदास्ते
 हने भन् ॥ चित्रभानुः चित्राभानवोस्य चित्रभानु पुमान् वैश्वानरेचाहस्करेपिनेत्य ॥ विरोचनः विरोचनेरुचदीप्ती अनुदानेन तश्चेनियुच् विरोचन ग्रन्हादस्वनन
 येः केचिन्नद्रयोरिक्तत्तान् विभावस्कः विभैवस्कयस्य नहुत्त विभावस्क पुमान् सूर्येहारमेदेचपावकेरिति ॥ ग्रहपतिः ग्रहाणापतिः ॥ त्विषापति असुकुसत्ववि-
 धानान् ज्ञापयन् अहर्पतिः अन्हः पति अहरादेनापत्येति वारेफ ३० भानुः भाति ॥ हंसः हतिहेने सः ॥ सहस्राक्ष सहस्रमशवोयस्य ॥ तपनः तपनेर्बुद्ध न

द्युमणिस्तरणि मित्रश्चित्रभानुर्विरोचनः ॥ विभावस्कग्रहपतिस्त्विषापतिरहर्पति ३० भानुर्हंस सहस्राक्षस्तपन सवितारविः
 ॥ कर्मसाक्षीजगच्चक्षुर्लोकबधुस्त्रयो ननु ॥ ग्रहो ननो दिनमणि रवद्यो तोलोकबाधव १ इ नो भगो धामनिधिश्चाशत्पाल्यक्षिनी
 पति ॥ माठर पिगलो दडश्च डो शोः पारिपार्श्वकाः ३१ पनो रुक्मरेपि स्याद्भस्करेनिरयानरे तापयति वा ष्वनान् त्यक्त् तापनोपि तपनस्तापनोरवि
 रितिससारावर्तात् ॥ सविता कववि धूपेरणे नृच् ॥ रविः रव्यने स्वयने रवनेवा रुशब्दे रुङ्गतीया अन्रः समन्त्रिंशत्सूर्यस्य ॥ माठर मठति पचाद्यच् स एव माठ
 मठयदनिवासयो मठस्यापत्यमिति वा शिवाद्यण् आदिवृद्धिः मठत्यनेन मठ तरातिरादोने आनइति केन्द्रप्यणिवृद्धि गठरस्थापत्यमिति वा ॥ पिगलः पिगलो व
 गे स्यास्ति अर्श आद्यच् पिगवर्णल्यतिवाकप्रत्यय ॥ दडः दडो स्यास्ति दंडयतीति वा मत्वर्थे च कृत् वृत्तौ तु पचाद्यच् इति च द्वाशो ॥ पारिपार्श्वकाः पार्श्वे इति पारिपा
 र्श्व पारिपार्श्ववर्तने विभक्त्यर्थः व्ययी भावान् वङ् उक्तसौरतन्ने शक्रोस्य वा यपार्श्वे तु दृष्टारव्यो दृढनायक वह्निस्तदक्षिणे पार्श्वे पिगलो वामभागत यमोः पितृक्षिणे पा
 र्श्वे भवेन्माठरसज्ञयेति एकेक ३१

सूर्यसूतः सूर्यस्यसूतः ॥ अरुणः अरुणोवर्णोऽस्यास्ति मत्वर्थेऽन्व ॥ अनूरुः अविद्यमानावूरुस्य ॥ काश्यपिः कश्यपस्यापत्यं बाह्वादिवादिभ्यः ॥ गरुडाग्रजः गरुड
स्याग्रजः पंचसूर्यसारथेः ॥ परिवेषः परितो विष्यतेनेन विषुव्यामो घञ् परिवेषः स्यात्परिधौ परिवेषण इति सूर्यन्यांते रुद्रः परिवेशोऽपि विशप्रवेशने वेष्टने परिवे
शः स्याद्भानोऽसविधुमंडले इति तालव्यांते रभसः ॥ परिधिः परिधीयतेनेन उपसेति किः ॥ उपसूर्यकं उपगतं सूर्यं उपसूर्यं प्रादिसमासे स्वार्थे कः ॥ मंडलं मंडते मडि
भूषायां कलच् मंडलं परिवेशश्च परिधिश्चोपसूर्यकमिति भागुरिः परिवेषसाहचर्यात्परिधिः पुंसि चत्वारिचंद्रसूर्ययोरुत्पातादिजातमंडलस्य ३२ किरणः
कीर्यते कृविक्षेपे क्यः ॥ उस्त्रः वसंतिरसा अस्मिन् वसनिवासे रक्प्रत्यये संप्रसारणं ॥ मयूरवः माडः ऊरवप्रत्यये मयादेशः ॥ अंशः अंशयति अंशविभाजने चुरा

सूर्यसूतोरुणोऽनूरुः काश्यपिर्गरुडाग्रजः ॥ परिवेषस्तु परिधिरुपसूर्यकमंडले ३२ किरणोस्त्रमयूरवांशगभस्तिघृणिधृष्णयः ॥

भानुः करोमरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियां ३३ देर्मृगेति सूत्रेण कुः यत उक्तं विश्वे अंशर्ले शोरवौरयमाविति ॥ अंशः सूत्रादिसूक्ष्मांशे किरणे च
डदीधितौ ॥ गभस्तिः गम्यत इति गः डप्रत्यये टिलोपः ज्ञेयवर्गः तंबभस्ति दीपयति भस भत्सनदीस्योः क्तिच् ॥ घृणिः जिघर्ति घृक्षरणादीस्योः घृसेचनेवा घृणि
पृश्नीतिनिप्रत्यये गुणाभावः ॥ धृष्णिः धृष्णातीति जिघृषा प्रागल्भे वृष्णिरिति पाठे वृषुसेचने पृश्निरिति पाठे तु स्पृशति पृथुसेचनेवा एभ्योनित्यप्रत्यये गुणा
भावः ॥ भानुः भाति ॥ करः कीर्यते कृविक्षेपे कर्मणि अप् ॥ मरीचिः म्रियते नमोः स्मिन् मृड् प्राणत्यागे इति प्रत्ययः मरीचिः स्त्रीपुंसयोः ह्ययोर्मरीचिः किरणो भानु रुस्त्रः करः प
दमिति शब्दार्णवः मरीचिर्मुनिभेदेनागभस्तावनपुंसकमिति मेदिनी च ॥ दीधितिः दीधीते दीष्यते दीधीड् दीप्तिदेवनयोः क्तिच् नितुत्रंतिनेर्निषेधः अग्रहादीनामिति
निषेधात् यीवर्णयोरितोकारलोपः दीधितिः स्त्रियामिति लिंगानुशासनात् काकाक्षिन्यायेन दीधिरित्यत्र स्त्रियामिति संबध्यते उत्तरत्रापि एकादशकिरणानां ३३

को

प्रभा प्रभाति आनरनिकः ॥ रुक्मिण्यः ॥ रुचिः रोचते रुचदीप्तौ इन्सचक्रित् रुचिदीप्तौ च शोभायामभिषगाभिच्छाषयोरिति ॥ त्विदं लेखनि लिपदीप्तौ किप् ॥ भाभादीप्तौ
रुशिग्रहणात् डः टाष् भाभुव्यलक्ष्मनोदीप्तौ स्त्रियाभाः किरणेयनाविनिनागार्थरत्नमाला भा विश्वपावन् सातच्छेदे भासृदीप्तौ किप् ॥ रुचिः अनि छिनतिवा
तमः ॥ द्युतिः द्योतनेनया द्युतदीप्तौ इन्सचक्रित् इत्याद्युत्य दीप्तिः द्युतेनया दिपीदीप्तौ किन् ॥ येचि रोचनेः नेन रुचदीप्तौ इस् ॥ शोचिः इस्सतत्र दीप्त्यं तानिस्त्रिया
स्फः रोचिः शोचिः स्नाने दूषे रोचि रोचिषी रोचोषि ऐवेशोचि ॥ प्रकाशः ॥ द्योतः उभयत्र भावे करणे वा पञ् इत्येकादशप्रभामात्रस्य ॥ प्रकाशः द्योतः आतपः
अनुरनित्रपसूर्यप्रभाया इत्येके ३४ कोष्ठा र्षदुष्ठा र्षदर्थे इतिकादेशः ॥ कवोष्ठा ॥ मरोष्ठा मदचनदुष्ठा च ॥ कदुष्ठा चत्वारि र्षदुष्ठास्य तत्र कवोष्ठा कदुष्ठा इति

स्युः प्रभारुगुचिस्त्रिदुभाभाश्चुविद्युतिदीप्तयः ॥ रोचिः शोचिरुभेक्षीचेप्रकाशोद्योत आतपः ३४ कोष्ठा कवोष्ठा मरोष्ठा कदुष्ठा
त्रिषुनहति ॥ निगमतीक्ष्णस्वरनद्वन्मृगतृष्णामरीचिका ३५ इति दिग्वर्गः कालोदिष्टोप्यनेहापि कवकत् आदेशाभ्यासाधू नहति धर्मि
णि त्रिषुवाच्यलिगमित्यर्थः इदधर्मपानेरुपभेदात्कीबले ॥ निगमनिजेर्गक ॥ तीक्ष्णस्वरकूटमयचकुल तदुत्तरमसे तीक्ष्णसामुद्रलवणेविषहोहास्त्रिषुष्कके की
वयवाग्रकेषुसिनिगमार्थत्यागिनेस्त्रिषु ॥ स्वरमिद्रियरानि अभिभवति रादाने आनरनिकः नहन्कोष्ठाधर्मैर्कीबधर्मिणि त्रिषुभीणि अत्युष्णस्य ॥ मृगतृष्ण
मृगाणातृष्णास्यस्या अर्श आद्यच् ॥ मरीचिका मरीचिरिव रवेपेनिकन् दूयमृगजलस्य ॥ मरुदेशादौ सिकतासूपनिच्छुरिता सूर्यकिरणाः जलाकारेण भाते
रित्यर्थ ३५ इति दिग्वर्ग कालः कल्बने कलसरव्याने शब्देच कर्मणि पञ् कलयति सर्वमिति राण्यनादच् कालो मृत्योर्महाकाले समयेयमदुष्ठा यो रितिको शानरा
म् ॥ दिष्टोदिशति दिशति सजने त्रिचक्रे इति कः दिष्टदेवेषुमान् कजे इति को शानरान् ॥ अनेहा नार्हति नागच्छति नाहन्यत इति वा सातः असन्प्रत्ययानत्वान् ॥

गगयः गम्यगंति शृणगनौ पचाद्यन् चत्वारिकालस्य ॥ अथ पक्षानिः पक्षान्तिरिति साधुः ॥ प्रतिपत् इमे द्वे प्रथम तिथेः स्तः तदाद्याः प्रतिपदाद्यास्तिथयः स्फः पक्षस्य मूलं
तदुक्तकोशांतरे पक्षान्तिस्तु भवेत्पक्षमूले च प्रतिपत्तिथ्याविति प्रतिपद्यते उपक्रम्यते अनयामासादिः अनसानत्यगमने इति नृ पृषोदरादिः तिथिशब्दस्तद्वयोः स्त्री
पुंसयोः पक्षान्तिप्रतिपच्छब्दौ तु स्त्रियायेव १ घस्त्रः घसत्यंधकारं घस्तृ अदने स्फा यितं चीतिरक् घस्त्रस्तदिवसे हिंस्त्रे इत्युक्तत्वात् ॥ दिनं दीयते क्षीणं भवति दी-
दुःक्षये दिनादि न किंवाहुलकान् हस्वः ॥ अहः नजिजहातेरितिकनिन् ॥ दिवसः दीव्यं त्यत्र असच् प्रत्ययः ॥ वासरः वासयति वसेर्ण्येतादरः तदुक्तं कोशांतरे वासर-
स्तु पुमान्नागप्रमेददिनयोरपीति पंचदिवसस्य ॥ प्रत्यूषः प्रत्यूषति रुजतिकासुकान् ऊषरुजायां इगुपेतिक्ः प्रत्यूषो हर्मुखे वसौ इत्युक्तत्वात् प्रत्यूष इत्यन्यत्र

समयोऽप्यथ पक्षान्तिः ॥ प्रतिपद् इमे स्त्रीत्वे तदाद्यास्तिथयो द्वयोः १ घस्त्रो दिनाहनी वा तु क्लीबे दिवसवासरौ ॥ प्रत्यूषो हर्मुखं कल्पमुषः
प्रत्यूषसौ अपि २ प्रभातं च दिनांतं तु सायं संध्या पितृ प्रसूः ॥ उषः प्रत्यूषसि क्लीबं पितृ प्रस्वांचयां षितीत्युक्तत्वात् ॥ अहर्मुखं अन्हो मुखं रोक्कपि इति
रः ॥ कल्पं कलयति चेष्टां कलेर्यक् कल्पमप्यन्यत्र प्रज्ञाद्यणिसाधुः तदुक्तं कोशांतरे कल्पप्रभातं क्लीबं स्यात्कल्पो वाग्श्रुतिवर्जिते सज्जनीरोगदक्षेषुकल्याणव-
चनेऽपि च उपायवचनेऽपि स्यान्निषु मध्ये तु योषिति ॥ उषः ओषत्यंधकारं उषदाहे उषः किदित्यसिः ॥ प्रभातं षट् प्रभातस्य कल्पं तालव्यां भानुं प्रवृत्तं प्रभातं-
आदिकर्मणिक्तः ॥ दिनांतः दिनस्यांसः स्यति समापयति दिनं सायः स्यते शाब्दोतिणः सायः कांडे दिनांतं च नितिकोशांतरात् एकं दिनांतस्य ॥ संध्या संस्यक्
ध्यायं त्यस्यां ध्यै चिंतायां आतश्चोपसर्गे संध्या पितृ प्रसू नद्यंतरयोर्युगसंधिष्वित्युक्तत्वात् अन्यत्रापि संधीयते नु संधीयते स्यां दधाते इत् तदुक्तं शब्दाणि
वे संध्या पितृ प्रसू संधा इति ॥ पितृ प्रसूः पितृ प्रसूते क्विप् द्वे संध्यायाः ॥

प्राणहः अपराणहः मध्यान्हादयः समासाना रविअन्हादेशेणत्व ॥ त्रिसध्य तिस्रणासध्यानासमाहारस्त्रिसध्य पक्षेत्रिसध्या आवतोवेतिस्त्रीत्व एक। ५५। च।
 तमध्यानि ॥ शर्वरी शृणानिचेष्टाः शृहिसाया खरविडीष् नदुक्तकोशानरे शर्वरीयामिनी स्त्रियोरिति शर्वरी इत्यपिपाठः शब्दार्णवेउक्त शर्वरी शर्वरीशर्येति
 प्रज्ञात्यपिसाधु ३ निशानितरास्यति तद्वृकरोतिव्यापान् शानेनूकण्णे आतश्चोपमर्गे इति क निशादारूहरिद्रायास्याश्चियामा हरिद्रयोरिति कोशानसन्
 ॥ निशीथिनी निशीथोः स्त्र्यस्या मत्वर्थे इति ॥ रात्रि रात्रिस्करवरादाने राशदिभ्या त्रिप् अन्यत्र पाठेयत्री नदुक्त शब्दार्णवे रात्री रात्रिस्तमस्विनीति ॥ नि-
 यामा त्रयोयायायस्याः यद्वा यीन् धर्मरीन् यापयति निरवकाशीकरोति कामपधानत्वात् अतर्भावेनन्यथात् यातेर्यन् ॥ क्षणदा क्षणमुत्सवनिव्यापारस्थितिवा

प्राणहापराणहमध्यान्हा स्त्रिसध्यमथशर्वरी ३ निशानिशीथिनीरात्रिस्त्रियामा क्षणादाक्षपा ॥ विभावरीतमस्विन्यौ रजनीयामिनीतमी

५ तमिस्त्रातामसीरात्रिज्योत्स्नीचद्रिकयान्विता ॥ दद्याति क्षणदोगणकेरात्रौ क्षणदाक्षणदजल इत्युक्तत्वात् ॥ क्षपाक्षपयतिचेष्टा क्षेपे ष्यतान्मितः अच्

॥ विभावरी विभावतिनक्षत्रादिभिः कनिष्ठनदुक्तकोशानरे विभावरी निशारात्र्यो कुट्टन्यावक्रयोधिति ॥ तमस्विनी नमोस्त्यस्या ॥ रजनी रजंस्तुरक्ता भवतिरागिणो
 ॥ स्या क्षिपेः किक्षेतिचादनि अन्यत्र रजनीरपि रजनीनीलिनीरात्रिहरिद्राजनुकासत्वेत्युक्तत्वात् ॥ यामिनी निदितायायायस्या निदायो इति भीतिहेतुत्वात् ॥ तम
 नाम्यत्यस्या तमुग्लानो इन्दीष् नमि पक्षेष्टदिकारादिनिडीषभावे पञ्चाद्यचि तमापि हृदशरान्नेः ५ यातामसी तमोयुक्ता रात्रिः सा तमिस्त्रास्वात् नमोबहुलं अ-
 स्त्रियस्या ज्योत्स्नादित्वात् ५ तामसी निशिदुर्गायातामसो भ्रजगेरवगेइत्क ॥ तमिस्त्रा ज्योत्स्ना तमिस्त्रेति साधु तमिस्त्रनिमिरेकोपेपुसिस्त्रीतुनमस्त्रतो कृष्णपक्ष
 निशायाचेत्क ॥ एकं ॥ याचद्रिकयाचद्रप्रकाशेनान्विता युक्ता रात्रि सा ज्योत्स्नी ज्योत्स्ना अस्त्रियस्या भागवत् ज्योत्स्नाचद्रमसः प्रभोत्क ॥

आगामिवर्तमाने अहनीयुक्तेयस्यामिति बहुव्रीहिः पूर्वापरदिनाभ्यां युक्तायां रात्रौ पक्षिणी नदुक्तं कोशांतरे आगामिवर्तमाना हर्युक्तरात्रावपि स्थिरामिति एकं नाम ५ ब
ह्वो निशाः गणरात्रं स्यात् गणानां बह्वीनां रात्रीणां समाहारः एकं रात्रिसमुदायस्य ॥ प्रदोषः दुष्यति दुष्येच्छत्ये पचाद्यच् प्रारंभो दोषाद्याः प्रादिसमासः प्रारब्धादोषा
या स्थितिः दोषेण व्ययमप्यस्ति नक्तं दोषात्तरज्जनावित्यक्तत्वात् ॥ रजनीमुखं रजन्यामुखमिव द्वे रात्रेः पूर्वभागस्य ॥ अर्धरात्रः निशीथः स्यात् निशरतेऽस्मिन् शी
तः स्वप्ने निशीथगोपीयेति थव् निशीथस्तु पुमानर्द्धरात्रे स्थाद्विमात्रकरत्यक्तत्वात् द्वे रात्रिमध्यसमयस्य ॥ यामः याति याप्रापणे मन् नदुक्तं कोशांतरे यामस्तु पुंसि
प्रहरे समयमेपि प्रकीर्तित इति ॥ प्रहरः ग्रह्यते दक्षादिरस्मिन् पुंसि सज्ञेति धः द्वे अहोरात्राष्टमांशस्य ६ प्रतिपत्पंचदश्योर्यदंतरं संधिः स्यात् नदुक्तं रुद्रे दर्शप्रतिप

आगामिवर्तमाना हर्युक्तायां निशि पक्षिणी ५ गणरात्रं निशा बह्वः प्रदोषो रजनीमुखं ॥ अर्धरात्रं निशीथो द्वौ द्वौ यामप्रहारौ समौ ६ सप-
र्वसंधिः प्रतिपत्पंचदश्योर्यदंतरं ॥ पक्षांतौ पंचदश्यो द्वौ पौर्णमासी तु पूर्णिमा ७ कलाहीने सानुमतिः पूर्णैराका निशाकरे ॥ दोः संधौ ग्रंथिप्र-
स्तावयोरपि पर्वक्रीडे विजानीया द्विषु वत्प्रभृतिष्वपीति संधिमभितो यजेतेत्यादौ प्रसिद्धः स एव पर्वसंधिरित्येकं नाम ॥ द्वे अमा पूर्णिमे पक्षांतौ पक्षस्यांतौ ॥ पंचद-
श्यौ पंचदशी अमापि ॥ पौर्णमासी तु पूर्णिमा स्यात् एकं नाम पूर्णः मासोऽस्यां स्वार्थे णिङ्गोष् यद्वा माश्चंद्रः पूर्णमाः तस्येयं पूर्णचंद्रस्य पूरणं तेन निर्वृता पूर्णिमा-
भावप्रत्ययां तात्तेन निर्वृत्तमित्यर्थे इमप् द्वे शकूपक्षात्यनिश्चावित्यर्थः ७ सा पूर्णिमा कलाहीने चंद्रे सति अनुमतिरित्युच्यते एकं अनुमन्यते अनुमतिः क्तिच् नदुक्तं
अथानुमतिरुत्तेन्दु पूर्णिमानुज्ञयोरपि सैव पूर्णिमैव पूर्णे निशाकरे सति राकारा निशकभं एकं नदुक्तं श्रुत्यां या पूर्वा पौर्णमासी साऽनुमतिर्योत्तरासाराक्तेति ॥

अमावास्या अमासहवसतास्याचन्द्रार्कौ ॥ अमावस्या अमावस्यदिनिसाधु ॥ दर्शः दृश्यते शास्त्रेणेति पुसीतिषः कृष्णपक्षात्यन्तिथे चलास्तिमानि ॥ अमाव
सी अमावासी अमामासी नदुक्तशब्दार्णवे अप्यमावस्यमावासीचामामास्यप्यमावसीति नार्थैकदेशेनामग्रहणेअमापि = सा अमावास्यारक्षेदुभेत् सिनी
वालीस्मान् दृष्टदुर्घस्या सिनीचद्रकलासा अस्त्रियस्या मत्वर्थेदृशिः सिनीवृत्ति कर्मण्यण्डीप् एक ॥ उदयेअमायोगान् नष्टदुक्ल अमाकुहुः नष्टादुक्लयास्य
कुह्यति कुहविस्मापने कूपत्वयः नदुक्तकोशतरे कुरुः स्त्रीकोकिलाच्चापेनष्टेदुक्लदर्शयोरिति एकं नदुक्तश्रुत्या यापूर्वीः मावास्यासिनीवाली योनरा साकुहुरि-
ति अयमर्थः चतुर्दश्याअतिमग्रहरः अमावास्याया अष्टौमहराच्चेति नवग्रहारात्मकश्चन्द्रक्षयकाव शास्त्रप्रसिद्ध तत्राद्यग्रहरद्वयेचद्रस्यसूक्ष्मता अतिमग्रहर

अमावास्यात्मावस्यादर्शः सूर्येदुसगमः ॥ = ॥ आरुष्टेदुः सिनीवालीमानष्टेदुक्लाकुहुः ॥ उपरागोग्रहोराहुग्रस्तेत्विदौचपूष्णिच ९ सोप
पूवोपरक्तोक्षवग्रत्यानउपाहितः ॥ एकयोक्त्यापुष्यवतीदिवाकरनिशाकरो १० द्रयेकृत्स्नक्षयः अतोऽमावास्याया आद्यग्रहरः सिनीवालीसप्तअ

त्यग्रहरद्वयकुहसप्त मध्यमग्रहरपञ्चकदर्शसप्तमिति गृह्यप्रश्नोद्दौपूष्णिचतस्यग्रासस्यउपरागः नदुक्तकोशतरे उपरागस्तपुंसिस्वाद्राहुग्रासेर्कचद्रयो दुर्नये
ग्रहकल्लोकेव्यसेनेपिनिगद्यते ग्रहोनिग्रहनिर्वेधग्रहणेषुरणोरगमे सूर्यादीपृतनादीचमैहिकेयोपरागयोरिति द्वेग्रहदृति ॥ सोपपूव सहोपपूवेनचद्रुव्रीहं
सहस्यसः ॥ उपरक्त-उपरज्यतेस्माभूतेक्त इतिद्वेराहुग्रस्तस्येदो सूर्यस्यवा ॥ अग्र्युत्पान ॥ उपाहित अग्रेरुत्पान उपआसन्नमाहितफल्यस्य इतिदेवन्हि
कृतोपसर्गस्य धूमकेलास्यस्थोत्पानस्यच एकयोक्त्याः पृथक्चनेन पुष्यवतावित्युक्तौ सूर्याचद्रयसौ ज्ञेयौ एकयोक्त्येतिवचनात्पुष्यवंतरिति पुष्यवानिति
वासूर्य चद्रोवानक्तव्य यथारोदसीरत्वेकयोक्त्याद्यावापृथिव्योउच्चेनेपुष्यवनशब्दो मनुवतोऽपरातश्च अरतपक्षेवाहुवक्तान् सच्चू अवतरतिपुष्यशब्देच शकजादित्वा

तत्पररूपं १० अष्टादशानिमेषाः अष्टादश अक्षिस्पदकालाः यदा भवंति तदा एकाकाष्ठा स्यात् काशते काष्ठादारुहरिद्रायां कालमानप्रकर्षयोः स्याद्विशि-
स्थानमात्रे च काष्ठमारव्यानमिन्द्रिय इति विश्वः ॥ त्रिंशत्काष्ठाः यदा भवंति तदा एकाकला कलयति कलसंख्याने ॥ ताः कलाः त्रिंशद्यदा भवंति तदा एकः
क्षणः क्षणोति क्षणुहिंसायां क्षणः सर्वोत्सवेपि स्यात्तथा मानेप्यनेह सः ॥ ते क्षणाः द्वादशयदा भवंति तदा एको मुहूर्तः अस्त्रियां ११ ते यदा त्रिंशन्मुहूर्ता भ-
वंति तदा एको होरात्रः अहश्चरात्रिश्चतस्रोऽसमाहारः रात्रान्हाहाः पुंसि इति अयमेव विग्रहः साधुः अन्यथा अजभावप्रसंगान् ॥ ते होरात्राः पंचद-
शसंख्याकाः यदा भवंति तदा पक्षः पक्ष्यते पक्षपरिग्रहे कर्मणि घञ् तदुक्तं विश्वे पक्षो मासार्धकैरेह पार्श्वसाध्यविशेषयोः केशादेः परतो चंदेखले स

अष्टादशानिमेषास्तत्काष्ठात्रिंशत्तुताः कला ॥ तास्तत्त्रिंशत्क्षणस्ते तु मुहूर्तो द्वादशास्त्रियां ११ ते तु त्रिंशदहोरात्रः पक्षस्ते दशपंच-
च ॥ पक्षो पूर्वापरौ शकूकृष्णौ मासस्तत्तावुभौ १२ द्वौ द्वौ माघादिमासौ स्यादतुस्तैरयनं त्रिभिः ॥ अयने द्वे गतिरुदग्दक्षिणार्कस्य
वत्सरः १३

स्विसहाययोः चुल्लीरंध्रे पतत्रे च राजकुंजरपार्श्वयोः पूर्वापरौ शकूकृष्णौ पक्षौ ज्ञेयौ तौ पक्षौ एकः मासः मस्यते परिमीयते यमनेन-
कर्मणि करणे वा घञ् यतश्शकूादिक्रमेण प्रायशो मासप्रवृत्तिः सानुचांद्रमानेन १२ साघादिमासौ द्वौ द्वौ एकः ऋतुः इयति ऋच्छति वा अर्नेत्येति तुः चात्किंत्वं
सच हेमन्तादिसंज्ञक इत्यर्थः साघादिशब्दस्तु अयनारंभपरः तैः त्रिभिः ऋतुभिः अयनं स्यात् अयनेऽर्कोऽनेन अयगतौ ल्युट् तद्देधा अकस्य उदग्ग-
तिः उत्तरायणं दक्षिणागतिः दक्षिणायनं एवं अयनद्वयं वत्सरः स्यात् १३

॥ ६७ ॥

॥ ६७ ॥

॥ ६७ ॥

॥ ६७ ॥

समरात्रिदिने कालेतुलामेषावच्छिन्नेतुलासंक्रान्तौ मेषसंक्रान्तौ च विषुवन् ॥ विषुव रात्रिश्च दिवा च रात्रिदिव तत्समयस्मिन् विषुजानां रूपगमनतदस्यास्तीति वि
 पुमाभ्येव्ययंतनो मतुप् सज्ञायायिति यत्नविषुवोपि विषुव विषुवान् रात्रिचासर इति पुस्काडे बोनालिवः रात्रिदिव च अचतुरविचतुरेत्यादिना साधु ॥ पुष्ययुक्ता
 पुष्यनक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी पौषी प्रोक्ता सा पौषी यस्मिन् मासे स्यात् समास नाम्नास पौष साऽस्मिन् पौर्णमासीति रक्षणं मघायुक्ता पौर्णमासी यत्र समाघ सभाया
 येषाने परे पौषादये एकादशमासा एव युक्ता इत्याहोयाः एकैक ॥ मार्गशीर्षः मार्गशीर्ष पौर्णमासी अस्मिन् अण् ॥ सहा ॥ मार्ग ॥ आग्रहायणिकः अग्रहायणमस्या
 ततः स्वार्थेण आग्रहायसी सास्त्रियनेत्यर्थेण चत्वारि मार्गशीर्षस्य १४ पौष पुष्ययुक्ता पौर्णमास्यस्मिन् ॥ तेष निष्येण युक्ता पौर्णमास्यस्मिन् माग्वदण् ॥ सहस्र
 समरात्रिदिने काले विषुवद्विषुवचतन ॥

पुष्ययुक्ता पौर्णमासी पौषी मासे तु यत्र सा ॥ नाम्नास पौषो माघाद्याश्चैव मेकादशा परे १० मा
 र्गशीर्षसहामार्ग आग्रहायणिकश्च सः १४ पौष तेष सहस्रौ द्वौ तपा माघे च फाल्गुने ॥ स्यात्तपस्य फाल्गुनिक स्याच्चैत्रैत्रैत्रिको मधु १५
 सहस्रवले साधु तत्र साधुरित्यन्त्रीणि पौषस्य ॥ तपाः तपस्यस्मिन् असुन् तदुक्तहेमे तपश्चाद्राचणे धर्मे पुमान् शिशिरमाघयोरिति ॥ माघ मघयायुक्ता पौ
 र्णमास्यस्मिन् माग्वदण् द्वे माघस्य ॥ फाल्गुनः फल्ले गुडने त्वनन् ततः स्वार्थेण वृद्धिः ॥ तपस्य फाल्गुनिक फल्लति निष्पादयति फल्लनिष्पत्तौ तदुक्तगोवर्धनानदे फ
 ल्गुनस्त्वर्जने मासेन क्षत्रे फल्लनी स्पृतेति फाल्गुनस्त्वर्जने मासे फाल्गुनी चास्य पौर्णमेति धरणिश्च फल्लनी भिर्युक्ता पौर्णमासी सास्मिन् अस्ति विभाषा फाल्गु
 नीतिठक् तपसि साधुः तदुक्त तपस्य सप्तमासे तत्पुर्णिमाया तु फाल्गुनी इति त्रीणि ॥ चैत्र विजयायुक्ता पौर्णमास्यस्मिन् ॥ त्रैत्रिक विभाषा फाल्गुनीतिर
 क्यधु मनज्ञाने फल्लिपाद्यु धश्चानादेश मधुपुष्परसे क्षीद्रे मदेनानुमधुदुमे वसतरेत्ययो श्रीने स्याज्जीवसा तु योषितीति त्रीणि चैत्रस्य १५

वेशारवः विशारवयायुक्तापौर्णमास्यस्मिन् सास्मिन्यौर्णमासीत्यण् ॥ माधवः मधुमकरंदः सोस्मिन्नस्ति मधोर्जचेतिञः ॥ राधः राधाविशाखातद्वतीपौर्णमासीराधौ सा
 स्मिन्नस्ति अण् प्राग्वत् ॥ त्रीणि ॥ ज्येष्ठः ॥ शक्रः तदुक्तं त्रिकांडशेले शक्रः स्याद्गार्गवे ज्येष्ठे मासे वैश्वानरे पुमानिति ॥ विरहिणः शोचंत्यस्मिन् शक्चशोके ऋज्वेद्रेति
 रन्चस्यकः द्वे ॥ शक्रिः शोचंति विरहिणोऽस्मिन् इगुपधान् इतीन् ॥ आषाढः आषाढ्यायुक्तापौर्णमास्यस्मिन् अण् प्राग्वत् तदुक्तं रुद्रे आषाढोयतिनांदंडे मासे
 मलयपर्वत इति स्यादाषाढे त्वषाढकु इति शब्दार्णवश्चेति द्वे ॥ श्रावणः श्रावणेन युक्ता श्रावणीपौर्णमासीयस्मिन् सास्मिन् इत्यण् तदुक्तं हैमे श्रावणोभासिपा
 षंडे दध्यात्यां श्रावणामनेति ॥ नभाः विरहिणो नभ्यंति नभ्यति नभंते वा नभहिंसायां धनुर्धरे त्रिषु नभः क्लृबंब्योस्मिन् पुमान् धने घ्राणश्रावणवर्षासु विसतंतौ प

वेशारवे माधवो राधो ज्येष्ठेशक्रः शक्रिस्तत्त्वयं ॥ आषाढेश्रावणेतु स्यान्नभाः श्रावणिकश्च सः १६ स्फूर्जभस्य प्रौष्ठपदभाद्रभाद्रपदाः स
 माः ॥ स्यादाश्विन इषोष्याश्वयुजोपि स्यात्तु कार्तिके १७ बाहुलोज्जैकार्तिकिको तद्ब्रह्म इत्युक्तत्वात् ॥ श्रावणिकः विभाषाफाल्गुनीश्रावणेति ठक् त्रीणि
 १६ नभस्यः नभः अभ्रंतत्र साधुः यत् ॥ प्रौष्ठपदः प्रौष्ठपदाभिर्युक्ता प्रौष्ठपदी सास्मिन् सास्मिनित्यण् ॥ भाद्रः भद्राभिर्युक्ता भाद्री सास्मिन् ॥ भाद्रपदः भद्रपदाभिर्युक्ता-
 भाद्रपदी साऽस्मिन् चत्वारि तत्र त्रीणि अणंतानि ॥ आश्विनः अश्विन्यायुक्तापौर्णमास्यस्मिन् ॥ इषः इषगतौ संपदादिः ततो मत्वर्थेच् ॥ आश्वयुजः अश्वयुजायुक्ता-
 पौर्णमास्यस्मिन् अश्विनोश्वयुजश्चैष इत्यमरमाला त्रीणि ॥ कार्तिकः कृतिकाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन् अत्राप्यण् १७ बाहुलः बहुलाः कृतिकाः कृदण् तद्धित
 अथ यस्मिन् ॥ ऊर्जः ऊर्जयति उत्साहयति जिगीषून् पयंतादच् तदुक्तं हैमे ऊर्जः स्यात्कार्तिके बल इति ॥ कार्तिकिकः विभाषेति ठक् आदिष्टद्धिः चत्वारि ॥

अथ ऋतुनाह हेमन्त एकः हिमोनिवर्धयति बलं हिमं नैव ह्येव च दानि अनादरो सुहृणः ॥ शिशिर इत्यन्य शशपुनर्गनी शशोति धावति यस्मिन्पथिकाः अजिर शि-
 शिर इति निपातः तदुक्तं विश्वे शिशिर स्यादतोर्भेदे तुषारे शीतलेत्यवदिति सचास्त्रिया एकैकः ॥ वसन्त वसत्यन्नमदनोत्सवा वसनेर्ज्ञं अनादेशः ॥ पुष्यसमय-
 स्पष्टः ॥ सूरभिः सूर्युरभनेरभसमुक्ताभवत्यन्नमराभस्ये इन्त्रीणि ॥ ग्रीष्म प्रसनेरसान् ग्रसज्जने मकुग्री आदेशेषु कुग्रीष्म उष्णार्तु मेदयो रित्कत्तत्वात् ॥ उष्णकः उ-
 ष्णति उज्जति उषरुजाया अन्येभ्य इति मनिन् यवादित्वात्कन्मकि अदन उष्णकः १८ निदाघ नितरादत्यन्तः न दहभस्मीकरणे हलश्चेति घञ् न्यंकारित्वात्कुत्त नि-
 दाघो ग्रीष्मकाले स्यादुष्णस्वेदासुनोरपि ॥ उष्णोपगमः उष्ण उपगममन्त्रः ॥ उष्णः ओषति उषदाहे नक्तदुक्तमेदिन्या उष्णो ग्रीष्मे पुमान्दक्षाशीतयोरन्यलिङ्गव-

हेमन्तः शिशिरोऽस्त्रिया ॥ वसन्ते पुष्यसमयः सूरभिर्ग्रीष्म उष्णकः १८ निदाघ उष्णोपगम उष्ण उष्मागमस्तपः ॥ स्त्रिया प्रावृट् स्त्रिया
 नृभिर्वर्षा अथ शरत् स्त्रिया १९ षड्मी ऋतवः पुंसि मार्गदीनायुगेः क्रमात् ॥ सवत्सरो वत्सरोब्दो इति ॥ उष्मागमः उष्मातापः आग-
 मोच उषरुजाया मनिन् उष्मापि उष्मातपनिदाघयो रिति नाते बोधाजितः तपः तपति पचायच् तपोकारात् तपुसि इति समग्रीष्मस्य ॥ प्रावृट् वर्षणवृट् प्र-
 रुष्टावृट् वृषुसेचने नहि इति दीर्घः ॥ वर्षा वर्षवर्षण्य अत्रास्ति मत्वर्थे अच् द्वे वर्षर्तो तत्र प्रावृट् शब्दः घानः स्त्रिया वर्षा शब्दस्तस्मीलिङ्गो नित्यव-
 हुवचनान् ॥ शरत् स्त्रिया एकशीर्यतेऽस्यापीके नौषधय शृङ्गिहाया शृङ्गमसोदि भागुरिभते दापि शरदाच्च तदुक्तविश्वे शरद्भवेच्छरदया प्रावृट् प्र-
 षयासहेति १९ अमी हेमन्तादयः षड्विकृतवः मार्गदीनामार्गशीर्षादिमासानां युगेः युगेः क्रमात्स्यः पुंसि च ॥ सवत्सरः सवसत्युतवोऽन्नवसन्निवा-
 से सप्तमत्ययः सस्वनः ॥ एववत्सरोपि ॥ अब्दः आप्यने आपुव्यासौ दन्प्रत्यये ह्रस्वत्वचनदुक्तः अब्दः सवत्सरेवारिवाहमुक्तकयो पुमानिति ॥

हायनः हश्चेतिष्युर् नदुक्त हायनोनस्त्रियां वर्षेपुंस्वब्धि व्रीहि भेदयोरिति तत्र हायनांता अस्त्रियां ॥ शरन् शृणानि शृहिंसायां प्राग्वत् ॥ समाः स्त्रिया बहुल्वेच-
समांसमांविजायतइतिसूत्रात्समायां समायामिति तत्र भाष्याच्चेति एकत्वं दृश्यते तथा सहमांतिसहवर्तने ऋतवोऽस्यामिति मामाने विदादित्कल्पनीयं उक्तं
च समासंवत्सरेस्त्रियामिति २० नृणां मासेन पितृणामेकः अहोरात्रस्यात् अहश्चरात्रिश्रेतिसमाहार इंद्वे अहः सर्वेति अचिरात्रान्हेति पुंस्त्वं तत्र शङ्कूपक्षोऽहः कृष्णारा-
त्रिः ॥ तथा नृणां वर्षेण देवानामयदैवोऽहोरात्रः उत्तरायणदेवाणां दिनं दक्षिणायनरात्रिः मानुषाणां यच्चतुर्गुणं तद्देवयुगं ज्ञेयं एवं देवानां युगसहस्रद्वयेन ब्रह्मणो
यं ब्रह्मोऽहोरात्रः अयं निष्कर्षः उक्तदेवताहोरात्राणां षष्ठ्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यं वर्षं दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षसहस्रैर्मानुषं चतुर्गुणं तच्च देवानामेकं युगं तत्सहस्रं

हायनोऽस्त्रीशरत्समाः २० मासेन स्यादहोरात्रः पैत्रोर्वर्षेण देवतः ॥ दैवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मः कल्पौ तु तौ नृणां २१ मन्वंतरं तु दिव्यानां युगानामे-
कसप्ततिः ॥ संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पांत इत्यपि २२ ब्रह्मणो दिनं तनुभूतानां स्थितिकालः तावत्येव रात्रिर्भूतानां प्रलयकाल इति ॥ अतः नृणां तै-
र्द्वे दैवे युगसहस्रे कल्पौ स्तः कल्पयनः स्थितिप्रलयंच कृत्स्नामर्थे ण्यंतात्पचाद्यच् कल्पः शास्त्रविधौ न्याये संवर्ते ब्रह्मणो दिन इत्क ॥ २१ दिव्यानां युगानां या एक-
सप्ततिः एकाधिका सप्ततिः सा च किंचिदधिकेति बोध्यं तन्मन्वंतरं मनोरंतरमवकाश इति विग्रहः तैश्चतुर्दशभिर्ब्रह्मणो दिनं भवतीत्यर्थः एकं संवर्तः संवर्तने जग-
दत्र हलश्चेति घञ् नदुक्तं हैमे संवर्तः प्रलये क्षुद्राविति ॥ प्रलयः प्रलीयते च लिङ्श्लेषणे एच्च एवमेव कल्पः कल्पते विरुद्धलक्षणया क्षीयते च पुंसि निघः नदुक्तं क-
ल्पो विकल्पे कल्पाद्रौ संवर्ते ब्रह्मवासरे शास्त्रे न्याये विधाविति हेमचंद्रान् ॥ क्षयः क्षीयंते प्राणिनोऽत्र क्षिप्तये एरच् ॥ कल्पांतः कल्पस्यांतो वृधिः पंचप्रलयस्य २२

पक्व पच्यतेऽस्य चयनेन पचिष्यत्कीकरणे विस्तारो वा करणे षष्पकोषे कर्मरतिर्हेमः ॥ पाप्मा आप्नोति व्याप्नोति लोकांश्च आपृष्यामी नामन् सीमन्निधिसूत्रेण निपा-
 तित ॥ पाप पात्यस्यादात्मन पारसणे यानीति पा यद्वा पिबति भक्षयति कर्तारं प्रपाने ॥ क्लिष्विष केलयति क्रीडयति विषयेषु क्लिष्येत्पक्षीहनयो विषयु-
 गागमश्च ॥ कल्मष कल्ययति वशीकरोति कलस्स्थाने कल्मषेति पृषोदरादि नदुक्त कलुषत्वाविनेपापे क्लिष्विषपापयोग्यो रित्क् ॥ वृजिन वृज्यते वृजी वर्जने इ-
 नच् तदुक्त कोशातरे वृजिन कल्मषे क्लीब केशो ना कुटिले त्रिविधेति ॥ एनः एत्यधोऽनेन एति गच्छति प्रायश्चित्तेन वा इण् गतो असूनुडागय ॥ अघ अधिग-
 तो पचादिः अघदुःस्वसनेन सो रिति हेमः ॥ अहः अमति गच्छति अमगत्वादिषु यद्वा ग्रहति अहि गतो असुन् ॥ दुरि न दुष्टमिन गमनमनेन दुष्टु न दुष्ट

अस्त्री पक्व पुमान्पाप्मा पाप क्लिष्विष कल्मष ॥ कलुष वृजिनै नो घमुहो दुरि न दुष्टु न २३ स्याद्धर्ममस्त्रिया पुण्य श्रेयसी सक्तवृष ॥ मु-
 त्योतिः प्रमदो हर्ष प्रमोदयोदसमराः २४ स्यादानदथुरानदः शर्म शान्तसरवा निच ॥

कन करणयनेन इदुदुपेति षत्व नत्रपक्व क्लीबपुंसो पा-
 प्मानकारान पुंसि ह्यदवा २३ धर्म धरति निष्प धृञ्धारणे अतिरत्वादिनामन् नदुक्तरभसे धर्मोऽस्त्री पुण्य आचारे स्वभावे पमयोः कर्तु अहिसोपनिषन्वाये धना-
 चुर्यमसोमपदनि ॥ पुण्य पुनाति पुनातेर्यत्पुट् ह्रस्वश्च ॥ श्रेयः अनिशयेन प्रशस्तं प्रशस्वस्यश्च ईयसून् नदुक्त श्रेयो मुक्ती शर्मो धर्मः निप्रशस्ते च वाच्यवदिति ॥ स-
 क्त सक्तवृत्त ॥ वृष वर्षति फल वृषु सेचने इरुपेति कः एतेषु धर्ममस्त्रिया पचरक्तवृत्तस्य ॥ सुन् ॥ प्रीतिः प्रिञ्ज् नर्पये ॥ प्रमदः प्रमदो हर्षे अप् प्रमदः प्रमदेयत इत्क् ॥
 हर्ष वृषतु षोषञ् ॥ प्रमोदः ॥ आयोदः उभयत्र षञ् ॥ सयदः पुसीति पाः २४ आनदथु द्वितो युच् ॥ धानदः शृणात्यशः प्रशृङ्गिंसाया मनिन् ॥ शर्म श्यति दुःख-
 शान्तनूकरणे वृन् ॥ शान दत्यादिरी ॥ सख शोभनानि रवान्यनेन एतेषु ह्यदशानामस्त्रीति साहचर्या मुदपि स्त्रियादकारानः ॥

श्वः श्रेयसं श्वआगामिश्रेयोः न श्वसो वसीयः श्रेयसः इत्यच् ॥ शिवं शैलेनेन शीङ् स्वप्ने निपातनात् ह्रस्वश्च तदुक्तं विश्वे शिवं च मोक्षे क्षेमे च महादेवे स्फुरवे जले शिवो
योगान्तरे वेदे गुग्गुलो बालके हरे पुंडरीके द्रुमे कीले इति ॥ भद्रं भंदने भद्रिकल्याणे रन् तदुक्तं हेमचंद्रे भद्रः शिवेरवजरीटे वृषभे च कदंबके करिजाति विशेषे नाकूबं
मंगलमुस्तयोरिति भद्रं भद्रं शिवं तथेति त्रिकांडशेषश्च ॥ कल्याणं कल्ये प्रातः काले अभ्यते अणशब्दे अकर्तरीति घञ्वा कल्याणं हेमिमंगल इत्युक्तत्वात् ॥ मंगलं
मंगति मंग्यते वा मगिसर्पणे मंगेरलच् ॥ शभं शोभते शभशो भायां इगुपेनिकः शभो योगेशभं भद्रे इत्यु० २५ भावुकं भवनशीलं लवेत्युक्तं भूपासौ ॥ भवि-
कं मत्वर्थे ठन् भवो भद्राभिसत्तयोरित्यजयः ॥ भव्यं भव्यगेयेति यत् भवो भद्राभिरत्रास्ति ॥ कुशलं कुत्सितं शलने संवृणोति शलचलने च पचाद्यच् ॥ क्षेमं क्षप-

श्वः श्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मंगलं शभं २५ भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियां ॥ शस्तं चाथ त्रिषु द्रव्ये पापं पुण्यं स्फुरवादि च २६
मनल्लिकामचर्चिका प्रकांडमुह्यतल्लुजौ ॥ प्रशस्तवाचकान्यथ ॥ त्वशभं शिक्षये मन् अस्त्रियामिति क्षेमशस्तमात्रान्वयि ॥ शस्तं शस्यते स्म शंस
स्तुतौ केउदिनो वेतिनेट् द्वादशकल्यामात्रस्य पापपुण्यशब्दौ स्फुरवादिशब्दाश्च श्वः श्रेयसादि शिवभद्रशस्तां तशब्दजानं द्रव्ये विशेष्ये वर्तमानं त्रिषु वाच्ये खिं गा
मिति बोध्यं तत्र पापास्त्री पुण्यो घटः श्वः श्रेयसं गांगं जलं इत्यादि २६ मनल्लिकामतं अलति ण्वुल् कुन्वा पुषोदरादित्वादस्य लः प्रशस्तः कुलालः कुलालमनल्लिका
॥ मचर्चिका प्रशस्तः दंडः दंड मचर्चिका मंशं भं चर्चनि ण्वुल् ॥ प्रकांडं प्रशस्तः घटः घटप्रकांडं प्रगतं कांडं अवसरोऽस्मात् रसो वा ॥ उहः प्रशस्तः दंडः दंडो हः
संघो ह्येति साधुः उहो हस्तपुटे बह्वेष्टा घाथां देहजानिल इति हेमः ॥ तल्लुजः लजनि पचाद्यच् तद्वत् लजः प्रशस्तामृत् मृत्तल्लुजः पंचप्रशस्तवाचकानि स्युः एतेषां

चनित्यद्रव्येणैव विगतरेण सामानाधिकरण्येऽपि स्वविगनत्वज्जतिमतस्तु कारीना रुद्धिना ब्रह्मत्वात् प्रथमावचनेनैवेति कृष्णसर्पवाय्वश्वादिदेतेनित्यसमासा प्रकाश
 पुस्तपि अस्त्रीप्रकाशे विस्तेनरुस्तपप्रकाशयोरितिरभस नदुक्तचमेदिन्या प्रकाशेनत्वी विस्तेमूलशारवानरेतरे ॥ अयः एत्यनेन सख दण्गवौघ शम्भोविधि
 अनेशमआवहति पचादिः देवमित्यर्थः अयोकारानः एक २७ देव देवादागन नते आगत इत्यण् ॥ दिष्टदिस्वते उपदिस्वते स्य कर्मणिक्त ॥ भागधेय भागेति धेय ॥ भाग्यं
 भन्यवे भजसेनायाप्यत्कृत भाग्यकर्म शम्भो ॥ नियतिस्त्री नियमितेः नयतिन् नियतिर्नियमे देवे इति विश्व ॥ विधि पुसि विधीयतेः नेन उपसेति किः दुधाब्ध
 प्राक्तन कर्मण ॥ हेतुः हि नो नि न्यासोति क्यर्था हि गतो कर्मियनीति तुन् ॥ कारण प्वनात्करणे सुट् क्यर्त्तनेः नेन ॥ बीज विशेषेण जायतेः नेन यद् बीजयते व्येज् संरणे डेरी

न्ययः शम्भोविधिः २७ देवदिष्टं भागधेय भाग्यस्त्री नियतिर्विधिः ॥ हेतुर्नाकारण बीजनिदानत्वादिकारण २८ क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुष

प्रधानमकृतिः स्थिता ॥

र्ष इत्यादिप्रकाशः इत्याद्युत्प हेतुर्नामयहेतुमात्रस्य ॥ निदानतु आदिकारण स्यात् नित्यदीयते साधारणतया जन्यतेः नेन
 दुधाब्ध कर्मणि ल्युट् निदान कारणे शब्दो नपसां फलयाचने आदिर्भुरन्मकारण एकं उपादानकारणस्य २८ क्षेत्रज्ञ क्षीयन इति क्षेत्र शरीरतज्ज्ञा गति ज्ञा अवबोधने अ
 तानुपेतिक् नदुक्तचमे क्षेत्रज्ञात्मानिपुण्याविनि ॥ आत्मा अतति अनसातस्य गमने आह पूर्वान्वानिन् ॥ पुरुष पुरति पुर अग्रगमने पुरुः कुषन् पुरुषोपि पुरुष
 तिवा पुरी आप्यायने पुषिपुशने सोवा पुरुषरुवाचनिरने पुष्पागेनेति हेमा अयमात्मन ॥ प्रधानं प्रथमे सर्वमात्मनीति अधिकरणे करणे वा प्रकृष्टधानमनेन वा नदुक्तचमे प्र
 धान प्रकृष्टौचुचुत्तमे परमात्मनि यद्वाभावेति ॥ प्रकृतिः प्रकृष्टाकृतिका यमस्या इत्याद्युत्प नदुक्तरभसे प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यादमात्मादिस्य भावयोः योनीतिगे पौरवर्ग इति

हेतुत्वादिरगुणसाम्यावस्थायाः ॥

यः कालिकः कालकृतः कालेन निर्धनः निर्धनक्षेत्रिठक् वाथौवनादिर्विशेषः सावस्था आतश्चोपसर्गे इत्यड् ॥ सत्वं सतो भावः सत्त्वं द्रव्ये गुणे चित्ते व्यवसाय स्वभावयोः पिश-
 चादावात्मभावे बले प्राणेषु जंतुष्विति ॥ रजः रजयति ॥ तमः ताम्यत्यनेन तमुग्लाने असुन् कप्रत्यये रजनमौ अजंतपुष्टिगावपि पुष्पे वेशे गुणे चैव रजोयं रजसा सहेति उत्पलि-
 नी रजोयं रजसा सार्धं स्त्रीपुष्पगुणधूलिष्वित्यजयः रजस्तमसी सांते एते गुणाः प्रकृतेर्धमाः एकैकं २९ जन्तुः जनेरुसिः ॥ जननं ल्युट् ॥ जन्म ॥ जनिः स्त्री ॥ उत्पत्तिः ॥ उद्भवः
 जन्तुः सांतं षड्जन्मनः ॥ प्राणी प्राणाः संत्यस्य अतरनिः ॥ चेतनः चेतयते चेतति वा कर्तरिल्युट् ॥ जन्मी जन्मास्यास्तीति अतरनिः ॥ जंतुः जायते कमिगमिजनीतितुन्-
 जन्तुः सांतं षड्जन्मनः ॥ प्राणी प्राणाः संत्यस्य अतरनिः ॥ चेतनः चेतयते चेतति वा कर्तरिल्युट् ॥ जन्मी जन्मास्यास्तीति अतरनिः ॥ जंतुः जायते कमिगमिजनीतितुन्-
 जन्तुः सांतं षड्जन्मनः ॥ प्राणी प्राणाः संत्यस्य अतरनिः ॥ चेतनः चेतयते चेतति वा कर्तरिल्युट् ॥ जन्मी जन्मास्यास्तीति अतरनिः ॥ जंतुः जायते कमिगमिजनीतितुन्-
 जन्तुः सांतं षड्जन्मनः ॥ प्राणी प्राणाः संत्यस्य अतरनिः ॥ चेतनः चेतयते चेतति वा कर्तरिल्युट् ॥ जन्मी जन्मास्यास्तीति अतरनिः ॥ जंतुः जायते कमिगमिजनीतितुन्-

विशेषः कालिको वस्थागुणाः सत्त्वं रजस्तमः २९ जन्तुर्जननजन्मानि जनितरुत्पत्तिरुद्भवः ॥ प्राणी तु चेतनो जन्मी जंतु जन्तु शरीरिणः ३० जाति-
 र्जातं च सामान्यं व्यक्तिस्तृथगात्मता ॥ चित्तं तु चेतो हृदयं स्वांतं हृन्मानसं मनः ३१ इति कालवर्गः बुद्धिर्मनीषाधिषणा त्यामामलक्यांच
 तुल्यांकं पितृजन्मनोः जातिफले कंदसिचेति ॥ जातं भावेक्तः ॥ सामान्यं समानानां भावः त्रयं घटत्वादजातेः ॥ व्यक्तिः व्यज्यते नया अंजू व्यक्त्या दौक्तिन् व्यनक्ति
 वाक्तिच् ॥ तृथगात्मता तृथगात्मा यस्य तस्य भावः तल् हे ॥ चित्तं चित्ती संज्ञाने भावेक्तः ॥ चेतः असुन् ॥ हृदयं ह्रियते विषयेः कयन् दुगागमश्च हरति आहरति विष-
 यानिति वा ॥ स्वांतं स्वनशब्दे स्वव्यते स्मक्षब्धेति निपातितः ॥ हृत् हरते स्तक् ॥ मानसं मन्यते नेन असुन् तनः प्रज्ञाद्यण् ॥ मनः ॥ हृत् हृदकारांतः सप्तकंचित्तस्य ३१ इ-
 तिकालवर्गः ॥ ॥ बुद्धिः बुध्यते नया बोधनं वा करणे क्तिन् भावे वा ॥ मनीषा मनसर्षा र्षगति इत्यादिषु शकंधादिः धिषणा धृणुवंत्यनया जि धृषा प्रागल्भ्ये युच् प्रकृ-
 तेर्धिषादेशः ॥

धीः ध्यायत्यनया ध्यायते क्षिप्सप्रसारण हकृतिरीर्षश्च ॥ प्रज्ञाप्रज्ञायते नया ज्ञा अवबोधने आनश्चोपेत्यहं तदुक्तशब्दार्णवे प्रज्ञाप्रज्ञा धरावसि पंदासवेदनवि
देति ॥ शेषुषी शो मोहस्तमुष्णातिमुपस्तेषे शीरोवेचि मूलविभजेति सुषेकः ॥ मतिः मन्यते नया मनस्तानेक्तिन् ॥ प्रेक्षा प्रकृष्टमीक्षणशुरोश्चेत्य दापु ॥ उपलब्धि उप-
लभ्यतेनया दुलभप्रप्राप्तोक्तिन् ॥ चित् चितीसज्ञाने सपदादि तावः ॥ सविन् विदेः क्षिप् ॥ प्रतिपत् पद्यने क्षिप् सपदादितान् एतौ रानी ॥ तसि प्यासश्च येति प्राप्ते बाहुल्य
कान्क्तिन् ॥ चेतनाप्यासश्चेति युत् अनादेशः चतुर्दशबुद्धे १ या धारणावती धीः सामेधा मेधते सगच्छते सर्वमस्या मेधसंगमे शुराश्चेत्यस्कारः एक ॥ चन्मानस कर्म
इदमहकुप्यामिति मनसो व्यापारः ससकल्पः कृपूसायद्ये आवेपन् एक ॥ चित्ताभोगः चित्तस्य मनस आभोग आह पूर्वान् मुनेर्षन् कुर्वन् न देहप्रवणता पूर्णताया

धीः प्रज्ञाशेषुषीमतिः ॥ प्रक्षोपलब्धिश्चित्सवित्प्रतिपद्यति चेननाः १ धीर्धारणावती मेधासंकल्प कर्ममानस ॥ चित्ताभोगो मनस्कारश्च
चासस्याविचारणा २ अध्याहारस्तर्क ऊहो विचि कित्सानुसशयः ॥ सदेह द्वापरी चाथसमौ निर्णयनिश्चयो ३ आभोगो वरुणखत्रे पूर्णताय-
न्योरपीत्युक्तत्वात् ॥ मनस्कार मनसः कारो व्यापारविशेषः दुष्टन् आवेपन् अत रुकेति सः हे मनसः स्वरसारी तत्परतायाः ॥ चर्चा चर्च अध्ययने चिंति पूजीनि
मुत् चोधकोट् ॥ सस्या ॥ विचारणा सरस्वेत्यहं न त्रयप्रमाणैरर्थपरीक्षणस्य २ अध्याहारः अध्याहरण ॥ तर्कः अपूर्वोत्प्रेक्षण तर्कोचितर्क्य काक्षाया मूहवर्ण-
विपर्ययोरिति हेय ऊह ऊहन ऊह विनर्के षन् वयनर्कस्य त्रिषु आवेषन् ॥ विचि कित्सा किने सन्धतादकार ॥ सशय शीडोत् ॥ सदेह दिह उचये सदेहनं आवेष-
न् ॥ द्वापर द्वीपराप्रकारीयस्य सर्वनामत्वात्पूर्वीनिपाते दृषोदरादित्वादात्त त्रयसशयज्ञानस्य ॥ निर्णय निर्णयनं णीन्प्रापणे एरच् ॥ निश्चय चिन्चयने अ-
पूहे निश्चयज्ञानस्य ३

मिथ्यादृष्टिः मिथ्येत्यपह्नवेतद्विषयिणीदृष्टिः ॥ नास्तिकता नास्तिपरलोकइतिमतिर्यस्यतस्यभावः षडंगान्तर्लक्ष्येपरलोकाभाववादज्ञानस्य ॥ व्यापादः पदेष्वर्थाद्वा ॥
द्रोहचिंतनं द्रोहस्यचिंतनं द्वेअन्यद्रोहचिंतनस्य ॥ सिद्धांतः सिद्धोऽतोनिश्चयोयस्मिन् ॥ राह्यांतः राह्यः सिद्धोऽतोनिश्चयोयस्मिन् द्वेसिद्धांतस्य ॥ भ्रान्तिः भ्रमेः क्तिन् भ्र-
मोबुनिर्गमेभ्रान्तौकुंदभ्रमणयोरपीत्युक्तत्वात् ॥ मिथ्यामतिः मिथ्येत्यव्ययंनेनकर्मधारयः ॥ भ्रमः त्रयमयथार्थज्ञानस्य ४ संवित् संवेदनविदज्ञाने संपदादिः ॥ आ-
गूः धूर्वन आगूः गमेर्द्धप्रत्ययेवधूर्वन आग्वो आग्वः इति एतौस्त्रियां धूर्वपदिपक्षे आगुरौ आगुर इत्यादिगुरौउद्यमनेक्विप् हलिवेतिदीर्घः ॥ प्रतिज्ञानं ल्युट् ॥ निय-
मः नियमोयंत्राणायांच प्रतिज्ञानिश्चयेव्रतइत्युक्तत्वात् यमः समुपेतिअप् ॥ आश्रवः आश्रवोंगीकृतौक्लेशोनान्यवद्वचनेस्थितइत्युक्तत्वात् ॥ एवंसंश्रयप्रतिश्रवौ

मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकताव्यापादोद्रोहचिंतनं ॥ समौसिद्धांतराह्यांतौभ्रान्तिर्मिथ्यामतिभ्रमः ४ संविदागूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रवसंश्रवाः ॥ अं-
गीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः ५ मोक्षेधीज्ञानमन्यत्रविज्ञानंशिल्पशास्त्रयोः ॥ मुक्तिः कैवल्यनिर्वाण आङ्. संप्रतिपूर्वेभ्यः अप् ॥ अंगी-
कारः अंगीतिच्छ्रयंतं अव्ययं रुओघञ् ॥ अभ्युपगमः ग्रहवृहदित्यप् ॥ प्रतिश्रवः ॥ समाधिः उपसेतिभावेकिः तदुक्तंरभसे समाधिर्नासेमर्थने ध्यानेवैरस्यनियमे-
काव्यस्यचगुणातरेइतिदशांगीकारस्य ॥ मोक्षेतद्विषयेयाधीः तज्ज्ञानंल्युट्एकं ॥ अन्यत्रमोक्षान् शिल्पशास्त्रयोः धीः विज्ञानं अन्येतुमोक्षनिमित्तंशिल्पशा-
स्त्रयोर्धीः ज्ञानमुच्यंते अन्यनिमित्तंयाधीः साविज्ञानं विज्ञानंकर्मणिज्ञानेइतिहैमः ॥ मुक्तिः मोचनं मुच्छृमोक्षणेक्तिन् तदुक्तंहैमे मुक्तिर्मोचनमोक्षयोरिति ॥ कै-
वल्यं केवलस्यभावः घ्यञ् ॥ निर्वाणं निर्वाणंमोक्षनिर्वत्यविघातेकरिमज्जनइतिहैमः ॥

श्रेय अनिशयेन प्रशस्य ईयस्सु निश्चारेणः श्रेयो मुक्तौ शमे धर्मेऽनिप्रशस्ते तु नात्यवत् ॥ नि श्रेयस निनराश्रेयो समासातोच् नि श्रेयसंतु कल्याणमोक्षयोः शकरे पुमा
 नित्यु ॥ अमृत अविद्यमानमृतमरणमत्र अमृतं यत्त शेषे स्यात्पीयूषे सत्किं पृते अयाचिते च मोक्षे च नाधन्वतरि देवयोरित्युक्तत्वात् ६ माक्ष मोक्षभवसाने एरुष
 वृत्ता योक्षोनिः श्रेयसे हृद्यविशेषे मोचने मृता विनिर्ह्ये ॥ अपवर्गः अपवर्गरूपागमोक्षयो क्रियावसाने साफल्ये इति हेम ॥ अष्टकमोक्षस्य ॥ अज्ञानज्ञानविच्छेद ॥ अ-
 र्या विद्या विच्छेद ॥ अहमिति अहमिति विभक्तिरूपकमव्यय अहकारार्थक अहमितिः अहप्रधानामितिः अय अज्ञानस्थः रूपरूपयति विमोहयति रूपविमोह
 ने अच इत्याद्युत्तरा रूपतु श्लोकशब्दयोः स्पर्शान्तरा सौदयेनाणकेनाटकादिषु ग्रथावृत्ती स्वभावे चेति हेम ॥ शब्द शब्दने आक्रुष्यते शप आक्रोशे दन् शब्दोस

श्रेयोनिः श्रेयसा मृत ६ मोक्षोपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहमितिः स्थिया ॥ रूपशब्दो गधरसस्पर्शश्च विषया अमी ७ गोचरा इन्द्रियार्थाश्च तद्
 षीकृषिषयीन्द्रिय ॥ रेयशो गीत्योर्वाक्ये स्वेववर्गे ध्वना विनिर्ह्ये ॥ गधः गधयति गध अर्धने अच गधः सबद्धेशयोः गधकपोदगर्वेष्विति हेम ॥ रस रस्यते र
 स आस्वादने चुरदरे स्त् पञ्च रसो गधरसे जले शृगारादौ विषेरीर्ये निक्तादौ द्रवरागयो देहधानुप्रभेदे च पारदस्वादयो पुमानिति हेम ॥ स्पर्श स्पृश संस्पर्शने
 पञ्च नदुक्त हेम ॥ स्पर्शो विगी क्षरे दाने स्पर्शने स्पर्शक्रे रूजीति एतेष्वविषया इति गोचरा इति इन्द्रियार्था इति च स्यः विसिन्वति निबध्नीन्द्रियाणि पिबन्वधने पचाद्यच्
 रिनिनीतिषत् नदुक्त हेम ॥ विषयो यस्मिन् ज्ञातस्तत्र गोचरदेशयो शब्दादौ जनपदे चेति गाव इन्द्रियाणि चरत्सेषु गोचर सचरेति निपातितः इन्द्रियै रर्थ्यते अर्थया-
 व्याया कर्मणि घञ् ॥ श्रीणि ७ तृतीयादृष्यत्वेन तत्पु अलीके अलिङ्घनीति र्कन् सचक्रित् ॥ विषयि विषयोऽस्वास्ति ॥ इन्द्रिय इन्द्रस्वात्मानोक्तिर्ग इन्द्रियतु चक्षुरारि
 शुरेन सीति हेमः श्रीणि इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषयि नान ॥

कर्मद्रियतुपाध्वादिस्स्यात् आदिनावागादि कर्मसाधकमिंद्रियं पायतिशोषयतिपेशोषणे कृत्वापेतिउष्णद्युगागमः तच्च पायूपस्थं पाणिपादौवाक्चेतोंद्रियसंग्रहः उत्स-
र्ग आनंदादानगत्यालापाश्चतत्क्रियाइति॥ मनोनेत्रादिधींद्रियमुच्यते धीसाधनमिंद्रियं आदिनाश्रोत्रादि तच्च मनः कर्णेतिद्यानेत्रंरसनाचत्वचासह नासिकाचेनि-
षट्तानि धींद्रियाणि प्रचक्षतइति कामंदीये एकं॥ अथरसभेदानाह तुवरः तवीति हिनस्तिरोगान् तुइति सौत्रः प्वरच् दीर्घादिरपि वरेः श्मश्रुणिशृंगाभ्यांरहितेगवि-
तूवरः कालेप्राप्तेरसायेचरसेपुंल्यंजनेच्युतइत्युत्पलिनी॥ कषायः कषतिकंठं कषहिंसायां बाहुलकादायः कषायः स्फुरभौरसे रागवस्तु निनियौसैक्रोधादिषु विच्छेपने इ-
तिहैमः द्वे तुवरइतिस्स्यात्तस्य॥ मधुराद्याः पृथक्क्षेयाः एवंतुवराद्याः षडपिरसाउच्यंते मधुरः मधुमाधुर्यं यस्यास्ति मत्वर्थैरः मधुरस्तु प्रियेस्वादोरसेचरसवत्यपि म-

कर्मद्रियतुपाध्वादिमनोनेत्रादिधींद्रियं ८ तुवरस्तुकषायोरस्त्रीमधुरोलवणः कटुः॥ तिक्तोम्लश्चरसाः पुंसिनद्वत्स षडमीत्रिषु ९

धुरिमधुरापुर्यायिष्टिभेदमधूलिषु मधुकर्कटिकायांचमिश्रेयाशतपुष्पयोरितिहैमः सतुजलादौ प्रसिद्धः एकं॥ लवणः लुनातिजाउचं लूञ्छंदनेनंद्यादिः एवंलवणादौ प्र-
सिद्धः एकं॥ कटुः कटत्यावृणोति तीक्ष्णतयापुरवं कटे वर्षावरणयोः कटिवटिभ्यांचेत्यः तदुक्तं हैमे कटुकार्ये मत्सरेच दूषणेच कटूरसे तिक्ते प्रियंगुस्फुरभिकटुकार-
जिकास्वपीतिहैमः सतुमरीचादौ प्रसिद्धः तिक्तः तेजयतिस्म तिजनिशाने णिजभावेगत्येतिक्तः तिक्तस्तस्फुरभौरसे तिक्तातुकटुरौ हिष्यांतिक्त पपटकोषधरतिहैमः
निंबादौ प्रसिद्धः॥ अम्लः अंब्यनेशब्दने प्रोक्तभिः अविशब्दे तिन्तिड्यादौ प्रसिद्धः अम्लोरसेम्लवेतसइतिहैमः॥ रसः रस आस्वादने अदंतः रस्यते आस्वाद्यने
कर्मणिघञ् अमीतुवरादयः षट्सशब्दाच्चाः पुंसिच तत्रतुवरकषाययोरस्त्रीत्वस्योक्तत्वात् तद्वत्स्वरसवत्स्ववर्तमानास्त्रिषु वाच्यलिङ्गाइत्यर्थः ९

विमर्दोत्ये माल्यादिगधे घर्षणसमुद्भवे नदनादिगधे च जनमनोहरे परिमल गत्यने कर्मणि घञ् मलधारणे सज्ञापूर्वको विधिरनित्यः इत्याद्युत्पन्न एकः ॥ विमर्दग्रहणे
नज्जातिमाल्यादे निशस इत्यर्थः ॥ योतिनिर्हारी अत्यन्तसमाकर्षसि गध आयोद उच्यते आसमनान्मोदयतीति मुदहर्षण्यनादच् आयोदो गध हर्षयोरित्यः कस्तूरिका
यामामोदः कर्पूरे सुस्ववासनः बहुले स्वात्परिमलश्चपके स्फुरभिस्तथेति शब्दार्णवस्य एकः ॥ आगुणाहुणे शकुन्मदयः पुसीत्यन प्रागतः परं वाच्य छिगत्वमधिक्किने १० स
माकर्षी समाकर्षत्ववश्यमनः आवश्यक्केणिनिः यद्वा सपाकर्षशीलं सुपीति णिनिः एव निर्हारी निर्हरेत्यवश्यमनो द्वेदूरागमि गधस्य ॥ स्फुरभिः स्फुरभनेः अइन् ॥ घ्राण
तर्पणः घ्राणतर्पयति इष्टगध इष्टोगधोऽस्य तदुक्तं रभसे इष्टगधः स्फुरगधोऽस्यान्निषु क्रीबतुवाचके इति ॥ स्फुरगधिः स्फुरगधोऽस्य समासात्तदकारः स्फुरगधिः स्यादिष्टगधे

विमर्दोत्ये परिमलोगधे जनमनोहरे ॥ आयोदः सोऽतिनिर्हारी वाच्य छिगत्वमागुणात् १० समाकर्षी तु निर्हारी स्फुरभिर्घ्राणतर्पणः ॥ इष्टगधः
स्फुरगधिः स्यादामोदी सुस्ववासनः ११ पूतिगधिस्तदुर्गधो विस्त्रस्यादामगधियत् ॥ शकू शकृ शकृ शकृ चिश्चेत विशदश्येत पादुराः १२ त्रिपुक्षीरेषु
सङ्गमिति चत्वारोष्टगधस्य ॥ आयोदी आयोदयति स्फुरिणिनि ॥ मुखवासनं मुखवासयति नद्यादि ह्यमुखवासयति तत्स्पताबुद्धादेः ११ पूतिगधिः पूय्यते पूय
ति पूतिर्दुष्टोगधोऽस्य पूयी विशरणे दुर्गधे च क्तिन् ॥ दुर्गधिः दुष्टोगधोऽस्य द्वेष्टनिष्टगधयुक्तस्य ॥ यदामगधितद्विस्त्रस्यात् विस्त्रयति विसर्पेण बाहुलकाद्रकु वि
स्त्रसनेना आयोपक्रमकस्तस्येव गधो यस्य तत् उपमानाच्चेति समासात्तदः ॥ शकू शोकतिमनोऽस्मिन् भुञ्जेति साधुः ॥ शकृ शोभनेरक् ॥ शकृ चिः शकृ चेरिक् ॥ श्वेत
श्वितार्णवो घञ् ॥ विशदः शब्दशानने अच् विशौर्यते शदृशानने विशदः पादुरेव्यक्ते इति हेमः ॥ श्वेत श्यायने रितन् पादुर पडने मनोस्मिन् पडिगती बाहुलकादु
रोदीर्घश्चेति साधुः १२

अवदानः अवदायतेस्म देप्धातोः कर्मणिक्तः अवदानं तु विमले मनो ज्ञेयि तपीतयोरिति हेमः ॥ सितः सितोतिमनः विज्वं धने अंजि धृसीतिक्तः सितस्त्व
 गसितेवद्धे सिता तु शर्करे पिचेति हेमः ॥ गौरः गुरी उद्यमे ऋज्वेति साधुः तदुक्तं हेमे गौरः श्वेते रूपे पीते विशद्वे चंद्रमस्यपि निदेशे गौरं तु श्वेत सर्पपे पद्मकेसर इति ॥
 अवलक्षः घञ् भागुरिमने तु वलक्षः ॥ धवलः ॥ अर्जुनः अर्ज्यते ण्यतादुनन् ॥ हरिणः हरते मनः हरते रिनन् तदुक्तं हेमे हरिणौ पांडु सारंगौ हरिणी चारुयोषिति
 सत्त्वर्ण प्रतिमायां च हरिता वृत्त भेदयोरिति ॥ पांडुरः नगपांस्तु पांडुभ्योरेः इतिरः पांडुत्वमस्यास्तीति ॥ पांडुः पंड्यते ज्ञायते पडिगतौ शृषो दरादिः पांडुः कुंतीपतौ सिते
 इति हेमः तदुक्तं शब्दार्णवे श्वेतस्तु समपीतो सौरक्ते तरजपारुचिः वलक्षस्तु सितः शावः कदलीवृत्तमोपमः अर्जनस्तु सितः कृष्णालेशवान् कुमुदछविः पांडुरस्तु पी-

आवदानः सितो गौरो वलक्षो धवलोर्जनः ॥ हरिणः पांडुरः पांडुरीषत्यां दुस्त धूसरः १३ कृष्णो नीला सित श्याम काल श्याम ल मेचकाः ॥

तमागार्द्धः केतकी धूलिसन्निभरति षोडश नामानि शकूस्त तगार्जुनां तानि त्रयोदश नामानि शकूस्त हरिणादीनि त्रीणि पीतमि श्रशकूस्त्येतिकेचित् ॥ ईषत्यां दुः
 धूसरः धुनोति चेतः धूवि धूनने रुधूमदीति कसः बाहुलकात् षत्त्वाभावः इत्याद्युत्थं यद्वा धूसं राति धूसकांति करणे ण्यं तादेरच् तदुक्तं शब्दार्णवे धूसरी किन्नरी भे-
 दे नारवरे त्रिषु पांडुरे धूसरस्तु सितः पीतलेशवान् बकुल छवि रिति हेमः ईषद्वलस्य १३ कृष्णः कर्षति मनः कृषेवर्णेन कृष्णत्वं तदुक्तं हेमे कृष्णः कांके पिकेवर्णे विषो
 व्यासेः ज्ञुने कलौ कृष्णा तु नील्यां द्रौपद्यां पिप्पली द्राक्षयो रपि कृष्णां तु मरिचेलो हे इति ॥ नीलः नीलति नीलवर्णे इगुपंतिकः नीलोवर्णे मणौ शैले निधिवानर भेदयोः नी-
 ल्यौषध्यां लंछने इति हेमः ॥ असितः नसितः विरुद्धार्थे नञ् ॥ श्यामः श्यायते मनोः स्मात् श्यैङ् गतौ मक् ॥ कालः कल्पते कल संख्याने घञ् काला पादे कृष्णस

पमहाकालकृतातयोः मरणानेहसोः कालीकालिकसीरकीटयोरिति हैमः ॥ श्यामकः श्यामलमस्थास्तीति मलार्थे लब्धं तदुक्तं हैमे श्यामल पिप्पलेश्यामे इति ॥ मेचकः मेचति मिथी भवति वर्णान्तरेण मचमुचिकल्कनेव नृपपापाइते गुणः मेचकः श्यामलेख्योतिमिरेष हिंघ्रक इति हैमः मेचक रुष्णानीलः स्यात्तसी पुष्पसन्निभरविशब्दार्णवश्च समनील्यादिगन्तवर्णस्य ॥ पीतः पीयते पिवति वर्णान्तरयित्वा कर्मणि कर्तृरिवाक्तः तदुक्तं रभसे पीतपाने हरिद्राधारिच्यगोरेभिषेयवत् ॥ गौरः गुरते उद्यमते मनोः स्थिन् गुरी उद्यमने इगुपेति के स्वार्थे अण् गौरश्चेतेरुणे पीते विशद्वेचद्रमस्यपि गौरतुविशदेऽन्वेतसर्वपेपद्यकेसर इति हैमः ॥ हरिद्राभः हरिद्रेवाभादीभिर्मस्य त्रीणि पीतस्य ॥ पालाशः पत्रस्य पलाशस्याय तस्येदमित्यण् तदुक्तं रभसे पत्रं पलाशमारक्ष शरीहरितकिंशुके पीतो गौरो हरिद्राभः पालाशो हरितो हरि १४ रोहितो लोहितो रक्तः शोणः कोकनदच्छवि ॥ अव्यक्तरागरुचरुणा

इति पलाशोपि स्यात् ॥ हरितः हरति हरतेरितन् ॥ हरित् इतिः हरितास्तीचदूर्वाया हरिद्वर्णयुतेन्यवत् त्रीणि शिरीषादिपत्रगन्तवर्णस्य १४ रोहितः रो हति रुहजन्मनि प्रादुर्भावे च इतन् रेफस्यलोवा ॥ लोहितः तदुक्तं हैमे लोहितमगलेन दे वर्णमेदे लोहिततु कुंकुमरक्तचवने गोशीर्षे रुधिरे सुहृ इति हैमः ॥ रक्तः रज्जतिस्मरज्जरागेक्त यद्वास्ज्यनेस्मरचप्रतियत्ने तदुक्तं हैमे रक्तनील्यादिरंजिते कुंकुमेऽज्यनुरक्ते प्राचीनामलकेरुणे इति त्रीणिरक्तस्य ॥ यः केकनदच्छविः स शोषः केकनदं रक्तोत्पलमिव च विर्यस्य शोणयति शोणवर्णे पचायन् तदुक्तं रभसे शोणः रुशानीस्यो नाकेलो हिवाश्चेन दे पुमानिति योऽव्यक्तरागः किंचिद्रक्तः सोऽरुः कच्छति कृगती कृतेरुन् तदुक्तं यमरमालाया अरुणः रुष्णा लोहित इति अरुणोऽव्यक्तरागः केसध्यारागः केसारथो निःशब्दकपिते कुहमेदे नागुणिनिनिधु अरुणातिविधारयामामि प्रा

य. श्वेतमित्रोरक्तः सपाटलरत्नेकं नाम पाठयति पटगतौ पयंतान् कलच् रूपादित्वात् १५ श्यावः श्यायते श्यैङ् गतौ बाहुलकान्वः ॥ कपिशः कपिर्वर्णविशेषः सोऽस्या-
 स्तीति मत्वर्थे रा. कपिर्मर्कटः तद्वद्दृष्टत्वादिति वा कपिशस्त्रिषु श्यामेस्त्रीमाधव्यांसिलहके पुमान् द्वे धूसरारुणवर्णस्य ॥ धूम्रः पृषोदरादि धूम्रः ॥ धूमलः धूमं लानि रादा
 नेन्मा आदाने ॥ रूपालोहितः रूपा मिश्रितः लोहितः त्रीणि रूपा युक्तलोहितवर्णस्य ॥ कडारः कडं कृच्छ्रति ऋगतौ कर्मण्यण् कृवर्णे इलच् बस्यपः ॥ कपिलः कपिं वर्णं
 लाति आनइतिकः तदुक्तं विश्वे अनले वास्तदेव कपिलः परिकीर्तित इति ॥ पिंगः पिंगति पिज्जिवर्णे घञ् कुलं ॥ पिशांगः पेशति पिश अवयवे अगंच् ॥ कद्रुः कंदति कदि
 आक्षाने रोदने च औणादिकः तदुक्तं रभसे कद्रुस्त्रिषु स्वर्णपिंगे नागानां मानरिस्त्रियां ॥ पिंगलः पिंगति पिज्जिवर्णे घञ् कुलं पिंगं लातीति तदुक्तं रभसे पिंगलः क

श्वेतरक्तस्तपाटलः १५ श्यावः स्यात्कपिशो धूम्रधूमलो रूपालोहिते ॥ कडारः कपिलः पिंगपिशांगौ कद्रुपिंगलौ १६ चित्रं किर्मरि कल्मा
 षशबलेताश्च कर्बुरे ॥ पिलेव भ्रौरुद्रेऽर्के पारिपार्श्वके कपोमुनौ निधेर्भेदे पिंगलाकुमुदस्त्रियामिति शब्दार्णवे तु सितपीतहरिद्रक्तः कडारस्तृणवन्धिव-
 त् प्रयंतद्रक्तपीतांगः कपिलोगो विभूषणः हरितांशोऽधिके सौतु पिशांगः पयधूलिवन् पिशांगस्त्वसितावेशात्पिंशो दीपशिरवादिषु पिंगलरक्तपरच्छायः पिंग-
 शक्तूंगस्यंडवदिति पिंगागोरोचनापांडुरितिकात्यश्च षट्पिंगलवर्णस्य अयं अत्यंतगौर बालकस्य केशेषु प्रसिद्धः १६ चित्रं चीयते चीज् स्वयनेत्रः चित्तं त्रायते वा-
 आनइतिकः ॥ किर्मरिः कर्मरि इत्यपि किरनेरीरन्मुत्त ॥ कल्माषः कल्चासौमाषश्च कल्माषः कर्बुरे रूषो इति मूर्धन्यांते रभसः कल्माषो राक्षसो रूषो श-
 बलेपीति हेमः ॥ शबलः शपेः कलः बादेशश्च ॥ एतः एतिवर्णान् एतेषु कर्बुरे विचित्रवर्णे स्युः तदुक्तं मेदिन्यां कर्बुरं सलिले हेम्नि कर्बुरः पापरक्षसोः क-
 बुरा रूपाचंतायां शबले पुनरन्य वदिति ॥

शकूदयः गुणेशुणमात्रेष्वर्तमानाः पुंसि ॥ चिन्नरु रूपभेदान्नपुंसकः ॥ यथास्यपदस्यचिन्नरूप तद्वति गुणवति वस्तुनिवर्तमाना गुणिलिगाः अभिधेय-
लिगाः गुणवचनभ्यो मनुष्योलुक् इति गुणिनिवर्तमानत्वं न त्वत्प्राप्त्याने गुणगुणिनोरभेदाभिर्वाह इति यद्वाभाष्यादवगतव्य यथाशकूदशरीरकू पद श-
कूदस्य १० इति धीवर्गः ब्राह्मी ब्रह्मणश्च ब्राह्मो ज्ञाताविति टिलोपः ङीप् ॥ भारती विभर्ति अतच् स्वार्थे अण् भरतस्येयमिति वा तस्येदं ॥ भाषा भा-
ष्यते भाष्यक्ताया वाचि गुरोरित्यः ॥ गौः गृशब्दे सपदार्थि भागुरिमने गिरापि ॥ तदुक्तं शब्दार्णवे ब्राह्मणी वचनं वाग्जलितं गदितं गिरेति गीर्भाणि निर्गिरेति
त्रिकादशेषम् ॥ शकू उच्यते वचपरिभाषणे क्विच्चोति किप् ॥ वाणी वणशब्दे इन् ॥ सरस्वती सरोक्ष्यस्याः मनुप् ॥ व्याहारः व्याहरतेर्घञ् ॥ उक्तिः वचप

गुणेशकूदयः पुंसि गुणिलिगास्तद्वति १७ इति धीवर्गः ब्राह्मी तु भारती भाषा गीर्वाणा वाणी सरस्वती ॥ व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं
वचनवचः १ अपभ्रंशोपशब्दः स्याच्छास्त्रेशब्दस्तवाचकः ॥ तिङ् कृबन्तचयो वाक्य क्रियावाकारकान्विता २ रिभाषयेक्तिन् ॥ लपितं ल

पव्यक्तायां वाचि ॥ भाषितं क्तायां विभौ ॥ वचनं वचने भाषितं वचनं ॥ वच त्रयोदशानामानि वचनस्य तत्र सरस्वत्यनानि ससाधिष्ठानदेवताया कैचित्तु ब्रा-
ह्म्याद्यास्त्योदशपर्याया इत्याहुः गौः रेफ्यता १ यः अपशब्दः अपभ्रष्टः शब्दः गावी गोणीत्यादिः स अपभ्रष्टः स्यात् संस्कृतारपभ्रष्टयति भ्रंश अधःपतने प-
चाद्यच् एकः ॥ शास्त्रे व्याकरणादौ यो वाचकः साधु सशब्द इति व्यवह्रियते यथा घरोस्ति ओतप्रोततनूना वाचकः पट इति च ॥ तिङ् कृबन्तचयः तिङ्ज कृबन्तप-
दसमूहो वाक्य वचनेष्वन्वचो शब्देति कुल तिङ् तचयो यथा परयति भवति रुशिक्रियासतेति पचति भवति पाको भवतीत्यर्थः ॥ कृबन्तचयस्तु मरुति सिद्धयि
रंहिमहात्मनामित्यादि भवतीत्यव्याहारस्य भाष्यरुतोमने आवश्यकत्वाभावात् सः वाक्यं क्रियेत्यादिवाशब्दः समुच्चये यद्वा वाशब्द चेदित्यर्थः-

क्रियाचेन् कारकान्वितेत्यर्थः इदंशब्देदुशेखरेः स्तिकाकारकान्वितक्रियाबोधकं भोभिक्षोभिक्षामभिरक्षेत्यादितिङ् सुप्चयात्मकमपिवाक्यमित्यर्थः २ श्रुतिः श्रु-
यते श्रुअचणे श्रूयतेधर्मोऽनयेतिवा कर्मणि करणे वाक्तिन् श्रुतिः श्रोत्रेचतत्कर्मण्याम्नायवार्तयोः स्त्रिया भितिरभसान् वेदः विदंत्पानेनधर्मं विदज्ञाने हलश्चे-
तिधञ् ॥ आम्नायः आम्नायते अभ्यस्यते कर्मणि घञ् म्ना अभ्यासे आमनति उपदिशति धर्मो धर्माविनिवा शाब्देतिणः युक् ॥ त्रयी चत्वारि वेदस्य अत्रलिं-
गसंकरे दोषाभावः स्त्रीतिविशेषविधानात् त्रय्याव्याख्यायमानत्वाच्च नव्यास्तु त्रयीत्यंतं चतुष्टयं वेदसामान्यस्य नाम ॥ त्रयी शब्दो वेदसामान्ये त्रिवेद्यां व-
र्तते न यथा द्विजशब्दो ब्राह्मणे त्रिवर्णे च समस्तपदे तु त्रय्याप्रोक्तो धर्मस्त्रयी धर्म इत्यादिविग्रहः ॥ तद्विधिः तस्यास्त्रय्याविधिर्वैदिको विधिर्यज्ञादिः ध-

श्रुतिः स्त्रीवेद आम्नायस्त्रयी धर्मस्तुतद्विधिः ॥ स्त्रिया मृक्सामयजुषी इति वेदास्त्रयस्त्रयी ३ शि क्षेत्यादि श्रुते रंगमोंकार प्रणवौ समौ ॥ इति
हासः पुरावृत्त र्मः स्यात् स्मृत्युक्तो विधिर्धर्म एव तदुक्तं विधानमृग्यजुः साम्नात्रयी धर्मं विदुर्बुधा इति यच्चाह गौतमः श्रुतिस्मृतिविहितो धर्म इति त्रयी श-
ब्ददर्शनपूर्वकवेदभेदानाह ऋक् अस्यां ऋच्यंते स्तूयंते देवाः अनया ऋत्तस्तुतौ संपदादिः स्त्रियां ॥ साम तदुक्तं विश्वे साम हूतं बुधायस्य भेदे वेदांतरेपि
चेति स्यति पापं ॥ यजुः इज्यते अनेन अनीत्यस्तु इति त्रयो वेदास्त्रयी प्रोक्ता त्रयो ज्वयवायस्याः ३ श्रुतेः अंगं शि क्षेत्यादि अंग्यते ज्ञायतेः नेन अगिगतौ
घञ् शिक्षाकल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषांगतिः छंदो विनितिरित्येषः षडंगो वेद उच्यते तत्र कल्पः कल्पसूत्रं एकं ॥ ओंकारः अवतेर्मन् तस्य षिलोपः ऊ-
कारः ॥ प्रणवः प्रणूयते स्तूयते णुस्तुतौ द्वे ॥ इति हासः इति हेति पारंपर्योपदेशो व्ययं न दास्तेऽस्मिन् आस उपवेशने अधिकरणे घञ् ॥ पुरावृत्तं पुरावृत्तं आ-
ख्यानं ण्यं तात्पचाद्यन् पूर्वाचरितप्रतिपादकप्रबंधस्य महाभारतादेः द्वे ॥

उदात्तः उत्तुञ्चैयदीयने उच्चार्यते स्म ॥ अनुदात्तः ॥ स्वरितः इति त्रयाः स्वराः स्युः चतुर्थः प्रचिंतो नोक्तो यतोऽसौ छान्दसः स्मृतः स्वरतिशब्दायने स्वरशब्दोपनामयोऽप-
 न्वादियद्वा स्वर्गने अर्थोऽस्ति पः यद्वा स्वेन रज्जने रज्जुदीप्ती अन्यैश्चोपीति इः स्वरो नासासरीरे स्यान्नाभ्यमादित्रिकस्वरे उदात्तादावक्षरादीं स्वद्वौ च ध्वनौ पुमान् इति
 विश्वमेदिन्यै एव ४ आन्वीक्षिकी अनुश्रवणोत्तरपीक्षण परीक्षणमन्वीक्षा सा प्रयोजनमस्मा प्रयोजनमिति वक्तुं तर्कविद्यायागौतमादिप्रणीताया एकं अर्थशास्त्रे
 तु अर्थस्य भूम्यादेः शास्त्रतत्रदडनीतिः दडनीयने बोध्यते नयासा करणे क्तिन् सद्वा दडनयति दड्यान् प्रतिपापयति क्तिन् बृहस्पत्यादिप्रणीता इत्यर्थः एकः ॥ आख्या-
 विका आचष्टे च सिद्धः स्था ॥ उपलब्धार्था उपलब्धोक्तातोऽर्थो यस्याः अनुभूतार्थमिति पादकस्य वा सवदत्तादेः द्वयः ॥ यत्पच लक्षणं तत्पराधक्यते पचलक्षणानियया

मुदात्ताद्यास्त्रयः स्वराः ४ आन्वीक्षिकी दडनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयोः ॥ आख्यायिकोपलब्धार्थापुराणपचलक्षण ५ प्रबधकल्पनाक-
 थाप्रबल्लिका प्रहेलिका ॥ स्मृतिस्तु धर्मसंहितासमाहृतितुसमह ६ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वशोमन्वन्तराणि च वक्ष्यौ नुचैरितं चैव पुराणपचलक्षणं पु-
 राभवं स्वायत्तिरित्यादिस्वत्वेण ह्युत्तुञ्चै पूर्वकाखेके सूनेनुडभावे निपातितः यद्वा पुराभतो नानागतावर्थावर्णति अणशब्दे कर्मण्यण् ५ प्रबधकल्पनाकथा स्यात् कथ-
 नाक्यप्रबधे निनिपूजिरति अङ् प्रबधस्थवाग्जालस्य कल्पनारचना एकं नावकसामायणादेः ॥ प्रबल्लिका प्रबल्लने आच्छादयति ण्वुल् ॥ प्रहेलिका प्रहेलयति अभिप्रा-
 यं सूचयति हलभाबकरणे ण्वुल्लिगुणः हेरुर्विज्ञानार्थस्य प्रभस्य यदुक्तं नवीनैः पानीयपानुमिच्छामित्वत्तः व यल्लोचने यदित्यास्यसिने स्मि नो रास्यसिबदे हि मे इति ध्व-
 तीकृत्यक्रमण्यर्थैस्वरूपार्थस्वगोपनान् यत्र बात्यार्थसंबद्धकथ्यते सा प्रहेलिकेत्यर्थः ॥ यामन्नादिभिः कथिता धर्मसंहिता सा स्मृति धर्मबोधार्थरचिता धर्मसंहितेत्यर्थः
 भूयैरेभ्यैरसस्योन क्तिन् इत्यर्थः ॥

धाजः केहिः वेदार्थस्मरणपूर्वकं रचितत्वात् स्मृतिरित्यर्थः स्मरनेऽक्तिन् एकं ॥ समाह्वयिस्तु संग्रहः स्यात् ग्रहण इत्यपि ननु कं पाचीनैः विस्तरेणोपदिष्टानामर्थानां सूत्रभाष्य
 योऽनिबन्धोयः समासेन संग्रहं न विदुर्बुधाः द्वे संग्रहग्रथस्य ६ या समासार्था सा समस्या स्यात् असहोपपत्तयत् संज्ञा पूर्वको विधिरनित्य इति वृद्धाभावः समासः पूरणसा
 कांक्षोऽर्थोयस्याः कविशक्तिपरीक्षणार्थमपूर्णं तथैव पठ्यमानेत्यर्थः यथा शतचंद्रं न भस्तलं न तूपूरणं यथा दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा वृष्टं चापूरमह्वेने-
 तिसमस्यात्वसमासार्थेति पाठेन अपरिपूर्णार्थेत्यर्थः ॥ किंवदंती नदं ईन् णंत आदेशाः गौरादिः ॥ जनश्रुतिः जनेभ्यः श्रूयते कर्मणि क्तिन् हे लोक प्रवादस्य ॥ वार्ता वृत्तिर्लोकवृ-
 त्तिरस्त्यस्यां वृत्ते श्रेतिण आदिवृद्धिः लप् ॥ प्रवृत्तिः प्रवर्तते व्याप्नोति ननु कं हेमे परतिवृत्तवृत्तानं प्रवाहेषु प्रवर्तन इति ॥ वृत्तान्तः वृत्तानुवर्तनीययोगवेषणी योऽतः समाप्तिर्यस्य
 समस्या तु समासार्था किंवदंती जनश्रुतिः ॥ वार्ता प्रवृत्तिवृत्तान्त उदंतः स्यादथाह्वयः ७ आख्यावे अभिधानं च नामधेयं च नाम च ॥ हूतिराकारणा
 ह्वानं संहृतिर्बहुभिः कृता ८ विवादो व्यवहारः स्यादुपन्यासस्तु वाङ्मुखं ॥ वृत्तान्तस्तु प्रकरणे कात्स्नेयवार्ता प्रकारयोरिति हैमः ॥ उदंतः उद्गतोऽतो यस्य उ-
 दंतः साधुवार्ता योरिति चत्वारि प्रमाणलोकवृत्तकथनस्य ॥ आह्वयः आह्वयंति प्रसारणित्वान् उः तैर्यायते धनार्थकः ७ आख्या आख्यानं एवं आह्वा उभयत्र आ-
 ख्येति अङ् ॥ अभिधानं अभिधीयते कर्मणि व्युद् इत्याद्युत्सं ॥ नामधेयं भागस्त्विति धेयः ॥ नामनामन्नितिसाधुः षट् नाम्नः ॥ हूतिः क्तिन् ॥ आकारणा युच् ॥ आ-
 ह्वानं ल्युच् ॥ णि आह्वानस्य ॥ या बहुभिः कृता हूतिः सा संहृतिः उपसर्गबलान् एकं ८ विवादः विरुद्धोवादः ॥ व्यवहारः विज्ञानार्थऽवसंदेहे हरणं हार उच्यते
 ॥ ना संवेदो हरणा व्यवहार इति स्मृत इति कात्यायनः ह्यंत्रणादिनिमित्तनानाविधवादस्य ॥ उपन्यासः उपन्यसनं अस्य तेर्षज् ॥ वाङ्मुखं वाचोमुखमिव मुख-
 मुपक्रमः हेवचनोपक्रमस्य ॥

उपोद्धानः उपसमीपे उद्हननं ज्ञापनं ॥ उदाहारः उदाहरणं उभयत्र भावे षञ् हे प्रकृतिस्मिन्नर्थं चित्तनस्य तदुक्तं चित्ताप्रवृत्तनसिद्धार्थमुपोद्धानप्रवृत्तनरति वक्ष्यमाणोपयोग्या
 र्थनर्पनस्येत्यन्वे ॥ शपनं शपआक्रोशोत्सुर् अथप्रत्यये शपथः तदुक्तं हेमं शपथकार आक्रोशे शपने च सुतादिभिरिति ह्यं ० प्रभृत्यजेति न इ शपदेशः ॥ अनुयोगः यु-
 जे भावे षञ् ॥ पृच्छा प्रच्छेर्ध्वर्ध्वे के सप्रसारणत्वात् त्रीणि प्रश्नस्य ॥ प्रतिवाक्य उत्तर अप् हे उत्तरस्य ॥ मिथ्याभियोगः मिथ्यात्वासावभियोगश्च ॥ अभ्याख्यान आय-
 ण् कर्त्यः अभ्याशनमेधारयसीत्यारिमिथ्याविवादस्य हे ॥ मिथ्याभिरांसर्न १० अभिशापः अभिशापनं हे मिथ्यारोपस्य कुरापानादिविषयस्य षञ् ॥ अनुरागजः
 शब्दः प्रणादः प्रणदनं षञ् तदुक्तं शब्दार्णवे प्रणादस्तु पुमास्तारशब्दे च अवगापये अनुरागकृतेशब्दे मणादः सीकृतं नृणामिति एकं ॥ यश्च अशोरसुन्मकृतैर्यु-

उपोद्धानः उदाहारः शपनशपथ पुमान् ९ प्रश्नोः नुयोगः पृच्छा च प्रतिवाक्योत्तरे समे ॥ मिथ्याभियोगोऽभ्याख्यानमथ मिथ्याभिशासन १०
 अभिशापः प्रणादस्तु शब्दस्यादनुरागजः ॥ यश्च कीर्तिः समस्तवस्तवस्तोत्रस्तु निरुति ११ आशेडितं द्विस्त्रिरुक्तसु चैर्षुषु तु घोषणा ॥ का-
 कु स्त्रियाविकारोयः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः १२ ह ॥ कीर्तिः कीर्त्यने कृतसशब्दे ऊतियुतीति साधु कीर्तिः प्रसादयशसोर्विस्तारे कर्दमेपि चेति हेमः ॥ समस्त-
 समैः सर्वैर्ज्ञायते सा अवबोधने षञ् र्थेकः समज्येति पादे तु अजगती सज्ञायाक्यप् त्रीणि कीर्ते ॥ स्तवः स्तूयने नेम अप् ॥ स्तोत्र ॥ स्तुतिः स्तुतनी उभयत्र क्तिन् ॥ तु-
 नि चत्वारिस्तुतेः ११ द्विः द्विवार त्रिः त्रिवार चोक्त आशेडितं स्वात् आशेड्यते आधिक्ये नोच्यते स्म श्चेड् उच्चारये यथा सर्प सपीडति एक ॥ उच्चैर्षुषु उच्चैर्षुष्यते स्म क-
 र्मणिक्तः ॥ घोषणा घुषेण्यता क्त्स्व हे उच्चैर्घोषस्य ॥ शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः योविकार साकाकुः कस्यने ककलौ न्योपतापयो बाहुल्यकादुण् आदिनाकायको
 धादेर्ग्रहः एक १२

अवर्णो नर्णने वर्णवर्णने घञ् वर्णः प्रशंसा तद्विरुद्धोऽवर्णः आक्षेपः आक्षेपो भर्सना कृष्टिकार्यालंघनतिष्ठुस्मृनइत्कृत्वात् ॥ निर्वादः वदनेर्घञ् तदुक्तं रभसे निर्वादः स्या-
लोकवादपरिनिष्ठितवादयोरिति परीवादः उपेतिदीर्घः परीवादोऽपवादस्यादीणावादनवस्तुनोऽपरिवादइत्यपि उपेतिदीर्घाभावे ॥ अपवादः अपवादस्तु निंदायायाज्ञाविश्वं
मयोरपि ॥ उपक्रोशः क्रुरा आह्वाने घञ् ॥ जुगुप्सा गुपेर्निंदायांसन् ॥ कुत्सा कुत्स अवक्षेपणे ॥ निंदा तदुक्तं विश्वे निंदास्यादपवादेपि कुत्सायामपि योषितीति ॥ गर्हणं ग
र्हगन्ह कुत्साया दशनिंदायाः अपवादइति वत्प्रत्ययेन अवर्णादीनामुपक्रोशस्यैकलिंगत्वज्ञापितं १३ पारुष्यं परुषो निष्ठुर भाषणं तस्य भावः पारुष्यं व्यञ्स्वा
र्यं पारुष्यपरुषत्वेन दुर्वाक्ये पुंसि गीष्मताविति विश्वः ॥ अतिवादः अतिक्रम्य उक्तिरतिवादः घञ् हे अप्रियवचसः ॥ अपकारगीः अपकारार्थे गीः रेचोरोऽसि लांघान-
र्यं पारुष्यपरुषत्वेन दुर्वाक्ये पुंसि गीष्मताविति विश्वः ॥ अतिवादः अतिक्रम्य उक्तिरतिवादः घञ् हे अप्रियवचसः ॥ अपकारगीः अपकारार्थे गीः रेचोरोऽसि लांघान-

अवर्णाक्षेपनिर्वादपरीवादापवादवत् ॥ उपक्रोशो जुगुप्सा च कुत्सानिंदा च गर्हणे १३ पारुष्यमतिवादः स्याद्भर्त्सनं त्वपकारगीः ॥ यः सनिंदउपा-
लं मस्तत्रस्यात्यभिभाषणं १४ तत्र त्वाक्षारणाय स्यादाक्रोशो मैथुनं प्रति ॥ स्यादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकवचः १५ चिष्यामीत्यादि तद्भर्त्सनेन

मुच्यते भर्त्सतर्जसंतर्जने ल्युट् एकं ॥ उपालंभो द्विधा गुणाविष्करणपूर्वको निंदापूर्वकश्च यः सनिंदः निंदया सहितः उपालंभः तत्र परिभाषणमित्येकं ॥ आद्योच्यथा
महाकुलीनस्य तवाकिमुचितमिदं ॥ द्वितीयस्तु बंधकीकृतस्य तवोचितमेवेदमिति तत्र यो द्वितीयः स परिभाषणं भाष्यत्तायां वाचिल्युट् १४ मैथुनं प्रति परस्त्री
जार संयोगनिमित्ते नय आक्रोशस्तत्र आक्षारणे त्येकं क्षरने ण्यं तान् युच् क्लीबमपि आक्षारणं ल्युट् ॥ आभाषणं ल्युट् ॥ आलापः लपेर्घञ् ॥ अनुलपनं द्वे अ-
न्योन्यसंबोधनपूर्वकभाषणस्य ॥ यत् अनर्थकं वचः स प्रलापः अत्रापि घञ् तदुक्तं हैमे विप्रलापो विरुद्धोक्तावनर्थकवचस्यपीति १५ ॥ ७३ ॥ ॥

अनुलाप ॥ सुहृर्भाषा सुहृः पुनः पुनः भाषणं द्वेवारवारभाषणस्य ॥ विलापः ॥ परिदेवनं दिव्यपरिदेवनेन्युत् द्वेरोदनं सुहृन्भाषणस्य ॥ विप्रलापः विरुद्धः प्रलापः
विरोधोक्तिः विरोधस्वरुक्तिः द्वेअन्योन्यविरुद्धवचनस्य ॥ मिथः अन्योन्ययुक्तिमयुक्तिसहितं यद्भाषणसंज्ञापः संपूर्वकतरपक्षव्यक्तययावाचिरिति धातुः अस्मान् पञ्च वापरा
तस्येति पूर्वसवर्णं आलापस्तु एकेनापि क्रियते ॥ १६ ॥ सुप्रलापः सुष्टुप्रकृष्टरूपनपञ्च ॥ सुवचनं द्वे शोभनवचनस्य ॥ अपलापः पञ्च ॥ अपठपनं ॥ निह्वः निह्वनः कुड् अपन
यने क्रदोरप् द्वे गोपनं करिवचनस्य ॥ सदृशवाक् सदृशस्यवाक् वाचिकस्यात् वाचोव्याक्त्यनार्थाया इतिरु द्वेदूतमुस्तात् सदृशवचनस्य ॥ उत्तरे वस्य माणाः वाग्भेदा रु
शत्यादयः सम्भगतास्त्रि विगाः स्फुः यथा रुशन्राब्दः रुशद्वचनं यावागकल्याणी सा रुशती आसीति नुम् विकल्पः रुशदिंश्यायां शन्नान्द्वाप् पकंतांत ॥ यावाकृष्टमा

अनुत्पापो सुहृर्भाषा विलापः परिदेवनं ॥ विप्रलापो विरोधोक्तिः सलापो भाषणं मिथः ॥ १६ ॥ सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निह्वः ॥ सदृशवाग्वाचिक-
स्याद्वाग्भेदास्तु त्रिषूत्तरे १७ रुशती वागकल्याणी स्यात्कल्याणु शमात्मिका ॥ अत्यर्थमधुरं सात्वतसगतत्तदयगम १८ निष्ठुरपरुषग्रास्यमश्लीलमूचन
प्रिये ॥

त्पिका सा कल्यास्यात् कल्यास्तसाधुः कल्यापि एकताख्यानं ॥ धरति शयेन मधुरतन्सात्वसांत्वयति सात्वतामप्रयोगेण्यतादृक् एक ॥ सगनं सगच्छनेस्यः क
नरि ॥ तदयमर्थं तदयंगच्छति गमयेति रन् द्वे युत्तममिद्विनवचनस्य १८ निष्ठुरं विनिष्ठति कुस् ॥ परुषपिपतिं पूरयति अलबुद्धिकरोति पृथालनपूरणयोत्पञ्च नदुक्तहैमेप
रुष कृते रुसेस्यान्निष्ठुरवचनस्यपीति द्वैकर्षवचनस्य ॥ ग्राम्यं ग्रामे प्रव ग्रामाद्यस्य औं रनियन् ॥ अश्लीलं श्रियलाति आनन्दितः कपिलकपदित्वास्तुत्वं नमिन्नद्वेपि
धिलवचनस्य अश्लीकारकमडादिबचनस्य इत्यर्थः ॥ प्रिये सत्ये सूचनस्यान् प्रीणाति प्रीष्टुर्तर्पणे इगुपेनिकः सुष्टुचृत्यत्यनेन पञ्चर्थैः कः सत्ये त्यन्नतत्रसाधुः सत्कसाधु नदु
करमसे सूचनमगले पिस्वात्प्रियसत्येवचनस्यपि एकं ॥

यत्परस्परेण पराहृतं मातामेवंध्येतिवत्पूर्वापरविरुद्धं तत्र संकुलं क्लिष्टं चेति नाम द्वयं संकोलति कलसंस्त्याने इगुपेतिकः संकुलं त्रिषु विस्पष्टवाचि व्यासे इत्युक्तत्वात् किं श्यते स्म
 क्लिष्टविबोधने श्रुतेः १९ यत् लुप्तवर्णपदं वचः तद्वस्तं इत्येकं ग्रस्तं अदने लुप्तवर्णः पदं वा यत्र वाक्ये पदे वा ग्रस्यते स्म ग्रस्तं ग्रीसी कृतेः पेस्या लुप्तवर्णपदोदिते इत्युक्तं ॥
 यत्त्वरितोदितं निरस्तं अस्फुटं पणोक्तः एकं स्यात् त्वरितमुदितं निरस्यते स्म निरस्तः प्रेषितशरे संत्यक्ते त्वरितोदिते निष्ठयूते च प्रतिहते इति हेमः ॥ सनिष्ठीवं लालाश्रुतं न
 देवूक्तमुच्यते अंबुदिति च्यंतं सनिष्ठे वमपि घञि गुणः एकं श्लेषमनिर्गमसहितवचसः ॥ यदनर्थकं जरद्वादिवाक्यं तदेव बद्धं स्यात् अर्थान्न जर्दितिकप् अवध्यमपि त
 दुक्तं अवध्यमवधारस्यादनर्थकवचस्यपीति २० अनक्षरं अवाच्यं स्यात् वच्चेण्यत् वचोशब्देति न कुलं न प्रशस्तानि अक्षराणि यस्मिन् द्वे वक्तमनर्हस्य वचसः ॥ मृषा

सत्येथसंकुलक्लिष्टे परस्परपराहृते १९ लुप्तवर्णपदं ग्रस्तं निरस्तं त्वरितोदितं ॥ अबुद्धं सनिष्ठीवमवद्धं स्यादनर्थकं २० अनक्षरमवाच्यं स्यादाहृतं
 तु मृषाथकं ॥ अथ म्लिष्टमविस्पष्टं वितथं त्वनृतं वचः २१ सत्यं नश्यभृतं सम्य
 र्थकं मृषार्थेयस्य वंध्यासक्तोयातीति वत् आहृतं स्यात् एकं आहृत्यते स्म आ
 हृतं गुणिते चापि ताडिते च मृषार्थके ॥ सोलुंठनं उलुंठनेन सहितं लुठि आलस्ये प्रतिधाने च ॥ सोत्प्रासं उत्प्रासः उपहासः तत्सहितं द्वे सोपहासादिवचनस्य ॥ भणितं भणनेः क्तः
 ॥ रतिकूजिनं रतौ कूजिनं द्वैरतिसमये शब्दस्य इति सोलुंठनं तु सोत्प्रासं भणितं रतिकूजिनं इति क्वचित्पठ्यते ॥ म्लिष्टं म्लेच्छते स्म म्लेच्छ अव्यक्तेशब्दे स्फुट्यस्यांतेति निपा-
 तितः तदुक्तं मेदिन्यां म्लिष्टं त्रिष्वव्यक्तवाचीति द्वे अव्यक्तवचनस्य ॥ अविस्पष्टं न विस्पश्यते स्म स्पर्शबाधनस्पर्शनयोः क्तः ॥ यदनृतं वचः न हितथमित्युच्यते विगतं तथा-
 सत्यं यस्मात् न कृतं एकं २१ सत्यं तदुक्तं रभसे सत्यं कृते च शपथे तथ्ये च त्रिषु तद्वतीति ॥ तथ्यं सत्ये साधु ॥ अरुतं अर्यते स्म अगतौ क्तः ॥ सम्यक् समंचति संगच्छते अचुगतौ
 किन् सम्यक् समङ्गुंसि स्त्रियां समीची ॥

वाग्मेरास्तु त्रिषुतर इति वचनवृत्तित्वेन सत्यादीनां त्रिखिगत्वमुक्तं यथा सत्यः पुमान् सत्या स्त्री सत्यमपत्य ॥ इरानी वक्तृवृत्तित्वेन एषा त्रिखिगत्वमाह अमूनि तद्वृत्ति स
त्यवृत्ति त्रिषु यथा सत्या स्त्री सत्यः पुरुषः सत्यं वचः अचमिति ॥ शब्दः शब्दन शब्द शब्दकरणे षन् ॥ निनादः षन् अच्यक्ते शब्दे षन् ॥ निनदः अच् ॥ ध्वनिः ध्वनराब्दे
॥ ध्वानः षन् ॥ रवः रवण रुशब्दे अच् ॥ स्वन २२ स्वानः षन् ॥ निर्घोषः पुषधुष्टौ ॥ निर्होदः ह्यर अच्यक्ते शब्दे ॥ नादः ॥ निस्वान एते षन्ना ॥ निस्वन ॥ आरवः ॥
आरव विभाषादि रूपवोः ॥ सरावः ॥ विरावः ससरश शब्दमानस्य ॥ वस्त्रपणीनां स्वनिने मर्मरः मृद् प्राणत्यागे अरन्मुगागमश्च तदुक्तं हैमे मर्मरो वस्त्रमोदचश

नमूनि त्रिषु तद्वृत्ति ॥ शब्दे निनाद निनद ध्वनि ध्वानरपस्वनाः २२ स्वान निर्घोष निर्होद नाद निस्वान निस्वनाः ॥ आरवा रव सराव विरावा अथ मर्मर २३
स्वनिने वस्त्रपणीनां धूषणानां तु शिखित ॥ निष्कणो निष्कणः क्वाण क्वाण क्वाण नमित्यपि २४ वीणायाः कृणितेनादे प्रक्वाण प्रक्वाणादयः ॥ को-
लाहलः कलकल स्तिरश्वा वासितं रुतं ॥ स्त्री प्रतिश्रुत्यति ध्वाने गीतगान सुभेसमे २५ इति शब्दादिवर्गः ॥

अपर्षध्वनौ तथा पुषि स्थिया पुन प्रोक्तम
र्मरीपीति दारुणीति २२ धूषणानां नूपुरादीनां स्वनिने शिखितमित्येक शिखि अच्यक्ते शब्दे क्त्वा निष्कणः षन् ॥ निष्कणः अच् ॥ क्वाणः ॥ क्वाणः ॥ क्वाणः ॥ क्वाणं नूपुरं पंचवीणादिस्व
नितस्व २४ प्रादेरुपसर्गात् ये प्रक्वाण प्रक्वाण इत्यादयस्ते वीणाया एव कृणितेनात्यत्र आदिग्रहणादुपक्वाणादयः ॥ कोलाहलः कोलन कोलः एकी भावस्तमाहल
ति हलविलेखने अच् कलशब्दे ॥ कलकलः कलादपि कलः हेचद्वृत्तं तस्य ष्टशब्दस्य ॥ तिरश्चा रुतं वाशितं स्यात् निरोचतिनेति र्चचः वाश्च शब्दे वाशितात्
रिणो नार्योर्वाशितं भवितेरुते इत्युक्तत्वात् एकं प्रतिश्रुत् प्रतिप्रथमशब्दलक्ष्मी कृत्य श्रूयते प्रतिश्रुत् ॥ प्रतिध्वानः हे प्रतिशब्दस्य ॥ गीत ॥ गानं कृत्युदौ त
द्यथा गीतं वी शब्द गानयोरिति हैमः २५ इति शब्दाव

अथस्वरभेदानाह निषादः निषीदति मनोयस्मिन् षड्विंशारणगत्यवसादनेषु हलश्चेति षड् नदुक्तविंशे निषादः स्वरभेदेः पिचंडालेधीवरांतरइति ॥ ऋषभः ऋषति-
 ऋषीगतौ अमृत् ऋषभस्त्वौषधांतरे स्वरभिदूषयोः कर्णरंध्रकुंभारपुच्छयोरित्युक्तत्वात् ॥ गंधारः गंधारदेशेभवः तत्रभवः गंधारोरागसिंदूरस्वरेषुनीचदंतरइति मे-
 दिनी ॥ षड्ः षड्भ्योजातः सयथा नासांकंठपुरस्तात्तुजिह्वां दंताश्च संस्पृशन् षड्ः संजायते यस्मात्तस्मात्षड् इति स्मृतः ॥ मध्यमः मध्येभवः सयथा तद्देवोत्थितो वायुरुरः कं-
 ठसमाहतः नाभिप्राप्तो महानादौ मध्यस्थस्तेन मध्यमः ॥ धैवतः धीमतामयं तस्येदं मतुपो वकारः संज्ञात्वात् ॥ पंचमः पंचानां पूरणः तदुक्तं मेदिन्यां पंचमोरागभेदः स्यात्स्वरभे-
 दे च पंचमो पांडवानां च पत्न्यां स्त्री पंचानां पूरणे त्रिष्विति वायुः समुद्गतो नाभेरुरोत्तलंठमूर्धसं विचरन् पंचमस्थानप्राप्त्या पंचम उच्यते इति तज्जन्यत्वात् स्वरः पंचम इत्यर्थः

निषादर्षभगंधारषड्जमध्यमधैवताः ॥ पंचमश्चेत्यमी सप्ततंत्री वंशोत्थिताः स्वराः १ का कली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरा स्फुटे ॥ कलो मंदस्त गं-

भीरे

पूरणे इदं तस्य मट् इत्यमी सप्तस्वरास्तंत्रीतः कंठाच्चोच्चरन्ति वंशमुरजादयस्तु अनुकरणमात्रोपयोगिन इति भावः नारदः षड्जं रौति मयूरस्तगावो नर्दन्ति चर्ष-
 भं अजाविक्को च गंधारं कौंचो नर्दन्ति मध्यमं १ पुष्पसाधारणे काले को किलो रौति पंचमं अश्वस्तु धैवतं रौति निषादं रौति कुंजर इति २ ऐकैकं ॥ सूक्ष्मे कले का कलीत्येकं स्त्रि-
 यां द्रपत्कलः का कली ईषत्कलः र्षदर्थे चैनिकोः कादेशः गौरादिः का कलिरपि अत्र पक्षे कले रिनिः कृदिके निर्दोषविकल्पः अतएव साधूदितं का कलीभिः कुलीना इत्यभिनंद-
 प्रयोगः संगच्छते ॥ मधुरा स्फुटे ध्वनौ ॥ कलः मधुरः श्रुतिस्वरः सचासावस्फुटेः व्यक्ताक्षरश्च तारुशो कलनं कलसंख्याने घप्रत्ययः कडत्यनेन कडमदे डल्यो रेकल्य स्मरणं
 नद्यथा कलास्यान्मूलरे पृष्ठौ शिल्पादा वंशमात्रके षोडशाशे च चंद्रस्य कलानां कालमानयोः कलं शक्ने त्रिषु जीर्णे चाव्यक्तमधुरध्वनौ एकं ॥ गंधभीरे ध्वनौ मंदः मंदने मदिस्तत्त्वादि

षु स्फायितं चीतिरक् ॥

अत्युच्चैर्ध्वनौतारस्त्वैकं तारयत्यनिकामयत्यन्यन्तुलान् पथायन् एकं ॥ नयः कलमद्रतारास्त्रिषु २ यत्समन्वितलयः स एकतालः स्वान् सम्यगन्वितो नुगतो लयो वृत्तगी-
तारिसाम्ययन् एकः समस्तालोमानमस्येत्येकतालः एकं ॥ वीणा वेनिजायते स्वसेऽस्यां गस्त्रासास्त्रेत्यादिना साधुः ॥ बल्लुकी वल्लुने बल्लुसंवरणे कुन् गीरदिडीष् ॥ वि-
पंची विपंचयति विस्तारयति यच्च पचि विस्तारे प्यतारन् गीरदिडीष् विपंची केळि वीषयोरित्युक्तत्वात् त्रयं वीणायाः ॥ सातु वीणानुसमभि तत्रोभिरुपस्थित्वा परिवा-
दिनी परिवरविस्तरान् सृज्यजातौ इति पिनिः १ यद्दीणादिकं वाद्यं वादनीयं तन्नतपुच्यते न न्यते तन् प्रत्ययस्य कित्वा न्नचोपः आदिना सौरंधीरावणहस्तकिन्नरीदि एकः ॥ य-
नुरजादिकं मृदगादिकं तदा कुरुस्थान् आदिना परह्यदि आनदाते स्य मुरवे चर्मणा बल्यने स्य णहबंधने कर्मणिक्तः ॥ वशादिकं वंशवेणु आदिर्यस्य आदिशब्दान् शस्वा-

तारोत्पुच्चैस्त्रयस्त्रिषु २ समन्वितलयस्त्वैकतालो वीणानुवल्लुकी ॥ विपंची सातु तत्रोभि सप्तभिः परिवदिनी ३ तनवीणादिकं वाद्यमानद्व-
मुस्जादिकं ॥ वशादिकं तु कृषिरकास्य नात्वादिकं घनम् ४ चतुर्विधमिदं वाद्यं वादिनातोऽद्यनामकः ॥ तत्कृषिरं स्यान् सृष्टिद्रव्यस्यास्ति ऊमस्रुषी-
तिरः न दुक्तमेदिन्यां कृषिरवंशादिवाद्ये विवरेपि न पुंसक कृषिरो न स्त्रिया गने बन्धोरध्रान्विते त्रिषु पद ॥ सूर्यं कृषिराभिवेति प्रयोगादित्या रिप्रान्यास्त तालव्या-
द्यपीत्याहुः ॥ कस्य नात्वादिकं स्यमयस्तालः आदिना यद्यदि घनस्यान् निचिद्वत्वात् हन्यते हनद्विभागत्यो मूर्तेऽपि न इत्यप् घन साद्रे दृढे राक्ष्ये विस्तारे सुहरे बुदे स-
धे सुस्ते घन मध्य नृत्य वाद्य प्रभेदयोरिति द्वैयः ५ इदं न तारि चतुर्विधं वाद्यादि वादिन वाद्यने धन्यते आसयतान् तुद्यते तुरप्यधने आतोद्यनामयस्य तवचे वाचन-
द्वनघन कृषिरमेव च चतुर्विधं तु वितेयमातोद्यलक्षणान्वितमिति भरतात् वादिने णिजन् आतोद्येप्यत् ॥

मृदंगाः मद्यन्ते मृदस्ते अंगम् मृदंगमस्येति मृदंगो घोषवाद्ययोरिति हेमः मुरजाः मुरा द्वेष्टनाज्ज्ञानाः मुरं वेष्टनं जानमस्येति वा बहुत्वाद्बहुवचनं मुरसंवेष्टने पंचम्यामि
 तिङः द्वेष्टमृदंगस्य ॥ भेदास्तत्रयः अंक्यः अंकेऽत्संगे भवः भवार्थे चत् ॥ आलिंग्यः आलिंग्यते लिङि गनौ ण्यन् ॥ उर्ध्वकः उर्ध्वः कायति शाब्दायने कैशाब्दे स्तपीति योगविभा
 गेन कः तदुक्तं हरीतक्याकृतिस्त्वं क्यो यवमध्यस्तथोर्ध्वकः आलिंग्यश्चैव गोपुच्छो मध्यदक्षिणवामगा इति ५ यशः पटहोऽटक्कास्यात् यशोऽर्थः पटहः दगिति कायति कैशाब्दे
 स्तपीतिकः आनरुति वा द्वेष्टकायाः शाकपार्थिवादिः ॥ भेरी बिभेत्स्यारवात् रत्नत्यये गौरादिङ्गीष् वंज्यादयश्चेति रिप्रत्यये भेरिरपि स्त्री ॥ दुंदुभिः दुंदुइति शाब्देन भातिय
 द्वाद्यासु भति शाब्देन उभपूरणे पृषोदरादिः पुमान्स्यात् द्वेदुंदुभेः भेर्या न कदुंदुभी त्यपि पाठः ॥ आनकः आनित्यनेन वादितेन कुन् आनयति प्राणयति सोत्साहान् करो-

मृदंगा मुरजा भेदास्त्वं क्योर्ध्वकास्त्रयः ५ स्याद्यशः पटहोऽटक्का भेरी स्त्री दुंदुभिः पुमान् ॥ आनकः पटहो स्त्री स्यात्कोणो वीणादिवादनं
 ६ वीणादंडः प्रवालः स्यात्ककुभस्तप्रसेवकः ॥

नियोधान् पबुल् तदुक्तं विश्वे आनकः पटहे भेर्या मृदंगो ध्वनदंबुदे इति ॥ पटहः पटेन हन्यते ङः तदुक्तं मेदिन्यां
 पटहो नासमारं भे आनके पुनपुंसकमिति अस्त्रीति पूर्वान्वयि द्वे ॥ वीणादिवाद्येन येन धनुराद्याकृतिना सकोणः स्यात् कुण्यते येन कुणशब्दोपकरणयोः हलश्चेति घ-
 व् ॥ द्वयोस्तकोणो वीणादेर्वादनं सारिकाचसेति शब्दार्णवः कोणो वाद्यप्रभेदे स्याद् वीणादीनां च वादने एकदेशे गृहादीनामस्त्रे चलगुडे पिचेति मेदिनी कोणो वीणादिवा
 दने लगुडे स्त्री लोहितांगे इति हेमश्च एकं ६ वीणायाः दंडः प्रवालः एकं प्रकर्षेण वल्यते वलसवरणे कर्मणि घञ् प्रवालो विद्रुमे वीणादंडेऽभिनवपल्लवे इति हेमः ॥ ककुभः
 कश्च कुश्चते भाति अंतर्भावितप्यर्थाल्लः ॥ प्रसेवकः प्रसेव्यते घेष्टसेवने कुन् ककुभो रोगभेदे पिपीणां केऽर्जुनपादपे इत्क ० द्वे वीणादंडादधः स्थितशब्दगां भेर्या र्थचर्मा

वनज्जुदारुपयभादस्य गीणाप्रातस्यवक्रकाष्ठविशेषस्येत्यने ॥ अस्याः गीणायाः कथं नदीरदितोदहारिसमुच्चयः केनवक्रः स्यात् कुलसंस्थाने बहुलं अवचक्र
 न् ॥ गीणाप्रातेन न्योनिबधनेन न निबधनं उपनाहरत्कृत्यते निबधने न नास्ति न बंधधने इत्यने निबध् उपनत्तते न नास्ति न बंधधने अत्रापि बन्धे ७
 उपरुः इत्यतिशब्दवियति अर्नेः क ॥ स एव महान्द्रु तुमस्तो इत्यस्य पृथोरुदिति ॥ द्विंदिमः द्विंदीति शब्दभिन्नोति प्रकृत्यायति इत्यस्ये साधु ॥ स ईरः स ईश
 वराति तदुक्तं रभसे स ईरः स्यात्कलियुगे वाद्यभादेन रान्तरे सलुरी स ईशरी च द्वे केशवकेन वाद्यके इति केचिदित्यं इमरुः कपातिकारीनावाद्यं द्विंदियः द्वंदीरतिप्र
 सिद्धः स ईरः आगडइति प्रसिद्धः ॥ मर्दलः पृथगसरशो वाद्यभेदा मर्दमुपमर्दलानि आनदितिकः एकं ॥ पण्यः पण्यं व्यपसरं वाति अन्ये गोमुखद्वदुक्तरवः एतेषां वाद्यभे

कोलंबकस्तु कथं यो स्यादुपनाहो निबधनं ७ वाद्यप्रभेदा इमरुमुद्विंदिमस ईशः ॥ मर्दलः पण्योऽन्ये च नर्तकी लासिके समे ८ विज्वलितं द्रुत-
 मध्यतलमोषोपनक्रमात् ॥ रागाश्च गेके ॥ नर्तकी नृत्यानि नृती गानादिक्षेये शिष्यिनिष्पुनरीष ॥ नर्तकः नर्तकः देवनेपोदगलचारणयोर्नटे नर्तकीत्य
 सिकायान् करेणामपि योषितोति ॥ लासिकः लसत्प्रेषणक्रीडनयोः पृथक् भकादेशः क्रिपोपाधिकृतया रात्र्यादिगलात्पुस्तनिर्देशस्योत्सर्गिकला नर्तकी लासकः
 त्याविति वक्तव्ये स्त्रीविदेशे डीष् टापोर्विबेकः तदुक्तं हेमे लासकी केचि नर्तकाविति द्वे नर्तक्या ८ यन् विज्वलितं नृत्यादिकं नतत्वं स्यात् नतनतन् नदस्यास्ति त
 नू विस्तारे सपरारिः मलथैवः विज्वलेते करचरणदयो यत्र लवि अरस्त्रसने एक ॥ यद् न शीघ्रं नृत्यादिकं नतं ओघदत्कृत्यते उच समवाये बन् पृथोरुदितिः द्रव
 नि शीघ्रगच्छत्यन भूगतौ उभयनसोषिकरणे एक ॥ यन्माध्यमद्वनमिति प्रोक्तं मूर्त्तिपिनः तच्च विज्वलितं नापि द्रुतमित्यर्थः एकं ॥

कालक्रियामानं तालः स्यात् कालक्रिययोर्मननियमहेतुरित्यर्थः गीतवाद्यपादादिन्यासानाक्रियाकालयोः एकं ॥ साम्यं लयः स्यात् लीडः श्लेषणे एरच् तालः करतले गुष्ठमध्य
मायांचसंमिते गीतकालक्रियामानेकरस्फालेद्रुमान्तरे वाद्यभांडेचेति मेदिनी ९ ताडवं तांडवं नृणश्चिन्नाद्यभेदयोरिति हैममेदिन्यौ अस्त्रियां तांडवमित्यन्वयः तंडुना मोक्तं ते
नमोक्तं इत्यण् ओगुणः ॥ नटनं नट अवस्कंदने ल्युट् ॥ नाट्यं छंदागौ इति च्यः नाट्यं तौर्यत्रिकेलास्ये इत्युक्तत्वात् ॥ लास्यं लास्यं तौर्यत्रिकं मतं नृत्ये चेति विश्वः लसश्चेषण क्रीडन
योः ण्यत् ॥ नृत्यं च ऋदुपधाच्चेति भावे क्यप् ॥ नर्तने षट् नृत्यस्य ॥ नृत्यगीतवाद्यमितीदं त्रयं मिलित्वा तौर्यत्रिकमिति नाट्यमिति स्यात् तूर्यं मुरजादि तत्र भवं तौर्ये पलक्षि
तं त्रिकमिति विग्रहः इदमेव नृत्यादित्रयं नाट्यमित्यर्थः नटस्येदं द्वे १० यः पुरुषः स्त्रीवेषधारी नर्तकः नृत्यति तस्मिन् ॥ भ्रुकुंसः भ्रुकुंसः भ्रुकुंसः भ्रुवो भ्रुवावाकुंसोभा

तालः कालक्रियामानं लयः साम्यमथास्त्रियां ९ तांडवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने ॥ तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यनाट्यमिदं त्रयं १० भ्रुकुंसश्च-
भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्चेति नर्तकः ॥ स्त्रीवेषधारी पुरुषो नाट्योक्तौ गणिकाज्जुका ११ भगिनी पतिरावु नो भावो विद्वानथावुकः षणमस्याः भ्रुवाकुंसय
निवा त्रयं स्यात् पटपुटेतिदंडके पठितान् ण्यंतादेरच् तदुक्तं शब्दार्णवे भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसवदिति इकोरुस्वरिति सूत्रे इयडुवेति वार्तिकस्य व्याख्या द्र्यात् साधु
त्वं नाट्योक्तावित्यधिकारः प्रागंगहारात् ॥ यागणिका सा अज्जुका ज्ञेया अर्ज अर्जने बहुलं उकन् रस्यज्जः एकं ११ भगिन्याः पति आवुत्त इत्युच्यते एकं आपनं आप्सं
पदादिः तनोतेर्डः ॥ यो विद्वान् स भाव इत्युच्यते भावयति परिभावयति तदुक्तं विश्वे भावः सत्तास्वभावादि प्रायश्चेष्टात्मजन्मस्य क्रिया लीलापदार्थेषु बुधजंतु विभूतिष्वि-
ति एकं ॥ जनकस्तु आवुक इत्युच्यते अवति अवरक्षणे उकण् जनकः पितृभूषयोरित्युक्तत्वात् ॥

युवराजस्तु कुमारः भर्तृदारकः ह्ययं कुमारः । न कुमारः कीडाया अच् कुमारोऽथानुचारके युवराजे गिशोः स्कदेशके परुणपादपे कुमारजात्य कनके कुमारत्वपरान्तिने इ
 निर्हेयः भर्तुराज्ञोदारकः पुनर्लूहे १२ राजा भट्टारकः भट्टनि भट्टपरिभाषणे क्विप् भट्टनासौ नारकश्च पृषोदगदित्वान्दः भट्टस्वामित्वसृञ्छाने नदुक्तहेमे भट्टारके
 नृपे नाट्ये वाद्ये देवतपो धनरुति ॥ देव दीव्यति अच् नदुक्तहेमचद्रे देवत्तपो के देवस्तनृपनौ नोयदेकरे ह्ययराज्ञ ॥ नत्सुता भर्तृदारिका नस्यस्तुता भर्तुराज्ञोदारि
 का एक ॥ कृताभिषेकायादेवोत्येक नदुक्तहेमचद्रे देवीकृताभिषेकायां नेजनी स्पृक्कयोरपीति ॥ इतरास्तुताज्ञीषु भट्टिनी नदुक्तरभसे भट्टिनी ह्यिजभायां यानाहो

जनको युवराजस्तु कुमारो भर्तृदारकः १२ राजा भट्टारको देवस्तत्सुता भर्तृदारिका ॥ देवीकृताभिषेकायां नितरास्तु भट्टिनी १३ अब्रह्म-
 ण्यमवध्योक्तौ राजशालराष्ट्रियः ॥ अचामानाऽथ बालास्या

तथा जनयोपितीति एक अत्रविरोधः शब्दार्णवे गणिकानुचरैरञ्जुकेन नाम्ना
 नृपेणसा युवराजस्तु सर्वेण कुमारो भर्तृदारकः भट्टारको वादे सो नावाच्यो भृत्यजनेन स ब्राह्मणेन तु नास्मै वराजन्नित्युषिभि सच वयस्यराजन्निनिवा विदूषकरमं
 वरेन् अभिषिक्तानुराज्ञासौ देवीत्यन्या तु भोगिनी भट्टिनीत्यपरेरन्या तच्चैर्गोस्वामिनीति सेति १२ अवध्योक्तौ अब्रह्मण्यस्यान् अवध्यस्य वधानर्हस्य ब्राह्मणादे
 ब्रह्मणिसाधु नचसाधुरितियत् ननोनब्समासः एक ॥ राजशालः राष्ट्रिय उच्यते राष्ट्रिचिह्नतः राष्ट्रवारेनिष एक ॥ अंचा अन्यने शच्चाते अविशब्दे कर्मणि षञ्-
 नूयेर्भेति अस्सरोवा नाट्योक्त्यवित्यधिकारस्य प्राधिकत्वादवादीनां केषांचिदप्यत्रापि प्रयोगः ॥ माना हे ॥ बाला वासूरिति हे कुमार्था वास्यने स्वगृहे षडुलकाप्यताडु ॥

आर्यः अर्तुयोग्यः अगतो प्यत् कर्तव्यमानचरन्का अमक र्तव्यमनाचरन् तिष्ठतिप्रकृताचारेरा तु आर्य इति स्मृतः इति वसिष्ठः ॥ मर्षणात्सहनाच्चारिषः हिंसा निवारक-
 त्या ह्यारिष हिंसायां इत्युपेतिकः माशब्देन समासः सारिषः शाकभिद्यार्थेनाख्योक्तो पुंसि भाषित इति मूर्धन्यांतेरभसः मर्षश्च ननुक्तं आर्ये सारिष मर्षका विनिश्चयार्थं
 वात्तु हे आर्यस्य १४ याज्येष्ठाभगिनीसा अतिका अत्ता मानासेव अंतिका संज्ञायां कन् अतिका चान्तिका नथेति द्विरूपकोशादंतिकापि अंतिकं निकटे वाच्यं लिंगं स्त्री-
 शोभनौषधे च तुल्याज्येष्ठाभगिन्यां च नात्योक्त्या कीर्त्यते तिकेति रभसः एकं ॥ निष्ठानियतं स्थानं निष्ठा आनश्चोपेत्य उपसेति षः ॥ निर्वहणं वहेर्बुद्धिः अनादेशेण त्वं
 नियतं स्थानमिति भावविवरणं निष्ठोत्कर्षव्यवस्थयो रित्यु० निर्वहणं तु निष्ठास्त्रीसंसारश्च समापन इति शब्दार्णवः समे इति समानार्थे न तु समानलिंगे शब्दार्णवे-

द्वास्तूर्यस्तमारिषः १४ अतिकाभगिनीज्येष्ठानिष्ठानिर्वहणे समे ॥ हंडे हंजे हलाह्वाने नीचां चेटीं सरवीं प्रति १५ अंगहारो गविक्षेपो व्यंजकाभिन-
 यो समौ ॥ निर्वृत्ते लंगसत्वाभ्यां द्वे त्रिष्वंगिकसात्विके १६ लिंगभेददर्शनात् द्वे ॥ सुखप्रतिमुखगर्भावर्शनिर्वहणारव्याः पंचनाटके संधयः तत्र पंचमस्य संधेः
 प्रकृतकथा समाप्ते रित्यन्ये नीचां प्रत्याह्वाने हंडे ॥ चेटीं प्रति हंजे ॥ सरवीं प्रति हला त्रीण्यव्ययानि हिंडने हिडिगत्यनादरयोः बहुलं ए प्रत्ययः इतीकारः हंडे इत्यत्र इत्यजो
 पिहलशब्दश्च बन्तोपि सरवी पर्यायः वाला वासूः सरवी हलेति स्त्रीकांडे बोपालिनान् हलविलेखने बाहुलकादा प्रत्ययः १५ अंगस्य स्थानात् स्थानान्तरं नयनं अंगहारः हरनेर्घञ्
 अंगुल्यादिविन्यासः अंगविक्षेपः अंगानां क्षिप प्रेरणे घञ् द्वे नृत्वविशेषस्य ॥ व्यंजकः व्यनक्ति अंजू व्यत्त्यादौ ण्वुल् ॥ अभिनयः पचाद्यच् द्वे हस्तादिभिर्मनोगतार्थं प्रकाशनस्य
 ॥ अंगसत्वाभ्यां भूविक्षेपादि मनोरुत्यादि च तत्वाभ्यां निर्वृत्ते निष्पन्ने आंगिक सात्विक संज्ञकेस्तः निर्वृत्तेः सद्युनादिभ्य इति ठक् यथाह स्तंभः स्वेदोत्थरोमांचः स्वरभंगोऽथ वेपथुः वै-
 वर्ण्यमथु प्रलय इत्यष्टौ सात्विका गुणाः इमे द्वे अपि त्रिषु १६

शृंगारादयोः घोरसाः नादकेपितावनएव तेचयथा शृंगारः शृंगप्राधान्यव्यतिरिक्तमप्यण नदुक्तहैमे शृंगारोगजमद्वये करतेरसभेदेच शृंगारनागसभवेति ॥ वीरः ॥ कठ
ण ॥ अद्भुतः ॥ हास्याः ॥ भयानकः ॥ बीभत्सः ॥ रोद्रः एवेअहरसाः रस्वने रसआरसादने चुरादेरदनात्कर्मणिघञ् नदुक्तविश्वे रसोगधरसेजले शृंगारादौविषेवीर्येतिक्लृप्तोद्र
चरागयोरिति चकारान्शानोपिनवम् ॥ नात्सव्यं दशमः ॥ शृंगारः शक्तिः शोच्यत्यः नेव उत्तमयुवप्रकृतिक्लृप्तनज्जुगुप्सारहितत्वात् नदुक्तहैमचद्रे शक्ति शब्दे सिनेः
जले ग्रीष्मपादासुपहतेषूपधाशक्तमंत्रिणि शृंगारेचेति ॥ उच्चलः उच्चैर्ज्वलति प्रकाशाने अचननुणः नभानुपसर्गादित्वनुष्टुप्तेः नदुक्तहैमे उच्चलस्तत्प्रकाशसिनिः
शृंगारेविशदेदीप्तेपीति त्रीणि शृंगारस्य १७ उत्साहवर्धन उत्साहेनवर्धने वधुवृद्धौ उत्साहवर्धयतीतिवा नद्यादि ॥ वीरः वीरयति शूरवीरविक्रयती वद्व्यविशेषे

शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकः ॥ बीभत्सरोद्रोचरसा शृंगारः शक्तिरुच्चलः १७ उत्साहवर्धनोवीरः कारुण्यकरुणाघृणा ॥ रुपा
दयानुकपास्यादनुक्रोशोप्यथोहसः ॥ १८ ॥ गर्त्ते ईरयतिवा ईरगती कोज्वा वीरोज्जिने भटेभ्येष्टे वीरश्चम्यानतेपिचेत्कृत्वात् द्वेवीररसस्य ॥ कारुण्य
करुणः तस्यभावः आह्वणादित्वानुष्यञ् ॥ करुणा करोतेरुनन् नदुक्तहैमे करुणानुक्रपायास्यात्करुणोरसवृत्तसोरिति ॥ घृणा धियंतेनया घृसेचने नकुबहुव
नदुक्तहैमे घृणानुस्याज्जुगुप्साया करुणायापिति ॥ रुपा कृपण कृपकरुपाया मिदादोक्रपेः सप्रैतिसाधुः कृपोद्रोण स्वात्कः स्याद्रोषपत्न्या कृपी स्यूतेति ॥ द
या दयते रक्षत्यनया दयदानगतिहिंसारक्षणेभु मिदादि अनुकपागुरोश्चेत्यकरः अनुकपन कृपिक्रिचिचलने ॥ अनुक्रोशः अनुक्रोशत्यनेन क्रुशआ-
व्यानेरोदनेच हलइतिषञ् सप्तकरुणस्य ॥ हसः हसन हसेहसने खनहसोर्वेत्यप् १८ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥

हासः घञ् तदुक्तं शब्दार्णवे तत्र हासो हसो हास्यं घर्घरं हासिका स्त्रिया भिनि ॥ हास्यं त्रयं हासस्य ॥ बीभत्सं बीभत्सास्त्यत्र मत्वर्थे च बीभत्सो नार्जने क्रूरे घृणात्मवि-
 रुते त्रिष्विक्तत्वात् ॥ विकृतं विकरणं कृतं जुगुप्साप्रभवत्वात् विकृतं त्रिषु बीभत्से रोगिते संस्कृते पिचेति विश्वः वैकृतोपि तदुक्तं शब्दार्णवे विकृतो वैकृतोऽप्याग्रहायण्य
 मग्रहायणमिति द्वे बीभत्सस्य इदं ह्यं रसे पुंसि तद्वनि त्रिषु ॥ विस्मयः विस्मयनं छिड् ईषद्भूषणे एरच् तदुक्तं हैमे विस्मयोद्भूतदर्पयोरिति ॥ अद्भुतं आश्चर्यार्थे व्ययं
 अतस्तस्य भवनं आदिभूवोद्भूतच् ॥ आश्चर्यं आदित्यर्थे अभिनीयते आश्चर्यमनित्येदमित्याधु ॥ चित्रं चित्रयति चित्रचित्रकरणे पचादिः चत्वारि अद्भुतस्य ॥ भैरवं भी-
 रोरितं तस्येदमित्यण दूर्वायां भैरवः पुंसि शंकरे भीषणे त्रिष्विक्तत्वात् १९ दारुणं दारयति चित्रं दृभयेऽनन् ॥ भीषणं भीषयते ल्यः ॥ भीष्मं बिभेत्सस्मात् भीष्मो रुद्रे च

हासो हास्यं च बीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं ह्यं ॥ विस्मयोद्भूतमाश्चर्यं चित्रमव्ययं भैरवं १९ दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकं ॥ भयं करं प्रति भ-
 यं रौद्रं तूग्रममी त्रिषु २० चतुर्दशदरश्चासौ गांगेये राक्षसे च भयं कर इति हैमः ॥ घोरं घोरयति घुरभीमार्थं शब्दयोः ॥ भीमं तदुक्तं हैमे भीमो वृकोदरे घोरेशं क-
 रेऽप्यम्लवेतसे इति भीरुतो मक्षिषुगभावः ॥ भयानकं बिभेत्सस्मात् भियः आनक् तदुक्तं भयानकः स्मृतो व्याघ्रे रसे राहौ भयं करे ॥ भयं करं भयं करोति मेघ इति खच् ॥ प्रति भ-
 यं प्रतिगतं भयमस्मिन् प्रतिभयं भये भीष्मे इति हैमः ॥ नवभयानकस्य ॥ रौद्रं रुद्रस्येदं अण् रौद्रो भीष्मे रसे तीव्रे रौद्री गौर्यामिति हैमः ॥ उग्रं उच समवाये रन् द्वे रौद्रस्य ॥
 अमी अद्भुताद्याश्चतुर्दशशब्द रसे पुंसि शृंगारवीरेत्यादि श्लोके पुंस्तददर्शनात् अभिन्नलिंगानामेव ह्यं प्रतिज्ञानात् तद्वनितु त्रिषु वाच्यलिंगाः २० रसाचुक्ता नदनुगु-
 णत्वेनोच्चावचान् भावानभिधत्ते दरः दीर्यस्य स्मात् दृभये अप् दरः स्याद्भयगर्तयोरित्युक्तत्वात् ॥ हासः त्रसी उद्देगे घञ् तदुक्तं हैमे हासो भये मणौ दोषे इति ॥ ॥

भीतिः विभीषयेति ॥ भीः ॥ साध्वस साधूनस्यति पदादिपादसामर्थ्यादनेनेनेदमयुक्तं अणः प्रसङ्गात् इत्युक्तिः परास्तापाठवेत्यान् ॥ अर्थः भियेत्यपि तच्चेत्यं स्याद
ननमुनीयाचगर्ह्यायभयभियेतिशब्दार्णव बाहुलकादिति भियादितिसाधुषट्भयस्य ध्वनसः विकार भावउच्यतेभावयति करोतिरसानिति णिनोन् एक ॥ यः भा
वबोधक चित्रविकारप्रकाशकः कटाक्षादिः सः अनुभावउच्यते अनुभावयतीति प्राप्त्वन्साधु तदुक्तहैमे भावोः भिप्रायवस्तुनोरिति अनुभावः प्रभावेत्याभिप्राये
भावस्तूचनइतिदिश्वः एक २१ गर्वः गर्वमानेधन् ॥ अभिमानः अभिसर्वतोमान अभिमानोर्थादिदर्पज्ञानेप्रणयद्विसयो रित्युक्तत्वात् प्रसङ्गकारः अहमिति करण बी
पिगर्वस्य ॥ चित्तसधुन्नति मानः स्यात् मनस मनु अवबोधनेपन् चित्तस्यसधुन्नति परस्मादुत्कर्षचितनेनीन्नत्यमानः तदुक्तहैमे मानप्रमाणेप्रस्थावीमानश्चित्तो

श्रीनिर्भीः साध्वसभय ॥ विकारोमानसोभावोऽनुभावोभावबोधक २१ गर्वोऽभिमानोऽहकारोमानश्चित्तसमुत्पत्तिः ॥ अनादरः परिभवः परी
 भावस्तिरस्त्रिया २२ रोदावमाननावज्ञाऽवहेलनमसूक्ष्मण ॥ मदादंहीस्त्रपात्रीडालज्जासापप्रपान्यन २३ नतो महश्चि एक गर्वादयः

॥पिपर्यायादितिनुयुक्त॥अनादरःनआदर॥परिभव अपूपक्षेपञ्॥परीभाव उपसेतिबहुलदोषः॥तिरस्क्रियान्तिरस्करणं२२रीढारेहणरिहचपेक्तः
अवमाननायनेर्षतात् अवमाननं॥अवज्ञा आनयोपेत्यड् अवज्ञानं॥अचहेहनहेहअनादरेपञ्॥असूक्ष्मणसूक्ष्मनिर्गुणैश्चननअनादरस्य॥मदाक्षमदम
क्षनागाद्यच॥ह्रीह्रीलज्जायासंपरादिक्लिप्त्रपतेपित्वादट्॥अपानदुक्तहैमेअपाळज्जाकुरदयोरिति॥व्रीडाव्रीडलज्जायाअकारप्रत्ययः॥अज्जायमि
व्रीडोपिगदूषगर्ज्यभज्जनापरहारकीलज्जाकाझदारभसवर्तकैर्गर्भृगाव्रीडादयश्चवरदश्चवरादकश्चउत्तरबाणकरकाश्चसमामयाश्चेतिस्त्रीपुंलिङ्गकयनेर
भसःसालज्जाःन्यनःपरस्याच्चेत्अपत्रपाअपत्रपाअईतःएकं२२

प्रेम प्रयण प्रीतिर्पणे मनिन् प्रमनानकीव ॥ स्नेह स्नेहन विहमीनी पञ् स्नेहमेष्णिघृतादिक इत्कत्तत्वात् पञ् स्नेहस्य ॥ रोहद रोहमभिलाषदराति अयमिच्छा
मानवत्वविशिष्टेण गर्भिणीलाया प्रयुज्यते तत्र रोहदोगर्भलक्षणे अभिलाषेन यागर्भे इति हेमः ॥ इच्छा इषेः शोनिपातः ॥ काक्षा काक्षेः अकारः ॥ स्पृहा ॥ ईहा ईह
नेष्टाया अकारः ॥ तृट् ॥ वाळ ॥ लिप्सा लप्ते सन् अकार मनोरथः मनसोरथ इव २७ काम कामनं कमुकानौ कामः स्मरेच्छयोः पुमान् रेतस्यपि नि कामे च काप्तेपि
स्थान् पुंसकमित्कत्तत्वात् ॥ अभिलाषः लषन लषकानौ पञ् ॥ तर्षः ॥ रोहदादि तर्षाणि निह्यदशस्पृहायाः ॥ सतर्षः महाश्वेतुलसा ललईसायां श्वेणादिरसण् ह्यो
स्त्रीपुंसयोः उपाधिः ॥ धर्मचिन्ता धर्मस्वचिन्ता उपाधिः पुंसि द्वे धर्मचिन्तनस्य ॥ आधिः आधीयते दुःस्वमनेन उभयत्र उपसेति किः ॥ मानसीव्यथा मनसि भवा आधिः

प्रेमस्नेहोऽयदोहद ॥ इच्छा काक्षा स्पृहेहातु इवाला लिप्सा मनोरथः २७ कामोऽभिलाषस्तर्षश्च सोत्यर्थलालसा ह्यो ॥ उपाधिर्ना धर्मचिं-
तापुस्याधिर्मानसीव्यथा २८ स्याच्चिन्तास्मृतिराध्यानमुत्कठोत्कलिके समे ॥ उत्साहोऽध्यवसाय स्यात्सवीर्यमतिशक्तिभाक् २९ पुंसि द्वे मनःपीडा

याः २८ चिन्ता चिन्तन अकारः चितिस्मृत्या पुच्छ बाधनार्थचिनिपूनीनि अरुवा चिन्तातु स्मृतिराध्यानस्मरणसस्पृहेपुनः उत्कठोत्कलिके तस्मिन् न भिधातू
प्रयोरपीति शब्दार्णवः ॥ स्मृतिः स्मरणं स्मृ आधाने तदुक्तहेमे स्मृतिः स्मरणधीलास शास्त्रे इति ॥ आध्यान ध्ये चिन्तायां स्मृत् वीणिस्मरणस्य उत्कठाकठिशोके
अकारः ॥ उत्कलिका कलेर्वुन् द्वे उत्कथयाः ॥ उत्साह उत्सहन पदमर्षणे पञ् ॥ अध्यवसायः अध्यवसान् स्पतेर्पञ्चगुह्ये उत्साहस्य ॥ येन कृत्वा असाध्यसाधने
सुद्यतो भवति स उत्साहोऽतिशक्तिभाक् सानि शक्तिश्चेद्दीर्यमुच्यते वीरे साधुः अतिशयशक्तिवीर्यो इति तमरमालायां स्त्रीत्व एकं २९

कपलः केसूभिर्पट्टवाद्वादिहः यद्वापट्टीतिपटः अचकस्यन्नस्यणोपिपटः व्यापकः पटगतौ ॥ व्याजः व्यजति क्षिपत्यनेन व्यजगतिक्षेपणयोः हलन्त्येतिघञ् नदुक्तंविश्वे व्या-
 जः शाक्तोः पदेशेनेति ॥ दंभः दंभस्यनेन दंभदंभने घञ् दंभः कल्केनेनदेनेतिहेभचंद्रः ॥ उपधिः उपधीयते आशेष्यतेः नेन उपसेतिकिः उपधिव्याजवक्रयोरित्यक्तत्वान् ॥
 लुप्ते लाद्यतेः नेन लुदअपलागो हस्तः पतिन् ॥ कैवले कितवस्य कर्म युवादिः नदुक्तंहेभे कैववंद्युतदंभयोः कैववः कितवेशनाति ॥ कुसृतिः कुत्सिता सृतिः नृगगतौ -
 तित्त्नूत्कर्तति समासः ॥ निरुतिः निरुह्यगतिः क्रियापरप्रतारणरूपा यद्वा पराभीष्टस्यनिकर्तनं कुत्सील्लेदने दृक्कृष्यादिभ्याः नदुक्तंविश्वयेदिभ्योः निरुतिर्गर्तसं-
 ने भ्रंषंभाठे शाठ्ये पिनक्तिन ॥ विनि ॥ शाक्यं शाठति शाठकैतने शाठस्य कर्म ञञ् नवकपटसा ॥ कपटमधि प्रयादः मदीहर्षे भावेघञ् प्रमादः संधदेमज्ञे सिद्ध्याभुज्या

कपटोः स्त्री व्याज दंभो पधवभ्रुयकैतने ॥ कुसृतिर्निरुतिः शाठ्यं प्रमादो नवधानना ३० कौतूहलं कौतुकं च कुतुबं च कुतूहलं ॥ स्त्री पाणिं विलास
 विह्वंका हयोविनीत्यक्तत्वान् ॥ अनवधानना न अवधानमस्य तस्य भावः नल् हे अनिमृष्टकृतास्त ३० कौतूहलं कुतूचर्म निर्मित स्नेहपात्रं हलतिहलविने
 खने मूत्रविभ्रजेगिसाधुः प्रजाघण् ॥ कौतुकं आध्यात्मादिः आदिरुद्धिः ॥ कुतुकं कुतूकायति कैशब्दे आनोरुपेतिक् ॥ कुतूहलं कुत्सजति चत्वारिकौतुकस्य ॥ नवरा
 गानयनवदनभ्रूग्रमृतीनां प्रः कश्चिदुत्पद्यते विशेषः सविलापः लसत्प्रेषणे घञ् नदुक्तंकोशांनरे विलासोहारभेदे व्याल्लीलायाभपि पुंस्ययं यादसां बंधनौ तां
 मृगाणामपिपक्षिणां तेषामेवचविश्वासो हेनोः आवरणेपिचेति ॥ विन्नोक्तः निपूर्वात्विपूर्वान् वा वाधानो गृगव्यादित्वात् कुः ननः ओकउचः के इति ओपः रा-
 न्देनषष्ठीसमासः विन्नोक्तोः भिमनप्राप्तावपिगर्वादिनादर इत्यक्तत्वान् ॥

ने

विभ्रमः भ्रमुअनवस्थानेषञ्च विनवृत्तनवस्थानशृंगाराद्विभ्रमोयमन विभ्रमो रत्नवृक्षेपि प्रवालेपि पुमानयमिति कोशाच्च ॥ ललित सकलागसमीचीनविन्या
 सोललित स्मृत अनान्वार्योपदिष्टस्यालुलितरतिचेष्टिन मितिकोशाच्च ललितरत्नाया रुद्रविलासे भावेक्त इत्योरेक्य ३१ हेलातन्नापीत्य स्याद्भावसूचको हावोहेला
 स्यैरात्र भावन प्रादेषास्तरतेहेलेतिरा ॥ लीला प्रियस्यानुकृतिर्नीलास्त्रिष्टावाग्नेयचेष्टिते लीलाकंलिर्विलासश्च शृंगारभावजक्रियारतिरात्राप्रकारार्थादन्योपितेया अर्थ
 स्त्रीणां शृंगारभावजा शृंगाररससमुद्भूता क्रियाश्चेष्टाषट्मीहावाः स्मृ एकेक अन्येपितेयास्तत्कृतेचयथा लीलाविलासोविच्छिन्निर्विभ्रम किलकिंचितं योवायितकु
 इमिनविद्योकोललिततया विलतंचेतिमनव्यादसस्त्रीणां स्वभावजा इति नाटकरत्नकोश विच्छिन्निः छिदिस्किन् मडनानारन्यासाविच्छिन्नी रूपदर्पण ॥ किलकिंचितं

विभ्रमाललिततया ३१ हेलालीलेत्यमीहावाः क्रिया शृंगारभावजाः ॥ द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीलाचनर्मच ३२ व्याजोः पदेशो लक्ष्यं च

हर्षादुरितगोनादिव्यामिश्रकिलकिंचित ॥ मोहायित घृणादिभ्यश्च इत्येक्य ३३ मोहायित प्रियस्मृतासागभगविजृम्भण ॥ कुट्टमिव कुट्टखेदने घञ् रमपदु रसोपचारः -
 सौख्येपि हर्षात्कुट्टमिवपत ॥ विलवक्तव्यभाषणे व्याजोद्वित्तनदर्शिते गित ॥ द्रव द्रुगतौ अपद्रवोचिद्रवमर्मणोरित्युक्तत्वात् ॥ केळिः केळन किलक्रीडाया केळुचने
 वाङ्मोक्षः पुंसि भिन्नलिङ्गानां हृद्भावात् ॥ परीहासः परिहासः घञ् दीर्घ ॥ क्रीडा क्रीडन क्रीडु विहारे गुरोश्चेत्यकारः क्रीडाकेळिप्रकारे स्यात्वेला ज्ञानकपो रपीत्यु
 क्त ॥ लीला लीलेत्यत्र खेलेति केचिन् खेत्तुचने अकार ॥ नर्म चूनये सनिन् पद्वीक्रीडायाः ३२ व्याजेः घञ् वीभावो न ॥ अपदेश अपदेशान दिश अतिसर्जने घञ् ॥ त
 स्य लक्ष्यते लक्ष आलोचने ण्यत् लक्ष्यस्यापदेशोपि शरव्येपि न पुंसक मित्युक्त व्याख्यायाचननालक्षकीच व्याजशरव्ययोरिति सूधन्यानेरमसश्च ॥ अभीप्सितार्थ-
 सिद्ध्यर्थमर्थानरात्रुधानव्याजइत्यर्थ वीधिस्वरूपाच्छादनस्य ॥

क्रीडा ॥ खेला अकारः ॥ कूर्दनं त्रयं बाललीलायाः ॥ घर्मः जिघर्षणं गमनेन घृक्षरणदीप्त्योः निपातः ॥ निदाघः निदत्तनेऽनेन घञ् ॥ स्वेदः घञ् स्विद्यत्यनेनांगं तदुक्तं है-
मे स्वेदो घर्मे स्वेदने चेति त्रयं स्वेदस्य ॥ प्रलयः एरच् प्रलयो मृत्कल्यांतमूर्च्छापायेषु पुंस्ययमित्युक्तं ॥ नष्टचेष्टता नष्टाचेष्टायस्य तस्य भावः तस्य भावस्त्वतलौ द्वे परि-
स्पंदनाशस्य ३३ अवहित्या अबहिः स्थितिः स्थितिः योगविभागात्कृष्टोदरादिः ॥ आकारगुप्तिः आकारस्य शोकादिजनितमुखमलान्यादेर्गोपनं गुपेः क्तिन् द्वौ समौ ॥ सं-
वेगः ओविजे घञ् ॥ संभ्रमः भ्रमुचलने घञ् संभ्रमः साध्यसेपिस्यात्संवेगादयोरपीत्युक्तत्वात् द्वे हर्षादिना कर्मफलरणास्य ॥ सोत्प्रासः उत्प्रासनं असक्तक्षेपणे घञ् उत्प्रा-
सेनाधिक्येन क्षेपणेन वा सहितः आच्छुरितकमुच्यते आच्छुरणं परच्छेदनं छुरच्छेदने भावेक्तः स्वार्थे कः स्यादाच्छुरितकं हासनं खराघातभेदयोरित्युक्तं ॥ एक परस्पराम-

क्रीडाखेलात्कूर्दनं ॥ घर्मो निदाघः स्वेदः स्यात्प्रलयो नष्टचेष्टता ३३ अवहित्याकारगुप्तिः संपौ संवेगसंभ्रमौ ॥ स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्प्रासा समना
स्मिन् ३४ मध्यमं स्याद्विहसितं रोमांचो रोमहर्षणं ॥ क्रंदितं रुदितं कुष्ठं जृम्भस्तत्रिषु जृम्भणं ३५ विप्रलंभो विसंवादो र्वजनकहासस्य सः हासः मनाकु-
र्षच्चेस्मिन् स्यात् छिड् ईषद्वसने चोभावे ईषद्विहसितेर्दत्तेः कटाक्षैः सौष्ठवान्नितं अलक्षितद्विजहारं उत्तमानां स्मिन् भवेत् ३४ सः हासः मध्यमश्चेदनल्याधिकस्तर्हि
विहसितं स्यात् हसहसने भावेक्तः प्रस्तावोत्थं सानुरागमाहुर्विहसितबुधादितिकोशांतरान् एकं ॥ रोमांचः रोम्यामंचनं पूजनं घञ् अचेः पूजायामिति रट् विधानात् वानि
कमनेन कुलं ॥ रोमहर्षणं रोम्यां हर्षणं पुलककंठकरोमक्रिया रोमोद्गमाद्वात्रैव द्वे रोमोद्गमस्य ॥ क्रंदितं क्रदिरोदनेक्तः ॥ रुदितं रुदिर् अश्रुविमोचनेक्तः ॥ कुष्ठं कुशरोद-
नेक्तः ॥ त्रीणि रोदनस्य ॥ जृम्भः घञ् ॥ जृम्भणं भावे ल्युट् द्वे जृम्भिकायाः जांभ ईति रच्यानायाः तत्र जृम्भस्त्रिषु ३५ विप्रलंभः विशेषेण प्रलंभनं दुलभप्रप्तौ घञ् ॥ वि-
संवादः विरुद्धं सम्यग्वदनं घञ् द्वे वचनायुक्तभाषणस्य अगीकृता संपादनस्येति वा ॥

रिगण रिगिगतो भावेत्युद् रिखणपि ॥ स्वलन स्वलसचने न्युद् द्वे स्वधर्मादेश्वलनस्य चालानाहजपादगमनस्येत्यन्ये ॥ निद्रानिद्राण मृकुस्त्रायागनौ प्रातश्चो
 पित्यद् ॥ शयन शीद् स्वप्ने भावेत्युद् शयने स्मरने निद्रा शययोश्च ननु सकमित्क ॥ स्वापः शिष्यप्रशयेपन् स्वापः शयननिद्रयोरित्क ॥ स्वप्न स्वपोनन् तदुक्तकोशान्तरे
 स्वयः स्वापे प्रसक्तस्य विज्ञाने दर्शने प्रमानिति ॥ सवेशः सवेशन विशप्रवेशने घञ् पचनिद्राया ३६ तद्वा स्पृष्टिगृहिष्यनतद्वेति निपातितानकरोति ण्यतात्त्वः तद्वा तद्विस्तद्वा ते
 द्विरूपकोशः ॥ प्रमीला मुरोश्च हलरति अकारः प्रमीलन मीलनिमेषणे द्वे अत्यन्तप्रमादिना सर्वेन्द्रिया सामर्थ्यस्य ॥ भ्रुकुटि कुटकीदित्ये इत्यतः ॥ भ्रुकुटि भ्रुवोः कु
 टि ॥ भ्रुकुटि पृषोदरादिजा हस्परभ्रुकुटीत्यपि च यन्मोधादिजनितभ्रुवक्रतायाः भ्रुकुंसर्वत्रै रूप्य इदमगुक्त ॥ असौम अक्षिणसरोपेन ह्यपि अट्टिरित्येक विर

रिगणस्वलनसमे ॥ स्यान्निद्राशयनं स्वापः स्वप्नः सवशादित्यपि ३६ तद्वा प्रमीला भ्रुकुटि भ्रुकुटि भ्रूवति स्त्रिया ॥ अट्टि स्यादमीमेक्षिणस
 सिद्धि प्रकृतीति मे ३७ स्वरूपचस्वभावश्च निसर्गश्चायवेपथुः ॥ कंपोः यक्षणा उद्ध्वोयह उद्ध्व उत्सवः ३८ इति नाट्यवर्गः ॥ विस्तरार्थं निवृत्त
 सौम्ये असुदरे वा क्रूरदृष्टिरित्यर्थः ॥ सौम्येऽपि ससेधन पिधुसराधौ ॥ प्रकृतिः रमे इति द्वयोः स्त्रीत्वबोधनार्थमुक्त उभाभ्यां क्तिन् ३७ स्वरूपं स्वरूपयति ॥ स्वभाव स्व
 स्यैव भावः निसर्गः भावेपञ् पचस्वभावस्य ॥ वेपथुः दुवेष्टुपनेदिनो युच् ॥ कपः द्वेकपस्व ॥ दाणः क्षणोतिदुःख क्षणुहिसाया पचाद्यच् तदुक्तहोमे क्षण कलविरोधे स्वात्पर्वण्य
 वसरे मदेत्वाणारविक्रमत्वनपरतत्रत्व मध्ययोरिति ॥ उद्ध्वः उद्ध्वयति तदुपुअलीके ण्यनादच् उद्ध्वो हर्षे चेतित्वा ॥ महः महन महपूजायां पुसि सत्तायिति घः यहा महति अच्
 तदुक्तकोशान्तरे महीनद्यांतरे मूमी मह उत्सवतेजसोरिति ॥ उद्ध्वः उद्ध्वनातिदुःख धूम्रकपने पचाद्यच् तदुक्तकोशान्तरे उद्ध्वो यारवभिदिमहे चक्रतुपावके ॥ उत्सव उत्सवनि
 पूपरणो अच् उत्सवो मह उत्सवे के रज्ज्वा मसरकोपयोरित्युक्तत्वात् महोऽदंतः ३८ इति नाट्यवर्गः ॥

अधोऋतनं अधश्चतुर्वर्तनं अधोऽपि अधोऽव्ययं स्यात्पातालं इति त्रिकांडशेषान् ॥ पातालं पतंत्यत्र पापात् पतिचडिभ्यामालब्धं पातालं बडवानले रसानले चेति हैमः ॥ बलिस
द्यबलेः सद्यः ॥ रसानले रसायास्तलं ॥ नागलोकः नागानां लोकः पंचपातालस्य ॥ कुहरं कुंहरति हरतेरनुमने च यद्वा कुहविस्मापने कुहराति रादाने आनदतिकः तदुक्तं को
शांतरे कुहरंगच्छरेच्छिद्रे क्लीबं नागांतरे पुमानिति ॥ स्रष्टिरं शोषणं श्लषशोषणे ऋष्यशुषि मुखेतिरः स्रष्टिरं वंशादिवाद्ये विवरेपि न पुंसकमित्युक्तत्वात् ॥ विवरं विवृणोति वृ-
ज्वरणे अच यद्वा विव्रियते विगतो विरोस्माद्वा वीनां पक्षिणां वरं वा विवरं दूषणेर्गे इत्युक्तत्वात् ॥ बिलं बिलति भिनति बिलभेदने बिल्यते वा इगुपेतिकः घञर्थे इति वा
तदुक्तं कोशांतरे बिलं छिद्रे गुहायां च पुमानुच्चैः श्रवो ह्ये इत्युक्तं ॥ छिद्रं छिद्यते छिद्रभेदने घञ् ॥ यद्वा छिद्यते छिदिर्द्वैधीकरणे रक् ॥ निर्व्यथनं ॥ रोकं रोचते च रुचदी

अधोऋतनपातालबलिसद्यरसातलं ॥ नागलोकोऽथ कुहरं स्रष्टिरं विवरं बिलं १ छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रंध्रं श्वभ्रं वपाश्लषिः ॥ गर्तावटौ भविश्व-
भ्रं संरंध्रे स्रष्टिरं त्रिषु २ अंधकारोऽस्त्रियां ध्वानं सौ हलश्चेति घञ् ॥ रंध्रं रंधयति रंधहिंसा संराध्योः बाहुलकात् रक् नुमपि रंध्रं नु भूषणे छिद्रे इति विश्वमे
दिन्यौ ॥ श्वभ्रं श्वभ्रयति श्वभ्रगतौ ण्यं तादृशो भनमभ्रं ल्योमात्रवा तालव्यादि ॥ वपा उप्यतेऽत्र भिदाद्यङ् ॥ श्लषिः श्लष्यत्यत्र श्लषशोषणं किं स्रष्टिरपि स्रष्टिः स्रष्टृ-
स्यति बहुलं किं एकादशच्छिद्रमात्रस्य भविगर्तावटौ द्वौ शब्दौ समौ वर्तेते गिरति गृणिगरणे हसिष्पृइति तन् स्त्रियां राप् तदुक्तं हैमे गर्तावटे कुकुंदर इति गर्तस्य पिश
कटशरगतं शृंगा इति स्त्री पुंस प्रकरणे रभसात् अवत्यस्मान् अवतरक्षणादौ शकादिभ्यो वन् अवटिरिनीदंतापि द्वे भू रंध्रस्य स्रष्टिरमित्येकं संरंध्रे रंध्रयुक्ते वस्तुनि
श्लषिरमपि तन्निषु वाच्यलिङ्गं २ अंधकारः अंधं करोति अंधदृष्ट्युपधाने घञ् रुजः कर्मण्यण् अंधकारः क्लीबपुंसोः ॥ ध्वानं धन्यते ध्वनशब्दे क्षब्धस्वातेति नि-
पातः ॥

तमिस्त्र तमोस्त्यच ज्योत्स्नेतिनिपात तमिस्त्रास्त्याथयत्वेनास्येतिवा मत्वर्थेच् क्षेपेनमिस्त्रतिमिरेकोपे स्त्रीतुनमस्तनी कृष्णापह्निशायाचेतिविश्वमेदिन्यौ॥नि
मिर विम्यति निम् आर्द्रोभावे किरच्॥तम ताम्यत्यनेन तमुग्वान्ती असूच् नमसमपि तदुक्तत्रिकादशेष नमसनुनिशाचमेदिति फवाधकारस्य॥गादे ध्यानेनमसि अ
समित्येक अधचनतमश्च अवसमर्धेभ्यस्त्वच्॥क्षीणे ध्यानेऽवनमसमित्येक अवहीनतम अभाष्यच् एकं ३ विष्कृतम सर्वत्र व्यापितमः सनमसस्यान् अभाष्यच् समं
तात्त्विकः॥नागा नगेभवा तन्नभवत्सण् इत्याद्युत्पन्नदुक्तहैमे नागरगेसौ सपत्रेस्त्री बधेकरणांतरइति॥काद्रवेया कद्रा अपत्यानिस्त्री भ्योदङ् द्वे नागाना॥तरीश्व
रः तेषामीश॥शेष शिष्यते शिषू विशोषणे कर्मणिचन् तदुक्तहैमे शेषोऽननेवधेसौरिण्युपयुक्तेतरेपिच शेषो निर्मोक्षदानेस्यादिनि॥अनन नअतोऽस्वअन

तमिस्त्रतिमिरतम ॥ध्यातेगादेधतमसक्षीणेवतमसनम ३ विष्कृतसनमसनगाः काद्रवेयास्तरीश्वरा ॥शेषोऽनतोवासकिस्त सपराजोभ्य
गोनसे ४ तिष्ठित्स स्यादजगरेशयुर्वहसइत्कर्मो॥

तः केशवेशेषेपुमान्निरवधौ निष्ठिति ह्यप अनतस्य॥वास्तकि वस्तरत्नकेसूर्ध्वयस्य वस्तकायतिवा
केशब्दे आनइतिकः वस्तक तस्यापत्त्व अतइन्॥सर्पराजा सर्पाणाराजा द्वेनागराजस्य॥गोनस गोरिवनासिकायस्य अन्व नासिकेत्यच् नसादेरा गोनसे गोन
सावितित्रिकादशेषः गोनसीमउद्धीवोडइतितु विन्ममादित्य ४ तिष्ठित्स तेलति निलगतौ तिष्ठति तिष्ठस्वेहने सपरारिः तिरुमेतिरण्गतौ क्षिप्रत्वं कृ अग्रेषोतकर्मणि
क इत्याद्युत्पन्नद्वे घणसइतिप्रसिद्धः॥अजगरः गिरतिगृनिगरणे अच् अजस्यगर अजोनित्योगरोविषयस्येतिवा॥शायुः शोने शीङ् स्वप्ने घृमृशीत्कः॥वाहसः वहति
वह प्रापणे वहिषुभ्याणिन् इत्यसच् वाहसः स्यादजगरेऽबुनिर्याणिनिपण्णयोरितिहैमः इतिनय अजगरस्य आरइतिख्यातः॥

अलगर्दः लगतिलगेसंगे किप् अर्दयति अर्दगतौ अच् लग्चासावर्दश्च तद्विन्नो अलगर्दः लक्चासावर्दश्च लग्नः सन् पीडक इत्यर्थः निर्विषत्वात्तद्विन्नोऽलगर्द इत्या-
 दृष्टं अलगर्ध इत्यपि ॥ जलव्यालः जलस्थो व्यालः द्वेजलसर्पस्य पाणसर्पविरोधे इत्यादिम् ॥ राजिलः राजिः रेखास्यास्ति सिध्मादिभ्यश्चेति ल् यहा राजिलानिलादने
 आतर्गतिकः तदुक्तं कोशांतरे निर्मुक्तो निर्विषः सर्पेराजिलः परिकीर्तित इति राजील इत्यपि ॥ दुंदुभः दुडु इत्यनुकरणशब्दः तं भ्रणति तेन भीतीति वा अन्योभ्यो इति डः प-
 क्षेकः तवर्गवृत्तीयादिरपि द्वे निर्विषस्य द्विमुखसर्पस्य मालुंड दुनोडें इति रव्यातस्य ५ मालुधानः मालुरोषधी तत्र धानमस्य मालुधानश्चित्रसर्पे महापद्मे च दृश्यत इ-
 त्यल्पलिनी तदुक्तं च विश्वे मालुधानो मातुलाहौ मालुधानीलतांतर इति ॥ मातुलाहिः मांतुलयति मूलविभ्रजादिः मातुलश्चासावहिश्च द्वेखड्वाकारचित्रसर्पस्य आ-

अलगर्दो जलव्यालः समौ राजिल दुंदुभौ ५ मालुधानो मातुलाहिर्निर्मुक्तो मुक्तकंचुकः ॥ सर्पः पृदाकुर्भजगो भजंगोऽहिर्भजंगमः ६ आशीवि-
 षो विषधर

धेलं दिवड इति रव्यातस्य ॥ निर्मुक्तः निर्गतः मुक्तो यस्य ॥ मुक्तकंचुकः द्वेत्यक्तकंचुकस्य मुक्तः कंचुको येन तदुक्तकोशांतरे निर्मुक्तस्त्यक्तसंगे स्यात्सुक्तकंचुकभो-
 गिनीति ॥ सर्पः सर्पति स्पृष्टगतौ अच् ॥ पृदाकुः पर्दते पर्दकुत्सितेशब्दे काकुः सप्रसारणं अल्लोपश्च पृदाकुर्दृष्टिके व्याघ्रे सर्पचित्रकयोः पुमानिति उक्तत्वात् ॥ भजगः
 भजः सन् गच्छति भजेन कोटित्येन गच्छति वा डः तदुक्तं हैमे भजंगः सर्पसिंहगयोरिति खचिसुम् ॥ अहिः आहंति आडिः हेतेः इन्डित् तदुक्तं कोशांतरे अहिर्वृत्रासरे
 सर्पे पुंसीति ॥ भजंगमः खच्चडिद्वावाच्यः ६ आशीविषः आशीस्तालुगतादंष्ट्रा तया विद्धोन जीवति तत्र विषमस्य पृषोदरादिः आशीर्विषोपि कैचित्त्वीकारांतमाशी
 शब्दमाहुः आशीमिव कलाभिदोरिति राजशेखरः ॥ विषधरः विषस्य धरः अजंतेन समासः ॥

चक्री चक्रमस्यास्तीति ॥ तदुक्तं हैमे चक्री कोकेकुनालेः होरेकुठेचक्रवर्तिनीनि ॥ व्यालः व्याडति अदुद्यमे व्याड् पूर्व डलयोरेकत्रस्मरणात् व्यालोपि ग्यानो दुष्टगजे
 सर्पेरवनेरापरसिहयोरिति विश्वमेदिन्यौ ॥ सरीसृपः कुटिलसर्पति नित्यकीटित्येदित्यड् अच् ॥ कुडली कुडलकुडलाकारतास्यास्ति मत्वर्थेदनिः ॥ कर्णभूषा
 योपाशोपिवचयेपिचेत्कृत्वात् ॥ गूढपात् गूढपादा अस्य पृषोदरादिः यद्व गूढपादयति पदगतौ ण्यतान् क्विप् ॥ चक्षुः श्रवाः चक्षुः श्रवः कर्णोऽस्य ॥ फणोदरः कव-
 सेवोदरमस्य ॥ फणी फणाः स्थास्ति व्रीत्वादिः ७ दर्वाकरः दर्व्याकरः फणएवास्यप्रहारकत्वात् दर्वाफणं करोतीतिवा ॥ दीर्घपृष्ठ दीर्घपृष्ठमस्य ॥ ददशू गार्ह-
 ति लुपसदेनियड् यजजपदशा मिति ऊक्त्वा नदुक्त कोशांतरे ददशूकृत् पुहिङ्गो राक्षसेचसरी सृपरति ॥ विलेशयः विलेशेने अधिकरणेशेनेरित्यच् श

१ व्यालः सरीसृपः ॥ कुडली गूढपाच्चक्षुः श्रवाः कर्णोदरः फणी ७ दर्वाकरो दीर्घपृष्ठो ददशूको विलेशयः ॥ उरगः पन्नगो भोगी जिह्वगः पवना-
 ८ लेलिहानो हिरसनो गोकर्णः कचुकी तथा ॥ कुभीनसः फलधरो हरिर्भोगधरस्तथा १ अहेः शरीरभोगः स्यादाशीरप्यहिदष्टिका ११

व सेति ८ तदुक्तं हैमे विलेशयोमूपदेः होरेति ॥ उरगः उरसागच्छति उरसोऽलोपयेति साधु ॥ पन्नगः पन्नपत्ति यथातथागच्छति सर्वत्र पन्नयोरिति डः तदुक्तं कोशांतरे प-
 ननाशिति ॥ भोगी भोगः शरीरचक्रमतिर्वात्स्यास्ति इतिः भोगी भुज्जगमेपि स्याद्भुजपानेनृपेषुमानित्क ॥ जिह्वगः जिह्वकुटिलगच्छति डः तदुक्तं-
 इति ॥ पवनाशनः पवनोः शनमस्य पचविरातिः पवनाशनस्य ८ लेलिहानः लिह आस्वादने यद नाच्छत् शानच् ॥ हिरसनः गोकर्णः कचुकी कु-
 भोगधरः इत्याद्यष्टौ सर्पमात्रस्य अहेः शरीरभोगः स्यात् आशीरपि अहिर्दष्टिका स्यात् इति साधपरास्यस्तेपकत्वान्नरच्यात ॥ ११

यद्विषास्थ्यादिअहिभवंतन् आहेयंविषुस्यान् अहोभवं कुलकुक्षिरितिअहेर्दन् आदिनाकंचुकादिग्रहणं स्त्रियांआहेयी दिहेनिडीप् ॥ स्फटायांतु ह्योःस्त्रीपुंसयोःफ
णाभ्यान् स्फुटति स्फुटविक्रमने अच् पृषोदरादिः फणति फणगती अच् ह्योरित्यनेनस्फटापिसंबध्यने इतिगुरुचरणाः फटापि कंचुकनिर्मोकोसमौ कंचुकश्चनिर्मोकश्च
कंच्यते कचिदीप्तिबंधनयोः बाहुलकादुक्तं कंचुकोवारबाणेस्यान्निर्मोकनवचेपिच वर्धापकगृहीतांगस्थितवस्त्रेच नोलके कंचुक्यौषधिभेदेचेतिविश्वमेदिन्यौ निश्च
येनमुच्यतइति कर्मणिषञ् द्वेसर्पत्वचः निर्मोकोमोचनेत्योभिसन्नाहेसर्प कंचुक इत् ॥ श्वेदः श्वेदने मोहयतिअच् द्विवद्यत्यनेनवा त्रिस्विदा रवेहनमोचनयोः हल-
श्चेतिषञ् पृषोदरादिः श्वेडावंशशलाकायांसिंहनादेचयो लोहितार्केपर्णफलेषोषपुष्पेनपुंसकं दुरासदेचकुटिलेवाच्यलिङ्गः प्रकीर्तितइत्कृत्तत्वात् ॥ गरलं गरलानि ला-

त्रिष्वआहेयंविषास्थ्यादिस्फटायांतुफणाह्योः ॥ समौकंचुकनिर्मोको श्वेदस्तगरलंविषं ९ पुंसिक्लीबेच काकोलकालकूटहलाहलाः ॥ सौरा
ष्टिकः शौक्लिकेयोब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः १० दारदोवत्सनाभश्च दानेआतइतिकः तदुक्तंहेमे गरलंपन्नगवियेतृणोफलकमानयोरिति ॥ विषंवेवेष्टिकायं विष्णु
त्यामौ इगुपेतिकः पुष्टिगमपि पुंसिक्लीबेचेतिविषेणापिसंबध्यन कैरपि इत्कृत्तत्वात् त्रयविषमानस्य ॥ काकोलः ईपत्कोलति कलसंस्त्याने अच् ईपदर्थेइतिकोः कादे-
शः लंविषब्रह्मणः पुत्रः सत्यधर्मे व्यवस्थितइति याज्ञवल्क्येनोक्तं ॥ कालकूटः कालमपिकूटयति कूटपरिदाहे ण्यंतात्कर्मण्यण् कालस्यकर्मणामृत्योना कटोराशिरिवे-
तिवा ॥ हलाहलः हल इव आहलति अच् ॥ सौराष्ट्रिकः सौराष्ट्रेभवतिउञ् ॥ शौक्लिकेयः शक्लिदेशोभवः १ तइतिस्त्रुत्तेयोगविभागान्दञ् ॥ ब्रह्मपुत्रः ब्रह्मणः
पुत्रः ॥ प्रदीपनः प्रदीपयति जठरमिति १० दारदः दारदिदेशोभवः अण् दारदोविषभेदेस्यात्पारदहिगुलेप्रमानित्वात् ॥ वत्सनाभः वत्सान्भ्रान्तिणमहिंसायां कर्म
ण्यण् वत्सस्यनाभिरिवनाभिरस्येतिवा ॥

अमीकसोऽसाधनवस्थावरविषभेदाः ननकाकोऽदित्रयकूबपुसो ॥ वत्सनाभ बचनागदतिभोकेप्रसिद्धः काकोल काळमेचकः कानकूट पृथुमालिदेत्यरकाद्वयः ह
लाहलस्तारुपन्नाकृतिः हवाहलहालहलहवाहलयित्यपितत्पर्यायाः नदुक्तचद्विषकोशे हवाहलहालहलवदत्यपिहवाहलमिति गोनासगोनसोहानाहलहालह
लविषमितित्रिकाडशेषः ॥ विषवैद्य विद्यामधीते वेत्तिवा नदधीते नददइत्यण् विषम्यवेद्य ॥ जागुलिक जागुलीविषविद्या अधीतेवेदवा वसनादिभ्यश्चिबक् जा-
गुल्यादिव्यतीतिवा परोक्षितसमश्चोयाब्जागुलीभिर्भिषग्गृहदत्त ॥ द्वेविषहारवैद्यरस्य ॥ व्यालग्राही व्यालगुणह्यतिस्त्रिपिडितिणिनि अहितुडिक अहेस्तदसुखने-
नदीव्यतीतिवक् व्यालग्राहोऽहितुडिकइत्यमरमाळा द्वेसर्पग्राहिणः गारुडीइतिप्र० ११ इतिपातालभोगिवर्गः नारकः ॥ नरक नरति घृणानिवा नृनयेष्ट आदि

विषभेदाअमीनव ॥ विषवैद्योजागुलिकोव्यालग्राह्याहितुडिक ११ इतिपातालभोगिवर्गं स्यान्नारकरक्तनरकोनिरयोदुर्गति स्त्रिया ॥ न
द्वेदास्तपनावीचीमहारौरवरौरवा १ सहारः कालसूत्रचे भ्यः सज्ञायापिनिबुन् नरकः सुखिनिरयदेवारानिप्रभेदयोरितिनिश्चयेदित्ये प्रज्ञाद्यणिनारक
॥ निरयः निर्गनो अपान् ॥ दुर्गति दुष्टगतिः नत्वारिनरकस्य ॥ तस्यनरकस्यभेदानाह तपनः तपति नद्यादिः ॥ अवीचि नविद्यतेवीचि स्वरुमन्न तपनोऽश्वरौपिस्था-
द्वास्करेनिरयानरे वीचि स्वल्पनरगेस्यादवकाशोस्वरुवेपिचेतिविश्वः अवीचिस्तनरगेस्यान्नरकेपिनिगद्यतइतिहैमः ॥ महारौरव महनोरुरारय रुरुर्नामप्रणिविशेषः
तस्येदमित्यण् रौरवः रौरवेनरकेघोरेइतिहैमः १ सहार सम्यक्हाणेनहार हरणं सधानइत्यपिपाठ तन्नेत्यम् सम्यक् पातोऽन्न ॥ कालसूत्र कालान्ययो
मयानिस्तूनाण्यन्न ॥ ॥ ७७ ॥ ७७ ७७ ७७ ७७ ७७

इत्याद्याः नरक भेदाः आद्यशब्देन तामिस्रांधतामिस्रासिपत्रवनादयः जलवद्भासमानोप्यश्मपृष्ठरूपत्वान्ननीचयो यत्र सोऽवीचिरित्यर्थः ॥ नारकाः नरके भवाः तत्र भ-
वइत्यण् ॥ सत्वाः इण्गतौ गत्यर्थे क्तः ॥ प्रेता प्रेतो भूतान्तरे पुंसिगुने स्याद्वाच्यलिंगक इत्यक्तलात् एकं प्रेतानां सिंधुः नदीवैतरणी ज्ञेया विगतस्तरणिर्यत्र तत्र भवा विगता
तरणिर्नैयत्र वा वितरणे नदानेन लंघ्यते इति वा शेषे इत्यण् प्रेतानदीवैतरणी स्मृतेति त्रिकांशशेषः एकं ॥ नारक्यलक्ष्मीः अशोभा निर्गतिः स्यात् एकं निर्गता ऋति
घृणा यस्याः तदुक्तं रभसे ऋतिर्गतौ घृणायां च अद्वायां च शतोपि चेति ऋतिः सौत्रः इकुरुणादिभ्यः रुपायां चेत्येके इति कौमुद्यां निर्गतिः स्यादलक्ष्म्यां स्त्री दिशां
पालांतरेषु मानित्क २ विष्टिः विशतिक्लेशं विशप्रवेशने विशप्रवेशने क्तिच् यद्वा विष्णाति विषनिप्रयोगे तदुक्तं हैमे विष्टिः कर्गकरेऽसूत्ये भद्राज्जूपरेणेषु चेति ॥ आज्ञूः

त्याद्याः सत्वारक्तनारकाः ॥ प्रेता वैतरणी सिंधुः स्यादलक्ष्मी स्तुतिर्गतिः २ विष्टिराज्जूः कारणा तु ध्यातना नीत्रवेदना ॥ पीडा बाधा व्यथा दुःखमा म-
नस्यं प्रसूतिजं ३ आजगति जुगतौ द्विप्वनीत्यादिना साधुः आअज्यनेनेति गुरुचरणाः तदुक्तं शाश्वते आज्जुवेतनयोर्विष्टिः कर्मकृत्कर्मणोरपीति द्वे नरके हता
त्यक्षोपस्य भद्राख्य करणस्येत्यभ्ये ॥ कारणा रुज्ज्हिंसायां पयंताद्यच् कारणं करणे हेतु बांधयोश्च नपुंसक भित्क ॥ ध्यातना धतनिकारादौ पयंताद्यच् ॥ नीत्रवेदना-
तीव्राच्चासौ वेदनान विदवेदनादौ पयंतात् शुच् त्रीणि नरकदुःखस्य ॥ पीडा पीड अवगाहने पयंताद्यच् तदुक्तं हैमे पीडार्तिमर्दनोत्तंस रुपास्तरलद्रुम इति ॥ बाधा
बाधु विलोडने गुरोरित्यः बाधा दुःखे निषेधे चेति हैमः आवाभेति वा लेंदः तत्र आना धावेदना दुःखमिति हन्नाद्युधः ॥ व्यथा दुःखं दुर्निर्दिनं खनति इ. इत्याद्युत्थ ॥
आमनस्यं अमनसोभा पइतिप्यन् मानस्याद्विजगिति वा प्रसूतिजममानस्य कृच्छ्रकृत्कलाकुलमिति वाचस्पतिः आमनस्यमपि ॥ प्रसूतिजं प्रसूतेर्नात ३ ॥

कष्ट कषति कपहिंसाया कः कष्टतुगहनेकच्छे इत्यक्तः ॥ कच्छ कृतनि कृतीद्धेदने रक् कृते ॥ आभीलं आसमताद्वियच्छति आनरितिकः आभीलभीषणे कृच्छ्रेषु
 तिहैमः नवदुःखस्य अननवापिदुःखस्येत्वेके पीडादिचतुष्क्रमनः पीडायाः आमनस्यादिद्वयवैमनस्यस्य कष्टादिचयशरीरपीडाया इति भेदः एतेषामध्ये चतु
 रवादिकभेदगामि विशेष्यवृत्तिनन्निषु यथा सेयसेवादुःखाच्च बहुरूपा सोयदुःख सानोः गुण सर्वदुःखं विवेकिन इति भेदगामित्वाभावेन दुक्तलिगमेव इति नर
 कवर्गः ॥ समुद्रः समुन्नति उदीकृतेदने रक् नलोप सपीचीनाउद्राजलचरविशेषायस्मिन्निति वा सहसुद्रयामर्यादया वर्तन इति वा वीपसर्जनस्येसहस्यसः ॥ अ
 विधः आपोधीयतेऽत्र कर्मण्यधिकरणेचेति कि ॥ अकूपारः कुपृथिवीपिपतिर्नृपाजनपूरणयो कर्मण्यण् अन्येषामपीतिकुशाब्दस्य दीर्घं नञ्समासः इत्याद्युत्थं ॥ प

स्यात्कष्टकृच्छ्रमाभीलत्रिष्वेषाभेदगामियत् इति नरकवर्गः समुद्रोब्धिरकूपारः पारावारः सरित्यतिः ॥ उदन्वानुदधिः सिधु सरस्वान्सागरोर्ण-
 वः ॥ रत्नाकरोजलनिधिर्यादः पतिरपापतिः ॥ यवारः पारमावृणोति वञ्चवरणे प्रण् पारापारावस्यस्त इति वा मत्वर्थेच् नङ्कृशान्तरे पारावारः पणोर्यशो
 पारावारनटद्वयद्व्यक्तत्वात् पारापारइत्यपि पारअपारमस्य सरित्यति सरितापति ॥ उदन्वान् उदकानिसत्यत्र उदन्वानुदधीचेतिसाधुः ॥ उदधिः उदकानिधीयते
 ॥ अ॥ सिधु स्पदने आपोऽत्र स्पद्रूपस्त्रवणे स्पदे सप्रसारण धञ्चेत्क सिधुर्वमद्युदेशाब्धिर्नदेनासरिति स्त्रियामिति विश्वमेदिन्यौ ॥ सरस्वान् सरोनीरगतो वास्त्य-
 स्मिन् तसौ मत्वर्थे सरोनीरेतद्व्यपेति रुद्रः सरस्वास्तनदेवास्तौ नान्यवद्रसिके स्त्रियामित्यक्तत्वात् ॥ सागरः सगरस्य राज्ञोऽय तस्येद ॥ अर्णवः अर्णीत्यत्र सति अ
 र्णसोलोपश्चेति ॥ रत्नाकरः रत्नानामाकर ॥ जलनिधिः जलानिनिधीयतेऽत्र कर्मणीनिकि जलानीनिधिरिति रा ॥ यादः पति यादसाजलजन्तूनां पतिः ॥ अपांपति
 पचदरासमुद्रमात्रस्य ॥

तस्यसमुद्रस्यप्रभेदाः क्षीरोदः क्षीरमुदकं च स्य उत्तरपदस्येत्युदादेशः ॥ एवं लवणोदः तथाऽपरेस्युः नेच इक्षरसोदः सरोदः घृतोदः दधिमंडोदः स्वादूदः समुद्रविशेषाणां
पृथक् पृथगेकैकं २ आपः आप्नुवन्ति आप्यन्ते वा आपूव्यासौ आप्नोतेर्हस्वश्चेति क्विप् ह्रस्वं च स्त्रियां बहुलं च नित्यं ॥ वाः ॥ वारिवारयति वृजोर्ण्येनान् द्विप् इजिवारि ॥ स-
लिलं सन्नति सलग्नौ इलच् सरिलमपि रलयोरेकत्वात् तच्च सरिलंसलिरंसलिलमिति वाचस्पतिः ॥ कमलं काम्यते कमुकांतौ वृषादित्वात्कलच् कमलाश्रीर्जनं पद्यं कयं
कमलोयुग इति धरणिः कमलं ल्योम्नि मेपजे पंकजे सलिले ताद्ये कमलस्तमुगानरे कमलाश्रीवरस्त्रियो रिति हेमचंद्रः ॥ जलं जलति जल अपवारणे अच् ॥ पयः पयते-
पीयते वा पयग्नौ पीड् पाने वा अस्त् पयः क्षीरे च नीरे चेति ॥ कीलालं कीलां ज्ञान्नामलति वारयति अलभूपणादौ कर्मण्यण् और्वाद्येः कीलां लाति वा तदुक्तं हेमै कीलालं रु-

तस्यप्रभेदाः क्षीरोदलवणोदस्तथापरे २ आपः स्त्री भूस्त्रिवावर्तिरसलिलं कमलं जलं ॥ पयः कीलालममृतं जीवनं भवनं वनं ३ कबंधमुद-
कं पाथः धिरेतोयेदिति ॥ अमृतं नमृतं मरणमस्त्यस्मिन् प्राणस्यापोमयत्वात् अमृतं यत्तशोपेस्यात्पीयूषं सलिले घृते अयाचितेन मोक्षेन नाधन्वंतरि देवयोः अमृता
मागधी पथ्यागुड्यामलकीषुचेति ॥ जीवनं जीव्यतेऽनेन जीवप्राणधारणे ल्युट्करणे जीवनं वर्तने नीर प्राणधारणयोरपीत्युक्तं ॥ भुवनं भूयते भूपासौ वयुन् भवंत्यु-
त्यद्यन्तेनेन ल्युट् संज्ञाचान्त्रगुणः तदुक्तं कोशांतरे भवनं विष्टपेपि स्यात्सलिले गगने जलदिति ॥ वनवन्त्यते संभज्यते वा वनसंभक्तौ यज् संज्ञात्वान्नृद्धिः वनं प्रस्त्रवणे-
गेहे प्रवाहे भसिकानने इति हेमः ॥ कबंधं कंसखं बध्नाति बंधवं धने कर्मण्यण् कबंधोः स्त्री क्रिया युक्तमपमूर्ध कलेवरं क्लीवं जले पुंस्फदरे राहुरक्षो विशेषयोरिति ॥ केचिन्नु-
कमंधमपि पठन्ति ॥ उदकं उत्तति उर्दाक्केदने उदकमिति साधुः दकमित्यपि तदुक्तं हलायुधे मौक्तं प्राप्ते भुवनममृतं जीवनीयंदकंचेति कंदकं जलमिति त्रिकांशशेषः अ-
स्मिन्पक्षे कबंधंचदकं पाथ इति पाठः ॥ पाथः पाति पारक्षणे उदकेषु द्नेत्यस्त् प्युट् ॥

मे

पुष्कर पुष्पाणि पुषपुष्टौ पुषाकरन् पुष्परपुष्करेज्योभिपय करिकराग्रयोः पुष्करतूर्यवन्नेव काहेरवद्गुफमेपिचेत्क० ॥ सर्वतोमुख सर्वतोमुखान्यत्र सर्वदिग्गमना
त् नदुक्तकोशानरे सर्वतोमुख उग्रेचक्षेत्रज्ञब्रह्मणो पुमान् नपुसकतुपानीये सस्वर्त्यन्यपि स्मृतमिति ॥ अभ आभोति आप्यतेवा आपूय्यासौ अस्मन् भ जुम्हस्वः
॥ अणः भृच्छति ऋगतो उदके नुद्न ॥ तोयनी तु तुः सौत्रः आवरणार्थं औणादिकोय ॥ पानीय पीयते पापाने अनीयर पानीय फेनजल्योरिति हैमः ॥ नीरं नीयते
नीन् प्रापणे स्फापीतिरक् ॥ नारं निश्चयेन सति सखकः ॥ क्षीर क्षियति क्षिनिवासगत्योः कन् दीर्घः क्षीरपानीय दुग्धयोरिति हैमः ॥ अबु अबते अभिशब्दे बहु
लउः ॥ शबर शब्रणोति वृज्वरणे अब् शबसवरणरातीतिवा नदुक्त विश्वे शबरसखिले पुसिमृगदेत्वविशेषयोः शवरी चारुपण्यास्यादिति शबरमिति दंत्यादि ५

पुष्करसर्वतोमुख ॥ अभोर्णस्त्रोय पानीय नीर क्षीराबुशबर ४ मेघपुष्पघनरसस्त्रिषु द्वे आप्यमम्पयम् ॥ भगस्तरग ऊर्मिर्वा -

मेघपुष्प मेघपुष्पमिव ॥ घनरस घनस्वरसः पुसितदुक्तशब्दाणीवे नीरघनरसः पुमानिति सप्तविंशतिजलस्य वा रेफाना पूर्वोत्तरसाहचर्यास्त्रिषु द्वे आप्यमम्पयम् ॥ भगस्तरग ऊर्मिर्वा -
षड्भूष अस्मिन् आपः सान्द्रावेच वारनारमित्कभयमड्भूष अन्नसम्भारावर्तः प्रमाणं घनरसमिति वृषमपि घनरसमबुक्षीरमिति रत्नकोशान् ॥ आप्य अपाभि
कारः अण्प्यब् ॥ अम्पय मयट् द्वेजलविकारस्य त्रिषु आप्या अम्पयी रत्यादि ॥ भगः भज्यते भजो आमर्दनेषब् नदुक्त हैमे भगस्तरग भेदेच रुग्निशेषेपरा
जये कोटिल्ये भयविच्छिन्निरिति ॥ तरगः तरति तृपूवनतरणयो ॥ ऊर्मिः भृच्छति ऋगतो उदादेशः मि ॥

वीचिः वयति ऊयतेवा वेभ्रंतु संताने इचडित् नदुक्तं हेमे ऊर्मिः पीडाजवोत्कंठालेरवा प्राकाश्यवीचिषु वरत्रसंकोचलेरवायामिति वास्त्रियाभितिकाकाक्षिन्यायेनोर्मि
वीचिभ्यांसंबध्यते ऊर्मिरेव स्त्रीपुंसयोः वीचिस्तमित्यं स्त्रीत्येके पुल्लिङ्गस्त्रीलिङ्गयोर्धीचिमणियष्टिमुष्टिब्रुतिशमिपादलिशाललिनरणिश्रेण्यूर्मयो वस्तिश्चेति वामनः
चत्वारिलहर्षाः ५ महत्स ऊर्मिषु उल्लोलः लोलयतीति लोलः अच् उद्गतश्चासौ लोलश्च उल्लोडयति लोड् उच्चा ने डलयो रेकत्वात् ॥ कल्लोलः कंजलं नस्य लोलः उच्चा
दः तोर्ल्लुल्लंते अनेन नद्यति शेषः कल्ल अव्यक्तशब्दे बहुलं भोलच् हेमहातरंगस्य ॥ अंभसां भ्रमः आवर्तः स्यात् आवर्तनं वृत्तु वर्तने घञ् आवर्तश्चिंतने वारिभ्रमेचा
न्ये प्रमानित्य • मंल्लाकारत्वात् भ्रमणश्चेति ॥ पथति पर्वति पृषु सेचने वर्तमाने इति साधु नदुक्तं कोशांतरे पृषन्पृगेपुयान्बिंदौ न द्वयोः पृषतोपिनेति ॥ बिंदवः बिंदति

दिह्यजलनिस्सरणनालकस्थ नद्यादौ अध स्थजलस्योर्ध्वनिस्सरणस्येति वामन ॥ कूल कूलयानि कूल आरणे अच् ॥ रोधः रुणद्धि रुधिर आवरणे असकन् ॥ तीर तीरयति परतीरेतिष्यनात् अच् ॥ प्रतीर ॥ तटं तटति तटउच्छ्राये अच् ॥ रोधः सान अदनोपि रोधः प्रोक्तश्च रोधसीनिसंसारवर्त मटं त्रिलिंगं पञ्चतीरस्य ॥ परावर्त्तीतीरेऽन्वयेण पारावारे उच्येते परत्वं अर्वात् नद्या परतीरपार अवाकतीरं अवारमित्यर्थः एकैक ॥ तयोः पारावारयोः अन्तरमध्य पान्नस्यान् पिबत्यत्र पात्यस्माद्वा यातेष्टुन् तदुक्तहोमे पान्तुकूलयोर्मध्ये पौर्णो नृपतिमन्त्रिणि गोम्य भ्राजन् योर्यज्ञभादेनाधानुकर्तरीनि एकं ॥ अन्तर्वारिणाः वारिणेः नः मध्ये यत्तट नदी पति अन्तरीपमिति चोच्यते द्विर्गता अपोत्र भक्तूपूर्वतिसमासानः उभयत्रत्यन्तरनिर्गत् अपा अन्तर्गते अन्तरीपमिति अस्त्रियामिति अन्तर्पउत्ताम्ना सचधे

कूलरोधश्चतीरश्चप्रतीरश्चतटमिषु ७ पारावारेपरावर्त्तीतीरेपान्नतदन्तर ॥ द्वीपोः स्थियामन्तरीपयदन्तर्वारिणस्तट = तोयोत्थिततत्पुलि नैसैकतसिकतामय ॥ निषहूरस्तज्जवालः पकोः स्त्रीशादकदर्दमौ ९ नेहेजलमध्यस्थस्थानस्य = तोयोत्थिततत्पुलिनसुच्यते पुलनिपुलमहत्तेजनन्त्रि कादशोपेतु पुलिन द्वीपसुच्यत इति एकं ॥ सैकतसिकताः सत्यस्थिन्सिकतेनि अण् ॥ सिकतामय सिकतानाविकारः मयद् हेवाल्लुका मयतटस्य ॥ निषहूरः निषादस्यत्र प त्रिंशरणगत्यवसादनेषु नौषरेनिषस्व सदेरितिषत्त्व इत्याद्युत्त्य तदुक्तविश्वे निषहूर स्मरेपदेनिशायातुनिषहूरे इति ॥ ज्वालः जमनिजसु अदने वाहुलकान् यद्वा ज्वअदने ज्वआत्मानिवाक अराने ज्वालः शैवत्तेपकेजगलेमदनद्रुमे मेदकेपिहमयेचपुंसि धूर्तेभिधेयवदित्क ॥ पैकः पच्यते पचिविस्तारे पच् पकोः स्त्रीक र्दमेपापे इतिहोम ॥ शाद शीयतेः स्थिन्ननेन शदूशावनेणः इत्याद्युत्त्य तदुक्तहोमे शादः कर्दमशायोरिति ॥ कर्दमः कर्दनि कर्दकुस्तिनेशब्दे कविअमः पकराज् पुनपुसकयोः पञ्चकर्दमस्य ९

जलोच्छ्वासाः जलानि उच्छुसं त्येभिः परिवहं त्येभिः श्वसमाणाने बहेरपि घञ् ॥ परीवाहाः परीवाहो जलोच्छ्वासे मही भृद्योग्यवस्तानि परिववाहा इत्यपि द्वे प्रवृद्धजलस्य निर्गममार्गस्य
जलप्रवृद्धिरेव परीवाह इत्येके ॥ कूपकाः कुत्सिताः कूपाः कुत्सितेकः ॥ विदारकाः घञन्तात्कः कूपको गुणवृक्षे स्थाने लपात्रे ककुन्दरे इति कोशांतरात् ॥ विदार्यते वृद्धिदारणे हे श्व-
ष्वनद्यादौ हि जलार्थगताः क्रियन्ते तेषां ॥ स्त्रोतो द्विधा कारिणः शिलादया कूपका इत्येके ॥ नौ नार्ये नौ भिरत्तारितुमर्हे नौ वेति यन् जले नाव्यं नावानार्यं एकं नौतरणयोग्यजल-
स्य तच्चिषु ॥ नौः नुद्यते नुदप्रेरणे डौ यद्वा नयति नीज् प्रापणे डः अवेः ऊः ॥ तरणिः तरं त्यनया तृप्पवनतरणयोः अनिः तरणिस्तरणोः केंः शौकुमार्ये षधि भेदयोरिति हैमः ॥ तरिः
अचरः त्रयनौकायाः न दुक्तं हैमे तरिर्वशायां वेलायां वस्त्रादीनां च पेडक इति १० उडुपुं उडुनो जलात्प्राप्ति पारक्षणे सपीनिकः ॥ पूवः पूवते पुङ् गतौ अचूडुपश्चंद्रभेलयोरि

जलोच्छ्वासाः परीवाहाः कूपकारस्तविदारकाः ॥ नाव्यं त्रिलिंगं नौ नार्ये स्त्रियां नौ स्तरणिस्तारिः १० उडुपंतु पूवः कोलः स्त्रोतो बसुसरणं स्वतः ॥ आतरस्तारपण्यं
स्याद्दो णीकाष्ठांबुवाहिनी ११ तिथरणिः पूवः पूस्ते पुनौ कपो शब्दे कारं डवे म्लेच्छ जातौ भेलक भेकयोः क्रमनिम्न मही भागे कुलके जलवायसे जलान्तरे पूवंगंधनृणे सु-
चक्रभिद्यपीति हैमः ॥ कोलः कोलति कुलसंस्थाने अचूतदुक्तं विश्वे कोलः कोलंतु बदरीफलमिति कोलो भेलक उत्संगे कपाल्यां चित्रके किरौ ॥ कोलंतु बदरे कोला पिप्पल्यां
च चक्षेज इति हैमश्च त्रयमल्पनौकायाः होडी पडाव इति ख्यातायाः ॥ स्वतः यदंबुसरणं तत्स्त्रोत इत्युच्यते स्त्रवति स्त्रुगतौ असूतः पुट् सांनमेकं तान्नव्यादिरपि ॥ आ-
तरस्तारपण्यं स्यादनुत्तरमिति बोधालिनः ॥ तरपण्यं तरस्य पण्यं तरणं अप् द्वे नद्यादितरणे देयमूल्यस्य ॥ काष्ठांबुवाहिनी काष्ठमयी ज-
हिनी नद्यादौ णील्या वहुवति द्रुगतौ द्रोणिः वाहश्चीति नीडीषा काष्ठांबु सेचनी हुणिश्चेति रूपरत्नाकरः काष्ठमुपलक्षणं पाषाणादेः एकं डोणी इति ११

भ्रतः परं अगाधात् अगाधशब्दमभिधाय त्रिषु वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः ॥ प्रसन्नः प्रसन्नास्त्रीसूरायां स्यादल्लसंतुष्टयोस्त्रिष्वित्युक्तत्वात् ॥ अच्छः छो छेदने सपी
 तितः अच्छो मनुके गदिके मलेच्छाभिसुरे व्ययमिति हैमः द्वे निर्मलस्य ॥ कलुषः लुषति लुषहिंसायां इगुपेनिकः कस्यजलस्य लुषो घानकः कलुषं लाविले पापेद
 निविभूः ॥ नच्छः अविच्छः आविलति विलमेदने इगुपेनिकः त्रीणि मलिनजलस्य १४ निम्नं निमनति म्ना अभ्यास आनश्चोपेनिकः ॥ गभीरं गच्छति गाङ् गतो गम्भ
 गतो गभीर गंभीराविति निपातितो त्रीणि गंभीरस्य खोजइति ख्यातस्य ॥ नस्य गंभीरस्य नद्विपर्यये उन्नतं स्यात् उन्नतस्तानो विस्तारोऽस्मात् नदुक्तं को शांतरे उ
 त्तानमगंभीरेरस्या दूर्ध्वास्य शयिते त्रिधिति एकं ॥ अगाधं नास्ति गाधः स्थितिरत्र न जास्ते निसाधुः ॥ अनलस्पर्शं न विद्यते तलस्पर्शोऽस्य द्वे अत्यंत गंभीरस्य ॥ कै-

त्रिधा गाधा त्र्यसन्नोच्छः कलुषो नच्छ आविलः १४ निम्नं गभीरं गंभीरमुत्तानं नद्विपर्यये ॥ अगाधमतलस्पर्शं कैवर्ते दाशधीवरौ १५ आनायः
 पुं निजानं स्याच्छणसूत्रं पवित्रकं ॥ मत्स्याधानी कुवेणी स्याद्दृडिशं मत्स्यवेधनं १६ वर्तः केजले वर्तने वृत्तवर्तने अच् ॥ दाशः दशति मत्स्याच् दं
 शदशानं दंशोऽति साधुः यद्वा दश्यते मूल्यमस्मै दाशुदाने घञ् दासइत्यपि तत्रेत्यं दासो मृत्ये च शूद्रे च ज्ञानेर्थं निचधीवर इत्युक्तं ॥ धीवरः दधानि मत्स्याच् छि
 नारे लादिना निपातः त्रीणि कैवर्तस्य १५ आनायः आनयंति मत्स्याननेन श्रीति घञ् ॥ जालं जले क्षिप्यते शोधे इत्यण् नदुक्तं रमसे जालं वृंदगवाक्षयोः क्षारका नाय
 दं गोत्रुनीपे नारद्रीहयोपकरोति द्वे जालस्य ॥ शणसूत्रं शणोति शणगतौ अच् शणस्य सूत्रं ॥ पवित्रकं पवित्राद्विपरीतलक्षणया संज्ञायां कः द्वे शणसूत्रजालस्य ॥ मात्स्याधा
 नी मत्स्या आधीयंते त्रुधाञ् धारणापोषणयोः ल्युट् ॥ कुवेणी कुत्सितं वेणंते मत्स्याः हलश्चेति घञ् वेणुगतौ द्वे मत्स्यबंधन करंडिकायाः ॥ वलिशं वलिनी मत्स्यान्श्च
 नि शोतनूकरणे आनइति कः उलयोरैक्याद्दृडिशमपि वडिशा वडिशी त्रयोऽपिलमध्याया ॥ मत्स्यवेधनं मत्स्यानां वेधनं द्वे मत्स्यवेधनस्य गलइति ख्यातस्य १६

पृथुरोमा पृथुनिरोमायस्य ॥ दृषः दृषति दृषहिसार्थं अच् ॥ मत्स्य मद्यति मदीहर्षेऽस्फः ॥ मीनः मीनानि मीयते वा मीन् हि साया पेनमीनो मवेसारिणः विवि
धसरति स्तुगती णिनि विसेति अण् ॥ अहजः अहज्जायते स्म जनी प्रातुर्जीवेड ॥ विसार विज्ञेयेण सरति स्तुगती व्याधीनिघञ् ॥ शकुली शकुलमस्यास्तीति अत
रनि शकुलं वल्कलेऽर्धेचेति तालव्यादावजयः अष्टौपत्यस्य ॥ गडकः गडति गडसेचने घुन् ॥ शकुलार्भक शकुलोचमत्स्यमात्ररतिगुरवा तस्यार्भक हेमत्स्य
विशेषस्य गरदतिख्यातस्य १७ सहस्रदष्ट सहस्रदष्टायस्य ॥ पाटीन पाठिष्ठमयति णमप्रचक्षे अनर्भाविवाहु अन्येतिर्दार्धं तदुक्तं हेम पाटीनो शुग्गलुहुमे
पाटकेमीनमेवेचेति द्वे बहुदष्टस्य यत्स्यविशेषस्य ॥ उच्छूपी उच्छिष्यजनक रूपयस्यास्ति अंतर्नि रज्योरैक्य ॥ शिशकः क नडुक्त कोषान्तरे शिशकः शिशमारै

पृथुरोमा दृषो मत्स्यो मीनो वैसारिणोऽहज ॥ विसार शकुलीचाथगडक शकुलार्भक १७ सहस्रदष्ट पाटीन उच्छूपी शिशक समौ ॥ न
लमीनश्चिलिचिम प्रोद्योतु शफरीद्वयोः १८ क्षुद्रादमत्स्यसंघातः पोताधानमथो दृषाः ॥ स्याद्वालकेलूपिनोरपीति हे शिशमाराकारमत्स्यस्य ॥ न ठ
मीनः नलवनस्थोमीन नलमीनश्चिलिचिमोच्छूपीनोच्छिष्यमिरिति रत्नमाला इत्योरैक्यात् नटमीनोऽपि ॥ चिलिचिमः चिलिचिं चिलासंमिमीते माड् मानेक
॥ चिलिचिमिरपि नलमीनश्चिलिचिमिरिति चोपाकृतः हे जलवृषाचारिमत्स्यविशेषस्य वेगसादतिस्व्या ॥ प्रोद्यो मरुष्ट ओष्ठोयस्या पररूप नासिकेतिर्दीर्घ ॥
शफरी शफराति रादानेकः पुसितुमोष्ठ शफरश्च हे सहरीरतिस्व्यातस्य शत्रुमत्स्य विशेषस्य १८ क्षुद्रादमत्स्यसंघातः क्षुद्रादडाज्जातामत्स्यास्तेषां संघातः
पोताधानस्यान् पानोऽर्भक आधीयते म पात्रोव्यूह ॥ अयो दृषविशेषा उच्चते ॥

रोहितः रोहति रुहबीजजन्मप्रादुर्भावे इतच् नदुक्तं कोशान्तरे रोहिनकुंकुमेरक्तेक्रेजुशक्रशरासने पुंसिस्थानीनमृगयो भेदेलोहितकर्दमे इति एकं रोहिडिति प्र-
सिद्धस्य ॥ मदुरः गज्जति मस्रजेर्निपातः मंगरा इति प्रसिद्धः ॥ शालः शाल्यते शाड्भ्राषायां डलयो रैक्यं घञ् सालोपि सालो वरुणसर्जयोरितिरभसे तुदंत्यादिः शा-
लोहले मत्स्यभेदेशालोक्तत्वं देशयोरिति हैमः चक्रांकितमत्स्य इत्यर्थः एकं ॥ राजीवः राजीरेखास्यास्ति अन्येति वः राजीवोमीनसारंगभेदयोरिति हैमः अल्लमपि-
एकं राया इति प्रसिद्धः ॥ शकुलः शक्नोति गंतुं वेगेन शकुशक्तौ बहुलं डलच् एकं सौरा इति प्रसिद्धः ॥ निमिः ताम्यति नमुग्लानो इन् १९ इति भिंगिलः निमिं गिरति गृनिगरणे
मूलेनिकः आदिशब्दानां द्यावर्तादयोऽन्ये पृथक् एकैकं ॥ यादांसि यांति वेगेन याप्रापणे अस्मन् बहुल दुक् ॥ जलजंतवः जलानां जंतवः द्वे जलचरमात्रस्य ॥ तद्देदाः तेषां ज-

रोहितो मदुरः शालो राजीवः शकुलस्तिमिः १९ निमिं गिलादयश्चाथयादांसि जलजंतवः ॥ तद्देदाः शिशमारोद्रशंकवोमकरादयः २० स्यात्कु-
लीरः कर्कटकः कूर्मेकमठकच्छपो ॥ लजंतूनां भेदा उच्यन्ते शिशमारः शिशूनमारयति मृड् प्राणत्यागे अण् शिशमारोऽबुसंभूतजंतौ तारात्मकान्धुने इति विश्व-
मेदिन्यो शिरस इति रव्यातः ॥ उद्रः उनति उंदी क्लेदने रक् हूद इति रव्यातः ॥ शंकुः शंकते स्मान् रगरुशंकु इति साधुः सफू इति रव्यातः नदुक्तं हैमे शंकुः पत्रशिराजाले संख्या-
शिलकशंक्रु यादोस्त्र भेदयोर्भेदे इति ॥ मकरः कृणानि कृहिंसायां अच् पृषोदरादिः यद्वा गंकते मकिभूषायां अच् मगर इति प्रसिद्धः आदिना जलहस्त्यादयः २०
कुलीरः कुलति कुलसंस्थाने कोलीयते लिङ् श्लेषणे इति अग्रेण कुलिनं ईरयति कुलिर इत्यपि ॥ कर्कटकः कटति कटे वर्षावरणयोः कृणातेर्विच् अच् स्वार्थे कः करश्चासौ
तश्च कर्कश्चेतवर्णितलतिवा दलगतौ डः करकट इत्यपि करकड इति गुरवः नदुक्तं हैमे कर्कडः कुलिरे द्वे कुरले रवे कडा इति रव्या ॥ कूर्मः कौर्भवे गोस्य योगविभागादच्

शंखः शंखनति खनु अवधारणे अन्यइतिङः ॥ न तदुक्तं कोशान्तरे ॥ मावा शसुउपशमे सप्यथान्खः ॥ कंबुः काम्यते कमुकांतौ जङ्घा दिः कंबुर्वलयशंखयोश्चिस्फ ॥ २१ ॥ शंखसा
 अस्त्रियौ पुंनपुंसकौ ॥ क्षद्रशंखाः क्षद्राश्चते शंखाश्च शंकते शकिशंकायां अनुदानेनश्चेत्युक् कन् ॥ शंखनखाः शंखस्यनखइवेति द्वेस्त्वस्मशंखानां ॥ जलशक्तयः शंबूकाः स्फ उलूकादिः जलमात्रजाः शक्तयः शंबूकाननपुंसके इति मेदिनेर्हि लिंगता शंबूकः शंबुकश्चैव पूर्वः कांतश्च सर्वदा ककारेण विनाशो दृश्यते-
 ग्रंथविस्तरइत्यतिलिनी २३ भेकः बिभेति जिभीभये इण्भीकेतिकन् भेकोमंडूकमेघयो रित्युक्तत्वात् ॥ मंडूकः मंडयति जलाशयं मंडनेवा मडिभूषायां शलिमं
 डिभ्यां ऊकन् तदुक्तं हेमे मंडूकपण्यं मंडूकी मंडूकी भेकशोणकाविति ॥ वर्षाभूः वर्षास्तभवति भवः संज्ञायां वर्षाभूः स्त्री च शोथ इत्यां भूलतापुवयोः पुमानिति वि-

शंखः स्यात्कंबुर स्त्रियौ ॥ क्षद्रशंखाः शंखनखाः शंबूका जलशक्तयः २३ भेके मंडूकवर्षाभूशालूरपुवददुराः ॥ शिला गंडूपदी भेकी व-
 र्षाभी कमठी दुलिः २४ मडुरस्य प्रियाशृंगी श्वमेदिन्यौ ॥ शालूरः शालने शालकत्थने र्वर्जपिंजादिभ्यइति ऊरः डलयेरैक्यं तत्र शाडने शाडुगतौ परिसर
 कलासस्वेदशालूर इत्यभिवेक्ता इत्यादिरपि पुवः पुवने पुंगतौ अच् तदुक्तं कोशान्तरे पुवः पूक्षे पुतौ कपाविति ॥ ददुरः दृणाति शब्दैः कर्णौ दृ विदारणे मुकुर ददुरौ
 तदुक्तं कोशान्तरे ददुरः पर्वते पुंसि त्रिष्वीषद्गुग्मजाजने ददुरस्तौयदे भेके वाद्यभांडाद्रिभेदयोरिति षव भेकस्य ॥ शिला शिलति शिलउच्छे इगुपेतिकः ॥ गंडूपदी व्याख्या
 नं द्वेस्त्वगंडपदजातेः ॥ भेकी ॥ वर्षाभी गौरादिः वर्षाभूरपि भेक्यां पुनर्नवायां स्त्री वर्षाभू ददुरे पुमानितियादवः द्वेक्षद्रभेकजातेः ॥ कमठी पुंयोगे जानौ वीडौ ॥ दुलिः
 दोलति दुलउच्छेपे इगुपेतिकिः द्वेक्ष्म्याः २४ मडुरस्य भत्स्य भेदस्य प्रियाशृंगीत्युच्यते शृणाति शृहिंसायां शृणानेर्हस्वश्चेति गन्नुत्च एकं ॥

दुर्नामा दुष्टनिदिनमासाः दुर्नाम्नी अनउपेतिवाडीप् ॥ दीर्घकोशिका दीर्घः कोशोपस्थाः जातिदीर्घानां कन् हस्व इत्याद्युक्त्य द्वे जलूकाकारस्थ जलचरविशेषस्य ॥
 जलाशयाः जलमाशयो लक्ष्यमस्य जलमाशयेने निष्ठतानेति वा पुसीति च वदुक्तकोशातरे अलाशये जलाशये स्यादुशीरेऽन्यदिगकमिति ॥ जलाधाराः जलानाधाराः द्वेत्
 गादीनां तत्र जलाशयेषु अगाधलः हरठच्यते अगाधमतलस्य र्शनस्य नृदनेह्यदप्रच्यते शब्दे अन् पृषोदरादिः एक २५ उपकूपजलाशये आहाव निपानमाहाव
 निपानस्यान् पिबनेः करणेति स्युर् इति द्वे आहूयन्तेऽत्र निबनपिबन्त्यस्मिन् द्वे कूपसमीपे योजसाशय कूपोद्भूतावस्थापनीयशिलादिरन्ति नोर्गतः यन्नाभ्यन्तस्त्वेन
 गौमहिषादयः पिबन्ति तस्य ॥ अधु अस्यने अमगत्सादी अर्जीति कु यद्वा अधयति अधु रष्टकूपपाने सृगेति साधुः ॥ ग्रहिः ग्रहियते कूपे इति च ॥ कूपः कीति कुशब्दे
 दुर्नामा दीर्घकोशिका ॥ जलाशया जलाधारास्तत्रागाधजलो हृद २५ आहावस्तत्र निपानस्यादुपकूपजलाशये ॥ पुस्येवाधु ग्रहि कूपउदपाननुपु

दुर्नामा दीर्घकोशिका ॥ जलाशया जलाधारास्तत्रागाधजलो हृद २५ आहावस्तत्र निपानस्यादुपकूपजलाशये ॥ पुस्येवाधु ग्रहि कूपउदपाननुपु
 सिवा २६ नेमिस्त्रीकाः स्ववीनाहोपुरवबधनमस्य यत् ॥ पुष्करिण्या तुरवातं स्यादस्वातदेवस्वातके २७ कुसूदनिपः कुत्सिनार्दषट्वा आपोऽत्र नृक्
 पूरति समासांनः ऊदेत्यत्र दीर्घनिर्देशादन्यत्रापि स्युर् ॥ उदपान उदकपिबत्यस्मिन् पुंसि वाचत्वारि विहीर इति ॥ २६ अस्य कूपस्य नेमिः अनेरज्ज्वारिधारणार्थं दारुणं
 त्रं सान्निध्यं सरव्याया सपेति कन् त्रिका कूपस्य नेमौ स्थात्रिकपृष्ठाधरे स्त्रिया मिति विश्वमेदिन्यौ हातराहाव इति स्यान्त्येक ॥ अकूपस्य पाषाणादि भिद्यन्तु रवबधनसवी
 नाह उच्यते विनल्लनेनेन नहबधनेष्वर्दीर्घं विनाह इत्यपि नदीपट इति स्यान्त्येक ॥ पुष्करिणी पुष्कराणिसत्यस्या मत्वर्थे इति ॥ स्वात अस्वानि खनु अषदारणे
 क्त कर्मणि अतएव अस्वानि इति चिण्णतप्रादर्शि द्वे पुष्करिण्या ॥ अस्वान नञ्पूर्वात् ॥ देवस्वातक देवेन स्वात अस्वानो देवस्वात क इति पुस्काडेऽमरदत्तात्पुस्वापि
 द्वे अल्लत्रियस्वातस्य देवहागस्थजलाशयस्येत्यन्ये २७ ॥

पद्याकरः पद्यानामाकरः तडागः तड्यते तड आघाते तडादित्वं तदुक्तं विश्वे तडागस्तजलाधारविशेषेयं त्रकूपके इति ॥ कासारः कासने कासृशब्दे आरन् यद्वा इष
त्सारोस्य कोः कादेशः मत्वर्थे अच् इत्याद्युत्थं ॥ सरसी स्त्रियते सृगतौ अस्फन्डीषु सरः पंचतडागस्य तडाग इत्यत्र तडाग इत्यपि तटाकतडागावपि सत्तु अस्त्रियां
अत्र पद्यादि द्वे स पद्यागाधजलाशयस्य कासारादित्रयं कृत्रिमपद्याकरस्ये त्यपियतं सरसी स्त्री सरः सांतं अस्फनंतत्वात् वेशंतः विशंत्यत्र भेकादयः विशप्रवेशने
जृविशिभ्यांश्च पल्वलं पलति पल्यते वा पल्यमानौ बलच् पुंस्यपि वेशंतः पल्वलो स्त्रीति वाचस्पतिः ॥ अल्पसरः अल्पंचतत्सरश्च श्रीणि स्वल्पसरसः वापी वापिरपि व
सिचपीति इज् रुदिकेति वा डीष् तत्र बाष्पं वापिरपि स्मृतेति द्विरूपकोशः दीर्घिका दीर्घेव संज्ञायां क्त्वे दीर्घिकेति रव्यातायाः २८ रवेयं रवन्यते रवन्तु अवधारणे

पद्याकरस्तडागो स्त्री कासारः सरसी सरः ॥ वेशंतः पल्वलंचाल्यसरो वापी तु दीर्घिका २८ रवेयंतु परिरवाधारस्त्वं भसां यत्र धारणं ॥ स्या

दालवालमावालमावापो यनदीसरित् ॥ २९ ईचरवनः परिरवापरितः रवन्यते इति अन्येति डः द्वे दुर्गाद्वहिर्यत्परितः रवानं क्रियते नस्य चरति प्रसिद्ध-
स्य यत्र अंभसाधारणं क्षेत्रादिसेकार्थं जलानां संग्रहणं स आधारः स्यात् आधियते जलमस्मिन् अध्यायति षच् तदुक्तं कोशांतरे आधारश्चाधिकरणे पालवा
नंऽनुधारण इति यदपि अपां धारणमाधारस्तदल्यंचालवालकमिति एकं बांध इति रव्यात ० आलवालं आसमंताज्जलस्य लवमालाति ला आदाने आवलने भोनेन व
लसंचरणे हल इति षच् अलवालमपि तत्रेत्यं लवमालाति तद्धिन्नं नच् समासे ह स्वादीत्यन्ये आवालं आर्षत्वात् ला वृक्षा अत्र आवापः आवपंति जलमत्र डल्
पृथीजनंतु संतानं घञ् त्रयं वृक्षादिमूले समंततोऽभसो धारणार्थं यद्देष्टुं तस्य अलं इति रव्यातस्य नदी नदति णद अव्यक्ते शब्दे अच् सरित् सरति सृगतौ सते रि-

तरगिणी तरगासत्यस्या रनि शैवलिनी शैवलमस्त्यस्या तटिनी तटमस्त्यस्याः ह्यदिनी ह्यरा सत्यस्या ह्यदिनी इत्यपि एतेषु रन्तान्ताडोऽधुनी धुनीतिवैतसरि
 न् पृषोदरादि स्त्रोतस्वती स्त्रोतासिसत्यस्या स्त्रोनस्तिनीत्यपि द्वीपवती द्वीपमस्त्यस्या स्त्रवती स्त्रवति लट शब्दद्वीप् निम्नगा निम्न गच्छति गच्छगतीदः आप
 गा अपासमूहा आपतेन गच्छति समूहेण गर्भेडः अपगेति ह्रस्वादिरपि विद्यादगारमागारमपगायापगामपीति द्विरूपकोश इदशानद्या ३० गंगा गच्छति
 गन् गम्ययोरिति गन् विष्णुपदि विष्णुः परं स्थानयस्या गोरादिः नदुक्तहैमे विष्णुपदनमोक्नयो विष्णुपदरुक्षीरोदेविष्णुपरीक्ष्यपगेति जन्तुतनया ज
 न्हो राजर्षेस्तनयास्तरनिम्नगा स्तराणा निम्नगा भागीरथी भागीरथस्येयं नस्येदत्रिपथगा त्रयाणापया समाहारस्त्रिपथ तेन गच्छति इ त्रिस्त्रोताः श्रीणि

तरगिणी शैवलिनी तटिनी ह्यदिनी धुनी ॥ स्त्रोतस्वती द्वीपवती रत्रवती निम्नगापगा ३० कूलकषानिर्झरिणोरोधोवक्रासरस्वती ॥ गगा
 विष्णुपदी जन्तुतनयास्तरनिम्नगा ॥ भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्त्रोता भीष्मसूरपि ३१ कालिदी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा ॥ रेधा तु नर्म
 दा सोमोद्भवामेकलकन्यका ३२ स्त्रोतासिसत्याः भीष्मसू भीष्मसूनेसा पूड पाणिप्रसवे क्षिप अष्टौ भागीरथ्या ३१ कालिदी कलिदस्येय अणानात् क्षीप् सूर्य-
 तनया सूर्यस्य तनया यमुना यच्छति यम उपरमे अर्जियमिदं तिउनन् शमनस्वसा शमनस्य स्वसा चत्वारियमुनाया शमनस्वसा क्रदना रेधारेवने रेवपुषगती अ
 च् नर्मदा नर्मदरात्रिक द्यतिवा दुदाब्दाने दो अवस्वउनेवा नर्मद केलिसन्निवेनर्मदासरिदतरे इति विश्वमेदिन्यौ सोमोद्भवा सोमात्सोमवशजात्पुस्त्रवस उद्भवति अ-
 च् तेनावनारितत्वात् यद्वा सोमो मृतमुद्भवत्यस्या स्वर्गप्रदत्तान् सोमाद्बुद्धवति मेकलकन्यका मेकलस्य नक्षत्रे रद्रेर्वाकन्यका चत्वारि नर्मदाया ३२ ॥ ६५ ॥

करतोया करस्यनोयं तदत्रास्ति मत्तर्थेच सदानीरा सदानीरयस्याः द्वेगौरीविवाहे शंकरहस्ते दत्तं कन्यादानोदकं तस्मान् जानायाः यदुक्तं प्रथमं कर्कटे देवी अहंगं
 गारजस्वला सर्वारक्तवहानद्यः करतोयांबुवाहिनीति बाहुदा आनदनिकः बाहुं छिन्नं दत्तवतीति रिवतस्य ऋषेः यद्वा बहुदेस्य कार्तवीर्यस्येयं तेनावतारित्वान् अ
 त्रपक्षे अजादिः सैतवाहिनी सितानिवाहनानियस्यार्जनस्य तस्येयं अण् यद्वा सितस्यार्जनस्येयं सैतीचासौवाहिनीच द्वेकार्तवीर्याज्जुनेन यावतारित
 तस्याः शतद्रुः शतधाद्रवति द्रुगतौडुः वसिष्ठशापभयाच्छतधाद्रुना शतद्रुः जानेत्यर्थः शतद्रुद्रिः शतपुजितं तु दति तु दव्यथने बहुलं रुक् द्वेशत रुद्रे निदेश
 भाषया प्रसिद्धायाः विपाशा पाशविमोचयति सत्येति मोचने णिच् अच् विपाद् द्विप् शांतत्वात् षत्वं शकारांता द्वेषाशमोचिनी निरव्यातायाः ३३ शोणः

करतोया सदानीरा बाहुदा सैतवाहिनी ॥ शतद्रुस्तु शतद्रुद्रिः स्याद्विपाशा तु विपादस्त्रियां ३३ शोणो हिरण्यवाहः स्यात्कुल्याल्पाकृत्रिमा
 सरित ॥ शरावती वेन्नवती चंद्रभागा सरस्वती ३४ कावेरी सरितो न्याश्च शोणति शोणपुवर्णगत्योः अच् हिरण्यवाहः हिरण्यं वहति अण् देनद विशेष
 रय शोणनदीति प्रसिद्धस्य याः ल्याकृत्रिमा सरित्सा कुल्यास्मात् तत्र साधुरितिनियत् तालव्यां तं एकं कुल्यानदी कुल्यमस्थि कुल्यावारिप्रणालिकेति धरणेर्नदिमात्रे
 पि शरावती शराः सत्यस्यां वेन्नवती वेन्नमस्त्यस्यां उभयत्र मनुबू चंद्रभागा चंद्रभागयोः पर्वतयोः इयंतत्प्रभवत्वात् अण् चंद्रभागा चाद्रभागा चांद्रभोगी च सा
 मता चंद्रभागी च सैवोक्तेति द्विरूपकोशः सरस्वती सरांसि संलस्यां मत्वं तात् ३४ कावेरी कस्य जलस्य वेरं शरीरं तस्येयं अणि आदिवृद्धिः तदुक्तं कोशांतरे
 कावेरी स्यात्सरिद्वे देपण्यनारी हरिद्रयोरिति एते पंच सरिद्वि शोषाः एकैकं अन्याश्च सरितः कौशिकी गंडकी चर्मण्वती गोदावर्यादयः स्युः ॥

समोदः सभिद्यते मिलत्यत्र भिदिरविदारणे हलश्चेति चल् सिंधुसगमः सिंधौः सगमः हेनदीमेलनस्य पयसः जलस्य पदव्या निर्गमनमार्गे यकरसुखादिरूपाप्रका-
लीलेक नह्यो पुंसितु प्रणालः नन्यते नेल बंधने कर्मणि चल् उपसर्गादिनिष्ठाः ३५ उत्तरीदाविकसारवौ त्रिषुस्थाना यथादेविकायानद्याभवदाविकं दीच्यते दिवु
नोदाया षुल्गुण भवार्थे अण् दविकाशिशयेति आपच् आल सरव्याभवसारव सरमि सत्तरयुः भवार्थे ण् दंडी नायनेति निपानात्साधुः एकैक स्त्रियातु दाविकी सा
रवो अण्य नत्वाल्म धुल्लङ्गिप् सौगधिक शोभनो गधः प्रयोजनमस्य विनयादित्वं प्रयोजनमिति वक् सौगधिक तु कल्हारे पद्यरागे च कवृणे इत्यक्तत्वात् कल्हार
कस्य जलस्य हारद्व कल्हादनेवा अच् षोदरादिः द्वे सध्याविकासिनः शकुसरोजस्य हल्लक हल्लति हल्लविकासने ण्वुल् यहासपदादि हल् हल्लकानीतिक-
समोदः सिंधुसगमः ॥ द्वयो प्रणालीपयस पदव्या त्रिषु तूतरी ३५ देविकाया सरव्या च भवेदाविकसारवौ ॥ सौगधिकं तु कल्हार हल्लकरक्त-
सध्यक ३६ स्यादुत्पलकुवलयमयनीलाबुजन्मच ॥ इदीवरचनीले स्थित्तिने कुमुदकैवरे ३७ स्वार्थे कन् इत्याद्युत्थं रक्तसध्यक रक्तान्नसधीन् अ

कृति अकुरुद्विद्यागती सूत्रविभूनादिर्वा द्वे रक्तकल्हारस्य ३६ उत्पल उत्पलति पलगती पचायन् कुवलय कोर्वलयमिव शोभाकरत्वात् इत्याद्युत्थं कुवलय
तूत्पल कुवमिति त्रिविधरोष द्वे कुमुदस्य कमलसाधारण स्येत्यने नीले स्थित्तिने नीलाबुजन्मनीलच नदबुजन्मच इदीवर इदति इदिपरमैश्वर्ये रेणनेति इ
ण् छदिके तिङ्गिप् इदीलक्ष्मीनस्यावरमिष्ट इदीवरकुवलयेशतावर्या च योपिनीलकत्वात् द्वे नीलोत्पलस्य इदीवर इदीवार इत्यपि सिने शकुने सिन्धुत्पले कुमुदकौ
मोदने मुदहर्षे मूलविभूनादित्वात् क कैंरव कैंजलेरौति रुशब्दे पचायन् नत्पुरुषे कृतीत्यल्लुक् कैंरवस्य हसस्येदवानस्येदमित्यणि आदिष्टिः द्वे शकुनोत्पलस्य ३७

एषां उत्पलविशेषाणां कंदेनाममूलं शालकं स्यात् शल्यते शलनिवा शलचलनसंवरणयोः शलिमंडिभ्यामूकन् वृद्धिश्च एकवारिपर्णी वारिणिपर्णीत्यस्याः पाककर्णे
 तिङीष् यद्वा वारिपिपर्ति पृथालनपूरणयोः धापृदनिनः जानेरितिङीष् कुंभिकाकुंभोस्त्यस्याः मल्यर्थेऽन् द्वेजलकुंभितिरव्यातायाः जलनीली जलनीलयति -
 नीलवर्णे कर्मण्यण् इत्याद्युत्वं शैवालं जलेशेतेतिष्ठति शी डोवाळञ्, शैवलः वालन् शैवालश्चापिशैवालः शैवलो जलनीलिका त्रीणि शैवाल इति प्रसिद्धस्य
 कुसुहनी कुसुदानिसंति कुसुदनडवेतसेभ्योऽमनुप्लब्ध इति तलं ३८ कुसुदिनी अतइतिः द्वेकुसुदिन्याः कुसुदयुक्तदेशस्थच नलिनी नडाः संत्यत्र डल्योरै
 क्यं अतएव नडिन्यपि विसिनी विसमस्त्यस्याः पद्मिनी पद्मानिसंत्यस्यां मुखशब्दान् मृणालिनीत्यादयः तदुक्तमेदिन्यां पद्मिनीपद्मसंघाते स्त्री विशेषे-

शालूकमेषां कंदः स्याद् वारिपर्णी तु कुंभिका ॥ जलनीली तु शैवालं शैवलोऽथ कुसुहनी ३८ कुसुदिन्यां नलिन्यां तु विसिनी पद्मिनी सुरवाः ॥

वापुंसि पद्मं नलिनमरविंदं महोत्पलं ३९ सहस्रपत्रं कमलं शतपत्रं कुशेशयम् ॥

सरोजं बुज इति पद्मिनी योषिदंतरे पद्मं पद्मते पद्मगतौ प-
 द्योऽस्त्री पद्मके व्यूहनिधिसंख्यांतरे बुज इत्युक्तत्वात् नलिनं नलति णलगंधे अरविंदं अलं शीघ्रं लिप्सां विंदति अकाराणि पत्राणि विंदति वा महोत्पलं म-
 हच्च तदुत्पलं च तदुक्तं रभसे उत्पलं कुष्ठभूरुहे इंदीवरं मांसभून्ये इति ३९ सहस्रपत्रं सहस्रं पत्राण्यस्य कमलं कंजलं अलति अलभूषणादौ यद्वा का-
 म्यते कमुकांतौ तदुक्तं हे मे कमलं न्योमि मेषजे पंकजे सलिले ताम्रे कमलस्तु मृगांतरे कमलाश्च वरं नार्योरिति ३९ शतपत्रं शतं पत्राण्यस्य शतपत्रशिरव-
 ङिनि दार्वाघाटे सारसे च कमले तु नपुंसकमिति विश्वमेदिन्यौ कुशेशयं कुशोजलेशेन अधिकरणे शोतेरित्यच् शयवासित्यलुक् ॥

अ-को
१

पकेरुहं पकेरोहति रुहमादुर्भावे इगुपेनिक नत्पुरुषेदत्कलुक् कामरसं नामरघुतमर्षश्चेतिरुद्रः तन्नमस्ति अन्येभ्योपीतिउ यहा नम्यते नमुक्ता द्याया घञ्नि
पेधानित्यत्वात् वृद्धि रसरस्यते रस आस्वादने ययतादेरच्तामच नद्रसंच सारस तन्नभव इत्यण् सास्ससरसीरुहे सारसः पुष्करारख्ये स्यारिनिहेमः सरसीरुह
अरस्यारोहति भूलविभूजादि इगुपधेति याचः सून्न नञ उपपदनिबधनत्वाभावेन दर्शित विग्रहा स भवान्गणेश भयविधस भवान् युक्तो विग्रह ४० विसप्रसून विस
स्यप्रसून रजीवकेसरस्वराज्यस्तपस्य अन्येभ्योपिरस्यते इति च रजीवनमिने नातु भेदे हरिण मीनयो रित्यक्तत्वात् पुष्कर पुष्पाति पुषपुष्टो पुषः किन् रनिफरन् अ
भोरुह अभसिरोहंनिक पोडशकमलस्य वापुसिति षोडशाना लगति तन्न पुडरीकं पुडयति मडि भूषाया पुडिच कर्करीकादयश्चेत्यरीकन् नदुक्त कोशांतरे पुडरी

पकेरुहतामरससारससरसीरुह ४० विसप्रसूनरजीवपुष्कराभोरुहाणित्व ॥ पुडरीकसिताभोजमथरक्तसरोरुहे ४१ रक्तोत्पलकोकनद
नालोनालमथास्त्रियां ॥ मृणालविसमब्जादि कदंबेरवडमस्त्रियां ॥ ४२ कसिताभोजे सितच्छत्रे च मेषजे इति सितभोज्य सितरक्तकुचनत् अभोज
न द्वे सितकमलस्य रक्तसरोरुहरक्तचनत् ४१ रक्तोत्पलरक्तचतदुत्पलचकोकनद कोकाश्चकचनदतिणद अव्यक्ते शब्दे अतर्भावेन प्यर्थात् मूलविभूजादित्वात् कः
नदुक्त विश्वे अथकोकनदरक्तकुमुदेरक्तपकजेशनि श्रीषिरक्तकमलस्य कोकनदमिति रक्तकुदेपि चर्तते तत्रेत्य स्तप्रच्छेरक्तकुदेचबुधौ कोकनदं स्मृतमिति नाल नमति
णलबधने ज्वलितिरिति नाल नदुक्त कोशांतरे नालनालीपयस्वडेनालीशाककदवक इति एवनालनालीच द्वे पद्यादिदं हस्य मृणालमृष्यते मृणालि साया तमिविशिरत्या
दिना कचन् नदुक्त विश्वे मृणालं नलदेहीव पुंन पुंसकयोर्विस इति विस विसति विसप्रसरणे इगुपेनिक मृणाले तु विश्वविसमिति द्विरूपकोश मृणालि गुणापचयेस्त्री
त्वात् विद्वोरेति डीष् मृणाल द्वेमृणालस्वभिसे इति स्यात्तस्य अस्त्रिया क्लीबपुंसयो अस्त्रादिकदंबेकमनादीना ज्ञानेस्वडमित्येक नाम स्यात् अस्त्रिया शब्दः शडिरुजाया स

घानेच० घञ्बणुदानेञ्मनाहुः बहुलंषत्वाभावः षंडः तालव्योमूर्धन्योऽआदिकदंबषंडशब्दोयंमूर्धन्यएवरुषभेपूर्वाचार्यैर्विनिर्दिष्टइत्युक्तमविवेकः४२ करहाटः
करंहाट्यति हटदीप्तौ कर्मण्यण् नदुक्तं है मे करहाटः पद्यकंदेपुष्पद्रुमविशेषयोरिति शिफाकंदः शिफामूलतरुप्ररोहस्तत्सहितः कंदः कंदोमूलमित्यर्थः शिफेति च कं
द्रमिति च पृथक् नामनी इत्यन्ये किंजल्कः केजलेसरति स्मृतौ पचाद्यच् हलदंता इत्यलुक् केशीर्यतेवा शृङ्गिंसायां अप् नदुक्तं कोशांतरे कैसरं हिं गु निक्लृवं किंज-
ल्केनस्त्रियां पुमान् सिंहच्छटायां पुन्नागे बकुले नागकेशर इति केशर इत्यपि द्वे कैसरस्य संवर्तिका संवर्तने रत्नवर्तने त्र्यधिरुषिरिति इति इन् संवर्तिर्नवपत्रिकेति
बोपालितः नवदलं नवंच नवदलंच बीजकोशः द्वेपद्यादीनां नवकोशस्य बीजकोशः बीजस्य कमलाक्षस्य कोशः पात्रमिति आधार इति कश्चित् वराहकः वरंद-

करहाटः शिफाकंदः किंजल्कः कैसरस्त्रियां ॥ संवर्तिकानवदलं बीजकोशो वराहकः ॥ इति वारिवर्गः ॥ उक्तं स्वर्ग्ये मदिक्कालधीशब्दादि-
सनाद्यकं ॥ पातालभोगिनरकं वारिचैषांच संगतं १ इत्यमरसिंहकृतौ नामलिंगानुशासने ॥ स्वरादि कांडः प्रथमः सांग एव समर्थितः ॥ १॥

लवरणमरति अलग्नौ कर्मण्यण् वराहकः पद्यबीजकोशे रज्जौ कपर्दके इत्युक्तं ॥ द्वे बीजकोशेस्य ॥ इति वारिवर्गः ॥ उक्तान् वर्गान् सगृह्णाति उक्तमिति अत्र
स्वर्गादिवार्थिताः एकादशवर्गाऽमयोक्ताः एवां एकादशवर्गाणां संगतं संबद्धवशात्प्राप्तं देवास्तरमेधादिकंतदप्युक्तं ॥ १॥ इतीति एवममरसिंहस्य कृतौ नाम्ना
लिंगानां चानुशासने स्वरादिशब्दानां कांडः समूहः सांगाः ॥ अंगोपांगसहितः प्रथमः समर्थितः प्रोक्तः ॥ १॥ श्रीमत्यमरकोशे पंडिते त्यपनाम्ना हरिणा
विरचितविग्रहः प्रथमकांडः समाप्तिमगमत् ॥ ॥ कृष्णाय वासुदेवाय हरये नंदसूनवे ॥ सिध्यर्थं सर्वकार्याणां नमोस्तु मम विष्णवे ॥ इति सवि० अ० प्र० स० ॥

इति सविग्रहामरकोशे प्रथमकांडसमाप्तम्

अथसविग्रहामरकोशेद्वितीयकांडंपारभ्यते.

म श्रीगणेशायनमः इहवक्ष्यमाणेद्वितीयकण्डेवर्गाऽऽत्मा चरितुमारब्धा कीरणा-इषिभ्यादिभिरुपलक्षिता तत्रागानिमृदादीनि उपागानिग्वित्तादीनि अपणादीनि विपण्यादीनि एवमन्यत्राप्युक्त्य मृगशब्दोऽरण्यपशुमात्रपर आरण्या पशुगोमृगादत्कृत्तत्वात् आदिशब्देनपक्षिकीरादीनामृहण तत्रचागोपागानिपक्षिपक्षा दीनि यद्वा मृगान्तुशील्यस्यसमृगादीसिह १ भू भवतीतिभू भूधातु सत्तारूपार्थे भूस्थानमात्रेकधनापरण्यामपियापिति भूमि भूमिऽस्थितौ-स्थानमात्रइतिहेम अचला नवतीत्वचला चलकपने अचला सत्यस्याया अर्शमायच् टाप् अचलस्तगिरिकीलयी अचलाशुवीतिहेम अनता नास्त्य

श्रीगणेशायनमः वर्गा पृथ्वीपुरक्ष्माभृद्वनौषधिसृगादिभिः चन्द्रहस्तचविट्शूद्रे सांगोपांगोरिहोदिता १ भूभू
भिरचलानतारसाविश्वभरास्थिरा धराधरित्रीधरणीक्षोणीज्याकाश्यपीक्षिति २

तौयस्या यद्वा अनंतोऽस्तिधारको
यस्याः अनंतकेशवेशेषेषुमान्निरवधोत्रिषु रसा रसाऽस्यामस्तीति रस्यतवा रस आस्वादने॥विश्वभरा विश्वविभर्तीति विभ्रभरणे विश्वभरोऽच्युतेश
क्तेषुंसि विश्वभराश्रुवि॥स्थिरा तिष्ठतीति स्थिराभूशालपण्योर्नाशनामोक्षेबलत्रिषु इति॥धरा धरतीविश्व धर्धारण धरा सतियस्यावा यद्वा धृद् अ
वस्थाने धियतेधर कूर्माधिपेगिरी कर्पासमूल्यधरामेदोभूमिजनराश्रुपीतिहेम॥धरित्री धरतीति॥धरणी धर्धारणे धरणधारणेमानविशेषेधरणीशुवीतिहेम॥क्षो
णी क्षीतीति इक्ष्वाब्देऽज्या ज्यामोवीज्यावस्तधरेतिशाश्वत॥काश्यपी कश्यपस्यइत्यक्षिति क्षिपतीति क्षिनिवासगत्योः क्षिनिर्गहेषुविक्षयइतिहेम २

ऊषवान् ऊषास्यस्मिन् ऊषरुज्जाया ॥ ऊपर इयक्षारमुनिशिष्टाया अभिधान ॥ हावष्यन्यलिगौ यथा ऊषवर्ता ऊषयवास्थली ऊषरस्यनमित्यादि ॥ स्थल स्थ-
लतीति एतत्स्थानं स्थली अकृत्रिमभूमे नाम कृत्रिमातुस्थला स्थलमुभयसाधारण ॥ मरु भ्रियतेऽस्मिन्भूतानि मृडमाणत्यागं मरुर्भागिरिधन्वनो ॥ ध-
न्वा धन्यतेऽस्मात् धविगत्यर्थं धन्वातुमरुदशेनाकूबेचापस्थलेपिच ॥ इतिदेनिर्जलदशस्याभिधान ॥ खिल खिलति खिलवृद्धे खिल्यतेऽस्मिन्वा ॥ अमह-
त नम्रहन्यतस्म हन्नादिभिः हनहिंसागत्यो सम समानार्थे त्रिषुलिगेष्वित्यर्थं इतिदेहलायकृष्टदेशस्यनामनी ५ जगती गच्छतीति गस्तगतौ जगत्स्यादि-
एपेवृीववायौना जगमेषुच ॥ जगतीशुवनेस्मायाछदाभेदजनपिच ॥ लोक लाक्यते लोकदर्शने लोकोविश्वजनइतिहेम ॥ विष्टप पिशत्यत्र विशप्रवशाने विष्टप

ऊषवानूषरोहावष्यन्यन्यलिगौस्थलस्थली ममानोमरुधन्वानोहेखिलाप्रहतेसमे ५ विष्वद्योजगतीलोकोवि
ष्टपशुवनजगत् लोकोयभारतवर्षशरावत्यास्तयोवधे ६

सपि पाठेतु पिष्यतेवाय पिशगतौ पिषसचूर्णनेवा विष्टप पुमानितिवापादित ॥ शुवन शुवत्यस्मिन् जगत् इतिपञ्चभूतलस्यभिधानानि ॥ एकमहाभूतपृथिवी
पञ्चमहाभूतविषयद्रियात्मकजगदितिपृथिवीजगताभेद अयं जंबुद्वीपवर्तीदृश्यमानालोक भारतनामकवर्षज्ञेय उक्तच उत्तरयत्तमुद्रस्यहिमाद्रेश्चैवद-
क्षिण वर्षेवद्वारतनामभारतीयप्रसततिगिति ॥ भारत भरतम्यराजइदंभारत वर्षशब्द पुल्लिगोपि पुनपुंसकयोर्वर्षेजंबुद्वीपाब्दवृष्टिचितिरुद्र वर्षोस्त्री
भारतादोचजंबुद्वीपाब्दवृष्टिचितिमेदिनी इत्यकमभिधय गव उलाहन्तान्यष्टौवर्षाण्यन्यान्यपिशरावत्याअवधे -

यः प्राग्दक्षिणः प्राक्सहितोदक्षिणोदेशः सप्राच्यः प्राच्यांभवः इत्येकं नाम ॥ शरावत्या अवधेः यः पश्चिमोत्तरः पश्चिमेन सहितः सः देशः उदीच्यः उदीच्यांभवः इत्येकमभिधानं ॥ प्रत्यतः अंतप्रतिगतः ॥ स्लेछुदेशः स्लेछानांदेशः तदुक्तं चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानयस्मिन्देसेनविद्यते तं स्लेछविषयं प्राहुरार्यावर्तमतः परं इति द्वे शिष्टाचाररहितस्य स्वशादिदेशस्याभिधानी ॥ मध्यदेशः मध्यश्चासौ देशश्च ॥ मध्यमः मध्येभवः इति द्वे नामनी एतत्परिमाणं तु हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यस्थगमिनशनादपि प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तित इत्युक्तत्वात् विनशन कुरुक्षेत्रं ७ आर्यावर्त आर्या आसमंनान् वर्तन्ते ॥ पुण्यभूमिः पुण्य-स्य भूमिः पुण्याचासौ भूमिश्चेति वा उक्तं च आसमुद्राच्च वै पूर्वादिममुद्राच्च पश्चिमान् तयोरेवंतरंगिर्यो रार्यावर्तं विदुर्बुधा इत्युक्तत्वात् ॥ हिमागः हिमप्र-

देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्य उदीच्यः पश्चिमोत्तरः प्रत्यंतो स्लेछुदेशः स्याच्च मध्यदेशस्तु मध्यमः ॥ ७ आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यविन्ध्यहिमालयोः निवृज्जनपदो देशविषयौ तूपवर्तनं ८ विष्वागोष्ठानडप्रायेन नृद्वान्नडूल इत्यपि

तिपाठे तु हिमेन अल्यते अलभूषणादौ इति द्वे विन्ध्यहिमागमध्यदेशस्याभिधाने ॥ निवृत् निवृत्तुं सि साहचर्यात् नियतवर्तते ॥ स्मिन् अहि वृत्तीति दीर्घः अ द्वे जननिवासस्थानं स्याभिधाने ॥ देशः देशतीति दिश अतिसर्जने विषयः विसिनोति घिन्बन्धने ॥ उपवर्तनं उपवर्तनं ॥ इति त्रीणि ग्रामसासुदाय लक्षणस्य देशमात्रस्याभिधेयानि ८ अथ गोष्ठशब्दमभिव्याष्यवक्ष्यमाणा विषुलिगेषु इत्यर्थः ॥ नड्वान् नडाः प्रायाः यत्र ॥ नडूलः नडाः संत्यस्मिन् इति द्वेन डप्रायेन नडूलदेशोऽभिधाने

शे कुसुहान् कुसुदानिसत्यत्र ॥ कुसुदप्राये कुसुदानिमाथाप्यचइत्येकं गवेतस्वान् वेतसा-सत्यत्र ॥ बहुवेतसे बहव वेतसा यत्र इत्येकमभिधान ९ शादून् शीयत
 शादूशानने शीयतेयस्मिन्निति वा शादा वालवृणानिसत्यस्मिन्निति वा ॥ शादहरिते शादैः वालवृणैः हरितवेषो शादूल इत्येकं नाम ॥ सज्जबाले जवालेन सहिते ॥ पकि-
 लं पंकास्मिन्नितीत्येक ॥ जलप्रायं जलप्राययत्र ॥ अनूपं अतुगता आपोऽत्र इति द्वे वालुकायुक्तदेशस्य नामनी ॥ तथाविधं अनूपसदृशं कश्चिन्नद्यादेरुपानदृशं वच्छ-
 त्कच्यत कच्छल्लति परिच्छिन्नति उच्छेदने इत्येकं नाम कच्छशब्दस्य पुसीति विशोपाच्छिन्निति पूर्वोक्तस्य बाधः १० शर्करा शर्करास्त्यत्र ॥ शर्करिलं शर्कराविद्यतेयस्मि

कुसुहान् कुसुदप्राये वेतस्वान् बहुवेतसे ९ शादूलं शादहरिते सज्जबाले तु पकिलं जलप्रायमनूपस्यास्य सिकच्छस्तथाविधं १०

रुनी शर्करा शर्करिलं शर्करं शर्करावति देश एवादिमावेव मुञ्चेया सिकतावति ११ देशो नद्यबुध्नि वृक्ष्यबुध्नि सपन्ने धान्ये पात्रित देशे क्रमण ॥ नदीमातृक नदीमाताऽस्य ॥ देवमातृकश्च देवायानाऽस्य

स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च यथाक्रमं १२

न इति द्वे वालुकायुक्तदेशस्य नामनी तत्र शर्करा रुनी ॥ शर्करं शर्कराविद्यतेयस्मिन्निति शर्करावा-
 न् इति द्वे वालुकायुक्तस्य देशादे आदिमौ शर्करा शर्करिलौ देशे एव देशालु विलचेति नियमात् एव सिकतावत्कृत्वा उहनीया नद्यादि सिकता सिकनिल इ-
 ति इति द्वे सिकतायुक्तदेशे अभिधाने ॥ सैकनं सिकतावान् इति द्वे वालुकायुक्तस्य देशादे तत्र सिकतानित्यस्मिन् यथा बहुत्वे च अत्र शर्करा सिकता शब्दोद्भावापि व-
 हुवचनात्वावितिकचिन् ११ देश इति नद्यबुध्नि वृक्ष्यबुध्नि सपन्ने धान्ये पात्रित देशे क्रमण ॥ नदीमातृक नदीमाताऽस्य ॥ देवमातृकश्च देवायानाऽस्य
 वृक्ष्यबुजातमस्यर्द्धिनो देवमातृक इत्यर्थ इत्येकं नाम १२

शोभनोराजाय च तस्मिन्देशे राजन्वान् शोभनो राजवति इत्येकस्वधर्मपरराजयुक्तदेशस्य नाम ॥ ततः अन्यत्र राजमानयुक्ते देशे राजवान् राजा विद्यते यस्मिन् इत्येकनाम ॥ गोष्ठं गावस्तिष्ठंत्यत्र ॥ गोष्ठ्या न कं गवांस्थानं गोष्ठं गोष्ठानकं गोष्ठीसभा मन्त्रापयोस्त्रिया इति हे अभिधाने नत् गोष्ठं ॥ भूतपूर्वकं पूर्वभूतभूतपूर्वकं चेत् पूर्वगोष्ठ इति गोष्ठीनमित्त्वच्यते पूर्वयत्र गाव आसन् नत्स्थानं गोष्ठीनमित्त्वर्थः ॥ पर्यंत भूः ॥ परिसरः द्वेन दीर्घतदीनामुपांतभुवः नामनी पर्यने भू परितः सरं त्यत्र ॥ गेत् सिनोति सीयते वा पिन्वंधने ॥ आलिः आअलस्यं भू अलवारणे यद्वा अल्यते नया इति हे सेतोः सुल इति ख्यातस्य नामनी स्त्रीलिङ्गायामालौ सेतुः पुमानित्यन्वयः ॥ वामलूरः वांगे वामं वा लूयते लुञ्छेदने ॥ नाकुः न अकनी अकुकुटिलाया गतौ यद्वा नम्यते भूरनेन ॥ बल्मीकं बलंते प्राणिनोऽत्र बलसंचरणे इति त्री

सुराजिदेशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान् गोष्ठं गोस्थानकं तत्तु गोष्ठीनं भूतपूर्वकं १३ पर्यंत भूः परिसरः सेतुरालौ स्त्रियां पुमान् वामलूरश्च नाकुश्च बल्मीकं पुंन पुंसकं १४ अयनं वर्त्य मार्गा ध्वपंधानः पदवी सृतिः सरणिः पद्धतिः पद्यावर्तन्ये कपदीति च १५

णि वर्त्य मार्गा ध्वपंधाने १४ अयनं अयने ईयते वा नैनं अयगतौ अयनं पथिगे हेर्कस्योत्पदक्षिणानोगनाविति हेमः ॥ वर्त्य लु नत् इति वर्तते नैनवा ॥ मार्गः सृज्यते वितृणीक्रियते पंदरिति शेषः मार्ग्येति वा मृज्जुशब्दो मार्गान्वेषणे वा मार्गोऽगमदेमासे सोम्यर्क्षेऽन्वेषणे पथि रति हेमः ॥ अर्ध्या भनोति बलमिति शेषः अदभक्षणे ॥ पंधा पथंते नैनं पथिगतौ पतंत्यनेनेति वा ॥ पथः वाटः पथश्च मार्गश्चेति त्रिकांडशेषान् अदंनोपि ॥ पदवी पद्यते नया ॥ सृतिः सत्यनया सृगतौ ॥ सरणिः ॥ पद्धतिः पादाभ्यां हन्यते हनहि सागत्यो ॥ पद्या पदायहिना पद्या ॥ वर्तनी वर्तने नया ॥ एकपदो एकः पादोऽस्या इति द्वादशमार्गस्य नामानि १५

अतिपथा अतिपूजाया सपूजाया ॥ सपथा सचासौपथाश्च ॥ सत्यथ सचामोपथाश्च ॥ अर्चितधनि शापनेमार्गे इतिशीणिशोभनमार्गीस्यनामानि।व्य
ध विरुहोऽध्वा ॥ दुरध्वदुष्टोऽध्वा ॥ विपथ विरुद्ध पथा ॥ कदध्वा कुत्सितोऽध्वा ॥ कापथ कुत्सित पथा कुपथोपिदति पचदुर्मार्गस्याभिधानानि तत्र कदध्वा
नात ॥ अपथा पथोऽभाव ॥ अपथ नष्टसक रेमार्गभावस्याभिधाने ॥ शृगारक शृगमाधान्य अदतीति अदगती ॥ चतुष्यथ चतुर्णापथासमाहार हेच
व्हाटादितिरव्यातस्यनामनी ॥ दूरश्य दूरमासौश्यम्दूरशून्य छायाजलादिवर्जितोदूरस्थाऽध्वा मार्ग प्रातर प्ररुष्ट अतर प्रातरमित्युच्यते इत्येकनाम

अतिपथा सपथाश्च सत्यथश्च अर्चितेऽधनि व्यध्वा दुग्धो विपथ कदध्वा कापथ समा १६ अपथास्त्वपथतुल्ये
शृगारकचतुष्यथे प्रातरदूरशून्योऽध्वा कातारवर्त्मदुर्गमे १७ गव्यूति स्त्रीकोशासुगनत्वं किष्कुचतु शत

कातार कस्यसूरवस्य जलस्यवा अतः कात कां कलति अगती यत्तुर्गमचोरकदकायपदवसुचर्त्तमार्ग कातारमित्युच्यते पुसिकातार काना
तारोस्त्रीमहारण्येविद्धेदुर्गमवर्त्तनीतिमेदिनी इत्येकनाम १७ कोशासुग गव्यूतिरित्युच्यते कोशोपतु सहस्रेहेधतुर्हस्तचतुष्टय द्वाभ्याधतु, सहस्राभ्या
गव्यूति पुसिमापित इति शब्दार्णवान् पुस्यपि कूवेतुगव्यूत धन्वतरसहस्रतुकोश कोशद्वयपुन गव्यूतस्त्रीतुगव्यूतिर्गोकुनगामतचतारितिवाचस्प-
ति ॥ किष्कूणाहस्तानाचतु शत चतु शतीवानत्वइत्युच्यते चतु शतहस्तमितस्थाननत्वसप्तकमित्यर्थ एकनाम

घटापथः घटोपलक्षितः पंथाः शाकपार्थिवादिवत् यद्वा घंटानांपंथाः तद्वतां हस्त्यादीनां ग्रहणं दशधन्वंतरो राजमार्गो घटापथः स्मृतश्च निचाणव्य ॥ ससर-
णं सप्तस्य सरंत्यत्र अनेन वा सृगतो इति हेराजपथमात्रस्याभिधाने ॥ तत् ससरणं पुरस्य नगरस्य चेतुःपुनिष्करमित्येकं नाम बुधैः ससरणं वर्तागजादीनाम-
संकुलं पुरस्योपस्करचोक्तमिति शुभ्र ॥ उपनिष्करं उपनिष्क्रियते सैन्ये हन्यते कहिंसायां १८ द्यावत्यादि पंचद्विवचननामानि द्यावाभूम्योः ॥ गंजेत्यादि त्रय-
क्षारसमुद्रस्य गंजास्वनौ सरागृहे रुमासूग्रीवदाष्टुषु विशिष्टलवणाकर इति मेदिनी मंदारुमेस्त्रियां अंगोपांगापेक्षया षष्ठिर्गं वात्र प्रधानमिति षष्ठिर्वर्ग-
तित्यपदेशः एवमन्यत्रापि मंतव्यं इति भूमिवर्गः पूः पिपतीति घृपालनपूर्णयोः ॥ पुरी पूर्यते पुरिरित्यन्यत्र ॥ नगरी नगा अत्यस्यां ॥ पन्नन पतंति जया-

घटापथः संसरणं तत्पुरस्योपनिष्करं १८ द्यावापृथिव्योरोदस्यो द्यावाभूमी चरोदसी दिवस्पृथिव्यो गंजातुरुमा-
स्याल्लवणाकरः १९ इति भूमिवर्गः पूः स्त्रीपुरी नगरी वा पत्तनं पुटभेदनं स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पु-
रं १ तच्छारवानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः यत्र ॥ पट्टनं ॥ पुटभेदनं पुराणि पत्राणि भिद्यंतेऽत्र भिदिरविदारणे ॥ स्थानीयं स्थानाय हि नं ॥ नि-

गमः नितरांगच्छत्यत्र इति सप्तनगरस्याभिधानानि ॥ पूः पुरो पुरी नगरी वा स्त्रियों पक्षे पुरं ॥ नगरं केचिदत्र भेदं चकुर्यथा यत्रानेकशिल्पिनोऽनेकदर्पिकादि-
व्यवहारस्तत्पुरादि यत्र राजा तदनुचराश्च संति तत्पुरं पत्तनादिसंज्ञं यत्पाकारादिर्विष्टं विस्तीर्णं पुरं तत्स्थानीयादिनामकमिति यन्मूलनगरादन्यत्पुरं तच्छारवानग-
रमित्यन्वयः ॥ शारवानगरं शारवेयनगरं इत्येकं नाम ॥ मूलनगरं राजधानी १ वेशः विशंत्यत्र विशाप्रवेशने ॥ वेश्याजनसमाश्रयः वेश्याजनस्य समाश्रयो वास-
स्थानं वेश इत्यन्यते इति द्वे वेश्यानिवासस्याभिधाने

अपण आसमतात्पणायतेऽत्र पणव्यवहारे॥निषद्यायां निषीदव्यस्याज्जना षड्विंशरणगत्यवसादनेषु इतिहेक्रव्यवस्तुशालायाञ्जभिधाने॥विप
णि-विपणव्यत्र पणव्यवहारे॥पण्यवीथिका पण्यानावीथिका इतिहेक्रव्यवस्तुशालापक्ते अभिधाने २ रथ्या रथवहतीति॥प्रतोली प्रतोलयती
तुल्यउन्माने॥विशिरवा॥इतित्रीणिग्रामाप्यतरमार्गस्यनामानि॥चय चियते चिन्चयने॥वप्र वप्रम्यावरणेवृदेभाकारेमूलवधनइतिधरणि इतिहेमा-
कारस्याभिधाने॥प्राकार प्राक्रियते दुकृन्करणे॥वरण वृणोतीति विन्वरणे॥शाल शल्यते शलगतो सालोवरुणसर्जयो इतिरभस इतित्रीणिग्र

आपणस्तुनिषद्यायाविपणि पण्यवीथिका २ रथ्याप्रतोलीविशिरवास्याञ्चयोवप्रमस्त्रियां प्राकारोवरण शाल
प्राचीनंप्राततोइति ३ भित्ति स्त्रीकुड्यमेडुक्यदतन्यस्तकीकस गृहगेहोदवसितवेशमसद्यनिकेतन ४

ष्टिकाकटकादिरचितवेष्टनस्यनामानि॥प्राचीन प्राचीयते चिचयते नगरादे प्रातभागेयाइति वेशनवेणुकटकादीनातत्याचीनमित्यर्थ ॥प्रातत ॥
इति विद्यतऽनया वृन्वरणे॥भित्ति भिद्यते भिदिरविदारणे॥भित्ति कुड्येप्रभेदचेतिहेम॥कुड्य कुड्यांसाधु कुड्यतेवा कुडुकार्कश्ये हेभित्ते अ
भिधाने॥एडुक इड्यतेइडस्तुतो॥अतन्यस्तकीकस अतन्यस्तानिकीकसानिअस्थीनिदास्यार्थयत्र तत्एडुक कीकस कठिनद्रव्यस्यउपलक्षणा ए
कजाग्र॥गृह गृण्हाति गृहउपादाने॥गेह गेनगणेशेन ईत्यने काम्यते इहचेष्टाया गोगणेशोगधर्वोवा॥उदवसित ऊर्ध्वअवसीयतेस्म पिन्ववधने
॥वैश्म विशत्यत्र विशप्रवेशने॥सद्य सीदत्यस्मिन्ननिकेतन निकेत्यतेऽस्मिन् कितनिवासे ४

निशान निशायामम्यतेस्म अमगत्यादौ ॥ पस्त्यं वसनेसाधु ॥ सदनं मीदंत्यत्र ॥ भवनं भवनंसदनेभावइतिहंग ॥ आगारं आअम्यने आगनुदित्तार्थ
 गतो ॥ मंदिरं मद्यते सप्यते मदिस्त्यादौ मंदिरोमकरावासेमंदिरंनगरेगृहइतिहेमः ॥ गृहाः तत्रगृहशब्दस्तत्रहृत्वेनित्यंपुंसिचचात्कृलंपि ॥ निवाय.
 निवीयते धान्यादिकमत्र चिचयने ॥ नित्यं निलीयते च लिङ्गलेपणे ॥ आलय. इतिघोडशगृहग्याभिधानानि ५ वासः वसंत्यत्र ॥ कुरी कुरी कुरि
 क्षीप्ति कुरकोटल्ये कुरीशब्दस्तद्वयोः स्त्रियांतुकुदी कुरिश्च पुंसिकुटः कुटः कोटेपुमान्स्त्रीकुटः स्त्रीपुंसयोर्गृहइतिसेदिनी ॥ शाला शालत्यत्रश
 लीप्ति कुरकोटल्ये कुरीशब्दस्तद्वयोः स्त्रियांतुकुदी कुरिश्च पुंसिकुटः कुटः कोटेपुमान्स्त्रीकुटः स्त्रीपुंसयोर्गृहइतिसेदिनी ॥ शाला शालत्यत्रश

निशान्तपस्त्यसदनभवनागारमंदिरं गृहाः पुंसिचचात्कृल्येननिकाय्यनित्यालयाः ५ वासः कुरीद्वयोः शालाशपा
 संजवनंतिव चतुःशालंमुनीनांतुपर्णशालादजोस्त्रियां ६ चैत्यमायतनंतुल्येवाजिशालातुमंदुग

लयतो ॥ सभा सहभांत्यत्र इतिस्त्रभागृहम्यचत्वारिनायानि गृहादिसमाग्यानिविंशतिर्नायानिगृहम्यंत्यत्ये ॥ गजवनं सम्यदजमित्यत्र मुगती ॥ न
 तुःजपनं चतसृणांशालानांसमाहास्यतु शालं इतिहेअन्योन्याभिमुखशान्दान्तनुष्कम्याभिधाने ॥ पर्णशाला पर्णापरितागाला ॥ उल्लं. उल्लं
 यते उल्लंत्तुणपर्णादिरितिदेशिकांशः इतिहेमुनिगृहम्यनामनी ॥ चैन्यं चीयते ॥ आयतन आयतने च यतिप्रयत्ने इतिहेयनायनपादस्य ॥ वाजि
 रत्नं वाजिनाशाला ॥ मंदुरामदंत्यत्र मदिस्त्यादौ मदिगवाजिशान्दायाशयनीयार्थवस्तुनीत्यक्तत्वाद् इतिहेअग्रशान्दाया अभिधाव

आवेशन आविशाल्यत्र विशप्रवेशने आवेशनं शिल्पिशाले भूतावेशमवेशयारिति विश्वमदिन्यो ॥ शिल्पिशाला शिल्पिनाशाला शिल्पशानेत्यपि पारं तत्र शिल्पस्य शालेति तु स्वामी इति द्वे स्वर्णकारादीनां शालाया अभिधाने ॥ प्रपा प्रपिवत्यस्यावाधाने ॥ पानीयशालिका पानीयम्यगालिका इति द्वे पानीयस्य शालाया पाणपोहीति प्रसिद्धाया अभिधाने ७ छात्रादिनिलयः शिष्यादीनां गृहमठ इत्युच्यते मठस्य च मठमदनिवासयो यद्वा मठमिति निवासयति ॥ छात्रातेवास्यादियं पापमित्राजकक्षपणकारादीनां तेषां निलय इति वा आदिना कापालिकादिसंग्रहः ॥ गजा गजत्यस्या गजिशब्दार्थं गजाखने सरागृहं गजस्यालुसिरोदायो भाडागारतुनस्त्रियामिति विश्वमेदिन्यो ॥ मरिसागृहं मरिसाया गृह इति द्वे मरिस्यानस्य अभिधाने ॥ गर्भागारं गर्भरवागारं ॥ वासगृहं वासस्य गृह इति द्वे

आवेशन शिल्पिशाला प्रपा पानीयशालिका ७ मठ छात्रादिनिलयः गजा तु मरिसागृहं गर्भागारं वासगृहं मरिसागृहं
तिकागृहं कुट्टिमोऽस्त्रीनिवृत्ताभूश्च द्रशाला शिरोगृहं ८ वातायनगवाक्षोऽथ मण्डपोऽस्त्रीजनाश्रयः

गृहमध्यभागे स्यात् अभिधाने ॥ अरिष्टं नास्ति अरिष्टमत्र यद्वा नरिष्यते स्य द्विस्तेरिति शेषः रिषहिसाया अरिष्टालशानेलिवेफेनिलेकाकककयो अरिष्टमशफेनके सूतिकागारं आसव इति विश्वमदिन्यो ॥ सूतिकागृहं सूतेवस्मृतिवातस्यागृहं इति द्वे प्रसवस्थानस्याभिधाने चत्वारोऽपि पर्याया इत्यन्ये ॥ कुट्टिमं पाषाणादिनिवृत्ताभूः सकुट्टिम इत्येकं भूमिगृहनक्षत्ररतिप्रसिद्धस्य नाम ॥ चंद्रादिद्वयगृहोपरिननगृहस्य नाम ॥ वातायनं वातस्थायनं ॥ गवाक्षं गवाक्षी इव गवाक्षी शक्रवारुण्या गवाक्षी जातके कपाविति विश्व इति द्वे गवाक्षस्य द्वारोका इति प्रसिद्धस्याभिधाने ॥ मण्डपं पारक्षणे मण्डिभूयायाच ॥ जनाश्रयं जनानां आश्रय इति द्वे मण्डपस्याभिधाने ॥

धनिना धनवता वास गृहतत्हर्म्यादि हरतीति मनः तद्ग्रहरणे आदिना स्वस्तिकादालिकादेर्गृहणं ॥ देवानां राज्ञा च गृहं प्रासादः प्रसीदति मनोत्र एकं नाम ॥ सौ-
 धः सधान्तेपोऽस्थास्ति यद्वा सधया लिप्तः ॥ राजसदनं राज्ञः सदनं योग्यत्वात् ॥ यद्वा सदनानां राजा इति राजसदनं ॥ उपकार्या ॥ उपकारिका उपकरो-
 तीति इति च त्वारिराजगृहस्थनामानि ॥ स्वस्तिकः स्वस्तिक्षेमं कायति कैशब्दे ॥ सर्वतोभद्रः सर्वतोभद्रमत्र ॥ नद्यावर्तः नदयतीति नदी आवर्तोऽत्र १० विच्छं-
 दकः विशिष्टः छिंदोऽत्र यद्वा विशिष्टान्छंदयति साभिलषवान्करोति ॥ प्रभेदाः प्रकर्षः भेदो येषां स्वस्तिकादय ईश्वरसदानां राजगृहाणां प्रभेदाः भवेति ॥

हर्म्यादिधनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजां ९ सौधोऽस्त्रीराजसदनमुपकार्योपकारिका स्वस्तिकः सर्व-
 तोभद्रो नद्यावर्तदयोपि च १० विच्छंदकः प्रभेदा हि भवन्तीश्वरसदानां रुच्यगारं भूभुजामंतः पुरं स्यादवरो-
 धनं ११ शृङ्खलं तश्चावरोधश्च स्याददृक्षो ममस्त्रियां प्रघाणप्रघणालिंदालिंदारप्रकोष्ठके १२

भूभुजा रुच्यगारं स्त्रीणां भगार अंतःपुरं ॥ अवरोधनं अवरुध्यतेऽत्र ११ शृङ्खलः शृङ्खलः अंते समीपे यस्य ॥ अवरोधः अवरुध्यतेऽस्मिन् इति च त्वारिना-
 गानि ॥ अदृक्षः अस्यते अदृक्षः अतिक्रमणे अदृश्यतीति वा ॥ क्षौमं क्षुबंत्यत्र दुक्ष्मशब्दे इति द्वे हर्म्यादिपृष्ठस्य उपरि गृहस्य माडी इत्यादिरव्यातस्य अभिधाने ॥ प्रघाणः
 हन्यते नाड्यते आगारे कदेशो ॥ प्रघणः प्रघाणश्चेति साधुः प्रघणो लिंदकेताम्रे कलशे लोहमुद्गर इति हैमः ॥ अलिंदः अल्यते भूष्यते अलभूषणादौ ॥ आलिं-
 पि गृहे कदेशो आलिंदः प्रघाणः प्रघणस्तथा इत्यमरमाला इति त्रीणि द्वाराग्रवर्ति चतुष्कस्य नामानि १२

गृहावग्रहणी गृह अवग्रह्यते नया गृहउपादाने ॥ देहली देहलातीति लादाने इति हेगृहद्वाराधोभागस्य इत्याहनिशसिद्धस्य व्यभिधाने ॥ अंगणं अंगं स्य च
अगिगते अगणं पागणीयानकायिन्यामगनायते इति नातवर्गे विश्व ॥ चत्वर चत्वन चतियाचने ॥ अजिर अनव्यम अजगतो इति नीणि पागणस्याभिधाना
नि ॥ शिला शिलति शिलउछे इत्येकद्वारस्तभापास्थितकाष्ठस्य नाम ॥ नासा नास्यते णासृशब्दे इत्येकनाम द्वारस्तभोपरिस्थितस्य दारुण इति १३ प्रच्छन्नं
प्रकर्षणछन्न ॥ अन्तर्ह्यर अन्तस्थितं द्वार शक्यार्थिवादिवत् इति हेगृहद्वारस्य ग्विद्वीसप्तस्य अभिधाने ॥ पक्षद्वार पक्षपार्श्वद्वार ॥ पक्षक पक्षद्वार इति हेगृ

गृहावग्रहणी देहल्यगणचत्वरजिरे अधस्ताद्वारुणिशिलानासादारुपरिस्थित १३
प्रच्छन्नमतर्ह्यरस्यात्यक्षद्वारतुपक्षक वलीकनीधेपटलप्रातेथपटलछदि १४

र्षद्वारस्याभिधाने प्रच्छन्नमतर्ह्यरस्यात्यक्षद्वारतुदुच्यते इति कात्याय पक्षद्वारपूर्वान्वयीत्यन्ये ॥ वलीक वलति आहणाति भित्त्यादि वलसवरणे ॥ नीध
नितराधियते घट्ट अवस्थाने निश्चयेन धरति जलपिपित्वा ध्वधारणे इति हेगृहद्वारनस्य भित्तिबहिर्भागस्य वलचणपट्टो इति रव्यातस्याभिधाने ॥ पटल
प्रात पटलस्य छदिष प्राते ॥ पटल पटलति लाआदाने पटलतिलवने चरोगे छदिषिसचये पदिके परिवारे च निर्हेम ॥ छदि छदयति छद अपवारण
इति हेगृहद्वारनस्य शाकार इति रव्यातस्याभिधाने छदि सानं स्थिया छदिषौ १४

गोपानसी गोपायति गुपूरक्षणे यद्वा गवांगोभिर्वापानंगोपानंकिरणानांगृहण किरणैर्वातस्थितिनिवर्तयति ॥ वलभी वलत्रि वलसवरणे वलभिः वलभी इति
 मूर्धन्यमध्योपि शृङ्गांतैवलभीचंद्रशालेसौधोर्ध्ववेषमनीतिरभसः ओकोगृहंपितृचालोवलभीचंद्रशालिकेतित्रिकांडशेषः ॥ वक्रदारुणि वक्राणिदारु-
 णियस्मिन् इतिहेच्छादनार्थयद्वाकदारुतत्रअभिधाने पटलाधारभूतवक्रकाष्ठइत्यर्थः पटलाधारवशापंजरस्य ओमणकडणीवांसाइतिप्रसिद्धस्य सज्जा-
 इत्यपिमंतं ॥ कपोतपालिका कपोतानांपालिका कपोतान्पालयतिवा ॥ वितंके विशेषेणटंक्यतेऽत्र टकिबंधने इतिहेसौधादोकाष्ठादिगचिनपक्षिगृहस्या
 भिधाने १५ हाः द्वारयति हवरणे यद्वा द्वार्यते ॥ द्वारं ॥ प्रतीहारः प्रतिहियते इतित्रयंद्वारस्थनामानानि तत्र हाः स्त्रियांरेफांतः ॥ वितर्दिः विगत्रातर्दिर्हि

गोपानसीतुवलभीच्छादनेवक्रदारुणि कपोतपालिकायांतुवितंकेपुंनपुंसकं १५ स्त्रीहार्द्वारंप्रतीहारः स्याद्वितर्दि
 स्तवेदिका तोरणोऽस्त्रीबहिर्द्वारंपुरद्वारंतुगोपुरं १६ कूटंपूर्वद्वारिथद्धस्तिनरवस्तस्मिन्नथविषु साऽस्या तर्दिर्हिसायां ॥ वेति
 का विदंत्यस्यां ॥ विदुलाभे इतिहेवेद्याः नामनी अंगणादिषु कृतस्योपवेशस्थानस्येतिवा वितर्दिः स्त्रीवितर्दीइत्यपि ॥ तोरणः तुरंत्यत्र तुरत्वरणहिंसयोः
 तोल्यंत्यजेतिवा तुलउच्माने रलयोरेकत्वं ॥ बहिर्द्वारं बहिःद्वारं इतिहेतोरणस्य द्वारबाह्यभागस्याभिधाने ॥ पुरद्वारं पुरस्यद्वारं ॥ गोपुर गोपायतीति गु-
 पुरक्षणे यद्वा पुत्यते पुल्महत्वेरलयोरभेदः गोभिःपुरं इतिहेनगरद्वारस्याभिधाने १६ कूटंपुरद्वारि नगरद्वारेस्तरवेनावतरणार्थंकृतस्यकृत्रिष्यनिष्ठा
 रयमृत्तिकापुंजस्यचकूटंसहस्तिनरवइत्युच्यते हस्तिनः नरवइव हस्तिगानरवन्वतइतिवा खलुअवदारणे इत्येकं नाम

कपाट कयान शिरोरापाटयति पदगतो कवाटमित्यन्ये तत्र कवरनी वटनेने कवशाब्दप्रतीतिना कुशब्दे ॥ कवाटश्च कपालम्बत्रिपुस्यादररनेतिवाच्यम्पति. कवाटश्चाय
रमिति विकलधोषः ॥ अरर इति ह कवाट इति रव्यातस्याभिधाने ॥ तद्विष्कम्भ तस्य कपाटस्य अवष्टम्भकयन्तु सर्वतर्गलमित्युच्यते १७ आरोहण आम्त्यतः नेन रुद्रमादुर्भा
वे ॥ मोपाने इति हे सोपानस्य पाचरी इति रव्यातस्याभिधाने ॥ निश्रेणि नियताश्रेणि पंक्ति चस्या ॥ अधिरोहिणी अधिकृत्यते नया इति ह्यनिमणि शिरो इति रव्या
तस्य ॥ समार्जनी संयुज्यते नया मृज्जशब्दो ॥ शोधनी शोध्यते नया शोधनी चेत इति हे सारणी केरसुणो इति रव्यातस्य अभिधाने ॥ सकर सवीर्यते हविसेपे
सायावा ॥ अवकर अवकीर्यते इति ह्य १८ मुरव मुरव उपाये मारभे प्रेष्ठेनि सरणास्य योरिति हे म ॥ नि सरण नि सरत्यनेन सगतो इति ह्य गृहादेर्मुखफलस्य हाग

कपाटमररतुल्येतद्विष्कम्भोऽर्गलनना १७ आरोहणास्यात्सोपाननिश्रेणिस्त्वधिरोहिणी समार्जनीशोधनीत्सकरोऽ
वकरस्तथा १८ क्षिप्ते मुरवनि सरणसन्निवेशो निकर्षण. समौ सवसथ ग्रामौ वैश्वभूवास्त्वरस्त्रिया १९ ग्रामात उप
शल्यस्यात्सीमसीमेस्त्रिया मुभे प्रदेशस्य उसदार पुटीलदाग इति रव्यातस्य नामनी ॥ सन्निवेश सति विशतेऽत्र विशाप्रवेशने ॥ निकर्षण
कर्षणाभिर्गति इति ह्य समीचीनवासस्थानस्य पुरादौ गृहादिरचनापरिच्छिन्नदेशस्येत्यर्थः ॥ सवसथ सवसत्त्वं वसनिवासे ॥ ग्राम ग्रमते ग्रस्य अदने इति हे ग्रामस्य
नामनी ॥ वशुभू वैश्वमनोभू ॥ वास्तु वसत्यनेति वास्तुरुच्यते इति हे गृहस्वनावच्छिन्नभूमे नामनी १९ ग्रामाते ग्रामस्य अत तत्र ॥ उपशल्य शल्यमुपगत ग्रामग
ण्यचोपलक्षणे अतएव उपकटोपशल्ये हे इति त्रिकाडशेष ग्रामातमुपशल्यमित्यपि पाठ ॥ तत्र ग्रामस्यात समीप ॥ सीम ॥ सीमा सीयते विज्वधने नामन् सीम
इत्यादिना निपात इति हे ग्रामादेर्मर्यादाया अभिधाने ॥ पूर्वोक्तकारात उपेदे स्त्रियाम्

घोषः घोषनिगावोऽत्र घुधिरविशब्देने अन्यमनेशब्देति ॥ आभीरपल्ली आभीराणापल्ली आभीरपल्लिरित्यपि पाठ कुटीशायकयोः पल्लिरिति शाश्वतः इति द्वे गोपा-
लग्रामस्य तद्देहस्य वा अभिधाने ॥ पक्कणः पञ्च पचन्तीति पञ्च क्विप् कणाद्यत्र ॥ शबरालयः शवरांति शवरा तेषामालयः इति द्वे पितृग्रामस्य २० इति पुरवर्गः
महीध्रः महीधरति धृञ्धारणे ॥ शिखरी शिखरमस्यास्ति शिखरी स्यादपामार्गेशैलपादपयो पुमान् ॥ क्ष्माभृत् क्ष्माविभर्ति डूभृन्धारणपोषणयोः ह्रियन्ते
तद्भ्रहरणो ॥ अहार्यः नहार्यः ॥ धरः धरति धृञ्धारणे ॥ धरः कूर्माधिपे गिरी ॥ पर्वतः पर्वणि सत्यत्र यद्वा पर्वति पर्वण्यरणे ॥ अद्रिः अद्रिः अद्यते वा अदभक्षणे ॥ गोत्रः
गोत्रायते त्रैडपालने गोत्रं क्षेत्रे त्वये छत्रे संभाष्ये बोधवर्त्यनो वनेनास्मिन् गोत्रो द्रोगोत्राभुविगवांगणे इति हेमः ॥ गिरिः गिरति गृणाति वा गृनिगरणे ॥ ग्रावा ग्रस-

घोषः आभीरपल्ली स्यात् पक्कणः शबरालयः २० इति पुरवर्गः महीध्रेशिखरिक्ष्माभृदहार्यधरपर्वताः अद्रिगोत्रगिरिग्रा-

वाऽचलशैलशिलोच्चयाः १ लोकालोकश्चक्रवालस्त्रिकूटस्त्रिककुत्समौ ते ग्रस्तु अदने ॥ अचलः नचलति चलकंपने अचलस्तगि-
रि कीलयोः अचलाभुवीति हेमः ॥ शैलः प्रचुराः शिला संत्यत्र ॥ शिलोच्चयः शिलाभिरुच्चयते चिञ्चयने इति त्रयोदश पर्वतसामान्यस्याभिधानानि १ लो-
कालोकः लोकालोकोऽप्रकाशोऽधकारावन्नस्तः लोकदर्शने अंतर्बहिः सूर्यकिरणाभ्यां स्पर्शास्पर्शाभ्यां ॥ चक्रवालः चक्रं भूमंडलं बलते बलवेष्टने डल्योरेक-
लसारणाच्चक्रवाडोऽपि यद्वा चक्राकारेण वाडते वाड आप्लाव्ये चक्रवालमस्यास्ति इति वा चक्रवालो द्विभेदे स्याच्चक्रवालंतुमंडल इति हेमः इति हेमसप्तद्वीपव-
त्पाभूमे प्राकारभूते गिरी नामनी ॥ त्रिकूटः त्रीणि कूटान्यस्य त्रिकूटं सिधुलवणो त्रिकूटः पर्वतानंतर इति हेमः ॥ त्रिककुत् त्रीणि ककुदसदृशा निशृंगाण्यस्य इति
हे त्रिकूटाचलस्थनामनी

अस्त असतिस्म असदीमा यद्वा अस्यनेस्म अससोपणो अस्तक्षितेप्यवसितेचिषुनापश्चिमाचसेदतिविश्वमेदिन्यो ॥ चरमस्याभूत् चरव्यञ्च चरगतो
 द्वे अस्ताचलस्य नामनी ॥ उदयः उद्यतिग्रहा अस्मात् रणगतो उदय पर्वतोन्नद्धोरिति हेम ॥ पूर्ववर्षत रतिरेतदयान्नस्यनामनी २ हिमवान् हिममस्तत्र ॥ निषध
 निषीदति निषध कठिनेदेशे तद्गजेपर्वनातरे रतिविश्वमेदिन्यो ॥ विध्य विरुद्धायाति और्विनाया ॥ मान्यवान् माल्याकारतास्यास्ति ॥ पारिपावक परिनोयान्
 गारयन्त पारियात्रिक इत्यपि पाठ ॥ गधमादन गधेन मादयति गधमादन रति सुहिं गोघ्नान्यत्र स्याद्गधमारुतेभृगे गधकेवानरातरे स्त्रीसरायानगेन स्त्रीरतिमे
 दिनी ॥ हेमकूटः हेम कूटो राशिः हिमवानि ब्यादयः समपर्वतविशेषा आदिशब्दान्तरयदहंरचिन्मकूटमेनाकसत्यादियहण ॥ पाषाण पिनष्टि पिभूतचूर्णने च

अस्तरक्तचरमध्माभूद्दय पूर्वपर्वत २ हिमवान्निषधोविध्योमान्यवान्पारियात्रक गधमादनमन्येचहेमकूटाद
 योनगा ३ पाषाणप्रस्तरग्रावोपलाशमान शिलाहवत् कूटोस्त्रीशिरवरभृगेषपातस्त्वतदोभृगु ४ हा पषत्त्वेन पषबाधेय

येच अणति अणशब्दे पाषश्चासौआणश्चपाषाण ॥ प्रस्तर प्रस्तृणाति स्तत्रआच्छादन ॥ ग्रावा गिरनिगृणातिवा गृनिगरणेशब्देवा यद्वा गिरति गृसेके
 अवति अक्षरसृणादौग्रन्थासाववाच ॥ उपल उपलति लाआदाने यद्वा पलति पलगतो ओशप्ता पल बोधक ॥ अश्मा अश्मते अश्व्याधौ सघातेच ॥ शि
 ला शिलति शिलउल्ले ॥ रषत् रणाति रविदारणे इति समपाषाणस्य शिलाहमदोस्त्रिया ॥ कूट कूटयति कूटदाहे कूट्यत्वा ॥ शिरवर शिरवाऽस्यास्ति ॥ शरा
 णाति शरदिशया शराप्रभुत्वैशिरवरेचिन्मकूटोऽलुथत्रके त्रयमपिषुन्नपुसकलिगमिति त्रीणिपर्वताश्रयाभिधानानि ॥ प्रपात प्रपतत्यस्मात् पतुगती ॥ अ
 तद नतदमत्र ॥ भृगु भृज्जति भृज्यतेवा असजपाकै त्राणिपर्वतस्यतनस्थानस्य ४

अद्रेर्निर्निमोमध्यभाग कटकश्चिप्रोच्यते कटति कस्यनेवा कटवर्षावरणयोः एकं पर्वतमध्यभागस्य नाशः ॥ स्त्रुः स्त्रोनिजलं स्त्रानिवा ष्णप्रस्रवणे ॥ प्रस्थः प्रनिष्ठ-
तेऽव प्रस्थोस्त्रियामानभेदे सानावत्यच्चवस्तुनि ॥ सानुः सनोति षण्णुदाने त्रीणि पुंनपुंसकलिंगानि समभूभागे पर्वतैकदेशे ॥ उत्सः उन्नतिजलेन उंदीकूद-
ने ॥ प्रस्रवणं प्रस्रवत्यापोऽस्मान् स्त्रुगणौ द्वेयत्रपानीयं निपत्य बहुलीभवति तस्य स्थानस्थाभिधाने ॥ वारिप्रवाहः वारिणः प्रवाहः ॥ निर्झरः ॥ झरः ॥ त्रीणि निर्ग-
तजलप्रवाहस्य झराश्चिप्रोच्यते स्थानाभिधानानि ॥ दरी दृणाति दविदारणे ॥ कंदरः कज्जलं दीर्यने ॥ इति द्वे पर्वतस्थगृहाकारकृत्रिमविवरस्थनामनी ॥ पाक्षिके

कटकोः स्त्री नितंबोद्रेः स्त्रुः प्रस्थः सानुरस्त्रियो उत्सः प्रस्रवणं वारिप्रवाहो निर्झरो झरः ५ दरी तु कंदरो वा स्त्री देवस्वान-
बिले गुहा गह्वरं गंडशैलास्तु च्युताः स्थूलोपलुगिरेः ६ खनिः स्त्रियामाकरः स्यात्पादाः प्रत्यंतपर्वताः उपत्यका द्रे-
सन्नाभूमिरूर्ध्वमधित्यका ७

कंदराभवति देवस्वानबिल देवैः स्वानं खनिनयनबिलंतस्मिन्बिले द्वे अभिधाने ॥ गुहा गाह्यते गाह्वि-
लोडने ॥ गह्वरं देवस्वाते बिलं गुहेति गह्वरबिलदं मयोरिति शाश्वतः ॥ गिरेः सकाशाच्च्युताः पतिनाये स्थूलपाषाणास्ते गंडशैला इत्युच्यते गंडा इव शैलाः
शैलानां गंडा इव ६ खनिः खन्यते खनु अवदारणे ॥ आकरः आकुर्वत्यत्र आकीर्यते धातवोऽत्र वा कृत्रिमैरेव खानिरित्यपि पाठः खनिरेव प्रनारवानिरिति
द्विरूपकोशः द्वैरत्राद्यत्यनिस्थानस्य ॥ पादाः पद्यंते एभिः पदगणौ ॥ प्रत्यंतपर्वता पत्यते महीभाषां समीपे ये क्षुद्राः पर्वताः इति द्वे पर्वतसमीपस्थक्षुद्रपर्वता-
नामभिधाने ॥ अद्रेः अधः सन्निहिताभूमिरुपत्यकेत्युच्यते ॥ अद्रेः रूर्ध्वायाभूमिः साऽत्यधिका ७

धातु भक्ष्यन्मन शिरादिमधातुवित्युच्यते आदिनाहरितासम्पर्णनाम्नादिग्रह अत्रैव मन्वर्णरीष्यताम्नादिहरितासम्पर्णनाम्ना गौरिकान्नकासीससीसलोहासदिरु
ला गंधकाः भक्ष्यतायाधातवोगिरिसम्पर्णनाम्नादिग्रह दधतिशोभापितिधातव- गौरिकतुविशेषणधातु धातुराब्देनैवमसिद्धत्वात् एकगोरुवाचरतिरव्यातस्पर्णा
म॥निकुञ्ज ॥कुञ्ज कुञ्जत्यत्र कुञ्जिअव्यक्तेशाब्दे हेलतादिपिहितोदरेइति लताद्याच्छादितगर्भअभिधाने विकल्पेनद्वयकूवावमपि आदिशब्देनतृणादीना
सग्रह ८ इतिशैलवर्ग अटवी अटत्यत्र अटगतौ ॥ अरण्य अर्यतेकगतौ ॥ विपिन विशेषेणपिबत्यत्रपिगतौ ॥ गहन गाहते गाहवितोदने कृच्छ्रगहनयो

धातुर्मन शिलाद्यद्वेर्गैरिक्तुविशेषत निकुञ्जकुजौवाकूवाबेलतादिपिहितोदरे ८ इतिशैलवर्ग
अटच्यरण्यविपिनगहनकाननवन महारण्यमरण्यानीगृहारामास्तुनिष्कृता १ आराम
स्यादुपवनकृत्रिमवनमेवयत् आमात्यगणिकागोहोपवनेवृक्षवारिका २

रितिनिर्देशात्तहस्व ॥ कानन कानयति दीपयतिस्मरादिक्रमितिशेष, यद्वा कज्जल अनन जीवनमस्येति ॥ वन वयति वनसम्पर्णनो वननपुसकेनीरे
सात्यकाननेइतिषट्अरण्यस्यनामानि तत्राटवीस्त्रिया ॥ महारण्य महच्चतदरण्यच ॥ अरण्यानी इतिहेमहारण्यस्यनामनी ॥ गृहारामा ॥ निष्कृता
कुटाहुहान्निष्क्रान्तानिष्कृता १ यन्कृत्रिमकृत्यानिर्वृत्तवनतत्र आराम आरमत्यत्र ॥ उपवन इतिहेनामनी ॥ वृक्षवारिकेत्येक वत्यते वटवेष्टने आमात्या
नावेश्यानाचयद्गोहोपवनेतस्मिन् २

यद्वात्त साधारणप्रमदाभिरन्यैर्वासहक्रीडाद्यर्थेवनतत्र आक्रीड आक्रीडत्यत्र क्रीडविहारे ॥ उद्यान उद्यांत्यत्र याप्रापणे ज्ञेयमाक्रीडमुद्यानमित्यमरमात्वाया
 मार्क्रीडम्यापिक्रीबलमुक्त उद्यानस्यान्निःसरणेवनभेदेप्रयोजने एतदुद्यान भतःपुरोचित राजीनामेवक्रीडायासुचितंचेत्यमदवनस्यात् उद्यापोरितिह-
 स्व. ३ वीथी वीथ्यते विथुयान्ने ॥ आलिः अलति अलभूषणादौ ॥ आवलि. आवलति वल्संवरणे ॥ पंक्ति. पचते पचिविस्तारे ॥ श्रेणी श्रियते श्रिञ्जसे-
 वायां पचपक्तेः नामानि ॥ लेखना रेखा लिख्यते लिख अक्षरविन्यासे ॥ राज्जि. गज्जति राज्जदीप्तौ द्वेलेखनामनी ॥ सातरापक्ति निरतरात्लेखावा ॥ वनसमूहे

पुमानाक्रीडउद्यानंराजःसाधारणंवनं स्यादेतदेवप्रमदवनमंतःपुरोचितं ३ वीथ्यालिरावलिःपंक्तिःश्रेणीलेखास्त
 राज्ञयः वन्यावनसमूहेस्यादंकुरोऽभिनवोद्भिदि ४ वृक्षोमहीरुहःशारवीवितपीपादपस्तरुः अनोकहःकुटःशालःप
 लाशीद्रुद्रुमागमाः ५ वनानासमूहेवन्या ॥ अभिनवोद्भिदि उद्भिनत्तिभुव भिदिरविदारणे अंकुरइत्येक अव्ययते अकित्क्षणे अकुञ्ज्वाकु

कुर. प्रोक्तइतिहलायुध ॥ वृक्ष. वृक्षति वृक्षवरणे ॥ महीरुह मत्तारोहति रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावेच ॥ शारवी शारवाऽस्यास्ति ॥ वितपी वितप-शारवाविस्तारोऽस्या-
 स्तीति अतइतिउनो पादप पादे पिबति पापाने पादपोवृक्षपीठयोरितिहैम ॥ तरु. तरति तृप्नवनतरणयो ॥ अनोकह अनम शकटस्याकंगतिहति ॥ कुट कुटति कुट-
 कौटिल्यं शालः शालइत्यपिपाठ शाल सर्जतरोवृक्षमात्रप्राकारयोरपीति शाल-पादपमानेस्यात्प्राकारइतिगोटीनी विश्वप्रकाशो ॥ पलाशी पलाशानिसत्यत्र
 पलाशीवृक्षरक्षसोऽगितिविश्वमेदिन्यौ ॥ द्रु ॥ द्रुग द्रुशब्दान्मप्रत्यय ॥ अगम गच्छति गम्यगती इतित्रयोदशवृक्षनामानि ५

के

पुष्पाज्जातैः फलेरुपलक्षितारशो नानस्यस्य वनस्पदोभावा इत्येकमाश्रदेर्नाम ॥ अपुष्पात्पुष्पविनाज्जातैस्तैः फलेरुपलक्षितो वनस्पति इत्येकपनसो ह
वरदेर्नाम ॥ दुममानेऽपि वनस्पतिः वनस्पतिर्नाहुमाने विना पुष्पफलद्विमर्शति मेदिनीकोशात् ॥ फलपाकानां फलपाकावयवोयासाता ओषध्य भवति
ओष प्रोपोदीर्घार्थाधीयतेऽत्र ह्रस्वाच्चारणपाषण्यो इत्येकब्रीहियवादेर्नाम ॥ अवध्य नवध्य अवध्य ॥ फलेग्रहि पत्तानि गृण्हाति गृहउपादाने इति
हेययावालपलधरस्यनामनी ६ वधेसाधु वध्य ॥ अप्लुत नफलान्यस्य ॥ अवकशी अवसन्ना केशायस्य सौमित्रदद्यात्त्वेनास्यसोवकेशोदत्त्याद्या इति

वानस्पत्य फले पुष्पातेरपुष्पादनस्पतिः ओषध्य फलपाकानां स्युरवध्य फलेग्रहि ६ वध्यो फलोवकेशी च फलवान्फ
लिनफली प्रफुल्लोत्फुल्लसफुल्लव्याकोशविकचस्फुटा ७ फुल्लश्चने विकसिते स्युरवध्यादयस्त्रिषु स्थाणुर्वानाधुव श
कुर्हरवशारवाशिफ क्षप ८

त्रीणि कृतावपि फलरहितस्यनामानि ॥ फलवाद् फलानिविद्यते यस्य ॥ फलिन ॥ फली फलादिनि इति त्रीणि स-

फलस्याभिधानानि ॥ प्रफुल्ल प्रफुल्लति फल्लविकसने ॥ उत्फुल्ल ॥ सफुल्ल ॥ व्याकोश व्याकाशाव्याहन कोश सकोशास्थान् ॥ विकच विगतः कचोऽस्मात् ॥ स्फु
ट स्फुटति स्फुटविकसन स्फुटोव्यक्तप्रफुल्लयो ७ फुल्ल एतेऽष्टविकसितेषु पित्तस्य अवध्यादय अवध्योऽफल इत्यादयो विकसितातास्त्रिषु भवति ॥ स्था-
णु स्थाणु काले हरेषु मानस्त्रीधुव रतिर्हेम ॥ वानारूपभेदात्कीवल्ल ॥ ध्रुव ध्रुवति ध्रुवगतिस्पर्धयो पाठान्तराभिप्राय ॥ शकु शकनेऽस्मात् शकिशकाया त्री
णि शारवापत्ररहितवृक्षस्यनामानि ॥ ह्रस्वशारवाशिफ शारवाप्रसिद्धा शिफारक्षपूल ह्रस्वशारवागूलेयस्य सक्षप-स्यात् क्षोति दुक्षशब्दे एक ८

अप्रकांडे नविद्यते प्रकांडो यस्य तत्र ॥ स्तंभं निष्ठति प्रागतिनिष्ठो ॥ गुल्मा गुडानि गुडरक्षाराडनयोः कला रतिहेस्तु भग्निरुक्तम्यनागनी ॥ नदी नद्यते वद्धसंवरणे व
 द्नीतुवलि. सरणइतिवानस्पति. वल्लिरिति पाठ इति हे ॥ वननि प्रतनोति तनुविस्तारे पम्यतु वनतिर्वनतीस्तथेति हत्वा युध. व्रतति स्म प्रनानिन्या विस्तार इति हत्वा
 युध यद्वा व्रतमिव करोति ॥ लना लतति सौत्रां धातुर्वेष्टनार्थः श्रीणि लतामात्रस्य नागानि शारवापत्रप्रनयप्रतान. सोऽस्यास्ति ॥ वीरुत् विष्णुणा द्वि रूपिर आवर
 णे ॥ गुल्मिनी गुल्म. प्रतानोऽस्य स्या ॥ उत्प. उत्पत्ते उत् सौत्र आवरणार्थं राहार्थे वा शाग्नापत्रप्रनय प्रतान. सोऽस्य स्या. सा प्रतानिनी वीरुत्तद्विचयवा-

अप्रकांडे स्तंभगुल्मो वल्ली तु व्रतति लता लता प्रतानिनी वीरुत्तद्विचयत्वं पइत्यपि ९ नगाद्यारोह उच्छ्राय उत्सेधश्चो
 द्धयश्च सः अस्त्री प्रकांडः स्कंधः स्यान्मूला शारवा वधिस्तरोः १० समेशारवालते स्कंधशारवा शालेशिफाजटे

न्या ॥ शारवादिभिर्विस्तृता लता तवेत्यर्थः ९ नगाद्यारोह. नगस्य नरो आगे हण उच्यते आरोहोर्देर्घ्य उच्छ्राये स्त्री कल्यां माना वाद्यपि आगे हणो गजारां
 ह इति हेम. आदिशब्देन गिरिदेवा लयादितत्र ॥ उच्छ्राय उच्छ्रयण श्रिन् सवायां ॥ उत्सेध उत्सेधनं विभुगत्यां उत्सेधस्तूच्छ्रयं न स्त्री कृत्वा वमहनने पि नोति मे
 दिनी इति श्रीणि वृक्षादिर्देर्घ्यस्य नागानि ॥ प्रकांड प्रकांड्यते कडभोदने प्रकांडो निटपेश स्तंगुलम्ब. धांतरेतरो रिति हेम ॥ स्कंध स्कन्धते आरुत्यते म्कटिग
 तियोपणयो इति हेम रं मूलमारभ्य शारवापर्यंतं यो भागस्तस्य नागनी १० शाग्ना शागति शारव्यामो ॥ लता हे शाग्नाया अ० ॥ ग्वधशाखा ॥ शाला शा
 लन शालचलने हे प्रधानशाग्नाया अभि० स्कंधात्प्रथमोत्पन्नशाग्नाया इत्यर्थः ॥ शिफा शनं मोशी दुस्तपं शिफाजरायां मरिचिमागिकायां नमातरि ॥ जना
 जरीति जरसंघाते हेतुमूलस्य नागनी

ॐ शारवाशिफा शारवाया शिफामूल अवरोहइतिकथ्यते पारोगा पारवा इति प्रसिद्धस्यैकनाम ॥ मूला दक्षमूलमारज्याग्रपर्यंतगतलताशुद्ध्यादिरप्यवगहृत्क
 च्यतएव मूलादूर्ध्वगताशिफालतास्यादित्यपि ११ शिरोग्र श्रीयते श्रिन्त्रसेवाया शिरोग्रशिरवग्रप्राक्त ॥ शिरवरवाना शिरवाराति राद्यने ॥ मूल मूलति मूल
 प्रतिष्ठाया ॥ बुध वध्नाति वध्यतवा वधवधने ॥ अधिनामक अधेर्नामयस्य अधिर्नापादमूलया इति त्रीणि वृक्षादेर्मूलस्य नामानि ॥ सार मगति कान्तात मृगता
 ॥ मज्जा मज्जाति तनमज्जानात नरिपुसि कन्दिदावनाऽपि दृश्यते भागमज्जाममौलवल्ली इति पाठ दुमस्त्रोशब्दौ इति ह्यवृक्षादे स्थिराशोगाभार्दतग्या
 तम्यनामनी ॥ वृक् ॥ वल्क ॥ वल्कल वलति वलसवरणे इति त्रीणित्वन अभिधानानि तत्र वल्कादिद्वयं क्लृबपुसौ १२ काष्ठ काश्यते काश्चदामौ काष्ठदारुणि

शारवाशिफाऽवरोहस्यान्मूलाच्चाग्रगतालता ११ शिरोग्रशिरवरवानामूलबुधोऽधिनामक सारोमज्जानरित्वकस्त्री
 वल्कवल्कलमस्त्रिया १२ काष्ठदार्विधनत्वेधइध्यमेध समित्स्त्रिया निष्कुह कोटरवानावल्लुरिर्मजरिस्त्रियो १३

काष्ठातुप्रकर्षस्थानमात्रकइति हेम ॥ दारुदीर्यते इति दारु पुन्यपुसकयोर्दारुरिति त्रिकाडशेष इति हवाष्ठमानस्यनामनी ॥ इधन इधेऽग्निग्नेन अग्निदीप्तो
 ॥ एध एधतेऽनेन ॥ इध्य इध्यतेऽनेन ॥ एध अग्निदीप्तो ॥ समित समिध्यतऽनया इति पञ्चशब्दकाष्ठादेर्गमि आद्यत्रयअग्निसदीपनतृणकाष्ठादे जलवण इति
 प्रसिद्धस्थाभिः अन्यद्वययानादोह्यमानसमिदादेरिति प्राक्त तत्र आद्यगंध शब्द मात क्लृबे अन्यस्त्वदत पुसि समित्शब्दोद्भूत ॥ निष्कुह निम्बयेन बुहय
 तं कुहविस्मापने ॥ काटर काटराति राद्यने इति हेमक्ष गतबिलस्यना ॥ काटरवाना ॥ वल्लि वलति वल्लमवरणे ॥ कृच्छति कृगतौ यदा वल्लमृच्छति ॥ मज्जर मज्जु
 तमृच्छति कर्दिकागदक्तिन इति सूत्रात् वल्ली मज्जरी इत्यपि हेतुलस्यावेर्गभनवात्तिदि केसर इति ग्यातम्या १३

पत्र पतति पलगतो पत्रतुवाहनेपर्णेऽस्यात्यक्षेशरपक्षिणोः ॥ पलसुन्धानमांसयो ॥ पलाश पलंमांसं अश्नाति अशभोजने पलाशंचदलेऽस्मृतमिति हेमः ॥ छ
दन छाद्यतेऽनेन छदअपवारणे ॥ दल दलतीति दलविदारणे ॥ पर्णे पिपति पृथालनपूरणाय यद्वा पृणति पृणप्रीणने पर्णस्त्रिपत्रेपर्णंतुपत्रेइति हेम ॥ छद छाद्यतेऽनेन
छाद्यतेऽनेनवा ॥ पल्लव पल्यते लूयते पलगतो लूच्छेदने ॥ किसलयं किंचित्सलति पलगतो किसलयमपीति द्वेपर्वादिसुतशाखायाः पर्वणि अभिधाने तत्र किसलयं
मेकूबेच पुंसि कूबेचपल्लवइतितुव्याडिः ॥ विस्तारः विस्तरणमस्त्यस्य स्तृञ् आच्छादने ॥ तस्यैव शाखापल्लवसमुदायलक्षणआभोग विरपः प्रोच्यते विटान्
पाति पारक्षणे इत्याद्यूत्य विरपोनस्त्रियांस्तंबशाखाविस्तरपल्लवइति मेदिनीकोशः शाखायां पल्लवेस्तंबेविस्तारे विरपोस्त्रियामिति रभसश्च पल्लवादिचतुष्टय

पत्रंपलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान् पल्लवोऽस्त्री ॥ किसलयं विस्तारो विरपोऽस्त्रियां १४ वृक्षादीनां फलं सस्यं वृत्तं प्रसव
बंधनं आमैफलेशलादुःस्याच्छुब्धेवानमुभे त्रिषु १५ क्षारको जालकं कूबेकलिकाकोरकः पुमान् मेकार्द्यं कंवा अत्रैवं स्कंधाद्
ध्वं तरो शाखाकटको विरपो मतइति कात्या १४ केचित्तु वृक्षादीनामिति पूर्वेणापि सन्नति ॥ वृक्षादीनां फलं फलति फलनिष्पत्तो सस्यामित्यच्यते षपसस्तिस्व
मे तालव्यपाठेशसहिंसायां ॥ शस्यते एकं ॥ प्रसव पुष्पादिः बध्यते येन तत्तत्तमुच्यते ॥ वृणोति वृत्रवरणे एकदेहदेखइति रव्यातस्यानाय ॥ आमै अपक्वे फलेशला
दुरिति प्रोक्तं नाम शलति शलचलने अटति अटगतो शलश्चासावदुश्च ॥ शक्वं फलेवानभित्येकं नाम ॥ वायतिस्म पै ओ वै शोषणे वानं शक्वं फलेशक्वे सीवने गम
नेकटे जलसंप्लुतवातोर्मिस्तरंगासौरभेषु चेति हेमः उपेशलादुवाने त्रिषु १५ क्षारक क्षरति क्षरसचलने जालक जालमिव इति हेनवकलिकाया अ० ॥ तहंतस्येत्ये
कं ॥ कलिका कलगतो ॥ कोरकः कुर्यते कुरशब्दं हेअविकमितकलिकाया नामनी ॥

गुच्छक गुध्यत गुधिपरिवेष्टने स्तबकेदारभेदेन गुच्छस्तवेऽपि कीर्तित इति रुद्र ॥ स्तवक स्तूपने पुञ्स्कृती नुम्पत्ययः यदा तिष्ठति इति विग्रह इकविकारिणि
 राकीर्णस्य पल्लवग्रंथं नामनी केचित् विकसान् पुरवकलिकाया पुष्पादिस्तवके गुच्छ इति तात्पर्यात् इति देव ॥ कुड्यल कुड्यते कुरति वा कुरच्छेदने कौटिल्ये वा सु
 कुत्त गुचति कलिकाल सुचमोक्षणे इति हेर्द्विहिकसितकलिकाया नामनी १६ समनस स्मृयन्त्यते आभि ॥ पुष्प पुष्पति पुष्पविकसने प्रसून प्रसूयते सा ॥ कु-
 सम कुस्यति नुसस श्लेषणे उमप्रत्यय कुसमस्त्री रत्ने नैत्ररोगयोरित्युक्त ॥ सम सर्वसाधुसमानेषु समस्यादभिधेयवत् इति मेदिनी कुसमसममित्यपि पा
 ठ मूष्मिन्त्रिया समनस इति रत्नकोश स्मनना पुष्पमा लुप्तोस्त्रिया मिति मेदिनी कोश ॥ मकरद मकरमपि यति कामजनकत्वात् दो अवरवद्धने यद्वा मकरम

स्याद्गुच्छकस्तस्तवक कुड्यलोऽमुकुलोऽस्त्रिया १६ स्त्रिय-समनस पुष्पप्रसूनकुसमसम मकरद सुष्परस पराग

समनोरज १७ द्विहीनप्रसवे सर्वहरीतक्यादय स्त्रिया आश्वत्थवेणवप्लाक्षनैयग्रोधैर्गुदफले १८ प्यदति अदिबधने ॥ पुष्पर

स पुष्पस्यरम इति द्वे पुष्पस्य यधुनामनी ॥ पराग परागच्छति गम्यगते पराग कौसुमेरेणोर्ध्वलिरुनीनी पयोरपि गिरिप्रभेदे विख्याता तु परागे च चदने ॥ सुमनोरज
 सुमनसारज इपुष्परेणो १७ द्विहीन द्राप्यास्त्री पुसाप्याहीन सर्ववक्ष्यमाणवृक्षलतीषधिजानोयस्त्री पुह्निगहीनमश्वत्थकपित्यादिष्ववर्तमानप्रसवेषु फलेषु
 निचवर्तमाननपुसकलिगजेयमित्यर्थः यथा च पक्षसूरणमित्यादि तस्मिन्सविशेषप्राह हरीतक्यादय स्त्रिया स्त्रीलिङ्गे हरीतक्या फलहरीतकी आदिशब्दात् प्रा
 क्षाककरीकोशातक्यादीनामग्रह ॥ अश्वत्थस्य फल आश्वत्थ ॥ वेणो फल वेणव ॥ पुसस्य फल प्लाक्ष ॥ न्यग्रोधस्य फल नैयग्रोध ॥ ईशुया फल ऐशुद ॥ बहुत्याः फल बार्हत् ॥
 एकैकपुक्षादिभ्यामिति पुनरणविधानात् १८

जम्बू जम्बा-फल जमति जमुअदने एवमेव जम्बु जांबवं इति व्रीणिजम्बा फलनामानि ॥ पुष्पे वर्तमानाः जातिप्रभृतयः प्रभृतिशब्दात् सूधिकामल्लिकेत्यादीनां
 ग्रहणं मन्त्रिणां गवश्भवति न तु क्लीबे न च यथा जात्याः पुष्पं जातीरूरी ॥ व्रीहयः फलेः स्त्रिलिङ्गाः यथा व्रीहीणां फलानि व्रीहयः पुंसि एवं माषमुद्गयवादयोऽपि ऊह्याः
 १९ विदारी वृहती अंशमती इत्याद्यामूलेऽपि स्त्रिलिङ्गाः न च यथा विदार्याः मूलविदारी ॥ अपिशब्देन पुष्पेऽपि स्त्रिलिङ्गाः ॥ पाटला पुष्पे वर्तमाना क्लीबे यथा पा
 टलाया पुष्पं पाटल अपिशब्दात् स्त्रिलिङ्गा पाटल-कुसुमे वर्णेष्याश व्रीहिश्च पाटल इति शाश्वतकोशात् पुल्लिङ्गोऽपि ॥ बोधिद्रुमः बोधिश्चासौ द्रुमश्च ॥ चल-

त्वाहृतं च फले जम्बा जम्बूः रूरी जम्बु जांबवं पुष्पे जातिप्रभृतयः स्त्रिलिङ्गा व्रीहयः फले १९ विदार्याद्यास्त मूलेऽपि पु
 ष्पे क्लीबेऽपि पाटला बोधिद्रुमश्च लदलः पिप्पलः कुंजराशनः २० अश्वत्थेऽथ कपित्थेऽथ कर्दधित्थेऽथ ग्राहि मन्मथाः त
 स्मिन्दधिफलः पुष्पफलदंतशरावपि २१ दलः चलानि दलानि यस्य ॥ पिप्पलः पिप्पलं जलं अस्ति यस्य मूले सिक्तत्वात् पिप्पलं सलिलेव

रूत्रलेदधेदे च नातरो इत्युक्तत्वात् ॥ कुंजराशनः कुंजरेणाश्रयते अश्वभोजने कर्मणि पुट् २० अश्वत्थं नश्वश्चिरं तिष्ठति यद्वा अश्वत्थं जलमस्यास्ति
 आपः प्रजाहितशीतमश्वत्थं पवनं विषमिति रत्नकोशः अश्वत्थः पिप्पलद्रौ स्यादश्वत्था पिप्पलमता इत्युक्तत्वात् पचपिप्पलवृक्षस्याभिधानानि ॥ कपि
 त्थं अमरमालायां पवर्गं तृतीयमध्योऽपि ॥ दधित्थः दधिवर्णस्तिष्ठत्यस्मिन् ॥ ग्राही गृण्हाति ग्रहउपादाने ॥ मन्मथः मनोमथः मन्मथः मनज्ञाने संपदादित्वा-
 त् क्विप् नलोपेतुक् मथतीति मथेरच् ॥ दधिफलः दधिअस्ति फले यस्य ॥ पुष्पफलः पुष्पयुक्तं फलमस्य ॥ दंतशराः दंतानां शरा इव सप्तकपित्थस्य कंवठ इति
 रत्नातस्याभिधानानि २१

को उदुवर उत्सृपितमवरमनन उरतिशयेनावतेवा अभिशब्दे उदुवरस्तदेहल्यावृक्षभेदेनयडक कुर्युमेदेऽपिचयुमास्ताम्प्रपिस्थानपुसकमिति विश्व मेदिन्यावृग
 तृतीयमध्य चिकाण्डशेषेष्वेवमेव ॥ जतुफल जतवःफलः स्य ॥ यज्ञाग यज्ञमगति अगिगन्यर्थ ॥ हेमदुग्धक हेमवर्णदुग्धमस्य चत्वारिउदुवरस्य उव
 ररतिरव्यातस्यनामानि ॥ कोविदार कुभूयिषिदारयति दृविदारणे ॥ चमरिक चमरग्रम्यास्ति अतश्चिदनी ॥ कुहाल कुउहालयति दलविदारणे ॥ यु
 गपत्रक युगयुग्मपत्रमस्य चत्वारिकाचनइतिरव्यातस्यनामानि २२ सप्तपर्ण काडेकाडेसप्तपर्णान्यस्य ॥ विशालत्वक् विशालात्वगस्य ॥ शारद श
 रदिपृष्यति शास्त्रीतोयपिष्यत्यासप्तपर्णेचिदिदत्यातेषुरुद्र शारदोऽदस्त्रियातायपिष्यतीसप्तपर्णयोरितिमेदिनी ॥ विषमच्छद विषमा छदायस्य चत्वारिसा

उदुवरेजतुफलोयज्ञागोहेमदुग्धक कोविदारेचमरिक कुहालोयुगपत्रक २२ सप्तपर्णविशालत्वक्शारदोविष
 मच्छद आरग्वधेराजवृक्षशम्याकचतुरगुला २३ तवणइतिरव्यातस्याभिधानानि दुरधिगमवस्तन प्राकृतसज्ञयापिव्याख्याने
 नदाष तत्रेव प्रयोजनार्थावचनग्रहणिर्यनस्तत प्राकृतमित्यदोषइति किंच रसवार्थविपाकेष्योमूलात्पुष्पात्फलाद्दलात् प्राकागदेषाकालावर्वनीषध्य
 र्थमुन्नयेदिति आरग्वध आरगरोगशकामपिहति इत्याद्युक्त्य आरग्वध आरग्वध-ह्रस्वादिरपि आरग्वधोयसंपाक कृतमास्मत्तयाऽर्ग्वधइतिरत्वकोश ।
 राजवृक्ष राजाचासौवृक्षश्च वृक्षाणाराजाक् राजदत्तादिरोगाणाराजानवृश्चनीतिवा ओव्रश्चूचेदने ॥ शम्याक शकल्याणपाकाऽस्य सपाक शपाकश्च तदु-
 क्त सपाकस्तर्ककेधृष्टेष्विषुनाचतुरगुलइतिमेदिनी ॥ चतुरगुल चतस्र अगुल्य प्रमाणायस्य २३

आरेवत- आरेवयति निःसारयति मलसारकत्वात् रेवपुवगतौ अतसातत्यगमने आरेवचासौअतश्च ॥ व्याधिघातः व्याधीनहंतीति ॥ कृतमालः कृतमालाः
 ग्य पुष्पेरिति शेषः ॥ स्रवर्णः शोभनोवर्णोऽस्य ॥ स्रपर्णक इति वा पाठः ॥ अष्टौबाह्वा इति रव्यातस्य नामानि ॥ जंबीर जप्पयते जमु अदने जंबीरः प्रस्थपुष्पे-
 स्यात्तथादंतशठद्रुम इत्युक्तत्वात् ॥ दंतशठः दंतानाशठ इव ॥ जम्भ ॥ जम्भीरः ॥ जम्भलः पंचजांबेर लघुइडनिंबु इति रव्यातस्याभिधानानि २४ वरुणः वृ-
 णि वृत्रवरणे करणे वा ॥ वरुणः ॥ सेतुः सिनोति सीयंतवा धिञ्बधने सेतुर्नालो कुमारके इत्युक्तत्वात् ॥ तिक्तशाकः तिक्तः शाकोऽस्य तिक्तशाकस्तु

आरेवतव्याधिघातकृतमालस्रवर्णकाः स्युर्जंबीरेदंतशठजंभजंभीरजंभलाः २४ वरुणोवरणः
 सेतुस्तिक्तशाकःकुमारकः पुन्नागपुरुषस्तंगःकेसरोदेववल्लभः २५ पारिभद्रेनिंबतरुर्मंदारः पारि

जातिकः स्वदिरेवरुणेपत्रसंदर इत्युक्तत्वात् ॥ कुमारकः कुमार्यति कुमारक्रीडायामित्यादि चिरतरुणत्वात् पंचवायवर्णा इति रव्या-
 तस्य ॥ पुन्नागः पुमान् नाग इव ॥ पुरुषः पूरयति पुरअग्रगमने ॥ तुगः तुंज्यते तुर्जिहिंसायां घञ् ॥ केसरः प्रशस्ताः केसरायस्य अर्शआद्यच् केसरो
 नागकेसरः केशर इत्यपि पाठः ॥ देववल्लभः ॥ पत्रसंदरा इति रव्यातस्य २५ पारिभद्रः पारिमस्यास्तीति अत इति पारिपारंगतं भद्रं यस्य ॥ निंबतरुः
 नेयमयति यमउपूरमे पृषोदरादि निंबति निविसेचने बययोगैव्यं निंबसंज्ञकस्तु शाकपार्थिवादिः ॥ मंदारः मंदाः आराः यस्य वा मंदं भ्रुति भ्रुगतौ इ-
 त्याद्युत्थं ॥ पारिजातः पारि पारंगतजानं जन्मयस्य समुद्राज्जातो वा स्वार्थेक चत्वारि निंबतरो कडूनिंब इति रव्यातस्याभिधानानि

निनिश अतिशयेननेति शिशसमाधो यद्वा अतिक्रान्तेनिश निनिश पुषीदरादित्वात् अकारलोप ॥ स्यदन स्यवते स्यंदूपस्ववणे ॥ नेमि ह्रस्वान सहिताया
 कृतादीर्घापदकाले निवर्तते ॥ नयति णाञ्प्रपापणे ॥ नेमिः सुलिगस्तिनिशेनेमिश्चक्रप्रातेस्त्रियामपीतिरुद्र ॥ रथद्गु रथस्यद्गु तनोपयुक्तत्वात् ॥ अतिमुक्तक
 अतिशयितोमुक्तोविस्तारोऽस्य २६ वज्रुल वच्यते वज्रुगतो ॥ चित्रकृत् चित्रकरोति सप्ततिवसरतिरव्यातस्य ॥ पीतन पीतकरोति तत्करोतीति णिञ्जनात् व
 हुलमन्यग्रापीतियुच् ॥ कपीतन तनोति ननुविस्तारे कपीनाकपेर्वर्णस्थवानन इत्याद्यूत्वा ॥ आम्नातक आम्नयतति अतसातत्यगमने कपिचूताऽम्नात

तिनिशोस्यदनोनेमीरथदुरतिमुक्तक २६ वज्रुलश्चित्रकृत्चाथद्वौपीतनकपीतनो आम्नातकेमधूकेतुगुडपुष्पमधुद्गु

मौ २७ वानप्रस्थमधुघ्नीलो जलजेत्रमधूलक पीलो गुडफल स्वसीतस्मिस्तगिरिसप्तवे २८ कोस्यफलेपशहरीनकीतिनि

काडशष त्रीणिअवाडाइतिरव्यातस्य ॥ मधूक मत्पते मन्यतेवा महपूजाया मनजानेवा ॥ मधुक ॥ मधूल ॥ मधुल ॥ गुडपुष्प गुडइवपुष्पमस्य ॥ म-
 धुद्गु मधुनामाहुम २७ वानप्रस्थ वानप्रस्थेवनेकदेशेभव वानप्रस्थोमधूकेपिस्यात्तृतीयाश्रमेपुमानिति रुद्र ॥ मधुघ्नील मधुघ्नीवति ध्रुवुनिरसने मधु-
 लेगर्भः स्येतिवा पचमोहाइतिरव्यातस्यनामानि जलजेत्रमधूकेमधूलकइत्येकनाम मधुलाति लादान गिरिजेत्रमधूलकइत्यपिपाठ गौरशाकामधूकोऽन्यागिरिजसो
 ऽन्यपत्रकइतिमाधव ॥ मधूकोऽन्योमधूलस्तजलजोदीर्घपत्रकइतिस्वामी ॥ पीलु पीलति पीलमतिष्ठते ॥ गुडफल गुडइवफलमस्य ॥ स्वसी स्वमयति मल स्वस्तः
 प पत्तन त्रीणिगुर्जरदेशपीलुवृक्षस्य अक्रोडइतिप्रसिद्धस्य तस्मिन्पीलो गिरिजे २८

अक्षोर अक्षोति अक्षूयामो अक्षस्येवउदाःपर्णान्यस्येतिवा ॥ कर्परालः कर्परमलति अलभूषणादौ यद्वा कर्परारव्याऽस्ति कंदरालइतिवापाठः पूर्ववत् द्वेपर्व
तपीलो अङ्कोरइतिरव्यातस्य ॥ अङ्कोरः अव्यते अकिलक्षणे ॥ अङ्कोरः अङ्कोलः इत्यपिपाठौ ॥ निकोचः निकुच्यते कुचशब्दे निकोदइत्यपिपाठः द्वे अङ्कोर
स्यपिस्तेइतिरव्यातस्य ॥ पलाशः प्रशस्तानिपलाशानियस्य अर्शआद्यच् यद्वा पलंमांसमश्नानि अशभोजने ॥ किंशकः किञ्चित्शकइव शकतुं डाभ
पुष्यत्वात् ॥ पर्णं पृणति पृणप्रीणने तौदादिकः यद्वा प्रशस्तानिपर्णानियस्य अर्शआद्यच् यद्वा पिपर्ति पृपालनपूरणयोः पर्णंपत्रेकिंशकेनाइतिप्रोक्त

अक्षोरकर्परालोद्वावंकोटेतुनिकोचकः पलाशोकिंशकःपर्णोवातपोथोऽथवेतसे २९ रथाभ्रपुष्पविदुलशीतवानी

रवंजुलाः द्वौपरिव्याधविदुलोनादेयीचांबुवेतसे ३० त्वात् ॥ वातपोथः वातंपोथयति पूथहिंसायां इतिचत्वारिपलाशस्य ॥ वेतसः

नयते वंजतंतुसंताने २९ रथः रम्यतेऽत्र रसुक्कीडायां रथःस्यंदनवानीरावित्यजयः ॥ अभ्रपुष्पः अभ्रमिवाभ्रसमयेवापुष्पमस्य ॥ विदुलः वेत्तिविद्यते
वा ॥ शीतः शीतमस्यास्ति शीतमित्यपि शीतंतुपारवानीरबहुवारद्रुमेषुचेत्यजयात् ॥ वानीरः वायति औवैशोषणे वंशवृक्षंआसमंतान्नीरंयस्य ॥ वं-
जुलः वजति वजगतौ सप्तवेतसस्यवेतइतिरव्यातस्य ॥ परिव्याधः परिविध्यते व्यधताडने परिव्याधस्तपुंसिस्थाहेतसेचद्रुमोत्पले ॥ विदुलः ॥ नादेयी
नद्याभवा नद्यादिभ्योदक् नादेयीशब्दःस्त्रियां नादेयीनागरंगेस्याज्जायांयांजलवेतसे इत्युक्तत्वात् ॥ अंबुवेतसः अंबुनिजातोवेतसो शाकपार्थिवा-
दिः इतिचत्वारिजलोत्पन्नवेतसस्य ३०

अरोसोभाजनो रक्तोरक्तपुष्पश्च यधुशिशुरित्कच्यत गक ॥ सौभाजन शोभापनक्ति शोभान्नरत्यपिपाठ शिनोति शिन्नविशान शिघुर्नाशाकमावेचशोभाजन
महोरुह ॥ नीष्णागध नीष्णागधोऽस्य ॥ आक्षीव आक्षीवति आक्षीवयतिवा स्वीष्टयदे अक्षीवत्यपिपाठ ॥ मोचक मोचयति सुच्छमोक्षणे पचशगूल शवगा
शररतिरव्यातस्य ॥ अरिष्ट नरिष्टमस्यात् अरिष्टोत्पत्तयेनिबेफेनिलेवाककेकया रिष्टसमाशोभाभावेपुसिरवद्वेचफेनिलेइतिमेदिनी ॥ फेनिल फेनाऽस्यास्ति
॥ इरिष्टातिरव्यातस्य ३१ बिल्व बिलयति बिल्वभेदने ॥ शाडिल्य शाडिल्यस्यगोनापत्यपुमान् शाडिल्यइवेतिवा ॥ शीत्वय शिबूषस्यअपत्य शीत्वपरवेतिवा ॥
मालूर गालक्षीपरघाजुनाति ॥ श्रीफल श्रीप्रदफलश्रीप्रियवाफलमस्य शाकफार्थिवादिजन् श्रीफल पुसिमाखरेधात्रीनीवीकया म्रिया ॥ इतिपचबिल्वस्य ॥

सौभाजनेशिघुनीष्णागधकाक्षीवमोचका रक्तोसोमधुशिघु स्यादरिष्ट फेनिल समो ३१ बिल्वेशाडिल्यशीत्वयो

मालूश्रीफलावपि पूक्षोजटीपर्कटीस्यान्यग्राधोबहुपादद ३१ गालव शवरोलोधस्तिरीरस्तिवमार्जनो पूक्ष पक्षरति

क्षरसचलने यदा पूक्षत पूक्षप्रक्षणे पूक्षत्यधोगच्छतीतिवा ॥ जटी जटनि जटमघात ॥ पर्कटी पृच्यत एचोसपर्व ॥ पर्वटीनूतनफलेयुगादौपूक्षपादपइत्युक्तत्वात्
इतिरीणिपियर्था नामा ॥ न्यग्रोध न्यग्रुणद्धि रुधिरआवर्ण न्यग्राधस्तुपुमान्यामवटयोश्चशर्मानरी ॥ बहुपात्बहव पादअस्य ॥ वद वरति वदवेष्टने ॥
त्रीणिबटतरा ३१ गालव गालवस्यापत्य गालवासुनिभेद स्याल्लोधवृक्षचर्कातिन ॥ शावर शवगणामय ॥ लोध रुणद्धि रुधिरआवरणे लोधोवश्यकरेपुमिका-
तिर्कयेगणाधिपशति ॥ तिगीट तीर्यतेमन्मनन ॥ निल्व निल्वतःनेनाग निल्वस्नेह ॥ मार्जन मार्जननह्यार्थार्थैपुसिस्याल्लोधशाखिनि इतिपल्लोधस्यनामानि न
ग्राधो श्वतलाघे शपारक्तलोधेइतिस्वामी ॥

आम् अम्यते अमगत्यादौ॥चूत- चूष्यतेस्म चूषपाने पृषोदरादि- च्योतनिरसमितिवा च्युतिरक्षरणे॥रसाल रसमलनि अलभूषणादौ इतित्रय आम्प्रस्थवाचका शब्दा. असौ आम्प्रःअति शयनसौरभ- अतिसौरभश्चेत् सहकार- सहकारयति मेलयति इत्येकनाम ३३ कुम्भ- कउभति उभभूषणे शकंधादिश्च कुम्भेति सधानविग्रहात् कुम्भ- कूबंतुगुगुलाविनिरभस- कुम्भोल्खलक कुम्भोल्खलकं कुम्भोल्खलाकाराहक्षकोशाभिर्याति कुम्भोल्खलककुम्भकुम्भोल्खलकवरमितिवाचस्पति कुम्भत्रिवृत्तिगुगुलाविनिविश्वप्रकाशः॥उल्खलकं उल्खलकमिति लादाने ततःस्वार्थकः उल्खलकेगुगुलोचकूबसुक्तमुदूखलमिति रुद्रः अस्मिन्क्षेत्रे कुम्भं चोदूखलमिति पाठः उदूखलगुगुले स्यादुल्खलेपिनद्वयोरिति मेदिनी॥कौशिक- कौशेषव- कौशिकेनकुलेव्यालग्राहेगुगुलुशकयो कौशेयोल्खलकयोः स्याद्विश्वमित्रसुनावपि कौशिकीचंडिकायांचनदीभेदेचयोषितीति॥गुगुल- गोजनि गुजस्ते-

आम्प्रश्चूतोरसालोसोसहकारोऽतिसौरभः ३३ कुम्भोल्खलकंकूबेकौशिकेगुगुलुःपुरः शैलुःश्लेष्मातकःशीतउद्दालोबहुवारकः ३४ राजादनंप्रियालःस्यात्सन्नकद्रुधनुःपटः

ये गुडति गुडरक्षणे डलयोरेकत्वं पुरःपुरति पुरअग्रगमने पंचगुगुलवृक्षस्य ॥ शैलु शिलति शिलउच्छे ॥ श्लेष्मातकः श्लेष्माणमनति अतसातत्यगमने ॥ शीत- श्यायतेस्म श्यैङ्गते ॥ उद्दालः उद्दालयति दलविदारणे ॥ बहुवारकः बहुन्वारयति वञ्चवरणे पंचशैलटभोंकरीइतिरव्यातस्य ३४ राजादनं राजभिरद्यते अदभक्षणे राजादनक्षीरिकायाप्रियाले किंशक्केपित्वेति प्रामाण्यं द्वितीयंतु राजादनप्रसरकोराजातनइतिवाचस्पतिः राजानमततीतिवाराजादनं ॥ प्रियाल- पीयते पीयुःसौत्रोधातुः प्रियालश्चप्रियालकइतिमाधवः॥ सन्नकद्रुः सन्नः लीन- कद्रुर्वणोस्य ॥ धनु- धनु प्रियालकद्रुमइतिरत्नकोश- धनु पुमान्प्रियालद्रोराशिभेदेशरासनइतिमेदिनी ॥ धनुःप्रियालेनानस्त्रीराशिभेदेशरासनइति ॥ पटः पटति अच् पट प्रियालवृक्षेनासन्नैलेपुनपुंसकमिति रभस- समस्तनामतु मतांतरे धनु- पटः धनुषइवपटोविस्तारोस्येति चत्वारिचारइतिरव्यातस्य ॥

कप्पारी कज्जलविप्रतिङ्गुधन्धारणपोषणयो गप्पारी इत्यपिपाठ ॥ सर्वतोभद्र सर्वतोभद्रयस्या काश्मरी काशने काशदीप्ती ॥ मधुपर्णिका मधुनीवपण
 यस्या ३५ श्रीपर्णी श्रीयुक्तानिपर्णान्यस्य श्रीपर्णीस्त्वग्निमयेऽन्नेऽश्रीपर्णाशाल्मलोद्दल इति हेम ॥ श्रीपर्णीकाश्मरीकुम्भोक्तावेपथ्याग्निमथयो ॥ भद्रप-
 र्णी पादाणिपर्णान्यस्या ॥ काश्मर्य काश्मरीशाब्दोस्त्यस्य अन्येष्वपि दृश्यत इति यप् काश्मर्य अदत्त पुंसि सप्तशिवणी इति रव्यातस्य ॥ कर्कधू कटकद-
 धाति इधान्धारणपोषणयो अदुदुभू इति सूत्रेण निपातित कर्कधुरित्यपिपाठ ॥ वदरी वदति वदस्थैर्यै ॥ कोलि कोलति घनीभवति कुलसस्त्याने तत्र क

कप्पारीसर्वतोभद्रकाश्मरीमधुपर्णिका ३५ श्रीपर्णीभद्रपर्णीचिकाश्मर्यश्चाप्यथद्वयो कर्कधूर्वदरीकोलि कोलंकु

वलफेनिले ३६ सोवीरवदरघोटाप्यथस्यात्स्वादुकटक विककत स्नुवावृक्षोऽग्रथिलोऽव्याघ्रपादपि ३७ कंधुशब्दस्तद्वयो

रूपो पुंसयो त्रीणिबोर इति रव्यातस्थनामानि कोल कोलफल कौवन्दति वलमाणन ॥ कुवल ॥ फनिल फेनोऽस्यास्ति ३६ सोवीर सवीरदेशेभव स्तोतोजने
 तुसावीरवदरेकाजिके पिचेति दत्तादौ रभस ॥ वदर वदर्याफल ॥ घास घोणते घुणभ्रमणे घोरातुवदरीपूगवृक्षयोऽपि योषिति घोरा नाम कशब्द वदरी
 तुल्येत्येव वृक्षपि स्यात् वदरीसरशाकारो वृक्षः सूक्ष्मफलो भवेत् अरव्यामेव साघाटागापघदेति चोच्यत इति सूत्रमिति इति षट् वदरीफलस्य ॥ स्वादुकटक कटको
 ऽस्यास्ति अत्रप्रत्यय स्वादुश्चासौ कटकश्च ॥ विककत विककते कविगत्यर्थ वैककत इत्यपिपाठ ॥ स्नुवावृक्ष स्नुवाया वृक्ष स्नुवाहयोर्हमिपात्रेशलकी
 मूर्वया स्निगा ॥ ग्रथिल ग्रथिरस्यास्ति ॥ व्याघ्रपात् व्याघ्रस्य वपादागूलान्यस्य पञ्चविककतस्य देहली इति रव्यातस्य ॥ अययज्ञोपयोगी वृक्ष ३७

ऐरावत ऐरावतोऽत्रमातंगेनारंगेलकुचद्रुमे नागभेदेचपुसिस्थाद्विद्युत्तच्छेदयोऽभियां नपुंमकेमहेन्द्रयन्त्रजुदीर्घशरासने नागरंगः नागरंजंत्यत्र रंजरागे इत्याद्यृत्य
 नागगोतुनारंगो नार्थगस्तत्रवामनइतिवाचस्पतिः ॥ नांदयी नद्याभवा नांदयीनागरंगेस्थाज्जायायांजलवेतमइतिविश्वप्रकाशः ॥ भूमिजंबुका चत्वारिनागरंगस्थ ॥
 तितुक्. तिस्यति तिगआर्द्रत्वे ॥ स्फूर्जकः स्फूर्जति स्फूर्जवज्जनिर्घोषे ॥ कालस्कंध कालस्कंधोयस्य कालस्कंधस्तमालेस्यात्तिदुकेजीवनद्रुमइतिविश्वः ॥ शितिसा
 रक. शितिः कालः सारोमज्जायस्य चत्वारितेडूटंभुरणीइतिख्यातस्य ३८ काकेदु काकवर्णेतिदुः पृषोदरादिः ॥ कुलकः कुलकंतुपटोलेस्यात्संबद्धलोकसंहतो ॥
 पुमिवन्मीककाकेदुकुलश्रेष्ठेषुकथ्यतइतिविश्वमेदिन्यो ॥ काकतितुक् ॥ काकपीलुक काकैः पील्यते पीलप्रतिष्ठंभे काकानांपीलुरिवेतिवा चत्वारिकाकतेडूनाम

ऐरावतोनागरंगोनांदयीभूमिजंबुका तितुक्ः स्फूर्जकः कालस्कंधश्चशितिसारके ३८ काकेदुः कुलकः काकतितुक्ः का
 कपीलुके गोलीदोऽष्टाटलोघंटापाटलिर्भोक्षमुष्कको ३९ तिलकः क्षरकः श्रीमान्समोपिचुलझावुको काकटंभुरणीकडूटंभुर
 णीइतिख्यातस्य ॥ गोलीदः गोभिर्लित्यतेस्म लिह्यास्वादने ॥ अष्टलः अष्टमंघातत्वाति ॥ घटापाटलिः पाटलाति घटाचासौपाटलिश्च स्वामीतुनामद्वयमाह घंटा
 पाटलिश्च ॥ भोक्ष भोक्षयति रोग मुचेः सन्नंतादकर्मकाणिजनादच्च ॥ मुष्ककः मुष्ककोमोक्षरक्षेस्यात्संघातेवृषणेपिच पंचघंटापाटले मोरवाइतिप्रसिद्धस्यना-
 मानि ३९ तिलक तिलति तिलस्नेहे ॥ क्षरकः क्षरविलेग्वने क्षरक कोकिलाक्षेप्यात् ॥ श्रीमान् श्रीरस्त्यस्य श्रीमान्तिलकवृक्षेस्यान्ननोजेधानिकेविषु इति
 त्रयतिलकपुष्पस्य ॥ पिचुलः पिचुतूलंलाति पिचुः स्यात्तूलकर्षयोरितिभार्गवा ॥ झावुक झामितिशब्दंवेत्ति गच्छतिच द्वेझावुकस्यनामनी सचतिलकभेदः स्यात् ॥

श्रीपर्णिका श्रीपर्णसुयस्या ॥ कुमुदिका वीमोदत सुदीर्घा ॥ कुभी कुभीवकुभी अग्नाधारकत्वात् शुभिकायानकुभीस्याशरत्वात् कटफलपिचैतिरन कुभीम्भी ॥
 कट्यं कोटरानि कट्यासे प्रतिनिज्जन्वात् ॥ कटफलं कटति कटनर्पावरणया कटफलमस्य पचकुमन कुभ्यावति कायफकडतिचग्यातस्य ४० क्रमुक चायति
 क्रमुपादविक्षप क्रमुक पट्टिकालोभेनुवाकमद्रमुस्तक ॥ पट्टिकारव्य पट्टिका आख्यायस्य ॥ पट्टी पट्टोऽस्यास्तीति इतन पट्ट पयणपापाणग्रणादीनाचबधन ॥ च
 तु पथेऽधराज्ञादिशासनातरपाटया यदा पट्टि स्त्रीपट्टमेवेत्याल्ललाटेकुभिकाहुमद्रत्यक्तत्वाच्च ॥ लाक्षाप्रसादन लाक्षाप्रसीदत्यनेन चत्वारिंशतिहिनत्वाधमद
 स्य ॥ नूद नूदतिपाप नूदप्रेरणे नूदरत्यपिपाठ नचत्य नूदति नूदव्ययने ॥ यूप युवत्यनन यूमिश्रणामिश्रणया इत्याद्युत्य ब्रह्मण्य ब्रह्मणिर्वदिकसाधु ॥

श्रीपर्णिकाकुमुदिकाकुभीकैटर्यकट्फलौ ४० क्रमुक पट्टिकारव्यस्यात्पट्टीलाक्षाप्रसादन नूदस्तयूप क्रमुकोब्रह्मण्योब्र

ह्यदारुच ४१ तूलचनीपप्रियककदवास्तहलिप्रिये वीरवृक्षोऽरुक्षरोमिसुरवीमल्लानकीविषु ४२ ब्रह्मदारु ब्रह्मणोब्रह्मणि

वादारु ४१ तूल तूलयति तूल्यतेवा तूलनिष्कर्षे तुलइत्यपिपाठ पुल्लिगस्तपिचातूल क्रीवस्याद्वादारुणीतिरुद्र षस्कअश्वत्याकारेवृक्षभेदपारसापिप
 वरतिमहाराष्ट्रभाषाधारव्याते ॥ नीप णीन्प्रापणे प्रीणानि प्रीन्नर्पणे ॥ कदब कदति कद सौत्रोधातुर्हिसार्थ ॥ हलिप्रिय हलिन प्रिय स्ररायाआ
 मनात् चत्वारिकदबइतिरव्यातस्य ॥ वीरवृक्ष वीरइववृक्षोहु स्पर्शत्वात् वीरवृक्षस्तमल्लानकार्ज्जनहुमयोऽपुमान् ॥ अरुक्षर अरुव्रणकरोति ॥ अग्निसुरवी
 अग्निरिवसुस्वमस्या भवेदग्निसुस्वोदेवेविप्रेमल्लानकेस्त्रिया ॥ मल्लानकी मल्लइवातति अतमानत्यगमने गोरारि चत्वारिविबवाभिलावाइतिरव्यातस्य ४२

गर्दभांडः गर्दभा अमति अमगत्यादिषु अमताडु ॥ कंदरालः कंदरालाति कंदरालः पुमान् गर्दभांडे पुक्षतरावपि ॥ कपीतन या लक्ष्म्या तनः ईतनः कपीनांतन कपीतनः कपीत
 नां गर्दभांडशिरीयाम्नातंकेषुच ॥ स्रुपाश्वकः शोभनं पार्श्वमस्य ॥ पुक्षः प्रक्षरति क्षरसंचलने पुक्षोद्दीपे गर्दभांडेऽश्वत्येजटिनिपक्षकइतिहैमः पचगजहड ग्वालीपिंपरीइ
 तिरव्यातस्य ॥ तितिडी तिम्यति निमआर्दीभावे तितिडित्वा म्लिकाचिंचातितिडीकाकपिप्रियेतिवाचस्पतिः चिंचा चिमित्यव्यक्तशब्दचिनोति चिञ्चयने ॥ अम्लिका
 अम्लोऽगसोम्यास्ति अम्लिकाचाम्लिकाचिंचातितिडीकाचतितित्वाइतिचद्रः अयचिंचाया ॥ पीतसारकः पीतः सारोऽस्य ४३ सर्जकः सृजति सृजविसर्गे यद्वा स
 र्ज्यते षर्जभर्जने असनः अस्यति अस्रक्षेपणे प्रियकांजिवकोसनइतिरत्नकोशः आसनंक्षेपणे क्लृबंपुसि स्याज्जीवकद्रुमे पीठेभस्कुंधयोः क्लृबमासननानुजी

गर्दभांडे कंदरालकपीतनस्रुपाश्वकाः पुक्षश्च तितिडीचिंचाम्लिकाः शोपीतसारके ४३ सर्जकासनबंधूकपुष्पप्रियक
 जीवकाः सालेतुसर्जकाश्वकर्णिकाः सस्यसंवरः ४४ नदीसर्जोवीरतरुरिंद्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः वकइतिरुद्ररभसौ ॥ बंधूकपु-
 ष्य बंधुकस्येवपुष्पाण्यस्यप्रियकः प्रीणाति प्रीञ्जतर्पणे ॥ जीवकः जीवयति जीवप्राणधारणे षट्कं असपाइतिरव्यातस्य ॥ सालः सल्यते सल्यगतौ पुंसिष्टरुहमा
 त्रेऽपिसालावरणसर्जयारितिदंत्यादौरभसः शालइत्यपिपाठः ॥ सर्जः ॥ कार्श्यः कृशतनूकरणे कृषति कृषविलेखने कार्श्यइत्यपिपाठः ॥ अश्वकर्णकः अश्वस्यकर्णइव
 पत्रमस्य ॥ सस्यसंवरः सस्ये संव्रीयते विञ्जवरणे पंचशालवृक्षस्य सालइतिप्रसिद्धम्य ४४ नदीसर्जः नद्याः सर्जः ॥ वीरतरुः वीरश्चासौतरुश्च दृढकाष्ठत्वात् ॥
 इंद्रद्रुः इन्द्रस्य इंद्रइववाहुः ॥ ककुभः ककुभोदिशः संत्यस्य बहुविस्तरत्वात् ककुभेरागभेदेऽपि वीणांकेऽर्जुनपादपे ॥ अर्जुनः अर्ज्यते अर्जभर्जने पार्थस्तककुभोजिष्णा
 विनिविश्वकोशः पंचअर्जुनवृक्षस्यनामानि ॥

राजादन गजभिरद्यते अदभसणे गजादनक्षीरिकायापिशानेकिशवेपिर्चतिमर्दिना ॥ फलाध्यक्ष फलानामध्यक्ष ॥ क्षीरिका क्षीरमन्यस्या श्रीणिश्वर
गोर्क्षतिरव्यातस्य ४५ इगुदी इगद्यति दोअवरखडन इगिगतो घत्रपुषादरादि जातमिति शेष ॥ तापसतरु नापसम्यतरु तपस्विन उपयुक्ततरुत्वात् इगु
द्या इगणवदइतिरव्याताया रयोरित्कत्तत्वात्पुसितुइगुद ॥ भूर्ज उर्जवलमाणनया भूरुर्जोम्य ॥ चर्मो प्रशस्तचर्मस्यास्ति ॥ मृदुत्वक मृदुस्त्वगस्य श्री
णभूर्जपत्रवृक्षस्य ॥ पिच्छिला पिच्छा शाल्यलीनिर्यासोऽस्यास्ति ॥ पुरणी पुरयति पूरो आघ्यायने क्लीबपिष्टप्रभेदेचपूरणीशाल्यलीद्रुम ॥ माना सुचतिरस
मुत्तमाक्षणा मान शोभाजनेपुसिमोचाशाल्मलिरभयो स्थिरायु स्थिरमायुर्यस्या षष्टिवर्षसहस्राणिबनेजीवतिशाल्मलिरितिक्वचनात् ॥ शाल्मलि

राजादन फलाध्यक्ष-क्षीरिकायामथद्वयो ४५ इगुदीतापसतरुभूर्जेचर्मिमृदुत्वचो पिच्छिलापूरणीमोचास्थिरा
यु शाल्मलिर्द्वयो ४६ पिच्छातुशाल्मलीवेष्टेरोचन कूटशाल्मलि चिरविल्वेनक्तमाल करजश्चकरजके ४७

शालयति शलचवने मलते मलधारणे शालचसौमलिश्च शाल्मलि शाल्मल इत्यपिपाठो ४६ शाल्यल्यावेष्टेनिर्यासेपिच्छेत्येक पतितुमिच्छति पल्लवगतो पृषोदरा-
देत्वात्मन सस्युत्त इत्याद्युत्त काथ कषायोनिर्युषेनिर्यासेवेष्टकस्तथेतिरभस सावरीचादिकइतिरव्यातस्यनाम ॥ रोचन राचते रुचदीमा रोचन-कूटशाल्य-
ल्यापुमिस्थाद्रोचकत्रिषु ॥ कूटशाल्मलि कूटश्चासौशाल्मलिश्च इकाब्दासावरीरतिरव्यातस्य ॥ चिरविल्व चिरविलति विलमदने चिरिविल्वइत्यपिपाठ ॥ न
क्तमाल नक्तमाअलति नक्तमालोधारणमस्यवा ॥ करज कस्तव जलवारजयति ॥ करजक करजयति चत्वारिकरजवृक्षस्यनामानि ४७

प्रकीर्यः प्रकीर्यते रुविक्षेपे ॥ प्रकीर्यः पूतिकरजोविषकार्येतुवाच्यवत् ॥ पूतिकरजः पूतिश्चासौकरजश्च ॥ पूतीकरज इत्यपि पाठः ॥ पूतीकरंजः मम्मनास्तथा कलहना
 शन इति रुद्रः ॥ पूतीकः पूनाति युञ्जपवने ॥ कलिमारकः कलिमारयति चत्वारिकांटेकरंज घाणेशकरंज इतिख्यातस्य ॥ षडग्रंथः षट्ग्रंथयोयस्य अजितियोगवि
 भागादच् इत्याद्युत्थं ॥ मर्कटी मर्कति मर्कसोत्रोधातुः ॥ अंगारवल्लरी अंगारवर्णावल्लरीयस्याः एतेत्रयः करंजभेदाः ४८ रोही आवश्यकेणिनिः अवश्यंरोहति
 रोहीरोहितकेचैत्यवटपादपयोः पुमान् ॥ रोहितकः रोहितोवर्णोऽस्यास्ति रोहितकुंकुमेरक्तेभ्रजुशक्रशरासन इति साधवः ॥ प्लोहशत्रुः प्लोहः शत्रुः ॥ दाडिमपुष्पकः दा
 डिममिवपुष्पमस्य चत्वारिरक्तरोहिडा इतिख्यातस्य नामानि ॥ गायत्री गायंतं त्रायते त्रैङ्पालने गायत्रीरवदिरेरुत्रीस्यादिति रभसः वन्निगायत्रिणांतथेति वेद्य

प्रकीर्यः पूतिकरजः पूतीकः कलिमारकः करंजभेदाः षडग्रंथो मर्कट्यंगारवल्लरी ४८ रोहीरोहितकः प्लोहशत्रुर्दाडिमपुष्पकः
 गायत्री बालतनयः रवदिरोदंतधावनः ४९ अरिमेदो विट् रवदिरेकदरः रवदिरेसिते सोमवल्कोऽप्यथ व्याघ्रपुच्छगंधर्वहस्तकौ ५०

कादिन्नंतोपि ॥ बालतनयः बालास्तनयाः पत्राण्यस्य ॥ रवदिरः रवदति रवदस्थैर्येहिमायांच रवदिरोरक्तसारश्च गायत्री दंतधावनः कंदकी बालपत्रश्च जिह्मश-
 ल्यः शतिक्षय इति त्रिकांडशेषः रवदिरीशाकभेदे स्त्रीनाचंद्रे दंतधावने ॥ दंतधावनः दंतान्धावति धावुगतिशब्दोः चत्वारिरवदिरस्य ४९ अरिमेदः अरिरिवमेदो
 स्नेहोस्य ॥ विट् रवदिरः विट्गंधिः रवदिरो विट् रवदिरः द्वेदुर्गंधरवदिरस्य ॥ सितेरवदिरे कदरः कस्यजलस्यदरः कदर रवदिरे श्वेतेऽकचव्याधिभेदयोः ॥ सोमव-
 ल्कः सोमइववल्कोऽस्य इति हेनामनी ॥ व्याघ्रपुच्छः व्याघ्रपुच्छमिवपुच्छमस्य ॥ गंधर्वहस्तकः गंधर्वस्य हस्त इव पत्रमस्य ५०

गरुड आश्रयति वायुमिति शेष ईरगतौ कर्पनेच ॥ उरुबुक उरुमहानवायति और्वशाषणे उल्लकादिषु निपातित ॥ रुक् च रोच्यत रुचदामो कुनप्रत्यय ॥ चित्रक चित्रयति चित्रमभ्युतांशे ॥ चतु चचति चतुर्गत्यर्थ ॥ पचाशुल पचअशुलयोयस्य ॥ मठ मठयति मडिभूपाया आमठक्यास्त्रियामदगरदयोचयिच्छयोरितिरे
मस मड पचाशुलेशाकेयुसिद्धीवतुवस्तुनि कश्चिदमडमाह आमठइत्यपि गयवहस्तकोमडआमडोव्यामपुच्छकइतिनारपाल ॥ वर्धमान वर्धत वर्धतेदन्तपूर
णया व्यडबक व्यडमलभवयति अविप्रसने व्यडवनइतिस्वामी इत्येकादशारदस्यनामानि चाल्यास्त्रत्याकाराशमीसशमीरदत्यक ॥ शमी शमयतिरो

गरुड उरुबुकश्चरुवकाश्चित्रकश्चस चतु पचाशुलोमडवर्धमानव्यडवका ५१ अल्पाशमीशमीर स्याच्छमीसक्तफला
शिवा पिडीतकोमरुबक श्वसनकरहाटक ५२ शल्यश्चमदनेशक्रपादप पारिषदक भद्रदारुद्रुक्किलिमपीतदारुचदा

रुच ५३ गान् शमीसक्तफलायाश्चशिविकायाश्चगुगुले ॥ सक्तफला सक्तवत्फलमस्या ॥ शिवा शिवकनोति त्रयशाम्या ॥ पिडीतक पिडीतनोति
अन्येष्वापीतिड कन् पिडीतक स्यान्नगरमदनारव्यमहीरुहे ॥ मरुबक मरुवाति कुन् आकारलोप ॥ श्वसन श्वसनश्वसितेषुमिमारुतेमदनदुमे ॥ करहाट
क करहाटयति दृद्दीप्तौ ५२ शल्य शलति शलगतौ ॥ मदन मदयति मदीहर्षगलपनयो षट्कगोळारतिस्व्यातस्य ॥ शक्रपादप शक्रस्यपादप ॥ पारि
षदक पारिनिष्ठमासप्तदसस्य पारिषदस्तनिबद्धोमदारेदवदारुणि ॥ भद्रदारु भद्रदारु भद्रदारुणिचव्रीहमित्यमरमाला ॥ द्रुक्किलिम किलनि किलनेत्य-
रीदनया वाहुलतात्किमच् द्रुशमीकिलिम ॥ पीतदारु पीतचनत् दारुचपीतदारु ॥ दारु दीर्घते दृविदारणे सुप्रपुसकयोदीवीतिविकाशशेष ५३

अभया नभयमस्या अभयारूरीहरीतक्यामुशीरेचनपुंसकं अभयामलकीगोरीफेरुसक्तुफलासचेतिमैदिनी ॥ अव्यथा नव्यथायस्या- अव्यथोनिर्व्यथेसर्पे
 चारटीपथ्ययोः स्त्रियामित्यक्तत्वात् ॥ पथ्या पथोऽनपेता ॥ कायस्था कायस्तिष्ठत्यनया अत्रवयस्येत्यपिपाठः ॥ पूतना पूतंकरोति पूतनातुहरीतक्यांदानवी
 रागभेदयोरित्यक्तत्वात् ॥ अमृता नमृतंयस्याः ॥ हरीतकी हरिर्वर्णइतोयस्या ॥ हैमवती हिमवतिजाता ॥ चेतकी चेतयति चितिसंज्ञाने ॥ श्रेयसी अतिप्रशस्ता
 शिवा शिवकरोति शिवोमोक्षमहादेवेकीलेचग्रहयोगयोरिति विश्वः एकादशहिरडाइतिरव्यातस्य ५९ पीतद्रुः पीतश्चासौद्रुश्च ॥ सरलः सरति सृगतौ ॥ पूतिका
 ष्ट पूतेः पावनस्यकाष्ठपूतिकाष्ठं त्रयसरलस्य सरलदेवदारइतिरव्यातस्य ॥ द्रुमोत्पलः द्रुमेउत्पलमिवपुष्पंयस्य ॥ कर्णिकारः कर्णिकामियति ऋगतौ ॥ परिव्याधः

अभयात्वव्यथापथ्याकायस्थापूतनामृता हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवा ५९ पीतद्रुःसरलःपूतिकाष्ठंचाथद्रु

मोत्पलः कर्णिकारःपरिव्याधोलकुचोलिकुचोडहुः ६० पनसःकंटकिफलोनिचुलोहिज्जलोऽंबुजः परिविध्यति व्यधनाडने परिव्या
 धस्तपुंसिस्थाहेतसेचद्रुमोत्पले त्रीणिकर्णिकारस्य पागाराइतिरव्यातस्य ॥ लकुचः लक्ष्यते लकआस्वादने ॥ लिङ्कुचः पृषोदरादिः ॥ डहुः दहति दहभस्मीकरणे डह
 रित्यपीतिस्वामीचरणा- त्रयओंदइतिरव्यातस्य क्षद्रपनसस्येत्यपिमतं ६० पनसः पनाय्यतेस्तूयतेपनस पनसःकंटकिफलेकंटकेवानरांतरे ॥ स्त्रियांरोगप्रभेदेस्यात्
 पणसइत्यपिपाठः ॥ कंटकिफलः कंटकाःसंत्यस्य कंटकिफलमस्येतिवा द्वेपनसइतिरव्यातस्य ॥ निचुलः निचोलति चुलसमुच्छाये निचुलस्तनिचोलेस्यादिज्जला
 रव्यमहीरुहे निचुलज्जलहिज्जलाइतिरभसः ॥ हिज्जल हिनोति हिगतोवृद्धौच क्षिपतुक् हितंजलमस्येतिवा इज्जलइत्यपिपाठः एति इणगतौ इतजलमस्य ॥ अंबु-
 ज अबुनिजातः जनीप्रादुर्भावे त्रयंइजरइतिरव्यातस्य स्थलवेतसस्येत्यपिक्वचित् निचुलस्थलवेतसइतिशब्दार्णवात् समुद्रफलस्येत्यपिकेचित् ॥

1

मडुकपर्णं मडुकद्रवपर्णमस्य ॥ पत्रोर्णं पत्रेष्ठर्णं ॥ पत्रोर्णं धीतकैशेयेद्धीवस्थाछोणकेषुमान् ॥ नट नटति नटनुनो ॥ कट्टग कट्टयगान्यस्य ॥ दुडुक-दुडुइति
 कायैति केशब्दे आतोत्तुपसर्गक ५६ स्योनाक सीव्यति विवृततुसताने तेनाकनि अव्यतेना अककुटिलायागतौ स्योन किरणसूर्ययो श्यानाकइत्यपिपा-
 द ॥ शकनास शकनासेकपुष्पमस्यास्ति ॥ ऋक्ष-ऋषति ऋषीगतौ ऋक्षः पर्वतराजे स्यात् भालुकेशोषणे पुमान् दीर्घवृत्त दीर्घवृत्तमस्य ॥ कुटनट कुटन वकीम
 वन् नटति नटस्यदने ॥ शोणक शोणति शोणवर्णे गुरुचरणास्त शोनकरत्याहु तत्रैवशवति ॥ अरलु द्वादशादडिका दिहाइतिगव्यातस्य ॥ तिष्यफलाति-

मडुकपर्णपत्रोर्णनटकट्टगदुडुका ५६ स्योनाकशकनासर्क्षदीर्घवृत्तकुटनटा शोणकश्चारलोतिष्यफलात्वामल
 कीत्रिषु ५७ अमृताचवयस्याचत्रिलिगस्तविभीतक नाक्षस्तष कर्षफलोभूतावास कलिहुम ५८

कलिसुगेफलमस्य ॥ आमलकी आमलते मलधारणे ५७ अमृता नम्रियतेऽनया अमृतामागधीपथ्यागुडूच्यामलकीषुच ॥ वयस्था कयोयोवनतिष्ठत्यनया व
 यस्यातुस्त्रियाब्राह्मीगुडूच्यामलकीषुच सूक्ष्मेलायात्तकाकोल्यापथ्यायातरुणेषुचेत्कृत्तत्वात् त्रिष्वित्कृत्ते आमलक आमलक चत्वारिआमलक्या ॥ विभीतक
 विगतरोगप्रयमस्यात् ॥ अक्ष अक्षति अक्षव्यामौ अक्षोज्ञानात्मशकटावयवेषुसपाशके रुद्राक्षद्राक्षयो सर्पेविभीतकतरावपि चक्रेवर्धेषुमान्कीवमक्षसौव
 र्चत्तेद्रियइतिहैम ॥ तुषः तुष्यति तुषतुष्टौ ॥ कर्षफल कर्षफलमस्य ॥ भूतावास भूतानामावास ॥ कलिहुम कलेहुम षट्धादिगइतिरव्यातस्य कचिद
 यवेहडारतिरव्यात ५८

अभया नभयमस्या. अभयास्त्रीहरीतक्यामुशीरेचनपुसकं अभयामलकीगोरीफेरुसक्तुफलासूचेतिमेदिनी ॥ अव्यथा नव्यथायस्या. अव्यथोनिर्व्यथेसोपे
 चारदीपय्ययो. स्त्रियामित्कत्वात् ॥ पथ्या पथोऽनपेता ॥ कायस्था कायस्तिष्ठत्यनया अत्रवयस्येत्यपिपाठः ॥ पूतना पूतं करोति पूतनातुहरीतक्यांदानवी
 रागभेदयोरित्कत्वात् ॥ अमृता नमृतंयस्याः ॥ हरीतकी हरिर्वर्णश्तोयस्या ॥ हेमवती हिमवतिजाता ॥ चेतकी चेतयति चितिसंज्ञाने ॥ श्रेयसी अतिप्रशस्ता
 शिवा शिवकरोति शिवोमोक्षमहादेवकीलेचग्रहयोगयोरिति विश्वः एकादशहिरडाइतिरव्यातस्य ५९ पीतद्रु. पीतश्चासौद्रुश्च ॥ सरल. सरति सृगतौ ॥ पूतिका
 पुं पूते. पावनस्यकाष्ठपूतिकाष्ठ त्रयसरलस्य सरलदेवदारइतिरव्यातस्य ॥ हुमोत्पल. हुमेउत्पलमिवपुष्पांयस्य ॥ कर्णिकारः कर्णिकामियर्ति ऋगतौ ॥ परिव्याधः

अभयात्वव्यथापथ्याकायस्थापूतनामृता हरीतकीहेमवतीचेतकीश्रेयसीशिवा ५९ पीतद्रुःसरलःपूतिकाष्ठंचाथद्रु
 मोत्पलः कर्णिकारःपरिव्याधोलकुचोलिकुचोडहुः ६० पनसःकंटकिफलोनिचुलोहिज्जलोऽंबुजः परिविध्यति व्यधनाडने परिव्या
 धस्तुपुसिस्थाहेतसेचद्रुमोत्पले त्रीणिकर्णिकारस्य पागाराइतिरव्यातस्य ॥ लकुचः लक्यते लकआस्वादने ॥ लिकुच. पृषोदरादिः ॥ डहुः दहति दहभस्मीकरणे डह
 रित्यपीतिस्वामीचरणा. त्रयऔंटइतिरव्यातस्य क्षद्रपनसस्येत्यपिमतं ६० पनसः पनाय्यतेस्तूयतेपनस पनस. कंटकिफलेकंटकेवानरांतरे ॥ स्त्रियांरोगप्रभेदेस्यात्
 पणसइत्यपिपाठः ॥ कंटकिफल. कंटकाः संत्यस्य कंटकिफलमस्येतिवा द्वेपनसइतिरव्यातस्य ॥ निचुलः निचोलति चुलसमुच्छाये निचुलस्तनिचोलेस्यादिज्जला
 रव्यगहीरुहे निचुलज्जलहिज्जलाइतिरभसः ॥ हिज्जल. हिनोति हिगतौद्वौच क्विपतुक् हितंजलमस्येतिवा इज्जलइत्यपिपाठः एति इणगतौ इतज्जलमस्य ॥ अंबु-
 जः अंबुनिजातः जनीप्रादुर्भावे त्रयंइजरइतिरव्यातस्य स्थलवेतसस्येत्यपिक्वचित् निचुलस्थलवेतसइतिशब्दार्णवात् समुद्रफलस्येत्यपिकेचित् ॥

१ काकोदुबरिका काकपिया उदुबरी सज्ञायाकन ॥ फलु फलति फलनिष्पत्ता ॥ मलय मलयति मलयनिष्पत्ता ॥ मलयापुरित्यपिपांते ॥
 ॥ जघनेफला जघनेफलस्य चत्वारिकाण्डाउबरबोरवाटा खर्वतरतिरव्यातस्य पाश्चात्तनपुरातनसाहचर्याल्लुगुशब्दस्कृतीळिगे ६१ अरिष्ट नरिष्टमशममस्या
 त ॥ सर्वतोभद्र सर्वतोभद्रयस्मात् सर्वतोभद्रत्यक्त काव्यनिब्रेगृहातर निवेनासर्वतोभद्रागभारिनदयोषिता इत्यक्तत्वात् ॥ हिगुनिर्यास हिगुवाकारोहिगुगधो
 वानिर्यासोऽस्य हिगुनिर्यासरत्येधनिवेहिगुरसेपिचेतिमंदिनी ॥ मालक मलत मलधारण ॥ पितुमद पितुमदयतीति ॥ निब निबतिस्वास्य ॥ णिविसचने ववये
 रिक्तव षननिवस्य ॥ पिछिला पिछास्त्वस्या ॥ अगुरु नगुर्यस्मात् अगुरुङ्गीवशिषापायामितिरुद्र अगुरु स्याच्छिषापायामिति विश्वप्रकाश अगुरुपद्व

काकोदुबरिकाफलमलयूर्जघनेफला ६१ अरिष्ट-सर्वतोभद्रहिगुनिर्यासमालका पितुमदश्चनिवेयपिछिलाः गुरु
 शिषापा ६२ कपिलाभस्मगभासाशिरीषस्तकपीतन भडिलोप्यथचापेयश्चपकोहेमपुष्पक ६३

पुनः पुनः ॥ शिषापा शिषित्यव्यक्तशब्दशब्देनवाशयति इत्याद्युक्त्य अगुरुशिषापेत्येकपदस्वामीरत्याह चाकपिलाकपिलवर्णपुष्पा साभस्मगभैच्यते भ
 स्मगभैयस्या शङ्कुसारत्वादित्येक चत्वारिशिसवादतिरव्यातस्य ॥ शिरीष शरणानि शीर्यतेवा शरहिसाया ॥ कपीतन तनोति तनुविस्तारे कपीनाकपेर्वर्णस्थव
 र्जनन-कपीतन लक्ष्मीविस्तारक ॥ भडिल भडने कल्याणकरोति भडिकल्याण ग्लयोरकत्वाद्दिरोपि भडिलोभडिरोनेतिवाचस्पति त्रयशिरसरतिरव्यातस्य ॥
 चापेय चपाया अपत्यदक् चापेयश्चपेस्वर्णोकिज्जल्केनागवैसरै ॥ चपक चपयति चप्यतेवा ॥ हेमपुष्पक हेमवर्णपुष्पमस्य त्रयकुहचाफा सानचापारति
 रव्यातस्य ६३

एतस्य चपकस्य कलिकायाः गन्धफली इत्येकं गन्धः फलं साध्यमस्याः ॥ केसरः केसराः संत्यस्य मत्वर्थे अच् केसरहिं गुनिक्लीबं किजल्केन स्त्रियां पुमान् सिहेच्छरा-
यां पुन्नागे बकुले नागकेसर इत्युक्तत्वात् ॥ बकुलः बंकते बकिगत्यर्थः हे ओ वळ बकुळ इति रव्यातस्य ॥ वंजुलः वज्जति वज्जगते ॥ अशोकः नशोकोऽस्मात् अशोक-
स्त्रिषु नि शोके पुंसि कंकेलिपादपे स्त्रिया तु कदुरो हिण्यां पारदेस्यान् पुंसकमित्युक्तत्वात् इति हे अशोकस्य नामनी ॥ वरकः करोति दोषाभावं वुन्प्रत्ययः करक-
स्तु पुमान्यक्षिविशेषे दाडिमेषु च द्वयोर्मघोफलेन स्त्री करकं च कमडलावित्युक्तत्वात् ॥ दाडिमः दलनदालः दलविशरणे दालेन निवृत्तः डल्योरेकत्वं दाडिंब इत्यन्यत्र दा-
डिवमारपि डीरस्वाद्दम्लशकवल्गुभा इति रभसः दाडिम इत्यपि हे दाडिमस्य डाडिब इति रव्यातस्य ६४ चापेयः चंपाया अपत्यं चापेयश्चपके स्वर्णे किजल्के नागकेसरे ॥

एतस्य कलिका गन्धफली स्यादथ केसरे बकुलो वंजुलो शोके समौ करकदाडिमौ ६४ चापेयः केसरो नागकेसरः कांचनाक्षयः

जयाजयंती तर्कारी नादेयी वैजयंतिका ६५ श्रीपणिमग्निमंथः स्यात्कणिका गणिकारिका केसरः केसराः संत्यस्य मत्वर्थे अच् ॥ नागकेस-

रः नागारव्य केसर ॥ कांचनाक्षयः कांचनस्य आक्षय इव आक्षयो यस्य चत्वारि नागचांफा इति रव्यातस्य नामानि कांचनाक्षयः हेमपर्यायनामक इत्यर्थः ॥ जया जय-
ति ॥ जयती जयंती वृक्षमिद्वोर्यामिद्रपुत्रीपताकयोः ॥ तर्कारी तर्कमृच्छति ऋगते ॥ नादेयी नद्यां भवा ॥ वैजयंतिका विजयंतस्य इयं तरयं दमित्यण् स्वार्थे कन् पचदां हा-
कळ थोर एरण इति चख्यातायाः ६५ श्रीपणि श्रीः पर्णेषु यस्य ॥ अग्निमंथः अग्निमंशति मंथविलोडने ॥ कणिका कणति कणशब्दे कणाः संत्यस्यां वा इत्याद्युत्थं ॥
गणिकारिका गणिं करोति कर्मण्यण् स्वार्थे कन् ॥

जय जयतीतिपचाद्यच् पचनरवेलइतिरव्यातस्य दशाध्वेकस्थपयिपादनिस्वामीचरणा ॥ कुट्ज कुटेशगेजायतेस्म प्रषोदरादित्वात्ह्रस्व ॥ शक्र शक्रोति
 शक्रशक्तो शक्रपुमान्देवराजेकुट्जेऽर्जनभूरुहइत्यक्तत्वात् ॥ वत्सक वदति वदव्यक्तायावानि सप्रत्ययेस्वार्थेकम् ॥ गिरिमल्लिका इवार्थेकम् चत्वारिकु
 टादितिप्रसिद्धस्य ६६ एतस्यैवकुट्जस्यफलेकलिङ्ग कलिङ्गच्छति अतर्भाषितण्यर्थोगमि ॥ इद्रयव इद्रसत्तस्यद्रक्षस्ययव यवाकारवीजत्वात् ॥ भद्रयव
 भद्रचतत्त्यक्च कलिङ्गेद्रयव पुमानित्यमरमाला ॥ कलिङ्गा तत्रैवस्त्रीकादेपाठात् ॥ कृष्णपाकफल कृष्णपाकफलमस्य अविग्र आविज्जीभयचलनयोः आ

जयोऽथकुट्ज शक्रोवत्सकोगिरिमल्लिका ६६ एतस्यैवकलिङ्गेद्रयवभद्रयवफले कृष्णपाकफलाविग्रस्रषेणा कर -
 मर्दके ६७ कालस्कधस्तमाल स्यात्तापिछोप्यथसिदुके सिदुवारैद्रसरसोनिर्गुडीद्राणिकेत्यपि ६८

इत्पूर्व आविग्रइत्यपि ॥ स्रषेण शोभनासेनायस्य ॥ स्रष्टुसिनोति विन्बधने ॥ करमर्दक करमृद्धानि मृदक्षोदे चत्वारिकरमर्दकस्य करवदइतिरव्यातस्य ६७
 कालस्कध कालस्कधोऽस्य कालस्कधस्तमालेस्यात्तिदुकेजीवकद्रुमइत्यक्तत्वात् ॥ तमाल ताम्यति तमुग्ल्यनी तमालस्तिलकेरचद्वेतापिछेवरुणद्रुमे ॥ तापिच्छ तापि
 नछादयति छदअपवारणे त्रयतमालस्य ॥ सिदुक स्यदते ॥ सिदुवार श्वेतपुष्प सिधुक सिधुवारित ॥ इद्रसरस इद्रस्यसरस ॥ निर्गुडी निर्गुडति गुडरसायानो
 दादिक इत्यपथेतिकेप्रषोदरादि निर्गुडीनी लशोफाल्यासिदुवारद्रुमेपिचेतिहिम ॥ इद्राणिका इद्रमाणायति इद्राणीकरणेस्त्रीणापोलोमीसिदुवारयोः पचसिदु
 वारस्य सिधुआरी निगडी निर्गुडी इतिरव्यातस्य ६८

वेणी वेणीव देवताडेपिवेणीस्यात्यवेण्यामपियोषितीतिरभसः ॥ गरा गृण्हाति गृशब्दे स्वराइत्यपिपाठः देवताडेस्वरातीक्ष्णेचिषुस्याद्भेदेभ्युमानितिरभसः ॥ गरी अगरीइत्यपिपदं स्वरागरीइतिसमस्तमपिपदं मूषिकाविषघ्नत्वात्गरागरीइत्येकंपदं गरमागिरति तत्रैवं जीमूतकोदेवदाडोवृत्रकेशोगरागरीइति ॥ देवताड देवइन्द्रियंताडयति तडअघाते देवोमेघेसंगेराजिस्थान्पुंसकमिंद्रिये ॥ जीमूतः जीमूतइव जीमूतोद्वेष्टनिकरेदेवताडेपयोधरे पंचदेवतालस्यदेवताली देवडांगरी इतिरव्यातस्य ॥ श्रीहस्तिनी श्रीहस्तोविद्यतेयस्याः इत्याद्यूत्यं ॥ भूरुंडी भुवंरुंडयति आच्छादयति हेहस्तिकणीभपत्रस्यशाकभेदस्य मिरिहस्तिनी थोर— कुरडूइतिरव्यातस्य ॥ तृणशून्यं तृणशून्यंमल्लिकायांतथास्यात्केतकीफलइतिविश्वमेदिन्यौ तृणशून्येगुल्मेसाधु तत्रसाधुरितियत् ॥ मल्लिका मल्लते गं

वेणीगरागरीदेवताडोजीमूतइत्यपि श्रीहस्तिनीतुभूरुंडीतृणशून्यंतुमल्लिका ६९ भूपदीशीतभीरुश्चसैवास्फोटावनोद्भवा शोफालिकातुस्रवहानिर्गुंडीनीलिकाचसा ७०

धंमल्यतेवा मल्लधारणे मल्लिकोहंसभेदेस्यात्तृणशून्येपिमल्लिकेतिरुद्र- ६९ भूपदी भुविपदमस्याः ॥ शीतभीरुः शीतान्दीरुः शीतभीरुरित्यपिपाठः मल्लिकाशतभीरुश्चगवाक्षीभद्रमल्लिका शीतभीरुर्मदायंतीभूपदीतृणशून्यकमिति- तिः चत्वारिमल्लिकायाः मोगरीइतिरव्यातायाः ॥ सैवमल्लिका वनोद्भवा वनेउच्चवोयस्याः आस्फोटेत्यच्यते एकंरानमोगरीइतिरव्यातस्य आस्फोटयति स्फुटविकसने आस्फोटाविष्णुक्रांतायांवनमल्लार्कपर्णयोरितिरभसः आस्फोटस्तपुमानर्कपर्णेस्थात्कोविदारके आस्फोतेत्यपि आस्फोतागिरिकार्पण्यांवनमल्याचयोषितीतिमेदिनी ॥ शोफालिका शेरतेशोफाः अलयोस्यां स्वार्थेकन् ॥ स्रवहा स्रष्टुवहत्यामोदं वहप्रापणे निर्गुंडी ॥ नीलिका नीलादौषधौडीष्ट कन् चत्वारि- ण्यपुष्पायाः निर्गुड्याः राननिर्गुंडीइतिरव्यातायाः ७०

यश्चतुष्पुष्पा असौनिर्गुडीसिता श्वेतसरसा शोभनोरसोऽस्या श्वेताचासोसरसाचेति भूतवेशीइत्युच्यते भूतानिविशति विशामवेशान इयकानरी॥नगु ३॥
इतिगव्याताया ॥मागधी मगधदशोभवा मागधेमगधोन्मूतोशङ्खजीरकवरिनो वेश्यत स्त्रियापुनमागधीस्यानुपिष्यती ॥गणिका विन्तापहारित्वाहणि-
कासादृश्य ॥यूधिका यूथमस्त्यस्या यूधिकास्थानकेपुष्पविशेषपिचयोपिति ॥अवघा अवघमानेवतिष्ठति क्वापोरितिह्रस्व षत्वच अवघादेशभेदेपि
विघादृश्याकृतेपिच अवघाप्यम्ललाभ्यास्यान्त्यागयूधिकयोरपि इतिविश्व चत्वारियूधिकाया जर्जइतिरव्याताया ॥सायूधिकापीतपुष्पाचन्द्रमपुष्पिका
स्यात्इत्येक ७१ अतिसुक्त मुक्तान् विरक्तान् अति ॥पुंङ्क पुठति पुठ्यतेवा पुठिरवहन रक्प्रत्ययस्वार्थेकम् ॥वामनो वसेतेपुष्पति काळादितिअण्ङी

सितासौश्वेतसरसाभूतवेश्यथमागधी गणिकायूधिकावघासापीताहेमपुष्पिका ७१ अतिसुक्त पुङ्क स्यादास

नीमाधवीलता स्रमनामालतीजाति समलानवमालिका ७२

पू॥माधवी मधोपुष्पति पूर्ववत् ॥लता पच कुसुमदस्य कुसरीइति क
स्तूरमोगरा मधुमाधवीइतिरव्यातस्य ॥अतिसुक्तादिद्वयमल्लिकाभेदस्येत्येके माधवीलताइत्येकमपि ॥स्रमना स्रष्टुमच्यते मनजाने यदा शोभनमनोऽस्या
स्त्रियास्रमनसोऽस्त्रियुष्येजातीतुभेदत तत्रस्रमना सात टावतोपि तत्रैव स्रमनायाभ्यपत्रणेतिस्मृत्युतेर्दर्शनात् ॥मालती मालद्वी न्तति तलसात्रावघनार्थ ॥
जाति जायत जनीप्रादुर्भावे जातीइत्यपिपाठ जातीफलेचमालत्यामितिमेदिनी त्रीणिजानत जाईचमेढीमोदीश्वेतजाईपीतवर्णजाईइतिगव्याताया ॥सप्तला स
प्तनेत्ररीदियाणिल्लाति लाआदाने नवमालिका नवमालायस्या हनेवाढी थोरमागरा बरमागरा वेचमोगराइतिरव्याताया ७२

माध्यं माघेसाधु माघेभवदिगादित्वाद्यदिति प्राञ्च ॥ कुंदं कुं सुवदायतिद्यतिवा दैपशोधने दोअवरवंडनेवा माध्यं कुंदं करंदकइतिपुस्कांडेरत्नकोशात् कुंदोमाघ्येस्त्रीमुकुंदमि
निध्यंतरेषुचेतिमेदिनी हेकुंदस्य ॥ रक्तकः रक्तपुष्पत्वात्स्वार्थेकम् ॥ बंधूकः बध्नाति चित्तं बंधवंधने बंधुकंबधुजीवेस्यात्बंधुकपीतसारके ॥ बधुजीवकः बंधुरिव जीवंजलंय
स्य समासांतकप् त्रीणिबंधुकस्य धुपारीइतिरव्यातस्य ॥ सहा सहने आतपं पहमर्षणे ॥ कुमारी कुमारक्रीडायां अच् गौरादिः कामयते कमुकातो इत्याद्यूह्यं ॥ तरणिः त
रत्यनधा तृप्पवनतरणयो ॥ द्युमणौतरणि पुंसिकुमारीनौकयोः स्त्रियां त्रीणिकुमारीइतिकंदेशेवंती शंवतीगुलावइतिचरव्यातायाकुमार्याः नामानि ॥ अम्लानः नम्लायतिस्म
अम्लानस्त्वमलेपिंडीभेदइतिहैमः ॥ महासहा महतीचासौसहा महासहामाषपर्ण्यामम्लानेपिचयोषिति द्वेआबोलीइतिरव्याताया तस्मिन्अम्लानइत्येकंकुरंदकमात्र-

माध्यंकुंदंरक्तकस्तबंधूकोबंधुजीवकः सहाकुमारीतरणिरम्लानस्तमहासहा ७३ तत्रशोणेकुरबकस्तत्रपीतेकुरंदकः नी

लाझिंदीद्वयोर्बाणादासीचातर्तगलश्चसा ७४ सैरीयकस्तझिंदीस्यात्तस्मिन्कुरबकोऽस्यो

स्य कादेशेवंती धोररानशेवंतीइत्यारव्या
तायाइतिसिन्हाः ७३ तत्राम्लाने शोणे रक्ते कुरबकइत्येकं आलीनाकुत्सितर्षद्रवोत्राल्पमकरंदत्वात् उरुबकइत्यपिपाठः ॥ तत्राम्लानेपीतवर्णेकुरंदकइत्येकं को
रंदक एवुत् रुदस्तेये कुर्यते कुरछेदने ॥ नीली नीलवर्णायाझिंदी तत्रबाणा वण्यते वणशब्दे कर्मणिघञ् बाणातुबाणमूल्येस्त्रीनलछिद्यां पुनर्द्वयोः ॥ दासी दस्यते दस्य
उपक्षयंदासीबाणोतिकोशः कर्मणिघञ् गौरादिः ॥ आर्तगलः आर्तः क्षीणेगलति गलअदने इतित्रयं ॥ द्वयोरित्यक्तेर्बाणइत्यपि नीलाझिंदीनीलझिंदीचेत्यपिपाठः ॥ सैरी
यकः सैरेभवः कर्षः तत्रभवइत्यण् ततोदृढाच्छ स्वार्थेकम् सैरीयकः सहचरइतिकोशांतरात् ॥ झिंदी झिमिति रदति पृषोदरादिः द्वयंझिंदीमात्रस्य कोरांतीइतिरव्या
तस्मिन्सैरीयकेऽरुणरक्तवर्णे कुरुबकइत्येकं ॥

म यापीतपुष्पाक्षिटीसाकुरटकदत्कच्यते तस्मिन्कुरटकेसहचरीत्यपि सहचरति पचायच् दित्वात्दीप् हयोरित्यन्तेसहचरन्त्यपि ७५ ओद्भुपुष्प आर्द्रवत् उन्मति उदी
 रुदन स्फायितचीतिरक् बाहुलकादस्यडत्व ओद्भुपुष्पयस्य ओद्भुपुष्पेपिवृक्षेपिजपापुष्प प्रकीर्तितइतित्रिकाडशेष ॥ जपापुष्प जपाया पुष्प देजास्वदरतिरव्याते
 ॥ जगन्त्यपि जवायातुजपास्त्रियामितिधर्मदास ओद्भुपुष्पस्यवृक्षस्यापिचजवेत्यभिधान ॥ यत् तिलस्यपुष्पतद्भुजपुष्प एक वज्रमिवपुष्प ॥ प्रतिहास प्रतीपो
 हासाम्य प्रतीहासदत्यपिपाठ ॥ शतप्रास शतप्रासा पुष्पाणियस्य इत्याद्युत्थ ॥ चडात् चडमतति अतसानत्यगमने ॥ हयमारक हयानामारक ७६ करवीर

पीताकुरटकोक्षिटीतस्मिन्सहचरीद्वयो ७५ ओद्भुपुष्पजपापुष्पवज्रपुष्पतिलस्ययत् प्रतिहासशतप्रासचडात्तह

यमारका ७६ करवीरेकरीरेतुक्करग्रथिलावुभौ उन्मत्त कितवोधूर्तेधितूर कनकाक्षय ७७ करवीरयति वीरविक्रान्तो कर

वीर लपाणस्यादैत्यभेदश्वमारयो पचककरवीरस्यकण्ठेरदतिरव्यातस्य ॥ करीर करिणर्दयति वशाकुरेकरीरोम्बोवृक्षमिद्वयो पुमान् ॥ ककर ग्रथि
 ल ग्रथिरस्यास्ति ग्रथिलातिष्ठा त्रीणिकरीरस्य ॥ उन्मत्त उन्मत्तयति ॥ कितव कितवा सत्यस्य इत्याद्युत्थ ॥ धूर्त धूर्त्यतस्म धुर्वीहिसाया इत्याद्युत्थ ॥ धत्त
 र धत्तूरस्तस्मृतेधुतेदिविताकितव शठइतिस्वामी धूसति धूसकानिकरण तुरगतिन्वरणयो इगुपधेतिक धू किप् इत्याद्युत्थ ॥ धुस्तूर धुस्तूर ।
 धूस्तूर । धुत्तूर । धुस्तूरस्तपुडरीशोधुस्तूर कनकाक्षयइतिशब्दार्णव ॥ उन्मत्त उन्मादवतिधुत्तूरमुच्चुकुदयोरिति विश्वप्रकाश ॥ मदन स्मग्गसतद्रुमि-
 दूस्तूरसिक्थकइतिमेदिनी ॥ कनकाक्षय कनकमाक्षयोयस्य कनकहेम्निपुसिस्यात्किशकिनागकेसरे धत्तूरेकाचनारेचकालीयेपचकेपिच ७७

मातुल मास्ति नास्ति तुलाः स्थ माश्री तुलास्येति वा कनकनामकत्वात् मातुलो व्रीहिभिन्मातृभ्रात्रोश्च मदनहुमे ॥ मदन-मदयति मदीहर्षग्लेपनयोः समधत्तूर
 ग्यनामानि अस्य धत्तूरस्य फले मातुलपुत्रक इत्येकं ॥ फलपूरः फलेन पूर्यते पूरि आध्यायने एवं बीजपूरः ॥ रुचकः रोचते रुचदीप्तौ अभीप्सितौ च रुचको बीजपूरे
 च निष्केदत्तकपोतयोः ॥ मातुलुंगकः मातुश्रासौलुंगश्च चत्वारि मातुलुंगस्य महालुंग इति रव्यातस्य ७८ समीरणः सम्यक् ईरयति ईरगतौ समीरणस्तपवने
 पथिके च पणिज्जके ॥ मरुबकः मरौवाति आत इति के स्वार्थे कन् ॥ प्रस्थपुष्पः प्रस्थे सानौ पुष्पयति पुष्पविकसने ॥ फणिज्जकः फणे र्जातोऽस्मात् पृषोदरादिः

मातुलो मदनश्चास्य फले मातुलपुत्रकः फलपूरो बीजपूरो रुचको मातुलुंगके ७८ समीरणो मरुबकः प्रस्थपुष्पः फणि
 ज्जकः जंबीरोऽथ पर्णासिकटिंजरकुठेरकौ ७९ सितेर्जकोऽत्र पाठीतु चित्रको वह्निः संज्ञकः

इत्याद्युत्थ ॥ जंबीरः जम्यते जमुअदने वीरयति वीरविकांतौ जम्चासौ वीरश्च जंबीरः प्रस्थपुष्पे स्यात्तथा दंतशठहुम इति जंभीर इत्यपि पंचदेशातरे जंबीर इ
 तिरव्यातस्य स्वल्पपर्णस्य पर्णासिभेदस्य श्वेतमरवा इति च रव्यातस्य ॥ पर्णासिः पर्णान्यस्यति अस्रक्षेपणे यद्वा पर्णैरसति असदीप्तौ ॥ कटिंजरः कठिणं जरय
 ति पृषोदरादिः ॥ कुठेरकः कुंठति कुंठप्रतिघाते एरकप्रत्ययः कन् च त्रीणि पर्णासस्य आजवलेति बाबरी इति रव्यातस्य ७९ अत्र पर्णासि सितेकांडपुष्पाभ्यां श्वेते
 अर्जक इत्येकं ॥ अर्जयति अर्ज अर्जने ण्वुल् ॥ पाठी पाठोऽस्यास्ति ॥ चित्रकः चित्तं बुद्धिं त्रायते त्रैङ्पालने कप्रत्यये स्वार्थे कन् ॥ वह्निः संज्ञा
 यस्य ॥ तत्र पाठी इन्नंतः वह्निपर्यायनामक इत्यर्थः त्रयं चित्रकस्य चिता इति रव्यातस्य ॥

अर्काद् अर्कआद्यस्य अर्कोर्कपणस्पष्टिकेरबोतायेदिवस्यतो ॥ वसुक वसति वसनिवासे उमत्ययेस्वार्थकन् वसुकरोमकेयुंसिधिवमत्त्वार्कपणयो ॥ आस्फोट आस्फोटय
ति स्फुरितविक्रसने आस्फोतइत्यपि रकारस्यनकार एधादरादित्वात् आस्फोतस्तुप्रमानर्कपणस्यात्कोविदारके आस्फोतामिरिपण्याचवनमल्याचयापितीतिमेरिरी ॥ गणरू-
प गणबहूनिरूपाण्यस्य ननात्वात् ॥ विकीरण विकीरति रूविक्षेपे विविधा किरणा यस्येत्यन्ये अन्येषामपीतिरीर्यः ८० मदार मदानियति कर्मण्यण् ॥ अर्कपणः अर्कवत्
णानियस्य इतिसप्तमर्कस्यरुर्इतिप्रसिद्धस्यनामानि ॥ अत्रशङ्केऽलर्क अलति अलभूषणादौ क्षिप् अत्तासावर्कश्च ॥ प्रतापस प्रतापचक्षस्तज म्यति कर्मत्यय इत्या
द्यत् इतिदेशेनरुर्इतिरव्यातस्यनापनो ॥ शिवमल्ली शिवप्रियामल्ली ॥ पशुपतेरय अणप्रत्यय ॥ एकाहील एकअस्थित्वाति स्रष्टामादित्वातपत् ॥ बुक बुकइत्यपि बाधा

अर्काद्बसकास्फोटगणरूपविकीरणा ८० मदारश्चार्कपणोत्रशङ्केऽलर्कप्रतापसो शिवमल्लीपाशपतएकाहीलोबुकोवसु ८१
वृदावृक्षादनीवृक्षरुहाजीवतिकेत्यपि वत्सादनीछिन्नरुहागुडूचीतत्रिकाःसृता ८२ जीवतिकासोमवल्लीविशल्यामधुपण्यपि

तो कन् बकस्तबकपुष्पेस्यात्केश्येदेवरक्षसीतिविश्वप्रकाशः ॥ वसु वस्ते वसनिवा पचबुकस्यरुर्इयदारइतिरव्यातः ८१ वृदा वृयत वरिअभिवादनस्तुत्यो ॥ वृ-
क्षादनी वृक्षमति अदमक्षणे ॥ वृक्षरुहा वृक्षरोहति ॥ जीवतिका जीवति चत्वारिवृक्षोपरिजातलताविशेषस्यवेदलं वेरागुची बाधेइतिरव्यातस्य ॥ वत्सादनी वत्सेरयते
अदमक्षणे ॥ छिन्नरुहा छिन्नासति रोहति उगुपथेतिक् ॥ गुडूची गुडति गुडरक्षणे ॥ तत्रिका तत्रयति तत्रिकुटुबधारणे ॥ असृता नमृतमस्थाः अमृतामागधीपथ्यागुडू-
च्यामलकीषुच ८२ जीवतिका जीवतिकागुडूच्याचजीवारव्याशाकवदयोरितिविश्व ॥ सोमवल्ली सोमस्यवल्ली ॥ विशल्या विगतशल्ययस्या विशल्याग्निशिखाद-
नीगुडूचीत्रिजरास्तत्र मधुपणी मधुमयानिपणान्यस्था नवगुडूच्या गुडवेलइतिरव्याताया ॥

मूर्वा सुरति सुरसवेष्टने तुदादिः ॥ देवी दीव्यति ॥ मधुरसा मधुः रसोयस्या ॥ मोरटा सुरति सुरसंवेष्टने ॥ तेजनी तेजति तेजपालने ॥ स्रवा स्रवति स्रुगतौ ८३ म-
धूलिका मधुलाति ॥ मधुश्रेणी मधुनः श्रेणी ॥ गोकर्णी गोः कर्ण इव ॥ पीलुपर्णी पीलो रिव पर्णान्यस्या ॥ पीलुपर्णी मैत्रिकायां मूर्वायामोषधीभिदि संपदादि-
त्वान्दिदं क्विप् षष्ठीतत्पुरुषः दशमूर्वाया मूरइतिख्याताया इयं धनुर्गुणोपयोगिनी ॥ पाठा पठ्यते पठव्यक्तायांवाची कर्मणिघञ् ॥ अबष्ठा अंबशब्दपूर्वकात्
स्थाधातोः कप्रत्यये अंबांवेतिषत्वेसाधुः अबष्ठाप्यम्ललोण्यास्यासाठापुष्पिकयोरपि ॥ विद्धकर्णी विद्धो कर्णोयया ॥ अविद्धकर्ण्यपि तत्रैव अविद्धो अछिद्रो

मूर्वादेवीमधुरसामोरटातेजनीस्रवा ८३ मधूलिकामधुश्रेणीगोकर्णीपीलुपर्ण्यपि पाठांबष्ठाविद्धकर्णीस्थापनीश्रेयसी
रसा ८४ एकाष्ठीलापापचेलीप्राचीनावनतिक्तिका कटुः कटंभराशोकरोहिणीकटुरोहिणी ८५

स्थापनी स्थापयति स्थापनरोपणोपुंसिवनेपाठोषधौस्त्रिया ॥ श्रेयसी अतिशयेनप्रशस्ता श्रेयसीकरिपिप्पल्यामभयापीठयोरपि ॥ रसा रस्यते रसआ-
स्यादने ८४ एकाष्ठीला एकबीजा ॥ पापचेली पापेचलति चलविलसने ॥ प्राचीना स्वार्थे रिवः ॥ वनतिक्तिका वनेतिक्तास्वार्थेकन् दशापाठाया पाडवळी पाहा
डमूळइतिख्यातायाः ॥ कटुः कटति कटेवर्षावरणयो कटुः स्त्रीकटुरोहिण्यांलताराजिकयोरपि ॥ कटंभरा भरेतिपाठेभृधातो ॥ कटति कटवृणोति वृञ्वरणो
कटंभराइत्यपि ॥ अशोकरोहिणी अशोकइवरोहति आरोहणं करोति व्यक्तमपीदं नाम अशोकाकटुरोहिण्यामशोकोवञ्जुलद्रुमइतिरभसः ॥ रोहिणीकटुरोहिण्या
मितिरुद्रः कटुरोहिणी कटुश्चासौरोहिणीच ८५

मन्मथपित्ता मत्स्यानापित्तमिव तत्त्वादुत्तात् ॥ कृष्णामेदी कृष्णोनवर्णमभेदउदोऽस्याः यहा कृष्णानाममवभिन्नति कृष्णामेदेकृष्णामेद्वचदरुहेतिनिषदु ॥ चक्रागी
चक्राकारमगमस्या चक्रागीकदुरोहिण्यामितिहेम ॥ शकुलादनी शकुलैरयते अहीकेदारकुटर्भरनिरव्याताया ॥ आत्मगुप्ता आत्मनागुप्ता दु स्पर्शत्वात् ॥ अजहा
नजहातिशकान् ॥ जडेद्यपिपाठ तत्रैकजडयति ॥ अव्यडा नविगतमडयस्याः अव्यडावृषभोगुप्तेतीदु ॥ कदुरा कदुराति रादाने कदुरतिपाठ कपिकच्छुश्चकदूरकदू
राशूकशिविकेतीदु प्रावृषायणी प्रावृषामेति अयनेवा प्रावृषातुजलार्णवइतित्रिकावशेष ८६ कष्यप्रोक्ता कष्यमृगी प्रोक्ता कषिमिरप्रोक्तावा कष्यप्रोक्ता
शतावर्याअचलाशूकशिविषु ॥ शूकशिवि शूकशुक्ताशिवि शश्वच्छशाकशिशिराणिचशूकशिवि इत्युष्मविवेकादितालव्यादि शूकशिविश्रमर्कटी मर्कटी

मत्स्यपित्ताकृष्णामेदीचक्रागीशकुलादनी आत्मगुप्ताः अजहाः व्यडाकदूराप्रावृषायणी ८६ कष्यप्रोक्ताशूकशिवि
कपिकच्छुश्चमर्कटी चित्रोपचित्रान्यग्रोधीद्रवतीशबरीवृषा ८७ प्रत्यक्षश्रेणीसूतश्रेणीरडामूषिकपण्यपि

शूकविवाचेतिवाचस्पति ॥ कपिकच्छुः कपीनाकच्छु कदूहेतुत्वात् ॥ मर्कटी मर्कटीव विविपचेष्टाहेतुत्वात् नवकुवली कुहिरीइतिरव्याताया मर्कटतुल्यलोमशु
क्तत्वाच्चर्कटी ॥ यत्स्पर्शनिकदूउत्तरातेऽत कदूरा ॥ चित्रा चित्ररूपमस्त्यस्याः मत्तर्थेअच् ॥ चित्राखुपणीगोडबासभद्रादितिकासुच ॥ मायायासर्पनक्षत्रमरीदे
विषुचस्त्रिया ॥ उपचित्रा चित्रमुपगता ॥ न्यग्रोधी न्यग्रुणद्धि बहुमूलत्वात् ॥ द्रवती द्रवति द्रुगती लट्शत ॥ शबरी शवणोति वञ्चवरणे शयिधातोरि-
त्यच् ॥ वृषा वर्षति वसुसेचने उरुपधेतिक ८७ प्रत्यक्षश्रेणी मतीचीश्रेणीयस्या ॥ सूतश्रेणी सूतानाश्रेणीयस्या ॥ रडा रमतेऽत्र रसुकीडाया स्वामीतुच

इत्याह तत्रतुचंड्यते चडिकोपेघञ् ॥ प्रत्यश्रेणीवृषाचंडापुत्रश्रेण्याखुपर्णिकेतिनिघंटुः ॥ मूषिकपर्णी मूषिककर्णाकारंपर्णमस्याः दशमूषिकपर्ण्याः उंदीरकानी
इतिरव्याताया ॥ अपामार्गः उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः अपमार्ज्यतेऽनेन अपकृष्टः आसमंताच्चार्योस्येतिवा ॥ शैरवरिकः शिरवरेप्रायेणभवति अध्यात्मादिः ॥ धामार्गवः
धाम्नोर्ग धामार्गः तवाति अधामार्गवइत्यपि अधामार्गवोपामार्ग कोशातकीचेतिद्वयर्थे ॥ मयूरकः मयूरप्रतिरुक्तिः कन् मयूरकोष्यपामार्गेकीबतुल्यांजनेपुनः ८८ प्र
त्यकूपर्णी प्रत्यचीपर्णान्यस्य केशपर्णी केशाद्वपर्णान्यस्याः केशपर्णीइतिगुरुचरणाः तत्रेत्यं कपिलोमतुल्यानिलोमशानिपर्णान्यस्याः कपिलोमतुल्यत्वंलोम
मशिवोध्वस्तइतिवत् ॥ किणिही किणिनोव्रणान्जिहीते ओहाङ्गतौ आतइतिकप्रत्ययेगौरादित्वात्डोषहंतिइतिपक्षे अन्येषामितिडः स्वरमंजरी स्वरामंजरि

अपामार्गः शैरवरिरवरिको धामार्गवमयूरको ८८ प्रत्यकूपर्णीकेशपर्णीकिणिहीरवरमंजरी हंजिकाब्राह्मणीपद्याभा
गीब्राह्मणयष्टिका ८९ अंगारवल्लीवालेयशाकवर्बरवर्धकाः मंजिष्ठाविकसाजिगीसमंगाकालमेधिका ९० रस्याः अष्टअपामा
र्गस्य आघाडाइतिरव्यातस्य ॥ हंजिका हंतिरोगान् घृषोदरादिः ॥ फजिकेतिस्वामी ॥ ब्राह्मणी ब्रह्मण इय ॥ पद्याकारपुष्यत्वात् ॥ भार्गी भार्गोस्त्यस्याः प्रज्ञादित्वादण
टीप् ॥ ब्राह्मणयष्टिका ब्राह्मणस्ययष्टिरिवतादृशप्रकांडत्वात् ८९ अंगारवल्ली अंगारवत्वल्लयस्याः ॥ वालेयशाकः वालेयस्यशाकः ॥ वर्बरः ववर्ति वृच्वरणे ॥ वर्धकः
वर्धते वृधुछेदने नवभार्या भारगीइतिरव्याताया ॥ मंजिष्ठा मंजैः शोभनेवर्णेतिष्ठति इत्याद्यूत्यं ॥ विकसा विकसति कस्गतौ ॥ विकषेतिस्वामी तत्रविकषति कषहिं-
साया ॥ जिगी जिगतीतिजिगी ॥ समंगा समंततोअंगति पचाद्यच् शकंधादिः ॥ कालमेधिका कालवर्णमिषति मिषस्पर्धायां मजिष्ठाकालमेधिकेतिनिघंटुः ९०

मृदुपणी मृदुकवर्णमस्या ॥ मृदीरी मृदिगती वाहलकादीरन् ॥ मृदी प्रदति मृदिआमृजने मृदिगती रतिगुरव. रक्तामृदिरिकवेनीदु ॥ योजननली योजनगाभिनी
वली योजनपेर्णपीतिपाठ नवकमजिषायाः ॥ यास यस्मप्रयत्नेमानेद्यन् मत्वर्थेअन् सुमिषणाभिषणयो चीतीति यवास ॥ दुस्पर्शः दुस्वेनस्पृशति स्पृशसस्पर्शने
॥ धन्वयास धन्वनायास मरुभवत्वात् धनुर्यासदत्यपिपाठ ॥ कुनाशक कुनाशयति णश अदर्शने ९१ रोदनी रोदयति रुद्रिअश्रुविमोचन चोदनीरतिगुरुपादा ॥ क
चुरा कचुराति चदाने ॥ अनता नानोस्या ॥ समुद्राता समुद्रातोस्त्यस्या अन्मत्वर्थे दुरालभा दुस्वेनालभ्यते दुलभध्मातो दशधन्वयासस्य धमासादितिख्यात

मृदुकपणी मृदीरी मृदी योजनवर्णमपि यासोयवासोदु स्पर्शे धन्वयास कुनाशक ९१ रोदनी कचुरानता समुद्राता दुरालभा
पृथ्वीपणी पृथक्पणी चित्रपण्ये ध्रिपर्णिका ९२ क्रोष्टुविन्ना सिंहपुच्छी कलशी धावनी गुहा निदिग्धिका स्पृशी व्याघ्री बृहती
कटकारिका ९३ स्य ॥ पृथ्विरत्यपणमस्या ॥ पृथक्पणी पृथक् असक्तपणमस्या ॥ चित्रपण्यस्त्यस्याः मत्वर्थेअन् ॥ अध्रिपर्णिका अघ्नराक्ष्यप-
णान्यस्या अधिवह्निकेति केचित् ९२ क्रोष्टुविन्ना क्रोष्टुभिर्विन्ना विदलाते ॥ सिंहपुच्छी सिंहपुच्छवत्युच्छमस्या सिंहपुच्छाकारपुच्छत्वात् ॥ कलशी कल-
ज्यति शोतनुकरणे इन्प्रत्यये बाहुलकाशकारलोप ॥ धावनी धावति धावुगानि शान्द्यो बाहुलकात् गुहा गूहति गुहसवरणे नवसिंहपुच्छ्या उवलापिठव
ण इतिख्याताया ॥ निदिग्धिका निदित्यातेस्य दिहउपचये कर्मणि क्तेत्यप् स्वार्थेकन् ॥ स्पृशी स्पृशति स्पृशस्पर्शने इगुपधेति के गौरादित्वादीप् ॥ व्याघ्री व्या-
जिघ्रति आतश्चोपसर्गे इति कप्रत्यय जातित्वात् ङीष् ॥ बृहती वर्तमाने इति निपातित ङीप् ॥ कटकारिका कटका निर्यति ऋगती ९३

प्रचोदनी प्रचोदयति चूदसचोदने कर्तरिल्युट् ॥ कुली कोलति कुलसस्त्याने इगुपधेकप्रत्ययेगौरादित्वात् ङीष् ॥ क्षुद्रा क्षणति क्षुद्रिसंपेषणे रक्प्रत्ययः ॥ दुःस्पर्शा दुःस्वेन स्पर्श्यते ॥ राष्ट्रिका मत्वर्थेठन् राप् राष्ट्रमस्त्यस्याः दशकत्कारिकायाः रिगणी इतिरव्यातायाः ॥ नीली नीलादौषधौ इति ङीष् ॥ काला काल्यते ॥ क्लीतकिका क्लीतकंक्रयो म्त्यस्याः क्री इतिरेफस्यलत्वंअन ठन् ॥ ग्रामीणा ग्रामेभवा ग्रामाद्यरेवौ इतिरेवेर्नादेशः णत्वंराप् ॥ मधुपर्णिका ग्रामीणानीलिकायांस्त्रीग्रामोद्भूतोभिधेयवत् ॥ मधुपर्णिका मधुराणिपर्णान्यस्याः ९४ रंजनी रंजयति कर्तरिल्युट् णिलोपस्यस्थानिवद्धान्चलोपोन ॥ श्रीफली श्रीमत्फलमस्याः ॥ तुल्या तुद्यते तुदव्ययने तुत्ययतिवा

**प्रचोदनीकुलीक्षुद्रादुःस्पर्शाराष्ट्रिकेत्यपि नीलीकालाक्लीतकिकाग्रामीणामधुपर्णिका ९४ रंजनीश्रीफलीतुल्याद्रो
णीदोलान्नीलिनी अवलुजःसोमराजीसुवह्निःसोमवह्निका ९५ कालमेषीकृष्णाफलावाकुचीपूतिफल्यपि**

तुल्यआवरणे तुल्याश्रीफलिकामेलासारवाहीचरजनीतिनिघटुः तुल्यमंजनभेदेस्यान्नीलीसूक्ष्मेलयोः स्त्रियां ॥ द्रोणी द्रवति द्रुगतौ तूणी इति प्राञ्चः ॥ तूणीनील्यानिं गेन्नेतिमेदिनी तूणीतुनील्यातूणानिषंगक इतिविश्वप्रकाशः ॥ दोला दोलयति दुल्क्षेपे मलेतिस्वामी ॥ नीलिनी नीलोवणोस्त्यस्याः मत्वर्थेइनि- एकादशानील्याः इ- यंवस्त्रादिरजनकारिणीकृष्णावर्णा ॥ अवलुज अवलोर्जातः ॥ सोमराजी सोमइव सोमेनचाराजति राज्दोमौ सोमराजिशब्दः ङीबंतइचंतश्च ॥ सुवह्निः शोभा नावह्निरस्याः ॥ सोमवह्निका सोमस्यवह्निःस्वार्थेकन् ९५ कालमेषी कलमिषति मिषस्पर्धायां कालमेशीइत्यपि ॥ कृष्णाफला कृष्णांफलमस्याः ॥ वाकुची वातंकोच यति पृषोदरादित्वात्तलोपः कुचशब्दे ॥ पूतिफली पूतिफलेषुअस्याः अष्टौवाकुचीबावचीइतिरव्यातायाः ॥

कृष्णा कृष्णोवर्णाः स्युः स्यात् कृष्णास्याग्नेपथेनीलो कणाद्रास्तास्योषिति ॥ उपकुल्या उपकोलति कुलसंस्थाने ॥ वेदेही विदेहेभवा वेदेहीरोचनासीतावाणोस्त्रीपिण्णलीपुत्र
 ॥ मागधा मागधेषुभवा मागधेस्त्रीकणापूय्योर्वाच्यवचागधोच्यवे पुसिर्वेस्थात्सत्रियाजेशकुजीरकवदिनो ॥ चपला चपति चपसात्त्वने रयादित्वात्कलन् ॥ कणा कण-
 ति कणशब्दे कणाजीरककुभीरमस्तिकापिण्णलीपुत्र ९६ उषणा औषति उषदाहे उषणादत्यपि नत्रउषति उषरुजाया उषणेस्मरिचेकुवकणायामूषणास्त्रिया ॥ पि-
 ण्णली पिपति पुपात्तनपूरणे पुषोदरादि पिण्णलसल्लिलेवस्त्रेछेदेभेदेचनानये ॥ निर्गलेपक्षिभेदेकणायापिण्णलीस्मृता पिण्णलिरित्यपि ॥ शौढी श्रद्धायाभवा मद्य-
 पानगृहभवत्वात् शौढोमनेचविख्यातेपिण्णल्यातुभवेत्त्रिया ॥ कोला कोलति कुलसंस्थाने कोलंकोलफलेकुवपिण्णलीच्ययो स्त्रिया दशपिण्णल्या ॥ करि

कृष्णोपकुल्यावेदेहीमागधीचपलाकणा ९६ उषणापिण्णलीशौढीकोलाऽथकरिपिण्णली कपिवल्लीकोलवल्लीश्रेयसीवशि
 रपुमान् ९७ च्यतुचविकाकाकचिचीगुजेतुकृष्णाला पलकषात्तिक्ष्णगधाश्वदष्टास्वादुकटक ९८ पिण्णली करीचपिण्णली बह-
 त्वात् ॥ कपिवल्ली कपिरिवल्ली ॥ कोलवल्ली कोलइवल्ली ॥ श्रेयसी अतिशयेनप्रशस्ता ॥ वशिरः वस्ते तालव्यपाठेव शकानोवष्टि वसआच्छादने वशिर पुमान् पं-
 चगजपिण्णल्या ९७ च्य चरति चर्वअर्दने ष्यत् पुषोदरादि एवचविकेत्यत्र अकारेशेरेफलोप च्यतुचविकेकुववचायामपियोषिति च्येत्यपि च्याकोलान्चवि-
 कितिहेमचद्र चविका चविकइत्यपिपुसिवर्तते कैचिचव्यादिद्वयपूर्वान्वयित्याहुः अत्रपसेतुस्थानेच पाठ ॥ द्वयच्यस्य चवक इतिरव्यातस्य ॥ काकचिची काकवर्णा-
 चिचा काकचिचि काकचिचेत्यपि भवत ॥ गुच्चा गुजति गुजिअच्यकशब्दे गुजातुकाकचिचायापठेचकलध्वनावितिसेदिनी ॥ कृष्णाला कृष्णवर्णालाति त्रीणिगुजाया ।

पलंकषा पलंमांसकषति कषहिंसार्थः पलकषागोक्षरकेस्त्रियांरास्त्रापलाशयोरितिगमस ॥ इक्षगधा इक्षगंधइवगंधोऽस्याः इक्षगधाकोकिलारव्येकृष्यांशाकेचगो
रइत्कत्तत्वात् ॥ श्वदंष्ट्रा शनोदष्टेव ॥ स्वादुकटकः स्वादुःकटकोऽस्य ९८ गोकंदकः गोः धेनोः पृथिव्याः वाकटकः गोकंदकोगोक्षरकेस्थपुटेचगवांरवुरे ॥ गोक्षरकः क्षरार्
ने इरुपधेतिक ॥ वनंशृगाटः वनस्यशृगाटइव समगोक्षरस्थ गोस्वरू सराटाइतिख्यातस्य ॥ विश्वा विशति विशप्रवेशने विशवंकृत्स्नेचभुवनेविश्वेदेवेषुनागरे विश्वामि
विषायांस्यादित्यक्तत्वात् ॥ विषा कप्रत्ययः वेवेष्टि विष्ट्व्यामौ विषंजलेतिविषायास्त्रियाश्चेडेतुनस्त्रियामित्यक्तत्वात् ॥ प्रतिविषा प्रतीपंविषमस्याः ॥ अतिविषा विषं
अतिक्रांता ॥ उपविषा विषमुपगता ॥ अरुणा अरुणोवर्णोऽस्याः मत्वर्थेप्रत्ययः अरुणाऽतिविषाश्यामामंजिष्ठात्रिदतासूच ९९ शृंगी शृणाति शृहिंसायां शृंगी

गोकंदकोगोक्षरकोवनशृगाटइत्यपि विश्वानिषाप्रतिविषाऽतिविषोपविषाऽरुणा ९९ शृंगीमहोषधंचाथक्षीरावीदुग्धिका
समे शतमूलीबहुसुताऽभीरुरिंदीवरीवरी १०० ऋष्यप्रोक्ताभीरुपत्रीनारायण्यःशतावरी चासृषमेस्वर्णमीनविशेषयोरितिविश्वः ॥
महोषधं महच्चतदोषधंच महोषधंचशब्दांस्याद्विषायांलशनेपिच अष्टौअतिविषायाः अतिविश्वइतिरव्यातायाः ॥ क्षीरावी क्षीरमवति कर्मण्यण् डीप् अवर
णारो ॥ दुग्धिका दुग्धमस्त्यस्याः मत्वर्थेठन् द्वेदुग्धीइतिरव्यातायाः ॥ शतमूली शतमूलान्यस्याः ॥ बहुसुता बहवःसुतायस्याः ॥ अभीरुः नभीरुः स्थिरपत्रत्वात्
॥ इंदीवरी इंदीवरमस्त्यस्याः इंदीवरंकुवलयेशतावर्यांचयोषिति इत्यक्तत्वात् नीलोत्पलाकारपुष्पत्वात् ॥ वरी वृणोति अच् प्रत्ययेगौरादित्वात् डीष् १०० ऋ
ष्यप्रोक्ता ऋष्येः प्रोक्ता ॥ अभीरुपत्री अभीरूणिपत्राण्यस्याः ॥ नारायणी नारायणोऽच्युतेभीरुगौर्यैर्नारायणीमता ॥ शतावरी शतेनावृणोति गौरादिः
शतावरीतुशब्दांस्यादिंदीवर्यामपिस्त्रियां ॥

अहेरु नहिनाति द्विगतो दशकल्पीलिग शतयुल्या सहस्रसुखी शतावशेतिरव्याताया ॥ पीतदुःपीतइवति दुगती ॥ कालीयक कालस्याय उतात्वार्येकन् काल
यकइतिवापाठ अग्निकालमामितिदकिस्वार्थेकन् ॥ प्रतिदिष्टवैकटिनीसचकालेयक स्मृत कालीयकोदरुनिशेतिरुद्र ॥ हरिद्रु हरि पिग पीतानादुरस्य दु शा
स्वा हरिद्रु पीतचदनमितिनिघट १०१ दूर्वा दीर्घते रविदारण दारुशब्दाधीषिण्ण दारुदारुहरिद्रासूनथागोजिह्विकोषधौ ॥ पचपचा पचति एषोदरादि पीत
दारुपचपचेतिनिघट पचबचेत्यपि ॥ दारुहरिद्रा दारुशब्दासीहरिद्राच ॥ पर्जन्यी पिपर्वि एपालनपूरणयो विचरुणोपर् तज्जनयतिण्यतात्कर्माण्यण् समकव्यारु
हळदइतिरव्यातस्य ॥ वचा क्वेरतभाविनय्यथात्पचाद्यन् ॥ उग्रगधा उग्रोगधोऽस्या उग्रगधाऽनमोदायावचायाछिक्किर्कोषधौ ॥ षड्रुथा षट्प्रथा प्रथयोऽ

अहेरुरथपीतदुःकालीयकहरिद्रव १०१ दूर्वापिचपचादारुहरिद्रापर्जन्यीत्यपि वचोऽग्रगधाषड्रुथागोलोमीशतपर्विका १०२

शकुहोहेमवतीवैद्यमातृसिल्योतुवाशिका वृषोऽदरूषःसिहास्योवासकोवाजिदतक १०३ स्या षट्प्रथातुवचायास्त्रीस्यात्करुजातरेषु
मान्स्वरुक्त ॥ गोलोमी गोलोमास्या गोशब्देगोलोमसदृशोलाक्षणिक ॥ शतपर्विका शतपर्वाण्यस्या ॥ शतपर्विकान्दुर्वायावचायामपियोधिति पचवचाया वेरवद
इतिरव्याताया १०२ याशकुहोवासाहेमवतीत्येक हिमवतिभवा ॥ वैद्यमाता वैद्यस्यमातेव ॥ सिहो हिनस्ति हिंसिहिसाया ॥ वाशिका वाश्यते वाशशब्दे गुराश्चेतिअपत्यये
स्वार्थेकन् इत्यदत्यमध्यापि वासिकेत्यपि तत्रैवं वासयति वासोगृहेच्यवस्थानेवासास्यावादरूषकइतिरुद्र ॥ वृष वर्षति मधु वृषुसेचने इगुपचेतिक वृष स्यादामवेधेर्धेसोरभे
येचशकुकेइतिसूर्धन्यातेविश्व अदरूष अदनगळतोरुषति रुषहिसाया मूलविशुजादि इत्याद्युत्या ॥ सिहास्य सिहास्ययस्य सिहास्यसदृशपुष्पत्वात् ॥ वासक
वासयति ॥ वाजिदतक वाजीदतोस्य वाजिदताभवेसरत्वात् अष्टौअवरूषस्य अडूळसाइतिरव्यातस्य १०३

आस्फोटा आस्फोटयति स्फुरिरविकसने आस्फोता इत्यपि आस्फोतागिरिकर्ण्यंचवनमंल्योचयोषितीति मेदिनी ॥ गिरिकर्णी गिरिर्बालमूषिकाकर्णोऽस्या नकर्णतुल्यमात्रत्वात् विष्णुक्रां
 ता विष्णुक्रांता ॥ अपराजिता नपराजिता चत्वारिविष्णुक्रांताया ॥ इक्षगंधा इक्षगंधोऽस्याः इक्षशब्दइक्षगंधसदृशोलाक्षणिकः इक्षगंधाकोकिलाक्षेकोष्ठ्यांकाशेचगोक्षरे ॥ कांडे
 क्षः कांडेनेक्षरिव ॥ कोकिलाक्षः कोकिलोऽक्षियस्य कोकिलशब्दः कोकिलाक्षिसदृशोलाक्षणिकः ॥ इक्षरः इक्षरिवगंधंरति ॥ क्षरः क्षरइव क्षरः स्याच्छेदनद्रव्येकोकिलाक्षेचगो
 क्षरइतिविश्वः पंचकोकिलाक्षस्य कोकिलसंज्ञा तालिमरवान्यान्ने वीं कोलिस्ताइतिरव्यातस्य १०४ शालेयः शालीनांभवमंक्षेत्रं शालेयं तदस्यास्ति मत्वर्थेअच् ॥ शीतशिवः शीत
 मस्यास्ति शिवमस्यास्ति शीतश्चासौशिवश्च ॥ छत्रा छत्रमस्यास्ति छत्राकारस्तबकत्वात् ॥ मधुरिका मधुरोरसोस्त्यस्याः अतइतिरुनौ ॥ मिसिः मस्यते मसीपरिमाणे इन्वा

आस्फोटागिरिकर्णीस्याद्विष्णुक्रांताऽपराजिता इक्षगंधातुकांडेक्षकोकिलाक्षेक्षरक्षराः १०४ शालेयः स्याच्छीतशिवश्छत्रा

मधुरिकामिसिः मिश्रेयाप्यथसीहुंडोवज्जः स्नुक्स्त्रीस्नुहीगुडा १०५ समंतदुग्धाथोवेल्लममोघाचित्रतंडुला

मधुरामांस्योः शतपुष्पाजमोदयोः मिशिः मिशशब्देहृदिकारादितिङोषि मिशी मिशीरितितालव्यांत आहसोमनंदी ॥ मिश्रेया मिश्राचासौएया शकंधादिः षट्मधुरिका-
 याः बडिशेपइतिरव्याताया ॥ सीहुंडः सीतिहुडनेहुडिवरणे वज्जद्रुमः सिहुडोऽथेतिरभंसात्ह्रस्वादिरपि शीहुंडइतितालव्यादिरपि ॥ वज्जः वज्जागुडूचिकायांचवज्जीतुधत्तुर
 स्मृत ॥ स्नुक्स्नुही स्नुक्हकारांतःस्त्री स्नुत्यति स्नुहउद्विरणे स्नुहीस्नुहास्नुगिन्यमरदत्त ॥ गुडा गुडति गुडवेष्टने ॥ गुडोगोलेक्षविकृतीस्नुहीगुडिकयोर्गुडेतिरुद्रः वज्ज
 द्रुः स्नुक्स्नुहीगुडेतिपाठः १०५ समंतदुग्धा समंतात्तदुग्धमस्याः षट् वज्जद्रुमस्य शेरनिवहुंगइतिरव्यातस्य ॥ वेल्लं वेल्लति वेल्लचलने अथवेल्लंरुमिघ्नंततंडुलंइतिरभसः ॥
 अमोघा नमोघा मोघापीत्यन्यत्र रुमिघ्नंतंडुलंमोघेतिवाचस्पतिः ॥ चित्रतंडुला चित्रातंडुलाअस्याः ॥

स्वराश्वा स्वरमश्रुते अश्रुत्यामोसयातेच स्वरैरश्यतेवा एतत्तस्मैअशभोजने ॥कारवी केनजलेनरोति रुशब्दे कस्वस्थमश्रुम्यय ॥दीप्य दीपेसाधु ॥मथूर
मीनातिरोग मीत्राहिंसाया मथूरेनौलकठेयस्यान्मथूरशिरवोषधी इतिरभस ॥लोचमस्तक लोचयति लोचुभासने लोकदर्शनं लोचोदर्शनीयोभासमानो
वामस्तकोऽस्य लोचमर्कटइत्यपि पंचमथूरशिरवाया मोरशेडाइतिरव्याताया अजमोदाइत्यपिमत १११ गोपी गोपायति गुपूरक्षणे गोपाइत्यपि गोपी-
श्यामागोपवल्लीगोपागोपालिकाचसेतिवाचस्पति ॥श्यामाश्यायते श्येद्गते मकूपत्यय ॥सारिवा सरणसारि अचइ सोस्तिरयस्या श्रुहिंसाया शारिवे

स्वराश्वाकारवीदीप्योमथूरोलोचमस्तक १११ गोपीश्यामासारिवास्यादननोत्पलशारिवा योग्यमृद्धिसिद्धिलक्ष्यो
वृद्धेरप्याह्याइमे ११२

त्वपिपाठ अनता नास्त्यतोऽह्या अनताचविशल्यायामित्युक्तत्वात् उत्पलशारिवा उत्पलमस्वस्या उत्पलाकारपुष्पत्वात् यद्वा उद्यतपलमनया उत्पला
वासोशारिवत् पंचउत्पलशारिवाया उपरसाच्च उपलसरीइतिरव्याताया ॥योग्य यज्यते यजिरयोगेण्यत् यद्वा योगाद्यप्रभवति योगाद्यच्च ॥ऋद्धि
ऋभोति ऋधुवृद्धौ ऋद्धि स्यारोषधीभेदेसमृद्धावपियोषिति ॥सिद्धि सिद्ध्यति विद्युसरान्दो यद्वा करणे सिद्धिस्तमोक्षेनिष्पत्तियोगयोरितिहेम ॥ ल-
क्ष्मी लक्षते लक्ष्यतेवा लक्षदर्शने लक्ष्मी सपत्तिशोभयोरित्युक्तं चत्वारिऋद्धिनामकस्य ओषधिविशेषस्यकेवणी मुरदर्शगइतिवरव्यातस्य इमयो-
ग्यादयम्भत्वारोवृद्धेर्वृद्धिनामकोषधेरप्याह्याहस्यु ११२

कदली कदते कंदतेवा कदिआहानेरोदनेच रंभावक्षेयकदलीपताकामृगभेदयो. अजादित्वाहापिकदला कदलोपि कदल्य कदल्यसाधितिव्याडिः॥ वारणवुसा वारणा
 नांनुसा वुस्यतेवा वुसउत्सर्गे वुषेतिमूर्धन्यांतइतिकेचित्॥ रंभा रभ्यते रंभाकदल्याप्सरसोरिति ॥ मोचा मुंचति मुच्यतेवा मुच्छमोक्षणे ॥ अंशमत्फला अंशमंति स्त
 क्ष्मावयवंतिफलान्यस्या यद्वा अशमानिवफलान्यस्याः॥ काष्ठीला ॥ घट्टकदल्याः ॥ मुद्रपणीं मुद्रपणवत्पणंयस्याः॥ काकमुद्रा काकेनेषज्जलेनमुद्रंगच्छति इत्याद्युत्थं ॥ स
 हा त्रयंकाकमृगरानमृगइतिरव्यातायाः काकमुद्रायाः ११३ वार्ताकी वार्ताआरोग्यंआकयति अकुरुत्वायांगतौ यद्वा वार्तफल्गुअकंदुःखयस्याः पुंस्यपिवार्ताकइति वार्ता वार्ताकुरि
 त्यन्यत्र पतिंगणस्तुवार्तांगोवार्ताकः शाकवित्त्वकइतिरभसः ॥ वार्तावातिगणेवत्ताविति विश्वः वार्ताकुरेषाणुणसमयुक्तेतिवेद्यकाहानाकुरपि ॥ हिंगुली हिंगुनाति हिंगुलोवर्णकद्रव्येना

कदलीवारणवुसारंभामोचांशमत्फला काष्ठीलामुद्रपणींतुकाकमुद्रासहेत्यपि ११३ वार्ताकीहिंगुलीसिंहीभंदाकीदुष्प्रधर्षिणी ना
 कुलीसरसारास्त्रास्रगंधागंधनाकुली ११४ नकुलेष्टाभुजंगाक्षीछत्राकीस्रवहाचसा भंदाक्यांतुहिंगुली ॥ सिंही हिनस्ति हिंसिहिंसायां ॥ भं-
 दाकी भव्यते भण्यतेवा भटभृतो भणशब्दे ॥ दुष्प्रधर्षिणी दुःस्तेनप्रधर्षितुमशक्या जिघृषायागले पंचवार्ताक्याः रानवांगीडोरली इतिरव्याता ॥ नाकुली नकुलाना-
 मियं नआकुलत्वंयथावा नाकुलीकुकुलीकदरास्त्रायांचंपकेस्त्रियामित्यक्तं ॥ सरसा शोभनोरसोऽस्याः सरसंतुत्रिषुस्वादोपर्णासिनानपुंसकं ॥ रास्त्रा राति रायतेवा रस्य
 तेवा रादाने रसभास्त्रादने रास्यानुस्याद्भुजंगाक्ष्यामेलापण्यामपिस्त्रियां ॥ स्रगंधा स्रगंधोस्त्यस्याः मत्वर्थेअच् इत्याद्युत्थं गंधनाकुली गंधवतीनाकुली ११४ नकुलेष्टा
 नकुलानामिषा ॥ भुजंगाक्षी भुजंगानक्षति अक्षुल्यासौ कर्मण्यण् यद्वा भुजंगोऽक्षियस्याः भुजंगशब्दस्यभुजंगाक्षिसदृशोलक्षणातः ॥ छत्राकी छत्रमकति छत्रा
 कारपर्णात्वात् अकुरुत्वायांगतौ ॥ स्रवहा स्रष्टुवहति नवरास्त्रायाः सुंगसी सुंगसवेत्तइतिरव्यातायाः ॥

रास्त्रास्रगधयो स्थानेनागस्रगधेतिपाठ ॥ विदारिगधा विदार्यागध ऊ्यापोरितिह्रस्व षधीतस्युरुवात् ॥ अशमनो अशव सत्यस्या दीर्घमूलत्वात् अशु-
मान्मास्करेशालपण्यमशमतीस्मृता ॥ शालपणीं शाल पण्यस्या शालशब्दस्य शालपणीं सदशेषाणां ॥ शालपणीं इत्यपि ॥ स्थिरा निष्ठति स्थिराभूशालपण्यो
नीशानोमोक्षेचलेत्रिषु ॥ ध्रुवा ध्रुवति ध्रुवस्थेये कप्रत्ययः पञ्चशालपण्यः नावद्वत्ता सालवणदतिरव्यानाया ॥ तुडिकेरी तुडिकान् शरीराणि र्दरयति र्दरगतिमरणयो ॥ ससु-
द्राता ससुद्रोऽतोयस्या यद्य सुद्रयासहचर्वमाने ॥ तसामीष्यस्य आच्छादकत्वात् ॥ कार्पासी कपोति क्रियतेवा रुद्रः पञ्च कर्पासी इत्यपिपाठः ॥ बस्य वदति वदस्थेये चत्वारिकापास्या
साक्षर्पसीवव्यावनोद्वाचेन्द्राद्यनीलुच्यते भारद्वाजसुनेरिवतेन निर्मितत्वात् एक ॥ शृगी शृगाति गर शृहिताया शृणातेह्रस्वमेति गन्तुम्व शृगी शब्दश्च ॥ कषम क-

विदारिगधाशमतीशमतीशालपणींस्थिराध्रुवा ११५ तुडिकेरीससुद्राताकार्पासीबदरेतिच भारद्वाजीतुसावव्याशृगीतुक्र
षमोदृष ११६ गागेरुकीनागबलास्रषाह्रस्वगवेधुका धामार्गवोघोषकस्याचहाजालीसपीतक ११७ षति कषीगतौ ॥ वृष व-
र्षति वृषसेचने त्रयः कषभास्व्यौ षधिवि शेषस्य बैलपाटीरतिरव्यावस्य ११६ गागेरुकी गागजलपीरश्रुति र्दरगतौ कपनेच सुगन्धादिकथ्येति साधु ॥ नागबला नागा
नाहस्तिनाबला ॥ स्रषा स्रषतिवान स्रषहिसार्थः ॥ ह्रस्वगवेधुका गविभूमावेधते एधवृद्धौ ह्रस्वाच्चासौसगवेधुकाच चत्वारिबलाविशेषस्य ह्रस्वचिकणा इतिरव्या-
तस्य ॥ धामार्गव धामक्रुति क्रगतौ चिन् धामारम्भासौगौश्च समासात् टच् धामार्गवस्तपुसिस्थादपामार्गेचघोषके ॥ घोषक घोषति सुधिरविशब्दने घोष-
गाभीरपल्यास्याद्रोपालध्वनिघोषके द्वेघोषवल्या घोसाबीरोढवी इतिचरव्याताया ॥ सघोषक पीतक पीतपुष्पमेवहाजालीलुच्यते ॥ जालयति जलआछादने म-
नीचासौजालीच एक स्त्रीलिंग ११७

ज्योत्स्नी ज्योत्स्नाऽस्त्यस्याः ज्योत्स्नादिभ्यउपसंख्यानं इत्यण् सज्ञापूर्वकत्वाद्दृढाभाव ज्योत्स्नादित्यपिपाठः ज्योत्स्नीपटोली ज्योत्स्नीतिहेम॥ पटोलिका पटति पटगती
ओलच्प्रत्यय. स्वार्थेकन् पटलंवरूपभेदेनोषधौज्योत्स्नातुयोषिति॥ जाली जलति जलधान्ये जालंगवाक्षआनायेक्षारकेदंभरंदयोः त्रयंपटोलिकाया. पडवळीइति
ख्या०॥ नादेयी नद्याभवा नादेयीनागरंगेस्याज्जपायांजलवेतसइत्युक्तत्वात्॥ भूमिजंबुका भूमिलुगाजंबुका शाकपार्थिवादिः भूमिलग्रपत्रत्वात् भूमिजंबांजवा
याचव्यंगुष्ठेपिचयोषितीतिमेदिनी द्वेभूजंबा. मुर्जजांबळीइतिरख्याता०॥ लांगलिकी लांगलंपुष्पविशेषोस्त्यस्याः मत्वर्थेठन्॥ अग्निशिरवा अग्नेरेवशिरवायस्याः द्वे
लागल्या. वागचबका कळलावीइतिचख्यातायाः॥ काकांगी काकस्येवागंगासारूपफलमस्याः॥ काकनासिका काकस्येवनासिकायस्याः द्वेकाकजंघारव्योषधिवि-

ज्योत्स्नीपटोलिकाजालीनादेयीभूमिजंबुका स्याल्लांगलिक्यग्निशिरवाकाकांगीकाकनासिका ११८ गोधापदी

तुस्रवहामुसलीतालमूलिका अजशृंगीविषाणीस्याहोजिह्वादार्विकेसमे ११९ शेषस्य कावळीइतिरख्यातस्य॥ गोधापदी गोधा

याइवपादोमूलमस्याः॥ सुवहा सुवहति गोधापदीतुस्रवहात्रिवहाहंसपद्यपीतिकोशातरं द्वेहंसपादिकायाः रक्तलाजाळइतिरख्यातायाः॥ सुसली सुस्यति सुसरवंडने
सुसलस्यादयोत्रेचपुनपुंसकयोः स्त्रियां॥ तालमूलिका तालोमूलमस्याः तालशब्दस्तालमूलसदृशेलाक्षणिकः द्वे सुसल्याकंदसुसलकंदइतिरख्यातायाः॥ अजशृंगी
अजःशृंगमस्या. अजशब्दोऽजशृंगसदृशेलाक्षणिकः फलस्याजशृंगसदृशत्वात्॥ विषाणी विषाणमस्त्यस्याः द्वेमेदशिंगीइतिरख्याताया. औषधेः इयंत्वजशृंगाकार
फलाबहुक्षीरासकंटकानेत्रौषधिरितिसूत्रमूतिराह॥ गोजिह्वा गोजिह्वेव॥ दार्विका दार्वीवदारयति हविदारणे दर्विकेतिपाठे इवेप्रतिकृतौइतिकन् दार्वीदारुहरिद्रासतथा
गोजिह्विकोषधौ द्वेदवली पाथरीइतिरख्यातस्य क्षेत्रजन्यशाकभेदस्य ११९

ताबूलवल्ली पृषोदरादि ताम्यति तसुग्लानो बोल्यति बूलमज्जने ताम्बूचासौबूलीच इत्याद्युत्थ ॥ ताबूली तांबूलीनागवल्यास्त्रीकसुकेतुनपुसक ॥ नागवल्ली नागलोक
यवल्ली त्रीणिनागवल्या पानवेल्दइतिरव्याताया ॥ द्विजा द्विजाता द्विजोविप्रस्तत्रिययोर्वैश्यदतेविहगमइतिचद्र ॥ हरेण मूलेसधौदीर्घ हरिति कपायेपिहरेणनरेण
कायास्त्रियाप्तवेदितिरुद्र ॥ रेणुकारेणुरस्यास्तीतिब्रीह्यादित्वाठ्ठकादेश रेणुकापिहरेणोचच्चाप्मदग्न्यस्यमातरि ॥ कौती कुतीषुदेशेषुभवा ॥ कपिलोवणोस्त्यस्या
स्त्रीरेणुकायाकपिलावर्णेनाकुकुरेमुनी अनलेवासुदेवेचकपिलपरिकीर्तित ॥ भस्मगाधिनी भस्मनोगध भस्मगधोस्त्यस्याः पदरेणुकारव्यगधद्रव्यस्यरेणुकावी
जइतिप्रसिद्धस्य ॥ एलावालुक एलयति पचाद्यच् टाप् इत्यपेरणे एलाइववल्ते वलप्राणने बाहुलकाहुण् स्वार्थेकन् एलवालुकमितिस्वामी ॥ ऐलेय इत्यायाअपत्य

ताबूलवल्लीताबूलीनागवल्याप्यथद्विजा हरेणूरेणुकाकौतीकपिलाभस्मगाधिनी १२० एलावालुकमेलेयस्रगधिहरिवालुक वासु
कंचाथपालक्यामुकुदकुदकुदरू १२१ वालहीबेरबहिष्ठीदीच्यकेशाबुनामच ॥ स्रगधि शोभनोगधोऽस्य गधस्येतिइत् ॥ हरिवालुक हरि
दूर्णवालुक ॥ वालुक वलप्राणने बाहुलकाहुण् पचवालुकारव्यगधद्रव्यस्य वालुक काकळी इतिरव्यातस्येत्यपिमत् ॥ पालक्या पालाअक्यने अकपदेत्तद्वरणेन ॥
मुकुद मुक्तिददानि मुक्तिपूर्वादाधानेऽकेमुक्तिशब्दस्यपृषोदरादित्वात्सुकुम् मुकुद पारदेविष्णोरत्वभेदेचकुदरौ ॥ कुद कुष्मिसुनति उदीकुरने ॥ कुदरु कुम्भ
नति उदयतिवा उभयत्रशकंश्चादित्वात्पररूप ॥ चत्वारिपालकी पोईशाक वास्तकाकारा पालखइतिचरव्यातस्य १२१ वाल वालयति वलसवरणे वालोनाकुत
लेप्रवस्यगजस्यापिचवालधौ वान्यलिगोऽर्षिकेसूरैर्वहीबेरेपुनपुसकमितिमेदिनो ॥ हीबेर हीयुक्तवेरमस्य ॥ बहिष् बहिषिक्तुशेतिष्ठति ॥ उदीच्यं उदीचिजान्
॥ केशाबुनाम केशम्बाबुचनयोर्नामयस्यतत्केशाबुनाम यावत्केशाबुनोभ्वनामानितानिसर्वाणिपचवालस्यहेयानि ॥

कालानुसार्यं कालेनानुस्त्रियते ॥ वृद्धं वर्धतेस्म वृद्धुवृद्धौ गत्यर्थेतिक्तः वृद्धोजीर्णेष्वृद्धेज्जेन्निष्ठुक्तीबन्तुशैलजे ॥ अशमपुष्पं अशमन-पुष्पमिव अशमभवत्वात् ॥ शीतशिवं शी-
तच-च्छिवच १२२ शैलेयं शिलायांभवं नद्यादिष्योदक् शैलेयतालपत्र्याचसैधवेशैलजेतुना पंचशैलेयस्य फूलशिलाजितइतिरव्यातस्य ॥ तालपर्णी ताल-पर्णमस्याः ना-
लशब्दस्तालपर्णसदृशलाक्षणिकः ॥ दैत्या दितेरियं ॥ गंधकुटी गंधस्यकुटीव ॥ सुरा सुरति सुरवेष्टने ॥ गंधिनी प्रशस्तोगंधोऽस्याः चत्वारिसुरायाः तालिमपत्रभोरमांशीइति
रव्यातायाः ॥ गजभक्ष्या गजैर्भक्ष्यते गजभक्षाइत्यपि ॥ स्रवहा स्रष्टुवहति ॥ सरभी स्रष्टुरभने सरभिरित्यपि सरभीरसेत्येकमपिपदं सुरभिः शक्रकुकीमात्तुभिचसुरागो-
षुयोषितीतिमेदिनी ॥ रसा रस्यते रसआस्वादने रसःस्वादेजलेवीर्यशृंगारादौविदोद्भवे बालेरागेगृहेधातौतिक्तादोपारदेपिचेतिहैम- १२३ महेरणा महदोरणंमस्याः महसुत्स-

कालानुसार्यं वृद्धाशमपुष्पशीतशिवानितु १२२ शैलेयं तालपर्णीति दैत्या गंधकुटीसुरा गंधिनी गजभक्ष्या तु स्रवहा सरभीरसा १२३
महेरणा कुंदुरुकी सल्लकी ल्हादिनीति च अग्निज्वाला स्रभिक्षेतुधातकी धातुपुष्पिका १२४ पृथ्वीका चंद्रवालेलानिष्कुटिर्बहुलायसा

वमीरयतिवा ॥ कुंदुरुकी ॥ सल्लकी सलति बलगतौ सत्कृत्यलक्ष्यतेवा लक् आस्वादने शल्लकी सिल्लकी शलचलने बिलउच्छे इत्यन्यत्र श्वाविद्रुमेदौशल्लक्यावितिता-
लव्यादोरभसः सल्लकीसिल्लकील्हादेतिरुद्रः ॥ ल्हादिनी ल्हादयति अष्टसालइतिरव्यातायाः ॥ अग्निज्वाला अग्नेर्ज्वालेव रक्तपुष्पत्वात् ॥ स्रभिक्षा स्रष्टुभिक्ष्यते ॥
धातकी धातुकरोति तत्करोति इतिण्यंतादण्वुल् ॥ धातुपुष्पिका धातुपुष्पमस्याः मत्वर्थेठन् चत्वारिधायरीइतिरव्यातायाः १२४ पृथ्वीका प्रथते प्रथप्रख्याने औणा-
दिकः ॥ चंद्रवाला चंद्रस्यकर्पूरस्थवालेव कर्पूरगंधित्वात् ॥ एला एलयति इलप्रेरणे ॥ निष्कुटिः निश्चिताकुटिः कौटिल्यमस्याः निष्कुटीइत्यपि ॥ बहुला बहूनिबीजानि
लाति ॥ बहुलानीलिकायांस्यादेलायादिवियौषिति पंचएलायाः ॥

को साण्नासूक्ष्मासूक्ष्मपरिमाणानेत् उपकुचिका उपकुचति कुचकौटिल्याल्पीभावयो जुल्ल्या जुदति जुदव्यथने जुत्यमजनभेदेस्यान्नीलीसूक्ष्मेलयो स्त्रिया ॥ कोरगी कुरति कुरशब्दे बाहुलकादगच् ॥ त्रिपुटा त्रय पुटायस्याः त्रिपुटामल्लिकायाचसूक्ष्मैलाभिरतो स्त्रिया ॥ त्रुटि त्रुटति त्रुटछेदे ॥ त्रुटि स्त्रीसशयेस्त्वल्पेसूक्ष्मैलाका लमानयो इतिपंचसूक्ष्मैलाया १२५ व्याधि विगत आधिरनेन व्याधिकुष्टेचरोगेचेत्यक्त ॥ कुष्ठ कुष्णातिरोग कुष्ठनिकर्षे कुष्ठरोगेषुष्करेस्त्री ॥ परिभाष्य परि भावेसाधु तत्रसाधुरितियत् तत स्वार्थेअण् ॥ व्याप्य व्याप्यते आपूव्याप्तौ वाप्यभितिकचित्पाठ आप्यमित्यपि ॥ पाकल पाकत्यति पाकलकुष्ठमेषज्यपुसि स्यात्कुजस्त्वरे ॥ उत्पल उत्पलति पलगतो रक्षणेवा घातूनामनेकार्थत्वात् षट्कड्डकोष्ठगोष्ठेकोष्ठइतिरव्यातस्य ॥ शरिवनी शरवा सत्यस्या शरवाकारपुष्प

सूक्ष्मोपकुचिकृतुल्याकोरगीत्रिपुटात्रुटि १२५ व्याधिकुष्ठपरिभाष्यव्याप्यपाकलमुत्पल शरिवनीचोरपुष्पीस्यात्केशिन्य

थवितुन्चक १२६ झटांमलाःझटानालीशिवानामलकीतिच त्वात् ॥ चोरपुष्पी चोररवपुष्पयस्या रात्रिविकाशित्वात् ॥ केशिनी केशा स त्यस्याः त्रयचोरवल्या चोरशरवाहुली सारवबेलइतिरव्याताया ॥ वितुन्चक वितुद्यतेस्म जुदव्यथने ज्ञातात्स्वार्थेकन् १२६ झटांयला नमलोऽस्या झस्यते झटस घाते झटतिवा झटानासौअमलाच ॥ अझटा अरव्ययमाश्रये अत् आश्रयस्यझट सघातोऽस्या ॥ ताली तालयति तलप्रतिष्ठाया ताल इतरतलेगुपमभ्यमायाश्रसमि ते गीतकालक्रियामानेकरस्फालेहुमातरइत्यक्त ॥ शिवा शिवमस्त्यस्या मत्वर्थेअच् ॥ तामलकी तनुआसावामलकीच पृषोदरादि षट्भूम्यामलक्या झटामलेत्यत्र झटेतिपृथक्पदवा अमलेतिछेद आहच तामलक्यामलातालीझटानामलकीतिचेति ॥

प्रपौंडरीकं तस्येदमित्यण् प्रेणसमासः पुंडयति सुडिरवंडणे ॥ पौंडर्यं पुंडस्यार्यप्रधान शकंध्वादित्वात् हेपौंडर्यस्य इदंशालपणीतुल्यपत्रं ज्ञेय म्यलपयमि
गौडा ॥ तुन्त्रः तुद्यतेस्य तुदव्यथने ॥ कुबेरकः कुत्सितं बेरमस्य १२७ कुणिः कुणति कुणसकोचने तुणिरिति कचित्पठः तत्रैवं तूणयति तूणसंकोचे पृषोदरादि-
त्वात् ह्रस्वः ॥ कच्छुः कचति कचदीमौ बाहुलकाच्छुः ॥ कातलकः कास्यते कसुकांतौ लकति लकआस्वादने कांतश्चासौ लकश्च ॥ नंदिरक्षः नंद्या रक्षः षट्त्वं-
दितृक्षस्य नंदरुरवी इति रव्यातस्य अयमश्वत्याकारपत्रः ॥ राक्षसी राक्षसः इयं ॥ चंडा चंडते चंडिकोपे तत्राह चंडाधनहरीशंखपुष्पास्त्रिध्वतिकोपने ॥

प्रपौंडरीकंपौंडर्यमथ तुन्त्रः कुबेरकः १२७ तुणिः कच्छुः कांतलको नंदिरक्षोऽथ राक्षसी चंडाधनहरीक्षेमदुष्यत्र गणहास
काः १२८ व्याडायुधं व्याघ्रनखं करजं चक्रकारकं स्रधिरा विद्रुमलता कपोतांघ्रिर्नटी नली १२९ धमन्यं जनकेशी च हनुर्ह
दृविलासिनी

धनहरी धनं हरति हरते वा ॥ क्षेमः क्षिणोति क्षिहिसायां मनप्रत्ययः ॥ दुष्यत्र दुष्टानि पत्राण्यस्य ॥ गणहासकः गणं हासयति हंसेषु
लषट्चोराख्यगंधद्रव्यस्य चोरओंवा किरमाणीओंवा गठोना गाठीवनमूल इति चरव्यातस्य गण इत्यप्यस्य नाम १२८ व्याडायुधं व्याडस्य व्याघ्रम्यायुधमिव ॥
घस्यनखमिव ॥ करजं कराज्जातं ॥ चक्रकारकं चत्वारिव्याघ्रनखनामकगंधद्रव्यस्य लघुनखला वाघनख इति चरव्यातस्य ॥ स्रधिरा सुधिरमस्ति मत्वर्थे अच् ॥ विद्रु
मलता विद्रुमस्येवलता ॥ कपोतांघ्रिः कपोतस्यांघ्रिरिव ॥ नटी नटति नटव्यस्य दन्ते ॥ नली नलति णलगंधे १२९ धमी धम्यते धमिः सौत्रः ॥ अजनकेशी अंजनमिव के-
शायस्या ॥ समनली नामकगंधद्रव्यस्य पवारीतिलोके प्रसिद्धस्य इय उत्तरपथे प्रसिद्धा ॥ हनुर्हंति हनुर्हदृविलासिन्यां नृत्यारंभे गदेस्त्रियां ॥ हदृविलासिनी हदृविलस-
नितच्छीला लसक्रीडायां ॥

शुक्ति शान्ति शान्तशोके ॥ शरव शाम्पति ॥ खुरः खुरति खुरछेदने खुर शोकेकोलदलरतिहेम ॥ कोलदल कोलस्यबदर्यादिवदलं ॥ नरव नरवतुगधद्वयेस्थान्
 ख करजघटयोरितिहेम समनरवारव्यगधद्वयस्थनरवलाशतिरव्यातस्य अत्रहस्तुरुदतः स्त्रीसाहचर्यात् बदरीतुल्यपत्रत्वात्कोलदल ॥ आदकी आदकमस्त्यस्या
 परिछेदकत्वन आदकीचतुर्वर्ग्यास्त्रीपरिमाणातरेष्विषु १३० काक्षी कक्षेभवा ॥ मृत्ना मृत्नाऽस्त्यस्या क्षेनत्वेन तत्रेस्य मृत्नामृत्नातुवर्ग्येस्त्रीत्युक्त ॥ तुवरि
 का तुवरोस्त्यस्या भत्वर्थेठन् वार्षिकामूलिकातुवर्गादकीकुक्षुराशदीतिवोपलितात् तुवरिकेत्यपिपाठ ॥ मृतालक मृतमालयति अलभूषणादौ ॥ सराष्ट्रज

शुक्ति शरवखुर कोलदलनरवमथादकी १३० काक्षीमृत्नातुवरिकामृतालकसराष्ट्रजे
 कुटनटंदाशपुरवानेयपरिपेलव १३१ पुवगोपुरगोनर्दकैवतीमुस्तकानिच

सराष्ट्राज्जात षट्पुवरिकाया तूरतिरव्याताया ॥ कुटनर कुटन् चकीभवन् नटति नटअवस्यदने ॥ दाशपुर दाशान् कैवर्तान्पिपतिं पुपालनपूरणयो- दा
 दापूरमितिपाठः दशपूरमितिकनित्याठ मूलविभुजादित्वात्क दशपुरमित्यपि तत्राह दशपूरदशपुरपुवनंजीविताह्वयमितिवाचस्पति ॥ वानेय वनेयानीये
 ५ जायत ॥ परिपेलव परित पेलव पृष्ठ १३१ पुव पुवते पूङ्गतो ॥ गोपुर गाजलपिपतिं पुपालने ॥ गोनर्द गाजलनर्दयति नर्दशब्दे ॥ कैवतीमुस्तक कैव-
 त्या मुस्तक इत्याद्युत्था अष्टकैवतीमुस्तकस्य कैवली जलमुस्ता क्षुद्रमोद्या इतिरव्यातस्य ॥

ग्रंथिपर्णे ग्रंथोपर्णान्यस्य ग्रंथयद्वपणान्यस्येति वा ॥ शक शोचति शकशोके ग्रंथिपर्णे शिरीषे च शकः स्यादिति विश्व- शकको व्याससूत्रे कीरेरावणस्य च मन्त्रिणि शिरीषपादपं
 पुंसि ग्रंथिपर्णे न पुंसक इत्युक्तत्वात् ॥ बर्हपुष्प बर्हपत्र प्रशस्तयस्य पुष्प्यति पुष्पविकसने अच् शकबर्हमित्येकमपि नाम ॥ बर्हिपुष्पमित्यपि बर्हिः पुष्पं बर्हपुष्पचेति पृथगपि
 ॥ स्थोणोय स्थूणाया अपत्यं ॥ कुकुर कुकुरोऽस्त्यस्य कुकुरशब्दस्तत्तद्वधे लाक्षणिक- पंचगर्दवन भरोरा इति ग्यातस्य १३२ मरुन्माला मरुद्भिर्मल्यने मलधारणे स
 मस्तव्यस्तनामेद तत्राह सुनिर्माल्यवती मालामोहना कुटिलालनेति वाचस्पति- ॥ पिशना पिशति पिश अवयवे पिशनकुकुमेपि च ॥ मृक्का मृश्यते स्पृशसस्पर्शने वा

ग्रंथिपर्णशकं बर्हपुष्पं स्थोणोय कुकुरे १३२ मरुन्माला तु पिशना स्पृक्का देवी लता लघुः ॥
 समुद्रांतावधूः कोटिवर्षालंकोपिकेत्यपि १३३ तपस्विनी जटामांसी जटिला लोमशा मिशी

हुलकात्ककृ पृषोदरादित्वात्सलोपे पृक्कापि पृक्का तु ब्राह्मणी देवी मरुन्माला लता लघु- समुद्रांतावधूः कोटिवर्षालंकोपिकेत्यमरुत् ॥ देवी दिव्यति लता लतति लनआधाने
 सौत्र- लघु- लघते लघिगतौ समुद्राता समुद्रोऽतोयस्याः ॥ वधूः वहति उत्थने वा ॥ कोटिवर्षा कोटिभिरग्रेर्वर्षेति ॥ मधुवृषु सेचने ॥ लंकोपिका लंकायामुष्यने कु
 र संघारणं दुबुष्वीजतंतुसंताने दशकं पिंडकेति रव्यातायाः १३३ तपस्विनी तपोऽस्त्यस्याः ॥ जटित्वात् जटामांसी मांसं स्यादाभिषेह्नीवकं कोलीजटयोः रि
 यो ॥ जटिला जटाऽस्त्यस्याः जटिलापि प्लीमांस्योर्जटा युक्ते ववाच्यवत् ॥ लोमशा लोमानि संत्यस्या- लोमशो सुनिमेषयोः ॥ मिशी म्रश्यति मसि परिणामे पच
 जटामांस्याः जटेति पृथक्पदं वा तत्राह मांसारुणा जटा हि स्नानलदा जटिला मसिः जटा च वशिनी पेशी कव्यादी च तपस्विनीति ॥

त्वत्पत्र त्वगिवपत्रमस्य ॥ उक्तं गधित्वात् ॥ भृगु विभर्ति ॥ त्वच प्रशस्ता त्वगस्यास्ति ॥ चोच प्रशस्तचोचवल्कलादिफमस्यास्ति त्वपतत्तचोचशब्दा स्पर्शवल्के
 चर्मणिपत्रक इति धर्गणि ॥ वरागक वरमगमस्त्यस्य इति षट्तालचिनीति चरव्यातस्य १३४ कर्चूरक कर्चूति कर्चव्यथन ऊरु प्रत्यय स्वार्थे कन् कर्चूरक इत्यापि-
 पाठ ॥ द्राविडक द्विउदेशोजात तत्रजात इत्यण् स्वार्थे कन् ॥ काल्यक कल्पेभव तत्रभव इत्यण् तन-कन् ॥ वेधसुरव्यक वधेसुरव्य स्वार्थे कन् चत्वारिकचर इति रव्यात-
 स्य ॥ फल्पाक्षान्तानाव्रीक्षादीनां जातावेव ओषध्यस्यु ॥ ओषधिशब्दप्रयोग स्यादित्यर्थः ॥ बहुलविक्षाया बहुवचन ॥ ननु नित्यं यदातु ओषधे रोगहारित्वमात्रं प्रतीयते न
 त्वन्यत् तदा ओषधशब्दप्रयोग ओषधेरजातावित्यण् न क्वत्वमौषधिरेवौषधशब्दवाच्या किंतु रोगहरत्वेन घृतक्षौद्रत्रिफलाकल्कादिचौषधमिति सर्वविशेषणात्स्तेय १३५

त्वत्पत्रमुक्तं भृगु त्वचचोचवरागक १३४ कर्चूरकोद्राविडक काल्यकोवेधसुरव्यक ओषध्योजातिमात्रेऽस्युरजातो सर्वमौषध १३५

शाकारव्यपत्रपुष्पादितडुलीयोल्पमारिष विशल्याग्रिशिरवाऽनताफलिनीशक्रपुष्पिका १३६ यत्पत्रपुष्पादितच्छाकसञ्ज्ञक ॥ शन्य

तेभ्योक्तु यद्वा श्यति श्योतनूकरणे एकभोजनसाधनस्य पुष्पादे अतिशब्दात्कृत्वमूलादीनाग्रहण तत्रोच्यते मूलपत्रकरीराग्रफलकाष्ठाधिरूढक त्वत्पुष्पत्वं
 कचैवशाकदशविधस्मृतमिति तत्र करीरवशाकुर काष्ठमिक्षुदहादि अधिरूढक वैजाकुर कवकल्लवाक शेषस्पष्ट ॥ तडुलीय तडुलायहित ॥ अल्पमारिष अ-
 त्यश्वासौमारिषश्च हेतादली तादृज्जा इति रव्या ॥ विशल्या विगतशल्यमनया विशल्यालागलीदतीगुदूचीनिपुटास्फुजेति हेमचन्द्र ॥ अग्रिशिरवा अग्रेरिवशिरवा-
 सतापोयस्या ॥ अनता नर्जतोयस्या ॥ फलिनी फलानिसत्यस्या ॥ शक्रपुष्पिका शक्रोर्जुनतरु तत्पुष्पमिवपुष्पमस्या पंचकंमग्रिशिरवाया कळलावी इति प्रसि १३६

मार्कव मारयति कूयते कुड्शब्दे कर्मणिअप् ॥ भृंगराजः भृंगइवराजते राज्जदीप्तौ भृंगराजइत्यन्यत्र तत्र भृंगइवरजोऽस्य सांतोदंतोपि स्यान्मार्कवोभृंगराजो
भृंगराजः सृजागरइतिरभेसात् द्वे माकाइतिरव्यातस्य ॥ काकमाची काकान्मंचते मचिधारणोछ्रायपूजनेषु ॥ वायसी वायसानामियं काकोदुंबरिकायांच-
काकमाच्यांचवायसी इत्युक्तं द्वे कावळी काकजंघेतिरव्यातायाः १५१ शतपुष्पा शतंपुष्पाण्यस्याः ॥ सितछत्रा सितंबद्धं शत्रवं वाछत्रमस्याः ॥ अतिछत्रा छत्र
मतिक्राता ॥ मधुरा मधुरस्तस्या ॥ मिसि मस्यति मसीपरिणामे पृषोदरादिः मसीइत्यपिपाठः ॥ अवाक्पुष्पी अवांचिपुष्पाण्यस्याः ॥ कारवी कारोरियं कार

मार्कवोभृंगराजः स्यात्काकमाचीतुवायसी १५१ शतपुष्पासितछत्राऽतिछत्रामधुरामिसिः अवाक्पुष्पीकारवीचसर
णीतुप्रसारिणी १५२ तस्यांकटभराराजबलाभद्रबलेत्यपि जनीजतूकारजनीजतुकृच्चक्रवर्तिनी १५३

वीमधुरादीष्यत्वक्पत्रीकृष्णाजीरके समकंशोपइतिरव्यातायां ॥ सरणा सरति सृगतौ सरणी सारणी सरणासरणीचार्वाकटंभरामहाबलेतिरुद्रः ॥ रुग्भेदेना
प्रमारण्यांस्वल्पनद्यांचसारणी इतिमेदिनी प्रसारणीइत्यपि १५२ कटभरा कटंबिभर्ति कटंबरेत्यपि ॥ राजबला बलानां बलप्रदानाराजेव राजदतादिः ॥ भ
द्रबला भद्रंबलमस्याः इतिपंचप्रसारण्याः चांदवेलकुञ्जप्रसारिणीइतिरव्यातायाः ॥ जनी जायतेआरोग्यमनया जनिरित्यपि हृदिकारेतिडीष् विकल्पात्
॥ जतूका जतूकेत्यत्रापिपूर्ववद्विग्रहः ॥ रजनी रज्यतेऽनया रंजराजे रजनीनीलिनीरात्रीहरिद्राजतुकास्तत्र रजनिरित्यपि ॥ जतुकृत् जतुकरोति ॥ चक्रव-
र्तिनी चक्रंचक्रमिववावर्तितुशीलमस्याः १५३

सस्पर्शाः सस्पृशस्यति स्पृश्यते वा स्पृशस्यति ॥ षट्चक्रवर्तिन्या चारवतइतिरव्याताया ॥ शटी शटति शटरुजादौ ॥ गधमूली गधमूलमस्या गंधमूलेत्यपि ॥ पटग्रथिका पटबहुवचनयोस्या ॥ कर्तूर कर्षति कर्षगतौ कर्षरोपि ॥ पलाशः पलमस्याति अर्शभाजने पलेमासेआशायस्थवा पचशय्या कासुरकाचरी आबेहलदइतिरव्याताया ॥ कारवेल्ल कारवेल्लति वेल्लचलने ॥ कटिल्लक कटति कटेवर्षावर्णयोः कटिल्लकइत्यपि तत्रेव कटति कठशोक १५४ सखवी सखवते षूयैरणे (सखवी सखवी) त्रीणिकारवेल्लस्य कारलीइतिरव्यातस्य ॥ कुलक कोलति कुलसस्थाने इत्युपधेतिकेस्वार्थेकं कुलकतपटोलेस्यात्तबहुवचनोः सहतौ पुसिवल्मीककार्केदुल्लभ्येष्वेक्यते ॥ पटोल पाटयति पटगतौ अतर्भावितात् ओलन् ॥ तिक्तक स्वार्थेक ॥ पटु पटति पटगतौ पटुर्दक्षेवनीरोगे

सस्पर्शाः शशीगधमूलीषट्ग्रथिकेत्यपि कर्तूरोपिपलाशोऽथकारवेल्ल कटिल्लक १५४ सखवीचाथकुलकपटोल तिक्तक पटु कूष्माण्डकेस्तकककुरुर्वरु कर्कटीस्त्रियो १५५ चतुरेष्वधिधेयवत् पटोलेतुपुमान्कीवेछगलवणयोरपि चत्वारिपटोलस्य पटवत्इतिरव्यातस्य ॥ कूष्माण्डक कुरिषत्कृष्णअडेष्टुयस्य पित्तलत्वात् ॥ कर्करी कर्कशकूवर्णमृच्छति रुगतौ बाहुलकादुण्ण द्वेकूष्माण्डस्य कोट्वाइतिरव्यातस्य ॥ उर्वरु कर्धानो सपदादित्वात् किपि बाहुलकादुत्तेरणोतेर्बाहुलकादुण्ण पृषोदरादिर्वा यद्वा उर्वधानोर्ध्वनिउर्व ॥ सजापूर्वकलारीर्ध्वाभावेततोऽन्नादिगणस्यरुगतौ अस्मान्बाहुलकादुण्ण प्रापणार्थाद्यस हन्त्याआइतिरुक्ताउर्वरुशब्द साधु (ईर्वरु ईरगतौ) ईर्वरु नृस्व । ईर्वरु । एर्वरु आइपूर्वक इत्येतेपाठा । उच्यन्तोधुस्तरिर्वरु कर्कटि-स्यादिनिपुस्काडेरलकोषात् ॥ कर्कटी करकमति कटेवर्षादौ कर्कटिरित्यपिपाठ उभयशकध्वादि द्वेकृत्स्था काकेटी

इक्ष्वाकु इक्ष्माकरोति यद्वा इक्ष्मरिति शब्दमकति अकृगतौ इक्ष्वाकु-कटुतुव्यास्त्रीसूर्यवशेनृषेपुमान् ॥ कटुतुबी कटुश्चासौतुंबीच तुंबति रुचिंतुबिअर्दने अचगो
 रादि- हेकटुतुव्या कडूदुध्याभोपळाइतिरव्याताया ॥ अत्र इक्ष्वाकूपदं कटुकटुतुव्युभयसाधारणं ॥ तुंबी तुंबिः तुंबा ॥ अलांबूः नलंबते लबिअवस्त्रंसने (आला
 बु-आलाबू-लाबु लाबू अलाबु-स्त्रीपिडफलातुंबिस्तुबीमहाफला तुंबातुवर्तुत्वाऽलाबूनिंबेतुंबीतुलाबुकेतिवाचस्पति- अलाबूस्तंबक प्रोक्तइतिचंद्र- १९
 नृस्वातोपिकचित्) हेकाळा तांबडा भोपळाइतिप्रसिद्धस्य ॥ चित्रा चीयते चित्रारुपणीगोडुंबासभद्रादंतिकासत्त्व माथायांसर्पनक्षत्रेनदीभेदेषुचस्त्रिया
 मितिमेदिनी ॥ गवाक्षी गाभूमिमक्ष्णोति अक्ष्व्याभौ गवाक्षीत्विंद्रवारुण्यांगवाक्षोजालकेकपावितिहेम ॥ गोतुंबा गांभुवतुबति तुबिअर्दने गोडुंबेत्यपिपा

इक्ष्वाकु-कटुतुंबीस्यातुंब्यलांबूरुभेसमे चित्रागवाक्षीगोतुंबाविशालात्विंद्रवारुणी १५६ अशोभिःशूरणःकंदोगंडीरस्तु

समष्टिला कलव्यपादकास्त्रीतुमूलकंहिलमोचिकाः १५७

ठः पृषोदरादिः इतित्रीणिकंवडळइतिरव्यातस्य ॥ विशाला विशालति शल-
 चलने णप्रत्यय ॥ इद्रवारुणी इंद्रवारयति हवरणे द्वे इद्रवारुण्याः मोठीकंवडळइतिरव्यातायाः ॥ अशोभिः अशोभिहंति अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥ शूरणः शूरयते
 शहिसायां दत्यादिरपि ॥ कंदः कंदयति कंघतेवा कदिआल्हाने त्रीणिस्सूरणइतिरव्या ॥ गंडीरः गंडति गडिवदनैकदेशे गंड्यतेवा यद्वा गडीन्ग्रंथीन्द्दरया
 र्द्दग्नेरणे ॥ समष्टिला सम्यगष्टिलाबीजंयस्याः गंडीरोनासमष्टिलेतिमाला द्वेगंडीरारव्यशाकभेदस्य कडूसूरणइतिरव्यातस्य ॥ कलंबी कडति कडमदेड
 लयो-मावर्ण्यात् यद्वा केजलेलंबतेवा लबिअवस्त्रंसने कलंबीशतपर्वाचिकलबूर्वासवीरुधइतिवाचस्पतिः ॥ कलंबीशाकभेदेपिस्थादंडशरयोःसुमानितिमे

दिनी ॥ उपोदका उपाधिकमुदकमस्या अपोदकेत्यपिपाठः इति देवाली घोरमयाळ पोर्दयावीवेत्तइतिप्रसिद्धायाः ॥ मूलक मूलयति मूलरोहणे सुखाइतिविरच्यते ॥ हिलमोनि का हिलति हिलभावकरणे मोचयति हिलाचासोमोचिकान् चक्रनतइतिप्रसिद्धा १५७ वास्तुकं वास्तोभव अध्यात्यादित्वात् वञ्कादेश चदनवटवेतिप्रसिद्ध कलव्य दिका पचशाकमेद्यजेत्या प्रत्येक तस्मिन्कलवीवेणवाकृतिर्विद्यते वास्तुकमपिपाठः ॥ दुर्वा दुर्वति दुर्वतिना हर्विहिसाया अक्षपञ्चा ॥ शतपर्बिका शतपर्वति पर्वपूरणे शतपर्णिकेत्यपि तत्रेत्य शतपर्णान्यस्या शतपर्बिकादुर्वायावचायामपियोषिति ॥ सहस्रवीर्या सहस्रवीर्याण्यस्या ॥ भार्गवी षृगोर्गिथ ॥ रुहा रोहति ॥ अनता न

वास्तुकशाकमेदा स्युर्दुर्वातुशतपर्बिका सहस्रवीर्याभार्गव्योरुहाऽनताऽथसामिता १५८ गो लोमीशतवीर्याचगडालीशकुलाक्षक कुरुविदोमेघनामासुस्तासुस्तकमस्त्रिया १५९

अंतोऽस्या षट्दुर्वाया १५८ सादूर्वासिता शक्काऽस्तिचेत् तत्रगोलोमी गोलोमस्रजाता ॥ शतवीर्या शतवीर्याण्यस्या ॥ गडाली गडति गतिरदनेकदेशे चाद्रन् कादाल्च इत्यायूत्य ॥ शकुलाक्षक शकुलस्यवमत्स्यस्येवाक्षियस्य बहुव्रीहीकप् इतिचत्वारिनामानिभवति ॥ कुरुविद कुरुन्विदति विबूलाप्ते कुरुविदवत्तमे देसुस्ताकुल्माषया पुमानिति विश्वमेदिन्यौ ॥ मेघनामा मेघनामापिनापान्यस्य ॥ सुस्ता सुस्तयति सुस्तसघाते ॥ सुस्तक तत्रमेघनायामघपर्यायनामव सुस्तवन् यस्यपिज्ञेय इतिचत्वारिमुस्ताया मोयाइतिरच्यताया १५९

भद्रमुस्तक. भद्रंते भद्रिकल्याणे रन्ध्रत्ययेभद्रमिति भद्रं करोति वा भद्रश्चासौ मुस्तकश्च भद्रमपि नाम तत्रेत्यं भद्रं स्यान्मंगले हेभिः मुस्तके करणांतर इति रुद्रः ॥ गुंद्रा गाजलं द्राति द्रागतौ आतोनुपसर्गे इतिके पृषोदरादित्वात्साधु. द्वे मुस्ताविशेषस्य नागरमोद्या इति रव्या. अस्त्रियामित्यनेन मुस्तकभद्रमुस्तकयोरन्वयः. गुरवस्ततत्र भेदमाहुः स यथा मुस्तकं बुधरो मेघोधनो राजीवशेरुक भद्रमुस्तो वराहो ब्दो गांगेय कुरुविंदक इति ॥ चूडाला चूडास्यस्या चूडायात्तूचटायां स्त्री चूडा वती च वाच्यवत् ॥ चक्रला चक्रं लाति ला आदाने ॥ उच्चटा उच्चरति चटगतौ अतर्भा वितण्यर्थदिच् इति त्रीणि उच्चटामूलस्य मुस्ताविशेषस्य ॥ वंशः वमति तु वम् उ द्विरणे उष्यते वष्टि वा वशकातौ वशो वेणो कुले वर्गे पृष्ठाद्यवयवेऽपि च ॥ त्वकूसारः त्वक्त्वचि वासारोऽस्य ॥ कर्मारः कर्मक्रियामृच्छति ऋगतौ कर्मण्यण् ॥ तृणध्वज तृणे-

स्याद्भद्रमुस्तको गुंद्रा चूडाला चक्रलोच्चटा वंशो त्वकूसारकर्मारत्वचिसारतृणध्वजाः १६० शतपर्वाय वफलो वेणुमस्करते

जनाः वेणवः कीचकास्तस्युर्ये स्वनंत्यनिलोद्धताः १६१ ग्रंथिर्नापर्वपरुषी गुंद्रस्ते जनकः शरः

षुध्वज इव १६० शतपर्वा शतपर्वाण्यस्य

॥ यवफलः यव इव फलान्यस्य यवफलो मासिकायां कुरुज्जत्वचिसारयोरिति हैम ॥ वेणु वेणति वेणुनिशामनादौ ॥ मस्करः मस्कतेनेन मस्कगतौ यद्वा मंकते मकिम उने आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्मुनः स्रडागमश्च ॥ तेजन तेजयति तिजनिशाने शस्त्रमग्निवा दशकं वेणो ॥ ये वेणवोऽनिलोद्धताः अनिलेन कीटकादिरुत सुषिर गतवायुना उद्धताः ताडिताः सन्तः स्वनति शब्दायंते ते कीचकाः स्युरित्येकं नाम चीकति शब्दायते चीकयते राद्यत विपर्ययश्चेति बुन् अकादेशो कीचकः साधु इत्याद्यूतं १६१ ग्रंथिः ग्रंथिस्तु ग्रंथिपर्णे नाबन्धेरुग्भेदपर्वणो ॥ पर्व पर्वति पर्वपूरणे पर्वकूबं महेग्रंथौ प्रस्तावे लक्षणातरे दर्शप्रतिपदोः संधौ विषूवत्पञ्चति त्रिषु ॥ परु पिप-

तिं यूपालनपूरणयो परुरुदतोपि बाहुलकारुप्रत्ययइतिभाव मृज्जासारोयथि परु. पराग-कुसुमरेणुरिति पुस्काडेखकोशात् त्रीणि वशादियं ये येरं इति रव्यात
 स्य ॥ तत्र यथिर्नापुमान् ॥ गुद्र गोदते गुद्रीडाया ॥ तेजनक तेजयति निजनिशाने ॥ शर शरणाति शृङ्गसाया सरइत्यपि तत्र सरति सृगतो शरस्तु तेजनेवापो
 रध्यन्नेनाशरज्जले सरस्तु जुजोवाणारव्योगुद्रस्तेजनक शरइति वाचस्पतेर्देत्यादिश्च त्रीणि शरस्य ॥ नड नडति नडगहने नडइत्यपि पाठ इत्यथो सावर्ण्यात्
 ॥ धमन धमति धमध्वाने सौत्र धम्यतेवा ॥ पोटगल पुटेन सश्लेषेण गलति गलज्जने स्ववर्णे च अथ पोटगल पुसि नलचाकाशमत्ययोरिति मेदिनी त्रीणि दे
 वनळ इति रव्यातस्य ॥ काशकाशते काशदीप्तौ काशस्तृणेरोगभेदे काशी वाराणसीपुरी कासकाशश्चतृणावाचकोशादौ १६२ इक्षुगधा इक्षुवद्भयोऽभ्याः

नडस्तु धमन पोटगलोऽथोकाशमस्त्रिया १६२ इक्षुगधा पोटगल पुसि भूम्भितुवल्बजा रसाल इक्षुस्तद्देवा पु

इकातारकादय- १६३ स्याद्दीरणवीरतरमूलेस्योशीरमस्त्रिया ॥ पोटगल इति त्रीणि काशस्य ॥ काश पुनपुसक पूर्वमुक्त बल्ब-

जाइत्येकपुष्टिगवद्बुवचनात् मोळलब्धले लवाइति च रव्यातस्य एको बल्बज इति भाष्यकारवचनादेव त्वेपि बलते बलसवरणे वजति बलचासौ वजश्च ॥
 रसाल रसेनालति अल्यतेवा पूरयते पूरयतिवा अलभूषणादौ ॥ इक्षु इष्यते इषश्च्छाया द्वैरसौ ॥ पुद्र पुड्यते पुडिरवडने रक्षप्रत्यय ॥ कानारक इत्यादि
 कास्तस्येक्षोर्भेदा आदिशब्देन कोशकारादियह सच इक्षु कर्कटकोवशकानारोवेणुनिश्चति इक्षुरस्य पौत्रकश्चरसाल सुकुमारक इति एकैक १६३ वीरण वि
 पक्षिणभीरयति ॥ वीरतर अतिशयितं वीर स्याद्दीरणे वीरतर वीरश्रेष्ठेशरेचना द्वेदणभेदस्य काळावाइति रव्यातरव्य अस्य वीरणस्य मूले तु उशीर उश्चते वशकाने

अभयं नभयमस्मात् अभयास्त्रीहरीतक्यामुशीरेचनपुंसकं निर्भयेवान्यलिङ्गोऽस्यात् ॥ नलदं नलंगंधं ददाति दुदाब्दाने नलदं स्यात्पुष्परसोशीरमासीषुनद्वये ॥ संव्यं सेवितुमर्हति तत् वेदसेवने सेव्यं क्लीबसुषीरे स्यात्सेवार्हेषु नरन्यवत् ॥ अमृणाल मृणालमप्यत्र मृणालनलदे क्लीबं पुंनपुंसकयोर्विधे ॥ जलाशयं जले आशो ते अच् यद्वा जलो जडः आशयो यस्य जलाशयो जलाधारे स्यादुशीरेऽन्यलिङ्गकः १६४ लामज्जकं लाति दोषान् लामज्जासारोऽस्य ॥ लघु लघते रोगान् लघ्यते वा मूस्थत्वात् लघिगतौ ॥ लयं लीयते लोड्ज्ज्लेघेणं व्यस्तं नाम तत्रेदं लामज्जकं स्रवा संस्थादमृणालं लयं लघ्वितिसंश्रुतः समस्तमपि तत्र लघुलयं अवदाहमिति अवलीयते दाहोऽस्मादिति ॥ इष्टकापथ इष्टके वहदः पंथायस्येत्याद्युत्पन्नं ॥ लामज्जकं लघुलयमवदाहेष्टकापथे अवदानमिन्द्रगुप्तमवदाहेष्टकापथ इति-

अभयं नलदं सेव्यममृणालं जलाशयं १६४ लामज्जकं लघुलयमवदाहेष्टकापथे नडादयस्तृणं गर्मुच्छ्यामाक

प्रसुरवा अपि १६५ अस्त्री कुशं कुशोदर्भाः पवित्रं गन्धकच्छृणं

वाचस्पतिः ॥ नडादयः नडकाशादयः ॥ तृणं तृण्यते तृणु अदने तृणजा

तीया इत्यर्थः नलादय इत्यपि पाठः ये च गर्मुच्छ्यामाक प्रसुरवा. गर्मुच्छ्यामाको तृणधान्यविशेषौ गर्मुत् गिरति गीर्यते वा गृनिगरणे ॥ श्यामाकः श्यायते श्येद्गन्तौ यद्वा श्यामं वर्णमकति अकगन्तौ प्रसुरवशब्दाद्वक्ष्यमाणाः कुशादयः कंगुकोद्रवाद्याश्च तेपि तृणजातीया. अत्र प्रसुरवशब्दान्नीवाराद्या गृहीतव्या. अन्यथा कोद्रवादीनाह विष्यत्वापातात् ॥ शामकः शामकोपि चेति हलायुधाच्छामकोपि एकं १६५ कुशं कौशेते यद्वा कुश्यति कुशिर्य्लेघे ॥ कुथः कुथ्यति कुथ-
पृतीभावे कुथ स्त्रीपुंसयोर्वर्णकंबलेपुंसि बर्हिषि ॥ दर्भा दृष्यते दृभिग्रंथे ॥ पवित्रं पूयते नेन चत्वारि कुशस्य ॥ तत्र क्लीबपुंसोः ॥ कच्छृणं कुत्सितं तृणं ॥

ते

पौर पुरेभव योरत्रिपुपुरोद्भूतकृत्तणेपुनपुसक ॥ सौगधिक शोभनोगधःसुगधः प्रयोजनमस्य प्रयोजनमितिदक ॥ ध्याम आयतेपश्रपि- ध्यैचिताया ॥ दे-
वजगधक देवरघते रोहिष षट्गजाण रोहिस गवतइतिरव्यातस्यतृणभेदस्य १६६ छत्रा छदति छादयतिवा छदअपवारणे ॥ अतिछत्र अतिक्रात छत्र ॥ पा-
लघ्न- पालक्षेत्रहतीतिपालघ्न ॥ मालादणक मालाकाराणिदृणान्यस्य ॥ भूस्तृण भुवस्तृणमितिविग्रहेपारस्करादित्वात्कृट् भूरव्ययवा पचक्चाकृतेर्जलतृण
भेदस्य अ- आद्यत्रयशेतगवतइतिरव्यात- अत्यहयमालाकारतृणस्येदपिमत ॥ शष्प शस्यते शस्यतिवा शस्फहिसाया शस्वशोषणावा ॥ बालतृण बाल

पौरसौगधिकध्यामदेवजगधकरोहिष १६६ छत्रातिछत्रपालघ्नोमालातृणकुभूस्तृणे शष्पबालतृणघासोयवसतृण
मर्जुन १६७ तृणानासहतिस्तृणानल्ल्यातुनडसहति तृणराजाह्वयस्तालोनालिकेरस्तलागली १६८

चततृणच द्वे कोमलतृणस्य ॥ घास ॥ यवस यौति यूयतेवा युमिश्रणे अमिश्रणेच द्वेगवाक्षेनापि स्मृतृणस्य ॥ तृण तृण्यते तृणुअदने ॥ अर्जन अर्ज्यते
अर्जअर्जने तृणारव्यायाउनन् द्वेतृणमात्रस्य ॥ तृणानासहति समूह तृण्येत्युच्यतइत्येक ॥ नडसहति नडानासहतिर्नड्येत्युच्यते एक ॥ तृणराजाह्व-
य तृणानाराजा तृणराजाइत्याह्वयोयस्य ॥ नाल नालयति नलप्रतिष्ठाया ॥ नालिकर नलति नल्पतेवा णलबधे एकीयमत नालिश्वासोकेरश्चना-
रिकरइत्यपि ॥ लागली लगति लगिगतौ बाहुलकात् द्वे नालिकेरस्य नारळइतिरव्यातस्य लागलीरुत्री डीषत इन्नत पुसीत्यन्ये १६८

घोटा घोणते घुणप्रमणे ॥ पूगः पवते पुनातिवा पुत्रपवने पूगः क्रमुकसंधयोरिति हैमः ॥ क्रमुकः कामति क्रमुपाद्विक्षेपे क्रमुकस्तपुमान्भद्रमुस्तके ब्रह्मदारु
णि ॥ गुवाकः गूवाक इत्यपि गुवाकोपि च गूवाक इति तारपालः ॥ रवपुरः स्वमिंद्रियमाकाशं वापि पतिं पृथालनपूरणयोः पंचपूगवृक्षस्य सपारीपोफळी इति रव्यात
स्य ॥ अस्थपूगस्य फलं उद्देग उद्गतो वेगोऽस्मात् ॥ एते त्रयः तालनारिकेरपूगाः हिंतालसहिता हिंतालेन चतुर्थेन सहिताः सतुहिंतालः तालभेदः कथ्यते एवं च त्वार
ग्वर्ज्जरादयश्च त्वारश्च एवमष्टौ एते तृणद्रुमा इत्युच्यन्ते ॥ तत्रैकं रवाञ्जूर इति रव्यातस्य रवर्ज्जूरः रवर्ज्जति रवर्ज्जव्यधने रवर्ज्जूरं रूप्यफलयोः रवर्ज्जूरः कीटवृक्षयोरित्य

घोरातुपूगः क्रमुको गुवाकः रवपुरोऽस्य तु फलमुद्देगमेने च हिंतालसहितास्त्रयः रवर्ज्जूरः केतकी ताली रवज्जूरी च तृणद्रुमाः
१६९ इति वनौषधिवर्गः सिंहो मृगेंद्रः पंचास्यो हर्षक्षः केसरी हरिः कंठीरवो मृगरिपुर्मृगहृष्टिर्मृगाशनः

क्तत्वात् ॥ केतकी केतयति कितनिवासे ङीषंता केगद केतक इति रव्याता ॥ तथा ताली तालयति ॥ रवर्ज्जूरी रवर्ज्जूरभेदः १६९ इति वनौषधिवर्गः सिंहः सिं
चति षिचक्षरणे ॥ यद्वा हिनस्ति हिंसि हिंसायां ॥ मृगेंद्रः मृगाणामिद्रः ॥ पंचास्यः पंचने पचि विस्तारे पंचविस्तृतमास्यमस्य यद्वा सुरवपादाश्च पंचास्यानीव
यरय ॥ हर्षक्षः हरिणीपिगलेऽक्षिणीयस्य ॥ केसरी केसराः स्कधवाला संत्यस्य केसरीतुरगे सिंहेषु न्नागेनागकेसर इत्युक्तत्वात् ॥ हरिः हरति त्वञ् इति ष
ट्सिंहस्याभिधानानि ॥ कंठीरवो मृगरिपुर्मृगहृष्टिर्मृगाशन इत्यादयोऽप्यस्य पर्यायाः कंठीरवः ईशुक्तः रवो यस्य स ईरवः कंठोऽस्यास्तीति कंठी कंठीचासौ ईरवश्च द
निर्गत्वर्थे ॥ मृगरिपुः मृगाणोरिपुः ॥ मृगहृष्टिः मृगेषु हृष्टिर्हस्य ॥ मृगाशनः मृगानश्नानि ॥

तो पुडरीक ॥ पचनस्व पचनस्वानियस्य ॥ चित्रकाय चित्र कायोऽस्य ॥ मृगदिद् मृगान्देष्टि इति चतुर्दशसिंहनामानि ॥ शार्दूल शारयति शरहिसाया दूयते हुपरितापे
 शारश्रासोदूलश्च यद्वा शरणाति ॥ ह्रीणी ह्रीवर्णावीयते इदृगती ह्रीपंचमास्त्यस्य ॥ व्याघ्र व्याजिघ्रति घ्रागघोपादाने इति त्रीणि व्याघ्रस्याभिधानानि ॥ तरक्ष तर-
 गतिमार्गवाक्षिणोति क्षिप्रहिसाया मितद्ववत् तरक्षिरित्यपि पाठ ह्रीक्षयेवाहुलकात् किं आधिशब्दवत्साधु ॥ मृगादन मृगमत्ति अदभक्षणे इति द्वे कुकुराकृत
 कृष्णारेरवाचित्रितस्य मृगविशेषस्य नरसद्वनिरव्यातस्याभिधाने १ वराह वरश्चेष्टआहति हतेर्ह ॥ सूकर सूत्रप्रसव करोति घूड् प्राणिगर्भविमोचने सपदादि-

पुडरीक पचनस्वचित्रकायमृगदिष्ट १ शार्दूलह्रीपिनो व्याघ्रेतरक्षस्तमृगादन वराहः सूकरोष्टृष्टि कोल पोत्रीकि
 रि किटि दष्टीघोणीस्तब्धरोमाक्रोडोभूदारइत्यपि २ कपिप्लवगप्लवगशारवामृगवलीसुरवा

त्वान्वावेकिप् तनोदेत्वादिवुट शूकरइत्यपि पाठ तत्रेत्य शूकराति रादाने यद्वा शूड्रति ध्वनिकरोति ॥ घृष्टि घर्षति घृषूसघर्षे ॥ कोल कोलति पीनत्वात् कुल
 सस्त्याने यद्वा कोलत्यगान्यत्र हलश्चेति यच् ॥ पोत्री पोत्रसुरवाग्रमस्त्यस्य ॥ किरि किरति रुविक्षेपे किरइत्यपि पाठ ॥ किटि केटति किटगती ॥ दष्टी दष्टास्त्य
 स्य ॥ घोणी घोणानासाऽस्य ॥ स्तब्धरोमा स्तब्धानिरोमाण्यस्य ॥ क्रोड क्रोडति कुडघनत्वे ॥ यद्वा क्रोडोस्त्यस्य ॥ भूदार भुवदारयति इति द्वादशसूकरस्याभि
 धानानि २ कपि कपते कपिचलने ॥ प्लवग विहगवत्साधु घूड्गती ॥ प्लवग प्लवेन गच्छति गमेर्ह ॥ शारवामृग शारवाचारीमृग शाकपार्थिवादिवत् ॥ वली
 सुरव वलीयुक्तसुरवमस्य वलीसुरव वलिसुरवइत्यपि पाठौ ॥

मर्कटः मर्कति मर्कसोत्रोधातुर्ग्रहणे ॥ वानरः वनेषु वं फलादिवानंरति राआदाने ॥ कीशः कीडतिशब्दंईष्टे मूलविभुजादिः ॥ वनौकाः वनंओकोऽस्य इतिन-
ववानरस्यअभिधानानि ॥ भल्लुकः भल्लते भल्लहिंसाया ३ क्रक्षः क्रक्ष्णोति क्रक्षहिंसायां ॥ अछुभल्लः अछुश्चासौभल्लश्च ॥ भल्लुकः भाल्लुकः भाल्लुकः
त्यपिपाठौ अछुः स्फटिकंभल्लुकनिर्मलेष्वितिमेदिनीकारः इतिचत्वारिअच्छुभल्लस्य आस्वलरीसइतिरव्यातस्याभिधानानि ॥ गंडकः गच्छति गम्लगंतौ य-
द्वा गडतिसंहनोभवति गडिवदनेकदेशे ॥ खड्ग खडति खडभेदने ॥ खड्गो खड्गंशृंगमस्यास्ति इतित्रीणिगंडाडतिरव्यातस्याभिधानानि ॥ लुलायः लुडति

मर्कटोवानरःकीशोवनौकाअथभल्लुके ३ क्रक्षाऽच्छुभल्लभल्लुकागंडकेखड्गरवड्गिनौ लुलायोमहिषोवाहद्विषत्का
सरसैरिभाः ४ स्त्रियांशिवाभूरिमायगोमायुमृगधूर्तकाः

पके लुडसंश्लेषणे डलयोरेकत्वं आप्नोति आपूव्यामौ लुलश्चासावापश्च यद्वा लुड्यते लुडविलोडने लुलापइत्यपिपाठः तत्रेद लुलाविलोडिताआपोये-
न लुलविमर्दने यद्वा अयने अयगतौ लुलश्चासौअयश्च ॥ महिषः महति मत्थतेवा महपूजाया यद्वा मंहते महिःचद्वौ ॥ वाहद्विषन् वाहानांद्विषन् यद्वा
वाहेषु ॥ कासरः केजले आसरति सृगतौ यद्वा ईषत्सरतीति स्थूलकायत्वात् ॥ सैरिभः सौरस्य सूर्यस्यइभइवइभः शकधादित्वात्पररूपं स्वार्थेण सुत्र-
वाहनत्वात् इतिपञ्चमहिषस्य गवाइतिप्रसिद्धस्याभिधानानि ४ शिला शिवः शिवावादेवनास्त्यस्याः शकुनावेदकत्वात् शिवः कीलेशिवाक्रोष्टाभवेदामल-
कीशिवेतिशाश्वतात् ॥ भूरिमाय भूरिमायायस्य ॥ गोमायु गाविकृतावाचंमिनोति डुभिन्प्रक्षेपणे ॥ मृगधूर्तकः मृगेषुधूर्तइव ॥

सृगाल अवपक्षेसृजति मायामिति शादिपाठे शृगमित्यादि शृगनलति शृगालोवचकेर्देत्येसृगालीडमरेषिदुरिति विश्व ॥ वचक वचयते वचुप्रलपने व-
चुकइत्यपिपाठ वचकस्तरवलेधूर्तेगृहवभौचजबुकदतिकोशातरात् ॥ कोष्ठा कोशति कुश आह्वाने ॥ फेरु फेइत्यव्यक्तरीति ॥ फेरव फेइत्यव्यक्तोरवा
स्य ॥ जबुक जमति जसुअदने इतिदशजबुकस्याभिधानानि स्त्रियामिति पुव्यक्तावपि शिवाशब्दोनित्यस्त्रीलिङ्गइत्यर्थ ॥ ओतु अवति आरुभ्य गृह
वा अवरक्षणादौ ॥ बिडाल वेदति बिद्ध्यतेवा बिडआक्रोशे ॥ मार्जार मार्घिमुखमिति मृजुषशब्दौ ॥ वृषदशक वृषान्मूषकान्दशति ॥ आरुभुक् आ
रुभुक्ते आरुभ्य भुनक्तिवा भुजपालनाभ्यवहारयो इतिपचमार्जारस्यनामानि ॥ गौधेर गौधाया अपत्य ॥ गोधार ॥ गौधेय एतेत्रय शब्दाः गोधा

सृगालवचक कोष्ठफेरुफेरवजबुका ५ ओतुबिडालोमार्जारीवृषदशकआरुभुक् त्रयोगौधोरगौधारगौधेयागो
धिकात्मजे ६ श्वावित्तुशल्यस्तलोमिशाललीशाललशल वातप्रमीवातमृग कौकस्वीहामृगोवृक ७ त्यन्नेस्थलगोधाया
पत्येगारइतिरव्याते अयकृष्णसर्पात् गोधायाधोरपदइतिरव्यातायाचतुष्पाञ्जायते अस्यसर्पस्यदशेनमानव अवश्यमिच्यते ॥ श्वावित् श्वानविध्यति व्य
ताडने क्पिनहिदृतीतिदीर्घ ॥ शल्य शलति शलचलने इतिद्वेशल्यस्य साळईइतिप्रसिद्धस्याभिः ॥ तलोमि तस्यशल्यस्यलोमि शलली शलल शलइ
त्रीणि ॥ वातप्रमी वातप्रमिमीते वाताभिसुखभावनात् वतप्रमी स्त्रियातुलस्त्रीवत् ॥ वातमृग वातइव वातस्यवामृग इतिद्वेवातमृगस्य बाधूइतिरव्यातः ॥ को
कौकते कुक् आह्वाने ॥ ईहामृग ईहामृगयते मृगअन्वेषणे ॥ वृक वर्कत वृक् आह्वाने यद्वा वृणोति वृत्रवरणे इतित्रीणिवृकस्य लाङ्गारइतिरव्यातस्याभिधाना
नि ७

मृगः मृग्यते व्याधेरिति मृगअन्वेषणे ॥ कुरंगः कौरंगति रगिगतौ ॥ वातायुः वातं अयते अयगतौ वातायुः वनायुरित्यपि पाठे ॥ हरिणः हरति मनो ह्रियते गो-
 तेन वा ॥ अजिनयोनिः अजिनस्थयोनिः इति पंच हरिणस्थाभिः ॥ एण्याः चर्माद्यं आद्यशब्दात् मांसादि एणेय एण्याः विकारोऽवयवो वा इति एकं नाम ॥ एणस्थ-
 तु चर्माद्येण एणस्थमृगस्थविकारोऽवयवो वा इत्येकं उभे एणेयं एणं च त्रिषु प्रोक्तं - कदली केदलति दलविशरणे ॥ कंदली कंजलंदलति यद्वा कंदे सस्यमूले ल-
 यते लीडः प्लेक्षणे यद्वा कंदते कदि आह्वाने रंभा वृक्षे च कदलीपताकामृगभेदयोः कलध्वनौ कंदली तु मृगगुल्माप्रभेदयोरितित्वांते मेदिनीकारः ॥ चीनः चिनोति
 चिञ्चयने ॥ चमूरुः चम्वां ऊरुर्यस्य ॥ प्रियकः प्रियते पित्र्तर्पणे ॥ समूरुः शोभना वूरुस्य इत्येतेषु हरिणभेदाः अजिनयोनयो ज्ञेयाः ॥ कृष्णसारः कृष्णो न-

मृगे कुरंगवातायु हरिणाजिनयोनयः ऐणेयमेण्याश्चर्माद्यमेणस्थेणमुभे त्रिषु ८ कदली कंदली चीनश्चमूरुप्रियकावपि
 समूरुश्चेति हरिणा अमी अजिनयोनयः ९ कृष्णसाररु रुर्यंकुरंकुशंबररौहिषाः गोकर्णपृषतेणार्श्यरोहिताश्चमरोमृगाः १०

सारः कृष्णसार इत्यपि पाठः कृष्णाश्वासौ शारश्च शारः शबलकृष्णयोरिति तालव्यादौ रभसः ॥ रुरुः रौति रुशब्दे ॥ व्यंकुः नितरामंचति ॥ रंकुः रमते रज्यते वा ॥
 शंबरः शरुणोति वृज्वरणे शवरः संवर इत्यपि पाठे ॥ रौहिषः रोहिषंतृणभेदमिति अत्रार्थे शौषिकेण रौहिषंचतृणे क्लीबंपुंसि स्यात् हरिणा त इति विश्वप्रकाशः रोहिष इत्य-
 पि पाठः ॥ गोकर्णः गोरिव कर्णवस्थ गोकर्णोऽश्वतरे सर्पे मृगभेदे गणांतर इति हेमचंद्रः ॥ पृषतः पृषताः संत्यस्य यद्वा वर्षति वृषु सेचने ॥ ऐणः एण्याः अपत्यं ॥ ऋ-
 श्यः ऋश्यति ऋषीगतौ ॥ रोहितः रोहति रुहजन्मनि प्रादुर्भावे च ॥ चमरः चमति चम्यते वा चमु अदने ॥ चमरंचामरे स्त्री तु चमरी मृगभेदयोरित्युक्तत्वात् ॥ एते-
 द्वादशमृगभेदाः स्युः १०

१६ गधर्व गधयति गध्यतेवा गधमर्दने अर्गगती गधम्यासौ अर्वश्च यहा गंधर्व बोधोऽस्य गधर्व पशामेदेस्यात्सुस्कोकिलतुरगाया अतराभवसत्वेनगायनेरव
चरेपिनेतिविश्वमेदिन्यो ॥ शरभ शरणाति श्रुहिंसाया ॥ राम रमतेऽस्मिन्वानेन ॥ स्मर सरणाशील स्मरती ॥ गवय गवतगुड्-शब्द ॥ शश शशति शशापुग
तो इत्यादयोऽप्यप्रोक्ता येचपूवोक्ता सिहाद्या वक्ष्यमाणाश्चयेगामेषहस्त्यश्वदय सर्वतपशजानय पशशब्दवान्या म्यु पश्यतिसर्वमविशेषेण रशिरप्रेस्त
णे ११ उदुरु उनक्ति उदिक्केदने ॥ मूषक मुष्णानि मुषस्तेये ॥ आरु ओरवनति र्वह्रुअवदारणे इतिरीणिमूपकस्याभिधानानि ॥ गिरिका गिरति गृनिगर

गधर्व शरभोराम स्मरोगवय शश इत्यादयोऽमृगेद्राद्यागवाद्या पशजानय ११ उदुरुर्मूषकोप्यारुगिरिकाबाल
मूषिका लुलुदरीगधसुरवीदीर्घतुडीदिवाधिका सरट रुकलास स्यात्सुसलीगृहगोधिका १२ लूनास्त्रीतुवाया

पिनाभमर्कटकासमा णे ॥ बालमूषिका बालाचामौमूषिकाच खर्वाखुर्बालमूषिकेतिदुर्ग इतिद्वेस्वल्पमूषकजाने अभिधाने ॥ लुलुदरी ॥ गध
सुरवी गध सुरवेऽस्या ॥ दीर्घतुडी दीर्घतुडमस्याः ॥ दिवाधिका दिवाअधिका इति लुलुदर्या चत्वारिनाम्नानि ॥ सरट सरति स्मरता ॥ रुकलास रुकशिरोप्रीत्वाकठचला
सयति इतिद्वेसरटइतिरन्यातस्याभिधाने ॥ सुसली सुसति सशाय सुसरवउने ॥ गृहगोधिका गृहेगाधिका गृहगोलिकेत्यपिपाठ इतिद्वेगृहगोधाया पालइतिरन्याता
या अभिधाने ज्येष्ठास्त्रीकुड्यमस्याचगृहगोधागृहाविकेति कोशांतर १२ लूना लुनानि लुञ्छेदने ॥ ततुवाय ततूचयति वेञ्चततुसताने तत्रवाचइत्यपिपाठ ॥
ऊर्णनाभ-ऊर्णवततुर्नाभावस्य ॥ मर्कटक संज्ञायाकन् मर्कति मर्क सोत्रोधातुर्गृहणार्थ इतिचत्वारिऊर्णनाभस्यकोष्ठीकोळीइतिरन्यातस्याभिधानानि ॥

नीलगुः नितरांलंगति नीलंगुरीपनीलांगूरिति द्विरूपकोशः ॥ कृमिः कामति कसुपादविक्षेपे क्रिमिरित्यपिपाठः क्रिमिर्नाक्रिमिवत्कीटलाक्षायांकृमिलेरवरइति मेदिनी
 द्वेअपिपुसिस्तद्रकीटमात्रस्याभिधाने ॥ कर्णजलोकाः कर्णस्यजलंओकोयस्य ॥ शतपटी शतंपादायस्याः इति द्वे कर्णजल्लोकसः घोण गोम वल्लोजीइतिरव्यातस्यापि
 धाने कर्णजल्लकेत्यपिपाठः १३ वृश्चिकः वृश्चति ओव्रछूछेदने ॥ शूककीटः शूकयुक्तः शूकशूकाकारतोमतयुक्तसर्वो गः कीटः शूककीटइत्यर्थः शाकपार्थिवादिवत् इ
 ति द्वे शूककीटस्य उर्णादिभक्षकस्य कसरइतिरव्यातस्याभिधाने ॥ अलि अलति अलभूषणादौ आलिरित्यपिपाठः बाहुलकादिष्ण वृश्चिकोद्गुणआलिः स्यादिति वां
 पालितः अथाली स्याद्वृश्चिकेभ्रमरेषुमानितिकोशांतरं ॥ द्रुणः द्रुणति द्रुणहिंसागतिर्नौदित्यंषु द्रुणमर्थेनिक ॥ वृश्चिकः इति त्रीणि विंचूइतिरव्यातस्य विषकीटस्य

नीलगुस्तृमिः कर्णजलोकाः शतपद्यप्ते १३ वृश्चिकः शूककीटः स्यादलितुणोतुवृश्चिके पारावतः कलरवः कपोतोद्यश

शादनः १४ पत्रीश्येन उलूकस्तवायसारातिपेचकौ दिवांधः कौशिको धूर्तो दिवार्थानां निशादनः तत्रालिरितं दन्तदन्तश्च भवति ॥ पाराव

त परजीवमवति अवरक्षणादौ शत्रंतातादिदमर्थेण ॥ कलरवः कल रवोस्य ॥ कपोतः कस्यवायोः पोतइव पारावतः कपोतः स्यात्कपोतोविहगांतरइति विश्वः पाराव-
 तः कलरवः पत्रीश्येन शशादनइतिरभसः इति त्रीणि पारावतस्य पारवात्तुतइतिरव्यातस्याभिधानानि ॥ शशादनः शशअति अदभक्षणे १४ पत्री अनिशायितं प्रश-
 स्तवापन्नमस्य ॥ श्येनः श्यायते श्येङ्गतौ इति त्रीणिससाणाइतिरव्यातस्य नामानि ॥ उलूकः उचति उच समवाये उलूकादयश्चेति साधुः ॥ वायसारातिः वायसस्य अ-
 तिः ॥ पेचकः पचति पच्यते वा दुपचष् पाके पचिमव्यारिचोपधाया अतद्वत् पुगंनेति गुणः दुःखेन संतपति संतप्यतेनेत्यर्थः ॥ निशादनः निशास्र अदति ॥

को पञ्चकमण्डलूकस्य ॥ व्याघ्राट व्याघ्रअटति अरगतौ व्याघ्रइवाटतिवा ॥ भरहज रजिदेभरहजस्वपक्षिणः कुम्भारकावा इतिरव्यातस्याभिधाने ॥ रवजरीट रवज
इवक्रच्छति अरगतौ ॥ रक्जन रवजति रवजिगतौ इतिदेचलत्पक्षस्य पक्षिविशेषस्य ताजवा दध्यर इतिरव्यातस्याभिधाने १५ लोहपृष्ठ लोहमिवपृष्ठस्य ॥
कक ककते ककिगतौ ॥ ककम्भुयद्विजेरव्यातोलोहपृष्ठकृतातयोरित्यक्तत्वात् इतिदेवाणोपयोगीपत्रस्यपक्षिविशेषस्याभि० ॥ चाष चाषयति चघहिसाया ॥ वि
कीदिवि किकिइतिदिव्यतिवाशेते इतिदेचाषइतिरव्यातस्याभिधा० ॥ कलिग केम्भूर्धिलिगचूडाऽस्य ॥ कलि कलहगच्छतिवा ॥ भृग भृगइव ॥ धूम्याट धूम्या
धूमसमूहइवाटति ॥ इतित्रीणि फेत्तुहारमस्तकचूडपक्षीइतिरव्यातस्याभिधानानि ॥ शतपत्रक शतपत्राण्यस्य १६ दावाघाट दारुआइति इतिदेकटफोरासु

व्याघ्राट स्याद्भरहज रवजरीटस्तरक्जन १५ लोहपृष्ठस्तकक स्यादथचाष किकीदिवि कलिगभृगधूम्याटाअ
थस्याच्छतपत्रक १६ दावाघाटोऽथशारगस्तोककश्चातक समा ककवाकुम्भाम्भचूड कुक्कुटश्चरणायुध १७ चट
क कलविक स्यात्तस्यरुचिचटकातयो

तारपक्षी कण्ठकुट्टाकारीइतिरव्या० ॥ शारग शारयति शीर्यतेवा शृहिसाया सारगइत्यपिपा-
ठ सरतिरगतौ यद्वा सारमगयस्य सारगश्चातकेरव्यात-शबलेहरणोपिचेतितालव्याद्यवजय ॥ तोकक तोककजलमस्य तोककायतिवा केशब्दे ॥ चातक च
तति चतेयाचने इतित्रीणि चातकस्याभि० ॥ ककवाकु ककेनगलेनवक्ति वचभाषणो ॥ ताम्भचूड ताम्भचूडाऽस्य ॥ कुक्कुट कुटति कुटकोटिल्ये ककआदा
ने सपदादित्वात्किप् कुक्कुतया ॥ चरणायुध चरण-आयुधमस्य इतिचत्वारिकुक्कुटस्य कोचडेइतिरव्यातस्य १७ चटक चटति चटमेदने ॥ कलविक इति
देचटकस्यचिमणीइतिरव्यातस्य ॥ तस्यचटकस्यरुचिचटकेत्येक अजादित्वाद्वाप् ॥

तयोश्चटकस्यचटकायाश्चपुमपत्येचाटकैरइत्येकं ॥ तयोरुग्रपत्येस्त्रीरूपापत्येचटकेत्येकमभिधानं १८ कर्करेतुः कर्केतिरेतति रेटभाषणे ॥ करेतुः केवायोरेतति इतिहं अज्जम्बादिनिपक्षिभेदे कंकरेत ककपक्षी इतिरव्यातेअभिधाने ॥ करेतुः कर्करेतुः स्यात्करेतुः कर्करातुकइतिरभसः ॥ रुक्कणः रुक्केणकंठेनअणति शकंधादि. अणशब्दे ॥ क्रकरः क्रइतिशब्दकरणशीलः इतिहेकरकइतिरव्यातस्यकरेतुभेदस्याभिधाने ॥ वनप्रियः वनंप्रियमस्य ॥ परभृतः परेणकाकेनभृतः ॥ कोकिलः कोकतेकुक्आदाने ॥ पिकः अपिकायति कैशब्दे इतिचत्वारिकोकिलइतिप्रसिद्धस्य ॥ काकः कायति कैशब्दे ॥ करटः केरटति रट्परिभाषणे ॥ अरिष्टः नरिष्टमस्य ॥ बलिपुष्टः बलिनापुष्टः ॥ सकृत्प्रजः सकृत्प्रजायस्य ॥ ध्वांक्षः ध्वांक्षति ध्वांक्षिघोरवाशितेच ॥ आत्मघोषः आत्मानंघोषयति शुषिरविशब्देने ॥

पुमपत्येचाटकैरुग्रपत्येचटकैवसा १८ कर्करेतुः करेतुः स्यात् रुक्कणक्रकरोसमौ वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिकइत्यपि १९ काकेतुकरटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाः ध्वांक्षात्मघोषपरभृद्बलिपुगवायसाअपि सएवचचिरंजीवीचैकदृष्टिश्चमौ

कुलिः २० द्रोणकाकस्तकाकोलोदात्यूहः कालकंठकः परभृत परंविभर्ति ॥ बलिपुक् बलिंभुंक्ते भुजपालनादौ ॥ वायसः वयते वयगतौ इतिदशकाकस्याभिधानानि ॥ चिरंजीवी चिरंजीवति ॥ एकदृष्टिः एकादृष्टिर्यस्य ॥ मौकुलिः एतदपित्रयकाकस्य २० द्रोणकाकः द्रोणोस्त्रियामादकेस्यादाटकादिचतुष्टये पुमान्कृपीपतोरुष्णाकाकेस्त्रीनीवृदंतरइतिमेदिनी ॥ द्रोण. कपीपतोरुष्णाकाकइतिविश्वप्रकाशः ॥ द्रोणकाकोदग्धकाकोदृद्धकाकोवनाश्रयइति ॥ ८१ ॥ शेषः ॥ द्रुणति द्रुणहिंसागतिकौटिल्येषु काकयति ककुलौल्ये ॥ काकोलः इतिहेकाकभेदस्यडोंबकावळारुष्णाकावळाइतिरव्यातस्य ॥ दात्यूहः दातिंमारणं ऊहते ऊहयितर्के ॥ कालकंठकः कालेवर्षाकाले कंठोध्वनिरस्य इतिहे डाहद अंधकाक जलकाकइतिरव्यातस्य ॥

आतायी आतायते तच्छील तायगतानपावनयोः आतापीत्यपिपाठ आतापिनिभवेच्चित्तइतिविश्वप्रकाश ॥ चित्तु चित्तति चित्तुशीथिल्ये इतिहचित्तस्यघा
रइतिप्रसिद्धस्या० ॥ दाक्षाघ्य दक्षते दक्षवृद्धोशीघ्रायैच दक्षाघ्यस्यायतस्येदमित्यण् ॥ गृध्र- गृध्यति गृध्रुअभिकाक्षाया इतिहृगृध्रस्य गीधरतिरव्यातस्यनाम
नी ॥ कीर कीरयतीति ॥ शक शोकति शकगतौ शोभते शवनेवा शकपदीप्तौ शकगती इतिहृकीरस्य रावाराघू इतिरव्यातस्याभिधाने २१ कुब् कुचति कुञ् क
टेल्याल्पीभावयो ॥ क्रौच क्रौचोदीपप्रभेदेस्यात्पक्षिपर्वतभेदयो इतिहृकैककुक्कुचा इतिरव्यातस्या० ॥ बक बकते बकिर्कोटिल्येगतौच बवयोरेक्यं यदा
वाति वायतिवावागत्यादी ॥ कल् केतिशब्द केजलेवाक्यति क्लृन्स्पर्धायाशब्देच इतिहृबकस्य बगळा इतिरव्यातस्याभि० ॥ पुष्कराद् पुष्कर पयतस्य आ

आतायिचित्तोदाक्षाघ्यगृध्रोकीरशकौसमौ २१ कुब् क्रौचोऽथूबक कल् पुष्कराद्भक्तसारस कोकश्चक्रश्चक्रवा
कोरथागाढ्यनामक २२ कादव कलहस स्यादुल्कोशकुररौसमौ हसास्तश्वेतगरुतश्चक्रागामानसौकस २३

ह्रायस्य ॥ सारस सरसिभव सारस पक्षिभेदेस्यात्कीवेतुसरसीरुहे इतिहृसारसस्यअभिधाने ॥ काकः कोकते कुकआदाने ॥ चक्र क्रियते इतिघञर्थेकविधा
नद्वित्वप्रकरणेक्वादीनामितिद्वित्व ॥ चक्रवाक ॥ रथागाढ्यनामक रथागस्यचक्रस्यआढ्योनामयस्य इतिचत्वारिचक्रवाकस्याभिधानानि २२ कादव कदवे
समूहेभवतीति ॥ कलहस कलोर्मधुरवाक् सचासौहसश्च इतिहृबकइतिप्रसिद्धस्यनामनी ॥ उल्कोश उल्कोशति कुशआदाने ॥ कुरर कुतति कुरशब्दे इति
हृकुररस्यनामनी ॥ हस इति गच्छति भवेद्दर्पागमाद्भसइतिवा ॥ श्वेतगरुत् श्वेतागरुतोयस्य ॥ चक्राग चक्राण्यगान्यस्य ॥ मानसौकस मानससर ओ
कोयेषा इतिचत्वारिहसस्यनामानि २३

येसिताः देहेनशक्ता. चंचुचरणैः चंचुसहिताश्रवणाः तै लोहितैरुपलक्षितास्तेराजहंसा. हंसानां राजानः भवति ॥ मलिनेः ईषद्धूमे श्वंचुचरणैस्ते हंसामल्लिका
 क्षा. स्युः मल्लिकाराणि अक्षीणि येषां ते मल्लिकारव्या इत्यपि पाठ ॥ सितैतरेः कृष्णवर्णैः चंचुचरणैर्लक्षितास्ते धार्तराष्ट्रा धृतराष्ट्रे भवा. धृतराष्ट्र-सरासि स्यात्पक्षिद्वय
 त्रियभेदयोरितिरभस २४ शरारि शरक्रच्छति शरहिंसायां ऋगतौ शरातिः शरअतति अतसातत्यगमने ॥ आति अतधातोर्णिजनादिः ॥ आदि अदतीति ॥ आडि
 अडति अडउद्यमने आडि शरालिर्वरटीगधोलीवानरीकपीति रूत्रोलिंगकांडेरत्वकोश इति त्रीणि आडीति रव्यातस्य पक्षिणः अभिधानानि ॥ बलाका बलते बलसं

राजहंसास्तु ते चंचुचरणैर्लोहितैः सिताः मलिनेर्मल्लिकाक्षास्ते धार्तराष्ट्राः सितैतरेः २४ शरारिरातिराडिश्च बलाका बि
 संकठिका हंसस्य योषिद्वरटासारस्य तुलक्ष्मणा २५ जतुकाऽजिनपत्रास्यात्परोष्णी तैलपायिका वर्वणामक्षिका
 नीलासरधामधुमक्षिका २६ वरणे बलेनाकतिवा ॥ बिसकठिका बिसवत्कंठोऽस्या. इति द्वे बाळे टोकबगळा इति प्रसिद्धस्य बकभेदस्य ॥ हंसस्य

योषित् रूत्रो वरटा स्यात् ॥ सारसस्य रूत्रो तुलक्ष्मणे त्यज्यते लक्ष्मणं नाम्नि चिन्है च सारस्या लक्ष्मणा कचिदिति विश्वः २५ जतुका जत्वि वद्वे प्रतिकृता इति कन् ॥ अजि
 नपत्रा अजिनचर्मतद्रूपे पत्रे पक्षीयस्याः इति द्वे वटुरी चामचिरार् इति रव्यातपक्षिभेदे अभिधाने ॥ परोष्णी परशत्रूणां यस्या. ॥ तैलपायिका तैलपिबति पापाने इति द्वे
 पक्षयुक्ते कीटकविशेषे तैलडुवा वाघूळ इति रव्याते अभिधाने ॥ वर्वणा वरिति वरित्यनुकरणं वणति वणशब्दे यद्वा वर्वति वर्वगंतौ ॥ मक्षिका मशति मशशब्दे मक्षति वा म
 क्षरोषे सधाने च ॥ नीला नीलति नीलवर्णे इति त्रीणि मक्षिकायाः अभि० ॥ सरधा सरंगतिमतं घातयति ॥ मधुमक्षिका इति द्वे मक्षिकाभेदस्य मधमाशीति रव्यातस्य अभि०

पतंगिका पततीति ॥ पुत्तिका पुत्तकुक्षिततायने नायूसतानपालयो इति हेमधुमक्षिमेदस्य ॥ इयतु सरधान स्तदायन्निमित्तो मधुमेद माक्षिकेते च वर्णस्या हुनव
 ण्तिपोत्तिकमिति ॥ दश दशति दशदशने ॥ वनमक्षिका वनस्यमक्षिका इति हेमोठीठासरानमाशी इति रव्यातस्य नामनी ॥ तेषां दशानां ज्ञानिर्थाऽन्यासादशोत्पु
 च्यते ङास इति रव्यातस्य नाम ॥ गधोली गधयति गधार्दने ॥ वरदा वृणोति वृक्षवरणे ॥ वरदावरटी हस्योस्तत्पती वरद स्मृत इति तारपाल ॥ इति देवरटी गाधीण
 माशी इति रव्यातस्य नामनी ॥ वरदास्त्री पुसयाः २७ ऋगारी ऋगरूपमाराति आराध्यादने उपसर्गबलात् यद्वा विभर्ति यद्वा रूपेण ऋगमृच्छति ऋगतो श्री

पतंगिका पुत्तिका स्याद्दशस्तु वनमक्षिका दशीतज्ज्ञानिरल्पा स्याद्द्रधोली वरदा हृष्टो २७ ऋगारी श्रीरुका चोरी सिद्धिका च
 समाश्मा समोपतंगशालभो स्वद्योतो ज्योतिरिगण २८ मधुव्रतो मधुकरो मधुलिप मधुपालिन द्विरेफ पुष्पलिट् ऋगघट्पद
 अमरालय २९ रुका श्री इति रौति ॥ चोरी चो इति रौति ॥ सिद्धिका सिद्धति सिद्धिरीथित्ये तत्र प्रयोगो दृश्यते अदृश्य सिद्धीस्वनकर्णश्रुतेरिति इति

चत्वारि सुकुट निलट इति रव्यातस्याभिधानानि ॥ पतंग पतति ॥ शालभ शलति शालचलने इति हेमोच्छदीपपतंग इति रव्यातस्याभिधाने ॥ स्वद्योत स्वद्योतते द्युत-
 शीसो स्वद्योतयति वा ॥ ज्योतिरिगण ज्योतिर्नक्षत्रतद्दिगति इगिगती इति हेमस्वद्योतस्य काजवा इति रव्यातस्य नामनी २८ मधुव्रत मधुव्रतमक्षयस्य ॥ मधुकर
 मधुकरोति ॥ मधुलिट् मधुलेटि लिह आस्वादने ॥ मधुप मधुपिबति पापाने ॥ अली अलति अलभूषणादी ॥ द्विरेफ द्विरेफो नाभियस्य ॥ पुष्पलिट् पुष्पलेटि
 ॥ ऋग विभर्ति ऋग् किञ्चुद्वेति साधु ॥ घट्पद घट्पदान्यस्य ॥ अमर अमति अमृष्यन्नवस्थाने ॥ अलि अलति इत्येकादश अमरस्याभिधानानि ॥ अमधुक
 रेमधुकरशब्दोरुद २९

मयूरः मयते मयगतौ मत्यांरौतिवा पृषोदरादिः ॥ बर्हिणः बर्हमस्यस्य ॥ बर्ही ॥ नीलकंठः नील-कंठोऽस्य ॥ मुजंगमुक् मुजंगंमुडते मुजपालनादौ ॥ शिरवाव-
ल ॥ शिरवी शिरवा संत्यस्य ॥ केकी केकास्यस्य ॥ मेघनादानुलासी मेघनादेनानुलसति लसश्लेषणक्रीडनयोः ॥ बर्हिणोदंतः बर्हीदन्त शिरव्यादित्रयभिन्नंतं इ-
ति नवमयूरस्य नामानि ३० मयूरवाणी केकेत्यच्यते एकनाम केका केमूर्धिकायति कैशब्दे ॥ चंद्रकः चद्रइव ॥ मेचकः मेचकोवर्णोऽस्य इति द्वेपिच्छस्य नेत्राकारचि-
ह्नस्याभिधाने ॥ बर्हिकंठसमं वर्णं मेचकं ब्रुवते बुधादितिकात्यः ॥ शिरवा शेते ॥ चूडा चुड्यते चुडसमुच्छ्राये इति द्वे मयूरशिरवाया अभिधाने ॥ शिरवंडः शिरवंडो बर्हचूड-

मयूरो बर्हिणो बर्ही नीलकंठो मुजंगमुक् शिरवावलः शिरवी केकी मेघनादानुलास्यपि ३० केकावाणी मयूरस्य समो चंद्रक मेचको शि-
रवाचूडा शिरवंडस्तपिच्छबर्हेन पुंसके ३१ स्वगे विहंग विहग विहंगम विहायसः शकुन्ति पक्षि शकुनि शकुन्त शकुन द्विजाः ३२ पत-
त्रिपत्रिपतगपतत्पत्ररथांडजाः नगौ कोवाजि विकिर विविष्किर पतत्रयः ३३ योरिति हेमचंद्रः ॥ पिच्छं पिच्छते पिच्छदिकुदने ॥ बर्हं बर्हति बर्ह-
द्वौ इति त्रीणि मयूरपिच्छस्याभिधानानि ३१ स्वगः स्वगच्छति स्वगः सूर्येऽहोदेवे मार्गणे च विहगमे ॥ विहंगः विहगः विहायसि गच्छति ॥ विहंगमः विजहाति भुवं ओहाक्-
त्यागे ॥ विहाया- यद्वा विहाययति हयगतौ विहाया- शकुनो पुंसि गगने पुन पुंसक ॥ शकुन्तः शकुन्ति शकुशक्तौ ॥ पक्षी पक्षौस्त-अस्य ॥ शकुनिः शकुन्तः ॥ शकुनः एतेषु त्रि-
षु शकुशक्ताविति धातु-शक्नोतीति विग्रहः ॥ द्विजः द्विजायत इति ३२ पतत्री पतत्रमस्य ॥ पत्री पत्राणिसंत्यस्य ॥ पतगः पतेन पक्षेण गच्छति ॥ पतत् पतति पत्न्यगतौ ॥ पत्ररथ-
पत्ररथइव यस्य ॥ अंडजः अंडाज्जायते स्म ॥ नगौ का- नगो नगेवा ओको यस्य ॥ वाजी वाजापक्षाः संत्यस्य ॥ विकिरः विकिरति कृ-विक्षेपे ॥ विः वाति वागतौ ॥ विष्किरः विपूर्वः
अग्रे कृ-विक्षेपे विष्किरः शकुनो वेति स्म ॥ पतत्रिः पतेरविन् ३३

ते

नीलोद्भव नीलोद्भवोयेषा ॥ गरुत्मान गरुत् पक्षा सति येषा ॥ पित्तत पतितुमिच्छव ॥ नभसगमा नभ रवसगच्छति इतिसप्तविंशतिपक्षिमात्रस्य नामानि ॥ अथने
षाविशेषावस्यन्त इति शेष ॥ हारीत हारिः मनोहर इतगमनमस्य इति देशान्तरभाषया हारिलतिलगिरूपपक्षिण एकनाम ॥ महु मज्जति डमस्तोशब्दौ इत्येकजलकाक
स्य पाणकावळा इतिरव्यातस्य अभिधान ॥ कारडव कारडंवाति इत्येक करडुवा इतिरव्यातस्या ॥ पुव पूवते पुगतौ पुव पूषे पुतौ कपौ ॥ शब्देकरडवेस्तेच्छजानौभे
लरुभेलयो कमनिम्भमहीभागेकुळकेजलवायसे जलातरेपूवगधतणेमुस्तकभिधपीतिहेमचद्र इत्येकपुडेरीपाणकोबडा इतिरव्यातस्याभिधानानि ३४ तित्ति
रि तित्तिशब्दराति ॥ तित्तिरिपक्षिणमुनावितिहेम इतितित्तिरिपक्षीप्रसिद्ध ॥ कुकुभ कुगित्यव्यक्तशब्दकोति कुशब्दे बाहुलकाद् ॥ लाव लावयति लच्छेदने

नीलोद्भवागरुत्पत पित्ततो नभसगमा तेषाविशेषाहारीनोमहु कारडव पूव ३४ तित्तिरि कुकुभोलावोजीवजीवश्च

कोरक कोयष्टिकष्टिदिभकोवर्तिकोवर्तिकादय ३५ गरुत्पक्षछदा पत्रपतत्रचतनूरुह इतिलावापक्षीप्रोक्त ॥ जीवजीव जीवजीवय
ति तदशनेनविषनाशनात् ॥ म्पूरतुल्यपत्रक प्रोक्त चकोरक चकति चकतमौ योयचिद्रिकयावृष्यति ॥ कोयष्टिक कजलयष्टिरिवअस्य एषोदरादि इत्येकको-
रक इतिरव्यातस्य अभिधान ॥ टिडिभक टिटिशब्दभाषते टिटिशब्देनभातिवा इतिटिबवीरव्यात ॥ वर्तक वर्तते दतुवर्तन चित्रपक्ष पक्षिभेद गाजिणपक्षी इति
प्रोक्त ॥ वर्तिका उदीचामतेरुव वटर्वनचटक इतिप्रोक्ता ॥ स्त्रियावर्तकेत्यपि आदिशब्दात्सारिकाकपिजलादय एकेकाएकेक ३५ गरुत् गिरति गृतिगरणेय
द्वा गृणाति गृशब्दे ॥ पक्ष पक्षति पक्षतेवा पक्षपरिग्रहे ॥ छव ॥ पत्र पतत्यनेन पत्रतुवाहनेपर्णेस्यात्पक्षे शसपक्षिणोरित्कत्वात् ॥ पतत्र पततत्रायते त्रैह्यात्
॥ तनूरुह तन्वारोहति इतिषट् पक्षस्याभि ॥ गरुत्पक्षेनरौछदमितिकुबकादेवोपाहित ॥

पक्षतिः पक्षस्यमूलं ॥ पक्षमूलं पक्षतिः इत्येकं ॥ चंचुः चंचति चंचुगतौ ॥ चोदिः चोदयते चुद्धेदने इति द्वे पक्षितुंडस्याभिधाने ॥ चचुश्चंचूस्तथा चोदिरिति हलायुधः
 ३६ प्रडीनं तिर्यग्गमनं ॥ उड्डीनं ऊर्ध्वगमनं ॥ संडीनं संगतगमनं ॥ एताः तिस्रः स्वगानांगतिक्रियाः गमनव्यापारा-गतिविशेषा इत्यर्थः ॥ पेशी पिंशति पिशा आववेचने ॥
 कोशः कुशति निष्क्रमत्यस्मात्स्वयमेव षपादे कुषनिष्कर्षे कुष्णाति इति विग्रहः ॥ अंडं तत्र पेशी रूची कोशोस्त्रियां क्लीबे इत्यर्थः रूपभेदेनैव क्लीबत्वे सिद्धे द्विहीन इ-
 त्युक्तिः साहचर्येण प्राप्तमरूचीत्ववारयति इति त्रीणि अडस्य नामानि ॥ कुलायः कुलपक्षिसंतानमयते न अयगतौ यद्वा कौलायोगतिरस्मात् ॥ नीडं नितरां ईड्यते इ-
 ति द्वे पक्षिगृहस्य घरटा खोपा कोठे इति रव्यातस्य नामानि ॥ ३७ पोतः पुनति पवने वा पुत्रपवने पुड्पवने ॥ पाकः पायते पिबति वा पारक्षणे पापाने वा ॥ अर्भकः निपातनात् अ-

रूची पक्षतिः पक्षमूलं चंचु रूचोदिरुभेस्त्रियौ ३६ प्रडीनोड्डीनसंडीनान्येताः स्वगगतिक्रियाः पेशी कोशो द्विहीनोऽंडं
 कुलायोनीडमस्त्रियां ३७ पोतः पाकोर्भकोडिभः पृथुकः शावकः शिशः रूचीपुंसौ मिथुनं द्वंद्वयुग्मतु युगुलं युगं ३८

र्यते वृद्धिप्राप्य ऋगतौ प्रापणेऽपि च ॥ डिंभः डिंभयति उपडिपसंघे ॥ पृथुकः पर्थयति पर्थ्यते वा पृथप्रक्षेपे प्रथ्यते वा प्रथप्रख्याने ॥ शावकः शव्यते शवगतौ श्यती-
 यते वा शोतचूकरणे ॥ शिशः शशति पुतेन गच्छति शशपुतगतौ इति सप्तशिशमात्रस्याभिधानानि ॥ स्त्रियांतु पोती ॥ पाका ॥ अर्भका ॥ डिंभा ॥ पृथुका एते च दाबं-
 ताः ॥ रूचीपुंसौ रूचीचपुमांश्च ॥ मिथुनं मंथति मेषसंगमे ॥ मिथुनद्वयोराशिभेदे रूचीपुंसयुग्मक इति ॥ द्वंद्वं द्वंद्वरहस्येकलहेतया मिथुनयुग्मयोरित्युक्तत्वात् इति
 त्रीणि रूचीपुरुषरूपयुग्मस्य नामानि ॥ युग्मं युज्यते युजिरयोगे ॥ युगुलं युगं लाति युगमस्त्यस्य वा ॥ युगं युगोरथे हलायगेन द्वयोर्मुकुलादिष्वित्युक्तत्वात् इति त्रयं युग्मस्य

समूह समूह्यते ऊहवितर्के ॥ निवह नितरामूह्यते वहप्रापणे ॥ व्यूह व्यूह्यते ॥ सदोह सदूह्यते बुद्धप्रकरणे ॥ विसर विसरति स्रगती ॥ व्रज व्रजति व्रजगती ॥ स्तोम स्तूय
त एवृस्तूतो ॥ श्लोघ आउत्पते ॥ निकर निकीर्यते कविसेपे ॥ नाव हृत्यते नियस्यते ॥ वार वार्यते आच्छाद्यते ॥ नैन वृत्रवरणे वार सूर्यादिदिवसेद्वारे वसरदयो-
कुल्लहसेद्वारे वारी वारमयस्थभाजनदतिविश्वप्रकाशः ॥ सघात सहन्यते सघातपुसिघाते च सहती नरकांतरदत्तक ॥ सचय मचीयते चित्रचयने ३९ समुदा
य समुदीयते अयगती आहपूर्व ॥ समुदय समुदीयते इणगती इगती वा ॥ समवाय समवायते अयगती घञ् ॥ चय चीयते चित्रचयने चय समुद्देशाकारेभ्य
वधे समाहृत्यावित्युक्तत्वात् ॥ गण गण्यते गणसघाते गण प्रथमसरव्योद्ये च्छदी सैन्यप्रभेदयोरित्युक्तत्वात् ॥ सहति सहन्यते ॥ वद वण्यते वणुभासे ॥ निकुरब

समूहो निवहव्यूहसदोहविसरव्रजा स्तोमो घनिकरव्रातवारुसघातसचया ३९ समुदाय समुदय समवायश्चयोगण
स्त्रिया तु सहतिर्द नि कुरब कदबक ४० वदभेदा समैर्वर्ग सघसार्थो तु जतुभि सजातीयैः कुलपूयातिरश्वायुनपुसक ४१

निकुरति निकुर्यते वा कुनछेदने ॥ कदब कुत्सितमवते वा अविशब्दे कदति कथ्यते वा कदिसौत्रोधातु ॥ तत्र सहति स्त्रिया ४० वदभेद वज्यते वजिवर्जने समुदाय
विशेषा उच्यत इति शेष ॥ समैर्हि सजातीयैः प्राणिभिः अप्राणिभिर्वासमूहो वर्ग इति प्रोच्यते ॥ एक ॥ यथामनुष्यवर्ग ॥ शैलवर्ग सजातीयैर्विजातीयैरपि जतु
भिः प्राणिभिरेव समूह सघसार्थ इति च प्रोच्यते इति द्वे अभिधाने ॥ यथा पशुसघ वणिक्सारथ्य ॥ सजातीयैर्जतुभिरेव कुल वोलति कुलसस्त्याने कुलजन
पदे गोत्रे सजातीये गणेऽपि चेत्क ० इत्येक ॥ तिरश्चामेव सजातीयानां समूहो यूथ ॥ यीति यूथ्यते वा यूमिश्रणे यूथतिर्यक् समूहे रूरीपुष्पभेदे च योषितीत्युक्तत्वात् ॥ इ
त्येक ४१

पशूनामेवद्वंद्वं समज इति प्रोच्यते इत्येकं ॥ संवीयतेऽत्र अजगति क्षेपणयोः समजः पशूद्वंद्वेनाविपिनेपिनपुसकमित्युक्तत्वात् ॥ अन्येषां पश्वतिरिक्तानां द्वंद्वं समाजः प्रो-
च्यते इत्येकं ॥ सधर्मिणां एकधर्मवतां समूहो निकायः निवीयते चिञ्चयने ॥ पुंजः पुंजयति पिंज्यते वा पिंजिहिंसाबलादाननिकेतनेषु पिंजरित्यपि पाठः ॥ राशिः अश्रुते
अश्रुत्याप्तौ ॥ उत्करः उत्कीर्यते क्विद्विद्वेपे ॥ कूटं कूटयति कुट्यते वा कुटअप्रदाने कुटदाहे अमंत्रणे वा कूटं पुंनपुंसकचत्वारिधान्यादिराशौ नामानि ४२ तद्गणे तेषां क
पोतादीनां समूहे कापोतादीनि भवन्ति ॥ यथा कापोतं कपोतानां समूहः ॥ शौकं शकानां समूहः ॥ मायूरं मयूराणां समूहः ॥ तैत्तिरं तित्तिराणां समूहः कपोतादिभ्यः अचु
दात्तेरञ् आदिशब्दात्काकमित्यादि ॥ ये गृहासक्ताः क्रीडार्थं पुंजरादौ स्थापिता ते पक्षिमृगाः छेका गृह्यका इति च स्फः इति हेनामनी गृह्या एव गृह्यकाः स्वार्थे कन् ४३

पशूनां समजो न्येषां समाजोऽथ सधर्मिणां स्थान्निकायः पुंजराशीतूत्करः कूटमस्त्रियां ४२ कापोतशौकमायूरतैत्तिरादीनि त
पो गृहासक्ताः पक्षिमृगाश्छेकास्ते गृह्यकाश्च्यते ४३ इति सिंहादिवर्गः मनुष्यामानुषामर्त्यामनुजामानवानराः स्थुः
पुमांसः पंचजनाः पुरुषाः पूरुषानरः १ इति सिंहादिवर्गः ॥

॥ मनुष्याः मनोरपत्यानि पुमांसः यत्प्रत्ययेषु गागमः ॥ मानुषाः अच्प्रत्ययेषु गागमः विग्रहः पूर्व
वत् ॥ मर्त्याः क्षायत इति मृदू प्राणत्यागे ॥ मनुजाः मनोः जाताः जनीयादुर्भावेऽप्रत्ययः ॥ मानवा मनोऽस्मै इदमर्थेण इत्याद्युत्थं ॥ नराः नरन्ति नृणांति वा नरो जेमनुजेऽर्जने
राह्या नयन्ति पूर्वपुरुषानुत्तमां गतिं ॥ पुमांसः पुनन्ति पुञ्चपवने ॥ पंचजनाः पंचभिः पृथिव्यादिभूतेः जन्यन्त इति ॥ पुरुषाः पुरन्ति पुत्रअग्रगमने यद्वा पुर्योशोरते ॥ नरः नयन्ति
नयन्तेऽर्जनेति अच्प्रत्ययः डित्वादिलोपः तत्रैवं पुमांस इत्यादिपंचकं पुंन्यक्तावेव प्रायेण प्रयुज्यते यथा पुंस्कोकिलः केचित्स्त्रीव्यक्तावपि प्रत्ययसंस्कारेण इत्येकादशम
नुष्याणां नामानि १

को स्त्रीवधूयोषितारामेनित्रिकादशेष स्थायत शुक्लशोणितेयस्या ॥ योषित् योषति जुष्यतेवा युष मोत्र सेवायात्तनेवा इतिप्रत्यय ॥ अवन्ता अव्यबलमस्याः अ-
 ल्पार्थेनञ् अनुदराकन्यतिवत् ॥ योषा योषति योषयतिवा इत्याद्युत्प जौषेत्यपिपाठ तत्रैवजुषति जुष्यतेवा जुषिषीतिमवनयो ॥ नारी नूनरयारहिश्चतिष्ठन् द-
 हिश्च ॥ सीमतिनी सीमतोस्त्यस्या ॥ वधू वहतिरुत्पत्तेवा ॥ प्रतीपदर्शिनी प्रतीपदधुषीलमस्या अपागभिरीक्षणत्वात् ॥ वामावमति स्वहमित्यध्याहार इवगुणो-
 णे ज्वलितिकमतभ्याण इतिणप्रत्यय यद्वा वाम कामोऽस्त्यस्या तत्रैव वामधनेपुंसिहरेकामदेवपयाधरइत्युक्तत्वात् ॥ वनिता वनमभक्तौ बाहुलकादितन् वन्यते
 स्यत् ॥ महिला महति मत्तनेवा महउत्सवलाति लादाने पृषो० महपूजाया यद्वा महस्यउत्सवस्यइलाभूमिरितिषिग्रहेमहला इत्येकदशस्त्रिया २ विशेषा स्त्रीणा

स्त्रीयोषिदवलायोषानारीसीमतिनीवधू प्रतीपदर्शिनीवामावनितामहिलातथा २ विशेषास्त्वगनाभीरु कामिनीवामलोचना प्र-
 मदामानिनीकाताललनाचनितविनी ३ सुदरीरमणीरामाकोपनासेवभामिनी भैरवक्ष्यतइतिशेष भगना प्रशस्तमगायस्या अगात्कल्याण
 इतिन इत्येक ॥ एवग्रमापर्यतमेकैकंतेय भीरु भयशीला भीरुरितिदीर्घाकारात भीलुभीलुश्च एतावपिपाठोरल्यारैक्यात् भीरुर्तजनस्त्रियामितिरभस ॥ कामि-
 नी कामोऽस्यास्तीति ॥ वामलोचना वाम कामोलोचनयोः कस्या यद्वा वामेसुदरेलाचनेयस्या ॥ प्रमदा प्रमदोहर्षोस्त्यस्या प्रमद सन्मदमत्तस्त्रियासुन्दरयोषिति इत्युक्त-
 त्वात् ॥ मानीनी मानोस्त्यस्या मानश्चित्तोन्नतोग्रहे ॥ काता कम्प्यतेस्य कमुकातौ ॥ ललना ललते ललर्दप्ताया णिजभावेत्सु युज्वा यद्वा लडति ललविलासे डलयोरेक-
 व ललनाकामिनीनारीभैरतिह्यसुयोषितीतिविश्वमेरिन्यौ ॥ नितविनी नितवोऽस्त्यस्या ३ सुदरी अतीकडन्नतीति उदीक्रेदने सुपूर्व बाहुलकादरउकारयो शकध्यादित्वात्पर

रूप गौरादित्वात् डीष् ॥ रमणी रमणीपदव्याख्याकर्तरित्युत् अधिकरणेवा ॥ रामा रामापदेरमनेज्जलादित्वात् णेटाप् रमनेऽस्यामिति पक्षे बाहुलकादधिकरणे च ञ् टाप्
रमयति रम्यतेऽस्यांवा ॥ पशभेदेऽस्मिन्नेरामोराघवेरेणुकास्तुते रामंतुवास्तुकेकुष्ठेरामाहिंगुलिनीस्त्रियोरिति हेम ॥ कोपना कुप्यति तच्छीला कुपकोधे ॥ भामिनी अवश्यं भा
मते भामकोधे ॥ वरारोहा वर आरोहोनेति तंबोऽस्या ॥ मत्तका शिनि मत्ताक्षिबेव काशते भाति उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तुरूपमान कर्तुर्युपमाने इति णिनि म
त्तकासिनीत्यपि पाठः ॥ उत्तमा उत्कृष्टेत्यर्थः ॥ वरवर्णिनी वरः वर्णोऽस्त्यस्याः शीतेसुरबोष्णा सर्वांगी ग्रीष्मेया सरवशीतला भर्तृभक्ताचयानारी विज्ञेया वरवर्णिनीति रु
द्र यद्वा उत्तमेति न पर्यायः किंतु उत्तमास्त्रीसैतल्यर्थायाज्ञेयेति तदर्थः चत्वारि गुणैरुत्कृष्टायाः स्त्रिया नामानि ४ या कृताभिषेकानृपस्त्री सामहिषीत्येकं कृतः अभि

वरारोहामत्तकाशि युत्तमा वरवर्णिनी ४ कृताभिषेकामहिषी भोगिन्योऽन्या नृपस्त्रियः पत्नी पाणिगृहीती च द्वितीया सहधर्मिणी

५ भार्या जायाऽथ पुंभूमिदारा स्यात्कुटुंबिनी

षेकोऽस्या ॥ महिषी मत्त्यते महपूजाया ॥ अन्या अकृताभिषेकानृपस्त्रियो भोगिन्य इत्युच्यते एकं ॥ अति
शयितो भोगो यासा ॥ पत्नी पत्या यज्ञीययोगो यस्याः ॥ पाणिगृहीती पाणिगृहीतो यस्याः पाणिगृहीती भार्यायामिति डीष् ॥ द्वितीया द्वयोः पूरणी या द्वितीयातिथिगे
हिन्योर्द्वितीयः पूरणे द्वयोरिति हेमचंद्रः ॥ सहधर्मिणी सहधर्मोऽस्त्यस्याः पत्या सहकर्मस्वधिकारात् सहधर्मिणीत्यपि ५ भार्या भ्रियते भूर्यते वा दुभृजधारणपो
षणयोः भृभरणादौ वा ॥ जाया जायतेऽस्यां जनेर्यक् जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पतिरिति मनुः ॥ दारा दारयंति भ्रातृन् इविदारणे तत्र दारशब्दो नित्यं
पुंसि बहुवचनात्तश्च दारशब्दश्चाबंतोऽपि क्रोडाहारात्तथा दारात्रय एते यथाक्रम क्रोडे हारे च दारेषु शब्दाः प्रोक्ता मनीषिभिरिति हेमचंद्रात् समपरिणीतायाः स्त्रियाः ना
मानि ॥ कुटुंबिनी कुटुंबमस्त्यस्याः कुटुंबं पोष्यवर्गे चैत्यमरमाला ॥

पुरधी पुरधारयति ध्वधारणे हेपनिपुत्रवत्या पुरनपुसकेगेहदत्तकृत्वात् पुरधिरित्यपि स्वार्थेणि जनात्स्वच् णिलोपेगौरादित्वात् णीष् ष्वोरस्यदित्वात् आकारलोपेसा
 धु ॥ सत्तरित्रा शोभनचरित्रमस्या ॥ सती ॥ साध्वी साधोतिपतिकार्यमिति पतिथानातिचरतिमनोवाकायसयना भर्तृभक्तान्वयानरीसद्भि साध्वीतिचोच्यते इत्क ॥ प
 तिब्रता पत्योव्रतमस्या इत्याद्युत्प पतिशब्द सेवाया वाक्षणिकशक्तिशेष चत्वारिपतिसेवातत्पराया ६ कृतसापत्निका सपत्न्या भाव सापत्न्य कृतसापत्न्यस्य अत्र
 पक्षेयकारप्रवणापत्ति अतोऽस्मात्प्रमोक्तिर्गत्या सायथा सापत्न्यशब्दात् ऋषिस्वार्थेकन् यलोफः ह्रस्व कृतासापत्निकायस्या कचित्कृतसापत्नकेतिपाद ननेत्य स
 पत्न्या आगतसापत्नक कृतसापत्नकमस्या ॥ अध्यूदा अधिउपरिउदउहहनयस्या ॥ अधिविन्ना अधिउपरिविन्नलाभोऽस्या यद्वा अधिकाउपरिविन्नालव्यायस्या

पुरधी सत्तरित्रात् सती साध्वी पतिव्रता ६ कृतसापत्निका अध्यूदाऽधिविन्नाथस्वयवरा पतिवराचवर्याथ कुलरूपा कुलपालिका ७ क

न्याकुसारी गौरी तु नमिकाऽनागतार्तवा

इत्याद्युत्प त्रीणि अनेकभार्यस्य प्रथमव्यूदाया ॥ स्वयवरा स्वयवणीते वदन्सप्तको ॥ पतिवरा पतिव्रता ॥ वर्या
 व्रेयनेः वेकैर्या त्रीणि स्वेच्छया पतिवरणोदत्ताया ॥ कुलरूपा कुलपालिकारूपा शाकपार्थिवादिवत् ॥ कुलपालिका कुलपालयति पालरक्षणे कमण्यण् स्वार्थेकन् द्वेकुल
 त्या स्त्रिया ७ कन्या कनति कनदीमौ कन्यानार्था कुमार्या चरारयोषधिविशेषयोरिति हेम ॥ कुमारी कुम्यते कसुकातो यद्वा कुमारयति कुमारक्रीडाया कुत्सितोमारोऽ
 रावा ह प्रथमवयसि वर्तमानाया ॥ गौरी गूढते गूढशब्दे गौरीत्वसजातरजा कन्याशकरभार्ययोरिति विश्व ॥ नमिका नज्जतस्म ओणस्तीवीदे नमिका तु कुमार
 पत्युमान्कृपणवादिनो ॥ अनागतार्तवा अनागतमार्तवरजोऽस्या त्रीणि अहृत्तजस्काया ननेत्यच अष्टवर्षाभवे द्वौरीदशमेनमिकाभवेदिति तस्या अवातरभेद ॥

मध्यमा बालयोवनयोर्मध्येभवा मध्येबालयोवनयोर्मशोभायस्यांवा ॥ दृष्टरजा दृष्टरजोयस्या- द्वेप्रथमप्राप्तरजोयोगायाः ॥ तरुणी तरति दृष्टवनतरणयोः त्रोरश्चलोवेत्यनन् वय-
सिप्रथमेदस्यत्र वयस्यचरमइतिवाच्यमितिडीप् तलुनी तलून पवनेयूनिषुवत्यातलुनीस्मृतेतिमेदिनी ॥ युवतिः युवतीतिडीषंतेतिकेचित् यूनीतिडीषंतोऽन्यत्र द्वेमध्यमवयसि
वर्तमानायाः ८ स्नुषा स्नेहोति स्नुप्रस्नवने ॥ जनी जायतेवंशोऽस्यां जनिरित्यपि रुदिकारादितिडीष् विकल्पात् ॥ वधूः वहति वहप्रापणे वधूः पत्न्यां स्नुषानार्योः स्पृक्षासारिवयो
रपिङ्ग- अयंपुत्रादिभार्यायाः नवपरिणीतायाचेतिहैमात् वधूरित्येकं नवोदायाः स्त्रियाअपि ॥ चिरिटी चिरेणाटति पितृगेहाद्दत्तगेहं पृषोदरादि ॥ चिरंटी चिरिहिंसा
यां चिरंटीतुस्तवासिन्यास्याद्वितीयवयस्त्रियामिति विश्वप्रकाशः ॥ सुवासिनी सृष्टुवसति स्ववासिनीत्यपिपाठः तत्रैवं स्वेषुपित्रादिषुवस्तुंशीलमस्याः स्ववासिन्यांचिर्मिटी

स्यान्मध्यमादृष्टरजास्तरुणीयुवतिःसमे ८ समाः स्नुषाजनीवध्वश्चिरिंटीतुस्तवासिनी इच्छावतीकामुकास्यादृषस्यंतीतुका
मुकी ९ कांतार्थिनीतुयायातिसंकेतंसाभिसारिका पुंश्चलीधर्षिणीबंधक्यसतीकुलदेत्वरी १० स्याद्वितीयेवयसिस्त्रियामितिरुद्रः इतिहे

किंचिल्लब्धयोवनायांपरिणीतायां ॥ इच्छावती इच्छाविद्यतेऽस्याः ॥ कामुका कामयते कमुकांतो इतिद्वेधनादिइच्छावत्याः ॥ दृषस्यंती दृषंनरं आत्मनः इच्छति क्यचिसुगागमः श
तप्रत्ययांतातडीप् ॥ कामुकी कामयते कमुकांतो द्वेदृषवन्मेषुनेच्छावत्याः ९ या कांतार्थिनी कांतस्यअर्थोयस्याः भर्तुः संकेतस्थानंगच्छति साऽभिसारिका अभिसरति सृग-
तो तदाह हित्वा लज्जाभयेष्टिष्ठामदेनमदनेनया अभिसारयतेकांतंसाभवेदभिसारिका इत्यक्त- एकं ॥ पुंश्चली पुंसोभर्तुः सकाशाच्चलति पुरुषांतरंगच्छति चलंगतो
॥ धर्षिणी धर्षयति निघृषाप्रागल्भेअवश्यकेणिनिः धर्षणीत्यपि ल्युट् कृषधातोरनिः कर्षणिः कर्षतिमनः धर्मिणीतिक्चित्पाठः ॥ बंधकी बध्नातिमनोऽन्यत्र ॥ असती
सत्याभिन्ना ॥ कुलटा अटति अटगतौ कुलस्य अटा कुलंजनपदेगृहइतिविश्वः ॥ इत्वरी एतितच्छीला इत्वर्यसत्यापथिकंभूरकर्मणिचत्रिषु १०

को

स्वेरिणी स्वयाश्चुया स्वेनस्वान्त्र्येणवार्दितुंशीलमस्या- ईरगती ॥ पाशकला पाशमापमस्त्वस्या- अष्टस्वेरिण्या ॥ याशिशुनाविरहिता राअशिश्वी नशिशर्वस्या- एक ॥ नि
ष्पानेस्त्रतो भिर्गतोपतिस्रतोयस्या साअवीरा एक पतिपुत्रवतीवीरेतिनाममाला ॥ विश्वस्ता विफन्नश्वसितिस्म स्वस्त्राणने विश्वस्तोजातविश्वासोविश्वस्ताविधवारु
यामितिविश्व ॥ विधवा विगतोधवोस्या ईरदायाः ११ आलि अलति अलभूषणे आलि सरवीसेतुराक्षिरालिरावलिगिष्यतइतिशाश्वतः ॥ सरवी ममानरव्यायतेज-
नै सस्वामित्रेसहायेचवयस्यायासरवीमता ॥ वयस्या वयसातुल्या ॥ पतिवती पतिरस्त्यस्या ॥ सभर्तृका सहभर्त्रास्ति हज्जीवज्जर्तृकाया ॥ वृद्धा वर्धतस्म वधु

स्वेरिणीपाशकलाचस्यादशिश्वीशिशुनाविना अवीरानिष्पतिस्रताविश्वस्ताविधवेसमे ११ आलि सरवीवयस्याय
पतिवतीसभर्तृका वृद्धापलिङ्गीप्राज्ञीतुप्रज्ञाप्राज्ञातुधीमती १२ शूद्रोशूद्रस्यभार्यास्याच्छूद्रातज्जातिरंगना आ
भीरीतुमहाशूद्रजातिपुयोगयो-समा १३ अर्याणीस्वयमर्यास्यात्क्षत्रियाक्षत्रियाण्यपि वृद्धो गन्धर्वातिक्त वृद्धोजीर्णेप्रवृद्धेजेने

शुद्धीवतुशीलजेइत्यक्तत्वात् ॥ पलिङ्गी पलितमस्त्यस्या द्वेपक्वेषया ॥ प्राज्ञी प्रज्ञास्यात् प्रज्ञाऽस्त्यस्या ॥ प्राज्ञातु धीमतीस्यात् धीर्विद्यत इमशस्तुवृद्धे १२ या शूद्र
स्यभार्यासाविजातीयाऽपिशूद्रोत्पद्यते शूद्रस्त्री एक ॥ तज्जाति शूद्रजाति अन्यभार्याऽपि शूद्रेत्युच्यते ॥ आभीरी आभीरस्यस्त्री ॥ महाशूद्रो अमहत्पूर्वेति
रावृतिपेषात्क्षीरहेगोपालिकाया जातिपुयोगयोः महाशूद्रस्यजानो महाशूद्रस्यस्त्रीत्येवरूपपुयोगेचसमा उपभयत्रापि नामद्वयडीषप्रत्ययातमेवेत्यर्थः १३ अर्या
णी अर्यस्यवैश्यस्यजाति ॥ अर्या द्वेवैश्यजात्यन्त्या क्षत्रिया ॥ स्वयंवैश्यजाति भार्यातुयस्यकस्यचिदस्तु इर्थोबोध्य ॥ तथाक्षत्रियाणी क्षत्रियस्यजाति क्षत्रि
या द्वेस्वयक्षत्रियजाति भार्यातुयस्यकस्यचित् ॥

उपाध्याया ॥ उपाध्यायी द्वेस्वयंया अध्यापिका तस्यां उपेत्याधीयतेऽस्या सकाशादित्युपाध्याया युगातरेतु नारीणां व्रतबधनमुच्यते अध्यापनं च वेदानां सावित्रीवचनं
तथेति परशरमाधवीयेयम् ॥ तथा स्वतः स्वयंमन्त्रव्याख्या कृताचार्या स्यात् एकं त्रयमपि समानार्थमित्येके १४ पुंयोगे आचार्यानी आचार्यस्य स्त्रीत्येवं रूपेणैव आ-
चार्यादणत्वं चेति णत्वाभावः एवं आर्या आर्यस्य स्त्री इत्यर्थे एकं ॥ क्षत्रियी क्षत्रियस्य स्त्री इत्यर्थे एकं ॥ उपाध्यायानी उपाध्यायस्य स्त्री ॥ एवमेव उपाध्यायी द्वे उपा-
ध्यायस्य भार्याया ॥ पोटारस्त्री पुंसलक्षणा स्तनश्मश्रुरूपेण स्त्री पुंसचिह्नेन युक्ता पोटेत्युच्यते पोटयति पुटभासने चुरादिः पुटति पुटसंश्लेषणे एकं १५ वीरपत्नी वी-

उपाध्यायाऽप्युपाध्यायी स्यादाचार्यापि च स्वतः १४ आचार्यानी तु पुंयोगे स्यादर्या क्षत्रियी तथा उपाध्यायाऽप्युपाध्यायी पोटारस्त्री
पुंसलक्षणा १५ वीरपत्नी वीरभार्या वीरमाता तु वीरसूः जातापत्या प्रजाता च प्रसूता च प्रसूतिका १६ स्त्री नग्निका कोटवी स्याद्
तो संचारिके समे कात्यायन्यर्धवृद्धाया काषायवसनाऽधवा १७ रः पतिरस्याः ॥ वीरभार्या वीरस्य भार्या द्वे वीरभार्यायाः ॥ वीरमाता वीरस्य माता ॥

वीरसूः वीरसूयते षुड् प्राणिगर्भविमोचने द्वे वीरमातुः ॥ जातापत्या जातमपत्यस्य प्रजाता प्रजायते स्म अंतर्भावितप्यर्थी ज्जने गत्यर्थे तिक्तः ॥ प्रसूता प्रकर्षेण सूता ॥
प्रसूतिका प्रकर्षेण सूते सा चत्वारि प्रसूतायाः १६ या नग्निका नग्नस्त्री ॥ सा कोटवीत्येकं कोटं वाति कुटकोटित्ये घञ्कोटं कोटवीत्यपि कुट्टच्छेदने ॥ दूती दवति दुगा-
तो यद्वा दूयते दृड् उपतापे दूतनिषां दीर्घश्चेति क्ते गौरादित्वात् ङीष् बाहुलकात् क्तिन् दूतिरित्यपि ॥ संचारिका संचरति संचारयति वा प्रापयति स्वामिसंदेशं चरगतौ
द्वे दूतिकायाः अर्धवृद्धा अर्धेन वृद्धा ॥ काषायवसना काषायं वस्त्रं यस्य ॥ अधवा नविद्यते धवो यस्य ॥ इति विशेषणत्रयविशिष्टाया सा कात्यायनीत्युच्यते एक ॥ अ-
र्धवृद्धेति धर्मप्रधानत्वात् अर्धवृद्धत्वेन युक्तेत्यर्थः १७

या परवेशमस्या परवेशमनिनिष्ठतिसा ॥ स्ववशा स्वस्यवशा ॥ शिल्पकारिणी केशप्रसाधनादिशिल्पकारिणी चेति विशेषणत्रयापेता तस्या सैरघ्रीतिनामैकं सीरधरतीति धृत्वा
 पारणे मूलविशुद्धादित्वात्क- बाहुलकात्सुम् सीरधस्येयरदमर्थेण यद्वा सैरस्वाच्छयधरति पृषोदसादि- सीरघ्रीपरवेशमस्याशिल्पकृत्ववशास्त्रियाभिविरभस तथा
 चतुःषष्टिकलाभिज्ञाशीलरूपादिसेविनी प्रसाधनोपचारज्ञासैरघ्रीपरिकीर्तितेति कात्यायन- इकारमध्यपाठेपृषोदरादित्वबोध्य एक ॥ अचट्टा नचट्टा ॥ प्रेष्या प्रेष्यते
 राज्ञीति ॥ अतः पुरचारिणी अतः पुस्त्वरति इति च विशेषणत्रयोपेतायासा- असिक्रीस्यादित्येक- सिनोति घञ्बधने इत्याद्युद्ध १८ वाररूपा वारस्यवृद्धस्य रूपा साधार
 णत्वात् ॥ गणिका गण सम्बद्धोऽस्त्यस्या- भर्त्तव्येन गणयति वा गणसरव्याने ॥ वेश्या वेशेननेपथ्येन शोभते वेशा प्रवेशोऽस्त्यस्यावा वेश्यवेश्यागृहेऽङ्गीवगणिकायातु-

सैरघ्रीपरवेशमस्यास्ववशाशिल्पकारिका असिक्रीस्यादचट्टाया प्रेष्यातः पुरचारिणी १८ वाररूपा गणिका वेश्या रूपा जीवाऽथ सा
 जने सत्कृता वारसुरव्यास्याल्लुट्ठिणी शमली समे १९ विप्रश्रिकाली क्षणिको देवज्ञाऽथ रजस्वला रूपा धर्मिण्या विद्यात्रेयी मलिनी पुष्पवत्यपि २०

गोषिति वेवेष्टि विप्लव्यामो वेषशब्दात्कर्मवधाद्यत् ॥ रूपजीवा अद्यादिरूपमालीवोऽस्या- चत्वारिवेश्याया ॥ सावेश्यागुणवत्ताब्जने सत्कृता सती वारसुरव्यास्यान् वारे
 श्यावृद्धेऽस्युस्याचारसुरव्या एक ॥ कुट्टनी कुट्टयति कुट्टच्छेदने ॥ शमली शस्त्रवभलते भालपरिभाषणे सभलीति तालव्यादिरपि द्वेपरनाथे पुसाथोजयिष्यानामनी १९ विप्रश्रिका
 विद्य-प्रश्नोऽस्त्यस्या मत्वर्थेऽन- ईक्षणिक शम्भाशम्भायोरीक्षणमस्त्यस्या ईक्षते वा ईक्षदर्शने ॥ देवज्ञा देव शम्भाशम्भजानाति नयशम्भाशम्भानिरूपिण्या ॥ रजस्वला रज्जा
 रस्या ॥ रूपा धर्मिणी रूपा धर्मो रज्जोऽस्त्यस्या ॥ अकि- अवति लज्जया अवरक्षणादौ अविरूपी धर्मिणी विद्यादितिकात्य- अवीति दीर्यातोऽपि ॥ आत्रेयी अत्रेयपत्यरूपा आत्रेयीवद
 यत्तादात्रेयी आत्रेयिकेत्यन्यत्र आत्रेयोऽमुनिरात्रेयी पुष्पवत्यां सरद्विदीप्तिहेम ॥ मलिनी मलमस्त्यस्या- मलिनकृष्णाद्यधयोरित्य- ॥ पुष्पवती पुष्परजोऽस्त्यस्या २०

ऋतुमती ऋतुरस्त्यस्याः ॥ उदक्या उदकं अर्हति ॥ अष्टरजस्वलाया ॥ रज रज्यतेऽनेन रजरागे रज क्लीबं गुणांतर इत्युक्तत्वात् ॥ पुष्प पुष्प्यते पुष्पावकसन पुष्पावका ॥ राक्षसु मरणा ॥ सु
 कमित्युक्तत्वात् ॥ आर्तव ऋतुरेवार्तवं प्रजाद्यण् आर्तवस्त्रीरजः पुष्पे क्लीबं स्यादतुजेविषु त्रीणिरजसः ॥ श्रद्धालुः श्रद्धतेतच्छीला ॥ स्पृह्निगृह्णित्यालुच् ॥ दोहदवनी दोहदः गर्भि
 ण्यभिलाषोस्त्यस्याः द्वे गर्भवशादन्नादिविशेषाभिलाषिण्याः ॥ निष्कला कलान्निष्क्राता निर्गतं कलं शक्यं स्यावा निष्कलस्तकलाशून्येनष्टबीजेतुवाच्यवदित्युक्तत्वात् ॥ विगनार्तवा
 विगतं आर्तवरजोऽस्याः द्वे रजोहीनायाः २१ आपन्नसत्वा आपन्नं सत्वं जंतुरनयाः स्यावा ॥ गुर्विणी गुरुर्दुर्जरोऽलघुर्वर्गिणीः स्त्यस्याः यद्वा गर्वति गर्वगती ॥ अंतर्वत्नी अंतर
 स्त्यस्यां गर्भिः ॥ गर्भिणी गर्भोऽस्त्यस्याः ॥ गणिकादेर्गणे समूहे गाणिक्यादि यथा गाणिक्यं गणिकानां समूहः ॥ गार्भिणं गार्भिणीनां समूहः ॥ यौवनं युवतीनां समूहः इत्येकै

ऋतुमत्यप्युदक्यापि स्याद्रजः पुष्पमार्तवं श्रद्धालुर्दोहदवती निष्कला विगनार्तवा २१ आपन्नसत्वा स्यादुर्विण्यं नर्वत्नी च गार्भिणी गणि
 कादेस्तु गाणिक्यं गार्भिणं यौवनं गणे २२ पुनर्भूदिधिषू रूढाद्विस्तस्यादिधिषुः पतिः सतुहिजोग्रेदिधिषूः सैव यस्य कुटुंबिनी २३

कं २२ यास्त्री हिः द्विवारं उदारता तत्र पुनर्भूः पूर्वमेकस्य भूत्वा पुनः अन्यस्य भवतीति ॥ दिधिषू दधानिपापं धिष्यते वा दुघाञ्धारणपोषणयोः धिषू शब्दे वा दोक्षितमने दिधिधे-
 र्यस्यति इत्याद्युत्थ दिधिषूः दिधिषुरपि बाहुलकात् ह्रस्वविकल्पः द्वे पुनर्भूवः अक्षताचक्षताचैव पुनर्भूः संस्कृतापुनरित्युक्तं ॥ तस्याद्विरूढायाः पतिर्दिधिषुरित्युच्यते विग्रहस्तप
 र्ववत् एकं ॥ पुनर्भू पतिरुक्तश्च पुनर्भूर्दिधिषुस्तथेत्येषोऽप्युदंतदतिस्वामिचरणाः मनुस्त ज्येष्ठायां यद्यनूदायां कन्याया सुत्थनेऽनुजा सचाग्रेदिधिषू ज्येष्ठाया पूर्वातुर्दिधिषूर्मतेत्याह
 सापुनर्भूर्यस्य द्विजस्य कुटुंबिनी कुटुंबं पुत्रादिपोष्यवर्गस्तद्वती सोऽग्रेदिधिषूरित्येकं अग्रे प्रधानं दिधिषूर्यस्य अग्रेदिधिषुरिति ह्रस्वांतोऽपि दिधिषूः परपूर्वाग्रेदिधिषुस्तत्पुरंधिक इति
 नाममाला ॥ द्विजशब्दाद्वर्णत्रयस्यापि संग्रहः २३

कन्यकजात कन्यवाया अपरिणिताया जात सुत-कानीनरस्युच्यते एक ॥ सप्तगासूत-सोभागिनेय सुप्तगाया अपत्य हे सुप्तगापुत्रस्य ॥ य परस्त्रिय सप्त पार-
 स्त्रिणेयः परस्त्रिया अपत्य एक २४ पितृष्वसु पितु स्वसु-सूत पैतृष्वसेय ॥ पैतृष्वसु अपत्य हे ॥ मातृष्वसु सूतोष्यवतदाह मातृष्वसेय मातृष्व-
 स्त्रीयः पूर्ववत् ॥ विमातृन् विरुदामाता मादयदतिमास तस्याः जन्तु वैष्णवेयदिति चेन्न ॥ एक ॥ वैष्णवोऽपत्य एवमेव २५ बांधविनेय बंधव्या अपत्य कन्याप्यारीनामिन्द्र ॥ बहुल बहु
 साति ॥ असतीसुत-अस्त्याः सुत ॥ कौलटेर कुलटाया अपत्य ॥ कौलटेर पूर्ववत् ॥ पत्नकुलटापुत्रस्य २६ यदि तु सती भिक्षुकी भिक्षार्थिनी तर्हि कुलानि भिक्षार्थ अरति नतु जातार्थं त

कानीनः कन्यका जात सप्तोऽथ सप्तगासूत सोभागिनेय-स्यात्पारस्त्रिणेयस्तपरस्त्रिया २४ पैतृष्वसेय स्यात्पैतृष्वस्त्रीयश्च पितृष्वसु सप्तो
 मातृष्वसुश्चैवैवमात्रेयो विमातृज २५ अथ बांधविनेय स्याद्बहुलश्चासतीसूत कौलटेर कौलटेयो भिक्षुकी तु सती यदि २६ तदा कौल
 दिनेयो स्यात्कौलटेयोऽपि चात्मज आत्मजस्तनय-सूनु-सुत-पुत्र स्त्रियात्वमी २७ आहुर्दुहितरसर्वः पत्यंनोक्तयो समे स्यात्कुलटाया आ
 त्मज आत्मनोरेह ज्ञात कौलदिनेय कौलटेय नदितराया कौलटेरदिति भेद कुलजनपदे गृह इति विश्व ॥ आत्मज आत्मन तनय तनोति कुल नन्यतवा तनुविस्तारे ॥ सूनु सस्यते
 पूरु प्राणिप्रसवे सस्यते स्य सूचते स्य सूत स्यात्प्राग्निपुत्रे कन्याया तु सुता सस्यते लुक्त्वात् ॥ पुत्र पुनानि पूयते वा पुत्रपत्ने यदा पुत्ररक्षाया चने पुत्रास्योनरकाय समाहितरत्रा
 यते सुत तस्या तु नदिति प्रोक्त स्वयमेव स्वयं भुवि अमी आत्मजा इय सर्वे स्त्रिया तु वर्तमाना २७ दुहितर आहु यथा आत्मजा तनया सूनु-सूता पुत्री पुनानि पूयते वा शेषपूर्व
 इत् सुतानुदुहिता पुत्रीति त्रिकालशेष दुहितेत्यपि कुरुत स्वस्मादित्वान्मडीप् नतु दाबत ॥ दोग्धि दूहप्रपूरणे ददति वा ददति स्यो करणे नष्टनष्टितिसाधु ॥ अपत्य नपतति पित
 ॥ नेन पत्न्यगती ॥ नोक्त नोक्तसतानसूतयोरिति हेम हे तयो समे पुत्रेदुहितरि च दूहि बन्धो एवेत्यर्थ

औरस उरसानिर्मित ॥ उरस्य. औरस्यइत्यपि विग्रहस्तु पूर्ववत् द्वे ॥ स्वजातेसवर्णायामूढायां स्वस्माज्जातेपुत्रेन तु दत्रिमादौ ॥ तातः तानोऽनुकंष्येपितरीति हेमचंद्र-
तनोति ॥ जनक जनयति जनकः पितृभूषयोरिति हेम ॥ पिता पाताति त्रीणि पितुः २८ जनयित्री जनयति अंतर्भावि तण्यर्थाज्जनित्री जनेस्तृचिड्डागमे क्रदंतत्वा-
त्तडीप ॥ प्रसूः प्रकर्षेण सूयते सत्सूद्विषेति क्विप् ॥ माता मान्यते मानपूजायां पातिवा मातिगर्भोऽस्यांवा ॥ जननी जनयति जननिरित्यपि चत्वारि जनन्याः ॥ भगिनी
भगकल्याण यत्नोवाइच्छावाऽस्त्यस्या. इन्नंतात्तडीप् ॥ स्वसा सुष्ठु अस्यति अस्यतेवा असुक्षेपणे द्वे स्वसुः ॥ यापत्युः स्वसा साननांदेति प्रोक्तं एकं नाम क्रदंतमिदं ननंदे

स्वजाते त्वोरसौरस्योतातस्तु जनकः पिता २८ जनयित्री प्रसूमाता जननी भगिनी स्वसा ननांदातु स्वसापत्युर्नग्रीपौत्री सतात्मजा
२९ भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परं प्रजावती भ्रातृजाया मातुलानी तु मातुली ३० पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः श्वशुर
स्तु पितातयोः पितृभ्राता पितृव्यः स्यान्भ्राता तु मातुलः ३१ त्वपि ननंदति नतुष्यति ननंदयति भ्रातृजायामिति वा ननांदातु स्वसापत्युर्ननदानंदि-
नीचसेति रभरा ॥ नग्री नपतंति पितरोऽनया नमानग्रीचपौत्रिकेति रभसः ॥ पौत्री पुत्रस्य पुत्र्याश्चापत्य द्वे सतस्य सतायाश्चात्मजातत्र २९ भ्रातृवर्गस्य भार्याः परस्परं यात-
रः स्युः एक यतते यती प्रयत्ने ॥ प्रजावती प्रजास्त्यस्या ॥ भ्रातृजाया भ्रातृजाया द्वे भ्रातृजायायां ॥ मातुलानी मातुलस्य स्त्री पुंयोगादिति डीष् ॥ मातुली पूर्ववत् मातु-
लेत्यपि द्वे मातुलभार्याया ३० पत्युः पत्न्याश्च प्रसूमाता श्वश्रूरित्युच्यते एकं ॥ तयोः पतिपत्न्योः पिता श्वशुरइत्युच्यते शर इति आश्वर्थे पूजायांवा शर आशर अश्रुते
अश्रुतेवा अश्रुव्याप्तौ संघातेच श्वश्रूशिशरश्वशुरादिति शरभेदाद्वितालव्यः एकं ॥ पितृभ्राता पितृव्यः एकं ॥ मातृभ्राता मातुल इत्युच्यते एकं ३१

पत्न्याः भ्रातरः श्याला इत्येकं श्यायते श्यैर्दृग्गती श्यालाशब्दस्तालव्यादिर्देव्याः श्याला उच्छिष्टमधुपर्कवाची श्यालाशब्दः तत्र श्यालातीति श्यालः स्वामिनः पत्न्युभयोरित्येक-
 नष्टेदेवा ॥ देवरः दौव्यमिति देवतेवा देवदेवने देवशब्दस्य देवादेवरो इत्यादि देवदेवरदेवान इति शब्दार्णवादव्यवनातोऽपि देवति ॥ स्वस्त्रीयः स्वस्वरूपतः घेरुते ॥ स्वस्त्रियः व-
 कि ॥ स्वस्त्रेयः प्राग्निनेयः प्राग्निन्या अपत्यद्वे प्राग्निर्नित्यस्य ॥ बुहितुः पतिं जामाता जायामिमीते मिनोतिवा माहूमाने दुमिन्प्रक्षेपणेवा ३२ पितामहः पितामहः
 पदायोनाजनकजनकस्य चेति द्वे ॥ पितृपिता द्वेऽपि पितरि तस्य पितामहस्य पिताप्रपितामह इत्येकः ॥ एवमाहुः पितुः पित्रादौ मातामहादि तदाह मातुः पितामा-

श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो देवदेवरो स्वस्त्रीयो प्राग्निनेयः स्याज्जामाता बुहितुः पतिं ३२ पितामहः पितृपितातत्पिताप्रपि-
 तामहः मातुर्मातामहाद्येव सपिडास्तः सनाभयः ३३ समानोदर्यः सोदर्यः सगर्भ्यः सहजाः समाः सगोत्रवाधवजातिबधुस्वस्वजना-
 समाः ३४ ज्ञातेयबधुना तेषां क्रमाद्भावसमूहयोः तामह एकः तत्पिताप्रमानामह एकः सपिडाः समानः एकः पिडो देहो मूलपुरुषो निर्वाण्यो वाऽस्य सह-
 पिडेन वर्तत इति वा ॥ सनाभयः समानेनाभिर्मूलपुरुषोऽस्य ३३ समानोदर्यः समानेऽदरे शयितः ॥ सोदर्यः पूर्ववत् ॥ सगर्भः समानगर्भे भवः यदा सह तुल्ये गर्भे कुक्षौ
 भवः सह कल्याणसादृश्ययोगपद्यसमृद्धिर्ब्रूति विश्वः ॥ सहजः सह तुल्येऽदरे जातः चत्वारिण्येकोदरस्य भ्रातुः ॥ सगोत्रः समानगोत्रकुलमस्य ॥ बाधवः बध्नाति व-
 धवधने बाधवो बधुभिश्च योरिति ॥ ज्ञातिः जानाति जायते वा ॥ बधुः ॥ स्वः स्वनति स्वनशब्दे अन्येभ्यो पीति ३ ॥ स्वजनः स्वजातीयश्चासौ जनश्च षट्सगोत्रस्य
 अत्र स्वशब्दस्य रूपाणि स्वः स्वोऽस्वा इत्यादि ३४ तेषां भावसमूहयोः क्रमात् ज्ञातेयबधुना स्यात् ज्ञातेर्भावि ज्ञातेर्यग्नकः ॥ बधूनां समूहः च धुना एकः ॥

धवः धवति धूयतेवा धूयकंपने धवः पुमान् नरे धूर्ते पत्यो वृक्षा नरेऽपि च ॥ प्रिय प्रीणाति प्रीन्तर्पणे प्रियो वृद्धो षर्धे धवे इति हेमः ॥ पतिः पाति पारक्षणे ॥ भर्ता विभर्ति दु-
 भृन्धारणपोषणयो चत्वारिपत्यः ॥ जारः जरयति जृषवयो हानौ ॥ उपपतिः उपमित पत्या उपसृष्टः पतिरनेन वा प्रादिष्यो धातुजस्य वाच्यो वाचोत्तरपदलोपश्चेति समा-
 स ३५ अमृते भर्तारि जाराज्जातः कुंड इत्युच्यते एकं ॥ कुड्यते कुलमनेन कुडिदाहे स्त्रिया तु कुंडी कुंडमग्न्या लये मानभेदे देवजलाशये कुडीकमंडलो जारात्पतिव-
 त्तीकृते पुमान् ॥ मृते भर्तारि जाराज्जातः गोलक इत्येकं ॥ गुड्यते गुडरक्षायां डलयोरेकत्वात् गोलको विधवा पुत्रे जारात्स्यान्मणिके गुडे एकं ॥ भ्रात्रीयः भ्रातुर

धवः प्रियः पतिर्भर्ता जारस्तूपपतिः समौ ३५ अमृते जारजः कुंडो मृते भर्तारि गोलकः भ्रात्रीयो भ्रातृजो भ्रातृभगिन्यो भ्रातरावुभौ
 ३६ मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ श्वश्रूश्च श्वशरौ पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च ३७ दंपती जंपती जायापती भार्या
 पती चतौ पत्यं ॥ भ्रातृजः भ्रातुर्जातः द्वे भ्रातृपुत्रस्य ॥ भ्रातृभगिन्यो भ्राता च भगिनी च भ्रातरौ स्यातां भ्राता च ससा च भ्राजते भ्राज्जृदीप्तौ एकं उभावि-

तिमहोक्तौ सत्यामिति सूक्तार्थः ॥ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेषः ३६ मातापितरौ आनङ्कृतौ द्वे इति मातृशब्दस्यानङ् माता च पिता च पितरौ मात्रा सहोक्ते पि-
 तरि पिता मात्रेत्येकशेषः मातरपितरावित्यत्र मातृक्रकारस्यारङ् भावो निपात्यते उभयत्रापीति मतांतरं तेन मातरपितराभ्यामिति प्रयोग इति न्यासः ॥ श्वश्रूश्च श्वशरौ
 श्वश्रूश्च श्वशरश्च श्वशरौ श्वशरश्च इति एकशेषो वा द्वे सहोक्तयोः श्वश्रूश्च श्वशरयोः ॥ पुत्रश्च दुहिता च एके शेषे पुत्रौ स्यातामित्यर्थः एकं ३७ दंपती जाया च
 पतिश्च ॥ जंपती जायापती पूर्ववत् ॥ भार्यापती भार्या च पतिश्च तावित्यनेनैते शब्दाद्विवचनांताः पुसीति सूचितं ॥ स्त्रीत्वमप्युक्तं नद्यथा शाल्मात्री मेथिती-
 मेथी दंपती जंपती च सेति वाचस्पतौ ज्ञेयः ॥

गर्भाशयः गर्भाशयेऽत्र पुंसि संज्ञायामिति ॥ जरायुः जरायुमेति जरायुस्त्वत ॥ उल्ब उल्बयते लीङ्प्रत्यये यद्वा आलति उल्बयते वा उल्बमौत्रोदाहे त्रीणि येन वेष्टितो ग
र्भः कुसोतिष्ठति तस्य चर्मणः ॥ कलल कल्यते कलसस्थाने एक ॥ शक्रशोणितसन्निपातस्य प्रसिद्धत्वात्स्य पर्यायोक्त कित् अस्त्रीत्वमात्रविधीयते ॥ उल्बपर्याय कल
लदत्येके तदाहुः तदुल्बकललचतदिति ३८ सूत्रिणास सूत्रेऽप्रसरस्यमासः ॥ वैजनन विजायतेऽस्मिन् अधिकरणे ल्युट् विजनन एव सार्येण यद्वा विजनस्य गर्भमोचनस्य
यं तस्यैरमित्यणि आदिहृदि तदुक्तमाहुः नक्मेदशमेवाऽपि प्रबलं सूत्रिणारुते निःसार्यते बाणद्वजतुच्छिदेण सत्वरमिति द्वेयमवमासस्य यत्नमवमादशमेमासि प्रसूयते त
स्येत्यर्थः ॥ गर्भः गीर्यते उद्गीर्यते शब्देनैवा एनिगरणे ॥ गर्भोऽभ्रूणोऽर्भकेकुक्षीसघेपनसकटक इति विश्वमेदिन्यौ ॥ भ्रूण भ्रूणयते भ्रूणा आशाविशकयो द्वेकुक्षिस्थगर्भस्य

गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्बचकललोस्त्रिया ३८ सूत्रिणासो वैजननो गर्भो भ्रूण इमौ समौ तृतीयाप्रकृति षट् क्लीब पठोनपुसके ३९ शि

शत्वशैशवबाल्यनारुण्ययौवनसमे

॥ तृतीयाप्रकृतिः स्त्रीपुसावपेक्ष्य तृतीयाप्रकृति तृतीय प्रकारः असमस्तमेतत् समासे तु तृतीयप्रकृति तृतीयाप्रकृतिरि
ति षट्क्षरनामसद्वापूरण्योऽपेति निषेधादत्र पुंस्त्वान्न तृतीयप्रकृतिरित्यपि न त्र्याटनमिति न्यायेन उक्तनिषेधानित्यत्वात्पुंवद्भावः ॥ षट् शाम्यति शप्पुउपशमे षट्स्थित्युसिगो
पतो अरुष्टदिवर्षवरे तृतीयप्रकृतावपीतिकोशान्तरान् तत्र प्रथमाप्रकृतिः स्त्री द्वितीयापुमान् तृतीया क्लीब इति षट्पूर्वभ्यादिस्तालव्यादिर्वा क्लीब क्लीबषट्प्रकृत्युक्तीति तात्
व्यादौ रभसः ॥ अस्त्रीनपुसके क्लीबान्यडिगमविक्रम इति रुद्रः ॥ पंठ पठते पठिगती पचाद्यच् यद्वा पणते पणव्यवहारं भ्रमताहुः नपुसकनस्त्रीपुमानित्यत्र स्त्रीपुस-
यो पुंसकभावो निपातनात् ३९ शिशुत्व शिशोर्भावि ॥ शैशव एकमेव ॥ बाल्य बालस्य भावः त्रयवाक्ये ॥ नारुण्य नारुण्यस्य भावः ॥ यौवन यूनोभावः द्वे ॥

स्थाविरं स्थविरस्यभावः युवादित्वात् अण् ॥ वृद्धत्वं वृद्धस्यभावः वार्धकं वृद्धाच्चेति वक्तव्यं इति वृत् ॥ तथैव वार्धक्यमित्यपि च्यत्रिसाधुः वार्धक्यं वार्धके वृद्धसंघाते वृद्धकर्म
 णीति विश्वः श्रीविद्वत्त्वे ॥ तत्र वार्धकमित्येकं वृद्धसंघेऽपि वृद्धानां समूहेऽपि ४० केशादौ जरसा यत्तु शौक्यं धवलिमातत्पलितमुच्यते आदिशब्दाद्बोम्हाग्रहणं
 ॥ पलितस्य पलगतो गत्यर्थेतिक्तः पलनंवा नपुंसकेभावेक्तः यद्वा फलति फलनंवा फलनिष्पत्तौ त्रिफलाविशरणेवा औणादिकः पलितं शैलजेतापेकेशपाके
 च कर्दमे इत्युक्तत्वात् ॥ विस्त्रसा विस्त्रस्यतेऽनया स्त्रंस्रअधः पतने षिदाद्यड ॥ जरा जीर्यत्यंगमनया जृष्वयोहानौ धित्वादङ् द्वेजरायाः ॥ उत्तानशया उत्तानं शेतेऽ
 सौ उत्तानादिषु कर्तृषु इत्यच् ॥ डिंभा डिभयति डिंभिसंघे चुरादिः अच् डिंभ्यतेवा कर्मणि घञ् डिंभोऽपि वालिशे बालं इत्यु० ॥ स्तनया स्तनोपिबति ॥ स्तनंधयी
 सौ उत्तानादिषु कर्तृषु इत्यच् ॥ डिंभा डिभयति डिंभिसंघे चुरादिः अच् डिंभ्यतेवा कर्मणि घञ् डिंभोऽपि वालिशे बालं इत्यु० ॥ स्तनया स्तनोपिबति ॥ स्तनंधयी

स्यात्स्थाविरंतु वृद्धत्वं वृद्धसंघेऽपि वार्धकं ४० पलितं जरसा शौक्यं केशादौ विस्त्रसा जरा स्यादुत्तानशया डिंभा स्तनपाचस्तनंधयी

४१ बालस्तस्यान्वाणवको वयस्य तरुणो युवा स्तनंधयति नासिकास्तनयोर्गतिरवच् धेदः दित्वात् ङीप् चत्वारिस्तनंधयस्य त्रिषु वक्ष्यंते उत्तानशया
 दयः शब्दादिति शेषः स्त्रीत्वेन निर्देशः स्त्रीत्वे रूपभेदप्रदर्शनार्थः डिंभशब्दः सिंहादिवर्गे उक्तोऽपि स्त्रियां दावंतत्त्वप्रदर्शनाय पुनरिहोक्तः ४१ बालः बल्यते बलति-
 वा बलसंचलने बलो ज्ञेऽश्वेभ्योऽपुच्छयोरित्युक्तत्वात् बालोऽहीबेररवचयोर्बाला तु वृद्धिर्यो धितो बाली भूषांतरमेधाविति हेमः ॥ माणवकः मनोरयंतस्येदमित्यण्
 ब्राह्मणमाणववाडवेति सूत्रे निपातनाणत्वं अत्यार्थेकः हारभेदो माणवके बाले कुपुरुषेऽपि चेति रभसः द्वे बालस्य ॥ आपो दशाद्वालः ॥ वयस्यः वयसिति घृति व
 यः पक्षिणि बाल्यादौ वयो यौवनमात्रक इति विश्वः ॥ तरुणः तरति वृद्धवननरणयोः तरुणं कुञ्जपुष्पेनारुचकेऽनितु विधिति विश्वः ॥ युवा योति यूमिथ्रणे औ-
 णादिकः कनिन् श्रीणि यूनि ॥

को प्रवयाः प्रगतवयोऽस्य ॥ स्थविरा निष्ठति ॥ वृद्धं वर्धतेस्य वधुवृद्धौ वृद्धं पान्तेस्य विरेचवृद्धौ लेयप्रवयोरिति हेम ॥ जीनः जिनातिस्थ ज्यावयो हानोक्ते संप्रसारणे शेषं रूपं ॥ जीर्णं जीर्यतिस्थ जूषवयो हानो गत्यर्थेति च ॥ जरन् जीर्यते रतन् षट्पदस्य प्रवयसौ जरती एवरूपाणि ४२ वर्षीयान् अतिशयेन वृद्ध ॥ दशमी दशमो वयस्याविशेषोऽस्यास्ति ॥ ज्यायान् अतिशयेन वृद्ध वृद्धस्त्वचेति ज्यादेशः त्रीणि वृद्धस्य ॥ पूर्वजः पूर्वस्मिन्काले जातः ॥ अग्रियः अग्रे जातः अग्रिम इत्यपि पाठः ॥ अग्रजः पूर्ववत् त्रीणि ज्येष्ठमातुः ॥ जघन्यजः जघन्येऽवरकाले जातः ॥ कनिष्ठः अतिशयेन युवा अतिशयन इतीष्टन् कनीयानित्यपि ॥ यवीयान् यविष्ठ पूर्ववत् ॥ अवरजः

प्रवयाः स्थविरो वृद्धो जीनो जीर्णो जरन्नपि ४२ वर्षीयान् दशमी ज्यायान् पूर्वजस्त्वग्रियोऽग्रजः जघन्यजेस्य कनिष्ठः यवीयो वरजातुजा ४३ अमासो दुर्बलश्छातो बलवान्मासलोऽसलः तुदिलस्तुदिभस्तुदिवहत्कुक्षिः पिचडिलः ४४

॥५॥

अवस्मिन्काले जातः ॥ अतुजः अनुपश्चाज्जातः पचवनिष्ठमातुः ४३ अमासः अल्पमासमस्य अल्पार्थेन च ॥ दुर्बलः दुष्टबलमस्य ॥ छातः छतिस्त्य चोच्छेदने छाया तेस्मिन् छातश्चवर्गादि शान्त इत्यपि पाठः त्रीणि अवलस्य ॥ बलवान् बलमस्यास्ति ॥ मासलः मासमस्त्यस्य ॥ असलः असो बलमस्यास्ति त्रीणि बलवतः ॥ तुदिलः अतिशयितः तुदमुदरस्य तुददिभ्य इलच् इति स्लच् तुदिल इत्यपि ॥ तुदिभः तुदिशब्दात् मत्वर्थे भिप्रत्ययः ॥ तुदी तुदमुदरमस्त्यस्य ॥ वृहत्कुक्षिः वृहत्कुक्षिरस्य ॥ पिचडिलः अतिशयितः तपिचडमुदरमस्य पिचडादिभ्य इलच् इति स्लच् पचवदुदरस्य ४४

सिकइतिरभस ॥ गतनासिक गतनासिकायस्य हे गतनासिकस्य नकटाइतिरव्यातस्य ४६ खुरणा खुरखनासिकाऽस्य नासिकास्थानेनस अभिमत्तु अच्प्रत्ययेन सादेशोसाधु ॥ खुरणस प्राग्वत् द्वेविकटनासिकस्य ॥ प्रज्जु ॥ प्रज्ज ॥ प्रगतजानुक प्रगतेविरलेजानुनीयस्य प्रसभ्याजानुनोर्जुरितिसूत्रेणजानुस्थानेत्तरादेशा द्वे वानादिनाविरलजानुकस्य फेगडाइतिरव्यातस्य ॥ ऊर्ध्वज्ज "ऊर्ध्वज्ज" ॥ ऊर्ध्वजानु ऊर्ध्वजानुनीयस्य ॥ द्वे उच्चजानुकस्य ॥ सज्ज "सज्ज" ॥ सहतजानुक सहतेजानुनीयस्य द्वे सलमजानुकस्य ॥ प्रज्ज-प्रगतजानु स्यात्प्राप्यत्रेवदृश्यते सज्जुसतहतजानौ च भवेत्सज्जोपितवहि ऊर्ध्वज्जसूत्रजानु स्यादूर्ध्वज्जोर्ध्वजानुकइतिसाहसाक ४७ आसर्वत ईद्व्यत ईद्वेना इदस्तुतौ यदा आइलति इलस्वमे अच् आएलदन्यत्र एडिपररूप इल्योरैक्य ॥ बधिर बध्नाति कर्णबध्यतेवा वधवधने द्वे श्रवणोद्विहीनस्य बहिरा

खुरणा स्यात्खुरणस प्रज्ज-प्रगतजानुक ऊर्ध्वज्जसूत्रजानु स्यात्सज्ज सहतजानुक ४७ स्यादेडेबधिर कुब्जेगडुल कुकुरे कु

णि पृश्निरल्पतनोश्चोणः पगौसुदस्तसुहिते ४८ इतिरव्यातस्य ॥ कुब्ज काउज्जति उज्जआर्जवे यदा कुर्दषदुब्ज आर्जवमस्य शकध्वादित्वात्पररूप कुब्जेवक्षप्रभेदेनान्युब्जेस्यादाच्यलिगकइतिमेदिनी न्युब्जइत्यपि ॥ गडुल गडति गठ्यतेवा गडसेचने ॥ गडु पृष्ठगुडेकुब्जेइतिमेदिन्या द्वे कुब्जस्य कुबडाइतिरव्यातस्य ॥ कुकुर कुत्सित करोऽस्य ॥ कुणि-कुणति कुण्यतेवा कुणशब्दोपकरणयोः ॥ कूणि निसर्गत कूणियगुणौगडाइतिनाममाला द्वे रोगादिनादूषितकरस्य ॥ पृश्नि स्पृशति स्पृश्यतेवा स्पृशसस्पर्श घृणिघृष्णिपाष्णीतिसाधु घृणि पृच्छति पृच्छ्यतेवा पृष्यति पृष्यतेवा पृषुसेचनेवा ॥ अल्पतनु अल्पातनुरस्य द्वे अल्प शरीरस्य ॥ श्रोण श्रोणाति श्रोणसघाते ॥ पगु पनते पनस्तुतौ द्वे जघाविकलस्य ॥ मुढ मुज्यते मुढिरवधने मुडोमुडीतशीर्षयारितिहेम ॥ मुहित मुठ्यतेस्म द्वे रवहितकेशस्य

बलिर बलते बलसंवरणे संचरणेच ॥ केकर केमूर्ध्नि कर्तुंशीलमस्य हेत्वादिषुतः टेरोबलिरकेकरावितिरभस. द्वे नेत्रविद्युक्तस्य काणा कैरा तिरवा इतिवारव्यातस्य ॥ रवो
ड-खोडति खोड्गतिप्रतिघाते ॥ खंजः खंजति खजिगतिवैकल्ये अथखंजकेरवोडखोरावितिरभस. द्वे गतिविकलस्य लंगडाइतिरव्यातस्य ॥ त्रिष्विति जरावराः जरा-
शब्दादवराः अर्वाचीनाउत्तानशयाद्यास्त्रिलिंगाः वाच्यलिंगा इत्यर्थः ॥ मज्जुल. जलति जलघातने जटुलइत्यपि ॥ कालक कालयति कलक्षेपे ॥ पिपुः पूवते पूड्गते मितं
दुवत् अपेरकारलोपः व्रीणिकृष्णवर्णस्य देहगतचिन्हविशेषस्य लासेंइतिरव्यातस्य ॥ तिलक. तिलइव ॥ तिलकालक. तिलइवकालकः ४९ अनामयं आमय-

बलिरः केकरेरवोडेखंजस्त्रिषुजरावराः जटुलः कालकः पिपुस्तिलकस्तिलकालकः ४९ अनामयं स्यादारोग्यं चिकित्सा
रुक्प्रतिक्रिया भेषजोषधभेषज्यान्यगदोजायुरित्यपि ५० स्त्रीरुग्जाचोपताप रोगव्याधिगदामयाः

। व. अर्थाभावे व्ययीभावः ॥ आरोग्यं अरोगस्यभावः द्वे रोगाभावस्य ॥ चिकित्सा अप्रत्ययादितिभावे अकारप्रत्ययः ॥ रुक्प्रतिक्रिया रुजः प्रतिक्रिया निर-
तनं द्वे रोगनिवारणस्य ॥ भेषजं भेषयति भेषप्राये भेषरोगजयतिवा इत्याद्यूत्तं औषधं औषधे. इदं ॥ भेषज्य भेषजमेव भेषज्यं ॥ अगद. नगदोऽस्मादिति ॥ जा-
युः जयति रोगान् जिअभिभावे अगदसाहचर्याज्जायुरुदंत पुसि पचोषधस्य ५० रुक् रुजतिदेहं रुजोभंगोक्लिप् ॥ रुजा भिदाद्यड् टाप् रुजात्वाभयभंगयोर्गि-
हैमः ॥ उपतापः उपतापयति उपतापो गदेतापे इति हेमचंद्रः ॥ रोग रुजति पदरुजेति कर्तरि घञ् ॥ व्याधिः विविधाअधयोऽस्मात् ॥ गदः गदति गदः कृ-
रणांतरइति हैमः ॥ आमयः आमंयात्यनेन याप्रापणे यद्वा आमयनमनेन मीड् हिंसायां करणे एरच् समरोगमात्रस्य तेषु रुक् रुजा जकारातटाबंतौ ज्ञेयो उभौ.

क्षय क्षयतिदेह अन्तर्गतितथार्थं विद्युये स्येरोदेचकल्यातेऽपचयेरुज्जीतिहेम ॥ शोष शोषयति शयशोषणे अच् तत्रेत्य शोष शोषणयक्ष्मणोरितिहेम ॥ यक्ष्मा यक्षय
ते यक्ष्यतेना यक्षपूजाया त्रीणिक्षयरोगस्य ॥ प्रतिश्याय प्रतिक्षणश्यायत श्येङ्गतो ॥ पीनस पीनस्यति अयमुर्ध्वनासाल्लक्ष्मावी ॥ आपीनस प्रतिश्यास्यादि
तिरक्षम हेपीनसरोगस्यपक्ष्मेदतिरव्यातस्य प्रतिश्येत्यपिनाम ५१ क्षत क्षवण दुष्कशब्दे ॥ सपादित्वात्किप् ॥ क्षत क्रियाक्षतक्षतहृदिकेतिरक्षस ॥ क्षव क्षव पु
तेराजिकायामित्युक्तत्वात् त्रीणिक्षत शिकेतिरव्याताया ॥ कास कासतनेन कासशब्दकुत्साया ॥ क्षवथु क्षीत्यनेन दुष्कशब्द क्षवथु कासेछिकायामितिहेमचंद्र
हेकासरोगस्यस्वोक्ताइतिस्थ्यातस्य ॥ शोफ शवति शवगतौ इत्याद्युत्थ ॥ श्वयथु श्वयतिअनेन ॥ शोथ शोफप्रौषधिभेदेभ्यामुत्कृतेत्वग्विवर्धनेइतिहेम त्रीणि-

क्षय शोषश्चयक्ष्माचप्रतिश्यायस्तपीनस ५१ स्त्रीक्षतक्षतक्षव पुसिकासस्तक्षवथु पुमान् शोफस्तक्षवथु शोथ

पादस्फोटोविपादिका ५२ किलाससिध्येकच्छूस्तपामपामाविचर्चिका शाफस्यसृजइतिस्थ्यातस्य ॥ पादस्फोट स्फुटनस्फुटविकसने पाद

स्फोट चह्रा पादोस्फोटयति ॥ विपादिका विपद्यतेऽनया पदगतौ हेपादस्फोटनरोगस्य इसबइतिरव्यातस्य ५२ किलास किलति किलश्चेत्यक्रीडनयो असुप्ते
अच् किलचतत् असचेति इत्याद्युत्थ ॥ सिध्यं सिध्यति विधुगत्या हेसिध्यस्य शिबे श्वेतकुष्ठइतिरव्यातस्य ॥ कच्छ कर्षाहमाया कषे छनेत्यू ॥ पाम पायत्य
शोषणे सज्जनात् नर्षसकलिगश्च उत्तरस्तस्त्रीलिग नस्थरूपतु पामा पामानो इत्याद्युत्थ ॥ पामा द्वितीयोनात् टावतश्च ॥ विचर्चिका विचर्च्यते चर्च अध्ययनेच
घातोरोगारव्यायाण्वुल बहुलइतिण्वुल चतुष्कस्त्रीलिगज्ञेय चत्वारिग्वर्जविशोधस्य ओलीग्वरूजइतिरव्यातस्य ॥

कंडू कडूयन कडून्गात्रविघर्षणे कडूरित्यापि॥स्वर्ज्जु स्वर्जन स्वजन स्वर्ज्जमार्जनेच चात्ब्यथने संप्रतिपूजनेचेतिपाठोदृश्यते स्वर्ज्जु स्वर्ज्जुश्रीकोटकंडुध्वितिहेम॥कंडूया अप्रयात् व-
यस्त्रीलिंग स्वर्ज्जु सुकीरवरूज्जइतिरव्यातायाः॥विस्फोट विस्फोटयति स्फुटिरविशरणे॥पिटक- पिटति पिटशब्दसंघातयोः विस्फोटावितिकास्त्रियामित्यमरमालायांवकारादिरपि॥
पिटकं स्यात्तुविस्फोटेमज्जुषायामपीष्यतइतिहेमचद्र स्त्रियापिटका द्वेफोडइतिरव्या०॥५३॥व्रण व्रणति व्रणशब्दे यद्वा व्रणयति व्रणगात्रविचूर्णने॥ईर्म ईरयतिसुगव ईरगतिप्रेरण
यो ॥अरु इयति क्रगतो॥ईर्म अरुषी अग्रिमाणिरूपाणि योव्रण जैरंतर्येणस्त्रवति तस्मिन् नाडीव्रणइत्येकंनाम॥पुमानिति पुस्त्वावधारणार्थनिर्देशः इतित्रीणिब्रणस्य॥कोठ
कुठिति कुठिगतिघाते॥मंडलकं मंडलइव॥कुष्ठकुष्ठात्यं गं कुष्ठनिकर्षे कुत्सितंतिष्ठतिवा कुष्ठभेषजंरोगयोरितिहेम ॥शिवत्र श्वेतते श्वितावर्णे रक् चत्वारिकुष्ठस्य कोटा

कंडूरवर्ज्जुश्चकंडूयाविस्फोटःपिटकस्त्रिषु ५३ व्रणोस्त्रियामीर्ममरुःकुब्जेनाडीव्रणःपुमान् कोटोमंडलकंकुष्ठशिवत्रेदुर्नामकाःशर्सी
५४ आनाहस्तविबन्धःस्याद्ग्रहणीरुक्प्रवाहिका प्रच्छुर्दिकावमिश्चस्त्रीपुमांस्तवमथुःसमाः ५५ डलाकृतिकुष्ठस्य गजकर्णइतिप्रसिद्धस्य
कुष्ठादिद्वयश्वेतकुष्ठस्येत्येके॥दुर्नामकं दुष्टनामास्य॥पापरोगत्वात्॥अर्शं वच्छति क्रगतो द्वे अशोरोगस्यमुल्लव्याधइतिरव्यातस्य अर्शमितिक्लृबमप्यन्यत्र ५४आनाहः
आनहनं णहबन्धने॥निबध विबन्धनं बधबन्धने द्वेमलसूत्रनिरोधस्य मलव ह्रोगइतिरव्यातस्य॥ग्रहणीरुक् गृण्हाति जाठगमि रुगितिनामन अर्थादुक्तं ग्रहउपादाने॥प्र
वाहिका प्रकर्षेणवहति बहुस्त्रवतिगुदमस्यांसा मलप्रवहणप्रवाहिवेतिस्वार्था॥प्रवाहिकारुक् रोग ग्रहणीस्यादित्यन्वयोऽत्र ग्रहणिरितीकारोहस्वोपि द्वेसंग्रहणीरोग॥प्रच्छुर्दि-
का प्रच्छुर्दनं छुर्दवमने रोगारव्यायामितिषुबुल॥वमि वमन दुग्मुद्विगणे वमी इक् रुध्यादिष्यइति३८ वमइतिपुस्यापि॥वमथु- वमथु पुमिवमनेगजस्यकरशीकरे त्रीणिवमरोग
स्य तस्मिन्पूर्वद्वयस्त्रियां समा तुल्यार्थाः ५५

अथ व्याधिभेदा उच्यन्ते विद्वधि सक्कउदरादीगङ्गभेद फेदइतिस्व्यात विद्वेदन दद्यातीति विदधातो रक्मत्यये रूपविद्र आदिशब्दात्कृपात्कर्णप्रमेहानापीडकावाच्या ॥ वि
द्रधि स्त्रिया ॥ ज्वर ज्वरति ज्वररोगे ॥ मेह मेहति मूत्रयते ॥ नैन मिहसैचने सचरक्तमेह सितमेह इत्यादिना बहुविध ॥ भगदर भगदारयति सोपि शुब्दद्वारा हिस्फोटविशे
ष ॥ श्लीपद ॥ पादवल्मीक पादयोर्वल्मीकमिव दूयरीपदरागस्य वारुळइतिरव्यातस्य ॥ केशघ्न केशान्हति ॥ इद्रलुप्तक दूयमस्तक केशरोगस्य चार्द्रकल इतिरव्यातस्य ॥
अश्मरी अश्मानराति कानात् गौरादिर्भेष ॥ मूत्रकृच्छ्र मूत्रेकृच्छ्र अश्माकारशक्कराति ददातीत्यननमूत्रकृच्छ्र अश्मर्या पर्याय इति सूचितं मूत्रविघ्नमात्रे मूत्रकृच्छ्रमिति नायम
श्मर्या पर्याय इति केचित् इत परकथिव्यमान शक्कराद्यात्पूर्वमूर्च्छिवाताशब्दा स्त्रिषुवाच्यलिगा इत्यर्थ ५६ रागहारी रोगहरति तच्छील अगदकार अगद अरोगजनकुरो

व्याधिभेदा विद्वधिरुज्वरमेहभगदरा "श्लीपदपादवल्मीककेशघ्नस्तिद्रलुप्तक" अश्मारी मूत्रकृच्छ्रस्यात्पूर्वशक्करावधौ स्त्रिषु ५६
रोगहार्यगदंकारो भिषग्वेद्यौ चिकित्सके वार्ता निरामय कल्पउल्लाघानिर्गतो गदात् ५७ ग्लानगलास्मू आमयावी विकृतो व्याधिर्नोपदु

ति ॥ भिषक् भिज्यति भिषज्जुग्जये सप्रतिचिकित्सयामिति पाठो दृश्यते ॥ वेद्य विद्यामधीते ॥ चिकित्सक चिकित्सति पचवेद्यस्य ॥ वार्ता रत्तिरस्याति वार्तानुवर्तने वा निगृणे
कृष्याद्युदंतयो निःसाररोगयो क्लृबहति मत्तारुजो स्त्रिषु ॥ निरामय निष्क्रान्त आम्नयात् ॥ निरामयस्त पुंसि स्यादेदं के विगतामय इति हेम ॥ निरामयस्त पुंसि स्यादेदं के
त्रिषु नीरुज इति विश्वमेदिन्यौ ॥ कल्प कलाससाधु कल्पप्रभाते मधुनिसज्जेदने निरामये ॥ कल्पा कल्याणवाचि स्यादिति हेम त्रीणि रोगरहितस्य ॥ कल्पस्तालव्यात उल्ला
घइत्येक रोगान्मुक्तस्य उल्लाघने स्म लाघुसामर्थ्ये अयमपि पूर्वस्यैव पर्याय इत्येके ५७ ग्लान ग्लायति स्म गेले हर्षक्षये ॥ गलास्तु ग्लानशील हेरोगादिवशात् हर्षरहितस्य ॥ आ
मयावी आमयोऽस्यास्ति ॥ विकृत विक्रियते स्म ॥ व्याधित व्याधि सजातोऽस्य ॥ अपदु नपदु पदुर्दक्षे च नीरोगः ॥

आतुर. आतुरोति आतुरयतीति वासजापूर्वविधिरनित्य अप्यमित अप्यम्यतेसा अमरोगेणचोवेकल्पिकत्व अमतिस्ववा अमगतौ ॥ अप्यात सप्तकरोणिण ॥ पामन. पामा-
स्यास्ति ॥ कच्छुर. कच्छुरस्यास्ति कच्छुराशूकशिव्यांचशरीदु स्पर्शयोरपि ॥ कच्छुर पुश्चलेकच्छुर्युक्तेपीतिविश्व द्वे पामायुक्तस्य ५८ दद्रुण दरिद्राति दरिद्रादुर्गतौ ॥ दद्रुरो-
गो दद्रुरस्यास्ति दद्रुश्चासौरोगश्च दद्रु रवर्जभेद. दाद इतिप्रसिद्धा द्वे दद्रुयुक्तस्य ॥ अर्शोरोगेणयुत. अर्शसद्व्युच्यते अर्शासिसत्यस्य एक ॥ वातकी वातोऽतिशयितोऽ-
स्य वातातीसाराभ्यांकुक्चेतिदनिप्रत्ययेकुगागम रोगेचायमिष्यते नेहवातवतीराहा ॥ वातरोगी वातरोगोऽस्यास्ति द्वे वातरोगयुक्तस्य ॥ सातिसारः अतिसारेणवर्ततइतिसातिसार
अतिसारकी अत्रापिवातातीसारेतिदनिप्रत्ययेकुक् ॥ अतिसारोऽस्यास्ति द्वे अतिसारयुक्तस्य ५९ क्लिन्नाक्ष ॥ चुल्ल ॥ चिल्ल ॥ चिल्ल रवगेसचुल्लश्चपिल्लवत्क्लिन्नलाचने क्लिन्ना -

आतुरोऽप्यमितोभ्यांतःसमोपामनकच्छुरो ५८ दद्रुणोदद्रुरोगीस्यादशोरोगयुतोर्शस वातकीवातरोगीस्यात्सातिसारोऽतिसारकी ५९
स्युःक्लिन्नाक्षेचुल्लचिल्लपिल्लाःक्लिन्नेक्षिणाप्यमी उन्मत्तउन्मादवतिश्लेष्मल श्लेष्मण. कफी ६० न्युजोभुग्रेरुजाहृद्नाभौतुंडिलतुंडिभौ
क्षणीतिहेमः ॥ पिल्ल. चत्वारिक्लेदयुक्तेअक्षिणीयस्य तस्यपुस चिपडाइतिरव्या. अमीचुल्लचिल्लपिल्लास्त्रय क्लिन्नेक्षिणचक्लेदयुक्तेनेवेऽपिवर्तते चिपडेडोवेइतिरव्यातेषु ॥ उन्मत्त. उ-
न्माद्यतिस्म मदीहर्षे उन्मुक्तोमुचुकुदेस्याहृत्तूरमदयुक्तयोरितिहेम ॥ उन्मादोवातपित्तादिकृतनिश्चितविप्रमदस्यु. ॥ श्लेष्मल मिध्यादित्वाहृत् श्लेष्माऽस्यास्ति ॥ श्लेष्मणः पामादि
त्वान्न पूर्ववत्विग्रहइतिभाव ॥ कफी कफोऽस्यास्ति हृत्तूपेतिदनि त्रीणिकफयुक्तस्य ६० रुजारोगेणभुग्रेवक्रपृष्ठेऽधोमुखेपुस्येन्युजोवर्ततइत्येक न्युजन न्युज उदज आर्जवे तु
ज न्युजोपाप्युपतापयोरितिनिपातनात्साधु आर्जवे न्युज. कुक्जेकुशेस्युचि इत्युक्तत्वात् अधोमुखेपिचन्युजं कर्मरंगतरो फलइतिहेमचंद्र. ॥ हृद्नाभि हृद्नाभ्योऽन्तानाभिरस्य ॥ तु
डिल तुड्यते तुडितोडनेसिध्यादिः ॥ तुदिष्म. तुदिबलिइतिष्म तुदिन तुदिष्माऽत्यपिपाठो तुंडिलइतिपाठेतुदादिभ्यइत्वन त्रीणिवातादिनोन्मत्तनाभे. ॥

॥ किलासी किलासमस्यास्ति ॥ सिध्यल सिध्यमस्यास्ति सिध्यलामेत्यविलुतोवाच्यवत्तु किलासिनीतिविश्व हे सिध्यसुक्तस्य शिव्याइतिरव्यातस्य ॥ ४ ॥ अथयान
 अधहस्युपघाते ॥ अहक् नरुगस्य हेनेवरहितस्य आधलाइतिरव्या ॥ मूर्च्छाल मूर्च्छास्यास्ति सिध्यादिषुक्षद्रजतूपतापाच्चतिलच् ॥ मूर्त्त मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययो
 मूर्त्तस्याचिपुमूर्च्छालेकठिनेमूर्त्तिगत्यपीतिविश्वमेदिन्यौ ॥ मूर्च्छित मूर्च्छसंज्ञानाम्य मूर्च्छितसोच्छ्रयेमृदेरतिहेम श्रीणिमूर्च्छवित ॥ शक्र शोचत्यनेन शक्रशोके शोचय
 तिवा शक्रतुरेतोक्षिरुजोरितिहेम ॥ तेज तेजयति तिजनिशाने ॥ रेत रीड्गतिरेषणयो ॥ बीज विशेषेण र्जते र्जगति कुत्सनयोः बवयोरपौद यद्वा बीजयति
 बीज्यतेऽनेनवा बीजव्यजनेइत्याद्युत्थ ॥ वीर्यं वीरेऽहोवेसाधु यद्वा वीरयति वीरविक्रान्तौ वीर्यते अचोयत् वीर्यतेज प्रभावयोरित्युक्त ॥ इद्रियं इद्रस्यात्मनोऽलिग षड्रेत

सिलासीसिध्यलोधोरक्मूर्च्छालेमूर्त्तमूर्च्छितौ ६१ शक्रतेजोरेतसीचबीजवीर्येद्रियाणिच मायुःपित्तकफ श्लेष्मारित्रयातुलगासृग्धरा

६२ पिशिततरसमासपललकव्यमामिष

स ॥ मायु भिनोतीति देहेरूपाण दुमिय प्रक्षेपणे उण् ॥ पित्त अपिदीयतेमा दो अवस्वडने देहपालनेवा अचउप
 सर्गात्त दे पित्तस्य मायुरुदतः पुसि ॥ कफ केनजलेन फलति फलनिष्पत्ता यद्वा के शिरसि फणति फक्कातिवा अन्येभ्योपीतिड श्लेष्मा श्लिष्यति श्लिषआलिगने सर्व
 धातुभ्योमनिन् हेकफस्य त्वक् त्वचति त्वचसवरण कर्त्तरिक्लिप् ॥ असृग्धरा असृजोरक्तस्यधरा असृग्धारेत्येके हेचर्मण त्वचइत्यदत त्वचेतिराबतभ्रान्यत्र ६३ पिशितं
 पिशति पिशअवयवे पिश्यतेसमावा पिशितामासिकायास्यादिनिहेम ॥ नरस तराबलमस्त्यस्मिन् अर्शआद्यत् ॥ गास गन्धते मनज्ञाने मनेदीर्घमेतिस पलल पलति प
 ल्यतेऽनेनवा पलगतौ पललतिलमिभस्यात्पललपिशितेपिचेतिशाश्वत ॥ कव्य कूयते कुड्गतावितिस्वाभिचरणा अचोयत् रलयारेकत्वं कूयतेसमा कूवक्षये ॥ आमि-
 ष आमिषति मिषस्पर्धाया मेषतिवा मिषुसेचने षट्मासस्य ॥

उत्तमं उत्तप्यतेस्म उत्तमंचंचलेशष्कमांससंतमयोरपीतिहैम ॥ शष्कमांसं शष्कंचतन्मांसंच ॥ वल्लूरं वल्लूते वल्यतेवा वल्लसंवरणे वल्लूरात्रिषुसंशष्कमांससूकरमा
सयोरिति विश्वः ॥ तत्र वल्लूरं त्रिषु वल्लूरमिति ह्रस्वोकारमपि ६३ रुधिरं रुणद्धि रुध्यतेवा रुधिर् आवरणे किरच् रुधिरोंगारकेषुसिक्कीबंतुकुंकुमासृजोरित्युक्तत्वात् ॥ अ-
सृक् अस्यते असुक्षेपणे नसृजतिवा सृजविसर्गे ॥ लोहितं रोहति रुध्यतेवा तच्चादेशश्च लोहितं रक्तगोशीर्षेकुंकुमेचकुचंदने ॥ पुमान् न दांतरेभौमेवर्णेचत्रिषुतद्वति इ
त्युक्तत्वात् ॥ अस्त्रं अस्यते बहुलमन्यत्रापीतिरक् ॥ अरुः कोणेकचेपुंसिक्कीबमश्रुणिशोणितइति विश्वः ॥ रक्तं रज्यतेस्म रंजरागे रक्तो नुरक्तेनील्यादिरंजितेलोहिते
षुच क्लीबतुकुंकुमेताम्रेप्राचीनामलकेसृजीत्युक्तत्वात् ॥ क्षतजं क्षताज्जातं ॥ शोणितं शोणतिस्म शोणवर्णगत्योः समकरुधिरस्य ॥ बुक्का बुक्कते

उत्तमं शष्कमांसं स्यात्तद्वल्लूरं त्रिलिंगकं ६३ रुधिरेऽसृक्लोहितास्त्ररक्तक्षतजशोणितं बुक्काग्रमांसं तद्दयं तद्दन्त्येदस्तवपावसा ६४

पश्चाद्ग्रीवाशिरामन्यानाडीतुधमनिःशिरा

बुक्कमक्षणे शोणितेषुस्त्रियांबुक्काबुक्कस्तसमयोर्द्वयोरिति रभसः ॥ अग्रमांसं अग्रं सुस्थं मांसं बुक्काग्रमांसं

यं द्वेत्तदयंतर्गतमांसविशेषस्य काष्ठिजइति रव्यातस्य ॥ तद्दयंतदेवाह पद्मकोशप्रतीकाशं रुचिरं चाप्यधोसुरवं तद्दयंतद्विजानीयाद्विष्वस्यायतनं
महदिति ॥ तद्द्वेत्तदयकमलस्य ॥ चत्वारिबुक्कादिशब्दाः पर्यायादत्येके ॥ मेदः मेद्यति त्रिमिदास्त्रेहने ॥ वपा वपति उप्यतेवा बुवप्बीजसंताने वपाविवरमेदसोरितिहै
मः ॥ वसा वसति वस्तेवा वसनिवासे ॥ वस आछादनेवा ॥ त्रीणिमांसजन्यस्त्रेहस्य ॥ चरबी मारेंइति रव्यातस्य ॥ यापश्चात्तिष्ठति ग्रीवाशिरासामन्येत्यूत्या ग्रीवाया
शिवा मन्यतेऽनयाइत्येकं ॥ नाडी नडयति नड्यतेवा नडभ्रशो ॥ धमनिः धमति ध्यानेधमिः सौत्रः ॥ शिरा सिनोति विज्बन्धने तालव्यादिरपि शिरोनापिष्पलीमूलेस्याद्धमन्यां
चयोषितीत्युक्तत्वात् शिनोति शिञ्जनिशाने त्रीणिशिरायाः ॥

मूत्रं मूत्र्यते मूत्रप्रस्त्रावे प्रस्त्रावः प्रस्त्रूयते स्त्रुप्रस्त्रावे द्वेमूत्रस्य ॥ उच्चारः उच्चार्यते त्यज्यते चरगतौ ॥ अवस्कर अवकीर्यते अध क्षिप्यते कृविक्षेपे ॥ शमल शाम्य-
ति शम्यतेवा ॥ शक्नु शक्नोति शक्यतेवा नि सतुं नि सारयितुंवा ६७ पुरीष पिपतिशरीर पृपालनपूरणयो ॥ गूथ गूयते गुडशब्दे गुपुरीषोत्सर्गेवा ॥ वर्चस्क वर्चति
वर्च्यतेवा वर्चदीप्तौ ॥ विष्ठा वितिष्ठते उदरे मूर्धन्यपाठेविष्णुव्याप्तौ तालव्यातपाठे तु विट् विशो एवमूत्थ तत्रेत्य विशति निशप्रवेशने गूथंपुरीषवर्चस्कमित्यपिपाठ गूथ
पुंसिकूबेच वर्चस्क मपि नवविष्ठायाणाकर्परः कल्पते कूपूसामर्थ्ये ॥ कपालः कपालयति यद्वा कपते कपिचलने कपालो स्त्रीशिरोस्थिस्था हृदादेः शकलव्रजइत्यु
॥ द्वे शिरोस्थिरवडस्य कपाल पुंसिकूबेच ॥ कीकसं कीतिकसति कसगतौ ज्वलादि. अच् कीकस कृमिजातौ स्यात्पुंसिकुल्येनपुंसक मजातीयगणेगोत्रेदेहेविक

मूत्रं प्रस्त्रावउच्चारवस्करोशमलंशक्नु ६७ पुरीषंगूथवर्चस्कमस्त्रीविष्ठाविशोस्त्रियो स्यात्कर्परः कपालोऽस्त्रीकीकसंकुल्यमस्थि
च ६८ स्याच्छरीरास्थिकंकालः पृष्ठास्थितुकशोरुका शिरोस्थिनिकरोटिः स्त्रीपार्श्वस्थितुपर्शिका ६९ श्रितकुलमिति विश्वप्रकाश कु
ल्य कुलेभवं तत्रसाधुरितिवा कोलति कुल्यतेवा कुलसरस्याने कुल्य कुलोद्वेमान्ये कुल्यास्यान्निहितेपिच कुल्यं स्यात्कीकसेस्पष्टेद्रोणीशर्पामिषेषुच पयःप्रणाली
सरितो. कुल्याजीवतिकौपधाविति विश्व ॥ अस्थि अस्यते त्रीणि अस्थिमात्रे ६८ कंकाल कमित्यव्यय मुरवेशिरसिचकालयति कलनिक्षेपे यद्वा ककते ककिगतौ एकं
त्वङ्मासरहितशरीरास्थिपजरस्य ॥ सागाढा पिंजराइतिरव्या ॥ काशोरुका कंवायुं शृणाति केनशीर्यते यद्वा कशति कश्यतेवा कशशब्दे एकपृष्ठवशास्यकणाइतिरव्यातरस्य ॥
करोटि कंवायु रोटते रुट्दीप्तौ प्रतिघातेच केनरुल्यतेवा एकं शिरोगतास्थिसंघस्य करोटीति डीघंतोप्य न्यत्र नदेवाह नृकरोटीपरिकरइतिपुष्पादंतकृतशिवमहिम्निज्ञेयमि-
ति ॥ पर्शिका स्पृशति स्पृश्यतेवा स्पृशसस्पर्शने इत्याद्यूत्थ एकंपार्श्वगतास्थि ६९

अंग अंगति अंगिगतौ ॥ प्रतीक प्रत्येति प्रतीयते वा इणगतौ प्रतीकोऽवयवोऽपि स्यात्प्रतिकूलविलोमयो इत्युक्तत्वात् ॥ अवयव अवयौति यूमिश्रणे ॥ अपघन अप
ह्न्यते अपघनो गमिति साधु चत्वारिहस्ताद्यवयवस्य ॥ कलेवर कलेशक्रेमधुराव्यक्तध्वनौकावरश्रेष्ठ ॥ गात्र गाते गाङ्गतीष्टन् एतिवा गात्रगजाग्रजयादिभ्य
गोप्यगेकलेवर इति विषयमेदित्यौ ॥ वपु वपति उष्यते वा वपु क्लृप्ततनोऽशस्ताकृतावपि ॥ सहनन सहति सहन्यते वा यद्वा सहन्यते स्मिन् भूतानि ॥ शरीर शरणाति शौर्य
त्वा शृङ्गसाया वर्ष्य वर्षति वृष्यते वा वृषुसेचने ॥ विग्रह विविधसुरवादियुग्हाति विविधैर्न्याधिभिर्गुह्यते वा विग्रह कायविस्तारे विभागे नारणे स्त्रियामित्यु ॥ ७० ॥ काय
वायतेऽन्नादिभि चित्रचयने कायर्कदेवते मूर्ते जिघेत क्षस्वभावयो मनुष्यतोर्ये कायस्यादित्युक्तत्वात् ॥ देह दित्यते दिह उपचये ॥ मूर्ति मूर्छति मूर्छा मोहसमुत्थाय-

अंगप्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथ कलेवर गात्रवपु सहनन शरीरवर्ष्यविग्रह ७० कायो देह क्लीबपुसो स्त्रियामूर्तिस्तनु स्तनू पादा
ग्रप्रपदपाद पदप्रिश्चरणोऽस्त्रिया ७१ तद्वर्थाद्युटिके गुल्फो पुमान्पाष्णिस्तयोरथ यो ॥ तनु तनोति तन्यते वा तनुर्वपुस्त्वचोरिति हेम
तनू ऊढपूर्ववत् द्वादशमूर्ते ॥ पादग्र पादस्याग्र ॥ प्रपद प्रकृष्टं प्रारब्धं पद प्रादयोगतेति समास ॥ द्वे अग्रपादस्य ॥ पाद पद्यते पदगती पदरुज्जेति घञ् पादेषु भे
रीयाशैशैलप्रत्यतपर्वते ॥ चरणे चमयूरवेच ॥ पत् पद्यतेऽनेन ॥ अंगि अहति अनेन अङ्गिगती ॥ चरण चरत्यनेन चरणोरुब्रूवादी मूले गोत्रे पदेऽपि च चतुष्चर
स्य ॥ पादोऽधिरिति पाठे तु अदत्तपदशब्द ७१ तद्वर्था तस्य पदः पार्श्वस्य ग्रथी सुटिके गुल्फा निति सक्तौ पोटनेन या सुवपरिवर्तने ॥ गुल्फो गलति गल्यते वा गलअदने सुटि
रुन्नीद्विवचनादित्वविधीयते नतु नित्यं देपादग्रथौ पादावेगे दे इति स्यात् ॥ तयोर्गुल्फयोरथ अवेष्टाः पाष्णि रित्येकं पृष्यतेनेन पृषुसेचने पाष्णिः रूपापुसयो पादमूले स्यान्नि-
कटाविति रतिदेव एकं पादपश्चाद्भागस्य पाया नीत्यचरति रव्यातस्य ॥

जंघा जायते जनिप्रादुर्भावे यद्वा जंघते कुटिलंगच्छति ॥ प्रसृता प्रसरतिस्मा प्रस्त्रियतेस्मा प्रकृष्टं सृतं गमनमनयावा द्वेजंघायाः पोटरी इति रव्यातायाः ॥ जानु जायते ॥ उरु रूपं ऊर्णयते ऊर्णेतेर्णुलोपश्चेति कु-ऊरोः पर्व ॥ अधीवत् अतिशयितमस्थियस्मिन् तत्राधीवत् क्लीबे पुंसि च त्रीणि जानुनः गुडघा इति रव्या ० ७२ सक्थि सज्जर्जा सज्यते वा घंजसंगे ॥ उरुः अर्थतेऽनेन ऋगती द्वे जानुपरिप्रदेशस्य मांडी इति रव्या तस्य "ऊरोऽपरिभागः सक्थीति क्वचिद्देदो दृश्यते" तत्संधिः तस्योरोः संधिः वंक्षणा इत्येकं वांक्षति वांक्ष्यते वा वाक्षिकाक्षायां बाहुलकाद्धातोर्ह्रस्वः ॥ गुदं गोदते गुदक्रीडायां यद्वा गूयतेऽनेन गुपुरीषोत्सर्गे इत्याद्यूत्थं ॥ अयानं अपानित्यनेन अनप्राणने ॥ पायुः पाति मलनिःसारणेन पारक्षणे इत्याद्यूत्थं त्रीणि विघ्नानि र्गमिद्धारस्य पायुरुदंतः पुमान् ॥ बस्ति द्वयोः स्त्रीपुंसोः वसति सूत्रमत्र यद्वा वस्ते वस्य

जंघा तु प्रसृता जानूरुपर्वी वदस्त्रियां ७२ सक्थि क्लीबे पुमान् रुस्तत्संधिः पुंसि वक्षणाः गुदं त्वपानं पायुर्ना बस्तिर्नाभेरधो द्वयोः ७३

कटीनाश्रोणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुचती पश्चान्नितंबः स्त्रीकट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः ७४ तद्वा वसनिवासे वस आच्छादने वा इत्येकं नाभेरधो मूत्राशयस्य ७३ श्रोणिफलकं श्रोणिः फलकमिव चर्माकारत्वात् तत्कट् इति ज्ञेयं कट्यते कटेवर्वावरणयोः घप्रत्ययः वशे कटौ कलिंजे च गजगंडे ष्टशे ० ० ० तिशाश्वतः इत्येकं ॥ कटिः कट्यते कटे आवरणे कटीति ङीष्तोपि ॥ श्रोणिः श्रोणति शोणसंघाते श्रोणी इत्यपि ॥ ककुचती ककुदृषांस इव मांसपिंडः सोऽतिशयितोऽस्यां त्रीणि स्त्रीलिंग्या कट्याः ॥ स्त्री कटिः स्त्रियाः कटिः ॥ तस्याः पश्चाद्भागो नितंबः नितंबति नितंब्यते वा तंबगती अच् यद्वा निष्कृतं तस्यते कामुकैः तमुकांक्षायां ताम्यति स्मरतसंमर्दाद्वा तमुग्लानौ इत्येकं स्त्रीकट्याः पुरः अग्रभागे जघनं ओंटी इति ज्ञेयं एकं हन्यत इति जघनं स्यात्स्त्रियाः श्रोणिपुरोभागे कटाव

नितवस्थो नितर्वतिष्ठत पृष्ठवशाद्योगते कूपको कूपाविव इवेतिकन् कूपके गुणवृक्षे स्थाने तत्र पात्रे ककुदरे इति हेम ॥ कुकुदरे भवत कुभूमिदरयति कुदर कुन्सितकुदर
 ईपल्लुदरमनेति च यद्वा स्कुद्यते कामिना स्कुदिआप्रवणे कुकुदर इत्यहीने ह्यभ्यास्त्रीपुण्या द्वित्वतु अनित्य अकारादिरपि इत्येकपृष्ठवशाद्योगतयो ॥ स्फिन्वो स्फाये
 ते स्फायी वृद्धौ बाहुलकात् द्विच् ॥ कटिप्रोथौ कट्या प्रोथोभासपिठौ प्रोथति प्रोथुपर्याभौ कटीप्रोथाविति नामद्वयवा स्त्रिया स्फिचौ कटीप्रोथौ कटिभाथौ च पू लकाविति रभसः
 ॥ प्रोथश्च घोणाध्वगयो कट्यामिति हेम द्वे कटिस्थभासपिठयो ठिरोति स्व्यातयो ॥ वक्ष्यमाणयो भगशिश्नयोः उपस्थ इत्येक उपतिष्ठते उपस्थ शफसिकोदनेत्यामदनमदिर

कूपकोतु नितवस्थो इत्यहीने कुकुदरे स्त्रिया स्फिचौ कटिप्रोथावुपस्थो वक्ष्यमाणयो ७५ भगयोनि
 द्वयो शिश्नो मेद्रमेहनशेफसी मुखोडकोशो वृषण पृष्ठवशाधरेत्रिक ७६

इति विश्वमेदिन्यौ ७५ भग भज्यते भजसेवाया स्वनोयचेति धित्करणत् भजेरपि च ॥ भगश्रीयोनि वीर्येच्छाज्ञानवेराग्यकीर्तिषु महात्मे श्वर्ययत्नेषु धर्मे मोक्षेऽथ
 नारवाविति विश्वमेदिन्यौ ॥ यूनि योति यूमिश्चणे ॥ द्वयोरित्योनि नान्वेति योनि स्त्रीपुंसयोश्च स्यादाकरे स्मरमदिर इति विश्व द्वे स्त्रीणां सुपस्थस्य ॥ शिश्न शशति श
 शप्नुतगतौ शिनोति वा शिञ्जनिशाने ॥ मेद्र मेहत्वेनेन मिहसेचने मेहनमूत्रशिश्नयो ॥ शेफ शेते रेत पाते शेफ इत्यपि चत्वारि शिश्नस्य ॥ मुख सुष्णाति रेत सुष
 स्तेये मुखो मोक्षकवृक्षे स्थाने तत्र घाते वृषणः पित् ॥ अडकोश अडयो कोश मूर्धन्यातोऽपि ॥ वृषण वर्षति वृषु सेचने श्रीणि अडकोशस्य आडकुली इति रव्यातस्य ॥
 पृष्ठवशाधरे अधोभागे त्रिक त्रयाणां सप्त त्रिरस्थिभिर्घटितमित्यर्थः एक माकडहाड इति रव्यातस्य ७६

पिचड. पिचडोजठरेप्रोक्त पशोरवयवेपिचेतिहेम पिचडइत्यपि॥कुक्षि कुष्यते निष्कास्यतेमलोऽस्मात् कुपनिष्कर्षे क्तिप्रत्ययः॥ जठर जायतेऽत्र जतुर्मलोवा ॥
जठरोनस्त्रियांकुक्षौहृदकर्मयोस्त्रिषु॥ गुरुचरणास्त जमत्याहारं जठरं॥ उदरं उदृणाति ऋगतौ इत्याद्युत्थं उदरंतुंदरणयोरितिहेम॥ तुंद तुदति तुदव्ययने
यद्वा तुणोल्यन्तं तुणुअदने पचजठरस्य तत्रपि चंडकुक्षीपुमांसौ॥ स्तन स्तनति कथयति यौवनोदयं स्तन्यते शब्दतेवाकामुक्ते स्तनशब्दे॥ कुच कुचते कुचमंको
चे इगुपधेतिक द्वेउरोजस्य॥ चूचुकं चूष्यते पीयते चूषपाने चूचुइत्यव्यक्तंकायतिवा कुचस्थाग्रचूचुकोनाकुचाननमितिरत्वकोश द्वयंस्तनाग्रस्य॥ क्रोडं क्रुड्यते

पिचंडकुक्षीजठरोदरंतुंदस्तनौकुचौ चूचुकंतुकुचाग्रंस्थाननाक्रोडंभुजांतरं ७७ उरोवत्संच
वक्षश्चपृष्ठंतुचरमंतनोः स्कंधोभुजशिरांसौऽस्त्रीसंधीतस्यैवजत्रुणी ७८

कुडवात्येदने क्रोड केलेशनौक्रोडमकेइतिहेमः क्रोशःशनौशंकरेनानपुमानकरक्षसोरितिविश्वः॥ भुजांतरं भुजयोरंतरं तत्रक्रोडंनपुंसिनअपितुनपुसकस्त्रि-
योः ७७ उर इयति ऋगतौ उरोवक्षसिसुरव्येस्थादितिहेम॥ वत्सं वदतिसामर्थ्यं वदव्यक्तायांवाचि वदस्यैर्येवा वत्सःपुत्रादिहर्षयोरित्युक्तत्वात् पुत्रादौतर्णकेवर्षव-
त्सोवत्सतुवक्षसीतिरुद्धः॥ वक्ष वक्षति वक्षसघाते पचवक्षसि॥ तनोःशरीरस्यचरमंपश्चाद्भाग पृष्ठमित्येकं पृष्यते पृष्ठुसेचने पृष्ठंचरमपात्रेऽपिदेहस्यावयवातरे॥
स्कंधः स्कंधते स्कदिगतिशोषणयोः स्कंधःप्रकाडेकायेऽसेविज्ञानादिषुपंचस्क नृपेसमूहेव्यूहेचेतिहेमः॥ भुजशिर भुजस्यअंसः अस्यतेसमाह्वयते भारादिनाअस
समापातेच यद्वा अमति अम्यतेवा अमगतौअसःस्कंधेतिभारेस्यादितिहेमः त्रीणिभुजशिरस रवांदाइतिरव्यातस्य तस्यैवस्कंधस्यैवसंधौ जत्रुणीजत्रुवाचकोपक क्त्वाव ७८

बाहुमूल बाहामूल ॥ कस्त कथ्यत कर्पाहसाया वस्त स्वारतर्नायस्थुपश्चात्तलपल्लवे स्पर्चापदेनरोर्मूलैकसीवीरुत्तणेषु च द्वे कस्तस्य ॥ तयो कस्तयोरथ प्रवेश पापर्वयतिजय
॥ एकनाम स्पर्शयते स्पृशस्पर्शने ॥ मध्यम मध्येभव ॥ अवलग्न अवलगत्यतेस्म लगेसगे अवलगास्त्रिया मध्ये त्रिषु म्यास्तत्रमात्रके ॥ मध्य मध्येशरीरस्यभव यदा माशो
भाधनेसो मध्येविलयेन न्नीस्यान्त्यायेतरेधमत्रिषु ॥ त्रीणिदेहमध्यस्य माज कवर इतिरव्यातस्य अस्त्रीत्यननत्रयाणामन्वय परौभुजबाहू द्वौ शब्दौहयो स्त्रियापुसि
चक्षौषो ७९ भुज भुज्यतःनेन भुजपालनाभ्यवहारयो यदा भुजति भुजोक्तोरित्ये बाह्वत्यपि तत्रेत्य बाहूत वान्प्रयत्ने बाहोश्चभुजया पुमानितिदामादर बाहो
बाहुरितिस्मृतइतिदेशीकोश ॥ प्रवेष्ट प्रवेष्टते वेष्टवेष्टने ॥ दो दाम्पत्यनेन दयउपशमे दोर्दोषाचभुजोबाहुपाणिर्हस्त नरमत्तयेतिधनजय स्त्रियाह भुजाबादेस्याता ॥ दो

बाहुमूलेउपाकक्षौपाश्वर्मस्त्रीतयोरथ मध्यमचावलग्नचमध्योऽस्त्रीद्वौपरौहयो ७९ भुजबाहूप्रवेशेदो स्यात्कफोणिस्तकूर्पर अ
स्योपरिप्रगट् स्यात्प्रकोष्ठस्तस्यचाप्यथ ८० मणिबधादाकनिष्ठकरस्यकरभौबहि

भुजस्य ॥ कफोणि कर्तुस्वरस्फोरयति स्फुरस्फोरणे सचलनेच एषोदरादि यदा केनसुरवेनफणति स्फुरतिवा फणगवौ स्फुरसचलनेवा ॥ कफोणि-कफणिर्हयोशितिशब्दा
णव ॥ कूर्पर कुरति कुरशब्देक्विप् पिपतिं प्र्यालनपुरणयो यत्ताद्यन् कूर्त्तसोपरश्च इत्याद्युह कफोणि कूर्परोरत्वेतिनागमात्वा देकोपरइतिरन्या ॥ अस्यकूर्परस्योपरिस्तर्ध्वेप्रग
ट्इत्येक ॥ प्रत्यासन्नोर्गट् तस्यकूर्परस्याधोभागेप्रकोष्ठइत्येक ॥ प्रकुर्यतेनेन कुम्भत्वादन्नकुषनिष्कर्षे प्रकोष्ठमतरविद्योदरत्तिमणिबधयोरितिनात्य प्रकोष्ठोर्मणिबधेस्या
कूर्परस्योत्तरेऽपिच भूपक्ष्मावरेऽपिस्यात् ८० पाणिप्रकोष्ठमधिर्मणिबध ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र बधबधने तमार्यादीकृत्य कनिष्ठापर्यंतं करस्यतुदिलोबद्धिर्भागि करत्तइतिज्ञेय
एकं कृणानि किरत्यनेनवा कृहिंसाया कृविद्येयेवा अजन्मप्रत्यय करेभानि भाक्षिमी करणोमणिबधादिरुनिष्ठातोद्धृतस्ते ॥

॥ अथ पंचशारवाङ्गुल्योऽस्य ॥ शयः शोतेऽस्मिन् शमइत्यपिपाठांतर तत्रेत्य शास्यति कडूरनेन शमुउपशमे ॥ पाणिः पाणायत्यनेन पणव्यवहारे पण्यतेऽनेन वा
 पाणिः शमः शयोहस्तइत्यमरमाला त्रीणिकरस्य ॥ तर्जनी तर्ज्यतेऽनया तर्जमर्जने ॥ प्रदेशनी प्रदिश्यतेऽनया दिशः अतिसर्जने ल्युट् प्रदेशिनीत्यपिपाठः तत्रेत्यं प्रदिशति
 ॥ यावा द्वे अंगुष्ठसमीपांगुल्याः ८१ अंगुली अंगति अंगिगतौ यद्वा अंगुपाणिपादमवयवंलातिवा अंगुलस्तयवोमतइत्यमरदत्त अंगुलो नायवमानमिति वाच-
 स्पति ॥ करशारवा करस्य शारवा इव द्वे अंगुलीमात्रस्य ॥ ता अंगुल्यः वक्ष्यमाणसंज्ञाभिरूल्याः ॥ अंगुष्ठः अंगुष्ठशब्दोऽंगवाची अंगौपाणौतिष्ठति पुंसितर्जनी पूर्वमुक्तापि
 संख्याप्रदर्शनार्थं पुनरुक्तेति न दोषभाषकः ॥ मध्यमा मध्येभवा देहमध्ये मध्यदेशे मध्यमाकर्णिकागुलिः राकारजस्वलाचापीति हेमः ॥ अनामिका ननामग्रहणयोग्यम-

पंचशारवाशयः पाणिस्तर्जनी स्यात्प्रदेशनी ८१ अंगुल्यः करशारवाः स्युः पुंस्यंगुष्ठः प्रदेशिनी मध्यमानामिकाचापिकनिष्ठाचेति ताः क्रमा-
 त् ८२ पुनर्भवः कररुहो नरवोऽस्त्री नरवरोस्त्रियां प्रादेशतालगोकर्णस्तर्जन्यादियुतेतते ८३ स्या ब्रह्मणो नयाशिरश्छेदनात् अतएवास्यां
 वित्रीक्रियते ॥ कनिष्ठिका अत्यल्पा कनिष्ठोल्लेखे युजेयूनि कनिष्ठात्वतिमांगुलाविति हेमचन्द्र क्रमेण ऐकैकं ॥ पुनर्भवः पुनर्भवति पुनर्भवइति वा पाठः ॥ कररुहः करे रोहति ॥ न-
 रवमस्य यद्वा नरवति नरवत्येते वा ॥ नरवीस्त्री क्लीबयोः शक्तौ नरवरे पुनर्पुंसक नरवरः नरवराति नरवरं त्रिष्वित्यमरमाला चत्वारिनरवस्य ॥ तर्जनी युते गुष्ठे तते वि-
 स्तृते प्रादेश स्यात् प्रदिश्यते दिशः अतिसर्जने तत्रेत्यं प्रादेशो देशमात्रं च तर्जन्यंगुष्ठसमिते एव च मध्यमा युते गुष्ठं विस्तृते तालः स्यात् तलत्यत्र तलप्रतिष्ठायां तत्र तालः
 करतले गुष्ठगध्यगाभ्यामसमिते गीतकालक्रियामानेकरस्फालेद्रुमांतरे ॥ अनामिका युते गुष्ठे तते गोकर्णः गोः कर्ण इव गोकर्णोऽश्वतरेऽपि स्यान्मृगसर्पगणांतरे अंगुष्ठानामि-
 कोन्मानगोकर्णी मूर्ध्विकोषधौ ॥ इत्येवं तर्जन्यादिसहिते विस्तृते गुष्ठे क्रमेण ऐकैकं ज्ञेयं ८३

कनिष्ठयासद्वितेगुष्ठेवितस्ति वितस्यति वितस्यतवा नास्त्रउपक्षये ॥ द्वादशागुल द्वादशागुलय प्रमाणमस्य प्रमाणे इति मात्रच् दिगोर्भित्यभितिलुक् तत्पुरुषस्य ॥
 रित्यच् द्वे माहचर्यादितिस्ति पुमान्स्त्रियामिति सुभूति ॥ चपेट चपति चपसात्त्रने एतति स्तगती चपश्चासाकिश्च चर्पट इत्यन्यत्र चर्पट स्फारविपुले चपेटे चर्पटेपि नेति
 मैदिनी विश्वप्रकाशौ ॥ प्रतल प्रतलनि तलप्रतिष्ठाया तलस्वरूपाधरयो स्वद्वसुष्टिचपेटयोरिति विश्व प्रतल पातालभेदे 'पातालभेदे प्रतल इति पाठश्छदोयोग्य' त-
 तागुलिकरपुमान् ॥ प्रहस्त प्रसृतोहस्त त्रीणि विस्तृतागुलोपाणौ ८४ वामदक्षिणौ द्वौ प्रतलो प्रतने विस्तृते तलेऽव सहती मीलितोस्त चेत् संहतल स्यात् सहतसघट्टाति
 सिहतल इति पाठांतर तत्र सिहस्येव तलमत्र सहतल प्रतलश्चेति नामद्वयवा तत्र सहतल प्रतलावित्यविसर्गपाठ ॥ निकुञ्ज नितराकुञ्ज पाणिश्चेत् प्रसृति स्यात् प्रसृत इत्यर्थ

अगुष्ठे सकनिष्ठे स्याद्वितस्ति द्वादशागुल पाणौ चपेट प्रतल प्रहस्ता विस्तृतागुलो ८४ द्वौ सहती सहतल प्रतलो वामदक्षिणौ पाणिर्निकु
 ञ्ज प्रसृतिस्तौ युतावजलि पुमान् ८५ प्रकोष्ठे विस्तृतकरे हस्तौ मुष्ट्या तु कदया सरति स्यादरत्नस्ति निष्कनिष्ठेन मुष्टिना ८६ पाठ तत्र प्र

हृष्टसूतमस्य प्रसृत सप्रसारे स्यात् विनीते वेगिते त्रिषु अर्धाजलो तु पुल्लिङ्गो जघाया प्रसृता मने निमैदिनी कोशात् एक ॥ द्वौ द्वौ प्रसृती सहती चेदजलिरित्येकपुंसि अज्यते
 नेन अनूव्यक्तादौ अजलिस्तु पुमान् हस्तसपुटे बुद्धवेऽपि च ८५ विस्तृतकरे विस्तृत करोयत्र ॥ प्रकोष्ठे कूर्परधोभागे हस्त इति प्रोक्तनाम हसति हस्यते वानेन हसहसने
 हस्त करे करि करे प्रकोष्ठे सकरेपि च ऋक्षे इत्युक्त ॥ अथ चतुर्विंशत्यगुलपरितो ज्ञेय सतु बद्ध्या मुष्ट्या युक्तश्चेत् गतिरित्येक मुष्यते नया मुषस्तेये यद्वा मुष्णाति ऋच्छ-
 ति अर्थते नेनवा रत्न्यरत्नीस्त्रियौ बद्धमुष्टिततागुली इत्यमरमाला ॥ निष्कनिष्ठेन निर्गता कनिष्ठायश्चात्तेन मुष्टिनोपलक्षितो हस्त अरत्निरित्येक ॥ सरति स्त्रियापुंसि
 च नारत्नि-कफणो हस्ते प्रकोष्ठे विततागुलाविति रुद्रविश्वप्रकाशौ ॥ मुष्ट्या मुष्टिनेति निर्देशेन मुष्टिर्द्वयोरिति ज्ञातव्य ८६

तिर्यक्ततयोः विस्तृतयोः करसहितयोर्बाह्वोरंतरं व्यामः विशेषेण अभ्यतेऽनेन अमगतौ एकं ऊर्ध्वविस्तृतदोष्पाणि नृमानेदोषोच्चपाणीच तत् ऊर्ध्वविस्तृतदोष्पाणियनसना
दृशोनातस्थयन्मानंतत्र पौरुषमित्येकं पुरुषः प्रमाणमस्य त्रिषु पौरुषो नद पौरुषी नदी पौरुषसरः ८७ कंठ कणति कणशब्दे यद्वा कंठने कठिशाके कंठोगले सन्निधाने ध्वानौ
मदनपादपेदतिविश्वः समीपगलशब्देषु त्रिषु कंठविदुर्बुधा इति शाश्वतः ॥ गल गलति गलअदने गलः ठके सर्जरसे इत्युक्तत्वात् द्वे ग्रीवाग्रभागांस्त्य गोकनली गोकटी इति
रव्यातस्य ॥ ग्रीवा गीर्यतेऽनया निपातनात् साधुः ॥ शिरोधिः शिरोधीयतेऽस्यां कर्मण्यधिकरणे चेति किः ॥ कंधरा कंधारोधारयति इत्याद्यूत्वं कंधरोवारिवाहे स्याद्ग्रीवा
यां कंधरामता त्रीणि मान इति रव्यातस्य शिरोधिरपिरूरी सा ग्रीवा ॥ त्रिरेखा तिस्रो रेखा यस्यां कंबुग्रीवा स्यात् एकं कंबुरिव शंख इव ग्रीवा ॥ अवटुः अवटलति ट

व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरं ऊर्ध्वविस्तृतदोष्पाणि नृमाने पौरुषं त्रिषु ८७ कंठोगलोद्य ग्रीवायां शिरोधिः कंधरेत्यपि कंबुग्रीवा
त्रिरेखा साऽवटुर्घाटा रुकाटिका ८८ वक्त्रास्ये वदनं तु डमाननं वदनं मुखं लवैकूच्ये इत्याद्यूत्वं ॥ घाटा घाटयति घाट्यते वा घटसघाते ॥ रुकाटिका रुकं कं
ठमरति अटगतौ त्रीणि ग्रीवाशिर संघेऽपश्चाद्भागस्य ग्रीवाया मुन्तत भागस्य घाटी इति रव्यातस्येति केचित् तत्रावटु पुमान् ८८ वक्त्रं उच्यतेऽनेन वक्त्रभाषणे वक्त्रमास्ये छद-
सीति हेमचंद्रः ॥ आस्यं आस्यंदते अम्लादिना प्रस्रवति अस्पृश्यते वा अन्नादिना द्रवीक्रियते स्पंदू प्रस्रवणे अन्येष्वप्यपीति डः यद्वा अस्पृश्यते वर्णयित्वा अस्पृश्यते प्रासोक्तस्मिन् अ-
सुक्षेपणे बाहुलकात्करणोधिकरणेभ्यत् मुखं मुखान्तरालं च द्वयमास्यमितीरितं इति शाश्वत आस्यं मुखे च तन्माध्यस्तद्भवे च स्त्रियां स्थितौ ॥ वदनं वदत्यनेन वदव्यक्ताया वाचि
॥ तुड तुडति तुडितोडने ॥ आननं आननं त्यनेन अनप्राणने ॥ लपन लप्यतेऽनेन लपव्यक्तायां वाचि ॥ मुखं स्वन्यतेऽनेन स्वनु अवधारणे डित् स्वनेर्मुट् चोदान्त इत्यच् धा
नोर्मुडागमः मुखमुपाये प्रारंभे प्रेष्ठे निःसरणास्ययोरिति हेमः सप्तमुखस्य ॥

ग घ्राण घ्रायतेनेन घ्राणधोपादाने घ्राणक्लीवनासिकायाघ्रातेस्याहान्मल्लिगक घ्राणगधवहानासानसानस्याचनानामिकेति साहसाक ॥ गधवहा वहति वहप्राणन ग
 धस्यवहा म्याह्वहानासायापुल्लिगेमातरिष्वनि ॥ घोणा घोणति अनया घुणाम्रमणे ॥ नासा नासतेनया णास्त्वंशब्दे नासातुनासिकायानदारोर्ध्वरारुणिस्त्रिया ॥ ना
 सा नम्यत्यपि ॥ नासिका नासेर्षुल् कुल्यागधवहायोणाघ्राणनासाचनानामिकेनिकात्य पचनासिकाया ८९ ओष्ठ उष्यते उष्णाहारेण उषदाहे ॥ अधर नध्रियते ध
 इ अनवस्याने अधरस्तुपुमानोष्ठेहीनेचोर्ध्वेचिवाच्यवत् ॥ रदनच्छद रदनाच्छाद्यतेऽनेन छदसवरणे पुसिसज्ञायामिति य छादेधेइतिह्रस्व ॥ दशनवास दशनानावास
 सौवावरकत्वात् चत्वारिओष्ठस्य ॥ ओष्ठाभ्यासहिनावधरौ केचिदुपरिवर्त्येष्ट अधोवर्त्यधरइतिमन्वते तदमुक्त अधराष्ट विवोष्ठीत्यादिप्रयोगदर्शनात् ॥ विबुक् चीव्य

क्लीवेघ्राणगधवहायोणानासातुनासिका ८९ ओष्ठाधरौतुरदनच्छदोदशनवाससी अधस्ताच्चिबुकगडौकपोलौतत्पराहस्तु ९० रदना
 दशनादतारदास्तास्तुतुकाकुद व्यति चीव्यतेवा चीवृआदानसवरणयो चिनोतिशोभावा चिबु स्याच्चिबुकंतथेतिनिगम गकअधस्तादधराधोभागे ॥ गड गंडति
 गाडिवदनेकदेशे गड स्यात्पुषिरवङ्गिनि ॥ कपोल कपुते कपिचल्ने कप्तस्वपोलतिवा ॥ पुलमहत्वे द्वेकपोलस्य गालइतिस्व्यातस्य ॥ तत्रापि नेत्रकपोलमध्यदेशोगडइति
 ग्रथात्तर ॥ तत्परा नाभ्याकपोलाभ्यापरान्चिबुकस्याधोहनुरित्येक हनि हनुर्हृद्विलासित्याचुत्यारभोगदेस्त्रिया हनु घुस्यपि प्रायस्त्री ९० रदन रद्यते दश्यतेचाने
 न रदविलेखने दशदशने दाम्यति दस्तुउपशमे दतोद्विकटकेकुजेदशनेथोषधीस्त्रिया ॥ रद गदति चत्वारिरदनस्य ॥ ताल तालयति तलप्रतिष्ठाया ॥ काकुद ककुर्जि
 क्काउद्यतेनुद्यतेवास्मिन् अनेकार्थत्वाद्दिरुत्क्षपणोवर्तते यन्नर्थक पृषोदरादि ईषन्कवतेवा कुड्शब्दे यद्वा निश्चेषुककुदशिर ककुदेभाव तत्रभावइत्यण् द्वेतालुन

रसज्ञा रसजानाति ज्ञा अवबोधने ॥ रसना रसयति रस आस्वादने यद्वा रसयत्यनया रसति रसशब्दे बहुलमन्यत्रापीतियुच् तालव्या अपि दंत्यादेश्वेत्यादौ जिह्वा
यां रसना तथेत्युक्ते रसनाशब्दोदत्यतालव्यमध्य रसनमिति क्लीबमपि रसनस्वेदने ध्वनौ जिह्वायां तु न पुंसि स्यादिति मेदिनी ॥ रसनतु ध्वनौ स्वादे रसज्ञा रास्त्रयो-स्त्रिया
मिति रभसश्च ॥ जिह्वा लेटिलिहंत्यनयावा लिह आस्वादने औणादिक. त्रीणि जिह्वायाः ॥ ओष्ठ द्वयस्य स व्यापस व्यो प्रांतौ सृक्किणी स्यातां सृजति लालादि प्रांतावो
ष्ठस्य सृक्किणीति क्लीबकांडेऽमरदत्तः इव तस्य स्त्रियामेकवचन नांतस्य क्लीबे वा द्विवचनमेतत् सृक्कि इति इदं तस्य क्लीबे द्विवचनवा सृक्किण्यां सृक्कि सृक्कचेति शब्दभेदात्
सृक्केति नांतस्य क्लीबे सृक्किणीति पाठः कवयुक्तमिति मते तु यथा सृक्किणी स्त्रियां सृक्किनांतमिदं तच्च सृक्केति नांतं सृक्कसृक्कमदंतं चेन्न्यत्र एकमोष्ठांतयोः ९१ ललाटं ल-

रसज्ञा रसना जिह्वा प्रांतावोष्ठस्य सृक्किणी ९१ ललाटमलिकंगोधिरूर्ध्वे दृग्ग्यां भ्रुवोस्त्रियो कूर्चमस्त्री भ्रुवोर्मध्यंतराक्षणाः कनीनिका

९२ ललं ललईप्सायां लडविलासेवा डल्योरेकत्वं ललं विलासमीप्सांवा अरति अलगतौ ललतिवा अलिकं अलति अल्पतेवा अलभूषणादौ अलीकमहिनेपी
निकात्य. अलीकं ह्रस्वमध्यमिति राजदेव ॥ गोधि गुध्यते गुधपरिवेष्टने गावौ नेत्रे धीयते यस्मिन् पुंस्यप्ययं गोधिभालौ महाशरव इति त्रिकांडशेषात् त्रीणि भालप
दृश्य ॥ दृग्ग्यां ऊर्ध्वे उपरितनौ भ्रुवौ एकं भ्रुमिति भ्रुमुचलने यद्वा भ्राम्यति एकं नेत्रोपरि भागस्थरोमराशो ॥ भ्रुवोर्मध्ये कूर्च इत्येक कुरति कुर्यतेवा कुरशब्दे कूर्चम
स्त्री भ्रुवोर्मध्ये कस्थनश्मश्रुकैतवे अक्षणाः कनीनिका मध्यगतकृष्णामंडलं तारकेत्युच्यते एक तारयति तृप्पुवनादौ तारकोदेत्याभात्कर्णधारयोर्न द्वयोर्दृशि ॥ कनीनिका
॥ ते कनीदीप्तौ कनीनिकायामृक्षे च पुमान्त्रातरितु त्रिषु कनीनिका तारकेक्षणा स्यात्कनिष्ठांगुलावपीत्युक्तत्वात् ९२

लोचन लोच्यतेनेन ॥ नयन नीयतेनेन षोडशपणे नेत्रमथिगुणैवस्त्रमदेसूलेहुमस्यच रथेचक्षुधिनद्याचरथनाभ्याचयाधिति ॥ नेत्र ॥ ईक्ष्ण ईक्षतेनेन ईक्षदर्शने ईक्ष-
णदर्शनिदृशीतिहेम ॥ चक्ष चक्षे चक्षतेनेनवा ॥ अक्षि अक्षुतेनेन अक्षूच्यामौ यद्वा अक्षति अक्षूच्यामौ ॥ दृक् पश्यति दृशिदृग्नेक्षणे यद्वा दृश्यतेनया सपदादि
॥ दृष्टि दृष्टिर्ज्ञानेक्षिणदर्शनेइतिहेमचद्र अक्षुनेत्रस्य ॥ अक्षु अस्यति अक्षुतेवा ॥ नेत्राबु नेत्रयो अबु ॥ गदन रुद्यत रुदिरुमश्रुविमोचने ॥ अस्त्र अस्त्र को-
णैकनेषुसिद्धीवमश्रुणिशोणिते दतमध्य अत्यतालव्यमध्य अस्त्रमदनदत्यमध्य तालव्यमपि यचनेत्रोदकस्य ९३ नत्रयोरतो अपागोस्त एक अपागतिअगिगता
अपहृष्टानि अगान्यस्माद्वा अपागस्त्वगहीनेस्यान्नेत्रातेतिलकेपिनेनिविश्व ॥ अपागदर्शनिकटाक्ष स्यात् अपागनदर्शनव तावतिशयितौअक्षिणीयत्र कठग

लोचननयननेत्रमीक्षणचक्षुरक्षिणी दृग्दृष्टीचासुनेत्रावुरोदनचास्त्रमस्त्रच ९३ अपागौनेत्रयोरतोकटाक्षोऽपागदर्शन कर्णशब्द
ग्रहोऽत्रश्रुति स्त्रीश्रवणश्रव ९४ उत्तमागशिर शीर्षमूर्धानामस्तकोऽस्त्रिया उअक्षतिवा अक्षूच्यामौ कर्मण्यण् एक ॥ कर्ण कीर्यते श
ब्दग्रहणायक्षिप्यते यद्वा कीर्यते शब्दोस्मिन् किरतिशरीरेसुखवा कृनिक्षेपे औणादिक यद्वा कर्णयति कर्णप्रेदने दत्त कर्ण पृथास्त्रजन्म्येष्टेसुवर्णालौश्रुतावपि ॥
शब्दग्रह शब्दोऽक्षतेनेन करणेअप् ॥ श्रोत्र श्रूयतेऽनेन श्रुश्रवणे ॥ श्रुति श्रूयतेऽनया स्त्रियाक्तिन् ॥ श्रवण श्रवणतुश्रुतोकर्णेनक्षत्रननसुसक ॥ श्रव घट् कर्णस्य ९४
उत्तमाग उत्तमन्तदगच्च सन्महदितिसमास ॥ शिर श्रीयतेउष्णीषादिना नयते स्वागेशिर किञ्चेत्यसुन् शिर प्रधानेमेनाग्रशिरवरमस्तर्वापिनेत्युज्जत्वात् ॥ शीर्ष कुम्भ
रशीर्षयोर्णिविरितिज्ञापकात् शिर शब्दस्यशीर्षदिश ॥ मूर्धा सुत्पत्यस्मिन्नाहतेवासुहवैचित्ये ॥ मस्तक मस्यतेस्य ममोपरिणामे परिमाणेवाक्तेस्वार्थेक नापुसिपच
शिरसः।

ति

चिकुरः चीति अव्यक्तं कुरति कुरशब्दे चिकूर इत्यपि कुंतलामूर्धजास्त्वस्माश्चिकूराश्चिकुरा कंचा इति दुर्गः ॥ कुतल कुंतकुनाग्राकारं लाति कुतलश्च बकेवालेयवेनाभूभि-
 नीवृति इत्युक्तत्वात् ॥ बालः बलति बलप्राणने बल्यतेऽवरुध्यते वा चालोना कुंतलेऽश्वस्य गजस्यापि च बालधौ वाच्यलिगोभवेदस्तेहीबरे सुनपुसकं अलंकारांतरे
 मेध्येवालीवालात्रुटौ स्त्रिया मिति विश्वप्रकाशः ॥ कचः कच्यते कचबंधने कचत्वात्मानं वा कचः शष्कव्रणो केशो बंधे पुत्रे च गीष्यते इत्युक्तत्वात् ॥ कचाकरेण वामिति हे-
 मः ॥ केशः क्लिश्यते क्लिशबंधने क्लिशा उपतापे वा क्लिश्नाति वा क्लिशा विबाधायां केशिरसि शेते वा कस्य शिरस ईशो वा केश स्यात्पुंसिवरुणे हीबरे कुतलेऽपि चेत्युक्तत्वा-
 त् ॥ शिरोरुहः शिरसि रोहति षट्केशस्य ९५ केशिकं केशानां समूहः ॥ एवमपि केश्य इति हं तहंदे तेषां दंतस्मिन् ॥ अलकाः अलंति अल्यंते वा अलभूषणादौ

चिकुरः कुंतलो बालः कचः केशः शिरोरुहः ९५ तहंदे केशिकं केश्यमलकाश्चूर्णकुंतलाः तेललाटे भ्रमरकाः काकपक्षः शिरवं
 डकः ९६ कवरी केशवेशोऽथ धम्मिल्लः सयताः कचाः अलका कुबेरपुर्या म स्त्रियां चूर्णकुंतले इत्युक्तत्वात् ॥ चूर्णकुंतलाः चूर्णस्य कर्चुरादिस्तो-
 दस्य कुंतलाः द्वे कुटिलकेशानां ते अलकाः ललाटे भ्रमरकाः स्यु भ्रमरा इव भ्राम्यंति वा अथ भ्रमरको भ्रमगे गौरिके चूर्णकुंतले एकः ॥ काकपक्षः काकस्य पक्ष इव
 शिरवंडकः शिरवाया अंड इव शिरवांडकः शिरवांडिका विति वाचस्पतिस्तु भूती शिरवांडो बर्हचूडयोरिति मेदिन्या द्वे कुमारचूडायाः ९६ कवरी कूयते कुड् शब्दे
 न शिरोवृणोत्याच्छादयति कवरं लवणाम्लयोः इत्युक्तः कवरी केशा विन्यासशाक्योरिति हेमः ॥ केशवेशः केशानां वेश मार्जनाबंधविशेष द्वे केशाबंधरचनाया क-
 वरीरुत्री ॥ सयताः मौक्तिकदामादिबद्धाः कचाः केशसमूहो धम्मिल्लः स्यात् एकं धमति धमध्याने सौत्र मिलति मिलसंगगे धमचासौमिल्लश्च तु न लारति रन्यातस्य ॥

लोचन लोच्यतेनेन ॥ वयन नीयतेनेन णोत्रप्रापणे नेत्रमधिगुणेवरूपभेदेमूलेहुमस्यच रथचक्षुधिनद्याचरयनाभ्याचयापिति ॥ नेत्र ॥ ईक्षण ईक्षतेनेन ईक्षदर्शने ईक्ष-
णदर्शनेदृशीतिहेम ॥ चक्ष चक्षे चक्षतेनेनवा ॥ अक्षि अक्षुतेनेन अक्षूच्यामौ यद्वा अक्षति अक्षूच्यामौ ॥ दृक् पश्यति दृशिर्ग्रेक्षणे यद्वा दृश्यतेनया सपदादि
॥ दृष्टि दृष्टिज्ञानेक्षिणदर्शनेदतिहेमचद्र अष्टनेत्रस्य ॥ अस्तु अस्यति अक्षुतेवा ॥ नेत्राबु नेत्रयो अबु ॥ गदन रुद्यत रुदिरअश्रुविमोचने ॥ अस्त्र अस्त्र को-
णेकत्वेपुसिक्काचमश्रुणिशोणिते दतमध्य अत्यतालव्यमध्य अस्त्रमदनदत्यमध्य तालव्यमपि पचनेत्रोदकस्य ९३ ननयोरतो अपागौस्त एक अपागति अगिगतौ
अपहृष्टानि अगाज्यस्याद्वा अपागस्त्वगहीनेस्यानेत्रातेतिलकेपिचनिविश्व ॥ अपागदर्शनकटाक्ष-स्यात् अपागेनदर्शनकटावतिशयितौअक्षिणीयत्र कटग

लोचननयननेत्रमीक्षणचक्षुरक्षिणी दृग्दृष्टीचासुनेत्राबुरोदनचास्त्रमस्त्रच ९३ अपागौनेत्रयोरतोकटाक्षोऽपागदर्शन कर्णशब्द
ग्रहीश्रोत्रश्रुति रूत्रीश्रवणश्रव ९४ उत्तमार्गशिर शीर्षमूर्धानामस्तकोऽस्त्रिया उअक्षतिवा अक्षूच्यामौ कर्मण्यण् एक ॥ कर्ण कीर्यतेश
ब्दग्रहणायक्षिप्यते यद्वा कीर्यतेशब्दोस्मिन् किरतिशरीरेसुरववा कृविसेपे औणादिक यद्वा कर्णयति कर्णभेदनेदत कर्ण पृथास्त्रन्येष्टेसुवर्णालीश्रुतावपि ॥
शब्दग्रह शब्दोदृढ्यतेनेन करणेअप् ॥ श्रोत्र श्रूयतेऽनेन श्रुश्रवणे ॥ श्रुति श्रूयतेऽनया स्त्रियाक्तिन् ॥ श्रवण श्रवणतुश्रुतोकणेनक्षत्रननपुसक ॥ श्रव षट् कर्णस्य ९४
उत्तमार्ग उत्तमचतदराच सन्महदितिसमास ॥ शिर श्रीयतेउष्णीषादिना नयते स्वागेशिर किञ्चेत्यसुन् शिर प्रधानमेनाग्रशिरवरमस्तकपिनेष्ट्युक्तत्वात् ॥ शीर्षकुम्भ
रशीर्षयोर्णिनिरितिज्ञापकात् शिर शब्दस्यशीर्षदेश ॥ मूर्धा मुत्पत्यस्मिन्नाहतेवासुहृवैचित्ये ॥ मस्तक मस्यतेस्म ममोपरिणामे परिमाणेवाक्तेस्वार्थेक नापुसिपच
शिरसः।

चिकुरः चीति अव्यक्तं कुरति कुरशब्दे चिकुर इत्यपि कुंतलामूर्धजास्त्वस्माश्चिगूराश्चिकुराः कंचा इति दुर्गः ॥ कुतल कुतकुताग्राकारत्वाति कुतलश्च बकेवालेयवेनाभूमि-
 नीहति इत्युक्तत्वात् ॥ बालः बलति बलप्राणने बल्यतेऽवरुध्यते वा बालो नाकुतलेऽश्वस्य गजस्यापि च बालधौ वाञ्छालिगोभवेदज्ञेहीनैरेषु न पुंसकं अलंकारांतरे
 मेध्ये बाली बालात्रुतौ स्त्रिया मिति विश्वप्रकाशः ॥ कचः कच्यते कचबधने कचत्यात्मानं वा कचः शब्दब्रणो केशो बंधे पुत्रे च गीष्यते इत्युक्तत्वात् ॥ कचाकरेण वा मिति हे-
 मः ॥ केशः क्लिश्यते क्लिशबंधने क्लिशउपतापे वा क्लिश्नाति वा क्लिशविबाधाया केशिरसि शेते वा कस्य शिरस ईशो वा केशः स्यात्सुमिव कणे हीबेरे कुतलेऽपि चेत्युक्तत्वा-
 त् ॥ शिरोरुहः शिरसि रोहति घट् केशस्य ९५ केशिकं केशानां समूहः ॥ एवमपि केशः इति ह तद्वदे तेषां दंतस्मिन् ॥ अलकाः अलंति अव्यते वा अलभूषणादौ

चिकुरः कुंतलो बालः कचः केशः शिरोरुहः ९५ तद्वदे केशिकं केशयमलकाश्चूर्णकुंतलाः तेललाटेऽत्र मरकाः काकपक्षः शिरवं

उकः ९६ कबरी केशवेशोऽथ धम्मिल्लः संयताः कचाः अलका कुबेरपुर्या ग स्त्रिया चूर्णकुतले इत्युक्तत्वात् ॥ चूर्णकुंतलाः चूर्णस्य कर्चूरादिस्तो-
 दस्य कुंतलाः हे कुटिलकेशानां ते अलकाः ललाटेऽत्र मरकाः स्युः अत्र मर इव अत्राम्यंति वा अथ अत्र मरकोऽप्युगैरि के चूर्णकुंतले एकः ॥ काकपक्षः काकस्य पक्ष इव
 ॥ शिरवं उकः शिरवाया अंड इव शिरवा उकः शिरवंडिका विति वाचस्पतिस्फभूती शिरवंडो बर्हचूडयोरिति मेदिन्या हे कुमारचूडायाः ९६ कबरी कूयते कुड् शब्दे
 कं शिरो वृणोत्याच्छादयति कबरं लवणाम्लयोऽइत्युक्तः ॥ कबरी केशविन्यासशक्योरिति हेमः ॥ केशवेशः केशानां वेशः मार्जनाबंधविगोष हे केशबधरचनाया क-
 षरी स्त्री ॥ संयताः मौक्तिकदामादिबद्धाः कचाः केशसमूहो धम्मिल्लः स्यात् एकं धमति धमध्याने सौत्र मिलति मिलजंगमे धमचासौ मिल्य तु चटारि रव्यातस्य ॥

शिरसा शत शिरसाशिरसावर्हिचूडाच्छागलिक्यग्रमात्रके चूडामात्रेशिफायाचज्वालायाप्रपदोपिच॥ चूडा चूड्यते चूडसमुच्छ्राय चूडाशिखाग्रधारित्युक्तत्वात् बाहुभू-
 पावलययाप्येतिहेम ॥ केशपाशी केशानापाश गौरादि त्रीणिशिरोमध्यस्थचूडाया॥ सटा सरति पटुप्रवयवे सटाजराकसग्यो कारीरस्तसराजटेतिगणस॥
 जरा जायते जयतेवा जनेष्टनलोपश्च यद्वा जरति जटसघाते जटालग्रकन्धेमूलेमास्यापूक्षे पुनर्जरीहेमतिन शिरसाया ९७ वेणि वणति वेणीसेतुप्रवाहयोरि-
 त्युक्तत्वात् वेणीत्यपि॥ प्रवेणी प्रवेणीरुन्नीकुधावेण्योरिनिमेदिनी प्रवेणिरित्यपि हे सर्पाकाररचितकेशवेशस्य॥ शीर्षण्य शिरसिभव शिरस्य पूर्ववत् द्विविधे

शिरसाचूडाकेशपाशीव्रतिनस्तसराजरा ९७ वेणि प्रवेणी शीर्षण्यशिरस्योविशदेकचे पा
 श पक्षश्चहस्तश्चकलापार्थी कचात्परे ९८ तनूरुहरोमलोमतहृद्दोश्मश्चपुसुरवे

कचे कचादित्यर्थप्रधानोनिर्देश तेनकचपर्यायात्परे॥ पाश पाशयते पाशबधने पाशास्तमृगपशवादिवधने॥ पक्ष पक्षयते पक्षपरिग्रहे पक्षामासार्धकेगे-
 हपार्श्वसाध्यविशेषयो केशादे परनोददेखलेसरिवसहाययो हस्त हसति हस्यतेवा हसेहसने हस्त करेकरिकरेसप्रकोष्ठकरेपिच इतित्रय कलापार्थी कलापो
 थोयिषा केशसमूहवाचिनइत्यर्थ यथाकचपाश केशपाश केशपक्ष कुतलहस्त ९८ तनूरुह तन्वारोहति मूलविभुजादि तनूरुहतुलोभिभ्यात्पत्रेचननपु
 सकमितिविश्व ॥ राम रोहति यद्वा रूयते रुशब्देरुद्धगती भाषणेवा॥ लोमपूर्ववत् लत्वविकल्पात् त्रीणिराम्णो ॥ पुसुरवे पुस सुरवतत्र नहृद्दो तस्यराष्णा व
 हस्तस्यासत्याश्मश्चुत्तेय श्मपुस्वश्चयति श्रिञ्जसेवाया इत्याद्यूत्या एकदादोइतिरव्यानस्य॥

आकल्पः आकल्पनं कृपूसाप्रथ्यं आकल्प्यतेवा आकल्पयतिवा, आकल्पः कल्पनेवेशो इत्युक्तत्वात् ॥ वेष-वेषणं विष्यतेवा विषूच्यामो यञ् वेश इतितालव्यानोः
 पि वेशोवेष्यागृहेगृहे नेपथ्येचेतिमेदिनी ॥ नेपथ्यं नयतेर्विच गुणः नेशब्देनपथ्यशब्देनसमास नेपथ्यंतुप्रसाधने रंगभूमौवेषभेदेइतिहेम- नेपथ्यः स्यादलंकारेरंगज्या
 यांनपुंसकमितिमेदिनीकोशात् ॥ प्रतिकर्म प्रत्यंगंप्रतिख्यातंवाकर्म शाकपार्थिवादिवत् ॥ प्रसाधनं प्रसाध्यतेऽनेनांगं पंचअलंकृतस्यशोभायां प्रतिकर्मादिद्वयमलंक
 रणस्यवा ९९ एतेवक्ष्यमाणारोचिष्णुपर्यंता- दशशब्दास्त्रिषुवाच्यलिङ्गा- ॥ अलंकर्ता अलंकरोति ॥ अलंकरिष्णुः अलंकर्तुंशील्यस्य द्वे अलंकर्तरि ॥ मंडितः मंड्य

अकल्पवेषोनेपथ्यंप्रतिकर्मप्रसाधनं ९९ दशैतेत्रिष्वलंकर्ताः अलंकरिष्णुश्चमंडितः प्रसाधितोऽलंकृतश्चभूषितश्चपरिष्कृतः
 १०० विष्णुः अजिष्णुरोचिष्णुः भूषणं स्यादलंकृत्या अलंकारस्वाप्सरणांपरिष्कारेविभूषणं १०१ मंडनं चाथमुकुटंकिरी
 टं पुनपुंसकं तेस्म मंडिभूषायां ॥ प्रसाधितः प्रसाध्यतेस्म साधसंसिद्धौ ॥ अलंकृतः अलंकृत्यतेस्म ॥ भूषितः भूष्यतेस्म भूषअलंकारे ॥ परि
 ष्कृतः परिष्कृत्यतेस्म पंचअलंकृतस्य १०० विष्णुः विशेषेणभ्राजतेसो ॥ भ्राजिष्णुः भ्राजतेतच्छीलः ॥ रोचिष्णुः रोचतेतच्छीलः त्रयमतिशयेनशोभ
 मानस्य ॥ भूषणं भूष्यतेनेन ॥ अलंकृत्या अलंकृत्यतेऽनया द्वेभूषणक्रियायाः भूषातुस्यादलंकृत्येत्यपिपाठ ॥ अलंकारः अलंकारः कंकणादिभूषमा
 दावितिहेमः ॥ भ्राजणं भ्राज्यतेनेन भृज्भरणे ॥ परिष्कारः परिष्कारइत्यपि ॥ विभूषणं विभूष्यतेऽनेन १०१ मंडनं मंड्यतेऽनेन मंडिभूषायां मंड
 नंतुप्रसाधनइत्युक्तत्वात् पंचालंकारस्य ॥ मुकुटं मंकतेनेन मकिमंडने मुकुटमित्यपि ॥ किरीटं किरतिअनेन कृविक्षेपे तत्रकिरीटं पुंसिक्रीबेच द्वे मुकुटस्य

चूडामणि शिरोरत्नतरलोहारमध्यग १०२ बालपाश्यापारितश्चापत्रपाश्याललाटिका कर्णिकातालपत्रस्याकुडलकर्णवेष्टन
 १०३ ग्रैवेयककठभूषालबनस्याललतिका स्वर्णे प्रालविकाथोर सूत्रिकामोक्तिकै कृता १०४ हारोमुक्तावलीदेवछदोसौशतयष्टि
 का हाकुड कुडाकारलानिवा कुडलकर्णभूषायापाशोपिवलयपित्र ॥ कणवेष्टन कर्णस्यवेष्टन वष्ट्यतेऽनेन वेष्टवेष्टने द्वेकुडलस्य तत्र कर्णिकास्त्रीभिरेवधार्यते
 इदपुरुषैरपि १०३ ग्रैवेयक ग्रीवायाभव ॥ कठभूषा भूष्यते नया भूषअलकारे कठस्यभूषा द्वे ग्रीवाभरणस्य ग्रैवेयग्रीवमित्यन्यत्र ॥ लबन लवते लविअवस्त्रसने ॥ ललति
 का लडयति लडविलासे शतरिडीपि डलयोरेकत्वं ललेत्येव स्वार्थेकनिह्रस्व द्वे आनाभिलबितकठिकाया सैवललतिकास्वर्णे कृताप्रालविकास्यान् एक ॥ सैवललतिका
 मोक्तिकैरचिताचेदुरः सूत्रिकेत्येक १०४ हार मनोह्रियतेनेन ह्रियतेवा यद्वा हारयतिमन हारोमुक्तासरेयुधि ॥ मुक्तावली मुक्तानामावली हारोमुक्तावलीहारइतिरभस
 इमुक्ताहारस्य असौमुक्तावलीशतयष्टिकाचेत् देवछद देवै लयते छदिसवरणे यष्टिहारलताशास्त्रभेदयोरिति विश्व यष्टिर्लतासरःसरिदिति अनेकार्थमाधवी ॥

यष्टिभेदाद्गुच्छादयोहारभेदा स्तु. गुच्छगुच्छार्धगोस्तना तेयथा गुच्छ गुच्छते गुडशब्दे स्याद्गुच्छकस्तस्तबकेहारभेदकलापयोरित्यक्तत्वात् द्वाविंशत्यधिको गुच्छ इत्यर्थः ॥ गुच्छ
 च्छार्ध. गुच्छस्यार्ध. समप्रतिविभागाभावाल्लुंस्त्वचतुर्विंशतियष्टिको गुच्छार्ध इत्यर्थः ॥ गोस्तन. गोस्तन इव चतुस्त्रिंशल्लतोहारश्चतुःसरिच्चगोस्तन. चतुर्यष्टिको गोस्तन इत्यर्थः गुत्सा
 गुत्सार्धगोस्तना इत्यपि पाठः १०५ द्वादशयष्टिकोऽर्धहार अर्धेन एकदेशेन कृतोहार शाकपार्थिवादि विंशतियष्टिको माणवक. माणवक इव बाल इव माणवको हारभेदे बाले कुपु
 रुषे बलावित्यक्तत्वात् ॥ एकयष्टिका एकावली स्यात् एकाचासावावलिश्च सैव एकावल्येव समविंशतिमौक्तिके कृतानक्षत्रमाला स्यात् नक्षत्राणामालेव एकैकं १०६ आ

हारभेदायष्टिभेदाद्गुच्छगुच्छार्धगोस्तनाः १०५ अर्धहारो माणवक एकावल्येकयष्टिका सैव नक्षत्रमाला स्यात्सप्तविंशति
 मौक्तिकैः १०६ आवापकः पारिहार्यः कटको वलयोस्त्रियां केयूरमंगदंतुल्ये अंगुलीयकमूर्मिका १०७ साक्षरांगुलिमुद्रा स्यात्

वापक. आउष्यते डुवप् ॥ पारिहार्यः परिह्रिये ऋहलोर्ण्यत् तत स्वार्थेण ॥ कटक. कटति कस्यते वा कटे वर्षाविरणयो कटको स्त्रीनितंबोद्रेर्दन्तिना दन्तमंडले सामुद्रत्वणे
 राजधानी वलययोरपि ॥ वलयः वलति वलसंवरणे वलय कंदरोगेनाकंकणे पुंनपुंसकं चत्वारिप्रकोष्ठाभरणस्य पोची इति रव्यातस्य ॥ केयूर केबाहुशिरसियौति यूमिश्र
 णे ॥ अगद अंगंदयते दायति द्यति वा देङ्पालने दैप्शोधने वा दोअवरखडने वा अगद कपिभेदेनाकेयूरे तु नपुंसक द्वे प्रगडभूषणस्य बाहुवटं बाजुबद इति रव्यातस्य ॥ अंगु
 लीयकं अंगुलौभवं जिह्वामूलांगुले छ ॥ ऊर्मिका ऊर्मिरिव ऊर्मिप्रकाशं कायति वा ऊर्मि स्त्रीपुंसयोर्वीच्याप्रकाशे वेगगंधयोरित्यक्तत्वात् द्वे अंगुल्याभरणस्य आंग
 ठी इति रव्यातस्य १०७ साऊर्मिका अक्षरै रामरुष्णादिभि सहितानेत् अंगुलिमुद्रा अंगुल्यामुदराति मोदते वा मुदहर्षे स्फायितं चेति रक् एकं ॥

ककण कशप्रकणति कणशब्दे ककतेवा ककिलीत्ये असुरान्तेनश्वहलादेरितिमुच ककणकरभूषायासूत्रमडनयोरपि ॥ करभूषण करभूषयति करोभूषयतेः
 नेनवा कूबस्यान्यतनेसूत्रेककणकरभूषणमिति रभस हस्तमडनसूत्रेस्यात्ककणोनाप्रतीसरइतिरत्नकाश काकणइतिरन्यातस्य ॥ मेखला मखगतिनाति
 पृषोदरादि मेखलादिनितवेस्याद्रशनास्वङ्गभेदयोरितिहेम ॥ काची काचते काचिदोषिबधयो काचीस्यान्मेखलादास्मिप्रभेदेनगरस्यच ॥ सप्तकी सपति यष
 समवाये बहुलसप्तभिरनेकाभि किकिणीभिर्वासप्तस्वरान्वा कायति ॥ रशना अश्रुते अश्रून्वासी सघातेच अशभोजने इत्याद्युत्थ रशनापिचजिह्वायामितिवि-
 श्व रसननिस्वनेनादेरसनाकातिजिह्वयोरितिअजयधरणी रसनचापिगस्यायामितिविश्वमकाश एवउत्तर्यउभयचसाधु १०८ सारसन सारसमुत्कृष्टसन

ककणकरभूषण स्त्रीकल्यामेखलाकाचीसप्तकीरशानातथा १०८ कूबेसारसनचायपुस्कल्याश्रुखलत्रिषु पादाग

दतुलाकोटिमंजीरोनूपुरोऽस्त्रिया १०९ मस्य वनषणसप्तजो पंचस्त्रीकटिभूषणस्य दाब कवरपटाइतिरन्यातस्य एकयष्टिर्भवेत्काचीमे
 लात्वष्टयष्टिका रसनाषोडशज्ञेयाकलाप पंचविशकरतिभेदास्त्वहनविवक्षिता श्रुखलमित्येक शृंगे खलति खल सन्चये श्रुखलीपुश्चलीकान्योर्लोहर
 ज्जैत्रचवधने पुस कटिभूषणस्य कडदोराइतिरन्यातस्य ॥ पादागद पादस्यागदपिव यद्वा पादएवागपादागं द्यतिदायति द्यतवा दोअवरखलने दैपशोधने दे
 दृपालनेवा ॥ तुलाकोटि तुलातुलयावाकोटयति कुटप्रनापनै तुल्यकारकोटिरग्रमस्य तुलाकोटिमनिभेदेबुदेस्यान्नूपुरेपिचेतिहेम तुलाकोटीइत्यपि ॥ मंज
 र मंजति मजिध्वानोसौत्र मजीलइत्यपि ॥ नूपुर णूस्तवनेसपदादि कुक्पुुरति पुरअग्रगमने मंजतिऽस्त्रीसन्नूपुरइतिरभस १०९

हंसकः हंसद्वकायति ॥ पादकटकः पादस्थकटक बलयः षट्कंचूपुरस्य तोरड्या पैजणइतिरव्यातस्य ॥ हंसादिद्वयं पादकटकस्य बाळे इतिरव्यातस्येति मतं तु
लाकोटि स्त्रियां मंजीरः अस्त्रियां ॥ किकिणी किंचिल्लिणं करोति कंकणीति गुरवः कंकगतौ अणतिशकंधादिः यद्वा कस्करवकणति कणशब्दे किकिणिरित्य
कंकणः स्यात्पतिसरः कंकणीक्षद्रघंटिकेति भागुरिः ॥ क्षद्रघंटिका घंटेव यद्वा घंटयति घंटतिवा क्षद्राच्चासौ घंटिका च द्वे घुगुरइतिरव्यातस्य ॥ त्वगादिच
तुष्कं वस्त्रस्य योनिः कारणं कारणचतुष्टयेन कार्यस्य वस्त्रस्य चातुर्विध्यमिति ज्ञेयं ॥ क्षौमादीत्येतद्विनावात्स्य फलादयो निष्प्रमाण्यं तादृशत्रिषु तंत्रकंचचकार

हंसकः पादकटकः किकिणीक्षद्रघंटिका त्वक्फलकृमिरोमाणि वस्त्रयोनिर्दशत्रिषु ११० वाल्कंक्षौमादिफालंतुकार्पासंबादरं
चतत् कौशेयंकृमिकौशोत्थं राकवं मृगरोमजं १११ अनाहतं निष्प्रवाणितंत्रकंचनवांबरं तस्यादुद्रमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयो
र्युगं ११२ देकादशत्रिषु च वक्ष्यमाणदुकूलसाहचर्यात्क्षौमं क्लीबमेव त्रिष्वित्येके ११० क्षौमादि क्षमायाः अतस्याः विकारः आदिशब्दात्शाणमित्या

दि ॥ वाल्कं वाल्कलस्य विकारः वाल्कंज्ञेयं एकं त्वङ्गयस्य ॥ फालं फलस्य विकारः ॥ कार्पासं कार्पास्या विकारः ॥ बादरं बदरायाश्च विकारः त्रीणिकार्पासव
स्त्रस्य ॥ कृमिकौशोत्थं कृमेः कौशः तस्यादुत्थं कौशेयं स्यात् एकं ॥ मृगरोमजं मृगरोम्यं जात वस्त्रं राकवं एकं अत्र मृगशब्देन पशुमात्रं ग्राह्यं तेन कबलाद्य-
प १११ अनाहत न आहत ॥ निष्प्रवाणि निर्गताप्रवाणी तनुवायशालाकाः स्मात् ॥ तंत्रकं तंत्रादचिरापहृतं ॥ नवांबरं नवंचतदंबरं चत्वारिंशदभोगक्षालनरहि-
त वस्त्रस्य ॥ धौतयोर्वस्त्रयोर्युगं यत्तदुद्रमनीयं स्यात् एकं उद्गम्यतेऽभिलष्यते गम्लगतौ युगमित्यविवक्षितं टिप्पणोत्पष्टं ११२

यत्तौतकोशयतत्यत्रोर्ण ध्व्यतेस्य धौतचतकोशयंच पत्रेषुतनोर्णापत्रोर्णस्त्यत्र पत्रोर्णधौतकोशयेपत्रोर्ण शोणकहुमर्तिहेम एक बहुमूल्य यद्वस्त्रादिकंत्यहाधन इत्येक बहुमूल्यमस्य महद्भनमूल्यमस्य त्रिषु ॥ सौम सौमि स्यतेवा वुक्षशब्दे सौमपट्टेदुकूलस्यात् गुरवस्तु सुमायाविकार सौममिति पर्यायातरायाभिधानायपुनरभिहित ॥ दु कूल दुष्टकूलयति कूलआवरणे इगुपधेति कृषोदरादि द्वेपद्वस्त्रस्यपाठावदतिरव्यातस्य ॥ निवीत निवीयतेस्य न्यत्रसवरणे ॥ प्रावृत प्राव्रियतेस्य वत्रवरणे द्वे प्रावृतव स्त्रस्य ११३ वस्त्रस्यद्वगेर्वस्तयो प्रातयोर्दशा स्यु एक वस्यते वसआच्छादने वसस्नेहनाशे वस्तिर्द्वयोर्निरुद्धेनाभ्यधोभूम्निदशासूच दश्यते दशादशाने दशावर्त्या मवम्यायावस्त्रातेभूम्निपुस्त्रियोरिति रभस वस्तयोद्वयोरिति पाठेतु दशा वस्तय द्वे वस्त्रप्रातयो स्त्रियाभूम्निदशा स्त्रीपुंसयोर्बहुत्वेच वस्तय ॥ दीर्घ्य दीर्घस्यभा

पत्रोर्णधौतकोशयबहुमूल्यमहाधन सौमदुकूलस्याहेतुनिवीतप्रावृतत्रिषु ११३ स्त्रियाबहुत्वेवस्त्रस्यदशास्युर्वस्तयोर्द्वया द्वे

र्घ्यमायामआनाह परिणाहोविशालता ११४ पटच्चरजीर्णवस्त्रसमौनक्तककर्पटौ

व आयाम आयम्यतेनेन आयमनवा आयति याप्रा

पणेवा आनद्यतेनेन णहबधने आरोहृति कचित्पाठ तत्र आरुत्यतेनेन आरोहृस्त्ववरोहेचवरयोषित्पुटावपि आरोहृणैर्गजारोहेदीर्घत्वेचसमुच्छ्र ये त्रयंवस्त्रादेर्दे र्घ्यस्य लाबोदतिरव्यातस्य ॥ परिणाहः परिणत्यतेनेन ॥ विशालता विशालस्यभाव द्वे विस्तारस्य रुदीदतिरव्यातस्य ११४ पटच्चर पटते पटगतौ यद्वा पटदित्यव्यक्तशब्दच रति करोति यद्वा पटइवाचरति ॥ जीर्णवस्त्र जीर्णचतद्वस्त्रच द्वे जीर्णवस्त्रस्य ॥ नक्तक नक्तकसस्वभस्मात् कचित्पुक्तक इत्यपि पाठ तत्र लक्ष्यतेस्म लकआर न ॥ कर्पटः किरति कृणातिवा कृविक्षेपे कृहिसायावा करोतिवा कर्चासौपटश्च यद्वा करस्यपट शकधादि द्वे जीर्णवस्त्ररवहस्य फलके छादीदतिरव्यातस्य ॥ गुर वस्तु द्रवद्रव्ययेन पूयते तत्ररूढोयमित्याहु ॥

वस्त्रं वस्यतेनेन वस आच्छादने ॥ आच्छादनं आच्छाद्यतेनेन ॥ वास वस्यतेनेन वसेर्णिदित्यसुन् ॥ चैलं चिल्यतेनेन चिलवसने चैलमित्यपिपाठः चैलोधमेविषु ॥ वसनं वस्यतेनेन वसनंछादनेवस्त्रेनपुंसकतुवसनइतिविश्व ॥ अंशकं अंशकमि-काशते काशदोषो इत्याद्युत्थ अंशकंशकुवस्त्रेस्याहस्त्रमात्रोत्तरीययोरिति रभस- ११५ सुचेलकः शोभनंचेलमेव स्वार्थेकन् ॥ पटः पटति पटगतौ पटविस्तारेवा यद्वा पट्यतेनेन पटभासने पटश्चित्रपटेवस्त्रेस्त्रीप्रियालद्रुमेपुमान् न च पटोस्त्री पटाःस्त्रीकर्पट-शाट-सिचयप्रोतलक्तकाइतिरभस- द्वे शोभनवस्त्रस्य ॥ वराशि- वरंश्रेष्ठंवरणवा श्रुते वरासिरप्यन्यत्र तदाह वरासिः स्यात्वरवद्भवस्त्रे वरासिःस्थूलशाटकइतिदंत्यांतेषुरभसः वराशिर्नेत्यन्वय स्त्रीनाइतिपाठे स्थूलशाटकः शटति शटरुजादौ स्थूलश्चासौ शाटकश्च द्वे स्थूलपटस्य चत्वारणकार्याइ-

वस्त्रमाच्छादनंवासश्चैलंवसनमंशकं ११५ सुचेलकःपटोस्त्रीस्याह्वराशिःस्थूलशाटकः निचोलःप्रच्छदपटःसमोरल्लककंबलो

११६ अंतरीयोपसं व्यानपरिधानान्यधोऽंशके

त्येके ॥ निचोलः निचोत्यते तुलसमुच्छ्राये यद्वा चोड्यते तुडकृतौ डलयेरेकत्वं निचुलोपि निचुलस्त

निचोलेस्याद्विज्जलारव्यमहीरुहइत्युक्तं ॥ निचोलंतुनपुंसकमिति रभसः स्त्रियांनिचोलीत्यपीतिराजदेवः ॥ प्रच्छदपटः प्रच्छदति प्रच्छद्यतेवा छदसंवरणे इत्याद्युत्थं प्रच्छदश्चासौपटश्च द्वे डोलिकाद्यावरणपटस्य स्त्रीपिधानपटस्यबुरकेतिख्यातस्येत्यन्ये येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यतेतस्येतिगुरुचरणाः ॥ रल्लकः रमतइति रचासौलश्च स्वार्थेकन् इत्याद्युत्थं रल्लकःकंबलेस्मृतइत्युक्तं ॥ कबलः कंबति कंब्यतेवा कंबगतौ नागभेदेप्रावरणेवैलक्ष्येकंबलंजलइतिहैम- द्वे कबलस्य ११६ अंतरीयं अंतरेभवं गहादित्वाच्छः ॥ उपसंव्यानं उपसंवीयतेनेन व्येत्रसंवरणे ॥ परिधानं परिधीयते दुधाज्धारणे ॥ अधोऽंशकं अधोदेहभागस्यअंशकं चत्वारिपरिधानवस्त्रस्य ॥

प्रावारः प्रविशतेनेन इतिषञ्च वञ्चरणे लणोतेराच्छादने प्रावरइत्यपि ॥ उरासग उत्तरेऽर्धभागोऽभासज्यते ॥ बृहत्तिका बृहत्त्येव बृहत्या आच्छादनेदतिकन् ११७
 सन्यान सवीयतनन सन्यानछदनेऽशक इतिविश्वमेदिन्यो ॥ उत्तरीय उत्तरस्मिन्नेहभागभव पंचवामस्कधेयद्वार्यतेतस्यउत्तरीयस्य ॥ चोल चोत्यतेनेन सुलसागु
 लाये ॥ कूर्पासक कूर्परिआस्यते अफक्षेपणे आसउपवेशनेवा पृषोदरादि इत्याद्युक्त्य कूर्पासस्त्वर्थचोलकरितिद्वारावली द्वैरुन्नीणोऽन्तनादिपिधायकस्य कञ्चुकीति
 प्रसिद्धस्य ॥ अस्त्रिया ॥ नीशार नितराशीर्येत हिमानिलावत्रातेनवा श्रुदिसाया एक ११८ यहररुन्नीणा अधोरुक्कर्मणकतचडातकस्थात् ॥ अगोरर्ध अधोरुक्कर्मण

द्वौपावारोत्तरासगौसमोबृहत्तिकातथा ११७ सन्यानसुत्तरीयस्याचोल कूर्पासकास्त्रिया नीशार स्यात्पावरणोहिमानिलनि
 वारणो ११८ अधोरुक्कवररुन्नीणास्याचडातकमस्त्रिया स्यान्निष्वाप्रपदीनतत्प्राप्नोत्याप्रपदहियत् ११९ अरुन्नीवितानसुद्धो
 चोदूष्याद्यवररुन्नेशमनि

काशतेउप्रत्यय अधोरुक्क चडाकोपनास्त्रियमतति अधोरुक्कवररुन्नीणावासश्चरातक-स्मृतइतिपुस्कादेबोपालितात् पुसिच
 एकं परकर लहगाइतिरन्यातस्य ॥ यत्आप्रपदप्रपदादा आप्रपदतत्प्राप्नोति वस्त्रादितत् आप्रपदीन यदाप्रपदप्राप्नोतिनदाप्रपदीन त्रिषु एक पाराग्रपर्यंतलबमानव
 रुन्नेस्य ११९ विताननितन्यते वितानोयत्तल्लोचोविस्तारेपुन्नुपसक क्रीववृत्तविशेषेस्यान्निष्ठिगोमदतुच्छया ॥ उल्लोच ऊर्ध्वलोचति लोचुभासने ऊर्ध्वलोच्यतेवा
 लोचुदशनि द्वै आतपाशपनयार्थमुपरिकरस्वचद्रकास्वस्यवाससः चादवाइतिरन्यातस्य सुसिवितान दूष्याद्य दूष्यते दूष्येकत्ये दूष्यंत्रिषुदूषणीयेक्रीववस्त्रेच-
 हे आद्यशब्दात्पटकुटीपटवासादिग्रहण ॥ वस्त्रवेष्मनि वस्त्ररचितगृहेस्यात् वृश्चमपितालव्यमध्यमपि एक डेरा राहुटीइत्यादिकस्यनाम ॥

प्रतिरीरा प्रतिसिनोति प्रतिसीयतेवा धिज्वंधने॥ जवनिका जवत्यस्यां जुःसौत्रोगतौवेगेच अनादेशेकन् यमनिकेतिपाठः तत्रेत्थं यमयति यमउपरमे॥तिरस्क
णीतिरस्करांति तिरस्क्रियतेऽनयावा तिरस्कारिणीइत्यपि त्रीणिब्यवधानपद्ध्या पडदाकनाथइतिरव्यातायाः १२० परिकर्म परिमलवर्जनार्थाक्रिया स्नानोद्धर्तना
दीत्यर्थः प्रतिकर्मतिक्चित्याठः॥अगसस्कारः अगसंस्क्रियतेऽनेन द्वेकुंकुमादिनाशरीरसंस्कारमात्रस्य॥मार्ष्टिः क्तिन॥मार्जनायुन॥मार्जनंशुद्धिकरणेमार्ज-
नामुरजिध्वजावितिहेम॥मृजा अङ्प्रत्ययः त्रीणिप्रोक्षणादिनानिर्मलीकरणस्य॥उद्धर्तन उद्धत्यतेऽनेन वतुवर्तने॥उत्सादनं उत्साद्यतेऽनेन बहुविशारणादौ उ

प्रतिरीराजवनिकास्यातिरस्करिणीचसा १२० परिकर्मांगसंस्कारःस्यान्मार्ष्टिमार्जनामृजा उद्धर्तनेत्सादने द्वेसमे आप्लावआ
प्लवः १२१ स्नानंचर्चातुचार्चिक्यंस्थासकोद्यप्रबोधनं अनुबोधः पत्रलेखापत्रांगुलिरिमेसमे १२२

त्सादनसमुत्तरव्योद्धर्तनोद्वाहनेषुचंतिहेमः द्वेउद्धर्तनद्रव्येणांगनिर्मलीकरणस्य॥आप्लवः विभाषाडि रूपप्लवोरितिघञ् पक्षोअप्॥आप्लवनं पुङ्गुतौ॥आप्लवः १२१
स्नानं णाशौचं त्रीणिस्नानस्य॥चर्चा चर्चनं चर्चाअध्ययने चितीत्यङ् चर्चास्याचर्ममुडायांचिन्तास्थासकयोरपीतिहेम॥चार्चिक्यं चर्चिकेवचार्चिक्यं॥स्थास
कः तिष्ठति घागति निवृत्तौ बाहुलकात्सः स्वार्थेकन् स्थासवः पुंसिचार्चिक्ये जलादेरपिबुद्बुदइतिविश्वः त्रीणिचदनादिनादेहविलेपविशेषस्यउटीइतिरव्यातस्य
॥प्रबोधन उभयत्रभावेचञ्॥अनुबोधः द्वेगतगंधस्य पुनर्गंधव्यक्तीकरणे यथाकस्तूरिकादेर्मद्यादिना॥पत्रेलेखा पत्रकारालेखा शाकपार्थिवार्थि॥पत्रांगु-
लि पत्रार्थेऽंगुलिः उगस्त्रियासमे द्वेकुचगल्लादौरचितस्यकेशरकरत्नर्यादिनातिलकविशेषस्य १२२

१ तमालपत्र तमालपत्रमिव तदाकृतित्वात् तमालपत्रतापिच्छेपत्रकेपिचेतिविश्व ॥ तिलक तिलनि तिहस्मेहने जुदादि तेलतिवा तिलगतौ तिलकोऽवहुमाभिदौ
 पुट्टकेतिलकालके तिलकरुचकेलोम्नीतिहेम ॥ चित्रक चित्रयति चित्रक्रियाया चित्रकरोतिवा चित्रकतिलकेनातुव्याघ्रभृच्चक्षुषादिषु ॥ विशेषक निशिनष्टि
 विष्टुविशेषणेण्वुल् ॥ विशेषकोरुन्नीतिलकेविशेषेनेतरिषु तमालस्तिलकेरवद्भेदनिविश्वान्तमालेऽपि अन्यत्रोक्त ॥ द्वितीय ॥ तिलक ॥ तुरीय ॥ विशेषकमितिच
 देनस्त्रिया ॥ किन्तुपुनपुसकयो चत्वारिललाटेकस्तूर्यादिनारुततिलकस्य ॥ अथ कुकुम कुम् कुमितिशब्दोस्तिवाच्यत्वेनास्य अर्थाद्यन् यद्वा कुक्यत कुकजा
 दाने बाहुलकादुमक् आछीत्यत्रनुमितियोगविभागालुम् ॥ काश्मीरजन्मा काश्मीरेजन्मास्य काश्मीरकुकुमेपिस्यादृकपुष्करमूलयो काश्मीरजवन्तिशिरववा

तमालपत्रतिलकचित्रकाणिविशेषक द्वितीयचतुरेयचनस्त्रियामथकुकुम् १२३ काश्मीरजन्माग्निशिरववरबाल्हीकपीतने रक्त
 सकोचपिशनेधीरलोहितचदन १२४ ब्हीकपीतनवरमितिवाचस्पति ॥ अग्निशिरव अग्निरिवशिरवाकेसरोऽस्य अथाग्निशिरवमुद्दिष्टकुसुमैकुकुमेपिच ॥ वर
 व्रियते चित्रवरणे वरतुष्टुसृणोकिचिद्विष्टेतिहेम ॥ बाल्हीक बल्हते बल्हभाधान्ये बाहुलकादीकन् बल्हीकदेशेभव बाल्हीकबाल्हीकधीरहिगुनोर्नाशमदेशयोरितित्रिका
 उशेष काश्मीरचारुबाल्हीकसकोचपिशनवरमितिद्वययुध ॥ पीतन पीतकरोति यद्वा पीयते पीड्पाने बाहुलकात्तनन् ॥ रक्त रज्यतिस्त्र गत्यर्थेतिक्त रक्तनी
 ल्यादिरजिते ॥ सकोच सकोचति सकुच्यतेवा यद्वा सकोचयति सकोच्यतेवा कुत्वसपर्चनकौटिल्यमतिष्टभावितेरवनेषु सकोचोमीनमोदेचवधेकीबेतुकुकुमइति
 वरवमेरिन्यो ॥ पिशन्न पिशति पिशअवयवे पिशन्नकुकुमेपिचेत्कृत्तत्वात् ॥ धीर दधातिधीयतेवा उधात्रधारणादौ धीरोधैर्यान्वितेस्वैरेवधेकीवतुकुकुमेलो
 हितचदन लोहितचतच्चदनच लोहितमपि लोहितरक्तगोशीर्षेकुकुमेचकुचदने एकादशकुकुमस्य १२४

ग्राक्षा लक्ष्यतेऽनया राक्षा रक्ष्यतेऽनया लक्ष्यदर्शने रक्षपालने उभयत्रगुरोश्च हलइत्यप्रत्ययः प्रजाघण ॥ जतु जायते ॥ याव. योति यूयतेवा यवएव प्रजाघण यावोल्
पाकमिदीतिहेम ॥ अलक्त. नलज्जनेस्य ओलस्तीव्रीडे बाहुलकात्तन् यद्वा नलव्यतेस्म यद्वा नरक्तोऽस्मात् ॥ द्रुमामय. द्रुमाणामामय. ॥ लवग लुनाति ल्यतेवा ॥ दे
कुसुम देवानां कुसुम कुसुमेषु देवइव देवयोग्यकुसुमवा शाकपार्थिवादि. ॥ श्रीसंज्ञं श्रियः संज्ञा. यस्य लक्ष्मीपर्यायनामकमित्यर्थ. त्रीणिलवगस्य ॥ जायकं जयति ग-
मंतर जिअभिभवे १२५ कालीयकं कालस्यवर्णस्येदं कालशब्दाच्छे स्वार्थेकन् कचिलकालेयमितिपाठ तत्रेत्य कलेरिदसर्वत्राभिकलीतिठक् कालीयकंचकालेयवर्णक
जतिदायकमिति व्याडि ॥ कालानुसार्यं अनुस्रियते सृगतौ कालेन वस्तुनानुसार्यं कालानुसार्यशेलेयेकालीये शिशुपाद्रुमइति विश्वमेदिन्यौ त्रीणि सगधद्रव्यविशेष-

राक्षालाक्षा जतुवलीबेयावोलक्तो द्रुमामयः लवंगं देवकुसुमं श्रीसंज्ञमथ जायकं १२५ कालीयकंच कालानुसार्यं वाथ समार्थकं वंशिकागुरु
राजार्हलोहं रुमिजजोंगकं १२६ कालागुरुर्वगुरुस्यात्तुमंगल्यामल्लिगंधियन् स्य पीतचदनइतिरव्यातस्य ॥ वशिकं वंशोस्त्यत्र अतइनिठनौ कचिहंशकमपि
मत्रेत्यं वशइवइवार्थेकन् ॥ अगुरु नगुरुयस्मात् ॥ राजार्हं राजानमर्हति अर्हप्रशंसायामित्यन् इदंचित्य अनेन शतृविधानात् ॥ राजार्हजोंगके क्लीबं राज्ययोग्येभिधेयवदिति विश्व ॥
लोह लुत्थते लुहगार्धे रोहति इदसमीचीनं रलयोरैक्यवा लोहोऽस्त्रीशस्त्रकलहे जोंगके सर्वतैजसइति मेदिनी कोशालोहपुस्यपि ॥ रुमिजं रुमिभिर्जन्यते ॥ जोंगक जुंग
त जुंग्यतेवा जुगिवर्जने १२६ कालागुरु कालचतदगुरुच इतिसमकंसमार्थकं ज्ञेयं रुष्णागुरुणः पर्यायाइत्यर्थ ॥ अगुरु नगुरुयस्मात्तदगुरु अगुरुजोंगके लयाविति हेमा
अगुरु पुस्यपि अगुरुरिति कचित् अगुरुइत्यस्य च्छुद्धेन संबंध स्यादित्यस्य तंतत्वादुत्तरेण संबंध यद्गुरुमल्लिगंधिसा मंगल्या स्यादित्येकं त्वित्यत्र तदिति पाठस्त-

उयदगुरुमलिगधितनगल्येत्यर्थः मल्लिकापुष्पस्येवगधोस्य मगले साधु मगल्यास्यान्नायमाणाश्वत्यविल्वमसूरके ॥ स्त्रियाशम्यामध पुष्पीमिसिशकुवचासह
च ॥ रोचनायामयोदधिक्रीवशिवकरेभिष्विति विश्वमेदिन्यो अन्नजोगकानानि भगुरुण कालागुर्वादिह्यकृष्णागुरुण ॥ यक्षधूप रक्षान्धूपायति धूपसतापे ॥
सर्जरस सर्जग्यसालस्यरस ॥ अराळ नरातिदु स्व रालदतिगुरुचरण ॥ अराळ सर्जवक्रयारिति राल सर्जरसोरालोधूपकोवन्निवल्भरतिचरभस ॥ सर्वर-
स सर्वैरस्यते रसआस्वादने यदा सर्वैरसायस्मिन् १२७ बहुरूप बहुनिरूप्याण्यस्य नानाकृतिगधत्वात् ॥ बहुरूप स्मरविषोःसरदेधूपकेशिवेइतिहेम इतिपच
धूपस्यरालइति ॥ वृकधूप वृकइवधूप वृकधूपस्तुसरलद्रवकृमिमधूपयो ॥ कृत्रिमधूपक कृत्रिमश्वासौधूपश्च स्वार्थेकं हे अनेकपदार्थकृतधूपस्य ॥ तुरुष्क

यक्षधूप सर्जरसोराळसर्वरसावपि १२७ बहुरूपोप्यथवृकधूपकृत्रिमधूपको तुरुष्क पिडक सिल्होयावनोप्यथपायस १२८ श्री
वासोवृकधूपोपिश्रीवेष्टसरलद्रुमौ तुतोति तुरत्तरणे टिप्पणेय तुरुष्कसिल्हकेस्तेछजातोदेशात्तरेपितेतिविश्वमेदिन्यो ॥ पिडक पिडते पिडिसघाते पि
डोबोलेबलेसाद्रेदेहागारेकदेशयो देहमात्रेनिवापचदेहसिल्हकयोरपि ओद्धपुष्पेचपुसिस्यात्क्रीवमाजीवनायसो पिडोतुपिडतगर्लात्सर्वर्जूरभेदयोरित्यक्त ॥
सिल्ह स्त्रित्यति ष्णिहृषीतो ॥ यावन यवनदेशेभव इत्याद्यूत्या चलारिसिल्हारव्यद्रव्यस्य ऊदलोवानइतिख्या ॥ पायस पायएव पायसोविकारोवा पायस
स्तक्रीवपुसो श्रीवासपरमान्नयोरितिमेदिनी १२८ श्रीवास श्रियावास श्रीवासोवृकधूपस्यात्यकजमधुसूदनइ ॥ श्रीश्वासोवासश्चेतिवा ॥ वृकधूप पूष्यतेनेन धूप-
सताप वृकनामाधूप शाकपार्थिवदिवत् वृकस्यात्कृत्रिमेनेकधूपेपिसरलद्रवइतिरभस ॥ श्रीवेष्ट श्रीसज्जक श्रियोवावेष्टानिर्यास ॥ श्रीपिष्टइत्यपि तत्रैव श्रियसरलद्र
वस्यपिष्ट पिष्टचूर्णनिजनिनत्वात् सरलद्रव सरलस्यदेवदारोर्देव पचसरलद्रव्यस्य विशेषनामवधूपइति ॥

मृगनाभिः मृगस्यनाभिः पुंसि ॥ मृगमदः मृगस्यमदः ॥ कस्तूरी कसनिगंधोऽस्या पृषोदरादिः कसेगतौ त्रयंकस्तूर्याः ॥ मृगनाभिर्मृगमदोमृगः कस्तूरिकापिचेतिमाधवः ॥ मृगो
पे मदोपि मदोरेतसिकस्तूर्यामितिमेदिनी मुख्यारादक्षत्रियेर्नाभिः पुंसिप्राण्यंगकेद्वयो चक्रमध्येप्रपानेचस्त्रियाकस्तूरिकामददतिरभासः ॥ कोलकं कोलति कुलसंस्त्याने र
ज्योरेकत्वात्कोरकमपि कोरकोऽस्त्रीकुञ्जालेस्यात्कंकोलकमृणालयोरित्यक्तत्वात् १२९ कंकोलकं कंकतेऽत्र ककुलौल्ये संपदादिः कोलति ककुचतत्कोलंच ॥ कोशफलं
कोशीफलमस्य त्रीणिकंकोल गवलादितिख्या ॥ कर्पूरं किरति कृणातिवा करोतिवा कृविक्षेपे हिंसायावा कृन् डुकृन्करणेवा पूर्यते पूरी आप्यायने कर्चासोपूरश्च
॥ घनरसः घनोददः सारोऽस्य घनः सांद्रेददेदाढ्येइतिविश्वः घनस्यसारइववा घनसारस्तकर्पूरेदक्षिणावर्तपारदइतिहैम ॥ चंद्रसंज्ञः चंद्रस्यसंज्ञायस्य चंद्रपर्याय

मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरीचाथकोलकं १२९ कंकोलकंकोशफलमथकर्पूरमस्त्रियां घनसारश्चंद्रसंज्ञः सिताफ्नोहिमवालुका १३० गं

धसारोमलयजोभद्राश्रीश्चंदनोस्त्रियां तैलपर्णिकगोशीर्षेहरिचंदनमस्त्रियां १३१ नामकइत्यर्थः ॥ सिताफ्नः अफ्नति अफ्नगतौ सितंशौक्ल्य

मफ्नयति स्वसंबन्धमितिवा सिताफ्नइतिवापाठः सिताआफ्नाअस्य ॥ हिमवालुका हिमाचासौवालुकाच रेणुकावर्णकर्पूरंचंद्रमास्महिमाकथमितित्रिकांडशेषः १३०
गंधसार गंधवान्सारः स्थिरभागोस्य गंधएववासारोस्य ॥ मलयजः मलेजातः ॥ भद्राश्रीः भद्राश्रीरस्य हस्तिजात्यंतरेभद्रोवाच्यवद्धेयसाधुनोरितिविश्वः ॥ चंदनः चं
दयति चदिआल्हादने चत्वारिचंदनस्य मलयागुरु मैलागिरीइतिख्यातस्य ॥ तैलपर्णिकं तिलपर्णेदक्षभेदेजाता स्वार्थेकन् तैलपर्णगोशीर्षो गिरीअकारावस्थे
तेस्वामी तैलपर्णीमलयजेश्रीवासेसिल्लूकेपिच इत्येकंयवलशीतलचंदनविशेषस्य ॥ गोशीर्षकं गोः शीर्षमिव इत्येवमुत्पलगांधिचंदनस्य ॥ हरिचंदनं हरेरिंद्र-
पत्तनं मणिंरत्नंजीरुगानविदशानामहीरुहे नपुंसकंतुगोशीर्षेज्योत्स्नाकुंकुमयोरपीत्यं ॥ इत्येकंकपिलवर्णचंदनस्य एवंत्रयोभेदाः १३१

तिलपणीं तिलस्येवपणान्यस्या चहा तिलपणीनिदीआकरोऽस्या ॥पत्राग पत्रमेवागमस्य इत्याद्युत्था पत्रागनद्वयोर्भूर्जिपद्यकेरक्तचदने ॥रजन रजयति रज
रागे रजनोरागरजनेरजनरक्तचदने ॥रक्तचदन रक्तचतचदनच ॥कुचदन कुक्षितचदन निर्गधत्वात् कोचदनमिववा कुक्षितान्यन्यचदनान्यस्माद्वा कुचदनचपत्रागेद्वा
भेदेरक्तचदनइतिविश्वमेदिन्यो पत्ररक्तचदनस्य ॥जातीकोश जात्या कोश जातिरपि जानिर्जातीफलेपिचेतिरभस जातीवा कोशफल इतिपृथगपि फललाभे
जातिकाशवाणाग्रेफलकेपिचतिरुद्र कोशोऽस्त्रीकुक्षलेपत्रेदिव्येखद्रूपिधानके जातिकोशेइतिविश्वप्रकाशौ द्वेजायफळइतिरव्या० ॥१३२॥कर्पूरादिभि स-

तिलपणीतिपत्रागरजनरक्तचदन कुचदनचाथजातीकोशजातीफलेसमे १३२ कर्पूरा
गरुकस्तूरीककोलेयक्षकर्म गात्रानुलेपनीवर्तिर्वर्णकस्याद्विलेपन १३३

मभागे पिडीकृतोलेपविशेषोयक्षकर्मइत्येक तदुक्त कर्पूरागरुकस्तूरीककोलघुस्रणानिच एकीकृतमिदसर्वयक्षकर्मइव्यतइतिव्याहि कुकुमागरुकस्तूरीक
पूरचदनतथा महास्रगधिरित्युक्तनामतोयक्षकर्मइतिधन्वतरिभ्य युसृणकेसर अन्यत्सष्ट ॥गात्रानुलेपनी गात्रमनुलिप्यतेयया ॥वर्ति वत्यते वतुवर्तने ण्य-
तादचइ वर्तिभेधजनिर्माणेनयनाजनलेखयो गात्रानुलेपनीदीपदशादीपेषुयोषितिइत्यु० ॥वर्णक वर्णकरोति तत्करोतीतिणिच् ॥विलेपन विलिप्यतेनेन लिपउ
पदेह चत्वारिगात्रानुलेपयोम्यस्यपिष्टघृष्टसुगधद्रव्यस्व तत्रहोरोभिन्नाथैरित्येके तदाह गात्रानुलेपनीवर्तिर्विगध्यथविलेपन वर्णकचाथविधिति स्त्रीकषायोग
रागकइतिरभसात् आद्यह्यमुक्तायमेव वर्णकारिह्यष्टचदनादिलेपमानस्य १३३

चूर्णं चूर्ण्यते चूर्णप्रेरणे चूर्णाधूलोक्षारभेदे चूर्णानिवासयुक्तिषु ॥ वासयोगः वासेसगंधीकरणे योगोपायो वासयोग द्वे पटवासादिचूर्णमात्रस्य ॥ भावितं भा-
व्यतेस्मा भावितवासिते प्राप्ते इति हैमः ॥ वासितं वास्यतेस्य वसस्त्रेहादौ वासितभावितेरुते इति हैमः द्वे द्रव्यांतरभावितस्य त्रिषु गंधमाल्यधूपादिभिर्यः संस्कारः
वस्त्रतांबूलादीनासोरभाधानंतदधिवासनमित्युच्यते एकं १३४ माल्यं माल्यते मलधारणे ण्यंतात्घ्न चतुर्वर्णीदित्वात्ष्यञ् यद्वा मालायाः मालातीति मा-
ल्यंकुसुमंतत्त्वजो ॥ माला केवलं घ्नतमेव ॥ सूत्रं सृज्यते संपदादि सृजति वा सृजविसर्गे एतन्नयमूर्ध्नि घृतायाः कुसुमपंक्तेः उपचारादन्यत्रापि प्रयोगः केश-

चूर्णानिवासयोगाः स्युर्भावितं वासितं त्रिषु संस्कारो गंधमाल्याद्यैर्यः स्यात्तदधिवासनं १३४ माल्यं मालास्त्रजौ मूर्ध्नि केशमध्ये तु
गर्भकः प्रपन्नष्टकशिरवालबिपुरोन्यस्तललामकं १३५ प्रालंबमृजलं विस्थात्कंठाद्वैकक्षकं तु तत् यत्तिर्यक्षिप्तमुरसिशिरवा
स्वापीडशेखरौ १३६ रचनास्यात्यरिस्पंदआभोगः परिपूर्णता मध्ये घृतास्त्रकं गर्भक इत्येकं गर्भ इव इवेति कन् यच्चात्यशिरवायां लंबमानं
तत्प्रपन्नष्टकमित्येकं प्रपन्नं शितं प्रवृत्तं कंशकज्जपतने पुरोन्यस्तललात्पर्यंतक्षिप्तललामकमित्येकं ललाममिव इवार्थे कन् १३५ यच्चात्यं कंठादृजुलं वि ऋ ऋलं
वितुंशीलमस्य तत्प्रालंबमित्येकं प्रालंबते लबिअविस्त्रसने यत्चात्यंतिर्यगुपवीतमनृज्जउरसिक्षिप्तंतत्तैकक्षिकं विकक्षमुरस्तत्रभवं वैकक्षकमित्यपि एकं ॥
आपीड आपीडयति पीड अवगाहने ॥ शेखरः शिरवति शिरिवगतौ द्वे शिरवास्तन्यस्तमाल्यमात्रस्य १३६ रचनाशब्दो युच्प्रत्ययात् ॥ परिस्पंदः परिस्पंदनं
स्पंदिकंचिच्चलने परिस्पंद इत्यपि पाठः तत्रस्पंदप्रस्त्रवणे द्वे माल्यादिरचनायाः ॥ आभोगः आभोजनं आभोगो वारुणलुत्रे पूर्णतायत्नयोरपीति विश्वमेदिन्यौ
॥ परिपूर्णता परितः पूर्यतेस्म पूरी आप्यायने द्वे सर्वोपचारपरिपूर्णतायाः

नो उपधान उपधीयते शिरोत्रं दुधान् उपवर्ह उपवृत्त्यतेऽनेन वा रहवृद्धो वृहू उद्यमने वा हेउच्छीर्षस्य उशीर इति रव्यातस्य शल्याम्याच्छयनीयेऽपि शुक्लेऽपि च-
 योषिति शयनीय १३७ शयन शयनसूते निद्राशय्योश्चनपुसक वदिति उत्तरेण समत्वद्योतनाय त्रीणि शय्याया ॥ मन्त्र मन्त्रते मन्त्रधारणोच्छायपूजने
 बु ॥ पर्यंक परितोष्यते अकिलक्षणे कर्माणि घञ् ॥ पल्यक पल्यको मन्त्रपर्यंक वृषीपर्यंस्तिकासत्वेति विश्व ॥ रवद्वार स्वच्छते निद्रालुप्तिः स्वदकाश्याया
 चत्वारिरवद्वारा पलगवाज इति रव्याताया ॥ गेदुक गेगगने हवुरिवेति इत्याद्यूह्य ॥ कदुक कद्यते कदिआल्हादने रोदने च कस्तुरवदद्यति दयते द्यतियच्छ

उपधानतुपवर्ह शय्याया शयनीयवत् १३७ शयनमन्त्रपर्यंक पल्यका रवद्वारा समा गेदु
 क कदुकोदीय प्रदीप पीठमासन १३८ समुद्रक सपुटक प्रतिग्राह पतद्ग्रह

ते वा कशिरोदुनाति वा दुदु उपतापे हेचेदू इति रव्यातस्य क्रीडाकारणस्य गिरदोगाल उशीर इति रव्यातस्येति केचित् ॥ दीप दीप्यतेऽनेन दीपयति वा दी
 पीदीमो ॥ प्रदीप हेदीपस्य ॥ पीठ पीयते च पीडूपाने बाहुलकात् ठ विष्टर पीठमस्त्रियामिति त्रिकांडशेष ॥ आसन आस्यते च आस उपवेशने अधि
 करणे ल्युट् हे ॥ समुद्रक समुद्रच्छति उग्रत्ययातात्सार्थिकन् ॥ सपुटक सपुट्यते पुटसंश्लेषणे हे सपुटस्य डबा चोफुला इति रव्यातस्य ॥ यति-
 ग्राह प्रतिगुणहति प्रतिग्रह स्वीकरणे सैन्यपृष्ठे पतद्ग्रहे योग्येभ्यो विधिवद्देयेतद्ग्रहे च ग्रहातर इति मेदिनी ॥ पतद्ग्रह द्वयिकदानी इति रव्यातस्य ॥

प्रसाधनी प्रसाध्यतेनया प्रसाधनीतुंककल्यांसिन्दोवेगेप्रसाधनीतिविश्वमेदिन्यौ ॥ कंकनिका कंकते ककिगती बाहुलकादतच् गौरादिङीष् स्वार्थेकन्त्स्व कंकतीतुप्र
 धनीतित्रिकाडेऽमरमाला ककतंतुप्रसाधनमितिक्लीबकांडेमरमाला द्वेगजदंतादिरचितायाः केशमार्जव्याः फणीइतिरव्यातायाः ॥ पिष्टान् पिष्टमननि ॥ पटवासकः प
 टोवास्यतेनेन वासउपसेवायां पटंवासयतिवा द्वेबुकाइतिरव्यातस्य चूर्णविशेषस्यच १३९ दर्पण दर्पयति दृपहर्षणमोचनयोः दृपसंदीपने आदर्शोदर्पणः प्रोक्तइत्य-
 रमाला ॥ मुकुरः मकिमडने मकुरइत्यपि मकुरःस्यान्मकरवर्धणेबकुलद्रुमे कुलालदंडेइतिमेदिनी मंकुरइत्यपिकेचित् ॥ आदर्शः आदृश्यतेरूपमत्र दृशिरपेक्षणे
 आदर्शोदर्पणेटीकाप्रतिपुस्तकयोरपि त्रीणिदर्पणस्यआरसाइतिरव्यातस्य ॥ व्यजनं व्यजत्यनेन वायुरितिशेषः अजगतिक्षेपणयोः ॥ तालवृंतकं तालस्येववृंतमस्य

प्रसाधनीकंकनिकापिष्टान्पटवासकः १३९ दर्पणमुकुरादर्शोव्यजनंतालवृंतकं इति
 मनुष्यवर्गः संततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयो

॥ रं करतलेवृत्तमिवबंधनमस्यवा वृत्तप्रसवबंधेस्याहृदधाराकुचाग्रयोरितिविश्वः द्वेतालपत्रादिनिर्गितस्यव्यजनस्य इतिमनुष्यवर्गः संततिः संतन्यते तनुवि-
 स्तारे ॥ गोत्रं गूत्रं गुड्शब्दे ॥ जननं जन्यते जनीप्रादुर्भावे जनजननेवा कर्मणित्युद् जननवंशजन्मनोः ॥ कुल कूयते कुड्शब्दे बाहुलकान्तलक् कौल्यति कुलम-
 स्त्याने इगुपधेतिकः कुंभूमिलानिवा कौलीयतेवा लीड्श्लेषणे अन्येष्वप्यपीतिडः कुलजनपदेगोत्रेसज्जातीयगणपिच भवनेचतनौक्लीबंकंरकार्योषधौकुली ॥ अ-
 भिजनः अभिजन्यते भवेदाभिजनःख्यातौजन्मभूस्यांकुलध्वजेइत्यक्तत्वात् ॥ अन्यः अन्यीयते ईङ्गतो इणगतावा ॥

नो वरा उच्यते वराकान्तो कर्मणिघनं नुमिति योगविभागात्सुम् यदा वन्यते वनसप्तको वाहुलकात्श वशोवेणोऽकुलेवर्गेष्टुष्टाद्यवयवः पिनेति विश्वमेदिन्यौ अन्ववा
य अन्ववायते अयगतौ ॥ सतान सतन्यते कर्मणिघनं कर्तृकरणाधिकरणेष्वपि विग्रहः सप्तवति ॥ वर्णा वर्ण्यते वर्णयति वा वर्णोऽदिजातिरुक्तादियशोगुणकथास्तत्र
॥ स्तुतो नानक्रियाभेदरूपाक्षरविशेषणे इति विप्रादिवर्णास्तु एक १ विप्रसप्तत्रियविद्वत्पूद्राश्चातुर्वर्ण्यमिदं स्मृतं ॥ राजबीजी राजो बीजियितुशीलमस्य यदा रा
जो बीजमस्यास्ति ॥ राजवश्य राजवशोसाधु हे राजवशोत्पन्नस्य ना ॥ बीज्य बीज्यते यदा बीजमस्यास्ति अन्यत्रापि दृश्यत इति यत् बीजे भव साधुर्वा कुलसप्त
व कुलसप्तवति कुले सप्तवोस्य वा यदा कुलसप्तवत्यस्मात् सत्कुलसप्तवत्यस्तेनामनी २ महाकुल महच्चतस्रकुलमहाकुल तस्यापत्यमहाकुलादन्तरवर्त्तो इत्य

वशोऽन्ववाय सतानो वर्णास्तु ब्राह्मणादय १ विप्रसप्तत्रियविद्वत्पूद्राश्चातुर्वर्ण्यमिदं स्मृतं राजबीजी राजवश्यो बीज्यस्तकु
लसप्तव २ महाकुलकुलीनार्थसप्तस्तज्जनसाधव ब्रह्मचारी गृहीवानप्रस्थो भिक्षुश्चातुष्टये ३ त्रिआदिद्वन्द्वो महाकुल ह
स्वेऽग्रिमो विग्रहः महत्कुलमस्येति वा ॥ कुलीन कुले भव कुल्यस्यात्कीकसेष्यष्टदोषी सूर्याभिषेधुत् ॥ कुल्यापय प्रणाल्या जनघाजीवति कौषधी कुलोद्भवे कुलहिते त्रिषुमा
न्येषुन सुमान् आर्य आर्यते रुगतौ ॥ सप्त्य सप्तायासाधु ॥ सज्जन जनचासौ जनश्च ॥ साधु साधो निधर्म ॥ साधससि हो साधुर्वर्धुषिके चोरे सज्जनैवाभिधेयवत्
षट्कुलीनस्य ना ॥ ब्रह्मचारी ब्रह्मवेद तदध्ययनार्थव्रतमपि ब्रह्म तत्वरितुशीलमस्य यदा ब्रह्मतपोज्ञानवाचरतीति भगृही गृहा दारा सत्यस्य ॥ नानप्रस्थ कथमेव प्र-
स्थो वनस्य वा प्रस्थ प्रदेश वनप्रस्थे भव ॥ भिक्षु भिक्षुणशील भिक्षुयान्वाया ॥ अत्र भिक्षु यति इत्याश्रमाणावतुष्टये ३

धीमान् धीरस्त्रियस्य धीमान्पडितेचबृहस्पते ॥सूरिः सूते सूयते पूङ्गवाणिगर्भीविमोचन पृङ्गमवे भृगार्कहन्त्या पुंसि मूर सूर्य उषाम्यायम्यामि अत्रपक्षेइ
न्नत मरी इति॥कृती प्रशस्तकृतकर्मास्य कृतमनेनवा ॥कृषि कर्षति कृषवित्तेखने॥लब्धवर्ण लब्ध वर्ण म्कृतिर्यन ॥विचक्षण चक्षि इज्यक्तायावानि॥दूर
दर्शी दूरान् दूरादपश्यति दृशिप्ररणे॥दीर्घदर्शीतिथेव इतिपडितस्यह्यविशतिनामानि॥श्रोत्रिय छदाः धीतेऽत्यर्थेनिपातन ॥छादसा छदाधीतेवेत्तिवा तदर्धाते
तद्देह हेसपूर्णशारवाध्यायिन ६ उपाध्याय उपेत्यअधीयतेऽस्मात् ॥अध्यापक अध्यापयतानिषेकादिहृत् निषकागर्भाधान आदिशब्दनपुसवनादिकतम्यकर्ता

धीमान्सूरि कृतीकृष्टिर्लब्धवर्णोविचक्षण दूरदर्शीदीर्घदर्शीश्रोत्रियछादसोसमो ६ उपाध्यायोऽध्यापकोऽधस्यानिषेका
दिहृद्गुरु मन्त्रव्याख्याहृदाचार्य आदेशात्वध्वरेव्रती ७ यष्टाचयजमानश्चससोमवतिदीक्षित ईज्याशीलायायजूकायज्वानु

विधिर्नष्टवान् ८ पित्रादि ॥गुरु गिरत्यज्ञान गृशादेनिगरणवा निषेकादीनिकर्माणिच करोतिथयानिधि सविप्रागुरुच्यतेइत्येक॥मन्त्रव्याख्याहृन्
मन्त्रस्यवेदस्यव्याख्यानकरोति॥आचार्य चरगतीम्यत् व्याख्यानलक्षणतु पदछेद पदार्थोक्तिर्विग्रहोवाक्ययोजना आक्षपाऽधसमानचव्याख्यानपचलक्ष
ण उपनीयतुय शिष्यवेदमध्यापयेद्भिज सागचसरइस्यचतमाचार्यप्रचक्षते॥आदेशाऽन्विजः यागेइष्टसपादनायप्रेरयतिदिशअतिसर्जने मन्त्रतो व्रत
जनादिनियमोऽस्यास्ति यद्वा व्रतयतीति ७ यष्टायजते त्वंप्रत्यय ॥यजमान यजे शानन्म सामवतियज्ञेदीक्षित दीक्षासजाताअस्यइत्येक॥ईज्याशी
ल ईज्याशीलमस्य ईज्याशीलति शीलयतिवा॥यायजूक पुन पुन ऋशयजते देयजनशीलम्य॥विधिनाय इष्टवान्स यज्वा एक ८

गीष्मतीष्याहस्पतिसवनयागेनदृष्टवान् सः स्थपतिरित्येकं ॥ सोमपीथी सोमपीतमस्यास्ति ॥ सोमपः सोमपिबति आतोनुपसर्गेकः दीर्घपाठेक्षिप् द्वे सोमयाजिनः सर्वस्व
दक्षिणायत्रविश्वजिदादौ सयेनेष्टः कृतः सः सर्ववेदाः सर्ववेति विदलाभे ९ अनूचानः सांगेशिक्षाद्यंगोपेते प्रवचनेवेदे अधीतीत्याकरणे इति वत्तस्येन् विषयस्य कर्मण्यु
पसंख्यानं इति सप्तमी अधीतीकृतानुज्ञो नूचान इत्येकं अनुज्ञाविनाध्ययनासम्भवात् कृतानुज्ञ इति द्वयं ॥ गुरोः सकाशात् गृहस्थाद्याश्रमांतरप्राप्तये लब्ध्यानुज्ञा आ-
ज्ञायेन स समावृत्तः समावर्तते स्म गुरुकुलवासान्निवृत्तस्येक ॥ अग्निषवे अवभृथे कृते सत्त्वास्थात् एकनाम १० छात्रः गुरुदोषाच्छादनछत्रंतच्छीलमस्य शीलमि-
त्यनुवर्तमाने छात्रादिभ्यो ण इति णप्रत्ययः अंतेवासी अंतेसमीपे वस्तुं शीलमस्य ॥ शिष्यः त्यलुक् अंतेवासी तु शिष्ये पिचांडाले प्रांतगे पिच इति हेमः शिष्यते शास्-

सगीष्मतीष्यास्थपतिः सोमपीथी तु सोमपाः सर्ववेदाः सयेनेष्टोयागः सर्वस्वदक्षिणः ९ अनूचानः प्रवचने सांगेधीति गुरोस्तुल्यः ल-
ब्ध्यानुज्ञः समावृत्तः सत्त्वात्वग्निषवे कृते १० छात्रांतेवासिनो शिष्ये शैक्षाः प्राथमकल्पिकाः एकब्रह्मव्रताचाराः मिथः स ब्रह्मचा-
रिणः ११ सतीर्थ्या एकगुरवश्चित्तवानग्निमग्निचित् पारंपर्योपदेशोऽस्यैतित्यमिति हाव्यय १२ अनुशिष्टो इति त्रीणि शिष्यस्य ना० ॥ शैक्षाः

शिक्षायाः इमे यद्वा शिक्षां लभते ते प्राथमकल्पिका प्रथमकल्प्य आधारभः प्रयोजनं येषां ते प्रयोजनमिति ठक् यद्वा प्रथमकल्प्यं अधीयते विद्यालक्षणकल्पांताच्चे-
ति ठक् कल्पः शास्त्रे विधीन्याये द्वे प्रथमारब्धवेदानां ॥ एकब्रह्मव्रताचाराः एकस्मिन् ब्रह्मणि व्रताचरणं येषां ते मिथः परस्परसब्रह्मचारिणः समानं ब्रह्म चरन्ति इति एकं
११ सतीर्थ्याः समाने तीर्थे गुरो वसन्ति ॥ एकगुरवः एको गुरुर्येषां ते इत्येकं ॥ यः अग्निचितवान् स अग्निचित् चिन्मनयने इत्येकं ॥ पारंपर्योपदेशो परंपराया आगतः तत-
त्पारंपर्यं गतां तान् स्वार्थे व्यञ्ज पारंपर्यं आसावुपदेशश्च ॥ ऐतित्य ह अव्ययं इति हेति निपातसमुदायात् स्वार्थे ज्य १२

धीमान् धारस्त्रियस्य धीमान्पडितेचहस्यतो ॥सूरिः सूते सूयते षूङ्गणिगर्भीविमोचन षूङ्गप्रमवे सूरार्कहन्त्या पुंसि मूर सूर्य उपास्योयम्यास्ति अत्रपक्षेइ
न्नत मूरी इति॥कृती प्रशस्तकृतकर्मस्य कृतमनेनवा ॥कृषि कर्षति कृषवित्तेरवने॥लब्धवर्ण लब्ध वर्ण म्कतिर्यन ॥विचक्षण चक्षि इव्यक्तायावानि॥दूर
दर्शी दूरान् दूरदृष्टयति दृशिर्प्ररणे॥दीर्घदर्शीतिथैव इतिपठितस्यद्वविशतिनामानि॥श्रात्रिय छदाःधीतेइत्यर्थेनिपातन ॥छादस्तु छदाःधीतेवत्तिवा तदधीते
तदेद द्वेसपूर्णशारवाध्यायिन ६ उपाध्याय उपेत्यअधीयतेऽस्मात् ॥अध्यापक अध्यापयतानिषेकादिकृत् निषकागर्भाधान आदिशब्दनपुसवनादिकृतम्यकर्ता

धीमान्सूरि कृतीकृष्टिलब्धवर्णोविचक्षण दूरदर्शीदीर्घदर्शीश्रोत्रियछादसोसमो ६ उपाध्यायोऽध्यापकोऽथस्यान्निषेका
दिकृद्गुरु मन्त्रव्याख्याकृदाचार्यआदेशालम्बरेव्रती ७ यष्टाचयजमानश्चससोमवतिदीक्षित ईज्याशील्ययायजूकायज्वानु
विधिर्नष्टवान् ८ पित्रादि ॥गुरु गिरत्यज्ञान गृष्टादेनिगरणवा निषेकादीनिकर्माणिच करोतिचथाविधि सविप्रागुरुरुच्यतेइत्येक॥मन्त्रव्याख्याकृत्
मन्त्रस्यवेदस्यव्याख्यानकरोति॥आचार्य चरगतीम्यत् व्याख्यानलक्षणतु पदछेद पदार्थोक्तिर्विग्रहोवाक्ययोजना आक्षेपोऽथसमानचव्याख्यानपचलक्ष
ण उपनीयतुय शिष्यवेदमध्यापयेद्विज सागचसरहस्यचतमाचार्यप्रचक्षते॥आदेशाऋत्विज यागेइष्टसपादनायप्रेरयतिदिशन्निसर्जने मन्त्रो व्रतभ
जनादिनियमोऽस्यास्ति यद्वा व्रतयतीति ७ यष्टायजते तृचप्रत्यय ॥यजमान यजे शानन्म सामवतियज्ञेदीक्षित दीक्षासजाताअस्यइत्येक॥ईज्याशी
ल ईज्याशीलमस्य ईज्याशीलति शीलयतिवा॥यायजूक पुन पुन षष्टायजते द्वेयजनशीलम्य॥विधिनाय इष्टवान्स यज्वा एक ८

गीष्मतीष्ट्याहस्पतिसवनयागेनदृष्टवान् सः स्थपतिरित्येकं ॥ सोमपीथी सोमपीतमस्यास्ति ॥ सोमपः सोमपिबति आतोनुपसर्गेकः दीर्घपाठेक्किप् द्वे सोमयाजिनः सर्वस्व
दक्षिणायत्रविश्वजिदादौ सयेनेष्ट. कृत सः सर्ववेदा सर्ववेति विदलाभे ९ अनूचानः सांगेशिक्षाद्यंगोपेते प्रवचने वेदे अधीती व्याकरणे इति वत्तस्येन विषयस्य कर्मण्यु
पसंख्यानं इति सप्तमी अधीती कृतानुज्ञो नूचान इत्येकं अनुज्ञाविनाध्ययनासंभवात् कृतानुज्ञ इति द्रष्टव्यं ॥ गुरो सकाशात् गृहस्थाद्याश्रमांतरप्राप्तये लब्ध्यानुज्ञा आ-
ज्ञायेन स समावृत्तः समावर्तते स्म गुरुकुलवासान्निवृत्तस्यैक ॥ अभिषवे अवभृथे कृते सत्वा स्यात् एकनाम १० छात्रः गुरुदोषाच्छादनछत्रंतच्छीलमस्य शीलमि-
त्यनुवर्तमाने छात्रादिभ्यो ण इति णप्रत्ययः अनेवासी अंते समीपे वस्तुं शीलमस्य ॥ शिष्य ल्यलुक् अनेवासी तु शिष्ये पि चांडाले प्रांतगो पि च इति हेमः शिष्यते शास्-

सगीष्मतीष्ट्यास्थपतिः सोमपीथी तु सोमपाः सर्ववेदाः सयेनेष्टोयागः सर्वस्वदक्षिणः ९ अनूचानः प्रवचने सांगेधीति गुरोस्तयः ल-
ब्ध्यानुज्ञः समावृत्तः सत्वात्वभिषवे कृते १० छात्रांते वासिनो शिष्ये शैक्षाः प्राथमकल्पिकाः एकब्रह्मव्रताचाराः मिथः स ब्रह्मचा-
रिणः ११ सतीर्थ्या एकगुरवश्चिन्तवानग्निमग्निचित् पारंपर्योपदेशो स्यादेति त्वमिति हाव्यय १२ अनुशिष्टो इति त्रीणि शिष्यस्य ना० ॥ शैक्षाः

शिक्षायाः इमे यद्वा शिक्षां लभते ते प्राथमकल्पिकाः प्रथमकल्पः आध्यात्मः प्रयोजनं येषां ते प्रयोजनमिति ठक् यद्वा प्रथमकल्पः अधीयते विद्यालक्षणकल्पात्वाच्चे-
ति ठक् कल्पः शास्त्रे विधीन्याये द्वे प्रथमारब्धवेदानां ॥ एकब्रह्मव्रताचाराः एकस्मिन् ब्रह्मणि व्रताचरणं येषां ते मिथः परस्परसब्रह्मचारिणः समानं ब्रह्मचरंति इति एकं
११ सतीर्थ्याः समाने तीर्थे गुरो वसंति ॥ एकगुरवः एको गुरुर्येषां ते इत्येक ॥ यः अग्निचितवान्स अग्निचित् चिन्तयने इत्येकं ॥ पारंपर्योपदेशो परंपराया आगतः तत-
त्प्राप्तः परंपराया आगतः स्वार्थे व्यञ्जः पारंपर्यश्चासावुपदेशश्च ॥ ऐतिल्य ह अव्ययं इति हेति निपातसमुदायात् स्वार्थे ज्यः १२

को

उपज्ञा यदाद्यप्रथमज्ञानसा उपज्ञास्यात् एक ॥ ज्ञात्वाय आरभ क्रियते स उपक्रम ज्ञानपूर्वक आरभ इत्यर्थः एक ॥ यज्ञ ईज्यतेनेनवा यजदेवपूजादौ यज्ञ
स्यादात्मनिमस्वेनारायणहुताशयोरिति हेम ॥ सक् सूयतेसौ धून् अभिगवे ॥ अध्वर अध्वरति धृक्कोटिल्ये अध्वानरातिवा अध्वर-सावधानेस्याद्दसभैदेकतौ पु
मान् इत्युक्त ॥ याग ईज्यतेनेन करणे धन् ॥ सप्ततु सप्तभि उदोभि जिह्वाभिर्वानन्यते ॥ मरव मरवतिदेवा अन्नानेनवा मरवगतौ ॥ क्रतु करोतिक्रियतेवा क्रतुर्य
ज्ञेमुनोपुसि इत्युक्तत्वात् इति सप्तयज्ञस्य नामानि १३ पाठ पठनपाठनवा पाठश्च पठने स्थातो वृद्धकण्यत्तु योषितीति विश्व ॥ होमः हवन ॥ अतिथीनामदृष्टपूर्वा
णागृहागतानासपर्यापूजा ॥ तर्पण तृपपीणने ॥ बलि बलिहरण बलिर्देव्योपकारयो करेचामरदहेचगृहद्वारुशराशयोरिति हेम तदेव स्पष्टिक्रियते विधिनावेदाध

उपज्ञाज्ञानमाद्यस्यात्ज्ञात्वा रभ उपक्रम यज्ञसवोऽध्वरो याग सप्ततुर्मरव क्रतु १३ पाठो होमश्चातिथीनासपर्यातर्पणबलि.

एते पञ्च महायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामका १४ समज्या परिषद्गोष्ठी सभा सामिति ससर्द यनस ब्रह्मयज्ञ ॥ होमः वैश्वदेव सदेवयाग ॥ अतिथि

पूजनसमन्तुष्ययज्ञ ॥ तर्पणमन्त्रोदकादिना वृत्तिकरणसंपित्यज्ञ ॥ बलि बलिहरणसम्पूतयज्ञ ॥ मनु अध्यापनब्रह्मयज्ञ पितृयज्ञस्तुतर्पण होमो देवो बलिर्भौत
नृयज्ञोऽतिथिपूजन एते ब्रह्मयज्ञादिनामका ब्रह्मयज्ञ आदिर्निषानानि ब्रह्मयज्ञादिना नामानियेषात् १४ समज्या समजत्यस्या अजगतौ ॥ परिषत् परितसी
त्यस्या षट्कविशरणादौ षत्त्व सदिरप्रतेरिनिशास्त्रेणेति ॥ गोष्ठी गावोनेकावाचस्तिष्ठत्यस्या ॥ सभा सहभात्यस्या प्रादीमौ सभा सामाजिके गोष्ठ्या व्रतमदिरयो
रपि ॥ सामिति समानामिति मेलनयस्या सपक्ष इति वत्योगविभागात् सादेश ॥ ससत् ससीदत्यस्या ॥

आस्थानी अतिष्ठन्ति प्राचति अंचुगतिपूजनयोः आस्थानं पूर्ववत् क्लीबे नपुंसके सदः सांतं स्त्रीलिंगे तु सदाः १५ प्राग्वंशः हविर्गेहात्माक् पूर्वस्मिन् प्रदेशे सदस्यादीनां यद्गृहं स प्राग्वंश इत्येकं ॥ यज्ञशालायाः पूर्वपश्चिमस्तंभयोरर्पितं दीर्घकालं प्राग्वंश इति क्वचित् ॥ वेदोक्तविधिनाविपश्यन्ति ये ते सदस्याः सदसि साधवः यद्वा विधिं द्रष्टुं शीलयेषां ॥ सभासदः सभायां सीदति सत्सूद्विषेति क्विप् ॥ सभास्ताराः सभास्तृणंति स्तृञ् आछादने ॥ सभ्याः सभायां साधवः तेषामाजिकाः समाजं रक्षन्ति इति चत्वारि सभ्यनामानि १६ अध्वर्युः अध्वरं इच्छन्ति चरति वा याति वा यजुः यजुर्वेदवित् अध्वर्युः अध्वरशब्दात् कथञ्च ततः कथाच्छंदसि ॥ उद्गाता उद्गा

आस्थानी क्लीबमास्थानं स्त्री नपुंसकयोः सदः १५ प्राग्वंशः प्राग्व्यविर्गेहात् सदस्याविधिदर्शिनिः स
भासदः सभास्ताराः सभ्याः सामाजिकाश्च ते १६ अध्वर्यूद्गात्रहोतारो यजुः सामग्विदः क्रमात् आ
ग्नीध्राद्याधनैर्वार्याः क्रत्वित् जोयाजकाश्च ते १७ वेदिः परिष्कृता भूमिः समे स्थंडिलचत्वरे

यतिसाम गेशब्दे ॥ सामवित् उद्गाता ॥ होता जुहोति ऋग्वेदवित् होता इति क्रमेण ॥ आग्नीध्राः आग्नीनिधे इंधिदीप्तौ ॥ धनैर्वार्याः यज्ञकर्त्राधनादिदत्त्वावरणीयाये आग्नीध्राद्या आग्नीध्र आद्योयेषां ब्रह्मोद्गात्रहोत्रध्वर्यादयः षोडश ॥ क्रत्वित्जः क्रतौ यजन्ति ॥ ते याजका यजतिते वृताः कुर्वन्ति ये यज्ञमृत्विजो याजकाश्च ते १७ वेदिः विद्यते शोधनेन ज्ञायते विचार्यते प्राप्यते वा यद्वा वेदयति वेद्यते वा विदनिवासादौ वेदिः स्यात् स्थंडिले तु पुमान् ॥ परिष्कृता परितः कृता परिष्कृता भूमिः वेदिः स्यात् एकं ॥ स्थंडिलचत्वरे समे स्थलं त्यस्मिन् चलं त्यस्मिन् ॥

चषाल चषते चषप्रक्षणे ॥ यूपकटक यूपस्यसिरसिवलयाकारकाष्ठविकार चषाल स्यात् ॥ कुवा कुच्यते नया कुचिच्छादने यागभूमावक्षजादितर्शनवारणा
यस्तगहनावृत्तिर्वेष्टनकुवास्यात् एकस्त्रिया १८ यूपाय यूपस्यअग्र ॥ तर्म तररि मविन् ॥ निर्मथ्यदारुणि मथ्यते मथविलोढने निर्मथ्यन्वतद्वरुच ॥ अरणि =
ति रुगतिप्रापणया अरणिशब्द स्त्रीपुंसयो अरणिर्वन्दिमथेनाहयोर्निर्मथ्यदारुणि एक ॥ दक्षिणाग्निः दक्षिण-अग्नि ॥ गार्हपत्य गृहपतिनासंयुक्त ॥ आह
वनीय आहूयते प्रीण्यते प्रक्षिप्यतेवाहविरत्र यद्वा आहवनमर्हति गार्हपत्यश्च आहवनीयश्च एते अग्रयणय १९ अग्नित्रयमिदत्रेता इत्येक त्रित्वेतात्रेतास्त्रीलि

चषालो यूपकटक कुवास्तगहनावृत्ति १८ यूपाय तर्म निर्मथ्यदारुणित्वरणिर्हयो दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौत्रयोऽग्रय
१९ अग्नित्रयमिदत्रेता प्रणीत सस्कृतोऽनल समूत्य परिचाय्योपचाय्यावग्रीप्रयोगिण २० योगार्हपत्यादानीय दक्षिणाग्नि प्रणी
यते तस्थिन्नानाख्योऽथाग्रायी स्वाहाच हुत शुक्प्रिया २१ ये त्रेतायुगेऽग्निवितये इति हेम प्रणीत-प्रकर्षनीत ॥ मन्त्रादिना सस्कृतोऽनलोऽग्नि प्रणी
त एक ॥ समूत्य समूत्यते बहुप्रापणे ऊहवितर्के ॥ परिचाय्य परिचीयते ॥ उपचाय्य उपचीयते एतेत्रय अग्रीप्रयोगिण प्रयागोऽस्ति चेषाते अग्निधारणार्थस्थ
द्विलविशेषे प्रसुक्ता २० गार्हपत्यात् आनीय उच्यते दक्षिणाग्नि प्रणीयते प्रवेश्यते तत्र आनाय्य उच्यते आनाय्यः आनीयतसौ ॥ अथ आग्रायी ॥ स्वाहा ॥ हुत शुक्
प्रिया ॥ आग्रायी अग्ने स्त्री ॥ स्वाहा सप्त आहूयते देवा अनया ॥ हुत शुक्प्रिया इति स्त्री त्रयमग्ने ॥ स्वाहाशब्दस्याव्ययत्वनं कुत इत्येवात्र कृत्वात् अतएव स्वाहा
नक्षिणोत्तरार्धे रतिप्रयोग सगच्छते २१

सामिधेनी अग्निसमिधनेसमित्यक्षेपेणवन्निज्वलनेयाक्रकप्रयुज्यते सा सामिधेनी ॥ सैवधाव्याचस्यात् ॥ गायत्रीप्रमुखं छंदः स्यात् तत्र छदांसि उच्यते गाय
त्री उध्याक् अनुष्टुप् बृहती पक्ति त्रिष्टुप् जगती इति छदांसि ॥ छंद च दिआल्हादने ॥ हव्यपाके पच्यते पाकः हव्यस्य पाको यस्मिन् तत् अग्निमुखे हूयमानेऽने चरुरित्येकं
चर्यते भक्ष्यते चरगतौ भक्षणे वा चरुहव्यातभांडयोरिति मेदिनी विश्वप्रकाशे तु चरुर्भांडे च हव्यान्ते २२ आमिक्षा आमिष्यते मिषु सेचने ॥ श्रुतोष्णो श्रुतं पक्वं च
तदुष्णा च तस्मिन् क्षीरे पयसि दधियोगतः याविकृति सा आमिक्षा स्यात् एकं ॥ धवित्रं धूयतेऽनेन धूजकपने धूजविधूनेन वा ॥ मृगचर्मणारचितं यत् व्यजनतद्भवित्रं
वीज्यतेऽनेन अग्नेः सधुक्षणा र्थं मृगत्वचारचितस्य व्यजनस्येत्येकं २३ पृषदाज्यं पर्षाते पृष्यते वा पृषु सेचने पृषद्भिः सहिते दध्ना सहिते घृते पृषदाज्यं पृषातकंस-

क्रकसामिधेनी धाव्याचया स्यादग्निसमिधने गायत्रीप्रमुखं छंदो हव्यपाके चरुः पुमान् २२ आमिक्षा सा श्रुतोष्णो या
क्षीरे स्याद्दधियोगतः धवित्रं व्यजनं तद्यद्भचितं मृगचर्मणा २३ पृषदाज्यं सदध्याज्यं परमान्नं तु पायसं हव्यकव्ये देवापि
त्र्ये अन्ने पात्रं स्तुवादिकं ॥ २४ ॥ दध्याज्ये पृषदाज्यं तदुच्यते एकं दधिमिश्रितघृतस्य ॥ परमान्नं परमचतदन्नं च यद्वा परमानामन्नं पायसस्य
त पयसिसंस्कृतं पायसं परमान्नके इति हैमः द्वे हव्यकव्ये ॥ हव्यं हूयते प्रीणयते देवायेन हूयते प्रक्षिप्यते वा हूदानादनयोः ॥ कव्यं कूयते पितृभ्यः कुशब्दे देवा
न्नहव्यं पित्रन्नं कव्यं ॥ देवपित्र्ये देवपितृसंबन्धिनि अन्ने क्रमेण हव्यकव्ये स्यातां पैत्रमित्यपि पाठः तस्येदमित्यण् ॥ पितरः देवताः यस्य अत्र पक्षेयत्प्रत्ययः
देवान्नं हव्यं पित्रन्नं कव्यं ॥ पात्रं पाति पिबंत्यनेन वा पात्रमन्ने त्रिषु क्लीबं स्तुवादौ राजमंत्रिणि तीरह्वयांतरे योग्य इत्युक्तत्वात् ॥ स्तुवः स्तवति घृतादिकं स्तुस्त्र
वणे राः आदिर्यस्य तत् आदिशब्देन च मसोल्लखलादिभवेत् स्तुवो हैमपात्रेशलुकीमूर्खयोः स्त्रियामित्युक्तत्वात् २४

धुवा धुवति धुवस्यैर्ये पाठानराभिप्राय धुवशाकोदरेविष्णोवदेचोत्तानपादजं वसुयोगमिदोःपुसिधुवखेजस्तर्कयो स्थिरेनित्येनिश्चितेचधुवद्भोवप्रमीनितइत्यु
 क्त्वात् ॥ उपमत् उपविशति ॥ जुहू जुहोति युतिगमिजुहोतीनादेचेतिकिपृदीर्घश्च एतेनय सुचोमेरा स्त्रीलिङ्गे सुवस्तनापुष्टिगे ॥ सुव सुवति सुन ॥ उ
 पाकृत उपाक्रियते रुद्रहिसाया ॥ उपाकृतोध्वरहतेपशौनोपहृतेत्रिषु इतिविश्वमेदित्यौ ॥ अभिमन्य अभित मनयित्वा मत्रिगुप्तभाषणे ॥ हत हतुमा
 व्य एक क्रतौ अभिमन्यहत पशू उपाकृत स्यात् २५ परपराक परपरायाजक अककुटिलगतौ यदा परमित्यव्ययमतिशये परपर श्रेष्ठ आकोऽस्मा
 देति ॥ शमन शमुपशमये भावेत्युद् शमन श्रान्द्देवते इतिविश्वमेदित्यौ शमनस्तपमेश्रान्देशमनशान्तिसिंहयोगितिहैम ॥ प्रोक्षण प्रकृष्टउक्षणे उक्ष

धुवोपमृज्जुहूतिरुवोभेदा सुच स्त्रिय उपाकृत पशूरसौयोऽभिमन्यक्रतौहत २५ परपराकशमनप्रोक्षणाव
 धार्थक वाच्यलिङ्गा प्रमीतोपसपन्नप्रोक्षिताहते २६ सान्नाय्यहविरगौतुहुतत्रिषुवषट्कृत दीक्षातोऽवप्रथोयज्ञतत्क-

मार्हतुयज्ञिय २७

सेचने प्रोक्षणसेकबधयोरितिहैम त्रयवधार्थक वधोदिसार्थोस्य त्रीणियज्ञार्थपशूहननस्य ॥ प्रमीतोपसन्न प्रमीयतेस्म मीन
 हिसाया उपसपद्यतेस्म पदगतौ प्रमीतवाच्यलिङ्गस्यात्प्रोक्षितेपिमृतेऽपिचेतिविश्व ॥ प्रोक्षित प्रोक्ष्यतेस्म उक्षसेचने प्रोक्षितनिहितेसिच इतिरभस प्रमीते
 पसपन्नप्रोक्षिता वाच्यलिङ्गा स्त्रु त्रीणियज्ञेहतस्यपशो २६ सान्नाय्य सन्नीयते णीज्जप्रापणे ॥ हवि हूयते हविर्विशेष सान्नाय्यस्यात् द्वेअगौहुतप्रक्षिप्त
 आज्यादिवषट्कृत वषडितिभत्रोपलक्षण वषट्मत्रेणकृतप्रक्षिप्तद्वेहुतस्या ॥ अवप्रथ अवप्रियतेऽनेन प्रवृत्तभरणे ॥ दीक्षात दीक्षाया अत प्रधानकर्मस-
 माभोक्रियमाणायज्ञ इष्टिपूर्वक स्नानविशेषइत्येक ॥ तत्कर्मार्हतस्ययज्ञस्यकर्मक्रियामर्हति यत्तमर्हति एक क्रतुक्रियासंपादनयोग्यस्यहिज्जद्व्यादे त्रिषु २७

अथ क्रतुकर्म क्रतुश्च यज्ञः कर्मचदानानि इष्टशब्दवाचक वाच्यं स्यात् बहुव्रीहिर्वा स्यात् इष्टं योगे च वांछिते एकाग्रिकर्म हवनं त्रेतायां च हूयते अतर्वेद्यां च य-
 दानं इष्टं तदभिधीयते इति मनुः ॥ इष्टमाशंसितेऽपि स्यात् पूजिते प्रेयसि त्रिषु समतनौ पुमान् क्लीबे संस्कारे क्रतुकर्मणि एकं ॥ रवातादि पुष्करणी रवननमादिर्य-
 स्य देवालया रामादि निर्माणं तत्कर्म क्रिया तस्मिन् पूतं स्यात् पूर्यते स्म पूषालन पूरणयोः पुष्करिण्यः सभावापी देवतायतनानि च आरामश्च विशेषेण पूतं कर्म
 विनिर्दिशेत् इति मनुः पूतत्रिषु पूरिते स्यात् क्लीबं रवातादिकर्मणि एकं ॥ अमृतं अमृतमिव अमृतसाधनत्वात् ॥ विघसः विशिष्टैरयते अदभक्षणे अमृतय-
 ज्ञशेषे स्यात् पीयूषे सलिले घृते अयाचिते च मोक्षे च नाधन्वतरि देवयो यज्ञशेषभोजनशेषयोः यज्ञस्य शेषो होमावशिष्टाज्यपुरोडाशादि देवपित्रिति श्रिगुर्वा

त्रिष्वथ क्रतुकर्मेष्टं पूतं रवातादिकर्म यत् अमृतं विघसो यज्ञशेषभोजनशेषयोः २८ त्यागो विहापनं दानमुत्सर्जनं विसर्जने
 विश्राणनं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनं २९ प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः मृतार्थं तदहेदानं त्रिषु स्यादौर्ध्वदेहिकं ३०

दिभुक्तस्य शेष तयोः क्रमेणैकैवं २८ त्यागः त्यजनः ॥ विहापनः ॥ दानं दानगजमदेत्यागे पालने देशशस्त्रिषु इति विश्वमेदिन्यौ विसर्जनं परित्यागे दाने मप्रेषणे पिनेति हेम-
 ॥ उत्सर्जनः ॥ विसर्जनः ॥ विश्राणनः ॥ वितरणः ॥ स्पर्शनं स्पर्शनो मारुते पुंसि इति विश्वः ॥ प्रतिपादनं प्रतिपादनं तु दाने प्रतिपन्नो प्रबोधने इति विश्व २९ प्रादेशनं दिशः अतिसर्जने
 ॥ निर्वपणं निःपूर्वकात् वपते भावे ल्युट् ॥ अपवर्जनं वृज्जीवर्जने ॥ अंहतिः हन्ति दुरितमनया अंहतिरस्यागगे गयारिति हेम त्रयोदशनामानि दानस्य ॥ मृतार्थं मृताय इदं
 ॥ तदहे तच्च तदहश्च तस्या हरिति वा ॥ तदहे प्रेतदिने और्ध्वदेहिकं देहादूर्ध्वं ऊर्ध्वदेह ऊर्ध्वदेहे भव प्रेतमुद्दिश्य मरणदिनमारभ्य सपिंडीकरणपर्यंतं प्रत्यहं दीयमानस्य जलमि-
 डादेरित्येकं तन्निष्ठं ३०

()
 पितृदानं पितृभ्योदानं ॥ निवापं न्युष्यते निवपनवा हेनामनी सपित्रीकरणादूर्ध्वपितृदेशेनदानस्य ॥ शास्त्रतः शास्त्रविधानेन ॥ तत्कर्म तेषां कर्म ॥ आद्यं च
 द्वाः प्राप्तिः प्रज्ञाश्चदेति ॥ अन्वाहार्यं अनुजानीयते ह्यहं हरणे ॥ मासिके मासेषु पितृदानाद्वार्यकश्चाहं कुर्यान्वासात्तु मासिकमिति मतुवचनं ॥
 हे पंचदशसुहृन्नामिकस्य दिनस्याष्टमाशं भागं कुतुप् स्यात् कुत्सिततपति नपसपाते यद्वा कुशुवनपति दिवसस्याष्टमे भागे मदीभवति प्रास्कर सकाल
 ल कुतुपोक्षेयं पितृणां दत्तमक्षयं कुतुपोस्त्रियाद्ये हि त्रेवाद्ये छागजपावले कुशो दिनस्याष्टमाशेनासूर्ये कुतुपीषुन इत्येक ३१ पर्येषणा परीष्टि परेर्वारिणि

पितृदाननिवापं स्याद्वाहृतत्कर्मशास्त्रतः अन्वाहार्यमासिकेशोऽष्टमोऽहं कुतुपोस्त्रिया ३१ पर्येषणा परीष्टिश्चा
 न्वेषणा च गवेषणा सन्निस्त्वध्येषणा याज्वाभिशास्तिर्याचनार्थना ३२ षट्पुत्रिष्वर्घ्यमर्घ्ये पाद्यपादायवारिणि
 क्रमादातिथ्यातिथ्ये अतिथ्यर्थेऽत्र साधुनि ३३ सुजभावेति न् परीष्टिपरिचर्यायापादाय्येऽन्वेषणे स्त्रिया मिति विश्व ॥ अन्वेषणा इषेर
 नेछायस्येति सूत्रं ॥ गवेषणा गवेषमार्गणेषु चत्वारिधर्माद्यन्वेषणस्य नामानि ॥ सन्निष्ठादाने रक् ॥ तु अन्वेषणा इषेर्युच् हेतुर्वाद्या राधनस्य ॥ याज्वा याचु याज्वा
 ॥ अभिशास्ति शास्त्रस्तौ याचने च अभिशास्ति पुनर्लोकापवादे मर्घ्येति पिचेति हेम ॥ याचना ॥ अर्थना ॥ एतच्चतुष्टयं अर्थयाज्वाया ॥ आगतुपर्यता षट् अर्घा
 र्यजले ॥ अर्घ्यं अर्घायद् ॥ पाद्यं पादायद् ॥ पादार्घ्या च तितादर्थ्ययत् एकैकं ॥ आतिथ्यं अतिथ्ये इदं अतिथ्ये र्यजितादर्थ्ययत् ॥ आतिथ्येयं अतिथ्यो साधु
 पध्यतिथिरिति उक्तं एकैकं अत्र साधुनि अतिथ्यर्थे एतानि नामानि भवति ३३

आवेशिक. अवेशअगृहेभवः अध्यात्मादि वेशोवेश्यागृहेऽगृहे नैकग्रामिणमतिथिंविप्रंसांगतिथिनया ॥ आगंतुः आगच्छति ॥ अतिथिः पुल्लिङ्गे गृहागतेविप्रे एते
 शब्दा भवन्ति अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः अतिथिः कुशपुत्रेस्यात्पुमानागंतुकेपिचेतिविश्वमेदिन्यौ दूराच्चोपगतंश्रान्तं वैश्वदेवउपस्थिते अतिथिंतंविजानीया-
 न्नातिथिः पूर्वमागतइतिव्यासः ॥ प्राद्युणिस्त्वतिथिर्द्वयोः त्रीणिगृहागतस्य तिथिपूर्वोत्सवाः सर्वेत्यक्तायेनमहात्मना सोतिथिः सर्वभूतानांशेषानप्यागता
 न्रविदुः ॥ प्राघूर्णिकः प्राद्युणिकः ॥ अश्वत्थानं तु गौरवं द्वेउत्थानपूर्वकसत्कारस्य ३४ पूजा पूजनं ॥ नमस्या नमस्करणं ॥ अपचितिः ॥ सपर्या सपरपूजा
 यां ॥ अर्चा अर्चपूजायां ॥ अर्हणा अर्हपूजायां एताः समाः षट्पूजानामानि ॥ वरिवस्या वरीवसशब्दः पूजार्थः क्यजंतादकारः ॥ शश्रूषा शश्रूषणं श्रुश्र
 ॥

स्युरावेशिक आगंतुरतिथिर्नागृहागते प्राघूर्णिकः प्राद्युणिकश्चाप्युत्थानंतुगौरवं ३४ पूजानमस्यापचितिः सपर्या
 चोर्हणाः समाः वरिवस्यातुशश्रूषापरिचर्याप्युपासना ३५ ब्रज्याटाटापर्यटनचर्यात्वीर्यापथेस्थितिः उपस्पर्शस्त्वाचम

नमश्चमौनमभाषणं ३६ वणे ॥ परिचर्या परिचरणं ॥ उपासना आसउपवेशने ॥ उपासनशराप्यासेष्युपास्तावासनेऽपिचेतिविश्वमेदिन्यौ चत्वारिसेव
 या परिचर्यातुपसर्पेतिभागुरिः ३५ ब्रज्या ब्रजनं ब्रजगतौ अटा अटनं ॥ अट्या ॥ पर्यटन अटापर्यटनममदतिरत्नकोश इतिचत्वारिपर्यटननामानि ॥ चर्या गदमदेति
 यत् ॥ तु ईर्या ईर्यते ज्ञायते ईरगतौ एयत् तस्याः पथाः ईर्यापथः ईर्या ॥ पथेस्थितिः ईयापथेध्यानाद्यपायेपरिवाजकानांस्थितेरेकं ॥ उपस्पर्शः उपस्पर्शनं स्पृशस्स्प
 र्शेऽपस्पर्शः स्पर्शमात्रेस्नानाचमनयोरपि ॥ तु आचमन चमुअदने यद्वा उपस्पृश्यतेरवान्यत्र आचम्यतेभोत्र द्वेनामानि ॥ मौनं मुनेः कर्मभावोवा ॥ अभाषणं भाषव्यक्ता
 यांवाचि अभाषणस्यह्ये ३६

आनुपूर्वीं पूर्वपूर्वभुदत्यनुपूर्वभाव वर्णदृढादिभ्यश्चेतिष्यञ् चित्वातङ्गीष् आनुपूर्वीं स्त्रियावानपुसकमानुपूर्वीं ॥ आवत् आवर्तन वृत्तवर्तने सपदादि ॥ परिपाटी परिपाटन पटगतौ ण्यतादचर प्रगृह्यत्वात्सध्यभाव ॥ अनुक्रम अनुक्रमण क्रमुपादविस्तेपे यन्नोदात्तोपदेशोतिनवृद्धि परिपाटीअनुक्रमइत्यत्रद्विवचन त्वात्त्यण् ॥ पर्याय पर्यायण पर्याय प्रकारेवसरेक्रमरतिविश्वमेदिन्यौ पचनामानिक्रमस्य ॥ अतिपात अक्रम्यपतन पल्लगतौ ॥ पर्याय पर्यायण इण्गतौ ॥ उपात्यय उपगतम्यातिक्रम्यायन त्रीणिक्रमोत्पन्नस्य ३७ नियम नियमन निच योचयत्रणायाचप्रतिज्ञानिश्चयव्रते ॥ व्रत व्रीयते हेव्रतमात्रस्य अरुन्नीपुनपु

आनुपूर्वींस्त्रियावावत्परिपाटीअनुक्रम पर्यायश्चातिपातस्तस्यात्पर्यायउपात्यय ३७ नियमोव्रतमरुन्नीतचोपवासादिपुण्यक औपवस्तूपवासोविवेक पृथगात्मता ३८ स्याद्ब्रह्मवर्चसवृत्ताध्ययनर्द्धिरथाजलि पादेब्रह्माजलि पादेविशुषोब्रह्मविदव ३९ सकथो तच्चउपवासादिउपवास आदिर्धस्य वृद्धचाद्रायणमाजापत्यनत्तमोजनदितदुपवासादिवत् पु

ण्यकमव एकमुपवासादिविहितव्रतस्य ॥ औपस्तव उपवसन वस्तुस्तमे भावेक्तातात्पज्ञाद्यण् औपवरुमितिपाठ तृजतान्तस्येदमित्यण् ॥ तु ॥ उपवास उपवसति उपवसन वसनिवासे हेमोजनरहितस्य ॥ विवेक विवेचन विवेक स्याज्जलेद्रोण्यापृथग्भावविचारयो ॥ पृथगात्मता स्यात् पृथक् आत्मास्वरूप स्थितस्यभाव प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञानम्यहेनामनी ३८ ब्रह्मवर्चसवृत्ताध्ययनर्द्धि स्यात् ब्रह्मण वेदस्यतपसोवावर्च वृत्तसदाचारपालन अध्ययन गुरु रवाहेराक्षरग्रहणतयो ऋद्धि हेनामनी ॥ पाठे वेदपठनकालेय अजलि सब्रह्माजलि ब्रह्मण अजलि पाठेवेदपठने येविशुष मुरवान्निर्गताजलविदव
नेज्जद्विद्व २०

ध्यानयोगासने ध्यानप्रत्ययेकतानता योगश्चित्तवृत्तिनिरोधता यद्वा ध्यानस्ययोगउपाय ध्यानमेवयोगोवा तस्यआसनंस्वस्तिकसिद्धपदादि ॥ ब्रह्मासन ब्रह्मण. संव-
धिआसनं एक एकतानेनमनसास्मरणध्यानमुच्यते चित्तवृत्तिनिरोधस्तुसद्भिर्योगइतिस्मृत ॥ कल्पेविधिक्रमौ कल्पतेनेन रूपसामर्थ्ये कल्प शास्त्रेविधौन्यायेसंवतेब्र-
ह्मणादिने ॥ विधि. वेधन विधविधाने विधिर्नानियतौकालेविधानेपरमेष्ठिनि ॥ क्रम त्रयमिदनियोगशास्त्रस्य ॥ क्रमश्चानुक्रमेशक्तौकल्पेचाक्रमणेपिच ॥ यः प्रथमः कल्प-
आद्योविधि. समुख्य- स्यात् एकं ॥ ततः मुख्यात् अधम. गौण- अनुकल्प- स्यात् ४० संस्कारपूर्वश्चुतेग्रहणं उपाकरणं स्यात् उपाक्रियतेनेन द्वेवेदपाठांगविधिविशे-
षस्य ॥ पादग्रहणं पादयोर्ग्रहणस्पर्शः ॥ अभिवादनं अभिमुखीकरणार्थंवदन यद्वा अभिमुख्येनवाद्यते आशीः कार्यतेनेन द्वेनामोच्चारणपूर्वकसंस्कृतप्रयोगे

ध्यानयोगासनेब्रह्मासनंकल्पेविधिक्रमौ मुख्याः स्यात्प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तुततोऽधमः ४० संस्कारपूर्वग्रहणं स्या-
दुपाकरणंश्चुतेः समेतुपादग्रहणमभिवादनमित्युक्तं ४१ भिक्षुः पारिव्राट्कर्मदीपाराशर्यपिमस्करी तपस्वीताप-
सः पारिकाक्षीवाचंयमोमुनिः ४२ णनमस्कारस्य ४१ भिक्षु. भिक्षाणशीलः भिक्षयाज्वाया सनासांसभिक्षाउः ॥ परिव्राट् सर्वपरित्य-
ज्यव्रजति व्रजगतौ क्षिप्रदीर्घश्च पदांतविषयेषत्वंत् परौव्रजे ष. पदातेइति ॥ कर्मदी कर्मदेनप्रोक्तं भिक्षुसूत्रंतदधीते कर्मदक्षशाशवादिभिः ॥ पाराशरी पाराशर्येण
प्रोक्तंसूत्रंतदधीते पाराशर्येतिइति ॥ मस्करी मस्कगतौ मस्करोज्ञानंगतिर्वास्यास्ति यद्वा मस्करोवेणुदंडोयस्यास्ति इतिपंचसन्ध्यासिन ॥ तपस्वी तपोस्यास्ति
तपस्वीतापसेचानुकल्पेविषययोषिति तापस पूर्ववत् अण्प्रत्ययः ॥ पारिकाक्षी पारिकाक्षितुंशीलमस्य काक्षिकामेपरिवर्जने यद्वा ब्रह्मज्ञानकांक्षते त्रीणि तपस्वि-
नः ॥ वाचंयम. वाचयच्छुति यमउगारमे वाचियमोततेडतिरवश वाचंयमपुरदरो ॥ मुनि. मन्यते मनज्ञाने मुनिः पुसिवसिष्ठादौवंगसेनतरोजिने द्वेभौनव्रतिन ४२.

1 तप क्लेशसह तपस क्लेश सहते षट्मर्षणे तप क्लेशस्यसह अन् ॥ दात दाम्यतिस्त्र दमुउपशमने गत्यर्थेतिक्त द्यतस्तदमितेपिस्यात्तप क्लेशसहेपिच ॥ वार्ण
न ॥ ब्रह्मचारिण हेनामनी वर्णेरियास्तीति मत्वर्थइतितात्पर्य ॥ ब्रह्मचारिण ब्रह्मवेदाध्ययनव्रतत्वरतितच्छीलोवा व्रतसपीतिवाणिनि ॥ ऋषय ऋषति जान
ति ऋषीगतो ऋषिर्वेदेवसिष्ठादौदीधितौत्तपुमानय ॥ सत्यवचस सत्यवचोयेषाने हेसामान्यर्षिनामनी ॥ स्नातकस्त स्नातिस्म ष्णाशौचे क्तसंज्ञायाकम्
॥ आपूव आपूवते पुष्टगतो आपूवश्चासौवती हेसमाप्तवेदव्रतस्यअन्याश्रमगतस्य ॥ गुरवेतुवरदत्वास्मायाहातदनुज्ञया वेदव्रतानिवापारनीत्वाल्हभयमे-
वच ४३ येनिर्जितेन्द्रियग्रामा इन्द्रियाणायाम निर्जित इन्द्रियग्रामोयेस्ते ॥ यतिन यमुउपरमे भावेक्तेअतदनि ॥ यतय यतने यतीप्रयत्ने एतेशब्दा त्रय वि-

तप क्लेशसहोदातावर्णिनोब्रह्मचारिण ऋषय सत्यवचस स्नातकस्त्वापूवोवती ४३ येनिर्जितेन्द्रियग्रामायतिनोचतय
श्रुते य स्थडिलेव्रतवशाच्छतेस्थडिलशाख्यसौ ४४ स्थडिलश्चाथविरजस्तमसस्यु ह्यातिगा पवित्र प्रयत पूत
पारवडा सर्वलिगिन ४५ जितसर्वेन्द्रियस्य ॥ य व्रतवशात्स्थडिलेशते असौस्थडिलशाथि द्वेअनाश्रितभूमिशयनव्रतिन ४४ चपरस्थडि
ल स्थडिलारित्यण ॥ विरजस्तमस विगतेरजस्तमसीयेभ्य ॥ ह्यातिगा ह्यअतिगच्छति हेनिवृत्तरजस्तमोगुणाना ॥ पवित्र पवते पुनातिवा पूडपवने
पवित्रघर्षणेकुशो ताम्रपयसिचक्रीबमभ्येस्यादभिधेयवत् ॥ प्रयत प्रयच्छतिस्त्र यद्वा प्रयतने यतीप्रयत्ने ॥ पूत पवतेस्मा ॥ पूतत्रिषुपवित्रेचशरितेबहुलीकृ-
नामत्रय ॥ पारवडा पारवडयति स्वडिभेदने पालनाच्चत्रयीधर्म पाशब्देननिगद्यते तत्रवदयतिनेतस्यासारवडास्तेनहेतुना ॥ सर्वलिगिन सर्वणिचतानि-
र्लिगानिच सर्वेवाल्लिगानिवासत्येषा ४५

व्रते ब्रह्मचर्ये आषाढः आषाढी पूर्णिमा प्रयोजनमस्य आषाढो व्रतिनां दंडे मासे मलयपर्वते ॥ पालाशः पलाशस्य विकारः पालाशादिभ्यो वेत्यञ् ॥ दण्डः ॥ रां
भस्त्वैणवः रभशब्दो वेणुवाचकः तस्य विकारः रंभा कदल्यप्सरसोर्नावेणौ वानरांतरं इति विश्वहेमचंद्रौ वैणव इत्यपि एकं हेनामनीत्यर्थः अरून्नी रून्नीभि
न्नशब्दः ॥ कसंडलुः कस्य प्रजापतेः जलस्य वामंडः सारः तंला तिलभते मडिभूषायां कस्य मंडभूषालातिवा ॥ कुंडी कुणशब्दे कुंडमस्थालये मानभेदे देव -
जलाशये कुंडी कसंडलो जारापतिवत्ती सुते पुमान् हे व्रतिना जलभाजनस्य ॥ व्रतिनां यदा मग्नं सावृसी ब्रुवंतः सीदंत्यस्यां पृषोदरादिः एकं ब्रह्मचर्याद्यासन

पालाशो दंड आषाढो व्रते रां भस्त्वैणवः अरून्नी कसंडलुः कुंडी व्रतिनामासनं दृष्ट्वा ४६ अजिनं चर्म कृत्तिः रून्नी भैक्षं भिक्षा
कदंबकं स्वाध्यायः स्याज्जपः सत्याः भिषवः सवनं च सा ४७ सर्वे न सा मपध्वंसी जप्यं विष्वग्मर्षणं दर्शश्च पौर्णमासश्च
यागोपक्षांतयोः पृथक् ४८

स्य ४६ अजिनं अजति अज्यते वा अजगतौ ॥ चर्म चरति चर्यते वा चरगतौ ॥ कृत्तिः कृत्यते कृती छेदने कृत्तिश्च
र्मत्वचोभूर्जे कृत्तिकायां ह्यंस्त्रियां इति त्रीणि नामानि ॥ भैक्षं भिक्षाणां समूहः भिक्षादिभ्यो ण् न देवभिक्षा कदंबकं ॥ स्वाध्यायः स अतीव आवृत्या अध्यय
नं घञ् जपः स्यात् हे वेदाध्ययनस्य ॥ अभिषवः सवनं सा सत्या वयप् सवनत्वं धरेत्स्नाने सोमनिर्दलने पिच त्रीणि सोमलता कंडनस्य ४७ सर्वे न सां सर्वाणि
एनां सिमानसादिपापानि ध्वंसयितुं शीलं यस्य तदपध्वंसि ॥ जप्यं जप्यते तज्जप्यं ऋगादि तदध्वमर्षणं अध्वमर्षयति मृषुसहने सहनमभिषवः यद्वा मृष्याते
पक्षांतयोः अमावास्या पौर्णमास्योः पृथग्भिन्नौ यागौ दर्श च परपौर्णमासश्च एकैकं ४८

शरीरसाधनापेक्षशरीरमात्रेण साध्यतमित्यकर्मततयम् यच्छ्रुतिअनेन यमोन्यलिगोयमजेनाकर्त्तव्यमनेशनौ शरीरसाधनापेक्षनित्यकर्मणिसयमे शरीरमात्रेण-
साध्यावज्जीवककार्यं यत्कर्मनित्यं ननुयावज्जीवकर्त्तव्यं तनु आगतुसाधन आगतुमि कदाचित्कै कामनयासमयविशेषादिभि साधने साध्यं ॥नियमस्त उ
पवासस्नानजपादि शौचसतोषतप स्वाध्यायेश्वरप्रणिधाः नियमा ४९ यमस्त अहिंसासत्यमस्तेयमिति दक्षिणेकरे प्रोद्धते सति यद्ब्रह्मसूत्रतदुपवीतस्यात् ॥ प्रो
द्धते वहिर्निष्कृते सति ब्रह्मसूत्रं यत्तद्वत् यत्तदर्थं द्युतसूत्रं उपवीत उपवीयते स्म अजगति क्षेपणयो ॥ अन्यस्मिन्करे प्रोद्धते सति प्राचीनावीतस्यात् अन्यस्मिन्क

शरीरसाधनापेक्षनित्ययत्कर्मततयम् नियमस्त सयत्कर्मनित्यमागतुसाधन ४९ “क्षेपक क्षौरतुभद्राकरणमुडनवप
नविषु” उपवीत ब्रह्मसूत्रं प्रोद्धते दक्षिणेकरे प्राचीनावीत मन्थस्मिन्निर्वीत कटुलवित ५० अगुल्यग्रे तीर्थं देवस्वल्पागुल्योर्मूले
कायं मध्ये गुह्यगुल्यो पित्र्यमूले त्वं गुह्यस्य ब्राह्म ५१ रेवामेकरे ॥ प्राचीनावीत प्राचीनदक्षिणार्वाक्यते स्म विपरीतधृतयः शोपवीतस्यैकाक

ठलवित कंठलवित सरलभावेन सन्यस्तनिर्वीतस्यात् निजधोभागे वातगमनमस्य करद्वये वहिष्कृते सति त्रिजुभावेन स्थापितयत्तसूत्रस्य नामैक ५० अगुल्यग्रे अ
गुलीनामग्रे देवतीर्थं स्यात् देवदेवानामिदं अतः देवतीर्थेन देवतास्तर्पयेत् एक ॥ स्वल्पागुल्यो अनामिका कनिष्ठिकयो मूलेऽङ्गोकायस्यात् क-प्रजापतिर्देवताऽस्य
कायं कर्देवते मूर्तोसंघे लक्ष्मन्भावयो मनुतीर्थे कायस्यात् एक प्रजापत्यमित्यर्थ ॥ अगुह्यगुल्यो मध्ये अगुह्यतर्जन्यो मध्यभागे पित्र्य पितरो देवतास्य य-
द्वा पितृणामिदं ॥ अगुह्यस्य मूलं ब्राह्मतीर्थं ब्रह्मादेवतास्य यद्गृह्यात्तवल्क्य कनिष्ठानर्जन्यगुह्यमूलान्यग्रकरस्य च प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् एकैक

ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि स्यात् ब्रह्मभूयं ब्रह्मणः भावः ॥ ब्रह्मसायुज्यं ब्रह्मणा सह युनक्ति युजिरुयोगे ॥ तद्देव देवभूयादिकं ॥ सांतपनादिकं ॥
 स्यात् सम्यक्तपन संतपतिवा प्रज्ञाद्यण ॥ गोमूवंगोमयं क्षीरं दधिसर्पः कुशोदकं एकरात्रोपवासश्चरुं सांतपनस्मृतं आदिशब्देन चंद्रायणप्राजापत्यपराकादियहण ५२
 सन्यासवति सम्यक्न्यास-अस्त्यस्मिन् अनशने भोजनत्यागे प्रायः इणगतौ एरचु इत्येकं अदंतःपुल्लिगे ॥ अथवीरहा वीर-अग्निं तहंति ॥ नष्टाग्नि- नष्टोऽग्निर्यस्य द्वे प्रमादा
 दिनायस्य अग्निहोत्रिणोऽग्निर्नष्ट ॥ कुहना लोभात् कुहविस्मापने लोभात् परद्रव्याभिलाषात् मिथ्यैर्यापथ्यकल्पना पथस्य आचारभेदस्य कल्पना सा कुहना इत्येकं नामं

स्या ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि देवभूयादिकं तद्वत्तुं सांतपनादिकं ५२ सन्यासवत्यनशने पुमान्प्रायोश्च वीरहा ॥
 नष्टाग्निः कुहना लोभान् मिथ्यैर्यापथ्यकल्पना ५३ ब्राह्मणः संस्कारहीनः स्यादस्वाध्यायो निराकृतिः धर्मध्वजी लिंगरुत्तिरवकीर्णीक्षित
 व्रतः ५४ सप्तैयस्मिन् नस्तमेति सुप्तैयस्मिन्नुदेति च अंशजानभिनिर्मुक्ताभ्युदितौ च यथाक्रमं ५५ केन कृतध्यानमौनादेः अथवा अर्थलप्सा
 याधर्माभ्ययणस्य ५३ संस्कारहीनः ब्राह्मणः स्यात् संस्कारैर्हीनः गर्भाधानादिभिः शून्य ॥ ब्राह्मणः हि सा जीवीव्रतिः स एव व्रतः तज्जहति एकं ॥ अस्वाध्यायः न स्वाध्या
 यो वेदाभ्ययनस्य ॥ निराकृतिः आकृतेर्निर्गतः अभ्ययनचेष्टाया निर्गत इदं नाम वेदाभ्ययनरहितस्य ॥ धर्मध्वजी धर्मस्य ध्वजः चिन्हायस्य धर्मध्वज इव धर्मा
 ध्वजो यस्य स्यात् ॥ लिंगरुत्तिः लिंगमाश्रमादिनिन्द्धारणरुत्तिर्तीविका हेतु र्यस्य द्वे भिक्षार्थजटाधारिणः ॥ अवकीर्णीत्वं विदोपे हि सायावा ॥ अवकीर्णं अस्ति
 यस्य ॥ क्षतव्रतः क्षतं व्रतमस्य हेरवडित ब्रह्मचर्यादेः ५४ यस्मिन् नस्तमेति सुप्तैयस्मिन्नुदेति च अंशजानभिनिर्मुक्त ॥ अभिसर्वसायंतनं कर्म निश्चयेन मुक्तयेन यस्मिन् सुप्ते
 तदेति सोऽभ्युदित अभितः उदतिशयेन इतं प्रातस्तनकर्मस्य ५५

मो

ज्येष्ठेष्वातरि अहृतदारपरिग्रहे सति कृतदारपरिग्रह कनिष्ठ परिवेत्ता स्यात् परिवेत्ता परिविदति ज्येष्ठपरित्यज्य भार्या लभते विदुलाभे एक ज्येष्ठे विवाहगति
ते कृतदारपरिग्रहणस्य कनिष्ठस्य ॥ तस्य परिवेत्तु ज्येष्ठान् ज्येष्ठ परिविदति स्यात् परिकर्जनविदति लभते विवाहोपयमौ समौ ५६ तथा परिणय उद्वाह उपय
म पाणिपीडन इति पटुविवाहस्य ॥ व्यवय ग्राम्यधर्म मैथुन निधुवन रत पचमैथुनस्य ॥ इणगतौ ॥ ग्राम्यधर्म ग्रामे भवा ग्राम्या ग्रामाणां जना ॥ धर्मः ॥ मे
थुन मिथुनस्य कर्म ॥ निधुवन नितराधुवन हस्तपादादिचालन ॥ रत रमण ५७ धर्मकामार्थं त्रिवर्गं स्यात् धर्मश्च वेदप्रतिपाद्यज्ञादि कामश्च यथाविधि-

परिवेत्ताः कुजोऽनूदे ज्येष्ठे दारपरिग्रहात् परिविदति स्तुत ज्येष्ठान् विवाहोपयमौ समौ ५६ तथा परिणयोद्वाहोपयामा
पाणिपीडनं व्यवयो ग्राम्यधर्मो मिथुन निधुवन रत ५७ त्रिवर्गो धर्मकामार्थश्चतुर्वर्गं समोक्षे सबलैस्ते चतुर्भद्रज
न्या स्निग्धावरस्यये ५८ इति ब्रह्मवर्गं मूर्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुज क्षत्रियो विराट्

॥ सेवन अर्थश्च धन त्रिवर्गं त्रयाणां वर्ग एक ॥ समोक्षे चतुर्वर्ग उपलक्षित ॥ सबलै बलेन सहितैश्चतुर्भद्र चत्वारिभद्राणि श्रेष्ठानि यत्र एक ॥ वर
स्य जायमानु स्निग्धास्तत्पक्षा वयस्यादयः जन्या जनीवधूवहति ५८ इति ब्रह्मवर्गविवरणसमाप्त मूर्धाभिषिक्त राज्यदानसमये मूर्धन्यभिषिच्यते मूर्धा
भिषिक्तः ॥ राजन्य रात्रोपत्य यदा राजति राज्ञीमौ ॥ बाहुज बाहुभ्यां जात बाहुज क्षत्रिये वीरे स्वयं जात तिलेऽपि चति विश्वमेदिन्यौ ॥ क्षत्रिय क्षुद्रा
दसवरणे सौत्र क्षतात्त्रायते क्षत्रस्यापत्यवा ॥ विराट् विशेषेण राजते पचक्षत्रियस्य ॥

राजा राट् रंजयति राजा राजतेराट् राजाप्रभोचनूपतो क्षत्रियेरजनीपतो क्षत्रेशकेचपुंसि स्यात् इत्य० ॥ पार्थिवः पृथिव्याः ईश्वरः पार्थिवोचनूपतामूमावकार ॥ ५ ॥
 वीतिच ॥ क्षमाभृत् क्षमाविभर्ति क्षमाभृक् क्षमाभृन्नक्ति ॥ नृपः नृन्याति पारक्षणे ॥ भूपः भुवंपाति ॥ महीक्षित् महींक्षिपति क्षिनिवासगत्योः मत्स्यांक्षयतिवा क्षि-
 क्षयैश्चर्ययोः सप्तराजः १ समंतायाः स्वदेशाव्यवहितभूमेरिगंराजानः ॥ प्रणताशेषसामंतः प्रणताः अशेषाः सामंताः स्वदेशानंतरराजानोयस्यसराजा अधीश्व-
 र स्यात् अधिकर्दश्वरः एकं सर्वसन्निहितनृपवशकारिणः ॥ चक्रवर्ती चक्रेभूमंडले राजमंडले वा वर्तितुं शीलमस्य चक्रंगणे चक्रवाके इति विश्वः यद्वा चक्रं सै-

राजाराट् पार्थिवः क्षमाभृन्नृपभूपमहीक्षितः १ राजा तु प्रणताशेषसामंतः स्यादधीश्वरः चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपो न्योसं
 डलेश्वरः २ येनैष्टराजसूयेन मंडलस्येश्वरश्चयः शास्ति यश्चाज्याराजः स सम्राट् अथ राजकं ३ राजन्यकं च नृपति
 क्षत्रियाणां गणोक्रमात् मंत्रीधीसचिवो मात्यान्येकर्मसचिवास्ततः ४ न्यवर्तयितुं सर्वभूमौ चालयितुं शीलमस्य सः ॥ सार्वभौमः सर्व

भूमेरीश्वरः सार्वभौमस्तु दिग्यामे सर्वपृथ्वीपतावपीति मेदिनी द्वे समुद्रपर्यंतभूमीश्वरस्य ॥ अन्य नृपः मंडलेश्वरः स्यात् मंडलस्य भूम्यैकदेशस्येश्वरः स्यान्मंडलं
 द्वादशराजके च देशे च विवेचकदंबके चेति विश्वः एकं २ येन राजसूयारव्ययज्ञविशेषेण इष्ट द्वादशमंडलस्येश्वरोऽपि सः सम्राट् साम्यकुराजते सौ सम्राट् ॥ च परं य
 आज्याराजः शास्ति ॥ अथ राजकं राजांमभूहः नृपतीनां गणे ॥ राजन्यकं क्षत्रियाणां गणे इत्येकं नाम ३ मंत्री मंत्रो गुप्तभाषणमस्यास्ति मन्त्रिगुप्तभाषणे ॥ धीस
 चिवः धियासचिवः धीप्रधानः सचिवो वा ॥ अमात्य अमासहमभीषेवाभव एतन्नयं राजः सचिवस्य ततः धीसचिवादन्येकर्मसचिवाः कर्मसूतसचिवाः इत्येवं ४

महामात्रा महतीमात्रायेषां मात्राकर्णविभूषायाविनेमानेपरिच्छेदे प्रधानानिप्रकर्षेणधीयते दुधान्धारणपोषणयो प्रधानस्यान्महामात्रेप्रकृतौपर
मात्रानि प्रजायामपिचक्रीवमेकत्वेनूत्तमेसदेतिह्रीवत् पुद्गिगोपि॥महामात्र प्रधान स्यादितिपुस्काहे महामात्र समृद्धेचामात्येहस्तिपकाधिपे हेप्रधा
नस्य॥पुरोधा पुर अग्रेधीयते॥पुरोहित पुर अग्रेहितयस्मात्॥व्यवहाराणांरुणादीन्यष्टादशविवादस्थानानिव्यवहारा तेषाद्रष्टरिनिर्णेतारि॥विविच्य
पृच्छतिप्राट्॥विविच्यतेसोविवाक प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाको अस्यस्त प्रश्ननिचारयोःकुशलइत्यर्थं विवादानुगतपृष्ठापूर्ववाक्यप्रयत्नत विचारयति
येनासौप्राड्विवाकस्ततस्मृत॥अक्षदर्शक अक्षाणाव्यवहाराणादर्शक अक्षकर्षेतुषेचकेशकटव्यवहारयोरितिविश्व द्वधर्माध्यक्षस्य ५ प्रतीहार प्र

महामात्रा प्रधानानिपुरोधास्तपुरोहित द्रष्टरिव्यवहाराणांप्राड्विवाकाक्षदर्शको ५ प्रतीहारेद्वारपालद्व्यक्ष्यद्व्यस्थि
तदर्शका रक्षिवर्गस्त्वनीकस्थोऽथाध्यक्षाधिकृतौसमौ ६ तीहारोजननिवारणमस्त्यस्य यद्वा राज्ञोभिसुरव्यजनान्प्रतिहर
तिबहि प्रापयति॥द्वारपाल द्वारपालयति॥द्व्यस्थि द्वारितिष्ठति॥द्व्यस्थितदर्शक द्वारिस्थितस्यदर्शक पश्चाद्द्व पञ्चद्वारपालस्य॥रक्षिवर्गस्तुभव
श्यरक्षति रक्षपालने आवश्यकैरितिणिनि रक्षिणावर्ग॥अनीकस्थ अनीकेनअनीकेवातिष्ठति सप्तीतिक अनीकस्थोरणगतेहस्तिशिक्षाविचक्षणे
राजतरक्षणिचिन्हेचवीरकर्मकेपिचेतिविश्वमेदिन्यौ द्वैरक्षकगणस्य॥अथअध्यक्षाधिकृतौ अक्षव्यवहारअधिगत अध्यक्ष यद्वा अध्यक्षतिअ
क्षुव्याप्तौ अध्यक्षोधिकृतेप्रोक्त प्रत्यक्षेत्वभिधेयवत्॥अधिकृत अधिउपरिकृत अधिक कृतइतिवा समावुप्तौ हे व्यापारितस्य ६

एकस्मिन् ग्रामे अधिकृत-स्थायुक स्थातुंशीलमस्य एकएकग्रामाधिकृतस्य॥ भूरिषु बहुलेषु ग्रामेषु अधिकृतः गोप- गोपायति गुपूरक्षणे गोपो गोपालके गोष्ठाध्यक्षेष्ट-
 श्रीपतावपि ग्रामस्थाधिकृतेषु सिसारि वारख्यौषधौ स्त्रिया इत्य० ॥ एकबहुग्रामाधिकृतस्या॥ भौरिकः भूरीणि भवर्णे नियुक्तः भौरिकः॥ कनकाध्यक्षः कनकस्य अध्यक्षः
 द्वे स्तनर्गाधिकृतस्य॥ रूपाध्यक्षस्तु रूपे अध्यक्षः॥ नैष्किकः निष्के हेस्ति नियुक्तः नैष्किको रजताध्यक्ष इति रत्नम्. द्वे कटकादिशालायां नियुक्तस्य ७ अंतःपुरे तु
 अधिकृतः जनः अंतर्वेशिकः स्यात् अंतर्वेशी नियुक्तः यद्वा अंतर्वेशो यस्य स्याति एकः अतः पुराधिकृतजनस्य॥ सौविदल्लाः स्रष्टुविदं तं विद्वांसमपिलातिवशवर्तिनं कुर्व-
 निसौविदल्लाः त एव सौविदल्ला ॥ कंचुकिनः कंचुकः उपचोलः अस्तियेषां ते॥ स्थापत्या तिष्ठत्येषु पुरुषा स्या यत्रार्थके रूपं स्थानादाराणां पतयः त एवपालका ते

स्थायुकोधिकृतो ग्रामे गोपो ग्रामेषु भूरिषु भौरिकः कनकाध्यक्षो रूपाध्यक्षस्तु नैष्किकः ७ अंतःपुरे त्वधिकृतः स्यादंतर्वे-

शिको जनः सौविदल्लाः कंचुकिनः स्थापत्याः सौविदाश्च ते ८ घटो वर्षवरस्तल्यो सेवकार्य्यनुजीविनः सौविदाः सुविदा एव यद्वा

स्रष्टुविदस्तु ज्ञानमस्तियेषां ते यद्वा स्रष्टुविदः चतुरस्त्रियः तासां मिमेरक्षका चत्वारिराज्ञा रूपागारे बहिरक्षाकृतस्य ८ शंदः शाम्यति शिश्नात्तावात् शमु उपशमे शदः
 क्लीबस्तकंचुकी इति रत्नम्. शंदः स्यात्पुंसि गोपतौ आकृष्टां देवधरे तृतीयप्रकृतावपि॥ वर्षवरः वृणोति वरति वा वृत्रवरणे वरआवरणे वा वर्षस्यरेतः पातस्थवरः
 यै त्वल्यसत्वाः प्रथमाः क्लीबाश्च स्त्रीस्वभाविनः जात्या न दुष्टा- कार्येषु ते वै वर्षवराः स्मृताः द्वे न पुंसकस्य॥ सेवकार्य्यनुजीविनः॥ सेवकः सेवते घेद सौचने सेवकस्तु प्रवा-
 सेनावाच्यलिङ्गो नुजीविनि॥ अर्थी अर्थः सन्निहितो स्याति अर्थी पुमान् याचके स्यात्तसेवके च विवादिनि॥ अनुजीवी अनुजीवितुंशीलमस्य श्रीणि सेवकस्य॥

ने विषयानन्तर विषयात्स्वदेशादनन्तरोऽव्यवहितो राजा ॥ शत्रु शान्तयति शत्रुशान्ते अतः शत्रो परराज्यान्तरेण व्यवहितो राजा मित्रस्थात् मेघति त्रिमिदा
 स्नेहने मित्रमुत्तदिसद्गुणे सूर्येऽपुसिस्त्रियागधद्रव्यैरेत्यातरेषुमान् एक ९ परन्तर उदासीन स्यात् अतिशयित पर शत्रुमित्राभ्यां पर राजा उदासीन उ
 दास्ते आसउपवेशने एकशत्रुमित्राभ्यां परस्य राज्ञः ॥ पृष्ठतस्तु पार्थिग्राह पार्थिग्राहपश्चात्पदगृणहाति सैन्यपृष्ठेषुमान्यार्षि पश्चात्पदजिगीषयोरिति विश्व
 राज्ञिशत्रुजयार्थपुरतो गतेयस्तदाष्टजिघृक्षतिसपार्थिग्राह एकजिगीषो पृष्ठभागस्थितस्य राज्ञः ॥ रिपु रपतिदोष रपच्यक्ततायावाचि ॥ वैरी वीरस्य
 कर्मभावो वा वैरमैश्वरीति निर्देशादण वैरमस्यास्तीति सपत्न सपत्नीवाच्यसपत्न इति निर्देशादकारः ॥ अरि इत्यर्तिविरोध ऋगर्तो ॥ द्विषन् द्वेष्टि द्विषअप्रो

विषयानन्तरो राजा शत्रुमित्रमत पर ९ उदासीन परन्तर पार्थिग्राहस्तु पृष्ठत रिपौ वैरिसपत्नारिद्विषद्वेषणदुर्दद
 १० द्विद्विपक्षाहितामित्रदस्युशात्रवशत्रव अभिघातिपरारातिप्रत्यर्थिपरिपथिन ११

नौ ॥ द्वेषण द्वेषशील क्रुधमडार्येभ्येति युच् ॥ दुर्दत्त दुष्टत्वव्यमस्य ॥ द्विद्वेष्टि ॥ विपक्ष विरुद्ध पक्षोऽस्य पक्षोऽमार्थके पाश्वर्कग्रहे साध्यविरोधयो ॥
 अहित नहितमस्मात् ॥ अमित्र अमतिगच्छति अमगतौ रोगे वा इव म्रत्यय ॥ दस्यु दस्यति दस्युपक्षये युच् प्रत्यये बाहुलकादनादिशाभाव ॥ शत्रु
 अभिघाति अभिहतशील द्वेष्ट्यो मिधातिरमित्र इति रत्नकोश ॥ पर अरातिः नरातिस्त्व रादाने क्तिच् ॥ प्रत्यर्थी प्रतिकूलमर्थयितुशील अर्थयाज्ना
 या ॥ पथी दोषारव्यानप्रथयितुशील पथिगतौ ॥ परिशब्दे च प्रकृते दोषारव्याने निरसने ॥ पूजाव्याप्त्योश्च फूषणे एकोनविंशतिनामानि शत्रो ११

वयस्यः वयसात्तुल्य ॥ स्निग्धः स्निह्यति ष्णिह्यतीति वर्तमानेक्तः ॥ सवयाः समानंवयोःस्य त्रीणितुल्यवयसः ॥ अथमित्र मेघति त्रिमितास्नेहे ॥ सरवा स-
मानः रव्यायतेलोकैः ॥ सुहृत् शोभनं हृदयं यस्य इति मित्रनामानि त्रीणि ॥ सरव्यं सरव्युर्भावः कर्मवासरव्युर्यः ॥ सामपदीन सप्तपदेरवाच्यते स्यात् हेमित्रता
या-नामनी ॥ अक्षुरोधः रुधिरावरणे ॥ अनुवर्तनं अनुगम्यवर्तनं चित्ताराधन द्वे आराध्यादेरिष्टसंपादनस्य १२ यथार्हवर्णः अर्हति अर्हपूजायां योयोर्ही
यथार्हवर्णो रूपमस्य वर्णः स्याद्देवरूपयोरिति धरणि ॥ प्रणिधिः प्रकर्षेण निधीयते प्रणिधिर्नारवलेचरे ॥ अपसर्पः अपसर्पति सृष्टुगतौ ॥ चरः चरति

वयस्यः स्निग्धः सवया अथमित्रं सरवा सत्तुत् सरव्यं सामपदीनं स्यादक्षुरोधो अनुवर्तनं १२ यथार्हवर्णः प्रणिधिरपसर्प
श्चरः स्पशः चारश्च गूढपुरुषश्चासप्रत्ययितो समौ १३ सांवत्सरो ज्योतिषिक्तो देवज्ञगणकावपि स्युर्मौहूर्तिकमौहूर्त
ज्ञानिकार्तातिका अपि १४

चरगतौ चरोक्षघूतभेदे च भौमे चारे च सेवने स्पशः स्पृशति स्पशबाधनस्पर्शनयोः स्पशः स्यात्संपराये च प्रणि
धावपि पुंस्ययं ॥ चारः चारः प्रियालवक्षे स्यात्गतौ बंधापसर्पयोरित्यक्तत्वात् ॥ गूढपुरुषः गूढश्चासौ पुरुषश्च ॥ आसः आस्यते स्म आपृव्यासौ ॥ प्रत्ययितः
प्रत्ययो विश्वासः संजातोऽस्य प्रत्ययः शपथरंध्रे विश्वासाचारहेतुष्विति विश्वः द्वे नामनी विश्वासाधारस्य ॥ समौ तुल्यौ १३ सांवत्सरः संवत्सरं वेत्ति ॥
ज्योतिषिकः ज्योतिषमधीते वेदवा ॥ देवज्ञगणको देवं प्राकृतं शतभाशतमं कर्म जानाति गणयति गणसंख्याने ॥ मौहूर्तिकः मुहूर्तं अधीते वेदवा ॥ मौहूर्तः
पूर्ववत् ॥ ज्ञानी ॥ कर्तातिकाः कृतांतं वेत्ति ज्योतिषिकस्याष्टौ नामानि १४

त्रिक तत्रसिद्धान्तमधीते वेत्ता ॥ ज्ञातसिद्धान्तं ज्ञातं सिद्धान्तोयेन हेनामनी तत्कार्यं ज्ञातु ॥ सत्री सत्रमस्यास्ति सत्रमाच्छादनेयजेसदारानेचैवेतवेद
विश्व ॥ गृहपति गृहस्थपति हेसदान्नादिदानकर्तुर्गृहस्थस्य ॥ लिपिकर लिपिकरोति दुप्रत्यय ॥ लिखिकरोपि तथैव ॥ अक्षरचण अक्षरोविन ॥ अक्षरच
तथैव उभयत्रापितेनविन्नरति चक्षुष्यणपो एतानिनामानिलेखके १५ लिखति लिखअक्षरविन्यास अक्षराणाविन्यास लिखितअक्षरविन्यासश्च
यो समाहार ॥ लिपि लिप्यते लिपउपलेपे ॥ लिखि उभेस्त्रियौ चत्वारिलिखिताक्षरस्य ॥ सदेशहर दूत म्यात् सदेशनिरूपणहरति दूत दवति दुगतौ यद्वा

तानिकोज्ञातसिद्धान्त-सत्रीगृहपति-समो लिपिकरोक्षरचणोःक्षरचक्षुश्चलेखके १५ लिखितनाक्षरविन्यासेलिपिलिखि
रुभेस्त्रियौ स्यात्सदेशहरादूतोदूत्यतद्भावकर्मणि १६ अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्य पाथ पथिकइत्यपि स्वाभ्यमात्यसत्त्वकोश
राष्ट्रदुर्गबिलानिच १७ राज्यागानिप्रकृतय पौराणाश्रेणयोऽपिच दूयत दूहपरितापे हे ॥ तद्भावकर्मणि तस्यत्ताव कर्मवादूत्ये १६ अध्वनी

अध्वानअलगच्छति ॥ अध्वग अध्वानगच्छति दुप्रत्यय ॥ अध्वन्य अध्वानाच्छति यत्प्रत्यय ॥ पाथ पथानगच्छति ॥ पथिक पूर्ववत् पचपाथस्य ॥ स्वा-
राजा ॥ अमात्य मंत्री ॥ सुदत्त मित्र ॥ कोशोभाहागार ॥ राष्ट्रदेश ॥ दुर्गाणि पर्वता ॥ बल सैन्य १७ राज्यागानि राज्यस्थराजकर्मणोऽगानिसाधनानि ॥ प्रकृतय
कष्टराज्यकुर्वन्ति ॥ पौराणाश्रेणय पौराणानागराणाश्रेणय श्रयतिश्रयतेच ॥ कामदक ॥ स्वाभ्यमात्यश्चराष्ट्रचदुर्गकोशबलसत्त्वत् परस्पररोपकारीदसभागराज्य
च्यते ॥ पौराण्येणिभि सहाष्टागप्रपिराज्यमितिदर्शित ॥ अमात्याश्चतथापौरा-सद्भि प्रकृतय-स्मृत्य इतिपौराणाश्रेणयोपिप्रकृतय स्यु ॥

संधिः संधानं द्वैध्यादिनाशत्रूणां प्रत्युत्पादनं ॥ नापुल्लिंगः ॥ विग्रहः परराष्ट्राहलुंठनादिग्रहणं ॥ यान शत्रुप्रतिविजिगीषोर्गमनं ॥ आसन आस उपवेशनं साम-
 र्थाभावे सत्तिकालं प्रतीक्ष्य दुर्गादिकं निर्माय तत्रावस्थानमासन ॥ द्वैधबलिनामहसंधिः अबलेन सह विग्रहः इति प्रकारद्वयं द्वैधं ॥ आश्रयः आश्रयण शिञ्ज सेवाया
 शत्रुणा पीड्यमानस्य बलवद्भूपालाश्रयणं आश्रयः १८ एतेषां दृग्गुणाः एते सध्यादयः षट्गुणशब्दवाच्याः प्रभावोत्साहमंत्रजाः तिस्रः शक्तयः स्युः शक्यते जेतुम
 नया ॥ प्रभावः प्रभवत्यनेन ॥ तत्र कोशदंडजतेजः प्रभुशक्तिः ॥ उत्साहः उत्सहंतेनेनेति षहमर्षणे बलादिनोन्नत्यं उत्साहशक्तिः ॥ मंत्रः सध्यादीनां सामदाना
 दीनां च यथावत्स्थापनं मंत्रशक्तिः एकैकं नाम ॥ क्षयः क्षयण क्षिप्तये अष्टवर्गस्थ ॥ अपचयः क्षयः रुद्धिः उपचयः अपचयोपचयाभाव स्थानं इति नीतिवे

संधिर्नाविग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः १८ षट्गुणाः शक्तयस्तिस्रः प्रभावोत्साहमंत्रजाः क्षयः स्थानं च रुद्धिश्च त्रिवर्गे नीतिवेदि
 ना १९ सप्रतापः प्रभावश्च यत्तेजः कोशदंडजं सामदानं भेददंडावित्युपायचतुष्टयं २० दिनात्रिवर्गः स्यात् ॥ अष्टवर्गस्तु कृषिर्वणि-
 कपथो दुर्गसेतु कुंजरभेदनं ॥ रव्याकरबलादानं शून्यानां च निवेशनं १९ कोशदंडजयत्तेजः सप्रतापः प्रभावश्च ॥ कोशः धनं ॥ दंडः दमः ॥ सैन्यं च ॥ प्रतापः प्रतापय
 त्यनेन तपसंतापे ॥ प्रभावः प्रभवत्यनेन भावः श्रीणीभुवो नुपसर्गे इति यञ् प्रकृष्टः भावः अधिक्षेपावमानादेः प्रयुक्तस्य परेण यत् प्राणाल्ययेः प्रसहनं तत्तेजः स-
 मुदाहृतं ॥ भेदः शत्रूणां भेदनेन आत्मसात्करणं मिदिरविदारणे ॥ दंडः दंडनं दमुशमनायां साम सान्वययोगे यद्वा स्यति रोषमनेन वा परस्परपकाराणां द-
 र्शनगुणकीर्तनं संबधस्य समारब्धानमायत्या संप्रकाशनं वाचापेशलयासाधुतवाहमिति चार्पणं इति सामविधान्ते सामपंचविधं स्मृतमिति ॥ दानं धना-
 देः समर्पणं ॥ एतच्चतुष्कं उपायचतुष्टयं ॥ अन्ये समोपायाः उक्ताः सामदानं च भेदश्च दंडश्चेति चतुष्टयं मायोपेक्षेद्रजाड्येति २०

साहस सहसिवलेभव ॥ दग दमन दसुशमनाया दमः स्यात्कर्दमैदहेदमनेदमयेपिचेतिहेमचत्र ॥ दड दड सैन्येदमेयमे मानव्यूहग्रहे भेदेष्वश्वकानुचरेप
थि प्रकाडलगुडेकोणेचतुर्योपायवर्गयोरितिहेम त्रीणिदहस्यनामानि ॥ साम सात्व अथो समो द्वेसरव्यस्य ॥ भेद भेदोधर्मविशेषेस्यात् उपजापोविदारणे
उपाशजपनमुपजाप जपव्यक्तायावाचि उपधीयते शतद्विज्ञानमत्र ॥ धर्माद्यैर्यत्रिरीक्षणसाउपधा धर्मार्थकामैर्मयनचपरीक्षण ॥ अमात्यादीनानि
त्तान्वेषण उपधास्यात् ॥ तद्यथा ॥ भावज्ञानायराज्ञापेरितेनासेनदमोः यराजा तदेनमुत्सृज्यान्यमभिधेयामोवा अन्यमाधुनृपवज्रामदत्यक्ताः मात्यादि-
भिर्यदितद्वाषणनमानितनर्हिसत्यधार्मिकोयमितिनिश्चय धर्मपरीक्षण एकनाम २१ अवडक्षीण पचशाब्द नि शलाकातास्त्रिषुवर्तते अविद्यमानाभिय

साहसतुदमोदड सामसात्वमथोसमो भेदोपजापावुपधाधर्माद्यैर्यत्रिरीक्षण २१ पचत्रिष्वषडर्शाणोयस्त्रतीयाद्य
गोचर विविक्तविजनच्छन्ननि शलाकास्तथारह २२ रहश्चोपाशत्वालिगेरहस्यतद्वेत्त्रिषु

स्यमत्रस्य ॥ यस्त्रतीयाद्यगोचर तृतीयादीनानज्ञायते ॥ विविक्त विविचतिजनायत्र विचित्रपृथग्भावे विविक्तत्रिषुसपृक्तेरह पृतविवेकिषु ॥ विजन विगत
जनोऽस्मात् ॥ छन्न छद्यतेस्मात् जन छद्व्यपवारणे छन्नतुरहसिकूचछादितेवाच्यलिगक ॥ नि शलाक निर्गताशलाकायस्मात् शलाकाया निर्गतो
वा तथाशब्द समुच्चये ॥ रह रत्यते रहत्यागे रहस्तत्वेरहोद्यो ॥ रहसोऽपि रहोनिधुवनेपिस्याद्रहोद्योयनपुसक इतिपचाभिधानानि २२ रह चपरउपा
शत् द्वेअलिगेअव्ययेस्यात् ॥ उपाशत् उपगता अशव किरणा अत्र उपाशर्जपदेशा स्यादुपाशत्विजनेव्यय तद्वेत्तुरहोत्तवेरहस्यत्रिषु रहस्यास्त्रीनदीभेदेगोप
नीयेऽभिधेयवत् एक ॥

विश्रंभविश्वासौसमौ विश्रंभः विश्रंभणं ॥ विश्वासः विश्वासनं विश्रंभ केलिकलहे विश्वासे प्रणयेऽपि चेति मेदिनी श्वस्र प्राणने ॥ यथोचितात् यथाप्राप्ता
त् ॥ अत्रैषः फलवृत्तने अत्रशः अधः पतनं २३ अत्रैष अत्रैषादन्यः ॥ न्यायः नियमेन र्जयते परिन्योरिति घञ् ॥ कल्पः कल्पः शास्त्रे विधौ न्याये संवर्तते ब्रह्मणो दिने ॥ देश
रूप दिश्यते दिशः अतिसर्जने देशो रूपमस्य प्रशस्तं देशनं वा प्रशसायारूपं ॥ समंजसं सम्यगंजोऽत्र यद्वा संगतमजसा तत्त्वमत्र पंचनीतेः ॥ युक्तं युज्यते यु
जिर्योगे युक्तं युक्तेषु धर्मगते क्लीबं हस्तचतुष्टये ॥ औपयिकं उपयत्यनेन उपपूर्वादिणो घञ् उपायाधस्वत्वं चेति ठक् ॥ लभ्यं लभ्यते लभ्यं युक्ते च लब्धव्ये ॥ भ

समौ विश्रंभविश्वासौ अत्रैषो अत्रशो यथोचितात् २३ अत्रैष न्यायकल्पास्तदेशरूपं समंजसं युक्तमौपयिकं लभ्यं भजमा
नाभिनीतवत् २४ न्याय्यं च त्रिषु षट्सं प्रधारणा तु समर्थनं अववादस्तनिर्देशो निर्देशः शासनं च सः २५ शिष्टश्चाज्ञा च स
स्थातु मर्यादाधारणा स्थितिः

जमानं भजते फलमनुबधाति भजसेवायां ताच्छील्ये चानश ॥ अभिनीतं अभिनीयते स्म णीन् प्रापणे क्त
प्रत्ययः ॥ अभिनीतं संस्कृतं च न्याये चामर्षणे त्रिवितिरुद्रः अभिनीतस्त्रिषु न्याये संस्कृतमर्षिणोरपि २४ न्याय्यं न्यायादनपेतं धर्मपथ्यर्थे त्रियत् एते यु-
क्तादयः षट्त्रिषु न्यायादनपेतस्य द्रव्यादेः सप्रधारणा पयासश्चैति युच् ॥ समर्थनं संपूर्वः अर्थोपयाचायां इति धातुः हेतुक्ता युक्तपरीक्षायाः ॥ अववादः का-
यमवलंब्य वदत्यत्र घञ् ॥ निर्देशः निर्देशः उभयत्र घञ् ॥ शासनं ल्युट् २५ शिष्टः क्तिन् ॥ आज्ञा आतश्चोपसर्गे इत्यङ् षट्कर्माज्ञापनस्य ॥ संस्थातु संनिष्ठने
नया प्राग्वदङ् सम्यगवस्थानं ॥ मर्यादा मर्येति सीमार्थे व्ययंतवादीयते अङ्स्त्रियां ॥ धारणा धारयति धर्मं ल्युट् ॥ स्थितिः चत्वारि न्यायपथा स्थितेः ॥

आग अगति अगतौ आगोपराधेपायेस्यान् सात ॥ अपराध अपराधन राधससिचौ ॥ मनु मन्यते फनज्ञाने तु मत्यप मनु पुस्त्यपराधेपिमनुष्येपिमजापतौ श्रीणि द्वि
 मपराधस्य ॥ उद्दानबधनेतुसमे वधवधने द्वेवधनस्य २६ द्विगुणोद्वोद्विगाय स्यान् द्वौपादौपरिमाणस्य ॥ आगधेय आगएवनामरूपेतिधेय ॥ कर कीर्यतेक
 विक्षप रुदारण कशवधेपिलेपाणोरश्मोप्रययशुडयो करोवधेनिश्चयेचवलीरत्नेयतावपीतिविश्व ॥ बलि बल्यत घलवधेदाने इन् बलिर्देत्यप्रभेदेचकरत्वा
 मरुडयो उपसरेपुमानस्त्रीजरयाश्लथचर्मणि गृहदारुप्रभेदेचजठरावयवेपितेत्कक्त ॥ श्रीणिकर्षकादिभ्योराजयात्यआगस्य पट्टीवसूलइतिज्ञाहृतआषया
 ॥ घट्टादिदेय घट्टादौनदीतीरादौ यद्वातुयोग्यतत्शकत्व अस्त्रिशकत्व्यते शकत्वअतिसर्जने शकत्वघट्टादिदेयस्यादरादर्थग्रहेस्त्रिया एकमेव ॥ प्राप्नुततु प्रा

आगोपराधोमनुश्चसमेतद्दानबधने २६ द्विपादोद्विगुणोद्वोपागधेय करोबलि घट्टादिदेयशकल्कोऽस्त्रीप्राप्नुततुप्रदेश

न २७ उपायनमुपग्रात्यमुपहारस्तथोपदा यौतकादितुयद्देयसदायोहरणचतत् २८ क्रियतेस्म ॥ भृन्भरणे ॥ प्रवेशन प्रदिश्यते दिश
 अतिसर्जने द्वेदेवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमानस्य २७ उपायन उपेयते उपाय्यतेवा इणगती अयगतीवा ॥ उपग्रात्य उपगृह्यते ग्रहउपादाने ॥ उपहार उपह्रियते त-
 थाउपदा उपदीयते हुदाज्दाने षट्पृषगुरुदर्शनेदीयमानस्यवस्तुन उपदास्त्रिया उपायनमुपग्रात्यप्राप्नुततुपदास्त्रियामित्यमरमाला ॥ यौतकादि युतकयोनि-
 सबध तत्रभव युतयोर्वरवध्वोर्विद तस्येदमित्यण युतकयुमलेयुक्तेसशयेपितेतिभस युतकसशयेयुगे नारीवरुत्वाचलेयुक्तेचलनार्थेच्यौतके आदिनावतभि
 सादियहण ॥ तद्देय सदाय सदीयते तद्देवहरण हीयते सदाय पुत्ति द्वेकन्यादानकालेव्रतभिस्पादौचदीयमानद्रव्यस्थनामनी २८

तत्काल सचासौकालश्च तदात्वंस्यात् तदेत्यस्यभाव तदात्वं द्वेवर्तमानकालस्य ॥ उत्तर काल आयति आयास्यतीति आयतिस्तस्मिन् योदैर्घ्येप्रभावागामिकालयो
 एक आयति स्त्री ॥ यत् सद्य फलंसादृष्टिकं संहृष्टोप्रत्यक्षोभव अध्यात्मादित्वात्तज् एकव्यापारानतरं जायमानस्यफलस्य ॥ उत्तरं फलउदकं उदक्यते अर्कस्तवने
 उदक्यतेवा अर्चपूजाया उत्क्रच्यतेवा क्रत्स्नो उदकं एष्यकाले तत्फले मदनकटके एकं भाविनः कर्मफलस्य २९ वह्नितोयादि वह्निश्च तोयचते आदिनीयस्य-
 तत् अदृष्टयात् आदिशब्देन ॥ हुताशनोजलं व्याधिदुर्भिक्षं मकरस्तथा अतिवृष्टिरनादृष्टिर्मूषका शालभाटयो गृह्यते एकं अग्न्यादिकृतस्य भयस्य ॥ स्वपरचक्र

तत्कालस्तदात्वंस्यादुत्तरः काल आयतिः सां दृष्टिकं फलं सद्य उदकः फलमुत्तरं २९ अदृष्टं वह्नितोयादिदृष्टं स्वपरचक्रजं म
 हीभुजामहिभयं स्वपक्षप्रभवभयं ३० प्रक्रियात्वधिकारः स्याच्चा मरतु प्रकीर्णकं नृपासनयत्तद्द्रासनसिंहासनतुतत् ३१

जं भयदृष्ट-स्यात् स्वपरचक्रजं स्वश्चपरश्च स्वपरौ तयोश्चक्रे सैन्येताभ्यां जात महीभुजां स्वपक्षप्रभव स्वसहायजन्यं भयमहिभयं स्यात् गृहत्वात् पक्षएवअहिः एकं
 स्वसहायाज्जातभयस्य ॥ निजोद्यमैत्रश्च समाश्रितश्च संबंधत कार्यसमुद्भवश्च भृत्यागृहीतोविविधोपचारैः पक्षेबुधा समविधंवदंति ३० प्रक्रियातु । हज-शचेतिव्य
 प् ॥ अधिकार घञ् द्वेमर्यादास्थापनस्य ॥ चामरप्रकीर्णकं चमति चम्यते अनेनवा चमुअदने अरप्रत्यय. चमरंचामरेस्त्रीतुमंजरीगृगभेदयो इत्यक्तत्वात् चामरा
 चामरेबालव्यजने ॥ प्रकीर्णकं प्रकीर्यतेस्म कविक्षेपे क्तः संज्ञायाकन् प्रकीर्णकंचामरेस्याद्विस्तरेनातुसंगमे द्वेचवरीइतिरव्यातस्य ॥ नृपासन ॥ भद्रासन द्वे म-
 ण्यादिकृतराजासनस्य तत्रहेमविकारोनृपासन सिंहाकारमासन ३१

हैमछत्रनु छादयत्यनेन छदअपवारणे ण्यत इस्मन् चन्द्र इतिह्रस्व ॥आतपत्र आतपात्रायते आतोत्तुपसर्गेक द्वतच्छत्रनपलक्ष्य एकराजछत्रस्य॥भद्र
कुम्भ भद्रस्यभद्रोवाकुम्भ ॥पूर्णकुम्भ पूर्णकुम्भ द्वेपूर्णघटस्य॥भृगार विभर्तिजल शृगारभृगारोचेतिसाष्ट्र॥कनकालुका कनकज्यालू तत कनिह्रस्व
द्वेम्बर्णकृतजलपात्रस्यझारीतिरव्यातस्य ३२ निवेशः शिविर निविशतेऽत्र विशाप्रवेशने निवेश सैन्यविन्यासेविवाहेचइतिहैम॥शिविर शिवत्यत्र शवगतौ
॥घटेनपुसके द्वेसैन्यनिवासस्थानस्य सैन्याच्चातळइतिरव्यातस्य॥आगतुकसैन्यवसते सज्जनतुउपरक्षण सज्जतेऽनेन सत्शोभनजन्यतेवाऽनेन ष ज
गतौ जनीप्रादुर्भावे द्वेसैन्यरक्षणायनियुक्तप्रहरिकादिन्यासस्य प्राकृतभाषया पाहारागस्तइतिरव्या०॥हस्त्यश्वरथपादातचतुष्टयसेनागस्यात् पदातीनासमू-

हैमछत्रत्वातपत्रराज्ञस्तनृपलक्ष्मतत् भद्रकुम्भ पूर्णकुम्भोभृगार कनकालुका ३२ निवेश शिविरघटेसज्जनतूपरक्षण

हस्त्यश्वरथपादातसेनागस्याचतुष्टय ३२ दत्तादतावल्लोहस्तीक्ष्णदोऽनेकपोद्दिप मतंगजोगजोनाग ह हस्तिनश्चअश्वश्चरथाश्च
पादातच सेनागत्वादेकवद्भाव सेनाया अगंचतुष्टयचत्वार अवयवा नाविकाटविकादीनापदातावतर्भाव नौकानारथेष्वतर्भाव महिषादीनागजेष्वतर्भाव इत्येक
नाम ३२ दत्ता अतिशयितौदतावस्यइति ॥दतावल दतशिरवात्सज्ञायाभितिवलच्च वलइतिदीर्घ ॥हस्ती हस्त शब्दास्यास्ति हस्ताज्जातावितिइति ॥एवकरी॥द्विर
द द्वौरदावस्य॥अनेकप अनेकेनकरेणामुरवेनचपिचति॥द्विप द्वाप्यापिचति॥मतंगज मतगाहृषे-जात ॥गज गजति गजमदे॥नाग नअग नगोभवोवा ना
गोमतंगजैसर्पेपुन्नागेनागकेशरे क्रूरत्चारेनागदडेमुस्तकेचारिदेपिच देहेतिलविशेषेचश्रेष्ठेस्यादुत्तरेस्थित नागरगेसीसपत्रेस्त्रीबंधकरणांतरइतिहैम ॥

कुंजरः अतिशयितः कुजः हनुः अस्य अस्ति रवसुरवकुंजेभ्योरः कुंजरो नैकपेकोशो कुंजराधरकीदृमे पाटलायाचेति हेमचंद्रः ॥ वारणः वारयति शत्रुब-
लं वारणं प्रतिषेधे स्याद्धारणस्तमतगज इति विश्वः ॥ करी करो स्यास्ति ३४ इभः एति ईयते वा इणः किदिति भः ॥ स्तंबो गुल्मे तृणादीनामकांडे हुमगच्छ-
योः स्तंबेरमः स्तंबेरमंते ॥ पथी पथं बिंदुजालकमस्त्यस्य इति पञ्चदशहस्तिनः ॥ यूथनाथस्त यूथस्य हस्तिवृंदस्य नाथः ॥ यूथपः यूथं पानीति द्वे यूथमुख्य-
हस्तिनः ॥ मदोल्कटः मदेन दानां बुनाउल्कटो मत्तः ॥ मदकलः मदेन कलते कलशब्दसंख्यानयोः मदसति कलो ध्वनिर्यस्येति वा द्वे अतर्मदहस्तिनः ॥ कल-

कुंजरो वारणः करी ३४ इभः स्तंबेरमः पथी यूथनाथस्त यूथपः मदोल्कटो मदकलः कलभः करिशावकः ३५
प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः समाबुद्धांतनिर्मदो होस्तिकगजतो वृंदकरिणी धेनुका वशा ३६

भः कलति कलगतिसंख्यानयोः कलते वा कलशब्दसंख्यानयोः कलं भाषते वा ॥ करिशावकः करिणः शावकः द्वे करिपोतस्य प्राकृतभाषया छा-
वा ३५ प्रभिन्नः प्रकर्षेण भिद्यते स्म ॥ गर्जितः गर्जयति गर्जशब्दे गर्जः संजातो स्य वा गर्जितं वारिवाहादिध्वनौ नाम न कुंजर इति विश्वमेदिन्यो ॥ म-
त्तः माद्यति स्म मदीहर्षे त्रीणि जातमदस्य नामानि उद्गांतनिर्मदो समो उद्गतं वांतमदवमनमस्मात् उद्गांत उद्घोषे मदनद्विप इति हेमः ॥ निर्मदः मदान्नि-
र्मतो निर्गतो मदोऽस्माद्वा द्वे गतमदस्य ॥ गजना वृंदे हास्तिकं हस्तिनां समूहः द्वे ॥ करिणी करोऽस्त्यस्याः इति ॥ धेनुकाः धेनुरिव इवे प्रतिकृतौ स्याद्दे-
नुका करिण्यां च धेनावपि ॥ वशा उश्यते वशकांतौ वशानाथं विध्यगव्यां हस्तिन्यां दुहितर्यपि त्रीणि करिण्याः ३६

गड गडति गडिवदनैकदेशो गड स्यात्पुसिखड्गिनि ग्रहयोगप्रभेदेनवीर्यगोपिपदेपिच चिन्मवीरकपोलपुह्यभूषणवुहदइत्यक्तत्वात् ॥ कट कटति कटेवर्धावर
णयो कट श्रोणोद्वयो पुसिकलिजेतिषायेशवे समये गजगडेपिपिप्पलीतुकटेमतेत्यक्त ॥ दे गजगडयो ॥ मद माद्यत्यनेन मदीहर्षे मदयतिवा मदुरेत
सिकस्तूर्यागिर्वेहर्षेभदानयो ॥ दानद्यत्यनेन रोअकरवडने दानगजमदेयोगेपालनच्छेदशब्दिषु देमदोदकस्य ॥ वमथु वम्यते वुवमुहिरणे वमथुर्वमनेकासे
तगकरशीकरइतिहेम ॥ करशीकरः करस्यशीकर द्वेशडानिर्गतजलस्य ॥ शिरस पिडोकुभौस्याता कुभुवउभति उभपूरणे शकधादि उकारयोर्हस्वउका
र कुभोराश्यतरेहस्तिमूर्धाशिराक्षसातरे कर्मुकेवारनार्थानघटेकुवतुगगुलाविति ॥ पिड पिड्यते पिडिसघाते पिडोवालेवलेसाद्रेदेहागारेकदेशयो दे

गड कटोमदोदानवमथु करशीकर कुभौतुपिडोशिरसस्तयोर्मध्येविदु पुमान् ३७ अवग्रहोललाटस्यादीक्षिकात्वक्षिकूटक अ
पागदेशो निर्याणकर्णमूलतुचूलिका ३८ अथ कुभस्यवाहित्य हमात्रेनिवापेचगोत्रसिल्हकयोरपि ओद्रपुष्पेचपुसिस्वात्कीवमाजीवनायसो
पिडोतुपिडतगरेलावुरवर्जूरभेदयो तयोः कुभयोर्मध्येयत्स्थानसोचिदु वेचीति विदज्ञाने बाहुलकालु विह शब्द पुल्लिगे एकनाम ३७ अवग्रह अवग्रह्यतेकुरे
न ग्रहवृद्धनिश्चिगमम्रतिअप् अवग्रहोद्विरोधेप्रतिवधेगजालिके रुद्रोपि गजालिकेद्विराधेप्रतिवधेयवग्रहरति ॥ ललाटस्यात् ॥ र्षिकातु र्ष्यते र्षउछे र्ष-
गतिहिसात्यनेषुवा ॥ अक्षिकूटकत्वक्षगोलिकएक ॥ हस्तिन अपागदेश अपागस्यदेश ॥ निर्याण नित्यात्यनेन ॥ निर्याणवारणापागदेशमोक्षेध्वनिर्गमे एक ॥ कर्णमूलतु
कर्णस्यमूलचूलिका चूल्यते नयो चूलसमुद्भाये चूलिकानाटकस्यागेकर्णमूलेतुहस्तिना एक ३८ कुभस्यअथ वाहित्य अवग्रहवहतिअस्ययत् अथ प्रतिमान

अस्ययत् अधःप्रतिमानं अस्यवाहित्यस्य अधोभागेदतयोर्मध्यं प्रतिमानं प्रतिमीयतेनेन मीत्रहिंसायां प्रतिमानं प्रतिष्ठायागजदंतांतरालयोरितिरुद्रः एक ॥ गजस्य स्कंधदेशः आसनं आस्यतेयस्मिन् आसनं द्विरदस्कंधेपीठेयात्रानिवेशन इति विश्वमेदिन्यौ ॥ स्कंध एव देशः पयकं पयमिव पयकं इवार्थेकं पयकं स्यात्पयकाष्टविंदु जालकयोरपि ॥ बिंदुजालकं बिंदूनाजालकं द्वे गजस्यसुरवादिस्थबिंदुसमूहस्य ३९ गजस्यपार्श्वभागः पक्षभागः स्यात् पार्श्वस्यभागः यद्वा पार्श्वमेव भागः ॥ पक्षयत्यनेन द्वे गजपार्श्वस्य ॥ अग्रतः यः भागः स दंतभागः स्यात् दंतस्यभागः दंतसंबन्धीभागो वा एकं दतिनः अग्रभागस्य ॥ पूर्वपश्चाच्च पूर्वपश्चाच्च तेजंघेच पूर्वपश्चाज्जंघे आदीयस्यसः पूर्वपश्चाज्जंघादिश्चासौ देशश्च पूर्वजंघाभागो गात्रं ॥ पश्चाज्जंघाभागो वरं इति क्रमेण ॥ गात्रं गातेनेन गाङ्गतौ यद्वा एत्य

प्रतिमानमधोऽस्ययत् आसनं स्कंधदेशः स्यात्पयकं बिंदुजालकं ३९ पार्श्वभागः पक्षभागो दंतभागस्तयोऽग्रतः द्वौ पूर्वपश्चाज्जंघा दिदेशौ गात्रावरं क्रमात् ४० तोत्रं वेणुकमालानबधस्तप्तेऽथ शरवले अंदुके निगडो स्त्री स्यादकुशो स्त्री सृणिः स्त्रियां ४१ नेन इण्गतो ॥

अवरं नवृणोति विद्यते वा वृत्रवरणे गात्रावरे पूर्वपश्चात्पादयोः परिभाषते इति भागुरिः गात्रं गजाग्रजंघादिभागेष्वंगे कलेवरे अवरगजांत्यजंघादि देशे चरमे त्रिषु द्वौ पूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौ गात्रावरे नेति रभसः अपरं तुत्तरार्थे स्यात्पश्चाद्भागे च दंतिनामिति विश्वः क्रमेणैकैकं ४० तोत्रं तुद्यते नेन तुदव्यथने तोत्रं तु प्राजने वेणुके पिच ॥ वेणुकं वेणुनानिर्वृत्तं निर्वृत्तं क्षद्युतादिभ्य इति ठक् द्वे तोदनदंडस्य ॥ बंधस्तप्ते आलानं आलीयते च लीड्-श्लेषणे इत्येकं ॥ अथ शरवले शृगं प्राधान्यं रवलति रवलसच ने संचयेच यद्वा शृगात्प्राधान्यात् रवलत्यनेन शरं रवलापुस्कटीकां च्यालोहरज्जौ च बंधने ॥ अदुकः अद्यतेनेन अदिबंधने अंदुः स्त्रियां स्यान्निगडे प्रभेदे मूषणस्य च

को ॥ निगड निगतोगड सेचनमस्मात् निगलति वा गलअदने इति त्रीणि नामानि ॥ अकुश अव्यतेनेन अकिलक्षणे ॥ स्त्रीभिन्न ॥ सृणि सरति अतर्गच्छति अन-
यावा सृगतौ शृणाति शृहिसाया सृणिरकुशवाचीचकाशश्चतृणवाचक इति ॥ स्त्रीलिङ्गे ४१ दूष्या दूष्यतेनया दूष्यत्रिषु दूषणीये ह्रीवेवस्नेचतद्गृहे चूष्या इ-
ति वा पाठ चूष्यते पीयते लुप्यते ॥ कस्या कक्षेभवा कस्यावृहिकाया स्यात्काच्यामध्ये भवधने हर्म्यादीनामप्रकोष्ठे च कायहेतौ प्रयोजने ॥ वरत्रा व्रियते नया
वृज्वरणे यद्वा वरत्रायते त्रैलोक्यपालने त्रीणि गजस्य मध्यवधनस्य ॥ कल्पना ॥ सज्जना समे कल्पते नया ॥ सज्जते नया षज्जगतौ करिण मज्जना
या स्त्री ह्रीवकुक्षौ च कल्पने सज्जनतुरथे ह्रीवमुपरक्षणघट्टयो वाच्यलिङ्गकुलीने स्यात्कल्पयाचयोषिति द्वेनायकारोहणार्थं गजसज्जीकरणस्य

दूष्या कस्या वरत्रा स्यात्कल्पना सज्जना समे प्रवेण्या स्तरणवर्णं परिस्तोम कुथो हयो ४२ वीतत्वसार हस्त्यश्ववारीतु गज
वधेनी ॥ प्रवेणी प्रकर्षेण वीयते स्या वीगत्यादिषु प्रवेणि स्त्रीकुथावेण्यो ॥ आस्तरण आस्तीर्यते नेन स्तृन् आच्छादने ॥ वर्णं व्रियते नेन वृज्वरणे
वर्णं स्वर्णव्रतेऽस्तुतौ रूपे हि जादौ शक्नुदौ कुथायामक्षरगुणे भेदे गीतक्रमे चित्रेयशस्तालविशेषयो अगारागे च वर्णं तु कुकुमे इति हैम ॥ परिस्तोम परिस्तूय
तेऽस्तुतौ ॥ कुथ कुथाति कुथदीप्तौ यद्वा कुथत्यशोभा कुथिहिसाया यद्वा कुथ्यति कुथपूतिभावे कुथ स्त्रीपुंसयोर्वर्णकबलेऽपुसि वहीषि ह्रीवेपि
स्त्रीप्रवेणी कुथत्रिषु पञ्चगजोपर्यास्तरणचित्रकबलस्य ४२ असार हस्त्यश्व वीतस्यात् नसारो बलयस्य हस्तिनश्च अश्वाश्च हस्त्यश्व ॥ वीतवेति अजतिस्म
वा शुद्धादिकर्मय वीगत्यादौ अजगतौ वा एकनाम ॥ वारीतु वार्यते नया वारी स्याद्गजवधिन्या कलश्यामपि योषिति वारिर्वा गजवधिन्या स्त्री ह्रीवेऽपि नि-
बालके ॥ गजवधनी बध्यते स्या गजस्य वधनी बधवधने द्वे गजवधनशालायाः ॥

घोरक. घोरते घुटपरिवर्तने कर्नरिण्वुल् घोरसैंधवगंधर्वाहयवाजितुरगयाइतिरभासः ॥ वीतिः वीगत्यादिषुक्तिच् पीतिपाठेआह पिबति पापाने प्रीतिर्वाइतिपाठः
 प्रीतिर्नाश्वेस्त्रियांपानेइत्युक्तं ॥ तुरगः तुरति तुरत्वरणे तुरेणगच्छति ॥ तुरंगः तुरगीचाश्वगंधायांतुरगश्चित्तवाजिनोः ॥ तुरंगमः तुरशीघ्रंगच्छति ४३ वाजी
 अवश्यंवजति वजगतौ आवश्यकेणिनि यद्वा वाजाः पक्षा अभूवन्त्यस्य अतइतिः वाजीबाणाश्वपक्षिष्वित्युक्तं ॥ वाहः उद्यतेनेन वहप्रापणे वाद्यतेवा वाह
 तेवा वाहप्रयत्ने वाहोभुजेपुमाच्यानेभेदाश्ववृषवायुषु ॥ अर्वा ऋच्छति ऋगतौ अन्येभ्योपीतिवनिप् यद्वा अर्वति अर्वगतौ बाहुलकात्कनिन् ॥ ग्रंध
 र्वः गंधंअर्वति अर्वगतौ कर्मण्यण् शकंश्चादिः नभश्चरेतुगंधर्वेभृगभेदेतुरंगमे पुंस्कोकिलेगायनेचअंतराभवदेहके ॥ हयः हयति हयगतौ अच्

घोरकेवीतितुरगतुरंगश्वतुरंगमाः ४३ वाजिवाहार्वगंधर्वहयसैंधवसमयः आजानेयाःकुलीनाःस्युर्विनीताःसाधुवाहिनः ४४

वनायुजाःपारसीकाःकांबोजाबाल्हिकाहयाः

हिनोतिवा हिगतौ सैंधवः सिंधुषुभवाः सैंधवस्तु सिंधुदेशोद्भवेहयइत्युक्तं ॥ समिः सपति
 सेनायांसमवेति षपसमवायेक्तिच् ॥ येकुलीनास्तेआजानेयाः अजनं अजगतिक्षेपणयोः यन् आजनेनक्षेपेणआनेयाःप्रापणीयाः आयत्तावा अश्वंकु
 लीनमजानेरंशाचंकिशोरंभुवतइतिरत्नमाला शक्तिभिर्भिन्नहृदयास्सवलंतश्चपदेपदे आजानंतियतःसंज्ञामाजानेयास्ततःस्मृताइतिअश्वशास्त्रं ॥ कुलीनाः
 कुलस्थापत्यानिपुमांसः ॥ येसाधुवाहिनःतेविनीताः विनीयंतेस्मा स्तशिषिताः विनीतःस्रजहाश्वेस्यादृषिज्यपिपुमान्त्रिषु जितेंद्रियेपनीतेचनिभृतेविन-
 यान्विते ॥ साधुवाहिनः साधुवहनशीला वहप्रापणे इतितुरंगनामानि ४४ वनायुजाः पारशिकाः वनायुषुदेशोपुजाताः ॥ पारशिकदेशोभवाः ॥ कांबोजाः कं
 बोजेषुभवाः ॥ बाल्हिकाः बाल्हिकदेशोभवाः बाल्हीकंबाल्हिकंधीरेहिगुनोनाश्वमेधयोरितित्रिकांडशेषात् एतेहयविशेषाः प्रत्येकंभिन्नाः

अश्वमेधीय अश्व यस्तु स्यात् अश्वमेधायहित उपत्यय ॥ ययु याति ययुः पुमानश्वमेधतुरगे चतुरगमेदत्यक्त ॥ जवनस्तज्जवाधिक जवेनवेगेन अधिक ज
वनतुस्यदेवेगिहयेनावेगिनत्रिषु द्वे ४५ पृष्ठ्य मशस्तमतिशयितपृष्ठमस्य गुण्यवत् ॥ स्थौरी स्थूलस्येद रत्नयोरेकत्वं स्थौरबलमस्यास्ति हे भारवाहिनोः श्व
स्य ॥ मित शक्तु अश्व कर्क करोतिक्रियतेवा कर्क कर्केबलेबन्धोः शक्तुः श्वदर्पणोद्यते एक शक्तुः श्वस्य ॥ रथस्य च वोढा सरथ्य रथ्यारथ्यौघविशिरवा
वर्तनोपचयोषिति रथवहति रथवोदरिपुल्लिग एकरथवाहकाश्वस्य ॥ अस्य बाल किशोर कशति कशाशब्दे किञ्चित्त्वति शवगतौवा ॥ वामी वामयति

ययुरश्वोऽश्वमेधीयो जवनस्तज्जवाधिक ४५ पृष्ठ्य स्थौरी सित कर्को रथ्यो वोढारथस्य च बाल किशोरो वाम्यश्वावड
वावाडवगणे ४६ त्रिष्वश्वीनयदश्वेन दिनेनैकं न गम्यते कश्यंतु मध्यमश्वानां हेष्वा हेष्वा च निस्वन ४७

दुवसुहिरणे वाम्यतेवा वमति उहिरतिवा वामीः शुगालीव उवारासभीकरभीषुच ॥ अश्वा बलसामर्थ्यमतिशयितमस्या उत्तयोरेकत्वं ववयोरेकत्वं च व
लवातिवा बलेन प्रजतिवा वडवा द्विजयोषिति अश्वाया कुम्भस्य च नारी जात्यतरेऽपि च त्रीणि अश्वाया ॥ गणे समूहे वाडव वडवाना समूह खडिका
दिभ्यश्चेति अञ् वाडवकरणे रूपाणां घोटकौघेन पुसक पातालेन स्त्रिया पुसि द्राह्मणे वडवानल इत्यक्तत्वात् एक ४६ अश्वेन एकेन दिनेन गम्यते तदा
श्वीन तन्निषु अश्वस्यैकाह गमइति रवञ् ॥ अश्वानामध्यकश्य अश्वादेस्ता उनीरुशाता अर्हीति कश्यन्निषुकशार्हे स्यात्की वमद्याश्वमध्ययो ए
क ॥ अश्वानानि स्वन शब्द हेष्वा ॥ हेष्वा हेष्टु हेष्टु शब्दे गुरोश्च हल इत्य ४७

गलोद्देशः निगालः निगलत्यनेन गलअदने निगरत्यनेन गृनिगरणे उन्ध्योर्ग्रः इतिघञ् अचिविभाषेतिलोवा ॥ गलस्योद्देशः घटाबंधसमोपस्थोनिगालः कीर्तितोबुधैः
तस्मिन्नेवमणिर्नामरोमजः शतकुलन्मतइत्यश्वशारुम् ॥ वृंदेतु अश्वीयं ॥ आश्ववत् अश्वानांसमूहः केशाश्वेतिस्त्रेणउभयसाधु द्वेअश्ववृंदस्य ॥ आस्कंदितं स्कंदि
र्गतिशोषणयोः प्यंताद्वावेक्तः आस्कंदः संजातोऽस्यवा जवातेश्वेनशृणोतिनपश्यति एतादृशीगतिः आस्कंदनं भरधाव भरचाल भरपल्लाप्राकृते ॥ धौरितकं
धोर्कगतिचातुर्ये वृद्धिमत्याठेप्रज्ञाघण् अथधौरितकधैर्यधारणंधारितंचतदितिवाचस्पतिः ॥ रेचितं रेचिर्विरेचने ॥ वलितं वलागतौ ॥ पुतं पूवनं पुडुगतौ
पुतमश्वगतौ ४८ अमू. अश्वानांपंचगतयः ॥ धारा. धार्यते श्वान्नयावा धधारणे ॥ घोणातु घोणते घुणभ्रमणे ॥ प्रोथं प्रोथति प्रोथपर्याप्तौ प्रोथशब्दः पुं

निगालस्तुगलोद्देशोवृंदेतुश्वीयमाश्ववत् आस्कंदितंधौरितकरेचितंवलितांपुतं ४८ गतयोः मूः पंचधाराघोणातुप्रोथमस्त्रियां
कविकालुरवलीनोऽस्त्रीशफंक्लीबेरुरः पुमान् ४९ पुच्छोऽस्त्रीलूमलांगूलेवालहस्तश्चवालधिः नपुंसकः प्रोथोस्त्रीहयघोणायांनाकल्याम
ध्वरेत्रिषु अवस्कंदितप्राकृतभाषयाचवडचाल धौरितकं सरलचाल रेचितं दुडकीचाल वलितं बाजीचाल पुतं चौकचाल ॥ कविका कवते कुड्शब्दे ॥ रव
लीनः रवेमुरवेलीनः द्वेकरियालि (लगाम) इतिरव्यातस्य ॥ शफंक्लीबे शफणति फणगतौ शफंमूलेतरूणांस्यात्गवादीनांरुरेपिचेत्क ॥ रुरः पुमान् रुरति रुरु
रछेदने रुरः कोकदलेशफे भूमिरुरति विदारयति रुरः ४९ पुच्छः पुच्छति पुच्छप्रमादे पचाद्यच् पुच्छः पश्चात्पदेशः स्याल्लांगूलेपुच्छमिष्यते स्त्रीभिन्नः लू
मं लूयते लूञ्छेदे ॥ लांगूले लंगति लगिगतौ लांगूलंपुच्छशेफयोरितिहैमः त्रीणिनामानि ॥ पुच्छमस्त्रीनपुंसकं ॥ वालहस्तः वालः हस्तइव दंशादिनिवारक-
त्वात् वालानांहस्तोवासमूहः वालोनाकुंतलेऽश्वस्यगजस्यापिचवालधौ ॥ वालधिः वालाः धीयंतेऽत्र द्वेकेशवल्लांगूलमात्रस्य ॥

। उपावृत्त लुठित उपावर्ततेस्य वृत्तवर्तने लुठतिस्स लुठप्रतिघाते हेनामनी श्रमशाल्यर्थमुहुः पुन पुन भूमौपरावृत्तेलुठितेः श्वेवर्तते ५० याने यात्यनेन याप्राप
 णो ॥ चक्रिणि चक्रमस्यास्ति ॥ सु ह्यर्थे सुन्दार्येद ॥ शताग शतमगानियस्य ॥ स्यदन स्यदते स्यदप्रस्ववणे चलनशब्दार्थीदितिषुच स्यदनतुष्टुतौनीरेतिनिशोनार
 येक्ष्मिया ॥ रथ रमतेन अनेनवा रथ पुमानवधवेस्यदनेवेतसेपिच इतिरथनागत्रय ॥ यत्त्वकसयुतग्रान समरायसग्रामायनभवति असौपुष्परथ पुष्पश्वरथन्य
 कारमध्य पमध्योवापुष्पवत्सकुमाराकारत्वात् पुष्पेयान्नोत्सवाद्यै एकनाम ॥ सग्रामविनायात्रोत्सवादौसरवप्रमणार्थरथस्य ५१ कर्णरिथ कर्णसामीप्यात्क
 र्णशब्देनस्कधोलक्ष्यते ॥ कर्ण स्कध सोस्त्यस्यवाहकत्वेन कर्णाचासौरथश्च प्रवहण प्रोच्यतेऽनेन वदप्रापणे ॥ डयन डीयतेनेन डीड्विहायसागतौ ह्यनमि-

विषूपावृत्तलुठितौपरावृत्तेमुहुर्भुवि ५० यानेचक्रिणिसुन्दार्येशताग स्यदनोरथ असौपुष्परथश्चक्रयाननसमराययत् ५१
 कर्णरिथ प्रवहणडयनचसमत्रय क्लीबेन शकटोस्त्रीस्याहत्रीकबलवात्यर्क ५२ शिविकायाप्ययानस्यादोलापेरवादिकास्त्रि

याम् तिपाठे ह्यगतौ एतत्रयसम त्रीणिपुरुषस्कधवात्यस्ययानविशेषस्य ॥ अन क्लीबे अन सात अनिति अनप्रापणे असन्न्यत्यय ॥ शकट अस्त्री
 शक्नोनिभारवोदुजीवयितुवा ॥ तनुक्त शकट शाकिनीगावोयानमास्कदनस्वन अनूपः सर्वतोराज्जाहुर्भिदोनवहनय हेगाडाइतिस्व्यातस्य ॥ कबलिवात्यकगत्री क
 बलिभि वषेऽल्लक्षते गत्रीगम्यतेऽनया देशकटिकाया गाडीइतिरव्या ॥ ५२ ॥ शिविका शिवैव यद्वा शिवदरोति तत्करोतिपयतात्पुबुत् ॥ याप्ययान ॥ याप्ये
 रथमैवात्ययान देशालस्वीतिरव्यानाया ॥ दोला दोलयति दोल्यतेवा डुलउत्क्षेपे ॥ प्रेरवा प्रेरयते इरिवगतौ दोलापेरव पुमान्नेरवानिश्चैणिरधिरोहिणीतिरत्व-
 कोशः आदिशब्देनशयनस्वप्ना हेहिरोलेइतिरव्यातस्य डोलीइतिरव्यातस्यवा ॥

॥ द्वीपिचर्मवृत्तेरथे द्वेपेनवैयाघ्रेणचर्मणापरिवृतोरथः द्वेप ॥ वैयाघ्रः उभौसमौ द्वेव्याघ्रचर्मवेष्टितरथस्य ५३ पांडुकंबलसंवीतः पांडुकंबलेनपरिवृतोरथः -
म्यात्पांडुकं बलश्चेतप्रावारग्रावभेदयोः एकं ॥ कंबलेनवरुणेणचप्रावृतोरथः आदिना क्षौम दौकूलः चर्म वारुन्ः कांबलः एवमादिनःस्युः ५४ द्वेपवैया-
घ्रादयस्त्रिपुवर्तते ॥ द्वेपारथ्या द्वेपोरथः द्वेपरथरुदं रथव्रजेरथनमुरेरथ्या रथकल्या रथानांसमूहः रथ्यातुरथसंघातेप्रतोल्यांरथिचत्वरद्वितीहैमः त्रीणि
॥ धू रूत्री धुर्वति धुर्वीहिसायां ॥ यानमुरवेस्यात् यानस्यमुरवपुराभाग द्वेद्योदबंधनस्थानस्य ॥ रथाग रथस्यअंगं ॥ अपस्करः अपकीर्यते स्वस्थाने

उभौतुद्वेपवैयाघ्रौद्वीपिचर्मवृत्तेरथे ५३ पांडुकंबलसंवीतःस्यंदनःपांडुकंबली रथेकांबलवरुणाद्याःकंबलादिभिरावृ-
ते ५४ त्रिषुद्वेपादयोरथ्यारथकल्यांरथव्रजे धू रूत्रीकूविंयानमुरवेस्याद्रथांगमपस्करः ५५ चक्ररथांगंतस्यांतने-
ति रूत्रीस्यात्यधिःपुमान् पिंडिकानाभिरक्षाग्रकीलकेतुद्वयोरणिः ५६ क्षिप्यते कृविक्षेपे द्वेचक्रस्य ५५ चक्रं रथांगं क्रियतेऽनेने-
ति चक्रं कोकेपुमान्कूब्रजेसैन्यरथांगयो राष्ट्रेदंभातरेकुंभकारोपकरणारुन्धयोः जलावर्तेपि ॥ रथस्यअंगं रथांगंनद्वयोश्चक्रेनाचक्रांगविहंगमे
द्वेनामनी ॥ तस्यांतं तरयचक्रस्यअतभू स्पर्शिभागे नेमिः नयतिरथं नेमिर्नातिनिशोकूपत्रिकचक्रांतयोःस्त्रियां रूत्रीलिंगे प्रधिःपुमान् प्रधीयंतेनेन ॥ पि-
डिका पिड्यंतेयस्या पिडिसंघाते ॥ नाभिः नद्यतअरा यत्र नहृबधने यद्वा नभ्यते अक्षेण णाभहिंसाया नाभिमुख्यनृपेचक्रेमध्यक्षत्रिययोःपुमान् द्वयोः
प्राणिप्रतीकंस्यात्स्त्रियाकस्तूरिकामदे द्वेरथचक्रमध्येमंडलाकाराया ॥ अक्षाग्रकीलकेतु अक्षस्यनाभिक्षेप्यस्य अग्रेअंतेकीलके ॥ अणिः अणति अ-
णशब्दे अणिशदिवदक्षाग्रकीलेस्यादग्निमीमयो द्वेनामनी ५६

रथगुमि रथस्यगुमि आवरण ॥ वरूथ व्रियतेरथोऽनेन वृत्रवरणे उग्रान् वरूथचर्मवेश्मनो देशरुन्नादिरक्षणार्थरथस्यसन्नाहवदावरणस्य ॥ कुवरस्त कुवतेकु
 इशब्दे कुवरस्त्रिषु चारोनाकुञ्जकेरुषीसुगधरे ॥ सुगधर सुगवोदुर्वधनकाष्ठधारयति ॥ सुगकाष्ठवधनस्थापनस्य ॥ अधस्त्यदास्काष्ठ ॥ अतुर्कष अतुर्कष्यते कृषाविदेखने अतुर्क
 पौरियाधस्थदास्काष्ठवधनपवर्षणे एक ॥ रथस्यअधस्थत्वागदरुण ॥ युगात् रथाद्यगयुगादित्यर्थः ॥ अन्यत्सुग प्रासग प्रसज्जते फजसगे घञ् उपसर्गस्येतिदीर्घ ५७ सर्व
 हस्त्यवरयादिवाहन यानादिशब्दवाच्यस्यात् वाहयति यद्वा वहत्यनेन ॥ यान यात्यनेन यानस्याद्वाहनेगतावित्क ॥ सुग्य युज्यतेनेन सुजिर्योगे सुम्यचपत्रेतिनिपात ॥ पत्रं प
 तत्यनेन पत्तुगतौ पत्रतुवाहनेपर्णेस्यात्पक्षेऽपक्षिणो ॥ धोरण धोरत्यनेन धोरयतिवा धोर्कगतिचातुर्ये पत्रवाहनमात्रस्य ॥ परपरावाहनयत्तत् वेनीतक पुन्यसुसक्यो वि

रथगुमिर्वरूथोनाकुवरस्तस्युगधर अतुर्कषोदावधस्थप्रासगोनासुगाद्युग ५७ सर्वस्याद्वाहनयानस्युम्यपत्रचधोरण परपरावाहनय
 त्तेनीतकमस्त्रिया ५८ अधोरणाहस्तिपकाहस्त्यारोहानिषादिन नियताप्राज्ञितायतास्तुत क्षत्ताचरारथि ५९ नीतकानामिदं यद्वा विनीय
 तेषां क्त सञ्ज्ञायाकन् प्रज्ञाद्यण् ॥ परपरयायद्वात्वावहति शकटरथादिरूढतस्यैक ५८ अधोरणा अधोरयति नद्यादित्वात्त्व्यु हस्तिपका हस्तिनपाति पारक्षणे आ
 तोनुपेतिकेकन् स्वार्थे ॥ हस्त्यारोहा हस्तिनमारोहति ॥ निषादिन निषदत्यवश्यं यद्वा निषादयत्यपवेशयति गृह्यादित्वाणिनि चत्वारिंशहातइतिरव्यातस्य ॥ नियता
 नेयच्छति यस्मिन्परमे वृत् ॥ प्राज्ञिता प्राज्ञति अज्ञगत्यादौ क्लाटावार्थकेवाइतिवीभावोऽन ॥ यता यच्छति ॥ सूत स्रवति गमयतिस्माश्वान् घूमेरणो गत्यर्थत्वाच्च
 सूतस्तसारथीतक्षिणक्षत्रियाब्राह्मणीकृते ॥ क्षत्ता क्षवति क्षदसवरणे सौत्र नृनृत्तौ ॥ सारथि सारत्यश्वान् सृगतौ अतर्भावितण्यर्थं सरथस्यापत्यवा अतश्च सूत
 क्षत्तानियताचमतासव्येष्टएषच इत्यमरमाला ५९

सव्येष्टदक्षिणस्थौ सव्येवामेतिष्ठतिसव्येष्ट ॥ दक्षिणस्थः दक्षिणेतिष्ठति दक्षिणस्थ सव्येष्टश्च दक्षिणस्थश्च रथकुटुंबिनः अष्टौ संज्ञा रथकुटुंबयितंशीलमस्य यद्वा रथ
एवकुटुंबयस्य ॥ रथिन रथोस्तिथेवां ॥ स्यंदनारोहा स्यंदनमारोहन्ति द्वे रथास्तदस्य योद्धुः ॥ अश्वारोहास्त अश्वमारोहन्ति ॥ सादिन सीदंत्यश्वं बहुविशारणादौ सादीतुरंग
मानं गरथारोहेषु दृश्यते द्वे अश्वस्वारइतिख्यातस्य ६० भटाः भटति भटभृतौ परिभाषणवा भट स्यात्पुंसिवीरेचविशेषेणामरस्यचेत्क ॥ योधाः युध्यते युधसंप्रहारे
त्रीणि वीरस्य ॥ सेनारक्षाः सेनारक्षति सैनिकः सैन्यरक्षेच स्यात्सेनासमवेतके द्वे प्रहारकादे ॥ सेनायायेसमवेताः ते सैनिका च परसैन्या सैन्यसैनिकसेनयोरिति हेम द्वे से
नायां मीलितस्य ६१ ये सहस्रेण बलिन ते साहस्रा मत्वर्थेण ॥ सहस्रिणश्चस्थुः इनिर्मत्वर्थे सहस्रंबलानिसंतियेपांते ॥ सहस्रसंख्याकेन गजाश्वदिना बलवतः ॥ परिधि-

सव्येष्टदक्षिणस्थौ च संज्ञारथकुटुंबिनः रथिनः स्यंदनारोहा अश्वारोहास्त सादिनः ६० भटायोधाश्च योद्धारः सेनारक्षास्त सैनिकाः ॥

सेनायां समवेता ये सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते ६१ बलिनो ये सहस्रेण साहस्रास्ते सहस्रिणः परिधिस्थः परिचरः सेनानी वाहिनीपतिः ६२

कंचुको वारबाणो रून्नीयत्तु मध्ये सकंचुकाः

स्थः परिधौ सेनांतेतिष्ठति ॥ परिचरः परितश्चरति द्वे सेनायां राज्ञो दंडकारिणः ॥ सेनानीः सेनां नयति णी
अप्रापणे सत्सूइति क्विप् सेनानी स्यात्पुमान्कार्तिकेये सेनापतौ पुमान् ॥ वाहिनीपतिः वाहिन्याः पतिः द्वे सेनापते ६२ कंचुकः कच्यते कचदीप्तिबधनयोः बाहुलकादकः
॥ कंचुको वारबाणो स्यात् निर्मोके कचचेपिच वर्धापकगृहीतागस्थितवरुचेचचोलके कंचुक्यौषधिभेदेच ॥ वारबाण बाणं वारयति ण्यतादण् वृणोति वा वृज्जसंवरणे अण्यं
तादण् राजदंतादित्वात्परनिपातः यद्वा वारमाच्छादकं वातमस्य पूर्वपदादिति णत्वं द्वे चोलाकृतिसन्नाहस्य ॥ सकंचुकाः पुरुषाः मध्ये कटौ कंचुकोपरि यत्तु बध्नन्ति तत्सा
रसनं सारसनोति वणुदाने यद्वा सारबलमस्य ते दीप्यते नेन असगतिदीप्त्यादानेषु करणे त्व्युर् शकंधादि सारसनं मेखलायां सुरस्त्रे च तनुविणामिति ॥ अधिकांगः
द्वे कंचुकद्वयार्थं मध्यकाये निबद्धस्य अधिकांगं सारसनमिति ॥

शीर्षक शीर्षकस्तरवमस्यात् ६३ शीर्षण्य शिरसेहितशीर्षण्य शरीरावयवात् यतयेचतद्धितइतिस्मृत्वाप्यासाधु शीर्षण्य शीर्षण्योविशदेकचेरितिहेम ॥ शिरस्त्रे शिर वाचते त्रैहृपालने आनोनुपसर्गेक त्रीणिरोपइतिरव्यातस्य ॥ तनुत्र तनुत्रायते प्राग्वत् ॥ वर्म वृणोतिदेह वृत्रवरणे मनिन् ॥ दशन दश्यतेनेन दशिदशनस्पशीनयो कनपोल्युट दशनवर्मदशयो उरच्छुद उर छाद्यतेऽनेन छुदअपवारणे पुसिसजायामिधेछादेशितिह्रस्व ॥ ककटक ककते अकिलौ-
ल्ये अटन् यद्वा कसुरवकटति कटेवर्षीदोअन् मूलविशुजात्कोवा ॥ जगर जागर्ति पृषोदरादि जगर कटकोयोग सन्नाहस्थउरच्छुदइति ॥ कवच कवा
तवचति वचुगतौ कवचोर्गर्भाडेचसन्नाहेपपेटपिच समसन्नाहस्य ६४ आसुक्त आसुच्यतेस्म सुचुमोक्षणे ॥ प्रतिमुक्त प्रतिमुच्यते नह नत्यतेस्म ण

वभनितत्सारसनमधिकागोथशीर्षक ६३ शीर्षण्यचशिरस्त्रेऽथतनुत्रवर्मदशन उरच्छुद ककटकोऽजगर कवचोस्त्रिया ६४ आसु
क्त प्रतिमुक्तश्चपिनहृश्चापिनहृवत् सन्नहोवर्मित सज्जोदशितोव्यूटककट ६५ त्रिध्वासुक्तादयोवर्मभृताकावचिककण पदा
तिपत्तिपदगपादातिगपदाजय ६६ हबधने ॥ अपिनहृ चत्वारिधृतकवचादे ॥ सन्नहृ सन्नत्यति सन्नत्यतेस्म सन्नहोवर्मितेव्यूट ॥ वर्मित स
त्यापपेतिणिन् वर्मणानत्यतेस्म वर्मसजातमस्यवा ॥ सज्ज सज्जति षस्जगतौ अथसज्ज स्यात्सन्नहृसभृतेत्रिषु ॥ दशित दश सजातोस्य यद्वा दश्यते-
स्म दशिदशनादा व्यूटककट व्यूट धत ककटोयेन पचधवसन्नाहस्य ६५ आसुक्तादय त्रिषु वर्मभृता वर्माणिबिभ्रतिते ॥ गणोकावचिक कवचिनासमूह ॥ आसुक्त
आसुक्त आसुक्ते पूर्वान त्रिलिखप्रदर्शनमिदत्रिषु एतदग्रअपेक्षित एकधृतसन्नाहानागणस्य ॥ पदाति पादाभ्यामतति पादशाब्दस्थपदादेश ॥ पत्ति पद्यते प
दगतौ बाहुलक ॥ पदग ॥ पादातिक ॥ पदाजि इकाराता पद्यते पदगतौ पादाभ्यागच्छति ॥ पादातिक पदातिरेव पादाविकइतिपाठ पादाभ्यामवति अवरक्ष-
णादौ ६६

पद्म पञ्चागच्छति ॥ पदिक पादाभ्यां चरति पर्षादित्वात् ऋन् इकेचरतौ इति पद्माव. पदातिपत्तिपादातपादाविकपदाजयइत्यमरमाला ॥ पत्तिसंहति पादांतं पत्तीनां पदा-
तीनासंहति समुदाय. शिक्षादिभ्यो ण् ह्येनामनी ॥ शस्त्राजीवे शस्त्रं आजीवति जीवप्राणधारण कर्मण्यण् ॥ काडपृष्ठकाडानिशस्त्राणि पृष्ठेयस्य काडस्पृष्ठइति वा स्पृ-
ष्टं गृहीतं कांडं शस्त्रयेन वा हिताग्न्यादिष्विति परनिपात ॥ आयुधीय आयुधेन जीवति ॥ आयुधिक आयुधान्छुचेति उभयत्र प्रत्ययौ चत्वारिंशस्त्रजीविनः ६७ कृतहस्तः कृ-
तः अभ्यस्त हस्तो यस्य ॥ सुप्रयोगविशिरव शोभन. प्रयोगो यस्य तस्मिन् विशिरवो यस्य ॥ कृतपुंस्व. कृत अभ्यस्तः पुंस्वयुक्तः शरो येन त्रीणि कृतशराभ्यासस्य ॥ लक्ष्यात्

पद्मश्च पदिकश्चाथ पादांतं पत्तिसंहतिः शस्त्राजीवे कांडपृष्ठा युधीया युधिकाः समाः ६७ कृतहस्तः सुप्रयोगविशिरवः कृतपुंस्ववत्
अपराद्धपृष्ठकोसौ लक्ष्याद्यश्च्युतसायकः ६८ धन्वी धनुष्मान् धानुष्को निषंग्यस्त्री धनुर्धरः स्यात्कांडवास्तकांडीरः शाक्तिकः शक्ति-
हेतिकः ६९ याष्टीकपारश्वधिकैः यष्टिपर्वधहेतिकैः वेधात् यः च्युतसायकः च्युतः क्लृप्तः सायको यस्य असौ अपराद्धपृष्ठकः अपराद्धः व्यर्थः

पृष्ठको बाणोऽस्य एकलक्ष्या प्राप्तशरस्य ६८ धन्वी धन्वअस्यास्ति ब्रीह्यादित्वाणिनि धन्वानुमरुदेशेनाक्रीबं चापे स्थले पिवेत्कृत्तत्वात् ॥ धनुष्मान् धनुरस्या-
स्तीति प्रतुप् तसौ मत्वर्थे इति भत्वं ॥ धानुष्क धनुः प्रहरणमस्य ठक् प्रत्यये कादेश ॥ निषंगी निषंगोऽस्यास्ति ॥ अस्त्री अस्त्रमस्यास्ति ॥ धनुर्धरः धरति धनुषः-
धर ॥ काडवान् कांड-बाणोऽस्यास्ति काडस्तबेतरुस्कधे बाणे वसरनीरयोः कुत्सिते रक्षभिन्ना डीवृंदेरहसिनस्त्रियां ॥ कांडीरः कांडादीरन् मत्वर्थे द्वे बाणधा-
रकस्य ॥ शाक्तिकः शक्तिः प्रहरणमस्य ॥ शक्तिहेतिकः शक्तिर्हेतिर्यस्य ६९ यष्टिपर्वधहेतिको यष्टिश्च परश्वधश्च यष्टिपर्वधो हेतीययोः याष्टिकपारश्वधिकैः
स्तः यष्टिः प्रहरणमस्य याष्टिकः परश्वधः प्रहरणमस्य पारश्वधिक एकेकं ॥

नैस्त्रिशिक निस्त्रिशःप्रहरणस्य ॥ असिहेति असिर्हेतिर्यस्य स्यात् ॥ प्रासिककोतिर्कोसमौ प्रासः कुनश्चप्रहरणस्य प्राग्बदेकैक ७० चमी चर्मास्यास्तीति ब्रह्म
दित्वाणिनि ॥ फलकपाणि फलकपाणावस्य द्वेफलकधारकस्य ॥ पताकी पताकास्यास्ति प्राग्बत्तिणि ॥ वैजयतिक वैजयत्यस्यास्ति उन्मलर्थे यद्वा वैजयत्या
चरति चरतीतिठक् द्वेध्वजधारकस्य प्राकृतभाष्यानिर्माणकरीजरिपरका ॥ अनुप्लव अनुपश्चात्प्लवते पुङ्गवतो ॥ सहाय सहअयते अयगतौ अच् ॥ अनुचर
अनुचरति टप्रत्यय ॥ अभिचर अभित चरति अच् चत्वारिअनुचरस्य समा ७१ पुरोग पुरोगच्छति अन्येष्वोपीतिड ॥ अग्रेसर अग्रसरोपि अग्रेसरति पु
रोग्रतोऽग्रेषुसर्तेइतिटच् ॥ प्रष्ठ प्रतिष्ठतेगच्छति प्रष्ठस्त्रिषुस्वगेष्वेष्वेपुसिचैवाढिकोषधी ॥ अग्रत सर अग्रत सरति टच् ॥ पुर सर पुर सरति पुरोगच्छति पुरो

नैस्त्रिशिकोऽसिहेति स्यात्समौप्रासिककोतिर्को ७० चमीफलकपाणि स्यात्पताकीवैजयतिक अनुप्लव सहायश्चात्तुचरोभिच
र समा ७१ पुरोगाग्रेसर पृष्ठाग्रत सरपुर सरा पुरोगम पुरोगामीमदगाभीतुमथर ७२ जंघालोऽतिजवस्तुल्यौजघाकरिकजा
धिको गम पचाद्यच् ॥ पुरोगामी सुष्यजातवितिणिनि अग्रेसराणासप्तनामानि ॥ मदगाभी मदगच्छतितच्छील ॥ तु ॥ मथर मथतिपारो मथहिंसासक्ते
शनयो मथरानिवा कप्रत्यय मथर कोशफलयोर्वाप्यमथनयोऽपुमान् कुसुम्यान् हयोर्मले पृथौचक्रेभिधेयवत् द्वेनैर्गर्मनशीलस्य ७२ जघाल सिध्मादि
त्वादितल् अतिशयिताजघाऽस्य प्रज्ञालप्रक्षिलोत्तुल्यौजघालेजघितादयइतिवाचस्पति ॥ अतिजव अतिशयितोजवोवेगोयस्य द्वेअतिवेगवत् तुल्यौ ॥ ज
रिक जघैवकरोराजदेयोभाग ॥ आकर श्रेष्ठोवा यद्वा जघैवकरीहस्तीयस्य ॥ जाधिक जघाभ्याजीवति वेतनादिभ्योजीवति इतिठक् द्वेजघाजीविन
नामनी

तरस्वी तरःवेगः यस्यास्ति तरस्वी शूरवेगिनोः ॥ त्वरितं त्वरते त्रित्वरासंक्रमे त्वरासंजातास्येति वा ॥ वेगी अतिशयितो वेगोऽस्य ॥ प्रजवी प्रजोरिनिः प्रजवति ॥ जवनः ॥ जवः जवनं तु स्य देवे गिह्येनावेगि नित्रिषु पुल्लिङ्गस्तत्र वेदेगे चोद्गुप्ये जवे मतेत्य ० षट्त्वरितमात्रस्य ७३ यः जेतुं शक्यते सः जय्यः जेतुं शक्यः एकः ॥ जेतव्यमात्रके जेयं न तु जय्यः ॥ जैत्रस्तु जेता जयनशीलः तन्मतात्पञ्चाद्याण् एक जेतुयोग्यस्य ॥ द्वे जयवतः ७४ यः विद्विषतः रिपून् अलं अत्यतसामर्थ्येन योद्धुं संसुरवं गच्छति सः अभ्यमित्रः अभिप्रस्थाभिः सुरव लक्षणेनाभिप्रतीति अव्ययीभावे अभ्यमित्राच्छेति यत् स्वच्छे सुत्रयाणां साधुत्वं ॥ अभ्यमित्रियः ॥ अभ्यमित्रिणः त्रीणि सामर्थ्येन रिपूणां संसुरवं गच्छतः ॥ ऊर्जातिशयान्वित यः सः ऊर्जस्वलः ॥ ऊर्जस्थपराक्रमस्य अतिशयः तेन अन्वित ॥ ऊर्जस्वल अतिशयितः ऊर्जेयस्यास्ति ऊर्जशब्दोदंतः सांतश्च ॥ ऊर्जस्वी इ

तरस्वी त्वरितो वेगी प्रजवी जविनो जवः ७३ जय्यो यः शक्यते जेतुं जेयो जेतुव्यमात्रके जैत्रस्तु जेता योगच्छत्यलं विद्विषतः प्रति ७४ सोऽभ्यमित्रोऽभ्यमित्रियोऽभ्यमित्रिण इत्यपि ऊर्जस्वलस्यादूर्जस्वीय ऊर्जातिशयान्वितः ७५ स्यादुरस्वानुरसिलोरथिनोरथिकोरथी कामंगाभ्यनुकामीनोऽत्यंतनीनस्तथाभृशं ७६ शूरो वीरश्च विक्रान्तो ते जाजिष्णुश्च जित्वरः तिद्वेनामनो ७५ उरस्वान् प्रशस्त अतिशयितं उरोयस्या ॥ उरसिलः पिच्छादिभ्य इलच् द्वे विपुलोरसः ॥ रथिनः रथस्य ईनः शकध्वादित्वात्परस्वरूपं ॥ रथिकः रथी अतद्विठनो रथोऽस्यास्तीति रथिन अदंतः त्रीणिरथस्वामिनः ॥ यः कामंगामी सः अनुकामीनः कामयथेष्टंगमनशीलः तथा भृश अत्यंतंगामी सः अत्यंतोनः अवारपारात्यंतानुकामंगामीति उभयोः साधुत्वं एकं अतिगमनशीलस्य ७६ शूरः शूरयति शूरवीरविक्रान्तौ अच् शूरः स्याद्यादवेभरे ॥ वीरः वीरयति प्राग्वत् वीरोरसविशेषेण स्युत्तरे सभरेषु स्त्रीसाराक्षीरकाकोलीतामलक्ये स्रवालुके पतिपुत्रवतीरं भाविदा रीदुग्धिका फलेत्यक्त ० ॥ विक्रान्तः विक्रामतिस्र क्रमुपादविशेषे त्रीणि शूरस्य ॥ जेता जयनशीलः ॥ जिष्णुः जिष्णुर्नवासवेर्जुने ॥ जित्वरः करप् तुगात्मः त्रीणि जयशीलस्य

रणे सग्रामे साधु समर्थः स सायुगीन ससुगोसाधु सायुगीनः शस्त्राजीवादयः सायुगीनताः त्रिषु ७७ ध्वजिनी ध्वजाः सत्यस्या ॥ वाहिनी वाहाः सत्यस्या ॥ सेना सीनोति विज्रवधने सहदनेनवा ॥ पृतना प्रियते पृष्टव्यायामे पृतनातुप्रियासेनामात्रसेनाविशेषयोरित्युक्तत्वात् ॥ अनीकिनी अनीकरणोऽस्ति प्रयोजनत्वेन यस्य अनीकिनीस्त्रियासेनामात्रसेनाविशेषयोरित्युक्तः ॥ चमू चमतिशत्रून् चमूसेनाविशेषे च सेनामात्रे च योषिति ॥ वरूथिनी वरूथ्या सत्यस्या ॥ बल वलति बलप्राणने यद्वा बलते बलसवरणे सचलने च ॥ सैन्य सैनैव सैन्य चतुर्वर्णादित्यात्स्वार्थव्यञ्जः ॥ चक्र चक्रियते घनार्थव ॥ अनीक अनित्यनन अनप्राणने पुनपुसके अनीकोऽस्तीरणे सैन्ये एकादशसेनानामानि ७८ ब्यूहस्त ब्यूह्यते ऊहमितर्क ब्यूह स्याद्वलविन्यासे निर्माणे दत्तर्कयोरित्युक्तः ॥ बलविन्यास सेनाया विभज्यस्थापन द्वे ब्यूहस्य ॥ युधि द्वादयोऽपि

सायुगीनो रणे साधु शस्त्राजीवादयस्त्रिषु ७७ ध्वजिनी वाहिनी सेना पृतनानीकिनी चमू वरूथिनी बल सैन्य चक्र चानीकमस्त्रिया ७८ ब्यूहस्त बलविन्यासो भेदा द्वादयो युधि प्रत्यासारो ब्यूहपाष्णि सैन्यपृष्ठे प्रतिग्रह ७९ राविशेषा ब्यूहस्येति शेष यदाह कामदक तिर्यग्गति स्तद्वद स्याद्भोगोन्यावृत्तिरेव च मद्ध सर्वतो वृत्ति पृथग् वृत्तिरसद्वद इति ॥ दडवदस्थानदड अन्योन्यागता वृत्तिर्भोग सर्पशरीरवदवस्थानमडल गज्जारीनाकिज्जारीयैरपि ध्रितानास्थानमसहत शकटमस्करपताकासर्वतोऽपद्रुर्जयादयोऽपि इति भेदा प्रत्येकसति ॥ प्रत्यासार प्रतीपमासारयति भग्नान् सृगनौ ण्यतादच् ॥ ब्यूहपाष्णि ब्यूहस्य पाष्णि पृष्ठभाग पाष्णि स्यादुत्तरास्त्रिया स्त्रिया द्वयोः सैन्यपृष्ठे पादग्रथ्य श्वरेऽपि चेति विश्वमोदिन्यौ द्वे ब्यूहपश्चाद्भागस्य ॥ सैन्यपृष्ठे सैन्यस्य पृष्ठे घत्तु शतद्वयातरे स्थित सैन्य ॥ प्रतिग्रह प्रतिगृह्यतेऽनेन प्रतिग्रह स्वीकरणे सैन्यपृष्ठे पतद्गृहे योग्येभ्यो विधिवद्देयेतद्गृहे च ग्रहांतर इत्युक्तः ॥ एक सैन्यस्य पश्चाद्विन्नसधा तस्यानीकस्य ७९

एकेभा एक.इभोयस्यां ॥ एकरथा एकःरथोयस्यां ॥ त्र्यश्वा त्रयोऽश्वाःयस्यां ॥ पंचपदातिका पंचपदातयोऽस्थां पद्यते पत्यतेवा पदगतौ पत्लगतौ पतिर्नाप
दकेस्त्रियां गतावेकरथेभेकत्र्यश्वपंचपदातिके तदुक्तंभरतेन एकोरथोगजश्चैकोनराःपंचपदातयः त्र्यश्चतुरगास्तज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयते एकं ॥ पत्यंगैः प
त्तेरवयवैर्गजादिभिस्त्रिगुणैर्यथोत्तरंक्रमात्सेनासुरवादयःस्युः ८० सेनासुरवं तिस्र पत्तयः सेनासुरवं ॥ त्रिभिः सेनासुरैवैःगुल्मः ॥ त्रयोगणाः
वाहिनी ॥ तिस्रः वाहिन्यःपृतना ॥ तिस्रः पृतनाश्चमूः ॥ तिस्रश्चम्बोनीकिनी ॥ दशानीकिन्य अक्षौहिणी ॥ गुल्मः गुडति गुड्यतेवा गुडरक्षायां डलयोरेकत्वं गुल्मः
सेनायदुभिदोःसैन्यरक्षणसंभिदोः स्तंबेस्त्रियामामलक्येलबलीवस्त्रवेशमस ॥ गणः गणयते गणयतिवा गणसरच्याने गणः प्रसथसंख्यायौधेचंडीसैन्यप्रभेद-

एकेभेकरथात्र्यश्वापत्तिःपंचपदातिका पत्यंगैस्त्रिगुणैःसर्वैःक्रमादारख्यायथोत्तरं ८० सेनासुरवंगुल्मगणौवाहि
नीपृतनाचमूः अनीकिनीदशानीकिन्यक्षौहिण्यथसंपदि ८१ संपत्तिः श्रीश्चलक्ष्मीश्चविपत्याविपदापदौ

योरित्यः ॥ अक्षौहिणी अक्षाणामिंद्रियाणांऊहः सविकल्पज्ञानमक्षौह सोस्तिथस्याः अक्षौहिण्यामित्यधिकैःसप्तत्यात्यष्टभिःशतैः संख्यायुक्तासहस्राणिग-
जानामेकविंशतिः एवमेवरथानांतुसंस्थानंकीर्तितंबुधैः पंचषष्टिसहस्राणिषट्शतानिदशैवतु संख्यातास्तरगास्तज्ञैर्विनारथतुरंगमैः नृणांशतसहस्रंतुसहस्राणि
नवैवतु शतानित्रीणिचान्यानिपंचाशच्चपदातयइति ॥ अथसंपदि संपत् अनया पदगतौ ८१ संपत्तिः क्लिप् क्लिनोः समावेशः संपत्तिसाकल्यांतइतिनिर्देशात्वाससू-
पन्यायमूलकः ॥ श्रीः श्रीयतेसर्वे श्रीसेवायां श्रीवर्षरचनाशोभाभारतीसरलदुमे लक्ष्यांविर्गसंपत्तोवेषोपकरणेमताइतिविश्वमेदिन्यौ ॥ लक्ष्मीः लक्ष्यते लक्ष-

हर्शने चत्वारिधनोत्कर्षस्य ॥ विपत्या निपत् आपत्तस्त आसुघतु आसुघतेनेन सुघसप्रहारे ॥ प्रहरण ग्रहियतेऽनेन ॥ शस्त्र शस्यतेऽनेन शसुहिसाया ॥ अस्त्र
अस्यते अस्त्रक्षेपणे अस्त्रनिवा असरीमो चत्वारिप्रहरणमात्रस्य ८२ घत्तु धनति धनशब्देऽस्प्रत्यय घत्तु प्रियालेनानरुत्रीराशिभेदेशरासने ॥ चाप चापस्यवश
भेदस्यविकार अवयवेनप्राप्योपधिरत्यण् घत्तुश्चापौतुअस्त्रियौ क्लीबेपुसिच ॥ धन्व धन्वति धविगतौ धन्वातुमरुदेशेनाक्लीबेचापेस्थलेपिनेत्कत्तत्वात् ॥ शरासनश
रा आस्यतेऽनेन अस्त्रक्षेपणे ॥ कोदड कोदति कुट्टअनूतभाषणे कोदड कार्मुकेदेशभेदपक्षतलयोरपिइतिहेमचद्र ॥ कार्मुकं कर्मणेप्रभवति ॥ इष्वास इषवोबाणा
अस्यतेऽनेन इष्वासोधन्वयन्विनोरितिहेम धत्तुष सप्तजामानि ॥ धन्वशब्द नात धन्वमपिअतन घत्तुरुसत ॥ अथकर्णस्यशरासनकालपृष्ठ कालोपमदवपृष्ठय-

आसुघतुप्रहरणशस्त्रमस्त्रमथास्त्रियौ ८२ धनुश्चापौधन्वशरासनकोदडकार्मुक इष्वासोप्यथकर्णस्यकालपृष्ठशरास

न ८३ कपिध्वजस्यगाडीवगाडीवोपुनपुसको कोटिरस्याटनीगोधेतलेज्याघातवारणे ८४ स्य कालवर्णवापृष्ठयस्य कालपृष्ठकर्ण-

चापेपुसिककविहगमइतिहेम एककर्णधत्तुष ८३ कपिध्वजस्य कपिर्हनुमान्ध्वजोध्वजेवायस्य ॥ गाडीवगाडिवो गाडिर्ग्रथिरस्यास्ति पुनपुसको जिष्णोर्धत्तुषि
कोदडेगाडीवगाडिवतयेतिशश्वत कोदडेधत्तुमात्रेऽपि हेमर्जुनधत्तुषः ॥ कोटि कोटी कोट्यतेऽनयावाकुटप्रतापो कोटि रुत्रीधत्तुषोऽसौसंख्याभेदप्रकर्षयो
॥ अटनी अटनि अटतिगुणोऽत्र अटगतौ द्वेधत्तुषोव्याभागस्य ॥ ज्याघातवारणे गोधेगुध्येतेषाह्याप्या गुधपरिवेषणे गोधातलनिहाकथो ॥ तलति तलप्रतिष्ठा
॥ तलम्बपटेतालद्रोतलज्याघातवारणे सरोस्वभावाधरयोस्तत्रीधातेचसच्यत तलस्वरूपेनूर्ध्वेस्त्रीक्लीबज्याघातवारणे ज्याया गुणस्याघातस्थवारणेहे ८४

लस्तकः लस्यतेस्म लसश्लेषणक्रीडनयोः के आगमानित्यत्वादिङभावेस्यार्थेकञ् ॥ धनुर्मध्यं स्यात् धनुष मध्यं हे ॥ मौर्वी मूर्वाया विकारः अवयवेच प्राणयोषधिवृक्षेभ्य इति सूत्रेण अण् ॥ ज्या जिनाति ज्यावयो हानौ ङः टाप् ॥ शिंजिनी शिंक्ते शिजि अव्यक्ते शब्दे आवश्यके णिनिः गुणः गुण्यते गुण आमंत्रणे घञ् गुणो-
ज्या सूत्रतनुषु मूर्वात्तृणविशेषः चत्वारि ॥ प्रत्यालीढं लिह आस्वादने ॥ आलीढं उपायवक्तु इत्यादि स्थानपचकं आदिना समपदं वैशारवं प्रत्यालीढस्तचरणन्या
सप्तैदेशिते त्रिषु वामजया प्रसरणपूर्वक दक्षिणजंघासंकोचे प्रत्यालीढ ॥ दक्षिणजया प्रसरणपूर्वक वामजंघासंकोचे आलीढ ॥ पादयोः समत्वेन स्थितिः सम
पद ॥ वितस्त्यन्तरेण स्थिते पादद्वये विशारवः प्रज्ञाद्यणि उक्तं रूपं ॥ मंडलाकारेण पादद्वयधारणं मंडलं पंचधन्विनां स्थानपैदाः ८५ लक्षं लक्ष्यते लक्ष आलोच

लस्तकस्तधनुर्मध्यमौर्वीज्याशिंजिनीगुणः स्यात्सत्यालीढमालीढमित्यादिस्थानपंचकं ८५ लक्षंलक्ष्यंशरव्यंचश

राभ्यासउपासनं पृथक्वाणविशिरवाअजिह्वगरवगाशृगाः ८६ ने लक्षं व्याजशरव्ययोः ॥ लक्ष्यं ण्यं तादृचोयत् ॥ शरव्यं शरवेहि-

स्त्रायहित यद्वा शरान्व्ययति व्येभ्रसवरणे कप्रत्ययः त्रीणिवेधस्य ॥ शराभ्यास शरस्यशरमोक्षस्यअभ्यासः ॥ उपासनं उपपूर्वअनुक्षेपणे आसउपवेश
ने उपासनमासने शुश्रूषायाशराभ्यासेपीतिहेमः द्वेशरप्रक्षेपाभ्यासस्य ॥ पृषत्क. पर्वति पृथुसेचने वर्तमानेइतिनिपातितात्कन् ॥ बाणः वणनं वणशब्दे बा
ण शब्दोस्त्यस्य बाणः स्याद्गोस्तनेदैत्यभेदेकेवलकांडयोरित्क० ॥ बाणांतुबाणमूल्ये रूमीनीलसिन्ध्यापुनर्हयो ॥ विशिरवः विशिष्टाशिखाअग्रमस्य विशिरवारवनित्रिकायार-
भ्यायाविशिरवः शरइतिहेम ॥ अजिह्वग. अजिह्वमृजुगच्छति ॥ रवग रवेगच्छति रवगोर्कग्रहपक्षिषु ॥ आशगः आशगच्छति आशगोर्कैरवगेवायावितिहेमचंद्रः ८६

कलव कल्पते कलक्षेपे अवच कलवीशाखदेभेपिस्यादृशरयो पुमान् ॥ मार्गण मार्गयति मार्गअन्वेषणे मार्गयतेवा मार्गणयाचनेन्वेषेमार्गणस्तशरेर्धिनी ॥
 शर शृणाति अनेन शृङ्गिषाया सरइत्यपिपाठ सरति स्रगतौ ॥ पत्री पत्राणिपक्षा सत्यस्य विष्णुरव सर शरइतित्रिकाउशेष शरस्तनेजनेबाणेदध्यग्रेनाशर-
 जलइतिविश्वमेदिन्यो पत्रीकाढेरवगेहुमे ॥ रोफ रोप्यवेधेन रिपविमोहने यद्वा रूप्यतेनेन रोपोरोपणबाणयोरिति विश्व ॥ इक्षु ईर्ष्यतेनेन ईष्यगतिहिंसादर्शने इनिद्या
 दशबाणनामानि इक्षुशब्द स्त्रीसुसयो प्रक्षेडनास्त प्रकर्षेणक्षेदते ॥ नाराचा नरानाचामति यद्वा नराणासमूह नार नारमाचरति हेत्येहमयबाणस्य ॥ पक्ष प

कलवमार्गणशरा पत्रीरोपइक्षुर्द्वयो प्रक्षेडनास्तनाराचा पक्षोवाजस्त्रिषुत्तरे ८७ निरस्त प्रहि
 तेबाणेविषाक्तेदिग्धलिसको तूणोपासगतूणीरनिषगाइक्षुधिर्द्वयो ८८ तूण्योरिवद्भेदुनिस्त्रिंश

क्षति पश्यतेनेनवा पक्षपरिग्रहे ॥ वाज कजत्यनेन कजगतौ वाजयतिवा हेशरपक्षस्य ॥ उत्तरेत्रिषु उत्तरेके वक्ष्यमाणालिसाक्यता ८७ प्रहितेनिक्षिपेबाणेनिर-
 स्तइत्येक निरस्त निरस्यतेस्य निरस्यतेक्त विषाक्तेविषसुक्तेबाणेदिग्धलिसको दित्यतेस्य दिद्दुपचयेक्त लिप्यतेस्य लिपउपदेहे कप्रत्यय हेविषसवद्बाणस्य
 ॥ तूण- तूणयति तूणसकोचे पचाद्यच् ॥ तूणाचस्त्रियावा तूणेक्षुधिउपासगइतिरत्नकोश ॥ उपासगः उपसज्यतेत्रसरा षजसगे ॥ तूणीर तूणीतूणत्वं ईर्त्ते ईर
 गतौ यद्वा तूणीशरैः सकोचरानि रादाने आदनेच ॥ इक्षुधि इषवोयीयते ॥ अकिप्रत्यय इक्षुधि शब्द स्त्रीसुसयो तूण्याषत्शराधारस्य ८८ स्वद्भेदु स्वद्वयतिपर स्व
 उच्यतेनेनवा स्वदिभेदने गन्कित् स्वद्भोगडकशृगासिबुद्धभेदेषुगडकइत्य ॥ निस्त्रिंश निर्गतस्त्रिंशतोरुलिप्य ॥

चंद्रहासः चंद्रइवहासः प्रभाःस्य चंद्रहसतिवा हसेहसने चंद्रहासोतिमात्रके दशग्रीवकृपाणेचकनीयसिचगुगुलांवित्क०॥ असिः अस्यते असुक्षेपणे असतिवा असि स्वज्ञेनदीप्ति
 दीतिहेम ॥ रिष्टि रेपति रिष्टिसाया रिशतिवा रिशहिंसाया रिष्टिः स्वज्ञेनाशभेस्त्री रिपति कृषीगतौ करवालमडलाग्रकालेयकासिरिष्टय रिष्टिः स्वज्ञेनस्तरवारकोक्षेयकोचनंदकइतिर
 भासः ॥ कौक्षेयकः कुक्षौभव टकन् ॥ मडलाग्रः मडलमग्रमस्य ॥ करपालः करंपालयति पालरक्षणे ॥ कृपाणः ॥ करवालइतिपादांतरं करंवलति वलप्राणने करेवालोयस्य कृपाण
 वत् कृपानुदति लुदप्रेरणे अन्योभ्योपीतिडः नवरवज्ञस्थनामानि ८९ स्वज्ञादिमुष्टौ त्सरुः त्सरति त्सरछयगतौ आदिनाकदारस्वजीरइत्यादि ॥ छुरिकादिग्रहः तन्निबधनं ॥ मेरव-
 ला तस्य स्वज्ञस्थमुष्टेः चर्मवधिकयानिवंधनमेरवला मालक्ष्मीमीरवतिवा ईस्वगतौ यद्वा माईमानिषेधे ईलक्ष्मींस्वलति स्वलसंचलने संचयेच मेरवलास्वज्ञबंधेस्यात्काचीशैल

चंद्रहासासिरिष्टयः कौक्षेयकोमंडलाग्रः करवालः कृपाणवत् ८९ त्सरुः स्वज्ञादिमुष्टौस्याच्चेरवलातन्निबधनं फलकोरुत्रीफलंचर्मसंग्रा
 होमुष्टिरस्ययः ९० द्रुयणोमुद्ररघनोस्यादीलीकरवालिका नितंबयोः द्वेस्वज्ञादेश्चर्मादिनिर्मितकरिबधनस्थ ॥ युद्धेहस्तात्यतनवारणायमणिबंधेप्रधियमा-

णस्य ॥ फलकः अरुत्री फलति त्रिफलाविशरणे फलनिष्पन्नोवा फलहेतुकृतेजातिफलेफलकसस्यथो त्रिफलायाचकंकोलेशस्त्राग्रमुष्टिलाभयोरित्क० ॥ चर्म चरति चर्यतेवा-
 निन चर्मकृतोचफलकेइतिविश्व श्रीणि ढालइतिरव्यातस्य ॥ अस्थफलकस्यय मुष्टिः ससग्रहः संगृह्यते ग्रहउपादाने समिसुष्टौइतिकर्मणि घन् एकं ९० द्रुयणः दुर्दृष्टः हन्य
 तेनेन ॥ मुद्ररघनो द्रुयणोमुद्ररेपिस्यादुष्टिणेचपरश्वधइतिविश्वः मुद्रर मुदःगरः गृणिगरणे पचाद्यच् हन्यतेनेन घनः सांद्रेष्टेदाद्व्यविस्तारेमुद्ररेलुदे सधेमुस्तेघनंमध्यनृत्यवा-
 द्यप्रभेदयोरितिहेमः श्रीणिमुद्ररस्य ॥ ईली ईर्ते ईर्यतेवा ईड्यतेवा ईडस्तौ डलयोरेकत्वं ह्रस्वादिपाठेतु डलगतोक्षेपेच ॥ करपालिका करंपालयति ॥ पालरक्षणे करवालिकेति-
 पाठे करंवलते वलहिंसादानयो करेणवाल्यतेवा ण्यंतादच् इ कन् द्वेतरवारइतिरव्यातस्य गुसीतिवा ॥

मिदिपाल मिदति विदिअवयवे मिदीतिपाठांतर मिदिर्द्वादशतालतुदशकुनोभिधीयतइतिभरत मिदिपालयति॥सृगसरति सृगतौ बाहुलकात्तगक् द्वेगोफणरति-
रव्यातस्य एतौतुल्यौ॥परिघ परिघोह्वयतेनेन परिघोस्त्रेयोगभेदेपरिघातेर्गलेफिनेतिहैम॥परिघातन परितोघातयत्यनेन द्वेलोहवद्धयष्टे ९१कुठार द्वयोस्त्रीपुसयो कु
ठगतिप्रतिघातके आरोगतिरस्य कुठवृक्षमृच्छतिवा ऋगतौ॥स्वधिति स्वधियति धिधारणे॥परश परशृणाति शृहिसाया॥परस्वधरतिपाठेतु परस्वदधाति कुठारस्त्र
चस्वधिति परशश्चपरस्वध कटाटक पर्षारयछुरिकाकोशशायायिकाइतिरभस चत्वारिकुठारनामानि॥शस्त्री शस्यतेऽनया शस्त्रहिसाया स्यात्शस्त्रमायुधलोहश
स्त्रीछुरिकयासमाइतिहैम॥असिपुत्री असेपुत्री॥छुरिका छुरति छुरच्छेदने॥असिधेनुका असेधत्तुरेव चत्वारिछुरिकाया ९२ शल्य शलति शलगतौ शल्य

मिदिपाल सृगस्तुल्योपरिघ परिघातन, ९१ द्वयोः कुठारः स्वधिति परशश्चपरश्वध स्याच्छस्त्रीचासिपुत्रीचछुरिकाचासि

धेनुका ९२ वापुसिशल्यशकुर्नाशर्वलातोमरोस्त्रिया प्रासस्तकुत कोणस्तुनस्त्रियाशकोक्लीवक्ष्वेडेषुतोमरे वापुसि॥शकु पुल्लिगएव

शकतेस्मात् शकिशकाया शकुः पत्रशिराज्जलेसरव्याकीलकशप्पुषु पादारुभेदयोर्मद्वृत्तिहैम सरव्याकीलकयोः शकु शकु प्रहरणातरइतिशाश्वत द्वेशल्यइति-
रव्यातस्य॥शर्वला शर्वति शर्वगतौ सर्वलाइत्यपि सर्वलातिविगृह्णाति॥तोमर अस्त्रिया प्रियतेनेनमरः तौ तुइतिसेतोच्चातु विच् गताचासौतोमर तौ गताप्रियते
तेनेन द्वेगडासाइतिरव्यातस्य॥प्रासस्त प्रास्यते॥कुत कुशरीरउनत्ति उदीक्रेदने कुत प्रासेचउभावेदकद्रजातोगवेधुके कुंतीपालुप्रियायाचशल्यक्यागुगु
लेद्रुमइतिविश्वमेदिन्यौ द्वेभालाइतिरव्यातस्य॥कोणस्त कुणशब्दे कोणोवाद्यभेदेस्याद्दीणादीनाचवादने एकदेशोगृहादीनामस्मैचलगुडेफिच॥

पालिः पाली ॥ अग्निः अग्नी ॥ कोटिः कोटी ॥ पालयतीति पालरक्षणे पाणिः कर्णे लताग्रेसौ पञ्चावकप्रभेदयोः छन्नादिदेवे स्त्री पालीयूका सशमश्रुचोषितोः ॥ अग्निः अ-
 श्नाति अश्रुतेवा अशामोजने अशल्यामौ अस्मः कोणेशिरसि जे इति विश्वादस्योपि अग्निः कोणैकदेशयोरिति धरणः ॥ कोटिः कोटयति कोट्यतेवा कुट्कोटिल्ये, कु-
 ल्यातेवा कोटिः स्त्री धनुषो ग्रेस्त्री संख्याभेदप्रकर्षयोरिति विश्वः चत्वारि अस्मादीनामग्रधारयाः ९३ सर्वाभिसारः सर्वेषामभिसरणं यस्मिन् ॥ सर्वेद्यः सर्वस्य ओद्यः
 सर्वसन्नहनार्थकः सर्वसन्नहनमर्थो यस्य सर्वेद्यो गुरुवेगेन सर्पसन्नहने पुमान् त्रीणि सर्वसन्नहनस्थ ॥ लोहो स्त्री शस्त्रके लोहे अस्त्रभृतां राज्ञां महानवम्यां दशम्यां

स्त्रियः पाल्यग्निः कोटयः ९३ सर्वाभिसारः सर्वेद्यः सर्वसन्नहनार्थकः लोहाभिसारोः स्त्रियभृतां राज्ञां नो राज्ञा विधिः ९४ य-
 त्सेनयाभिगमनमरोतदभिवेक्षणं यात्राव्रज्याभिनिर्घाणप्रस्थानं गमनं गमः ९५ स्यादासारः प्रसरणं प्रचक्रंचलितार्थकं अ-

हितान्यत्यभीतस्यरणेयानराभिक्रमः ९६ बानी राजनासमये प्रस्थानात्वाक्शास्त्रवाहनादिपूजनविधिः सलोहाभिसारः लोहस्य शस्त्रस्य अभि-
 सारः अभितोहरणं ९४ अरोशत्रुसमीपेयत्सेनया अभिगमनं अभिघ्नानं यात्रापणे वन् यात्राव्रज्यापनेपि स्याद्गमनोत्सवयोः स्त्रियामिति विश्वः गमो नाक्षविवर्ते स्या-
 दपर्यालोचनेऽपि ॥ यात्रा ॥ व्रज्या व्रजगतौ व्रजयजोभावेक्यप् ॥ अभिनिर्घाणं ॥ गमनं ॥ गम-अप्प्रत्ययः नामषट्प्रयाणस्य ९५ आसारः प्रसरणं स्यात् आसा-
 रः स्यात्प्रसरणे वेगहृष्टोः सुहृद्बल इति विश्वः प्रसरणीति पाठे सर्वतो व्याप्य सैन्यप्रसरणस्य हेनामनी ॥ प्रचक्रं प्रस्थितचक्रं प्रचक्रंचलितं विधित्यमरमाला द्वे प्रस्थि-
 तसैन्यस्य ॥ शोसं ग्रामे अहितान् शत्रून् याति ताभीतस्य शूरस्य गमनं गमनं स अभिक्रमः क्रमुपादविक्षेपे एकं ९६

चेतालिका विविधेन तालेन चरति ॥ बोधकरा बोधकुर्वति द्वे मातर्जागरणकारिण ॥ चाक्रिका चक्रेण समूहेन चरति ॥ घाटिकार्यका घट्या चरति एकघटिका बादकस्य
 प्राकृतभाषया घड्याब्जजीतिरव्यातस्य ॥ मागधास्त मगध्याति याचते मगधा मधुका इति पाठे मधु मधुकरकथयति देवशपरपराशसकना ॥ वदिन वदते वदिज
 भिवादनस्तत्यो ॥ स्तुतिपाठकाः स्तुते पाठका वदिनस्त्वमलप्रज्ञापज्ञावसरदशौक्त्य द्वे पाठइतिरव्यातस्य १७ सपथात् शपथात् हेतो अनिवर्तिन ते सशसकाः
 सशमशपथकुर्वतीति तत्करोतीति णिच् ण्वुल् यद्वा सम्यक्शमशपथसत्येषाते शेषादिभावेति कप् इत्येकनाम ॥ रेणु रिणाति रीयते वा रीगतिप्रलेषणयो णुप्र

चेतालिका बोधकरा चाक्रिका घाटिकार्यका स्युर्मागधास्तमगधा वदिनस्तुतिपाठका १७ सशसकास्तसम
 यात्संग्रामादनिवर्तिन रेणुर्दयो स्त्रिया धूलि पासुर्नानद्वयोरज्ज १८ चूर्णक्षौद समुत्पिज पिजलो भृशमाकुले ॥

त्यय रेणुः स्त्रीपुंसयोर्धूलौ पुह्विग पर्पटेषु नरिति विश्वमेदिन्यौ स्त्रिया धूलि धुवति धूयते वा धूविधूनने बाहुलकाल्लि ॥ पासु पतति पसिनाशने अर्जिद्यशिव
 मीतिसाधु पासु पुह्विगे ॥ रज्ज रज्जति रजरागे ह्रज्जिभ्याकिदित्यसन् रज्ज द्वयो न क्लीबे चत्वारिधूल्या नामानि १८ चूर्ण चूर्णयते चूर्णपेषणे पिजतादेरच् चू
 र्ण पुह्विग चूर्णाधूलौ क्षारभेदे चूर्णानिवासयुक्तिषु इति मेदिनी चूर्णानिवासयोगाः स्युश्चूर्णा धूलि सशर्करइति शाश्वत ॥ क्षौद क्षुद्यते क्षुदिरसपेषणे क्षौद पे
 षणचूर्णयोरिति हेम द्वेषिष्ठस्य रजस घडेवरजस इत्येके ॥ भृश अत्यत आकुले व्याभे सैन्यादौ समुत्पिज पिजलो वर्तेते समुत्पिजते पिजिहिंसाया ष्यतादेरच् ॥ पिज
 ते पिजल पिजलातिवा ॥

पताका पतति पत्यतेनयावा पल्लगतौ बलाकादयश्चेत्याक- पताकवैजयत्यांस्यात्सौभाग्यनाटकाकयोरिति विश्वमेदिन्यौ ॥ वैजयंती विजयते जिअभिषवे वैजयंतोम
हिद्रस्यध्वजप्रासादयो पुमान् वैजयतीपताकायांजयंतीपादपेस्त्रियां ॥ केतनं केत्यतेज्ञायतेनेन कितसशयादौ केतनयित्यत्रकरणेल्सुट् केतनतुनिमंत्रणे गृहेकेतौचकृत्येचइ-
तिहेमचद्रौ ॥ ध्वजं ध्वज- ध्वजति ध्वजगतौ शिश्वचिन्हेपताकायारवद्वागेशौडिकेपिचेतिहेमचद्र- चत्वारिपताकाया ९९.यायुद्धभूमि. अतिभयप्रदा सा वीराशंसन वीराःआ-
रास्यतेऽत्र आङ्गशसइच्छायां अधिकरणे ॥ अहंपूर्वमहपूर्वं अहमग्रेभवामीतिआग्रहपुर-सरपूर्वयुद्धेधावन अहंपूर्विकास्यात् स्रप्स्रपेतिसमासेस्वार्थेकन् स्त्रिया एकं १००
दर्पात् गर्वात् आत्मानिआत्मविषये यासंभावनासामर्थ्याविष्करणं साआहोपुरुषिका अहोपुरुषस्यभाव मनोज्ञादित्वात्.बुञ् एकं ॥ यःपरस्परं अहंशक्त अहंशक्त इ

पताकवैजयंतीस्यात्केतनं ध्वजमस्त्रियां ९९ सावीराशंसनंयुद्धभूमिर्यातिभयप्रदा अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहंपूर्विकास्त्रियां १००
आहोपुरुषिकादर्पाद्यास्यात्संभावनात्मनि अहमहमिकातुसास्यात्परस्परयोभवत्यहंकारः १०१ द्रविणंतरःसहोबलशौर्या
णिस्थामशब्धमच

त्यहंकार. साअहमहमिका व्रीत्यादिः अहमहंशब्दोस्त्यत्र वीप्सायाहित्वं एकं १०१ द्रविण द्रवत्यनेन द्रुगतौ पराक्रमेबलेपिस्थाद्द्रवि-
णकाचनेधनइतिहेमचद्र ॥ तर. तरत्यनेन त्रपुवनादौ तरोजलेबलेइतिहेम ॥ सह- सत्यतेनेन सहअभिषवे दंडोत्पलागुहपणीकुमारीनरवभेषजे ॥ बलं बलत्यनेन
बलपाणने सहोवलेज्योतिषिचसहाहेयंतमार्गीयो-इतिहेम- बलंगंधरसेरूपेस्थामनिस्थौल्यसैन्ययो पुमान्हूलायुधेदैत्यप्रभेदेवायसेपिचेत्फ० ॥ शौर्यं शूरस्य भा-
वः कर्मवा ॥ स्थाम तिष्ठत्यनेन सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ शब्धं शब्ध्यत्यनेन शब्धशोषणे मन् नस्येत्संज्ञायांलोपेजदत्तं शब्धमोजसिसूर्येनाइतिहेमः ॥

१ को
९

शक्तिः शक्यते नया शक्नुशक्ते शक्तिरासुघमेदेस्यावुत्साहादौबलेस्त्रियाभितिहेमचद्र ॥ पराक्रम पराक्रम्यते नेन क्रमुपादविक्षेपे पराक्रमोविक्रमेस्यात्साम-
थ्योद्योगयोरपीतिविश्व ॥ प्राण प्राणित्वनेन अणप्राणने प्राणोत्तन्प्राणतोबालेकाव्यक्तीवेनिलेबले सुद्विग पूरितेवाच्यलिग पुष्पस्मिन्चासुषु इत्यक्त ॥ दशसामर्थ्य
स्य ॥ विक्रम विक्रमण आवेद्यन् विक्रमस्तुमान्कतिमात्रेस्याच्छक्तिसपदीक्षकत्वात् ॥ अतिशक्तिता अतिशयिताशक्तिर्यस्यतस्यभाव १०२ रणेवृत्तेसति वाभा
विनिसति यत्पानतत्वीरपान वीरणापान वीरपाणमितिपाठ वा आवकरणयोरितिणत्व एक ॥ युद्ध युधसप्रहारे आवेक्त ॥ आयोधन ॥ जन्य जायते जन्यतेवाभा
व्यगोयेतिसाधु जन्यहृदपरीवादेसग्रामेचनपुसक जन्यामातृवयस्यायाजन्य स्याज्जननकेपुमान् त्रिषूत्पाद्यजनित्रोश्चनवोदाज्ञातिभृत्ययो वरःस्त्रिगधेइति-

शक्ति पराक्रम प्राणोविक्रमस्त्वतिशक्तिता १०२ वीरपानतुयत्पानवृत्तेभाविनिवारणो युद्धमायोधनजन्यप्रधनप्रविदारण

१०३ सृधमास्कदनसरव्यसमीकसांपराधिक अस्त्रियासमरानीकरणा कलहविग्रहौ १०४ विश्वमेदिन्यौ ॥ प्रधन युधात्रक्सु आ
तोलोपेअनादेशाकारश्रवण प्रधनयुधिदारुणोइतिहेम ॥ प्रविदारण दृविदारणो प्रविदारणमारव्यातसपरायेवदारणइतिविश्व १०३ सृध सृयहिंसाया घन्नर्थेक
॥ आस्कदन स्कदिङ्गतिशोषणयो आस्कदनतिरस्कारेरणेसशोषणेपिचेतिहेम ॥ सरव्य चक्षिह रव्यातेर्वाभावेक सरव्येकादौविचारचेतिहेम ॥ समीक घमवै
कूव्ये ॥ सांपराधिक अयगतौ इगतौवा ॥ समर क्रगतौ क्रच्छत्यत्र पुसिसज्ञायामितिघ ॥ अनीक अनगतौप्राणनेवा अनीकोरुप्राणनेसेन्येइतिविश्व ॥ रण -
णीन्प्राणने रण कोणेकणेपुसिसमरेपुनपुसकमित्यक्तत्वात् ॥ कलह ॥ विग्रह विग्रहोयुधिविस्तारेप्रविभागशरीरयोरितिहेम १०४

संप्रहारः तृन्हरणे अधिकरणे घञ् संप्रहारो गतोरण इति हेमः ॥ अभिसंपातः अभिसंपतनं पल्लगतौ प्राग्वत् ॥ कलिः कलनं कलशब्दादौ कलिविंशतकेशर-
विवादं त्ययुगे युधीति हेमः ॥ संस्फोटः संस्फोटनं स्फुटिर्विशरणे ॥ संयुगः संयोजनं युजिर्योगे ॥ अप्थ्यामर्दः अप्थ्यामर्दनं मृदुक्षोदे अभिमर्दस्तुपुंसि स्यादवम-
र्दसंपरायचेति मेदिनी ॥ समाघातः समाहननं ॥ संग्रामः संग्रामयुद्धे ॥ अप्थ्यागमः अप्थ्यागमः समरेतिके घाते राधेभ्युपगमे इति हेमः ॥ आहवः आडिः युद्धे इत्यप् सं-
प्रासारणच आहवः संगरेयज्ञ इति हेमः १०५ समुदायः अयगतौ घञ् ॥ संयत् यतीप्रयत्ने यमउपरमेवा उभाप्यामपि किपिसाधु ॥ समितिः समितिर्युधिसंगमे ॥ आ-
जि अजगतौ आजिः स्त्रीसमभूमौ च संग्राम इति विश्वः ॥ समित् संपदादिः ॥ युत् युधसंप्रहारे एकत्रिंशत्प्रहरणक्रियायाः ॥ पुंनपुंसके नियुद्धं बाहुयुद्धे वर्तते ॥ अ-

संप्रहाराभिसंपातकलिसंस्फोटसंयुगाः अप्थ्यामर्दसमाघातसंग्रामाभ्यागमाहवाः १०५ समुदायः स्त्रियासंयत्समित्याजि
समिद्युधः नियुद्धं बाहुयुद्धेऽथ तुमुलरणसंकुले १०६ क्ष्वेडातुसिंहनादः स्यात्करिणाघटनाघटा क्रंदनयोधसंरावोर्बृंहितकरिग
जितं १०७ धरणसंकुले परस्परसबाधेतुमुलं ॥ निगृह्य नितरां वा युद्धं नियुद्धं ॥ बाहुभिर्युद्धं तुमुलो व्याकुलेरणे धरणव्याकुलतायाः १०६ क्ष्वेडातुमि

क्ष्वेडा अव्यक्ते शब्दे घञ् सिंहनादः स्यात् क्ष्वेडावेशशलाकायां सिंहनादे च योषिति लोहितार्कपर्णफले घोषपुष्पेन पुंसकं दुरासदे च कुटिले वाच्यलिंगः प्रकीर्तित-
॥ सिंहनादः सिंहवन्नदनं णद अव्यक्ते शब्दे भावे घञ् ॥ करिणाघटना घटा घटसंघाते घटः समाधिपेदे च शिरःकूटकुटेषु च घटाघटनगोष्ठीमाघटना सुचयोषि-
तीत्युक्तं ० द्वेहस्ति संघस्य ॥ योधसंरावः योधानां संरावः आक्रोशपूर्वकः शब्दः क्रंदनं स्यात् क्रदिआह्वाने क्रंदनरोदनेपि स्यादाह्वानेपीति विश्वः द्वे अन्योन्यस्पर्ध-
यायोधानामाह्वानस्य करिणां गर्जितं बृंहितं एकहस्तिशब्दस्य १०७

धनुष स्वान शब्दोविस्फार विस्फारण स्फुरस्फुरणे घञि एच आत्व एक पटहाडबरोसमो पटह पटहति अन्येभ्योपीतिङ पटहोनासमारभेआनकेपुनपुस
 कमिति विश्व ॥ आडवर आडवराति कप्रव्यय हेयुद्धपटहस्य ॥ प्रसभतु प्रगतासभाविचारोअस्मात् सभाया प्रगतोवा क्लीबतुप्रसभहटइतिवोपालित ॥ बलात्कार
 ॥ हट हटपुतिशटत्वयो हट स्यात्प्रसभेपृष्ठ्याहटोराधाविहटयो इतिविश्व त्रीणिबलात्कारनामानि ॥ अथस्वलित स्वलसचलने स्वलितचलितेभेभेइतिहेम ॥ छ
 लछोछेदने कलनिआतोलोप हेयुद्धमर्यादायाश्चलनस्य १०८ अजन्य जनेसाधुजन्य नजन्य क्लीबेनजन्यतेवा जनेर्यक् ॥ उत्पात उत्पत्तन पल्लुगतौ उत्पतति
 वा ॥ उपसर्ग उपसृज्यते उपसर्ग पुमान् रोगभेदोपपुवयोरपीतिविश्व त्रीणिशभाशक्तभस्त्रकमहाभूतविकारस्य त्रयसम ॥ मूर्च्छातु मूर्च्छन गुरोश्चहल ॥ क-

विस्फारोधनुष स्वान पटहाडबरोसमो प्रसभतुबलात्कारोहटोथस्वलितछल १०८ अजन्यक्लीबमुत्पातउपसर्ग समत्रय
 मूर्च्छातुकश्मलमोहोप्यवमर्दस्तपीडन १०९ अभ्यवस्कंदनस्वप्यासादनविजयोजय वैरशान्ति प्रतीकारिवैरनिर्यातिनचसा ११०

श्मल कशागतौ कशोरलेसुद्रप्रत्ययस्य ॥ मोह मोहन मुहवैचित्ये अद्यमोहोन्यलिग स्यादविद्यायाचमूर्छने त्रीणि ॥ अवमर्दस्त अवमर्दन मृदसोदे ॥ पीडन पीड
 अवगाहने द्वेधान्यादिसपन्नस्यदेशस्थयत्परचक्रेणपीडनतस्मिन् १०९ अभ्यवस्कंदन स्क्विगतिशीषणयो ल्युट् ॥ अप्यासादन षट्पुविशारणादौअभिआ
 ङ्पूर्वात्ल्युट् द्वेप्रहारादिनानि शक्तिकरणस्य ॥ विजय उभयत्रएरच् निजये विजय स्याज्जयेपार्थेस्त्रियातिष्ठ्यतरेस्मृता उमासरव्यामिति विश्व जयाज-
 यतीतिथिभित्यथ्योमातत्सरवीषुच अग्निमध्येनाजयतेविजयेचयुधिष्ठिरइत्य० ॥ जय हेशत्रुपराभवकरणेनप्राप्तस्योत्कर्षस्य ॥ वैरशान्ति प्रतीकार वैरस्यश
 न्ति साचवैरनिर्यातिन वैरस्यनिर्यातिन यतनिकारादौ त्रीणिवैरशोधनस्य ११०

पद्रावः प्रद्रवणं द्रुगतौ प्रेक्षुस्तद्वतिघञ् ॥ उद्रावः उद्रवण उदिश्रयतिइत्यादिनाघञ् ॥ सद्रावः संद्रवणं समित्युद्भुतिघञ् ॥ संदावः सद्वनं प्राग्वत् ॥ विद्रवः विद्रवण ऋ-
 दोरप् ॥ द्रवः द्रव प्रद्रावनर्मणोरित्युक्तं ॥ अपक्रमः अपक्रमण भावेघञ् ॥ अपयान अपयातेत्युट् अष्टौपलायनस्य ॥ रणेभगः भज्जोआमर्दनेघञ् सपराजय
 भंगोजयविपर्यये भेदरोगतरंगेषु भंगासस्यातरेस्त्रियामित्युक्तं ॥ जिअभिभवे एरच् ॥ १११ पराजितपराभूतौ पराजित पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा जिजये-
 क्त ॥ पराभूत पराभूयतेस्म प्राग्वत्प्रत्यय द्वेप्राप्ताभिभवस्य ॥ त्रिष्वितपूर्वाभ्यामपिसबध्यते ॥ नष्टतिरोहितौ नष्ट नस्यतिस्म ॥ तिरोहितः तिरोधीयतेस्म दध्यातेर्हि-

प्रद्रावोद्रावसंद्रावसंदावाविद्रवोद्रवः अपक्रमोपयानंचरणेभंगः पराजयः १११ पराजितपराभूतौ त्रिषु नष्टतिरोहितौ प्रमापणं
 निबर्हणं निकारणं विशारण ११२ प्रवासनं परासनं निषूदनं निहिसनं निर्वासनं संज्ञपनं निर्ग्रथनमपासनं ११३ निस्तर्हणं निहननं क्ष-
 णनं परिवर्जनं विर्वापणं विशसनं मारणं प्रतिघातनं ११४ उद्दासनं प्रमथनं कथनं उज्जासनं निच-
 क्तप्रत्ययः ॥ प्रमापणं मीन्त्रहिसायां

ण्यंतात् ल्युट् ॥ निबर्हणं बर्हहिंसाया ॥ निकारणं कृत्रहिसाया ॥ विशारणं श्रुहिसाया ११२ प्रवासनं वसच्छेदने ॥ परासनं अस्तक्षेपणे ॥ निषूदनं धूदक्षरणे ॥ न-
 हिसनं हिसिहिसायां ॥ निर्वासनं वसतिर्णयत ॥ संज्ञपनं मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञाज्ञपमिच्चेतिवा ॥ निर्ग्रथनं ग्रथिकोटिल्ये ॥ अपासनं ११३ निस्तर्हणं धूहिसा-
 यां ॥ निहननं हनहिंसाया ॥ क्षणनं क्षणहिंसाया ॥ परिवर्जनं वृज्जीवर्जने ॥ विर्वापणं दुवप् बीजसंज्ञाने ॥ विशसनं शस्त्रहिसायां ॥ मारणं मृहिंसायां ॥ प्रतिघात-
 नं हनहिंसायां ण्यंतात् ल्युट् ११४ उद्दासनं ॥ प्रमथनं मथहिंसाया ॥ कथनं कथहिंसाया ॥ उज्जासनं जसुहिंसायां प्रमापणमित्यारभ्य उज्जासनान्तपर्यंत-
 भावल्युडता ॥

आलभ आलभन ॥ पिज पिजन पिजिहिसाया ॥ विशर विशरण शृहिसाया ॥ घात हनन हनहिसाया ॥ उन्माथ उन्माथन मथिहिसाया ॥ वध एतेभावयनता इति
 त्रिशद्वयनामानि ११५ पचता पचानाभाव तत् पचतापचभावेपिमरणेचित्तयोषिति ॥ कालधर्म कालस्यधर्म ॥ दिष्टात दिष्टस्यैवस्यात ॥ प्रत्ययः प्रत्ययन लीङ्प्रत्यय
 णो एरच् ॥ अत्यय अत्ययन इणगणो प्रत्यय-प्राग्वत् अत्ययोऽतिक्रमेरदेविनाशोदोषरुद्धयोषितिर्विश्व ॥ अतः नाश अतिवधने अत स्वरूपेनिकटेप्रातेनिश्चयनोशयो
 अवयवेणोतिहेम ॥ नशप्रदर्शने नाशःपलायनेमृत्योपरिध्वस्तावदर्शनइतिहेमचद्र ॥ मृत्यु मरण मृद्प्राणत्यागे लुक्प्रत्यय ॥ निधन निधनस्याल्लुलेनाशोदल्यु
 इतिदशमरणस्य तत्रमृत्यु स्त्रीपुलिङ्गयो निधनस्त्रीभिन्न ११६ परासु परागता असवोऽस्यात् ॥ प्राप्तपचत्व प्राप्तपचत्वयेन ॥ परेत परलोकइत परादूरइत

आलभपिजविशरधातोन्माथवधाअपि ११५ स्यात्पचताकालधर्मोदिष्टातप्रत्ययोत्यय अतोनाशोद्वयोर्मृत्युर्मरणनिधनोऽस्त्रिया
 ११६ परासुप्राप्तपचत्वपरेतपेतसस्थिता मृतप्रमीतोविष्वेतेचिनाचित्याचिति स्त्रिया ११७ कबधोरुक्क्रियायुक्तमपमूर्धकलेवरम्

गतौचा परेतादयोमीक्तप्रत्ययाता परेतोवाच्यलिङ्ग स्यान्मृतेभूतानरेषुमान् ॥ पेत प्रकर्षणइत पेतोभूतानरेषुसिमृतेस्यादाच्यलिङ्गकइत्यु ॥ सस्थित सतिष्ठतिस्म मृत्
 प्रमीतो ॥ मृत म्रियतेस्म मृद्प्राणत्यागे मृतमृत्योयाचितेचइतिहेम ॥ प्रमीत प्रमीयतेस्म मीह्दिसाया प्रमीतवाच्यलिङ्गस्यात्योक्षितेपिमृतेपिचेतिविश्व संप्रितेमृ
 तशब्दा त्रिषु ॥ चिता चीयतेस्म चितछन्नेत्रिषुचिताचित्यायासहतोस्त्रिया चित्यमृतकनैत्येस्याचित्यामृतचित्तोस्त्रियामित्यु एतन्नयपेतदाहस्यलस्य ११७ कब
 ध केनवायुनावध्यते कर्मणिघञ्अरुक् ॥ अपमूर्ध अपगतमूर्धायस्यात् ॥ क्रियायुक्त नर्तनक्रियायुक्तयत्कलेवरसकबध कबध्यते छिद्यतेस्मात् कबधसलिलेत्तुहे
 कबधोराहुराक्षसोरित्युक्त ॥ एक ॥

पितृवनं श्मशानं स्यात् श्मशानं शवाः शेरतेन पृषोदरादि ॥ पितृवनं पितृणां वनं वनसंभक्तौ वनं पुंसं कनीरे निवासालयकानने इत्युक्तत्वात् द्वैश्वशानस्य ॥ कुणपः क
 णेः संप्रसारणं चेति कपन् ॥ शवः शवति शवगतौ शवः पुंसि ११८ प्रग्रहः प्रगृह्यते ग्रहउपादाने प्रग्रहस्तुलासूत्रे वर्षानियमने शुजे हयादिरश्मौरश्मौ च सवर्णहरि
 पादप इत्युक्तत्वात् ॥ उपग्रहः उपगृह्यते ग्रहे कृद् उपग्रहः पुमान् बंधासुपयोगे सुकूलने बंधां वर्तेते ॥ बंधते वंदते वा वदि अभिवादनार्थे ॥ चोरादीनां प्रतिबंधनस्थानस्य त्री
 णि नामानि ॥ बंधनालये कारा स्यात् कार्यते च क्विदक्षेपे कारो वधे निश्चये च बलो यत्नरता अपि कारंतु धारशैले च स्त्रिया दूत्यां प्रसेचके बंधनं बंधनागारे हेमकारिकयो
 रपि द्वे ॥ असवः प्राणाः पुंसि भूमिबहुवचनांताः द्वे असवः अस्यते अस्यंति वा अस्मदक्षेपणे ॥ प्राणाः प्राणं त्येपि अनप्राणने प्राणोत्पत्त्यारुते बाले काव्यजीवेनिले च

श्मशानं स्यात् पितृवनं कुणपः शवमस्त्रियां ११८ प्रग्रहोपग्रहौ बंधां कारा स्याद् बंधनालये पुंसि भूमि सवः प्राणाश्चैवं जीवो सुधारणं
 ११९ आयुर्जीवितकालो ना जीवा तु जीवि नो षधं १२० इति क्षत्रियवर्गः ऊरव्या ऊरुजा अर्या वैश्या भूमिस्पृशो विशाः ते पुल्लिंगः पूरि

ते वाच्यलिंगः पुंभूमिचासुषु एवं पुंसि भूमि द्वे पंचवायूनां ॥ एवं जीवः जीवप्राणधारणे जीवप्राणिनिवृत्तौ च दक्षभेदे हस्यंतां जीवा जीवितकामोर्वावचासि जीतभू-
 मिषु ॥ अस्मधारणं अस्मनाधारण द्वे जीवनस्य ११९ आयुः एति इष्टगते ॥ जीवितकालः जीवितस्य कालः द्वे जीवाय छिन्नकालस्य ॥ जीवातुः जीवत्यनेन ॥ जीवो नो
 षधं जीवनस्य औषधं द्वे मृतसजीवनौषधस्य १२० इति क्षत्रियवर्गविवरणं समाप्तं ऊरव्याः ब्रह्मण ऊरोर्जाता शरीरावयवाद्यत् ओर्गुणः अवादेशः ॥ ऊरु-
 जाः जनीयादुर्भावे पंचम्यामजांतो इति दुः ॥ अर्याः ऋगांतो अर्यः स्वामि वैश्ययोः ॥ वैश्याः विशंति विशप्रवेशने क्षिप् स्वार्थे ध्यन् ॥ भूमिस्पृशः भूमिस्पृशंति ॥ स्पृशसं-
 र्यर्शने स्पृशो लुदक इति क्षिन् भूमिस्पृक् पुंसि मानवे ॥ विशा इति षट् वैश्यनामानि ॥

आजीव-आजीव्यतेनेन हलश्चेति यत्र ॥ जीविका जीव्यते नया गोरोश्वहल इत्यकार स्वार्थेकम् ॥ जीवक प्राणकेपीतसार कृपणयोरपि कूचेशीर्षेचसुसिस्थादाजी
पेजीविकामता त्रिषुसेमिनिवृद्धाशीजीविनोराहितुद्विके ॥ वार्ता रत्तिरस्त्यस्या रत्तेश्चेति णोमत्वर्थे ॥ रत्ति वर्ततेनया रत्तिस्तुवर्तनजीवकेषाक्यादिप्रवर्तने इति विश्व ॥ व
र्तन वर्तते जीवत्यनेन नपुंसितुलनालायातर्कपिडेचजीवने ॥ जीवन जीव्यतेनेन करणेत्पुट् षट् जीवनोपायस्य १ स्त्रियाकृषि कृषविलेखने इहृष्यादिभ्योऽपाशमा
ल्य पशून्पालयति तस्यभाव पाशपाल्य पालरक्षणे ॥ वाणिज्य वणिजाकर्मभावोवा इति तिस्रोवैश्यानावृत्तय जीविकाभेदा इत्यर्थः ॥ सेवा सेवन घेवसेचने ॥ श्वरत्ति
शनोवृत्तिरिवशतनश्चत्तिर्वा देपरचित्तातुवर्तनस्य ॥ अनृत प्रमृतमिति वा नकृत शनोवृत्ति स्मृतासेवागर्हिततद्विजन्मना हिसारोवप्रधानत्वादनुतकृषिरुच्यते ॥ प्रमृतक

आजीवो जीविकावार्ता रत्तिर्वर्तनजीवने १ स्त्रियाकृषि पाशपाल्यवाणिज्यचेति वृत्तय सेवाश्वरत्तिरनृतकृषिरुच्छुशिलत्त्वं २
हेयाचितायाचितयोर्न्यासरव्यमृतामृते सत्यानृतवणिग्भाव स्यादृणपर्युचदन ३ उद्धारोऽर्थप्रयोगोस्तत्कुसीदवृद्धिजीविका

र्षणस्मृत द्वेकर्षणस्य ॥ कृषि ॥ उच्छुशिलतु कृत आर्यते कृच्छ्रविवा कृतमुच्छुशिलस्मृतमिति यत् पुमात्तुच्छुशिलस्मृतमिति बोधालिङ्ग इति त्रीणि २ याचिते मत्पद
धान्यादियाज्वायामृतमित्येक मृततुनेत्ययाज्वास्यादित्युक्ते ॥ आयाचिते अजगरत्तिरद्याज्वाविनैव प्राप्ते अमृतमित्युक्त ॥ वणिग्भाव वणिजाकर्मक्रयविक्रयादि
तत्सत्यानृतस्यात् किञ्चित्सत्य किञ्चिदसत्य सत्यानृत ॥ पर्युचदन करणस्यात् करणदेयेजलेदुर्गे इति हेम ॥ पर्युचदन परित उदच्यते अजुगती ३ उद्धार उद्धि
यते तद्वन्हरणे ध्वन्धारणे वा कर्मणि घञ् उद्धारश्चोद्धूतौ करणे इति विश्व करणनामानि त्रीणि ॥ अर्थप्रयोग अर्थस्य प्रयोग ॥ कुसीद कुस्यते कुसमश्लेषणे ईद-
प्रत्यय कुसीदवृद्धिजीवन इति हेम ॥ वृद्धिजीविका तृतीयासमास त्रीणि व्याज इति रव्यातस्य ॥

नो आदिशब्देन चाणकीन गोधूमीन कालाचिन कोलत्थीन प्रियगवीन इत्यादि धान्यानां भवने क्षेत्रे स्वत्रसाधव एकैक ॥ बीजाकृतं तु बीजेन सहस्रं कृत्रो द्वितीयतृतीयं
 शवबीजात्कृषौ रतिरात् ॥ कृष्ट उमकृष्ट उमचतत्कृष्टच इत्येक ॥ सीत्य सीतया समीत हलले स्वयानी वयोधर्मेत्यादिनायत् ॥ कृष्ट कृष्यतेस्य ॥ हल्यं हलेन कृष्टं मतजन
 हलात्करणजत्पकर्षेण रतियत् बीणिसामान्यकृष्टभूभागस्य ८ विवारहलेन कृष्टयत्क्षेत्रं तत्त्रिगुणाकृतं सरव्यायाश्च गुणाताया कृत्रो योगे कृषोडात् ॥ तृतीयाकृत ॥
 त्रिहल्य मतजनेतियत् अन्यत्र नौ वयोधर्मेतियत् ॥ त्रिसीत्य तस्मिन् विवारकर्षणे चत्वारिवारत्रयकृष्टस्य ॥ द्वितीयाकृते तु द्विवारकृष्टे तु तत्सर्वपूर्वं द्विहल्य द्विसीत्य ॥ श

बीजाकृततू सकृष्टे सीत्यकृष्टच हल्यवत् ८ त्रिगुणाकृततृतीयाकृतत्रिहल्यत्रिसीत्यमपि तस्मिन् द्विगुणाकृते तु सर्वपूर्
 वं शवाकृतमपीह ९ द्रोणाढकादिवापादौ द्रोणिकाढकिकादयः स्वारीवापुस्तुरगारीकउत्तमर्णादयस्त्रिषु १० पुनपुसकयोर्वध्रः

वाकृत शवशब्दो द्वितीयकर्षणे वर्तते इति रामाश्रम सिद्धान्तकोमुद्यातु शवशब्दः प्रतिलोमे अनुलोमकृष्ट क्षेत्रप्रतिलोमकर्षवीत्यर्थः शवकृतशवाकृतपञ्चद्विवार
 कृष्टस्य ९ द्रोणिक आढकिक आदिशब्देन प्रास्थिक कौडविक द्रोणाढकादिपरिमितधान्यस्य वापादौ द्रोणिकादयः स्मृ उप्यतेऽस्मिन्निति वाप ॥ क्षेत्रं वापा
 वावित्यादिना पचतीत्याद्यर्थग्रह द्रोणाढक्य पचति स भवति अवहरति वा द्रोणादिपरिमितवीत्यादिवाप्ययोग्यक्षेत्रस्यैक ॥ स्वारीवापस्तु स्वारी वाप ॥ स्वारीक
 स्वारीपरिमितयत्रोप्यते सरवारीक स्वारीक इत्यत्र केवलायाश्चेति वक्तव्य इति ईकन् एक उत्तमर्णादयः स्वारीकाता त्रिलिग्या १० वप्र उप्यते च वप् बीजसत्त्वाने
 रन्प्रत्यय वप्रस्माने पुमानस्त्रीरेणोक्षत्रे च येन ते इति विश्व वप्र प्राकाररोधसो क्षेत्रेनातचयेरेणाविनिर्हेम ॥

केदार केजलेशिरसिवादारोऽस्य हलदंतादिनिडेऽरलुक् केनजलेनदीर्यतेवा हविदारणे कर्मणिघञ् केदारोद्रोशिवेक्षेत्रेभूमिमेदालवालयोरितिविश्व ॥ क्षेत्रं क्षीय
तेधान्यैरत्र क्षिनिवासगत्यो केदारोसिद्धपत्न्योरितिहैमः त्रीणिक्षेत्रस्य ॥ अस्यक्षेत्रस्यगणोसमूहेकेदारकं केदार्य क्षेत्रं केदारिकं केदाराणांसमूहः बुञ् यञ्ठ
ञ् प्रत्ययाज्ञेयाः क्षेत्राणांसमूहः अण् इतिचत्वारिनामानि ११ लोष्टानि लोष्टसंघाते पचाद्यच् ॥ लेष्टवः लिश्यंते लिशंतिवा लिशागतौ द्वे लंडस्य ॥ कोटिशः को-
टिनाग्रेणश्यति शीतनूकरणे स्रपीतिकः कोटिरस्यास्तीतिवा लोमादित्वात्शः द्वेलोष्टमजनमुद्गरस्य ॥ प्राजनं प्रवीयतेऽनेन अतगतिक्षेपणयोः ल्युट्वा-

केदारः क्षेत्रमस्य तु केदारकं स्यात् केदार्यं क्षेत्रं केदारिकं गणो ११ लोष्टानि लेष्टवः पुंसि कोटिशो लोष्ट
भेदनः प्राजनतोदनंतोत्रं रवनित्रमवदारणे १२ दात्रं लवित्रमाबंधो योत्रं योल्कमथोफलं

यौ ॥ तोदनं तुद्यतेनेन तुदव्यथने करणेल्युट् ॥ तोत्रं उक्तधातो घृन् त्रीणिवृषभादिताडनदंडस्य चाबूकइ ॥ रवनित्रं रवन्यते रवनुअवदारणे द्रप्रत्यय ॥ अवदारणं
अवदीर्यतेऽनेन द्वेकुदालादेः कुदळइतिरव्या ॥ १२ दात्रं दात्यनेन दापूवने ॥ लवित्रं लस्यतेअनेन छिद्यतेअनेन प्राकृतभाषयाइळाकोयताइ ॥ आबंध आबध्यते
नेन बंधबंधने हलश्चेतिघञ् ॥ योत्रं यूयते यूमिश्रणे ॥ योल्कं युज्यतेऽनेन युजिर्योगे त्रीणिवृषादेर्गलेयुगबंधनस्योपयोगिन्यांरज्जौ प्राकृतभाषया जुपणी
तिरव्यातस्य ॥ अथो फल फलति त्रिफलाविशरणे फलहेतुहृतेजातिफलेफलकसस्ययो त्रिफलायांचकंकोलेशस्त्राग्रेवृष्टिलाभयोरितिहैमः ॥

निरीशईशायाः निर्गत निरादयइतिसमास स्वामीतु निष्क्रातार्इषाभस्याधितिनिरीषमितिमूर्धन्यातपपाट॥कूटक कुरुति कुरुकोटित्ये॥फाल फालयति त्रिफलाविश
रणे फालउत्प्लुतो क्लीबसीरोपकरणेषुसिशकरसीरिणो॥कृषिक कृषति कृषविलेखने कृषिवश्यो कीकन् कृषिकाकृषिकोफालकृषकावितिरुद्रात्॥स्त्रियामपि॥
कृषक पुसिफालेस्यात्कर्षकेत्वभिधेयवत्इतिविश्व॥लागल लग्नाति लगिगतौ लागलीतोयपिष्यल्याक्लीबतुकुसुमातर गोदारणेतणेराजगृहदारुविशेषयोरित्यक्तः
॥हल हलति हलविलेखने पचाद्यच् हलइत्यपिज्वलनिकसतभ्योण॥हालः फालवह सीतेतिविक्रमादित्य हालोहलेपुमान्हालामदिरायाचयोधितीतिमेदि
नी १३ गोदारण गाभूमिदारयति गौभूमिदरीयतेऽनेनवा करणेल्पुत्॥सीर सिनोति सीयतेवा पित्र्बधने कन्दीर्घश्च हलतिग्यकरोसीरावितिरभस सीर स्य

निरीशकूटकफाल कृषकोलागलहल १३ गोदारणचसीरोऽथशम्यारुन्नीयुगकीलक ईषालागलदड स्यात्सीतालागलपद्धति १४

दशमालिनी लगलेपीतिहेम इतिचत्वारिहलनामानि॥शम्या रुन्नी शम्यतेनया शमउपशमे अघ्यादि॥युगकीलक युगस्यकीलक हेरवीलइतिरच्यते॥ई
षा ईषापि ईष्टेईशारेण्ये प्रभुशकरयोरीश स्त्रियालागलदडक इतिरुद्ररभसौ इश स्वामिनिरुद्रचस्यादीषाहलदडकेइतिविश्व ईषते ईषगत्यादौ ईषापेशीम
जुषेति॥लागलदड लागलस्यदड देहलयुगयोर्मध्यकाष्ठस्य॥सीतालागलपद्धति सीता सीयते पित्र्बधने सीतालागलरेखास्याद्योमगगाचजानकीतिर-
भस सीताजनकजागगामेदयोईलपद्धतावितिहेम शीतापि शीतानभसरितिलागलपद्धतौचशीतादशाननरिपो सहधर्मिणीच शीतस्मृतहिमगुणेचतदन्विते
चशीतोत्तसेचबहुवारतरोचदृष्ट इतिधरणि तालव्यादि लागलपद्धते हेनामनी १४

यत्पशुबंधनेदारुकाष्ठंन्यस्तरोपितं स. मेधि. पुंसि मेध्यतेपशवोऽत्र मेधसगमे इन्प्रत्यय खलेदारुइत्येकपदं इतिहेमेदइतिरव्यातस्य खलेदार्विनिहलदनाइतिसमस्यामलु
 क् ॥ अथवारखलेधान्यमर्दनस्थलेचदारुइतिपृथक्पद आशः अश्रुते अश्रुव्याभौ रूपावाजीतित्यण् आशस्तब्रीहिशोघयोरितिहेमचद्र ॥ ब्रीहिः वर्हत्युपचयंगच्छति व
 हिष्ट-द्वौ इगुपधात्किदितिइन् ब्रीयतेवा ब्रीड्गत्यां पाटलोवर्णोऽस्यास्ति पाटलातीतिवा कप्रत्यय- तृणबीजतुशामाकोब्रीहिराशचपाटलइति क्लीबमाश्रयद्वा आशब्री
 हिइत्येकंपदं आशनामाब्रीहि- पाटलइत्यन्यते नामद्वयमितिस्तत्पूति- आशब्रीहौपाटलोनाशवेतरक्तेन्यलिंगवानितिरुद्र- ब्रीणिषष्टिकादे सितश्रूकयवौसमौ सितश्रूकय
 स्येति यव यौति यूयतेवा यवोधान्येपृथक्कृतावितिहेम. द्वयवस्य १५ तोक्मस्ततकति तक्ष्यतेवा तकहसने सहनेच बाहुलकात्तम. ॥ अकारस्यओकारः तत्रहरितेयवेतो

पुंसिमेधिःखलेदारुन्यस्तंयत्पशुबंधने आशब्रीहिःपाटलःस्याच्छितश्रूकयवौसमौ १५ तोक्मस्ततत्रहरितेकलायस्तस

तीनकः हरेणुरखंडिकौचास्मिन्कोरदूषस्तकोद्रवः १६ मंगल्यकोमसूरोथ कम्पइत्येकं ॥ कलायस्त कंवायुंलाति तमूयते अयगतौ ॥ सतीन

८. सतिजीवेदन प्रभुः सज्ञायाइतिसमास हलदंतादित्यलुक् सतीनंवायुंकरोति अन्येष्वोपीतिड ॥ हरेणु हरति त्वन्हरणे एणुप्रत्ययः ॥ खंडिक खंडोस्यास्ति म
 त्वर्थेठन् कलायस्त्रिकुट शोक्तः सतीनोवर्तुलोमत- हरेणुरकटोज्ञेयइतिव्याडि हरेणुस्त्रीरेणुकायासतुपुंसिसतीनकइतिपुंसि चत्वारिवाटाणा ॥ कोरदोषस्त कारंरु
 धिरंदूषयति दुषवैकृत्ये ॥ कोद्रव- कौति कुशब्दे कवतेवा कुड्-शब्दे उभाभ्याविच् कोश्र्वासौद्रवश्च इतिहेनामनी १६ मंगल्यकः मंगलेसाधुः यत्पत्ययांतात्स्वार्थेक
 न् ॥ मसूर मसूरा मसूरा मस्यति मस्यतेवा मसीपरिणामे मसेश्चेत्यरन् ऊरनिदीर्घमध्योऽपि वेश्यायांब्रीहिभेदेचमसूरामसूरास्त्रिया मसूरमसूरोपुंसि-
 द्वावेतावपिचैतयोरितिरभस- मसूरामसूरावानावेश्याब्रीहिप्रभेदयोरितिमेदिनी द्वेमसूरस्य ॥

मकुष्ठक मकिमडने चाहुलकातउ तुमभाचश्च मकुश्चासौस्थकश्च स्थाधातोकुन्॥मयुष्ठक मयते मयगतौ एकप्रतिघाते द्वेवीहिभेदविशेषस्ययवनमुद्गेनामनी॥वनस्य
मुह मठइति॥सर्षपेत्तु सरतिस्मेहोस्मात् सृगतौ सर्षपः स्यात्सर्षपः॥ततुभक स्वार्थेक ततुभरति ततुनाभाति भादीमौ॥कदवकः कदति करयतिवा कदिहिसाया
कदिआल्हादे रोदनेच अवच् अनित्यत्वानुप्त स्वार्थेक त्रीणिमोह्याइतिरव्या० १७ एष सर्षप धवलश्चेच्छुभ्रश्चेत् सिद्ध्यर्थ सिद्ध अर्थोऽस्मात् अभिचारादिययो
गे सरीषपसितेतस्मिनरक्षोभोभूतनाशनइतिरभस सिद्ध्यर्थस्तपुमान्शाक्यसिहेचसितसर्षपेइतिविश्व एकश्चेतमोह्या॥गोधूम गुध्यति गुध्यतेवा गुयपरि
वेष्टने गुयेरूप गोधूमोनागरगेस्याद्येषधिबीहिभेदयोरित्फ०॥सुमन सुषुमन्यते मनज्ञाने पचायच् गौधूमस्तमनौसमौइतिरभस द्वेगहू॥यावकस्तकुल्माषस्या

मकुष्ठकमयुष्ठको वनमुद्गेसर्षपेत्तुहोततुभकदवको १७ सिद्ध्यर्थस्त्वेषधवलोगोधूम-सुमन-समौ स्याद्यावकस्तकुल्माषश्च
णकोहरिमथक १८ ह्येतिलेतिलपेजश्चतिलपिजश्चनिष्फले क्षव क्षजाभिजननोराजिकाकृष्णिकासूरी १९ त्थावक योतिर्यु
मिश्रणे बुन्धत्यथार्तात्पज्ञायण॥कुल्माष कुलमस्यति मसीपरिणामे पृषोदरादि कुलितोमाष कुल्माषोयावक पुसीतिरभस द्वेकुलित्यइति॥चणक चणयते
चणदाने॥हरिमथक हरिभिरश्वैर्मथ्यते मथबिलोडने कर्मणिघञ् स्वार्थेक द्वेहरभराइतिरव्यातस्य १८ तिलपेज चपर तिलपिज एतौह्येनिष्फलेतिलेया
रुतभाषयावाप्तेतिळ जर्जिलइत्यप्यस्यनाम जर्जिल कथ्यतेसद्विररण्यप्रभवस्तिलइत्यक्ते ॥क्षव-क्षौति दुक्षुशब्दे ण्यर्थादच्॥क्षुधाभिजनन क्षुधाअ
भिजनयति॥राजिका राजति राजयतिवा कुन्अकादेश ॥कृष्णिका कृष्णैवकृष्णिका॥आसूरी असुरस्येय अस्यतिवा पचराईइतिरव्यानाया नामानि१९

कगुप्रियंगू इतिहेरुत्रीलिगे ॥ कगुः कसुरखंगच्छति गम्लगती ॥ मितं दित्वातद् ॥ प्रियंगुः प्रियगच्छति हेकागराळे ॥ अतसी अतति अतसानत्यगमने ॥ उमा उशिवंमाति मिमी-
तेवा माड्माने आतइतिक उयतेवा उमातसीहेमवतीहरिद्राकीर्निकातिषु ॥ क्षमा क्षीति क्षयतेवा क्षशब्दे बाहुलकान्मक् एतत्रयजवसइतिरव्या ॥ मातुलानी माया-तुला
मातुलाआनयति अनप्राणने गतीवा कर्मण्यण मातुलस्यधनूरस्यरुत्रीवा ॥ भगा भज्यतेनया भजेअवमर्दने तरगभेदयोर्भगोभगाशस्यप्रणाह्येइतिरुद्र हेभागइति ॥
व्रीहिभेदस्त अणुः अणति अणशब्दे अणुव्रीत्यल्पयोरितिहेमचद्र एकचीनाइतिरव्यातस्य २० सस्यशूककिशारुः सस्यस्यशूकंस्सूक्ष्मसूचितुल्यमग्र ॥ किंशारुः किन्ति
कुत्सितवा शृणाति शृहिसाया किंजरयो-श्रिणइत्युण किशारु स्याद्धान्यशूकेशरेपिचेतिहेम- इत्येकं पुंसि ॥ सस्यमंजरीकणिशस्यात् सस्यमजरीकणिश कणय क-

स्त्रियौकंगुप्रियंगूहेअतसीस्याहुमाक्षमा मातुलानीतुभंगायांव्रीहिभेदस्त्वणुःपुमान् २० किंशारुः सस्यशूकंस्यात्कणिशंसस्यमं
जरी धान्यंव्रीहिः स्तंबकरिः स्तंबो गुच्छस्तृणादिनः २१ नाडीनालचकांडोस्यपलालोस्त्रीसनिष्फलः

णा-सत्यस्य कणिशोधान्यशीर्ष
कइतिरत्नकोश-इत्येक ॥ धान्य धानेपोषणेसाधु ॥ व्रीहि व्रीणाति व्रीवरणे व्रीहि-सामान्यधान्येस्यादाशुधान्येचपुस्ययंदतिविश्व ॥ स्तंबकरि स्तंबकरोति व्रीणिसा-
मान्यधान्यस्य ॥ तृणादिनः तृणादिकस्यगुच्छ गुडशब्देसपदादित्वात्किप् तुक् गुतल्यति गुच्छति छोछेदने स्तंब स्यात् इतिहेनामनी २१ अस्यगुच्छस्ययः कांड-
स नाडी चपर नाल नाडी नलत्यनेन नालयतिवा नलगधे डलयोरेकत्वं नाडीकुहकनर्यायाघटिकागेडदूर्वयो- नालेवणातरेस्यायावितिहेम नाल कांडेमृणालेच-
नाडीशाककदंबकेइतिच ॥ कांड- कणति कणशब्दे कणयतेवा काडोनालेधमेवोर्गु-स्वधेवसररसे रह-शलाघाबुधुस्तवेइतिहेम ॥ इतिहे ॥ स काडनिष्फल पलालः प-
लति पत्यतेवा पलगती पलमलतिवा अलभूषणादौ एकप्राकृतभाषया सरम कडबा बादुकइति अस्त्री पुनपुंसक ॥

कडगर गृणाति गिरयतिवा कडस्यगर कडगरेतिनिर्देशालुम् यद्वा कडमदेक्षिप् कडचतत्त्वगच कडरकइत्यपि॥ वुस वुसति वुसउत्सर्गे इरुपधेतिक
 क्रीवे द्वे मूसइति॥ धान्यत्वनि धान्यस्यत्वक् तुष पुमान् तुष्यति तुषतुष्टौ तुषस्तु धान्यत्वनिविणीतकइतिहेमचद्र द्वेकोडाइति २२ शलक्षणीक्षणाग्रे शलक्ष
 क्षणीक्षानिधित एतादृशयदग्रयवादेस्तत्रशूक सुनपुसक इयति शीतनूकरणे उत्कृष्टादयश्चेतिसाधु शूकोस्तुकोशशङ्गायोरितिविश्व इत्येक॥ शमी शाम्य
 ति शामुपशमे अन् गौरादित्वात्तुष शमीसक्तुफलायाचशिविकायाचगुगुलइ॥ शिवा समति धमवैकल्ये शिनोति शिघ्रनिशाने द्वेशोमइति॥ उत्तर ऋद्धाव
 य त्रिषु बहुलीकृताता ऋद्ध ऋध्यतेस्म ऋधुवन्देो त्मत्यय ऋद्धससिद्धमधिकवा ऋद्धसपन्नधान्येचसुसमृद्धेत्तुवाच्यवदितिविश्व॥ आवसित अवसीयते॥

दि

कडगरोवुसक्रीवेधान्यत्वचितुष पुमान् २२ शूकोरुषीशलक्षणीक्षणाग्रे शमीशिवात्रिषून्तरे ऋद्धमावसितधान्यपूततुबहुली

कृत २३ माषादय शमीधान्येशूकधान्ययवादय शालय कलमाद्याश्वषटिकाद्याश्वपुस्यमी २४ धान्य द्वेअपनीततृणस्यराशीकृत

धान्यस्य॥ पूततु पूयतेस्म पूत्रपवने पूतत्रिषुपवित्रेचशदितेबलीकृतेइतिविश्व॥ बहुलीकृत अबहुलबहुलकृत अवसीतसृद्धेज्ञातेइतिविश्व द्वेअपनीतवुसस्य
 धान्यस्यशूर्पादिनाशोधितस्येत्येके २३ शमीधान्ये शमीप्रभवधान्यतस्मिन्माषादय यदुक्त सुहोमाषोराजमाषकुलित्यश्वणकस्तिल कलायस्तूवरइतिश-
 मीधान्यगण स्मृतइतिरत्नकोश॥ शूकधान्ये शूकसहितधान्यशूकधान्य अत्रयवादय आदिनागोद्युमादि एक॥ दृहन्नाला बहुलोदकोत्यन्ना शालय वी
 हिविशेषा तेएवकलमा अल्पनाला किञ्चिज्जलोत्पन्ना तेषटिका षष्टिरात्रेणपच्यते अमीमाषयवशालीकलमषटिकाद्या पुसि २४

नीवाराः तृणधान्यानिस्थुः॥ नीवाराः मुन्यन्तमेदाः निव्रीथंते वज्रवरणे नौवृधान्येइतिघञ् उपसर्गस्येतिदीर्घः॥ तृणधान्यानि तृणानीवधान्यानि अरुष्टोत्पन्न-
त्वात् बहुवचनेनशामाकादिग्रहः स्यान्नीवारोवणिज्जेवास्तव्येपिचदृश्यतइतिविश्वः द्वे॥ गवेधुः गवाजलेनतत्रवाएधते एधदृष्टौ॥ गवेधुका गवेगवार्धेदीय-
ते रक्ष्यते देङ् रक्षणे द्वेमुनिभक्ष्यविशेषस्य कसाइतिरव्यातस्य॥ अयोग्रं अय अग्रेस्थ॥ मुसलः मुस्यति अनेनमुसरवडने वृषादिभ्यश्चेतिकलन् पुंनपुंसकं
स्यात्॥ लुसलंस्यादयोऽग्रेचपुंनपुसकयोः स्त्रियां तलमूल्यामारुपणीगृहगोधिकयोरपीतिविश्वमेदिन्यो द्वेमुसलस्य॥ उलूरवलं॥ उलूरवलं उभयोः पृषोद-

तृणधान्यानिनीवाराः स्त्रीगवेधुर्गवेधुका अयोग्रंमुसलोस्त्रीस्यादुलूरवलमुलूरवलं २५ प्रस्फोटनंशूर्पमस्त्रीचालनीतितउःपु
मान्

रादित्वात्साधुत्वं दुलूरवलंगुगुलेस्यादुलूरवलेपिनहयोः द्वेउरवळ २५ प्रस्फोटनं प्रस्फोत्थतेऽनेन स्फुरविकसने करणेल्युट्॥ शूर्पं शूर्पयति प-
चाद्यच् शूर्प्यतेऽनेन पुंसिसंज्ञायामितिघः शूर्पमाने॥ सूर्पचेतिपाठः पुनपुंसकं स्तूपइतिरव्यातस्यद्वे॥ चालनी चाल्यतेनया चलगतौ णिज्जंतात्करणेल्युट्॥ ति-
तउ तनोति तन्यतेवाऽनेन तनुविस्तारे तनोतेर्दउत्सन्वच्चेतिसाधुः क्षद्रछिद्रशतोपेतचालनतितउः स्मृतइतिकात्यः चालनंतितउप्रोक्तमितिक्लीबकांडेरत्नको-
शः नस्त्रीतितउचालनीइतित्रिकांडशेषः॥

स्यूतप्रसेवो ग्योनइत्यपिपाठ स्यूत सीव्यतेस्य धिवत्तुसताने कप्रत्ययेउड् स्योनइतिपाठे औणादिकोनप्रत्ययः स्योन स्यूतप्रसेवकारितिरभस प्रसेवस्तवी
 णांगस्यूतयोर्दूतावितिहेमचद्र हेधान्यादिभरणार्थवस्त्रादिनिर्मितस्य पिशबी गोणी थैलीइति॥कडोलपिटी कड्यते कटिभेदे पिडइति पिड्यते पिडिसघाते पि
 डोवालेवलेसादेदेहागारेकदेशयो देहमात्रेनिवापेचगोलसिल्हकयोरपि आद्रुपुष्येचपुमिम्यात्कीवमाजीवनायसो पिडीतुपिडतगरेऽलाबुरवर्जूरभेदयोरिति
 मेदिनी हेवशादिनिर्मितभाट्टस्य पाटी कणिगइति॥कट कटति कटेवर्षावौ कट श्रोणौद्वयो पुसिकिलिजेतिशयेशवे समयेगजदडेपिपिप्पलीतुकटीमता॥कि
 लिजक किल्यतेऽनेन किलश्चैत्यक्रीडनयो इरुपधात्किदितिइन् किलेर्जात पचम्यामजातोइतिजनेड पृषोदरादि हेवेणवादिविकारस्यकरडाइति २६ स-

स्यूतप्रसेवो कडोलपिटी कट किलिजको २६ समानौरसवत्यातुपाकस्थानमहानसे पौरोगवस्तदध्यक्ष सूपकारास्तबल्लवा २७
 आरालिकाआधसिकासूदाओदनिकारुणा मानाविति स्यूतादिषुसबध्यते रसवत्यातु रसा सत्यस्या पाकस्थानमहानसे॥पाकस्थान पाकस्य
 स्थान॥महानस महच्चतदनश्च श्रीणिपाकस्थानस्य सैपाकघर॥पाकशाला॥पौरोगव पुर पूजितागौ भूमि पुरोगवी तस्याय यद्वा पुर प्रथमयान्यवस्तुषु गौर्नेत्र
 मस्य पुरोगु प्रज्ञाद्यण् तस्याध्यक्षः अधिकृत हेमहानसाधिकृतस्य चाकनीस॥सूपकारास्तबल्लवा शोभनाआपोऽस्मिन्कुसुमेषुभ्यश्चेत्यपोअतउत् सूपकुर्व
 ति बल्लन बल्ल बल्लसवरणे बल्लोस्यास्तीतिवा बल्लवातिवा बल्लव सूपकारेस्याद्दीमसेनेचगोदुहीतिविश्व २७ आरालिका अरालकुटिलचरतिठक्॥आधसिका
 अध भक्त शिल्पयेषा ठक्प्रत्यय॥सूदा सूदतिछागादीन् घूदहिसाया सूदस्तकथित सूपकारेचव्यजनातरइतिविश्वमेदिन्यौ॥ओदनिका ओदनशिल्पयेषाते

शिल्पमितिठक् ॥ गुणा. गुणयंते गुणनिमंत्रणे गुणोमौर्व्यमिप्रधानेसूपादौसूदइंद्रिये त्यागेशौर्यादिसंख्यादिसत्त्वाद्यावतिरज्जुषु शक्कादावपिबुध्याचेत्क-
 क्त० इतिसप्तपाककर्तु आचारीइति आद्यंद्यंज्यजनकारस्येतिस्वामी ॥ आपूपिकः आपूपा. पण्यंअस्या॥कांदविकः कंदौसंस्कृत कांदवपण्यमस्य तदस्यपण्य
 मितिठक् ॥ भक्षकार. भक्षंकरोति कर्मण्यण् इमेत्रिषुपैरोगवादय २८ अश्मते अश्मनोष्यंतोत्र शकध्वादिः अश्मतमशभेत्तुल्लीमरणेनवधावपि क्षेत्रेपिइतिवि
 श्व अस्वतेपिपाठे असूनामंतोत्र ॥ उध्मानं उध्मानमितिवा उत्ध्मायतेत्र ध्माशब्दो अधिकरणेल्युट् उध्मारमित्यपि ॥ अधिश्रयणी अधिश्रीयतेत्र श्रीञ्पा-
 के अधिकरणेल्युट् ॥ चुल्लिः चुल्यते चुल्लभावकरणे चुद्यतेऽग्निरितिवा चुदप्रेरणे बाहुलकात्तल्लिक् ॥ अंतिका अंत्यतेत्र अतिबधने बाहुलकात् अधिकर-

आपूपिकःकांदविकोभक्ष्यकारइमेत्रिषु २८ अश्मंतुमुध्मानमधिश्रयणीचुल्लिरंतिका अंगारधानिकांगारशकट्यपिह
 संत्यपि २९ हसन्यप्यथमरूनीस्थादंगारीलातमुल्मुकं

गोण्वुल् अतिकंनिकटैवाच्यलिंगरूनीशोभनौषधौ चुल्यांज्येष्ठभगिन्यांचनमल्योक्तौ
 कीर्त्यतेनिका पंचचुल्ले. चूलइति ॥ अंगारधानिका अंगारा. धीयंतेऽस्यां अंगारधानिका ल्युङंतात्डीधिकन् ॥ अंगारशकटी अंगाराणाशकटी ॥ हसंती हसेहसने
 लट् शतृटोषितुम् हसंत्यंगारधान्यांचमल्लिकाशकिनीभिदोरितिविश्व. हसनीइत्यपि इतिचतुष्टयसगडीइतिरव्या० २९ अथअंगार. नरूनीपुंनपुसकं अगति अ-
 गिगंतौ अगिमदिमंदिभ्यआरन् अंगमियर्तिवा ऋगतौ कर्मण्यण् अंगारमुल्मुकेनरूनीपुल्लिगस्तमहीस्तइतिविश्व. ॥ अलातं लादाने नलातमस्य ॥ उल्मुकं
 उषदाहे उणादित्वात्साधु. अंगार निरवारा ॥ अलात उल्मुकं द्वेअर्धदग्धकाष्ठस्य प्राकृतभाषयाकोलितइतिरव्यातस्य ॥

१ अवरीषक्लीवे अव्यतेत्र अविशब्दे अवरीषदतिसाधु अवरीषरणेभ्राष्ट्रेक्लीबपुसिनृपातरे नरकस्यभेदेचकिशोरेभास्करेपिच आम्नातकेचतापेचविमिधेमत्स्यभे-
 दयोरित्क० भ्राष्ट्र भ्रज्यतेत्र भ्रस्तपाके इन्प्रव्यय बाक्लीवे हेभर्जनपात्रस्य माकृतभाषयारवापरइति ॥ कदु पुष्टिगएव स्कदति स्कदिर्गतिशोषणयो पक्षे-
 रून्नीसाहचर्यान् स्वेदनीस्त्रिया स्विद्यतेअस्यामिति स्विदस्त्रेहने हेकदर्इदतिरव्यातस्य ३० मणिक अलिजर स्यात् अलिजरयति अलभूषणादोश्क अथवा अलिज-
 र अलिसामर्थ्यं जरयति जूणातिवा जवयोहानौ पचाद्यच् ॥ मणिक मणति मणशब्दे सर्वधातुभ्यइन् तत स्वार्थेकन् हेमाठ किवा डेराइतिरव्या० राजण ॥ कर्क-
 श कर्कहासे घन् कर्कराति रादाने आतोत्पसर्गेइतिक कर्करीभाठभेदेनादर्पणेकटिनेत्रिधितिविश्व ॥ आलु आलू आलुनाति लुञ्छेदने कर्तरीरिक्पि ॥ आला

क्लीवेवरीषभ्राष्ट्रोवाकदुर्नीस्वेदनीस्त्रिया ३० अलिजर स्यान्मणिक कर्कर्यालुर्गलतिका पिटर स्याल्युरवाकुडकलशास्तुत्रिषुद्वयो

३१ ति ल्पआवाग्ने मितेतिहु ह्रस्वपाठे आलुर्गलतिकायास्त्रीक्लीबमूलेचपेलकदतिविश्वअगलतिका गलति गलअदने लटशवृटीप्कन् ग्रीणिघतपकनिष्कासनस
 धनस्य शाराइति ॥ पिटर पेदति पिटबधे इगुपधेविक पिटरानिरा रादाने ॥ स्थाली तिष्ठत्यत्र आदनादि हागतिनिवृत्तौ आलन् स्थलत्यत्रवा स्थलस्थाने ज्वलादित्वाण्ण
 जातित्वाल्नीप्रव्यय स्थालभाजनभेदेपिस्थालीस्थात्पाटलोस्वयोरित्कत्तत्वात् ॥ उस्वा ओरवति उरवगौ उषेतिवा उषति उषद्यहे उभाभ्याक ॥ कुडं कुडयति कुडि
 दाहे रक्षयावा अनेकार्थत्वात् कुडमग्न्यालयेमानभेदेदेवज्जलाशये कुडीकमडलोजारात्पतिक्लीसुतेपुमान् पिटरेतुननाइतिविश्व चत्वारिओदनादिपचनपात्रस्य ॥
 कलस कलश केनजलेनलसति लसश्लेषणक्लीडनयो अच् कलशवति श्रुगौ अन्योभ्योपीतिड कलश शचलचैवजिह्वायारशानातथा कलशस्तत्रिषु क
 लश कलशी कलश द्वयोरितिघटेनसबध्यते ३१

घटः घटी घटते घटचेष्टायां पचाद्यच् घटः समाधिभेदेनाशिर-कूटकुटेषु च घटीयदनगोष्ठीभघटनासत्त्वयोषितीत्य० ॥ कुटः कुटति कुटकौटिल्ये इगुपेतिकः ॥ निवापः नियतपिब
त्यनेन कुटनिवापौविकल्पेनस्त्रिया चत्वारिघटस्य ॥ शराव शीर्यते शृङ्गसाया ऋदोरप् शृणातिवा ॥ वर्धमानक वर्धते दृधुदृहो लटः शानच् स्वार्थेकन् द्वेपात्रभेदस्य परब्र
ति ॥ ऋजीष ऋचीषमित्यपि ॥ अर्ज्यते अर्ज अर्जने ईषन्प्रत्ययांतं ऋचशब्दे बाहुलकात्कीषन् ॥ पिष्टपचन पच्यते ऽत्र पिष्टस्यपचनं द्वेपिष्टपचनोपयोगिनः पात्रस्य
प्राकृतभाषयातवा ॥ कंस अरुन्नी कस्यते कमुकांतौ सप्रत्ययः कसोरुन्नीतैजसद्रव्येकास्थेमानेस्तरेतुना ॥ पानभाजनं पीयतेइतिपानं पानस्यभाजनं द्वेदुग्धादिपान-
पात्रस्य ३२ कृतेश्चर्मण स्नेहपात्रं स्नेहस्यपात्र स्नेहस्यतैलकृतादेः पात्रं ॥ कुतू कुत्सिततन्यते तनुविस्तारे डूकौतिवा प्राकृतभाषयाबुधला कुतूः शब्दः स्त्रीलिंगः ॥ सैवा

घटः कुटनिवापः स्त्रीशरावोवर्धमानकः ऋजीषं पिष्टपचनं कंसोऽरुन्नी पानभाजनं ३२ कुतूः कृतेः स्नेहपात्रं सैवा ल्याकुतुपः पुमान्
सर्वमावपनं भांडपात्रामत्रचभाजनं ३३ दर्विः कंबिः खजका चस्थान्तर्दूदरुहस्तकः

र्विः आवपनादिभांडस्थात् आवपन आउप्यतेत्र डुपबीजतंतुसंताने ॥ भांड भणति भणशब्दे जमतादुःप्रज्ञाद्यण् भांडमूलवणिग्वितेतुरगाणांचमंडने नदीकूलद्वयोमध्येफूषणे
भाजनेपिचेत्क० ॥ पात्रामत्रच पाति पारक्षणे पिबंत्यनेनवा पापाने वन् ॥ अमत्र अमति अगगत्यादिषु अत्रन् पात्रचआमत्रचभाजने भाजयति भाजपृथक्कर्मणिल्युट् पंच
भांडेइति ३३ दर्विः दर्वी दृणादि द्रविदारणे दृष्ट्यांविन्रुदिकारादितिडीष्व ॥ कंबिः कबी कस्यते कमुकांतौ बाहुलकात्बिन्डोष्व ॥ खजका खजति खजमंथने खजेरा
कः एतत्साहचर्यात्पूर्वयो स्त्रीत्व त्रीणिपठोइतिरव्यातस्य ॥ तर्दू तरति तृप्पवनतरणयो उप्रत्ययः दुगागमश्च तर्दति तृणति तर्दहिंसाया ॥ दारुहस्तक दारुणोहस्तक
इवेप्रतिकृतौइतिकन् एतत्साहचर्यात्तर्दूः शब्दः पुंसि द्वेपरिवेषणाद्यपयोगिनि ॥

॥ शाक शयति शीतचूकरणे आत्वेक बाहुलकात् शक्नोत्यनेनवा शक्नुशक्नो हलश्वेतिघञ् शाफोदीपातरेपिच शाक्नोद्रुमविशेषेचसुमान्हरितकेस्त्रियाभितिविश्व ॥ हरि
तक हरति हीयतेवा त्त्रहरणे हरितोवर्णस्यास्तीति मत्वर्थेञच् स्वार्थेकञ् ॥ शिशु शीक्यते शीकतेवा शीकृसेचने शिनेति शिन्निशाने बाहुलकात्साधु शिशु
र्नाशाकमात्रेचशोभाजनमहीरुहइतिविश्वयेदित्यौ त्रीणिवास्तत्शाकादे अस्यशाकस्यनाडिका नाल ३४ कडब कडति कडमदे अवच् डलयोरैक्य ॥ कलब के-
नलवतवा लबिअवस्त्रसने कलबशाकभेदेपिस्थादुशरयो पुमान् देशाकनालस्यप्राकृतभाषयादेठइति ॥ वेसवार वेससमेरणवारयति वृणोतिवा विसमेरणे घञ्
वृञ्वरणे कर्मण्यण् ॥ उपस्कर उपस्करोति व्यज्जनेनसमवेति करोतेरच् समवायेचेतिसृद् द्वेसस्कारार्थेदीयमानस्यहिग्वादिकहरिद्राधान्याकशठिसर्षपादे चि

अस्त्रीशाकहरितकशिशुरस्यतुनाडिका ३४ कडबश्चकलबश्चवेसवारउपस्कर तितिडीकचचुकचवृक्षाम्लमथवेल्लज ३५

त्रकपिप्पलीमूलपिप्पलीचव्यनागर धान्याकरजनीश्वेततडुलाश्चसमाशका वेसवारइतिरव्यातोशकादिस्त्रिनियोजयेत् इत्यात्रेयसहिताया विशातिपलानिह
रिद्राया दशपलानिधान्याकस्य पत्रपलानिशङ्खजीरकस्य पलसार्धद्वयमेधिकाया एतच्चतुष्टयमर्जितमेवग्राह्य त्रीणिपलानिमरीचस्य अर्धपलरामठस्य
हिगो एतत्सर्वमेकत्रयोज्यसमर्दितवेसवारइत्युच्यते प्राकृतभाषयामसालाइतिअन्ये ॥ तितिडीक तिम्यति तिमआर्द्रिभावे उणादित्वात्साधु ॥ चुक्र चुक
ति चुकतृमौप्रतिघातेच चकिरम्योरुचोपधायाइतिरक् ॥ वृक्षाम्ल वृक्षस्यअम्ल त्रीणितुकेतिरव्यातस्य अमसोलइतिवा ॥ अथवेल्लज वेल्लचलने वेल्लजाय
ते घञ् जनिरतर्भाषितण्यर्थ उग्रत्यय ३५

मरीचं भ्रियते विषमनेन मृड्प्राणत्यागे ईचप्रत्ययः ॥ कोलकं कोलति कुलसंस्त्याने ण्वुल ॥ कृष्णं कृषविलेरवने नक्प्रत्ययः कृष्णा सत्यवती पुत्रे वायसे केशवेर्जुने ॥ कृष्णास्याद्वोपदीनीलीकणाद्राक्षामुयोषिति मेचकेवाच्यलिंगे स्यात्क्रीबेमरिचलोहयोरिति विश्वः ॥ ऊषणं ऊषति ऊषदाहे ल्युट्प्रत्ययः ऊषणं मरिचे क्रीबंक-
णाद्यामूषणास्मृता ॥ धर्मपत्तनं धर्मपत्तनेन जातं तत्र जात इत्यण् सज्ञापूर्वकत्वाद्वाभावः इति षट्मिथ्येति ॥ जीरकः जवति जुः सौत्रः जिनातिवा ज्यावयो
हानो रक्प्रत्ययः संप्रसारणं ॥ जरण जरयति जृष्वयो हानौ नद्यादिः जरणं हिं गुनि स्मृत जरणो जीरके पि स्यात्कृष्णो सौवर्चले पि चेति विश्वः ॥ अजाजी अज
मजति अजगति क्षेपणयोः कर्मण्यण् ङीप् ॥ कणा कणति कणशब्दे पचाद्यच् कणा जीरककुंभीरमक्षिकापि प्यलीषु च कणोऽति सूक्ष्मे धान्यांशे इति विश्वः

मरिचं कोलकं कृष्णामूषणं धर्मपत्तनं जीरको जरणो जाजी कणा कृष्णो तु जीरके ३६ सुषवी कारवी पृथ्वी पृथुः कालोपकुंचिका

आर्द्रकं शृंगवेरस्यादय छत्रा वितुन्नकं ३७

इति च त्वारि जीरकस्य कृष्णो तु जीरके ३६ सुषवी षूमेरणे ऋदोरप् उपसर्गादिति षत्वं ॥ कारवी कारं वाति
वागतिगधनयोः कप्रत्ययः कारमवतिवा अवरक्षणादौ कारवी मधुरादीष्वत्वक्पत्री कृष्णा जीरके ॥ पृथ्वी प्रथयते प्रथप्रस्थाने प्रथिम्नदि इति कुः गुणवचनात् ङीष्
पृथ्वी भूमौ महत्या च त्वक्पत्र्यां कृष्णा जीरके इति विश्वः पृथुः स्यान्महती त्रिषु त्वक्पत्र्या कृष्णा जीरे थपुमानग्नौ नृपांतर इत्युक्तत्वात् ॥ काला कालो वर्णोऽस्त्यस्याः ॥ उपकुं-
चिका उपकुंचति कुंचको रिल्यादौ षट् कृष्णा जीरकस्य प्राकृतभाषया काले जीरे ॥ आर्द्रकं आर्द्रायां जातं तद्धितबुन् आर्द्रयति जिह्वां वा ॥ शृंगवेरं शृंगमिव वेरं श-
रीरमस्य द्वे आर्ले इति इदं शब्दयोः पूर्वरूपं ॥ छत्रा छत्रमस्त्यस्याः मत्वर्थे च छत्रं स्यादातपत्राणे छत्रामधुरिकोषधौ धान्यके च शिलीं धे च इति हेमचंद्रः ॥ वितुन्न-
कं विगतं तुन्नकं दुःखमस्मात् वितुन्नकं च धान्याके झरामालामयूरक इति विश्वः ३७

सो कुस्तबुरु कुस्तवरी कुस्तितुवति तुविअर्दने कुस्तबुरिणिनातिरितिनिर्देशादुरु सद् ॥ धान्याक धेन्यतेभक्षणाधिभि धनशब्दे धन्यकमपि धनकधान्यक-
धान्यकुस्तबुरुधनीयकमितिभस ॥ छत्रा ॥ वितुन्नक ॥ कुस्तबुरु ॥ धान्याक चत्वारिकोथिविरी यणेइति ॥ अथशठ्ठी शठ्ठति कफ शठ्ठिप्रतिघाते पचाद्यच
गौरादि शठ्ठि ह्रस्वोपि सधन्याशठ्ठिसेधवमितिर्वैद्यक ॥ महोषध महच्चतदोषधच महोषधतुशठ्ठ्यास्याद्विषायालशठ्ठनेपिचेतिविश्व ॥ विश्व स्त्रीनपु
सकयो विश्वाविशति विशाप्रवेशने कन् विश्वकल्मेचशुवनेविश्वेदेवेषुनागरे विश्वाप्यतिविषायास्यादितिविश्व ॥ नागर नगरेभव तत्रभवइत्यण् नागर
मुस्तकेशठ्ठ्याविदग्धेनगरोद्भवे ॥ विश्वभेषज विश्वस्यदोषस्यभेषज पचसुठइति ३८ आरनालक आर्छति ऋगतो आर्छपूर्वात् अच् णलति णलगधे

कुस्तबुरुचधान्याकमथशठ्ठीमहोषध स्त्रीनपुसकयोर्विश्वनागरविश्वभेषज ३८ आरनालकसौवीरकुल्माषाभिषुतानि

च अवतिसोमधान्याम्लकुजलानिचकाजिके ३९

ज्वलितिकसतेतिण कप आरोनालोऽस्य ॥ सौवीर सुवीरेषुभव तत्रभवइत्यण् ॥ कुल्माष
श्लोति कुलसरव्याने क्तिप् कुल अर्थस्विन्न माषोऽस्मिन् कुल्माष कुल्माषस्याचुकाजिके कुल्माषोऽर्थस्विन्नधान्येयवकेचणकेपिचेतिहेमचद्र ॥ अभिपुत अ
भिषूयतेस्म सुञ् अभिषवे क्त उपसर्गादितिषत्व कुल्माषाभिषुतमित्येकपदवा कुल्माषैर्यवादिभिरर्थस्विन्नैरभिषूयतेस्मा ॥ अवतिसोम अवतिसुषूयते सुधातोर्म
न् ॥ धान्याम्ल धान्येषुयवादिषुअम्ल ॥ कुजल कुत्सितजल एतेनपुसके ॥ कालिके काजयतिकचिकाचिदीमिचधनयो पृषोदरादि कान्तिककाजिकदीरकुल्मा
षाभिषुततथा अवतिसोमधान्याम्लमारनालमहारस सौवीरचसुवीराम्लतथाचुक्रतुषोदकमितिधन्वतरि अष्टकाजिकनामानि ३९

सहस्रवेधि सहस्रवेधितुंशीलमस्य विधविधाने सुष्यज्जातावितिणिनि ॥ जतुकं जतुरेवजतुकं स्वार्थेकन् जतुकाजितपत्रायांजतुकोहिंगुलाक्षयोः ॥ बाल्हिकं बाल्हीकमपि बल्हिकेषुभवंतत्रभवइत्यण् बाल्हिकोदेशभेदेचबाल्हिकंहिंगुकुंकुमं ॥ हिंगु हिनोति हिगतौ हृद्वोच हिमंगच्छतिवा मृगश्वादित्वात्साधु ॥ रामं रमठदेशोभव र मंतेनेनवा रमुक्रीडायां रमयतिवा बाहुलकादठच् पंचहिंगोः ॥ तत्पत्री तस्यहिंगुरक्षस्यपत्री त्वक्पत्रीइतिचापाठः ॥ कारवी कारंवाति वागतिगंधनयोः केगौरादित्वात्डीष् तत्पत्रीत्वचमारख्यातत्वक्पत्रीकारवीतिचेतिरुद्रः त्वक्पत्रंतुवरांगके त्वक्पत्रीतिकारव्यामितिहैम ॥ पृथ्वी प्रथते प्रथप्रख्याने पृथ्वीभूमौमहत्यांचत्वक्पत्र्यांरुष्णाजीरकइतिविश्वः पृथु स्यान्महतित्रिषु त्वक्पत्र्यांरुष्णाजीरेथपुमानमौनृपांतरे ॥ बाष्पिका बाष्पमिव इवेयतिकृतौइतिकन् ॥ कबरी केशानांसन्निवेशे सेवकर्बरीतिचेतिपाठः इदं नामपं

सहस्रवेधिजतुकंबाल्हिकंहिंगुरामं तत्पत्रीकारवीपृथ्वीबाष्पिकाकबरीपृथुः ४० निशाब्हाकांचनीपीताहरिद्रावरवर्णिनी सासुद्रं

यत्तुलवणमक्षीवंवशिरंचतत् ४१

चकंहिंगुरक्षस्यपत्र्या ४० निशाब्हा निशाआब्हायस्याः निशापदेनतत्कार्यायाः लक्ष्यंते कांचनी कांच्यतेनया करणे ल्युट् डीष् कांचिदीप्तौ कांचनःकांचनारेस्याचंपकेनागकेसरे उदुंबरेचघत्तूरेहरिद्रायांचकांचनी क्लीबेबुकेसरेहेमिइतिविश्वः ॥ पीता पीयतेस्म पीड्याने पापानेवा क्तप्रत्ययेईत्व हरिचर्णद्राति द्राकुत्सायांगतौ कप्रत्ययः हरिभिर्द्रूयतेवा हरितंद्रवतिवा द्रुगतौ अन्येष्वोपीतिड ॥ वरवर्णिनी वरश्चासौवर्णश्चसोस्त्यस्याः पंचहरिद्रायाः नामानि ॥ सासुद्रयत्तुलवणंतदक्षीवं सासुद्रं समुद्रेभव सासुद्रंलवणेचापिसासुद्रंदेहलक्षणेइतिहैम ॥ लवणं लुनाति लूनछेदने लवणंसेंधवांदौनासिंभुरक्षोभि दोरसं तद्युक्तेवाच्यलिङ्गः स्यान्मदीभेदद्विषोः स्त्रियां ॥ अक्षीवं अक्षीवातिवागत्यादौ अक्ष्णः ईअक्षीवाति कप्रत्ययः ॥ चपरं वशिरं वशकांतौ वशिंरति रादाने हेल्लव-

णानामनी ४१

ते

मध्यः सिधुपुत्रव रापनस्तु सिधुदेशोद्भवहये सैधव पुनपुसक शितशिव शितश्चछिन्नच ॥ अथशीतशिवह्रीचस्थौणेयमणिमययो युमिवात्कफलावक्षेयामशुभिकौषधौ ॥ गाणिमय मणिमयेमणिमयारव्यपवनभव अण्प्रचय ॥ सिधुजे सिधुपुजाततस्मिन् चत्वारिभाक्तवभाषयासेवल्लोणरति ॥ रोमक रुमायाभव ॥ वस्तकवस्तकाय ति पेशब्दे आतदतिक वस्तुकरोमकेपुसिशिववस्त्यर्कपर्णयोरिति विश्व वस्तकमिति पाठे वस्तइववस्तक इवेति कन् अजगधत्वात् देसावरलोणरतिरव्यातस्य तदुक्त रुमाश्रमनीदशोतु नामवोलवणाकर ॥ कृतकेकत्रिमेतवणेपाक्य विडच ॥ पाक्य पच्यत प्यल्लय्यः चजोरिति कुत् ॥ विड विडति विडभेदेने देरवारीतिरव्यातस्य ४२ सौ वर्चल सप्तुवर्चते वर्चदीप्तो वपादित्वात्कलच् प्रज्ञायण अथसौवर्चलसर्जक्षारेचलवणतरे ॥ अक्षरुचके अक्षचरुचक अक्षनि अक्षव्याप्तौ पचाद्यच् अक्षोरयस्याव

सैधवोऽस्त्रीशीतशिवमाणिमयचसिधुजे रोमकवस्तुकपाक्यविडचकृतकेद्वय ४२ सौवर्चलेक्षरुचकेतिलकनत्रमेचके मत्स्यदीपाणि तरवडविकाउ शर्करासिता ४३ पवेच्यवहारेविभीतके सायकशाफटेवर्षज्ञानेचात्मनिराक्षसे अक्षसौवर्चलेतुल्येत्तृषीकइति हेमचद्र रुचक सैचते रुचदीप्तौ इगु पपतिकस्वार्थकन् रुचकोबीजपूरेचनिष्कंदतकपोतयो नदयो सर्जिकाक्षारेष्यश्वाभरणमालयोः सौवर्चलेपिमगल्यद्रव्येपिकटकेपिचेति विश्वयोदित्यो व्रीणिमधुरलवणभेदस्य सोचलारवारइति ॥ तत्रमधुरलवणभेदेमेचकेरुष्णवर्णसनि तिलक तिलनि तेलतिवा तिक्तस्नेहने तिलगतीचा उभाभ्यामगुपधेति केस्वार्थकन् तिलकोदुमरोगाश्वभेदेपुतिलकालके द्वावसौवर्चल्लोसोर्नेस्त्रियातुविशेषके एक ॥ मत्स्यडी मदसुदवास्पदने म्यदूमस्त्रवणे कर्मण्यण पृषादरादि ॥ फाणित फाण्यते फणगतो देरावकाकवीइति ॥ खडविकारे ग्वन् विकारोऽस्य तस्थिन् ॥ शर्करा शरणातिपित्त शरहिसाया करन्मल्ययेवाहलकात्कस्येत्वाभाव शर्करारवडविकृतौकर्पराशरुगतरे उपलगायाशर्कराक्तदेशोचकलरोपिचेति हेम ॥ सिता सिनोति पित्रवधने कर्मिक्त सितामवसितेबन्धवलेत्रिपुरार्किया स्त्री हेमित्रीसारवर ४३

कूर्चिका कूर्चनि कूर्चविकारे ज्वादेराकृतिगणत्वात् सज्ञायाण्वुल दध्नासहपय पक्वयत्तल्ल्यादधिकूर्चिका तत्रेणपक्वयत्तीरसाभावेतत्रकूर्चिका कूर्चिकासूचिकायाचतूलिकायाचकु
 ड्मले कपागेज्जवनेक्षीरविकृतावपियोषितीत्य० ॥ क्षीरविकृतिः क्षीरस्यविकृतिः एकं स्यात् ॥ रमालातु रसानां लाति मूलविशुजादित्वात्क० ॥ मार्जिता मार्ज्यतेस्म मृजुशौचाल
 कारयो क्तप्रत्ययः तदुक्तसूदशास्त्रे अर्धादिकः शचिरपर्युषितस्य दध्नाखंडस्य षोडशप लानिशशिप्रभस्य सर्पिष्यलमधुपलमरिचद्विकर्षशंक्या पलार्धमपि चार्धपलचतु
 र्णां मूदमेपटेललनयामृदुपाणिघुष्टाकर्पूरधूलिस्फुरभीकृतपात्रसंस्था एषादृकोदरकृतासरसारसालायास्वादिताभगवतामधुसूदनेनेति द्वेदधिमधुशर्करामरीचार्द्रादिभिः कृ
 तस्यलेह्यस्य प्राकृतभाषया श्रीखंडइति ॥ तेमनतु निष्ठानं स्यात् तेमन तिष्ठ्यतेऽनेन तिमआर्द्रिभावे करणे ल्युट् तेमनव्यंजनं हेदेतेमनीचुद्धिभिद्यपीति हेमचंद्रः ॥ निष्ठानं

कूर्चिकाक्षीरविकृतिः स्याद्रमालातुमार्जिता स्यात्तेमनंतुनिष्ठानं त्रिलिंगं वासितावधेः ४४ शूलाकृतं भट्टिचं स्याच्छूल्यसुरव्यंतुपै
 ठरं प्रणीतमुपसंपन्नप्रयस्तं स्यात्संस्कृतं ४५ निष्ठीयते च घागतिनिवृत्तौ अधिकरणेल्युट् हेदध्यादिव्यजनस्य प्राकृतभाषया कदीति ॥ इतः परं वासि
 तपर्यन्तां त्रिलिंगाः ४४ शूलाकृतं शूलेन कृतं शूलात्पाकेति डाच् ॥ भट्टिचं भट्टति भट्टभृत्तौ भट्ट्यते स्वावा इत्रप्रत्ययः ॥ शूल्यं शूलेन संस्कृतं त्रीणि लोहशलाकया पक्वमांसस्य
 ॥ उरव्यं उषाया संस्कृतं यत् उषायत्रशूलोखाद्यत् पैठर पितरे संस्कृतं हेस्थालीपकस्यान्तस्य ॥ प्रणीतं प्रणीयते प्रणीतमुपसंपन्ने कृते क्षिप्ते प्रवेशिते संस्कृताग्रौ चेति हेमः ॥
 उपसंपन्न उपसंपद्यते स्म पदगतौ क्तप्रत्ययः उपसंपन्नमुद्दिष्टविहृते च संस्कृत इति विश्वः हेपाकेन संस्कृतस्य व्यंजनादेः ॥ प्रयस्तं प्रयते स्म यस्तप्रयत्ने कर्मणि क्तः
 ॥ संस्कृतं साधु संस्क्रियते स्म डुकृञ्करणे क्तः संपरिभ्यां करोतौ भूषणौ इति स्रट् हेप्रयत्ननिष्पन्नस्य द्रव्यांतरसंस्कृतस्य पक्वस्य नामनी ४५

पिच्छिलत्वं विजिलस्यात् पिच्छिल विच्छास्यास्ति पिच्छादित्वादित्यं पिच्छात्तुशात्मातीवेष्टेमहेवाश्वपदाययेदतिविश्व ॥ विजिल विजनविजि इगुपधान्किदिनीन्
 ओविजीमयचलनयो विजिलानि लाआदाने कप्रत्यय हेमउयुक्तदध्यादे प्राकृतभाषयासायीसुहृदहो महा ॥ समृष्ट समृज्यते सृजृशक्तौ कर्मणिक्त ॥ शो
 धित शोध्यतेस्म शोधशक्तौ प्राग्वत् हेकेशकीराद्यपनयनेनशोधितस्यान्नादे ॥ चिक्कण चिक्कगतौ सपदादि चिक्ककणति कणशब्दे पचाद्यच् चित्यतेवा चितीस-
 ज्ञाने ॥ मसृण मस्यति मसीपरिणामे बाहुलकारण यद्वा मसृणोति ऋगतौ पृषोदरादि मसृणोर्कर्मशोस्त्रिगधेविषूमायातुयोधितीतिविश्व ॥ स्निग्ध स्निग्यति
 सा णिहृप्रीतौ श्रीणिस्निग्धस्य ॥ भावित भाव्यतेस्म भावितवासितेप्रामे ॥ वासित वास्यतेस्म वासउपसेवाया सर्वेक्ताना वासिताकरिणीनार्योवासितभावितेनु

स्यात्पिच्छिलत्वं विजिलसमृष्टशोधितसमे चिक्कणमसृणस्निग्धतुल्येभावितवासिते ४६ आपक्पोलिरभ्युषोलाजाः पुष्पश्चि
 चाक्षता पृथुक स्याच्चिपिटकोधानाभृष्टयवेस्त्रिय ४७ तेइतिहेम हेहिग्वादियुक्तस्यव्यजनादे ४६ आपक् ईषत्यक् आक्षेपदर्थेइतिसमा

स ॥ पोलि पोलति पुलमहत्वे ज्वलादित्वाण्णेसुतगमादित्वादिच् पोलेननिर्वृत अभ्युषसाहचर्यात्पुसि ॥ अभ्युष अभ्युषयति अभ्युषतेवा ऊषरुजाया इगुपधे
 निक घञ्वा अभ्युषइति उषराहे श्रीणियवादिनाकृतपक्वान्नस्य प्राकृतभाषयापोली ॥ लाजा लज्जते लज्जमर्जने घञ् पुसिचहृत्वेच ॥ तथा अक्षता लाज
 स्यादाद्वैतदुले नपुसकसुशीरेचस्त्रियापुष्पश्चिचाक्षते ॥ अक्षता क्षणुहिसाया कप्रत्यय नक्षतयेषाते अक्षताश्रपुष्पस्त्रीत्यर्थ अक्षतनदयो पंडेलाजेपुषि
 षहिसिते लात्वाइति ॥ पृथुक प्रथते प्रथप्रख्याने औणादिक पृथुकश्चिपिरेर्भकइतिहेमचद्र ॥ चिपिटक् चिपिरमिव इवेप्रतिरुतोइतिकन् हेआर्द्रमर्जितत
 दुलस्य प्राकृतभा० पोहेइति ॥ भृष्टयवे मर्जितयवेधाना धायातो न नित्यस्त्रियाबहुत्वेच धानाभृष्टयवेकूरेधान्याकेचूर्णसक्तुध्वितिहेम ४७

पूपः पवनपूः पून्रपवने पुवंपाति पिबतिवा आतइतिक. ॥ अपूपः नपूष्यते पूपीविशरणे यद्वा अपूपपाति पिबतिवा प्राशवत्क. ॥ पिष्टकः पिष्टस्थविकारः सज्ञायामिति कन् पिष्टकोद्यतपूपादौनेत्ररोगातरेपिचेतिविश्वः श्रीणिअपूपस्य प्राकृतभाषयावडा अथवा घारगा अथवा अनर्साइति अपूपः पिष्टपूपः स्यादितिमुनिः नहुक्तं चंद्राश निर्मला-पूपाः शालितंडुलनिर्मिताः ॥ दधिसक्तवः करभाः करंबोवा करभा केनजलेनरप्यतेमिश्रीक्रियते अकर्तरीतिधन् केनवायुनानीयतेवा रभेरनेकार्थत्वं ॥ दधि सक्तवः सचते षचसमवाये दध्माउपसिक्ताः अन्नेनव्यंजनमितिसमासः करबइतिपाठे केनजलेनरंबते रबिशब्दे यद्वा किरति कीर्यतेवा रुविक्षेपे द्वेसक्तवः धा नाचूर्णपुंभूम्नि ॥ भिस्साभासते भसदीमौ बाहुलकात्सकृदत्वं यद्वा भेदनंभित् स्त्री भिदस्यति पृषोदरादिः भक्तंभज्यतेस्म भजसेवायां भक्तमन्नेनम

पूपोः पूपः पिष्टकः स्यात्करंभोदधिसक्तवः भिस्सास्त्रीभक्तमंधोन्नमोदनोस्त्रीसदीदिविः ४८ भिः सटादग्धिकासर्वरसाग्रे मंड मस्त्रियां रेचेतिहेमचंद्रः ॥ अंधः अद्यते अद्रभक्षणे अदेर्नुम् धोचेत्यस्मन् सांतः अन्नपूर्ववत् अन्नभक्तेचभुक्तेस्यादितिविश्वः ॥ ओदनः उनन्ति उरीद्धेद ने उंदेर्नलोपश्चेतियुच् ऊदतेः नेनवा ऊर्दकीडायां ॥ ओदनंनस्त्रियांभक्तेबलायामोदनीस्त्रियां सः दीदिविः दीव्यतेत्यनेनदिवुकीडायां दिनो द्वेदीर्घश्चाप्यासस्य स इतिविशेषणालुसि षट्अन्नस्य भातइति ४८ भिः सटा भिस्सारोक्ततेड ह्रस्वः ॥ दग्धिका दध्यतेस्यक्तः द्वेदग्धान्नस्य करपइति ॥ रसाग्रे रसाश्चावग्रश्च रसा स्याग्रइतिवा अग्रोरसइतिरसाग्रः तस्मिन् सर्वेषांरसानांद्रवद्रव्याणामग्रंअग्रिमोद्रवः मंडः स्यात् मंडते मंडयतेवा मडिपूषाया मन्यतेवा मनज्ञाने मंडः पचागुः लेशाकभेदेक्कीबतुमस्तनि आमलक्यांस्त्रियामडाप्यस्त्रियांसारपिच्छयोरितिविश्वः मंडनपुंसके एकंप्राकृतभाषयानिवळइति ॥

मासर मास्यते मसीपरिणामे बाहुलकादरन् माश्री सरत्यत्रेतिवा ॥ आचाम आचम्यते चमुअदने ॥ निस्त्राव नि स्त्राव्यते सुगतो ण्यतात्थञ् ह्रस्वमास ॥ भक्तस
मुद्रवे भक्तात्समुद्रवेयस्य तस्मिन्मडेभक्तभाषयापेजइति ४९ यवागु यौति यूयतेवा यूमिअणे आगुच् ॥ उष्णिका उष्णोवकन् ॥ श्राणा श्रीयतेस्म श्रापा-
के कर्मणिक्तेतस्यनल ॥ विलेपी विलिपति लिपउपदेहे अच्छीष ॥ सैवतरला तरणेतर तृप्पुवनादौ तरलाति कर्मत्यय पञ्चआर्द्रओदनस्य ॥ “क्षेपकस्यव्यारव्यान
श्रमण ॥ अश्रज्जन हेतैलस्य ॥ कृसरस्त तिलोदन तिलमिश्रओदन” ॥ गवासरविषु गव्य गोरिद अथवा गविभव अथवा गोर्विकार गोपयसोयत् इत्यादिषुयत्स्ती
रादिद्रव्यस्यात् एक ॥ गोविट् गो विट् पुरीष ॥ गोमय द्वयो पुरीषे शेणइति गोविट्शब्द घात स्त्रिया सर्वविकारावयवादि गव्यनपुसकज्याचारणद्रव्येष्वथोस्त्रि

मासराचामनिस्त्रावामडेभक्तसमुद्रवे ४९ यवागुरुष्णिकाश्राणाविलेपीतरलाचसा श्रमणाश्रज्जनेतैलकृसरस्ततिलोदन ग
व्यत्रिषुगवासरविगोविट्गोमयमस्त्रिया ५० तत्तुष्टुक्करीषोरुन्नीदुग्धक्षीरपयःसम पयस्यमाज्यदध्यादिद्रव्यसदधिघनेतरत् ५१

या गोसमूहेनृलिगस्तगादुग्धादौचगोहिते ॥ तद्गोमयशक्ककरीष-स्यात् अस्त्री करीष कीर्यते कृविक्षेपे ईषन्पत्यय भाक्तभाषयागोवरीति ॥ दुग्ध दुह्यतेस्म दुग्धक्षीरैरपूरिते
चेतिहेमचद्र ॥ क्षीर क्षीषद्दिसाया सपदादिः क्षियद्दिरयति कर्मण्यण् क्षीरपानीयदुग्धयोरितिहेम ॥ पय पीयते पीद्व्याने पयतेवा पयगतो अस्तुन् पय क्षीरेचनीरेचे
तिहेम श्रीणिदुग्धस्य आज्यदध्यादियत्तत्पयस्य पयसः विकार पयस्य पयसशब्दात्थत् आज्यचदधिविचआदिपस्यआदिनात कृन्वनीतच एक ॥ यतघनेतरत् रधि
तद्रप्स त्रप्सवा दृष्यतेःनेन दृपहर्षादौ बाहुलकात्स अमागम अयहानृष्यतेनेन तृपप्रीणने ॥ घनेतरत् यनादाद्यात्इतरत्स्त्रय भाक्तभाषयापातकदही द्रप्सद
ध्यधनतयेतिनाभमाला बाणद्रप्सोसरानितिगर्ग ५१

घृत घ्रियते घृसेकेक्तः घृतमाज्याबुदीमेध्वितिहेमचद्रः॥ आज्यं आअज्यतेऽनेन अंज्यूक्तो दो कथम्॥ हविः हूयते हूदनादौ हविःसर्पिषिहोतव्यइतिहेम ॥सर्पिः सर्पति
सृपुगतौ इषिः नामचतुष्टयंघृतस्य हविः सर्पिः इमौशब्दौषांतौनपुंसके॥ नवनीतं नवचतन्मीतच ॥नवोद्धृतं नवंचतदुद्धृतच हेलोणीइति॥ कृतमंथनात्तदधः तत्कालमुद्ध-
तंनवमित्यर्थः॥ यत्तद्योगोदोहोद्धवं तत्तुहैयंगवीनं त्वं पूर्वस्मिन्दिनेगोदोहजन्य हैयंगवीनंसजायां इतिनिपातनात्साधुः प्राकृतप्राधयाकालचेलोणी॥ दंडाहृतं दं-
डेनमथ्याआहृतविलोडितं॥ कालशेयं कलश्यामथपात्रेभव हतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्तहेर्दन्त्र॥ अरिष्टं नरिष्टं अक्षेमंयस्मात् अरिष्टमशभेतकेसूतिकागारआ-

**घृतमाज्यंहविःसर्पिर्नवनीतंनवोद्धृतं तत्तुहैयंगवीनंयत्तद्योगोदोहोद्धवंघृतं ५२ दंडाहृतंकालशेयम
रिष्टमपिगोरसः तक्रंत्यदश्विन्मथितपादोव्वर्धान्निर्जलं ५३ मंडं दधिभवंमस्तपीयूषोऽभिनवंपयः**

सवे शभेसरणचिन्हेचेतिविश्वः॥ गोरसः चतुष्टयमिददमथितस्य रसमात्रस्य॥ पादाबु पादः पादमात्रंचतुर्थ्यांअबुउदकयस्मिन् मथितदंडाहृतंतक्रमित्कच्यते तंच
ति तच्यतेवा तत्तुगतौ रक्प्रत्ययः एकं॥ अर्धाबु अर्धमबुउदकंयस्मिन् मथित तदुदशिवत् उदा उदकेनश्वयतिवर्धते दुओश्विगतिवृन्दोः किपूतुक उदकस्यउदादेशः॥ म-
थित मच्यतेस्म मंथविलोडने तांतं॥ निर्जलं निर्गतंजलंयस्मात् जलरहितंतदपिदंडाहृतं तन्मथितमिति एकैकं ५३ दधिभवंमंडंमस्त दधः भवति मंडं म-
स्त मस्थते मसीपरिणामे सितनीतितुक् एकंवस्त्रनिःसृतदधिजलस्य दधः उपरिभागस्येत्यन्ये॥ अभिनव पय पीयूषः नूतनप्रसूतायाः गो क्षीरपीयू-
ष पीयतेऽनेन पीडूपाने ऊषन् पीयूषंसमादिवसावधिक्षीरेतथाघृते इतिविश्वमेदिन्यौ एकंनवप्रसूतायाः गोःक्षीरस्य॥

अशानाया अशनम्यदच्छा ॥ बुभुक्षा भोक्तुमिच्छेत्यर्थः शुजपालनाभ्यव्यवहारयो सन् अपत्ययः ॥ क्षन् क्षधुबुभुक्षाया त्रीणिष्ठाया ॥ ग्रसस्तु ग्रम्यते ग्र-
 म्अदने प्रकर्तरिचतिग्रम् ॥ कवलार्थकं कवलं पुमानित्यपिपाठः केनवलते पलतमौ पचायन् देशासस्य ५४ सपीति सहपीति पानं स्थियाक्तिन् ॥ सहस्यस-
 स्त्री ॥ तुल्यपानं तुल्यचतत्पानच इवहुभिः समीत्यपानस्य ॥ सग्धि स्त्री सहभोजनं दे ॥ उदन्यातु उदकस्येच्छा क्यन् ॥ पिपासा पातुमिच्छा इच्छार्थमन् अ-
 प्रत्ययः पापानं ॥ तृत् भित्त्पिपासाया सपदादि ॥ तर्प घञ् पुसि तृष्णालिसात्त्वयोस्त्रियामिति विश्वं चत्वारितृषाया ॥ जग्धिस्तभोजनं अदभक्षणे क्तिन् अ-

अशानाया बुभुक्षाक्षुद्रासस्तु कवलं सुमान् ५४ सपीति स्त्री तुल्यपानं सग्धि स्त्री सहभोजनं उदन्यातु पिपासा तृत् तर्पो
 जग्धिस्तभोजनं ५५ जेमनलेह आहारानिघासोन्यादइत्यपि सौहित्यतर्पणत्वं फेलाभुक्तसमुद्भिन्नं ५६ कामप्रकामप-
 र्यासिनिकामेष्वयथेप्सितं

येजग्धि ५५ जेमन जिमुअदने ल्युट् ॥ लेट् लिट् आस्वादने घञ् लेपइतिपाठे लिपठपदेहे लिपस्तु अशनेचमरायाचेति हेमच-
 द्र ॥ आहार आहरण ॥ निघास ॥ न्याद घञ्पोश्चेति घस्लादेशः समभोजनस्य ॥ सौहित्यं सहितस्यभावः घञ् ॥ तर्पणं तृपणीणने ल्युट् ॥ तृप्ति क्तिन् त्रीणितृप्ते ॥ भुक्तस-
 मुद्भिन्नं पूर्वभुक्तपश्चात्समुद्भिन्नं फेला फेलगतौ गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः देशुक्तोत्तरस्य ५६ कामं कम्पनं कमुक्तातौ भावेघञ् कामतृचादेनुमतिरेतसो कामं स्मरेच्छा-
 कामेष्विति हेय ॥ प्रकाम पर्याप्तं आप्नुव्यामौ भावेक्त ॥ निकाम इष्टं केसाधु इष्टमाशंसितेपि स्यात्प्रजितेपेरिते त्रिषु समततौ पुमान् स्त्रीबेसम्कारे च तु कर्मणि इति विश्व ॥
 यथेप्सितं आप्धातो सन् आत्तपूरति ईत्वं आभ्यासलोपः षट्थयेच्छायाः एतानि क्रियाविशेषणानि गोपेएते शब्दाः ॥

एतेके गोपः गांपाति आतइतिकः गोपोगोपालकेगोष्ठाध्यक्षोपृच्छीपतावपि ग्रामस्याधिकृतेपुंसिसारिचारव्यौषधौस्त्रियांइतिविश्वः॥गोपालः गांपालयति पाल
रक्षणे कर्मण्यण गोपालोचूपगोपेशोगोकिलेमुशलेहले ॥गोसंरध्यः गांसंचष्टे चक्षिडव्यक्तायांवाचि केप्रत्ययेरव्यादेशः॥गोधुक् सत्सूइतिक्विप् गोरुहइतिअक
रांतः गांदोम्वि मूलविभुजादिः गोपगोदुहबल्लादितित्रिकांडशेषः॥आभीरः आसमंताद्विद्यंरति आअभिर्इरयतिवा॥बल्लवः बल्लनं बल्लसंवरणे बल्लंवाति वायति वाग-
त्यादौ आतइतिकः ५७ गोमहिष्यादिकं गोश्रमहिषीचगोमहिष्यौ आदीयस्यतत् आदिशब्देनरवराजाविकादेर्ग्रहणं ॥पादबंधनं पादेबंधनमस्य यादबंधनमितिपाठेतु
गोमहिष्यादिकथनं यदूनामिदं गवादियादबंधनमितिबोपालितः एकं॥गवीश्वरे गोमान् भूमिमत्तुप् ॥गोमी ज्योत्स्नेतिमिनिश्च गवामीश्वरः गवीश्वरः तन्नगोमान्

गोपेगोपालगोसंरध्यगो धुगाभीरबल्लवाः ५७ गोमहिष्यादिकंपादबंधनंहोगवीश्वरे गोमान्गोमीगोकुलंतुगोधनंस्याह्वां व्रजे ५८
त्रिष्वाशितंगवीनंतद्वाचोयत्रोशिताःपुरा उक्षाभद्रोबलीवर्दः ऋषभोवृषभोवृषः ५९ गावःविद्यंतेयस्य सगोमी बह्व्यः गावोयस्य त्रीणिनामानि
॥गोकुलेतु गवांकुलंसमूहः गोकुलेधनेइतिव्याडिः त्रीणिगोसमूहनामानि ॥गवांव्रजः गवांसमुदायः ५८ यत्र पुरागावः अशिताः भोजिताः तन्अशितंगवीनं
अषडेतिरवः सुमनिपातनात् त्रिषुलिंगेषु एकंपूर्वगवांचरणस्थानस्य॥उक्षा उक्षति उक्षसेचने श्वन्नितिनिपातनात्कनिः॥भद्रः भदते भद्रिकल्याणे भद्रः
जरीतंवृषभेतुकदंबके करिजातिविशेषेनाक्लीबंगलमुस्तयोः कांचनेचस्त्रियांरास्माकृष्णव्योमनदीषुच तिथिभेदेप्रसारिण्याकटफलानंतयोरपि त्रिषु
धौचनपुंसिकरणांतरइत्यक्तत्वात्॥बलीवर्दः वरीवर्दइत्यपि ईश्वरश्चईवरो वरोचतौईवरोचतौददातिवरीवर्दः अतिशयितंबलमस्यास्तीतिबली बलीचासौईव

हो र्दशबलीवर्द ॥ ऋषभ ऋषयति ऋषीगतो ॥ वृषभ वर्षति वृषसेचने उभयत्रअभन् सचकित् वृषभ श्रेष्ठवृषयोरिति विश्व केवृषइति वृषोधर्गेवलीवर्देस
 रव्यापुराशिमेदयो श्रेष्ठेस्याहुत्तरस्थश्चवासमूषकशक्तले वृषामूषकपण्यार्चित्क० ५९ अनड्डान् अनःशकटवहति अनसिबहे किबनसोहश्च ॥ सौरभेय
 सूरभ्या अपत्य वक् ॥ गौ गच्छति गौ स्वर्गेचबलीवर्देरशौचकुष्ठिरोपुमान् रूरीसौरभेयीहृग्वाणादिग्वाप्तूष्वसूक्ष्मिचेति विश्वमेदिन्यो नववृषभनामा
 नि उक्षा उक्षाणौ एव ॥ अन्वड्डान् अनड्डाहो ॥ उक्षा वृषाणा सहति समूह औक्षक गोत्रोक्षेतिबुञ्ज ॥ गवांसहति गव्या खलगोरथान्दनित्रेति साधू ॥ गो-

अन्वड्डान्सौरभेयोगौरुक्षासहतिरोक्षक गव्यागोत्रागवावत्सधेनोर्वात्सकधैनुके ६० वृषोगहाच्यहोक्ष स्या
 हृद्धोक्षस्तजरहव उत्पन्नउक्षाजातोक्ष मद्योजातस्तर्णिक ६१ शकृत्करिस्तवत्स स्यादम्यवत्सतरोसमौ

त्रावत्सधेनो वात्सकधैनुक वत्सानासहति वात्सक गोत्रतिबुञ्ज धेनूनासहति धैनुक अचित्तहस्तिधेनोलक् एकेक ६० महान्उक्षा महोक्ष महान्वा
 सौउक्षाच अचतुरेति साधु एक ॥ हृद्धोक्षस्त हृद्धाचासावुक्षान्तु उक्तसूत्रेण साधु ॥ जरहव जस्त्रचासोगौश्च गोरतेतिटच् द्वेद्वद्वृषस्य गहोक्ष स्यादुक्ष
 तर स्काधिक स्कधवाहक षोडशदशानोवत्स कूरोभयविषाणकइति उत्पन्नउक्षाजातोक्ष अचतुरेति साधु ॥ सद्य-जातस्तर्णिक वृणाति वृणभक्षणे
 ण्वुल् शकृत्करिस्त शकृत्करोति ॥ वत्स वदति वदवक्तायावाचि स प्रत्यय वत्स पुत्रादिवर्षयो तर्णिकेनोरसिद्धीवमिति विश्व हे ॥ दम्य दमितुयोग्य-दम
 नार्ह दमुपशमने अर्हार्थेपोरदुपेति यत् द्वेवत्सभावमतीत्यद्वितीयवयस्पृष्टस्य समौ ॥ वत्सतर अतिशयेनवत्स इति

आर्षपयः ऋषभस्यप्रकृतिः ज्यः॥ वंदतायोग्यः षट्तायायोग्य एक॥ वंद सनोति सन्यतेवा षण्णुदाने षटपद्यादिसंघातेनस्त्री स्याद्गोपतौपुमान् इति मेदिनी शंठइ-
तिपाते शमेर्दः बाहुलकात् एयादेशाभाव षट्. स्यात्सुसिगोपतौ आकृष्टां डेवर्षपरेतृतीयाप्रवृत्तावणि॥ गोपति गसांपति॥ इत्चरः इषाचरति इषइच्छायां किप् त्री
णिमांडइतिरव्यातस्य ६२ स्कंधप्रदेशस्त वहः वहति युगमनेन गोचरसचरेतिगांधु वहः स्याद्गुणस्कंधेवाहेगधवहपिचेतिविश्व. एकं प्राकृतभाषयारवांदाइति
॥ सास्नातु सस्ति षसस्वप्ने मास्नारास्नावा रास्नासास्नेतिसाधु ॥ गलकंबल कंबलोनागराजस्याल्सास्नाप्रावारयोः क्रमान् इतिविश्वः गो कठेलंबमानस्यचर्म
ण द्वेनामनी ॥ नस्तिनस्त नस्तकृतमस्य ॥ नस्योतः नस्तायाउन नासिकायांप्रोत. द्वेप्रोतनासिकस्य नाकांतवेरागरोचलेलावईल ॥ प्रहणात् प्रहमग्रगामिनं-

आर्षपयः वंदतायोग्यः वंदोगोपतिरित्चरः ६२ स्कंधप्रदेशोत्पस्यवहः सास्नातुगलकंबलः स्यान्नस्तिनस्तनस्योतः प्रहवाड्यगपार्श्व
गः ६३ युगादीनांतुवोदारो युग्यप्रासंग्यशाकटाः रवनतिनतहोदास्येदहालिकसैरिको ६४ धूर्वहेधुर्यधौरेयधुरीणाः सधुरंधराः उ
भावेकधुरीणैकधुरावेकधुरावहे ६५ वहति॥ युगपार्श्वग. युगस्यस्कंधकाष्ठम्यपार्श्वगच्छति अन्येष्वपीतिड. द्वेदमनकालेकठारोपितकाष्ठवाहस्य ६३

युगादीनांतुवोदारः युगप्रासंग्यशाकटंवावहति युग्य प्रासंग्य तद्वहतिरथयुगप्रासग इतिसाधू ॥ शाकटः शाकटारण युगस्यवोदायुग्य ॥ प्रसगस्यस्कंधेधृतकाष्ठस्य
वोदाप्रासंग्य ॥ शाकटः शाकटस्यवोदाशाकटः ॥ तेनरवनति हलेनरवनति ॥ हालिकः सीरेणरवनति ॥ सैरिकः नहोदा तस्यहलस्यवोदाहालिकः ॥ सीरस्यवोदा-
सैरिक हलसीराठ्ठइतिवा ६४ धूर्वहे वहतीतिवह धुर वह नस्मिन्नेतेशब्दा धूर्य धुरवहति ॥ धौरेयः धुगेयदुको धुरधारयति सज्ञायां इतिरवचिमुम् ॥ धु
रीणः धुरवहति ॥ सधुरंधरः धुरधुरेणसहिता एते नामपन्नधुरंधरस्य ॥ एकधुरावहे एकाच्चासौधुर्यनाजावहतीति उभौ एकधुरीण एकधुर. एव ६५

य वै सर्वधुरावह सतुसर्वधुरीण ख सर्वधुरातइतिख ॥ माहेयी मत्या अपत्यरूनी रूनीप्योदक् मत्वाते महपूजाया ॥ सौरभेयी सरभ्या अपत्यं दक् ॥
 गौ गच्छति गमेर्हो ॥ उस्मा वसतिस्त्रीरमस्या वसनिवासे उस्माऽर्जुन्युपवित्रयो उस्मस्तृषभे प्रोक्त किरणे च तद्यापुमान् ॥ माना मान्यते मानपूजाया तृच् मा-
 तरो गोजनन्योद्दे इतिरुद्र मातागौर्यादिजननीगोब्राह्मण्यादिभूमिष्विति विश्व ॥ शृगिणी शृगेस्तोस्यामिति अतइनि ६६ अर्जनी अर्जुनवर्णयोगात् अ-
 र्जुन ककुभेपार्थेकार्तवीर्ये मसूरयो मातुरेकस्त्रुतेपि स्याद्भवले पुनरन्यवत् नपुसकतणेनेत्रे रोगे स्यादर्जुनी गवी उषायाचाहुदानद्याकुटुन्यामपि च क्वचिदिति
 विश्व ॥ अम्या नहन्यते हतिवा अपात्रेदातार अम्यादयश्चेतिसाधु ॥ रोहिणी रोहितवर्णयोगात् रोहिणी सोमवल्केभेकथं सोमयोगीवि इति नवकगवा ॥ या

सतुसर्वधुरीण स्याद्योवैसर्वधुरावह माहेयी सौरभेयी गौरुस्त्रामाता च शृगिणी ६६ अर्जुन्यम्यारोहिणी स्यादुत्तमा गोषु नैचिकी ॥
 वर्णादिभेदात्सज्ञा स्यु शबली धवलादय ६७ द्विहायनी द्विवर्षागीरेकाब्दात्वेकहायनी चतुरब्दा चतुर्हायिण्येव त्र्यब्दा त्रिहायणी ६८

उत्तमागौ सानैचिकी नीचै चरति यहा निचिकर्णशिरोदेशे इति रभस निचिशब्दात्स्वार्थेकन् प्रशस्तनिचिकमस्या ज्योत्स्मादित्वात् एण नैचिकी गौरुत्तमा
 तु निचिकी सा प्रकीर्तिता इति नाममाला नीचिकानिचिकाचेति द्विरूपकोश वर्णादिभेदात् शबली शबला धवली धवला आदिनावर्णभेदात् कृष्णा कपिला
 पाटला इत्यादिप्रमाणादिभेदात् दीर्घा स्वर्वा वामनी अवयवभेदात् पिगाक्षी लवकणी ककशृगी ६७ द्विहायनी द्वेहायनौयस्याः रामहायेति ङीप् ॥ द्वि-
 र्घा द्विवर्षेवय प्रमाणयस्या हे ॥ एकाब्दात् एक अब्दोयस्या एकहायनी एक हायनौयस्या ॥ दे ॥ चतुरब्दा चत्वार अब्दा यस्या ॥ चतुर्हायणी चत्वारोहा-
 यना यस्या हे ॥ त्र्यब्दा त्रयोऽब्दायस्या ॥ त्रिहायनी त्रय हायना यस्या चिचतुष्या हायनेति णत्व हे ६८

वशा वष्टि वशाकांतौ पचाद्यन् वशोजनस्पृहायतेष्वायतत्वप्रभुत्वयोः वशानार्थवंध्यागव्याहास्तिन्यांदुहितर्यपीतिविश्वः॥बंध्या बध्नाति बधबंधने द्वेवांश इति॥अवतो
कातु अवगलितंतोकमपत्यंयस्या ॥स्ववहर्भा स्ववहर्भोयस्याः द्वेसहस्रापतितगर्भाया मृतवत्सास्ववहर्भा इत्यपि॥अथसंधिनी सधाअस्त्यस्याः व्रीत्यादिष्यश्चेति
इति अवश्यंसंधतेवा॥वृषभेणआक्रांता मैथुनेयसंगता संधिनीवृषभाक्रांताकालदुग्धोस्त्रयोः स्त्रियां एकं॥अथ गर्भोपघातिनी वेहत्स्यात् गर्भोपहंति द्वेवृषयो-
गेसतिगर्भपातंकरोतितस्याः ६९ प्रजनेगर्भग्रहणेकाल्याप्राप्तकालाउपसर्या उपस्त्रियतेवृषेण सृगतौ एकंगर्भग्रहणयोग्यायाः॥याबालगर्भिणी बालाचासौग-
र्भिणीच साप्रष्टोही प्रष्टंवहति वहश्चेतिष्वि. वाहइतिडीष् द्वेप्रथमगर्भधनवत्या॥अचंडीतु नचंडी अचंडी॥सुरवकरा सुरवंकरोति अच् द्वेअकोपनायाः गरीबगा-

वशाबंध्यावतोकातुस्ववहर्भायसंधिनी आक्रांतावृषभेणाथवेहर्भोपघातिनी ६९ काल्योपसर्याप्रजनेप्रष्टोहीबालगर्भिणी स्या
दचंडीतुसकराबहुसूतिःपरेष्टुका ७० चिरप्रसूताबष्कयणीधेनुःस्यान्नवसूतिका सुव्रतासुरवसंदोल्यापीनोधीपीवरस्तनी ७१
द्रोणक्षीराद्रोणदुग्धाधेनुष्याबंधकेस्थिता य सुशीलेत्यर्थः॥बहुसूतिः बह्वीसूतिर्यस्याः॥परेष्टुका परंदच्छति परैरिष्यतेवा इषेस्तः द्वेबहुप्रसू-
तायाः ७० चिरप्रसूता चिरंप्रसूता॥बष्कयणी बष्कते बष्कगतौ बाहुलकाद्यन् बष्कय तरुणवत्सः सोस्तिर्यस्याः बष्कयिणी बष्कयः एकहायनोवत्सोयस्याइति-
वा द्वेबहुकालेनजातप्रसवाया॥नवसूतिका नवंसूतंप्रसवोयस्याः साधेनुः स्यात् धीयते धेत्पाने धेनुगोमात्रकेदोग्धाइतिहैमः द्वेनूतनप्रसूतायाः॥सुव्रता शो-
भनंव्रतमस्याः॥सुरवसंदोल्या द्वेसुरवेनदुग्धदात्रीतस्याः पीनोधी पीनंऊधोयस्याः॥पीवरस्तनी पीवरोस्तनोयस्याः॥द्रोणक्षीरा द्रोणपरिमितक्षीरंयस्याः
द्रोणदुग्धा द्रोणशोधि द्वेद्रोणपरिमितदुग्धदात्र्याः॥याबंधकेस्थिता साधेनुष्या संज्ञायांधेनुष्याइतिसाधु॥

याप्रतिवर्षप्रसूयते सा समासमीना समायासमायाविजायते समासमाइतिरव एकप्रतिवर्षप्रसूताया ७२ उधस्त वहतीतिऊध वहेर्धोदीर्घश्च अस्तन्
 ॥आपीन आप्यायतेस्म ओप्यायीहृद्वौ ॥ क्लीब कासइति ॥ शिवक शयति गात्रकहु शेतेवात्र ॥ कीलक कील्यते कीलवधने हलश्च
 तिघञ् स्वार्थेकन् द्वेबधनकाष्ठस्य खुटाइति ॥ दाम द्यति दोअवरवहने दीयतेवा देहूरक्षणे मनिन् ॥ सदान सदीयते ल्युट् द्वेबधनरज्जो ॥ गोदोहनकालेपाद-
 वधनरज्जो पशुरज्जस्तदा मनी दामेव प्रज्ञाद्यण ॥ हे ॥ यस्या ईज्यावहव वृषा बध्यतेतस्या दावणइति ७३ वैशाख विशारवाप्रयोजनमस्य विशारवाधादे-
 त्यण् वैशाखोमासभेदेपिमथनेचप्रकीर्तित ॥ मथ मथ्यतेनेन ॥ मथानः मथति बाहुलादानच् ताछील्येचानश्वा मथान अकारात् मथति ॥ मथा मथ्यतेने

समासमीनासायैवप्रतिवर्षप्रसूयते ७३ उधस्त क्लीबमापीनसमोशिवककीलको नपुसिदामसदानपशुरज्जस्तदामनी ७३ वै-
 रवमथमथानमथानोमथदडके कुठरोदडविष्कपोमथनीगर्गरीसमे ७४ उष्ट्रेक्रमेलकमयमहागा करण शिश नइति पचमथनदड
 स्य रवीइति मथा मथानो मथान ॥ कुठर कुठरइत्यपि कुटति कुठगतिप्रतिधाते ॥ कुठरइतिपाठे कुटकोटिल्ये ॥ दडविष्कपो दडविष्कपाति स्कपुरोधने सौत्र
 द्वेमथनदडोयत्रस्थाप्यते तस्यस्तप्तस्य प्राकृतभाषयाद्युसञ्चरवाच ॥ मथनी मथ्यतेऽस्या ॥ गर्गरी गर्गइतिशब्दराति गिरतिवा गुनिगरणे बाहुकाद्वर द्वे
 मथनपात्रस्य डेरा चरवीइतिसमे रूत्रोलिगे ७४ उष्ट्र औषति उष्यतेवाउषदाहे षून् ॥ क्रमेलक क्रमति क्रमुपादविक्षेपे अच् एलति इलगतो एलयतिवा
 इलक्षेपे क्रमश्चासौएलकश्च ण्वुल् ॥ मथ मीनानि मथ्यतेवा मीन्हिंसाया मथगतीवा पचाद्यच् ॥ महाग महांतिअगानिथस्य पश्चाद्दूद् नामचतुष्टयसुष्ट-
 स्य ॥ उष्ट्रस्यशिश करण किरति कीयतेवा रुविक्षेपे अमन् करणोमणिवधादिकनिष्ठातोष्ट्रतत्कृतइत्य् ० एकमुष्ट्रशिशो ॥

शरवैः काष्ठमयैः पादबंधनैरुपेताः युक्ताः शृंगखलकाः स्युः शृंगखलबंधनयेषां एकदारुविकारशृंगखलाप्रायबंधनयुक्तस्थकरभास्थ ७५ अजा अजति अज
गतौ पचाद्यच् अजश्छागेहरेविष्णावंबुजेवेधसिस्मरइतिहैमः॥ छागी छयति छायतेवा छोछेदने गन्जातेरिति ङीष् द्वे शेळीइति॥ स्तभः स्तभोति स्तंभु
रोधने तुंभइतिपाठे तोभते तुंभहिंसायां शभइतिपाठे शभइतिहिंसायां॥ छागः छायते छोछेदने गन्प्रत्ययः॥ बस्तः बस्तअर्दने चुरादेरच्॥ छगलकः पं-
चनामानिअजस्य प्राकृतभाषयाबोक्डइति॥ मेद्रः मेहति मिहसेचने ह्रन्॥ उरभ्रः उरुभ्रमति भ्रमुचलने डः पुषोदरादिः॥ उरणः॥ ऊर्णायुः ऊर्णाअस्था-
स्ति युस् यद्वा ऋच्छति अर्यते ऋगतौ क्युन्॥ मेषः मिषति मिषस्पर्धायां अच्॥ वृष्णिः वर्षति वृषुसेचने॥ एडकः इळति एलयतिवा इलगतिक्षेपण-

करभाः स्युः शृंगखलकादारवैः पादबंधनैः ७५ अजाछागीस्तभच्छागबस्तछगलकाअजे मेद्रोरभ्रोरणोर्णायुमेषवृष्णायए
डके ७६ उष्टोरभ्राजहंदेस्यादौष्टकौरभ्रकाजकं चक्रीवंतस्तबालेयारासभागर्दभाः खराः ७७ योः ण्वल् इदनामसप्तकं प्राकृतभाष-
यामेदंरुं अथवा एडकाइतिरव्याते ७६ उष्ट्राणांचपरंउरभ्राणांचपरंअजानांहंदेसमूहे औष्टकं औरभ्रकं॥ जाजकं॥ समूहेषुञ्च प्रत्येकं एकैकं॥ चक्रीवंतस्त-
चक्रीवान् चक्रवत्भ्रमणंचक्रे तदस्यास्ति आसंदीवदितिसाधुः॥ बालेयः बलयेउपहारायसंहितः छदिरूपधिबलेटक् बलेःअपत्यंवा इतश्चानीतिटक् बाले-
योगर्दभेपुंसिष्टदोबलिहतेत्रिष्वितिविश्वः॥ रासभः रासते रास्त्रशब्दे अभच्॥ गर्दभः गर्दति गर्दशब्दे अभच् गर्दभःश्वेतकुमुदेगर्दभांगधभिद्यपि रासभोगद-
भीक्षुद्रजंतुरोगप्रभेदयोरितिविश्वः॥ खरः खंसुरखंबिलंअतिशयितयस्य खसुरवेतिरः खरोरक्षोंतरेतीक्ष्णेदुःस्पर्शरासभेपिचेतिहेमचंद्रः पंचगर्दभस्थनामानि
गादचइति ७७

वेदेहिक विदेहेषुभक्त धूमादित्वात्तुन् विदेग्धिवा दिहउपनये वेनिश्चित देहउपनयोयस्येतिवा वेदेहिकोवाणिजकेन्द्रादेश्यासुतेपिचेतिविश्वहेमचद्रो ॥सार्थवाह
 सार्थवहति कर्मण्यण् ॥नैगम- निगमेभ्रव तत्रभवइत्यण् नैगम-स्यातुपनिषद्वणिज्जोरितिविश्व निगमोवणिज्जेपुर्यामितिविश्व ॥वाणिज्ज वणिक् वणिस्त्रियावणि
 ज्यायापुमान्वाणिज्जेपिचेतिविश्व ॥पण्याजीक पण्यते पण्यवहारे अवद्यपण्येतिनिपातः पण्यमाजीवोयस्य ॥आपणिक आपणोव्यवहारोऽस्यास्ति मत्तर्क्येठ
 ५॥क्रयविक्रयिक क्रयविक्रयाभ्याजीवति अहनामानिक्रयविक्रयाभ्याजीवमानस्य वाणीइति ७८ विक्रेता विक्रीणाति इकीन्द्रव्यविनिमये ॥विक्रयिक विक्रयेणर्त्त
 वति क्रयविक्रयगृहण सघातविग्रहार्थ इतिहत्वाउभयसाधु देवस्वपात्रादिविक्रयकारिण ॥क्रायक षबुलतमिद क्रीणाति ॥क्रयिक क्रयेणजीवति वन् देसूत्येनव

वेदेहिक सार्थवाहो नैगमोवाणिजोवणिक् पण्याजीवोत्यापणिक क्रयविक्रयिकश्चस ७८ विक्रेतास्याद्विक्रयिक कायिकक्रयिको

समो वाणिज्यतुवणिज्यास्यान्मूल्यवस्त्रोप्यवक्रिय ७९ नीवीपरिपणोमूलधनलाभोधिकफल रूपादिग्राह्यस्या ॥वाणिज्य वणिज्जाकर्म

ब्राह्मणादित्वात्तुन् ॥वणिज्या दूतवणिग्भ्याचेतिय स्वभावात् स्त्रीलिङ्ग स्यात् ॥मूल्य मूलेनअनाम्य नौवयोइत्यादिनायत् ॥वस्त्र वसत्यत्र नमत्यय वस्त्रवस्त्रोधने-
 मूल्येभ्रमावेतिहेमचद्र ॥अवक्रिय अवक्रियतेनेन घमत्यय इतित्रीणि ७९ नीवी नितराइन्वति इविप्रीणने आगमशारूपा नित्यत्वात्तुमन् नीविरित्यपि नीवीस्यादस
 नयैथौनीवीमूलधनेपिचेतिहेम ॥परिपण परिपण्यते पण्यवहारेस्ततौच घमत्यय ह्यर्थप्रयुज्यते ॥मूलधन मूलचतद्दनच त्रयंक्रयविक्रयादिव्यवहारेयन्मूलध
 नतस्यभाडवलइतिरव्या ॥नीवीस्त्रीस्यात् ॥मूलधनादधिकमुत्पन्नफलसलाभस्यात् लभ्यते अकर्तरिइतियन् फलति फलनिष्पत्तौ फलजातीफलेसस्येहेतूत्येव्युष्टि
 लाभयोरितिविश्व फलहेतुकृतेजातीफलेफलकसस्ययो विफलायाचककोलेशस्यायेदृष्टिलाभयोरित्युक्तत्वात् ॥लभ्यते हुलभष्प्राप्तौ एकनफाइतिरव्यातस्य ॥

परिदानं परितृप्त्यदानं क्वचित्प्रतिदानमिति पाठः ॥ परीवर्तं परिवर्तनं भावे घञ् ॥ नैमेयं स्वार्थे ण ॥ नियमः निमानं नियमः नैमेयोपि प्रज्ञाघण् निमय इत्यपि
 चत्वारि परिवर्तनस्य अदलाबदल इति रव्यातस्य ८० उपनिधि उपनिधीयते डुधाञ् उपसर्गे घोः कि ॥ न्यासः न्यस्यते असुक्ष्मे पणे कर्मणि घञ् द्वे निक्षेपस्य
 ठेव पुरलेलेंद्रव्य इति प्रसिद्धस्य स्मृतौ त्वेषां भेदो नास्ति तस्य निक्षेपस्य निक्षेपे अर्पणं प्रतिदानं प्रतीपदानं प्रतिदानं एकं ॥ क्रये क्रयविषये यदापणं प्रसारितं व
 स्तु तत्क्रयं क्रीयते ग्राहकागुणहीन्युरिति मत्या आपणं प्रसारितस्य एकं ॥ यत्क्रेतव्यमात्रं क्रेतुयोग्यं तन्मात्रं कथं तत्क्रयस्यात् अचोयत् एकं हृद्दे प्रसार
 णयोगस्य ८१ एव विक्रेयं विक्रीयते ॥ पणितव्यं पण्यते पण्यचहारे ॥ पण्यं पणे भवं त्रीणि विक्रेयक्रियाकर्मणः क्रव्यादथोवाच्यलिङ्गाः ॥ सत्यापनं सत्य

परिदानं परीवर्तं नैमेयनियमावपि ८० पुमानुपनिधिर्न्यासः प्रतिदानं तदर्पणं क्रये प्रसारितं क्रयं क्रेतव्यमात्रं के ८१ विक्रेयं
 पणितव्यं च पण्यं क्रव्यादथस्त्रिषु क्लीबे सत्यापनं सत्यकारः सत्याकृतिः स्त्रियां ८२ विपणो विक्रयः संख्याः संख्येयेत्यादशस्त्रिषु

स्यकरणं ॥ सत्यंकारः सत्यं करोति कारे सत्यागदस्येति मुम् ॥ सत्याकृतिः सत्यापनासत्यकृतिरिति स्त्रीकांडे बोधोपाहितः त्रयं अवश्यं यथैव तत्क्रेतव्यमित्यादिरू
 पस्य सत्यस्यकरणे सईकरणे इति रव्याते ॥ सत्यंकारस्तु लोके सत्याकृतिः सत्यादशपथ इति डाच् ८२ विपणः विपणनं ॥ विक्रयः विक्रयणं द्वे विक्रयक्रियायाः ॥ आ
 दश दशाशब्दमभिव्याज्य एकाद्या अष्टादशांताः संख्याशब्दाः संख्येये त्रिलिङ्गाः ते च यथा एकोविंश एकपात्रं एकागौ दशाब्जाद्याणाः दशस्त्रियः दशापत्यानि
 नतु विप्रस्यैक इत्यादि एवं अष्टादशपर्यन्ताः उदाहरणे ऊत्थाः तेषु चतुर्ष्वर्थे तावाच्यलिङ्गा शेषत्रिषु समं हि शब्दादेतेषां संख्येये एव वृत्तिर्न तु संख्यायामिति सू-
 चितं ॥

को विशाल्याद्या विशतिराद्यायासाता सर्वासरव्यासदेकत्वेसदेवैकवचनाता सरव्येयसरव्ययोर्वर्तते यथा एकोनविंशतिर्गवि विशाल्याकुलां कृता शतघटा सती
 त्यादि सरव्यायायया पदानाविंशति गवाशत ८३ सरव्यार्थे विशाल्यादीनायदासरव्यार्थस्तदाद्विवचनबहुवचनेस्त सरव्यातरार्थेवर्तमानायाविशाल्यादिसरव्यायाः द्विव
 चनेबहुवचनेऽपि स्यातामित्यर्थ यथाद्वेविंशती तिरुोविशतयइति तासुविशाल्यादिनवतिभिर्व्याप्यरूपीलिगा यथाविशाल्यापुस्त्यैः कृत विशति फलानीति ॥ पक्तेरि
 ति पक्तिर्दशाक्षरछदोदशासरव्यावलीष्वर्णविश्व पक्तेर्दशगुणोत्तरक्रमाच्छतसहस्रादिज्ञेय यथादशगुणापक्ति शतएवमेव दशगुणितानि शतानि सहस्र द
 शगुणितानि सहस्राण्यसुतमित्याद्यूत्या यथाह एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रसुतकोटय कमरा अर्बुदमल्लरवर्षनिरवर्षमहापयशकवस्तस्मात् जलधिश्चात्य-

विशाल्याद्या सदेकत्वेसर्वा सरव्येयसरव्ययो ८३ सरव्यार्थेद्विवहुत्वेस्तस्तासुचानवते स्त्रिय पक्ते शतसहस्रादिक्रमादशगुणोत्तर
 ८४ यौतवहुवयपाय्यमितिमानार्थकत्रय मानतुलागुलिप्रस्थैर्गुजा पचायमाषक ८५ मध्यपरार्थमितिदशगुणोत्तरा सज्ञा सरव्याया स्या
 नानाव्यवहारार्थ कृता पूर्वैरिति ८४ यौतव यौतु शोधन शोधकोवा यौतेबाहुलकात्तुन् तस्येद ॥ हवय मानेवय ॥ पाय्य इतित्रयमानार्थ मीयतेनेन मानस-
 मानअर्थेयस्य मादुमाने परिमाणवाचकमित्यर्थ ॥ तत्मानतुलागुलिप्रस्थैर्भिन्नति तुलामानअगुलिमानप्रस्थमानचेतित्रिविधमित्यर्थ एतदेवोच्चापमान
 परिमाणशब्दे क्रमेणव्यवहियते तदुक्त ऊर्ध्वमानकिलोन्मानपरिमाणतुसर्वत अयामस्तप्रमाणस्यात्सरव्याभिन्नातुसर्वतइति ॥ पचगुज्ज आद्यमाष मध्य
 तेनेन मषहिसाया आद्यश्चासौमाषकश्च शास्त्रीयमाषकत्वात् तदेवाह पचरुष्णलोमाषइति एक आद्येतिविशेषणद्विकृष्णालस्यराजतमाषस्य व्यावृत्त्यर्थ-
 तस्यशास्त्रेप्रायशोच्यवहाराभावात् ८५

तेषोऽशमाषाअक्षः कर्षश्चस्यात् अक्षति अक्षव्याप्तौ पचाद्यच् अक्षोरथस्यावयवेव्यवहारेविभीतके सायकेशकटेवर्षेज्ञानेचात्मनिरावणावितिहेमचंद्रः कर्षति
 कृधविलेरवने कर्षेनाकर्षणेमानप्रभेदेपुनपुंसकं अरुन्नीक्रीबपुंसोः स्यात् हेतोच्छादितिरव्यातस्य ॥ कर्षचतुष्टयंपलंस्यात् एकं कर्षाणांचतुष्टयं पलति पलगतौ अच्
 पलमुन्मानमांसयोरितिहेमः ॥ सुवर्णः शोभनोवर्णयस्य सुवर्णोनास्वर्णकर्षसुवर्णाचमरवांतरे स्त्रीकृष्णागुरुणिक्कीबेकांचनेहरिचंदनइतिविश्वः रुद्रस्त सुव
 र्णस्वर्णविस्तयोरितिक्कीबमाह ॥ विस्तः विस्त्यतेस्म विस्तउत्सर्गेक्त. द्वेहेम्नः सुवर्णस्याक्षे अशीतिगुंजाभिस्तलितेसुवर्णएवेत्यर्थः ॥ तस्यहेम्न-पले कुरुवि
 स्तइत्येकंनाम कुरुषुविस्त. ८६ पलानांशतंतुलास्यात् तोलयति तुलउच्माने अतुलोपेतिनिपातनात्गुणाभाव. तुलासादृश्यमानयोः गृहाणांदारुबधायपी-

तेषोऽशमाक्षः कर्षोस्त्रीपलंकर्षचतुष्टयं सुवर्णविस्तोहेम्नोक्षेकुरुविस्तस्ततत्पले ८६ तुलास्त्रियांपलशतंभारः स्याद्विंशतिस्तलाः

आचितोदशभाराः स्युः शाकटोभारआचितः ८७ कर्षापणः कार्षिकः स्यात्

टिकायामपीष्यते राशौपलशतेभांडेइतिविश्वहेमचंद्रौ तुलास्त्रि

यां एकं ॥ विंशतिस्तलाएकोभारः स्यात् एकं प्रियतइति षृन्भरणो भारः स्याद्दीवधेविष्णोपलानाद्विस्हस्रक इतिकोशांतरेउक्तत्वात् भारः सहस्रद्वित
 येपलानामपिवीवधइत्यजयश्च पुरुषेणवेहे पलसहस्रेषोदुंशक्यतइत्यर्थः ॥ दशभाराः आचितइति स्युः आचीयतेस्म चिन्चयने भारेर्दशभिराचितइतिर
 त्तकोशः ॥ यः शाकटः शकटेनऊत्थते भारः सोपिआचितइत्येकं आचितः शाकटोन्मेषेपलानामयुतद्वयइतिविश्वः ८७ कार्षापणः कर्षस्यायंकार्षः कार्षस्थका
 र्षेणवाआपणः आपणनं पणव्यवहारादौ नित्यंपणः परिमाणेइत्यप् कार्षापणोस्त्रीकार्षिकेपणषोडशिकेपिच ॥ कार्षिक कर्षस्यायं अध्यात्मादित्वाठन्हे
 राजतकर्षपरिमितरूपकस्य रुपयाइतिरव्यातस्य ॥

तो तादृशे तादृशस्थाय तस्मिन्कार्षिकेपण इति कर्षस्याय षण्यतेनेन यणव्यवहारादौ अपघनिसत्तापूर्वकत्वात्तदभाव यणोवराहमानेस्यान्पूर्व्येकार्षिकेपणो गृहे
 कर्म्यशाकादिकेद्युतव्यवहारेभूतौधने एकताम्रकृतकार्षिकेपणस्यपैसा इतिरच्यातस्य इतितुलामानमुक्त अगुलिमानचहस्तादिचुर्गेउक्त प्रस्थमानत्वाह
 आटकादय शब्दो परिमाणविशेषवाचका प्रत्येकमिन्मा स्यु तेच्यथा आटक आटोक्ते दौहगतौ अन् पृषोदरादि आटकीचतुर्वयस्त्रीपरिमाणातरेत्रि
 तु एक पायली इतिरच्या॥ द्रोण द्रवति द्रुगतौ नप्रत्यय द्रोणोस्त्रियामाटकेस्यादाटकादिचतुष्टये सुमान्कृषीपतौकृष्णाकाकेस्त्रीनोदतरे स्त्रियाकाष्ठावु
 वाहिन्यागवादीनामपीव्यत इतिविश्व इत्येक अदमणी इतिरच्या॥ हेअप्यस्त्रिया॥ रवारी स्वआराति इत्येकदीडमणी इतिरच्यातस्य॥ बाह उत्त्यतेनेन वह

कार्षिकेताम्रिकेपण अस्त्रियामाटकद्रोणोरवारीवाहो निकुचक ८८ कुडव प्रस्थ इत्याद्या परिमाणार्थका पृथक्

प्रापणे हलन्त्रेतिघञ् बाहोःश्चमानयो बाह इत्येक वारामणी इति० रवार इतिपुसिवा रवारीरितिह्रस्वातोपिस्त्रिया॥ निकुचक निकुचति कुचकोटिल्ये ण्वुञ्जत ८८
 कुडव कुड्यते कुडतेवा कुडिदाहे बाहुलकात्कव कुटपदत्यपिपाठ इतिमुकुर पावशेर इत्येक॥ प्रस्थ प्रस्थोस्त्रियामानभेदेसानावत्युच्चवस्तुनि आद्यशब्दाच्चर्प-
 भारादिनाग्रहण पलप्रकुचकमुष्टि कुडवस्तचतुष्टय चत्वार कुडवा प्रस्थश्चतुष्टयस्यतथाटक अष्टाटकोभवेद्रोणोद्विद्रोण शर्षु उच्यते सार्धशर्षुभवेत्तवारी
 द्विशर्षुद्रोण्युदात्तता तमेवभारजानीयाद्बाहोभारचतुष्टयमिति अन्यच्च अष्टमुष्टिभवेत्किंचित्किंचिदष्टौतुषुष्कल पुष्कलानितुचत्वारिआटक परिकीर्ति
 त चतुराटकोभवेद्रोण इत्येतन्मानलक्षणमित्यक्त अत्रपलादित्रयमभिन्न तनदेशभेदात्सरव्यान्यथात्वच यथामगधदेशे द्रोणस्तरवार्या रवसुषोडशाश

स्यादादंकोद्वेगचतुर्थभागइत्यादि रूपकारेश्चतुरीयभाग. पादइत्युच्यते एकं पद्यते पदगतौ पादोबुधेतुरीयांशे शैलप्रत्यंतपर्वते श्लोकपादेपिचक्रीबंषुह्रिगःकि
रणोपुनरितिकोशांतरं अंशः अंश्यते अंशविभाजने घञ् अंशोविभाजनेषोक्त एकदेशोपि वस्तुन इति हेमचंद्रः ॥ भागः भज्यते भजसेवायां कर्मणि घञ् भागोस्तु
पार्थकेनांशेतया भाग्येकदेशयोरिति हेमः ॥ वंटकः वंट्यते वटिविभाजने कर्मणि घञ् स्वार्थे कः त्रीणि भागमात्रस्य वांटा इति प्रसिद्धस्य ८९ द्रव्यं द्रुतिव द्रव्यं च
भव्ये द्रव्यं भव्ये धने द्वाद्दौ जतु द्दुमविकारयोः विनये भेषजे रीत्या गिति हेमः ॥ वित्तं विद्यते स्म विदुलाभे वित्तो भोग इति साधुः वित्तक्रीबधने वाच्यलिंगे रच्यते
विचारिते ॥ स्वापतेय स्वपते साधु स्वपतेर्दञ् ॥ रिक्थं रिच्यते रिचिरविवेचने चथन् ऋक्थ ऋच्यते ऋचशब्दे बाहुलकात् ॥ धनं धनति धनधान्ये पचाद्यच्

पादस्तुरीयो भागः स्यादंशभागौ तु वंटके ८९ द्रव्यं वित्तं स्वापतेयं रिक्थं मृक्थं धनं वसु हिरण्यं द्रविणं द्युम्नमर्थं रैविभवाअ

पि ९० धनं तु गोधने वित्ते इति विश्वः ॥ वसु वसति उच्यते वाः स्मिन्गुणे वसनिवासे उपत्ययः इत्याद्यूत्थं वसुर्मयूरवाग्निधनाधिपेषु योऽत्रे सुरे स्या-
द्दसु हारके च हन्धौषधस्थानधनेषु रत्नेषु वसुस्मृतं स्यान्मधुरे न्यवच्चेति विश्वप्रकाशः ॥ हिरण्यं हर्यति हर्यगतिर्कात्यो कन्यन् प्रत्ययः हिरादेशश्च इत्याद्यूत्थं
हिरण्यं चेतसि द्रव्येशातकुभावराटयो अक्षये मानभेदे स्यात्कुप्येर्धेनपुंसक द्रविणं द्रवति द्रूयते वा द्रूगतौ द्रुदक्षिण्यामिनण द्रविणान्द्रयोर्दृत्तेकांचने च पराक्रम इ-
ति विश्वः ॥ द्युम्नं दिवमानति स्माअभ्यासे आतोनुपसर्गे इति कः द्युम्नं वित्ते बिलेपि चेति हेमचंद्रः ॥ अर्थः अर्थ्यते अर्थ उपयाच्चाया अकर्तरि घञ् ऋच्छति अर्थ
ते वा वरगतौ थन् अर्थो विषयार्थनयोर्धनकारणवस्तुषु अपि धेये च शब्दानां निवृत्तौ च प्रयोजन इति कोशांतरात् ॥ राः रातिस्फुरव रायते वा रादाने रातेर्दैः राह-
यो विभवे स्वर्णे इति रुद्रः ॥ विभवः विभवति पचाद्यच् विभवो धननिर्हृत्योरिति हेमः तत्र अर्थो दिव्यं पुंसि रा रायौ राय एवमूत्थं त्रयोदश धनस्य नामानि ९०

को

कोश कुशयते कुशसंश्लेषणे कुप्यते कुपनिकर्षे उभाभ्यामपिघञ् कोशस्तालव्यातोमूर्धन्यातोवा द्वेअपिहताकृतयो घरिताघरितयोर्हेमरूप्ययो ताभ्याहे
यरूप्याभ्यायदन्यत्ताभ्यादितल्लुप्यस्यात् गुप्यते गुपूरक्षणे राजसूयेतिमाधु एककुप्यन्हस्वादि अर्थान्दिरण्यमरूप्यचाकुप्य तदद्वयकुप्य अकुप्यच॥आह
त रूपात् आहतइतियत् सुद्रितचेत् रूप्य रूपमाहन्यतेऽस्य रूप्यस्यादाहतस्वर्णरजतस्रजतेपिचेतिविश्व ९१ गारुत्मत गरुत्मत जात सुच्येतेस्मश्रुक्तिभि ॥म
रकत मरकतरत्यनेन अन्येष्वपिइतिड ॥अश्मगर्भ अश्मनोगर्भ ॥हरिन्मणि हरिद्वर्णोमणि शाकपार्थिनादि चत्वारिपञ्चइतिप्रसिद्धस्यमणे ॥शोणरत्न शो
णचतद्रत्नच॥लोहितक लोहितमेव कन्॥पद्मराग पद्ममिवरागोऽस्य त्रीणिपद्मरागस्यमाणिक्यइतिरव्यातस्य॥मौक्तिक मुक्तैव तस्येदमित्यण्॥मुक्ता मौ

स्यात्कोशश्चहिरण्यचहेमरूप्येकताकृते ताभ्यायदन्यत्तल्लुप्यरूप्यतद्वयमाहत ९१ गारुत्मतमरकतमुश्मगर्भेहरिन्मणि
शोणरत्नलोहितक पद्मरागोयमौक्तिक ९२ मुक्तायविद्रुम पुसिप्रवालपुनपुसक रत्नमणिर्द्वयोरश्मजातोमुक्तादिकेपिच ९३

क्तिकशब्दोविनयादि मुक्तामौक्तिकपुश्चल्योरितिहेम द्वेमोतीइतिप्रसिद्धस्य॥प्रवाल प्रवलति वलप्राणने ज्वलादित्वाण्ण प्रवालोऽरुत्रीकिसलयेवी
णादहेचविद्रुमइतिविश्व द्वेषोवच्छेइतिरव्यातरव्य॥रत्न रमतेऽस्मिन् रसुकीडाया रमेस्तचेतिसाधु रत्नस्वजातिश्चेष्टस्यान्यणावितिहेम ॥मणि मण्यते म
ण्यते मणशब्दे मणि रूत्रीपुसयोरश्मजातोमुक्तादिकेपिचेतिविश्व तत्रमणि रूत्रीपुसयो स्त्रियाडौषतोपिमणी द्वेअश्मजातोमरकतादौमुक्तादिकेपिवर्ते
ते आदियहणात् विद्रुमेपि कनककुलिशनीलपद्मरागचमौक्तिक एतानिपञ्चरत्नानिरत्नशास्त्रविदोविदु स्वर्णरजतमुक्ताराजावर्तप्रवालक रत्नपञ्चक
मारव्यातशेषवस्तुप्रचक्षतइतिवा मुक्ताफलहिरण्यचवेदूर्यपद्मरागक पुष्परागचगोमेदनीलगारुत्मततथा प्रवालमुक्तान्युक्तानिमहारत्नानिवैनवेतिप्र-
योगदर्पणात् ९३

स्वर्णं सुष्ठु ऋणोति ऋणुगतौ पचाद्यच्च यद्वा शोभनः अणो गतिरनेन ॥ सुवर्णं शोभनः वर्णोऽस्य सुष्ठु वर्ण्यते वा वर्णवर्णने कर्मणि घञ् ॥ कनकं कनति कनीदी-
मौ कृत्रादिभ्यो लुञ् कनकहेस्मिपुंसि स्यात्किशकेनागकेसरे धत्तूरेकांचनारेचवजलीयेचपकेपिचेतिकोशांतर ॥ हिरण्यं प्राग्व्युत्पादितं हिनोति हीयते वा हिगत्या-
दौ इति हेमशब्द सिध्यति ॥ हेम ॥ हाटकं हटति हटदीमौ हाटयति वा ण्वुल् ॥ तपनीयं तप्यतेऽनेन तपसतापे करणे आनीयर् ॥ शातकुंभं शतकुंभे पर्वते भव तत्र इत्य-
ण् ॥ गांगेयं गंगाया अपत्यं यगर्भे सुष्ठु वेगंगा पावकादीमतेजस तदुल्बपर्वतेन्यस्तं हिरण्यसमपद्यत इति वायुपुराणे गांगेयं स्यात्सुमान्भीष्मोक्तीबं स्वर्णकसेरु-
णारितिकोशांतर ॥ भर्मं बिर्भन्ति भरति वा मनिन् ॥ कर्बुरं कर्बल्यनेन कर्बदपे महुरायश्चेति साधु कर्बुरसलिले हेस्मि कर्बुर पापरक्षसो कर्बुराकृष्णवृतायाशब-

स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकं तपनीयं शातकुंभं गांगेयं भर्मं कर्बुरं १४ चामीकरं जातरूपं महारजतकांचने रुक्मकार्त्तस्व
रजाबूनदमष्टापदोस्त्रिया १५ अलंकारसुवर्णयच्छृंगी कनकमित्यदः लेपुनरन्यवदिति विश्वः कर्बुरमित्यापि दीर्घमध्यंशब्दरत्नावल्यां क-
र्बुर इत्यप्यन्यत्र कर्बुरः स्यात्सुमान्शब्दासुवर्णेपुंनपुंसकमिति मेदिनी भर्ममित्यदतमपि द्विरूपकोशे १४ चामीकरं चमीकरे आकरे भवं इत्याद्युत्थं ॥ जातरू-
पं जातरूपयस्य यद्वा प्रशस्तं जातं जातरूपं प्रशसायारूप ॥ महारजतं महच्चतद्रजतंच ॥ कांचनं कांचति काचिदीमौ नद्यादि ॥ रुक्मं रोचते रूचदीमौ आ-
णादिकं रुक्मलोहे सुवर्णे चेति हेमचंद्र ॥ कार्त्तस्वरं कृतस्वरे आकरविशेषे भवं अण्प्रत्यय इत्याद्युत्थं ॥ जाबूनदं जाबूरसस्य नद्यां भवं अण्प्रत्यय ॥ अष्टाप-
दः अष्टौ धातवः पदानि स्थानान्यस्य यद्वा अष्टानां पदं अष्टनः संज्ञाया इति दीर्घः अष्टापदं पुंसि क्लीबे च इत्येकोनविंशतिः सुवर्णस्य १५ यदलंकाररूपसुवर्णं
तत्शृंगी कनकमुच्यते शृंगीति पृथक् तत्र शृंगप्राधान्यं यस्याः गौरादि इत्याद्युत्थं भूषणं कनकं शृंगीति नाममाला यन्मालाभूषणं कनकं शृंगीति ॥

दुर्वर्णं दुष्टोवर्णोऽस्यानेन वा दुर्वर्णस्त्रिष्वसद्वर्णे क्लीबमैषोऽयं रूप्ययो ॥ रजतं रजति रज्यते वा रंजरागे ष्विरजिष्याकिदित्यतः रजतत्रिषु शक्ये स्यात्क्री-
 बहारे चेति विश्व ॥ रूप्यं रूपयति रूप्यते वा रूपरूपक्रियाया अचोऽयत् ॥ खर्जूरं खर्जति खर्जव्यथने ऊर प्रत्ययः खर्जूररूप्यफल्यो खर्जूरं कौटह-
 योः ॥ श्वेतं श्वेतते श्वितावर्णे अच् श्वीतोऽदीपाद्रिभेदयो श्वेतावराटिकाकाष्ठापाटलाशरिणीषु च तत्र तु खर्जरन्द्स्वोकारमिति रामनाथ अपिशब्दात् ता-
 रकलधौकलधोतमित्यपि इति पञ्चक रजतस्य ९६ रीति रीयते रिणातिवा रीढरक्षणे रीगतिरेषणयो उभाभ्यामपि क्तिन् रीति स्त्रियास्पदप्रचारयो पि-
 नले लोहकिट्टे च ऋगतौ ॥ आरकूट आरकूटयते कूटदाहे पचाद्यच् आरकूरोऽस्त्रियां द्रव्यरीतीतुरीतिकोमलमिति रभस रीति स्त्रिया रीतीत्यपि आरकू-

दुर्वर्णं रजतरूप्यं खर्जूरं श्वेतमित्यपि ९६ रीति स्त्रियामारकूटोऽनस्त्रियामथताम्रकं शुल्बं स्लेच्छं सुरवद्यष्टवरिषोऽदुबराणि च ९७

त क्लीबपुंसो द्वेषितलस्य ॥ ताम्रं ताम्रयति ताम्र्यते वा तमुकाक्षाया रक् प्रत्ययेक ॥ शल्बं शलति शलगती उल्बाद्यश्चेति साधु यद्वा शल्बयति शुल्ब-
 ते वा शल्बमाने अच् यञ्वा शल्बताम्रेयज्ञकर्मण्याचारे जलसन्निधाविति हेमचन्द्र ॥ स्लेच्छं सुरव स्लेच्छदेशोऽसुरवसुत्पत्तिरस्य स्लेच्छस्य सुरवमिवेति वा ॥ द्यष्ट द्वे-
 हेमरूपे अश्रुतेस्य अप्रूय्यामो द्विष्टमपि ॥ वरिष्ठं अतिशयेन वर ऊरुर्वा वरिष्ठताम्रे क्लीबमिति टवर्गाद्वितीयातेरुद्र ॥ उदुबर उशमुहणीति दृन्वरणो पचाद्य-
 च् औदुबर भवेत्ताम्रे फलादौ यज्ञशारिवन इत्यजय उदुबरस्तु देहल्यादृक्षभेदे च पण्डिते तथैव कुष्ठभेदेऽपि ताम्रेऽपि स्थान् पुंसक इति षट्ताम्रस्य ९७

लोह लोहति लुह्यतेवा लुहगाध्ये लूयतेनेनवा लूयलेदने रुह्यति रोहतिवा रुहग्रादुर्भावे कपिलकादित्वात्पृषोदरादिर्वा लोहोरुन्नीशस्त्रकलहेजां-
गवेःसर्वतैजसे ॥ शस्त्रकं शस्यतेनेन शसुहिंसायां दास्योतिष्ठन् ॥ तीक्ष्णं तेजयति तेज्यतेवा अनेनवा तिजनिशाने तिजेदीर्घश्चेतिसाधुः तीक्ष्णं सासुद्रल
वणेविषलोहाजिमुष्कके क्रीबंयवाग्रकेपुंसितिग्मात्मत्यागिनोस्त्रिषु ॥ पिंडं पिंडते पिंड्यतेवा पिंडिसघाते पिंडोबालेबलेसांद्रेगेहागारेकदेशयोः देह-
मात्रेनिवापेचगोलसिल्हकथोरपि ओद्गुप्येचपुंसिस्थात्क्रीबमाजीवनायसो. पिंडीतुपिंडतगरेऽलाबूरवर्जूरभेदयोरित्यक्तत्वात् ॥ कालायसं कालंचत
दयश्च समासातः दन् कृष्णायसमिति रत्नमाला ॥ अय. एति अयतेवा असुन् ॥ अश्मसार अश्मनः सारं अश्मसारंचशस्त्रकमित्यमरमाला समलो

लोहोरुन्नीशस्त्रकं तीक्ष्णं पिंडं कालायसायसी अश्मसारोऽयमंडूरं सिंहाणमपितचले ९८ सर्वस्यात्ते जसं त्योहं विकार

स्त्वयसः कुशी

हस्य ॥ मंडूरं मंडते मडिभूषायां मंडूरंतवर्गमध्य ॥ सिंहाणं शिष्यते शिधिआघ्राणे सिंघाणयतिवा पृषोदरादिः सिंहानमिति पाठे तु
शिहवदिति अनघ्राणे सिंघानयतिवा सिंघाणमित्यपि हे लोहमयस्य लोहकीटइति रव्यातस्य ९८ सर्वमपितैजसं सुवर्णरजतादिकं लोहमित्यच्यते प्र
जाद्यणिलेहमित्यपि तेजसोविकारः यद्वा तेजोस्त्यस्य यद्वा सर्वं स्वर्णादितैजसं त्योहंच स्यात् एकं तदेवाह सवर्णरजतनाम्न्येति कारयंत्यात्रपु सीसंकाला
यसंचैवमणौलोहानिचक्षतइति ॥ अयस्तु विशेषाल्लोहसत्तस्यात् ॥ अयसः विकार फलारच्य कुशी स्यात् एकं कुशमिष्यति शीतनूकरणे कप्रत्ययः कु
शीफालेपिवदायामिति विश्वः कुशीफाले कुशोदभे कुशवल्या कुशंजले कुशोरामसूतेहीपेपापिष्ठेयोऽक्रमनयोरित्य. कुशीस्त्रियां ॥

दे

क्षारः क्षरति क्षरसचलने ज्वलदित्वाण्ण क्षार काचेरसेगुडे भस्मानिधुर्तेलवणे इति हेमचन्द्रश्च ॥ काच काचते कचवधने दीप्तौ च काच शिक्वे मणो नेत्ररोग-
 भेदमृदतर इति विश्व हेकाचस्य काचषागडरवार इति ॥ चपल चोपति चूपमदायागतौ ओणादि इत्याद्युत्थ ॥ रस रस्यते रस आस्वादेने घञ् रसयति धातून्वा-
 ण्यतादच् रस स्वादेजलेवीर्ये शृगारादौ विषे द्रवे बाले रागे गुहे धातौ तिक्तादौ पारदे पिच रसातुरसनापाठसल्लकी क्षिति कुगुषु ॥ सूत सूयते स्म पूषसवेक्त सू-
 तस्तसारथौ नक्षिणक्षत्रिया द्वाह्यणी सुते वदिपाठकयोः शुसिप्रसूते प्ररिते त्रिष्विति विश्वः ॥ पारद पारदयति दुदाञ्जदाने कप्रत्यय पारत इति पाठे तु पारतनेति तन्-
 विस्तारे ङ् रसेद्रः पारद प्रोक्त पारतोपि निगद्यत इति तारपाल पारतस्तमना क्पाङ्मुञ्चतस्तारहितो मलात् पारदस्तमना कृशीत सर्वतस्तगुणा स्मृता इति शाब्दाणां

क्षार काचोऽथ चपलोरस सूतश्च पारदे ११ गवलमाहिषशृगमभ्रक गिरिजामले स्रोतो जनतुसौ वीरकापोता जनयामुने १००
 ण्वि चत्वारि पारदस्य पारा इति ११ यन्माहिषशृगतद्गवलमित्येक गवन गव रुद्रशब्दे तलानि पारदो हि प्रायेण गवले निधाप्यते तत्र तदभिधानं अभ्रक
 द्वे अभ्रक इति रव्यातस्य गिरिजामल इति कश्चित् तन्मते त्रीणि गिरिजगिरिजाबीजममलगवलध्वजमिति वाचस्पति ॥ स्रोतो जन अज्यतेन जनमनेन अज्-
 व्यास्यादौ ल्युट् अजन स्रोतो जमजन यमुना स्रोतसो जातत्वात् शाकपार्थिवादि ॥ सौवीर सुवीरदेशे भव सौवीरकोजिके स्रोतो जने च वदरीफले नातुनी
 हतीति विश्व ॥ कपोता जन कपोतस्येद कपोतवर्णत्वात् कपोतचतस्रजनच ॥ यामुन यमुनाया भव यहा यमुनाया इद तद्वल्यामलत्वात् यमुना स्रोतसो ज-
 तमजन स्रोतो जन धन्वतरिस्त अजनमेव कलुषा सौवीरस्यास्तु वीरज कपोतकयामुनच स्रोतो जनमुदाहृतमिति चत्वारि सौवीरा जनस्य सुरमा इति

तुल्यांजनं तुल्ययति तुल्यतेवा तुल्यजावरणे अचघ्नूवा तुल्यंचतदजनच ॥ शिखिग्रीव शिखिनोग्रीवा शिखिग्रीवा अस्यास्ति तद्वर्णत्वात् ॥ वितुन्नकं वितुद्यतेस्म
तुल्ययने भूतेक्त ॥ मयूरकं मयूरस्यप्रतिरुतिः इवार्थेकं मयूरकायतिवा सादृश्यात् केशब्दे ॥ कर्परी कन्यते रूपसामर्थ्ये बाहुलकात्साधु. पंचमोरचूतइति
रव्यातस्य ॥ दार्विका दारुहरिद्रातस्या विकार. दार्वी तत कन् ॥ क्वाथोद्भव अजापयसिजावर्तितं तुल्यं रसाजनादिसंज्ञं स्यात् दार्विकेत्यपि तुल्यस्यादमृतासं-
गं कर्परीतुल्यमित्यपीतिरभस ॥ रसाजनं रसजअजनं शाकपार्थिवादिवत् १०१ रसगर्भं रसोगर्भेऽस्य ॥ नाक्षर्यशैलं नाक्षर्यशैलेभवमभेदोपचारादिति मुकुट-
॥ गंधाश्मा गंधयुक्तोश्मा ॥ गंधक. गंधोस्यास्ति गंधिकइति पाठे तु शोभनोगंधोऽस्य मत्वर्थेठन् आमोदलेशयोगंधः ससुगंधिकइतिरभस. सौगंधिकइ

तुल्यांजनं शिखिग्रीवं वितुन्नकमयूरके कर्परीदार्विकाक्वाथोद्भवं तुल्यं रसांजनं १०१. रसगर्भं नाक्षर्यशैलं गंधाश्मनितुगंधकः ॥

सौगंधिकश्चक्षुष्याकुलाल्योतुकुलथिका १०२ रीतिपुष्पपुष्पकेतुपुष्पंकुसुमाजनं त्यपि त्रीणि गंधस्य ॥ चक्षुष्या चक्षुषेहिता

शरीरावयवाद्यत्वात् चक्षुष्याकुभाकारीचकुलथिकेतिरत्नकोश. चक्षुष्यः केतकेपुंडरीकसज्ञकपादयोः कुलथिकासुभगयो स्त्रियामाक्षिहितेन्यदादिति
कोशांतराच्च ॥ कुलाली कुलमलति अलभूषणादौ कर्मण्यण् ॥ कुलथिका कुलेतिष्ठति कुलथ्यप्रतिरुतिरितिवा त्रयतुल्यविशेषस्य निष्ठासुरमाइति -
रव्यातस्य १०२ रीतिपुष्पं रीते. पित्तलस्यपुष्पमिव ॥ पुष्पकेतु पुष्पस्यकेतुरिव नाशकत्वात् उदंतनपुसके पुष्पकेतुकुसुमाजनमिति रुद्र ॥ पुष्पंकं पुष्पस्यप्रति-
रुति. इवेतिकन् पौष्पकमित्यपि ॥ कुसुमांजनं कुसुममिव कुसुमनाशकं वा अंजनं चत्वारिध्यायमानपित्तलादुत्पन्नस्य जस्ताचैफूलइतिरव्यातस्य ॥

ॐ पिञ्जर पिञ्जन पिञ्जिवर्णे घञ्निष्ठायामनिटइति नकुल ॥ पीतन पीतवर्णनयते नयगतौ अन्येभ्योपीतिङ ॥ ताल तालयति तल्पतेवा तलप्रतिष्ठाया ण्य
ताच्न् ॥ ताल करतलेगुष्ठमध्यमायाचसमिते गीतकालक्रियामानेकरस्फालेद्रुमातरे क्लीबजुहरितालेस्यादिति विश्व ॥ आल आलयति अलभूषणादौ ण्यता
दन् आलातिवा लाआराने कप्रत्यय अलमित्यन्यत्र हरितालमलतालवर्णकनटभूषणमिति माधव ॥ हरितालक हरितवर्णमालाति आतोनुपेति क स्वार्थे
क हरितालेतुकवूरेरोदतो नटसज्जकइति त्रिकाडशेष पच हरितालस्य १०३ गौरेयं गिरोभव टक् ॥ अर्ध्य अर्ध्यते रसायनार्थिभि अर्थउपयान्वाया
ण्यतादचोयत् अर्थादनपेतवा धर्मपथ्यर्थन्यायादनपतेइतियत् अर्थोविपश्चिन्तिन्याय्येविष्वर्थतुशिलाजतु यातेरुद्र ॥ गिरिज गिरे जात ॥ अश्मज

पिञ्जरपीतनतालमालचहरितालके १०३ गौरेयमर्थगिरिजमश्मजचशिलाजतु बोलगधरसप्राणपिडगोस्वरसा समा १०४

अश्मन जात जनीषादुर्भावे गिरिजत्वञ्चकेपि स्याच्छिलाजतुनिर्शैलजे लोहेपि गिरिजागौरीमातुलित्योश्चयोवितीत्य ॥ शिलाजतु शिलाजत्विव
शिलायास्त्ववलाक्षाकृतित्वाच्छिलाजत्वित्यर्थ पचशिलाजतुन शिलाजितइति रव्या ॥ बोल बोलयति बुलमज्जने पचाद्यच् ॥ गंधस्स गंधवान्
रसोऽस्य राजदनादित्वाद्रसगंधोपि इति स्वामी ॥ प्राण प्राणित्यनेनवा अनप्राणने अच्यञ्वा ॥ प्राणोत्तन्मारुतेवालेकाव्यजीवेऽनिलेबले पुल्लिङ्गपूरि
तेवाच्यलिङ्गपुष्पस्मिन्चासुषु पिठ पिठते पिठोवदेजपापुष्पेगोलेबोलेगसिल्लहयो कबलेपिडवैश्वैकदेशइति ॥ गोरस गाजलस्यति वीतकर्मणि गौ
रसइति मुकुट गोपइति स्वामी पठतिइति शेष तत्र गो जलात्याति पारक्षणे ॥ रस रस्ययति रस्यतेनेनवा रसआस्वादने अच्यञ्वा गोपेउत्पन्नोरसो-
स्येति समस्तमपीति स्वामी पचगधरसस्थ रक्त्याबोळइति रव्यातस्य १०४

डिडीर डिडीतिशब्दमीरयति हिडीरइत्यपि तत्रहिंडीति ईरगतौ कपने कर्मण्यण् हिडिरइतिशब्दरत्नावल्यां॥अब्धिकफ. अब्धेःकफइव॥फेन स्फायते स्फायीर-
क्षो फनमीनोइतिसूत्रेणव्युत्पत्तिरिति- श्रीणिसमुद्रफेनस्य॥सिंदूरं स्यंदते सिंदूरप्रसवणे रवर्ज्जुगादि सिंदूरस्तरुभेदेस्यात्सिंदूररक्तचूर्णके सिंदूरीरोचनारक्तवेल्लिका-
धातुकीषुचेत्क०॥नागसंभव नागात्सीसात्संभवोस्य हेसिंदूरस्य शेंदूरइतिरव्या०॥नाग नगेभव नागंनपुसकेरगोसीसकेकरणांतरे नागपुन्नागमातंगकूराचरिषु-
तोदरे नागकेरारपुन्नागनागदतप्रभेदेके देहानिलप्रभेदेचश्रेष्ठेस्थादुत्तरस्थितिः॥सीसक सिनोति पित्र्बंधने क्षिप् आगमानित्यत्वात्तुगभाव इत्यति तत-क
र्मधारय स्वार्थेक ॥योगेष्ट योगेधातुसंबधेइष्टं॥वप्र उष्यते डुवपूबीजसंताने मुकुटस्तवर्धमिति वर्धते ह्युवर्धने रन् चत्वारिसिसैइतिरव्यातस्य॥अपु त्रप

हिंडीरोब्धिकफःफेनःसिंदूरंनागसंभवं नागसीसकयोगेष्टंवप्राणित्रपुपिचरं १०५ रंगवंगेअथपित्तुस्तूलोऽथकमलोत्तरं॥स्या
कुसुंभवन्हिशिरवमहारजनमित्यपि १०६ ते त्रपूषूलज्जाया उपत्ययः रगसीसकयोस्त्रपुरितिरुद्रः॥पिचर पिचयति पिचतेवा पिचछेदने
अच् टौकतेर्ड इत्याद्युत्थं पिचरोनेत्ररोगेस्यात्स्त्रीवंसीसकरंगयोरितिविश्व. १०५ रंगं रगति रगिगतौ पचाद्यच् रंगःसीसकरंगयो. वार्तिकेपिचकार्पासैपुं
भूम्हिनीवृद्धतरइतिकोशांतरेच॥वंगं वंगति वगिगतौ पचाद्यच् वगत्रपुणिसीसेचेतिहेम. चत्वारिवगस्य कथिलइति ॥पित्तुः पिचति पित्तुमर्दने सुगन्धा-
दिः पित्तुनोक्कुष्टभेदेचकर्पेतूलस्वरांतरइतिविश्वमेदिन्यौ॥तूल तूलयति तूल्यतेवा तूलनिष्कर्षे अच्धञ्वा तूलस्या द्रव्यदारुणि द्वेकार्पासस्य॥कमलो
त्तर कमलादुत्तर॥कुसुंभं कुस्यति कुससंश्लेषणे उंभप्रत्ययः कुसभंहेमनिमहारज्जतेचकमडलावित्यु०॥वन्हिशिरवं वन्हिवच्छिरवास्य॥महारजनं
रज्यतेवस्त्राद्यनेन महच्चतद्रजनंच महारजनमुद्दिष्टंशातकुंभकुसभयोः चत्वारिकुसंभस्य १०६

मेघकवल मेघलोमकृत कवल शाकपार्थिवादि॥ ऊर्णासु ऊर्णास्यास्ति ऊर्णायासु ऊर्णासुर्नाक्षणेभगेमेघकवलमेघयोरिति विश्व ऊर्णासुरुदत पुसि हे
 मेघकवलस्य ॥ शशोर्ण शशस्योर्णा शशोर्णकारणकारमिति चद्रगोमिलिगालुशासनात्कीवत्व ॥ शशलोम शशस्यलोम देशशलोम ॥ मधु मन्यते मनज्ञाने
 फलिपाटाति उणादिसूत्रेण साधु मधुपुष्परसेक्षौद्रमेघेनातुमधुद्रुमे वसतेदेत्यभिचैत्रस्याज्जीवत्यातुयोषितीति विश्वगेदिन्यौ ॥ क्षौद्र क्षुद्राभिर्मक्षिकाभि
 कृत अणप्रत्यय ॥ माक्षिक मक्षिकाभि-कृत क्षौद्रतुमधुनोर्योरिति हेमचद्र आदिनाभामरपोतिकादिग्रहण ॥ मधूच्छिष्ट मधुनालच्छिष्यते सिक्थक सि
 च्यति सिच्यतेवा सिचक्षरणे थक्स्वार्थेक हेमेण इति रव्या ० १०७ मन शिला मन शब्दवान्याशिला मन शिल इति द्विरूपकोश ॥ मनोगुप्ता मनसागुप्ता ॥

मेघकवल ऊर्णासु शशोर्णशशलोमनि मधुक्षौद्रमाक्षिकादिमधूच्छिष्टतुसिक्थक १०७ मन शिलामनोगुप्तामनोहानागजि
 हिका नैपालीकुनरीगोलायवक्षारोयवाग्रज १०८ पाक्योथस्वर्जिकाक्षार कापोत सुरववर्चक मनोहाना मनशब्दे नह्यते कथ्य-
 ते हेन्शब्दे आत इति अह ॥ नागजिहिका नागानाजिह्वेव चत्वारि मन शिलाया ॥ नैपाली नेपाळेभवा भवार्थेण नैपालीमन शिलास्यासुवहानवमाल्यपीति
 विश्व ॥ कुनरी कोनरति नटवस्यदने इच्छोरादि यद्वा कुत्सितानरीव ॥ गोला गादीमिलाति कप्रत्यय गुह्यतेवा गुडवेष्टने हल्योरैक्य गोलागोदावरी
 सरव्यो कुनरीदुर्गयो स्त्रिया पात्राजनेमहनेवाल्लिजरेवालरवेलने द्वयोर्लक्ष्यापुमान्कपेकपयुक्तेभिधेयवत् त्रीणि नैपालदेशोद्भवायामन शिलाया समै
 कार्य इत्येके ॥ यवक्षार यवानाक्षार ॥ यवाग्रज यवाग्रज्जायतेस्मा १०८ पाक्य पाकेसाधु त्रीणि जवरवार इति रव्या ० ॥ स्वर्जिकाक्षार स्वर्जिकारसज्ज-
 क्षार शाकपार्थिवादि स्वर्जिकादग्धाक्षार्यत इति स्वर्जिकाक्षार सृजिकाक्षार इति रामनाथ ॥ कापोत कपोतवर्णो स्यास्ति ॥ सुरववर्चक सुरववर्चयति वर्च-
 दीप्तो कुन् ॥

सौवर्चलं सवर्चलाया इदं तस्येदमित्यण् अथसौवर्चलंसर्जिकाक्षारेचलवणांतरइत्य० ॥ रुचक रोचतेऽनेन रुचदीभावभिप्रीतोच रुचकोबीजपूरेचनिष्केदंत
 कपोतयोः नद्वयोः स्वेर्जिकाक्षारेष्वश्वभरणमाल्ययोः सौवर्चलेपिमंगल्यद्रव्येपिकटकेपिचेतिकोशांतरं द्वेक्षारभेदस्य संचलरवारइतिरव्यातस्य प्रागुक्तम-
 पिक्षारप्रसंगात्पुनरुक्तं पंचापिसर्जिकाक्षारस्येतिस्फुट्यादयः ॥ त्वक्ष्मीरी त्वचोवंशात्क्ष्मीरमस्याः ॥ वंचरोचना रोचतेनद्यादिः वंशस्यरोचना वंशलोचने
 तिहेमचंद्रः त्वक्ष्मीरीवंशजाश्वभावशक्ष्मीरीतुवैष्णवीतिशाश्वतः द्वेष्णुजन्यौषधिविशेषस्यवंशलोचनइतिरव्यातस्य १०९ शिगुजं शिग्रोजयितेस्म उ
 प्रत्ययः ॥ श्वेतमरिचं श्वेतमरोचमिव द्वेसौभाजनबीजस्य शोवग्याचेंबीजइति ॥ ऐक्षवंमूलंमोरतंस्यात् मुरसवेष्टने शाकादिभ्योऽटन् इक्षोरिदं एकं ॥

सौवर्चलंस्याद्रुचकंत्वक्ष्मीरीवंशरोचना १०९ शिगुजंश्वेतमरिचंमोरतंमूलमैक्षवं ग्रंथिकंपिप्पलीमूलंचटिकाशिरइत्य
 पि ११० गोलोमीभूतकेशोनापत्रांगरक्तचंदनं ग्रंथिकं ग्रंथिरेव स्वार्थकः ग्रंथिकपिप्पलीमूलेगुग्गुलुग्रंथिपर्णयोः करीरेपुंसिदेवज्ञेसह
 देवारव्यपांडवइतिविश्वः ॥ पिप्पलीमूलं पिप्पल्या-मूलं ॥ चटिकाशिर- चटिकाया- शिरइव चटकाशिरइतिहेमचंद्रः व्यस्तमपि शिरोनापिप्पलीमूलइ-
 तिमेदिनी त्रयंपिप्पलीमूलस्य पिप्पलीमूलइतिरव्यातस्य ११० गोलोमी गौरिवलोमान्यस्या गोलोमीश्वेतदूर्वायांस्याद्वाचाभूतकेशयोरितिविश्वः ॥ भूतके-
 श- भूतानाकेशइव द्वेजराभांसीइतिप्रसिद्धायाः ॥ पत्रांगं पत्राण्यंगेऽस्य पत्रांगनद्वयोर्भूर्जेपदकेरक्तचंदनइतिविश्वः ॥ रक्तचंदन रक्तचंदनमिव रक्त-
 सारत्वात् द्वेरक्तचंदनतुल्यस्य रक्तसारद्रव्यस्य कृष्णाशंसव पतंगइतिचरव्यातस्य ॥

के त्रिकटु त्रयाणां तन्नासमाहार मनपुमक ॥ श्रूषण ऊषति ऊषदाहे दरापधेतिके प्रामेकृत्य त्र्युदितित्युत् पात्राद्यतस्येति स्त्रीत्वात्तावैमनपुसकमितिसाधु त्रया
णा ऊषणानासमाहारस्यूपणा गतिद्विरूपमेश ॥ व्योष विशेषेण ओषति उपदाहे पंचाद्यं च त्रीणि शठपिप्यलीमरीचानासमाहारस्य ॥ त्रिफला त्रयाणां फलानां
समाहार अजादित्वाद्वाप नृफला इत्यपि तत्र तृप्ति तृफत्तमौ त्रिफलात्तृफलाच्चेति त्रिका उशेष ॥ फलत्रिक फलानां त्रिक द्वेहरीतक्यामलकविभीतकफलानां स
माहारस्य १११ इति वैश्ववर्ग इदं शोचति शक्तशोके शक्तेर्दश्वेति रक् दीर्घश्चेति साधु ॥ अवरवर्णं अवरोऽधमो वर्णोऽस्य अवरश्चासौ वर्णश्चेति वा ॥ वृष
ल वृष्यते वर्षति वा वृषुसेचने वृषधर्मस्तुनाति वा लून्छेदने अन्येभ्योपीति ड वृषलाति वा ॥ जघन्यज जघन्यात्पादज्जात जनीमादुर्भावे चत्वारि शूद्रस्य

त्रिकटुश्रूषणव्योषत्रिफलातृफलत्रिक १११ इति वैश्ववर्ग शूद्राश्चावरवर्णाश्च वृषलाश्च जघन्यजा आचाडालात्तुसकी
णा अवधुकरणादय १ शूद्राविशोस्तुकरणोऽवधो वैश्याद्विजन्मनो ॥ चंडालो ब्राह्मण्या शूद्राज्जात तमभिर्व्याप्य वक्ष्यमाणा अवधुकरणा
दयः अवधुश्चकरणश्चावधुकरणौ आदीयेषाते आदिशब्दात् उग्रादय सकीर्णा मितिलोमातुलोमजत्वानिश्चा सकीर्यते स्म हृविक्षेपे एक १ शूद्राविशो शू
द्राचवित्चतयो सुत इति वक्ष्यमाणेनान्वयः करण इत्येक तत्रेत्य किरति कीर्यते वा हृबहुलमन्यत्रापीतियुच् सतुलेखनवृत्ति स्यात्करणहेतुकर्मणोः बालबादौ
हंसलेपेनृत्यगीतमपेदयो क्रियाभेदेद्रियक्षेत्रकारसवेशनेषु च कायस्येसाधनेष्ठीबपुसि शूद्राविशो सुते इति विश्व ॥ वैश्याया ब्राह्मणाज्जात सुतोऽवधु वैश्या
चद्विजन्माचतयो सुत अवधु अवतिष्ठति अवधोदेशभेदेपिविप्राद्वैश्यासुतेपि च अवधाय्यम्ललोण्या स्यात्पाठाद्युधिक्योरपीति विश्व सतुचिकित्सावृत्ति ॥

शूद्राक्षत्रिययोः शूद्राक्षत्रियश्चतयोः सुत उग्र उच्यते उचसमवाये सतुशस्त्रवृत्तिः उग्रः शूद्रासुतेक्षत्राद्गुदेपुंसि त्रिषूक्तते ॥ क्षत्रियाविशोः क्षत्रियावित्चत
योः सुतः मागध भगध्यति मगधवेष्टने मागधोमगधोद्भूतेशकुलीरकबन्दिनोः वैश्यतः क्षत्रियापुत्रेमागधीस्थात्तुपिप्पली यूथीभाषाविशेषश्चेति हेमचन्द्रः स-
तुराजादिस्तुतिपाठवृत्तिः एकैकं २ अर्थाक्षत्रिययोः अर्थाक्षत्रियश्चतयोः सुतः माहिष्यः माहिष्यासाधु तत्रसाधुरित्येत् अविमत्स्योष्टिषच् स्वार्थेव्यञ्ज-
यद्वा मत्स्यते महतिवा महपूजायां अस्यज्योतिषंशाकुनंशारुचंरवरशारुचंजीविका ॥ अर्थावैश्या अर्थाशूद्रयोः अर्थाक्षत्रियश्चतयोः सुतः क्षत्ता क्षदति
क्षद्यतेवा क्षदसप्ततौ तस्यवृत्तिः पापार्द्धकादि क्षत्ताशूद्राक्षत्रियाजेप्रतीहारेचसारथ्यो जुजिष्यातनयेपि स्यान्निषुक्तावेधसोः पुमान् ॥ ब्राह्मण्यां क्षत्रि-

शूद्राक्षत्रिययोरुग्रोमागधः क्षत्रियाविशोः २ माहिष्योर्थाक्षत्रिययोः क्षत्तायां शूद्रयोः सुतः ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सूतस्तस्यां
वैदेहकोविशः ३ रथकारस्तुमाहिष्यात्करण्यायस्यसंभवः स्याच्चंडालस्तजनिती ब्राह्मण्यां वृषलेनयः ४ याज्जातः सूतइत्युच्यते

सूयतेस्य घृष्टः प्रसवेक्तः तस्य गजबंधनमश्वानां वाहनं कर्मसारथेरित्यादिजीविका सूतः पारदसारथ्योरित्युक्तत्वात् तस्यां ब्राह्मण्यां वैश्याज्जातो वैदेहकः
विदेहेषु भवः विदेहस्यापत्यं वा स्वार्थेकः वैदेहिको वाणिज्यकेशूद्रावैश्यसुतेपि चेति विश्वः चतुःषष्टिकलाकर्मशैक्ष्यंतदुपजीविका पण्यांगनानां राज्ञांचक्रुर्या
त्संगतदिष्ठ्या उपजीव्यंतुतास्वेवेति एकैकं ३ करण्यां शूद्रविशोः सुतायां माहिष्यावैश्याक्षत्रिययोः जाताज्जातोरथकारः स्यात् रथं करोति रथकारस्तुमा-
हिष्यात्करणीजेचतक्षणि अस्यवर्तनंतु रथकर्मधनादिभिः ॥ ब्राह्मण्यां वृषलेन शूद्रेण यउत्पादितः सचांडालः स्यात् चांडालइत्यपि चंडति चंडिकोपे मृत-
चैलेर्निघमांसैः स्मशानेतस्य जीवनमित्येकैकं ४

को कारु करोति कारुस्तकारकेशिल्पेनिर्वकर्मणिशिल्पिनीतिहेमचन्द्रः॥शिल्पी शिल्पमस्यास्ति शिल्पतुवाच्यवत्कारोस्त्रियाकोलरलोषधौ तक्षाचतत्रवायश्च
नापिनोरजकस्तथा पञ्चमश्चर्मकारश्चकारव शिल्पिनोमता द्वेचित्रकादे तै सहजातिभिः सहते श्रेणि श्रयति श्रीयतेवा भिन्नसेवाया श्रेणि स्त्रीपुस-
यो पत्नोसमानौशिल्पिसहर्तौ द्वयो स्त्रियापुसिच एकसजातीयशिल्पिसघस्य॥कुलक कोलति कुलसंस्त्याने कुलकतुपरोलेख्यात्सव दूश्लोकसहर्तौ
पुसिवल्पीककाकेदुकुलश्रेष्ठेषुकथ्यते कुलिकइतिपाठेतु कुलमधीतत्वेनास्यास्ति कुलिकोनागभेदेस्याहुभेदेकुलसत्तमइतिमेदिनी॥कुलश्रेष्ठी कुलश्रेष्ठत्वम-
स्यस्य द्वेकारुसघेपुरव्यस्य शिल्पिभेदानाह मालाकार मालाकरोति मालास्याग्निः यद्वा मालाशिल्पमस्य मालिकासमलापुत्रीग्रीवालकरणेपिच पुष्पमा-

कारु शिल्पीसहर्तैस्तेर्द्वयो श्रेणि सज्जातिभिः कुलक स्यात्कुलश्रेष्ठीमालाकारस्तमालिक ५ कुम्भकार कुलाल स्यात्पलग
हस्तलेपक ततुवायकुविद स्यात्तुम्भवायस्तसौचिक ६ ल्येनरीभेदेपक्षिमात्रेणुमालिक द्वेमाळीइति ५ कुम्भकार कुम्भकरोति कुम्भकारीकु-
म्भ्याचपुसिस्याहृकारकइतिविश्व कुम्भमिलालयति लहविलासे हलयेरैक्य कुलमालातिवा कुलमलतिवा घृकेकुलाल ककुभेकुम्भकारेजनातरे द्वेकुम्भार-
इति॥पलगह पलमासतत्तुल्येनमृदादिना गहतिवदनेकदेशमिवकरोति गडिवदनेकदेशो॥लेपक लिपति लिपउपदेहे द्वेमुधादिलेपकारस्यगृहादौ॥ततुवाय त-
तून्वयति वेञ्जतुसताने तत्रवायपाठेतु ततवोवितन्यतेयस्मिन्तत्तत्र तद्वयति॥कुविद कुशुवकुत्सितवाविदति विह्वलाभे कुपिदइत्यपि कुपक्रोधे द्वेपरानानि-
मन्तरि कोष्ठीइतिरव्याते॥तुम्भवाय तुम्भछिन्मवयति वेञ्ज॥सौचिक सूच्यावानशिल्पमस्यसौचिक शिल्पमितिदक् द्वेकचुव्यादेर्निमातरि शिपीइतिरव्याते
रफूवालाइत्यपि ६

रंगाजीवः रोगाजीवति जीवप्राणधारणे रगः श्वेतपीतरक्तादिकः आजीवोऽस्येति वा ॥ चित्रकरः चित्रं करोति दिवाविभेति ॥ द्वे चित्तारी इतिख्यातस्य ॥ शस्त्रमा-
 र्जः शस्त्रं माहीति मृज्जुशब्दो ॥ असिधावकः असिं धावति धावुगतिशब्दो ॥ कर्मण्यण् कन् द्वे सिकलकर इतिख्यातस्य ॥ पादूकृत् पद्यतेऽनया पदगतौ ऊः सच-
 णित् पादू पादप्राणं करोति तांत ॥ चर्मकरोति चर्मकारः कर्मण्यण् ॥ व्योकारः व्यो करोति व्यो इत्यव्यय लोहबीजवाचीति श्रीभोजराजः ॥ लोहकारः लोहक-
 रोति द्वे लोहार इतिख्या ॥ ७ नाडिधमः नाडीवंशनलीधमति ध्माशब्दाग्निसयोगयोः नाडीमुख्योश्चेति खच् खित्यनव्यपस्येति ह्रस्वः सुम् ॥ स्वर्णकारः स्वर्ण-
 करोति ॥ कलाद कलामादत्ते मूलविभुजादि ॥ रुक्मकारक रुक्मं करोति चत्वारिस्वर्णकारस्य सोनार इतिख्या ॥ शारिखकः शंखः शिल्पमस्य ॥ कांबविकः क-

रंगाजीवश्चित्रकरः शस्त्रमार्जः सिधावकः पादूकृच्चर्मकारः स्याद्योकारो लोहकारकः ७ नाडिधमः स्वर्णकारः कलादोरुक्मकार-
 कः स्याच्छारिखकः कांबविकः शौल्विकस्ताम्रकुट्टकः ८ तक्षा तुवर्धकिस्त्वधारथकारस्तुकाष्टतद् ग्रामाधीनो ग्रामतक्षः कौटतक्षो-
 नधीनकः ९ बोर्विकारो स्यास्तीति तस्य विकार इत्यण् ततः शिल्पमिति ठक् द्वे कासार इतिख्या ॥ शौल्विकः शल्वं घट्टनं शिल्पमस्य ॥ ताम्रकुट्टकः ताम्रं
 कुट्टयति कुट्टयेदने हेताबट इतिख्या ॥ ८ तक्षा तक्षणीति तक्षतनूकरणे कनिन् ॥ वर्धकिः वर्धति वर्धयेदने वर्धकषति कषहि सायां बाहुलकाङ्गिः ॥ त्वष्टा त्वक्षति
 त्वष्टतनूकरणे तच्प्रत्ययः ॥ त्वष्टापुमान् देवशिल्पितक्षणोरादित्यभिधपि ॥ रथकारः रथकरोति अण् ॥ काष्टतद् काष्टतक्षति पंचवर्धकेः सुतार इति ॥ ग्रामाधीन-
 ग्रामैर्धानः ॥ ग्रामतक्षः ग्रामस्य तक्षा ग्रामकोटाभ्यां च तक्ष्ण इतिटच् इतिदेगावचा सुतार इति ॥ अनधीनकः नाधीनः स्वार्थिकः ॥ स्वाधीनो यस्तक्षासकौटतक्षः -
 स्यात् कुट्ट्याभवः कौटश्चासौ तक्षान्च एकं स्वतंत्रं सुतार इत्यस्य ९

क्षरी क्षरोऽस्यास्ति ॥ मुडो मुडकरोति ॥ दिवाकीर्ति दिवाकीर्तिरस्य दिवाकीर्तिस्तपुसि स्यान्नापितातावसाययोरिति विश्व ॥ नापित नापोसजातोस्य न
 आपियतिस्मया पिगतौ ॥ अतावसाया नरवानामतमवसातुशीलमस्य अवपूर्वोत्तकर्म णिहृत्यत णिनौसुगागम पचनापितस्य नाहावीर्यतिरव्या ॥ नि
 र्णैजक निर्णैनेक्ति निजिरशक्तौ ॥ रजक रजति रजरार्ग द्वेवस्त्राणाघावकस्य परोदरतिरव्यातस्य ॥ शौडिक शूडासुरापण्यमस्य नदस्यपण्यइतिदक
 ॥ मडहारक मडसुरायरस्तहरति द्वेशौडिकस्य मद्योपजीविन कलालइतिरव्यातस्य १० जावाल जवमलति आलातिवा अलभूषणादौ लाआदाने ॥
 अजाजीव अजाआजीवोजीविकास्य द्वेअजापालस्य मेढपालधनगरइतिरव्या ॥ देवाजीव देवैराजीवितुशीलमस्य इत्याद्युत्थं देवाजीवीत्यपि ॥ देव-

क्षरीमुडोदिवाकीर्तिनापितातावसायिन निर्णैजक स्याद्रजक शौडिकोमुडहारक १० जावाल स्यादजाजीवीदेवाजीव
 स्तुदेवल स्यान्मायाशाबरीमायाकारस्तुप्रतिहारिक ११ शैलालिनस्तुशैलूषाजायाजीवा कृशाश्विन ल देवानुजीविकार्य
 लाति देवलक्षणयातस्त्वलातिवा द्वेदेवोपजीविन गुरवइति ॥ माया विश्वमातियस्या मिमीतेवा मामाने मादुमानेवा मायास्याच्छाबरीबुध्यामाय पीता
 बरेसुरइत्य ॥ शाबरी शबरारव्यदैव्यस्येय द्वेद्रजालादिमायाया गारुडइतिरव्याताया ॥ मायाकार मायाकरोति ॥ प्रतिहारिक प्रतिहारोव्याज प्रयोजन
 मस्य प्रयोजनमितिदक द्वेद्रजालिकस्य ११ शैलाली शैलालिनाप्रोक्तनटसूत्रमधीयते ॥ शैलूष शैलूषस्यकृषेरपत्य अण् नटवित्वेचशैलूषइतिताल-
 व्यादिमूर्धन्यातेरभक्त ॥ जायाजीव जाययाजीवति जीवमाणधारणे कृशाश्वेनप्रोक्तनटसूत्रमधीयते कर्मदकृशाश्वदिनि ॥

भरतः भरतस्य मुनेः शिष्यः संज्ञापूर्वकत्वाच्चवृद्धिः भारतइत्यपि रंगावतारीशैलूषोनटो भरतभारताविति वाचस्पतिः ॥ नटः नटति षट् नटेषु नटवा इति रव्याते-
 षु ॥ चारणः चारयति कीर्तिं चरगतौ ॥ कुशीलवः कुत्सितं शीलमस्त्यस्य कुशीलं वातिवा द्वे कथकानां नटविशेषाणां १२ मार्दंगिकाः मृदंगः तल्लक्षणया तद्वादनं
 शीलमस्ति येषां ॥ मोरजिकाः मुरजः शिल्पं येषां द्वे मृदंगवादनकुशलानां मृदंगीपरववाजी इति रव्या ॥ पाणिवादाः पाणिं वादयन्ति ॥ पाणिघाः पाणिं घ्नन्ति द्वे
 ये पाणि तलेनैव पाण्यं तरे मृदंगादिध्वनिमनुकुर्वन्ति तेषां ॥ वेणुध्माः वेणुं धमन्ति ध्माशब्दादौ वैणविकाः वैणवं शिल्पमस्ति येषां द्वे वेणुवादिनां ॥ वीणावादाः वी-
 णां वादयन्ति ॥ वैणिकाः वीणाशिल्पमस्ति येषां वेणुध्मा आदन्तः सोमपावत् द्वे वीणावादिना विणेकरी इति रव्या तानां १३ जीवांतकः जीवानामंतकः जीवन्तिक इ-

भरताइत्यपि नटाश्चारणास्तकुशीलवाः १२ मार्दंगिका मोरविकाः पाणिवादास्तपाणिघाः वेणुध्मास्युवैणविका वीणावादास्त
 वैणिकाः १३ जीवांतकः शाकुनिको द्वौ वागुरिकजालिको वैतंसिकः कौटिकश्च मांसिकश्च समंत्रयं १४ भृतको भृतिभुक् कर्मक
 रो वैतनिकोपिसः वार्तावहो वैवधिको भारवाहस्तभारिकः १५ त्यपि ॥ शाकुनिकः शकुनान् हन्ति द्वे पक्षिणां हन्तरि पक्ष्यां चापारधी इति
 रव्याते ॥ वागुरिकः वागुरयामृगबंधीन्या चरति ॥ जालिकः जालेन चरति ॥ वैतंसिकः वीतं सेनमृगपक्ष्यादिबंधनोपायेन चरति ॥ कौटिकः कूटेन मृगादिबंधनयं
 त्रेण चरति ॥ मांसिकः मांसं पण्यमस्य त्रयं मांसविक्रयजीविनः खारकी इति ॥ १४ भृतकः भ्रियते स्म भृन्भरणे यद्वा भृतिं करोति भृतिभुक् भृतिं वेतनं भुं-
 क्ते ॥ कर्मकरः कर्म करोति कर्मणि भृतो इति ॥ वैतनिकः वेतनेन जीवति चत्वारिंशे तनोपजीविनः चाकरमज्जूर इति प्रसिद्धस्य ॥ वार्तावहः वार्तायावहः पचाद्यच् ॥ वै-
 वधिकः विविधं वहति विवधिक इत्यपि द्वे वार्तावहके कावडी इति रव्याते ॥ भारवाहः भारवहति ॥ भारिकः भारोस्ति वात्स्यात्वेनास्य द्वे ओझेकरी इति रव्या ॥ भारीति-
 नातोष्यन्यत्र १५

विवर्ण विगतोवर्णोऽस्ययस्माद्य वर्णोऽहिजादोऽशक्नुदोस्तजोऽरूपयशोऽक्षर इति विश्व ॥ पामर पामानयति यद्वा पाधर्म म्रियतेयेन सुसिसस्तायाय ॥ नीच उ
प्रत्ययांत ॥ प्राकृतः प्रकृतोभवः यद्वा प्रकृष्टमकृतमकार्यमस्य ॥ पृथक्जन सज्जनेभ्य पृथक्भूतो जन शाक्यार्थिवादिवत् ॥ निहीन निश्चयेनहीन ॥ अपस
द अपकृष्टमपकृष्टेवासीदति षत्सु विशारणादो अपशोदइति भरतमालाया ॥ जाल्म जालयति जलाच्छादने इति धातूनामनेकार्थत्वात् जालकरोति जाल्म
स्तपामरेत्यक्तत्वात् असमीक्ष्यकारिणिचेति हेम ॥ क्षल्लक क्षयलाति स्वार्थेकन् यद्वा क्षणति क्षयतेवा क्षदक्षोदे यद्वा क्षधालक्यते लकञ्जास्वादने खु-
ल्लकइत्यपि तत्रोत्तरभसकोशे खुल्लकस्त्रिधुनीचेल्यइति ॥ इतर इनाकामेनतीर्यते क्रदोरप् इतगमनरातिवा यद्वा इतेनज्ञानेनरीयते इत्याद्युत्थ दशनीचस्य १६

विवर्ण पामरोनीच प्राकृतश्चपृथक्जन निहीनोपसदोजाल्म क्षल्लकश्चेतरश्चस १६ भृत्येदासेयदासेरदासगोप्यकचेटका ॥

नियोज्यकिकरप्रेष्यशुजिष्यपरिचारका १७ पराचितपरिस्कद भृत्य म्रियते भृन्भरणे भृत्य-योष्येभृतोभृत्येइति विश्व ॥ दासेय दास्या-
अपत्य दासेर उक्तार्थेद्रुक् ॥ दासः दसयति दस्यतेवा दसिदीप्तौ दास्यते दासृदाने घञ् दाशइति तालव्यातोऽपि ॥ गोप्यक गुप्यते गुपूरक्षणे स्वार्थेक गोप्यका-
यतिवा केशब्दे ॥ चेटक चेत्यते चित्परप्रेष्ये चेटकइत्यपि ॥ नियोज्य नियुज्यते युजिर्योगे अयोज्यनियोज्यौशक्यार्थेइति साधु ॥ किकर किञ्चित्सुसित
वाकरोति ॥ प्रेष्य प्रेष्यते इवगतौ प्रेष्यइत्यपि ॥ शुजिष्य शुक्तेस्वाम्युच्छिष्ट ॥ परिचारक परिचरति चरगत्यादो एकादशभृत्यस्य १७ पराचित परैरा
जीयते वर्धते चिञ्चयने पराजितोपि तत्रेत्थ परैराजीयतेस्म भूतेक्त ॥ परिस्कदः परिस्कदति स्कदिद्रगत्यादो पचाद्यच् परैर्भोतिवाषत् परिष्कन्न परिस्कन्नश्च
इत्यपि ॥

परजातः परस्माज्जातः परपोषितत्वात् इत्याद्यूह्य ॥ परैरेधित परैरेधित ॥ संवर्धितः चत्वारिओदासिन्येनपस्योषितस्य ॥ मंदः मंदते स्वपिति मदिस्तल्यादौ पचाद्य
 च् मंदोतीक्ष्णोचमूरेर्वचस्वेरेचाभाग्ररोगिणोः अल्पेचत्रिषुपुंसिस्याद्धस्तिजात्यंतरेशानाविति विश्वः ॥ तुंदपरिमृजः तुंदउदरंपरिमार्ष्टि मृज्जुशब्दौ तुंदशो
 कयोरितिकः ॥ आलस्यः नलसति लसश्लेषणे अलसमस्त्यस्य अलसः अलसएव आलस्यः अर्शआद्यच् ॥ शीतकः शीतं करोति ॥ अलसः ॥ अनुष्णः नउ-
 ष्णः अनुष्णः उष्णोदक्ष उष्णो ग्रीष्मेपुमान्दक्षाशीतयोरन्यलिंगक आलसइत्यपि षट् आलशीइति ॥ १८ दक्ष दक्षते दक्षवृद्धौ शीघ्रार्थेच दक्षः प्रजापतौ-
 कष्टवृषभैकुक्कुटेपथि दुमेदक्षातुमेदिन्यामिति विश्वः ॥ चतुरः चतति चच्यतेवा चतेयाचने उरच् ॥ पेशलः पेशनं पिशसमाधौ घन् पेशंलाति इत्याद्यूह्यं ॥ पटुः

परजातपरैरेधिताः मंदस्तुंदपरिमृजआलस्यः शीतकोऽलसोऽनुष्णः १८ दक्षेतुचतुरपेशलपटवः सूत्थानउष्णाश्च चंडाल
 पूवमातंगदिवाकीर्तिजनंगमाः १९ निषादश्वपचावतेवासिचंडालपुक्कसाः पाठयति पटुर्दक्षेचनीरोगेचतुरेष्यन्निधेयवत् ॥ सूत्थानः
 सुष्टुउत्थानसुद्योगोऽस्य ॥ उष्णः उष्णत्वंशीघ्रकारित्वमस्यास्ति अर्शआद्यच् षट्दक्षस्य ॥ चंडालः चंडते चडिकोपे ॥ पूवः पूवते पुडुगतौ पूवः पूक्षेपुतौकपौ
 ॥ मातंगः मतंगस्यापत्यं मतंगस्यायंवा तस्येदमित्यण् ॥ दिवाकीर्तिः दिवाकीर्तिरस्य ॥ जनंगमः अधार्मिकान्जनान्गच्छति जनैश्च्योगच्छतिवा गमंश्चेतिरवच्ज
 लंगमइत्यपि १९ निषादः निषीदतिपापमस्मिन् हलश्चेतिघञ् षट् विशारणादौ निषादः स्वरभेदेपिचंडालेधीवरातरइत्यक्तत्वात् ॥ श्वपचः श्वानपचति पचा-
 द्यच् श्वपाकइत्यपि ॥ अनेवासी ग्रामादेरंतेवसति चंडालः चंडंआलाति प्रजाद्यण् ॥ पुक्कसः पुक्कुल्लितं पुण्यवापुमासवाकसति कसगतौ पुक्कस श्वपचेधमेइ
 तिमेदिनी दशचंडालस्य ॥

अत्रावातरपोदोऽस्ति किंचित्सोनाहत किरातादयस्त्रयोऽस्तेच्छजातयश्च डालानाभेदा किरात अतति अतसातत्यगमने किरतिशरान् किरश्चासौअत
 श्च किरातोऽस्तेच्छभेदेस्याद्भूनिबेल्यतनाअपि स्त्रियाचामरवाहिन्याकुट्टनीहुर्योरपि ॥ शवर शवति शवगतौ शवरातिवा शवरोऽस्तेच्छदेशोचपानीयेषा
 वरेपिचेतिविश्व ॥ पुलिद पुलति पुलमहत्वे पुलिक कथ्यतेऽस्तेछेपुलिदोपिनिगद्यतइतितारपाल पुलिदपत्रशवरइतिरत्नकोश ॥ स्तेच्छ स्तेच्छति स्ते
 च्छअव्यक्तेराब्दे एतेसर्वेवनवरा स्यु तदुक्तं गोमासभक्षकोयजुलोकवात्यचभाषते सर्वाचारविहीनोऽसौऽस्तेच्छइत्यभिधीयते स्तुलसहिताद्यामपि ब्राह्मण्या
 वैश्यतोऽजात क्षत्राभवतिनामतः अस्यामनेनचार्येणऽस्तेछोविप्र प्रजायतइति २० व्याध विध्यति व्यधताइने ॥ मृगवधाजीव मृगवधेनाजीवति ॥ मृगसु मृगा-

भेदा किरातशवरपुलिदाम्तेच्छजातय २० व्याधोमृगवधाजीवोमृगयुर्लुब्धकोपिस कोलेयक सारमेय कुक्षुरोमृगदशक

२१ शूनकोभषक श्वास्यादलर्कस्तुसयोगित

चधार्ययाति याप्रापणे मृगसुःपुसिगोमायोव्याधेचपरमेष्ठिनि ॥ लुब्धक लुभ्यतेस्म लुभगार्हे

क्त सार्येक चत्वारिव्याधस्य ॥ कोलेयक कुलेभव कुलकुक्षिग्रीवाभ्यइतिदकत्र कोलेयक सारमेयेकुलीनेपीतिहेमचद्र ॥ सारमेय सारमायाःअपत्य स्त्रीभ्यो
 दक् ॥ कुक्षुर कोक्ते कुकआदाने कुरति कुरशब्दे कुक्चासौकुरश्च कुक्षुर सारमेयेनाग्रथिपर्णेनपुसकमिति विश्व कुर्वरइतिराजसुकुट कुक्षुरस्तुशनि श्वा-
 न कपिलोमठल शूनइतिवाचस्पति ॥ मृगदशक मृगान्दशति दशदर्शने २१ शूनक शूनति शूनगतौ ॥ भषक भषति भषपेभ्युन्ये ॥ श्वा श्वयति दुओश्विगति
 वृद्धो समश्वानस्य ॥ योगित प्रयोगेणउच्चत्तत्वापित श्वाअलर्क स्यात् अलमक्यते अर्च्यतेवा अर्कस्तवने अर्च्यपूजाया घन् शकच्चादिः अलर्कोधवला
 किंस्याद्योगोच्चादितकुक्षुरइतिविश्व अलकइतिसुकुट एक ॥

द्योमृगयायांकुशल श्वाविश्वकद्रुमित्येकं विश्वकसर्वद्रवति द्रुगतो यद्वा विश्वकदते कदिआह्वानादौ विश्वकद्रुस्त्रिषुखलेध्वानारवेदानुनोः पुमान् एक पारधीकुत्रा
 शिकारीकुत्रादितिरव्या॥ शनी गौरादित्वात्डीष् सरमास्यात् सरति सृगतो अगप्रत्ययोबाहुलकात् २२ योग्रास्यः सूकर सविच्चरः स्यात् विधंविष्ठां चरति चरगत्या
 दौ एकं गावलुकरदति॥ यस्तरुण पशुरजादि सर्वकर वर्कते वक्रआदने वर्कर परिहासेस्याच्छागेयुवपशावपिदतिविश्वः वर्करोमेषशावकएत्यप्यन्यत्र एकतरुणापश-
 मात्रस्य बकरादित्यादिरव्या॥ आच्छोदन आच्छिद्यतेत्र॥ मृगव्यं मृगाव्ययतेत्र व्ययगतौ॥ आखेट आखिद्यतेऽत्र खिटत्रासे॥ मृगया मृग्यतेऽत्र व्यप्प्रत्ययः मृग
 अन्वेषणे मृगयास्त्रियां चत्वारिपापद्धेः शिकारीदितिरव्यातस्य २३ लुब्धयोगालुब्धकसंबन्धात्॥ दक्षिणारु दक्षिणेपार्श्वेऽरुर्ब्रणमस्य सकुरगकोदक्षिणेर्मास्थान् द

श्वाविश्वकद्रुर्मृगयाकुशलः सरमाशनी २२ विच्चरः सूकरोग्राम्योवर्करस्तरुणः पशुः आच्छोदनं मृगव्यं स्यादाखेटो मृगयास्त्रि
 यां २३ दक्षिणारुलुब्धयोगादक्षिणेर्माकुरंगकः चौरैकागारिकस्तेन दस्युतस्करमोषकाः २४ प्रतिरोधिपरास्कंदिपाटच्चरमलिम्बु
 चाः॥ क्षिणेर्मास्थ एकं॥ चौरः चोरण चुरस्तेये ण्यंतादप्रत्यय संज्ञापूर्वकत्वान्नागुणः पचाद्यचि चोरइत्यपि चोरपाटच्चरेपि स्याच्चौरपुष्पौषधावपीतिवि
 श्वः॥ ऐकागारिकः एकमसहायं प्रयोजनमस्य॥ स्तेन स्तेनयति स्तेनचौर्ये॥ दस्यु दस्यति दस्युपक्षये युप्रत्यय दस्युचौरैरिषोपुसीतिहेम॥ तस्करः तत्करोति॥ मोष
 कः सुष्णाति सुषस्तेये ण्युल् २४ प्रतिरोधी प्रतिरोहंशीलमस्य रुधिरआवरणे सप्यजातावितिणिनिः॥ परास्कंदी परानस्कदितुंशीलमस्य स्कदिगत्यादौ॥ पाटच्च-
 रः पाटयंश्चरति चरेरट् पृषोदरादिः पटच्चरइत्यपि चोरजीर्णपटयोः पटच्चरदतिनागानुशासनं॥ मलिम्बुच मल्यते मलधारणे मलिधृतंम्लोचति म्लुचस्तेये मूलविभुजा
 दिः मलिम्बुचोमासगौदेचौरज्वरनयोः पुमानिति विश्व दशचौरस्य॥

चौरिका चोग्न्यभाव कर्मया मनोज्ञादित्वात्तुञ् चौरिकेत्यापि ॥ स्तेन्य स्तेनस्यभाव कर्मया स्तेनाद्यन्तलोपश्च स्तेन्यमितिष्यत्रतकेचिदिच्छति स्तेयस्तेन्यचचौर्ये
ग्याचौरिवा शरकस्त्रियामितिवाचस्पति ॥ चौर्य चौरस्यकर्म ष्यञ् चत्वारिचोरकर्मण ॥ चौर्यघनलोभम्यात् लुप्यते लुप्लुदने लोभमश्रुणिचौरितइतिविश्व लोभमि
तिजटाधर तम्पनोरस्थधन एक २५ मृगपक्षिणा मृगाश्चपक्षिणश्चतेषावधननिमित्तयदुपकरणपाशजालादिसवीतसइत्येव वितस्यते तसिअलकारे घञ् उपसर्ग
स्येतिरीर्य वीतसोवधनोपायेमृगाणामपिपक्षिणा तेषामेवचविश्वासहेतो प्रावरणेपिचेतिविश्व वितसइत्यपि ॥ उन्माथ उन्मथ्यतेनेन मयेविलोढने हलश्चेतिघञ्
उन्माथ कूटयनेस्यात्तारथौधातकेषुमान् ॥ कूटयत्र द्वेमृगपक्षिवधनार्थछलेनयद्यत्रनिवेश्यतेतत्र सापछाइतिरव्याने ॥ वायुरा अवायुरते गुरीहिसाया इगुपधेनिकेश्व-

चौरिकास्तेन्यचौर्येचस्तेयलोभतुतद्धने २५ वीतसस्तुपकरणवधनेमृगपक्षिणा उन्माथ कूटयत्रस्याहागुरामृगवधनी २६ शल्ब

वराटकस्त्रीतुरज्जुस्त्रिषुवटीगुण उद्घाटनघटीयत्रसालिलोद्घाहनप्रहे २७ वाकारस्यलोप ॥ मृगवधनी मृगोवध्यतेनया करणेल्युट् देजालीक

तरज्जुविशेषे मृगाचेजाळेइति ॥ २६ शल्ब शल्बयति शल्ब्यतेवा शल्बविसर्गे ष्यतादन् शल्बेत्यपि स्त्रु शल्बावराटोनेतिरत्नकोशात् स्त्रिया शल्बनामेयज्ञकर्मण्या
चौरजलमन्निधामितिविश्व ॥ वराटक वरमयति अदगतौ अणानात्स्वार्थेक. सुम्यवराकरइतिपाठस्वामीचरणा पठति ॥ रज्जु सृज्यते सृजविसर्गे रज्जुर्वण्यागुणेयोषिदिति
विश्वमेदिन्यौ ॥ वटी वटति वटवेष्टने वट्यतेवा वटीत्रिषुगुणेषुसिस्यान्यग्रोधकपर्दये ॥ गुण गुण्यते गुणप्रामत्रणे गुणोमीर्वाभिप्रधानेरूपादोस्त्रदद्रिये त्यागोशीर्यादिस
ध्यादिसत्वाद्याहतिरज्जुषु शङ्काधावपिबुद्धाचेत्यु ॥ तत्रवराटक पुसि कुबेच रज्जु स्त्रिया वटीत्रिषु पचरज्जो च्छाटदोरद त्यादिरव्याव ॥ प्रहे कूपात्सलिलोद्घाह
न सलिलउत्तुर्धवात्यतेयेनतस्यउद्घाटन घटीयत्र राहारगालगेइतिज्ञेय उद्घाट्यतेनेन घटसयाने ष्यतात्त्युट् घटीनायत्र २७

वेमा वयतितंतून अनेन वेज्जतंतुसंताने वेमइत्यपि ॥ वापदड. वापस्यदडः वायदंडइतिक्चित्पाठ तत्रेत्य वायस्यदडः देवस्त्रव्यूतिदडस्य कोष्ठ्याचेंधाटेंइतिरव्यातस्य सूत्रसू-
च्यते सूत्रवेष्टने सीव्यते, नेनवा विवृतंतुसंताने सूत्रंतुसूचनाकारिग्रंथेतंतुव्यवस्थयोरितिहेम ॥ ततु तन्यते तनुविस्तारे नरिसुंसितंतु. सूत्रतंतुरितिहारावल्याः संहतोपि
द्वेसूतइतिरव्यातस्य ॥ वाणि वाणनं वणशब्दे व्यूति. विशिष्टाऊति. व्युतिरितिद्विरूपकोश. इतंतुवानस्य विणणेंइतिरव्यातस्य ॥ लेप्यादिकर्मणि लेप्यमौर्धस्य नच्चत-
त्कर्मच लेप्यंसृदापुत्तलिकादिकरणं आदिशब्दात्काष्ठपुत्तलिकादिग्रहणं तत्रपुस्तमित्येक पुस्त्यते पुस्तआदरादौ तनुक्तं सृदावादारुणावाथवरुत्रेणाप्यथचर्मणा लोह-
रत्ने. कृतंवापिपुस्तमित्यभिधीयते २८ वस्त्रदतादिभि. कृतापुत्रिकापांचालिकास्यात् आदिनाकाष्ठमुच्छिलादि पुत्रीइव इवेतिकन् पंचालदेशेभवा जनपदतदवध्योश्चेति

पुंसिवेमावापदंडः सूत्राणि नरितंतवः वाणिव्यूतिः स्त्रियोत्तुल्ये पुस्तलेप्यादिकर्मणि २८ पांचालिकापुत्रिकास्याद्वस्त्रदंतादिभिः कृ-
ता जतुत्रपुत्रिकारेतु जातुषत्रापुषत्रिषु २९ पिटकः पेटकः पेटमंजूषाः थविहंगिका बुत्र आदिद्विः स्यात्पुत्रिकापुत्तलिकादुहित्रोर्यावत्तूलिके नासु
त्रेशरभेधूर्तेशैवदक्षप्रभेदयोरिति विश्वमेदिन्यौ पांचालिकास्त्रियांवस्त्रपुत्रिकागीतभेदयो पांचालिकेत्यपि तत्रेत्य पंचभिर्वर्णैरित्यते अलभूषणादौ घन् एकबाहुलीइति
रव्यातस्य ॥ जतुत्रपुत्रिकारेतु जातुषं जतुष. लाक्षाया. विकार. ॥ त्रपुष. वंगस्यविकार. त्रापुषत्रिषुएकैकं २९ पिटकः पेटति पिटसंघाते कुन् पिटकस्त्रिषुविस्फोटमंजूषाया
पुनः पुमान् पेटकः पुस्तकादीनामंजूषायाकदंबकइतिविश्व ॥ पेटकः ण्वुल् ॥ पेटा पेडेतिमुकुरः तत्रपिडते पिडिसंघाते आगमानित्यत्वात्तुम्न पीडेतिस्वामी तत्रच पी-
डयति पीडअवगाहे पचाद्यच् ॥ मंजूषा दुमस्जोशब्दौ नुम् चत्वारिवस्त्रालकारादिस्थापनार्थकृतायामंजूषायाः पेटाइतिरव्यातायाः आद्यौपेटारिकायापरोमहत्यामि-
तिस्वामी ॥ विहंगिका विहायसागच्छति रवच्चडिद्वावाच्य. मुकुरस्तविहंगमेतिपठति तत्कारणंडित्वविकल्पः ॥

चौरिका चौरन्यभाव कर्मणा मनोज्ञादित्यात्तुम् चौरिकेत्यपि ॥ स्तेन्य स्तेनस्यभाव कर्मणा स्तेनाद्यन्तलोपश्च स्तेन्यमितिष्यन्नतकेचिदिच्छति स्तेयस्तेन्यचचौर्ये
 रयाचारिका तार हस्त्रियामितिवाचस्पति ॥ चौर्य चौरस्यकर्म प्यन् चत्वारिचोरकर्मण ॥ चौर्यधनलोभम्यात् लुप्यते लुप्लुट्ठरने गोप्रमथुणिचोरितइतिविश्व लोतमि
 तिजनधर तम्यनोरस्यधन एक २५ मृगपक्षिणा मृगाश्चपक्षिणश्चतेषावधननिमित्तयदुपकरणपाशजालादिसवीतसइत्येव वितस्यते तसिअलकारे घञ् उपसर्ग
 स्येतिदीर्घ वीतसोवधनोपायेमृगाणामपिपक्षिणा तेषामेवचविश्वासहतो प्रावरणेपिचेतिविश्व वितसइत्यपि ॥ उन्माथ उन्मथ्यतेनेन मयेविलोडने हलश्चेतिघञ्
 उन्माथ कूटयत्रेस्यात्सारथीधातकेपुमान् ॥ कूटयत्र हेमृगपक्षिवधनार्थच्छलेनयद्यत्रनिवेश्यतेतत्र सापळाइतिरव्याने ॥ वागुरा अवागुरते गुरीदिसाया इगुपधेनिकेअ-

चौरिकास्तेन्यचौर्येचस्तेयलोभतुतद्धने २५ वीतसुस्तूपकरणवधनेमृगपक्षिणा उन्माथ कूटयत्रस्याद्वागुरामृगवधनी २६ शल्व
 वराटकस्त्रीतुरज्जुस्त्रिषुवटीगुण उद्घाटनघटीयत्रसालिलोद्वाहनप्रहे २७ वाकारस्यलोप ॥ मृगवधनी मृगोवध्यतेनया करणेत्सुट् देजालीक
 तरज्जुविशेषे मृगाचेजाळेइति ॥ २५ शल्व शल्वयति शल्व्यतेवा शल्वविसर्गे ण्यतात् शल्वेत्यपि रज्जु शल्वावसारोनेतिरत्नकोशात् स्त्रिया शल्व्यतामेयञ्चकर्मण्या
 चोरजलमन्निग्रापितिविश्व ॥ वराटक वग्मरति अदगमौ अणतात्स्वार्थेक सुम्यवराकरइतिपाठस्वामीचरणा पठति ॥ रज्जु सृज्यते सृजविसर्गे रज्जुर्वेण्यागुणेयोधिइति
 विश्वमेदिन्यौ ॥ वटी वटति वटवेष्टने वट्यतेवा वटीत्रिषुगुणेषुसिस्यान्यग्रोधकपर्दये ॥ गुण-गुण्यते गुणआमत्रणे गुणोगीर्वायप्रधानेरूपादौस्त्रुट्द्रिये त्यागेशीर्यादिस
 ध्यादिसत्वाद्यावृत्तिरज्जुषु शक्काद्यावपिबुद्धाचेत्यु ॥ तत्रवराटक पुमि क्लीबेच रज्जु स्त्रिया वटीत्रिषु पचरज्जो च्छाटदोरइत्यादिरव्या ॥ प्रहे-कूपात्सालिलोद्वाह
 न सलिलउत्तर्ज्जुवात्यतेयनतइत्युद्घाटन घटीयत्र साहाय्यादुगेइतिज्ञेय उद्घाट्यतेनेन घटसघाते ण्यतात्त्सुट् घटीनायत्र २७

वेमा वयतितंतून अनेन वेन्नततुसंताने वेमइत्यपि ॥ वापदंडः वापस्यदंडः वायदंडइतिक्वचित्पठ तत्रेत्य वायस्यदंड द्वेवस्यव्यूतिदंडस्य कोट्याचेधाटेइतिरव्यातस्य सूत्रं स
 न्यते सूत्रवेष्टने सीव्यतेः नेनवा विवृततुसंताने सूत्रंतुसूचनाकारिग्रंथेतंतुव्यवस्थयोरितिहैम ॥ तंतुः तन्यते तनुविस्तारे नरिपुंसिततुः सूत्रतंतुरितिहाराचल्या संहतापि
 द्विसूतइतिरव्यातस्य ॥ वाणि वाणनं वणशब्दे व्यूति विशिष्टाऊति. व्युतिरितिद्विरूपकोश इतंतुवानस्य विणणेंइतिरव्यातस्य ॥ लेप्यादिकर्मणि लेप्यमोर्दिर्यस्य तच्चत-
 त्कर्मच लेप्यंसृदापुत्तलिकादिकरणं आदिशब्दात्काष्ठपुत्तलिकादिग्रहणं तत्रपुस्तमित्येक पुस्त्यते पुस्तआदरादौ तदुक्तं सृदावादारुणावाथवरूपेणाप्यथचर्मणा लोह
 रत्ने कृतंवापिपुस्तमित्यभिधीयते २८ वस्त्रदंतादिभिः कृतापुत्रिकापाचालिकास्यात् आदिनाकाष्ठमृच्छिलादि पुत्रीइव इवेतिकन् पंचालदेशोभवा जनपदतदवध्योश्चेति

पुंसिवेमावापदंडः सूत्राणिनरितंतवः वाणिव्यूतिः स्त्रियोतुल्येपुस्तंलेप्यादिकर्मणि २८ पांचालिकापुत्रिकास्याद्वस्त्रदंतादिभिः कृ-
 ता जतुत्रपुत्रिकारेतु जातुषत्रापुषत्रिषु २९ पिटकः पेटकः पेटामंजूषाः थविहंगिका

वुन् आदिद्विः स्यात्पुत्रिकापुत्तलिकादुहित्रोर्यावत्तूलिके नापु
 त्रेशरभेधूर्तेशैववक्ष्यप्रभेदयोरिति विश्वमेदिन्यौ पांचालिकास्त्रियांवस्त्रपुत्रिकागीतभेदयो पांचालिकेत्यपि तत्रेत्य पंचभिर्वर्णैरित्यते अलभूषणादौ घन् एकवाहुन्भीइति
 रव्यातस्य ॥ जतुत्रपुत्रिकारेतु जातुष जतुष लाक्षायाः विकार ॥ त्रपुषः वगस्यविकार त्रापुषत्रिषुएकैकं २९ पिटक पेटति पिटसंघाते कुन् पिटकस्त्रिषुविम्फोटैमंजूषाया
 पुनः पुमान् पेटकः पुस्तकादीनामंजूषायाकदंबकइतिविश्वः ॥ पेटकः पटुल ॥ पेटा पेटेतिमुकुरः तत्रपिडते पिडिसंघाते आगमानित्यत्वात्सुम्न पीडेतिस्वामी तत्रच पी
 डयति पीडअवगाहे पचाद्यच् ॥ मंजूषा तुमस्त्रोशब्दौ तुम् चत्वारिवस्त्रालंकारादिस्थापनार्थंकृतायामंजूषायाः पेटाइतिरव्यातायाः आद्यौपेटारिकायापरोमहत्यामि-
 तिस्वामी ॥ विहंगिका विहायसागच्छति रवच्चडिद्वावाच्यः मुकुरस्तविहंगमेतिपठति तत्कारणंडित्यविकल्पः ॥

त भारयष्टि भारस्ययष्टि गन्क शिक्क्याधारलगुडस्यकुटीरतिरव्या० श्यभारोदहनार्थान्तुर्दडिकेतिसभ्या शिक्क्याधारस्कधग्राहयोर्लगुडइतिद्विधा ॥ तदा लवितस्याभार
याया आलवितुशीलमस्य भविप्रविस्त्रसने ॥ शिक्क्य शक्कोतिबोदु ॥ काच स्यात् कच्यते च कचवधने काच शिक्क्येयणौने च रागभेदे मृदतर इति विश्वमेदिन्यौ दे आल
यमानस्य गन्तुपजगस्य शिक्के इतिरव्यातस्य ॥ पादुका पद्यते नया पदगतौ ३० पादू ॥ उपानत् पदे उपनत्यते पादमुपनत्यतिवा णह्वधने सपदादिभ्य इति क्तिपने
णिगापिप् त्रिहृत्तीति दीर्घं यमपि स्थिया पादत्राणस्य जोडा इतिरव्यातस्य ॥ सैवोपानत् पदायता पदवत् आयता पदायामेनव हेत्यर्थं अनुपदीना स्यात् अनुरा
यामेसा दृश्ये वा अनुपदवद्वा अनुपदीना उपानत् इति कोमुद्यास्पष्ट एकवाहाण इतिरव्यातस्य ॥ नधी नत्यते नया णह्वधने दाम्नीशसेतिष्टन् धित्वात् डीप् ॥ वधी

भारयष्टिस्तदालवि शिक्क्यकाचोऽथ पादुका ३० पादूरूपानत्स्त्रीसैवात्तुपदीनापदायता नधीवधीर्वरत्रास्यादश्वादेस्ताडनी
कशा ३१ चडालिका तु कडोलवीणा च डालवल्लकी वर्धते वधुवर्धने वधिवपि प्यारन् गौरादित्वात् ङीष् ॥ वरत्रा व्रियते नया वञ्चवरणे वञ्चश्चि
त् इत्यनगुणः त्रीणि चर्ममध्यारज्ज्वा चारी इतिरव्याताया ॥ अश्वादेस्ताडनीरज्जु कशा स्यात् ताड्यते नया तडआयाते ण्यतात् ल्युट् ॥ कशाति कशाशब्दे पचा-
द्यच् कशागतिशासनयोर्वा आदिना उष्ट्रगर्दभचोरादिग्रहण एकजरबद इतिरव्यातस्य ३१ चडालिका चडालस्येय अण्डीप् स्वार्थे कन् ह्रस्वः चडालेन कृतावा
कुलालादिभ्यो वृन्वा चडालिका किन्नराया मुपायामोषधीभिरीत्यु० चडालिकेत्यपि ॥ कडोलवीणा कडोलस्य चडालस्य वीणा कडोलवीणेत्यपि कडोलीतिप्र
थक्पदमपि कडिमदेवाहुलकादोलच् ॥ चडालवल्लकी चडालस्य वल्लकी त्रीणि किन्नरीतिरव्याताया अत्यज्वीणाया ॥

नारानी स्वल्पोनाराचोवाणभेदः इति गौरादित्वात्डीष् ॥ एषणिका इष्यतेनया इषगतौ ल्युट् दित्वात्डीष् द्वेस्वर्णकाराणां नाराचाकृतित्यालोहशलाकातत्र काटा तगल्लु
 तेग्याते ॥ शाण शण्यते शणदाने अकर्तरीतिघञ् श्यतिवा शोतनूकरणे बाहुलकान्अणः ॥ निकषः निकषति कषहिंसायां पचाद्यच् निकषः शाणफलके इति विश्व
 मेदिन्यौ ॥ कष व्रीणिस्वर्णादियत्रघर्षणेन पराक्ष्यते तस्याः शिलायाः करोटी निसाणा इत्यादिरव्यातायाः स्वद्गादितीक्ष्णकरणयत्रस्थेत्यन्ये ३२ ब्रश्चनः ब्रश्चनेनैन
 करणे ल्युट् ओत्रश्चुछेदने ॥ पत्रपरशः पत्रगिवपरशः द्वेस्वर्णादिच्छेदनस्य परशोः कानस इति रव्यातस्य ॥ ईषिका ईष्यते इषतिवा ईषउछे बुन्प्रत्ययः ईषिकेतिपा
 ७९ इष्यत इषगत्यादौ कुन् इषीकेत्यपि पृषोदरादि ॥ तूलिका तूलति तूल्यतेवा तूलनिष्कर्षे कुन् द्वेशलाकाभेदस्य सल्लई इति रव्यातस्य ॥ तेजसावर्तनी तेजसस-

नारानीस्यादेषणिकाशाणस्तनिकूषः कषः ३२ ब्रश्चनः पत्रपरशुरीषिकातूलिकासमे तेजसावर्तनीमूषाभस्माचर्मप्रसेविका ३३
आस्फोटनीवेधनिका कृपाणीकर्तरीसमे

वर्णादिआवर्त्यतेयत्र ल्युट् अधिकरणे वतुवर्तने स्वर्णादिपाकार्यपात्रविशेषः स्यात् सूषति सूषस्तेये मूषी मूषा
 त्वानर्तनीमूषीतिशब्दाणिवः सूषस्तेयइत्यस्माद्विदाद्यडिह्रस्वादिरपि ह्रस्वा मूषा मूषी गौरादिः मूसइतिरव्याता एक ॥ भस्मा भस्थतेनया भसदीमौ वन् तितुत्रेतिनेट् ॥ चर्मप्रसेविका
 चर्मणाप्रसील्यते पितुततुसताने संज्ञायामितिण्वुल् चर्मप्रसेवकइत्यपि द्वेअग्निज्वलनार्थस्य चर्मप्रसेवकस्य भाताइतिरव्यातस्य ३३ आस्फोटनी आस्फोट्यतेनया स्फुटभेदने
 करणे ल्युट् लास्फोटनीइत्यपि तत्र ललतीमास्फोटयति पृषोदरादि ॥ वेधनिका विध्यतेनया विधविधाने करणे ल्युट् स्वार्थेकः वेधनीतुलास्फोटन्यांस्फोटनीवधदशिकेतिवाचस्प
 तिः हेरुक्तादेर्वेधोपयुक्तस्य शस्त्रभेदस्य सामताइतिरव्यात् ॥ कृपाणी कृपामणति अणशब्दे कर्मण्यण् ॥ कर्तरी कृतति कृतीछेदने बाहुलकादरः इत्याद्यूह्यं द्वेस्वर्णपत्रादिवि
 छिद्यतेयेनतस्यकातरइतिरव्यातस्य ॥

वृक्षादनी वृक्षमिति अदत्तक्षणे कृत्यल्युटोबहुलमितिल्युट् ॥ वृक्षभेदी वृक्षभेत्तुशीलमस्य भिदिद्विदारणे सुष्यजातावितिणिनि देवक्षभेदनार्थस्यशस्त्रभेदस्य ॥
 नाक्सनासणीइतिरव्यातस्य ॥ टक् टक्यति टक्विधने टमितिषाब्दकायतिवाकेशब्दे ॥ पाषाणदारण पाषाणोदार्यतेऽनेन दृविदारणे द्रेपापाणदारणार्थस्यघन
 भेदस्यटाकीइतिप्रसिद्धस्य ३४ ऋक्च ऋकितकचति क्लृशब्दे पचाद्यच् ॥ करपत्र करेणकरात्वापतति पल्लपतने द्वेकरवतइतिरव्या ॥ आरा आइति ऋगतौ आद्यू
 यत्पचाद्यच् अच् आर्यतेया भिदाद्यौ ॥ चर्मप्रभेदिका धात्वर्थनिर्दिष्टेषु चर्मण प्रभेदिका द्वेचर्मखड्गनार्थस्यशस्त्रभेदस्यआरीइतिरव्यातस्य ॥ सूर्मी शोभना
 ऊर्मि बहुव्रीहिर्वा सर्वतोक्तिगौरादित्वात्क्षप् सूर्मिरितिवा अत्रपक्षेगौरादिर्न ॥ स्थूणातिष्ठति छागतिनिवृत्तौ रास्त्रासास्त्रास्थूणेनिसाधु ॥ अय प्रतिमा अ

वृक्षादनीवृक्षभेदीटक् पाषाणदारण ३४ ऋक्चोऽस्त्रीकरपत्रमाराचर्मप्रभेदिका सूर्मिस्थूणाथ प्रतिमाशिल्पकर्मक
 लादिक ३५ प्रतिमानप्रतिबिबप्रतिमाप्रतियातनाप्रतिछाया प्रतिकृतिरर्चापुसिप्रतिनिधिरूपेणोपमानस्यात् ३६ यस प्रति-
 मा त्रीणिलोहप्रतिमाया ॥ कलादिकयत्कर्मतच्छिल्प कलागीतनृत्यादि आदिनासुवर्णकारादियहण शील्यते शल्यतेवा शीलसमाधौ शलगतौवा उभाप्या
 धातुभ्या औणादिक प्रत्यय शिल्पस्रुवेक्रियायोगेइतिविश्व एक ३५ प्रतिमान प्रतिकृत्यमीयतेऽनेन माद्वमाने करणेल्सुट् अनादेश ॥ प्रतिबिब प्रतिकृ-
 तिर्बिबस्य कुगतीतिसमास ॥ प्रतिमा प्रतिमीयतेऽनया आतश्चोपसर्गेइतिकरणेअड् ॥ प्रतियातना प्रतियात्यतेनया यतनिरोपस्कारयो चुरादि ण्यासश्च
 येनियुच् ॥ प्रतिछाया प्रकृष्टाछाया प्रादिसमास ॥ प्रतिकृति प्रकृष्टाकृतिः प्रतिनिधे कृतिर्वा ॥ अर्चा अर्च्यते अर्चपूजाया ॥ प्रतिनिधि प्रतिनिधीयते सदृशी

क्रियते उपसर्गोऽपि किं अष्टौ प्रतिमायाः प्रतिनिधिः पुंसि ॥ उपमा आतश्चोपसर्गे भावेकरणेवा अङ् उपमानमित्यत्रापिल्युट् ॥ तथा उपमानं द्वे करणे भावे च येनोपमी-
यते यानोपमिति स्तयोरेतेनामनी केचित्तु पूर्वाचिते इत्याहुः ३६ समादिसमानोत्तरसप्तकं वाच्यलिंगाः स्थुः समति समवेक्यै अन् तुलयासंमितः नौवयोधर्मैत्यादि-
नायत् सदृक्षादयस्त्रयोपित्यदादिषु दृश इति साधवः आधारणेन सहोपसर्जनस्येति सहस्यसादेशः सहमानेन वर्तते समानं मानं अस्येति वा समानः अमीतु निभा-
दय उत्तरपदस्था एव सदृशपर्याया वाच्यलिंगाश्च स्थुः ते यथा पितृनिभः पुत्रः मातृसंकाशाकन्या देवनीकाशमपत्यमित्यादि निभस्तकथितो व्याजेऽपुल्लिंगः
सदृशेषु च निकाशो निश्चये तुल्य इति विश्वः आदिशब्दान्भूतरूपकल्पादिग्रहणं यथा पितृभूतः पितृरूपः पितृकल्पः ॥ कर्मण्या कर्मणा सपद्यते संपदादिनि इत्य-

वाच्यलिंगाः समस्तल्यः सदृशः सदृशः सदृक् साधारणः समानश्च स्थुः उत्तरपदेत्वमी ३७ निभसंकाशनीकाशप्रतीकाशोपमा
दयः कर्मण्या तु विधाभृत्या भृतयो भर्मवेतन ३८ भरण्यं भरणं मूल्यं निर्वेशः पण इत्यपि धिकारे कर्मवेषाद्यत् कर्मणि साधुर्वा ॥ विधा क-
र्माणि विधीयन्ते नया आतश्चोपसर्गे इति करणे अङ् ॥ भृत्या क्रीयन्ते कर्मकरा अनया भृञ्भरणे संज्ञायां समजेति व्यप् तुगागमश्च ॥ भृतिभर्म क्रियते नेन दु-
भृञ् भृञ्वा मनिन् ॥ वेतनं वीयते नेन वीगत्यादौ वीयतीष्यान्तत्तुः ३८ भरण्यं भरणे साधुः भरण्येत्यपि ॥ भरणं भृञो ल्युटि साधुः भरणं वेतने भृताविति वि-
श्वः ॥ मूल्यं मूलेन आनाम्यं नौवयोधर्मैत्यादिनायत् मूल्यं स्याद्देतने रत्न इति विश्वः ॥ निर्वेशः निर्विश्यते नेन वा कर्मणि करणे घञ् विशप्रवेशने निर्वेशस्तु पुमा-
न्भागे वेतने मूर्च्छनेऽपि चेत्युक्तं ॥ पणः पण्यते नित्यं पणः परिमाणे इत्यप् पणो वराट्माने स्यान्मूल्ये कार्षापणे ग्लहे ऋष्यशाकारिके धूतव्यवहारे भृतौ धन इ-
एकादशवेतनस्थ ॥

सुरा मज्जतीत्ययत्नया रेशादे आतश्चोपसर्गेनरणेड सुराचपकमद्यो पुष्टिग स्त्रिदिवेशेस्यात् ॥ हलिप्रिया हलिनोवलस्यप्रिया ॥ हाला हलन्वग हलपितेस
ने ज्यलितिवन्ततेयोण ॥ परिस्नुत् परित स्तवति स्तुस्त्रेवणे किप्चेतिक्विप्तुक् ॥ वरुणात्मजा वरुणस्यसमुद्रस्थ ३९ गघोत्तमा गधउत्तमोयस्या ॥ प्रसन्ना प्र
सीदतिमा पट्टुतिशरणादौ क्तप्रत्यय प्रसन्नास्त्रीसुरायास्यादच्छसतुष्टयोस्त्रिषु ॥ इरा इकामराति रादाने आनोत्तुपसर्गेदितिक ॥ कादवरी कुत्सितअंवर कद
वरीलावरगस्यास्ति अर्शआद्यच् तस्येव कदवेजातारसः कादव तरानिकादवरी गौरादित्वात्ढीष् इत्याद्युत्थ कादवरन्तःदध्यग्रेमद्यभेदेनपुसक स्त्रीवारुणीप
पृताभारणीभारिकाशुचेत्यु ॥ परिस्नुता परित स्नुता यद्य परित स्तुयतेस्य लोके स्तुगतौ ॥ मदिरा माद्यत्यनेया मदीहर्षे किरच् ॥ कश्य कश्यतेनेन कश्यशब्दे

सुराहलिप्रियाहालापरिस्नुद्वरुणात्मजा ३९ गघोत्तमाप्रसन्नोराकादवर्य परिस्नुता मदिराकश्यमध्येचाव्यवदशास्तुभक्षणा ४० शु
डापानमदस्थानमधुवारामधुक्रमा मध्वासवोमाधवको बाहुलकात्तुभयत्रयत् ॥ मद्य माद्यतेनेन मद्याश्वमध्ययो कश्यमितिरीतिदेव क
श्यस्त्रिषुकराहेस्यात्स्त्रीवमद्याश्वमध्ययोरितिर्विश्व त्रयोदशमद्यस्य तेषु गोढीपेष्टीचमाध्वीचविज्ञेयात्रिविधासुरेतिवचनात् सुरादिद्वयगोल्यादित्रिविधम-
द्यस्य शेषमद्यमात्रस्य ॥ पानरुचिजननाययद्रव्यव्यजनादिअशितुमिच्छुतिसोऽवदश्यते दशदशने इत्येक ॥ भक्षणा भर्जितचणकादि तस्य ४० शब्दा
शन्यते शनगतौ भ्रमताडु शब्दापानगृहेमता अप्यबुहस्तिनीवेश्याहस्तिहस्तसुरासुचेतिमेदिनी शब्दापिजलहस्तिन्यामदिराकरिहस्तयोरितिर्विश्वकोशश्च ॥ पान
पेवत्यत्र अधिकरणे पापानेत्युद् समस्तमपि शब्दापान ॥ मदस्थान मदस्यस्थान देमद्यगृहस्य ॥ मधुवार मधुनोवार ॥ मधुक्रम मधुनोक्रम हेमधुपानावसरस्य
॥ मध्वासव मधुकपुष्पमधुतस्यासव ॥ माधवक मधुनाकृत सधित ॥

मधु गन्धते मनजाने मधुपुष्परसेसौत्रे मद्येनातुमधुद्रुमइतिविश्वमेदिन्यो ॥ माहर्किकं मृक्षकाद्राक्षातस्याः विकारः तस्यविकारइत्यण् केचित्तुमाध्वीकमितिपठंति तत्रपृषो
 दारादित्व अह्योरितिक्लृबत्वंस्यात् चत्वारिमधुकपुष्पकृतमद्यस्य गुस्वरणास्त ह्येहोपर्यायावाहुः ४१ मैरेय मिरायादेशविशेषेओवधिविशेषेवाभवं नद्यादिभ्योऽट् ॥
 आसवः आसूयते खुञ् अभिषवे ऋदोरप् ॥ शीधुः शीरतेऽनेन शीडोऽधुक् पुनपुसकयोर्दारुजीवातुस्थाणुशीधिवइतित्रिकांडशेषः यद्यपिशीधुरिक्षरसेः पक्वैरप-
 क्वैरासवोभवेत् मैरेयंघातकीपुष्पगुडधानांबुसंहितमितिमाधवः तथापिभेदमनाहृत्योक्तं त्रीणिइक्षशाकादिजन्यमद्यविशेषस्य शीधुरस्त्रियां आसवः पुमान् ॥ मे-
 दकः मेद्यति त्रिमिदास्मेहने ॥ जगलः ऋशंगलति गल्यतेवा गलअदने यङ्लुगंतातअच् संज्ञापूर्वकत्वादीर्घाकितइतिनदीर्घः मेदकेपिष्टमद्येचेत्यक्तत्वा

मधुमाहर्किकमह्योः ४१ मैरेयमासवःशीधुमेदकोजगलःसमौ संधानंस्यादभिषवःकिण्वंपुंसितुनग्रहः ४२ कोरोत्तरःसु
 रामंडआपानपानगोष्टिका तजगलोमदनद्रुमेचेति हेसुकल्कस्य मद्यभेदस्येत्येके ॥ संधानं संधीयते संधानंस्यादभिषवेतथासंघट्टनेपिचेति-
 विश्वः ॥ अभिषवः अभिषूयते खुञ् अभिषवे ऋदोरप् भवेदभिषवःस्नानेमद्यसंधानयज्ञयोरितिविश्वः हेमद्यसंधानस्य ॥ फलवंशांकुरादिकंबहुकालंयत्सं-
 धीयतेतस्येत्येके ॥ किण्वं कणानं कणशब्दे उल्बादयश्चेतिसाधुः किण्वंपापेसुराबीजइतिविश्वः ॥ नग्रहः ह्वानं ह्वयतेवा नग्रस्यहूः नग्रहूः नग्रह्वोनग्रहूः
 ह्वेन्स्पर्धायांशब्देच अस्मात्संपदादित्वाक्किपिसंपसारणेपूर्वरूपेहलइतिदीर्घेभावप्रत्ययांतेननग्रशब्दस्यसमासः कर्तृप्रत्ययांतेनवा एवंरूपाणीति हेतंडु-
 लादिद्रव्यकृतसुराबीजस्य ॥ मत्तनग्रकृताह्वानस्येत्यन्ये ॥ सुरायाः मंडः अग्रभागः कारोत्तरःस्यात् कारेणक्रिययाउत्तरः कारोत्तमइतिस्वामी एकं ॥ आ-
 पानं आसंभूयपिबंत्यस्मिन् अधिकरणेल्युट् ॥ पानगोष्टिका पानस्यगोष्टिका स्वार्थेकः द्वेपानसभायाः ॥

चषकः चष्यतेनेन चषकाक्षणे चषकोस्त्रीसुरापायेमाधुमद्यप्रभेदयोरिति मेदिनी ॥ पानपात्र पानस्थपात्र द्वे मध्यपात्रस्य ॥ सरक स्त्रियते स्रगते कृत्वादिभ्यो लुञ् सर
क सीधुपानेशुशीधुनोर्मघभाजनद्वयजय अपिशब्दात्सरकोष्यस्त्री सरकवानातुनर्घेनेतिरत्वकोशः ॥ अतुतर्षण अतुतर्षणामनेन त्रितृषपिपासायाभावेकरणेचा
ल्युट् चषकश्चातुतर्ष्येति भागुरि द्वे मध्यपात्रस्य चत्वारि मध्यपात्रस्येति सुकुट् ४३ धूर्ते धूर्ति धूर्ते हि साया तन्प्रत्यय राक्षोप धूर्तेतुरवळत्वणेधत्तरेणाधिर्द
धार्तइति पाठेनु घावनेन अर्ति घावुगतिश्च्यो सपदादि बाहुलकावलोप ॥ अक्षदेवी अक्षेर्ध्व्यति सण्यज्जते इति णिनि ॥ कितव कितवायति किजेनवातिवा
केप्रत्यय किजवोधूर्तवन्नेवचकेकनकत्तयइति विश्वः ॥ अक्षधूर्ते अक्षेषुधूर्ते समपीषोऽंते इति समास ॥ धूतकृत् धूतकरोति पचधूतकृत् सोग्धैरवेव्वणाराइ-

चषकोः स्त्री पानपात्रसरकोष्यतुतर्षण ४३ धूर्तोऽक्षदेवी कितवोऽक्षधूर्तो धूतकृत्समा स्मृल्लिङ्गिका प्रतिशुभ सप्तिका धूतकारका

४४ धूतोऽस्त्रियामक्षवती कितवपणा इत्यपि पणोक्षेष्टुग्लहोक्षास्तु तिरव्या ॥ लप्रक लजतेस्म आलसस्त्रीव्रीडने गत्यर्थेतिक्त स्वार्थेक ॥ प्रति

प्रतिप्रतिनिधिर्भवति प्रतिष्ठा द्वे कणादौ प्रतिनिधिभूतस्य धनिकाधमर्णयोरन्तरेय तिष्ठति विश्वासार्थतस्य जाप्मीनइतिरव्या ॥ सप्तिक सप्ताद्युतआश्रयत्वेनास्था-
स्ति ब्रह्मादित्वाद्देव सप्ताद्युतसप्तागृहइतिरुद्र ॥ धूतकारक धूतकारयति देयेधूतकारयतिनेवा ४४ धूत देवन द्विब्रीडादौभावेक्त ॥ अक्षवती अक्षा पाशाका स
त्यस्या ॥ केतव कितवस्य कर्महायनातेत्यादिना अण् केतवतुल्ये धूर्तेकेतव कितवेरिपी ॥ पण पणो ग्लहोऽस्त्यसिन् अर्चआद्यच् चत्वारिधूतस्य ॥ पण पण्यते उर
ज्यते पणव्यवहारे अण्प्रत्यय ॥ ग्लह ग्लत्यतेनेन ग्लहआदाने गुत्यतेवा अक्षेषु ग्लह इति साधु देधूतजयिलाप्यमानस्य ॥ अक्ष अक्षति अक्षुल्यामौ यना-
द्यच् अक्षेस्तानात्परावृत्तवयवेषु सुपाशके रुद्राक्षद्राक्षयोऽसर्पविभीतकनरावपि चक्रेवर्षेषुमान्त्रिचमक्षसौवर्चलेद्रियइत्य ॥

देवनः दीव्यतियेन करणोल्युद् देवनंव्यवहारेस्याज्जिगीषाक्रीडयोरपि अक्षेषुदेवन. प्रोक्तइतिविश्वः॥ पाशकः पाशयति पाशबंधने त्रयंफासेइतिरव्यातस्य ४५ शा
रीणामितस्तनोचामदक्षिणतोनयनंपरिणाय. परिच्योनीणोद्युताभययोरितिघ्न इत्येकं॥ अष्टापद अष्टौपदान्यस्य अष्टापदं अष्टन सज्ञायामितिदीर्घः अस्त्रियां॥
शारिफलं शारीणांफलंपदः अष्टापदोऽस्त्रीफलकेशारीणांफलकेपिचेतिमेदिनी फलंहेतुसमुत्थेस्यात्फलकेव्युष्टिलाभयोरितिविश्वः॥ द्वेशारीणारवेत्तनाधारपट्टस्य
सौंगल्यांचापट्टइति॥ प्राणिद्युतं प्राणिभिः कृतंद्युतं ससमाह्वयइत्युच्यते घप्रत्ययः सम्यगाह्वयंतेत्र एकं॥ प्राणिद्युतं मेषमहिषगवादिकृतयुद्धसमाह्वयइत्यर्थः
अप्राणिभिः कृतमितिद्युतं मुच्यते प्राणिभिः क्रियतेयत्तुसविज्ञेयः समाह्वयइत्यक्तत्वात् ४६ अत्रकेषांचिल्लिगांसंग्रहोदसंपूर्णत्वंनिवारयति उक्ताइति अत्रशूद्रवर्गो

देवनाः पाशकाश्चते ४५ परिणायस्तुशारीणांसमंतान्नयनेस्त्रियां अष्टापदंशारिफलंप्राणिद्युतंसमाह्वयः ४६ उक्ताभूरिप्रयो
गत्वादेकस्मिन्येऽत्रयौगिकाः तादृस्यादन्यतोवृत्तावृत्त्यालिंगांतरेऽपिते ४७ इतिशूद्रवर्गः इतिद्वितीयकांडःसमाप्तः

येयौगिकाः शब्दाः मार्दगिकमालाकारवैणविकादिप्रसुरवाः पुंसिवहुलप्रयोगत्वान्निबिडप्रयोगदर्शनादेकस्मिन्नेवलिंगेपुंसियेयौगिकाप्रोक्तास्तेतादृस्याद्योगवशा
त्तेषामन्यतोऽन्यत्रजातौवृत्तौसत्या अन्यत्रस्त्रियाक्रीबेचोहनीयाः अपिशब्दाद्रूदाअपिकरणकुलालादयोजातिवचनात् पुंसिस्त्रियांचवर्ततेइतिज्ञेय यस्यावयव
शक्त्याएवार्थोबुद्ध्यतेसयौगिकः स्यात् यस्यावयवशक्तिमनपेक्ष्यसमुदायशक्तिमात्रेणार्थोबुद्ध्यतेरूढः तत्रयौगिकोलिंगांतरे यथा मालाकारीस्त्री मालाकारं
कुलं एवंकुम्भकारीस्त्री कुम्भकारंकुलमित्यादि अणंतत्वात्स्त्रियांडीप् अयौगिकोयथाकरणादयः अत्रजातेरस्त्रीविषयादितिडीष् ४७ इतिशूद्रवर्गः

इतिसविग्रहामरकोशोद्वितीयकांडस्यव्याख्यानंसमाप्तम् २

इति सविग्रहामरकोशे द्वितीयकांड समाप्तिमगमत्

अथसविग्रहामरकोशेतृतीयकांडप्रारभ्यते.

को

श्रीगणेशायनम विशेष्यनिर्घोरिति॥वक्ष्यमाणवर्गानाह सामान्येकाडेसाधारणत्वात् एतैराक्षिप्तास्तत्तन्नामकावर्गमिच्यते॥एते के विशेष्यनिर्घे ॥वि-
शेष्यस्त्रीदारादिप्रवेक्षिततन्निम्नअधीनयेषाते लिगवचने सुरुत्वादिशब्दै सर्काणै परस्परविजातीयार्थै कर्मपरायणादिभिः॥नानार्थैश्च॥अनेकार्थेषुव
र्तमानैर्नाक लोकादिभि ॥अव्ययैराकादिभिलिगादिसग्रहे ॥लिगान्यादौयेषानानितेषासग्रहा ॥आदिशब्द्वन्नामानि ॥लकाशोफालिकेत्यादीनिने ॥तेचव
र्गस्तुतत्रानेत्याह॥कीदृशा वर्गा ॥वर्गसिन्ध्या वर्गा पूर्वेक्षितस्वर्गादिवर्गा सन्ध्या संबधिनोयेषाते १ प्रायशोरूपभेदेनअस्मिन्शास्त्रेलिगनिर्णय ॥तद्देवा
त्रवर्गपित्यादितिभ्रमनिरासार्थव्यापकलक्षणमाह॥स्त्रीदाराद्यैरिति॥यादृशै स्त्रीलिगत्वादियुक्ते स्त्रीदाराद्यै ॥आदिनाकलत्रादि॥परैर्यद्विशेष्यस्त्रीदा

विशेष्यनिर्घे सर्काणैर्निर्नाथैरव्ययैरपि लिगादिसग्रहेवर्गा सामान्येवर्गसिन्ध्या १ स्त्रीदाराद्यैर्यद्विशेष्ययादृशै प्रस्तुतप

दे गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तथास्युस्तस्यभेदका २ सुरुतीपुण्यवान्धन्योमहेच्छुमहाशय रादिरूपयथाप्रस्तुतप्रकानतस्य

विशेष्यस्यभेदका व्यावर्तकागुणद्रव्यक्रियाविशिष्टा शयस्तथास्यु ॥विशेष्यस्ययादृशेलिगवचनेतादृशलिगवचनाएवभवेत्युरित्यर्थ ॥तत्रगुण-सुरुता
दिस्तद्विशिष्टोयथा॥सुरुतिनीस्त्री॥सुरुतिनोदारा ॥सुरुतिकलत्र॥द्रव्यदडादिनद्विशिष्टोयथा॥दडिनीस्त्री॥दडिनोदारा ॥दडिकलत्र॥क्रियावननादिव्यापारस्तहि
शिष्टोयथा॥पाचकास्त्री॥पाचकादारा ॥पाचककुल २ सुरुती सुरुतिमस्यास्ति इति ॥पुण्यवान् पुण्यमस्यास्ति मतुप्॥धन्य धनायअहं ॥धनलब्धेत्यु
क्तधन्याधायामलब्धो स्याद्भूयपुण्यवतीविधितिविश्वमेदिन्यो त्रयभाग्यसपन्नस्य ॥महेच्छ महतीच्छास्य गोस्त्रियोरितिह्रस्व ॥महाशय महानाशयास्य आ-
शयस्यादभिप्रायेमानसाधारयोरपि हेउदारचित्तयस्यतस्य ॥

तदद्यालुः प्रशस्ततदयस्य ॥ सुतदयः शोभनतदयस्यस्ति मित्रत्वाविवक्षनाम्ना तद्भाच. सतदय इति वा पाठ. तत्र तदयेन सहेति बहुव्रीहिः प्राणिमात्रस्य तथात्वा-
दत्र प्रशस्तपरत्वं तदयशब्दस्य द्वे विशन्नुमनस. तदयवान् तदयिक इत्यपि ॥ महोत्साह. महानुत्साहो यस्य ॥ महोद्यम महानुद्यमो यस्य हेतुः साध्यकृत्येपि साधनप-
रस्य ३ प्रवीण प्रकृष्टावीणास्य यद्वा वीणाया प्रगायति ब्रगीयते वा सत्यापेति ण्यतादच् निपुण. निपुणति पुणकर्मणि शप्तेक अभिज्ञ अभिजानाति ॥ विज्ञ विज्ञा-
नाति उभयत्रापि आतश्चोपेतिक ॥ निष्णात निष्णाते गत्यर्थे तिक्त ॥ शिक्षित अशिक्षित शिक्षाविद्यापादाने कर्तरि क्त. वैज्ञानिक. विज्ञानं बुद्धिं तत्र नियुक्त इति रुक्-
इत्याद्युत्थं ॥ कृतसुरव. कृतसुरवस्य सर्वेषां कृतसुरवत्वादवकृतशब्दस्य संस्कृतपरत्व ॥ कृती कृतकर्मप्रशस्तमस्य मत्वर्थे इति ॥ कुशल कुशान्तातिक कौपथि-

तदद्यालुः सुतदयो महोत्साहो महोद्यमः ३ प्रवीणे निपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः वैज्ञानिकः कृतसुरवः कृती कुशल इ-
त्यपि ४ पूज्यः प्रतीक्ष्यः साशयिकः संशयापन्नमानसः दक्षिणीयो दक्षिणार्हस्तत्र दक्षिण इत्यपि ५ व्याशालति वा शालचलने म-

च कौशलयति चालयति राजकार्याणि वा कुशल. शिक्षिते त्रिपु क्षेमे च सुरुते चापि पर्याप्ते च न पुंसकमिति विश्वमेदिन्यौ दशप्रवीणस्य ४ पूज्यः पूज्यते पूज्य-
जाया आचोयत् ॥ प्रतीक्ष्यः प्रतीक्ष्यते इक्षदृशने यत् पूज्यः श्वशरवद्ययोरिति हेम. प्रतीक्ष्य. प्रतिपाल्ये स्यात् पूज्ये चेति हेम द्वे ॥ साशयिक संशयमापन्न इति ठ-
च् यद्वा संशयविषयीभूतोऽर्थः साशयिक इति दीक्षिता संशयापन्नमानस. संशयापन्नमानसयस्मिन् हे स देहविषयस्य ॥ दक्षिणीय. दक्षिणार्ह इति ॥ अर्ह-
पूजायां दक्षिणार्हः ॥ दक्षिण्यः कडकरेति छयनौ दक्षिण इत्यपि अण् त्रीणि दक्षिणायोग्यस्य ५

वदान्यः मायान्वसेति गतिरिति वदेरान्य वदान्योदानशौहेस्याच्चालवादिनिवाच्यवत् वदन्यइत्यपि ॥ स्थूललक्ष्य स्थूलेर्महद्विर्लक्ष्यते ण्यत म्थूलकृत्लक्ष्यम-
 स्येति वा ॥ दानशौल दानेशौल शौहोमतेपिविरच्यतइति निश्च ॥ बहुप्रद बहुप्रदति पेदाज्ञशक्ति चत्वारिअतिदातु ॥ जैगातक जीवति जीवरातकनृदि-
 श्वजैगातक पुमान्सोमेरुपकायुष्मानोस्त्रिष्विति विश्वमेदिन्यो ॥ आयुष्मान् अतिशयितमायुरस्य मतुष भत्वच हेमायुष ॥ अतर्वाणि अतर्वाण्यस्य यदा अ-
 तर्वाणयति वणशब्दे ण्यतादन् शास्त्रवित् शास्त्रवेत्ति क्विप् देशास्त्रस्य ६ परीक्षक परीक्षिते ईक्षदर्शने ण्वुल् कारणिक करणेऽश्वरति चरतीतिठक् आदिह-
 द्वि करणहेतुकर्मणोरित्युक्त हेप्रमाणैरर्थनिश्चायकस्य ॥ वरद वरदति कप्रत्यय प्रसन्नेशातचित्तेनवरदातुकुमारिकाइतिहेम ॥ समर्दक समृभोति ऋधुहृदो

स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यदानशौहाबहुप्रदे जैवात्रकस्यादायुष्मानतर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ६ परीक्षक कारुणिकोवरदस्तुसमर्थ
 क हर्षमाणो विकुर्वाण प्रमनात्तृष्टमानस ७ दुर्मनाविमनाअतर्मना स्यादुत्कण्ठाना दक्षिणोसरलोदारो ण्वुल् हेवराणादातरि ॥ ह-
 र्षमाण हर्षति तृषुअलीकेचानश विकुर्वाणः विकुरुते शानच् प्रमना प्रकृष्टमनोस्य ॥ तृष्टमानस तृष्टमानसमस्य चत्वारितृष्टचेतस ७ दुर्मना दुस्स्थितमनो-
 स्य ॥ विमना विगतविविधवामनोस्य ॥ अतर्मना अतर्मनोस्य त्रीणिउद्विगमनस ॥ उक्त ॥ उन्मन उहृतमनोस्य उच्छब्दात्स्वार्थेकन् हेउत्कण्ठितमनस ॥ दक्षिण द-
 क्षते दक्षहृदो शीघ्रायेच हुदक्षिण्याभिनच् दक्षिणोदक्षिणोद्भूतसरलचउदवतिष्ठि अवामेन्निष्ठयज्ञादिविधिदानेदिशिस्त्रिया ॥ सरल सरति सृगतौ अलच् सरल-
 तिकषेनार्यद्वारावक्रयोस्त्रिषु ॥ उदार उल्लहमासभताद्रातिक उदारोदातमहृतोदक्षिणोप्यभिधेयवत् त्रीणिऊज्वाशयस्य ॥

दातृभोक्तरि दाताचासौभोक्ताचतत्रसुकलइत्येक ॥ सुकल्पते कलशब्दसरव्यानयो रवल् शोभनाकलास्येतिवा ॥ तत्पर तत्परउत्तगंयस्य तेनपूर्यतेवा पृपालनपूरण
 यो. अप् ॥ प्रसितः पित्र्वंधनेक्तः ॥ आसक्त. अतिशयेनसक्तः षंगो. क्त. त्रीणितात्पर्ययुक्तस्य ॥ इष्टार्थेद्युक्त. इष्टश्चासावर्थश्चतत्रउद्युक्त. ॥ उत्सुक. तदुद्योगंसवतिष्वा
 दे. सौतिअदादिः सुनातिचास्वादिः सुप्रसवैश्वर्ययोः सुम् अभिपन्नेवा क्षिपिआगमानित्यत्वातुगभाव यद्वा उत्सवति घूप्रेरणे हेइष्टार्थेद्यमवत. पंचापितत्यर्थायाइत्येके
 ॥ प्रतीतः प्रतीयतेस्म इण्गतेक्तः ॥ प्रथित. प्रथतेस्म प्रथप्रख्याने ॥ ख्यात. आख्यायि ख्याप्रकथने ॥ वित्तः आवेदिविदूलाभेक्तः ॥ विज्ञातः व्यज्ञापिज्ञाअवबो-
 धनेक्तः यद्वा विजानाति ॥ विश्रुत. व्यश्नावि श्रुश्रवणे इमेसर्वेक्तप्रत्ययाता. षट्प्रसिद्धस्य ९ कृतलक्षण. कृतलक्षणं नामास्य लक्षणनास्मिन्निह्नेनेतिविश्वः ॥ आहत-

सुकलोदातृभोक्तरि ८ तत्परेप्रसितासक्ताविष्टार्थेद्युक्तउत्सुकः प्रतीतेप्रथितख्यातवित्तविज्ञानविश्रुताः ९ गुणैः प्रतीतेस्कृत
लक्षणाऽहतलक्षणौ इष्यआद्योधनीस्वामीत्वीश्वरः पतिरीशिता १० अधिभूनायकोनेताप्रभुः परिवृढोधिपः लक्षण. आहतमप्यस्तं

लक्षणमस्य आहतं गुणितेपिस्थादिति विश्व हेगुणप्रसिद्धस्य ॥ इष्य. इषमर्हति दृष्टादित्वात् इष्यो धनवतीष्यातुकरेणवासल्लकीतराविति हेमचद्रः ॥ आद्य.
 आध्यायतिके पृषोदरादि ॥ धनी बहुधनमस्य इनि. त्रीणिबहुधनवतः ॥ स्वामी स्वगस्यास्ति स्वामीतिसाधुः स्वामिप्रभुविशेषयोरिति विश्व ॥ ईश्वर ईष्टे इशारेश्वर्येव
 रच् इश्वरोमन्मयेशंभौनाथेस्वामिनिवाच्यवत्इति विश्वमेदिन्यौ ॥ पति पाति पारक्षणे पातेर्दतिः पतिर्ध्वेनात्रिष्वीशेनेति विश्व ॥ ईशिता तृच् १० अधिभू. अधिभष-
 ति किप् ॥ नायकः नयति नीच्प्रापणे ण्वुलत्तचौदतिसाधू नायकोवेतग्निश्रेष्ठोहारमाध्यमणावपीति विश्वहेमचद्रौ ॥ प्रभु. प्रभवति विप्रेतिडु. ॥ परिवृढ परिवर्हति वृ
 हतिवा वृहृहृहृहृहो प्रभोपरिवृढइतिसाधुः ॥ अधिप अधिकंपाति आतश्चोपेतिक. द्वादशप्रभोः ॥

अधिकर्षि अधिकारुद्विर्यस्य ॥ समृद्ध समृद्धोति ऋधुहृद्धो अकर्मकत्वात् हे अतिसपन्नस्य कुटुंबयापृत कुटुंबेकुटुंबपोषणे ॥ व्यापृत व्यापियतेमा
 पृष्ठ्यायामे अकर्मकत्वात् व्यापृतस्तरुणोयुवेतिवोपालित ११ अप्यागारिक अप्यागारेनियुक्त अगारातरुन् अतिअधिकआगारिकोवा ॥ उपाधि आधि
 उपागत उपाधिर्यर्मचितायाकुटुंबव्यापृतेछले विशेषणेषुस्तिनिविश्वमेदिन्यो त्रीणिकुटुंबपोषणादिव्यापारयुक्तस्य ॥ वरांगुरुत्पोय ससिहेसहननदत्येकं
 अगानिचरूपाणिचागरूपाणिवराणिचतान्यगरूपाणिचतेरुपेन सिंहश्रेष्ठसहननस्य सहननेनसिहइतिवाराजइतादि १२ य सत्वसपदासपन्न सन्का
 र्यकर्त्तासनिर्धार्य ॥ सत्वस्यसपत् तदाह व्यसनेभ्युदयेवापित्यविकारसद्यमन तत्सत्वमितिचप्रोक्तनयविद्भिर्बुधै किल उद्यमकुर्वन् कार्यकरोति निश्चयेन

अधिकर्षि समृद्ध स्यात्कुटुंबव्यापृतस्तय ११ स्यादप्यागारिकस्तस्मिन्नुपाधिश्चपुमानय वरागरूपोपेतोय सिंहसह
 ननाहिस १२ निर्धार्य कार्यकर्त्ताय सपन्न सत्वसपदा अवाचिमूकोऽथमनोजवस पितृसन्निभ १३ सत्कृतालकृता

कन्यायोददातिसकूकुद विचते घञ्वरणे ण्यत् निर्धार्यइतिपाठेतु धन्धारणइतिधातु सपन्नइत्यनसयुक्तइतिपाठ ॥ अवाक् नवाग्रयस्य

॥ मूक मूषितिकायति मूयतेवध्यतेवागस्य मूडवधने बाहुलकादुक् हे ॥ मनोजवस धैक्षयेक मनोजववेगवत्यस्मिन् मनोजवइत्यपि ॥ मनोजवपितृसध
 र्माणइतिनाममाला ॥ पितृसन्निभ पितेवसम्यग्निभाति भारीसौ आश्रयोपसर्गेइतिक हेपितृसमस्य १३ सत्कृत्यालकृताकन्यापरिणेत्रेयोददातिस कूकु
 दइत्येक कोकति कुक्आदाने पुषोदरादि इत्याद्यूत ॥

लक्ष्मीवान् लक्ष्मीरस्यास्ति मतुप् लक्ष्मणात्वौघधीभेदेसारस्यामपियोषिति रामप्तातरिपुंसिस्थात्सश्रीकेचाभिधेयवत् लक्ष्म्याअच्चेतिमाधु. लक्ष्मण ॥ श्री-
लक्ष्मीरस्यास्ति श्रियलातिवा श्रीलक्ष्म्यापि ॥ श्रीमान् श्रीविद्यतेयस्य चत्वारिलक्ष्मीवत् ॥ स्निग्धः स्मित्यतिस्म स्थिहृषीतौक्तः ॥ वत्सल. वत्सेपुत्रादिस्नेहपा-
त्रे. मिलापोस्यास्ति हेस्नेहयुक्तस्य १४ दयालु. दयतेतच्छीलः आलुच् ॥ कारुणिक करुणाशीलमस्य शीलमितिठक् ॥ कृपालु. कृपालातिमतेतिठु. ॥ सूरतः क्तप्र-
त्ययेदीर्घः सूरतइति चत्वारिदयाशीलस्य ॥ स्वतंत्र स्व आत्मातंत्रप्रधानमस्य ॥ अपावृत् अपगतमावृत्तमावरणमस्य अपावृत्स्वपहतेस्वतंत्रेपिचवान्यवदि-
तिविश्वमेदिन्यौ ॥ स्वैरी स्वेनश्रितुंशीलमस्य ईरगतौ सप्यजातावितिणिनि. स्वैरइत्यपि ॥ स्वच्छद. स्वच्छंदोभिलापोयस्य ॥ निरवग्रहः निष्क्रांतोवग्रहान्नियम-

लक्ष्मीवाल्लक्ष्मणः श्रीलः श्रीमान्स्निग्धस्तवत्सलः १४ स्याद्दयालुः कारुणिकः कृपालुः सूरतः समाः स्वतंत्रोपावृत्तः स्वैरीस्वच्छंदो
निरवग्रहः १५ परतंत्रः पराधीनः परवान्नाथवानपि अधीनोनिघ्नआयत्तोः स्वच्छंदो गृह्यकोप्यसौ १६ खलपूः स्याद्बहुकरोदीर्घसूत्र
चिरक्रियः नात् पंचस्वच्छंदस्य १५ परतंत्रः परःतंत्रप्रधानयस्य ॥ पराधीन. परस्मिन्नधीनः ॥ परवान् परवः स्वाम्यस्यास्ति मतुप् ॥ नाथवान् प्रागवत् एव
मपि ॥ अधीनः इनमधिगतः अधिउपरिइनोस्येतिवा ॥ निघ्न. निहन्यते निगृह्यते हंतैर्यत्रार्थकः आयत्त. आयतेस्म यतीप्रयत्ने केशवेदितिइतिनेट् ॥ अस्वच्छदः नस्व-
च्छंदोस्य ॥ गृह्यक. गृह्यते ग्रहउपादाने पदेतिक्थप् क गृह्यकोनिघ्नकेच्छुकइतिविश्वमेदिन्यौ पंचकअधीनमात्रे एकैतुनवभिः पर्यायमाहुः १६ खलपू. खलंचत्वरं पु-
नाति पूनवने किप् खलंभूस्थानकल्केष्वितिविश्वः ॥ बहुकर बहुकरोति अच् द्वेभूसंमार्जनवत् ॥ दीर्घसूत्र दीर्घसूत्रं व्यवस्थाप्यस्य सूत्रंतुव्यवस्थयोरिति-
विश्वः ॥ चिरक्रियः चिरेणक्रियायस्य देविलंबेनक्रियासंपादकस्य ॥

॥ जाल्म जाल्यनि जाल्यतेवा जलअपवारणे बाहुलकान्म जाल्मस्तूपामरेत्समीक्ष्यकारिणिचेतिहेम् ॥ असमीक्ष्यकारी असमीक्ष्यः विचार्यकर्तुशीलमस्य हे
 यो गुणदोषानपि मृदयकरोति तस्य ॥ य क्रियासुमदोऽलम् मृदोवास्तकठइत्येक ॥ कुठति कुठिचगतिप्रतिघाते आलस्येच १७ कर्मक्षम कर्मसुक्षम ॥ अलक्ष्मी-
 ण कर्मणक्रियायै अलसमर्थ अपठदोतिरव हेक्रियाकरणे समर्थस्य ॥ क्रियावान् क्रियास्यास्ति मतुप् एककर्म कर्मशील कर्मशीलमस्य लत्रेतिणप्रत्य
 य स्त्रियातुकार्मी ताछोलीतिडिप् द्वे कर्मसुफलमनपेक्ष्यप्रवृत्तस्य ॥ कर्मशूर कर्मणिशूर ॥ कर्मठ कर्मणिघटते कर्मणिघटोठच् द्वे प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरि-
 समापकस्य १८ शरण्यशुक् शरण्येवेतनमुक्ते किप् कर्मण्यशुगित्यपि ॥ कर्मकर कर्मकरोति कर्मणिशृतौइति हेमूल्यानकर्मकुर्वत य तन्निय मकर्मकार

जाल्मो समीक्ष्यकारी स्यात्कुठोमद क्रियासुय १७ कर्मक्षमो लक्ष्मीणि क्रियावान् कर्मसूक्ष्म सकार्म कर्मशीलोय कर्मशूरस्तकर्मठ १८
 शरण्यशुक् कर्मकर कर्मकारस्ततन्निय अपस्नातो मृतस्नात आमिषाशीतुशाक्षुल १९ बुभुक्षित स्यात्क्षधितो जिघत्सु रशनायित
 क तत्कर्मैव क्रियायस्य कर्मकरोति कर्मण्यण् ॥ अमृतक्रियइत्यर्थः यो वेतनविना कर्मकरोति तस्यैक ॥ अपस्नात अपहृष्टस्नात मृतस्नात मृतेस्नात हेमृतमुद्दिश्यस्नातस्य
 ॥ आमिषाशी आमिषमस्नाति अशान्नोजने णिनि ॥ शोक्षुल शक्षुली शक्ष्मासेपियासमात्रेपिसामता नामन्ति शेषइत्यण् स्वामीतुशाक्षुलइतिपठति त्वपृषोडा
 दि शक्षुल शक्ष्मासस्यपणिकेपिशिताशिनीतिहेम् १९ बुभुक्षित बुभुक्षासजानायस्य इतच् क्षधित क्षध्यतिस्म ॥ जिघत्सु अक्षुमिच्छु सनाशसेतिड
 ॥ अशनायित अशनस्येच्छा अशनायासासजानाऽस्य चत्वारिबुभुक्षितस्य ॥

परान्न परस्यान्नं परान्नं नित्यमस्यमलार्थं अन् ॥ परपिंडाद् परस्यपिंडः तमन्निकर्मण्यण्पिडा जीवनइति धरणिः हे परान्नजीवत्तस्य ॥ भक्षकः भक्षयति भक्ष अदने
 ण्वुल् ॥ घस्मरः घसति घस्तु अदने क्म ॥ अक्षरः अन्तीति अदमक्षणे क्मरच् त्रीणि भक्षण रस्य २० आद्यूनः आदेवीत्तदिवेः क्तः ॥ औदरिकः उदरे प्रसित औदरि
 कः उदरादिति ठक् ॥ द्विविजः ॥ वीवर्जिते उत्कर्षे च्छारहि उदरावुगाद्यूनइति ठक् ॥ आत्मंभरिः आत्मानं विभर्ति ॥ कुक्षिंभरिः कुक्षिं विभर्ति फले ग्रहे इति
 सूत्रे उभयोर्निपातनं ॥ हेस्वादः विभर्तितस्य पोठभरूइति रव्या ० २१ सर्वान्नीनः सर्वेषामन्नानि तानि भक्षयति अनुपदेति रवः ॥ सर्वान्नभोजी सर्वेषां अन्ना

परान्नः परपिंडादेः भक्षको घस्मरो द्मरः २० आद्यूनः स्यादौदरिको विजिगीषाविवर्जिते उभौत्वात्मंभरिः कुक्षिंभरिः स्वाद
 रपूरके २१ सर्वान्नीनस्तु सर्वान्नभोजी गृध्रस्तु गर्धनः लुब्धो मिलाषुकस्तु तृष्णाकः समौलो लुपलो लुभौ २२

निसर्वान्न्नानि भक्षन्तुं शीलमस्य सप्यजातावेति णिनिः हे सर्वान्नभक्षकस्य ॥ गृध्रः गर्धनशीलः गृधु अभिकक्षायो असिगृधीति कुः हे आकांक्षाशी
 लस्य ॥ लुब्धः लुभ्यति स्म लुभगाधे गत्यर्थे तिक्तः लुब्ध आकांक्षिणि व्याधइति हेमचंद्रः ॥ अभिलाषुकः अभिलष्यति लषकौतौ लषेत्युक्त्वा
 ॥ तृष्णाक् तृष्यति वितृषापिपासायां स्वपि तृषेन जिड् ॥ तृष्णाक् तृष्णाजो तृष्णाजः एवं ज्ञेय त्रीणि अभिलाषशीलस्य पंचापि लुब्धस्येति केचित् ॥
 लोलुपः गर्हितं लुपति लुपूळे देन लुपसदेति यङ् तादृश् ॥ लोलुभः भृशं लुभ्यति धातोरेकाचइति यङ् तादृश् लुभगाधे हे अतिलुब्धस्य २२

साम्प्रदः उन्मादेन सह वर्तते ॥ सून्माद इत्यपि तत्र स अतिशयित उन्मादो यस्य उन्मद इत्यपि च पाठः तत्र तु उद्भवो मदाहर्षोऽस्य उन्मादिष्णुः उन्मादशील आ
लक्षणीतीष्णुश्चेद्दे उन्मादशीलस्य ॥ अविनीत न व्यनायि णीञ्ज प्रापेणक्त ॥ समुद्धूत समुद्धृतिस्त्वहतेक्त समुद्धृत्य ते स्मेति वा समुद्धृत समुदीर्णेऽविवि
नीते च वाच्यं नर्त्तदुर्विनीतस्य ॥ मन्तः मद्यते स्म गत्यर्थे ति मदेः क्तः ॥ शौड शब्दाया पानागारेभिर तत्र भव शौडो मन्ते च विख्याते पिप्पल्यानु मे व त्विया
मिति निश्चये दिव्या ॥ उत्कटः उद्भव कट आवरणभावर के यस्त्यय द्रास मो दश्च कट च ठक् टस्तो ब्र मन्तयो रिति हेमः ॥ क्षीर क्षीवते स्म क्षिप्तमेव अनुपसर्गेति निपाति
सोन्मादस्तून्मादिष्ठा स्यादविनीत समुद्धृत मने शौडोत्कटक्षीबा कामुकैक मिताऽनुक २२ कम्ब कामयिताऽभीक कमन का
मनोभिक्त विधेयो विनयग्राही वचने स्थित आश्रव २४ वश्य प्रणयेनिष्ठ विनीतप्रश्रिता समा धृष्टघृष्णा विद्यातश्च प्रगल्भ प्रतिमानिते २५
त क्षीवन इति नात्वेऽप्यस्ति च जा रि मन्तस्य ॥ कामुक कामयते कमुक्तो लोके ति ठक् ॥ कामिताणिङ् गो वेवृच् ॥ अनुक अनुकामयते अभिकामयते अनुकामिकेति साधुः २२ कम्बः र
प्रत्ययः ॥ कामयिता कामयते तृच् ॥ अभिकामयते ॥ अभीकः अनुकामिकेति साधुः अभीक कामुकेच्छुरे निर्भये बिषुना कवौ अभिकारित्यपि अभीकोदार्षमभ्योहरवमभ्यश्च ५ कमन
अमुपु कामेति ह्येः शौरुपादेप ॥ कामनरित्यपि न वक्ष्यमुक्तस्य ॥ विधेय मवृत्तो निवृत्ते बा निधातुं शक्य अचोयत् ॥ विनयगृहीतुं शीलमस्य मिनिः ॥ वचने स्थितः वचने तिष्ठति स्मतत्पुरु
मरुतो त्यल्लुक् ॥ आश्रव आश्रयेति श्रवणे पचापञ् आश्रवा वचने स्थिते प्रतिज्ञायान्न कुशे चे वैहेम चत्वारिवचनधारिण २४ वश्य वशमपीनत्वगत वशमत इति यत् वशम
मन्तनायास्यादि निविस्तः ॥ प्रणयः प्रकर्षणे नेतु शक्य अचोयत् द्वेषगतस्य अनविधेयादिषट्पिवशगतस्य वा ॥ निश्चन नितरा अपारिहृत् प्ररेणक्त प्रत्यय विनीत व्यनायि इति ॥ मश्रि
॥ मथममश्रायि गुणः श्रिन्सवायानिष्ठात्रये विनीतस्य ॥ धृष्टः धृष्टेति स्म अिधृष्ट प्रागृत्नेय निष्ठा ॥ धृष्टार्क धृष्टेति न छिद्र धृष्टारित्यपि धृष्टार्क धृष्टजो धृष्टाञ्ज एव नेच ॥ विद्यातः विदु
इत्यतश्चित्तयस्य बोधिनिर्लेज्जस्य ॥ प्रगल्भ प्रगल्भेत गल्भ धोर्ध्वपचारच् ॥ प्रतिमानितः प्रतिमयानितः प्रज्ञानवनवेनेष शालिनी प्रतिभामतेति रुद्रः इह प्रत्युत्पन्नमतेः २५

अध्व ॥ शालीन शाला प्रवेशमर्हति शालीनकोपनेतिसाधु-हेसलज्जस्य ॥ विलक्षः विशेषेण लक्षयतिलक्ष अलोचने अन् ॥ विस्मयान्वित-विस्मयेनाश्वर्येणान्वितः ॥ हे प
कीयधर्म शालोदोशमाश्वर्यस्य ॥ अधीर-नधीरोर्ध्वर्यस्य ॥ कातर-इपत्तरति ईषदर्थेचेतिको-कोदेशः हे भयक्षतिपासादिव्याकुलस्य ॥ वस्त वस्यति वसीठे हे गेक्त वस्तारि-
त्यपि ॥ भीरु विभेति त्रिभीभयेक-भिरुरार्त्तत्रिलिङ्ग-स्यादूरयोषितियोषितानिविश्वमेदिन्यो ॥ भीतइत्यपि ॥ भीरुक कुकन् विभेति ॥ भीलुकः लुकन् चत्वारिभयशील-
स्य २६ आशस्त-आशसते आङ्शास्तङ्कायां सनाशसितुः ॥ आशंसिता ताळीत्येव नृदेवा इष्टार्थप्राप्तीच्छो ॥ गृह्यालु गृहग्रहणे आलुच् ॥ गृहीता गृहीतित्यपितृच् हे ग्र

स्यादध्वेतुशालीनो विलक्षो विस्मयान्विते अधीरे कातरस्त्वस्ते भीरुक भीलुकाः २६ अशंसराशंसितरिर्गृह्यालुर्ग्रहीतरि
श्रद्धालुः श्रद्धया युक्ते पतयालुस्तपातुके २७ लज्जाशीलेऽपत्रविष्णवदरुभिवादके शरारुघातुको हिंस्रः स्याद्दधिष्ण
स्तवर्धनः २८

हणशीलस्य ॥ श्रद्धया आस्तिक्यबुद्ध्या युक्तस्तत्र श्रद्धालुरित्युच्यते ॥ श्रद्धधाति आलुच् ॥ पतयालु पतयतितच्छीलः पतगतेवा आलुच्

॥ पातुकः लपपतेत्यकञ् २७ लज्जाशील लज्जाशीलमस्य ॥ अपत्रविष्णः अपत्रपते इष्णन् हे लोकलज्जायुतस्य ॥ वदारु वदतेतच्छीलः वदि अभिवादनस्तत्प्रा
ग्रहवंधारारु ॥ अभिवादक-अभिवादयति ण्वुल् हे वंदनशीलस्य ॥ शरारु-शृणातितच्छील-शृहिसाया ॥ घातुकः उकब्रूहति ॥ हिंस्र-हिनस्ति हिंसा हिंसाया नमि
कपीतर हिंसाकाकादनीमांस्यो स्त्रिया ॥ स्याद्घातुके न्यवदिति विश्वमेदिन्यो त्राणि हिंसाशिलस्य ॥ वधिष्ण-वर्धतेतच्छील-वृधुवृध्दो इष्णन् ॥ वर्धनः अनुदोतेतियु
च् ॥ वर्धन-लेदेन वृद्धो वर्धनीतुलतिकेतुहेम-हे वर्धनशीलस्य २८

उत्पतिष्णु उत्पतितिनन्धाल पन्थगते ॥ उत्पतितोद्दुत्पनशीलस्य अत्रयेत्रिभिष्णुचस्तुन्कुम्करनित्यादय प्रत्ययास्तेतच्छीलतधर्मतत्साधुकारिषुवोध्य ताच्छी-
 ल्यप्रयोगः प्रायेण ॥ अलकरिष्णुः अलकरणशीलः ॥ मडन मडनशीलः मडिभूषाया कुपमंडोर्ध्वेभ्येतिमुच्यते अलकरणशीलस्य ॥ भूष्णुः चात्प्रव भवनशीलः ॥
 भविष्णुः ॥ भविता गणिभवनशीले ॥ वर्तिष्णुः वर्तनशीलः इष्णुश्च ॥ वर्तनः वृत्तुवर्तने अनुदातेतियुच्येवर्तनशीलस्य २९ निराकरिष्णुः निराकरणशीलः ॥ क्षिप्नुः क्षे-
 पणशीलः ॥ विन्देभरणेक्षु क्षिप्पुरितिकेचित्देनियकरणशीलस्य ॥ साद्रभिग्धः मेदुरः स्यात् ॥ साद्रो घनः सत्तासास्त्रिग्धश्च मदतशीलः निमिदास्तेहने घुरच् एक ॥ ३०

उत्पतिष्णुस्तुत्पतितालकरिष्णुस्तुमडन भूष्णुर्भविष्णुभवितावर्तिष्णुर्वर्तन सोमो २९ निराकरिष्णुः क्षिप्नु स्यासाद्रभि-
 ग्धस्तुमेदुर ज्ञानातुविदुरोविदुर्विकासीतुविकस्वर- ३० विसत्त्वरोविस्मर प्रसारीचविसारिणि सहिष्णुः सहन क्षताति-
 तिष्णु क्षमिताक्षमी ३१

ता जानाति तृन् ॥ विदुर वेदनशीलः विदिभिदीसकुरच् ॥ विंदु विदुरिफुरितिसाधु त्राणिज्ञानशीलस्य ॥ काशी विकसति कसगते वैकसे तिधिनुण् तालव्यातो-
 पि ॥ विकस्वर विकसनशीलः वरच् विश्वक रड्यपि विक्रशः स्फुरने व्यक्तावितिदत्यतधरणि देविकासशीले ३० विस्मरः विसरणशीलः चृगते इण् नशज्जातिकरपु-
 क् ॥ विस्मर वमरच् ॥ प्रसारी प्रसरणशीलः धिनुण् ॥ विसारी विसारो स्यास्तिङ्निः चत्तारि प्रसरणशीले ॥ सहिष्णुः सहनशीलः बहुमर्षणे इष्णुश्च ॥ सहनः अनुदातेतियु-
 च् ॥ क्षताक्ष्णशीलः क्षमुसहने तृन् तितिष्णुः तितिक्ष्णशीलः सन्नतादु ॥ क्षमिता तृन् पक्षे इद् ॥ क्षमी धिनुण् इतिपक्षमाशीले ॥ ३१ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

क्रोधन. क्रोधनशील. क्रुधकोपे क्रुधमंडेति युच् अमर्षणः ॥ नमर्षणशील प्राग्वत् ॥ कोपी अवश्यकुप्यति आवश्यकेणिनि. त्रीणि क्रोधनस्य ॥ चंड चंडते चंडिकोपे पचा-
 द्यच् चंडस्तु यमदासेतिकापने ॥ तोत्रैर्देत्यविशेषे चंडोतु शिवयोपिति चंडाधनहरीशंखपुण्यारिति हेमचंद्र ॥ अत्यंतकोपनं अत्यंतकुप्यातिहे अतिक्रोधनस्य क्रुधेति यु-
 च् ॥ जागरूकः जागरणशील जागृनिद्राक्षये जागर्तेरूकः ॥ जागरितातृन् हे जागरणशील ॥ घूर्णित घूर्णनेस्म घूर्णभ्रमणे गत्यर्थे क्त. घूर्णा जातास्येति वा इतच् ॥ प्रचला-
 यितः प्रचलद्वाचरति क्यङ् प्रचलाया जातास्येति वा प्रचलायेतस्म गत्यर्थे क्त हे सजातघूर्णस्य ३२ स्वप्नक् स्वपनशील. स्वपिइति नजिङ् ॥ शयालुः शयनशीलः शी-
 ड् स्वप्ने शोडोवाच्यङ् शयालुः स्यादजगरे निद्राशीले च कुजेरइति विश्वमेदिन्यो निद्रालु निद्राशीलः द्राकुत्मायागतौ आलुच त्रीणि निद्राशीलस्य निद्राण. स्वप्नक् श-
 यितौ समौ पराङ्मुखः पराचीनः स्यादवाङ्. अधोमुखः ३३ देवानंचति देवस्यङ्. विष्वस्यङ्. विश्वगंचति यः सहाचतिसस्यङ्
 ससतिर्यङ्. यस्तिरोचति ३४ यालुर्निद्राणशयितौ समौ क्तसंयोगादिरिति नत्वं निद्रातिस्म निद्रितइत्यपि इतच् ॥ शयित. शेनेस्म क्त हे निद्रां प्राप्तस्य ॥

पराङ् मुख परांचत्यनभिमुखो भवति अंचुगतिपूजनयो. परापूर्वकात् किन् पराचीन पराङ् मुखस्य विभाचेरिति ख. हे विमुखस्य ॥ अवाङ् अवाच त्यधोमुखो भवति अवाङ् कि-
 न्तं अवांचौ अवाच एव मूल्या ॥ अधोमुख अधोमुखं यस्य हे ३३ देवस्यङ् देवानंचति गळति पूजयति वा किनि अस्यान्यादेशः एकं चात स्त्रियां तु देवद्राची ॥ विष्वस्यङ्. वि-
 श्वकस्ममतात् अंचति गळति विश्वस्यङ् इति तालव्यमध्यापि स्त्रियां विष्वद्राची चात एक सध्यङ् सहाचतितुल्यं गच्छति एकं सस्यङ् सध्यंचौ सध्यङ्चः एवमुनेयं
 सर्वत्र अचे किनि अस्यादेशः स्त्रियां तु सधीची तिर्यङ् तिरोवक्त्रं अचनि किन् मात्रं एक ३४

नद नदति वदव्यक्तायावाचि ॥ वदावद अतिशयेन वदति पत्रायन् ॥ वक्ता वक्ति वच परिभाषणेन वक्तातु पदितेपि स्याद्वाग्मिन्यान्वभिधेयवदिति विश्व शीणि वक्तु ॥ वा
 गीशः वाचाभीश वाक्यति वाचापति हेपदुवक्तु वाचायुक्तिपद वाचायुक्तिः सयुक्तिकल तत्रपदुः वाकृदिकृ पश्यत्यश्ति अलृक् ॥ वा मो प्रशस्ता वागस्य वाचाग्मिनिः
 वाग्मीपदोक्तसाचाय इति विश्वमादिन्योद्देनैयाधिकस्य ॥ वावदूकः कुर्वोदिपाठादूक ॥ अतिवक्ता अतिवक्ति साधुकारिष्युपसरन्यान इति अकेल्लकीनेतिसूत्रात्पदार्थ हे
 वदुभापणि २५ जल्पाक जल्पति जल्प व्यक्तायांवाचि वाकन् ॥ वाचाल ॥ वाचाटः आल्लाटनैवदु भाषिणि इति साधू ॥ बहुगर्त्यावाग्यस्य जल्पाकिषित्वात्वाया
 हाप् ॥ चत्वारि बहुगर्त्याभाषिणः ॥ दुर्मुख दुष्ट निदितमुखयस्य दुर्मुख कपिभिनागभिदोर्नामुखेरत्रिष्विति विश्व ॥ मुखर निदितमुखमस्य मत्वधरे मुखशब्दात्र-
 वदोवदावदो वक्तावागीशोवाक्पति समो वाचायुक्तिपदुर्वाग्मीवावदूकोतिवक्तुरि २५ स्याज्जल्पाकस्तवाचालोवाचोवा बहु
 गर्त्यावाक् दुर्मुखे मुखरावध्दमुखेशाक् प्रियवद २६ लाहल स्यादस्फुटवागगर्त्यावादी तु कहूद समो कुवाद कुचरीरस्याद-
 सौम्यस्वरोस्वरः २७

लक्षणवचनपर ॥ अवध्दमुख नवध्दतियेमिति मुखमस्यत्रोप्यप्रियवादिनः ॥ शक् शक्नेति वक्तुमिति शक्शने
 क्त ॥ प्रियवद प्रियवदति प्रियवशेवद खन्मुम् शक्तइतिस्वामी शक्तइतिसर्वधर हेप्रियवक्तुरि २६ लाहल लाहलाति कप्रत्यय लाहल इटसलाघा रा ।
 व्यक्तवाचिनित्रिष्विविश्वेहमन्त्रौ ॥ अस्फुटवाक् नफुटवागस्य ॥ हेअस्फुटवादिनि ॥ गर्त्यावादि गर्त्यावदति णिति ॥ कहूदः कुत्सितवदतिरध्वदयोश्चैतिक
 तदेकुत्सितवादिन ॥ कुवादः कुत्सितवदति बहुव्रीहिर्वा ॥ कुचरः कुत्सितवति अन्वद्देदोषकथनशीलस्य ॥ असौम्यस्वर असौम्यारुह्य स्वरायस्य ॥ अस्वर
 अग्रशस्व स्वरायस्य हेकाकादिवद्रूपस्वरस्य २७

रवण रवणशील. रुशेह्नुभयन्नचलनेतियुच् ॥ शह्न शह्नशीलः द्वेशह्नुशीलस्य ॥ नादीवादी नादीवदनशील णिनिः ॥ नांदीकरः नांदिकरोतिवदतिटप्रत्ययः
 तदेवाह आशीर्वचनसंयुक्तास्तुतिर्यस्यात्मवर्तते देवाह्ज नृपादीनांतस्मान्नांदीतिकीर्त्यतइतिरभस हेस्तुतिविशेषवादीनः नाटकोदोमगलार्थमेर्यादिवादनशी
 लस्येत्यर्थः ॥ जडः जलतिजलघातने अच् डल्योरभेदः इष्टवानिष्टं वास्तुखदुःखवानेच ह्येयोमोहात् विंदति परवशगः सभवेदिहजडसंज्ञक. पुरुष ॥ अज्ञ. नजाना
 तिइरुपधेतिक. हे अत्यंतमूढस्ययोवक्तुं श्रोतुं च शिक्षितो न स्यात्स एडमूक. एडोबधिरश्चासौमूकश्च पाठात्तेरतु नास्त्येडोमूकोस्मादित्यर्थ त्रिंशो गोनेडमूकः -

रवणः शह्नुनांदीवादीनांदीकरः समो जडो ज्ञ एडमूकस्तुवक्तुं श्रोतुमशिक्षिते २८ तूष्णीशीलस्तूष्णीकोनग्रावा
 सादिगंबरे निष्कासितो अवकृष्टः स्यादपध्वस्तस्तु धिकूतः २९

स्याच्छेदे वागश्रुतिवर्जितइतिरभसः एके २८ तूष्णीशील तूष्णीशील्यस्य शीलेकोमलोपश्रवतिसाधु ॥ तूष्णीकः हेमोनशीलस्य ॥ नग्न. नजनेस्म ओनज्जाज्जा
 डेक्त नग्रावदिक्षपणयो पुंसि त्रिषु विवाससीतिविश्वः ॥ अवासा नवासोस्य ॥ दिगंबरः दिगेवावरंयस्य दिगंबर. स्यात्क्षपणे धनेतमसिशंकरे श्रीणिनग्नस्य ॥
 निष्कासितः निष्कास्यतेस्म कसर्गेतो ण्यंतात्तु निष्कामितइत्यपि ॥ अवकृष्ट. अवकृष्यतेस्म कृषयिलेखनेनक्त हे निर्गमितस्य ॥ अपध्वस्यतेस्म ध्वंसः अधः प
 तनेक्तः अपध्वस्तः परित्यक्ते विदिते ण्यवचूर्णिते ॥ धिकूतः धिगितिकृतः हे निर्भर्त्सितस्य २९

७ ७ ७ ७ ७

आत्तगव आत्तगवोयस्य आत्तगवइत्यपिपाठातर गधोगधक आमोदेलेशसबध्दगवयोरिति विश्व गधोगवोल्बोपिनेति त्रिकादशेषः ॥ अभिभूत-अभिभूयतेस्म
क्त हेमग्रदर्पस्य चत्वारोपिपर्यायाइत्येके ॥ दापित दाप्यतेस्म दापयतीति ॥ साधित साध्यतेस्म साधससिध्दौ हेधनादिक प्रदापितस्य प्रदापितस्य धनादेर्वा ॥ प्रत्या
दिहः प्रत्यादिश्यतेस्मदिश अतिसर्जनेक्त निरस्तः निरस्यतेस्म अरुक्षेपणेक्त पेपितशेरसत्यक्तेत्तरितोदिते निष्पुते प्रतिहते च तैहम ॥ प्रत्याख्यात प्रत्याख्यायते
स्मरस्यप्रकथने चक्षिड् वा ॥ निराकृत क चत्वारिनिराकृतस्य ४० निरुक्त न्यकारिरुज क निरुक्तविप्रलब्धेस्याच्छेदे त्रिषिति विश्वेमेदिन्यो ॥ विप्रकृत हेविव-

आत्तवर्गोभिभूत स्याद्दापित साधित संमो प्रत्यादिष्टो निरस्त स्यात्प्रत्याख्यातो निराकृत ४० निरुक्त स्याद्दिप्रकृ
तो विप्रलब्धस्ते वचित मनोहत प्रतिहत प्रतिबद्धोहतश्च ४१ अधिक्षिप्त प्रतिक्षिप्तो बन्धे कीलितसयतो आप
न्न आपत्प्राप्त स्यात्कादिशीको भयद्रुत ४२

र्णकृतस्य ॥ विप्रलब्धः विप्रलभ्यतेस्म वनुगो ॥ वचित वचतेस्मक्त हेवचतांगतस्य ॥ मनोह
त मन्येत्यस्य ॥ प्रतिहत प्रतिहन्यतेस्महेतेः क्त भवेत्प्रतिहतदुष्टे प्रतिसवलितरुद्धयो ॥ प्रतिबद्ध प्रतिबध्यतेस्म बसवधेते ॥ हत हन्यतेस्म चत्वारि मनसि हतस्य
कृतमनोभगस्येत्यर्थ ४१ अधिक्षिप्त अधिक्षिप्यतेस्म क्षिप्रप्रेरणेक्त अतिक्षिप्त प्रणिहिते कुत्सिते प्रत्सिते त्रिषिति विश्वेमेदिन्यो ॥ प्रतिक्षिप्त प्रतिक्षिप्तवारिते
स्यात्पेपितेपवके त्रिषित्युक्तत्वात् हेरुताक्षेपस्य कस्यचिच्छेयार्थादिक प्रतिस्पर्धमानस्य दुर्बचनमधिषेपइति राजमुकटः ॥ बद्ध बध्यतेस्म बधवधने ॥ कीलित की
ल्यतेस्म कीलवधने ॥ सयत संयम्यतेस्म यमउपरमेक्त श्रीणिरज्वादिना निबद्धस्य ॥ आपन्नः आपद्यतेस्म पदगते ॥ हेमे सर्वे क्त प्रत्ययाता आपन्न सापदि प्राप्तेपि वा
न्यलिङ्गक ॥ आपत्प्राप्त आपदप्राप्तः हे आपदप्राप्तस्य ॥ कादिशीक कादिशयामीत्याह तदोहतिमाशङ्कादिभ्यइति ठक् पृषोदरादि ४२ ७ ७ ७

आक्षारितः आक्षार्यतेस्म क्षरसंचलने गयंताक्तः आक्षारोमैशुनप्रत्याक्रोशोस्य इतिवा ॥ क्षारितः क्षारितः स्वावितेक्षारैरभिशास्तेपिचत्रिषु ॥ अभिशास्त अभिशा
 स्थतेस्म शस्तहिंसायांक्तः त्रीणिमैशुननिमित्तं मिथ्यावूषितस्य ॥ संकसुकः सकसतीति कसगतौ उकन् ॥ अस्थिरः नस्थिरः द्वेचलस्वभावस्य ॥ व्यसनार्तः व्य
 सनेनार्तः ॥ उपरक्तः उपरज्यतेस्म रज्जरागेक्तः उपरक्तो व्यसनार्तेराहुग्रस्तेदुसूर्ययोरिति विषयः द्वेव्यसनपीडितस्य ॥ विहस्तः विक्षिप्तः हस्तोच्यस्य ॥ व्याकुलः कुल
 धातोरिगुपेतिकः ४३ विक्रवः विक्रवते कूड्गतौ अच् ॥ विवृलः विवृलतीति वृलचलने अच् द्वेशोकादिनागात्रभगंप्राप्तस्य ॥ विवशः विरुद्धं वष्टि वशकांतौ अच्
 विवशस्त्रिष्ववश्यात्मादिष्टदुष्टधियोरपि ॥ अरिष्टदुष्टधीः अरिष्टेन दुष्टाधीर्यस्य द्वे आसन्नमरणसूचितं लक्षणेन वूषितमते ॥ कश्यः कशामर्हति दंडादित्वाद्यः

आक्षारितः क्षारितोभिशास्तेसंकसुकोस्थिरे व्यसनार्तेपरक्तो द्वे विहस्तो व्याकुलो समौ ४३ विक्रवो विवृलः स्यात्तु विवशोऽरिष्ट
 दुष्टधीः कश्यः कशार्हसन्नद्धत्वातनायीवधोद्यते ४४ द्वेष्ट्येत्वक्षिगतोवध्यः शीर्षच्छेद्य इमौ समौ विष्यो विषेणयोवध्यौ समुसल्योसु
 सलेनयः ४५

कश्यंकशार्हमद्ययोरित्युक्तत्वात् ॥ कशार्हः कशावेवंमर्हति अर्हइत्यच् द्वेताडनार्हस्य ॥ सन्नद्धे सन्नत्त्यनिस्य
 णहबंधनेक्तः ॥ वधोद्यते वधेउद्यतः तत्र आततायीत्येक आततयथातयाऽयितुशीलमस्य अयगतौ सुपीतिणिनि ४४ द्वेष्ट्यः द्वेष्टमर्हः द्विषअपीतौण्यत् ॥ अक्षिग-
 तः अक्षिविषयंगतः शाकपार्थिवदिः द्वेष्ट्यार्हस्य ॥ वध्यः वधमर्हति दंडादिष्योयः यद्वाहनुमर्हः हनोवधचेतियत् ॥ शीर्षच्छेद्यः शीर्षस्यच्छेदस्तमर्हति शीर्षच्छेदा
 द्यच्चेतियत् द्वेशिरच्छेदार्हस्य वध्यः वधमर्हति ॥ योविषेणवध्यः हतव्यः सविष्यइत्येक नोवयइतियत् यः समुसलेनवध्यः समुसल्य दंडादि एक ४५

शिशिवदानः शिशिवदे शिवदियत्ये लिठ कानच अनित्यत्वान्मुन ॥ अहृष्णाकर्मा अहृष्णाशङ्ककर्मास्थेद्वेषुण्यकर्मण हृष्णावर्गेतिपाठातर तत्रतु द्वेषापवर्मेण अत्रशिवताव
 ण्डितिपातो शिवतेर्द्वैत्यानन्दलसनोल्लुक्च ज्वेतिमुच्यते ॥ चपल चपति चपसात्वने कलच् चपलश्चोरवेचलदत्यक्तत्वात् क्षणिकेचिकुर शीघ्रेपारदेप्रस्थानरे
 ०नेतुचपलापिस्स्यात्पिपल्यावियुतिश्रिया पुश्चल्यामपीतिहेम ॥ चिकुर चितिअच्यक्तवुरति कुत्रशब्दे इत्युपेतिक चिकुरोऽहोगृहे वप्नो केचोचचलशैलयो पक्षि
 वृक्षमिदोश्चापिइतिहेम द्वेदोषमनिश्चित्यवधादिकमाचरत ॥ दोषैकदृक् दोषएकस्मिन्दृक् स्तानयस्य ॥ पुरोभागी पुर पूर्वभाजते भाजसेवायाधिसुण द्वेदोषैकग्र
 हस्या ॥ निहृत निहृतति कृतीछेदने इत्युपेतिक निहृतविप्रलब्धेस्याच्छेदेविप्रकृतेत्रिष्वित्युक्तत्वात् ॥ अनृजु नरुजु ॥ शट शटति शटकैतवे शठोमध्यस्थ

शिशिवदानोहृष्णाकर्माचपलश्चिकुरस्समो दोषैकदृक्पुरोभागीनिहृतस्त्वनृजु शठ ४६ कर्णेजप सूचक स्यात्पिशानोदुर्जन रव
 ल नृशसोधातुक क्रूर पुरुषेधूर्तेधनूरकेपिचेतिहेमचद्र श्रीणिचक्राशयस्य ४६ कर्णेजप कर्णेजपति जपव्यक्तायावावि स्तवेतिअच् ॥ सूचक

सूचयति सूचपैशून्ये एवुत् सूचकस्त कथयैसीवनद्रव्येमाज्जरिवायसेपिचेतिहेम द्वेकर्णेपरापवादवदन विस्मृतबोधकस्येतिकेचित् ॥ पिशान पिशति पिश
 अवयवे उनरेसचक्ति पिशानकुकुमेपिचेत्यन्यत्रोक्त पिशानतु कपिवग्नेचकाकेनासूचकक्रूरयोस्त्रिषु पृच्छायापिशानास्त्रीस्यादिति विश्वमेदिन्यो ॥ दुर्जन
 तुष्टश्चासौजनश्च ॥ रवल रवलति रवलसचलने अच् रवछिद्रलातिवा आतदतिक रवल कल्केषुविस्थानेक्रूरेकर्णेजपेऽयमेतिहेमचद्रमेदिन्यो श्रीणिपरस्प
 पौदस्य गुरुचरणास्त सूचकपर्यायाएषेतानाह ॥ नृशस नृशसति शक्रहिंसाया कर्मण्यण् ॥ धातुक हननशील लवेत्युक्तम् ॥ क्रूर कृजति कृतीछेदने रकिपातो
 नृआवेशः क्रूरस्त्विनेयोरेनृशसेष्यमि दिति वि ॥

पापः पापमस्यास्ति मत्वर्थेअच् चत्वारिपरिद्रोहकारिणः॥धूर्तः धूर्वति हिनस्ति धूर्वीहिसाया क्तेवलोपः धूर्ततुरवंडलवणेधूर्तोधत्तूरमायिनोरितिहेमचंद्रः
॥वचकः वंचयति वंचुगतीं ण्यंतात्पवुल् वचकस्तत्परवलेधूर्तेग्रहवर्णौचजबुकेइतिविश्वमेदिन्यौद्वेप्रतारणशीलस्य ४७ अज्ञः नजानाति इगुपेतिकः अज्ञ
श्रज्जडमूर्खयोरितिविश्व॥मूढः मूढ्यतिस्म सुहृवैचित्यैक्तः मूढस्ततंत्रितेजडेइतिविश्वः सुगधइत्यपिस्यात् पात्वविकल्पात् यथाजातः जातंजन्मका-
लविशेषमनतिक्रम्यवर्ततेतदस्यास्ति अर्शआद्यच् ॥मूर्खः मूढ्यति स्वप्रत्यायात्॥वैधेयः विधेयंविधान तस्यायमधिकारी तस्येदइत्यण॥बालिशः ब-
लिशस्तुशिशौमूर्खइत्यक्तत्वात्॥कदर्यः कुत्सितोऽर्यः कुगतीतिसमासः को.कन्तत्पुरुषेइतिकत् ॥रूपणः रूपांकरोति यद्वा कृष्यते रूपाविषयीक्रीयते

पापोधूर्तस्तुवंचकः ४७ अज्ञेमूढयथाजातमूर्खवैधेयबालिशाः कदर्येरूपणक्षद्रकिंपचानमितंपचाः ४८ निस्वस्तुदुर्विधो

दीनोदरिद्रोदुर्गतोपिसः रूपसामर्थ्ये बाहुलकात्साधु. इत्याद्युत्थं ॥क्षद्रः क्षनति क्षुदिरसंपेषणे स्फायितचीतिरक् तदुक्तंहेमचंद्रे क्षद्रोदरिदेरूप
णेनिकृष्टेल्यनृशंसयो क्षद्राव्याघ्रीनटिव्यंगावृहतीसुरघासुच चांगेरिकायांहिंन्नायांमक्षिकामात्रवश्ययोरिति ॥किंपचानः किंपचति ताच्छील्येतिचानश् ॥
मितंपचः मितनरवेतिरवच् यद्वा किंपचअनमितंपचइतिछेदः तत्रतु नमितंपचोऽमितंपच तद्विज्ञोनमितंपच पचायच् पचयोधर्मात्पुत्रदारादिकंपीडयन् लोभा
दर्थसंचयकरोतितस्य ४८ निस्वः निर्गतंस्वमस्य स्वान्निष्क्रांतोवा॥दुर्विधः दुस्थाविधाप्रकारःसमृद्धिर्वास्थ तदुक्तंकोशांतरे दुर्विधोवाच्यलिंगःस्यादुर्गति
पिरवलेपिच ॥दीनः दीयतेस्म दीड् क्षये गत्यर्थेतिक्तेनत्वं ॥दरिद्रः दरिद्राति दरिद्रादुर्गतौ पवुल् तच्चावितिसूत्रेसर्वधातुभ्योच् इतिवचनादच् यत्तुटिष्यण्या
पचाद्यजितितच्चित्यंइद्रिद्वेतिस्त्रयस्थमहाभाष्यविरोधात् इतिस्मृतिभिस्ततएवउत्थंइतिगुरुवआचार्या ॥दुर्गतः दुर्गच्छतिस्म गत्यर्थक्तः पंचदरिद्रस्य ॥

वनीपकः वपिमिच्छति वनीर्याभूत्वा वनिद्वलितयन् एतुल वनीयक इति पाठे तु वनिपाति क्यजवाक्षिप् ॥ याचनक याचति दुयाचयान्वाया ल्यु स्वार्थेक ॥ मार्गण मार्गति मार्गं अन्वेषणे बहुलमेतियुच् ॥ याचक याचति एतुल अर्थो अथोस्यास्ति इति पचयाचकस्य ४९ अहकारवान् अहकारोस्यास्ति तुप् अहशक्तमिति पातमव्यय ॥ अह्यु अहविद्यते यस्य अहशक्तो नित्युस् हे अहकारिण ॥ शक्तस्य शक्तमस्यास्ति युस् ॥ शक्तान्वित शक्तो नान्वित हे शक्तमयुक्तस्य मातापित्रादिदृष्टकारणनिरपेक्षा अदृष्टसहकृतेभ्यो गुणोभ्यो जाताये देवास्ते दिव्योपपादुका उच्यते उपपद्यते पदगतौ उक्तञ्च दिवि भवा सुमेति यत्तेन ते च नारकव्यावृत्तये दिव्यपद एक ॥ नृगवाद्य नान्वगौश्चाद्यौ येषा आद्यशब्देन स्वराश्वदीना ग्रहण ॥ जरायुजा स्यु जरायोर्गर्भाशयाज्जाता एक ५०

वनीपको याचनको मार्गणो याचनार्थिनौ ४९ अहकारवानहस्य शक्तस्य शक्तमस्यास्ति दिव्योपपादुका देवानृगवाद्या जरायु जा ५० स्वेदजा कृमिदशाद्या पक्षिसर्पादयोऽज्जा इति प्राणिवर्गः उद्भिदुस्तुरुगुल्याद्या उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदं ५१ रु दररुचिरचारु कृमिदशाद्या कृमिश्च दशाश्वद्यौ येषा आद्यशब्देन मशकमत्स्यकुणादिग्रहण ॥ स्वेदजा स्यु स्वेदहेतुत्वात् स्वीस्वेद ततो जाता स्वेद जा ॥ पक्षिसर्पादय पक्षीचसर्पश्च आदीयेषा आदिशब्दान्नक्रमत्स्यपि पीलिकादय ॥ अहजा अदेभ्यो जाता एक इति प्राणिवर्ग तुरुगुल्याद्या त रुश्चगुल्मश्चाद्यौ येषा आद्यशब्देन तण्डुलीषधिलतादिग्रह ॥ उद्भिद उच्यते एक अवउद्भिदति मिदिरविदारणो हो उद्भित्पार्थावाह ॥ उद्भिज्ज उद्भिदो

सूषमं सुशोभनं समं सर्वमस्य सुविनिर्दुष्य इति त्वं ॥ साधु साधेरुण तदुक्तं हेमचंद्रे साधुर्जेने मुनौ वार्धुषिके सज्जनरम्ययोरिति ॥ शोभनं शोभते शभदीप्तौ अनु-
दात्तेति युच् शोभनं योगभेदेनासंदरे वाच्यलिंगक इति कोशांतरात् ॥ कांतं कस्यतेस्म कसुकांतौ क्तप्रत्ययः यद्वा कनतिस्म कनीदीमादौक्तः तदाह कांतास्याच्च प्रियं
गौरुश्रीशोभने त्रिषु नाधवे लोहे च चंद्रसूर्यायः पर्यायात्त शिलासु चेति विश्वमेदिन्यौ ॥ मनोरमं मनोरमयति रमक्रीडायां ण्यंतात्कर्मण्यण् मनोहरमिति पाठे तु म-
नोहरति ॥ रुच्यं रोचते रुच्यते वा राजसूयेतिसाधुः ॥ मनोज्ञं मनसा जानाति इगुपेति कः ॥ मंजु मज्ज्यते मज्जिध्वनौ इति सौत्रोच्चातुः बाहुलकादुः ॥ मंजुलं मं-
जुमंजुलं लाति कः मंजुलं च जलांतर इत्युक्तत्वात् तदुक्तं च हेमे रम्ये कंजे मंजुलस्तदात्कह इति द्वादशासुंदरस्य ० ५२ यस्य दर्शनात् तस्मै रंतो नास्ति तदा सेचन

सूषमं साधुशोभनं कांतं मनोरमं रुच्यं मनोज्ञं मंजुमंजुलं ५२ तदा सेचनं कंतस्तेनास्त्यंतो यस्य दर्शनात् अभीष्टेभीप्सि
तत्त्वं दयितं वल्लभांप्रियं ५३ निरुष्टप्रतिरुष्टार्वा

कस्यात् असेचनकमपि न सिच्यते मनोज्ञं विचक्षरणे ॥ अभीष्टं अभीत इष्यतेस्म इष इच्छा-
यां क्तः ॥ अभीप्सितं अप्यासुमिष्यतेस्म आप्लव्यासौक्तः ॥ त्वद्यं त्वदिप्रियं यत् तदुक्तं विश्वप्रकाशे त्वद्यं धवलजीरे च त्वत्प्रिये त्वद्भवे पि च वशकृद्देदमंत्रे च-
त्वद्यो रुद्धारव्यभेषज इति ॥ दयितं दय्यतेस्म दयदानादौक्तः ॥ वल्लभं वल्यते वल्लते वा वल्लसंवरणे अभिच तदुक्तं विश्वप्रकाशे वल्लभो दयितेभ्यश्चे सल-
क्षणतुरंगम इति ॥ प्रियं प्रीणाति प्रीणतर्पणे तदुक्तं हेमे प्रियो विध्यौषधे त्वद्येधवे इति षडभीष्टस्य ५३ निरुष्टः निरुष्यतेस्म कृषविलेरवलेक्तः ॥ प्रति-
रुष्टः प्रतिरुष्यतेस्म ॥ अर्वा ऋच्छति ऋच्छगती वनिप् अर्वातुरंगमेपुंसिकुत्सिते वाच्यलिंगक इति कोशांतरे उक्तत्वात् ॥

रेफ रिप्यते रिफकत्यनष्टुद्धनिदाहिसादानेषु अकर्तरितिघञ् तदुक्तविश्वप्रकाशे रेफोरवर्णेषुमिस्यात्कुत्सितेवाच्यवत्पुनरिति रेपोपिस्यादेव तदेवाह रेफस्या
 निदितेकूरइतिविश्वप्रकाश ॥याप्य याप्यते याप्रापणे याप्यतुयापनीयेस्याचिदितेप्यभिधेयवदितिकोशातरेउक्त॥अवम अवत्यस्मादात्मानंअवरक्षणादो
 ॥अधम उभौनिपातितौ तदुक्तविश्वे अधम स्याद्गर्ह्यजनइति॥कुपूय कुत्सितपूयते पूयोविस्मरणे अच् पृषोदरादित्वात् अत्वेकपूयइत्यपि॥कुत्सित
 कुत्सासजातास्य इतच्॥अवद्य ॥खेट खेटति खिटत्रासे पचाद्यच् तदुक्तकोशातरे खेट कफेग्रामभेदेचर्मण्यस्त्रवतित्रिष्टु ॥गर्ह्य गर्ह्यते गर्हकुत्सा
 या ण्यत्॥अणक अणति अणशब्दे आणकइत्यपि त्रयोदशाधमस्य ५४ मलिमस मलोस्यास्ति इमसच् तदुक्तविश्वमेदिन्ययो मलीमसतुमलिनं

रेफयाप्यावमाधुमा कुपूयकुत्सितावद्यखेटगर्ह्याणिका समा ५४ मलीमसतुमलिनकच्चरमलदूषित पूतपवित्रमेध्यचवि
 धनुविमलात्मक ५५ निर्णित्तशोधितमृष्टनि शोध्यमनवस्कर असारफलुगुष्ण्यतु पुष्यकासीसलोहयोरिति॥मलिन शटेयसतेधत्तूरेमस्ति
 नहृष्णादोषयोरितिकोशातरे तदुक्तच मलिनीस्जस्वलायत्वेतिहेम ॥कच्चर योगविभावात्कन् कुत्सितचरति अच्॥मलदूषित मलेनदूषितचत्वार्यस्तुज्ज्वलस्य॥पूत
 ति॥क्त॥पवित्र इव ॥मेध्य ममेधनार्ह मेधसमेचप्यत् त्रीणि॥वीधमित्येक॥विमलात्मक विमलआत्मास्वभावाद्यस्य हेस्वभावाविमलस्य विमलार्थकमित्यापिपा
 ठ ५५ निर्णित्त निर्णिज्यतेस्म णिजिरशीचपोषणयो क्त ॥शोधित शोध्यतेस्म शुधस्तुद्धोक्त॥मृष्ट मृज्यतेस्म मृज्जुशब्दोक्त ॥नि शोध्य निष्कान्तशोध्यमस्मात् शो
 ध्यान्निष्कान्तमितिवा॥अनवस्कर नावस्करोत्र पचापनीतमलस्य॥असार नसारोत्र ॥फलु फलति फलपारीतिसाधु तदुक्तविश्वे फलवसारेभिधेयवत् हेनिर्बल

वशिक उश्यते वशाकांतौ ॥ तुच्छं तुदाव्यथया दृच्छति छोछेदने सुलविमुजादि ॥ रिक्तं रिच्यते स्म क्त-चत्वारि रिक्तस्य ५६ प्रधानं प्रदधाति त्सुत्सुज्वा तदुक्तं कोशांतरात्
 प्रधानस्यान्नाहामात्रे प्रकृतौ परमात्मनि प्रज्ञायामपि च क्लीबमेकत्वेन तत्तमे सदेति ॥ प्रसुरवः प्रकृष्टसुरवमस्य तदुक्तं हेमे प्रसुरवं प्रथमे सुरव्य इति प्रवेकः प्रविच्यते विचिरपृथ-
 गभावे घञ् अनुत्तम-नोत्तमोऽस्मात् ॥ उत्तमा-अतिशयेनोत्कृष्टः इत्याद्युक्तं उत्कृष्टार्थे रत्नेरुच्छब्दान्तमपि ॥ सुरव्यः सुरवमिव शारवादित्वात् ॥ वर्यः वर्यते वरईप्सायां
 अचोयत् ॥ वरेण्यं व्रियते वृत्रवरणे एण्य ॥ प्रवर्ह-प्रवर्हति बृहद्ब्रह्मैव अच् ॥ अनवरार्थः अवरस्मिन्नर्थे भव नअवरार्थः अर्धाद्यत् परावराधमो पूर्वोच्चयत् ५७ परार्थः
 परस्मिन्नर्थे भव अग्र अगति अगकुटिलायांगतौ रत् तदुक्तं कोशांतरे अग्रं पुरस्तादुपरि रिमाणेवलस्य च आलंबने समूहे च प्रांते च स्थानेषु सकं अधिके च प्रधाने च प्रथमे चापि

वशिकं तुच्छरिक्तके ५६ क्लीबे प्रधानं प्रसुरवप्रवेकानुत्तमोत्तमाः सुरववर्यवरेण्याश्च प्रवर्हो नवरार्थवत् ५७ परार्थग्रप्राग्रहरप्रा-
 ग्राग्रायीयमग्रियं श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात्सत्तमश्चातिशोभनं ५८ सरुत्तरपदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुंजराः सिंहशार्दूलनागाद्याः
 पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ५९ धेयवत् ॥ प्राग्रहर-प्रकृष्टमग्रप्राग्रहरति हरते रित्यच् ॥ प्राग्रः प्राग्रे भव-यत् ॥ अग्रीय घच्छोचेति द्वयसाधू अग्रे भव ॥ अग्रियः समदशाप्र-
 धानस्य तत्र प्रधाननित्यं क्लीबे ॥ श्रेयान् इयसुन् अतिशयेन प्रशस्यः ॥ श्रेष्ठः श्रेष्ठो वरे कुबेरे चेति हेम इष्टन् ॥ पुष्कलः पुष्यति पुषपुष्टौ पुषः कित्कलश्चेति कलन् ॥ सत्तमः अ-
 तिशयेन सन् तदुक्तं कोशांतरे सत्तम-स्यात्पूज्यतमे साधीयस्युत्तमे त्रिषु ॥ अतिशोभन-अतिशयेन शोभन-पंचअत्यंतशोभनस्य ५८ व्याघ्रदय एते शब्दा उत्तरपदे ॥ श्रेष्ठा-
 र्थगोचराः श्रेष्ठार्थगोचरो विषयो येषां ते क्वचिद्वाचका इति पाठः यथा पुरुषव्याघ्रः पुरुषः व्याघ्र इव पुरुषश्चेष्ट इत्यर्थः आद्यशब्देन सोमादीनां ग्रहणं तद्यथा नृसोमः
 व्याघ्रादिराकृतिगण उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्यप्रयोगे इति विशेष्यस्य पूर्वनिपाते व्याघ्रादेरुत्तरपदत्वं ५९

अप्राग्र्य प्राग्र्यादिन्म मधानादन्यत् ॥ इयद्दीने द्वाभ्यादीने मयमप्रधानस्य ॥ विशकट वे शकटन् ॥ पृथु मयने मयप्रव्याने तदुक्तहेमचद्रे पृथुर्विशालेऽपूपालेवा-
 रकारुण्याजीरयोरिति ॥ रहन् बर्हति रहद्वे अतिप्रत्यय ॥ विशाल शालन् विशालातिद्वारुण्यामुज्जयिन्यातयोषिनि नृपवक्षसिदोः पुंसिपृथुलेत्वभिधे-
 यवदितिचिरमेदिन्यो ॥ पृथुल पृथुत्वयस्यास्ति मत्वर्थेल्च पृथुललानिना ॥ महत् महति महपूजाया वर्तमानेदितिस्त्रेनिपातिन ६० वद्ध वलनं वलसवरणे सचर
 णेचरक उलयोरैकवसरण ॥ ऊरू उर्णोति ऊर्णन् आच्छादनेनुलोपेहस्व ॥ विपुल विपालतिपुलमहत्वे दृगुपेत्तिक तदुक्तविश्वे विपुलपृथुलेगाधेमेरूपश्चिमपू
 रेदिति नववितीर्णस्य ॥ पीन प्यायतेस्म ओप्यायीद्वे केनत्व ॥ पीव प्यायते प्यौर्द्वे कनिप्सप्रसारण स्त्रीपीवरीस्यात् ॥ स्थूल स्थूलयति स्थूलवहणे अ

अप्राग्र्यद्वयद्दीनेहेअप्रधानोपसर्जने विशकटपृथुवहद्विशालपृथुलमहत् ६० वद्धोरुविपिनपीनपीन्वीतुस्थूलपीवले स्तो
 काल्पक्षल्लका सूक्ष्मस्लक्ष्णादक्षरकृतानु ६१ स्त्रियामात्राचुरि पुंसि च तदुक्तहेमे स्थूलपीनेजडेदिति ॥ पीवर प्यायतेनिपात तह
 कहेमचद्रे पीवर स्थूलकर्मयोरिति चत्वारिस्थूलस्य ॥ स्तोक स्तुच्यते स्तुचप्रसादे घञ् ॥ अल्प अल्पते वार्यते अंलपूषणादौ फः ॥ क्षल्लक क्षोदन क्षादिर
 सपेधणे सपरादि लाते क परसवः र्धा स्वार्थेक इत्याद्युत्थ तदाह क्षल्लकरूपीषुनीनेत्येदिति ॥ स्लक्ष्णा श्लिष्यते श्लिष्यतिवा श्लिष्यआलिगने श्लिषेरच्चो
 पधायादितिसाधु ॥ सूक्ष्म सूच्यते सूचपैशून्ये सूचे स्मन् सूक्ष्मस्यात्कतके ॥ ध्यात्वेपुस्यणौत्रिषुचात्पकइतिविश्वेउक्त ॥ दक्ष दक्ष्यते दक्षुदक्षने रक् ॥ कृष्
 णयतेस्म कृषातनूकरणे अतुपेनिसाधु ॥ तत्तु तच्यते तत्तुविस्तारेउ तदुक्तविश्वमेदिन्ययो तन्नु कार्यत्वचिरूपीस्यात्रिध्वल्येविरलेकृषोइति ६१ मात्रा मीयते
 माङ्ग्याने इन्द्राप् मात्रत्ववद्यतौस्वार्थेकात्स्न्येमात्रापरिछदे अक्षरावयवेद्रव्येमानेत्येकर्णभूषणे कालेवतेचेतिहैम ॥ चुरि चुर्यते चुरेदने इन्कित ॥

लवः लूयते लूयच्छेदने अप् ॥ लेशः लिशति लिशगतौ लिशयतेवा अच् धन्वा ॥ कणः कणति कणनिमीलने अच् कणोधान्याश्लेशयोरित्युक्तत्वात् कणा-
 जीरकपिप्यल्योरिति हेमचंद्रश्च ॥ अणुः अणति अणयतेवा अणशब्दे अणश्च ल्युः अणुब्रीत्यल्ययोरिति हेमः ॥ लचादयः पुंसि तत्रस्त्रियोमात्रातुरीश्व तुरी-
 ति डीबंतोपिकचित् एकादशसूक्ष्मस्य स्तोकाद्यपंचनाएकार्था इतिकेचित् शेषविशेषनिघ्नं ॥ अल्पिष्ठं अतिशयेन अल्पं ॥ अल्पीयः ॥ कनीयः अतिशयेन अ-
 ल्पं कनिष्ठं इत्यपि ॥ अणीयः अतिशयेन अणुः ईयस्त्वं चत्वार्यत्यल्ये ६२ प्रभूतं प्रभवति स्म क्तः तदुक्तं हेमे प्रभूतमुद्भूते प्राज्य इति ॥ प्रचुरं प्रचोरति चुरस्ते-
 ये णिजभावे इगुपेतिकः ॥ प्राज्यं प्रवीयते अजगतौ ण्यत् यद्वा प्रकर्षणाज्यते काम्यते अज्जूव्यक्त्यादौ क्यप् ॥ अदक्त्वं दक्त्रादन्यत् नन्समासः नलोपः ब-

लवलेशकणाणवः अत्यल्पेल्पिष्ठमल्पीयः कनीयोणीय इत्यपि ६२ प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमदक्त्वं बहुलं बहु पुरुहः पुरुभूयि
 ष्टस्फारं भूयश्च भूरिच ६३ हुलं बहून्लति बहुलानीलिकायां स्यादेलायां दिव्योषिति कृत्तिकास्तस्त्रियां भूमि विहाय सिनपुंसकं पुंस्यगौ क
 ष्णापक्षे च वाच्यवत्प्राज्यरुष्णायोरिति विश्वमेदिन्यौ ॥ बहु बहूते बहिष्ठौ उः नलोपः तदुक्तं विश्वे बहुतुभ्यां दसं रव्यास्त विपुले त्वभिधेयवदिति ॥ पुरुहुं पुरु-
 न्हुति गच्छति डः यद्वा पुरुजहाति जिहीतेवा कः पुरुह इत्यपि पुरुहुः पुरुहै पुरुहः एवं पुरुहुबुद्धौ ॥ पुरु पिपीर्ति पूर्यतेवा वृपालनपूरणयोः कुप्रत्ययः र-
 त्वं तदुक्तं हेमे पुरुप्राज्येभिधेयवत् पुंसि स्यादेवलोके च नृपभेदपरागयोरिति ॥ भूयिष्ठं अतिशयेन बहु बहुलोप इति साधुः ॥ स्फारं स्फायते स्फार्योष्ठौ र-
 क्पलोपः स्फिरमित्यपि पारः तदुक्तं हेमचंद्रे स्फारस्तकरकादीनां बहुधेविपुलेपिचेति ॥ भूयः बहुशब्दात् ईयस्त्वं ईलोपः यरुतेर्भा आदेशः भूरिक्त्रिन् अतिशयेन ब-
 हु भूयशब्दविग्रहः तदुक्तं हेमे भूरि स्यात्पुनरेस्वर्णे इति द्वादशबहुलस्य ६३

येषां सरव्येयानां सरव्याशनादिकात् पणते क्रमेण पर शताद्या स्यु ते च परशता शतात्यरे ॥ आद्येन परस्सहस्रा एवैक राजदनादित्वाच्छतसहस्रयो परनि
पात पारस्करादित्वात्कट ॥ विशाष्यभिमतत्वादायलिगता ॥ गणनीय गण्यते गणसरव्याने अनीयर ॥ गण्येय चितिपूजीतिज्ञापकादिनासिद्धस्य गतिश्चितनीया द्वेगणयितु
शक्यस्य ॥ सरव्यात् सरव्यायनेस्य रव्यामकथने नसिद्धत्वा देसगव्याकृतस्य ॥ सम समयति परमैकव्ये अच् ॥ सर्व सरति सृगती यद्वा सर्वति सर्वगतो सर्वार्थे सर्वनाम
समासवत्सरेस्त्रियामित्युक्तत्वात् तदुक्तचविश्वे सर्वसाधुसमानेषु समस्यादभिधेयवदिति ६४ विश्व विशति विशप्रवेशने कन् तदुक्तकोशातरे विश्वकृत्स्नचक्षु
वने विश्वेदेवेषु नागरे विषाष्यनिविषायास्यात् ॥ अशेष नरोषोस्य ॥ कृत्स्न कृत्येते वृत्तीवेष्टने कृत्यशक्त्यादितिसाधु कृत्स्नसर्वावुकुक्षिषु ॥ समस्त समयस्यने

पर शताद्यास्तेषां परासरव्याशनादिकात् गणनीयेतुगण्येयसरव्यानेगणितमयसमसर्व ६४ विश्वमशेषकृत्स्नसमस्तनि
रिवत्स्वित्वा निनि शेष समग्रसकलपूर्णमरवडस्यादनूनके ६५ घननीरतरसाद्रपेलवविरलतत् स्य असुक्ष्मेपणेक्त ॥ निरिवल निव
नरिवलयस्यात् ॥ अरिवल नरिवलयस्य ॥ नि शेष निष्कानशेषयस्यात् ॥ समग्र सगतमग्रमस्य समग्रमतेवा ग्रसप्रदने अन्येष्वोपीतिङ् ॥ सकल कलाप्ति सह ॥ पूर्ण
पूर्यतेस्य पूरी आप्यायने क्त पूर्ण शब्दे समग्रेनापूरितेत्वभिधेयवत् पूर्वमित्यपिपाठ तत्रपूर्वेति पूर्वपूरणे ॥ अरवड नरवड्यते रवडिभेदने घञ् ॥ अनूनक ऊनय
ति ऊनपरिहाणे अच् चतुर्दशसमग्रस्य ६५ घन इत्यते इतिहासागत्यो हतेरप् घनादेश घनसाद्रेदृष्टेद्यदर्थविस्तारेणुहरेबुदे सयेसुस्तेघनमध्येनृत्यवायम
भेदयोरिति हेमचद्र ॥ निरतर निर्गतमतरस्यस्मात् निर्गतमतरमस्मिन्ना ॥ साद्र सहअद्यते अदिचधने वारुलकाद्रक् त्रीणिनिबिडस्य ॥ पेलव पिलभेदने घञ् पेलो
स्यास्तीतिव ॥ विरल विराति ॥ तत्तु तन्यते तत्तुर्वपुस्त्वचोरित्युक्तत्वात् त्रीणिनिरलस्य ॥

समीप सगनाआपोयस्मिन् अपूर्वैर्त्वा॥निकटः निकटति कटेरच्॥आसन्नः आसीदतीत्यक्तः असद्यतेस्मेतिवा॥ सन्निरुष्टः सन्निरुध्यतेस्माक्तः॥सनीडः समा
ननीडवासास्थानमस्य सहनीडेनेतिवा ६६ सदेशः समानोदेशोस्य॥अप्याशः अप्यश्यते अशूल्याभौ कर्मणिघञ्॥सविधः समानाविधास्य॥समर्थादः समा
नामर्थादास्य॥सवेशः समानोवेशोस्य॥उपकंठः उपगतःकंठं उपगतःकंठःसामोप्यमस्येतिवा॥अंतिकः अंतोस्यास्ति अंतिकंनिकटेवाच्यलिंगस्त्रीशोभनौष-
धौ चुल्यांश्चेष्टपागिन्यांचनात्त्योक्तांकीर्त्यंतंतिकेतिविश्वमेदिन्यौ॥अप्यर्णः अप्यर्द्यतेस्मा अप्यर्दतिस्मेतिवा अर्दगतौक्तः॥अप्यग्रः अभिसुरवमग्रमस्य अ
भितोव्ययं पंचदशसमीपस्य ६७ संसक्त संसज्यतेस्मा षजसगे॥अव्यवहितं नव्यवधीयतेस्मा अपदांतरं पदेनांतरंनपदांतरमत्र॥अपदांतरमपि त्रीणिसहस्र

समीपेनिकटासन्नसन्निरुष्टसनीडवत् ६६ सदेशः॥प्याशसविधसमर्थादशवेशवत् उपकंठांतिकाप्यर्णाप्यग्राअप्यभितो
व्ययम् ६७ संसक्तेत्वव्यवहितमपदांतरमित्यपि नेदिष्टमंतिकतमस्यादूरंविप्रकृष्टकं ६८ दवीयश्चदविष्टंचसुदूरंदीर्घमायतं
वर्तुलंनिस्तलंरुचंबंधुरंतन्नतानतं ६९

स्य॥नेदिष्ट अतिशयेनांतिक नेदादेशः॥अंतिकतमं द्वेअतिनिकटस्य॥दूरं दुःस्वेनेयते इणोलोपःरक्॥विप्र
कृष्टं विप्रकृष्यतेस्मा क्तः द्वेदूरं ६८ दवीयः अत्यंतदूरं ईयस्कन्इष्टन्॥दविष्ट॥रुदूरं स्तरादूरं त्रयअत्यंतदूरस्य॥दीर्घं दृणाति दृविदारणे॥आयतं आयप्यते
स्मा क्तः आयततेवा अच् द्वेदीर्घस्य॥वर्तुलं उलच्॥निस्तलं निर्गतंतलमस्य तदुक्तंविश्वे निस्तलवर्तुलेचलइति॥रुचं वर्ततेस्मा क्तः त्रीणिवर्तुलस्य॥यदून्न
तानतं तत्बंधुरस्यात्॥एकं उन्नतंचदानतंच बध्नाति बधबंधने मजुरादिः बंधूरमित्यपि ६९

को १ उचिनोति ऊ उच्चैस्त्वमस्त्यत्र मत्वर्थे अच् ॥ प्राक् प्रकृष्य अश्लोयस्य ॥ उन्नत उन्नमतिस्म नमप्रहृतेन ॥ उदय उदृतमयमस्य ॥ उच्छित उच्छय
 नित्स्म शिन्सेवाया उद्धिनविषुसजातेससुभद्रप्रहृयोर्विवाक्तत्वात् ॥ तुगं तुज्यते तुजिहिसाया चञ्चल यदुन्नतस्य ॥ वामन वामयतिमदुवम् उन्निरणो
 ल्यु ॥ न्यक् न्यचति अचुगती न्यक्चात स्त्रियातुनीनी ॥ नीच नीचैस्त्वमस्त्यत्र मत्वर्थे अच् नीचपामरस्वर्वयोरिति हेमचद्र ॥ रर्व रर्वति रर्वगती अच् ॥ ह
 स्व हसति हसवाब्दे वप्रत्यय पचन्हस्वस्य ॥ अवाय अवनतमयस्य ॥ अवन अवनमतिस्मक्तः ७० अरालं कृच्छति ऋगती विच् अरमात्मानिक अराला-
 तिवा तदुक्तविषये अरालु कुटिलेसर्जरसेसमदंतिनीति ॥ वृजिन वृज्यते वृजीवर्जने इनन् तदुक्तकोशातरे वृजिनकिल्बिषे वृजीवकेशेनाकुटिले त्रिषु ॥

उच्चप्राक्प्रततोद्योच्छितास्तगेथवामने न्यङ्गीचरवर्वन्तस्वा स्थुरवायेवनतानत ७० अरालवृजिनजिह्वामूर्ति

मत्कुचिननतम् आविन्दकुटिलभुम्वेह्लितवर्कमित्यपि ७१ जिह्व जहति हीयतेवा ओहाकृत्यागे मन् तदुक्तहैमे जिह्वस्त-

कुटिलेमदेजिह्वतगरपादपइति ॥ ऊर्मिमत् ऊर्मिरस्यास्ति मतुप् ॥ कुचित कुचतिस्म कुचकोटित्येक ॥ नत नमतिस्म तदुक्तकोशातरे नततरगपाद्यास्यात
 ह्वाबकुटिलनमयोरिति ॥ आविन्द आविध्यतेस्म व्यपतादनेक तदुक्तकोशातरे आविन्दोवाच्यलिगेस्यात्कुटिलेचपराहतइति ॥ कुटिलं कुटिकोटित्येक
 कुटतिवा कुटिकोटित्ये इक् तदुक्तकोशातरे कुटिलात्पापगायार्नीष्टुमेतुवाच्यलिगक ॥ भुमं भुजतिस्म भुजोकोटित्येक ॥ वेह्लितं वेह्लतिस्म वेह्लचलनेक
 वेह्लिनगमनेह्वाबकुटिलेविद्युतेविध्वित्यक्त ॥ वक् वचतिस्म वचुगती रक् एकादशवकस्य ७१

ऋजुः अर्जति अर्जअर्जने अर्जिदशीतिसाधुः॥ अर्जिहः भिन्नोर्जिह्यात्॥ प्रगुणः प्रगुणागुणास्य त्रीण्यवक्रस्य॥ व्यक्तः व्यस्यतेस्य असकक्षेपणेक्तः तदुक्तं
विश्वे व्यस्तस्तव्याकुलेव्यामइति॥ अप्रगुणः भिन्नःप्रगुणात्॥ आकुलः आकोलति कुलसंस्त्याने इगुपेतिकः त्रीणिब्याकुलस्य॥ शाश्वतः शाश्वद्भवः तत्रे
त्यण्॥ ध्रुवः ध्रुवति ध्रुवस्थैर्येकः॥ नित्यः नियतंभवः त्यप्॥ सदातनः सदाभवः॥ सनातनः सनाभवः सायंचिरेतिसाधू पंचनित्यस्य ७२ स्थास्तुः स्थानशी
लः कस्तुः॥ स्थिरतरः अतिशयेनस्थिरः तरप्॥ स्थेयान् स्थेयासौ स्थेयांसः ईयसुन् एवमूत्थं त्रीण्यतिस्थिरस्य यएकरूपतया एकेनैवस्वभावेन॥ कालव्या
पी कालस्यव्यापकः आकाशादिः सकूटस्थः सुपिस्थइतिकः स्यात् एकं कूटोनिश्चलः सन्तिष्ठतीति तदुक्तंमेदिन्यां कूटोः स्त्रीनिश्चलेमूलेराशाविति॥ स्था

ऋजावर्जिह्यप्रगुणोव्यस्तेत्वप्रगुणाकुलो शाश्वतस्तध्रुवो नित्यसदातनसनातनाः ७२ स्थास्तुः स्थिरतरः स्थेयानेक
रूपतयातुयः कालव्यापीसकूटस्थः स्थावरोजंगमेतरः ७३ चरिष्णजंगमचरत्रसमिगंचराचरं चलनकंपनकंपंचललोचलं
चलाचलं ७४

वरः स्थानशील वरच्॥ जंगमेतरः जंगमादितरः द्वेअचरस्य ७३ चरिष्णु चरणशील चरगतौ इष्णुच्॥ जंगमं वक्रंगछति नित्यमि
तियङ्॥ चरं चरति तदुक्तंकोशातरे चरोक्षयूतभेदेचभौमेचारेचसेचलइति॥ वसं वसति वसीउद्देगे अच्॥ इगं इगति इगिगतौ अच् चराचरचरिचलीतिसा
धुः तदुक्तंविश्वमेदिन्यो चराचरं जंगमेस्यादंगविष्टपयोरपि षट्चरस्य॥ चलनं चलनशीलं चलगतौ चलनैतियुच् चलनंभ्रमणेकंपेकंप्रेतुवाच्यलिंगकमिति
विश्वमेदिन्यो॥ कंपनं कंपनशीलं कपिचलनेयुच् तदुक्तंकोशाते कंपनंनह्यो कंपेकंपेस्यादभिधेयवत्॥ कंपं नमिकंपीतिरः त्रयंकंपनशीलस्य॥ चलं चलति
अच्॥ लोलं लोडति लुडविलोडने अच् डलयोरैकत्वं॥ चलाचलं चरिचलीतिद्वित्वादि ७४

चचल चचति चचुगतौ बाहुलकादलन् चचलातुतद्विलक्ष्योश्चचलश्चपत्नेनलङ्कृतत्वात् ॥ तरल तरति तरलचचलेखिगोभास्वरेपित्रिलिङ्गक हारमध्यमणो
 पुसियवागूसूरयोस्त्रियामितिपरिवेदिन्यौ ॥ पारिप्लव परिप्लवते पुद्गलौ अच् प्रज्ञात्यण् तदुक्तहेमे पारिप्लवश्चाकुलेस्याच्चचलइति चपलचतुलचैवेत्यपिपाठः ॥
 अतिरिक्त अतिरिच्यतेस्म रिचिरविरेचनेक्त ॥ समधिक सम्यगधिक द्वेअधिकभूतस्य ॥ दृढसाधि दृढसधानमस्यस ॥ सहत सहन्यतेस्म क्त सहतसगत
 दृढेतिहेम द्वेदृढसधानस्य ७५ स्वकुरवट स्वकुरवटमिति ककुरवहसनेअटन् कवर्गीद्वितीयादीत्यन्येकठिन कठरुघ्नजीवने ॥ क्रूर कृतति कृतीछेदने रक्धातो कू
 आदेशः तदुक्तहेमे क्रूरानृशसघोरोष्णकठिनाइति ॥ कठोर कठिचक्रिष्यामोरन् ॥ निष्ठुर नितिष्ठति ॥ दृढ दूर्ध्वति दृढतिस्मवा दृढदृढिदृढ्यो दृढ स्थूलेतिसाधु त

चचलतरलचैवपारिप्लवपरिप्लवे अतिरिक्त समधिकोदृढसाधिरुक्तसहन् ७५ कर्कशकठिनक्रूरकठोरनिष्ठुरदृढ जठरमूर्ति
 मन्मूर्तप्रवृद्धप्रौढमेधितम् ७६ पुराणप्रतनप्रत्नपुरातनचिरतना प्रत्यग्रोभिर्नवोनव्योनवीनानूतनोनव ७७ दुक्तकोशांतरे दृढ

स्थूलेनितातेचप्रगादेवलवत्यपि ॥ जठर जीर्यते नृषूवयोहानौ अठच् तदुक्तविश्वे जरठ कर्कशेषाढोकाठिनेष्यभिधेयवदिति ॥ मूर्तिमत् मूर्ति का
 स्ति मतुप् ॥ मूर्त मूर्च्छतिस्म मूर्तस्यान्निष्ठुमुच्छालेकठिनेमूर्तिमत्प्रतीतिविश्वः मूर्च्छामोहसमुच्छापयो क्त नवकठिनस्य ॥ प्रवृद्ध प्रवर्धतेस्म दृष्टुदृष्ट्योक्त
 ॥ प्रौढ प्रौढ्यतेस्म बह्वप्रापणेक्त ॥ एधित एधतेस्म एधदृष्ट्योक्त त्रयप्रवृद्धस्य ७६ पुराण पुराणव सायचिरेतिसाधु पुराणप्रौक्तेइतिनिपातनात् पुराणप्र
 त्नशास्त्रयोरित्युक्तत्वात् ॥ प्रतन ॥ प्रत्न तनप्लौ ॥ पुरातन पुराणव ॥ चिरतर चिरणव सायचिरेतिसाधु पञ्चपुरातनस्य ॥ प्रत्यग्र प्रतिनवअग्रमस्य ॥ अ

नूतनः लः सप्तनूतनस्य ॥ सकुमारं सष्टकुमार्यते कुमारक्रीडायांघः ॥ कोमलं कमेरलच् अतउत्वंच कोमलंमृदुलेजलइतिविश्वः ॥ मृदुलं मृदुगुणोऽस्यास्ति
मत्वर्थे ॥ मृदुमृद्यते मृदक्षोदेकः मृद्वतीक्षणेचकोमलइतिहेमः चत्वारिकोमलस्य ॥ अन्वक् अन्वचति अंचुगतौ किन् ॥ अन्वक्ष अन्वगतमक्षमिद्विच ॥ अ-
नुगं अन्वगच्छति गम्लगतौडः ॥ अनुपदं पदस्यानुपश्चात् चत्वारिपश्चादित्यर्थे अव्ययीभावत्वात्कृबंअव्ययं च ७८ प्रत्यक्ष अक्षमिद्विचप्रतिगतं प्रासा-
दिमासः समक्षमित्यपि ॥ ऐन्द्रियकं इन्द्रियेणानुभूयते द्वेइन्द्रियग्राह्यस्य ॥ प्रत्यक्षत्वात् अप्रत्यक्षं अक्षेषुप्रतिगतंप्रत्यक्षंन अनध्यक्षमितिपाठइतिकेचित्
तत्रेत्यं अक्षेषुअध्यक्षंअतिक्रांत अध्यक्षंविभूतत्यर्थेव्ययीभावः ॥ अतीन्द्रियं इन्द्रियेभ्यः अतिक्रांतं तत्रेत्यं अपरोक्षमैन्द्रियकंपरोक्षस्यादतीन्द्रियमिति द्वेइ-

नूतनश्चसकुमारंतुकोमलंमृदुलंमृदु अन्वगन्वक्षमनुगोऽनुपदंकृबमव्ययं ७८ प्रत्यक्षंस्यादैन्द्रियकमप्रत्यक्षमतीन्द्रियं ए-
कतानोनन्यवृत्तिरेकाग्रैकायनावपि ७९ अथैकसर्गैकाग्रोव्येकायनगतोपिसः पुंस्यादिपूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्याअथास्त्रियां८०

द्वियैरग्राह्यस्य ॥ एकतानः एकंतानयति तनुश्चक्षोपकरणयोः कर्मण्यण् ॥ एकस्तानोविस्तारोऽस्यवा अनन्यवृत्तिः नअन्यावृत्तिरस्य पुंवद्भावः ॥ एकाग्रः ए-
कमेकस्मिन्वाग्रमस्य ॥ एकायनः एकमयनमस्य ७९ एकसर्गः एकमेकस्मिन्वासर्गोनिश्चयोस्य ॥ एकाग्र एकअग्रजेयमस्य ॥ एकायनगतः एकंचतदय-
नंचएकायनगतः एकस्मिन्नयनेगतंज्ञानमस्येतिवासपैकाग्रस्य ॥ आदिः आप्रथमंदीयतेगन्त्यते उपसर्गोऽपि किं ॥ पूर्वः पूर्वति पूर्वपूरणे पूर्वतुपूर्वजेप्राच्यांप्रा-
गप्यश्रुतिभेदकइत्युक्तत्वात् ॥ पौरस्त्यः पुरोभवः दक्षिणेत्यक् ॥ प्रथमं प्रथते प्रथप्रख्याने प्रथरेयच् नहुक्तंकोशांतरे प्रथमस्तभवदादौप्रधानेपिचवाच्यव-
त् ॥ आद्यः आदौभवः दिगादित्वात् यत् पचकमाद्यस्य ८०

अतः अप्रति अपगतौ बाहुलकात्तन् अजतिवा अतिवधने अन् अत स्वरूपेनिकटे प्रातेनिश्चयनाशयोरिति हेमचद्र ॥ जघन्य जघनेभावयत् तदुक्तकोशान्तरे
जघन्यहेगभिर्क्रीवचरमेगाहिन्यवदिति ॥ चरम चरति चरगतौ अप्रन् ॥ अत्य अतेभव यत् तदुक्तहेमचद्रे अत्यस्त्वतभवेधमदिति ॥ पाश्चात्य पश्चाच्चव त्य
क ॥ पश्चिम अयेति हिमन् तत्र अतस्तु पुंसि क्रीवेच यथा स्वच्छदरास्त्रीकुलस्यात षडत्यस्य ॥ मोघ सुहृद्यत्यस्मिन् मुहूर्त्तवित्ये अन्नन्यकारित्वात्कुल मोघोऽं
नेनिष्फलेचमोघोऽस्यात्पाटलीतराविति हेम ॥ निरर्थक निर्गतोर्थेयित्यात् कप् हे व्यर्थस्य ॥ स्पष्ट स्पश्यते स्पक्त ॥ स्फुट स्फुटविकसने इत्युपेतिक स्फुटोऽव्यक्तप्र
फुल्लयोरिति उक्तत्वात् ॥ प्रव्यक्त प्रव्यज्यते स्पक्त प्रव्यन्यते स्पेतिवा अनुविशेषणेक्त ॥ उल्बण घञ् उद्गणति वणशब्दे अन् एवोदरादि चत्वारिस्पष्टस्य

अनेजघन्यचरममत्यपाश्चात्यपश्चिमा. मोघनिरर्थकस्पष्टस्फुटप्रव्यक्तमुल्बण ८१ साधारणतु सामान्यमकाकीत्वेक एक
क भिन्नार्थका अन्यतर एकस्त्वोऽन्यतरावाप ८२ उच्चावचनेकभेदेमुच्चडमविलंबित साधारण आधारणेन सह सहस्यसादेश सा-
मान्य समानस्यभाक् घञ् जातिवाचिसामान्यतु क्रीव एकमप्यनेकसवधिसाधारण हे ॥ एकाकी एकादिकिन्च् ॥ एक पक्षेकन्तुचौच् एकसरव्यांतरे श्रेष्ठेकेवले
तरयोस्त्रिषु त्रीणि असह्योस्त्य भिन्नः अन्यतर अन्यएवस्वार्थेतरनित्यर्थ कचिदेकतर इति पाठ तत्रत्य एकात् ॥ इतरच्प्रत्ययः इण कन् ॥ एक त्व तनोति
तनोन कक्किप् आगमानित्यत्वान्नतुक् तुक्पक्षेत्वत् ॥ अन्य अनिति अनयापणेय ॥ इतर इनाकामेनतरति इतर पामरेन्यस्यिति हेमचद्र त्वशब्दस्तु सर्वश-
ब्दवत् ॥ पृष्ठभिन्नार्थका भिन्नस्यवाचकः स्फु ८२ उच्चावच उदक्च अवाक्च मयूरव्यं सकादि ॥ नैकभेद एकोभेदोऽस्य नएकभेदस्तुप्येति नशब्देन समासः हे बहुविध
स्य ॥ उच्चड उच्चदन चट्टिकोपेघञ् ॥ अविलंबित विलम्बनेस्य नविलंबित लवि अवस्रसनेक्त स्वामीतु अ वि उचनमिति पठति हेतुर्णस्य ॥

अरुंतुदः अरुंतुदति विध्वरुषोस्तदइतिखच् सुम् ॥ मर्मस्थूक् मर्मस्थूषाति स्पृशउतापेक्षिन् द्वे मर्मभेदिनः ॥ अबाधं नबाधास्य ॥ निरर्गलं निर्गतार्गलास्य द्वे निर्बाधस्य ८३ प्र
सव्यं प्रगतसव्यात् प्रसव्यंवाच्यलिङ्गं स्यात्प्रतिकूलानुकूलयोरिति ॥ प्रतिकूलं प्रतीपंकूलात् ॥ अपसव्यं अपगतंसव्यात् अपसव्यंत्रिलिङ्गंतुदक्षिणप्रतिकूलयोरि
तिविश्वः ॥ अपसु अपतिष्ठति स्रष्टामादि कु. तदुक्तंकोशांतरे अपसुः पुंसिकालेचवामेस्यादन्यलिङ्गकइति चत्वारिविपरीतस्य यद्वा मंशरीरंतत्सव्यं ॥ स्रयते घूषरणे
अचोथत् एकं यद्दक्षिणशरीरंतदपसव्यंस्यात् अपक्रांतंसव्यात् एकं ८४ संकटं संबाधाथितिसंशब्दात्संशोदश्चकठच् संकटति कटेवर्षावरणयोः ॥ संबाधः सम्यग्बा
धतेन बाधलोडने गन्तुं तदुक्तंविश्वे मंबाधः संकटेभयइति नापुमान् द्वे अल्पावकाशोवर्त्मदौ ॥ कलिलं कलतेकल्यतेवा कलशब्दसंख्यानयोः इलच् ॥ गहनं गात्या
धतेन बाधलोडने गन्तुं तदुक्तंविश्वे मंबाधः संकटेभयइति नापुमान् द्वे अल्पावकाशोवर्त्मदौ ॥ कलिलं कलतेकल्यतेवा कलशब्दसंख्यानयोः इलच् ॥ गहनं गात्या

अरुंतुदस्तुमर्मस्थूगबाधंतुनिरर्गलं ८३ प्रसव्यंप्रतिकूलंस्यादपसव्यमपसुच वामंशरीरंसव्यंस्यादपसव्यंतुदक्षिणं ८४ संकटं

नातुसंबाधः कलिलंगहनंसमे संकीर्णसंकुलाकीर्णमुंडितंपरिवापितं ८५ ग्रंथितंसंदितंदृढं ते गाहविलोडने युच् ह्रस्वः पृषोदरादित्वात्

तदुक्तंकोशे गहनंवनदुःखयोरिति द्वे दुरधिगम्यस्य यथागहनंशारुद्रंदुर्ज्ञानमित्यर्थः ॥ संकीर्णं संकीर्यतेस्म क्त. संकीर्णंनिचितेपिस्यादशब्दं चाभिधेयवत् ॥ संकु
लं संकोलति कुलसंस्थाने इगुपेतिकः ॥ आकीर्णं आकीर्यतेस्म क्तविक्षेपेक्तः त्रयजनादिभिरत्यंतमिश्रस्य यथासंकीर्णवर्गः केचित्तुएतान्पूर्वपर्यायानाहुः संकीर्णमृषिपत्नी
नामितिप्रयोगात् ॥ मुंडितं मुंड्यतेस्म मुंडिरवडनेक्त. ॥ परिवापितं परिवाप्यतेस्म द्वे कृतमुंडनस्य ८५ ग्रंथितं ग्रथ्यतेस्म सानुस्वारपाठे ग्रंथिकोरित्ये ग्रंथसंदर्भे ग्रं
थितमित्यपिपाठः. ग्रंथितं गुंफितंक्रांतेहिंसितेचत्रिलिङ्गकमित्यक्तत्वात् ॥ संदितं संदीयतेस्म दोअवरवंडनेक्तेद्यतीतित्वं गुंफितमितिपाठे गुंफग्रंथे ॥ दृढं दृढ्यतेस्म दृषी
ग्रंथेक्तः त्रीणिगुंफितस्य ॥

विरक्त विरक्तिसा सृगर्तो ॥ विस्तृत विस्तर्त्यतेस्य स्तब्ध आच्छादने क्तान्त नत नन्यतेस्य तल्लुविस्तारेक्त नदुक्तकोशांतरे ततन्यासेविस्वतेचेति नरेवेक्तकोशांतरेच
 क्तान्तदीर्घादिवापेभ्यास्तुल्लिगस्तसदातनोदिति ॥ णिक्तव्यप्रसरस्य ॥ अतर्गति अतर्गम्यतेस्य अतर्गतिस्त्वाम् गम्यतेतौक्त नदुक्तविश्वकोशे अतर्गतिविस्तृतेस्यान्य
 ध्यमाननवान्यवदिति ॥ विस्मृत विस्मर्त्यतेस्य स्मृ आध्यानेक्त हे विस्मृतस्य ॥ प्राप्त प्राप्यतेस्य आपूज्यामेक्त ॥ नदुक्तकोशांतरे प्राप्तलब्धसमजसदिति ॥ प्रणिहित
 प्रणिधीयतरा द्यातेर्हि क्त हे स्यापितस्य ॥ वेक्षित वेत्त्यतेस्य वेक्षचलनेक्त नदुक्तकोशांतरे निक्षितगमनेक्कीवकुटिलेविधुतेचिर्माति ॥ प्रेरित प्रेर्यतेस्य इ
 रिवगतो प्रेरवाहितस्तरलितोत्थासितादोलितावपीति कोशांतर ॥ आपूत आपूयतेस्य ध्विधूनने धूजकपनेका ॥ चक्षित चत्त्यतेस्य चक्षकपने ॥ आकपित आकप्य

विस्तृतविस्तृततत अतर्गन्विस्मृतस्यात्मासमर्णितेसमे ८६ वेदितप्रैरिवताधूनचलिताकपिताधुते खनखन्नास्वनिद्व्यूताविद्वक्षि

सेरिता समा ८७ परिक्षिप्ततुनिवृतमूषितमूषितार्थकं तस्य कपिचलने ॥ धूतः धूयतेस्य धून्ऋषणे तदुक्तहैमकोशे धूतत्यक्तेविधूतेचेति ष

तुर्द्विपत्तपितस्य ॥ सुत सुद्यतेस्य सुतप्रेरणेन सुविवेचितवानत् ॥ सुन्न ॥ अस्त अस्यतेस्य अस्तप्रेरणेन तदुक्तहेम अस्त क्षिप्तपश्चिमाद्राविति ॥ निष्प
न निष्पद्यतेस्य निष्पन्निरसनेन ॥ आविद्ध आविध्यतेस्य व्यधतादने तदुक्तकोशातरे आविहोवाच्यलिङ्ग स्यात्कुटिलेचपराहतेति ॥ क्षिप्त क्षिप्यतेस्य
क्षिप्तप्रेरणे ॥ ईरित ईमेकता सर्व ईर्यतेस्य ईरगतौकपनेच सप्तप्रेरितस्य ८७ परिक्षिप्त परित क्षिप्यतेस्यक्त ॥ निहत निविद्यतेस्य हन् आवरणे हे प्रा
कारादिनासर्वनोवेष्टितस्य ॥ मूषित मूष्यतेस्य मूषमुषस्तेये तदुक्तविश्वे मूषित तद्वतरवहितयोरिति हे चोरितस्य ॥

प्रवृद्धं प्रवर्द्धतेस्म ॥ प्रसृतं प्रसरतिस्म वृधुवर्धने स्रगतौ गत्यर्थेतिक्तः द्वे प्रसरणयुक्तस्य ॥ न्यस्तं न्यस्यतेस्म अस्तक्षेपणे ॥ निस्तृष्टं निस्तृज्यतेस्म स्तृजविसर्गे द्वे
निक्षिप्तस्य ॥ गुणितं गुण्यतेस्म गुणआमंत्रणे ॥ आहतं आहन्यतेस्म हन्क्तः द्वे अप्यावर्तितस्य यथापंचभिराहनाश्रवत्वारोविंशतिः इमे सर्वे क्तांताः ८८ निदि
ग्धं निदित्यतेस्म दिह उपचये ॥ उपचित उपचीयतेस्म चिञ्चयने तदुक्तं कोशांतरे भवेदुपचितेदिग्धे समृद्धे चान्यलिंगकमिति द्वे पुष्टिंप्रापितस्य ॥ गूढं गुह्य
तेस्म गुह्यसंवरणे तदुक्तं विश्वे गूढं रहसिगुह्ये च न द्वयोः संवृते त्रिष्विति ॥ गुप्तं गुप्यतेस्म गुपगोपनादौ तदुक्तं हैमे गुप्तं गूढे वा तदिति द्वे गोपनयुतस्य ॥ गुंठितं गुं
ठ्यतेस्म गुंठिवेष्टने गुंठिवेष्टने ॥ रूषितं रूष्यतेस्म रूषिवेष्टनार्थः ऋषादेराकृतिगणत्वात् ज्ञेयः द्वे धूलिलिमस्य द्वे गुंडालिन इति रन्यातस्य ॥ द्रुत द्रूयतेस्म द्रु-

प्रवृद्धप्रसृतोन्यस्तनिस्तृष्टगुणिताहते ८८ निदिग्धोपचिते गूढगुप्ते गुंठितरूषिते द्रुतावदीर्णे उद्दीर्णोद्यते काचित् शिक्व्य

ते ८९ घ्राणघ्राते दिग्धलिप्ते समुदक्ते उद्धते समौ

गतौ तदुक्तं हैमे द्रुतं शीघ्रविलीनयोरिति ॥ अवदीर्णं अवदीर्यतेस्म दृविदारणे द्वे द्रवीफूतस्य
॥ उद्दीर्णं उद्दीर्यतेस्म गुरी उद्यमे ॥ उद्यतं उद्यम्यतेस्म यमउपरमे ॥ काचितं काचेद्यतं ॥ शिक्व्यतं प्रातिप्रदिकाद्धात्वर्थे इति च द्वे शिक्व्ये स्थापितस्य ८९ घ्रा
णं घ्रायतेस्म घ्रागंधोपादाने घ्रातं नुदविदेति वानत्वं तदुक्तं हैमे घ्राणं तु घ्रातघोणयोरिति द्वे आघ्रातस्य ॥ दिग्धं दित्यतेस्म दिह उपचये तदुक्तं कोशांतरे दि
ग्धो विषाक्तवाणे स्यात्पुसिलिप्ते न्यलिंगक इति ॥ लिप्तं लिप्यतेस्म लिप उपदेहे तदुक्तं हैमे लिप्तमुक्तिविलिमयोरिति द्वे विलिमस्य ॥ समुदक्तं समुदच्यतेस्म अंचुगतौ केन लो
पः ॥ उद्धतं उध्यतेस्म तृञ्हरणे धूञ्धारणे वा तदुक्तं अन्यकोशे उद्धतं स्यात्त्रिषु क्षिप्ते परिसुक्तोऽस्ति तेऽपि चेति कृपादेर्जलादेः ॥

वेष्टित वेष्ट्यतेस्म वेष्टवष्टने ॥ वलयित वलयज्जातमस्य तारकादि यद्वा वलयवल्कृततत्करोतीति णित् ॥ सवीत सवीयतेस्म व्येज्जसवरणेक्त ॥ रुद्ध रुध्यतेस्म रुधिर आवरण ॥ आहृत आव्रियतेस्म वृज्ज आवरणे पचनद्यादिवेष्टितस्य नगरादे ९० रुग्ण रुज्यतेस्म रुजोभागे ॥ शुभ्र शुज्यतेस्म शुजोकोदित्ये हे व्यथितस्य ॥ निशित नि शायतेस्म शोतनूकरणे केशाच्छोरन्येति इत्वं निशातमित्यपि पाठ इत्वं विकल्पात् ॥ क्षण्त क्षण्यतेस्म क्षण्यतेजने ॥ शात ॥ तेजित तेज्यतेस्म तिजनिशातने चुरादि ण्यताक्त चत्वारिशाणादिनातीक्ष्णीकृतस्य ॥ विनाशोन्मुख प्रत्यासन्नविनाशपक्षस्यात् विनाश विनशन भावेयञ् उद्धतसुरवमारभोस्य विनाशोन्मुख पच्यतेस्म उपचष्पाके तदुक्तं हेमे पक्षपरिणतेनाशाभिमुखवदति एक ॥ हीण अहेषीत् हीलज्जाया सुवविदेति नानत्वं ॥ हीत ॥ लज्जित लज्जासज्जातास्य श्रीणिनामानिसज्जात

वेष्टितस्याद्वलयितसवीतरुद्धमाहृत ९० रुग्णशुभ्रेयनिशितक्षुतशातानितेजिते स्याद्विनाशोन्मुखपक्षहीणहीतौतुलज्जिते

९१ वृत्तेतुवृत्तव्यावृत्तौसयोजितउपाहित प्राप्यगम्यसमासाद्यस्यन्त्रीणस्तुतस्तुत ९२ लज्जितस्य ९१ वृत्त वृत्तवृत्तेदृष्टेयतइत्यक्तत्वात्

व्रियतेस्म वृज्जवरणे ॥ वृत्त वृत्त्यतेस्म वृत्तवरणे ॥ व्यावृत्त बाहृतइतिकेचित् तच्यतेवा वृत्त्यतेस्म श्रीणिहृतवरणस्य ॥ सयोजित संयोज्यतेस्म युजिरयोगे स्वय वरादौस्वीकृतवरादेरित्यर्थः सयोजितइतिभरतमालाया ॥ उपाहित उपाधीयतेस्म रथातेर्हि उपाहितेनालोत्पातेपुमानारोपितेविधित्यक्तत्वात् हे सयोगप्रापितस्य ॥ प्राप्य प्राप्यते आपृव्याभौण्यत् ॥ गम्य गम्यते गम्यगम्यौपोरदुपधात्इतियत् ॥ समासाद्य समासद्यते षड्विशारणादौण्यत् श्रीणिप्राप्तुशक्यस्य ॥ स्यन् स्य- द्यतेस्म स्पदूप्रस्वणे स्तेयस्येतिइउभाव ॥ शीर्ण शीयतेस्म शीर्णस्ववणे स्वादयओदित ओदितश्चेतिनत्वं ॥ स्नुत स्नूयतेस्म स्नुप्रस्ववणे ॥ स्नुत स्नूयतेस्म स्नुगतौ च- त्वारिप्रस्तुतस्यनामानि ९२

संगूढः सगुह्यतेस्म गुह्यसवरणे ॥ संकलितः संकल्यतेस्म कलसस्त्याने हेयोजिस्त्याकादेः यथाहोत्रयः पंचचसंकलितादशभवंति ॥ अवगीतः अवगीयतेस्म गैशब्देक्त-
ईत्वं तदुक्तविश्वे अवगीतंतुनिर्गदितुष्टगर्हितयोरपीति ॥ रव्यातगर्हणः रव्यातागर्हणायस्य हे निंदितस्य ॥ विविधः विचित्राविधायस्य ॥ बहुविधः बहवोविधायस्य ॥ ना-
नारूपः नानारूपयस्य ॥ पृथग्विधः पृथग्विधायस्य चत्वारि ९३ अवरीणः अवरीयतेस्म शीङ्गलवणे नष्टानत्व ॥ धिक्कृतः धिगकारि यद्वा निर्भस्मितउक्तः हे निंदित
मात्रस्य ॥ अवधस्तः अवधस्यतेस्म ध्वंसगतौच अपध्वस्तइतिपाठः तदुक्तंविश्वे अपध्वस्तंपरित्यक्तेविदितेष्यतचूर्णितइति ॥ अवचूर्णितः अवचूर्णयतेस्म सत्यो

संगूढः स्थात्संकलितोवगीतः रव्यातगर्हणे विविधः स्याद्बहुविधोनानारूपः पृथग्विधः ९३ अवरीणोधिक्कृतश्चाप्यवध्वस्तोवचूर्-
णितः अनायासकृतं फाणं स्वनितं ध्वनितं समे ९४ बद्धे संदानितं मूतमुदितं संदितं सितं निष्पक्वं कथितं पाके क्षीराज्यहविषांश-
तम् ९५ पयंति यद्वा चूर्णपेवे हेचूर्णीकृतस्य ॥ अनायासकृतं ॥ फाणं स्यात् एकं अनायासेनकृतः फषायविशेषः फणयतेस्म क्षब्धस्वांतेत्यादि
नाऽनायासेनिपातितं माधवस्तनवनीतमवात्यागवस्थापन्नं द्रव्यं फाणं इति वेदभाष्ये आह फणगतौ ॥ स्वनितं स्वन्यतेस्म स्वनशब्दे ॥ ध्वनितं ध्वन्यतेस्म ध्व-
नशब्दे हे शब्दितस्य इमौक्तातौ ९४ बद्धं बध्यतेस्म बधबंधने ॥ संदानितं सदान्यतेस्म दानखंडनेक्तः ॥ मूतं मूयतेस्म मूढबंधने ॥ उदितं उद्यते संद्यते-
स्म दोअवरखंडने कथयतिइत्वं ॥ उदितमित्यपिपाठः ॥ संदितं ॥ सितं सीयतेस्म धिन्बंधनेक्तः षट्बद्धस्य ॥ निष्पक्वं निश्चयेनपक्वं क्तेपचोवः ॥ कथितं क-
थ्यतेस्म कथेनिष्पाके हे साकल्येनपक्वस्य कषायादेः क्षीराज्यहविषां ॥ पाके ॥ शृतमित्येकं ९५

सुनिवन्त्यादौनिर्वाणइत्येक निर्वातिस्म वागतिगधयो यथा निर्वाणोमुनि- निर्मुक्त- निर्वाणोवन्नि निर्गतइत्यर्थ आदिशब्दात् निर्वाणोहस्तीनिमग्रइत्यर्थ नहुक्त
 विरवे निर्वामस्तगमनेनिर्वाणो गजमज्जने सगमेष्यपवरेचिति निर्वाणोवातइतिनि पूर्वाद्यतेनिष्ठानस्यनत्व एक गतेअनित्तेनिर्वाणइत्येक निर्गतः वातोयस्मान्
 समस्तेपाठे तु गतश्चासावनिलश्चतस्मिन् ॥ पक्क परिणत परिणमनिस्स नमधातो. केमलोप द्वे पाकप्राप्तस्य ॥ गून् गूयतेस्म गुपुरीषोत्सर्गे दुग्धोदीर्घश्चेतिन
 त्व ॥ हन् हन्तेस्म हृदपुरीषोत्सर्गे रदाभ्यामिति नत्व द्वे कृतपुरीषोत्सर्गस्य ॥ मोढ पित्यतेस्म मिहसेचने केतोदेवलोपः दीर्घश्च ॥ सूत्रित सूच्यतेस्म सूत्रप्रस्तावे द्वे

निर्वाणोसुनिवन्त्यादौनिर्वातिस्तुगतेनिले पक्कपरिणतेगून्हन्नेमीदहुसूत्रिते ९६ सुष्ठेतुपुषितसोदेषानसुहानसुहने दान

स्तदमितेशान शमितेप्रार्थितेर्दिते ९७

कृतसूत्रोत्सर्गस्य ९६ पुष्ट पुष्यतेस्म पुषपुष्टौपुषित ऋादेरिव ॥ सोढ सत्यतेस्म षहमर्षणे केओत्त
 ॥ क्षान क्षम्यतेस्म क्षमूषसहने द्वेक्षमाप्रापितस्य ॥ उहान उहम्यतेस्म दुविमुद्गिरणे उहानमितिमुकुटेनोक्त ऊह्यतमिति रामनाथेनच ॥ उह्यत उहम्यतेस्म
 गस्तुगतौ द्वे चमनेनत्यक्तस्यान्नादे ॥ दान दम्यतेस्म दसुउपशमे वादानशातेति साधु नहुक्तकोशांतरे दानस्तदमितेपि स्यात्तप क्लेशसहेपिचेति ॥ दमित
 द्वे दमप्रापितस्य यथादमितमिद्रिय ॥ शान शम्यतेस्म शसुउपशमे शानोरोगः निहतइत्यर्थइति नहुक्तकोशांतरे शानोतिमुक्तरसयो सुसिन्धुसमन्वितेति
 ॥ शमित ण्यताक्त द्वेशमन प्रापितस्य ॥ प्रार्थित प्रार्थ्यतेस्म अर्थयाच्चायाक्तप्रत्ययः ॥ अर्दित अर्थतेस्म अर्दितोयाचनेच नहुक्तकोशांतरे अर्दितया-
 चितेपि स्याद्दानव्याधौचहिसितेति द्वे आचितस्य ९७

ज्ञप्तः ज्ञप्यतेस्म मारणादौमित् ॥ ज्ञपितः द्वे बोधं प्रापितस्य ॥ छन्नः छाद्यतेस्म छदअपवारणे वादातेति साधुः तदुक्तं हेमे छन्नं रहच्छादितयोरिति द्वे आच्छादितस्य ॥
 पूजितः पूज्यतेस्म पूजपूजायां ॥ अंचितः अंच्यतेस्म अंचुपूजायां अर्चितइत्यपि पाठे अर्चपूजायां द्वे नामनी ॥ पूर्णः पूर्यतेस्म पूरीष्याप्यायने तदुक्तं हेमे पूर्णं कृत्स्नेन पूरि
 तेइति ॥ पूरितः द्वे ॥ क्लिष्टः क्लिश्यतेस्म क्लिष्टविकाशने क्लिशितः द्वे क्लेशांशस्य ॥ अवसितः अवस्यतिस्म अवसीयतेस्म वा षो अंतकर्मणि क्तः त्वतीतत्वं तदुक्तं हेमे सि
 तस्त्ववसिते बद्धे वर्णे सितातुशर्करा इति ॥ सितः द्वे समासस्य ९८ पुष्टः पुष्यतेस्म पुष्यतेस्म वा पुषुपुषुदाहे ॥ प्लुष्टः ॥ उषितः उष्यतेस्म उषदाहे तदुक्तं हेमे उषितव्युषिते
 दग्धेइति ॥ दग्धः दध्यतेस्म दहभस्मीकरणे चत्वारिदग्धस्य इमे क्तांता ॥ तष्टः तक्ष्यतेस्म ॥ त्वष्टः त्वक्ष्यतेस्म तक्ष्त्वक्ष्त्तनूकरणे ॥ तनूकृतः अतनुस्तनुरकारितनूकृतः

ज्ञप्तस्तज्ञपिते छन्नच्छादिते पूजिते चितः पूर्णस्तपूरिते क्लिष्टः क्लिशिते वसिते सितः ९८ पुष्टपुष्टोषितादग्धेतष्टत्वक्षीतनूकृते वेधि
 तच्छिद्रितो विद्धे विन्नविन्नो विचारिते ९९ निष्प्रभो विगतारो कौ विलीने विद्रुतद्रुतौ श्रीणि यथा तष्टंकाष्टंशस्त्रेणाल्पीकृतमिति तद्वत् ॥ वेधितः वे
 ध्यतेस्म विधविधाने ण्यंता क्तः ॥ छिद्रितः छिद्यतेस्म छिद्रभेदने क्तः ॥ विद्धः विध्यतेस्म व्यधताडने प्राग्वत् तदुक्तं विश्वे विद्धं स्याद्देधिते क्षिप्ते सद्दृशे वासिते त्रि
 ष्विति श्रीणि यथा कर्णे विद्धौ ॥ विन्नः विद्यतेस्म विदविचारणे लुदेति स्त्रे साहचर्यात् तदुक्तं विश्वे विन्नं विचारिते लब्ध इति ॥ वित्तः तदुक्तं कोशांतरे वित्तं क्लृप्तवधने वाच्य
 लिगं रच्याते विचारिते इति ॥ विचारितः विचार्यतेस्म चरगतौ श्रीणि प्राप्तविचारस्य ९९ निष्प्रभ निष्क्रांता प्रभास्मात् ॥ विगतः विगच्छतिस्म गम्ल् गत्यर्थेति क्तः तदुक्तं
 रुद्रे विगतौ वीतनिष्प्रभा विति ॥ अरोकः रोचनं रोकः प्रावेद्यञ् नरो कोस्य रुचदीप्तौ श्रीणि विदीमिहीनस्य ॥ विलीनः विलीयतेस्म लीड् श्लेषणे गत्यर्थे क्तः ॥ विद्रुतः वि
 द्रवतिस्म ॥ द्रुगतौ गत्यर्थे तदुक्तं हेमे द्रुतं शीघ्रविलीनयोरिति श्रीणि द्रवीभूतस्य सृतादेः ॥

सिद्धः सिध्यतिस्म पिशुरारहोक्त ॥ निर्वृत निवर्ततेस्म हतुवर्तने ॥ निष्यन्न निष्यद्यतेस्म पदगतौ गत्यर्थे तदुक्तं हेमे सिद्धोवाद्यादिके देवयो नौ निष्यन्नमुक्तयोः
 नित्ये प्रसिद्धे चेति त्रयसिद्धस्य ॥ वारित दार्यतेस्म हविदारणे ॥ भिन्न भिद्यतेस्म भिदिरविचारणे ॥ भेदित श्रीणिभेदप्रापितस्य १०० उज्ज ऊज्यतेस्म उपीततु
 सतानेक्तः ॥ गृह्यत सिच्यतेस्म पिबुततुसतानेक्तः ॥ उज्ज ऊज्यतेस्म वेज्जततुसतानेक्तः स्थूत स्थूति सीवनसतत्यो स्त्रियास्थूतः प्रसेवक इत्युक्तत्वात् ॥ उतप्रित
 य ॥ तनुसतते सतन्यतस्मात्तनुभिः सतत अर्हित आर्त्यतेस्म अर्हपूजायाक्तः ॥ नमस्थित ॥ नमसित ॥ नमःकृत नमोवरिवरिति क्यच् क्यस्यविभाषेति यलोप
 विकल्पः ॥ अपचायित अपचाय्यतेस्म चायपूजानिशामनयो ॥ अर्चित अर्च्यतेस्म अर्चपूजाया ॥ अपचित चिप्ताव षट् अर्चितस्य १०१ वरिवसित वरिव ह्यत

सिद्धे निर्वृत्त निष्यन्नोदारिते भिन्नभेदितो १०० उज्जस्थूतमुतचेति त्रितयततुसतते स्यादर्हितेनमस्थितनमसितमपचायितावृत्ताय
 चित १०१ वरिवसिते वरिवस्थितमुपासितचोपचरितच सतापितसतसौधूपितधूपायितौ च दूनश्च १०२ तृष्टेमन्नस्तृप्त मल्लन्न
 प्रसुदित प्रीत नमोवरिव इति क्यच् क्यस्यविभाषेति यलोपविकल्पः वरिवस्थित ॥ उपासित उपास्यतेस्म आस उपवेशने ॥ उपचरित उपचर्यतेस्म चरे क्तः
 चत्वारिण्यधितस्य ॥ सतापित सताप्यतेस्म तपदाहेचुरादि ॥ संतप्त तप्यतेस्म तपसंतापे ॥ धूपित धूप्यतेस्म धूपसतापे ॥ धूपायित आपादय इति वा ॥ दून दूयतेस्म दु
 दु उपतापे पचसतापितस्य एभ्यः अकर्मकैभ्यः कर्तरि क्तेऽप्येतान्येव सूत्राणि १०२ तृष्ट हर्षतिस्म तृष्यतिस्म वा तृषु अलीके तृषतुष्टौ तदुक्तकोशातरे तृष्टोरोमाचिनेपि
 च जानहर्षप्रतिहते विस्मितेऽप्यभिधेयवदिति ॥ मन्न माद्यतिस्म मदीहर्षे ॥ वृप्त वृष्यतिस्म वृषप्रीणने ॥ मल्लन्न ल्लायतेस्म ल्लदीस्तरवे ल्लादोनीति ह्रस्वः ॥ प्रसुदित म
 गोदतेस्म सुदहर्षे ॥ प्रीत प्रीच्यतेस्म प्रीहृप्रीणने इमे क्ताताः सर्वे षट् प्रसुदितस्य ॥

छिन्नं छिद्यतेस्म छिधिर्द्वैधीकरणेकः नदुक्तंकोशांतरे छिन्नं कृतेत्रिलिगेस्याहुडूच्यामपियोषिनि ॥ छातं छाद्यतेस्म छोछेदने ॥ लून लूयतेस्म लूनछेदने ॥ कृतं कृत्यतेस्म कृतीछेदने ॥ दानं दायतेस्म दाप्लपने ॥ दीनं दीयतेस्म दोअवरवंडने ॥ छिनं शाछोरिति विकल्पः ॥ वृक्का वृश्च्यतेस्म ओव्रश्चूछेदने अघोरवंडितस्य १०३ स्वस्तं स्वस्यते ध्वस्यते भ्रस्यतेस्म ध्वस्तं ॥ भ्रष्टं स्वस्तस्वस्तभ्रस्तअवत्तंसने ॥ स्कन्नं स्कद्यतेस्म स्कंदिरगत्यादौ ॥ पन्नं पद्यतेस्म पदगतौ ॥ च्युतं च्यूयतेस्म च्यूड्गातौ ॥ गलितं गल्यतेस्म गलअदने सामच्युतस्य एभ्योगत्यर्थकर्मकेतिकर्तरिक्ते एताव्येवरूपाणि ॥ लब्धं लभ्यतेस्म दुलभध्मासौ ॥ प्राप्तं प्राप्यतेस्म आपूज्यासौ ॥ विन्नं विद्यतेस्म विदूलाभे ॥ भावितं भाव्यतेस्म भूमासौ ॥ आसादितं आसाद्यतेस्म षट्पुविशरणादौ ॥ भूतं षट्प्राप्तस्य १०४ अन्वेषित अन्वेष्यतेस्म एष्टगतौ इषिण्यंतौ

छिन्नंशांतंलूनंकृतंदांतंदितंछितंवृक्कां १०३ स्वस्तंध्वस्तंभ्रष्टंस्कन्नंपन्नंच्युतंगलितं लब्धंप्राप्तंविन्नंभावितमासादितंचभूतंच

१०४ अन्वेषितंगवेषितमन्विष्टंमार्गितंमृगितं आर्द्रंसार्र्द्रंक्लिन्नंतिमितंस्तिमितंसमुन्नमुत्तंच १०५ त्रातंत्राणंरक्षितमवितं वा ॥ गवेषित

गवेष्यतेस्म गवेषमार्गणे ॥ अन्विष्ट अन्विष्यतेस्म इषडछायां ॥ मार्गितं मार्ग्यतेस्म मार्गअन्वेषणे ॥ मृगित मृग्यतेस्म मृगअन्वेषणे पंचगवेषितस्य यथाइतस्ततो गवेषितो-
पिचोरोनदृष्टः ॥ आर्द्रं आर्द्यतेस्म अर्दगतौ अदेदीर्यश्चेतिरक् नदुक्तंकोशांतरे आर्द्रनिक्षत्रभेदेस्यात्स्त्रियांक्लिन्नेभिधेयवदिति ॥ सार्र्द्रं आर्द्रत्वेनसह ॥ क्लिन्नं क्लिद्यतिस्म
क्लिद् आर्द्रिभावे ॥ तिमितं तिम्यतिस्म ॥ स्तिमितं स्तिम्यतिस्म तिमिष्टिमआर्द्रिभावे नदुक्तंकोशे स्तिमितस्तरलेक्लिन्नइति ॥ समुन्न समुनतिस्म उंदोक्तेदने ॥ उन्न अकर्म
कत्वाक्तः समक्लिन्नस्य १०५ त्रातंत्रायतेस्म त्रैडपालने नदुक्तंहैमे त्राणंत्रातेरक्षणेचत्रायमाणोवधावपीति ॥ त्राण रुद्रविदेतिनिष्ठानत्वविकल्पः ॥ रक्षितं रक्ष्यतेस्म र
क्षपालने ॥ अवितं अव्यतेस्म अवरक्षणादौ ॥

गोपायित गोपाय्यतेस्म गुपूरस्सणे आयादयइतिआयविकल्प ॥ गुप्त गुप्यतेस्म गुप्त गुप्तेनातेइतिहेम षट्संक्षितस्य ॥ अवगणित अवगण्यतेस्म गणसरव्य
ने ॥ अवमत अवमन्यतस्म मनज्ञानेक्त ॥ अवज्ञात ॥ अवमानित अवमान्यतेस्म मानपूजाया ॥ परिष्कृत परिष्कृत्यतेस्म यरिष्कते तिरस्कारार्थं पचअच
मानितस्य १०६ त्यक्त त्यज्यतेस्म त्यज्जहानौक्तेकुत्त ॥ हीन हीयतेस्म ओहाक्त्वागेक्तेसुमेतिईत्वतस्यनत्व ॥ विधुत विधूयतेस्म धूत्रकपने ॥ ससुद्धित स
इत्यतेस्म उद्धत उत्सर्गे ॥ धृत धूयतेस्म धूविधूनने तदुक्तहेमचद्रे धूतेमर्लितकपिताविति ॥ उत्सृष्ट उत्सृज्यतेस्म सृजविसर्गेक्तेयत्वंजकारस्य षट्सुत्सृष्टस्य
॥ उक्त उच्यतेस्म वचभाषणे वृषोवचिर्वासप्रसारण ॥ भाषित भाष्यतेस्म भाषव्यक्तायावाचि ॥ उदित उद्यतेस्म वदव्यक्तायावाचि क्तसप्रसारण ॥ जल्पित

गोपायितचगुप्तच अवगणितमवमतावज्ञानेवमानितचपरिष्कृते १०६ त्यक्तहीनविधुतससुद्धितधूतसुत्सृष्टे उक्तभाषित
सुदितजल्पितमारव्यातमभिहितलपित १०७ बुद्धबुध्यतेस्म बुधअवगमने ॥ उरीकृत उरीक्रियतेस्म उरीकृतमित्यपिपाठ ॥ उररीकृत उररीक्रियतेस्म अनगअगम

जल्पितस्म जल्पव्यक्तायावाचि ॥ आरव्यात आरव्यायतेस्म रव्यामकथने चक्षिद्वा ॥ अभिहित अभिधीयतेस्म दधातेई ॥ लपित लप्यतेस्म लपव्य-
क्तायावाचि समउदितस्य १०७ बुद्ध बुध्यतेस्म बुधअवगमने ॥ बुधित बुधिरबोधनेक्त तदुक्तहेमे बुध पठितेजनेति ॥ मनित मन्यतेस्म मनुअवबो-
ने यस्यविभाषेति अनित्य ॥ विदित विद्यतेस्म विदज्ञाने ॥ प्रतिपन्न प्रतिपद्यतेस्म पदगतौ केरदाभ्यामिति नत्व ॥ अवसित अवसीयतेस्म वीतकर्मणि क्ते
द्यतिस्थनीत्व ॥ अभ्रगत अवगम्यतेस्म गम्लगतौ समावगतस्य ॥ उरीकृत उरीक्रियतेस्म उरीकृतमित्यपिपाठ ॥ उररीकृत उररीक्रियतेस्म अनगअगम
नति ॥

अंगीकृतं विबुच्चिप्रत्ययेर्दलं ॥ आश्रुतं आश्रूयतेस्म श्रुश्रवणे ॥ प्रतिज्ञातं प्रतिज्ञायतेस्म सर्वत्रक्तप्रत्यय १०८ संगीर्णं संगीर्यतेस्म गृणिगरणे क्तेर्दलं ॥ विदि-
तं विद्यतेस्म विदज्ञाने ॥ संश्रुतं संश्रूयतेस्म ॥ समाहितं समाधीयतेस्म दधानेर्हिः ॥ उपश्रुतं उपश्रूयतेस्म प्रतिश्रुतमित्यपिपाठः ॥ उपगतं उपगम्यतेस्म ए-
कादशांगीकृतस्य ॥ ईलितं ईड्यतेस्म ईडस्तौ ॥ शस्तं शस्यतेस्म शंसस्तौ नदुक्तं हैमे शस्तंक्षेमेप्रशस्तेचेति ॥ पणाधितं पणाय्यतेस्म पणव्यवहारेस्त-
तौ आयोवा ॥ पनायितं पनाय्यतेस्म पनचआयोवा ॥ प्रणुतं प्रणूयतेस्म णुस्तौ ॥ पणितं ॥ पनितं १०९ गीर्णं गीर्यतेस्म गृशब्दे ॥ वर्णितं वर्ण्यतेस्म

मंगीकृतमाश्रितं प्रतिज्ञातं १०८ संगीर्णविदितसंश्रुतसमाहितोपश्रुतोपगतं ईलितशस्तपणाधितपनायितप्रणुतपणितपनितानि
१०९ अपिगीर्णवर्णिताभिष्टुतेडितानिस्तुतार्थानि भक्षितचर्वितलीढप्रत्यवसितगिलितरवादितप्सातं ११० अभ्यवहृतान्चजग्धग्र-
स्तग्लस्ताशितंमुक्ते वर्णवर्णक्रियागुणविस्तारेवचनेषु ॥ अभिष्टुतं अभिष्टूयतेस्म षुञ्स्तौ ॥ ईडितं ॥ स्तुतं स्तुतमर्थेयिषांतानिद्वादश ॥ भक्षितं भक्ष्यतेस्म
भक्षअदने ॥ चर्वितं चर्यतेस्म चर्वअदने ॥ लिप्तं लिप्यतेस्म लिपउपदेहे क्वचित्तुलीढमित्यपिपाठः तत्रलिहआस्वादने ॥ धातुः दलोपेदीर्घः ॥ प्रत्यवसित प्रत्यवसीयते
स्म षोतकर्मणि ॥ गिलितं गीर्यतेस्म गृणिगरणे ॥ रवादितं रवादयतेस्म रवादभक्षणे ॥ प्सात प्सायतेस्म प्साभक्षणे १११ अभ्यवहृतं अभ्यवहूयतेस्म ॥ अन्नं अद्य-
तेस्म ॥ जग्धं अदोनन्नेदतिज्ञापकात्जग्धिर्वा ॥ ग्रस्तं ग्रस्यतेस्म ग्रसृग्रस्तअदने ॥ ग्लस्तं, अशित अश्यतेस्म अशामोजने ॥ मुक्तं मुज्यतेस्म मुजपालनाभ्यवहार-
योः चतुर्दशवादितस्य इमेसर्वेक्षांताः ॥

ते क्षेपिष्ठादय बहिष्मन्तः अनिशयविशिष्टानाक्षिप्तादीनामकर्षार्थाः स्युः प्रकर्षं अयेरियेणाने तेभ्यः ॥ क्षेपिष्ठ अनिशयेनक्षिप्त् ॥ क्षोदिष्ठ अनिशयेनक्षुद्र ॥ वरिष्ठ अनिशयेनउम् ॥ रथविष्ठ अनिशयेनस्थूल ॥ बहिष्ठ अभीष्टितादीनानिर्देशस्तत्तत्पर्यायार्थ एकेक १११ अनिशयविशिष्टानावादादिरुतारकानाना सादिष्टादयः स्युः तच्चयया ॥ साधिष्ठ अनिशयेनवाट ॥ द्राधिष्ठ अनिशयेनायत ॥ स्फेष्ठ अनिशयेनबहु क्षिप्तादिभ्यश्चनिस्थूलदूरेतिघण्टिलोयेपूर्वस्यगुणेसाधक वाटादिभ्यश्च एनिअनिकवाटादिभि साधव इत्याद्युत्तराएकेक ११२ इतिविशेष्यनिघ्नविवरणसमाम ॥ पूर्वकादहयेस्वर्गादिनामानिप्रकरणे सजातीयानिनिबद्धानि अस्मिन्न पिकाडेभक्त्यादीनिविशेष्य निमान्यवघात् इदानीपूर्वेषासकीर्णत्वापत्तिभयेनयेपूर्वगेक्तास्तत्सग्रहाष्टसकीर्णप्रकरणमारभते ॥ अत्रहिर्म्म क्रियादयोभावन

क्षेपिष्ठक्षोधिष्ठप्रेष्ठवरिष्ठस्यविष्ठबहिष्ठा १११ क्षिप्त्क्षुद्राभीष्टितपृथुपीवरबहुलप्रकर्षार्था साधिष्ठद्राधिष्ठस्फेष्ठुगारिष्ठह सिष्ठवृदिष्ठा ११२ वाटव्यायतबहुगुरुवामनसुदारकातिशये इतिविशेष्यनिघ्नवर्ग प्रकृतिप्रत्ययार्थास्तु सकीर्णलिगसुन्न येन

ना अपरस्परादिर्विशेष्यनिघ्नः ॥ संवद्वादि करणवचनः तथासमूहवचन आपूपिकादि ॥ एकसकीर्णे सकीर्णार्थैः सकीर्णलिगीभ्यारव्यत्वात्सकीर्णवर्गोयमिन्न- जात्यर्थससर्गएवहिसकर सचात्रप्रायेणविद्यतइतिइद्वैतद्वयपदेशः ॥ नचत्रसकीर्णलेविशेषविधानाभावेनकथमत्रलिगस्तानस्यादित्याकाक्षायततहुपायमाह ॥ प्रकृतीति सकीर्णसकीर्णवर्गेविद्यमानलिगसग्रहोक्तरीत्याप्रकृत्यर्थेप्रत्ययार्थेनचआद्यशब्दात्प्रकृतिरूपभेदादिनालिगसुन्नयेत्तदुद्देशः ॥ तत्रप्रकृत्यर्थेनयथा ॥ अपरस्परेतिभित्ति प्रकृतित्वात्प्रकृति ॥ तस्या सततक्रियासबधात्क्रियायोग ॥ अपरत्वादिराण्योगश्चरक्षुण्णद्रव्यक्रियायोगोपाधिभिः परगामिनाइत्यभिधेयलिगत्व ॥

प्रत्ययार्थेनयथा ॥ स्फातिप्रतृतीनांक्तिन्नादिप्रत्ययातानांस्त्रीभावादावनिक्तिभित्तिवक्ष्यमाणत्वात्स्त्रीलिङ्गत्वतथासंधिप्रभृतीनांकिप्रत्ययातानांकोषोःकिरिति वक्ष्यमाणत्वात्पुंस्त्व ॥ रूपभेदेनकर्मणि क्त्वावत्वादि ॥ साहचर्येणचडिभेडमरविप्लवावितिङिभाम्यपुंस्त्वं ॥ संकीर्णइत्यपलक्षणं ॥ वर्गांतरेष्वप्यनिश्चितलिङ्गानांमुत्पीतिरित्यादीनांप्रकृतिप्रत्यादिदिभिरेवलिंगनिश्चयात् कर्मश्रेक्रियायाचपुनपुंसकयोर्मतमिति रुद्रः क्रिया ॥ क्रियते हे क्रियायाः तच्छब्देनक्रियापराभृश्यते क्रियासातत्येग-
म्येसाते अपरस्वराअपरेचपरेचेतिद्वंद्वः इत्येकं नाम ॥ अपरस्वरासाधगिच्छंति अपरेचपरेचसंघाः सततंगच्छंतीत्यर्थः सातत्यमविच्छेदः अपरस्वराः क्रियासा-
तत्यइतिस्फुटनिपात्यते सातत्येकि अपरस्वराः सकृद्वच्छंति वाच्यलिङ्गत्वादपरस्वरायोषितः अपरस्वराणिकुलानि निर्दिष्टं कर्मसातत्यसूधीभिरपरस्व-

कर्मक्रियातत्सातत्येगम्येस्युरपरस्वराः १ साकल्यासंगवचनेपारायणपरायणे यदृच्छास्वैरिताहेतुशून्यात्वास्याविल-

क्षणं २ रभितिभागुरिणोक्तत्वात् तत्सातत्येक्रियायाः क्रियावताचनेरंतर्त्येतद्यथा क्रियासातत्येअपरस्वरंगच्छंति क्रियावतांचसातत्येतुलिङ्गत्रयं
१ साकल्यवचन पारायणस्यात् साकल्यंचतद्वचनं पारस्यअयनं पूर्वपदादितिणत्वं ॥ आसंगवचनं ॥ परायणंस्यात् आसंगस्यआसक्तेः वचनं तुरायण-
मित्यपिपाठः तत्रतु तुरस्यअयनं तुरत्वरणे इगुपेतिकः आश्रयेतत्यराभीष्टेपरायणपदंविदुरितिशाश्वतः तदुक्तंचमेदिन्यां पारायणंसमासंगकात्स्न्यपारग-
तावपीति क्रमेणएकैक ॥ यदृच्छा ऋच्छनमृच्छा ऋच्छगत्यादीगुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः याऋच्छाविशेषणमितिसमासः ॥ स्वैरिता स्वेनेरितुंशीलमस्य णिन्यं-
तात् तल्लक्षिः हे स्वच्छंदतायाः हेतुशून्या हेतुनाकारणेनशून्या ॥ अस्या आसउपवेशने भावेण्यत् स्थितिः ॥ विलक्षणंस्यात् ॥ विगतंलक्षणमालोचनंय-
ग तदुक्तभागुरिणा विलक्षणमतस्थानंयद्देवेन्निष्प्रयोजनमिति एक २

को

शमथ शमन शम शमादिभ्योऽथ च भावेऽन्तर्धानेति वृद्धभावः ॥ वमन शसुदसुउपशमे शाति स्त्रियात्किन्त्रीणि विनोपशमस्य ॥ दातिः दमथः दम प्राग्वत्
श्रीणिकामकोपाद्यभावस्य यत्कर्मवृत्ततत् ॥ अवदान वृत्तकर्मभूतपूर्वचरित्र ॥ कर्मण कर्मणिवाच्यत् ॥ वर्तनवृत्तवर्तने भावेनिष्ठा क्वचिदपदानमिति पाठः एक
प्रशस्तकर्मणः ॥ काम्यदान तत्प्रवारण वृत्तौ ल्युट् काम्यस्थवरस्त्रीहस्त्यश्वादेर्दनि इत्याद्युत् ॥ प्रविश्यते वृत्तवरणे प्रवारणमहादानमिति क्रियाद्वयोक्त महा
रणमिति चिकादशेष ३ वराक्रिया वरास्यक्रिया ॥ करण ॥ सवनन वृत्तयाचने ल्युट् सवननमित्यपि स्यात्सवनमात्रोच्चेव शोकारेण पुनक्तक मिति मेदिनी द्वे म
णिमत्रादिनावशीकरणस्य ॥ मूलकर्म ओषधीनामूलैरुच्चाटनादिद्यत्कर्मित्कर्मण कर्मैव नद्यत्कर्मित्कर्मणोण् एक ॥ विधूयन धूयकपने ल्युट् लुक् ॥ विधूयन गूभि

शमथस्तशम शातिर्दातिस्तदमथोदम अवदानकर्मवृत्तकाम्यदानप्रवारण ३ वराक्रियासवननमूलकर्मित्कर्मण विधूयन
विधूयनतर्पणमीणनावन ४ पर्याप्ति स्यात्परित्राणहस्तधारणमित्यपि सेवनसीवनस्यूतिर्निर्दिष्ट स्फुटनमिदं ५ आक्रोशनमपि

यग धूयने गाङ् कुटेनिदि त्वाहुणाभाव विधूयनमिति जटाधर द्वे क्यनस्य ॥ तर्पण वृत्तमीणने ॥ मीणन मीणतर्पणे ल्युट् लुक् ॥ अवन अवरस्यणारो श्रीणित्तमेः ४ प
र्याप्ति त्राणार्थात्किन् ॥ परित्राण वैद्यमालने ॥ हस्तधारण हस्तेन हस्तस्य वाधारण ॥ शेषः क्वचित् हस्तधारणमित्यपि तत्रैव हस्तेन वारण श्रीणिमारोद्यतनिवारणस्य
॥ सेवन विधूयतुलताने ल्युट् ॥ सीवनं पृषोदसादि ॥ स्यूति किन्निज्झ् सेवस्तसेवनस्यूतिरिति पाठस्तन्व्याध्य श्रीणिस्त्रीक्रियायाः ॥ विदर विदण हविदारणे अप् ॥
स्फुटन स्फुटविकसने कुटादित्वाहुणाभाव स्फोटनमिति भरतमालाया ॥ भिया भिदिद्विदारणे भिदारह् श्रीणिदिमाभावस्य ५ आक्रोशन हस्तआक्रोशने ॥ अभिष-
ग अभिषगइत्यपि उपसर्गस्येति दीर्घत्वविकल्पान् द्वे शापयुक्तगालिमदानस्य ॥

संदेहः विदज्ञानेघञ् ॥ वेदना विदन्तेतनारव्याननिवासेषु तत्रवेदनानान अतोवेदनमित्यपि हे अनुभवस्य आक्रोशमभीषंगः संवेदोवेदनानना संसृष्टनमभिव्यामिथिञ्चा
 भिक्षार्थनादना ॥ संसृष्टनं सृष्टामोहसमुच्छ्राययोः ल्युट् ॥ अभिव्यामिः अभिव्यापन आपृज्यामौक्तिन् हे सर्वतोव्याप्तेः ॥ याञ्च्वा याचन दुयाचुयाचायां ॥ भिक्षा ॥ भिक्षणं
 भिक्षायांचादौ ॥ अर्थना अर्थयांचायां ॥ अर्दना अर्दगतौयाचने उभाभ्यामपियुच् चत्वारियाचनस्य याञ्चेति यजयाचेति नङ् ६ वर्धनं वर्धयेदन्पूरणयोः ॥ छेदनं छि
 दिरहेधीकरणे उभयत्र ल्युट् वर्धनं छेदने वृद्धाविति दंत्योष्ठ्यादावज्जय हे कर्तनस्य ॥ आनंदनं दुनदिसमृद्धौ आमंत्रणमिति कचित्प्राठ तत्रमत्रिगुसभाषणे ॥ सभाजनं
 सभाजगीतिसवनयोः उभयत्र ल्युट् सभाजनमिति राजसुकुटः ॥ आप्रच्छन्नं ल्युट् प्रच्छन्तीप्सायां आह पूर्वआनंदार्थः त्रीणि स्वागतसंप्रस्मादिनाविहितस्थानंदस्य

संवेदोवेदनानना संसृष्टनमभिव्यामिथिञ्चाभिक्षार्थनार्दना ६ वर्धनं छेदनं यद्वा हे आनंदनसभाजने आप्रच्छन्नमथाम्नायः
 संप्रदायः क्षयोक्षिया ७ ग्रहेग्राहौ वशः कांतौ रक्षणरक्षाणोरणः कणे व्यधोवेधोपचायावे ॥ आम्नायः घञ् युक् आम्नायं स्माअभ्यासे ॥ सं
 प्रदायः दात्रोघञ् युगागमे हे गुरुपरंपरागतस्य समुपदेशस्य ॥ क्षयः क्षयणं क्षिप्तये एरच् क्षिया क्षिप्तिंसायां षित्वा दङ् हे अपचयस्य ७ ग्रहः ग्रहणं ग्राहः ग्र
 हउपादाने ग्रहेत्यप हे ग्रहणस्य ॥ वशः वशकृतौ वशिरण्यो उपसंख्यान इत्यप् ॥ कांतिः कस्य कांतौ हे इच्छायाः ॥ रक्षणः रक्षपालने नङ् ॥ रक्षा त्राणं त्रैलपालने ल्युट्
 हे रक्षणस्य ॥ रणः रणनं रणशब्दे वशिरण्योरित्यप् ॥ कणः कणनं कणशब्दे कणोबीणे त्यप् हे शब्दकरणस्य ॥ व्यधः व्यधनं व्यधनाडने व्यधजपेत्यप् ॥ वेधः
 वेधनं विधविधाने घञ् हे वेधनस्य ॥ पचा पचनं दुपचषपाके षित्वा दङ् हे पचनस्य ॥

का त्व दान वृत्त्यर्थायाशब्दः भावस्तुपेति साधु ॥ हति हे आह्वानस्य ॥ वरः वरण वृत्तवरणो ग्रहवृत्त्यप् तयोभिरिष्यतेयन्तदेवेभ्य सगरोगत ॥ हति
 त्तिन् हे वेदनेसंगत्तेन ८ ओषः ओषण उपदाहे घ्न ॥ प्रोषः प्रोषण पुषदाहे प्रोषइत्यपिशब्दार्थकोशे ह दाहस्य ॥ नय गयन णञ्गणो घञ्सञ्ज्ञात्वात्तह
 द्यभाव ॥ नाय णीञ्प्रपापणएरच् हयनीत ॥ जानि ज्यान व्यावयोहानो क्तिन्सप्रसारण ॥ जीर्ण जरण जृष्वयाहानो हे जीर्णताया ॥ भ्रम भ्रमण
 घञ्नेोभानोपेतिवृद्धाभावः भ्रमुअनवस्थाने भ्रमि इकृष्यादिभ्यः हे भ्रमणस्य ॥ स्फाति स्फाथन स्फाथीवृद्धोक्तिन् स्फातिर्वृद्धिप्रसारानतिनोयालित ॥ ह
 दे वर्धन वधुवृद्धोक्तिन् हे वृद्धे ॥ मथा प्रथन पद्यप्रव्याने भिदाद्यद् ॥ रव्याति रव्यान रव्याप्रवयने चक्षिडादेशोवा हे प्रव्याते ॥ स्पृष्टि स्पृशने स्पृश-

हवोहनोचगेवृत्तो ८ ओष प्रोषेनयोनायेज्यानिजीणोन्निमोघमौ स्फातिर्वृद्धोप्रथारव्यातोस्फृष्टि पृक्तोस्त्वव स्त्रवे ९ एधा
 समृद्धास्फुरणेस्फुरणाप्रमितोप्रमा प्रस्मृति प्रसवेऽश्र्योतेप्राधार क्लमथ क्लमे १० सस्पर्श ॥ धृक्ति पृचेत्तिन् हे स्पर्शस्य ॥ स्त्रव स्त्रव
 न णाप्रस्त्रवणे ॥ स्त्रवः स्त्रगतो हे प्रस्त्रवणस्य ९ एधा एधवृद्धो अप्रत्यय विधेत्यपि तत्रेत्य विधाजलासनेऽद्धोप्रकारेवेतसंविधावितिमेदिनी धाञ्प्रद ॥ स्म
 मृद्धि समर्धनं ऋधुवृद्धोक्तिन् हे उपचयस्य ॥ स्फुरण स्फुत्स्फारणेसचलनेकुलादि ॥ स्फुरणा स्वार्थण्यताद्युच् स्फुलनस्फोररणस्फारणचेत्यपि हे स्फुर
 णस्य ॥ प्रमिति प्रमाण दुमिन्प्रसेपणे ॥ प्रमा माहमाने आतश्चेत्यद् हे यथार्थज्ञानस्य ॥ प्रश्नति प्रसक्न पूढप्रसवे पूप्ररणेवा प्रशव अप् द्वे गर्भविगोचनस्य
 ॥ श्र्योत श्र्योतन श्र्युतिक्षणे घञ् ॥ प्राधारः पथरण पक्षरणरीत्यो घञ् ज्योतिरीर्यः हे धृतादे क्षरण ॥ क्लमथ क्लमन क्लमुग्लानो शमादिभ्योयच् ॥ क्लम घ-
 भ्नोदतिवृद्धाभावः हे ग्लाने १०

उत्कर्षः. उत्कर्षणं कृषविलेखने घञ् ॥ अतिशयः. अतिशयनं द्वे प्रकर्षस्य ॥ संधिः. संधानं धाञ् उपसर्गेऽर्थोः किः ॥ श्लेषः. श्लेषणं श्लिष आलिंगने घ-
 ञ् द्वे संधानस्य ॥ विषयः. विषयन विञ् बंधने एरच् ॥ आशयः. एरच् आश्रय इत्यपि पाठः. अन्वाष्यच् द्वे आश्रयस्य ॥ क्षिपा क्षेपणं क्षेपणं क्षिपक्षेपणे
 भिदाद्यङ् ल्युट् द्वे प्रेरणस्य ॥ गीर्णः. गीलन गृणिगरणे क्तिनो निष्ठावत्वान्नत्वं ॥ गिरिः. इक् द्वे निगरणस्य गिलणे इति रच्या ॥ गुरणं गुरी उद्यमे कुटादिः गू-
 रणमिति सुकृतः ॥ उद्यमः. उद्यमनं यम उपरमे घञ् द्वे भाराद्यद्यमस्य ११ उन्नायः. उन्नयनं अवोदोर्नय इति घञ् ॥ उन्नयः. एरच् द्वे उन्नयनस्य ऊर्ध्वनय-
 नस्य ॥ श्रायः. श्रयणं श्रोञ् सेवायां श्रीणीति घञ् श्रयणं द्वे सेवायाः ॥ जयन ल्युट् जयः. एरच् द्वे जयस्य ॥ निगादः. निगदनं गदव्यक्तायां वाचि ॥ निग-

उत्कर्षोऽतिशये संधिः श्लेषे विषय आशये क्षिपायां क्षेपणं गीर्णं गीरो गिरण सुद्यमे ११ उन्नाय उन्नये श्रायः श्रयणे जय-
 ने जयः निगादो निगादे मादो मद उद्देगद्दे १२ विमर्दनं परिमलोऽप्युपपत्तिरनुग्रहः निग्रहस्तद्विरुद्धस्यादभियोगस्त्वभिग्रहः

१३ द. नौगदेति अपवापक्षे घञ् द्वे कथनस्य ॥ मादः. मदनं मदी हर्षे घञ् ॥ मदः. अप् द्वे हर्षस्य ॥ उद्देगः. उद्देजनं आविजीभयन्नलनयो. घञ् ॥ उ-
 द्देगः. उद्देगणं कसु अनवस्थाने घञ् नोदेति वक्ष्यभावः द्वे उद्देजनस्य १२ विमर्दनं मृदुक्षोदे ल्युट् ॥ परिमलः. परिमलनं मलधारणे घञ् निसृज्वात्वात् ह्रस्व-
 भाव द्वे कुंकुमादिमर्दनस्य तदुक्तं विश्वे परिमलो विमर्देपीति ॥ अभ्युपपत्तिः. अभ्युपपदनं पदगतोक्तिन् ॥ अनुग्रहः. अनुग्रहणं ग्रह उपादाने अप् द्वे अं-
 गीकारस्य ॥ तद्विरुद्धः. निग्रहः स्यात् अप् ततोऽनुग्रहात् नियमेन ग्रहणं विग्रहः स्तविरोधः स्यादित्यपि पाठः ॥ तत्र विरोधनं रुधिर आवरणे घञ् ॥ एकं
 अभियोगः. अभियोजनं घञ् अभिग्रहः. अप् युजिरयोगे अभिग्रहोऽभिग्रहोऽप्यभियोगे च गौरव इति रुद्रः द्वे कलहाह्वानस्य १३

मुष्टिवध मुष्टेर्वध ॥ सग्राह सग्रहण समिसुमानिविद्यन् द्वे मुष्टिवधस्य ॥ द्विभ द्विबनडिविनोदे घञ् ङीङ विहायसागतौ द्विबद्वत्यपि त्रयध्वनौ पुक्कसेपि
 द्विव द्वीद्वनिविप्लवक्षतिरभस ॥ डभर डयन डमविशब्दस्यरानघत्रर्थेक विद्वेद्विब ॥ विप्लव विप्लवन पुङ्गगतौ अप् व्रीणिनरलुठनादेरुपसर्गविशेषस्य प्रल
 यम्यवा अशस्त्रकलहस्येतिरामस्वामी ॥ बधन बधबधनेत्युट् ॥ प्रसिति प्रसयन चित्रबधनेक्तिन् ॥ चार चरण चरगतौ घञ् अनेकार्थत्वात्बधने तदुक्तक
 द्रकोशे वधापसर्पयोश्चारदिति त्रयबधनस्य स्वामीतु चारस्थानेस्वारपठित्वास्वारादीनाचतुर्णापर्यायितामाह स्वशब्दोपतापयो अच् प्रज्ञाद्यण् ॥ स्पर्श स्पृ
 शति स्पृशवाधनस्पर्शनयो रेफहीनस्यप्रकृति स्पर्शोरुजायादानेचेतिविश्व स्पर्शदतिरेफहीनोपि ॥ स्पृष्टा स्पृशति तृच् अमागम स्पृष्टेत्यापि उपतप्ता उप-

मुष्टिवधस्तसग्राहोद्वेडमरविप्लवौ बधनप्रसितिश्चार स्पर्शस्त्रिष्टोपतत्परि १४ निकारोविप्रकार स्यादाकारस्त्विगङ्गित

परिणामोविकारोद्वेसमेविकृतिविक्रिये १५ अपहारस्त्वपचय समाहार समुच्चय तपति तपसतापे व्रीणिसतसस्य सतापस्यवा १४

निकार निरुद्धीकरण उभयप्रकृत्यो घञ् ॥ विप्रकार विप्रकरण तदुक्त धरण्या निकार-स्यात्परिभवेधान्यस्योद्धोपणोपिचेति द्वे अपकारस्य ॥ आकार आकरणघञ्
 ॥ इग इगन इगित इगितौक्त व्रीणिअभिप्रायात्तुल्यचेष्टाया ॥ परिणाम परिणमत णमप्रकृतेयञ् ॥ विकार विकरणघञ् द्वे प्रकृतेरन्यथाभावे यथासृष्टिका
 रोयट् ॥ विकृति विक्रिया द्वे विरुद्धक्रियाया परिणामस्येवपर्यायाविभावपिवा सुकुटस्त् आद्यद्वयपरिणतस्योत्तरद्वयविकृतेरिति १५ अपहार अपहरण तञ्
 हरणे ॥ अपचय अपचयन चिन्चयनेएरच् द्वे अपहरणस्य ॥ समाहार समाहरण घञ् ॥ समुच्चय समुच्चयन चिन्चयनेएरच् द्वे राशीकरणस्य ॥

प्रत्याहारः प्रत्याहरणं घञ् ॥ उपादानं द्वे स्वविषयेभ्य इन्द्रियेपरावर्तनस्य ॥ विहारः विहरणं उभयत्र घञ् ॥ परिक्रमः नोदेति ह्यन्वयाभावः परिक्रमणं ऋसुपादविशेषे द्वे प
 ज्यांगतेः १६ अभिहारः अभिहरणं अभिग्रहणं घञ् ल्युट् आप्योहार इत्यपि द्वे चौर्यकरणस्य ॥ निर्हारः निर्हरणं अप्यवकर्षणं द्वे शल्यादेर्निष्कासनस्य उभयत्र
 घञ् ल्युटौ ॥ अनुहारः अनुहरणं ॥ अनुकारः अनुकरणं उभौ घञ्तौ द्वे विह्वलनस्य अर्थस्य धनादेरपगमे व्यय इत्येकं ॥ व्ययनं एरच् व्ययवित्ते ससुत्सर्गे इत्युक्त-
 त्वात् १७ प्रवाहः प्रवहणं वह्वापणे घञ् ॥ प्रवृत्तिः प्रवर्तनं वृत्तवर्तने क्तिन् द्वे अविच्छेदेन जलादिप्रवृत्ते यद्वहिर्गमनं सप्रवाह उच्यते एकं प्रवृत्तौ वहः गोचरे निसा

प्रत्याहार उपादानं विहारस्तु परिक्रमः १६ अभिहारो अभिग्रहणं निर्हारोऽप्यवकर्षणं अनुहारोऽनुकारः स्यादर्थस्यापगमे व्ययः १७

प्रवाहस्तु प्रवृत्तिः स्यात्प्रवहो गमनं वहिः वियामो वियमो यामो यमः संयाम संयमो १८ हिंसा कर्माभिचारः स्याज्जागर्या जागरा ह्योः

विघ्नोऽन्तरायः प्रत्यूहः स्यादुपघ्नोऽन्तिकाश्रये १९

धुः प्रवहस्तु बहिर्याचामातरि श्वप्ने दयोरिति विश्वः ॥ वियामः विधमनं घञ् ॥ वियमः अप् ॥ यामः
 यमः अप् घञ् ॥ संयामः संयमः ससुपनिविषुचेति साधकः षट्सयमनस्य १८ हिंसा कर्म ॥ अभिचारः स्यात् एकं हिंसाफलं कर्म जागरणमारणादीत्यर्थः शाकपार्थिवा-
 दिः अभिचरणं घञ् ॥ जागर्या जागरणं जागरा जागर्ते रकारो वापक्षेयक जाग्रो वीतिगुणः द्वे जागरणस्य ॥ अग्रियेत्यपि पाठः जागर्तिश्चेति सुकुटः तत्र जागरा-
 स्त्रीपुंसयोः ॥ विघ्नः विहननं घञर्थेकः ॥ अन्तरायः अन्तर्मध्ये अन्तरस्य व्यवधानस्य वा अयन ॥ अयगतौ वीणि विघ्नस्य अन्तिकाश्रये उपघ्न इत्येकं ॥ अन्तिके आश्री-
 यते आश्रयणं वा एरच् उपहन्यते उपहननं वा उपघ्न आश्रये इति साधु १९

तो निर्वेश निर्व्रतान निशतेर्घञ् ॥ उपभोग उपभोजन शुजपालनाभ्यवहारयो घञ् हेउपभोगस्य ॥ परिसर्प समतात्सर्पण सृष्टगतेो घञ् ॥ परिक्रिया परिकरण कृत्रः
 शन हेपरिजनादिवेएनस्य ॥ विधुर विगताधू अप्समासात् ॥ प्रविश्लेष पविश्लेषण श्लेषआलिगने बैकस्तेपिचविश्लेषेविधुरविकलेत्रिष्वितित्रिकाद्वरोप
 हे अत्यतवियोगस्य ॥ अभिप्राय अभिप्रयण प्रीष्टतर्पणे भावेयञ् ॥ छद छदन छदिसवरणे घञ् छदोदतः ॥ आशयः आशयन शीङ् एरच् त्रीणिअभि
 प्रायस्य २० सक्षेपण सक्षिपे उभयत्रल्युट् ॥ समसन हे अविस्तारस्य ॥ पर्यवस्था पर्यवस्थान आतन्नेत्यङ् ॥ विरोधन हे विरोधस्य ल्युट् ॥ परिसर्पा प

निर्वेशउपभोग स्यात्परिसर्प परिक्रिया विधुरतुप्रविश्लेषोभिप्रायश्छदआशय- २० सक्षेपणसमसनपर्यवस्थावि
 रोधनं परिसर्पापरीसार स्यादास्यात्वासनास्थिति २१ विस्तारोविग्रहोव्यास सचशब्दस्यविस्तरः सवाहनमर्दनस्या
 हिनाश स्याददर्शनि २२ सस्तव स्यात्परिचय प्रसस्तविस्पर्ण रिसरण सृगतेो ॥ परीसार घञ्उपेतिदीर्घ परिसारइतिशब्दार्णवको
 शात् हे परितःसरणस्य ॥ आस्या आसन आसउपवशने ण्यत् ॥ आसना युच् ॥ स्थिति स्थानक्तिन् त्रीणिआसनस्य २१ विस्तार विस्तरण कृ
 त्आच्छादने ॥ विग्रह विग्रहणअप् ॥ व्यास व्यसन असक्षेपण घञ् त्रयविस्वते ॥ विस्तार शब्दसबधीचेहेस्तरअशब्दइतिनिषेधान् घञ्भा
 वअप् इत्येक ॥ सवाहन वहप्रापणे ॥ मर्दन मृदक्षोदे उभयत्रल्युट् हे अगमर्दनस्य ॥ यथापादसवाहन ॥ विनाश विनशन णशअदर्शनि घञ्हे निरो
 धानस्य २२ सस्तव सःस्तवन अप् एञ्स्तुते ॥ परिचय समताच्चयन चिञ्चयने एरच् ह्यपरिचितो ॥ प्रसर प्रसरण प्रसृगतेो बाहुलकादप् वि
 सर्पणल्युट् हे व्रणादिप्रसरणस्य ॥

१

प्रक्रम प्रक्रमण ॥ उपक्रम उपक्रमण उपक्रमण घञ् नोदेति वृद्धाभाव हे प्रयमारभस्य ॥ अप्यादान अभिसुरव्येनारान ल्युट् ॥ उद्वात उद्दनन घञ् नत्व ॥ आरभ आरभ
ण रभारभस्य त्रयमारभमात्रस्य प्रक्रमादिपचाप्येकार्यवा ॥ सभ्रम सभ्रमण भ्रमुअनवस्थाने घञ् छद्भिनिषेध ॥ तरा तरण तिलरासभ्रमे घटादय धित् भित्वादद्
आवेगस्तलरात्तरिरिति वान्नस्यति हे सवेगस्य २६ प्रतिवध प्रतिवधन वधवधने घञ् ॥ प्रतिष्ठ भ्रम प्रतिष्ठभ्रम एशुरोधे घञ् विष्कभे प्रतिवध स्यात् विनियोग इति चो-
पातिन हे कार्यरोधनस्य ॥ अवनाय अवनयन अवोदोर्नियदनिघञ् ॥ निपातन निपातनद्व्यपिपाठ हे अधोनयनस्य ॥ उपलभ उपलभन दुलभभ्रमासौ घञ् उप-
सर्गादिति तुग् ॥ अनुभव अनुभवन अप् हे साक्षात्कारस्य ॥ समालभ समालभन ॥ विलेपन लिपउपदेहे घञ् ल्युट् हे कुकुमादिनाविलेपस्य २७ विप्रलभ विप्र

प्रक्रम स्यादुपक्रम स्यादप्यादानमुद्वातआरभ सभ्रमस्त्वरा २६ प्रतिवध प्रतिष्ठभोवनत्यस्तनिपातन उपलभस्त्वनुभव
समालभोविलेपन २७ विप्रलभोविप्रयोगोविलबस्त्वतिसर्जनम् विश्रावस्तप्रतिरव्यगतिरवेक्षाप्रतिजागर २८ निपाठनि
पठोपाठेतेमस्तेमौसमुदने लब्धि ॥ विप्रयोग वियोजन युजिरउभयत्रघञ् हे रागिणोर्वियोजनस्य ॥ विलभ विलब्धि अतिसर्जन घञ्
ल्युट् हे दानस्य ॥ विश्राव विश्रवण बोक्षश्च इति घञ् श्रुश्रवणे ॥ प्रख्याति प्रविरव्यान हे अतिप्रसिद्धे प्रविरव्यातिरित्यपि ॥ अवेक्षा अवेक्षण ईक्षदर्श
ने गुरोश्च हलइत्यकार ॥ प्रतिजागर प्रतिजागरण जागृघञ् निगुण हे वस्तूना अवेक्षणस्य २८ निपाठ निपठन पठव्यक्तायावाचि नौगदनदपठेत्यप् प
क्षेपञ् ॥ निपठ ॥ पाठ त्रीणिपठनस्य ॥ तेम तेमन ॥ स्तेम स्तेमन तिमिष्टिआर्द्रिभावे उभाभ्या घञ् ॥ समुदन उदीक्रेदने ल्युट् त्रयआर्द्रिभावस्य ॥ ६५

आदीनवः आदानदीङ्क्षये भावेक्तः स्वादय ओदितइतिनत्वं वातेर्यभर्थेकः ॥ आस्रवः घञ् आस्रवणं रुगतेौ अश्रवोतालव्यमध्यइतिकेचित् ॥ क्लेशः क्लेशनं क्लिष्टविबाध
ने घञ् त्रीणिकेशस्य ॥ मेलक मेलन मिलसंश्लेषे धालेतिण्वुल् ॥ संगः सजन षंजसंगे घञ् स्वार्थेकइतिवा ॥ संगमः संगमनं घञ् रुद्धिनिषेधः तदुक्तमरमालायां
नामेल सगमोमालेति त्रीणिसंगस्य २९ संवीक्षणं सम्यग्विविधं ईक्षदर्शने भावेल्थुद् ॥ अन्वीक्षण अन्वेक्षणं गवेषणंचेत्यपिपाठाः ॥ विचयनं चिन्चयने ल्युट् ॥ मा
र्गण मार्गअन्वेषणे ल्युट् ॥ मृग मृगअन्वेषणे युच् घञ् पंचान्वेषणस्य ॥ परिरंभः परिरंभणं परीरंभइत्यपि घञिउपेतिनु ॥ परिष्वंगः षंजपरिष्वंगे घञ्कुत्वं ॥ सं
श्लेषः संश्लेषणं श्लिषआलिङ्गने घञ् ॥ उपगूहनं गुहसंवरणेल्युट् चत्वारिआलिङ्गनस्य ३० निर्वर्णन निध्यानं ध्येचिंतायां सर्वत्रल्युट् ॥ दर्शनं दृशिर्पेक्षणे ॥ आलो-

आदीनवास्त्रयौक्लेशेमेलकेसंगसंगमौ २९ संवीक्षणंविचयनंमार्गणंमृगणामृगः परिरंभःपरिष्वंगःसंश्लेषउपगूहनं ३० निर्वर्णनंतु
निध्यानंदर्शनंलोकनेक्षणं प्रत्याख्यानंनिरसनंप्रत्यादेशोनिराकृतिः ३१ उपशायोविशायश्चपर्यायशयनार्थकौ अर्तनंचक्र
तीयाचत्तणीयाचष्टणार्थकाः ३२ कनं लौकदर्शने ॥ ईक्षणं ईक्षदर्शने पंचनिरीक्षणस्य ॥ प्रख्यानं रव्याप्रकथने ॥ निरसनं अस्तक्षेपणे उभयत्रल्युट् ॥
प्रत्यादेशः प्रत्यादेशनं दिशअतिसर्जने घञ् ॥ निराकृतिः निराकरणं क्तिन् चत्वारिनिराकरणस्य ३१ उपशायः उपशयनं ॥ विशायः विशयनं व्युपेतिघञ् पर्यायशय
नार्थकौस्तः पर्यायेणानुक्रमेणशयनंतदेवअर्थोययोस्तौ ॥ अर्तनं क्रतिः सौत्रः ॥ क्रतीया अप्रत्ययात् ॥ तृणीया कंड्वादियगंतादकारः ॥ तृणीयेत्यपि तदुक्तंवाचस्पतिना
मोहोवीज्याजुगुप्साचत्तणीयात्तृणियाष्टणेति ॥ द्विणीयाहृणियेतिद्विरूपकोशाभरमालयोश्च ॥ घृणा अर्थेयिषांने चत्वारिजुगुप्सायाः करुणायाइतिकश्चित्तामपा
दास्तः जुगुप्साहृणयोः तत्रोक्तंविश्वकोशे घृणाजुगुप्साहृणयोरिति ३३

७ व्यत्यास व्यस्यसन अस्फुटोपणे ॥ विपर्ययसि विपर्यसन उभयत्र घञ् ॥ व्यत्ययन विपर्यय विपर्यसन उभयत्र एरच् व्यपर्ययिदिति भरतमालाया चत्वारि
 तेकमम्य ॥ पर्यय पर्ययण एरच् अतिक्रम अतिक्रमण घञ् ॥ अतिपात अतिपातन यत्तुगतौ ॥ उपात्यय उपात्ययन एरच् चत्वारि अतिक्रमस्य ३३ स
 गाह्ययचारा प्रेषण तत्र प्रतिशासनस्यात् शास्त्रअनुशिष्टौ ल्युट् एक भृत्यादिप्रेषणस्य ॥ क्रतुषु द्विजन्मना छवोगानायास्तुतिभूमि स्तवनदेश सस-
 स्ताव स्यात् एक ॥ समेत्य स्तवत्यत्र पुनस्तुतौ यत्तेसमिस्तवइति घञ् अधिकरणे ३४ यत्र काष्ठेकाष्ठनिधाय तद्व्यतेवास्यादिनातनूक्रियतेसकाष्ठरू-

स्थाद्यत्यासो विपर्ययो व्यत्ययश्च विपर्यये पर्यायोऽतिक्रमस्तस्मिन् अतिपात उपात्यय ३३ प्रेषणयत्तमाह्वयतत्रस्यात्प्रतिशास-
 न समस्ताव क्रतुषु यास्तुतिभूमिर्द्विजन्मना ३४ निधाय तद्व्यतेयत्र काष्ठेकाष्ठसमुद्भूत स्तवघ्नस्तस्तवघन-स्तवायेन नि-
 हन्यते ३५ आविधा विध्यतेयेन तत्र विष्वक्समेनिध उल्कारश्च निकारश्च द्वौ धान्योत्क्षेपणार्थकौ ३६ य आधार उद्भूत उद्भूतोत्पाप
 न इति साधु उर्ध्वहन्यतेऽस्मिन् एक ॥ स्तवः तृणादिगच्छ उन्मूल्यतेयोऽस ग्वनित्र स्तवघ्न स्तवघन हे स्याता स्तवो हन्यतेयेन स्तवेकत्वेनैक अपृचय
 नादेशश्च कपक्षेगनहनेत्यपथालोपः ३५ येन शास्त्रादिनाविध्यते तत्र स आविध स्यात् आविध्यतेयेन व्यधनादने घञर्थेके सप्रसारणे एक ॥ क्रमरस्य-
 च्यादेः रिधणे इत्यादिरव्यातस्य ॥ विष्वक् समेहक्षेपि स्यात् विष्वक् आरामतात् समसमानतत्र नियतहन्यते निधोनिमीतिसाधु एक तुल्यारोहपरिणा
 हृक्षेदे ॥ उल्कार उल्कण ॥ निकार निकरण ॥ कृविक्षेपे ह्रधान्ये इति घञ् द्वौ धान्योत्क्षेपणार्थकौ स्याता धान्यस्य उत्क्षेपणार्थेऽपि योसौ ३६ अ

निगार. निगारण गुनिगारणे ॥ उद्धारः उद्धारणं गुशब्दे उभयत्र घञ् ॥ विक्षावः विवक्षाणं दुष्कृषाब्दे ॥ उद्वाहः उद्वाहणं ग्रहउपादाने उभयत्र घञ् निगरादिउद्वाहां
ताः गरणादिषु उच्चेया. यथा गरणे अभ्यवहारे निगार इत्येकं गिळणे इतिरव्यातस्य आदिना उद्धारणे वमने उद्धारः स्यात् विवक्षणे शब्दे विवक्षावः इत्येकं शिंकज-
तिरव्यातायाः उद्वाहणे उर्ध्वीकृत्य ग्रहणे उद्वाहः स्यात् देकर इतिरव्यातायाः क्रमेणैकेकं ३७ आरतिः आर्येयं ॥ अवरतिः आरमणं रमक्रीडायां त्रिषु क्तिन् ॥ विर-
तिः ॥ उपरामः उपरमणं घञ् उपरमण इतिरव्यातस्य चत्वारि उपरते ॥ निष्ठेवः छिबुनिरसने घञ् ॥ निष्ठ्यूतिः क्तिन् प्रत्यये ऊह् ॥ निष्ठेवनं निष्ठीवनं ल्युट् चत्वारि
सुरवेन श्लेष्मनिरसनस्य अभिन्नानि समानानि स्युः ३८ जवनं ल्युट् ज्वः सौत्रो वेगे ॥ जूतिः ऊतियूति जूतीति साधु द्वे वेगस्य ॥ सातिः वीतकर्मणि क्तिन् ॥ अवसानं

निगारोद्धारविक्षावोद्वाहास्तगरणादिषु ३७ आरत्यवरतिविरतयउपरामेथारिण्यांतुनिष्ठेवः निष्ठ्यूतिर्निष्ठेवनं निष्ठीवनमित्यभिन्नानि
३८ जवनेज्वतिः सातिस्त्ववसाने स्यादथ ज्वरेज्वतिः उदजस्तपश्वप्रेरणामकरणिरित्यादयः शापे ३९ गोत्रांतेभ्यस्तस्य वृद्धमित्योप
गवकादिकं आपूपिकं शाष्कुलिकं मेवमाद्यमचेतसां ४० द्वे ममापनस्य ॥ ज्वरः ज्वररोगे घञ् सज्ञापूर्वकत्वात् न्यभाषः ॥ ज्वतिः ज्वरत्वे ल्युट् द्वे ज्व-
रस्य ॥ पश्वत्तां धेन्वादिषाणिनाप्रेरणं उदज इत्यज्वते ॥ उदजनं अजगतौ अप् अघञपोरित्यक्ते विभावो न ॥ एकं शापे आक्रोशे धोत्ये अकरणिरित्यादयः ॥ अकरण-
आदिशब्देन अजीवनि अजननिः आक्रोशेन ज्यनिः ॥ अवग्राहं निग्राह इति आक्रोशेन ल्यो ग्रह इति घञ् ३९ गोत्रांतेभ्यः अपत्यप्रत्ययांतेभ्यः औपगादिशब्देभ्य-
स्तस्य वृद्धं रसमूह इत्यर्थे औपगादिशब्दं उपगोरपत्यानि पुमांसः औपगास्तेषां समूह गोत्रोक्षेति वुञ् आदिशब्देन गार्गीकं ॥ दाशकमित्यादि अचेतसां जडानां अ-
पूपारोनां वृद्धं आपूपिकं अपूपानां समूह अचित्तेति रुक् ॥ शाष्कुलिकं शाष्कुलीनां समूह आदिना साक्तकं इत्याद्युत्थं एकैकं ४०

भाणवाना वालासामूह ब्राह्मणमाणववाढवायत् माणव्य सहायता सरवाय तेषासमूह ॥ सहायता यामजनेतिसूत्रेगजसाहाय्याभ्याचेतिवक्तव्य इतिनल ह-
लानाममूहोहल्या पाशादिनात्यत् ऐकैक द्विजन्मनाब्राह्मणानावाढवानानसमूह ब्राह्मण्यवाढव्येस्थानं ब्राह्मणमाणवेनियत् ४१ पर्शकानाआस्थिविरोधानास-
मूह पार्श्व पर्श्वणस पृष्ठानासमूह पुष्ट्य पृष्ठाद्यत् यज्ञविषयेऽद स्परति॥ रवलिनी रवसानासूहः ॥ रवल्याच इतित्रेतिइति रवलगोरयात् द्वेस्वलसमूहस्य॥ म-
तुष्यानांरामूहोमानुष्यक ४२ ग्रामाणांसमूहोग्रामता जनानासमूहोजनता उभयत्रग्रामजनेवितल् धूमानासमूहोधूम्या ॥ पाशानासमूहपाश्या ॥ गलाना-
बहलानासमूहोगल्या पाशादयइमे॥ सहस्राणासमूह साहस्रं ॥ करीषाणा रुष्कगोमयानासमूह कारिषं ॥ चर्मणा कवचानासमूह चर्मण सहस्रादित्ये

माणवानातुमाणव्यसहायानासहायता हल्याहलानाब्राह्मण्यवाढव्येतुद्विजन्मना ४१ द्वेपर्शकानापृष्ठानापार्श्वपुष्ट्यमनुक्रमात्
रवलानारवलिनीरवल्याप्यथमातुष्यकनृणा ४२ ग्रामताजनताधूम्यापाश्यागल्यापुथक्पुथक् अपिसाहस्रकारीषवार्मणाथर्-
णादिक ४३ इतिसर्कीर्णवर्ग नानार्थाकेपिकातादिवर्गेष्वेवात्रकीर्तिता चरिप्रयोगायेयेषुपर्यायेष्वपिनेषुते १ शिक्षादित्वावण

॥ अथर्वणासमूह आथर्वण आदिशब्दात् चार्मणमागारचार्मिणमित्याद्युत्था ॥ इतिसर्कीर्णार्थानावर्ग ॥ सर्कीर्णार्थत्वचघञादीनाकर्तृभिन्नकारकेभावेचनि-
धानात् भावेप्रायेणविग्रहोदर्शित कारकेषुतुयथासभवमुत्था ॥ इतिसर्कीर्णवर्गविनरण ॥ अथानेकार्थ अत्रनानार्थवर्गेवक्ष्यमाणेषुकांतारिवर्गेष्वेवकांताआव-
योयेषारवातगातादीनावर्गेष्वेवकेपिनानार्थामेक्ता ॥ येकातादयोनाकलोकादयःशब्दा चरिप्रयोगा चरिप्रयोगोयेषानाटककाव्यालकारायेषु येषुपर्यायेषुरस्य
ते तेष्वापिपर्यायेष्वकथिता अपिशब्दात्तदपि यथानाकशब्द ॥ अत एनरुतिनेन्द्रावेतिभावः १

आकाशे स्वर्गे च नाक इत्येकं नाम वर्तते न अकदुःखमत्र न भ्रादित्यत्र निपतितः ॥ लोकस्तु भुवने जने वर्तते एकं लोक्यते लोकदर्शने कर्मणि घञ् ॥ श्लोकः पद्ये अनुष्टु-
बादो हने यशसिकीर्तौ इत्येकं ॥ श्लोक्यते श्लोकसंघाते घञ् शरे वाणे खड्गे च सायकः स्यात् स्यति ण्वुल् युक् २ क्रोष्टा सृगालः ॥ वरुणः पाशी ॥ जंबुको जंबुक-
शब्दवाच्यो स्यातां ॥ जमति जमु अदने मृगवादिः तदुक्तं मेदिन्यां जंबुकः फेरवेनी चेपश्चिमाशापतावपीति ॥ चिपिटः अष्टव्रीहितं दुलः ॥ अर्भकः शिष्यः तावुभो-
पृथुको स्यातां ॥ प्रथते प्रथप्रख्याने औणादिकं तदुक्तं कोशांतरे पृथुक-पुसिचिपिरे शिशो स्यादभिधेयवत् इति ॥ दर्शनिद्योतश्च ॥ अलोको स्यातां ॥ आलो-
कन लोकदर्शने घञ् आलोकस्तु पुमान्द्योते दर्शने बदिभाषण इति मेदिनीकारः ॥ भेरी परहं आनको स्यातां भेरी च परहश्च तयोः समाहारः तुयंगित्वादेकवन्दा-

आकाशे त्रिदिवेनाको लोकस्तु भुवने जने पद्ये यशसि च श्लोकः शरे खड्गे च सायकः २ जंबुको क्रोष्ट वरुणो पृथुको चिपिरा-
र्भको आलोको दर्शनेद्योतो भेरी परहमानको ३ उत्संगचिन्हयोरंकः कलको अंकापवादयोः तक्षको नागवर्धक्योरंकः स्फटि-
कसूर्ययोः ४

वः अनितीति अनप्राणने ण्वुल् तदुक्तं मेदिन्यां आनकः परहो भेर्यमृदंगो ध्वनदबुद इति ३ उत्संगः क्रोडः तत्र चिन्हेचांक ॥ अन्वयतेनेन
अकिलक्षणे करणे घञ् तदुक्तं मेदिन्यां अंको रूपको दोगचिन्हरेखा जिह्मूषणे रूपकाशांतिकोत्संगस्थानेकं पापदुःखयोरिति ॥ कलक अंकापवादयो-
चिन्हादोषापरोपयोः स्यात् कलति कलशब्दसंख्याययोः क्लिप् अकश्च कलकोकेऽपवादश्च कालाय समलेपि च ॥ नागवर्धक्योः नागविशेषत्वद्वयोः तक्षकः स्या-
त्तक्षति तक्षतन्त्रकरणोः ण्वुल् ॥ स्फटिकसूर्ययोः अर्कशब्दः स्यात् अवर्त्यते अर्कस्तवने अर्चपूजायां वा घञ् तदुक्तं मेदिन्यां अर्कार्कपणोऽस्फटिके रवौ ताम्रो दिवस्प-
तौ इति ४

मारुतेवायो वेधसिब्रह्मणि ब्रधेसूर्ये कइत्येकाक्षररूपशब्द स्यात् ॥ कायति कचतिवा केशब्दे कचदीमौढ तदुक्तमेदिन्या कोब्रह्मणिसमीरात्मयमदंभेषु
 भास्करे मयूराग्रौचपुसिस्थात्कारवशीर्षजलेषुकमिति ॥ शिरोबुनो कस्यात् मयूराग्रौचपुसिस्थात्कारवशीर्षजलेषुकमितिमेदिनी ॥ सार्वेपिकस्यात् कचि
 ति लीव कराइस्त ॥ पुसिरूपतु ॥ क को का इत्यादिरूपऊत्थ ॥ तुच्छधान्येतदुत्तरहितेधान्येसक्षेपेनमुनिभक्तसिक्थके ॥ पुलाक स्यात्पोलनं पुलमहले
 सपदादि पुलमकति अककुटिलायागतोइत्याद्यूत्थ ५ करिण वारणस्यपुच्छमूलोपाते पुच्छपुलस्यउपाते पायुपिधानमासपिहेउल्लेकेपक्षिविशेषेच पेच-
 रु पचति पच्यतेवा पचिमध्योरिचोपधायाइतिबुन् ॥ कमडलौचकारेणवर्षेपिले ॥ करक करोति करकस्तत्पुमान्यक्षिविशेषेदाडिमेपिच ह्योर्भेधोपलेनस्त्री

मारुतेवेधसिब्रधेषुसिक कशिकोबुनो स्यात्पुलाकस्तच्छुधन्येसक्षेपेभक्तसिक्थके ५ उल्लेकेकरिण पुच्छमूलोपातेचपु
 च्छक कमडलौचकरक स्रगतेचविनायक ६ किष्कुर्हस्तेवितस्तौचश्चककीटेचवृश्चिक प्रतिकूलेप्रतीकरिन्प्रत्येकेदेशेतुपु-
 स्यय ७

करकचकमडलावितिमेदिनी ॥ स्रगतेचुद्धेचकारादिमराजे ॥ विनायक स्यात् वितयतिण्वुत् विनायकस्तद्देवताक्ष्येविभेजिनेगुरौ ६ ह
 स्तेहस्तप्रमाणेवितस्तौचकिष्कु स्यात् कायतेनेन कोशब्देमृगखादि तदुक्तकोशे किष्कुर्ह्योर्वितस्तौचसप्रकोष्ठेकरेपिचेति ॥ चकारात् प्रकोष्ठेपि शूककीटेकी
 टविशेषे वृश्चिक स्यात् वृश्चति ओवृश्चलेदने वृश्चीतिकिकचकारात् अष्टमराशौ तदुक्तहलायुधे वृश्चिकस्तद्द्वयेराशौशूककीटोषधीभिदोरिति ॥ प्रतिकूले
 प्रतीक स्यात् प्रतिकूलेत्रिषुअयप्रतीक एकदेशेषुसिस्थात् प्रतिगताईलक्ष्मीर्येन कप्रत्यय प्रतीकोवयवेपिस्थात्प्रतिकूलविलोमयो ७

भूनिवेकिराततिक्ते कर्त्तुणेभूस्तृणेपिच ॥ भूतिकंस्यात् भवति क्तिच्कन् कर्त्तुणभूस्तृणे गद्यतृणविशेषो ॥ ज्योत्स्निकाया ॥ परोल्यां ॥ घोषेअपामार्गे कोशातकीस्या-
त कोशमतति अतसानत्यगमने कुनगौरादि. तदुक्तमेदिन्यां कोशातक. कचेपुंसिपरोल्याघोषकेस्त्रियामिति ८ ज्योत्स्नाचद्रमसोभासिस्फुरज्योतिर्निशिस्मृतेत्यज-
यः कट्फलेकायफलइतिरव्यातदृक्षभेदेशितरवदिरेच ॥ सोमवल्क स्यात् सोमइववल्कोवल्कलमस्य ॥ सिल्केपण्यश्वेदे तिलकल्केनि स्नेहतिलचूर्णेच ॥ पिण्याकः
पण्यते पण्यवहारे पिनाकादिः पिण्याकोरूतितिलकल्केहिगुबाल्हीकसिल्हकइति ॥ रामठे हिंगुनिबाल्हीकस्यात् ॥ उत्थते वहतिवा अलीकादि. तदुक्तंरभसाको

स्याद्भूतिकंतुभूनिवेकस्तृणेभूस्तृणेपिच ज्योत्स्निकायांचघोषेचकोशातक्यथकट्फले ८ सि
तेचरवदिरेसोमवल्कः स्यादयसिल्हके तिलकल्केचपिण्याकोबाल्हीकंरामठेपिच ९ महेन्द्रगु
गुलूलूकव्यालग्राहिषुकोशिकः रुक्तापशकाः स्वानकः स्वल्पेपिक्कल्लकस्त्रिषु १०

शे बाल्हीकंबाल्हीकधीरहिंगुनोर्नश्वदेशयोरिति ॥ चकारात्प्रतिपदोक्तकोशस्थपदसंग्रह ९ महेन्द्रगुगुलूलूकव्यालग्राहिषु ॥ कोशिकः कुशिकस्यापत्य को-
शिकोनकुलेव्यालग्राहेगुगुलुशक्रयो. विश्वामित्रेचकोशज्ञोल्लूकयोरपिकौशिक. कौशिकीचडिकायांचनदीभेदेचयोषितीतिविश्व. ॥ रुक्तापशकास्त रोगसता
पशयेषु आतंकइत्येकनाम आतंकनं तकिरुछुजीवने यन् भावेकरणेवा आतकोरोगसंतापशकास्तसुरजधनावितिविश्व. ॥ स्वल्पेक्षल्लक स्यात् ॥ क्षोदनं त्रि-
क्षदासंचूर्णने सपदादिः क्षद क्षधंवालाति आदिशब्दात्नीचाल्ययोग्रहणं क्षल्लकस्त्रिषुनीचेल्यइतिकोशांतरात् १०

जैवान्तक शशाकेषि ॥ जीवति जीवमाणधारणे आह्वकन्वृद्धिश्च तदुक्तकोशातरे जैवावक पुमानसोमेदीर्यासुकुशयोस्त्रिष्वीति ॥ अश्वस्यरुवुरेपिवर्तक वर्तते
वतुवर्तने ण्वुल् अपिशब्दात् पक्षिवर्तिक्योर्ग्रहण वर्तकस्तरुवुरेश्वस्यविहगेवर्तिकाद्वयोरिति विश्वात् ॥ एव सर्वत्र व्याघ्रेपि पुडरीक स्यात् पुड्यति पुडिष्मूषाया
पुडरीकसिताभोजेसितछत्रेचभेषजे पुसिज्याघ्रेपिदिङ्नागेकोशकारानरेपिचेति विश्व ॥ यवान्यामपि दीपक स्यात् दीपयति दीपीदीप्तौ ण्वुल् तदुक्तविश्व दीपकवा
गलकारे वाच्यावदीमिकारके दीपकश्चाजमोदायायवानोवर्हचूडयोरिति ११ कपिकोष्टुश्वान शालावृकाशब्दवाच्याः स्युः ॥ शालावृणोति वृत्रवरणेकक् स्वर्णेपि

जैवान्तक शशाकेषिरुवुरप्यश्वस्यवर्तक व्याघ्रेपि पुडरीकोनायवान्यामपि दीपक ११ शालावृका कपिकोष्टु श्वान स्वर्णे
पिगौरिक पीडार्येपिव्यलीकस्यादलीकत्वमित्येनृते १२ शीलान्वयाचनूकेदेशल्केशकलवल्कले साष्टशतेस्रवर्णानि हेमस्य
रोधूषणेपले १३ गौरिकस्यात् गिरोभवगौरिकधातुरुकयोरित्युक्तत्वात् मेदिन्या पीडार्येपिव्यलीकस्यात् अलति अलभूषणादौ विगतचतत् अ
लीकादि तदुक्तविश्वे व्यलीकमप्रियाकार्यवैलक्ष्येपिपीडनइति ॥ अप्रियेनृतेअलीकस्यात् अलीकमप्रियेपिस्थादिव्यसत्येनपुसकमिति विश्व १२ शीलान्वय
यो स्वभाववशयो अनुकस्यात् अनुच्यति उचसमवाये इगुपेति तदुक्तमेदिन्या अनुकतुकुलेशीलेपुसिस्याहृतजन्मनीति ॥ शकलवल्कलेखडत्वचौहे
शलकेस्याता शलति शलचलनेकन् ॥ स्रवर्णानि हेम कर्षणासाष्टशते हेमिच ॥ उरोधूषणे हेमपले दीनारेद्रव्यभेदेचनिष्क स्यात् अष्टभि सहवर्ततइति त-
दुक्तमेदिन्या निष्क
दीनारकर्षयोरिति ॥ गुजानामशीति कर्ष कर्षचतुष्टयतुपलस्यात् ॥ दीनार साव्यवहारिकरूपकमित्यर्थ १३

शमलेनसोः पुरीष्कृत्तणेभूस्तृणेपिच ॥ १४ ॥ स्यात् कल्पते कलशब्दानयो क. तदुक्तं विश्वे त्रिषुपापशयेकल्कोऽस्त्रीविट्किट्टेभद्रंभयोरिति कल्कोऽस्त्रीघृत
 तैलादिशेषेदंभेविभीतिकशान्मेदिनी ॥ शूलशंकरधन्वनोः पिनाकः स्यात् अस्त्रियाच पनाय्यते पनस्कृतौ पिनाकादि तदुक्तं मेदिन्यां पिनाकोऽस्त्रीरुद्रचापेपां
 स्रवर्षत्रिशूलयोरिति १४ करण्यां हस्तिन्यां धेनुकाचस्यात् धेनुरेवधेनुकास्वार्थेकन् स्याद्देवकाकरिण्यां न धेनावपीति विश्व चकारात् धेन्नामपि मेघजाले मे-
 घव्राने कालिकास्यात् कालोवणोयिस्थाः यद्वा कल्येव तदुक्तरभसे धुसरीयोगिनीभेदमानवाब्देष्टुवालिका क्रमदेव्यवस्तसूत्येकाण्येकाव्यां घनेषु चेति

दीनारेपिच निष्कोऽस्त्री कल्कोऽस्त्री शमलेनसोः दंभेप्यथ पिनाकोऽस्त्री शूलशंकरधन्वनोः १४ धेनुका तुकरेण वा च मेघजा
 ले च कालिका कारिकाया तनावृत्योः कर्णिका कर्णभूषणे १५ करिहस्तांगुलौ पद्मबीजकोश्यां त्रिधूतरे वृन्दारकौ रूपि
 सुरव्यावेवे सुरव्यान्यकेवलाः १६ यातनावृत्योः कारिका स्यात् तदुक्तं मेदिन्यां कारिकागरयोषिति कृतौ विवरणश्लोके शिल्पयातनयोरपि
 तपुंसकं तु कर्मदीकारके कर्तरि त्रिष्वीति यातनाकृत्योरित्यपि पाठः १५ करिहस्तांगुलौ करिहस्ताग्रे ॥ पद्मबीजकोश्यां च कमलांतर्गतकोशे कर्णिका स्या
 त् कर्णस्यालकारः तदुक्तं मेदिन्यां कर्णिका करिहस्ताग्रे करमभ्यांगुलावपि क्रमुकादिच्छटांशे जवरादे कर्णभूषणे कर्णिका कथ्यते त्यतस्तु सूक्ष्मवस्त्वग्रिमंथयो
 रिति ॥ उत्तरे अतः पररवानेभ्यः प्राक्शब्दास्त्रिषु ऊत्था वृन्दारकौ रूपि सुरव्यौस्तः प्रशस्तं वृन्दमस्य शृंगवृदाभ्यामारकन् एके सुरव्यान्यकेवलाः स्युः सुरव्या-
 श्र्यान्यश्रवकेवलश्चेति तदुक्तं मेदिन्यां वृन्दारकः सरेपुंसिमनोज्ञः श्रेष्ठयोस्त्रिष्वीति एकसरव्यातरे श्रेष्ठे केवलेतरयोस्त्रिष्वीति विश्वः १६.

पक्षिसूर्यो पतंगोऽस्यातां पतंगः पक्षिणा पतेरगचपक्षिणि चकारात् अन्यत्र तदुक्तं मेदिन्यां पतंगः शङ्खभोजालिप्रभेदे पक्षिसूर्ययोरिति ऋगुक्त्वं दद्यात् वक्ष्यमहयो पूगः
 स्यात् पूगतत्फलं विज्ञेयं ऋगुक्त्वं वृक्षवद्वयं पुनाति पुनपवने पशवोऽपि मृगाद्याः मृगवान्चकास्युः ॥ मृगयते मृगान्नेषणे घञ् तदुक्तं विश्वे मृगः पशोः १० गचकार १७
 ऋगुक्त्वं दद्यात् अन्येषणायां याच्यायां मृगीतुवनितांतरे इति प्रवाहजवयोरपि छदिति निर्गमरहसोः वेगः स्यात् वेजन घञ् २० कौसुमेरेणो स्नानीयादौ रजस्यपि पगः
 गः स्यात् कुसुमस्यायं स्नात्यनेन गंधचूर्णेन परागच्छति इ आदिशब्दस्य ग्रहणं अन्यत्र स्फुरतादिभ्यश्च शतयेकामशास्त्रोक्तं यत्कूर्पूरादरूपं तदुक्तं हनायुधं प

पतंगोऽपक्षिसूर्योऽपि पूगः ऋगुक्त्वं दद्यात् पशवोऽपि मृगावेगः प्रवाहजवयोरपि २० परागः कौसुमेरेणो स्नानीयादौ रजस्यपि गजे
 पिनागमातंगावपांगास्तिलकेऽपि च २१ सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु योगः सन्नहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु २२

परागः कौसुमेरेणो धूलिस्नानीययोपरि गिरिप्रभेदे विख्यातावुपरागे च चंदने इति नागमातंगो गजे स्यातां न अग मत्तगस्याय नागश्च मातगाश्च अपिशब्दात् अ
 न्यत्र ऊर्त्यं तिलकेऽपि अपांगः स्यात् अपगतोऽंगात् निरादयः इति समासः अपांगो नयनस्यांते स्याच्चित्रकप्रधानयोरित्यजयः अपागस्त्वगहीने स्यान्नेत्रांतित्त
 केऽपि चेति विश्वः २१ स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु सर्गः स्यात् स्वभावः प्रकृतिः निर्मोकस्त्यागः अध्यायः काव्यादिविरामस्यान सृज्यते सृजनिर्गोप
 न् तदुक्तं मेदिन्यां सर्गस्तनिश्चयाध्यायमोहोत्साहात् सृष्टिर्धिति सन्नहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु कवचसामादिचित्तवृत्तिनिरोधसंगमेषु योगः स्यात् योजनं यु
 जसमाधौ युजिरयोगे घञिकुलं योगोऽपूर्वसंप्राप्तौ संगतिध्यानयुक्तिषु वपुस्थैर्यप्रयोगे च विष्कंभेदिपुष्पजे विश्वब्दघातवेद्व्योपायस वत्तनेऽपि द्वागोऽपि चित्त

स्रवेस्त्र्यादिभृतो अहेश्वफणकाययो भाग स्यात् भोजन भुजपालनाभ्यवहारयोः यत्रिकुल स्त्रीआदिर्येषाते पातस्या आदिनाहस्यश्वादिर्कर्मकारा-
 णाचभृति तदुक्तविश्वे भोग सुरवेधनेषुमिशरीरफणयोर्मतः पालनेभ्यवहारेचयोपितादिभृतावपीति चातकेहरिणेसारग पुसिस्यात् शबलेतुकवुरेत्तप्रिनि
 ग्यात् सारअगंयस्य शकध्वादित्वात्पररूप सारगच्छतिवा सारग पुसिहरिणेचातकेचमतगजे शबलेत्रिष्वितिमेदिनी २३ कपौपूवग वर्तते पूवेनगच्छति च
 कारात्सारद्येग्रहण तदुक्तचमेदिन्या पूवगौवानोभेकेसारथोचोघ्यादीधिताविति शापेआक्रोशेपराभवेतिरस्कारेअभिषग अभिषजन षजसगे घञ् या
 द्यगेषुमिच युग स्यात् युगयुग्मेकतादिषु योजन युज्यतेवा युजिरयोगे घञ् सज्ञापूर्वकत्वान्नगुण आदिनाशकताद्यगानाग्रहण तदुक्तविश्वे युगोरथे

भोग स्रवेस्त्र्यादिभृतावहेश्वफणकाययो चातकेहरिणेपुसिसारग शबलेत्रिषु २३ कपौचपूवग शापेअभिषग पराभवे॥या
 नाद्यगेषुग पुसियुगयुग्मेकतादिषु २४ स्वर्गेषुपशवाग्वज्जदिङ्नेत्रघणिभूजले लक्ष्यदृष्ट्यास्त्रियापुसिगौलिगचिन्हशेफसो २५

द्यगेनह्योक्तकृतादिषु युग्मेहस्तचतुष्केषुदृष्टिनामौषधेपित्वेति २४ स्वर्गेषुपशवाग्वज्जदिङ्नेत्रघणिभूजले स्वर्गश्चदूषुअशर पशुअसुरभिर्येषोवा
 वाक्चदिचनेत्रचघणिअरभिः भूअजलचस्वर्गादिजलातानाहहेनैक्य लक्ष्यदृष्ट्याप्रयोगदृष्ट्यास्त्रियापुसिचगोशब्दोज्ञेय गच्छतिगम्यतेवाचेनवा तदु
 क्तकेशवे गोर्नादित्येवलीवर्द्धेकिरणक्रतुभेदयो स्त्रीतुस्याद्विशिभारत्याभूमौचसुरभाचपि नृस्त्रियो स्वर्गवज्जाबुरश्मिदृग्बाणलोमस्त्रिति तदेनोक्तवि-
 श्वे गो स्वर्गेचषभेरशमौवज्जेतीनकरेषुमान् अर्जुनीनेत्रदिग्बाणभूवागादिषुयोपिति॥चिन्हशेफयो लिगस्यात् लिग्यतेनेन लिगिगतौ लिगचिन्हेनुमाने-
 सारव्योक्तप्रकृतावपि शिवमूर्तिविशेषेपिमेहनेपिनपुसकमितिमेदिनी २५

प्राधान्यमान्योः प्रभुत्वशिरवरयोः शृंगस्यात् तदुक्तमेदित्यां शृंगप्रभुत्वेशिरवरेचिह्नेकीडावृत्तये पायाणोत्कर्षयोश्चापिशृंगः स्यात्पूर्वशीर्षकश्चि सधर्गुन्धयो मा-
स्तकप्रोन्धोः वरांगस्यात् वरंचनदंगंच तदुक्तमेदित्यां वरांगयोनिमातगमस्तकेषुगुन्धनेति श्यास्तीर्न्यतेषुसमगृपदेष्टुभगंस्यात् भान्यते भान्नसेवायां चानिसेनाप्र-
कल्पाहन्नाभावइत्याद्युत्थ तदुक्तमेदित्यां भागंश्रीयांनिर्वर्थेच्छाज्ञानवेगम्यकीर्तिषु महाय्येय्येय्यज्ञधर्ममोक्षेयनारवायिति इतिगाता. २६. परिघाते परि-
तोमारणे अस्त्रे अस्त्रविशेषे परिघ-स्यात् परिहृन्ननं परिहृन्न्यतेनेनवा हनहिंसागत्योः परौघइतिगाता अपिगच्छेनार्गिन्नेच तदुक्तंविश्वे परिघोयोगाभेदस्त्रविशे-
धेर्गलघातयोगिति अंभासारये जलवेगे वदेपरंपरायांचल्ये श्रोच-स्यात् वहति वह्वापणे अनन्यंकादिन्यान्त्यानु तदुक्तंविश्वे श्रोघोवेगात्तन्म्यनेति वदपरंपरा

शृंगंप्राधान्यमान्योश्चवरांगंमूर्धगुत्थयोः भागंश्रीकाममाहान्यवीर्यपत्नार्ककीर्तिषु २६ इतिगाताः परिघःपरिघातेस्त्रे
श्रोघोवदेभासारये मूल्येपूजाविधावधोहोदुःखव्यसनव्यघ्रं २७ त्रिष्विधेत्पलघुः इतिगाताः कान्ताःशिक्ष्यमृच्छेददृष्टु नः

यांच श्रोघोचरयोपदेशयोरिति मूल्ये पूजानिधोपूजापकरणो अर्घ्यः वर्तते अर्घ्यतेनेन अर्हपूजाया हन्तश्रान्तियन्न न्यघाति इत्याद्युत्थ अहोदुःखव्यसनं पा-
पजन्यामरणमृगान्यसनश्चूतरागद्वेषादिकेषु अर्घ्यम्यात् २७ अर्घ्यतेनेन अधिगन्याशेष चन आगमाभिन्यन्नानुगन् संभ्रमनात्तन्म्येगुं त्रिषु लघुम्यात् लघ्यते लघिगंनो-
ल्लघिबन्धोर्नलोपश्चेत्यु. कृष्णागुरुणिशीघेचनघुर्लघुगुंनिषु नि सारेचमनात्तेनप्रकायातुन्धुस्त्रियार्गिति नाम् ॥ इतिगाता ॥ शिष्याभिरुग्रज दृग्भनध्यास्यात्रा-
धार्यैरन्नुविशेषमृद्धिग्रावनेत्रगेगाः एतेयय कान्ता तच्छल्लनान्या.स्य कन्यतेनना कलवध घम् नकार्गैर्गतकुन्नन तदुक्तमेदित्या कान शिष्येसगानेवरांगभेदपुद-

तरशति विपर्ययेवैपरीत्ये विस्तरेचदपाठान्तरप्रपन्न प्रपन्ते पचिब्यक्तीकरणे पचाद्यच् तदुक्तमेदिन्या प्रपचा सचयेपि स्याद्विस्तरेचप्रतारणे इति पावकेश्च नि स्यात् त
 पुमिन् शोचत्यनेन शचशोके इगुपेतिङ् सचकित् तदुक्तविरहे शचिर्ग्रीष्माग्निशृङ्गारेष्वापादेश्चक्ष्मत्रिणि ज्येष्ठेचपुसिधवलेखक्ष्मेतुपहतेत्रिविति २८ मासिआपादे
 अमान्येषधाने अत्यूपधे उपधामुक्तोचअतिकातेश्चक्ष्मत्रिण्युसिस्स्यात् मेघ्येष्टेसितेश्चक्ष्मेचत्रिषु अभिष्वगेस्पृहायाचगभस्तौचरुचि स्यात् स्त्रियारुचि
 दीर्घौ तदुक्तंहेम रुचि स्त्रिदीप्तौशोभायामभिष्वगाभिलाषयोरिति २९ इतिचाता केकिताक्ष्येमयूरगरुढौ अहिभुजौ अहिभुक्ते शुजअभ्यवहारे कर्त्तरिक्लिप् दत्त

विपर्यासोविस्तरेचप्रपन्न पावकेश्च नि २८ मास्यमात्येचात्यूपधेपुसिमेघ्येसितेत्रिषु अभिष्वगेस्पृहायाचगभस्तौचरुचि स्त्रि
 या २९ इतिचाता केकिताक्ष्यविहिभुजौदत्तविप्राडजाहिजा अजाविष्णुहरच्छागागोष्ठाध्वनिवहाम्रजा ३० धर्मराजौजिन
 यमोकुजोदतेपिनस्त्रिया वलजेक्षेत्रपूर्वारेवलजावल्गुदर्शना ३१ विप्राडजा हिजास्सु हिजायते हिजस्स्यात् ब्राह्मणक्षत्रवैश्यदत्ताढजेषु

नाइतिरभस विप्रात्क्षत्रवैश्ययोगृहण अडजा पक्षिणइति विष्णु हर छागोषस्त त्रय अजा अन्येष्वपीतिड तदुक्तविरहे अजोहरोहरेकामेविधौच्छागेर-
 योःसूतेइति गोष्ठाध्वनिवहा गोस्थानकमार्गसया व्रजा स्यु व्रजगतीअच् जिनयमो धर्मराजोस्त धर्मस्वराजा धर्मराजोयमेबुद्धेयुधिधिरनृपेषुमानितिवि-
 श्व जिनबुद्ध करिदतेपिकुज नस्त्रिया कौजायते ङेष्टोदरादित्वान्युम् कुजोस्त्रियानिकुजोपिहनीदतेपिदतिनामितिविश्व क्षेत्रेनगरद्वारेचवलजस्स्यात् व
 लेज्जातड तदुक्तमेदिन्या गलजगोपुरेक्षेत्रेसस्यसंगरयोरपि वल्गुदर्शनावलजास्यात् वरस्त्रीत्यर्थं वल्गुस्त्वदरदर्श

समेष्टमाशेरणेपिआजि.स्थान् अंजत्यस्या अजगत्तौ तदुक्तमेदिन्या अथाजिःस्त्रीसमभूगौसंयागेदति संततोऽजनेनप्रजास्यात् प्रजायते उपसर्गेचिनिः शंखेशशोके
अज्जःस्यात् अप्रजायते चकारात् धन्वन्तरिपरायोर्ग्रहणं पर्येक्षितं स्वके स्वस्वीकृतेनित्येसत्येनिजत्रिषु स्यात् निजायते यथा निजः परः इतिज्ञाताः ३२ आंतानाह आ
वानिपुरुषेक्षेत्रज्ञ.स्यात् क्षेत्रंजानाति जाद्वबोधने आतइतिक् प्रवीणेतुवाच्यलिङ्गक.स्यात् चेतनानाम्मो निज्जेनामनिसंज्ञास्यात् हस्ताद्यैरर्थसूचना तथापि आदिना
भूलोचनादिग्रहणं तदुक्तमेदिन्यां संज्ञानामनिगायन्याचेतनारविद्योषितो अर्थस्य सूचनायाचहस्ताद्यैरपि योषितीति इतिआंताः ३३ काकेभगंलोकरोस्याता के

समेष्ट्यांशैरणेष्याजिः प्रजास्यात्संगतौ जने अङ्गोशंरवशशांकोचस्वकेनित्येनिजंत्रियु ३२ इतिज्ञाताः॥ पुंस्यात्मनिप्रवीणेश
क्षेत्रज्ञान्यालिंगकः संज्ञास्याच्चेतनानामहस्ताद्यैश्चार्यसूचना ३३ इतिज्ञाताः काकेभगंडौकरदोगजगंडकटीकटौ शिपिवि
ष्टस्तुरवलतोदुश्चर्मणिमहेश्वरे ३४ देवशिल्पिन्यपितृणादिष्टदेवेपिनश्योः निम्बनि मन्त्रान्नं मन्त्रान्नं मन्त्रान्नं मन्त्रान्नं

सुभेनिघजीवने एकादशाहारिश्वाद्धेदुर्दुरुतेपिवायसे करतोवाद्यभेदेइति गजगडकटीकरीस्याता गजगडश्चकटिश्च तदुक्तविरवे कट. श्रोणोक्रियाकारेकान्तिज
तिशयेशवे समयेगजगंडेपिपिपिल्यांतुकटीमतेति कटिः श्रोणोद्वयेपुसिकलजेतिशयेशवेइति स्वलतो दुश्चर्मणिमहेश्वरोशिपिविष्टः स्यात् शपिपुरश्मिषुपशपु
वाविष्टः तदुक्तंरामसे शिपिविष्टः शिव. शौरिदुश्चर्मस्वलतिस्तयेति स्वलति रुज्जाकेशरहितइत्यर्थः शिपविष्टः शिविपिष्टइति विशाभवेशनेक्त. राज्ञमृकट. ३५ देव
शिल्पिष्वपित्वास्यात् लक्षति लक्ष्यतेच लक्षतनूकरणे औणादिकः लक्षासुमान्देवशिल्पिनक्ष्णोरादित्यभिद्यपीतिविश्व. देवेपिदिष्टंस्यात् दिश्यतेस्य दिशाअतिस
र्जनेक्तः आक्तनकर्मणिद्वयोः नअपितुक्लीवं तदुक्तविश्वे दिष्टंदेवेषुमान्कालइति ॥

तो

रसेनिवादि रसेकटु स्यात् कट्व्यते अकार्येकदुनपुसक मत्सरतीक्ष्णयो-त्रिषु कटुस्त्रीकटुरोहिण्यालताराजिकयोरपि नपुसकमकार्ये स्यात्सुद्धिगोरसमात्रवे इति मेदिनी क्षेमाशक्तभाभावेपु रिष्टस्यात् अभाव क्षेमस्य रिष्टस्यादशक्तौ नसोरित्यजय रिष्टक्षेमाशक्तभाभावेपु सिरवद्देचफेनिले इति विश्व शक्तभाशक्तौ अ रिष्टस्यात् नरिष्ट तदुक्तयेदिन्या अरिष्टो लशक्ते निवेफेनिले काकककयो अरिष्टमशक्तौ तत्रेस्त्रिकागार आसवे शक्तौ मरणचिह्ने चेति ३५ मायादि सीरागाते पुनवस्तू कूटस्यात् कूटप्रदाने अच् नत्स्त्रिया विपरीतदर्शनि मायामृगबधनविशेष यत्र आधुघविशेष अयोघन हलाग्रपुज राशिः अन्यत्सगम ३६

रसेकटु कट्वकार्ये त्रिषु मत्सरतीक्ष्णयो ३५ रिष्टक्षेमाशक्तभाभावे च रिष्टे तु शक्तभाशक्तौ मायानिश्चल यत्रेषु केतवान्नतरा शिषु ३६ अयोघने शैलशरगो सीरागो कूटमस्त्रिया सूक्ष्मे लाया त्रुटि स्त्री स्यात्काले सशये पि सा ३७ अत्युत्कर्षाश्रय कोट्यो मूले लग्नकचे जरा व्युष्टि फले समृद्धौ च दृष्टिज्ञाने क्षिदर्शने ३८ दृष्टिर्यागेच्छया सृष्टिनिश्चिते बहूनि त्रिषु कषे तु कच्छगहने दक्षामदागदेषु च ३९ सूक्ष्मे लाया अल्पे काले सशये पि त्रुटि स्यात् त्रुट्यति त्रुट्यते अनेन वा त्रुटच्छेदने त्रुटि स्त्री सशये स्वल्पे सूक्ष्मे लाकालमानयोरिति विश्व ३७ अत्युत्कर्षाश्रय चापाग्रप्रकर्षकोणा कोट्य तद्वाचकास्तु कोट्यते कुटप्रतापने अचद् तदुक्तविश्वे कोटि स्त्री धनु षोडशै सौसरव्याभेदप्रकर्षयोरिति लग्नकचे मूले जरा स्यात् जरति जरसघाते पचाद्यच् जटालग्नकचे मूले मास्यापूक्षे पुनर्जरी इति विश्व ३८ फले साधितार्थे नमृदौ व्युष्टि व्युछन व्युछते वात्तिन् ज्ञाने अक्ष्णदर्शने दृष्टि-स्यात् दर्शने दशिरप्रक्षणे करणे वा ३९

यागेच्छयोः इष्टिः स्यात् इषे क्तिन् तदुक्तं मेदिन्यां इष्टिर्मतामिलाषेपिसग्रहश्लोकयागयोरिति ॥ निश्चिते बहुनिबले सृष्टं स्यात् तदुक्तं रुद्रे मुक्तनिर्मितयोः प्रा-
ज्ये त्रिषु सृष्टं तु निश्चिते इति कृच्छ्रगहने दुःखदुरधिगमे कष्टेस्तः कष्यतेस्य कषहिंसायां क्तः दक्षामंदागदेषु अनलस स्तीक्ष्ण रोगहीनेषु पटुः स्यात् तदुक्तं-
मेदिन्यां पटुर्दक्षेचनीरोगेचतुरेष्यभिधेयवदिति द्वौ कष्टपटुवाच्यलिङ्गौस्तः इति टांताः नीलकंठः शिवेऽपि च नीलः कठोऽस्य अपिशब्दात् मयूरेऽपि अंतर्जठरं को-
ष्ठं स्यात् कुपेऽथन् पुंसि च जठरस्यांताः कोष्ठः कुसूले चार्त्तौ मध्ये कुक्षेर्गृहस्य चेति विश्वः अंतर्गृहकुसूलः स्यात् गृहस्यांतः कुसूलोऽथान्यागारमित्यर्थः

पटुर्द्वौ वाच्यलिङ्गौ च इति टांताः नीलकंठः शिवेऽपि च पुंसि कोष्ठोऽंतर्जठरं कुसूलोऽंतर्गृहं तथा ४० निष्ठा निष्पत्तिना
शांताः काष्ठेऽत्कर्षे स्थितो दिशि त्रिषु ज्येष्ठोऽतिशस्तेऽपि कनिष्ठोऽति युवाल्पयोः ४१ इति टांताः

४० निष्पत्तिना शांता निष्ठादनादर्शनप्रध्वंसाः निष्ठा स्थुः निष्ठानं छागतिनिवृत्तौ आतश्चोपसर्गे इत्यङ् तदुक्तं विश्वे निष्ठानिष्पत्तिना शांतयांचानिर्ब्रह्मणेषु चेति उत्क-
र्षे स्थितो दिशि च काष्ठा स्यात् काशते काशदीप्तौ काष्ठादारुहरिद्रायाकालमानप्रकर्षयोः स्थानमात्रे दिशि च स्त्रीदारुणि स्थानपुंसकमिति मेदिनी अतिशस्तेऽपि-
ज्येष्ठः स्यात् अतिशयेन प्रशस्यः ज्येतेति प्रशस्यस्य ज्येष्ठादेशः त्रिषु अतिशस्त अतिप्रशस्त इत्यर्थः तदुक्तं विश्वे ज्येष्ठः श्रेष्ठे च हृद्वौ च त्रिषु मासांतरे पुमान् ज्ये-
ष्ठा तु गृहगोधारव्याजंतुनक्षत्रभेदयोरिति अति युवाल्पयोः कनिष्ठः स्यात् युवाल्पाभ्यां इष्टं न कनादेशः कनिष्ठोऽति युवाल्पत्वाच्च ज्येस्त्री दुर्बलां गुलाविति विश्वः
४१ इति टांता-

श्री

नगुटेपिदृ स्यात् दृश्यति अच् अननपाद्य तदुक्तविषये दृढोदमेमानभेदेनगुडेयमसैन्ययो न्यूहभेदेमकाहवेकोणमथानयोरपि अभिमानेग्रहेदृश्य
दृशोः पारिपार्विकदृति॥गोलेक्षपाकयो मृदादिगुडकइक्षविकारयो गुडम्यात् गुडतिगुडवेष्टने इरुपेतिक् तदुक्तमेदिन्या गुड स्याद्गोलकेहस्तिमन्नाहेक्ष
निकारयो गुडास्तुत्याचकथितागुडिकायाचयोपितीति स्नुहीगुडिकयोर्गुडेत्यक्तत्वात् सपमासात्पशूव्याडौस्याता व्याडति अहउद्यमे अच् व्याडोव्याघ्रेत्यघे
सर्पेतिरभस मासअतीतिमासात् सचासौहल्योरैक्यात् न्यालत्रगोश्रुवाचस्तदहाइला स्यु गोर्धेनु ॥ इति उल्लुत्सेपे हल्योरैक्यस्मरणात् ॥ इला

दडोरुनीलगुडेपिस्थाहुडोगोलेक्षपाकयो सर्पमासात्पशूव्याडौगोश्रुवाचास्तदहाइला ४२ ह्वेडावशशालाकापिना
डीकालेपिषट्क्षणे काडोरुनीदृढबाणार्धवर्गविसरवारिषु ४३

इडातुनुययोपिति सौरभेय्याचवचनेवसमत्याचपिस्त्रियामित्यक्तत्वात् ४२ वशशालाकापिवेणुशालाका ररुपिथीयेत्यर्थ ॥ ह्वेडास्यात् ह्वेलति ह्वे
लचलने हल्योरैक्य ह्वेडावशशालाकायासिहनादेचयोपिति लोहितार्कपणीफलेघोषपुष्पनपुसक दुरासरेचकुटिलेवाच्यलिग प्रकीर्तितइतिविश्व ॥ काले-
षट्क्षणेनालेचनाडीस्यात् नाडीनालेव्रणातरइत्यक्तत्वात् तथा शिरायागदूर्वायाचर्थायाकुहकस्यचेतिमेदिनीकार ॥ षट्क्षणे षट्क्षणकालेइत्यर्थ ॥ वि
व तदुक्तधरिण्या काहचावसरेबाणेनालेस्कथेचशाखिना स्तवेरहसिचोर्गेचेति ४३

अश्वाभरणे अमन्त्रे मूलवणिग्धने मातृं स्यात् भ्रूणयते भ्रूणाशब्दे भ्रातृं भ्रूषणमात्रे स्यादिति धरणिः तदुक्तं विश्वे च भ्रातृं पात्रे वणिङ् मूलधने भ्रूषाश्वभ्रूषयोरिति अमन्त्रे पात्रे इति डांता ॥ भ्रूषाप्रतिज्ञयोः अत्यर्थस्वीकारयोः बातं स्यात् उत्पद्यते स्म वहप्रापणे क्षब्धस्वांतेतिसाधुः भ्रूषाकृच्छ्रयोः अत्यर्थदृष्टयोः प्रगातं स्यात् प्रगात्यते स्म गाहविलोडने तदुक्तं धरिण्यां प्रगातं स्यादृते कृच्छ्रे इति ४४ शक्तस्थूलो समर्थबलवतौ दृढौ स्यातां त्रिषु च दृढीति दृढतिस्मवा दृहदृहिरुद्धौ दृढः स्थूलबलवत् इति साधुः तदुक्तं मेदिन्यां दृढः स्थूले नितांते च प्रगादे बलवत्यपि विन्यस्तसंहतौ व्यूढौ स्यातां विशेषेणोत्पद्यते स्म गत्यर्थे क्तः तदुक्तं विश्वे व्यूढः सततविन्यस्तेषु

भ्रूणमश्वभरणे मन्त्रे मूलवणिग्धने इति डांताः भ्रूषाप्रतिज्ञयोर्बातं प्रगातं भ्रूषाकृच्छ्रयोः ४४ शक्तस्थूलो त्रिषु दृढौ व्यूढौ विन्य इति डांताः भ्रूणोर्मिके स्त्रेण गर्भे बाणो बलिसुतेशरे ४५ कणोति सूक्ष्मे धान्यां शो सघाते प्रमथे गणः पणो द्यूतादि इति डांता ॥ अर्मिके स्त्रेण गर्भे भ्रूणः स्यात् भ्रूणयते भ्रूणा आशायां कर्मणि घञ् स्त्रिया अयं स्त्रेणः स्त्रेणश्चासौ गर्भश्च भ्रूणः स्त्री गर्भं डिङ् अशरे बाणः स्यात् बाणयति बाणशब्दे स्वार्थे ण्यं तात्पचाद्यच् तदुक्तं मेदिन्यां बाणः स्यात्तोस्तने दैत्यभेदे केवलकांडयोः बाणास्तु बाणमूल्ये ४५ अतिसूक्ष्मे पदार्थे धान्यां शो च कणः स्यात् कणति कणनिमीलने पचाद्यच् कणाजीरककुंभीरमक्षिकापिप्पलीषु च कणो संघाते प्रमथे गणः स्यात् गणयते गणसंख्याने घञ् गणः स्यात्प्रमथे संघे संख्यासैन्यप्रभेदयोरिति विश्वः रुद्रपार्थदेवि ॥ पणतं अनेन वा तत्र द्यूतांतर्गीतादिनामेष कुक्कुटादिनायुद्धादिकं द्यूतमक्षादिक्रीडनं ॥

उत्तराण्यन्तार्थं भृति पेतन मूल्येविकेयवस्तुद्रव्यधन काकणिकाचतुष्टय तदुक्तधरिण्या पणोमानेवरातानामूल्येकार्पापणेधन धृतेविक्रयशाकादौवद्धमुष्टौ
स्तद्वेभृताविति ४६ मौर्व्याद्रव्याश्रितेसत्त्वशीर्यसध्यादिकेगुण स्यात् गुण्यते गुणआमत्रणे यत्र गुणोमौर्व्यामप्रधानेरूपादौसूदृद्विद्ये त्यागेशीर्यादिवेसध्या
सत्त्वाद्यावन्निरज्जुषु शङ्खादावपिबुद्धानेतिमेदिनी द्रव्याश्रितादिसध्यादिकातेषुपदेषुपर्यायानाह रसगन्धादौ सत्त्वरजआदौ शीर्यचातुर्यादौ सधिविग्रहा
दौ प्रत्येकआदिशब्दस्यसंबध निर्व्यापारस्थितौ व्यापाराभावनस्थितौ कालविशेषजानकर्माद्यत्सवयो क्षणःस्यात् क्षणोति क्षणुहिसाया तदुक्तरुद्र क्षणोच्या
पारमून्यत्वमुहूर्तोत्सवपर्यस्त्विति ४७ द्विजादौब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रेषु शङ्खादौ शङ्कुपीतनीलादिषु स्क्तौनुत्थावर्णं स्यात् वर्ण्यते वर्णवर्णने तदुक्तमेदि-

पूत्सृष्टेभृतौमूल्येधनेपिच ४६ मौर्व्याद्रव्याश्रितेसत्त्वशीर्यसध्यादिकेगुण निर्व्यापारास्थितौकालविशेषोत्सवयो क्षण ४७
वर्णोद्विजादौशङ्खादौस्क्तौवर्णतुषाक्षरे अरुणोभास्करेपिस्यादूर्णभेदेपिचत्रिषु ४८ स्याणु शर्वेष्यथद्रोण काकेष्याजौरवेरण

न्या वर्णाद्विजादिशङ्खादियशोगुणकथास्तच्च स्क्तौनानस्त्रियाभेदरूपाक्षरविलेपनइति अक्षरे वर्णतुषाषुसि भास्करे वर्णभेदेऋपिष्ठे अरुण स्यात्अपि
शब्दाभ्यामेदिनीस्थपदसग्रह तदुक्तमेदिन्या अरुणोव्यक्तरागेर्केसध्यारागेर्केसारयो नि शब्देकपिलेकुपमेदेनारुणिनित्रिषुइति अरुणानिनिषारयाममंजि
त्रिवृतास्तुचेतिविश्व ४८ शर्वपिस्याणु स्यात् तिष्ठतीति तदुक्तस्थाणु कीलेहरेमुमानिति काकेपिद्रोण स्यात् द्रुवति द्रुगंतो नप्रत्ययेगुण तदुक्तमेदिन्या
रणोत्त्रिथामादकेस्यादादकादिचतुष्टये पुमान्शुपीपतीकृष्णकाकेस्त्रीनीवदतरइति रवेशब्देरण स्यात् रणति रणशब्दे तदुक्तमेदिन्या रण क्षाणकृण पु
सिसमरेननससकमिति ॥

नापितेऽसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु ग्रामणीः स्यात् ग्रामं नयति णीन् प्रापणे सत्सूदति किप् अग्रग्रामाभ्यां इति णत्वं ग्रामणिर्भौगिके पत्यौ प्रधानेनापितेऽपि च ग्रामणी-
नीलिकायांच ग्रामीणापण्ययोऽपितोरिति विश्वः ४९ मेषादिलोम्नि ऊर्णा स्यात् ऊर्णाति ऊर्णन् आछादने आदिनाशशोष्मृगादीनां गृहं तल्लोमभिः ऊर्णा भवतीत्य-
र्थः हेमप्रतिमायाच हरिता हरिद्वर्णा हरिणी स्यात् हरिणस्य स्त्री तदुक्तमेदिन्या हरिणी हरितायांच नारीभी हृत्तभेदयोः सुवर्णप्रतिमायांचेति पांडो पांडुरवर्णे हरि-
ण स्यात् हरति तदुक्तमेदिन्या हरिणः पुंसि सारंगेशबले त्वभिधेयवदिति वेश्मनः गृहस्य स्तभे स्थूणा स्यात् तिष्ठति अपिशब्दात् लोहप्रतिमा तदुक्तं विश्वे स्थूणा-

ग्रामणीर्नापितेऽसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु ४९ ऊर्णा मेषादिलोम्नि स्यादावर्त्ते चांतराश्रुवो हरिणी स्यान्मृगी हेमप्रतिमा हरिता च या
५० त्रिषु पांडो च हरिणः स्थूणा स्तभेऽपि वेश्मनः तृष्णे स्पृहापिपासे द्वे जुगुप्सा करुणे घृणे ५१ वणिक्पथे च विपणिः सराप्रत्यक् च
वारुणि करेणुरिभ्यां स्त्री नैभेद्रविणं तु बलधनं ५२ शरणं गृहरक्षित्रोः श्रीपर्णं कमलेऽपि च विषाभि मरलोहेषु तीक्ष्णं क्लीबे रवरे त्रिषु ५३

स्यात् कूप्यां स्तभेऽपि वेश्मनरिति स्पृहापिपासे दच्छापानेच्छे तृष्ट्ये स्यातां तर्षणं जुगुप्साकरणे निंदा रूपे घृणे घर्षणं घृणुदीप्तौ ५१ वणिक्पथे विपणि विप-
ण्यते अस्यां वा पण्यवहारे आपणे पण्यवीथ्यांच पण्ये च विपणिः स्त्रिया मिति रुद्रः सरामघं प्रत्यक् प्राग् दिक्वारुणी स्यात् वरुणस्येयं तदुक्तं विश्वे वारुणी
गडद्वीया प्रतीची सुरयोः स्त्रिया मिति ईभ्यां हस्तिन्यां करेणुः स्यात् स्त्री करोति इभे हस्तिना स्यात् बलधनं च द्रविणं स्यात् द्रव्यते द्रवति वा द्रुगतौ द्रविणं न द्रव्योर्वित्तेकां चने च
पराक्रम इति विश्वः ५२ गृहरक्षित्रोः शरणं शृणाति शृङ्गसायां तदुक्तं कोशांतरे शरणं गृहरक्षित्रोर्वर्धेरक्षणयोरपि कमलेऽपि पर्णं स्यात् श्रीपर्णा कुंभिगंभायोः
क्लीबेपप्राप्तिमथयोरिति रभसः विषाभि मरलोहेषु अभिमरः युद्धं तीक्ष्णं स्यात् क्लीबे तेजयति तेजनिशातने तदुक्तं मेदिन्या तीक्ष्णं सामुद्रेलवणे विषलोहाजि

सुष्कके कीचयनाग्रजेषु सिनिग्मात्पत्यागिनोस्त्रिष्वीति तवेदभिर्मरोसुद्धेवधेस्वबलसाध्वसेरिति स्वगेषु हेत्वादिप्रमात्रांतेषु पंचसु प्रमाणस्यान् प्रमीयते प्रमि
मीतेनेनना पर्यायानाह धूमादि सीमापरिच्छेद ज्ञाता नहुक्तयेदिन्या प्रमाणनित्यमर्यादाशास्त्रेषु सत्यवादिनि इयत्तायाचहेतौचक्लीवैकत्वेप्रमातरिदिति ५३ हे
आदिषु त्रिषु साधकतमकरणस्यात् अतिशयनसाधक क्षेत्रे बीजोसतिस्थान नहुक्तमजये करणकारणेकायेसाधनेद्रियकर्मसु फायस्थेवतबधेचनाद्यगीतप्र
भेदयोः पुमान् रूद्राविशो पुत्रेयानरादौचकीर्त्यतइति॥ प्राण्युत्पाते प्राणिजन्मनि असबाधचमूगतौ निरुपद्रवसेनागमने घटापथे ससरण सम्यक्सरत्यनेन

प्रमाणहेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु करणसाधकतमक्षेत्रगात्रेद्रियेष्वपि ५४ प्राण्युत्पादेससरणमसबाधचमूगतौ घ
टापथेयवातान्नेसमुद्गिरणसुन्नये ५५ अतस्त्रिषु विषाणस्यात्यश्वशृगेभदतयो प्रवणक्रमनिम्नोर्व्याप्रव्हेनातुचतुष्वथे ५६
सकीर्णो निचिताश्वद्धावीरणशून्यमूषरम्

सृगतौ वातान्नेउन्नयेचसमुद्गिरणस्यात् समुद्रियने नहुक्तविश्वे तक्तोद्विस्ततोचमूलितयो स्यादु-
द्गरणसुन्नयेइतिरभस ५५ अत परवक्ष्यमाणानशब्दास्तेत्रिषु पश्वशृगेभदतयो विषाणस्यात् नहुक्तविश्वे विषाणीस्तीरकाकोन्यामजशरण्याचयोपिनि ॥
कुष्ठनामौपधौक्लीवत्रिषुशृगेभदतयोरिति ॥ क्रमनिम्नोर्व्याक्रमेण निम्नाचासौउर्वीचि प्रवणस्यात् प्रव्हेचतुष्वथेचनापुद्गिग प्रवणक्रमनिम्नोर्व्याप्रव्हेचस्या
चतुष्वथे आपत्तेचतथाक्षीणेप्रगुणेसमुदात्ततइतिघरणि ५६ निचिताश्वद्धौ मित्रौसकीर्णौस्याता सकीर्णतेस्म कृविक्षेपे सकीर्णसकृदेव्यामेकुत्रनिर्दणस
करे ॥ सकीर्णनिचितेपि स्यादश्वद्धेचाभिधेयवदित्याजय ॥ शून्य निर्जनस्थल उपर स्थलभेद ईरणस्यात् क्रतियस्मिन् ऋगतौ ईरणवृषरेशून्यइत्यक्तत्वात्
इरादिरपि इतिणात् ॥

अथतातानाह ॥ देवसूर्यौ विवस्वतोऽस्यातां विवस्तेजोऽस्यास्ति मनुष्यं तदुक्तं विश्वे विवस्वास्तसरेऽसूर्ये तन्नगर्था विवस्वती ॥ नदाण्यौ सरस्वतौ स्यातां सरोगमनमस्या
स्ति मनुष्यं सरस्वास्तनदेचाब्देनान्यवदसिकेऽस्त्रियामिति विश्वः ५७ पक्षिनाक्षर्यौ गरुत्तमं तो गरुतः सत्यस्य ॥ भासपक्षिणो शकुंतौ स्यातां शक्नोति भासः गोष्ठ
कुक्कुरः पक्षिमात्रवा तदुक्तं विश्वे भासिभासिसमारव्यातो गोष्ठकुक्कुरगृध्रयोरिति ॥ अग्न्युत्पातो धूमकेतू स्यातां धूमः केतुश्चिह्नमस्य तदुक्तं विश्वे धूमकेतुः स्मृतो
वन्हावुत्पातगृहभेदयोरिति ॥ मेघपर्वतो जीमूतोऽस्यातां जीवनं मुञ्चति पृषोदरादि जीमूतोऽद्रौ धृतिकरे देवतारे पयोधर इति मेदिनी ॥ पाणिनक्षत्रे हस्तो हसति हसे हस
ने तन् तदुक्तमेदिन्या हस्तः करे करि करे सप्रकोष्ठकरेऽपि च ॥ ऋक्षो इति पवनामरो मरुतो मरुदेवे समीरेनाग्रथिः न पुंसकमिति मेदिनी ॥ हस्तिपके महामात्रेऽसूतौ स

देवसूर्यौ विवस्वतो सरस्वतो नदाण्यौ ५७ पक्षिनाक्षर्यौ गरुत्तमं तो शकुंतौ भासपक्षिणो अग्न्युत्पातो धूमकेतू जीमूतो मेघपर्वतो ५८
हस्तो तु पाणिनक्षत्रे मरुतो पवनामरो यन्ता हस्तिपकेऽसूते भर्ता धातरि पोष्टरि ५९ यानपात्रे शिशोपोतः प्रेतः प्राण्यन्तरेऽसूते गृहभे
दे ध्वरे केतुः पार्थिवे तनये सुतः ६० रथो यन्ता स्यात् यच्छति यमउपरमे तृच् ॥ धातरि पोष्टरि भर्ता विभर्तारि भरति वा बुञ्जधारणपोषणयोः तदुक्तं विश्वे भ
र्ता स्वामिनिधारक इति ॥ भर्ता स्वामिनिपुंसि स्यान्निषु धातरि पोष्टरीति मेदिनी ५९ यानपात्रे वह्नि शिशोपोतः स्यात् पुनानि पूयते वा पूञ्जपवने तदुक्तं विश्वे पोतः शि
शो वह्नित्रे च गृहस्थाने च वाससीति ॥ प्राण्यन्तरे भूतातरेऽसूते प्रेतः स्यात् प्रकर्षेण इतः प्रेतो भूतातरे पुंसि मृते स्याद्वाच्यलिङ्गक इति मेदिनी ॥ ग्रहभेदे ध्वजे केतुः स्यात् तदु
क्तं विश्वे केतुर्नारुग्पताकारि ग्रहोत्पातेषु लक्ष्मणीति ॥ पार्थिवे तनये सुतः सूयते स्म सौतिस्मवा बुञ्जअभिषवे बुप्रसवैश्वर्ययोः सुतः स्यात्पार्थिवे पुत्रेऽस्य पत्यो तु
सुताः स्मृतेति ६०

नुरुमेदेम्यपति स्यात् तिष्ठत्यस्मिन् घञर्थेकं स्थश्चासौपतिश्चस्थपति कचुकिन्यपीत्यक्तत्वात् जीवेष्टियाज्जके शिल्पिभेदेनासत्तमेप्रिध्वितिमेदिनी ऋमिधरे
 नृपे ऋभृत् शुचविभर्ति ढभृन् ऋपेमूर्धाभिपिक्त मूर्धानिअभिध्व्यतेस्य विचक्षरणे तदुक्तमेदिन्यामूर्धाभिपिक्तोभूपाडेमात्रिणिक्षत्रियेपिचेति ॥ स्त्रीकुम्भ
 मेभृत्तुस्यात् स्त्रीरजसि तदुक्तधरिण्या ऋभृत्तुर्मासिवसंतादौधारेस्त्रीकुम्भमेपिचेति ६१ विष्णावपि अजितान्यक्तोस्यात् अजितश्चाव्यक्तश्चेति नव्यज्यते
 स्म अज्व्यक्तयादाक्त तदुक्तविरवे अव्यक्त शक्रेविष्णावव्यक्तमहदादिषु आत्मन्यपिस्यादव्यक्त अस्फुटेत्वभिधेयवदिति ॥ लघुरिसारयौक्त स्रवति सू

स्थपति कारुमेदेपिभृभृद्मिधरेनृपे मूर्धाभिपिक्तोभूपेपिभृत्तु स्त्रीकुम्भमेपिच ६१ विष्णावप्यजितान्यक्तोसूतत्वं
 एरिसारयौ व्यक्त प्राज्ञेपिदृष्टानावुभौशास्त्रनिदर्शने ६२ क्षत्तास्यात्सारयौद्वास्थेक्षत्रियायाचश्चद्रजे वृत्तातस्या
 त्यकरणेप्रकारेकात्स्न्यवार्तयो ६३ एतेस्य पुंशेऽरणे सूतस्तसारयौतक्षिणक्षत्रियाद्वाह्यणीरुति वदिपारदयोऽपुसिप्रसूतेपेरितेप्रिध्विति ॥ प्रा
 ज्ञेपिस्फुटेव्यक्त स्यात् व्यज्यतेस्य अज् व्यक्त स्फुटमनीविणोरित्युक्तत्वात् उभौदृष्टानौ शास्त्रनिदर्शनेस्यात् शास्त्रतर्कादिउदाहरणच ॥ दृष्टानोत्र तदुक्त
 विरवे अत प्रातेतिकेनाशदिति ६२ सारयौद्वास्थेक्षत्रियायाचश्चद्रजे ॥ क्षत्ता तदुक्तविरवे क्षत्ताभूद्वात्क्षत्रियाज्जपतिहारेचसारयौ शुजिष्यातनयेक्षत्तामिसु-
 क्तेचप्रजासृतीति ॥ प्रकरणेप्रस्तावे ॥ प्रकारेभावेकात्स्न्यवार्तयो साकल्यप्रवृत्तयो वृत्तात वृत्तोतोस्य वृत्तस्यातदितिवा वृत्तातोवासरेभावेकात्स्न्यवार्ताविशेषयो ॥
 वृत्तात प्रक्रियायाचेति ६३

समरेचृत्यस्थाननीवृद्धिशेषयोः आनृत्यं त्यत्र नृतीगात्रविक्षेपे आनर्तेचृत्यशालायांजनेजनपदांतरइत्यजयः आनर्तेदिशभेदेपिनित्यस्थानेजनेरणेइति-
विश्वश्च यमादद्याकुशलकर्मांतेषुचतुर्षुपदेषु कृतांतःस्यात् कृतःअंतोयेन ६४ पर्यायानाह देवदिष्टं अकुशलकर्मपापं रसरक्तादि श्लेष्मादिस्थात् रस प्रथ-
माहारस्थविकारः आदिशब्दात्त्वसामज्जाशक्तादिश्लेष्मादिधातुशब्दवाच्य आदिनापित्तादिग्रहणं महाभूतानिपृथिव्यादिनी तद्गुणा गंधादयःस्यु इंद्रिया
णि चक्षुरादीनि ॥ अश्मविकृतिः मनःशिलादिस्थात् धातव शब्दयोनिः दधाति धीयतेवातुन् भूसत्तायामित्यादिः भूवादयोधातवइतिसूत्रात् ६५ नृपस्यअ

आनर्तःसमरेचृत्यस्थाननीवृद्धिशेषयोः कृतांतोयमसिद्धांतदेवाकुशलकर्मसु ६४ श्लेष्मादिससरक्तादिमहाभूतानितद्गुणाः ॥

इंद्रियाण्यश्मविकृतिःशब्दयोनिश्चधातवः ६५ कक्षातरेपिशक्त्वांतोनृपस्यासर्वगोचरे कासूसामर्थ्ययोःशक्तिर्मूर्तिःकाठिण्य

काययोः ६६ विस्तारवल्लोर्व्रततिर्वसतीरात्रिवेश्मनोः क्षयार्चयोरपचितिःसातिर्दानावसानयोः ६७ सर्वगोचरेकक्षातरेशक्त्वात् स्था

त् शक्त्वा अंतोस्य असर्वेति कक्षातरविशेषणं तदुक्तंअजये शक्त्वांतोतःपुरेगुत्यकक्षाभेदेचभूषताविति कासूसामर्थ्ययोःशक्तिशक्यतेनया शक्नुशक्तौस्त्रि
यांक्तिन् शक्तिरस्त्रांतरेगौर्यासुल्साहादौबलेस्त्रिधां कासूर्विकलवाचीस्यात्कासूःशक्त्यायुधेपिचेतिविश्वः ॥ काठिन्यकाययोः मूर्तिः मूच्छयते मूच्छामो
हादौक्तिन् ६६ विस्तारवल्लोः ॥ व्रततिः व्रजंतीततिरस्याः पृषोदरादिः ॥ रात्रिवेश्मनोः ॥ वसतिः वसंत्यस्यां वसन्निवासं अतिः वसतिःस्यात्स्त्रियावारेयामि
न्यांचनिकेतनइतिविश्वः ॥ क्षयार्चयोः ॥ अपचितिः अपचीयते अपचाय्यतेस्य चायुपूजादौ तदुक्तंमेदिन्यां भवेदपचितिःपूजाव्ययनिष्कतिहानिषुइति ॥
दानावसानयोः साति सन्नं सानंच षण्णुदाने षोतकर्मणि अवसानसमाप्त्यंतयोः ६७

१ को

पीडापतुष्कोत्थो अर्ति अर्देन अर्देहिसाया सामान्यजन्यनो ॥ जाति जननअनयावा तदुक्त जातिच्छुदसिसामान्येमालत्यागोत्रजन्यनो जातिर्जातीफल
धायाजुह्वीकपिल्लयोरपीतिविश्वात् ॥ प्रचारस्पदयो लोकप्रचारप्रवणयो ॥ रानि रीयने रिणातिवा रयणवारीश्रवणरीगतिरेपणयोः तदुक्तविश्वे रीति प्रचारस्पदे
चलाहरेदारकृतयोः रिति ॥ ढिवेप्रवासेचरति ईयतेनया ईदृगती ढिवोविप्लव तदुक्तविप्लवे ईति ईवैप्रवासेतिदृष्ट्यादिषट्सूचस्त्रियामिति ६८ सचसप्तप्रचार अति
वहिरनावृष्टि शलभा मूषका शका स्वचक्रपरचक्रचसंभेतादीनयः स्पृता इति ॥ उदये अश्व्युदये अधिगमेलाभे प्राप्ति स्यात् त्रेता अग्नित्रयेदक्षिणागार्हपत्याहवनी
यारन्ये ॥ युगेस्यात् त्रीन् भेदयिता त्रेताशब्द आबत वीणाभेदेपि महती महते महपूजाया महतीवल्लकीभेदेराज्येजुस्यान्त्रपुसक तत्त्वभेदेपुमान्त्रयेष्टेनान्यवदिति

अर्ति पीडापतुष्कोत्थोर्जातिन्सामान्यजन्यनो प्रचारस्पदनोरीतिरीतिर्द्विप्रवासयो ६८ उदयेधिगमेप्राप्तिरन्नेतात्वग्नित्रयेयुगे
वीणाभेदेपिमहतीभूतिर्भस्मनिसपदि ६९ नदीनगर्योर्नागानाभोगवत्यथसगरे सगेसभायांसमिति क्षयवासावपिक्षिती ७०
रवेरचिश्चशस्त्रचवन्दिज्वालाचहेतय जगतीजगतिश्छुदोविशेषेपक्षितावपि ७१

भव भस्मनिसपदि ॥ भूति भवतिअनया भूति-
र्भस्मनिसपतिहस्तिरुगारयो स्त्रियामितिविश्व ६९ नागाना नदीनगर्यो भोगवती भोगोस्त्यस्या मतुप् अथभोगवतीनागपुरीनद्योरहोपुमानितिविश्व ॥ स
गरे सगेसभायाच समिति स्यात् समयन समीप्यतेचास्या इगतीक्तिन् क्षयवासावपिक्षितीस्यात् क्षयण क्षीयतेस्यावा क्षिप्तये क्षिनिवासगत्यो तदुक्त
मेदिन्या क्षितिर्निचामेयेदिन्याकालभेदेक्षयेस्त्रियामिति ७० रवे अर्चि शस्त्रचवन्दिज्वाला एतेहेतय इति हिनोतिवा हन्यतेनयावा जगतिलोके छुदोविशेष द्वाद
शाक्षरपादे क्षितौ अपिशब्दात् जने जगतीस्यात् गच्छति तदुक्तविश्वे जगत्स्याद्विष्टेक्षीबनावयो जगमेत्रिषु जगतीचभवेस्यायाछुदोभेदेजनेपिचेति ७१

दशमच्छद दशाक्षरपादक पक्तिः स्यात् पक्तिर्दशाक्षरच्छदोदशसख्यालिखुस्त्रियामिति मेदिनी ॥ प्रभावे आद्यति स्यात् आयम्यतेनया आयमनंवा यमउपरमे उत्तरका
 लेपि तदुक्तविश्वे आद्यतिः मयमेदेर्ध्वप्रभावागामिकालयोरिति ॥ गतो पतिः स्यात् ॥ वीरसेन्यभेदयोरपि ॥ पतति पत्न्यगते पतिर्नापदगेस्त्रियामित्युक्तत्वात् तदेवोक्तमे
 दिव्यां गतावेकरथेभैकत्रयपचपदातिक्रान्ति ॥ पक्षभेदयो शतकुलध्यायव्ययोः स्वगावयवयोश्च मूलेप्रतिपदिपक्षिपक्षमूलेचपक्षति ॥ पक्षस्थमूलं ७२ योनौलिङ्गेचप्रकृ
 तिः योनिलिङ्गेहृदयं तदुक्तंरभसे प्रकृतिर्गुणसाम्येत्यादमात्यादिस्वभावयोः योनौलिङ्गेपौरवर्गेइति ॥ कै शिख्याद्या ॥ वृत्तमः वृत्तिर्विवरणे ॥ आदिनाकोशोक्तगृहण तदु-
 क्तंभरतेन भारतीसात्वतीचैवकै शिख्यारभदीतथा चतस्त्रोवृत्तयश्चैषयास्तनात्यप्रसंभितमिति ॥ तदुक्तंविश्वे वृत्तिर्विवरणेजीव्येकै शिख्यादिषुचेष्यतइति ७३ बालु

पंक्तिश्छंदोपिदशमंस्यात्प्रभावेपिचाद्यतिः पत्तिर्गतौचमूलेतुपक्षतिःपक्षभेदयोः ७२ प्रकृतिर्योनिलिङ्गेचकै शिख्याद्याश्चवृत्तयः
 सिकताःस्युर्बालुकापिचंदेअवसिचश्रुतिः ७३ वनिताजनितात्यर्थानुरागायांचयोषिति गुप्तिःक्षितिर्व्युदासेपिधृतिर्धारणधैर्ययोः ७४

का. सिकताःस्युः सिकतेत्यत्रभिचेरतच् कुल पृषोदरादित्वात् सिकताशब्दोबहुवचनांत बालुकायांस्त्रियां तदुक्तंमेदिन्यां सिकतास्त्रीसिकतिलेबालुकायातुभूमनीइ-
 ति ॥ वेदेअवसिचश्रुति श्रूयतेनयाया श्रुत्यवणेस्त्रियांक्तिन् तदुक्तंविश्वे श्रुति-श्रोत्रेतथास्मायेवार्तायांश्रोत्रकर्मणीति ७३ जनितात्यर्थानुरागायांचयोषितिच ॥ वनिता
 स्यात् वन्यतेस्म वन्याचनेक्तः यस्येत्यस्यांनित्यत्वादित् ॥ जनितात्यंतानुरागोयस्यां चकारात्योषिचान्त्रेपि तदुक्तंविश्वे वनिताजनितात्यर्थानुरागयोषितियोषितीति ॥
 क्षितिर्व्युदासे भूविकरेगुप्तिः गुप्यतेगोपनच गुप्ति कारागृहेप्रोक्ताभूगर्तेरक्षणेऽधमेइतिविश्व ॥ धारणाधैर्ययोः धृतिःस्यात् धरणं धृञ्धारणे धारणायोगः नहु-
 क्तंविश्वे धृतिर्योगांतरेधैर्येधारणाध्वरतुष्टिष्विति ७४

को

क्षुद्रवार्ताकी बृहतीस्यात् वर्तमाने इत्युणादिसूत्रेण साधु साच्छदोभेदेमहत्यापि स्यात् तदुक्तविश्वे बृहतीक्षुद्रवार्ताक्याकटकायांचिवाचिके वारिधान्यामहत्या चच्छदोवसनभेदयोरिति ॥ क्षुद्रवार्ताकी ओषधिविशेष ॥ रून्नीकरिण्यो हस्तिन्यो वासिता वासयति वसनिवासे वासउपसेवायावाक्त तदुक्तविश्वे वासिताकरिणीनार्योवासितचसुभीकृते ध्यानमानेस्वगारावेवासितवरून्वेष्टितइति ॥ रामस्वामीतुतालव्यमध्यपाठमाह तत्रवाभृशब्दे वृत्तौउपजीविकाया जनश्रुतोप्रवृत्त्या वार्तास्यात् मत्वर्थेण चर्त्तवाप्तिगणेवृत्तौवार्ताकृष्याद्युदतयोरितिविश्व ७५ फल्गुनिअसारे असोरोवार्तात्रिषु घृतामृतेअप्सचस्याता ॥ वार्ताफल्गुन्यरागेस्यादाराग्यहृत्तिमयीति धरणि ॥ ध्रियते निघर्तिवाद्यस्तरणीस्योऽजिघृक्षिष्यक्त तदुक्तविश्वे घृतमान्येज्जलेक्लीबंप्रदीमेत्वभिधेयवदिति ॥ नमृतमरणमत्र तदुक्तविश्वे अमृत

बृहतीक्षुद्रवार्ताकीछदोभेदेमहत्यापि वासितारून्नीकरिण्योश्चवार्तावृत्तौजनश्रुतो ७५ वार्ताफल्गुन्यरोगेचत्रिष्वप्सचघृतामृते ॥ कलधौतरूप्यहेम्नोर्निमित्तहेतुलक्ष्मणोऽश्रुतशारुवावद्यतयोर्युगपर्याप्तयोः कृतम् अस्याहितमहाभीति कर्मजीवानपेक्षिच ७७

यज्ञरोषेस्यात्पीयूषेसलिलेघृते अयाचितेचयोक्षेचन्नाधन्वतरिदेक्योरिति ॥ रूप्यहेम्नो कलधौतस्यात् कलमल धौतोस्य तदुक्तमेदिन्या कलधौतस्त्वर्षेस्याद्रजतेचनपुसकमिति ॥ हेतुलक्ष्मणो निमित्तस्यात् मिमिद्यते त्रिषिरुस्नेहने अनात्मानेपरनिमित्तेइतिनिर्देशाननत्व लक्ष्यचिह्नमित्यर्थ ७६ शारुवावद्यतयोऽश्रुतेस्य श्रवणच श्रुश्रवणेक्त अवद्यतमाकर्णितमित्यर्थ ॥ युगपर्याप्तयोः कृतस्यात् कृत्तक्त तदुक्तमेदिन्या कृतयुगेलमर्थेयविहितेहिसितेत्रिष्विति ॥ जीव नपेक्षिजीवस्यअमहनकर्म महाभीतिः महद्भय अस्याहितस्यात् अतीवाधीयतेस्य मनसि बुधात्रक्त दधातेर्हि ७७

युक्तेन्याय्येक्ष्मादौक्षित्यादिपचकेभूतेसत्येप्राणिनिजतौअतीतेवृत्तेसमेसदृशभूतस्यात् भूधातोः क्तः प्राण्यतीतइतिसमाहारद्वयः तदुक्तंमेदिन्या भूतंक्ष्मादौ-
 पिशाचादौजंतौक्लीबंविष्णुचिते गाप्तेवृत्तेसमासत्येदेवयोन्यंतरेतुनाइति ॥ भूतंक्ष्मादौपिशाचादौन्याय्यंसत्योपमानयोरितिविश्वश्च ॥ पद्येश्लोकेअतीतेभूते
 दृढनिस्तलेगाढवर्तुलेद्वेद्वेक्यं अतीतादिकेत्रिलिंग्यावृत्तस्यात् वृत्तुवर्तनेक्त ७८ राज्यंमहत्स्यात् मत्स्यते महपूजायां वर्त्तमानेपृषदितिसाधुः तदुक्तंमेदिन्या
 महतीवल्लकीभेदेराज्येतस्यान्धपुंसक तत्त्वभेदेयुमान्श्रेष्ठेवाच्यवदिति॥जन्येजनापवादे गर्हितेनिंदिते अवगीतं अवगीयतेस्म गेशब्दे क्तेईत्वं ॥ अवगीतस्तु

युक्तेक्ष्मादावृतेभूतंप्राण्यतीतेसमेविषु वृत्तंपद्येचरित्रेविष्वतीतेदृढनिस्तले ७८ महद्राज्यंचावगीतंजन्येस्याद्गर्हितेविषु ॥
 श्वेतरूप्येपिरजतंहेम्निरूप्येसितेविषु ७९ विष्वतोजगदिंगेपिरक्तनील्यादिरागिच अवदातःसितेपीतेशब्देबद्धार्जुनौसितौ ८०

निर्वादेदुष्टगर्हितयोरपीतिविश्वः॥रूप्ये श्वेतस्यात् श्वतते श्वितावर्णे पचाद्यच् तदुक्तंविश्वे श्वेतंरूप्येऽन्यवच्छुक्लेश्वेतोद्दीपाद्रिभेदयोरिति॥हेम्निरूप्येसिते
 चरजतं॥रजति रज्यतेनेनवा रजरागे अतचः कित्वान्नलोप रजतरजनेरूप्येशोणितेहृदहारयोरित्यजयः ७९ अत रजनात् परेताता शब्दास्त्रिषु इंगेजं
 गमेविष्टपेचजगत् गमेःकिपिद्वित्वमलोपे तुक् तदुक्तंमेदिन्यां जगत्स्याद्विष्टपेक्लीबंवायौनाजंगमेविष्विति॥नील्यादिरागिच रक्तंस्यात् रंजरागेक्तः रक्तोऽनुर
 क्तेनील्यादिरंजितेलोहितेविषु क्लीबतुक्कुमेताम्रइतिमेदिनी॥सितादिव्रिके अवदातः अवदायतेस्म देयशोधने आत्वेक्त अधुत्वादित्वन बद्धेअर्जुनेसितं सी
 यतेस्म पित्र्बंधने सितमवसितेचबद्धेधवलेविषुशर्करायांरुनीउक्तत्वात् ८०

युक्तेन्याय्येऽतिसंस्कृतेऽतिप्रशस्ते मर्षिणी क्षतरि अभिनीत स्यात् अभिनीयतेऽस्म्य ॥ कृत्रिमे घटादी नक्षणोपेते पाणिन्यादिस्त्रजस्युत्पादिते ॥ संस्कृत स
 स्क्रुतेऽस्म्य तदुक्तकोशातरे संस्कृत कृत्रिमेशस्तेष्वपितेष्वन्यलिङ्गक- कृत्रिमलक्षणोपेते इति ॥ अनवधौ अनत न अनतोऽस्य अनत केशवेषेषेषुमानिरवधौ
 त्रिष्विति मेदिनी ॥ अनतस्वेनिरवधाविति हेमश्च ८१ रव्याते प्रसिद्धे लृष्टे च प्रतीत प्रतीयतेऽस्म्य इण्गन्तौ प्रतिपूर्वादिण क प्रज्ञात ज्ञात तद्दृष्टेषु प्रतीत सादर त्रिष्विति
 रभस ॥ तदेवोक्तं हेमे प्रतीत सादरे प्राज्ञे प्रथिते ज्ञात तद्दृष्टयो रिति ॥ कुजले कुलीनेषु धेपहिते अभिजात अभिजायतेऽस्म गत्येति क जनैरात्वं तदुक्तमेदिन्या

युक्तेतिसंस्कृते मर्षिण्यभिनीतोऽयमसंस्कृत कृत्रिमो लक्षणोपेतेऽप्यनतो नवधावपि ८१ रव्याते लृष्टे प्रतीतोऽभि जातस्तत्कुलजेबु
 धे विविक्तोऽपूतविजनौ मूर्च्छितौ मूढसौ ह्यर्थौ ८२ ह्यौ चाम्लपरुषोऽशक्तो शिती धवलमेचको सत्येसाधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽप्यहिते च

सत् ८३ अभिजात पठितेऽस्यान्याध्यपठितयोस्त्रिष्विति ॥ पूतविजनौ पवित्रजनाभावस्थले विविक्तोऽस्याता विविज्यते विनिरपृथाभावे विचित्रविरे
 नेवा विविक्तस्यादसपृक्तेरह पूतविवेकिष्विति हेम ॥ मूढसौ ह्यर्थौ मूर्च्छितौ स्याता मूर्च्छितस्य मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोरित्यन्तत्वात् ॥ मोहगतदृष्टियुक्ता वि
 ल्यर्थ ॥ अम्लपरुषोऽशक्तो स्याता ईश्वरिण्यपूतिभावेत् तदुक्तमेदिन्या पूताम्लनिष्ठुरेशक्तमिति ॥ मृन्मयादिशक्तौ भादेऽसगुहसौद्रकाजिक धान्यराशौ त्रिरा
 त्रस्थशक्तशक्ततदुच्यत इत्यन्तत्वात् ॥ धवलमेचको शिती स्याता शीयते शिनोति स्मवा शिन्निशाने क्तिन्किजवा निशितेऽपिशितिर्भूजेवासितासितयोष्वि-
 ति मेदिनी ॥ मेचकोऽकृष्णवर्ण स्यादित्यर्थ सत्याद्याभ्यर्हितानेषु पचसत्सत् स्यात् अस्ति असत्पुवि लट् शातृ अलोप तदुक्तमेदिन्या सन्साधौ धीरशस्तयोरिति

अरात्यभियुक्ते अरातिना अभियुक्ते क्राते अग्रतः कृते पूजिते पुरस्कृतः पुरोकारि कृजः कः पुरोव्येति गतित्वनमम्परेतिसः आश्रयावातौ निवासवातवर्जितौ एतौ निवातौ निवृत्तोवातौ स्यात् यच्छुश्राभेद्यं वर्मकवच तदपि निवातमेव स्यात् निवातो ह्यसन्नाहे निवासे वातवर्जित इत्यत्रयः ८४ जातो न्मू प्रवृद्धाः उच्यन्ते ह्यप्रवृद्धाः उच्छ्रिताः स्युः उच्छ्रयति उच्छ्रीयते स्यावा शिन्सेवायां गत्यर्थेति कर्तरि कर्मणि वा कः उच्छ्रितं त्रिपुसंजातं ससुन्नद्धप्रवृद्धयोरिति मेदिनी ॥ अभीवक्ष्यमाणान्मादयः ॥ उत्थिताः उत्तिष्ठन्ति स्म गत्यर्थे इति कः तदुक्तमेदिन्यां उत्थितं स्याद्विप्रसूयने प्रोद्यते वृद्धिमत्यपीति ॥ वृद्धिमत्योद्यतो सन्नो सादरार्चितो आहृतो आद्रिश्यते स्यात्

पुरस्कृतः पूजिते रात्यभियुक्ते अग्रतः कृते निवातावाश्रयावातौ शस्त्राभेद्यं च वर्मयत् ८४ जातो न्मू प्रवृद्धाः स्युः रुच्छिता रुस्थिता स्वामी वृद्धिमत्योद्यतो सन्नो आहृतो सादरार्चितो ८५ इति ताताः अर्थोभिधेयैरेव स्तुप्रयोजननिवृत्तिषु निपानागम

यास्तीर्थं ऋषिजुष्टे जले गुरो ८६ इति आदरेक्तः प्रोद्यतश्च उत्थनश्च वृद्धिर्गात्र ८५ इति ताता अभिधेयैरेव स्तुप्रयोजननिवृत्तिषु अर्थः स्यात् अर्थते वृत्ततिवा वृत्ततौ यन्प्रत्ययः यद्वा अर्थते अर्थ उपयान्नाया पर्यायानाह वाच्यं ग घन वस्तुतन्व निवृत्तिर्निवृत्तिनं तदुक्तमेदिन्यां अर्थो विप्रयार्थनयो धनकारणवस्तुत्विति ॥ तदुक्तंच हेमे अर्थो हेतौ प्रयोजने ॥ निवृत्तौ विप्रयैवान्ये प्रकारद्रव्यवस्तुत्विति ॥ निपानागमयोः जलकूपशास्त्रयोः ऋषिजुष्टे जले गुरो रौतपाध्याये तीर्थस्थात् तीर्थते अनेन वा वृष्यवनतरणयो थर्क इत्वं तदुक्तमेदिन्या तीर्थशास्त्राध्वरे दोत्रोपायनारीरजः सुन्न अवतारार्षिजुष्टां बुपात्रोभ्याय चमं प्रियिति ॥ निदानागमयोरित्यपि पाठः निदानसुपाय इति सुकृतः ८६

को-

शक्तिस्थेशक्तमिति सवद्वार्थसमर्थपदविधौ हितेऽनुकूलेसमर्थः त्रितित्वासमर्थयते समर्थ्यतेवा अर्थउपपान्वाया पचायन् घञ्वा ॥ क्षीणरागवृद्धौ दशमीस्थोस्त दश
ध्यातिष्ठति सुपिस्थइतिक् दशमीस्थोनष्टजीवेस्थविरेष्यन्यलिगकइतिविश्व ॥ क्षीणोरागोरसोस्य पदवी वीथीस्यात् वीथ्यतेनया विद्युयाचने करणेघञ् पृषोदरादि-
त्वात् वात्यस्यदीर्घं तदुक्तमेदिन्या वीथीपक्तोऽगृहाणेचरूपकातरवर्त्यनोरिति ८७ आस्थानीयत्वयो सप्ताप्रयत्नयो आस्था आतिष्ठत्यस्या आतश्चोपेत्यद् तदुक्तमेदि-
न्या आस्थात्वात्वनस्थानयत्वापेक्षास्योपितीति ॥ सात्तुमानयो शिरवरपरिमाणभेदयो प्रस्थः प्रतिष्ठत्यस्मिन् अनेनवा घञर्थेक अस्त्री प्रस्थोस्त्रियामानभेदेसा
नात्तुचितवस्तुनीतिमेदिनी ॥ शास्त्राद्रविणयोः ग्रथ सस्थाधारेस्थितौमृतावित्यन्यव ॥ इतिथाता ॥ अभिप्रायवशो आशयाधीनौछदौ छद्यते छदिसवरणेघञ् तदु

समर्थस्त्रिषुशक्तिस्थेसवद्वार्थेहितेपिच दशमीस्थोक्षीणरागवृद्धौवीथीपदव्यपि ८७ आस्थानीयत्वयोरास्थाप्रस्थोरस्त्रीसा
त्तुमानयोः ॥ इतिथाता ॥ अभिप्रायवशोछदावद्धौजीमूतवत्सरौ ८८ अपवादौतुनिदाज्ञेदायादौस्तवाधवौ पादारश्म्य
धितुयशिश्वद्राग्र्यकर्त्तमोत्तुद ८९

क्तहेमे छदोवशोऽभिप्रायेचरुपत्याषाणमात्रके निष्पेषणार्थपदेऽपीति ॥ जीमूतवत्सरौ अद्धौस्याता अपोददातीति
आतोत्तुपेतिक् तदुक्तविरणे अद्धःसवत्सरेमेघेगिरिभेदेचमुस्तकइति ८८ निवाज्ञेकुत्साशासने अपवादौ वदे कर्मणिभावेवाघञ् अववादइत्यपिपाठ तदुक्तविश्वे अ
पवादस्तुनिदागामाज्ञाविश्रमयोरपीति ॥ सुतवाधवौ दायादौस्त दायमति अदभक्षणे कर्मण्यण् दायादस्तुभवेत्तुसिसिपिष्ठेतनयेपिचेतिविश्व ॥ रश्म्यधितुय
शा पादा पद्यते पदगती पदरुजेतिघञ् रश्मितुयशौ किरणचतुर्थभागावित्यर्थः पादोबुभेत्तुरीयाशेरीलप्रत्यवपर्वते चरणेचमधूरवेचेतिविश्व ॥ तदुक्तचहेमे पा
दोसूत्वात्तुयशामिषुप्रत्यवपर्वतेइति ॥ चद्राग्र्यकर्त्तमोत्तुद तमोत्तुदतीतितमोत्तुन् शुदमेरणे कर्त्तरिक्किप् गुणभाव ८९

जनवादे जनापवादे निर्वादि निर्वदिन वदव्यक्तायांवाचि भावेघञ् निर्वादि स्यात्परीवादपरिनिश्चितवादयोरिति विश्वः ॥ ज्बालशाय्ययोः पंकघासयोः शादः शद्यते अ-
नेनवा शतृशास्त्रे करणेभावेवाघञ् आरावादिरणान्तेषुचतुर्षुपदेषु आक्रनः आरावः आर्त्तध्वनि आतारक्षकः आक्रंदनं आक्रंदते आक्रंद्यतेस्मिन् आक्रंदयतिवा
क्रदिआह्वाने रोदनैच घञ् पचाद्यच्वा तदुक्तमेदिन्यां आक्रंद-क्रंदनेह्नाभेगिचकारुणयुद्धयोरिति ९० अतुरागे प्रसादः स्यात् प्रसदनमनेनवा घट्टविशरणा-
दौ घञ् भावेकरणेवा अतुरागः अतुग्रहइत्यर्थः तदुक्तमेदिन्यां प्रसादोऽतुग्रहेकाव्यप्राणस्वास्थ्यप्रसन्तिष्विति व्यजने सूदः स्यात् सूद्यति सूदयतिवा घृद-
क्षरणे सूदस्तस्त्वपवत्स्वपकारेचव्यजनेपिनेति विश्वः ॥ गोष्ठाध्यक्षे गोविंदः गाविदति विदूलाभे तदुक्तं विश्वे गोविंदो वासुदेवे स्यान्द्वाभ्यक्षे बृहस्पताविति ॥

निर्वादो जनवादे पिशादो ज्बालशाय्ययोः आरावे रुदिते त्रातय्यार्क्रंदो दारुणो रणो ९० स्यात्प्रसादो नुरागेऽपि सूदः स्याद्यंज-
नेपिच गोष्ठाध्यक्षेऽपि गोविंदो हर्षेऽप्यामोदवन्मदः ९१ प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषागे कुकुदोऽस्त्रिया स्त्रीसंविज्ञानसंभाषाक्रि-
याकाराजिनामस्तु ९२ गोष्ठस्य गोस्थानस्य अध्यक्षे गोपालादवित्यर्थः ॥ हर्षेऽप्यामोदवन्मदः स्यात् आमोदो गधहययोरित्युक्तत्वात् मरोरेतसि कस्तू-
र्यागर्वे हर्षे भदानयोरिति विश्वः ९१ प्राधान्ये प्रधानमेव प्राधान्यतश्च राजलिङ्गे छत्रचामरादौ वृषागे कुकुदः स्त्रिया कस्तूरवकोति कुशब्दे क्विप् तुक् पृषादरादिः ज्ञानादि-
नामान्तेषु पंचसु संवित् स्त्री स्यात् संवेदनं सविद्यतेनयावा विदज्ञाने विदचेतनादौ च संपदादिः क्रियायाः कारो नियमः पणवंधोवा आजिर्युद्धं अन्यत्सुगमं तदुक्तं हे-
मे संवित्संभाषणे ज्ञाने संयमेनाश्रितोपणे क्रियाकारे प्रतिज्ञायां संकेतान्धारयोरपीति ॥ सवित् स्त्रियां प्रतिज्ञायामाचारे ज्ञानसंगरे संभाषणे क्रियाकारे संकेतेना-
श्रितोपणे इति विश्वश्च ९२

धर्मरहसि उपनिषत्स्यात् उपनिषदन उपनिषीदति श्रेयोस्यावा षट् विशारणादौ सपदादि तदुक्तमेदिन्या भवेदुपनिषद्मेविदानेविजनेस्त्रियामिति ॥ ऋतौ व
त्सरेशरत्स्यात् शृणाति शृहिसाया आदिप्रत्यय शरत्स्त्री व्यवसितादिवस्त्वतेषु षट्सपदेषु पदस्यात् पदति पद्यते पदस्थेये पदगतौ वा पचाद्यच् भाव
कर्मकरणेषु यञ् तदुक्तहैमे पदस्थाने विभक्त्यते शब्दे वाक्यौ कवस्तुनो त्राणोपदेशादचिन्हे व्यवसायापदेशयोरिति १३ मेविते गोसेवितप्रदेशोमानेखुग्मा-
ने गोष्यदस्यात् गाकपद्यतेस्मिन्देशे गोः पदतन्मात्रक्षेत्रे प्रतिष्ठाकृत्य आस्पदस्यात् आपद्यतेस्मिन् आस्पदप्रतिष्ठायादतिसाधु प्रतिष्ठास्थानकृत्यकार्यं

धर्मरहस्युपनिषत्स्यादुतोवत्सरेशरत् पदव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माधिवस्त्वेषु १३ गोष्यदसेवितेमानेप्रतिष्ठाकृत्य
मास्पद त्रिष्विष्टमधुरीस्वादुसृष्ट्वातीक्ष्णकोमलो १४ मूढाव्यापदुनिभग्न्यामदा स्थुदौतिशारदौ प्रत्ययाप्रतिभौ
विद्वत्प्रगल्भौ विशारदौ १५ इतिदाता

मनोज्ञयोरिति इष्टोमनोहरइत्यर्थः ॥ अतीक्ष्णकोमलो मृदुस्याता अदमर्दने कुसप्रसारण तदुक्तविश्वे स्वादुविष्ट-
एतेमदा स्थु मदीदृषे यदिस्तल्यादौ वा पर्यायानाह मूर्ख असमर्थ भाग्यहीन प्रत्ययाप्रतिभौ अभिनवाप्रगल्भौ एतौदौतुशारदौ सधिवेलेत्यण् तदु-
क्तविश्वे शारदोद्वेस्त्रियातोयेपिप्यलीसमपणीयो सस्थेकुबशरज्जातनूतनाप्रतिमेत्रिष्विति ॥ विद्वत्प्रगल्भौ विशारदौस्त विशिष्टोविपरीतोवाधार-
द विशारद पठितइत्यर्थः विशारदोबुधेष्टइतिहैम १५ इतिदाता ॥

व्यामः कृत्वा न्यग्रोधोस्तः न्यक्रुणद्धि रुधिरावरणे कर्मण्यण् तदुक्तं विश्वे न्यग्रोधो व्यामवत्यो न्यग्रोधश्चामीतराविति ॥ व्यामः प्रसारितकुडलाकारमुज्ज्वल्य
मित्यर्थः ॥ काये उन्नति उत्सेधः पर्याहारः परितः आहित्यते अनेन उभयतो बद्धशिव्यस्यं धवात्वं कावरीतिरन्यातमित्यर्थः ॥ मार्गः पंथाः एतौ विविधसंज्ञको स्याता
विविधः बधः हननं गमनं वा अनेन वा प्रादिभ्यो धातु इति राधु अन्येषामिति दीर्घः तदुक्तं विश्वे विवधो वीवधश्चापि पर्याहारे ध्वभारयोरिति ॥ यज्ञियतरोः पलाशादिकस्य
शारवायांसमिधिया उपसूर्यके सूर्यसमीपे परिमंडल इत्यर्थः ॥ परिधिः परिधीयते दुधान् उपसर्गो धो किः बंधकं व्यसन आपत्तिः चेत्तः पीडा अधिष्ठान अध्यासनं ए

व्यामो वृत्तश्च न्यग्रोधा उत्सेधः काय उन्नतिः पर्याहारश्च मार्गश्च विवधो वीवधौ चेतौ ९६ परिधिर्यज्ञियतरोः शारवायासुपसूर्य
के बंधके व्यसनं चेत्तः पीडा अधिष्ठानमाधयः ९७ स्युः समर्थननीवाकनियमाश्च समाधयः दोषोत्पादेऽनुबन्धः स्यात्प्रकृत्यादि
विनश्वरे ९८ ते आधयः आधि शब्दवाच्याः स्युः तदुक्तं विश्वे आधिः पुमांश्चित्तपीडाप्रत्याशाबन्धकेऽपि च व्यसने चाप्यधिष्ठाने इति ॥ आधान अ

नेन अस्मिन्वा अधिकरणे करणे किः उत्तमर्णसह्यनिष्क्रणमुक्तिपर्यंतं विश्वासाय यन्निक्षिप्यते तद्व्ययकमित्यर्थः ९७ समर्थननीवाकनियमाः समाधयः स्युः
पर्यायानाह चोद्यपरिहारः वचनाभावः मूल्योत्कर्षार्थं धान्यादिसंग्रहो वा ॥ अगीकारः समाधानं अनेन वा भावे करणे वा किः तदुक्तं रभसे समाधिर्ध्याननीवा
कनियमेषु समर्थन इति ॥ दोषोत्पादे प्रकृत्यादिः विनश्वरे प्रकृत्यादिषु प्रकृतिप्रत्ययागमादेशेषु यत्विनश्वरं इत्संज्ञालोपाभ्यामदर्शनिशीलमक्षरंतस्मिन् अ
नुबन्धः स्यात् अनुबध्यते बध्बन्धने घञ् अकर्तरीति शास्त्रेण कर्मणीति भावः ९८

॥
॥

सुरव्यानुयायिनि सुरव्यपित्रारिक अन्तुयातोतितन्मिन्निशिषी प्रकृतस्य आरव्यस्य अन्तुवर्त्तने निवर्त्तने सएवस्यात् तदुक्तमेदिन्या अन्तुवधीतुहिक्कायात्प्यायामपिथी
पिथि विनश्चरेपकृत्यादे प्रकृतस्थानिवर्त्तने सुरव्यानुयायीवालेनदोषस्योत्पादनेपुमानिति ॥ विष्णीचद्रमसिविष्णु विव्यतिविरहिण व्यधताहने कुप्रत्ययेसप्रसार
ण निद्युःशशाकेकपूरैत्तुषीकेरोचराक्षसइतिविश्व ॥ परिच्छेदे सीम्नीविले अवधि अवधान उपसर्गेष कि अन्वधिस्त्वबधानेस्यान्सीम्निकाले -
विलेपुमानिति विरक्त ९९ विधाने कर्त्तव्ये देवेषात्कनकमीणि अपिशब्दान् पग्मेहिनि विधि प्रावेद्यवाकरणेकि तदुक्तमेदिन्या विधिर्नानियतोवालेविधानेप

सुरव्यानुयायिनिशिषीप्रकृतस्थानुवर्त्तने विद्युर्विष्णोचद्रमसिपरिच्छेदेविले विधि ९९ विधिर्विधानेदेवेपिप्रणिधिप्रा
थनेचर बुधहृद्दोपहितेपिस्कथ ससुधयेयिच १०० देशेनदविशेषेव्योसिधुर्नासरितिस्त्रिया विधाविधौप्रकारेचसाधूर
म्येपिचत्रिषु १०१ रमेहिनीति ॥ विधानअनेनवा मार्यनेचरेप्रणिधि-स्यात् प्रणिधान प्रणिधीयतेवा अत्रापिक्वि प्रणिधिर्नारवलेचरेइत्युक्तत्वात् ॥ प्रणि
धिरवधानेपिबुधहृद्दोएतोयातोशब्दोपहितेपिस्थाता बुध्यते बुधअवगमने इगुपेतिक तदुक्तविश्वे बुधःकवीनोहिणेयइति ॥ वर्द्धतेस्म बुधवर्द्धो गत्यर्थेतिक्त त
दुक्तविश्वे वर्द्धोजीर्णेमष्टछेजेप्रिषुक्कीबतुषीलनेइति ॥ अपिशब्दान्सीव्येस्थविरेच ससुधयेसगृहेपिस्कथ स्यात् कशिरोदयानि पार स्कारादि तदुक्तविश्वे
अस्यान्पतौषशेसपराधसमूहयो कायेतरुप्रकाहेचभद्रादाविति ॥ तदुक्तचहेमे स्कधप्रकाहेकायेऽसेनिशानादिमुपचस्क उपेसगृहेचेति १०० देशेनदविशेषेअ
न्योसिधु-स्यात् पुमि सरितिस्त्रिया सएवस्यात् स्वदने स्वदप्रस्रवणे उप्रत्ययेसप्रसारणधादेशश्च तदुक्तविश्वे सिध्व-ससुधेनद्याचनदेदेशोपदानयोरिति॥

विधौविधानेप्रकारेच विधास्यात् विधानदुधान् आतइत्यङ् यथाद्विविधंकिंविधमित्याद्युक्तं रम्येपिसाधु.स्यात् विषुसाधोति साधसंसिद्धौ उण् तदुक्तंविश्वे
 साधुर्वाधुषिकेचारेसज्जनेचाभिधेयवदिति १०१ जायाभार्यास्यात् स्नुषापुत्रस्यपत्नीस्यात् स्त्रीमात्रेचवधूःस्यात् वहति वहप्रापणे वहोधश्चेत्यूः वधूः स्नु
 • वोदास्त्रीभार्यापृक्कांगनासुचेतिविश्वात् ॥ सर्वत्रापि सम.लेपः चूर्णविशेषः स्रधास्यात् स्रष्टुधीयते दुधान् आतइत्यङ् स्रधागंगेष्टकाचूर्णस्नुहीचामृत
 • र्वयो. इत्यजय ॥ तदेवोक्तंमंजरीं स्रधाप्रासादभाक्द्रव्यंस्रधाविद्यत्स्रधामृतं स्रधाहिमौजनज्ञेयंस्रधाधात्रीस्रधास्नुहीति ॥ लिप्यतेअनेनेतिदेवालथ

वधुर्जायास्नुषास्त्रीचस्रधालेषोमृतंस्नुहि संधाप्रतिज्ञामर्यादाश्रद्धासंप्रत्ययःस्पृहा २ मधुमद्येषुष्यरसेक्षौद्रेष्यंधं
 तमस्यपि अतस्त्रिषुसमुन्नद्धोपंडितंमन्यगर्वितौ ३ ब्रह्मबंधुरधिक्षेपेनिर्देशोथावलंबितः

मित्यर्थः करणेघञ् अमृतं स्नुहीस्यात् प्रतिज्ञास्वीकारः संधा आतइत्यङ् मर्यादाश्रद्धासंप्रत्ययः आदरः स्पृहा काक्षा १०२ मद्येषुष्यरसेक्षौद्रेमाक्षिकेमधु
 • र्त्तै ॥ तदुक्तंविश्वे मधुक्षौद्रेजलेक्षीरेमद्येषुष्यरसेमधु दैत्येचैत्रेवसतेचजीवाशोकेमधुहुमदति ॥ तमस्यपिअंधंस्यात् अंधयति अंधदृष्ट्युपघातेप
 चाद्यच् अंधस्तुतिमिरेक्लीबंचक्षहीनिभिधेयवदितिविश्व ॥ अतःपरेधांतवर्गपर्यतास्त्रिषुस्यु ॥ पंडितंमन्यगर्वितौ समुन्नद्धौ समुन्नद्धातेस्म णहबंधनेआ
 • ढितमन्यतेसौ तदुक्तंविश्वे समुन्नद्धः समुन्नद्धूतेपंडितमन्यतमयोरिति ३ अधिक्षेपेनिर्देशोब्रह्मबंधुः ब्रह्मैवब्राह्मणः जातिः बंधुरस्य निंदापरत्वा
 त् हेब्रह्मबन्धोदुष्टोसीति प्रयोगोपि तदुक्तंविश्वे ब्रह्मबंधुरधिक्षेपेनिर्देशोचद्विजन्मनामिति ॥ अवलंबितः आश्रितः अपिशब्दात्बद्धोपि ॥

को अविदूरश्च सन्निहितश्च अवष्टब्धः अवष्टभ्यतेस्य ह्यभिस्तप्ते स्तशुरोधनेवा प्रत्ययेअवाच्चेतिष तदुक्तमेदिन्या अवष्टब्धोविदूरेस्याद्यक्रान्तेचावर्त्तवित
इति ॥ रव्यातपूषितौ प्रसिद्धौस्त प्रसिद्ध्यति प्रसिद्ध्यतेस्मवा पिधुसरत्तद्वोगव्यावा कर्त्तरिकमीषवाक्त ५ इतिघाता सूर्यवन्हीचित्रमानूस्त वि
त्रमानवोरश्मयोयस्य रश्मिदिवाकरोमानू भाति भातीमौ दाभाभ्यानु धातृदेहोभूतात्मानोस्तः भूतानांआत्मा भूतानिआत्मास्वभावोस्यवा ॥ सूर्य
नीचो पृथग्जमो पृथक्कायेजिन शाकपाथिवादि ५ शैलपाषाणो ग्रावाणो ग्रसते ग्रस्तजदने ग्रश्वासोआवाच आवनतिवनसप्तकोशब्देवा शरपक्षि

अविदूरोप्यवष्टब्ध प्रसिद्धोरव्यातपूषितौ ४ इतिघाता सूर्यवन्हीचित्रमानूमानूरश्मिदिवाकरो भूतात्मानोधातृदे
होसूर्यनीचोपृथग्जनो ५ ग्रावाणोशैलपाषाणोपत्रिणोशरपक्षिणो तरुशैलोशिरवरिणोशिरिनीवन्हिबर्हिणो ६ प्रति
यत्नोबुभोक्षिप्सोपग्रहावथसादिनो होसारथिहयारोहोवाजिनोश्वेषुपक्षिण ७ णोपत्रिणो पत्राणिसत्यस्य मत्वर्थेइति

विश्वे पत्रायेनेरथेकाहेखगबुरथिकाद्रिष्विति ॥ तरुशैलोशिरवरिणो शिरवरिमस्तिरस्य वन्हिबर्हिणो शिस्विनीस्त शिस्वा सत्यस्य अतइति तदुक्तं
शिरवीवन्हीवलीवर्देशरेहेतुग्रहेदुमे मयूरेकुक्कुटेपुसिशिरवावथन्यलिगकेइति ६ लिप्सोपग्रहो वाछानुकूळने उभौप्रतियत्नोस्त यजयानेतिनङ् तदुक्तमेदिन्या
प्रतियत्नस्तसस्कारलिप्सोपग्रहोभवेति ॥ सारथिहयारोहोहोसादिनो अवश्यसीदति सादयतिवा बहुविशारणादौ नदियहीतिणिनि तदुक्तहेमे सारीतुरगमा
रोहेनिषादिरथिनोरपीति ॥ अश्वेषुपक्षिण वाजिन वाजा पक्षा सत्यस्य ७

कुले जन्मभूम्याचजननस्थाने अभिजनः अभिजायतेस्मिन् हलश्रेतिघञ् अभिजाःकुलेख्यातो जन्मभूम्यांकुलध्वज इति विश्वः ॥ वर्षाचित्रीहिमेदाः हायनाः जहाति
जिहीतेवा हलश्रेतिण्युट् अब्दरश्मिपर्यायो तदुक्तमेदिन्यां हायनोनस्त्रियावर्षेपुस्यचित्रीहिमेदयोरिति ॥ व्रीहिमेद षां क इत्यर्थः चद्राग्र्यर्काः विरोचना विरो-
चते रुचिदीप्तौ अनुदात्तेति युच् प्रहादतनयोपि ८ क्लेशो वृजिन वृज्यते वृजीवर्त्तने वृजे किञ्चेति नन् अपिशब्दात्कल्मषेक्लीव तदुक्तं हेमे वृजिनः केशो वृजिनमु-
ग्रैः घेरक्तचर्मणीति ॥ वृजिनकल्मषेक्लीवकेशेनाकुटिले त्रिष्वितिरभसश्च ॥ अर्करसरशिल्पिनो विश्वकर्मा विश्वकर्मास्मादस्येति वा विश्वकर्मासि हस्त्रांशो मुनिभि-
र्देवशिल्पिनोरिति मेदिन्या ॥ यत्वादिवर्ष्मतिषुषट्सूपदेषु आत्माशब्द स्यात् अतति अनसात्त्यगमने मनिन् तदुक्तपरिण्या आत्माकलेवरेयत्वे स्वभावे परमा

कुलेष्यभिजनो जन्मभूम्यामप्यथ हायनोः वर्षाचित्रीहिमेदाश्चन्द्राग्र्यर्का विरोचनाः ८ क्लेशोपिवृजिनो विश्वकर्मा कसर
शिल्पिनोः आत्मायत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्मवर्ष्मच ९ शक्रो घातुकमत्तेभो वर्षका द्वौ घना घनः घनो मेघे मूर्तिगुणैः त्रिषु मूर्ते
निरंतरे १० अभिमानोऽर्थादिदर्पे ज्ञाने प्रणयहिंसयोः इनः सूर्ये प्रभो राजा मृगाकेक्षत्रिये नृपे ११ तानि चित्ते दृष्टौ च बुद्धौ च परव्यावर्त्तनेष्वेति

९ घातुकमत्तेभः शक्रः स्यात् हति हनहिंसागत्यो उक्त्वा घातुकश्चासौ पत्तेभश्च वर्षकाब्दा घनाघन पचाद्यतर्गणवचनेन साधु अन्योन्यघटने चैव घातुकैश्च घनाय
न इति धरणि ॥ अर्थादिदर्पे ज्ञाने प्रणयहिंसयोः अभिमान अभिमनन मनज्ञाने मीनहिंसाया आदिशब्दात्तुल्यपशुगुणादिग्रह १० मेघे मूर्तिगुणैः काठिन्येन घन स्यात्
पुंसि मूर्ते कठिणे निरंतरे साद्रे च त्रिषु स्यात् तदुक्तपरिण्या घनसाद्रघनवाद्यघनोऽसुस्तो घनोऽबुद्ध घन काठिन्यसघाते विस्तरेणो हसुहरे चेति ॥ मूर्ते घन इति साधु सूर्ये प्र-
भो इन एति ईयते वा मृगांके च द्वेक्षत्रिये नृपे च राजा राजति राज्जदीप्तौ कनिन् गज्जाप्रभो च नृपंतोऽत्रिये रजनीपंतो यक्षो शक्रे च पुंसि स्यादिति मेदिनी ११

नर्तकीदूत्यौ वाणिन्यौस्त अवश्यवर्णाति वणशब्दे आवश्यकेतिग्रह्णतिवाणिनि वाणिनीनर्तकीमत्ताविदग्धावनितासूचेतिमेदिनी ॥ स्ववत्यांवाहिनीस्यात् अपिशब्दात्सेनायामपिवहति ग्रव्यादित्वाणिनि तदुक्तविश्वे वाहिनीस्यात्तरगिण्यासेनासैन्यप्रभेदयोरिति ॥ वज्जतडितौ ह्यादिन्यौस्त हारतेवश्य ह्यादतेअव्यक्तेशब्दे आवश्यकेणिनि वृक्षेअपिशब्दात्विजातीयप्ररोहेन वदायाकामिनीस्यात् आवश्यकाम्यते कमुकातौ णिनि पूर्ववत् कामिनीभीरुवदयोरित्युक्तत्वात् ॥ योषिन्मात्रेविलासिन्यामपिवदाकामिन्यामपि १२ त्वग्देहयोरपितनु तनोति तन्यतेवा तनुविस्तारे उपत्यय तदुक्तमेदिन्या तदाकायेत्वचिरुप्रीस्य

वाणिन्यौनर्तकीदूत्यौस्ववत्यामपिवाहिनी ह्यादिन्यौवज्जतडितौवदायामपिकामिनी १२ त्वग्देहयोरपितनु सूनाधोजिह्विका पिच क्रतुविस्तारयोरस्त्रीवितानत्रिषुतुच्छुके १३ मदेश्यकेतनकृत्येकेतावुपिनिमन्त्रणे वेदस्तत्त्वतपोब्रह्मब्रह्माविप्र प्रजा पति १४

त्रिष्वल्पेविरलेकशइति ॥ अधोजिह्विकासूनास्यात् सवनसूयतेवा पूषाणिगर्भविमोचनेक्तेनत्वं तदुक्तमेदिन्या सूनापुन्यावधस्थानेगलकठिकारपिइति ॥ क्रतुविस्तारयो तुच्छुकेचशून्ये मदे वितानत्रिषुस्यात् वितनन वितन्यतेवा उपत्ययत्रयन् वितानोयज्ञविस्तारोल्लोचेषुक्रतुकर्मणि वृत्तभेदावसरयोर्वितानतुच्छमदयोरिति विश्व ॥ तदुक्तमेदिन्या वितानोयज्ञउल्लोचेविस्तारपुनपुसक क्रीबवृत्तविशेषेस्यांत्रिलिगोमवतुच्छयोरिति १३ कृत्येकेतोध्वजेउपनिमन्त्रणेकेतनस्यात् कितेर्भावादेौल्युद् तदुक्तमेदिनी केतनतुध्वजेकार्येनिमन्त्रणनिवासयोरिति ॥ वेद तत्त्वैतन्यं तपःब्रह्म स्यात् बंहति बह्वच्यौमनिन् तदुक्तमेदिन्या ब्रह्मतत्त्वतपोवेदेनद्वयोपुंसिवेषमि ऋत्विग्योगविदोर्विप्रैइति ॥ विप्रप्रजापतयोः ब्रह्मा १४

उत्साहनेहिंसायां सूचनेच गंधनं स्यात् गंधार्द्धने भावादौ ल्युट् तदुक्तविश्वे गयनसूत्रनोत्साहहिंसनेषु प्रकाशत इति ॥ प्रतीवाप दुग्धादौ रध्यादि भावार्थतत्कादिप्र-
क्षेपः ज्वनं वेग आध्यायनं तर्पणं एतदर्थकमानं चन ल्युट् १५ लांछने श्मश्रुनिष्ठानावयवेषु व्यंजनं स्यात् निष्ठानं ते मनमित्यर्थः व्यज्यते नेन वा ल्युट् तदुक्तं मेदिन्या
व्यंजनं ते मने चिह्ने श्मश्रुण्यवयवेषु चिति ॥ लोकवादे पश्वहिपक्षिणा युद्धे कौलीनं स्यात् कुलीनस्य कर्मभावो वा युवाद्यण तदुक्तं धरिण्यां कौलीनं पशुभिर्युद्धे कुलीन-
त्वापवादयोरिति १६ नि सरणे बहिर्गमने वनभेदे उपवने प्रयोजने च उद्यान स्यात् उद्याल्यनेनास्मिन् याप्रापणे करणे अधिकरणे ल्युट् उद्यानवनभेदे स्यान्निःसृतौ च प्र-

उत्साहने च हिंसायां सूचने चापि गंधनं आतंचनं प्रतीवाप ज्वनाध्यायनार्थक १५ व्यंजनं लांछनं श्मश्रुनिष्ठानावयवेष्वपि स्या
कौलीनं लोकवादे युद्धे पश्वहिपक्षिणां १६ स्यादुद्यानं निःसरणे वनभेदे प्रयोजने अवकाशो स्थितौ स्थानं क्रीडादावपि देवनं १७
उत्थानं पौरुषे तंत्रे सन्निविष्टोद्गमेऽपि च व्युत्थानं प्रतिरोधे च विरोधाचरणेऽपि च १८ योजन इति धरणि ॥ अवकाशो स्थितौ स्थानं स्यात् स्थीय-

तेन अधिकरणे माने तदुक्तं मेदिन्या स्थानं सादृश्ये अवकाशो स्थितौ वृद्धिस्तर्ह्येति ॥ क्रीडादौ देवन स्यात् दीव्यते नेनेति भावादौ ल्युट् अनादेशा तदुक्तं विश्वे देवनं व्य-
वहारे स्याज्जिगीषा क्रीडयोरपि अक्षेष्टु देवनं प्रोक्त इति १७ पौरुषे तंत्रे सन्निविष्टोद्गमे उत्थानं स्यात् उत्पूर्वात्स्थाघातो ल्युट् तदुक्तं मेदिन्या उत्थानमुद्यमे तंत्रे पौरुषे पु-
स्तकेरणे प्रांगणोद्गमहर्षेषु मलरोगेऽपि न ह्ययोरिति ॥ तंत्रकुटुबकृत्ये स्यात्सिद्धांते चौषधोत्तमे प्रधाने तंतुवाये च शास्त्रभेदे परिच्छेदे श्रुतिशास्त्रांतरे हेतावुभयार्थ-
प्रयोजने इति विश्वः ॥ स्वतंत्रता च उत्थानमिति त्रिकांडशेषः ॥ सन्निविष्टस्योद्गमे ऊर्ध्वीभवेने विरोधाचरणे प्रतिरोधेति रस्कारे व्युत्थानं अपिशब्दात् स्वातंत्र्यकृत्योप-

विरुद्धस्य उत्थानं प्रादयति समास १८

को

मारणाद्यानुव्रज्यातेषुपदेषुसाधनस्यात् साधोतेर्भावादेत्युद् निर्वर्तन अर्थविध्यादन उपकरण साधनसामग्री तदुक्तमेदिन्या साधनमृतसंस्कारेसैन्येसि
च्छेदधेगतौ निर्वर्तनोपायमेद्रदापनेषुगमेधनेइति ॥ अनुव्रज्या अनुगमनमित्यर्थ उपायेपि १९ वैरशच्छेदानेन्यासापिणेनियतिनस्यात् यतधातोर्ण्यता
त् भावादेत्युद् निक्षिप्तद्रव्यस्यार्पणइत्यर्थ विपदिभ्रशेस्थानच्युत्यापननेवा व्यसनस्यात् विपूर्वादिस्थतेर्भावादेत्युद् कामजे कोपजे दोषेनदेवस्यात्
तदुक्तमेदिन्या व्यसनत्वशक्तेशक्तोपानस्त्रीमृगयादिषु दैवानिष्टफलेषापेविपत्तौनिष्फलोद्यमइति ॥ कामजरोव मृगयाक्षपानादौइतरस्तवाक्यारु-

मारणेमृतसंस्कारेगतौद्रव्योपपादने निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यास्तत्रसाधन १९ नियतिनवैरशच्छेदानेन्यासापिणेपि
च व्यसनविपदिभ्रशेदोषेकामजकोपजे २० पक्ष्माक्षिलोम्भिकिजल्केतत्वाद्यशेष्यणीयसि तिथिभेदेक्षणेपर्व
वर्तनेत्रच्छदेध्वनि २१

व्यदंरुपारुष्यार्थदूषणादौ अक्षिलोम्भिकिजल्केतत्वाद्यशेष्यणीयसी पक्ष्मस्यात् नातत्र २० पक्ष्यतेनेनवा पक्षपरिग्रहे कर्मकरणादौ
मनिन् तदुक्तविश्वे पक्ष्मसूत्रादिसूक्ष्माशेकिजल्केनेत्रलोमनीति ॥ तिथिभेदेक्षणेदत्सवैपर्व पर्वति पर्व्यतेवा पर्वपूरणे बाहुलकाल्कनिन् तदुक्तर्था
पर्वस्यादुत्सवेग्रथोप्रस्तावेविषुवारिषु दर्शयतिपदो सधौस्यातिथे पचकातरइति पर्वप्रस्तानोत्सवयोग्रथौविषुवदादिषु दर्शप्रतिपत्सधौचतिथिग्रथवि
शेषयोरितिहैमश्व ॥ नेत्रच्छदे नेत्राच्छादकचर्मपुटे अधनिवर्त्तवर्त्तते नेनस्मिन्वा वृत्तवर्त्तनेमनिन् २१

अकार्यगुल्ये भकरणाहे उपस्थे कौपीनेस्तः कूपपतनमहीति कौपीनपापतत्साधनत्वात्तद्वत् गोप्य कौपीनं स्यादकार्येपि चीरगुल्यप्रदेशयोरिति विश्वः ॥ वस्त्रभेदेपि
 त्वात्पुल्लिङ्गमपितदाच्छादनत्वात् वस्त्रमपि सगतौ भार्यादिसंबन्धे रते क्रीडायां मेथुनस्थात् मिथुनमेव मिथुनस्येदवा तस्येद संबंधे स्रते युग्मे राशौ मिथुनमिष्यत इ
 ति व्याडि ॥ परमात्माधीः प्रधानं स्यात् प्रधानस्यान्महामात्रे प्रकृतौ परमात्मानि प्रजायामपि च क्रीबमेकत्वे तत्तदिति मेदिनी ॥ प्रकृति प्रज्ञाधने प्रधीयते नेन सिध्या
 कर्तृकरणादौ ल्युट् बुद्धिचिन्हयोः प्रज्ञानस्यात् प्रज्ञा प्रज्ञायते नेन वा भावादौ ल्युट् २२ पुष्पफलयोः प्रसूनस्यात् प्रसूयते घूञ् अभिषवे न प्रत्ययो दीर्घश्च प्रसूनवा-
 च्यवज्जाते क्रीबंतु फलपुष्पयोरिति मेदिनी ॥ कुलनाशयोः निधन कुलवंश इत्यर्थः ॥ रोदनाह्वाने क्रदने क्रदि आह्वाने रोदने च भावे ल्युट् देहप्रमाणयोः वर्ष्म वर्षते वृष्यते-

अकार्यगुल्ये कौपीने मेथुनं संगतोरते प्रधानं परमात्माधीः प्रज्ञानं बुद्धिचिन्हयोः २२ प्रसूनं पुष्पफलयोर्निधनं कुलनाशयोः क्रदने रो-
 दनाह्वाने वर्ष्म देहप्रमाणयोः २३ गृहदेहत्विट् प्रभावाधामान्यथ चतुष्पथ सन्निवेशे च संस्थानं लक्ष्मिचिन्ह प्रधानयोः २४ आच्छाद-
 ने संपिधानमपि वारणमित्युभे

वा वृषु सेचने गनिन् तदुक्तमेदिन्या वर्ष्म देहप्रमाणानि स्फुराकृतिषु स्मृतमिति २२ गृहदेहत्विट् प्रभावा इत्येतानि च त्वारि-
 धामशब्दसंज्ञकानि दधाति धीयते वा दुधात्र्मनिन् तदुक्तधरण्या धामशक्तौ प्रभावे च तेजोमदिरज्जन्मस्विति स्थानरशौ गृहदेहे स्थाने जन्म प्रभावयोरिति हे-
 मश्च चतुष्पथे सन्निवेशे शृङ्गाटके अवयवविभागे संस्थानस्थान् भावादौ ल्युट् संस्थानत्वाकृतौ स्मृतावित्युक्तत्वात् चिन्ह प्रधानयोः लक्ष्य लक्ष्यते नेन वा
 लक्ष्यदर्शने कर्मादौ गनिन् २४ संपिधानापवारणे तिरोधानवस्त्रादिपरिहृति एते उभे आच्छादनवाचके आच्छाद्यते नेन छद अपवारणे सुरादि भावादौ

ज्ञान आच्छादतत्तसंपिधाने वस्त्रे पट्टतिमात्रक इति धरणि-

को

साधनेनिष्पादने अवामौलाभे तोषणेतुष्टौ आराधनस्यात् आराध्यतेनेन राधससिद्धौ प्राग्वत् २५ चक्राद्याध्यासनातेषु अधिष्ठानस्यात् अधिष्ठायतेननवा
निष्ठतेभावाद्येल्युद् अधिष्ठानरयस्यागेमभावेध्यासनेपुरइत्यजय स्वजातिश्रेष्ठेरन्न रमयति रमक्रीडाया रमेस्तन्नतिसाधु रमतेस्मिन्वा तदुक्तमेदिन्या र
वस्वजातिश्रेष्ठेपिमणावपिनपुसकमिति सलिलकानने एतेउभेवनेस्त वन्यतेवनसप्तको वतुथाचनेवा धनिसत्तापूर्वकत्वान्नवृद्धि तदुक्तरभसे क्लीबस्याक्त
ननेनीरेनिलयेवनमिति वनप्रसवणेगेहेप्रवाहेभसिकाननइतिहेमश्च २५ विरलेस्तांतरे स्तोकेऽल्पतल्लिन तदुक्तविश्वे तलिनविरलेस्तोकेस्वच्छापिनाच्यलिगकमि-
ति तलति तल्यतेवा तलप्रतिष्ठाया भिनन् तथातलिनवदुत्तरे आनातात् वाच्यलिगकाः सत्समैके समाना स्यु सन् अर्ह सम तुल्यः एकश्च एतेसमानशब्द

आराधनसाधनेस्याद्वाप्तौतोषणेपिच २५ अधिष्ठानचक्रपुरप्रभावाध्यासनेष्वपि रत्नस्वजातिश्रेष्ठेपिवनेसलिलकानने
२६ तलिनविरलेस्तोकेवाच्यलिगतुद्योत्तरे समाना सत्समैकेस्यु पिश्रुनोरवलस्त्वचको २७ हीनन्यूनावूनगत्योविगिश्रुनो
तरस्विनो अभिपन्नोपराद्धेभिग्रस्तेव्यापहतावपि २८

वाचकास्युरित्यर्थं यथाएकोदरोसमानोदरो समतिषमवैकृत्ये चानश ममानस-
त्समैकेष्विक्त्वत्वात् मानेनसहइतिवा रवलस्त्वचको हुर्जनकर्णजपो उर्तोपिश्रुनो पिश्रुति पिश्रिअवयवेउनन्सचकिन् पिश्रनकुमुसमृतं कपिवक्त्रेचकावेनास्त्र
चक्रूरयोरिन्धितिमेदिनी पृक्कायापिश्रनास्त्रीस्यादिति २७ ऊनगत्योअल्पनिद्यौ हीनन्यूनोस्त तच्छब्दवाच्योइत्यर्थं जहानि हीयतेस्मवा आदिकर्मणिक
र्मणिवाक्त नत्व न्यूनयति न्यून्यतेस्मवा ऊनपरिहाणे अचूधन्वा वैगिश्रुनोतरस्विनोस्त अस्येतिविनितरोबलजवोस्यास्ती सस्थपदकार्यनतसौमत्वर्थेइतिभत्वा
त् अपराद्धेअपराधवति अभिग्रस्तेशत्रुणाव्यापहतावपि २८ अभिपद्यतेस्य पदगतौगव्यर्थेतिक्त कर्मणिवानिष्ठानत्व तदुक्तविश्वे अभिप

नोपराद्धेऽभिद्वेतेस्मस्तेविपन्नइति २८ इतिनांता ॥ भूषणे बर्हेतूणीरे सहनौसमुदाये कलापोवर्तते कलामाप्नोति आपूव्यासौ कर्मण्यण् कलाप्राप्यतेनेनवा
घञ् तदुक्तमजये कलाफःसंहनौ बर्हेकाच्या भूषणतूणयोरिति परिच्छेदेपटमंडपाद्युपकरणे पर्युसौसर्वतोवपने दुवपबीजसंताने सलिलस्थितौजलाधारे गरीवाप-
परिवपन अनेनात्रवा गावादौघञ् उपेतिदीर्घः २९ गोधुग् गोष्ठपतीगोपौस्याता गांदोग्धीति क्तिप् तदुक्तंविश्वे गोपोग्रामोधगोष्ठाधिकृतयोर्बल्लवेनृपइति गापाति पार-
क्षाणे आतइतिक हरविष्णू वृषाकपीतत्संज्ञकोस्यातां वृषंधर्मीनकपयति कणिकचिचलने अहिकप्योर्नलोपश्चेतिसाधु. वृषान्धर्मादाकंपयतिदुष्टानितिवा यद्वा वर्पनिका

इतिनांताः कलापोभूषणेबर्हेतूणीरेसंहतावपि परिच्छेदेपरीवापःपर्युसौसलिलस्थितौ २९ गोधुग्गोष्ठपतीगोपौहरविष्णूवृषाक
पी बाध्यमूषाशुकशिपुत्वन्मामाच्छादनंद्वयं ३० तल्पंशय्यादृदारेषुस्तबेपिविटपोस्त्रिया प्राप्तरूपस्वरूपाभिरूपा

मान् वृषुसेचने इगुपेतिक. आकंपयतिपापानि इत्यत्ययेनलोप. वृषश्चासौआकपिश्च यद्वा वृषांद्रोनकपतेवास्मात् अपारानेइ यद्वा वृषइद्रोवृषोधर्मीवाकपिरिव व-
शेस्य इत्याद्युत्थ तदुक्तमेदिन्या वृषाकपिःपुमान्कृष्णोशंकरेजातवेदसि ऊष्माश्रुतमनेन्द्रोदकबाध्य औणादिक वायति ओवैशोषणेवातिवा वागत्यादौ अन्नभोज-
नंआच्छादनंवरुणेततद्वयं कश्यपुस्यात् कष्टेदुःखंमृगख्यादि. तदुक्तविश्वे एकोक्त्याकशिपुर्भक्त्याच्छादनेचद्वयो पृथगिति वक्ष्यमाणभस्त्रियाभितिकशिपुत-
ल्याप्याभितिसंबध्यते ३० शय्यादृदारेषु शय्यातालिकारूनीषुतल्पस्यात् तल्पतेस्मिन् तलप्रतिष्ठाया शाकटायनेनसाधित. स्तबेयवसादिस्तबके विटप वेदति
वित्त्यतेवा विटआक्रोशेशब्देच तदुक्तंविश्वे विटप-पल्लवेधिगेविस्तारेस्तंबशारवयोरिति विटाधिपेपि प्राप्तरूपस्वरूपाभिरूपा. एतेत्रय ॥

ते बुधमनोज्ञयोः वर्त्तते मामोरूप गत्यर्थेतिक्तः प्राप्तस्वरूपयेनवा स्वयमेवरूपयस्य अभिरुक्ष्यरूपअस्य अभिरुक्षोबुधेरस्ये ३१ अमीमेघलिगा विरोष्यनिघ्नाः पूर्वा
मर्शिनि कुर्मीकमठी वीणाभेद कच्छपीस्यात् कच्छपिबति सपीतिक जातेरितिडीप् कच्छेनवापाति तदुक्तविश्वे कच्छपीवल्लकीभेदेऽल्लोक्षद्रुगदातरदति इतिपाता
रवर्णेराक्षरेरेफ स्यात् पुसि कुत्सितेरेफ वाच्यलिगक रिस्यते रिफतिवा रिफहिसाया घञ्अच्वा ३२ इतिफाता अथबवयो सावर्ण्यात् वातान्वाताभ्राह
अतराभवसत्वे जन्यमरणयोरेतरामध्ये भवसत्त्वतस्मिन् मीणिनि अश्वेदिव्यगायनेगधर्वे गद्यअर्वीति अर्वगतौ कर्मण्यण् कध्वादि तदुक्तविश्वे गधर्व पशभेदे

बुधमनोज्ञयो ३१ मेघलिगाअमीकुर्मीवीणाभेदश्चकच्छपी इतिपाता रवर्णेपुसिरेफ स्यात्कुत्सितेवाच्यलिगक ३२ इति
फाता अतराभवसत्त्वेश्वेगधर्वेदिव्यगायने कबुनवलयेशरवेद्विजिह्वोसर्पसूचको ३३ पूर्वान्यलिग प्रागाहपुबहुत्वेपिपू
र्वजान् इतिवाता कुभोघटेभमूधर्शोडिभोतुशिशवालिशो ३४ स्यात्पुस्कोक्लितुरगयो अतराभवसत्त्वेचगायनेरवेचरेपिचेति ॥ वि
श्वावस्वादीनामेवदिव्यगायनमित्यर्थः बलयेशरवेकञ् स्यात्पुसि क्वति क्वगतौ कुप्रत्यय तदुक्तमेदिन्या क्व शरवेस्त्रियापुसिशबूकेवलयेगज्जइति सर्पसूच
को द्विजिह्वो द्वेजिह्वेयस्य ३३ पूर्व पूर्वशब्दः प्रागावच वाच्यलिगक तदेवपूर्वगो पूर्वश्रय यदापूर्वजान्पितामहादीनाह तदापुबहुत्वेस्यात् पूर्वयति पूर्वनिवेत
ने पचाद्यच् तदुक्तधरण्या पूर्वस्युः पूर्वजा पूर्वज्ञातयदति प्राक्पूर्वमग्रतइत्यपि इतिवाता घटेभमूधर्शोकलशगजमस्तकभागी कुभो कुभूमिकुत्सितोवाउ-
भति उभपूरणे कर्मण्यण् कुभस्यात्कुभकर्णस्यसूतेवेरयापतोघते राशिभेदेद्विपागेचेतिविश्व शिशवालिशो द्विभो द्विभयति द्विभिसंघाते पचाद्यच् ३४

स्थूणाजडीभावो स्तंभो स्तम्भानि स्तम्भुरोधने पचाद्यच् स्थूणाग्रहस्तम्भइत्यर्थं ब्रह्मत्रिलोचनो शम्भु शम्भवति भूसत्तायाप्रामौवाहुः तदुक्तं हेमे शंभु पुंसिमहादेवेपरमेष्ठ-
निर्वाहति विष्णोच कुक्षिभूणार्पका गर्भाः स्थुः गिरति गृणानिवा गृणिगणे गृशब्देवा भनप्रत्ययेगुण गर्भकुक्षौशिशौसंधौ भूणेपनसकटकइतिहेम भूण गर्भ-
स्थजतुरित्यर्थं प्रणयेविश्वासादोविस्त्रभः विस्त्रभण विस्त्रभ्यतेनेनवा संभुविश्वासे घञ् तदुक्तविश्वे विस्रंभ केलिकलहेविश्वासेप्रणयेवधइति परिचयप्रार्थनयोर
पिप्रणयः ३५ भेर्यादुदुभिः स्यात् पुंसि अक्षेदुंदुभिस्त्रिया दुदुइतिशब्देनउभति उभपूरणे पररूप तदुक्तमेदिन्यां दुदुभि पुमान् वरुणेदैत्यभेर्योश्चक्ष्विदुत्रि
कद्वयइति महारजनेपुष्यभेदेह्रीबंकुसंभस्यात् कुसभ्यतेअनेनवा अचघञ्वा पृषोदरादि तदुक्तविश्वे कुसमहेमनिमहारजनेनाकमडलाविति करकेकमडलो

स्तंभोस्थूणाजडीभावौशंभुब्रह्मत्रिलोचनौ कुक्षिभूणार्पकागर्भाविस्त्रंभःप्रणयेपिच ३५ स्याद्देयांदुदुभिःपुंसिस्यादक्षेदुंदुभिः
स्त्रियां स्यान्महारजनेह्रीबंकुसंभकरकेपुमान् ३६ क्षत्रियेपिचनाभिर्नासरभिर्गविचस्त्रियां सभाससदिसभ्येचत्रिष्वध्यक्षे
पिवल्लभः ३७ इतिभाताः पुमान् स्यात् येनमहारजनेनरक्तवस्त्रकौसभस्यादित्यर्थं ३६ क्षत्रियेपिनाभि नास्यात् तदुक्तमेदिन्यां नाभिमुद्वनृपे
चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् द्वयोः प्राणिप्रतीकेस्यात्स्त्रियांकस्तूरिकामदइति प्राणिप्रतीकेशरीरेद्वयोरित्यर्थः सरभिर्गविस्त्रियाच स्रष्टुरभ्यते रभ्यतेवा सर्वधा-
तुभ्यइन् रभराभस्ये तदुक्तंचंपकेचवसंतेचतथाजातीफलेपुमान् स्वर्णगंधोमलेह्रीबसुगधिकांतयोस्त्रिष्विति संसदि सभासहभानियेयस्यावा भादीमौसुयी
तिकः तदुक्तंरभसे स्त्रियांसाम्राजिकेगोष्ठ्याद्युतमंदिरयोःसभेति अध्यक्षे वल्लभः त्रिष्वपि वल्लते वल्ल्यतेवा वल्लसंवरणे संचरणेच रासिवल्लित्यभच् तदुक्तं
विश्वे वल्लभोदयिते अध्यक्षेसलक्षणतुरंगमइति ३७ इतिभाता

॥

किरणप्रग्रहोरश्मीस्याता अश्रुतेऽनेन अश्रुत्यामी निप्रत्ययेअशोरश तदुक्तमेदिन्या रश्मि पुमान्दीधितौस्थात्यक्षप्रग्रहयोरपीति अश्वादिबधनरज्जु
प्रग्रहद्वयार्थ कपिभेको पूवगमौ पूवेनपुत्यागच्छति गमश्चेतिरवन् सुम् इच्छामनोभवौकामौ कमनकस्यतेवा कसुकातौ घञ् तदुक्तविश्वे काम स्यरे
च्छयो पुमान् रेतस्यपिनिकामेचकाम्येपिस्थान्पुसकमिति शक्तह्ययोगोपराक्रमौ क्रमुपादविक्षेपेघञ् तदुक्तमेदिन्या पराक्रमस्थात्सामर्थ्यविक्रमोद्यो
गयोरपीति ३८ पुण्यादिसोमपातेषुषट्सुधर्माशब्द धरति ध्रियतेवा घञ्धारणेमन् तदुक्तमेदिन्या धर्मेस्त्रिपुण्यआचारेस्वभावोपमयो कृतौ अहिसोप
निषन्यायइति तत्र यमस्तु अतकेपिन्यायेयथा धर्माध्यक्ष स्वभावेयथाचूरधर्माआचारे धर्मशास्त्रोक्ते सोमपिनति य-उपायपूर्व स आरभ भावेघञ्

किरणप्रग्रहोरश्मीकपिभेकोपूवगमौ इच्छामनोभवौकामौशौर्येद्योगोपराक्रमौ ३८ धर्मापुण्ययमन्यायस्वभावाचार
सोमपा उपायपूर्वआरभउपधाचास्युपक्रमः ३९ वणिक्पथपुरवेदोनिगमोनागरोवणिक् नैगमोदोबलेरामोनीलचारुसि
तैत्रिषु ४०

उपधा उपक्रमः स्यात् उपक्रमणमनेनवा भावेकरणेवाघञ् तदुक्तविश्वे उपक्रम स्यादुपधानिकित्सारभविक्रमइति अमात्यशीलपरिक्षो
पायउपधेत्यर्थ ३९ वणिक्पथ वणिज्य पुरनगर वेद आश्राप्य एतेनिगमा निगमवाच्या निगम्यतेत्रानेनवा घञ् तदुक्तविश्वे निगमोवाणिजेपुर्वाकदेवेदेवणिक्प
थइति नागर वणिक् एतेदो नैगमौ निगमभक्त तत्रभवद्व्यण् तदुक्तविश्वे नैगमस्यादुपनिषद्वणिजोनीगरोपिचेति नगरेभव अण् बले पुसिनीलचारुसितै
त्रेपुरामशब्द रमतेअनेनवा रमकीडाया ज्वलितिइतिण घञ्वा तदुक्तविश्वे राम पशविशेषेस्थाज्जामद्व्येहलाद्युधे राघवेचासितषवेतमनोस्तेषुतुवान्यवादि-
ति बलोबलदेवद्व्यर्थ ५०

शब्दार्थपूर्वः ग्रामः वृदे ग्रसते ग्रस्यते वा ग्रसुअदने ग्रसेराचेति साधु तदुक्तविश्वे ग्राम-स्वरे संवत्सये वृंदे शब्दादि पूर्वक इति यथा शब्दग्रामः क्रांतौ विक्रमणे वि-
क्रमः घञ् तदुक्तं धरणौ विक्रम शक्तिसंपत्तिः क्रांतिमात्रं च विक्रम इति स्तोत्रे अर्ध्वरे वृदे स्तोमः स्तूयते नेन वा पुनस्तुतौ अतिस्तु इति भः कुटिले अलसे जिह्वा जहा-
ति हीयते वा जहाते सन्वदालोपश्चेति भः ४१ उष्णो घर्म अपिशब्दात्स्वेदां भसि च चेष्टालंकारे ह्रांते च विभ्रम केचित् अमूलं पद्यार्थमिति गुल्यशब्द गुडप्रकृ-
तिकः गगतः रुक्सेनास्य रुक् प्लीहा रज्यः स्तंब कुशादिगुच्छ तदुक्तं मेदिन्यां गुल्यः सेनाघट्टभिदोः सैन्यरक्षणरुग्भिदो स्तंब इति जामि जसुअदने इण् दीर्घश्च स्वस्व-
कुलस्त्रियोः स्वसाभगिनी इत्यर्थः तदुक्तं रभसे ग्रहरे संयमे यागो जामि स्वस्वकुलस्त्रियोरिति यामि कुलस्त्री स्वस्योः स्त्रीतिकोशांतराच्च अतस्यादिरपि याप्रापणे क्षि

शब्दादि पूर्वो वृंदे पि ग्रामः क्रांतौ च विक्रमः स्तोमस्तोत्रे ध्वरे वृंदे जिह्वास्तु कुटिलोलसे ४१ उष्णोपि घर्मचेष्टालंकारे ह्रांतौ च विभ्रमः
गुल्मा रुक्स्तव सेनाश्च जामिः स्वस्वकुलस्त्रियोः ४२ क्षितिक्षांत्योः क्षमायुक्ते क्षमंशक्ते हिते त्रिषु त्रिषु श्यामौ हरित्कृष्णौ श्यामा
स्याच्छादितानि शा ४३ तिक्षांत्योः भूमिति तिक्षयो क्षमावर्त्तते क्षमणं क्षमूषसहने धित्वादङ् क्षमते क्षम्यते वा क्षमूषसहने अच् घञ् वा क्षमानिति क्षापृथ्वी-
चयोग्ये शक्ते हिते क्षमगिति धरणि क्षमंशक्ते हिते त्रिषु ४२ हरित्कृष्णौ श्यामौ श्यायते श्यैङ् गतौ मक् तदुक्तं मेदिन्यां श्यामो वदे प्रयागस्य वारिदे वृद्धदारके पिके च
कृष्णा हरितो पुंसि स्यात्तद्वति त्रिषु मरीचे सिंधुलवणे क्लीबस्त्री शारिवौ घघौ अप्रसूतांगनायां च प्रियंगावपि चोच्यते यमुनायां त्रियामायां कृष्णा त्रित्कौषचौ नीलि
कायामिति शारीवाशतावरीनिशाच श्यामा स्यात् पुच्छादिके त्वतेषु घट्सललाभं स्यात् ललभमिति अमगत्यादौ कर्मण्यण् तदुक्तरुद्रे प्रधानध्वजशरंगेषु पुं इवा ल
धिलक्ष्मस्य भूषावाजिप्रभाषेषु ललाभं स्यात् ललामचेति बाहुलकात्कनिर्नातोपि अश्वरीनां ललाटचित्रं पुं इमित्यर्थः अश्वस्ये व भूषासामीप्यात् प्रधानमेव प्राधान्यं

१ अध्यात्मसूक्ष्मस्यात् सूक्ष्मते सूक्ष्मैश्वर्ये सूक्ष्मे स्मन् नहुक्तमेदिन्या सूक्ष्मस्यात्कैतवेध्यात्तेषु स्थणौ त्रिषु चाल्पकरति आत्मन्यधिकृतलिंगदेहद्वयार्थ आद्येष्वा
दोप्रधानेभिरव्येप्रथमं स्यात् आमतत्रिभिति प्रथते प्रथविस्तारे प्रथेरभात् नहुक्तविश्वे प्रथमस्तुभवेदादौप्रस्थानेपिचवाच्यवदिति वल्गुप्रतीये स्रुतरविपरी
ते नामोस्यात्ता वमति नव्यतेषा ज्वलितिरिति तु वम् उद्विरणे नत्तुक्त नामसन्व्यप्रतीयेचद्विभिणेचातिस्तदरे पयोधरेद्वरेकामेविद्याह्यामातुरपीति वामीश्रगा-
लीचउवारासभीकरभीषुवेतिनिश्वात् न्यूनकुत्सितोहो अघमो अवतिअवरक्षणादौ अवद्याकम्मायन्येति साधु यद्वा नयम्यते धमविवा धमघ्वाने सौक्य यन्न अ

सूक्ष्ममध्यात्ममध्याद्येप्रधानेप्रथमस्त्रिषु वामीवल्गुप्रतीपौद्वावधमोन्यूनकुत्सितो ४४ जीर्णचपरिशुक्तचयातयाममिद
द्वयं इतिमाता तुरगगरुडौताद्व्यौनिलयापचयौक्षयौ श्वशर्यौदिवरश्यालौभ्रातृव्यौभ्रातृजद्विषौ ४५

चवा ४४ जीर्णअतिपरिणाम परिशुक्त शुक्तोद्विस्तद्वयं यातयामत्तेष यात गतः यामउपभोगकालोयस्य नहुक्तहैमे यातयामोभवज्जीर्णपरिशुक्तोद्विस्तने
पिचेति इतिमाता तुरगगरुडौ ताद्व्यौ ताद्व्यस्यापत्य ऋष्यण् नहुक्तहैमे ताद्व्यस्तस्य दनेवाद्देगरुडेगरुडाग्रजे अश्वकणीव्येतरोस्यादिति निल
यापचयौ गृहह्रासौ क्षयौ क्षयण क्षयतेत्रवा क्षिप्तये क्षिनिवासगव्यो एरन् उक्तक्षयोरोगातरेवेशम कल्यातोपचयेषुनेतिदेवरश्यालौ श्वशर्यौ श्वशर
स्यापत्य राजश्वशरराद्यत् भ्रातृजद्विषौ भ्रातृव्यौ भ्रातुरपत्य भ्रातृव्यचन्यन्सपत्नेइतिसाधुत्व ४५

रसदहेद्रो धनदंबुदशक्रो पर्जन्यो पर्जन्यइतिसाधुः तदुक्तंविश्वे पर्जन्योमेघशब्देपिध्वनदंबुदशक्रयोरिति विपत्तिं पर्वतिच पृपालनपूरणयोः पृषुसेचने
स्वामिवैश्ययो अर्थ अर्थते ऋगतौ अर्थः स्वामीतिसाधुः पुष्यनक्षत्रेकलियुगे तिष्यः त्वेषति त्विषदीमौ अभ्यादिः तिष्यः कलियुगेऋक्षेतिष्याधात्रीचकश्यत
इतिधरणिः अवसरे प्रस्तावे क्रमे पययिः पर्ययण इण्गतौ परावनुपेतिघञ् तदुक्तंविश्वे पययिस्तुप्रकारेस्थानिमणिंवसरेक्रमइति ४६ अधीनादिहेत्वं
तेषुसमस्त प्रत्ययः प्रत्ययशब्दः स्यात् प्रत्ययन प्रतीयतेनेनवा प्रत्येतीवा इण्गतौ एरच् अच्वा पचादित्वात् तदुक्तविश्वे प्रत्ययः शपथेरंधोविश्वासाचारहे

पर्जन्योरसदहेद्रो स्यादर्थः स्वामिवैश्ययोः तिष्यः पुष्ये कलियुगे पययिोवसरेक्रमे ४६ प्रत्ययोधीनशपथज्ञानविश्वा
सहेतुषु रंधेशब्दथानुशयोदीर्घद्वेषानुतापयोः ४७ स्थूलोच्चयस्वसाकल्येनागानांमध्यमेगते समयाः शपथाचारका
लसिद्धांतसंविदः ४८

तुषु प्रथितत्वेचसन्नादावधीनज्ञानयोरपीति सचरंधेछिद्रे शब्देच शब्देयथा अशतरेव अशतकइत्यत्रकन्प्रत्ययः दीर्घद्वेषा
नुतापयोः अनुशायः अनुशयनमेनेनवा शीङ् स्वप्ने एरच्घोवा भवेदनुशयोद्वेषेयश्चात्तापानुबन्धयोरिति विश्वः ४७ असाकल्ये कात्स्न्ये नागानां गजानां मध्य
मेगते शीघ्रमदाभावगमने स्थूलोच्चयः उच्चयनं चिञ्चयने एरच् स्थूलस्योच्चयः तदुक्तंविश्वे स्थूलोच्चयस्वसाकल्येगडोपलकरडयोरिति शपथादयः प-
च समया स्सु समीपतेजानेनवासमेतिवा इण्गतौ इगतौवा एरच् घोवा पचाद्यच्वा तदुक्तंहेमे समयः शपथेभाषासपदोः कालसंविदोः सिद्धांताचारसंके-
तनियमावसरेषुच क्रियाकारेचनिर्देशोचेति संवित्भाषेत्यर्थः ॥ ४८

1 व्यसनानिष्पत्तादीनि अशक्तदेवविशेषण विपत् इतित्रयं मनयाः ननयनअनेनवा अवना णीन्प्राप्ते एरन् चदा जयात् शक्तावहनिधेरन्य तदुक्तविश्वे अनय
 स्तविपदेवारक्तभयोर्यसनेपिचेति अतिक्रमे उल्लयने कृत्तेदोषे दंदेअत्यय अत्ययनमनेनवा इण्गती एरन् अत्ययोतिक्रमेकृत्तेन्युत्पत्तेनाशदंतयोरितिधरणि
 आपदि शुद्धात्योः सपराय सपरायण इण्गती एरन् सपराय-सर्पकेस्यादापदुत्तरकालयोरितिप्रोशातरान् ५९ आयति उत्तरकाल श्वशारे पूज्य अर्द्धय
 त् पूज्योश्चशरपूजार्हावितिधरणि पश्चात् अवस्थायिसेनापृष्ठभागस्थित बल समवायश्च समूह एवैसन्नायी सन्नयन सन्नीयतेवा सन्नयतिवा णीन्प्राप
 णे एरन् ५० सघाते सन्निवेशे सस्त्याय स्थायतेर्पन् युक् तदुक्त सस्त्यायःसन्निवेशोचसघातेविस्तृतावपि अर्मावस्नमादय प्रय प्रणया प्रणयनणीन् एरन्

वसनान्यशक्तभेदेवविपदित्यनया स्त्रिय अत्ययोतिक्रमेकृत्तेदोषेदहाप्यद्यापदि ५९ शुद्धात्यो सपराय पूज्यस्तश्चशरेपिच पश्चा
 दवस्थायिबलसमवायश्चसन्नयो ५० सघातेसन्निवेशोचसस्त्याय प्रणयास्तमी विस्मयान्वाप्रेमाणोविरोधेपिस्सुच्छय ५१ वि
 षयोयस्ययोज्ञातस्तत्रशब्दादिकेष्वपि निर्यासेपिकषायोरुत्तीसभायान्वप्रतिश्रय ५३ तदुक्तकोशांतरे प्रणयप्रसरेमेग्निविरोधेपिस्सु-
 छय एरन् वैरोन्नत्यो समुच्छयइतिरभस ५१ यस्यमस्त्यारेमेजित्वादिर्ज्ञातेनिव्यसेनितस्तस्थतत्रशब्दादिकेष्वपिषय अपिशब्दात् स्पर्शरूपरसगन्धादीनाग्रह
 ण विसिनोति पिन्बधने एरन् तदुक्तविश्वे विषयोगोत्तरदेशेतथाजनपदेपिच प्रबधायस्ययोज्ञातस्तत्ररूपादिकेषुमान् निर्यासेपिकषाय कषतिकठ कष
 हिंसाया बाहुलकादायः अरुो तदुक्तविश्वे कषायोरसभेदेस्थादगरागेविच्छेपने निर्यासेचकषायोयस्परमौलोहितेन्यवदिति निर्यास कायइत्यर्थं सप्त
 तिश्रयः प्रतिश्रयणयत्र श्रिभ्रसेवाया एरन् योवासेचकषायोयस्परमौलोहितेन्यवदिति ५३

भूम्नि बाहुल्ये अतगमने मृत्योर्वा प्रायः स्यात् इण्णरच् तत्रेत्यं प्रायेण बाहुल्येन घटोदृश्यते प्रायश्चानशने मृत्योर्वा प्रायो बाहुल्यतुल्ययोरिति विश्वात् अन्तेनाशोगम्य
तेऽनेन तेन्येकतो कुधिमन्युः मन्यते मनज्जाने मृग्यादि. रहस्योपस्थयोर्गुत्वं गूहनं गुत्थनेवा गुहसंवरणे क्युप् तदुक्तविश्वे गुत्थं रहस्युपस्थे च गुत्थः कमठदभयोरिति
शापथतथ्ययोः सत्यं सतिसाधु यत् सत्यं कृते च शापथे तथ्ये च त्रिषु तद्वतीति विश्वात् ५३ बले प्रभावे च सामर्थ्ये तेजो विशेषे च वीर्यं वीर्यते अनेन च वीरक्रातो अचोयत्
तत्र साधुरिति वा तदुक्तं विश्वे वीर्यप्रभावे शक्ते च तेज सामर्थ्ययोरपि भव्ये सत्वे गुणाश्रये पृथिव्यादौ द्रव्यं स्यात् द्रोहिदं द्रव्यं द्रव्यं च भव्ये तदुक्तं विश्वे द्रव्यं

प्रायो भूस्त्वं अतगमने मृत्योर्देन्येकतो कुधि रहस्योपस्थयोर्गुत्वं सत्यं शापथतथ्ययोः ५३ वीर्यबले प्रभावे च द्रव्यं भव्ये गुणाश्रये ॥
धिष्ण्यं स्थाने गृहे भोऽग्नौ भाग्यं कर्म शक्रभाश्रमं ५४ कशेरुहे भोऽग्नौ गंगेयं विशल्या दंतिकापि च वृषा कपायी श्रीगौर्यौ

स्याद्रविणे भव्ये पृथिव्यादौ च पित्तले भेषजे च विलेपे च जतुहुमविशेषयोरिति स्थाने गृहे भो अग्नौ धिष्ण्यं धिष्यते धृष्णोति वा धिषशब्दे निपातनात् धिष्ण्यस्थाना
ग्निसत्यस्तु शक्रभाश्रमं कर्म भाग्यं भज्यतेनेन भजसेवायां ण्यत् भाग्यं शक्रभात्यक विधौ स्याच्छ्रुणो कर्मणीति भनक्षत्रमित्यर्थः ५४ कशेरुहे भोऽग्नौ गंगेयं गंगा-
या अपत्यं शक्रादित्वाटक् तदुक्तं विश्वे गंगेयः स्यात्पुमान् श्रीष्मे क्लीबं स्वर्णकशेरुणोः कशेरुतुस्वनाम्नाख्यातं दंतिका विशल्या स्यात् विगता शल्या यस्याः विग-
तशल्ययस्य वा तदुक्तं हेमे विशल्याग्नि शिरवादता गुडूचीविपुलासुचेति श्रीगौर्यौ वृषा कपायी वृषा कपेः स्त्री वृषा कपायी श्रीगौरी चरी जीवन्तिका सचेति ॥

नामशोभायो अभिरव्याता अभिरव्यान रव्याप्रव्याने कथ आतश्चेत्यु तदुक्तकोशातरे अभिरव्यात्वभिधानेस्याच्छोभायानयशस्यपि ५५ आरम्भादयोनवशब्दः
क्रियाशब्दवाच्या कञ् शचेतिसाधु स्तचारणे सर्वा क्रियामत्रमूलानुपाणा निष्कृतोप्रायश्चित्तेयथा महापातकिनापुसापाणातिकक्रियास्मृता शिक्षायायथा क्रिया
वस्तुपहिताप्रसीदति पूजनेयथा देवक्रियापरस्तपस्वी सप्रधारणविवार तत्रयथा क्रियाविना कोहिजानातिकृत्य उपायेयथा समसामादिक क्रियाः कर्मणियथा
निष्क्रियस्यकुत स्तरव चेष्टायायथा मृतकिनिष्क्रियोयत चिकित्सायायथा पूर्वज्वरेसमुत्पन्नेक्रियापूर्वज्वरात्तुगा क्रियाकर्मणित्वेष्टायाकरणेसप्रधारणेइतिवि

रभिरव्यानामशोभायो ५५ आरम्भोनिष्कृति शिक्षापूजनसप्रधारण उपाय कर्मचेष्टाचचिकित्साचनवक्रिया ५६ छाया
सूर्यप्रियाकाति प्रतिबिम्बमनातप कक्ष्याप्रकोष्ठेहम्यदि काच्यामध्येभवधने ५७ कृत्याक्रियादेवतयोस्त्रिषुभेद्यधनादिभि

शब्दः सूर्यप्रियादिचतुष्के छाया शब्द उच्यति छोछेदने आदतत्वाण्ण तदुक्तविश्वे छायास्यादातपाभावेप्रतिबिम्बकीयोषितोरिति तदुक्तत्वमेदिन्या छायापत्तौ
प्रतिमायामर्कयोषित्वनातपे उत्कोचेपालनेकातीशोभायाचतमस्यपीति हम्यदि राजगृहादे प्रकोष्ठे काच्यामध्येभवधने कक्ष्यास्यात् कक्षेभवा शरीराव
यवाद्यत्वात् तदुक्तहेमे कक्ष्यागृहप्रकोष्ठेस्यात्सादृश्योद्योगकानिषु बृहत्तिके भनाढ्योश्चेति ५७ क्रियादेवतयो क्रिया कृत्यते कृतीछेदने क्रतुपेतिव्यप्
कर्मासिदेवतयोरित्यर्थ धनादिभि भेद्ये कृत्याशब्द आदिशब्दात् स्त्रीभूस्यादीनाग्रहण भेज्जुयोग्य भेद्य परराष्ट्रगतपुरुषादिस्तत्रेत्यर्थ । त्रिष्वपि

जनवादे निदितवादे जन्यं स्यात् मत्तज्जनेतियत् जनानां वाद इत्यादि जन्यामातृवयस्यास्याज्जन्याजनवरप्रिया जननीजनयित्रोश्चजन्यंनिर्वादयुद्धयोरिति धराणि
 अंत्येधमेच जघन्य जघनेभव शरीरेतियत् यद्वा कुटिलहन्यते तदुक्तं विश्वे जघन्यचरमेशिश्चेजघन्यगर्हिते न्यवदिति ५८ गत्याहीनो वक्तव्यो वचनाहो व
 चपरिभाषणे तदुक्तमेदिन्या वक्तव्यं कुत्सितेहीनेवचनाहोचकाच्यवत् सज्जनिरामयो बद्धसन्नाहनीरोगो कल्यो कलाससाधु तत्रसाधु तदुक्तमेदिन्या कल्पप्र
 भातेह्रीबंस्यात्कल्पोवाक्श्रुतिवर्जिते सज्जनीरोगदक्षेषुकल्याणवचनेपिच उपायवचनेपि स्यादिति आत्मवान् ज्ञानी अर्थात् अनपेत सचाश्च स्यात् अर्थ
 साधुः तत्रसाधुरितियत् अर्थादनपेतः धर्मेतियत् तदुक्तं अर्थोविज्ञार्थशालिनोरित्यजयात् अर्थशिलाजतुन्यर्थोबुधेन्याख्येतुवाच्यमदिति विश्वाच्च चाव

जन्यं स्याज्जनवादेपि जघन्योऽत्येधमेऽपिच ५८ गत्याहीनोचवक्तव्यो कल्यो सज्जनिरामयो आत्मवाननपेतोर्थादर्थोऽपि
 ण्यंतु चार्चपि ५९ रूष्यं प्रशस्तरूपेपि वदान्यो वल्गुवागपि न्याय्येपि मध्यः सौम्यं तु संदरे सोमदैवते ६० पि संदरमपि पुण्यं स्यात्

पुनाति पुन्रपवने यद्वा पुणतेरिगुपेतिकेयत् पुण्यरूनीषु मनोज्ञे स्यात्क्रीबं सकृत्तधर्मयोरिति विश्वः ५९ प्रशस्तरूपेपि अहतप्रशस्तं वारूपमस्यास्ति तत्ररूष्यम्यात्
 रूपादाहतेतियत् तदुक्तं विश्वे रूष्यं स्यादाहतस्वर्णरजनेरजनेपिच रम्ये प्रशस्तरूपेतुवाच्यवदिति वल्गुवागपि वदान्यः वदति वदेरान्या वदान्यो दातृवाग्मिनो
 रिति अजय ॥ न्याय्ये उचिते मध्य मांघ्यायति ध्येचितायां आतोनुपेतिक यद्वा मध्यते महपूजायां तदुक्तं न्याय्यावलग्नयोर्मध्यमंतरेचाधमेत्रिध्वितिरभसात्
 संदरे सोमदैवते सौम्य सोमदैवतस्य हविरित्यर्थं तदुक्तं सौम्ये बुधे मनोज्ञे स्यादनुग्रे सोमदैवत इति विश्वात् सोमइव सोम ६०

ते

रतिधाता निवहावसरो वृद्धप्रस्तावोषारो वारयति म्रियतेवा वृत्रवरणे अन्धधन्वा तदुक्तविषवे वार सूर्यादिरिवसेवारोवसरवृद्धयो कुञ्जहृक्षोहरेवारोवारमद्यस्यभाजन
इति प्रस्तराध्वरो दर्शशय्याक्रतू सस्तरौ सस्तोर्यते स्तृत्रआच्छादने ऋदोरप् प्रस्तर दर्शमुष्टिरपीत्यर्थं तदुक्तविषवे सस्तरप्रस्तरावेतौ प्रस्तराध्वरयोरपि मणिपा
पाणयोग्योति गीष्पति पित्राद्यो गुरु गृणाति गृशब्दे गृणाति अवबोधयति आद्यशब्देन वेदशास्त्राध्यापकस्य तदुक्तकोशातरे गुरुस्त्रिग्यामहतिदुर्जरालघुनोर
पि पुमान्निषेकादिकरेपित्रादौसरमत्रिणि युगसशयौ ह्यपरो ह्यप्यापरः ह्योपरावन्वा पृषोदरादि ६१ भेदसादृश्ये प्रकार भावेधन् तदुक्त प्रकारस्तत्त्वभेदयो
भेदस्तज्वाह्यणादीना सादृश्य सुरवचद्वयोरित्यर्थं ईगिताकृति आकारौ आकरण घञ् आकृतिरवयवसंस्थानमित्यर्थः सस्यश्लेषेषुकिशार किञ्चित्कुत्सितश

निवहावसरोवारोसस्तरौप्रस्तराध्वरो गुरुगीष्पतिपित्राद्योह्यपरोयुगसशयौ ६१ प्रकारोभेदसादृश्येआकाराविगिताकृती ॥
किशारुसस्यश्लेषेषुमरुधन्वधराधरो ६२ अद्रयोहुमशीलाकी स्त्रीस्तनाब्दोपयोधरो ध्वानारिदानवावृत्राबलिहस्ताशव करा

६३ गानि श्रद्धिसाया किजरेत्युण् तदुक्तमेदिन्या किशारुनसिस्थश्लेषेविशिरवेककपक्षिणीति धन्वधराधरो निजिलदेशपर्वती मरु म्रियतेजतवोस्थिन्
मृद्प्राणत्यागे उमत्यय मरुनीगिरिधन्वनोरित्युक्तत्वात् मरुस्थलीप्रदेशासंबधत्वात् मरुशब्दवाचकपर्वतइत्यर्थः ६२ हुमशीलाकी अद्रिवाचकास्यु अतिश्व
यतेवा अदभक्षण अदिशदीतिक्त्रि स्त्रीस्तनाब्दो स्त्रीकुचमेधो पयोधरो धरति धन्धारणे पयसोधर तदुक्तमेदिन्या पयोधर कोशकारेनारिकेलेस्तनेपिच
कशेरुमेधयो पुसीवि ध्वानारिदानवा वृत्रा वृणोति वृत्रवरणे बाहुलकात् क्रन् तदुक्तहेमे वृत्रोरिषोघनेध्वानेरील्लघ्वेनेचहानवेइति बलिव्रस्नाशक वरा कीर्य
ति कृतिक्षेपे ऋदोरप् करोतिवा पनाद्यच् बलीरान्तग्रात्यभागाइत्यर्थः ६३

भंगनारीरुक्बाणा प्रहरा प्रदीर्यते प्रहरणं अनेनवा हविदारणे क्रदोरप् प्रदरोरोगभेदे स्याद्विदारेशरभंगयोरित्युक्तत्वात् नारीरुक्स्त्रीरोगभेदइत्यर्थं कच्चा
 अपि अस्त्राः स्युः अस्यते अस्त्रक्षेपणे बाहुलकाद् अस्त्र. कोणे कचे पुंसि क्लीबमश्रुणि शोणित इति कोशांतराच्च अज्ञातशृंग. गौ. कालेपिशमश्रूत्यानसमयेपि अ
 शमश्रु. नाचरणौ तूवरोतु इति सौत्रोधातु. बाहुलकाद्हर. दीर्घश्च कालसबन्धः उभयत्र तूवरोशमश्रुपुरुषेभ्योऽलाश्रुगारकेपिच पुरुषेभ्यंजनत्युक्ते स्यात्कषायरसेपि
 चेति मेदिनी ६४ स्वर्णेपि रा राति स्वरवरायतेया रादाने रातेर्देः हिलोप. रा. पुंसि स्वर्णवित्तयोरितिकोशांतराच्च पर्यंकपरिवारयो. परिकरः परिकार्यते कृविक्षेपे अप यद्वा परि
 कीयतेनेन पुंसीतिघ तदुक्तं विश्वे भवेत्परिकरोवाते पर्यंकपरिवारयो. प्रगाढगात्रिकाबंधेविवेकारंभयोरपीति यत्वारंभौपरिकराविति त्रिकांडशेष मुक्ताशब्दो तार. ता

प्रहराभंगनारीरुक्बाणा अस्त्राः कच्चा अपि अज्ञातशृंगो गौः कालेप्यशमश्रुर्नाचतूवरो ६४ स्वर्णेपि राः परिकूरः पर्यंकपरिवारयोः ॥ मु
 क्ताशब्दोचतारः स्यात्सारोवायौ सतुत्रिषु ६५ कर्बुरेयप्रतिज्ञाजिसंविदापत्संगरः वेदभेदे गुमवादे मंत्रो मित्रोरवावपि ६६

रयति ण्यंतादच् यद्वा तार्यते अनेनवा करणे घञ् तारोमुक्तादिसंशब्दौतरणेशब्दह्यौक्तिके तारचरजतेत्यच्स्वरेष्वन्यवदीरितमिति विश्व वायौ शारः शृणाति शृहिं
 स्त्रायां शृवायुवर्णे इति घञ् शार. स्याच्छुबलेवाच्यलिंगे पुंसिसमीरणे इणि सतुत्रिषु कर्बुरेपिशबलवर्णेपि ६५ प्रतिज्ञाजि संपदापत्स संगरः संगरणं गृहाब्दे अप् सं
 गीर्यतेवानेन पुंसीतिघः संगरोयुधिन्वापदीत्युक्तत्वात् क्रियाकारे विषेचांगीकारे क्लीबशानीफल इति मेदिनीकारः वेदभेदे गुमवादेच मंत्र. मंत्र्यते मंत्रणेवा मंत्रिगुमभाष
 णे घञ् तदुक्तं विश्वे मंत्रो वेदविशेषे स्याद्देनादीनांचसाधने गुत्यवादेपिच पुमानिति गुमवादस्तु प्रच्छन्नकर्तव्यावधारण इत्यर्थः रवावपि मित्रं मेघति त्रिमिदास्नेह
 ने ऋः अपिशब्दात्सरव्योमित्रं मित्रं सत्त्विदिनद्वयोरित्युक्तत्वात् ६६

परवेष्टुयूपरवडेपि स्वरु स्वरति स्वर्यने, स्रश्वाब्दापतापयो श्रृस्वृदत्क स्वरुर्वल्लध्वनौवाणेयूपरवडेपिस्वरु यूपरवडेयूपे तद्व्यमाणेप्रथमपतितेशकले गुत्वेपिउ
परयेपि अवस्कर अवोष कीर्यते रुविक्षेपे अप् अवस्करोपिर्वस्केगुत्वादत्कत्तत्वात् स्वर्यरवे गजेद्राणाचगर्जिते आह्वरः आह्वयते उविक्षेपे घञ् आह्वरातिआ
तदतिक आह्वयतिवा बाहुलकादरन् तदुक्तविश्वे आह्वर समारभोगजगर्जितवूर्ययोरिति ६७ अभियोगे अभिगम्यआक्रमणेचौर्ये चोरस्यकर्म तत्र सन्नहने
कवचादिधारणे अभिहार अभिहरण हरते घञ् जगमे जगमविशेषपरिजने रवङ्गकोशोपरिच्छुदे उपकरणे परीवार परिवार्यतेनेन घञ् उपेतिदीर्घः परिवार प
रिजने रवङ्गकोशोपरिच्छुदेइत्यक्तत्वात् ६८ विटपी हस्त दर्भसुष्टिः विष्टरु विस्तीर्यते स्तत्र आच्छादन वक्षासनेतिसाधु दर्भसुष्टिस्त पचाशताभवद्ब्रह्मातदर्थेन

सरवेष्टुयूपरवडेपिस्वरुर्गुत्वेप्यवस्कर आह्वरस्वर्यरवेगजेद्राणाचगर्जिते ६७ अभिहारोभियोगेचचौर्येसन्नहनेपिच ॥ स्या
ज्जगमेपरीवार रवङ्गकोशोपरिच्छुदे ६८ विष्टरोविटपीदर्भसुष्टि पीठाद्यमासन द्वारिद्वास्थेप्रतीहार प्रतीहारप्यनतरे २९ वि
पुलेनकुलेविष्णोवभुर्नापिगलेत्रिषु

तुविष्टरइत्यक्तत्वात् पीठाद्य आसनचविष्टर आद्यग्रहणात् कृष्णाजिनादि पीठतु काष्ठादिमयमानन द्वारिद्वा
थे द्वारपाले प्रतीहार प्रह्रियतेनेनात्रवा अनतरोक्तेप्रतीहारे प्रतीहारीत्यपिशब्द सत्पुव्यक्तावपिस्त्रिया उपसर्गस्येतिदीर्घः गौरादिडीप् तदुक्तमेदिन्या नति-
हारोद्वारिद्वास्थेद्वास्थितायाचयोषितीति ६९ विपुले नकुले विशोष्ये विष्णोच वभु ना पिगलेत्रिषुस्यात् विभर्ति भरतिवा दुष्पञ्च पञ्चा कुम्भश्चेतिसाधु तदु-
क्तबलस्वामिना वभुर्नानकुलेविष्णोविपुलेपिगलेत्रिष्विति वभुर्विशालेनकुलेकृशानावजिनेसुनौ शक्तिनिपिगलेचेतिविश्व ॥

वेलु स्थिरारो वृक्षादीनां कठोरभागे न्याये सारं सरति सृष्टिरे वरे श्रेष्ठे क्लृब त्रिषु स्यात् तदुक्तं विश्वे सरो बले स्थिरांशे च मज्जिपुंसि जले धने न्याये क्लृबं त्रिषु वर
 इति ७० द्यूतकोरपणे च दुरोदरः द्यूते दुरोदरं दुष्टं उदरमस्य दुरोदरो द्यूतकोर द्यूताक्षपणयोः पुमानिति पणस्तुल्य इत्यर्थः महारण्ये दुर्गपथे कांतारं पुंनं पुंसकं स्यात् कां
 तं मनोज्ञं भुक्तं ति इयति क्रधातोः कर्मण्यण् तदुक्तं मेदिन्यां कांतारो स्त्री महारण्ये विलु दुर्गमवत्तानि पुंसि स्यादिति स्फुभेदेयेति ७१ अन्यशतभेदे परसंपत्यसहने मत्सरः
 पुंसि स्यात् माद्यति परकृच्छ्रे मदीहर्षे कृष्ण मदीति साधुः तद्वत्त रूपणयोः तद्वत्ति रूपेण च त्रिषु मत्सरः अभिधेयलिंगकः तदुक्तं कोशांतरे मत्सरामक्षिकायां स्थान्मात्स-
 र्यक्रोधयोः पुमान् असद्य परसंपत्तौ रूपेणाभिधेयवदिति देवात् वृते अभीष्टे वरः पुंसि श्रेष्ठे त्रिषु मनाक् प्रिये ईषदिष्टे क्लृबं व्रियते वरणे वा वृज्वरणे ग्रहवृद्धिपथ

सारो बले स्थिरांशे च न्याये क्लृबे वरे त्रिषु ७० दुरोदरो द्यूतकोरपणे द्यूते दुरोदरं महारण्ये दुर्गपथे कांतारं पुंनं पुंसकं मत्सरं ७१ मत्स-
 रोन्यशतभेदे हृत्कृपणयोः स्त्रियु देवा इति वरश्रेष्ठे त्रिषु क्लृबं मनाक् प्रियै ७२ वंशांकुरे कशरो स्त्री तरुभेदे घटे च नाना च मूजघने
 हस्तसूत्रे प्रतिसरो स्त्रियाम् ७३ हा वृणेति वरति वा पचाद्यच् वरो जामा तरिवृत्तौ देवता देरभीक्षिते विंगे पुंसि त्रिषु श्रेष्ठे कुंकुमे तु न पुंसकं वरश्रेष्ठोक्ता-

शतावर्यो वराच स्यात्फलविक्रमनागिष्टे वरं क्लृबे केचिदाहुस्तदव्ययमिति मेदिनीकारः ७२ वंशांकुरे वशस्ये वणारंकुरे कशरः कृणाति किरति कीर्यते वा रुहिंसायां रुवि
 क्षेपे वा ईरत् करिण ईरयति ईरगतौ कर्मण्यण् तदुक्तं विश्वे वंशांकुरे कशरोः स्त्री वृक्षपि दयोः पुमान् कशराचारिकायां च दंतमुले च दंतिनामिति अस्त्री तरुभेदे घटे च-
 ना च मूजघने सेनापश्चाद्गो प्रतिसरः नाप्रतिसरति अच् प्रतिस्त्रियते नेन वा घः हस्तसूत्रे अस्त्रियां तदुक्तं मेदिन्यां भवेत्प्रीसरो मंत्रभेदे भाल्ये च कंकणे व्रणशब्दौ च
 मूष्णे पुंसि न स्त्री तु मंडले आरक्षे करसूत्रे च नियोज्ये त्वन्यलिंगक इति हस्तसूत्रं तु मेगलार्थं मन्त्राभिमतं त्रितकरबंधनसूत्रमित्यर्थः ७३

यमादि भेकातेषु त्रयोदशस्तु हरिशब्द स्यात् हरतिद्वय अनङ् हरिर्वातार्कचद्रेदयमोपेद्रमशेषिषु सिंहश्वकपिभेकादिशब्दलोकातेरेषु च हरिर्वा न्यावदास्यमो हरिश्च
 पिलवणयोरिति विश्वात् कपिले कपिलवर्णे हरिशब्द त्रिविधः ७४ कर्पराशोपि शर्करास्यात् शृणोति शार्यतेवाशृहिसायाश्च करन् सिकतास्वपि तदुक्तं मेदिन्या श
 र्कराखण्डविकृतावूपलाकर्पराशयोः शर्कराश्वितेदेशेपिरुग्मेदेशकेलपिचेति यापने याप्यतेत्वेनतत्र गौतो यात्रावर्तनेयान अनयावा याप्रापेण त्रन्प्रत्यय तदुक्तं
 विश्वे यात्रातुयापनेपायेगौतोदेवार्चनोत्सवइति भूवाक्सुराः स्फुद्रा वर्तते स्वरामयमित्यर्थ निद्राप्रमीलयोः तद्दीस्यात् क्रजेतिसाधु अत्यतश्चमादिन्यमोहप्रा
 याप्रमीलित्यर्थं तद्रेत्यपि ७५ उपमादक्षित्यामलस्यास्वपि धामास्यात् तदुक्तमेदिन्या धात्रीजनन्यामल कीवस्तु मत्कपमादृषिति धीयते धेदृषाभेध कर्मणी

यमानिलेद्रचद्रार्कविष्णुसिंहाशुवाजिषु शर्कराहिकपिभेकेषु हरिर्नाकिपिले त्रिषु ७४ शर्कराकर्पराशोपियात्रास्याद्यापनेगौतो इ
 राम्भवावस्फुरास्फुस्यात्तद्दीनिद्राप्रमीलयोः ७५ धात्रीस्यादुपमातापि क्षितिरप्यामल क्यपि क्षुद्राव्यगानटीवेश्यासरघाकट -
 कारिका ७६ त्रिषु क्रूरेधमेत्यपि क्षुद्रमात्रापरिच्छेदे अल्पेचपरिमाणे सामात्रकात्स्न्यवधारणे ७७ तिसाधुः दधातिवा दुपाञ्च सर्व

धातुइतिसाधुः व्यग्रादिकठकारेकातेषुषक्त व्यग्र अगदीना मटीनर्वनशीला सरघा मधुमक्षिक कंठकाबृहती तदुक्तंहेमे क्षुद्राव्याघ्रीनटीव्यग्राबृहतीसरघास्तत्र चा
 गेरकायाहिस्त्रायांमक्षिकाम्यत्रवेश्ययोरिति क्षुद्रतेक्षुदिरसचूर्णनेरक ७६ क्रूरेअधमेअल्पेक्षुद्रस्यात्त्रिषु तदुक्तंहेमे सुद्राहरिद्रुपेनुरुष्टेऽत्यनृशसयोरिति परि
 छेदे अल्पेचपरिमाणेमात्र स्त्रियामोयतेअनयावा मामने माडू मानेचात्रन् तदुक्तंहेमे मात्राकर्ण विभूषाभितेमानेपरिच्छेदे अक्षरावयवेस्वत्येकवकात्स्न्यवधारणइ
 ति कात्स्न्यवधारणे मात्रास्यात् परिच्छेदयथा शाकमात्रा परिमोषयथा किहस्तिमन्त्रेकुश कात्स्न्ययथा जीवमात्रनिहिस्यात् अवधारणेनुपयोमात्रमुक्ते ७७

आलेख्यार्थयोः चित्रस्यात् चिनोति नीयतेवा अनिर्वातिक्क. तदुक्तं हेमे चित्राखुपाणीगोडु वासुभद्रादतिकास्तुच मायायांसर्पनक्षत्रनदीभेदेषु चस्त्रियातिलकोल -
 रव्ययो कूबकर्तुगन्तुतयोरपीति श्रोणिभार्ययो कत्रस्यात् कलत्रायते त्रैडे पालने सुषितिकः कडतिकं ड्यतेवा कडशासने बाहुलकादत्रन् श्रोणिः कटिरित्यर्थः तदुक्तं रभसे
 दुर्गस्थो नृपादीनाकलत्रश्रोणिभार्ययोरिति रभसः योग्यभाजनयो पात्रस्यात् पति पायतेवा पियंतेनेनवा पारक्षणे णपाने वाष्ट्रन्तदुक्तं विश्वे पात्रंतुभाजनेयोग्येपात्रंतोर
 ह्यातरे पात्रस्त्रुवोदोपेर्णेचराजमत्रिणिचेष्यतइति दानपात्रं श्रोत्रियइत्यर्थः वाहनपक्षयो पत्रं पव्यंतेनेनदाग्नाशसेतिसाधु. तदुक्तं विश्वे पत्रंतुवाहनेपेर्णेपक्षेचशरप
 क्षिणैरिति ७८ निदेशग्रथयोः आज्ञाव्याकरणादिग्रथयोः शास्त्रं स्यात् शासे ष्टन् शिष्य तेनेन इत्याद्युत्थ आयुधलोहयोः शास्त्रं स्यात् शास्यतेनेन शसुहिंसाया प्रा

आलेख्यार्थयोश्चित्रं कलत्रं श्रोणिभार्ययोः योग्यभाजनयोः पात्रं पत्रं वाहनपक्षयोः ७८ निदेशग्रथयोः शास्त्रं शास्त्रमायुध
 लोहयोः स्याज्जटांशकयोर्नेत्रं पत्नीशरीरयोः ७९ मुखोद्रेकौडहलयोः पौत्रं गोत्रं तु नास्मिन्

भवत् तदुक्तं हेमे शास्त्रलोहास्त्रयोः कूबलुरिकायाचयोषितीति जटाशकयो वृक्षमूल वस्त्रभेदयोः नेत्रनयति नीयते नेनवा नीयते णाञ् प्रापणे दाम्नीतिप्रत्ययः
 तदुक्तं विश्वे नेत्रनेतरिभेद्य वदीति नेत्रमधिगुणे वस्त्रभेदे मूलेद्रुमस्यच रथेचक्षुषिन्वाचनेत्रीनड्याच योषितीति रभसः पत्नीशरीरयोः क्षेत्रं क्षयति क्षियते क्षीयतेने
 वा क्षिनिवासोदोष्ट्रन् इत्याद्युत्थ क्षेत्रं शरीरेकेदोरेसिन्धुस्थानकलत्रयोरिति विश्वमेदिन्यो ७९ कौडहलयोः मुखोद्रे पौत्रं पूयतेनेन पूज्यपवने हलसूकरयोः पुवः तदु-
 क्तं विश्वे पौत्र वस्त्र मुखोद्रे चसूकरस्य हलस्यचेति कौडसूकरइत्यर्थः नास्मिन् गोत्रं गात्रायते आत्मानुपतिकः तदुक्तं मेदिन्या गोत्राभूगव्ययोगोत्रः शैले गोत्रं कु-
 लारथयोः सभावनीयेबोधेचकाननक्षेत्रवर्त्मस्त्विति -

१ आन्धादनादिवनातेषु सत्र तदुक्तं विरे सत्रं यज्ञे सदादानाच्छादनारण्यकेतेव इति सीदन्त्यनेननुषङ्गविशारेण अपिशब्दात्तत्त्वे ८० विषये रूपसोदोकाये अजिरं
अजत्यत्रानेनवा अजगतौ अतिरतिसाधुः तदुक्तं हेमे अजिरं दहरे काये विषये प्रागेनेनिले इति अपिशब्दात्चत्वरमपि व्याख्या काशे वाससि वरे च अवर अचने अ
चने वा अनिशब्दे बाहुलकादरः तदुक्तं विरे अवरं वाससि व्याम्नि कार्पासे च सकगधे के इति ८१ राष्ट्रेपि चक्रस्यात् क्रियतेनेन घञर्थे क हित्प्रकरणे क आदीनामि
ति हित् तदुक्तं हेमे चक्रं कोकपुमान्काबज्जैसैन्यरक्षगये राष्ट्रे दप्तातेरकुभकोरपकरणस्त्र्योरिति अपि नाजला वर्त्तपि माक्षे अक्षरं नक्षरति क्षरसबलने पचा
यच् अपिवर्णं ब्रह्मणे तदुक्तं हेमे अक्षरं स्यादपवर्गे परम ब्रह्मवर्णयोः गगने धर्मतपस्यैरवरं मूलकारणं इति क्षीरं अक्ष चकारानुदोषे तदुक्तं मेदिन्या क्षीरदुग्ध
सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेपि च ८० अजिरं विषये काये प्यवरं व्याम्नि वाससि चक्रराष्ट्रे प्यक्षरं तु मोक्षपि क्षीरमप्यक्ष च ८१

स्वर्णेपि भूरि च द्रौहो हारमात्रेपि गोपुरं गुहादभौगे च हरे हरे हातिकमुपहरे ८२
जलेपि चेतिसौ भूरि च द्रौहो स्वर्णेपि स्तः भवति भूयते वा भूसत्ताय भूमात्या वा अदिशदाति किन् तदुक्तं मेदिन्या भूरिर्वा वासुदेव च हरे च परमेष्ठिनि नपुसकस्त
वर्णे च प्राज्ये स्याद्वा च्यलिंगक इति स्वर्णं भूरिरूपमेदात् नपुसकमित्यर्थं चंदति चदि आल्हादने स्पष्टित्तत्वातिरक् तदुक्तं मेदिन्या चद्रं कर्पूरकं पिछस्तथा शुक्ल
र्णवारिषिति हारमात्रेनु गोपुरं पुरति पुरस्यगमने गवापुरं तदुक्तं मेदिन्या गोपुरं हारिपूर्वार्थे वर्त्तामुस्तकेपि चेतिसौ हारमात्रेपि गोपुरमिति केचित् मन्त्रे गुहा
दभौ स्यात्ता गात्यते गाहू निलोढने गह्वरस्तु गुहादभनिकुं जगहनेष्यपाति विश्वं रहं विजनं अतिरु समीपं हेउपह्वरसंज्ञे उपह्वरत्यत्र च्छेति क्येपुसीतिष
उपह्वरसमीपे स्यादेकोत्तरे नपुसकमिति हिम ८२

पुर अधिक उपरि एतानि अग्रशब्दान्यानि स्युः अग्यते अगतिवा अगकुटिल्यागगतौ औणादिकः प्रत्ययः तदुक्तं मेदिन्या अग्रपुरस्तादुपरिपरिमाणे पलस्यच आलं-
 वने समुहेन प्रातेन स्थान् पुंसं कं अधिके च प्रधाने च प्रथमे चाभिधेयवदिति अधिकं यथा साम्प्रशतं उपरिवृक्षायं पुरं मंदिरं चेति द्वयं अगरे नगरे च स्यात् पिपति-
 मृपालनपूरणयोः मूलविभुजादिः उत्वं च यद् पुरति पुरअग्रगमेन इत्युपेतिकः तदुक्तं धरण्यां पुरं शरीरमित्याहुर्गृहोपरिगृहं पुरमिति पुरं शरीरेन गरे गृहपाटी-
 पुत्रयोरिति हेमेच मदत्तेत्र मंदिरक्त ल्यादौ इपिपदीकिरंच तदुक्तं मेदिन्या मंदिरं नगरे कूंबमिति विषये जनपदे उपद्रवे मरणादौ चराष्ट्र स्यात् अरुन्नी राजति राज्
 दोरूपे औणादिकः प्रत्ययः ८३ श्वप्ते गते भये च दरः स्यात् हृभये विदारेण वा अप् अस्त्रियां दरोऽस्त्री साध्वसे गते कंदरे तु दरी स्मृता दरा व्ययं मनागर्थ इति रभ

पुरोधिकमुषर्यग्राण्यगारेनगरेपुरम् मंदिरं चाथराष्ट्रोस्त्रीविषये स्यादुपद्रवे ८३ दरोस्त्रियां भये श्वप्ते वज्रोस्त्री हीरे कपवौ

तत्र प्रधाने सिन्हाते सूत्र वाये परिच्छेदे ८४ औशीरश्चामरे दंडे औशीरशयनासने

सः हीरेके मणिभदे पंचोभिदुरे वज्रः वजति वज्रगतौ रन् प्र-
 त्ययः वज्रस्याह्वलके धान्ये कूवं योगांतरे पुमानिति विश्वः प्रधाने स्वतंत्रे सिन्हाते तत्रिके सूत्रवायेऽपरिच्छेदे तत्रं स्यात् तन्यते तनुविस्तारं तत्रिकुटुबधारणे भावे क-
 र्मणिवाघञ् इत्याद्युत्थ तदुक्तं मेदिन्या तत्र कुटुब कृत्ये स्यात् सिन्हाते चोषधोत्तमे प्रधाने तंतुवाये च शास्त्रभेदे परिच्छेदे श्रुतिशारवांतरे हेतावुभयार्थं प्रयोजने इति
 वर्तव्यात्तायाचेति ८४ चाभरे चमरस्यायं दंडे औशीरं उश्यते वशकंतौ वशे किन्तु इति ईरन् ततः प्रज्ञाद्यण् औशीरं चाभरे दंडे औशीरस्वाधपाठयोरित्यजयः
 औशीरशयनासने रतः शयनासनयोः समुदितयोरोशीरसंज्ञेति स्वामी स भूतिस्तप्यगेव व्याख्यातवान्

करिहस्ताये वाद्यभाडमुखे जले व्याप्ति खड्गफलेखड्गमध्ये पद्ये तोर्योषधिविशेषयोश्च पुष्करस्यात् पुष्पाति पुष्पते अनेनवा पुष्पपुष्पो पुष्प किदितिकरन् तदुक्तं ६
मे पुष्करपञ्जेव्याप्तिवय करिकराग्र्ये ओषधिद्विपविहगतीर्यरागोरगातरे पुष्करतुर्यवत्केचकाडेखड्गफलेपिनेति ८५ अवकाशादित्रयोदशशब्देषु अतरश
ब्द स्यात् अतरानिरादाने आतोनुपतिक अवकाशादिषुयथा अतरेहिम आवधीमामातरेदेय परिधानेपरिधानाये अतर्थापर्वतातरितोरवि भेदेय दत्तरसर्प
पक्षे लराज्ये तादर्थ्यत्वेतरेण रूपमेतत् छिद्रेपरातरेमहर्तव्य आत्मीये अयमत्यतरोमम विनार्थे अतरेणपुरुषकारमिति बहिः अतरेचडालगृह्य अव
सरे अतरा सचक मध्ये आवधेरतरेजात पर्वत अतरात्यनिन्द्योऽतरेज्यानीरूप चकारात्सादरेयेहकारस्यपकारातरतमइत्यर्थ ८६ सुस्तेपिठरस्यात्

पुष्करकरिहस्ताये वाद्यभाडमुखे जले व्याप्तिखड्गफलेपद्येतोर्योषधिविशेषयो ८५ अतरमवकाशावधिपरिधानातर्हि
भेदतादर्थ्ये छिद्रात्मीयविना बहिरवसरमयेतद्यत्मानिच ८६ सुस्तेपिपिठरराजकशेरुण्यपिनागरम् शार्वरत्वधतमसे
धातुकेभेदालिगकम् ८७ पेटति पिठ्यतेवा पिठहिमा सक्केशो बाहुल्यदर गुण्याभावश्च अपिनामध्याने तदुक्तमेदिन्या पिठरस्त्वाच्याना

क्रीबमुस्तमथानदइयोरिति राजकशेरुणिजलचतुण्मूले नागर नगरेभवे तत्रभवइत्यण् तदक्तमेदिन्या नागरमुस्तकेशण्याविद्वेषनगरोद्धवइति राजक-
शेरु केदविशेषइतिकेचिन् नागरमोष्ठइत्यावाचीना अधतमसेगाढाधकारे शार्वर शर्वर्याभव तत्रभवइत्यण् धातुके भेदालिगक स्वामीतु धातुकेभेदालि
यकमित्यपिपाठ धातुकश्चासाविसाविमश्चनृलिगक पुष्ठागमिति व्याख्यात् ८७

~~अरुणे सिते पीते च गोरः~~ गौरतिगवते वामनोत्र इत्याद्यूत्वं गुरीबुधमने गुड् गतौ वा तदुक्तं मेदिन्यां गौर पातेरणेश्वेत विशृङ्खे चाभिधेयवत् नाश्वेतसर्षपेचंद्रे न
ह्ययोः पद्मेकेसरइति ब्रणकार्यप्यरुष्करः अरुः करोति दिवा विभेतिटः अपिशब्दात् भव्यात् कफलग्नहृणं तदुक्तं मेदिन्या अरुक्षरो ब्रणकृतिः त्रिषु भिक्षातके पुमा-
~~नि लोपेहिना कठिने पि जठरः जायते अस्मिन् जने ररः प्रेषादरादि-~~ तदुक्तं हैमे जठरः कुक्षिवृद्धयोरिति उदरे पि अधस्तादपि अधरः न धरति धृञ् अधरणे पचा-
यद् ॥ ७ ॥ ह्रीन् योरपि अधररक्तपुमानोष्टे हीने नूर्ध्वे पि वाच्यवत् ८८ अनाकुले पि स्वस्थे पि एकाग्रः एकमेकत्र वा अग्रमस्य तदुक्तरभसे एकाग्रमन्यलिंगं
~~१०० ॥ ३० ॥ अनाकुल इति अपिशब्दात् एकतो ने पि व्यासक्ते द्विधा व्याप्ते आकुले ने क कार्य न्यस्तचिते व्यग्रः विविधं विविधे वा अग्रमस्य उपर्युदा न्य श्रेष्ठे~~

स्वादुप्रियोत्तु मधुरो मधुमधुरातिक अस्थ्येतिवाउषधुषिदितिमलर्धेर तदुक्तविशेष मधुरमधुवत्स्यादुप्रियेषुमधुरान्यवदिति कठिननिर्दयो क्रूरो कृतति क
 तीलेदेने रप्रत्यये कूष्मदेश तदुक्तविशेष क्रूरस्तकठिने घोरनृशसेलभिदेयवदिति ९० दातृमहतो उदार उदुच्चैरासमेतादृलति पन्वाद्यन् तदुक्तर्ममेत उदारो
 दातृमहतोर्दक्षिणेनाभिधेयवत् अन्यनोचोऽप्योऽतर इनाकामेनतरति सेमस्वातन्त्र्येर्त्तेर्दृतिवा ईरगंतो कपेनच ईरप्रेरणेवा पन्वाद्यन् मदस्वच्छदयो स्वेर
 उद्वात्पशुकूयोः शक्ता शोभते श्मशानाद्यो स्थायितर्चातिरक् श्मशस्यादन्त्रके कूबउद्वात्पशुकूयोऽस्मिन्निष्ठातिमेदिना ९१ इतिसत्ता चूडा शिखा किरीटमुकुट स
 यताकेशाश्च एतेनय मौलय मूलस्थदूरभव सुतयमादिभ्यइञ् तदुक्तर्ममेत किरीटेमौलिरकूवेचूडासयत केशयोरिति मौलि किरीटधमिच्छेचूडाप्यमनपु

स्वादुप्रियोत्तुमधुरोक्रूरोकठिननिर्दयो ९० उदारोदातृमहत्तोरितरस्त्वन्यनीचयो मदस्वच्छदयो स्वेर श्मशानमुद्वात्पशुकूयो ९१

इतिराता चूडाकिरीटकेशाश्चसयतामौलयस्त्रय द्रुमप्रभेदमातगकादपुष्पाणिपीलव ९२ कृतातानेहसा कालश्चतुर्थेपिपु

गेकलि

सक अशोकपादपेषुसीतिमेदिनाकारश्च द्रुमप्रभेदमानगकादपुष्पाणि एतेनचत्वार शब्दा पीलुचान्याः स्यु पीलति पीलप्रतिपक्षे मृगयुवतु
 तदुक्तमेदिन्या पीलु पुमान्प्रसूतेस्थत्यरभोषोमतेमञ्चे आस्थिरवदेनतालस्यकाडपादपभेदयोरिति मातगकादोजगजाणावित्यर्थ ९२ कृतातानेहसा कल
 स्यात् कलयति कलशब्दसरव्यानयो कलप्रेरणे प्यतादन् इत्याचूट्य कृतात यमः अनेह सभय तदुक्तमेदिन्या कालोमृत्योमहाकाले समयेयमकृष्णयोरि-
 तेनतुर्थेपि युगे कलि कलयति कल्यतेवा कलयती सख्यानेच प्यतादन्नेऽः अदंतत्वादुपधाहृत्थिने तदुक्तविशेष कलिः स्थीकलिकायांनाभुराजिकलहेयुगेइति

कुरगेपि कमलः कमुकातौण्डः भावेकलच् कमल सलिले ताम्रेजल जेव्याभिपेपजे मृगभेदे तु कमलः इत्युक्तः प्रावारेपि कंबलः ककुत्सितं शिरोंबुवावलते वलः
 संवरणे संचरणेच मुलविभुजादिः तदुक्तं रभसे कंबलो नागराजे स्यात्सास्त्रा प्रावास्थेयपि रुमावध्युत्तरा सगे सलिले तु नपुंसकं ९३ करोपहारयोः राजेदयोपचारयोः
 पुंसि बलिः स्यात् प्राण्यं गजे त्वक्स केचेपिल्लियां बलिः बलते बल्यतेवा वलप्राणने वलसंरणे औणादिकइः तदुक्तं रभसे बलिर्देत्यभेदे च करदडयोः उपहारेपु
 मान्स्त्री तु जस्याश्चर्मणि ग्रहदारु प्रभेदे च जठरावयवेपिचेति स्थात्य सामर्थ्य सैन्येषु बलं बल्यते बलतिवा घञ् अच्वा इत्याद्युत्थं तदुक्तं मेदिन्या बलं
 वन्धुरसे रूपे स्था मनिरे स्था ल्ये सैन्ययोः बलो हलायुधैत्यभेदे बलिनिवायसइति ना काकसीरिणोः ९४ वात्यायां वातसमूहे वातुलाः वातसहते वातासहे वा-

स्यात्कुरंगेपि कमलः प्रावारेपि च कंबलः ९३ करोपहारयोः पुंसिवलिः प्राण्यंगजे स्त्रियाम् स्थात्य सामर्थ्य सैन्येषु बलं नाका क
 सीरिणोः ९४ वातूलः पुंसि वात्याया मपि वातासहे त्रिषु भेद्यलिंगः शठे व्यालः पुंसिश्चापदसर्पयोः ९५ मलो स्त्री पापविद्धि

द्वान्यस्त्री शूलं रुगायुधम् तमासहते वातासमूहेचेत्यल चारसहने प्राणिनिवातूलस्त्रिषु वातूला वातुलापि स्यादिति द्विरूपकोशात् नृस्व मध्या-
 पि शठे वाच्यलिंग व्यालः स्यात् विरुध्य आसमतादुलति अडतिवा अलभूषणोदौ अडउद्यमेवा डयोरेकत्वं पेचाद्यच् तदुक्तं रभसे व्यालो दुष्ट मजे सर्प रवेत्या
 पदसिंहयोरिति ९५ पापविद्धिद्वानि मलवाच्यानि स्फः गलोः स्त्री मलयति मलतत्कृतौ मलधारणेच् इत्याद्युत्थं विट् विष्ठा किट् नैलाद्यधोभागस्तु मलो स्त्री पाप
 विट् किट् कृपणे त्वभिधेयवदित्युक्तत्वात् वसाशुक्र मस्तृग्मज्जामृत्रं विट् कर्णत्यङ् रवा श्लेषाशुद्रविकास्वेदोद्वाद्दशैते मला नृणां रुग् आयुधं शूलं स्यात् शूलतिश
 लंसजायां इगुपतिकः तदुक्तं विश्वेशूलोः स्त्रीरोग आयुधे नृत्युकेतनयोगेऽपि

शकावपिल्लहकोलकेपि कोल ह्येया स्त्रियातुकोला कीलति कील्यतेत्र अनेनवा कीलवधे क यञ्वा तदुक्त धरण्य कील कफेणिकायतेस्त्रोणोवज्वलना
 विविधिति कीलाधितेजसीप्रोक्त कफेणिस्तभयोस्त्रयेतिहैमश्च अश्विर्पाराकोणोवा अकठत्सगः चिह्वा पक्ति श्रेणि एतेषुपदेषु पालि पालयति पाल्यतेवा पा
 लरूपेण अन्द्ः पालि कर्णलतायास्यात् प्रदेशेपक्तिचिह्नयोरित्यनय सम्प्रभुयुवतीपान्ति पंक्ति कर्णलता पिबेतित्रिकादृशेष पालि कर्णे लताग्रे श्रापन्ता
 वक प्रभेदयोः छात्रादिदेयेत्त्रीपलीयुक्तसम्प्रभुषोषितोरिति मेदिनी ९६ शिन्पेगातवाद्यदिनपुण्ये कालमेदे त्रिशत्काष्ठात्मके काले कला कलयति कलतेवा क
 लशब्दसरन्याययो पचायन् इत्याद्युत्थ तदुक्तमेदिन्याकलास्यान्मूलरेवैहो शिन्पादावं शमात्रके चोदृशंशेवचद्रस्यकलनाकालमानयेरिति सख्यावली आ

शकावपिह्येया काल पालिरुभ्यश्चकपन्तिषु ९६ कलाशिन्पेकालमेदेप्यालिसख्यावली अपो अव्ययविवृतेतौवलाकालमर्था
 दयोरपि ९७ बहुला कृतिकागावोबहुलागौशितौत्रिषु

लीस्थिता आ अलति अव्यतेवा अनयावा अवभूषणादौ सवयातुभ्यइन् रुदिका
 रादितिडोष् तदुक्तमेदिन्या स्यादालिर्बिंशदाशये त्रिषुस्त्रियावयस्यायासैतोपन्ते नकीर्तिइ ते अव्ययविवृतेतौ इदुदर्शनान्तिधु जलद्युमेयो कालमर्थादयोर-
 पिवेलास्यात् वेलति वेलागौ पचायन् इत्याद्युत्थ तदुक्तविश्वप्रकाशे वेलाकाले चनलधे स्तारनीर विकारयेः अक्षिषमरेणेशगसीप्तिवाचिवुधस्त्रियाभो-
 जनेपीश्वराणास्यादिति ९७ कृतिकागाव बहुलाख्या स्यु बहुलानि आतोनुपतिक अग्रेबहुल पुंसि शितौकृष्णवर्णे त्रिषुतदुक्तमेदिन्या बहुलानीलि
 कायास्यादेलायाभिवयोषिति कृतिकायास्त्रियाभून्निविहायसिनपुसक पुस्य मोकृष्णपक्षेवचान्यवत्याज्यकृष्णयोरिति

विलासक्रिययोः लीला लाड श्लेषेण बाहुलकाच्छायाभावश्च लीलाविदुः केनैव विलासरेवेलाशृंगारभावप्रभवक्रियास्त्विति शर्करापिच उपलास्यात् सिकता. सं
 डधिकृतिवा उपलानि लादान आतश्चापसर्ग उशंभुं प्रति औशंभोवापलति पलगेतो अन् शर्कराशकले ज्ञेयासितोपल रजस्वपीत्यजः उपलः प्रस्तरे रत्न शर्करा-
 योऽसृतोपला १८ शोणिते अभसिच कीलालं कीलेन प्रतिबधेन अल्पतेवार्थते अलभृपणादौ कर्मणिघञ् कीलं प्रतिबधं अलतिवा कर्मण्यण् आद्ये प्र
 थमे शिफाभयो वृक्षजटानक्षत्रविशेषयोः मूलं मूलति मूलप्रतिष्ठाया मूलरोहणेवा इगुपधेतिक. समूहः जालं स्यात् आनायः शणसूत्रादिकृतोरज्जुसं
 यः गवाक्षक्षारकावपिनाताय नास्फुटकलीकावपिरानेत्रयोपि जालवान्चका. ग्यु जलति जलघातने ज्वलादित्वाष्ण इत्याद्युत्थ जालंगवाक्ष आनायेक्षार

लीलाविलासक्रिययोरुपलाशर्करापिच १८ शोणितेभसिकीलालं मूलमाद्ये शिफाभयोः जालं समूह आनायगवाक्षक्षार

रकावपि १९ शीलं स्वभावे सद्भूते सस्ये हेतु कृते फलम् कृदिर्नैव रुजोः कृत्वा स मूहे पटलं नना २०० केदंभट्टदयोः जालोनापद्रुमे इति

विश्व. १९ स्वभावे प्रकृतौ सद्भूतौ सच्चरिते शीलं शील्यतेनेन शीलसमाधौ घञ्घोवा सस्येधान्ये फलस्यात् हेतुकृते हेतु नाघटितेपि यथाद्रव्यस्य फलं य
 तः तदुक्तं निश्चै फलहेतुसमुत्थे स्यात्फलकेव्युष्टिलाभयो. जातीफलेपिक कोले सस्यवाणाग्रयोरपिति कृदिर्नैव रुजोः गृहालादननत्ररोगयो समूहेच
 कृत्वा पटलं स्यात् नना समूहेन्य पटं विस्तारं लाति लाआदाने आतानुपेतिक. अथपटलपटकेच परिच्छेदे कृदिर्नैव योगतिलके कृत्वा घट्टे पुनर्ननेति
 मेदिनी २००

अधः स्वरूपयो रसातलवक्षस्तलयोः अरुन्धतस्यात् तलति तलप्रतिष्ठाया पन्चाद्यन् तदुक्तमेदिन्या तलस्वरूपे नूर्ध्वे स्त्री क्रीचज्याघातवारणे कामने कार्यवीजेन पुसितालमहीरुहे चपेटे चत्सरा तत्रीघातसरयेनपाणिनेति तलस्वरूपाधरयो खङ्गमुष्टिचपेटयोरिति आभिषे पल पलति पलगतो पन्चाद्यन् तदुक्तरुद्रे पलम् न्मानसासयोरिति और्वानलेपि पाताले पतति अत्रवा पत्न्युगते चडिपतिभ्यामाकन् इत्याद्यात् पाताल नागलोके स्थाद्विवरे वाड वावलइत्य • वस्त्रे चैल अप मेत्रिषु चैल स्त्रिय चैला चैलमित्यपि चिलति चित्यतेवा चिलवसेन अन् चञ्चवा पाठेतु चैलतिचैल्यतेवा चैलुगते प्रज्ञायणिरुत्थिः २०१ शकुभि कीर्णे श्वफ्रेगेत कुकूल केर्धुमे कूल कुत्सिर्सेवाकुल केवते कहेसेवने केशिरसिवलतिवा बलप्राणने पन्चाद्यन् तुषानले नातुकुकूल तुषज्जलने निर्णीतेनिष्ठित

अधः स्वरूपयोररुन्धतलस्याच्चाभिषेपलम् और्वानलेपिपातालचैलवस्त्रेधमेत्रिषु २०१ कुकूलशकुभि कीर्णे श्वफ्रेनातु तुषानले निर्णीतेकेवलमितित्रिलिगत्वेककृत्स्नयो २०२ पर्यासिक्षेमपुण्येषुकुशल शिषितेत्रिषु प्रवालमकुरेप्यस्त्री त्रिषुस्थूलजडेपिच २०३

र्थ केवल जलमित्यर्थ एककृत्स्नयोरपित्रिलिगस्यात् केवल कुलाल कृत्स्नतु केवलाघटा तदुक्तमेदिन्या केवलः कुहनेपुमानौति २०२ पर्यासिक्षेमपुण्येषुकुशल कौमुमौशलति शलचलने पन्चाद्यन् कुशन् ल्यतिर्इत्याद्यु • शिषितेच्छात्रे चत्रिषुतद्यथा शिषितेशिष्य शिषितागौ पर्यासि सामर्थ्यमित्यर्थ अंकुरेपिअस्त्री प्रवाल प्रवलति बलप्राणनेज्वलादिचाप्य तदुक्तमेदिन्या प्रवालोस्त्रीकिसलयं वाणाद्वेचविद्रुमइति जेडपित्रिषुस्थूल स्कूलयतिस्कूलपरिवृहणे पन्चाद्यन् स्कूलकूटेचनिष्प्रज्ञेपीवरेचान्यलागकमित्य • २०३

दतुरेऽन्नतदयुक्ते पुंसि तुगे करालः करेणात्माति यद्वाकरमलति अलभूषणोदो कर्मण्यण् करालंदतुरैरुगेभाषणे नाभिधेयवत् दंतुरस्तून्नंतरदेतथोन्नततरो
 त्रिष्विति मेदिनी चोरोदक्षेचपशलः पशंलाति पिशं अवयवेपञ् इत्याद्युत्थ मूर्खेर्वर्भकेपि बालः बलुनि बलप्राणेन ज्वलिति इति णः इत्याद्युत्थ तदुक्त विशेव
 बालः कचे शिशो मूर्खेर्वर्भकेपि बालेनाकु तले भस्यगजस्यापि च बालधौ वान्यलिंगो भवेदज्ञेही चोरे पुनपुंसकं मित्या कृत्वा ० चल् सन्तृष्यायोः लो
 ल लोडति लोड्डन्मादे पचाद्यच् डल्योरकत् लोलश्चले सन्तृष्यायेत्यङ्त्वात् २०४ इति लांताः वनारण्यवन्ही दवदावौ दुनोति दवति वा द्रुदुपतापे द्रुगंतो वा द्रु
 न्योरनुपसर्गे इति वाणः पक्ष अच् जन्महरे भवौ भवति अच् तदुक्तं मेदिन्यां भवः क्षेमैव सन्मारे सत्तायां प्राप्तिजन्मोति मन्त्री सहायश्च प्रधानसखायो सचि

करालो दंतुरे तुगे चोरोदक्षेचपशलः मूर्खेर्वर्भकेपि बालः स्याल्लोलश्चल सन्तृष्यायोः २०४ इति लांताः दवदावौ वनारण्यवन्ही ०
 जन्महरे भवौ मन्त्री सहायः सचिवौ पतिशारिवनराधवाः २०५ अवयः शैलमेषार्का आज्ञाह्वनाध्वराहवाः भावः सत्तास्वभा
 वाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसू २०६

वोस्तः सह अयते यतिना अयगतौ इगतौ सचनं पच सचाये सचिंवाति वाग त्योदोपतिशारिवनरः धवाः स्युः धव
 ति धुवति धुनोति धुनाति वा धूञ् धुञ् कंपने धूवि धूनेने पचाद्यच् तदुक्तं हेमे धव गुमान्धरे धूर्ते पन्थे नृक्षातरे पिचेति २०५ शैलमेषार्काः अवयः अवति अव्यते वा
 अवरक्षणे इन्तदुक्तं मेदिन्यां अविर्नाथे रवो मेपशैले मृषिकं बल इति आज्ञाह्वनाध्वराहवा स्युः न्हेज् संप्रसारणं सत्तादिजन्माते पुद्गल भावः भावयति पचाद्यच्
 भावः सत्तास्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसू क्रियालीलापदार्थेषु विभूतिबुधजंतुष्वित्युक्त ० इत्यादावपि आत्मनि च स्वभावमान्वरेत्युमान् २०६ ॥ राम

उत्पदादिगर्भमोचनं तेषु पञ्चसु प्रसवाः प्रसूयेतेषूड पाणिप्रसवे अप् प्रसवो गर्भमोचने उत्सादस्यादपत्येपि फलेपि कुसुमेपि वेत्यक्तं २०७ उत्साद उत्पत्तिरवि-
 श्वासे अपन्हेन अपलापे निकृतावविश्वासापलापयोरिति २०७ उत्सेकामर्षयो इच्छ-
 प्रसरे मेह उत्सवे एतेषु उत्सव स्थात् उत्सेक उदेक प्रसरः वेग उत्सवो महत्सेक इच्छा प्रसव कोपयोरित्यक्तत्वात् प्रभावे सतान्वमतिनिश्चये अनुभाव-
 अनुभावयति पञ्चाद्यन् तदुक्तं विश्वे अनुभाव प्रभावे स्यान्निश्चयेभावसूचक इति २०८ जन्महत् जनक प्रभवः प्रभवत्यास्थात् अप् आयोपलब्धये प्रथम-
 ज्ञानाय च स्थानमपि स्थानवाचकोपि प्रथम स्यात् आयोपलब्धिर्यथा कुलाकचक्रप्रभरो घट इत्यर्थः प्रभवत्यस्मात् तदुक्तं मेदिन्या प्रभवो जन्ममूलस्था

स्यादुत्पादे फलेषु पञ्चे प्रसवो गर्भमोचने अविश्वासेऽपन्हेवपि निकृतावपि निह्व २०७ उत्सेकामर्षयोरिच्छा प्रसरे महत् उत्सव-
 अनुभाव प्रभावे च सतान्वमतिनिश्चये २०८ स्याज्जन्महेतु स्थानवाचोपलब्धये शूद्राया विप्रतनये शस्त्रे पारशवो मत्त-

२०९ ध्रुवो ममेदे कूबतुनिश्चिते शाश्वते त्रिषु

जन्महेतौ पराक्रमे ज्ञानस्य चादिमस्त्वन इति शूद्राया विप्रतनये विप्रज्जातो शस्त्रे परस्व-
 धारये पारशव परान्श्रुणाति शृङ्गिणा उपव्ययस्य द्वित्वतः स्वास्थेण परस्त्रिया अपलावा परस्त्रीपरशुचेत्यध् तदुक्तरमसे पुसिपारशव पुमान् परस्त्री-
 तने शस्त्रे द्विजाच्छूद्रासुतेपि चेति २०९ ममेदे नक्षत्रममेदे ध्रुव पुसि कूबतुनिश्चिते शाश्वते नित्ये त्रिषु ध्रुव ध्रुवति ध्रुवगो पञ्चाद्यन् तदाह विश्वे ध्रुव-
 कोले शिवे शैवे वदे चोत्तानपादजे ध्रुवमूर्वाशालपण्ये गीतिसु कृमेदयोरपि ध्रुवतुनिश्चिते तर्कनिश्चये शाश्वते न्यबदिति ७ ७ ७

ज्ञातो आत्मनिक्षेत्रज्ञे एतयोः द्वयोः पुंसि स्वः स्वनति स्वन्यते वा स्वनशब्दे अन्येभ्योपातिङः तदुक्तविश्वे स्वः स्यात्संस्यात्मनिज्ञातो त्रिष्वत्मीये स्त्रियांधने इ
ति आत्मीये स्वसंबधिनिस्त्रिलोके धने अस्त्रियांसः २१० स्त्री कटी वस्त्रबंधोपि परिपणे राजपुत्रादेर्बंधके वणिजां मूलधनेपि नीवी स्यात् निव्ययति
निवीयते वा व्यञ्जसंवरणे गौरीफेरवयोः शिवः शिवमस्त्यस्याः पुडरी कट्टुमेवापि शिवाद्यादामेलोषधौ अभयामलकी गौरी त्रैलोक्य
तु फलासचेति विश्वः द्वंद्वं कलहयुग्मयोः स्यात् द्वंद्वं हस्येति साधुः तदुक्तं विश्वे द्वंद्वं हरहस्यं कलहं तथा मिथुनयुग्मयोरिति चार्थं द्वंद्वं इति निर्देशात्पुस्तकमपि
२११ द्रव्यास व्यवसायेषु वित्तप्राणनिश्चयेषु सत्त्वं स्यात् सीदं त्यास्मिन् गुणाद्याः षड्विंशरणोदौ अन्येभ्य इति साधुः सत्त्वं द्रव्यगुणचित्ते व्यवसायस्वभा

स्वाज्ञातावात्मनिस्त्रिष्वत्मीये स्वास्त्रियांधने २१० स्त्री कटी वस्त्रबंधोपि नीवी परिपणेपि च शिवा गौरी फेरवयो द्वंद्वं कल
हयुग्मयोः २११ द्रव्यास व्यवसायेषु सत्त्वं मस्त्री तु जंतुषु क्रीबनं पुंसकं षटे वाच्यलिंगमविक्रमे २१२ इति वाताः द्वौ विशौ
वैश्यमनुजौ द्वौ चराभिर्मरौ स्पशौ वयोः पिशान्नादावात्मभावे वेल प्राणेषु जंतुष्विति हेमचन्द्रः जंतुषु अस्त्रियांसत्वं स्यात् षटे तृतीयप्रकृतौ
नपुंसकं क्रीबं स्यात् क्रीबते क्रीब आधाष्टं इगुपेतिकः अविक्रमे वाच्यलिंगं स्यात् तदुक्तं रुद्रे अस्त्री नपुंसके क्रीबं वाच्यलिंगमविक्रम इति क्रीबाः पौरुषं
तयोरिति हेमः क्रीबं स्यात्पंडकेन स्त्री वाच्यलिंगस्त्वविक्रम इति मेदिनी २१२ इति वाताः वैश्यमनुजौ द्वौ विशौ वर्तते विशति विशप्रवेशने कर्तरि क्विप् त
दुक्तं विश्वे विद्स्मृतौ वैश्यमनुजप्रवेशेषु मनीषिभिरिति चराभिर्मरौ गूढपूरुयुद्धे स्पशौ स्पशति स्पशवाधनस्पर्शनयोः पचाद्यच् ७५ ७५

१. पुजमेष्णो एतोहो राशीस्त रस्यते रशतिवा रशते सोऽन्नान्णि अचद् आदिनारुषाभदयः कुलमस्करो अव्ययेषु वशः स्यत वमति वम्यतेच वुवमु हिरणे
 च ध्रुवनिम्य शक् वशेषेणा कुल वर्गेष्टायवयेनपितेतिहैम २१३रहः प्रकारो एतोहो वाकशो विवशानमस्मिन् काशदीप्तो अधिकरणेवञ् विवशइत्यपि
 निवशोविजनेव्यक्तेइतिविश्व विवश पुसिविजेन प्रकारोमदशगमेइत्यक्तत्वात् ऋतिभोगयो वेत्नेपभोग्याः निर्वश निर्वश्यत घञ् निर्वशस्तपु
 मा भोगेवेतनेमूर्च्छनेपितेत्यक्त० कृतातेयेम पुसि कीनाशः क्षुद्रकर्षकयो ररूपणरुषावलयोरपित्रिषु कीनाश स्यात् क्लिप्नाति क्लिश्यतेव द्विश्वविचार्यने-
 क्लिपेरिचोपधायाइतिस्त्राधुः इत्याद्युत्वं तदुक्तमेदिन्या कीनाश कर्षकक्षुद्रोपाश पातिषुवाच्यवत् २१४ पदे व्यजे लक्ष्य निमित्ते अपदेश भावेकर्मणि-

होराशीपुजगेषाद्योहोवशो कुलमस्करो २१३रहः प्रकारो वाकशो निर्वशो ऋतिभोगयो कृतातेपुसिकीनाश-क्षुद्रकर्षकयो
 स्त्रिषु २१४ पदे लक्ष्य निमित्तपदेश स्यात्कुशमस्कृत् दशावस्थानेकविधाप्याशातृष्णापिचायता २१५ वाघञ् तदुक्तविशेषे अप

देश पुमान्लक्ष्यनिमित्तव्यपदेशयोरपीनिविश्व अश्वत् कुशास्यात् केशेनेतिप्रति अन्येभ्योपीतिङ कुशतिवा कुशभ्लेषेण इगुपेतिङ कृपापश्यतिवा
 शोतनुकरणे क तदुक्तविशेषे कुशोरामस्कृते दर्भेयेत्कोहोपेकुशजलइति अनेकविधा अवस्था दशास्यात् दशतिदेशदशने मुलविभुज्जादि दहदशेति-
 नेर्दशान्न लोपोऽपिवा दशाबाल्यादिरुपेत्यर्थं तदुक्तविशेषे दशावस्था दीपवर्ज्यार्वल्यातेभूमियोपिताति आयता दीर्घा तृष्णापि अशा स्यात् आसम
 गदश्रुते आश्रुव्याप्तो पन्थायन् चकारादिगप्याशा २१५

रुन्नीकरिण्यो. योषाहस्तिन्योर्वशा वृष्टि वशकालौ अच् वशावध्यासुतायोषारुन्नीगवीकरिणीषुचेतिमेदिनी ज्ञानेबुद्धौ ज्ञातरि त्रिषु दक् स्यात् दृशिरप्रक्षणेक्लिप्
तदुक्त मेदिन्यां दृक्स्त्रियां दर्शनेनेत्रे बुद्धौचक्षुषुवीक्षा कइतिमेदिनी साहसिकः विवेकरहितः कर्कशः कृणाति कृञ् हिंसायां बिच् कशति कशशब्दे
अच् करचोसोकशश्च कठोरामसृण्यारपि कूरदुः स्पर्शयोरपि तदुक्तविशेषे कर्कशः परुषेकूरेकृपणे निर्दयेदृढे इक्षौसाहसिकेकाममर्दं कांपिल्ययोरपी
ति २१६ प्रसिद्धेपि प्रकाशः प्रकाशते प्रकाशनेवा काश्टदीप्तौ अच्घञ्वा अपिशब्दात् प्रकाशोतिप्रसिद्धेस्या त्प्रहासात्तपयोः स्फुटइतिविश्वः शि
शावज्ञेच बालिशः बालिश्यति शोतचू करणे आतइतिकः कुङ्कुलेमुकुले खड्गपिधाने अर्थोपेधनसमूहे दिव्ये शपथभेदे कोशः स्यात् कुशधातोर

वशास्त्रीकरिणीचस्याहृज्ञानेज्ञातरित्रिषु स्यात्कर्कशः साहसिकः कठोरामसृणावपि २१६ प्रकाशोतिप्रसिद्धेपिशिशाव
ज्ञेपिबालिशः देशेस्त्री कुङ्कुलेखड्गपिधानेर्थोपेधनसमूहे २१७ इतिशांताः स्रमत्स्यावनिमिषोपुरुषावात्ममानवौका
कमत्स्यात्त्वगो ध्वाक्षौतुतृणवीरुधौ २१८ चघञ्वा २१७ इतिशांता. स्रमत्स्यो अनिमिषो ननिमिषति मिषश्लेषणे इगुपेतिकः
नयसमासः आत्ममानवौ पुरुषो पुरति पुरअग्रगमने पुरः कुषन् तदुक्तंहेमचंद्रे पुरुषश्चात्मनिनेरपुन्नागे इति आत्माक्षेत्रज्ञइत्यर्थं काकमत्स्यात्त्वगो
मत्स्यानति क्लिप् मत्स्याच्चोसोरखगश्चवकादिः ध्वाक्षौ ध्वाक्षिघोरनाशितेच पचायच् तदुक्तं विश्वेध्वाक्षस्तकाकचकयोस्तर्कदेभिस्तुकेग्रहइति कार्पासविज
निष्कासनयंत्र तर्कुटमित्यर्थः तृणवीरुधौ कक्षौकषति कष्यतेच कषहिंसायां औणादिक. तदुक्त धरण्यां कक्षः स्मृतोभुजामृत्ले कक्षोरपेयचवीर. धि कक्ष

द्युतंगे पाशे कर्षन्ने कर्षमानमेदन्ने रथावयवे व्यवहारे अयव्यये कलिद्रुमे विभीतेके अक्षः तदुक्तं विश्वे अक्षः कर्षेतुषे चक्रे शकट व्यवहारयोः आत्म
 शेषो शकेचाक्षतुल्ये सौवर्चले द्वि यइति वार्ताजीका करीषाग्निश्च कर्षूः कर्षणं कृष्यते कर्षति वा कृषविलेखने भावादौ कृषिचमीत्यु कल्याभिधायिनी कर्षूः स्यात्
 तदुक्तं रभसे करीषाग्निः पुमान् कर्षूः कुल्यापामपि च स्त्रियामिति कुल्यानदी इत्यर्थः करीषाग्निः शुष्क गोमयानल इत्यर्थः २२१ पुंभावेत क्रियायां च पौरुषं पुरुष
 स्य कर्म भावो वा तदुक्तं मेदिन्यां पौरुषं पुरुषस्याद्वावे कर्मणि तेजसि उर्ध्वं विस्तृतदोः पाणि नृमाने त्वभिधेयवदिति अक्षचविषं चात्गरलेपि वैवर्धि विप्लव्या
 भो इष्टपेतिकः विषंतुगरलेतोये इति विश्वः उपादाने प्यामिषं स्यात् मिषेर्घञ् तदुक्तं मेदिन्यां आमिषं पुन पुसकं भोग्यवस्तुनिसं भोगेषु त्केच पलं लपि चैति

नाद्युतंगे कर्षन्ने व्यवहारे कलिद्रुमे कर्षूः वार्ता करीषाग्निः कर्षूः कुल्याभिधायिनी २२१ पुंभावेत क्रियायां च पौरुषं विषमप्य
 च उपादाने प्यामिषं स्यादपराधेपि कलिषम २२२ स्याद्दुष्टलोक धात्वशेवत्सरे वर्षमस्त्रियाम् प्रेक्षानृत्येक्षणं प्रज्ञाभिज्ञासे-

वार्थनाभृतिः २२२ पापेपि कलिः ५ किलक्षेपे किले बुक्चेतिसाधुः किलिषं पापरो गयोरित्युक्तं २२२ वृष्टे मेघवर्षावे अवधातुरक्षणादौ प्रकृतोप-

युक्तेनास्यः लोकधात्वशे लोकधते लोकधातुर्जबुद्धिणादातदंशे भारतादिरवदे वत्सरे वर्षे अस्त्रियां वर्षति वर्षयति वापचाद्यच् तदुक्तं रभसे वर्षास्त्री भारतादौ च जंबु
 द्वीपाब्दवृष्टिषु वर्षाकाले स्त्रियां भूमी इति नृत्येक्षणं प्रज्ञेति च द्वयप्रेक्षासंज्ञं ० प्रेक्षणमनया ईक्षदर्शने गुरोरित्यकारः प्रेक्षाधीनृत्यदर्शयोरित्यजयः प्रेक्षानृत्येक्षणे बुद्ध्या
 वित्युक्तत्वा ० सवार्थनाभृति भिक्षास्यात् अर्थनायानेत्यर्थः भृतिर्वेतनमित्यर्थः तदुक्तं विश्वे भिक्षाभृतौ च याज्ञायां सेवाभिहितवस्तुनोरिति २२२ राम

शोभापि त्विदस्यात् त्वेषणमनया सपदादि तदुत्तरभसे कर्तौवानिरुचौ त्विदुस्तीति परेक्ष्यमाणरूप्य शब्दास्त्रिषु चान्यलिङ्गाः कार्त्तव्यनिरुद्धयोः साकल्या-
 धनयोः न्यक्षस्यात् नियतानिकृतानिवा अक्षाण्यस्मिन् यस्य वा समासात् तदुक्तविशेष न्यक्ष परशरामेस्यान्यक्षः कार्त्तव्यनिरुद्धयोरिति प्रत्यक्षेसाक्षात्प्र-
 मिते अधिकृतेनियुक्ते अध्यक्ष अक्षेषु च बहोरेषु अधिकृता अधिकृतान्यक्षाण्यस्येति वा समासात् इत्याद्युत्थ अक्षूच्यासौ पञ्चाद्यन् अप्रेप्णिनि रेभेह अ-
 निकृते अमसृषे स्तूयति स्तूयपारुष्ये अन् २२५ इतिषात्ता रविश्चेतच्छेदोहसौ हन्तिगच्छति हनहिंसागत्या पञ्चाद्यन्विभवेद्वर्णागमात्थस तदुक्तवि-
 शेव हस्येविहगभेदेस्यादके विधेयाहयातरे योगिमत्रादिभेदेषु परमात्मन्यमत्सरे निलोभनृपतीहंस शरीरमरुदतरइति सूर्यवन्ही विभावसू विभापभावसुच

त्विदशोभापि त्रिषु परेन्यक्षकार्त्तव्यनिरुद्धयोः प्रत्यक्षेधिकृतेध्यक्षोरुक्षस्त्वप्रेप्णिनिचकृणे २२५ इतिषात्ता रविश्चेतच्छेदोहसौ
 सूर्यवन्हीविभावसू वत्सोतर्णकवर्षेद्वौसारगाश्चद्वौकस २२५ शृगारोदोविषवीर्ये गुणेरोगेद्रवेरस पुस्युत्तसावतसोद्वौक

र्णपूरेचशेरवेर २२६

नमस्य विभावसु पुमान् सूर्येहारभेदेचपावके इत्युक्तत्वा तर्णकवत्सो मोवत्सपुत्रो द्वावत्सो वसत्यस्मिन् वसनिवास सप्रत्यय स
 सीतितः तदुक्तमेदिन्या वत्स पुञ्चदिवसयो तर्णकेनारसिक्कवमिति दिशिकस सारंग शकध्वादिः चातक्य देवाश्चसारगायति गेशब्दे गोपाष्टक् तदुक्तहिरूप
 कोशेद्वौकाश्चद्वौकाश्चपुसिदेवेचचातकइति २२५ शृगारोदोशृगारवीरकरुणादोनवविधे विषगरत्ने वीर्यतेजसि गुणस्वाहः स्तोदो रागे द्रवेरस रस्यते रस-
 आस्वादने कर्मणि घञ् तदुक्तमेदिन्या रसोगधरसेस्यादेतित्तोदाविषरागयो शृगारोदोद्रवेवीर्येदेहे धालबुपारेदेइति उक्तसावतसोउत्तसश्चावतसश्चेद्वौकणपु
 रेकर्णाभरणेशेरवेरच शिरोधूपणे वर्त्तते तसिधूपेवत्यादचघञ्वा तदुक्तविशेषस्तसः कर्णपूरेपिशोरचावतसवदिति २२६ राम

देवभेदेनलेरशमौवसू. वसतिसर्वत्रोष्यतेनेनवा वसनिवासेउप्रत्ययः रत्नेधनेचवसुक्लाव तदुक्तंभेदिन्या वसुर्नादेवभेदाग्निभावेऋवकराजसु क्लीबंवृद्धेयोषधेश्या
 लैरैरत्नमधुरेन्निषिति विंष्टोचवेधाः स्यात् विधतिविधविधाने असुन् इत्याद्यु. चातविरेचापि तदुक्तंरभसे वेधाः पुसित्दृषीकेशेबुधेचपरमेष्टिनि हिताशंसाहि
 दमृये आशी. स्त्रिया आशास्ते आड शास्त्रहिंसायां कर्तृशिक्षिप्संपदादिर्वाङ् इत्याद्यु. हितस्याशंसा २२७ प्रार्थनौत्सुक्ये यान्चोद्युक्ते उभेलालसे लालसनं
 न्तदीप्तौ यंड. तादकारः तदाह तृणातिरेकेचलालसा लालसौत्सुक्यं नृणातिरेकयोचास. चहृयोरितिभेदिन्या चौर्यादिकर्मच हिंसास्यात् हिंसनं हिंसिहिं
 सायां अकारः चातवधेपि आदिनावृत्तिनाशादिकर्म अश्वापि प्रसू. प्रसूते पूड प्रसवे सत्सू इतिक्लिप् आश्वावडवेत्यर्थः तदुक्तंभेदिन्या प्रसूरश्वाजनन्या

देवभेदेनलेरशमौवसूरत्नेधनेवसू विंष्टोचवेधाः स्त्रीत्वाशीर्हिताशंसाहिदंष्ट्रयाः २२७ लासेप्रार्थनौत्सुक्येहिंसाचौर्यादिक
 मंच प्रसूरश्वापिभूद्यावैरोदस्यैरोदसीचते २२८ ज्वालाभासानपुंस्यर्चिर्ज्योतिर्भाद्योतदृष्टिषु

श्वकदलीवारुचोः स्त्रियामितिभूद्यावे
 रोदसी रोदस्ये स्यातां रोदितिसर्वसस्मिन् रुदिरअशुमेचने असुन् गौरादित्वा स्पक्षडोष् रोदसी रोदस्येचेतिसंताद्विवचनातेस्यातामेकयोक्त्याभूमिद्यावौ-
 द्द्वैअप्युच्येतइत्यर्थः रोदसीत्यव्ययमप्यस्ति यदेहद्यावाष्टिब्यैरोदस्यैरोदसीरोदसीतिचेति प्रथमपिप्रयोगोस्ति तदुक्तंविश्वेरोदश्चरोदसीचापिदिविभू
 मोपृथक्पृथक् सह प्रयोगेप्यनयोरोदस्यावपिरोदसीति २२८ ज्वालाभासो कीलदास्योः अर्चि. अर्च्यते अर्चपूजायां इतिः नपुंसि भद्यातदृष्टिषु ताराप्र
 काशकनीनिकामध्यभागेषु ज्योतिः द्योतते द्योतन वानेन द्यूतदीप्तौ इति. गुणः आदेश्वजः ज्योतिरग्नौदिवाकर इत्युक्तत्वात्

पापापराधयोराग स्वगवाल्यादिनोर्वयः २२९ तेजः पुरीषयोर्वर्चः बर्चते वर्चदीप्तौ असुन् तदुक्तमेदिन्या वर्चानपुसकस्त्वेविष्टायामधितेजसि पुसिचद्रस्य तनय इति उत्सवते जसो मह
मत्स्यते महपूज्यया असुन् गुणे गुणभेदे स्त्रीपुष्पे आर्त्तवे रज रज्यतेनेन स्त्ररोगे असुन् रज कूबगुणातेर आर्त्तवेचपरागे चेरणु मोत्रेच दस्यवत् स्फुक्त
त्वात् अदंतोपि घञर्थकः रजोय रजस्य सार्द्धे स्त्रीपुष्पगुणधूलिखित्यज्य रोहो ध्याते गुणे तम तम्यतेनेन तमुग्लानौ असुन् तमो ध्याते गुणेशौ क कूबवा
नाविधुतुदे २३० पदेऽभिलाषेच छद् चद्यतेन चदि आल्होर्देन दोमैच असुन् चस्पृच्छ पदे अनुष्णदावित्यर्थ छद् पदे च भेदे च स्वरान्तराभिलाषयोरि-

पापापराधयोराग स्वगवाल्यादिनोर्वयः २२९ तेजः पुरीषयोर्वर्चो महस्तुत्सवते जसो रजोगुणेच स्त्रीपुष्पे रोहो ध्याते गुणे तम
२३० छद् पदे भिलाषेच तप कृच्छ्रादिकर्मच सहो बलसहामार्गे न भे स्वश्रावणेन भा २३१ ओक सद्याश्रयश्चैकाः

त्फक्तत्वात् कृच्छ्रादिकर्मच तप तप्यतेनेन तपसतापे असुन् आदिना चाद्रायणादि तदुक्तरभसे तपोलोकातरेपि च द्रायणादो धर्मे च पुमान् शिशिरमाचये
रिति बलसह कूबमार्ग सहा सहते सत्यतेनेनात्र वा षड्मर्षणे असुन् तदुक्तमेदिन्या सहो बले ज्येति धिच पुसिहे मत्तमार्गयोरिति स्व न भ नप्यतेनेनात्र वा
णमहिषाया असुन् तदुक्तं विश्वे नभो च्योमिन्नभो मेघे श्रावणे च पतद्दे प्राणे मृणालसूत्रे च वर्षा सुचनभाः स्मृत इति २३१ सदा गृह ओक स्यात् उच समवाये
सुन् न्यकादिः अदंतोपि ओक छद् क इति निपातनात् आश्रयः श्लेषकाः तदुक्तं हे मे ओकास्त्वाश्रयमात्रे च मे दिरे च नपुंसकमिति श्रीसिवारामप्रसन्न

स्पीरं पयः पायते पायतेवा पीडूपाने पयगंतौच असुनू पयोंबुचस्यात् उज्जत्यनेन उज्जआर्जवे असुनिबलेपः गुणः दीप्तौ बले ओजः ओजोदासाववष्टभेप्रकाशा
 वल्योरपिदिउक्तत्वा यश्चाह ओजोदाभिप्रकाशयोः अवष्टभे बलेषातुतेजसीतिहेमे इन्द्रिये निम्नगारये स्त्रोतः स्त्रुवतिस्त्रुवगंतौ असुन स्त्रोतोबुवेगइन्द्रिये इत्यु
 क्त २३२ प्रभावे दीप्तौ बले शुक्लेच तेजः तेजयेति तेज्यतेनेनवा तिजनिशातने असुनिगुणः तेजादीप्तौ प्रभावेचस्यात्पराक्र मरेतसीरित्युक्तत्वात् यच्चाह ते
 जोधाभिपराक्रमइति अतः परंसांत समाप्तिपर्यंतावाच्यलिं गाः वक्ष्यमाणाः स्त्रिलिं गाः विद्वान् ज्ञाता स्यात् वेति विदज्ञाने विद्वनपंडितः शत्रुस्थाने वसुरादे
 शः पक्षे तदुक्तविश्वे विद्वन्नात्मविद् प्राज्ञे पंडितेचाभिधयेयवदितिच्चात् आत्मज्ञोपि वीभत्सः विभत्सते वीभस्यतेनेनवा वधेः सन्नंतादच् तदुक्तहेमे वीभ

पयःस्पीरंपयोंबुच ओजोदीप्तौबलेस्त्रोतइन्द्रियेनिम्नगारये २३२ तेजः प्रभावेदीप्तौचबलेशुक्लेष्यतस्त्रिषु विद्वान् विदश्चबी
 भत्सोहिंस्त्रोप्यतिशयेत्वमी २३३ वृद्धप्रशस्यो ज्यायान् कनीयास्त युवात्ययोः वरीयांस्तरुवरयोः साधीयान् साधुबाढ
 योः २३४ इतिसांताः त्तोविकृतेकुरेरसपार्थे घृणात्मनीति हिंरुः कूरः हिंसिहिंसायांरक् २३३ अमीवक्ष्यमाणा ज्याय आदयः चाधीय
 पर्यंताः सांता वृद्धा दीनां वाढ पर्यंतानां अतिशयेज्ज्ञेयाः वृद्धप्रशस्योः अतिशयेन वृद्धप्रशस्यो ज्यायान् उभयोस्थाने ज्यादेशः अतिशयज्येष्ठः
 युवात्ययोः कनीयान् अतिशयेन उरुवरयोः वरीयान् अतिशयेन वरिष्ठः साधुबाढयोः साधीयान् अतिशयन इष्टनूद्यसुन् भ्यांइमेसर्वे साधवः
 अतिशयितं वाढं साधीयः २३४ इतिसांताः

दलेपिबर्हवर्हति दहवर्हे अन्वत्याद्युत्थ अपिशब्दात् पिठेपि तदुक्तहेमे बर्हपगेपरा बोरकलापइति निर्वधोपरागाकादय ग्रहाः ग्रान्तिग्रहउपादमे
अपअन्वा निर्वध आग्रहविशेष उपरोगश्चद्राकेग्रहणमित्यर्थ ग्रहोनिग्रहनिर्वधग्रहणेषुरणोद्यमे सूर्यादौपूतनादौचैसहिक्केयोपरागयोरिति विश्व
हारि आपाडे शिरोभूषणे कायरसेकधितद्रव्यरसे नागदंतके भित्तिस्कुकीलंक निव्यूह निव्यूहो व्यूहलोकिक्केषानु इष्टेपतिक तदुक्तविश्व निव्यूह श-
स्त्रेहोरनिर्यासेनागदंतकइति २२५ तुलासूत्रे आरवादिरेमो प्रयाह प्रग्रहोपिच प्रेबणिन्नारिरेमोचवाधेअपक्षेग्रहद्वयप्र प्रग्रथ्यते प्रग्रहस्तुतुल्यसूत्रेवृषा
दीनानवधने हयादिरेमोरेमोचसुवर्णस्यचपादपइति विश्व पत्नीपरिजनादानमूलशापा परिग्रह परिगृथ्यते परिगृथ्यातिच अचग्रहेत्यप् परिजनादाने तु

दलेपिबर्हनिर्वधोपरागाकादयो ग्रहा द्वार्यापीडे कायरसे निव्यूहो नागदंतके २२५ तुलासूत्रेश्वादिरेमो प्रयाह प्रग्रहोपिच प
त्नीपरिजनादानमूलशापा परिग्रहा २२६ दारेषुचगृहा श्रोण्यामप्यारोहोवरस्त्रिया व्यूहावृंदेप्यहिचैत्रे परिचारस्त्रीकारौजेयो शाप

शपथइत्यर्थ तदुक्त अजये परिग्रह कलत्रेचसूत्रस्त्रीकारयोरपि शपथेपरिचोरचराहुक्कस्कु भास्करइति २२६ दारेषुकलत्रे गृहा गृह्णाति धान्यादिगृहता
स्थ्यातुगृहादारा इत्याद्युत्थचात् सहानिग्रह पुष्पुमिशृहगृहाश्वपुंभूमिकलत्रेपिचसद्यनिद्रत्याद्यु वरस्त्रिया श्रोण्यामपि कट्यामपि आरोह अपिशब्दा
तुगजारोहे आरुत्यते आरोहोदैध्यउच्छ्रयेस्त्रीकट्यामानभित्तिपि आरोहणेमजारोहइतिहेमचक्षु चैदेपि व्यूह व्यूहते ऊहवितर्क इष्टेपतिक व्यूह स्याह
लिनिन्यासेनिर्माणेवृद्धतर्कयोरिति विश्व चैपि अहि आहति हनहिसागत्यो आढोहस्व इणप्रत्ययाच्चित् अहिचैत्रासुरसेपंइति विश्व

अग्नीं हकी. तमोपहा तमोपहंति अपेक्षे शतसोऽतिडः तदुक्तं विश्वे तमोपहः सहस्रांशमृगांकाजिनवन्निव्विति २३७ परिच्छदे नृपाहर्धे राजयोग्यद्र-
व्ये परिवर्हः परिवर्हते परिवर्त्यते वा बर्हयाधान्ये अर्धञ्वा तदुक्तं विश्वे परिवर्हस्तु राजा बर्हस्तु न्यपि परिच्छद इति परिवर्हः परिवार इत्यर्थः इति हाता-
हृत परे अनेकार्था वक्ष्यमाणा आडादिशब्दा अव्यया उच्यन्ते इषदर्थे आपिगलर्षसिंगला अभिव्यासौ आजन्मव्यभिचारी सीमार्थे पादुमर्यादिकृत्य इ-
ति आपाडु धातुयोगजे क्रियायोगजे यथा आहरति आक्रामतीत्यादि आडित्यव्ययर्षदादिपदचतुष्टये वर्तते तस्य ड कोऽनुबन्धः २३८ स्मृतौ स्मरणे वा
क्ये वाक्यपूरणे च य. प्रगृह्यः आ इति निपातः स स्यात् आप्नोति किपि पृथोदरादित्वात् पलोपः स्मृतौ यथा आ एवं किल तत् वाक्ये तु आ एवं मन्यसे तदुक्तं मे-

व्यग्नीं हकीस्तमोपहाः २३७ परिच्छदे नृपाहर्धे परिवर्हो । इति हाताः । व्ययाः परे आडीषदर्थेऽभिव्यासौ सीमार्थे धातुयो-
गजे २३८ आप्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तस्यात्कोपपीडयोः पापकुल्लेषदर्थे कुधिङ् निर्भर्त्सननिन्दयोः २३९ दिव्यां आप्रगृह्यस्मृ-
तौ वाक्येऽनुकपायासमुच्चय रति कोपपीडयो आ इति निपातः वर्तते आस्ते आ उपवेशने प्राग्वत्साधु. पीडाया यथा आ शीत कोपे तु आ. पाप किञ्चित्पसि-
प्रा स्मरणेऽपाकरणे कोपसंतापयो रपीत्युक्तत्वात् पापकुल्लेषदर्थे पापाद्यार्थत्रये कुशब्दः कवति कूयते वा कुड् शब्दे दुप्रत्ययः तदुक्तं विश्वे कुकुत्सायां नि-
वारण इ. कुपापीयसि कुत्सायामिषदर्थे निवारण इति मेदिनी कारश्च पापे कुकर्म कुत्साया कापुरुषः इषदर्थे कवोष्णमित्यादि निर्भर्त्सननिन्दयोः धिक् शब्दः
धक्कयति धक्कनाशने बाहुलकात् डिकः अपकारशब्देर्भायोत्पादनं भर्त्सनमित्यर्थः दोषकीर्तनं निन्देत्यर्थः २३९

अन्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये चशब्दः स्यात् चदते चदिआल्हादे अन्येभ्योपीतिङ् तत्रोदाहरणं भिक्षाभरणान्वाचय समाहारेसमूहे घटश्चपटश्च-
घटपट मिलितानामन्वये इतरतरयोगे हरिश्चहरश्चहरिहरी परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्थैकस्मिन्नन्वयेसमुच्चये मातरपितरंभजस्वेपि चपादपूर-
णेपक्षातरेहेतोर्विनिश्चयइतित्रिकाङ्कोशः आशी क्षेमपुण्यादौ स्वस्तिस्यात् असंघातो क्तिच् स्वस्तिमगलाशीर्वादपापनिर्णयजनादिभित्तिभाहारि-
तत्रोदाहरणं दातु स्वस्त्यस्तु क्षेमेउपद्रवाभावे स्वस्त्यान्तरपुण्ये स्वस्तिमतः स्वर्गच्छत तदुक्तमेदिन्या स्वस्विस्त्यान्मगलेपुण्येप्याशसायामपिक्वचि-
देत्यादियहणं प्रकर्षलघनेपि अतिअतति इत्यत्ययः तत्रोदाहरणं अल्फक्तमोविष्णुदासः तदुक्तविषये अतिशब्दः प्रशंसायाप्रकर्षलघनेपिचेतिविषयः-

चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये स्वस्त्याशी क्षेमपुण्यादौ प्रकर्षलघनेप्यति २४० स्तुत्यश्लेषवितर्केचतुस्त्यान्देदेवधार-
णे सकृत्सहैकवारैचाप्यारादूरसमीपयो २४१

लघनेतु अतिवेलजलधितल २४० प्रश्ने वितर्केच स्वित् स्यात् स्रष्टुएति इणगनौक्कि-
प् स्वित्यश्लेषवितर्केचतथैवपादपूरणइत्युक्तं प्रश्नेउदाहरणं किंचित्कुशलमस्ति वितर्के ब्रह्मविष्णुशिवानामध्ये आद्योच्चारणविष्णोराहोस्त्विदन्यतर-
स्य तदुक्तमेदिन्या स्वित्यश्लेषवितर्केचतथैवपादपूरणइति भेदेअवधारणे तुशब्दः स्यात् तुदति तुदव्ययने हुप्रत्ययः तुपादपूरणेभेदेसमुच्चयः वधा-
रणे पक्षातरेनियोगेचप्रशंसायाविनिग्रहइतिमेदिनी सहार्थे एकवारैच सकृच्छब्दः सकृदित्यर्थे सकृन्द्भोजनं कुरु सकृदपिगोवावर्यादन्तपिडोभव-
मकृत्सहैकवारयोरित्यजय दूरसमीपयो आरात् तत्रउदाहरणं यथा आराच्छुभो सदावसेत् समीपेत् सखायस्थापयेदारात् आहपूर्वात् रादा-
नेइत्यतः वा २४१

प्रतीच्यां पश्चिमदिशि चरमेत्ये पश्चाच्छुदः पश्चादित्यनेनावरस्यसप्तमीपंचमीप्रथमातस्यनिपात अवरस्यपश्चभावः आतिप्रत्यय तत्रोदाहरण ति
 ष्टसुदरिमहेपश्चादस्तगतोरवि पश्चिमेवयसिप्रामेविष्णोराराधनकुरु अत्यर्थविकल्पयो उतशब्द ऊयतेस्म उडशब्देक्त अप्यर्थ समुच्चयार्थ उ-
 तशब्देयथा उतगागंउत्तस्वर्ग विष्णुरुतशिव. सेव्य. उतप्रश्नवितर्कयोः समुच्चयेविकल्पेचेतिहेम. उतापीद्वौचवाटार्थौ इत्यजय पुनरर्थे पौन पुन्ये स
 हार्थेच शशवत्स्यात् शशति शशपुतगतौ शशवत्सहसहार्थयोरितिजय. तत्रयथा शशवद्विष्णुस्मरद्वासीपुत्रोभागततसमइति शिष्ये. शशवद्गतोद्वो
 ण. कुरुपांडवसज्ञकेश्चेत्यादि प्रत्यक्षतुल्ययोः साक्षाच्छब्दः सहाक्षेणसाक्षस्तमतति किप् साक्षानुल्यसमक्षयोरित्यजय तत्रोदाह. साक्षादृष्टो

प्रतीच्यांचरमेपश्चादुताप्यर्थविकल्पयोः पुनःसहार्थयोःशशवत्साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः २४२ रवेदानुकंपासंतोषविस्म
 यामंत्रणेबत हंतहर्षेनुकंपायांवाक्यारभविषादयोः २४३

मयाहरिः तदात्मत्वेनगच्छन्सन्प्राप्तोनिर्वाणजंस्करव साक्षाल्लक्ष्मीरियवधु-
 संसारगह्वरेतिष्ठन्निर्जुक्तस्वर्गजंस्करवं साक्षानुल्यसमक्षयोरित्यजय. २४२ रवेदादिविस्मयामंत्रणातेषुपचस्त बतशब्दा वयगतोक्त बतरवेदेनु
 कंपायाहर्षेसबोधनेभ्युतइतिदंत्योप्यादावजय. बतेनियथा अहोबतमहत्कष्टंपीतहालाहलविषं बतसंसारतापतप्तोसि बतपतिसुरवचुबनलंबिता-
 ननसरवी अहोमममुदेबालाश्चमतकुर्वतवैबत एहिहजेबतममलेख्यंप्रापय हर्षेअनुकंपायांवाक्यारभविषादयो हतशब्द तत्रउदाह. पूर्वस्मा
 ष्टंमैप्राप्तंशतदीनारकनिशि हंतदीनोरक्षितव्य प्राणैरपिधनैरपि हंततेकथयिष्यामि चरमेविषादेतु हंतजातमजातारेप्रथमेनत्वधारिणा हंतदानेऽनु-
 कंपायांवाक्यारभविषादयोः निश्चयेचप्रमोदेचेतिहेम. २४३

त पुन्यसदृशो प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतश्च प्रतिशब्दः प्रतिप्रयतेवा प्रापूरणे प्रथमप्रव्याने बाहुलकान्डति प्रतिशब्दोयथा शिवप्रतिविष्णु अभिमन्युप्र-
तिपरीक्षित् व्यासुभिच्छावीप्सातस्थायथा ब्राह्मणब्राह्मणप्रति ददातीत्यर्थं लक्षणायायथा वृक्षशाखाप्रतिविद्योततेविद्यत् आदिनादत्यभूतारव्यानादौ प्रयोग-
तदति शिष्टप्रयागातुसारेणप्रतिशब्दस्यप्रक्षेपः प्रतित्यभूतभागयोः प्रतिदानेप्रतिनिधौवीप्सालक्षणायांरपीतिहेम हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषुइतिशब्द-
एतिअथतिवा क्तिच् नदुक्तविश्वे इतिप्रकरणेहेतोप्रकाशादिसमाप्तिषु निदर्शनेप्रकारेस्यादनुकर्षेचसततमिति हेत्वर्थेइतिशब्दोयथा बालिर्हतीतिस्तुमी-
वोक्तव्यमृक्पलायते प्रकरणेप्रकारे विप्रक्षत्रियविद्वद्ब्राह्मण इतिपाणिनि पाणिनिशब्दोलोकेप्रकाशतेइत्यर्थं प्रकर्षइतिपाठ आदिनाएवक्रमादसुना

प्रतिप्रतिनिधौवीप्सालक्षणादौप्रयोगत इतिहेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु २४४ प्राच्यापुरस्तात्प्रथमेपुरार्थेग्रतइत्यपि
यावत्तावच्चसाकल्येवधौमानेवधारणे २४५ रदइत्यबोधि समाधौअवसानेयथा धर्मीमाचरेदिति नदुक्तहेमे इतिस्वरूपेसान्निध्येविवक्षानियमेपि
च हेतोप्रकारप्रत्यक्षप्रकर्षेवधारणे एवमर्थेसमाप्तौस्यादिति २४४ प्राच्या प्रथमेपुरार्थे अग्रेइत्यग्रत् पुरस्तात् पूर्वस्मिन् अस्तातिप्रत्ययेपूर्वशब्दस्यपु-
रादेशः प्रथमेयथापुरस्तान्दुक्ते पुरार्थेअतीते यथापुरस्ताद्वासोभूत अग्रतोऽग्रे पुरस्तात् दृश्यतेरविः सुरस्ताद्युस्तकयदाग्रतइत्यर्थः अपिप्राच्याद्यर्थेसाक-
ल्यादिचतुष्के यावत्तावच्चदौ तदिनाइति बहुवचनेनानुक्तज्ञापनात्डावतुरितिअमरटिप्पणे यावद्वक्तृतावच्छुक्तंअधधौसूत्राच्छारवायावत्प्रकाह मानेपरिमा-
णे यावत्स्वर्णतावद्भजत अवधारणेनिश्चये श्रोत्रियतावदामत्रयस्य नदुक्तमेदिन्या यावत्कात्स्न्येवधारणे प्रशासाथापरिच्छेदेमानाधिकारसंक्रमे पक्षातरेवेति
२४५

अथोअयदमोशब्दोमंगलादिषुवर्तते अर्थउपायान्वायांवाहुलकात्डो अथेत्यत्रलेपपोदरादित्वात्त्रलोपः मंगलेयथा अथातोब्रह्मजिज्ञासा अनतरे स्नानंकृ-
त्वाद्यशुजीत आरभे अथशब्दानुशासनंलिख्यते प्रश्ने अथवक्तुंसमर्थेसि काल्त्वे भयधातून्धूमः तदुक्तंहेमे अथोअथसमुच्चये मंगलेसंशयारंभा
धिकारानंतरेषुच अन्वादेशोप्रतिज्ञायांप्रश्नसाकल्ययोरपीति निरर्थकाविध्योः वृथाशब्दः वृणोति वृणीतेवा वृत्रवरणे निरर्थके वृथादुग्धोनद्वान् अविध्यो
विधिहीने वृथादान वृत्रोवाहुलकात्थाकु तदुक्तंविश्वे वृथानिष्कारणेवंध्येवृथास्याद्विधिवर्जितइति अनेकोभयार्थयोः नानाशब्दः स्यात् नैतिनाना
निनम्भ्यादिति आनाम् नानाशब्दोविनार्थेपितथानेकोभयार्थयोः इत्युक्तत्वात् अनेकार्थं नानाविधफलं उभयार्थं नानाविधनगृणीयात् २४६ पृच्छायां

मंगलानंतरारंभप्रश्नकाल्त्वेध्वधोअथ वृथानिरर्थकाविध्योनानानेकोभयार्थयोः २४६ सुपृच्छायांविकल्पेचपश्चात्सा
दृश्ययोरनु प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामंत्रणननु २४७ विकल्पेच ननुदति नैतिवा एतदपेरणे एतुक्तंतेवा दुप्रत्ययः पृच्छाया वोलुक्-

र्यात् विकल्पे अयंघटोनुपलेनु तदुक्तंविश्वे नुस्यात्प्रमेविकल्पार्थेप्यतीतानुनयार्थयोरिति पश्चात्सादृश्ययोरनुस्यात् अनिति अनप्राणने बाहुलकादुः पश्चा
दर्थे मातरमनुयाति सादृश्ये कृष्णमनुकरोति तदुक्तंहेमे अनुलक्षणवीप्सेत्यभूतभागेषुसन्निधौ सादृश्यायामहीनेषुपश्चादर्थसहाययोरिति अनुहीने-
सहार्थेचपश्चात्सादृश्ययोरपि आयामेचसमीपेचलक्षणादावनुक्रमादितिविश्वश्च प्रश्नादिद्यामंत्रणानेषुपंचस्त ननुशब्दः ननुदति नुदपेरणे प्रश्ने ननुकिं-
यानीत अवधारणे नन्विद्यंगैः अनुज्ञायां नन्वोदनंकुरु अनुनये सात्वने ननुकोपसुंचदयाकुरु आमंत्रणे संबोधने यथा ननुभोब्रह्मन् तदुक्तंहेमे अन्वाप्ते
पेपरिप्रश्नेप्रत्यक्तावधारणे वाक्यारभेप्यनुनयामंत्रणानुज्ञयोरपीति २४७

गर्होदिसभावनातेषु पचस्र अपिशब्द स्यात् नपिथति पिगतौ किप् आगयोनेत्य तदुक्तविश्वे अपिसभावनाप्रशकागर्हसिमुच्चये तथायुक्तपदार्थेनका
मन्त्रारक्रियासूत्रेति सचयथा अपिजल्पसिपतिरहे समुच्चये विष्णुभजशिवमपि प्रश्ने अपिजानासिकिमारविल्ललास्मित्यद्यगमे शकाया अपिमेसरवी
भवत् सभावनाया अपिकामजयेत्स्याणु उपमायाविकल्पे वाशब्द वानि वागव्यादौ तदुक्तविश्वे वास्याद्विकल्पोपगयोरेवार्थेचसमुच्चय इति आशी
विधोवासकुञ्ज विकल्पेयथा शिववायदिवाविष्णुयोजानातिसपडित अर्धे जुगुप्सिते सामि वामसात्वप्रयोगअचद अर्धे सामिसमिताक्षी जुगुप्सिते
यथा सामिकृतमकल्याणकारि २४८ सहसमीपे अमानमातिमा मानेकिप् सहार्थेयथा पुत्रैरमाशुक्ते समीपेत्तु अमात्य अमाभवदत्यर्थेत्यप् समीपवर्त्त

गर्हसिमुच्चयप्रशकासभावनास्वपि उपमायाविकल्पेवासामित्वर्थेजुगुप्सिते ४८ अमासहसमीपेचकवारिणिचमू
र्धनि इवेत्यमर्थयोरेवनूनतर्क्यनिश्चये २४९ तूष्णीमर्थेसरवेजोष त्यर्थ वारिणि मूर्धनिच क कस्यते कसुकानो णिह भावेविच तदु-
क्तमेदिन्या कशिर सरवनारिष्विति इवेत्यमर्थयो एवशब्द इवेयथा इवार्थेयथा अग्निरेवमाणवका अग्निरिवेत्यर्थ इत्यमर्थप्रकारे एववादिनिदेवर्षी एप्र
कारापमयोरंगीकारेऽवधारणेइतिपरिणहेमचद्वौ वमतेर्विच् तर्के नूनशब्द स्यात् सुवास्तुत्यानमतिविच् नूनमयतियज्वनाप्रिय अर्थनिश्चयेतु स्तद्वेपि नू
नशरणप्रपन्ने तदुक्तविश्वे नूननिश्चिततर्कयोरिति २४९ तूष्णीमर्थे मौने सरवेच जोषशब्द स्यात् जुष्यते जुषतसौ बाहुलकादम् जोषसुरवेप्रशसा
यातूष्णीलघनयोरपीत्युक्तत्वात् जोषस्थितास्य सरवेत्तु जोषवैभोजनकुरु ॥

पृच्छाया जुगुप्सनेच किशब्द चोरस्यचौर्यकिमुतप्रतिनं जुगुप्सनेतु सकिराजाया प्रजानरक्षति कूयते कुशब्दे बाहुलकात्तडिम् तदुक्तंविश्वे किंवित-
 र्केपरिग्रश्चेत्सपनिदाप्रकारयोरिति किंकुत्सायांचतर्केचनिषेधप्रश्नयोरपीत्य्. प्राकाश्ये प्रसिद्ध्या नामशब्दः सयथा सुकुदभज्जतुनामसुक्तिदातृत्वात् सं-
 भाव्येकथचिदर्थे भाविष्यतियुद्धनाम क्रोधेनामशब्दस्तु नामयति नाम्यतेवा णमप्रवृत्ते ममवेरीरावणोनामपाप. उपगमे सहेषांगीकारे सयथा शत्रोः
 सकाशाद्गृहहातिनाम कुल्फने यथा कोनामाय प्रलपन्तिमेविशत सभायां तदुक्तंमेदिन्या नामकोपेभ्युपगमाविस्मयास्मरणेपिच संभाव्यकुत्साप्राकाश्यवि-

किंपृच्छायाजुगुप्सने नामप्राकाश्यसंभाव्यक्रोधोपगमकुल्फने २५० अलंभू
 घणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकं हुंवितर्केपरिग्रश्चेत्समयांतिकमध्ययोः २५१

कल्पेनपिदृश्यते २५० भूषणस्य अलंकारस्य पर्याप्ते परिपूर्णताया शक्ते. सामर्थ्यस्य वारणस्यनिवारणस्यच वाचक अलंस्यात् अलति अलभूषणादौ बा-
 हुलकादम् तदुक्तविश्वे अलंभूषणपर्याप्तिवारणेषुनिरर्थके अलशक्तौचनिर्दिष्टमिति तत्रेत्य अलकृतवती अलंशिशोःस्तन्यं सचअलंभुक्तवान् अलंसमो-
 रावणाय अलमहीपालतवश्रमेण अलंनिरर्थकेइतिहैमश्च वितर्के परिग्रश्चेत् हुंकारशब्दः हूयते हुंदानादौ बाहुलकात्तम् यथा हुनर नारायणोहुं हुं-
 घटोय तदुक्तत्रिकांडशेषेहुंविमर्केचानुमताविति हुंवितर्केपरिग्रश्चेद्गुरुषोक्त्यनुनीतिषु हुंवितर्केपरिग्रश्चेद्गुलज्जायानिवारणइतिविश्वहैमयोश्च अंतिकमध्य-
 यो समया समेति इणागतौ आ. अंतिकेयथा समयाकुलालंबः यथाच समया मातृपित्रो. शिशुः २५१

॥

अप्रथम भेदेन पुन पनते पनस्ततो बाहुलकादर अस्यउ यथा पुनर्वेदि पुनरप्रथमेमत अधिकारेनभेदेनधापक्षातरेपिचेतिमदिनी भेदेयथाकिपुनर्गो सु-
ण्या निश्चयनिषेधयो निशब्द नृणाति नृनये किर्द्धत्व निर्गतपथ निषेधेनयथा निर्धन पुरुष शष्यसमान तदुक्तविश्वे निर्नश्चयेक्राताद्यर्थेभिशेषप्रतिषेध
यारिति प्रवधे चिरातीते निकटे अगामिकेन पुरा पुरति पुरअग्रगमने बाहुलकात्काकित्वात्लघूपधगुणाभाब सयथा पुरायते चिरातीतेतु इतिहासपु
राणारीत्यर्थ सन्निहितेपि आगामिके भाविनीत्यर्थ तदुक्तविश्वमेदित्योः पुरापुराणेनिकटेप्रवधातीतभाविष्विति २५२ ऊररी ऊरी उररीचेति शब्दत्रयविस्त

पुनरप्रथमेभेदेनिर्निश्चयनिषेधयो स्यात्प्रबधेचिरातीतेनिकटागामिकेपुरा २५२
ऊररूरीचोररीचविस्तारेगीकृतोत्रय स्वर्गपरेचलोकेस्वर्वातिसभाष्ययो किल २५३

रे अगीकृतोचजेय ऊयते ऊयततुसताने बाहुलकात् ररीकरीक् वयतेरीक् सप्रसारण ऊररीचोररीचोरीविस्तारेगीकृतत्रयमित्यजय ऊररीकरोतीत्या
वीत्यर्थ स्वर्गपरेलोके स्व स्वरति स्तृशब्दोपतापयो किचरुण स्वर्गएव स्वर्गगे दर्शनात्तुक्तोनजानेस्वानजफलमिति परइतिलोकविशेषण परेलोकेतु
स्वर्गतामपिदच्छतिशुविज्जन्मसहुर्लभ तदुक्तविश्वे स्वःस्वर्गपरलोकयोरिति वार्तासभाष्ययो किलशब्द किलति किलश्चैत्ये इत्युपेतिक वार्तायायथा
जघानकसकिलदेवदेव सभाष्येतु द्रोणकिल्लातिक्रातोसौशिष्येषुतवचार्जुनः तदुक्तविश्वे किलशब्दस्तुवार्तायासभाष्यानुनयार्थयोरिति वार्तायाम
रुचौकिलेतित्रिक इशेषश्च २५३

निषेधे वाक्यालंकारे जिज्ञासायां अनुनये च खलुशब्दः खलति खलसंचये बाहुलकादु निषेधे सयथा खल्वपदुरयं राजा भजंतिलोकारखलुरामचंद्र
मञ्जितहारकोज्जारकृष्णोवैपारहारिकः जानासिखलुभोहंदेदेहिमेखलुवाचकं एवं चत्वार्युदाहरणानि तदुक्तं मेदिन्यां खलुस्थाद्वाक्यभूषायां जिज्ञा
सायां च सात्वने वीप्सामाननिषेधेषु पूरणे पादवाक्ययोरिति समीपाद्याभिसुरवांते पदपंचके अभितः अभिशब्दात्तसिल समीपे सयथा बल्लवीमभित
स्तिष्ठन्कृष्णएवसमेरिषु उभयार्थे अग्रतोमैथलीगच्छेदभितोरामलक्ष्मणौ शीघ्रार्थे अभितोधीष्ववैगुरोः साकल्येयथा अभितोयातिवैजलं अ
भिसुरवेचयथा प्रत्यर्थीत्यभितोहतिचदिनस्यासलायनं २५४ नाम प्राकाश्ययोः प्रादुः स्यात् प्रादंति अधिबंधने बाहुलकादुस आगमानित्यत्वानुम

निषेधवाक्यालंकारजिज्ञासानुनये खलु समीपोभयतः शीघ्रसाकल्याभिसुरवेऽभितः २५४ नाम प्राकाश्ययोः प्रादुर्मि
थोऽन्योन्यं रहस्यपि तिरोऽतद्धेतिर्यगर्थे हाविषादशर्गार्त्तिषु २५५ न नास्मियथा प्रादुर्बभूवहरिणीगणमेपुरस्तात् प्रादुरासी-
ज्जगन्नाथइति च प्राकाश्येयथा प्रादुर्भाबोधियोमेस्यात् अन्योन्यार्थे रहसि च मिथः मेयति मेष्टुसगमे पृषोदरादिह्रस्वः असुन् बाहुलकात् ओः सां
तओदतयोतत्रं अन्योन्यार्थेयथा वत्सार्पिषेणविदानां मिथोसागोन्यं रहसिमिथोयथा मिथोमहर्षिभिस्तप्तं तदुक्तं विश्वे मिथोन्योन्यमिथोरहइति अंत-
र्द्धे अंतर्द्धने तिर्यगर्थे च तिर शब्दः तरति नृअसुन् कचिदपवादविषयेषु लसर्गोभिनिविशतइतिगुणविषइर अंतर्धाने सयथा शकुंतलां समादाय कण्व
शिष्यास्तदंतिके तिरोबभूवुरिति तिर्यगर्थे तु तिरोगच्छतिवैखलः विषादे शकुचिअतोहाशब्दः जहाति अन्येभ्य इति डेपृषोदरादित्वालोपोन तदुक्तं विश्वे
तानिमातेचशोकेचक्रत्सादः खार्थयोरपीति विषादेयथा मारः कांतेहाप्रिडयति शोकेयथा हाचंद्रतत्तापतमोस्मिस्पृशामांकरे पीडायां हाहतोस्मीति २५५

अद्भुतेखेदेच अहहेति अहजहाति जिहीतेडेमलोपः पृषोदरादित्वात् अद्भुतेत्यथा अहहप्रस्ताकर्षोराम स्वेदेयथा अहहनीतवयांगयाव्यर्थं अ
हहादीर्घानिमपीति तत्रकिञ्चोध्य तदुक्तमेदिन्या अहहेत्यद्भुतेखेदेपरिक्रेशप्रकर्षयो संबोधनेपीति हेतौअवधारणेव हिशब्द हिनोति हिगतेविचि
पित्तुगभावोवा हेतौयथा पर्वतोवन्निमानत्रधूमोहिपरिदृश्यते निश्चयेतु धर्मोहिदृश्यतेमित्रनत्वन्यदिति हिपावपूरणेहेताविशेषेव्यवधारणे यन्म्रेहेत्व
पदेशेचसप्तमासूययोरपि हीदु खहेताकारव्यातौ विषादेविस्त्ययेपिचेतिदीर्घानिपाठोप्यस्ति ॥ इतिनानार्थवर्ग ॥ चिराय चिरमयते अयगतौ कर्मण्य
ण् चिररात्राय चिररात्रानयते रात्रेरच् अश्लेकर्मण्यण् चिरस्य चिरमस्य अस्तक्षेपणेण्यत् शकंश्चादित्वात्पररूप आद्यायेवातेशब्दा तैचिरार्थका

अहहेत्यद्भुतेखेदेहिहेतावधारणे इतिनानार्थवर्ग चिरायचिररात्रायचिरस्याद्याचिरार्थका सुहु पुनःपुन शश्व

अभीक्ष्णमसकृत्समा १ दीर्घकालवाचका स्तु क्रमेणैकैकस्योदाहरण चिरायमादृगन्तेनवाक्षते वामलोचना चिररात्रायमेमात्रालक्ष्य

प्रोज्वलितगृह सरवेतवकलाक्षेनचिरायममसचितमिति अशीविषमुरवज्वालैर्गीपीगोपगवागण चिरस्यरुष्णदृष्ट्यैवामृतोपानात्समुत्थित आद्य
शब्दातचिरेत् चिरात् चिरमित्यपिज्ञेय सुहुःपुनःपुन शश्वत् शशोर्बहुलवति अभीक्ष्ण असकृत् एतेपचसमा अर्थत तेषाविग्रहस्तएव माह
न सुहवैचित्ये बाहुलकादुस् नित्यवीप्सयोरितिपुन शब्दस्यद्विवचन शशति शशामृतगतौ अभिक्ष्णोति क्षुण्णतेजने बहुलदम् नसकृत् अजयस्
अभीक्ष्णशब्दमनव्ययमप्याह अभीक्ष्णान्नपीन पुन्येसर्वदार्थेचिदृश्यतइत्यनव्ययपाठात् बारवारशश्वदर्थेबारवारेणचेप्यतइतिकान्दशोषः १

स्त्राक स्त्रामकति अककुटीलायांगतौ स्त्रपाकेसंपदादिः क्विप् स्रवति स्रवयेति स्रवसंघाते इणः क्तिच् अंजसा अंजव्यक्त्यातौ अन्स्यनेक्विप् अन्हा-
य न्हलुअपनयने घञ् आवादेशवस्यथः द्राक् द्राति द्राकुत्सायांगतौ बहुलंक. मंक्ष्म मज्जति दुमस्रजोशब्दौ बहुलंस्कः यस्तिज्जइतिनुम् सपदि गमो-
लोप पदेरिति एतेसमशब्दाः शीघ्रवाचका स्युः बलवत् बलमस्यास्ति मतुप् मृष्टु स्रतिष्ठति अपेतिक्ः किमुत किंच तदुतच स्मृयते युगतौ क्विप् तुग
भावः अतिअतइत्तीव घट्निर्भरस्य २ पृथक् पृथक्प्रक्षेपे बहुलंकक् विना वर्गा इणोणः कृते केहिगतोरुक्क नञोआनाम् अंतरेण कृते हिक्क नाना
एतेष्वशब्दाः वर्जने विग्राहोक्त एवमेतद्यथा पर्ययति पृथक्प्रक्षेपे अंतरेति कृतीयते कृतिः सौत्रोधानुः हिनोति हिगतौ रुक्क प्रत्ययः नञोविभक्त्या

**स्त्राकइदित्यंजसाह्रायद्राड्मुंक्षसपदिद्रुते बलवत्स्रुष्टुकिमुतस्वत्यतीवचनिर्भरे २ पृथग्विनांतरेणर्तेहिरुङ् नानाचवर्ज-
ने यत्तद्यतस्ततोहतावसावत्युचिचन ३**

मितिनाञ्प्रत्यय तत्क्रमेणोदाहरणानि किंचिच्चपृथुकाच्चत्वापृथक्बन्धिहितेवलडितियावत् विनाकृष्णं
नयइत्तविनाकृष्णेनयतइतमिति अंतरेणाच्युतं नास्तिपदंतद्वाचकं नृणामिति त्वां कृतेमेगतिर्नास्तिरोदायिकस्यैवेषु. द्विरुक्कहरिंनप्लव स्यात्संसाराणवविभ्रमइति
मूर्त्येनानानास्तिथेद्योयद्देशु एतादृशानिज्ञेयानि यत् यच्छति यमउपरमेक्विप् मलोपेतुक तत् तनोति तनुविस्तारे प्राग्वत्साधु यत् यस्यात् ततः तम्पान् यत्त-
च्यापचप्यास्तसिद्धं त्यदाद्यत्वं चत्वारिहेतौकारणौ तत्रोदाहरणानि यत्पवित्रभनोद्धारिशिववर्णनमुच्यतइति तदिदंविजहोहिकार्मुकमिति यतोस्तिघन्यध-
न्योयंपिचन्हरिकथासृतमिति तत प्रभातसमयाउदययातिभास्कर माकल्यंतु चित् चेतति चितिमंजानेक्विप् यथा कानिक्कराभ्याममर्तावपद्यं चनचनति
चनशब्दे पचाद्यच् कचनइतिद्वयंस्यात् ३

कदाचित् जात जायति जैक्षये बहुलक्ष्मन् इति ह्यं कस्मिंश्चित्काले तत्रेत्य कदाचित् मेसरव्या सहचरिस्मृतिस्तेभवति चेत्कठोर स्मारोवेति ज्ञानमेस्या
 तुवैष्णवमिति सार्धं कथ्यति कथयन्तौ सहस्यसः बहुलक साक सहअकन सत्रा सहनायतेकिप् समं समति षमवैक्ये बहुलअम् सहषहमर्षणेअच्
 पचसहवाचका आतुकूल्यार्थक प्राध्वस्यात् प्राध्वनति ध्वनशब्दे प्राहुर्षति अम्प्रत्ययः तदुक्त प्राध्वत्प्रणतेचातिदूरेवर्त्यनिबधनेइति व्यर्थके वृथा
 सुधा चस्यात् व्रियते वृह्वन्वा थाक् सुव्याति बहुलंकाहस्ययः ४ आहो आहोति होप्रत्ययः उताहो उतचअहोचानयो समाहार वयते क्त किमुत कि

कदाचिज्जातुसार्धतुसाकसत्रासमसह आतुकूल्यार्थकं प्राध्वव्यर्थकेतुवृथासुधा ४ आहोउताहोकिमुतविकल्पेकिकि
 मूतच तुदिचस्महवैपादपूरणेपूजनेस्वति ५ दिवांहीत्यथदोषाचनक्तचरजनाविति तिर्यगर्थसाचितिरोऽप्यथसबोधनार्थ

का ६ चउतचतयो समाहार केशब्देबहुलहिमि कि किमुउत षट् विकल्पेज्ञेया तत्रोदाहरणानि आहोमेराह्वात कनकलतिकायामिति इत्या-
 धृत्यानि तु तुदतिहु हि हिनोति किपित्तगभाक् च चनति चिनोतिवा हः स्य सायते धिहृईषन्हसने ह इह वेहे षट्श्लोकपादपूरणे सु सर्वाति षुग-
 तौ तिअनति ह्युजने यथा अयमेकदिनेजात अत्युप्यवर्त्तनेधुना उभयत्रबहुल ५ अन्हीत्यर्थे दिवाशब्द स्यात् दीव्यते कादोषा दुष्यते आनक्त
 द्वैरात्रावित्यर्थे दुष्यत्यत्र दुषवैकल्पे तत्रोदाहरः चोरागच्छतिर्वैदोषाधनिकस्यचसत्यनि क्प्रस्थितासिर्वैनक्त मिमिसाचि सचन षचसमवाये वृन्वा
 दित्वात् तिर तरणं अस्मनिइत्व इतिहेतिर्यगर्थे तत्रउ० साचीकृतहगच्छेनवीक्षतेमदिरेक्षणा तिरोगत्वाप्रपश्येतप्रधावन्हरिणीगणः ६

प्यात् पात् ष्येड् वृद्धौ ढप्रत्ययः परेण्येतात् क्विप् अंगोरच् हिनोतेर्विच् हंतेर्डेः प्रातेर्डेसि अंग हे हे भौः इत्येतेसंबोधनवाचकाः स्युः पारयति परगतौ प्याय
 त् प्याड् वृद्धौ अंगति अंगितौ हंति प्राति उदाह० प्यादरामयज्ञविध्वंसकर्तरिराक्षसंजहि एवंसर्वत्र समया समयानिकटेमध्येनिष्कर्षीतिकमध्ययोरि-
 त्यक्त० निकषा उभयंआः समिणितिसाधु हिरूक् हिनौति तदुक्तंरुद्रे हिरूक्मध्येविनार्थेचेति हिरूगुक्तंचसामीप्यइत्यमरमालाच यशोदायानंदपत्न्या-
 वर्तनेचैहिरूक्शिशुः त्रीणिसामीप्ये अतर्किते सहसाशब्दः स्यात् सहते बहमर्षणे असा प्रत्ययः उदाह० सहसाविदधीतनक्रिया पुर-पूर्वस्मिन् पूर्वस्य
 पुर पुरतःपुरति पुरअग्रागमने बहुलंअतस्तक् अग्रत अग्रेतसिः त्रयोग्रार्थाः ७ देवहविर्दिने स्वाहा स्वादतेनेन स्वादआस्वादने आप्रत्ययः पृषोदरादित्वा

स्युःप्यात्पाङ्गहेहेभौःसमयानिकषाहिरूक् अतर्कितेतुसहसास्यात्पुरःपुरतोग्रतः ७ स्वाहादेवहविर्दिनेश्रौषट्चौषट्बषट्स्य
 धा किंचिदीषन्नागल्पेप्रेत्यासुत्रभावांतरे ८ ववायथातथावैवसाम्येहोहीचविस्मये दस्यहः श्रौषट् स्तुष्टुआहूयतेनेन डाप्रत्ययः श्रू-
 यतेनेनवा श्रुअवणे अमुष्मिन्इति डौषट् वौषट् ऊत्यतेनेन वहप्रापणे डौषट् वषट् डषट् स्वधा स्वद्यतेनेन खदआस्वादने आदस्यधः एतेपच तत्रपितृणादाने-
 स्वधाकिंचित् उभयो समाहारः र्षषत् मनाक् उभयत्रअत् आक् एतानित्रीणिस्वल्पे उदाह० किंचिदानेनमेतुष्टौदेवदेवोजनार्देन हालाहलमिदंप्रोक्तंईषत्
 मात्रंशिवस्यतु मनाक्दृष्ट्याविवर्धय प्रेत्यइणः लोत्यप् अमुत्रेतिअदसः त्रंतू हेभावांतरे वनीपकजनश्रद्धःप्रेत्यराजामहीयते इहासुत्रचगीयते ८ ववाय
 था तथा इव एवं एतेषां प्रक्रियाऊत्या वत्सारथ्यस्य अहो नन् इोहाङ् धातुः हीत्यत्रडीप्रत्ययोहंतेः ही हेविस्मये उदाह० अहोरूपंसहोकांतीरमासहचरींतदा

ने

योहिनातेसयालोकोति तदुक्तविश्वे हीनिस्मयविषादयोरिति तूष्णीं तूष्णीका एतौद्वौशब्दौमौने तुषतुष्टौ बहुलनाम् यथाकामवक्तव्यवृत्तिसाधू मनोहरोसर्वम
नोहरेषुतूष्णीस्थितौपकजकुम्भलोतदा नदर्शनात्चरललोचनायारित्यादि तूष्णीकाजलजपयन्त्ररुस्मैतब्रवीत् जलजमत्स्यमित्यर्थ सपदिपदेरिन्स
मोलोप तत्क्षणसद्य शब्दः सद्य परुरितिसाधु हेतुत्वात् सचासौक्षणश्च ९ दिव्या दिशो सपराधिकिप्स्त्यायते किप् ससुपजोष हेआनदे विद्वज्ज
नमनश्चद्रहरिश्चदोविराजते दिव्यामेदर्शनप्राप्तोविश्वामित्रादित्यादि दिशस्त्यायति स्त्वैशब्दादौ कुषेरम् अतरे इनोविच् हानप्रत्यये साधव अतरा अत
रेण त्रयमध्ये प्रसज्योति हठार्थवाचकशब्दः स्यात् षड्वर्षणो ल्बोल्याप् १० साप्रत तदुविस्तारिहम् रमोदीर्घ स्थाने स्थानशब्दात्पण्यतादेमत्यय एतद्

मौनेतुतूष्णीतूष्णीकासद्य सपदितवक्षणे ९ दिव्याससुपजोषचेत्यानदेऽथातरातरा अतरेणत्रमध्येस्य प्रसज्यतुहठार्थक

१० युक्तेहेसाप्रतस्थानेभीक्ष्णशश्वदनारते अभावेनत्यनोनापिमास्ममालचवारणे ११ ययुक्तेस्यात् उदा० साप्रतेतेकरिष्यामि

याजस्त्री प्रसीदति भक्तिः प्रपुज्येषुकुलोचितातेस्थानेभगवन्तित्यादि अभीक्ष्ण शश्वत् द्वय अनारते शश्वत् क्षणीतेहम् तत्र अभीक्ष्णादातुस्तवतेकुलोचित-
मिति कुलगामानसशश्वत्क्षरधारायतेषुव नहि नद्याति नहवधने अनोन चत्वारिअभावे तत्रोदाहर० नहिवसिषुपद्य परिभव अराजकोयथा ग्रामोन
ष्टाभयतिसत्वरमित्यादि भवातरेकिंचनमेकतस्यादस्मिन्भावैवैधवनोवशम् नजल्पसिद्यदाकतेप्राणत्यागकरोम्यहमिति अस्यादभावेस्वल्पार्थेदिति
निश्व मास्य मानस्यचानयो समाहारः मासपदादि अल अलभूषणेअम् श्रीणिवारणे मास्यकुरु मायास्पृश अलमितिनिस्तरेणा ११

चेत् यदि ह्यं पक्षांतरे सत्यं चे चिति विच् यती इततस्य दः तपसा च किं शतचि मनो यद्यस्ति तीर्थे न कि अच्चा अंजसा अतं सततगमनं धयति दधाति वा विच् अं
 ज्ज्व्यक्त्यादौ अंजं स्थति एतद्व्यतत्वे तत्त्वार्थे अच्चा सदसतः परं प्राप्नुवन्ति हरिद्वारवासिन इत्यादि अंजसां जनवच्चाति प्रादुः आविः अदभक्षणे उस् उड्-
 शब्दे इन् एतद्व्यं प्राकाशये स्पष्टार्थे उदाहः कितवस्य सभायां वै प्रादुरासीद्युधिधिरः आविर्बभूवमकरंदद्वारविंद इत्यादि प्राप्ति अदभक्षणे अवति अवर-
 क्षणादौ मन्तिलोपः ओ उदाः ओमित्युक्तवचस्तेन गुणहीयुर्ब्राह्मिणा घनमिति एवं उदाः एवं यदुक्ता विररामरामः परमं परं भिमीते भिनोति भिनाति वा ड-
 म् त्रीणि मते तदुक्तं विश्वे ओमित्यं लुमतौ प्रोक्तं प्रवणे चाष्टुपक्रम इति एवं प्रकारोपमयोरगीकारेऽवधारण इत्युक्तत्वात् १२ समंततः तसिः समंतात् परितः

पक्षांतरे चेद्यदि च तत्वे त्वं ज्जसा ह्यं प्राकाशये प्रादुराविस्थादौ मेवं परमं मते १२ समंततस्तु परितः सर्वतो विष्वगित्यपि
 अकामालुमतौ काममसूयोपगमे स्तु च १३ तसिः सर्वतः सर्वस्मात् विष्वक् विषु अंचति किन् अमित तसिः विश्वतः समंतादित्यादि चत्वारि स-
 र्वत इत्यर्थे उदाहः समंततः संचरणं नारदस्य यथारवेः परितो मेघलवरमिति बाहिनी सुरवभोगेषु सर्वतो मारणाकुरु विष्वक् प्रकाशते यातर्गांते इः अकामा-
 लुमतौ अनिच्छया लुमतौ कामभित्येकं नाम कांश्यते णिङ्तादम् तदुक्तरुद्रे अकामालुमतौ काममसूयोपगमेऽपि चेति आकामेत्यपि पाठः तत्राह बोध्यः तदुक्तं
 त्रिकांटे कामकांश्याभ्यनुज्ञयोरिति असूयोपगमे अस्त्वित्वेकं अस्यते स्तु चान् काममपि असूया पूर्वस्वीकार इत्यर्थः असति अस्यति तदुक्तं मेदिन्यां अ-
 स्तु स्यादभ्यनुज्ञातेऽसूयांगीकारयोरपि उदाः इति यथानृतमुच्यते त्वया तदपि मास्त्विति १३

को मोहिनीतिसमालोकोति तदुक्तविश्वे हीविस्मयविषादयोरिति तूष्णीं तूष्णीका एतेद्वौशब्दौमौने तुपतुष्टौ बहुलनीम् यथाकामवक्तव्यइतिसाधू मनोहरोसर्वम
नोहरेषुतूष्णीस्थितौपकजकुम्भलोतदा तद्दर्शनात्चचललोचनायारित्यादि तूष्णीकाजलजपश्यन्गुरुमेतब्रवीत् जलजंमत्स्यमित्यर्थ सपदिपदेरिन्स
मोलोप तत्क्षणेसद्य शब्दः सद्य परुदितिसाधु हेतुत्काले सचासौक्षणश्च ९ दिव्या दिशो सपदारिद्र्यिप् स्थायते किप् ससुपजोष द्वेआनदे विद्वज्ज
नमनश्चद्रहरिश्चद्रोविराजते दिव्यामेदर्शनप्राप्तोविश्वामित्रारित्यादि दिशस्त्यायति स्त्येशब्दादौ जुषेरम् अतरे इनोविच् हानप्रत्ययैः साधक अतरा अत
रेण त्रयमध्ये प्रसज्येति ह्यर्थवाचकशब्दः स्यात् बहुमर्षणे ल्कोल्यप् १० साप्रत तदुविस्तारेहम् रमोदीर्घ स्थाने स्थानशब्दात्पण्यतादेप्रत्यय एतद्

मौनेतुतूष्णीतूष्णीकासद्य सपदितत्क्षणे ९ दिव्याससुपजोषचेत्यानदेऽद्यातरातरा अतरेणत्रमध्येस्य प्रसज्यतुहठार्थक

१० युक्तेहसाप्रतस्थानेभीक्ष्णशश्वदनारते अभावेनत्यनोनापिमास्ममालचवारणे ११ ययुक्तेस्यात् उदा० साप्रतेतेकरिष्यामिद्य

थालक्ष्मी प्रसीदति भक्तिः प्रपुज्येषुकुलोचितातेस्थानेभवानित्यादि अभीक्ष्ण शश्वत् ह्य अनारते शश्वत् क्षणौतेर्हम् तत्र अभीक्ष्णादातुस्तवतेकुलोचित-
मिति कुलरामानसशश्वत्क्षरधारायतेध्रुव नहि नत्याति नहवधने अनोन चत्वारिअभावे तत्रोदाहर० नद्विसिषुपथ्य परिभव अराजकोयथा ग्रामोन
द्योभवतिसत्वरमित्यादि भवातरेकिंचनमेकतस्यादस्मिन्भवेवैधवनोवशश्च नजल्पसिद्यदाकातेप्राणत्यागकरोम्यहमिति अस्यादभावेस्वल्यार्थेइति
विश्व मास्म माचस्मचानयो समाहारः मासपदादि अल अलभूषणेअम् त्रीणिवारणे मास्मकुरु मामास्युश अलमितिबिस्तरेण ११

चेत् यदिह्यपक्षांतरे सत्यंचे चितिर्विच् यती इततस्यदः तपसाचकिंशतचिमनोयद्यस्तितीर्थेनकि अच्चा अंजसा अतं सततगमनंधयति दधातिवा विच् अं-
ज्ज्व्यक्त्यादौ अजस्यति एतद्व्यतत्वेतत्त्वार्थी अच्चासदसतःपरं प्राप्नुवंतिहरिद्वारवासिनइत्यादि अंजसांजनवच्चाति प्रादुःआविःअदभक्षणेउस् उड्-
शब्देइच् एतद्व्यप्राकाशयेस्पष्टार्थी उदाहः कितवस्यसभायांचैप्रादुरासीद्युधिष्ठिरः आविर्बभूवमकरंदइवारविंदइत्यादि प्राप्ति अदभक्षणे अवति अवर-
क्षणादौ मन्त्रिलौपः ओ उदाः ओमित्यक्तवचस्तेनगुणहीयुर्ब्राह्मणाधनमिति एव उदाः एवंयदुक्ताविररामरामः परमं परंमिमीते मिनोति यिनातिवाड-
म् व्रीणिमते तदुक्तंविश्वे ओमित्यनुमतौमोक्तं प्रवणेचाष्ट्युपक्रमइति एवंप्रकारोपमयोरंगीकारेऽवधारणइत्यक्तत्वात् १२ समंततः तसिः समंतात् परितः

पक्षांतरेचेद्यदिचतत्वेत्वांजसाद्वयं प्राकाशयेप्रादुराविस्थादोमेवंपरमंमते १२ समंततरुक्तपरितःसर्वतोविश्वगित्यपि
अकामानुमतौकामप्रसूयोपगमेस्तच्च १३ तसिल् सर्वतःसर्वस्मात् विश्वक् विषुअंचतिक्विन् अभित तसिल् विश्वतःसमंतादित्यादि चत्वारिस-
र्वतइत्यर्थी उदाहः समंततःसंचरणंनारदस्यथथारके परितोमेघलंबरमिति बाहिनीसुरवभोगेषुसर्वतोमारणकुरु विश्वक्प्रकाशतेपातर्गंगंतेइः अकामा-
नुमतौ अनिच्छयानुमतौ कामभित्येकंनाम कास्यते णिलंतादम् तदुक्तंरुद्रे अकामानुमतौकामप्रसूयोपगमेपिचेति आकामेत्यपिपाठः तत्राड्बोध्यः तदुक्तं
त्रिकांडे कामकाम्याभ्यनुज्ञयोरिति असूयोपगमे अस्त्वित्वेकं अस्यतेस्तु चात्काममपि असूयापूर्वस्वीकारइत्यर्थः असति अस्यति तदुक्तंमैदिन्यां अ-
स्तस्यादभ्यनुज्ञातेऽसूयांगीकारयोरपि उदाः इतियथानृतमुच्यते त्वयातदपिमास्त्विति १३

ननुविरोधोक्तोऽस्यात् ननरतिसमाहार नन्विदमन्यसेकातेनार्हिकिमेवजायते कामप्रवेदने इष्टपरिप्रश्ने कचिच्छब्द कचित् इतिसमाहार उ० रावणस्यपुरेदृशकवि-
 त्प्रेषाणवत्तुभा निषय निर्गतसममत्रुष्टसमं दुष्टम द्वेगतेत्यस्यात् कुलालरचितकुम्भद्वयमदृश्यतेऽधुना कप्रस्थितासिमेकातेदुष्टमवर्त्ततेदिन यथास्व यथाय-
 थ द्वेयथायोग्ये यथास्वेयथायथ इतिसाधू यथास्वमिति वीप्सार्था अव्ययीभाक् १४ मृषा मिथ्याद्वौषाद्वौषित्येऽस्याता गुप्यते मृषुसहने काप्रत्यय मथ्यते म-
 थविच्छेदने आध्यादिः यथार्थं यथातथ द्वयसत्य अर्थमनतिक्रम्य सत्यमनतिक्रम्य अव्ययीभाव तथाशब्दस्तथाशब्दोवासत्यार्थः एवमु पुनः वैवा एतेपच

ननुचस्याद्विरोधोक्तोऽकचित्कामप्रवेदने निषमदुष्टमगर्त्येयथास्वतुयथायथ १४ मृषामिथ्याचवितथेयथार्थतुयथायथ ॥
 स्युरवतुपुनर्वैवैत्यवधारणवाचका १५ प्रागतीतार्थकभूतमवधारणनिश्चयेद्वयं सवद्वर्षेऽवरेत्ववागामेवस्वयमात्मना १६ ॥

अवधारणवाचकाः निश्चयवाचकाः स्युः विवैत्यत्रवा एवेति छेद १५ अतीतार्थकबोधक प्रागित्येकनाम अचते किन् उ० प्राक्जन्मनिरुतमित्यादि नून अवश्य
 एतद्वयनिश्चितेऽस्यात् उ० नूनजनेनमहतिपुरुषेप्रयुक्तमित्यादि अवश्यभाविकर्मस्यात् तु ऊ नयति ऊनपरिहारणेऽग्राम् अवश्यायते श्येद्वर्गतोऽहम् न-
 दुक्तविश्वे नूननिश्चिततर्कयोरिति सवदित्येकनाम वर्षेऽवयते वयगतौकिप् यलोप यद्वा सवदति विच् अपरे अर्वागित्येकनाम अर्वतं अचतिवा किन् अ-
 गीकारे आ एवंचेतिद्वय आमयति अमगत्यादौ किप् आमेवशब्दोऽज्ञानावधारणेऽस्याता आत्मनेत्यर्थे स्वय स्रष्टु अयते अयगतौ अम् १६

अल्पे नीचैरित्येक नोदीर्घश्चेतिडैसि. उ० वानीराइवदृश्यते नीचैः प्रत्यर्थिनस्तवेति महतिउच्चैरित्येक० उ० त्रिकूटमेवतत्रोच्चैर्जयिस्तंभंचकारस उच्चोयते चिन्च
यने उदिचेर्डीसिः प्रभूभिबहुले प्रायःशब्दः अयतेरसन् उ० प्रायोमाघस्यचक्षुचित् नपुसकत्वभवतीत्येषशास्त्रनिर्णय. अद्भुतेमांघे शनैः शणति शानयति
वा शणदाने रेंसनस्यनः उ० शनैर्गमनकुरु अतिदीर्घतरमार्गमाशकेति नित्येसनेत्येकनाम षणसप्तको आप्रत्यय उ० सनातन वात्येबहिरित्येकनाम वहप्रा
पणोडस् उदा० सायसध्याबहिर्जलइति अतीते स्मेति षोतकर्मणिउमन् उ० वदंतिस्व० अस्तमदर्शने अस्यतेस्तम् अस्त उ० अस्तंयातियदाभानौ १७ स
त्वं अस्ति असन असदीमौ क्तिच् उ० अस्तपैतृकंकर्मेतिमतियस्य आस्तिकइत्यादि रुषाउक्तौ उशब्द उनशब्देक्लिप् तदुक्तंरभसे उषास्याद्रजनीशेषे

अल्पेनीचैर्महत्कच्चैः प्रायोपहस्यद्भुतेशनैः सनानित्येबहिर्बाल्येस्मातीतेस्तमदर्शने १७ अस्तिसत्वेरुषोक्ताबुऊप्रश्नेः
चुनयेत्वयि हुंतर्केस्यादुषारात्रेरवसानेनमोनतौ १८ पुनरर्थेगनिंदायांदुष्टुसुष्टुप्रशंसने

त्रमित्यादि तदुक्तंमेदिन्या उषंबोधनरोषोत्तयोरनुकपानियोगयो पाहूपरणेऽपिचदृश्यतइति प्रश्ने ऊं उच्यतेर्भूक् उदा० बहिस्तिष्ठसि ऊकातइति ह्रस्वपाठे
उमित्यपि अनुन् येसात्वने अयिशब्दः अयतेरि. यथा अयिस्त्रिगधेमुगधेइत्यादिवितर्केह शब्दः हुदानादौउम् रात्रेरवसाने उषा उ० चिकित्सकैर्यथाज्ञामउ
षापानतथाकृतमिति उषदाहेका नतौनमशब्द नमतेरसन् उ हरायनम. १८ पुनरर्थे अंगेति अगिगतौघञ् उ० “सूर्योपिनाममन्यतेकिमगविद्वान्” किपुनरित्य-
र्थः निदायादुष्टु उ० खलस्यमानसदुष्टुयथादुर्योधनस्यच प्रशंसने सुष्टु तिष्ठते कु सुषामादि. उ० विद्वज्जनभनोहारिस्तुकाव्यप्रजायतइति ॥

साये दिनाळे सायस्यतेर्णम् सुक् उ० अक्षुस्त्वमितेसूर्येसायदोमोविधीयतइति प्रगे प्रात हे प्रभातेस्याता उ० प्रगे प्रगायतिवचस्तिन्तया गशब्दे गेपत्यक् कार्त्तिकेइक
 रिष्यामिप्रातः स्नानजनार्दन अततेरर स्मीपार्थे निकषा १९ पूर्वहे गतेवर्षे परुदित्येकनाम उत्पत्यय पूर्वस्यपरादेश पूर्वतरे गतवर्षात्पूर्ववर्षेपरीरित्येकनाम पूर्वतर
 स्थपर आरीन्प्रत्यय उभयत्रसवत्सरेर्धे यतिवर्तमानेहे ऐषमइत्येक यतिगच्छति इवमइषा समयसणप्रत्यय सद्य परुदितिमाधवइमेत्रय त्रयाणा उ० "परा
 रिगत कालपरुन्नागतरेषमोपिनागत यतीतिशत्रतस्येण सप्तम्यारूप अत्रान्धि अस्मिन्नहनी अथशब्द इवमोद्यश्च उ० अद्यश्वोवाकुसुमधनुषोयोवरा
 न्यामिधेकरति अथपूर्वेन्हीत्यादावर्तेपूर्वेद्युरादय शब्दाभवतीत्यन्वय पूर्वन्हीत्यादिशब्देनउत्तरेन्हीत्यादिष्वुस्यग्रहणस्यात् २० तेषया पूर्वस्मिन्नहनिपूर्वे

सायसायेप्रगेप्रात प्रभातेनिकषातिके १० परुत्पराथैधिमोब्देपूर्वेपूर्वतरेयति अत्राद्यान्त्युद्यपूर्वेन्हीत्यादौपूर्वेत्तरायगत २० त
 थायरात्यान्यतरतरात्पूर्वेद्युरादय उभयद्युश्चोपायेद्यु परेत्वान्तिपरद्यवि २१ त्थोगतेनागतेन्हिश्व परश्वस्तुपरेहनि तदातदा
 नीयुगपदेकदासर्वदासदा २२

एक अहनिवान्येपूर्वशब्दात् एकस् एव अन्यअन्यतरइतरअपर अधरउभयउत्तरेभ्य उभयद्यरित्यत्रद्य उभयद्य त
 दुत्तरुद्दे पूर्वद्यरिष्यतेप्रात पूर्वद्य पूर्ववासरइति उत्तरस्मिन्नहनिउत्तरेद्य अपरस्मिन्नहनिअपरेद्य अधरस्मिन्नहनिअधरेद्य अधरस्तुपुमानोष्ठहीनेनूधेचवा
 च्यवदित्यक्त अन्यस्मिन्नहनिअन्येषु अन्यतरस्मिन्नहनिअन्यतरेद्य इतरस्मिन्नहनीतरेद्य उभयस्मिन्नहनिउभयद्य उभयद्य द्वाशब्दोभवत परेन्हितु परेद्यवि परश
 ब्दादेद्यवि एतत्पर्येता सद्य परुदितिमाधव २१ गतेहनि व्यत्येकनाम उभयपिपृषोदरादिअनागतेन्हि श्वइत्येकनाम तत परेहनि परश्वइतिशब्द तदातदानी तस्मिन्कालेस्याता
 तदोद्यवेत्यादिना रानीतिप्रत्ययौ कस्मिन्कालेयुगपत् एकदासर्वेतिदा एतौशब्दौस्याता सर्वदा सदा एतौशब्दौ सार्वकालेभवत सर्वस्यपक्षेसादेश २२

एतर्हि एतच्छब्दात्तद्विषयस्य संप्रति इदानीं अधुना इदमोहित्वा अधुना इदम. प्रत्यय इशोलोप साप्रतं एतत्प्रत्ययचक्रास्मिन् काल इत्यर्थे भवति प्राग्दिशीयत्वात् साध-
व. उ० एतर्हि प्रत्ययोजात नथाशब्द समुच्चये पूर्वदोदिशि पूर्वदोदेशे पूर्वदोकालेवा प्रागादय. स्थु दिशि प्राग्दिगित्यादि देशे प्राग्देश इत्यादि काले प्राक्काल इत्यादि पूर्वा-
दो इत्यादिशब्देनोत्तरपश्चिमदक्षिणाधरोध्वादीनाग्रह प्रत्यगादय इत्यादिशब्देन त्ववागित्यादिग्रहण उत्तरात् अधरात् दक्षिणात् उत्तराधरदक्षिणादातिरितिसाधव उ-
त्तरेण अधरेण दक्षिणेन त्रिभ्य एनवन्त्येति एनब् दक्षिणा दक्षिणाहि दक्षिणादाच् आहिचदूरेतिसाधू दक्षिणत उत्तरश्च संगृह्यते ऊर्ध्वतूपरि उपरिष्ठादिदि उपर्यु-
परिष्ठात् २३ ॥ इत्यव्ययवर्गः ॥ ॥ अथ लिङसग्रहप्रकार ॥ ॥ सलिङशास्त्रे पाणिन्याद्युक्तलिङविधानसूत्राणि तत्सहितै कीदृशैः सन्नादिकृतद्धितसमास-

एतर्हिसंप्रतीदानीमधुना सांप्रतंतथा दिग्देशकाले पूर्वदो प्रागुदक्प्रत्यगादयः २३ इत्यव्ययवर्गः ॥ सलिङशास्त्रेः सन्नादि-
कृतद्धितसमासजैः अनुक्तैः संग्रहे लिङसंकीर्णविधिर्नयेत् १

जे सन्नादयः सन्नादिप्रत्ययजोश्च कृतश्च पाकादयश्च तद्धिताश्च अणाद्यता-
समासाश्च अदतोत्तरपदो द्विगु स्त्रियामित्यादयश्च जायतेयेष्योयेर्वा पुन कीदृशैः शास्त्रे प्रागनुक्तैः तत्रेहानुक्तमपि सलिङशास्त्रेरुक्तमित्यर्थं ते इहास्मिन्सग्र-
हवर्गे लिङसंकीर्णविदुर्न हेतूहेत यथा संकीर्णवर्गे प्रकृत्यादिभिरनुयेतथात्राप्यनुयेदित्यर्थः तत्र प्रकृत्यर्थे यथा अर्धर्चा पुसिचेति प्रत्ययार्थे न यथा स्त्रियां क्तिन् प्रकृतिप्रत्य-
यार्थे रित्याद्यशब्दास्त्रियाविशेषणानानपुसकत्व एकत्वं च यथा शोभनपचतीत्यादि यद्वा सलिङशास्त्रे सन्नादिकृतद्धितसमासेष्योजातैः शब्दैश्चेति प्रत्ययसूत्रे करणत्व-
बोध्यं पक्षद्वयेपि सन्नादीतिचित्यं कदादिजभिन्नसन्नादिजानामलाभात् सन्नादिष्योविहितकृज्जेरिति व्याख्यानेपि व्यर्थविशेषणत्वात् संकीर्णवर्गे यथा प्रकृतिप्रत्यय-
धैर्लिङोहनमनुक्तलिङशब्दविषय तथात्रापि सलिङशास्त्रादिभिः लिङोहनमनुक्तलिङशब्दविषये बोध्य १

सन्नादिकृतहितसमासजविषयपूर्वोक्तशब्दलिगादन्यलिगनस्यशेष नस्यविधि व्यापी व्याप्नोति पूर्वोक्तकाष्ठत्रयस्यव्यापकइत्यर्थ अत्रोक्ते प्राप्नुतेअविशेषविधिभि
नवाध्यतेचेत् अपवादविषयविहायसर्वत्रप्रवर्ततइत्यर्थः स्त्रियामित्याधिकारोयमसीशब्दपर्यंतमेव ईदू ईच ऊच एतौइकारोकारौद्विरामौअतौयस्यततईदूविराम
तच्चतदेकाच्चईदूद्विरामैकान् उदा० धी न्ही ऋ ऋः ह्रस्वनल् भवनभूः नयतिना लुनानिल्लरिख्यादौतुपरत्वात्कृत कर्त्तरीतित्रिलिगत्वं इदत्त भूदत्तवायदेकस्वरश
ब्दरूपवत्स्त्रियारित्यर्थः योनिर्भगत्तत्तहितानाप्राणिनानामस्त्रियास्यात् यथा माता दुहिता याता रून्नीदरा सुभूःस्त्रीतिशेष २ विद्युदादीनाहोपर्यंतानाअपाना
नामतस्त्रिया यथाविद्वन् तद्वित् रात्रि रज्जनि वल्ली व्रतति वीरूत् वीणाविषचीत्यादौरूच्याबुद्धतमितिसिद्धे वीणाग्रहणं चित्य केचित्तुवीणास्थानेवाणीपठति

लिगशेषविधिव्यापीविशेषैर्यद्यबाधितः स्त्रियामीदूद्विरामैकान्चसयोनिप्राणिनामच २ नामविद्यन्निशावल्लीवीणादिभूत
दीह्रिया अदत्तेद्विगुरेकार्थेनिसपात्रयुगादिभि ३ वाक्गौ गी दिक् हरित् भू भूति कु सारित् त्रिरुता विपाद् ह्यग्रहणचित्य इदूद्विरामैक
जितित्रपादौरूच्याबुद्धतमितिचसिद्धत्वात् केचित्तुधीयामितिपठति सवित् चित् प्रतिपत् अदत्तेर्भूलादिशब्दै सहयोद्विगुसमास सस्त्रिया कीदृश एकार्थ ए
कोर्योयस्य द्विगुरेकवचनमित्यनेनसमाहारेएकत्वविधानात् यथा दशमूली दशानामूलानासमाहार पचाक्षरी पचानाअक्षराणासमाहार एवत्रिलोकीयह
ध्यायीत्यादि अदत्तेरिति कि पचकुमारि पचानाकुमारीणासमाहार दशधेनु पचराजभित्यादौठचिअदत्तत्वेसत्यपिपात्रादित्वान्नपुसकत्वमित्येके पात्राद्यतस्यने
तिनिषेधात्उत्सर्ग प्रवर्ततेइत्यर्थ एकार्थ किपचकपाल पचसकपालेषुसम्भू पुरोडाश नसदति पात्रयुगादिभिरुत्तरपदै अदत्ते योद्विगुःसस्त्रियानस्यात्
यथापचपात्र चतुर्गुण त्रिगुवनमित्यादि ३

तत्प्रत्ययः स्त्रियाभावाद्यर्थे विहित तत्रभावे यथा शकूना हृदेसमूहे ग्रापता गोता कर्मणिब्राह्मणता तलतदितिसूत्रे सर्वेषांतल प्रत्ययानांग्रहणं वृंदइति हृदेसमूहे
य इति कल्यत्र यश्च इतिश्च कल्यश्च तदंतं एतेचत्वार प्रत्ययाः स्त्रियातेनयथा पाशादिष्योय पाश्या पाशानासमूह वात्या वातानासमूह खल्या खलानां-
समूह खलादिष्यइति. खलिनि शाकिनी गोत्रारपकल्या हृदेसमूहे किं सुरवेभवोसुरव्यः दडोस्यास्तीतिदडी वैरिति मैथुनिका मिथुनस्यकर्म वैरिमैथुनादौचयोपु-
न्यत्ययः सस्त्रियां तत्रवैरेविरोधार्थेयथा अश्वमहिषिका अश्वमहिषस्येदवैरमित्यर्थ एवकाकोलूकिका मैथुनिकायायथा अत्रिभरहाजिका अत्रिभरहानयो-
रियंमैथुनिका विवाहरूपसंबंधइत्यर्थ एवंकुत्सश्चकुशिकान्तयोमैथुनिकाकुत्सकुशिका दूहातवुन्वैरिमैथुनिकयो इतिवुन् वुन्ग्रहणवुन् उपलक्षण यथा का

तलहृदेयेनिकल्यत्रावैरिमैथुनिकादिवुन् स्त्रीभावादावनिक्तिण्वुल्लणच्ण्वुक्चल्युजिञ्निष्ठा ४

शिका गार्गिकथाशलाघते क्वचित्त्वैरिमैथुनिकादिवुरितिपाठ. आदिनावीप्सादौवनोग्रहण पादशतस्येतिदडव्यवसर्गेतिविहितस्यग्रहणमित्यर्थ वैरिति क्वास्मदेव
कः अर्जुनक. स्त्रियांभावादि स्त्रीभावादस्तिस्मिन् स्त्रियामित्यधिकृत्यभावादौयेविहिता. प्रत्यया अनिक्तिनादयस्तेस्त्रियास्युरित्यर्थः स्त्रियाक्तिन् इत्यधिका-
रात् अनिर्यथा आक्रोशेनज्जानि अकराणि अजीवनि. क्तिन्यथा कृति गति ण्वुल्लयथा प्रच्छर्दिका प्रवाहिका रोगारव्यामितिण्वुल्ल आसिका धात्वर्थेतिण्वु-
ल् णच्यथा व्याक्रोशी कर्मव्यतीतिणच् ण्वुच्यथा शायिकापर्यायेतिण्वुक् क्यप्यथा व्रज्या व्रजयेतिक्यप स्त्रीभावादौकि वद. सपिक्यपच ॥ गृगोद्य व्रज्यभ-
यनायस्त्रिया युच्यथा कारणाआसना ण्यासश्चेतियुच् इन्यथा वाणि वासि इन्वपादिष्य काकारिकागकार्थि इन्उपलक्षणार्थत्वादिण्दकनयथा यथा
आजि इणजादिष्य रुषि. आडयथा पचात्रपा भिरा यिच्छेदितिसूत्रेण निर्यथा ग्लानि ग्लानि हानि. शप्रत्ययोयथा क्रियाकृन् शच्इच्छा ४

हे उणादिषु ये नि-ऊ-ई एते त्रय स्त्रियास्तु तत्र न्यतो यथा श्रेणि श्रोणिः त्रोणि उपादिष्वनिरिति पाठे अनिर्यया धराणि धमनि सरणि ऊद्रतो यथा चम् कर्बू अ
न्यूपत्ययातोधातुरिति स्त्रीत्व इदतो यथा तत्री तरी उणादिषु उक्ता इमे प्रत्ययाः कृत्यत आबत ऊडत चयच्चलजगमस्थिरस्थावरं वातत् स्त्रिया स्यात् जगमय-
था नारी शिवा ब्रह्मवधू स्यावरयथा कदली माला कर्कधू तच्छब्देनाऽत्र मुष्ट्यादिकनिर्दिश्यते तेनायमर्थः तन्मुष्ट्यादिकप्रहरणाय दिक्क्रीडायावर्तते तर्हि त-
स्थिन्नर्थे विहितोणप्रत्ययः स्त्रियादिगित्यनेनोक्तोदाहरणोद्देशः तेन दाडामौसलेति चोदाहर्तव्यं मुष्टिः प्रहरणमस्याः क्रीडाया मौष्ट्या पल्लव प्रहरणमस्याः क्री-
डाया पाल्लवा तदस्याप्रहरणमिति क्रीडायाणः क्रीडायाविशेष्यत्वास्त्रीत्व ५ सायद्यंतवाच्याददपातादिक्रीऽस्याफाल्गुन्यादिकायामित्यर्थे घञनाद्धिहितो

उणादिषु निरुद्धीश्च कृत्वा ब्रूतचलस्थिर तत्र क्रीडायाप्रहरणचेन्मौष्ट्यापाल्लवाणदिक् ५ घञोनासाक्रियास्याचेद्दाडपा

नादिफाल्गुनी श्येनपाताचमृगयातिलपातास्वहेतिदिक् ६ स्त्रीस्यात्काचिन्मृणाल्यादिर्विवक्षापचयेयदि योऽप्रत्ययः सस्त्रि-

या स्यात् स्त्रियामेव न प्रत्ययप्रत्ययविधानात् उदाहरणं ददपतो स्याफाल्गुन्याददपाताफाल्गुनी एव श्येनपातो स्या श्येनपातामृगयातिलपातोऽस्याश्चास्वक्रियायातिलपाता
श्येनतिलस्येतिमुम् पितृदाने स्वधामतमित्यपरमाला वरुचिनातु स्वधाक्रियाप्रवेणीति स्त्रीलिङ्गतोक्ता इति शब्देन मुसलपातोऽस्यामौसलपाताभूमिरित्यादिसिद्धि-
कं चिद्देशोफाल्गुनपौर्णयास्याददपातेन क्रीडाभवतीति दिगित्यनेन दाडपातादिक उदाहरणमिति सूचितं ६ यदि अपचयेऽल्पत्वे विवक्षावक्तुमिच्छा स्यात् तर्हि मृणाल्याद-
यः स्त्रीलिङ्गास्तु यथा अल्पमृणालमृणाली आदिशब्दाद्यथा ह्रस्वोवशीवशी गौरादित्वान्ङोप् अपचये एव स्त्रीत्वदर्शनात् एव कुभीप्रणाली छत्रीपरीपेटिका का-
चिदिति किं अल्पोवृक्षावृक्षकरत्यादिनस्त्रिया अथ कृत्वा ब्रूवतमित्यादिनोक्तलिङ्गानामपिकेषाचिन्मास्त्रुरेन लिङ्गज्ञानाय पृथक्पाठकातादिक्रमेणाह

वकेति लकाराक्षसपुरी रमतेस्याबाहुलकात् शोफालिकापुष्पभेद वृक्षभेदश्च सतुनिर्गुडीइतिप्रसिद्ध टीकापदविषयपदव्याख्या धातकीवृक्षभेद धायटीइ-
तिप्रसिद्धा पञ्जिकानिः शेषपदव्याख्या अटकीतुवरी तूरइतिप्रसिद्धा ७ सिद्धका सेधति सिध्यतेवा विधुगत्यां बहुलरक्स्वार्थेक क्षिपकादित्वादित्वंन वृक्षभे-
द. सारिका सगति स्रुगतौ ण्वुल् तालव्यादिपाठे शृङ्गिसायाधातु. शृणानिदु ख विरहिणीनासारिका पक्षिभेद साळकीइतिप्रसिद्धा ॥ हिक्का हिक्कन हिक्क अव्यक्ते
शब्दे गुरोरित्य. यद्वा हिक्कयते हिक्कहिसायां अच् ऊर्ध्ववातप्रवृत्तौ शब्दविशेष उचकीइतिप्रसिद्धा ॥ प्राचिका प्राचति अचुगतौ ण्वुल् वनमक्षिका पक्षिभेद

लंकाशोफालिकाटीकाधातकीपिंजिकाटकी ७ सिद्धकासारिकाहिक्काप्रा-
चिकोल्कापिपीलिका तिंदुकीकणिकाभंगिः सरंगासूचिमादयः ८

इतिस्वामी उल्काऋच्छति अर्यतेवा ऋगतौ शक्तेतिसाधु उल्कांतज पुज पिपीलिका अपीपील्यते पीलप्रतिष्ठभे वष्टिइतिअलोप मुंगीइतिप्रसिद्धा शनैर्यातिपिपीलि-
कइतिपुस्त्वमपीतिस्वामी तिडकी वृक्षभेद. रेभुरणीइतिप्रसिद्धा निम्यति निमआर्दीभावे बहुलदुकष् कणिका कणति कणगतौ अच् स्वार्थेकन् परमाणुरित्य
र्धं भंगि कौटिल्यभेद विच्छिन्निर्वा तदुत्तरभसे व्याजच्छलनिभेभगीर्विदिगीसीर्निमीलिकेति भगस्यकरणंतत्केतिण्यंतादचड सरंगा विवरभेद सरगइति-
रव्यात स्रवहुरज्यतेस्या रजरागे हलश्चेतिघञ् कुत्वंसूचि. व्यधनी सूच्यतेनया सूचपेशून्ये तुरादेण्यंतादचड तदुत्तरत्वकोशे स्त्रीसूचिन्नत्यभेदेचव्यधनी
शिरवयोरपीति माटि महपूजायाक्तिन् हस्यद धत्वष्टुत्वंदीर्घ तदुक्तहैमे माटिर्देन्यपत्रशिरेति माटि स्त्रीपत्रभगेचदेन्यस्यापिप्रकाशनइत्यक्त० ८

अल्लरी अर्चते अर्क्षभत्सोक्तयोः बाहुलकादरन् पृषोदरादि तदुक्तं मेदिन्यां अल्लरी अल्लरी च ढेह्रुडुके वा लचक्रक इति वाद्यभेद इत्यर्थः चर्चरी चर्च्यते चर्च उक्तो बहुलं
अरन् गौरादि कर्शब्द इत्यर्थः तदुक्तं कोशातरे चर्चरी गीतभेदे च केशभित्करशब्दयोरिति पारी पारयति पार्यते वा पुष्पं तो पचादि तदुक्तं हैमे कर्करी पूरयोः पा-
री पादरज्वांच हस्तिन हस्तिपादरज्जुरित्यर्थः होरा होलति हुल्यते वा हुलहिसासवरणयो अचघ्नवा होरा तुल्ये राश्यर्थे शास्त्रे रवाप्रभेदयोरिति हैमः लद्वा
लटति लट्बाल्ये कन् तदुक्तं मेदिन्यां लद्वाकारजभेदे स्यात्फले वाद्ये रवगातर इति लद्वाग्रामचतक इत्यर्थः सिध्मला सिध्ममत्स्यस्या मत्वर्ये क्तन् सिध्मला-
पत्स्यविहृतौ वाच्यवत्तु किलासिनीति मेदिनीकारः तदुक्तं च त्रिकांडशेषे सिध्मला शष्कमासे स्त्रीत्रिलिङ्यां तु किलासिनीति लाक्षा लाप्यते लपशिल्पयोगे

अल्लरी चर्चरी पारी होरा लद्वा च सिध्मला लाक्षा लिक्षा च गंडूषा गृध्रसी च मसी मसी १० इति स्त्रीलिङ्गसंग्रहः ॥

बहुलस जतु इत्यर्थः लिक्षा लक्ष्यते लक्ष आलोचने घञ्पृषोदेति इ लिक्षायूकांडमित्यर्थः गंडूषा जलादिना मुख्यपूरणमित्यर्थः गंड्यते गडिवदने कदेशे गडे
श्वेत्यूषन् पुंश्वपि स्यात् तदुक्तरुद्रे गंडूषो गुरवापूर्तो स्याद्गजहस्तांगुलावपि प्रसृत्या प्रमितेपि स्यादिति उन्नतानां भिस्तगडूषानां पि सुखवर्तिरिति बोधालित
गृध्रसी वातरोगहेद गृध्रस्यति सतु ऊरुसंधौ भवति चमसी यज्ञपात्रभेद चम्यते चमुअदने असच् गौरादि नमसो यज्ञपात्रस्य भेदे स्त्रीपिष्टके स्त्रिया मि-
त्युक्तः प्रणीतेन परनाम मसी कज्जल मस्थति मसी परिणामे अच् तदुक्तं त्रिकांडशेषे अल्लामसी नलंपत्राजनं नस्यान्मसि हयोरिति १०

f अथपुलिगसग्रह पुस्त्येदनि पतद्गृह्यदपयतिमधिकारः सभैरातुचराः भैदेस्तुषितसाध्यादिभिः अनुचरेः सूनवादिभिः सहिता सग्नसरा मराध्यासराय्यदेवदे-
 त्याः सपर्यायाः पर्यायैः सहिताः पुसिकेसरपर्यायैः यथा अमरानिर्जरादेवारित्यादयः केतुदेहायथा सुविताः साध्या इन्द्रोमरुत्वान्मायवा सूरुसूर्यैर्यमा राहाइ
 ह जुबुरित्यादि अनुचरायथा विष्णोरनुचराजयविजयप्रभृतय रुद्रानुचरानदिकेश्वरादय एव असुरपर्यायाः देव्या देतेया दानवा इत्यादयः तन्देहा देत्यभेदा
 बलिनसुविजभादय देत्यानुचराः कूष्माण्डरहस्युहादय एव सर्वत्र उक्त्य एतेषामपि देवतानि पुसिवा देवतास्त्रियामित्यादिबाधकस्मारयिष्यति अबाधिना इति वक्ष्य
 माणेन स्वर्गादय एकोनविंशतिः सभैवाः सपर्यायाश्च पुसिस्थुः अनुचराः सभवानावग्यात्रसबध्यते स्वर्गपर्यायोयथा स्वर्गोन्नाकस्त्रिदिवदत्यादि द्योदिवौदेस्त्रियाह्ने

पुस्त्यसभैदानुचरा सपर्याया सरासरा स्वर्गयागादिमेघाब्धिहुकालासिशारारय ११

बेत्रिविष्टपमितिबाधकबलवन्तरेतादिनापुस्त्यं माग यज्ञमयस्तः क्रतुः तन्देहा उक्त्यातिरात्रामिषोयारषमेयादय इत्यादेवीधितत्ववस्यति अद्रि गिरि पर्वत तन्देहा मे-
 वौदिहिमत्सत्यादयः एतेषामध्येपवादः चेत्तुः शैलवर्गेमेघोघनदत्यादि पर्यायः भैद आवर्त्तादि अत्रस्यतुअत्र मेघरतिह्रीचपाठोबाधक अंब्धि समुद्र इत्याद-
 यः समुद्रपर्यायाः क्षीरोरादिभैद हृष्टेक्षः शारवीत्यादिपर्यायः करादिभैदः अत्रापिकचिद्रूपभैदादिना पादलाशिशपादौ अपवादाउक्ता काजोरिषु समय एवप
 र्यायः मासादयोभैदा अदिना पक्षा क्रतु दिनतिथ्यादौबाध असि खड्ग नदकादयोभैदा अदिना महत्वाय चद्रहास करवाल इत्यादौबाध स्यादौन्नि करपा
 जिक्तारूपः शरोबाणः भैदोनारानादि अदिनाकाह भल्ल विशिरकः दधुर्दयोरितिबाध अरि बाहु अरानि भैद आतताय्यादिः ११

कर. राजयाल्लोभागोरश्मि. पाणिश्च मरीच्यादीनांतुपुस्त्वंबाधितं मरीच्यरुन्नीत्यक्तत्वात् गंडः कपोल ओष्ठोदतछदः दशनवसनादितुरूपभेदात्बाधितं दो प्र
वेष्ट. भुजादेर्द्वयोरितिबाधः. द्वंद्वोरद भेदोजंभाः कंठोगलः समीपगलभेदेषुकंठंविषुविदुर्बुधाश्चतिशाश्वतः केशः कच नख पुनर्भूवः नखरोस्त्रियामितिबाधः स्तन
कुच पयोधरः एतेयथासंभवंसभेदपर्याया पुंसि अन्ह अहश्च अंतेयेषांते अन्हाहांता. पुंसिस्थुः तेचयथा अन्ह पूर्वपूर्वाणह. अन्ह. अपरं अपराणह. द्वयोरन्हो
समाहारः द्यह. च्यह उभयत्रनसंख्यादे समाहारेइत्यन्हादेशोन अत्रनपुसकमिति अस्यापवाद. स्वेडोविषंनन्देराः पुंसिस्थु यथासोराष्ट्रिक. शौक्लिकेय ब्रह्मपु
त्र. अत्रगरलविष पुंसिक्रीबेच काकोलमित्यादिबाधितं रात्राताः रात्रो अतोयेषांते अनरात्रोरदतत्वसमासातेन प्रागसंख्यका. प्राक्पूर्वपदंनसंख्यायेगांतेपुसि-

करगंडोष्ठदोर्दंतकंठकेशनखस्तनाः. अन्हाहांताः स्वेडभेदारात्रांताः प्रागसंख्यकाः १२ श्रीवेष्टाद्याश्चनिर्यासा असन्नता

अबाधिताः कशेरुजतुवस्तूनि

स्थुः परवह्निंगतापोय परत्वात्समाहारनपुसकतामपिबाध्यते तेनाहोरात्रः अहश्चरात्रिश्चसर्वरात्रः अपरात्र पूर्वरात्र प्रा
क्संख्यकाइतिकिंपंचरात्रंगणरात्रपुण्यरात्रश्चार्धर्चादिपाठात्क्रीबत्वंच १२ श्रीवेष्टाद्याः येनिर्यासाः वृक्षद्रवाः तेपुंसिस्थु. श्रीवेष्टः आद्योयेषांते श्रीवेष्ट. सगन्ध श्री
विष्टप्इतिकचित्पाठः आद्यशब्दात् श्रीवासहतधूपादीनांग्रहणं चात्गुग्गुलसिल्लकादयः असन्नताः असच् अनृचतावंतोयेषांते द्यक्कमसिस्तसन्नंतमित्यादि
नावक्ष्यमाणेन अप्सरआदीनांपूर्वेक्तेनचबाधकेनाबाधिताश्चेत्पुंसिस्थुस्तत्र अदिनाजल्लोकसः सप्तमनसः ते असन्तायथा अगिराचंद्रमा वेद्या पुरोधा अन्नता
यथा कृष्णावर्मा मघवा अबाधिताइतिकिं इदंलोम इदसाम इदंवर्म ॥

तुरुविरामका तुअश्वत्थतु नौविरामौ विरामेवत्येषाते एतादृशा तुशब्दानाश्चरुशब्दाश्चपुसिस्तु नेयथाधातु हेतु सेतुरित्यादि कुसुमेक तारु किशोरु रित्यादि कशेरु
जतुवस्त्वनिहित्वेतिव्यर्थ अबाधितादवस्थान्वयस्यसम्भवात् वस्तुतस्त्वबाधितादन्यपिव्यर्थ विशेषैर्यद्यबाधितत्वनेननिर्वाहान् अतएव शरुअश्वदिषुनिर्वाह तत्रक
शेरुअस्थिविशेष दृणविशेषावाजतुलास्येत्यर्थ १२ कषणपदया षड्वर्णाउपाते अत्यसभीपेयेषाते तथा यदिति यदि एतेकादिवर्णषट्कोपाताअदाता स्थुस्तर्हिषु
सिभवति यथा अक अर्क लोह स्फटिक रक्तुवल्कादिषुबाधित पूर्वं प्राप तुष रोष ओषधूषपूसादय मोपाता वर्षादयस्तुपूर्वबाधिता पाषाणः गुण घुण कि
रणादयोणोपाता विषादिबाधित कौस्तुभाशरभगर्भतदर्मादयाभोपाता कुसुमादिबाधित होमग्रामधूमस्तोमव्यायामगुल्मादय मोपाता पद्यादेर्वापुसित्यादिना

हित्वातुरुविरामकाः १३ कषणभसरोपातायद्यदनाअमीअथ पथनयसरोपातागोत्रारव्याश्वरणाह्या १४ बाधितत्व स
भीरकेशरमारसीकरसर्पराय रोपाता अजिरादेर्बाध पकारादिवर्णषट्कोपाता अबाधिताश्चेत्पुसिस्तु अत्रयद्यताइतिपूर्वेक्तनसबध्यते अथादित्वात् पकारोपात
यथा यूपसूपकूपकलापादय कुतपादिबाधि यकारोपाता सार्धस्वार्धअर्धनाथशपद्यादय नोपातास्त इनअपथनजनमन्वादय योपाता रथविनयततुवायव्य
यअयादय मृगयादिस्तुबाधित सोपाता मानसपनसरसहासादय बिसादिर्बाधित रोपाता पटघटकरदहाटादय किरीटदेर्बाधित गोत्रेति गोत्रवशः तस्मिन्नाख्यास-
तायेषाते गोत्रारव्याकषिसहका गोत्रस्यादिपुरुषा येमवराध्यायपरिता येप्यन्येअपत्यप्रत्ययविनागोत्रवाचित्वेनलोकै प्रसिन्हास्तेपुसिस्तु यथा वसिष्ठ गोत्रम-
माक एवकश्यपवत्सादय चरणानावेदशरवानाआह्या नामानिपुसिस्तु यथा कटक बह्वचदत्यादय १४

नाम्नि सज्ञाया अकर्त्तरि चकारके भावभावे च विहिता स्ते घञादयः सप्तप्रत्ययाः पुंसि स्यु भावे चेति चकारादसज्ञाया च घञ् गृहीतः घञनायथा प्रास्यत इति प्रासः कर्मणि घञ् वि-
रति अनेन वंद. प्रपतत्यस्मात्प्रपात भाव. पाक. घञि च जोरिति कुत्व त्याग. रोग अच् यथा जयः चयः नयः एरच् अप्यथा कर गरः लषः लवः नड् यथा यज्ञः प्रश्न यान्तेत्यत्र
तु पुस्त्यर्वाधित नड् उपलक्षणार्थत्वात् स्वपोनन् स्वप्नः स्वप्नसवेशा इत्यपीति वा पुस्त्यसिद्धिर्वेध्या णप्रत्ययो यथा न्याहः नौणचतिसूत्रेण घप्रत्ययो यथा उरच्छद अशुच्य
या वेपथु ल्युरिति कर्त्तरि नद्यादिभ्यु पुंसि स्यात् यथानंदन-रमण. मधुसूदनः भावेऽप्युच्चादिभ्यो य इमनिच् सपुंसि स्यात् यथा पृथोभावि. प्रथिमा महिमा भाव इति किं वृणोतीति वरिमा पृथ्वी-
भाव इति शब्दांदेहलोदीपन्यायेन पूर्वत्र परत्र च संबध्यते भावे को यथा आकूत्यः सपीतिकः ग्रस्थः घञर्थकः प्रादितः अन्यतश्च परोधुसंज्ञो धातुस्तस्माद्विहितः कि प्रत्ययः पुंसि स्थान

नाम्न्यकर्त्तरि भावे च घञ् ज्ञाङ् ण घाथु च ल्युः कर्त्तरि मनिच् भावे को घोः किः प्रादितो न्यतः १५ हं द्वेश्व वडवावश्च वडवानसमात्सते ॥ कां
त. सूर्येन्दुपर्यायपूर्वायः पूर्वकोपि च १६ वटकश्चात्तुवाकश्चरल्लकश्चकुडंगकः दाप् देपौ विनादा रूपो धारूपश्च धातुर्धुसज्ञकः प्रादिनो यथा प्रधि निधि वि-
धि. प्रादि आङ् पूर्वसिधातुः कि प्रत्ययः अन्यतो यथा जलधि कर्मण्य धिकेति किः इषुधेस्तद्वयोरिति बाधितत्वं १५ असमात्सते समाहारादन्यत्र हं द्वेश्व वडवौ अश्वश्च-
वडवाच् पुंसि स्याता तथैवाश्व वडवान् अश्व वडवौ इति द्विवचनमतत्वं समाहारे तु अश्व वडवं क्लीबं विभाषा वृक्षमृगेति वैकचद्वावः सूर्यचंद्रपर्यायपूर्वकः कातशब्दः पुंसि यथा
सूर्यकात चंद्रकांतः अयस्कांतः अर्ककाते दुकांत लोहकाता इति पर्यायास्त्युः १६ वटक. वरति वटवेष्टने माषपिष्टविकार इत्यर्थः अत्तुवाक. अत्तु उच्यते वचभाषणे कर्मण्यण् कु-
त्वं अत्तुवाको वेदावयव. रल्लक लल्लक इत्यपि रलयोरेकत्वं ललईप्सायां सपदादि. लक्यते लक आस्वादेने पुंसीति घ-रल्चासौ लकश्च पक्ष्मकंबल पर्यायवाचकोपि कुडंगकः
कुटति कुटकोटिल्ये किप् कुट् अगमस्य कुडंगक इति कचित्प्राठः कुडंगको वृक्षलता गहनमिति गुरव ॥

पुरकसुमासरवन्ति सुसारवन्त्येवास्वतु अवदारणेऽह पुरवश्चवाणावयवइत्यक्तं न्यूरव न्यूरव्यते उरिवगते प्रसीतिथ सामवेदोनिपातितओकार न्यूरवइति हस्वोका
 रोपि तदुक्तमेदिन्या पुरवसम्यग्मनोहेचसाम्भषदप्रवणेपिचेति समुह समुहम्यते गम्भगतौह सपुदकपर्यायिवाचकइत्यर्थं विर वेरति विरआक्रोश इरापेति
 तदुक्तमेदिन्या विरोद्वोरवदरेषिगेभूषिकेरवदरेषिचेति विरोधूर्त पदु काष्ठादिरचितआसनविशेष पटति पट्यतेवा परगतौह तदुक्तहेमे पदु पषणपाषाणेवणा
 दिनाचवधने चतुष्पथेयराजादिशासनांतरपीठयोरिति त्थर तत्थने तत्तुच्छाये तस्यध धन्यतेवा धनशब्दे तदुक्तमेदिन्या घरोदिव्यतुलायास्यान्वटीचीरेचवास
 इति परिहार्यतुलायान्वधत् स्त्रिभिरिष्यतइतिविश्वश्च खर खरकायाध तदुक्तहेमे खरोधकूपकफयो प्रहारांतरकयोरिति १७ कोद्वार कुल्यते कुदु छेदने प्रता

पुरवोन्यूरव समुहश्चपिटपट्टधरा खरा १७ कोद्वारघट्टहट्टाश्चपिडगोडपिचहवत् गडु करडोलगुडोवरडश्चकिणोद्युण १८

पनेवा बाहुलकादारः गुणः तदुक्तरभसे कोद्वारोनागरेकूपेष्करिण्याश्चपादकेरति घट घट्यतस्मिन् ग्रहचलने हत्तइतिघञ् घाटेतिलोकावरति केचिन्नु कोडु अरघट्ट
 इति छिताकोदुबुर्गिपुरं अरघट्ट कूपभेदइति अरैश्चकावयवसमै काष्ठविशेषैर्घट्यते स्यने अरघट्ट कूपान्तलनि सारणार्थवदीयवराहादइत्यन्ये हट्ट हटत्यत्रहट्टीसी
 बहुलद आपणइत्यर्थं पिड सुगादिसयातवाचक स्यात् पिडते पिड्यतेवा पिडिसघाते अच्यन्वा पिडोवालेबलेसाद्रेदेहागारेकदेशयोरित्यक्तं गोड गोरडश्च नाभि गौडोपा
 भस्जतोचहट्टनाभौचसमतइतिरुद्र पिचह-उदरं पिचहइत्यपि अपिचहतेनेनाववा चटिकोपे घञ् अलोप तदुक्तमेदिन्या शस्त्रेपिचहउदरेपशोरवयवेपुमानिति पिचहवत्
 गड्वादयोपिपुसीत्यन्य गडु गलगट गडति गड्यतेवा गडसेचने बहुलउ गडु पुष्टगुडेकुच्छातिविश्व करड-वशादिकृतसावविशेष क्रियते दुक्तञ् अहन्तदुक्तहेमे करडो
 मधुकोशेसीकास्त्ववेदलाटकइति अगुदोवशादिदह लगति अगसगेउहच वरडोह्वरोग वणोति इत्येवाहप्रवरणे अहन् करडोव्या

ते कणगतौ पचाद्यच् पृषोदरादि. किणोमांसग्रंथिभेदः व्रणजं चिह्नं च घुण. घोणते घुणप्रमणे इगुपेतिकः तदुक्तं रत्नकोशे घुणः स्यात्काष्ठवैधक इति काष्ठकृमिरपि १८
 दृतिः द्रियते दृढादरे तदुक्तं मेदिन्या दृतिश्चर्मपुटे मत्स्येनेति चर्मपुटक इत्यर्थः. सीमंतः केशविन्यासः शकंधादिः हरितः हरति ह्रियते वा लृञ्हरणे इति प्रत्ययः हरित्याला-
 शवर्णः तदुक्तं मेदिन्या हरिद्विशिरिन्त्रयां पुसिहयपर्णविशेषयो. अस्त्रियां स्यान्तणे चेति रोमंथः पृषोदरादिः पशूना चर्वित चर्वणं उद्गीथः उद्गीयते गौशब्दे थक् इत्वं उद्गीथः
 प्रवणः सामवेदध्वनिरित्यरुणः बुहुद. जलविकार बुदित्यव्यक्तध्वनिं बुंदति करोति उबुंदिरनिशाणे मूलविडितिकेन लोपः कासमर्दः गुल्मभेदः अर्बुदः अरं बुंदति उबुंदिर केन लो-
 : अर्बुदो मांसकीले स्यात्पुरुषेदशकोटिषु इति मेदिनीकारः अर्दनि अर्दगंतौ रग्निः कुंदः सुंदते सुंदि आप्रवणे अच् पृषोदरादि. तदुक्तं हैमे कुंदो भाग्ये स्त्री सुकुंदन्नामिनि ध्यंतरेषु नाद

दृतीसीमंतहरितो रोमंथोद्गीथबुहुदाः कासमर्दोर्बुदः कुंदः फेनस्तूपोसयूपको १९ आतपः क्षत्रियेनाभिः कुणपक्षरकेदराः पूरक्षर

प्रचुकाश्च ति फेनः जलविकारः स्फायते स्फायीरुद्धौ स्फेनमीनाविति साधुः स्तूपः वटकादिः स्तूयते घुञ्स्तुतौ स्तूयते वा वृषसमुद्भाये एतौ पूषश्च पुनाति पू-
 . बाहुलकात् यक् गुरवस्तूपशब्दं पठति यौति यूयते वा यूमिग्रणेऽमिग्रणेच १९ आतपः आतपति तपसंतापे अच् क्षत्रियेनाभिः स्यात् क्षत्रियवाचीनाभिः शब्दः पुं-
 सीत्यर्थः. कुणपः कुणं पाति पिबति वा तदुक्तं मेदिन्यां कुणपः पूतिगंधौ शवेपिचेति क्षरः क्षरति क्षरविलेखने इगुपेतिकः वपनशस्त्रमिति तदुक्तं मेदिन्यां क्षरः स्यात्
 . नद्रव्यकोकिलाक्षेचगोक्षर इति केदरः व्यवहारपदार्थः. केदृणाति दृविदारणे अच् यद्वा केदीर्यते पूरः पूरयति पूरपूरणे पूरः स्यादंभसां रुद्धौ व्रणसंश्लिखितवाद्ययो-
 रिति हैमः. क्षरप्रः बाणविशेषः क्षरप्राति क्षरइव प्रातिवा मापूतौ कप्रत्ययः सुकुटस्तरवुरप्र इति कवर्गी द्वितीयपठति बुक्रः शाकभेदः चक्यतेनेन चकतृमौ प्रतिघाते च र-
 कुं उल्वं च चक्रस्त्वं म्लेऽस्थलवेतस इति हैमः ॥

द्विहीने द्वाभ्यास्त्रीपुंसाभ्यांहीनेनपुसके अधिकारोयमाबाल्हकात् श्लोकद्वयेप्राधान्येननिर्दिष्टारवादिशब्दाः षड्विंशतिपर्यायैः सहक्रीबे अत्रान्यदितिबाधितात् यद-
न्यत्तदेवक्रीवमिति सावधानार्थमुक्तं चकाराद्वस्त्राभरणेदिसंग्रहः स्वमिद्वियंन्योमच तद्यथा छिद्रंनभःविद्यत् इत्यादि स्वनति स्वन्यतेवा स्वनुअवदारणेऽ स्वमि-
द्वियेपुरेक्षेत्रशून्यविंदोविहायसि संवेदनेदेवलोकेशर्मण्यपिनपुंसकंइत्युक्तं० अरण्यंविपिनकाननमित्यादि अर्यते ऋगतौ पर्णपत्रंदलं पर्णपत्रंकिंशककेचेतिमे-
दिनी पर्णयति पर्णहरितभावे अच् श्वपत्रं श्वपत्रयति श्वपत्रेविलेपेतंके इत्युक्तं० पातालमित्यादीत्यर्थः हिमंतुप्रालेयमित्यादि हंति हंतेर्हिचेतिमन् तदुक्तमे-
दिन्या हिमंतुषारमलयोद्भवयोः स्यान्नपुंसकमिति उदकंतुजलंनीरं उनत्ति उंदीकुदने कुन् नलोपः शीतं श्यायतेस्म श्यैर्द्गतौ केसंप्रसारणं तदुक्तंमेदिन्यां

द्विहीनेन्यच्चरवारण्यपर्णश्चपत्रहिमोदकं शीतोष्णामांसरुधिरसुरवाक्षिद्रविणंबलं २२

शीतहिमगुणे क्रीबंशीतलालसयोस्त्रिष्विति उष्णंतिग्ममित्यादि ओषति उषदाहे नक् तदुक्तंमेदिन्यां उष्णोग्रीष्मेषुमान्दक्षाशीतयोरन्यलिगकइति शी-
तोष्णंशुणे क्रीबंतद्वितित्रिष्वित्यर्थः मांसं मन्यते मनज्ञाने सःमनेदीर्घः मांसंस्यादामिषेक्रीबंकंकोलीजडयोस्त्रियामित्युक्तं० रुधिरं रुणद्धि रुद्धतेवा रुधि-
रआवरणे किरच् रुधिरोगारकेपुंसिक्रीबंतुकुंकुमासृजोरित्क० सुरवं स्वन्यते स्वनतिवा तदुक्तंमेदिन्यां सुरवंनिःसरणेवच्रेप्रारंभोपाययोरपि संध्यातरेना-
रुकादेशब्देपिचनपुंसकमिति अक्षि अश्रुते अश्रुत्यामौ संघातेच अशोर्णित् द्रविणं द्रविणंनह्योर्हत्तेकांचनेचपराक्रमइत्युक्तं० अक्षिशब्दात्नयननेत्रयोर्ग्रह-
णं बलं बलते बलसंवरणे बलंगंधरसेरूपेस्थामनिस्थौत्यसैन्ययोः पुमान्हलायुधेर्देत्यप्रभेदेवायसेपिच बलयुक्तेन्यलिगेपिइतिरभसः २२

फल फलति फलनिष्पत्तौ पचाद्यच् फलहेतुकतेजातीफलफलकसस्थयो त्रिफलाद्याचक्रकोलेशस्त्राग्रेहृष्टिलाभयोरित्यक्तः कनिष्ठह्रस्वमितिपाठः नन
हलति हलविलेखने अच् हेम दिनोति हिमगतौ मभिन् हेमशब्दात्स्वरवर्णकनकादीनाग्रहणं शल्ब शलति शल्यतेवा शल्गतौ उल्बादित्वात्साधुत्व तड्
क्तमेदिन्या शल्बताग्रेयत्कर्तव्यत्वात्तरेजलसन्निधाविति लोहलोहयति लुब्धतेषां लुहगार्धे पचाद्यच् लोहोस्त्रीशस्त्रकलहेजां गकेनर्वतेजस इत्यः सरवं सरवय
ति दुष्वयति सरवदु रवतल्लियाथाअच् शर्मशालमित्यादि दु रवतु रुच्छ कष्ट शक्त शोभते शक्तरीतौ द्युपेतिक शक्तशब्दात् कल्याणकशलयोर्महणे अशक्त-

फलहेमशल्बलोहसरवदु रवशक्ताशक्त जलपुष्पाणिसवणव्यजनान्यनुलेपन २३

न नशक्त जलपुष्पाणि जले प्रवाणिपुष्पाणि कुसुमकमलकल्हारोत्पन्नादीनि लेवणं लुनाति लुभच्छेदने नशादित्वात्साधुत्व तदुत्तरभासे लवणसैधवादीनासिधुर-
ह्यौमिदेरसे तदुत्तेवान्यलिगस्यान्वरीतेदिवोस्त्रियामिति व्यजन व्यज्यतेनेन करणेत्युत् अज्युत्तयादौ व्यजनतेमनेचिन्हेरमश्रुण्यवयवेहनीत्यक्तत्वात्
व्यजनश्मश्रुचिन्हयो तेमनेवयवेकारावितिहेमश्च व्यजनविशेषाणामपि दधितभादिनाग्रह अनुलेपन अस्तुलिप्यतेनेन लिपउपदेहे ल्युट्करणे कुकुमादि
अत्रबाधितारन्यत्इति कि आकाशोविहायादौ अटवीअरण्यानीत्यादिक एवमन्यदृष्यत् २३

कोट्योः अन्याकोटिशब्दाद्धिन्वायाशतादिसंख्यासाङ्कीबेस्यात् द्विहीनेइत्यधिकारात्लक्षाशब्दः बाङ्कीबे पक्षेस्त्रियां लक्ष्यते लक्षदर्शने अकारप्रत्ययः तदुक्तमेदिन्यां लक्षानपुसिसंख्यायाङ्कीबं व्याज्जशरव्ययोरिति तदितिलक्षवाचकनियुतमुच्यते नियुयतेस्म कप्रत्यय तदुक्तरत्नकोशे शतंसहस्रमयुतंनियुतप्रयुतंमतस्त्रीकोटिरर्बुदमिति क्रमाद्शगुणोत्तरमिति असतमिसंतमुसतमन्नंतचयत् द्यच्च द्विस्वरंतत्क्लीबे असंतयथा पयः तेजः यशः षनः अस्तन् प्रत्ययाता इमे इसंतयथा स पिं हवि ज्योतिः उसंतयथा वसु धनुः यजु अन्नंतयथा चर्म शर्म सामेति इमेमनिनंताः अनेनैव क्लीबत्वेसिद्धेपरतोयन्मर्मशब्दोपादानंतदस्यानित्यत्वज्ञापनार्थं अयं ग्रथो मर्मशब्दोपरिदिष्यण्यांस्पष्टइतिततएवद्रष्टव्यः तेनगुणांधकारशोकेषुतमोराहौपुमानयमित्याद्यपिसिद्धं अकर्त्तरि कर्त्तरि न्यत्रयदनांत अन्येत्यंतेयस्यतत्क्ली

कोट्याः शतादिसंख्यान्यावालक्षानियुतंचतत् द्यच्चमसिससन्नंतंयदनांतमकर्त्तरि २४ त्रातंसलोपधंशिष्टंरात्रंप्राक्संख्ययान्वितं पात्राद्यदतैरेकार्थो द्विगुलक्ष्यानुसारतः २५

वे यथागमन दानं मरणं करण वरण अकर्त्तरि नितिकिं कर्त्तरि नक्लीबंतदाह नदयति नदनः रसः पात्रं बहित्र वस्त्रं गात्रमित्यादि सकारोलकारोवा उपधा अत्यात्पूर्वीयस्यतत् सोपधयथा विसं अंधतमसं अवसेत्यच् बुसलोपधयथा कूलं तूलं शूलं मूलमित्यादि शिष्टमिति यदवशिष्टप्रागुक्तादन्यत् तच्चप्रागुक्त यदबाधित तदपित्रांतादिकक्लीबेइत्यर्थं शिष्टमिति किं पुत्रं वृत्रं हंसः कंसः पनसः शालः कालः गलः संख्यापूर्वपदोरात्रशब्दः क्लीबे रात्रान्हाहाः पुंसीति पुंस्त्वप्राप्तेरपवादोय त्रिरात्र पंचरात्र अहः सर्वैकैति अच् एवगणरात्रमित्यपि संख्येति किं अर्धरात्रः पूर्वात्रः मध्यरात्रः अत्रापि अच् पात्रादिभिरदतैरेकार्थो द्विगु क्लीबे पंचरात्र त्रिषुवन आदिशब्दात् चतुर्युगमित्यादि लक्ष्यानुसारतः शिष्टप्रयोगानुगमेनेत्यर्थः ॥ पात्राद्यतस्यनेतिइतिकेनेत्यर्थः अनेनपंचमूलीत्रिलोकीत्यादिरपवाद एकार्थं किपचकपाल पुरोडाश द्विगुरयंतद्धितार्थः २५

हृदसमासस्यैकत्वं समाहारे अव्ययीभावश्चक्रीवे उभयक्रीवे द्वैक्यं यथापाणिपाद शिरोऽग्रं मादगिकपाणविक हृदस्येति एकत्वं अव्ययीभावोपपत्त्या अधिरूपा अधिहारि उपगमासमीप्येव्ययीभावः सरव्याया अव्ययाच्चपर पथिन्क्रीवे यथादिपथ त्रयाणापथ्यस्त्रिपथ चतुष्पथ अव्ययायथा विपथ कापथ सरव्याव्ययार्थितिकि थर्मपथ योगपथ समासात् अपत्यय पथरतिसमासानुकरण समासेष्वविभक्त्यनात्यराच्छायाक्रीवे सान्नेह्यहनासबधिनीतर्त्तवतदुराहरति वीनापक्षिणाच्छायाविच्छाद्यमिति दक्षच्छुय छायाबाहुल्येति क्रीबत्वं बहुनामिति किं कुन्ध्यच्छाया कुन्ध्यच्छाद्यमिति वास्त्रियातुवक्ष्यते विभाषासेनोति विकल्पात् सहनौ समूहविषये सप्ताशब्द क्रीवे अत्रापिषष्ट्यादत्यनुवर्तते अशालाचेति शास्त्रेणेत्यर्थं यथादासीनासभादासीसभा रूपासभमित्यादिसहतावितिकि दासीनासभादासीसभा वा

द्वैकत्वाव्ययीभावोपपत्त्या सरव्याव्ययात्पर षष्ठ्याच्छायाबहुनाचेद्विच्छाद्यसहनौसभा २६ शालार्थापिपराराजामनुष्यार्थादिरा

जकात् दासीसभानृपसभरक्ष सभमिमादिश २७

सीगृहमित्यर्थं सप्ताशब्दमनुष्यपूर्वास्त्यत्र असनुष्यशब्देन रक्ष पिशाचादीना ग्रहणाच्चक्रीबत्वं २६ शालार्थागृहार्था अपिशब्दात् सहत्यर्थं च यासभासा अराजकात् राजशब्दनिवर्जितात् राजामनुष्यार्थात् राजपर्यायात् अमनुष्यार्थात् रक्षमादिशब्दात् षष्ठ्या तात्पराचेत्क्रीवे शालागृह अर्थोऽभिधेयोयस्याः साशालार्था अराजकराजपर्यायात् यथा रनभस प्रभुसभमनुष्यार्थाद्यथा रक्ष सभ पिशाचसभ अनुष्येत्यत्र रूदया रक्ष पिशाचादीनाग्रहणरतिकेसुद्यास्पष्ट राजकाकि राजसभा राजपर्यायग्रहणात् नेह चद्रगुप्तसभा राजविशेषोय पर्यायस्यैव द्रव्यते इति वचनात् इदमिदं षष्ठ्यादितिकि नृपतिविषये सभानृपतिसभा नृणापतिर्यस्यासाचासीसभाचेति सानृपतिसभा अमनुष्यार्थादितिकि दासीसभा दासीनाशालेत्यर्थं सभाशब्दस्य शालावाचित्वं सघातवाचित्वं च सप्ताशब्देत्यत्र शालावाची अशालाचेत्यत्र सघातवाची इदद्विग्रहे स्पष्ट इमादिश इति दासीसभमित्यादीनि क्रमेण त्रीण्युराहरणानीत्यर्थः तत्र दासीस

भमित्यादितुसहतावित्यस्यैवदत्तरेतुशालासहति साधारणे इदंक्लीबत्वनञ्कर्मधारयसमासेन भवति तत्पुरुषो नञ्कर्मधारय इत्यधिकारात् २७ तदादित्वप्रकाशने तयोः उप-
 ज्ञोपक्रमयो आदित्वप्रायस्यतत्प्रकाशनेद्योतने उपज्ञांत उपक्रमातश्च तत्पुरुष समास क्लीबेस्थात् उपज्ञोपक्रमतदाद्येति अनुशासनात् तत्रोदाहरणमाह उपज्ञायत इत्यप-
 ज्ञा कर्मण्यण् कोद्वद्वातस्योपज्ञाकोपज्ञप्रज्ञा कस्योपक्रम कोपक्रमलोक प्रज्ञापतिना प्रथमसृष्टत्वात्तेनादावुपज्ञाता प्रजेत्यर्थः तदादित्वेति किं देवदत्तोपज्ञा मृच्चयः प्रकारः
 मृत्युकारस्यानेककारणत्वात् देवदत्तेतिसामान्यशब्देन च तदादित्वप्रतिपादनाभावे क्लीबत्वाभावः एवं देवदत्तोपक्रमोऽर्थः अत्रापि षष्ठ्या इत्यनुवर्तते उशीनराणामसु-
 मध्ये षष्ठ्यतात्पर्यकं कथा क्लीबे सज्ञाया कंथोशीत्यनुशासनेनेत्यर्थः सौशमीनां कंथा सौशमिकथ उशीनरादन्यत्र दक्षिकंथानामस इति किं वीरणकंथा २८ नणकचि-

उपज्ञोपक्रमांतश्च तदादित्वप्रकाशने कोपज्ञकोपक्रमादिकंथोशीनरनामस २८ भावेनणकचिद्ध्योन्ये समूहे भावकर्मणोः॥

अदंतप्रत्ययाः पुण्यसुदिनाभ्यां त्वहः परः २९

द्ध्योन्येनश्चणश्चकश्चचिच्चतेभ्यः अन्येयेतव्यदादयोऽदंताधातुप्रत्ययाः भावेविहिताः ते क्लीबे तत्रधातुप्र-
 त्ययायथा भवितव्य भाव्य सहित भुक्तं भवनीयमित्यपिनणकचिद्ध्योन्यइति किं प्रश्न यजयाचेति नङ् न्यादः नौणचेति ण आरबूत्यः सपीतिकः सामर्थ्याद्ध्यावे न-
 णकेति यञ् उपलक्षणांपाक भावे किं कर्तव्यो धर्मसंग्रह मृतो वैरी समूहार्थं यथा भिक्षाणां समूहो भैक्ष्यं गार्भिणं उभयत्राण् औपगवं गोत्रोक्षेति बुञ् काक-
 मित्यादि समूहेण भावेदतायथा गोभवि गोत्व शब्दे भवि शौचं इगंताच्चलघुपूर्वात् इत्यण् कर्मण्ययथा शौक्यं राज्ञः कर्मराज्य चौर्यं तत्प्रत्ययस्य तु स्त्रीत्व-
 भुक्तं तत्रतलंत अयस्त्रियास्यात् इति प्रमाणं पुण्यसुदिनाभ्यां परोविहितसमासांतो ह नृशब्दः क्लीबे पुण्यसुदिनाभ्यां मन्ह क्लीबते हेति प्रमाणं अन्हाहांता इति तु स्व-
 स्यापवादोय पुण्याह उन्नमैकेति निषेधात् अन्हादेशो न तत्रोत्तमशब्देन पुण्यस्य ग्रहणं सुदिनाह सुदिनशब्द प्रशस्तार्थ २९

क्रियाव्ययानां क्रियाणां अव्ययानां च भेदकानि विशेषणानि अपिशब्दात् क्लीबे एकवचनेचस्य क्रियाविशेषणयथा गृही सलिलक्रीडति
 कृष्ण अव्ययविशेषणयथा कमनीयप्रात रम्यस्व कठरवेणाह उक्थ उच्यते वचभाषणे यक्सप्रसारण सामविशेष तोटकतुटति तुटकलहकर्मणि प्लुत् अ-
 कादेश तोट्कृत्तभेदोरूपकभेदश्च चोच उपसृक्तफलावशिष्टतालफलमितिकेचित् कदलीफलमिति च चोष्यते क्षुपमद्यांगतौ यद्वा चंचति चच्यते वा चक्षु-
 गतौ अच् घञ्वा पृषोदरादि पिच्छबर्हमित्यर्थं पिच्छ्यते पिच्छरवंहे सुक्तमिति पाठे सुच्यते स्म गृहस्थूणं गृहस्तंभ गृहस्थस्थूणा तिरीट तरति तयै
 ते वा तृप्पवनतरणयोः कीटन् वेष्टनमिति शिरोभूषणमित्यन्ये मर्मसधिस्थान धियतेनेन सृष्ट्वाणत्यागे सर्वधातुभ्योभनिन् योजन क्रोशचतुष्टय शुज्यते शुजिर

क्रियाव्ययानां भेदकान्येकत्वेऽप्युक्त्यतोऽके चोचपिच्छगृहस्थूणातिरीटमर्मयोजन ३० राजसूयं वाजपेयगद्यपद्येकृतौ कवे ॥

माणिक्यभाष्यसिद्ध

योगे कर्मणिल्युट् अनादेश योजनपरमात्मनि चतुष्कोश्याचयोगे च ३० राजसूय राज्ञोसोतव्योभिषेकद्वारा निष्पादयितव्यः
 यद्वा राजालतावक सोमः सूयते च पुनर्भिषेके राजसूयेति निपातनात्साधु वाजपेय वाजपेयीसरापेयमत्र अर्धचादित्वा दुभयलिङ्गत्वं कवे कृतौ वर्तमानगद्य
 गद्यते गदव्यक्तायावाचि गरमदेति यत् पदसमूह इत्यर्थः पद्यं पादा सत्यस्य मत्वर्थेयप् पद सत्यस्येति वा तदुक्तमेदिन्या पद्यम्लोकेषुमान्छूद्रेपद्यावर्त्तनीकी
 र्तिरिति कवे कृताविति किं गद्यावाक् पद्यापद्यति माणिक्य मणिशब्देन कायतिजनोयकैशब्द मूलविभुजादि मणिके मणिपूरारव्येनगरेभावमिति वा शङ्किका
 दित्वात्त्र रत्नभेद इत्यर्थं भाष्य भाष्यते सूत्रार्थेयिण भाषव्यक्तायावाचि बहुलंकरणे ल्युट् तदुक्तं सूत्रार्थे विण्यते यत्र वाक्ये सूत्रानुकारिभि स्वपदानि च व-
 ण्यन्ते भाष्यभाष्यविदो विदुरिति सिद्धं स्यदने स्यदूप्स्ववणे उक्तं सप्रसारणं सिद्धं स्तरुभेदे स्यात्स्वदूप्स्ववणीके सिद्धीरोचना रक्तवैदिकायातकीषु ति

विश्वप्रकाशः रक्तवर्णभेदइत्यर्थः चीर वस्त्रभेद चीयते चिन्चयनेरकदीर्घः तदुक्तंमेदिन्या चीरोऽपि ह्यनपुंसकं गोस्तनेवस्त्रभेदेचरेरवालिरवनभेदयोरिति॥
 चीवरं सुनिवासः शाक्यभिक्षां वरं णमिति सप्तमूतिः पिंजर कायास्थिरद पश्यादिबंधनगृहच पिंज्यते पिजिसंपर्के बाहुलकादरः पिंजरमितिकेचित् तदुक्तकोशांतरे पिं-
 जरोऽन्यांतरेपीतेक्लीबं स्वर्णेचपीतकइति ३१ लोकायत लोकेआयतते यतीप्रयत्नेअच् इदमर्थेअण् संज्ञापूरणेतिनवद्धिः चार्वाकशास्त्रं हरितालं हरितेनालते अलभूष-
 णादौअच् तदुक्तंमेदिन्या हरितालंघातुभेदेस्त्रीदूर्वाकाशरेखयोरिति विदलं विदलति दलविदारणे पचाद्यच् वंशकृतपात्रभेदः स्थालभांडभेदः स्थलत्यत्र एलस्थितौ ह-
 लश्चेतिघञ् स्थालभाजनभेदेपिस्थालीस्यात्पाटलेखयोरित्यक्तः बाल्हिकं बल्लुदेशोभव अध्यात्मादि कुंकुमादीत्यर्थः बाल्हवमित्यपि तत्रभवइत्यण् इतिक्लीब-

चीरचीवरपिंजरं ३१ लोकायतं हरितालं विदलस्थालबाल्हिकं इतिनपुंसक
 संग्रहः पुन्नपुंसकयोः शेषोर्ध्वचपिण्याककटकाः ३२

शेषवर्गः ॥ अथचिकसपर्येता सुसिक्लीबेचस्युः उक्तादन्यः शेषः यथाशरवपयौ निधिवाचकोपुंसि कबुनलिनवाचनौतु पुन्नपुंसकयोः तथाःत्रत्यशब्दोपिचत्यर्थयेबा-
 धितस्तत्यर्थायादिन्नश्चेत्पुन्नपुंसकयोरित्यर्थः ऋचोर्ध्वमर्ध्वचपिण्याक तिलकल्कं पण्यते पणव्यवहारे पिनाकादयश्चेतिसाधुः पिण्याकोऽस्त्रीतिलकल्केहिंशुबाल्ही-
 कसिल्लुकेइतिमेदिनी कटकं कंटति कटिगतौण्वुल् रोमहर्षादित्यर्थः कटक क्षुद्रशत्रौचकर्मस्थानिकदोषयोः रोमांचेचद्रुमांगेचकटकोमस्कुरेपिचेतिविश्वः तदुक्तंच-
 मेदिन्या कंटकोनस्त्रियाक्षुद्ररात्रौमत्स्यादिकीकसे नैयोगिकादिदोषोक्तेोस्याद्रोमांचद्रुमांगयोरिति ३२

मोदक मोदयते सुदहर्षे ण्वुल् तदुक्तमेदिन्या मोदक खाद्यभेदेः स्त्रीहर्षकेषु नरन्यवत्तरति मोदको हर्षुलेखाद्यइति हेमश्च तडक तडते तडि आघाते ण्वुल्
उपतापविशेषइत्यर्थं तदुक्तमेदिन्या तडक खजने फेने समासप्रायवाचि च गृहदारुतरुस्कधमाद्या बहुलकेष्वपीति तडकइत्यपि दडएव स्वार्थे कन् ॥ तडक व
कयति टकिवधे अच् अश्मदारणइत्यर्थं तदुक्तमेदिन्या टको नीलकपित्थे चरननित्रे टकने स्त्रिया जघाया स्त्रिपुमान्कोपे कोशाजिघ्रावदारणइति शाठक पद-
भेद शरति शरगतौ ण्वुल् कर्पट स्थानभेद वस्त्रभेदोवा खर्वटमित्यपि तत्रेत्यखर्वति खर्वदर्थं अटन्प्रत्ययः यत्रैकतो भवेद्द्वामोनगरचैकतस्मृत मिश्रतुरखर्वट

मोदकस्तडकष्टक शाठक कर्पटोर्बुद पातकोद्योगचरकतमालामलकानड ३३

नामनदीगिरिसमाश्रयमिति अर्बुद सरव्याभेद अर्बुति अर्बुदिसाया बाहुलकाद्बुदच् अर्बुदो मासय रुषिदशकोटिषु नस्त्रिया महीधरविशेषेनाइत्युक्तं पातक
ब्रह्महत्यादि पातयति पत्न्यगतौ ण्वुल् उद्योग उद्योजन युजिरयोगे घन् उत्साहइत्यर्थं चरकवैद्यशास्त्रभेद चरति चरगतौ कुन् करकइत्यपि तत्रस्थूतवरुन् त
पाल ताम्यति तमुम्लानो कालन् तदुक्तमेदिन्या तमालस्त्रिलके खट्वेनापि च्छेवरुणद्वयेति आमलक आमलक्या फल नित्यं तृदेति मयट फलेल्लुक् इतिलुक्
वात्रीफलमिति नड अतर्विवर दृणभेदश्च नडति नडभ्रशे पचाद्यच् ३३

कुष्ठं कुण्ठाति कुष्ठनिष्कर्षे कथन् कुष्ठरोगेषुष्करेः स्त्रीति मेदिनीकारः कुष्ठमेषज रोगयोरिति हेमः मुंडं मुडिरवंतुने घञ् शिरः शीघ्रमघं शेतेनेन धुकुबुस्तं बुसबुत्सर्गे ष
 षंमासं पनसादि फलासारभागश्च कचित्सुस्तमिति पाठः शस्तमितिकश्चित् द्वेडित द्वेड्यते भिद्वेडास्ते हणे मोक्षणयोः क्तः वीरकृतसिंहनादइत्यर्थः क्षेमकुशलं क्षि
 पति क्षिपति वा क्षिनिवासगल्योः क्षिप्तयेवामन् जानीयाच्चागलं क्षेमं क्षेमं लब्धार्थरक्षणमित्यक्तः कुट्टिमं भित्तिभेदः कुट्टनं कुट्टे दने घञ्तातइमप् कुट्टेन निर्वृत्तं कुट्टि
 मोस्त्रीनिबद्धाभूरित्यक्तः संगमं संयोगः गत्वगतौ गृहकइत्यप् शतमानं मानभेदः अर्मअक्षिरोगः ऋगतौमन् शबलं शवत्यनेन शवगतौ अलच् पाथेयं च शबलोः स्त्री

कुष्ठं मुंडं शीघ्रबुस्तं द्वेडितं क्षेमकुट्टिमं संगमं शतमानार्मं शबलं व्ययतांडवं ३४ कवियं कंदकार्पासं पारावारं युगंधरम् ॥ ॥

संवलवत्कूलपाथेयमत्सरइति मेदिनीकारः अव्ययं तदुक्तं मेदिनीयां अव्ययोस्त्रीशब्दभेदेनाविष्णोर्निर्व्ययेष्विति तांडवं तंडुना प्रोक्तं तेन प्रोक्तं इत्यण् ओर्गुणः अवादे
 श नृत्यभेदइत्यर्थः ३४ कवियं कवते कुड् शब्दे बहुलं इयः महाराष्ट्रभाषया कडियाळीति प्रसिद्धं नार्थकविरवलीनकवियं वानात्तुरगसुखभाण्डमिति वोपालितः कंदं
 कंदति कदि आल्हादने पचाद्यच् पद्यमूलादि तदुक्तं मेदिन्यां कंदोः स्त्रीसूरणे सस्यमूले जलधरे पुमानिति कचित्कर्मेति पाठः कार्पासं वस्त्रयोनिभेदः करोति कि
 यतेण कृन् पांस पारयति पारकर्मसमाप्तौ अच् यद्वा पार्यते समाप्यते कर्मानेन पुंसीति घः पारावारं नवारयति वृन्वरणे पारावारः पयोराशौ पारावारं तद्वद्वयइ
 ते हेमः युगंधर युगधारयति धृन्धारणे संज्ञायां भृइतिरक्च् कूबरमित्यर्थः ॥

यूपं यज्ञागमदं युवत्यस्मिन् सुमित्रणे प दीर्घश्च प्रग्रीव प्रगताग्रीवायस्मिन् इमशीर्वकमित्यर्थं वातायनं सुरवशालावा पात्रीव पात्रीवातिक यज्ञपात्रभेदः यूपमह इतिप्रसिद्धं यूपनि यूपबधे इत्युपेतिक सुद्रामलकयूषस्तग्रहीपित्तकफेहितइत्यक्तवेद्यकात् चमसचिक्रसौ पात्रभेदौ तत्रचमत्यनेन चमसुअदने असच् चेतत्यनेन चितौ सज्ञाने बाहुलकात्कसं तकारस्यक चिक्रण चिक्रयतिवा चिक्रस्यतिवा इत्याद्युत्था ३५ अर्धर्चादौ अस्मिन्वर्गे पुन्यपुसकाधिकारे इतिवायत् घनादीनापुस्त्वाद्यपाणि-
न्यादिभिरुक्तं तत्तुर्वैदिकवेदेप्रसिद्धमित्यर्थं अतस्तदिह नोक्तं न ह्योकेष्यस्ति चेत् शेषवत् उक्तादन्य शेषस्तद्वदस्तु शिष्टप्रयोगतो ग्राह्यमित्यर्थं पाणिनिना पुन्यपुस-
कयोरित्यधिकारबुत्वाद्युतभूतमुस्तइत्याद्यतुशासनप्रणीत नेनअयद्यत इदद्यतइत्यादिप्रयोगद्वयसाधित तेचप्रयोगावेदे सति अतोत्रसविचारो न कृत लोकेपि सति

यूपप्रग्रीवपात्रीवेयूपचमसचिक्रसौ ३५ अर्धर्चादौ घनादीनापुस्त्वाद्यवैदिकमुव तन्नोक्तमिह लोके पितच्चेदस्यस्तु शेषवत् ३६
इतिपुन्यपुसकसग्रहवर्गः ॥ स्त्रीपुसयोरपत्याता द्विचतुषष्टपदोरगा

चेत् लिङमशिष्यं लोकाश्रयत्वात् इतिमहाभाष्यात् शिष्टप्रयोगादेव सर्वं
लिङमिर्णयइतितात्पर्यग्राह्यमित्यर्थइत्यस्याग्रेखेरव्यमिद इतिपुन्यपुसकसग्रहवर्गः ३५ अपच्यार्थेविहितायेणादयस्तदन्ता सर्वस्त्रीपुसयो स्यु यथाउपगो अपत्यपु
न्रऔपगव उपगोरपत्यस्त्रीऔपगवी एवमेववैदेहि गार्ग्यं गागीं स्त्रियापुसिचप्रयोगार्थं स्त्रीपुसयोरित्यधिकृत्य अपच्यार्थे तद्धिते इत्यक्त औपगव औपगवी इत्युक्तद्वार
णप्रदर्शितं कौमुद्याद्विपदचतुष्षट्पदवाचिन उरगवाचिनश्चजातिविशेषा स्त्रीपुसयोः तत्रद्विपदजातिभेदोयथा मातृषः पुमान् मातृषी स्त्री ब्राह्मण ब्राह्मणीश्च
इ शूद्रौ अजादित्वात्तद्वाप् षट्पदभेदोयथा भृगु भृङ्गी उरगोयथा उरग उरगी नाग नागी स्त्रीयोगे सहपुमारव्या पुन्यामानिस्त्रीपुसयो ॥

यथा इंद्र. इंद्राणी मातुर्जीतामातुल. नरस्यस्त्रीमातुली आतुगनिकल्प पुसि वर्तमानोमातुल. स्त्रीयांगात्स्त्रीत्वेपि वर्तते शूद्रस्यस्त्रीशूद्रा मल्लकादयश्चस्त्रीपुत्रयो मल्ल-
क पुष्पवल्लीभेद मल्लते मल्लधारणे णतुल स्त्रियातुमल्लिका मल्लिकानृणश्च्येपिमीनमृत्पात्रभेदयोरित्युक्तत्वात् ३७ मुनि मन्यते मनज्ञाने मनेस्त्वितिमाद्य मुनि. पुमिव-
सिद्धादेवंगसेननरीजिनेत्युक्त. मुनिर्यतीगुदीबुद्धपिलायागस्तिकिशात्कइतिविश्व ऊमिरिनिपाठ नगरक वरमरति अरुगंतो कुन् कपर्दकइत्यर्थ स्त्रियातुवर्गाटिका
स्याति शोभनमतति अतसात्तन्यगमने इण् ण्हि नक्षत्रभेदइत्यर्थः वर्णक चंदनवर्णयति वर्णवर्णक्रियादोणवुन् तदुत्तरभासे विन्यपनचंदनेचवर्णकसुनपुसकर्मिति॥व
र्णकश्चार्णोस्त्रीतुचंदनेचविलेपने हयोनीत्यादिषुस्त्रीस्यादुत्कर्षकांचनग्यचेतिमेदिनीच आरुति अरुन्वाति लादाने बहुन्नाडि इत्याद्युच्य किशान्प्रदासइत्या गोव्याद

जातिभेदाः पुमारव्याश्चस्त्रीयोगैः सहमल्लिकः ३७ मुनिर्वराटकः स्वातिर्वर्णकोऽप्रातर्लिर्मनुः सुपासृपादीकर्कधूर्यष्टिः शारीकटीकुरी ३८
इतिस्त्रीपुंसग्रहः ॥ स्त्रीनपुंसकयोर्भाविक्रिययोः व्यञ्जकचिच्चवुञ् औचित्यमौचितीमैत्रीमैत्र्यवुञ्प्रागुदात्ततः ३९ निप्रमिन्द्र. मनु स्वायथ्य

वादिः मन्यते मनज्ञाने शूद्रस्य मन्त्रोवागूपातेजसाकर्तनी मूषति सुयलुंठने पनाद्यच्च स्वर्णादिविलयनभां उमित्यर्थ. सृपादी परिमाणभेद. सर्पति सप्रगतो बहुल्यकार किल्यात्
गुणाभावः कर्कधू. कर्कदधाति अद्भुतिसाद्युः बदरीफलमिति यष्टि. यस्तते यक्षप्रजाया क्तिन् कलोपः शारीपदभेद शास्त्र्यनेद्यञ् कर्कदेहावयव कदति कर्कनद्यादौ प्रचजा
तिर्डीय. कुटी गृहकोष्टक. कुरति कुटकोटिल्ये इगुपेनिक. अत्रभूषा आकाशता रावंतत्वात् ३८ इतिस्त्रीपुंसग्रहः ॥ भाविक्रिययोः भाविकर्मणिन्ननर्तमान व्यञ्ज प्रत्ययोवुञ्
प्रत्ययश्चकचित्स्त्रीनपुंसकयोर्वर्तते तत्रव्यञ्जप्रत्ययमुदाहरति औचित्यमिति उचितम्यभाव औचित्य औचितीचपिलात्टीम् चनोप मित्रस्यवर्ममय मैत्र्याना एवंसाम
ग्र्यंसामग्रीवा आर्हत्या आर्हति बुञ्प्रत्ययस्तुवैरमैथुनिकादिवुञ् इत्यंप्रागुदात्तत तथापिथुनस्यभाव कर्मवामैथुनिका मैथुनकञ् मनोजादित्यातवुञ् ३९

षष्ठ्यतप्राक्पदाः सेनादयः तत्पुरुषेस्त्रीनपुंसकयोः स्युः षष्ठ्यंत षष्ठीविभक्त्यतप्राक्पदयासातः यथा सृणासेनानृसेनंवेतिविकल्पान्नृसेनापिशूनानिशानिशवनिश गवा
शालागोशाल वृक्षस्यछायावृक्षछाय यवानास्तरायवस्तरं विभाषासेनास्तराछायाशालानिशानाङ्गीबलबोध्यतदभावेस्त्रीत्व इतरदिति एवमन्यत्राप्युदाहृतंन्यमि
त्यर्थः दिक्पदाहरणमिदं ४० आबतोत्तरपदोनवीत्तरपदश्चद्विगुसमासः अपुसिस्त्रीनपुंसकयोः स्यात् निषिद्धलिगशेषार्थमितिपरिभाषणात् अन्नतोत्तरपदस्ययो
त्यनकारस्तस्यलुप् लोपश्चस्यात् आबतात्यपदमुदाहरति त्रिष्वद्वमिति तिस्रस्वरद्वौ समाहृताः त्रिरवद्वंत्रिरवद्वी अन्नतोत्तरपदोयथा भयाणातक्ष्णासमाहार त्रित
क्ष त्रितक्षीच ततक्षन् शब्दस्यात्यनकारोलुप आबतोवा अनोनलोपश्चवाहिरुस्त्रियामित्यनुशासनात् इमेसापक् ४१ इतिस्त्रीनपुंसकलिगसग्रह ॥त्रिष्विति

षष्ठ्यतप्राक्पदा सेनाछायाशालास्तरानिशा स्याद्दानृसेनंश्वनिशंगोशालमितरेचदिक् ४० आबन्नतोत्तरपदोद्विगुश्चापुसि
नश्चलुप् त्रिरवद्वचत्रिरवद्वीचत्रितक्षचत्रितक्ष्यपि ४१ इतिस्त्रीनपुंसकशेष ॥त्रिषुपात्रीपुटीवाटीपैटीकुवलदाडिमौ ॥इति
त्रिलिगशेषसग्रह ॥

अयमधिकारः पात्रादिवाडिमातापदशब्दा त्रिषुलिगेषुशेषः यथा पात्री पात्रं पात्रं पाति पारस्त्रणे तदुक्तमेदिन्यां पात्रमात्रेत्रिषुह्री
वस्तुवादीराजमन्त्रिणीति पात्रतुक्कूलयोर्मध्येपर्णेनृपतिमन्त्रिणि योम्यभाजनयोर्द्युष्टभादेनाद्यातुकर्त्तरीतिहेम् इत्यादि एव उक्त्य पुटी पुटति पुटसश्लेषणं इत्युपेति
क गौरादि वाटी वाट्यते वटवेष्टने ण्यतात् कर्मणिघञ् तदुक्तहेमे वाट पथिहृतौवाटवरंढेऽगान्नभेदयो वाटीवास्तीगृहोद्यानकत्योरिति पैटी पिठ्यते पिटशब्दस-
घातयो घञ् कुवल बदरीफल कौवलति बलविस्तृतौ पचायन् तदुक्तमेदिन्या कुवलनोत्यलेमुक्ताफलेपिबदरीफले कुक्कुलेसुकुरेयुंसिनद्वयौनीरकांतरइति राडिमः
दलनदाल दलविदारणे भावेघञ् दालेननिर्वृत भावमस्यचातादिमप् ढकयोरैकत्व ॥इतित्रिलिगशेष ॥

द्वंद्वैकत्वस्याव्ययीभावस्यचलिंगं प्रागुक्तं स्वप्रधाने उभयपदप्रधानेइतरेतराख्ये द्वंद्वसमासे तत्पुरुषेच तदेवपरलिङ्गं स्यात् परपदस्यलिङ्गतत्परलिङ्ग यत्परमाग्रिमपद-
स्यलिङ्गतदेवलिङ्गमित्यर्थं द्वंद्वेयथा कुक्कुटमयूरी मयूरीकुक्कुटौ तत्पुरुषेयथा धान्येनार्थेधान्यार्थः सपञ्चितीति सपञ्चितीति सपञ्चमयं अत्रप्रमाणपरतलिङ्गं तत्पुरुषयो-
रिति ४२ उक्तस्यतत्पुरुषलिङ्गापवादमाह अर्थेति अर्थान्ताः अर्थेति येषां परोपगाः परगामिनः वाच्यलिङ्गाइत्यर्थः यथाद्विजायार्थेद्विजार्थं रूपः द्विजा-
र्थयिवागूः द्विजार्थं पयः अर्थेननित्यसमासोविशेष्यलिङ्गताचेतिवक्तव्यमितिवातिर्तिकं प्रेति प्राद्यलंप्राप्तापन्नपूर्वा परोपगा परंविशेष्यमुपगच्छंतीत्यर्थः तत्रप्रादिपूर्वो-
यथाअतिक्रातोमालामतिमालोहार अतिक्रातामालामतिमालेयंअतिमालामिदं अवकुष्ठःकोकिलयाअवकोकिलः अलपूर्वेयथा अलंकुमार्येइत्यलंकुमारिर

परलिङ्गंस्वप्रधानेद्वंद्वेतत्पुरुषेऽपितत् ४२ अर्थान्ताःप्राद्यलंप्राप्तापन्नपूर्वाःपरोपगाः तद्धितार्थोद्विगुःसंख्यासर्वनामतदंत

का ४३

य अलंकुमारिरिय परपदलिङ्गनिषेधवातिके अलंग्रहणात् समासः प्राप्तजीविकोद्विज प्राप्तजीविकारूपी प्राप्तजीविकमिदं एवमापन्नजी-
विकः तद्धितार्थोद्विगुर्वाच्यलिङ्गः पंचकपालः पुरोडाशः पंचकपालंहवि इदं सर्वोद्विगुप्राप्तापन्नालपूर्वगतीतिवातिर्तिकमूलकं संख्याशब्दाःसर्वनामसज्ञकास्तदंत-
काश्चपरलिङ्गाभाजः संख्यायथा एकःपुमान् एकंकुलं द्वौपुमांसौ द्वेस्त्रियौ कुलेच त्रयःपुरुषाः तिस्रः स्त्रियः त्रीणिकुलानि एवंचत्वारः चतस्रः चत्वारि षट्स-
ज्ञकान्वक्ष्यति विशत्यादीनांलिङ्गं द्वितीयकांडेउक्तं शतादिकानां नपुंसकसंग्रहे सर्वनामयथा सर्वदेवः सर्वानरी सर्वकुलं एवंपरःपुमान् संख्यांतकोयथा
ऊनत्रयः ऊनतिस्रः ऊनत्रीणि सर्वनामातकोयथा परमसर्वः परमसर्वा परमसर्व ४३

अदिङ्नाम्नावहुव्रीहिः अन्यलिङ्गात् नदुदाहरण स्वयमुन्नेयं यथावद्वाभार्यायस्यसहृद्भायं बहुधनं बहुधना बहुधन अदिङ्नाम्नामितिक दक्षिणस्या पूर्वस्याश्चदि-
शोर तरालदक्षिणपूर्वा दिग्गमिति बहुव्रीहिः गुणयोगेन द्रव्ययोगेन क्रियायोगेन च यउपाधिर्विशेषण तेन धर्मिणि प्रवृत्तास्ते धर्मलिङ्गमाज्ज गुणयोगेन यथा गधवती पृथ्वी
गधवानश्मा गधवत्कुसुम शक्र फडत्पादीन्धुराहरणयोग्यं द्रव्ययोगेन यथा दडिनीरूपी क्रियायोगेन यथा पानिकारूपी ४४ असञ्ज्ञाया कर्त्तरि कृत्यत्यया परोपगायथा
करोतीति कर्त्री कर्त्तुमुमान् कर्त्तृकलत्र कर्त्तृभिर्गभवति असञ्ज्ञायाकि प्रवृत्ता हरि कर्त्तरि कि कृति कर्मणि कर्त्तरि च वर्त्तमाना कृत्यमत्यया परगामिन कर्मणियथा कर्त्तव्या
पत्ति कर्त्तव्यो धर्मस्त्वया कर्त्तरियथा वसतीति वास्तव्योयं वसेस्तव्यत् कर्त्तरिणि च कर्त्तरि प्रत्यय वास्तव्यासा वास्तव्य तत् कर्त्तरि कर्मणीति कि भावेतु एधितव्य त्व-

बहुव्रीहिरदिङ्नाम्नामुन्नेयतदुदात्तत गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधिभिर्परगामिन ४४ कृत कर्त्तर्यसञ्ज्ञाया कृत्या कर्त्तरि कर्मणि ॥ अ
णाद्यन्तास्तेन रक्ताद्यर्थनानार्थभेदका ४५ षट्सञ्ज्ञकास्त्रिषु समाशुष्यदस्मत्तिष्ठत्यथ या औत्सर्गिक एकवचन क्लीबत्वच तेन रक्तरागात् इत्या
द्यर्थे विहिताये अणाद्यस्तदता शब्दानानार्थानाभेदका अनेकार्थविशेषणभूता विशिष्टत्वाद्वा अन्यलिङ्गादित्यर्थं यथा कौकुमं वरुण कौकुपीशीरी कौकुम पटः कौकु
कुमवास स्ताद्यर्थ इत्यादिशब्दान्यधुराया आगतो माधुरोयं इयमाधुरी अणाद्यन्ता इत्यादिशब्दाद्वा भेदवाग्राप्यारूपी ग्राम्य पुमान् अत्र य प्रत्यय ४५ षट्सञ्ज्ञका
षातनातसरव्याकतिशब्दश्च त्रिलिङ्गासम सरूपानित्यं बहुषु वर्त्तमाना अतो बहुवचनाताश्चेत्यर्थं यथा षडिमे षडिमा षडिमानि पञ्चभिरेताभिः कृतिपुमास कति
स्त्रिय कतिकुलानि किम् सरव्यापरिमाणे इति चेति हतिप्रत्ययो लिङ्गसामान्ये इति भाव सुष्यदस्मच्छब्दो निवृत्तपदान्यव्ययानि च त्रिषु समानि सुष्यच्छब्दो यथा
त्वरूपी त्वपुमान् त्वकलत्रं अस्मच्छब्दो यथा अवापुमासौ आवास्त्रियौ आवाकलत्रे हे प्रथमयोरम् स्वयोनपुसकादिनिस्सूत्रस्थभाष्यात् यष्मदस्मादौ लिङ्गसञ्ज्ञा

बोधनेपिलिङ्गबोधकप्रत्ययास्तुत्यनेनरूपेभेदइति साम आकमित्यत्र अलिङ्गे शुष्मदस्मादीत्यस्यसलिंगभेदकं विना केवले लिङ्गेन प्रतीयते इत्यविरोधः तिङ् यथा स्थास्ती भवति
यसो भवति पात्र भवति एवदारा भवन्तीत्यादि आख्यातस्यकारकबोधकत्वेपिलिङ्गकार्यायोग्यत्वं सत्त्वाभावाच्चक्रियायाः अव्ययं यथा उच्चैः दारा उच्चैः स्त्री उच्चैः कलत्र उ
च्चैः गृह परमिति विरोधे विप्रतिषेधे सति परं लिङ्गास्तु शासनं प्रवर्तते यथा मातुषशब्दस्य कपणभमरोमाता इति प्रागुक्तविधिना पुस्त्वे एव ग्रामे सति द्विचतु घट्पदेत्यनेनोत्तर-
चोक्तेन स्त्रीपुंसविधिर्निश्चयः यथा मातुषीयमातुषीयमिति शेषमिति शेषमात्रास्तुक्त अभिधानादिक शिष्टानामहाकवीनां भाष्यकारादीनामप्रयोगतो ज्ञेयं यद्वा अस्तुक्तश-

पक्षो विरोधे शेषं तु ज्ञेयं शिष्टप्रयोगतः ४६ इति लिङ्गादिसंग्रहवर्गः ॥ इत्यमरसिंहकृतो नाम लिङ्गानुशासने कांडस्तृतीयः
सांगोय सामान्येन समर्थितः ४७ इत्युक्तव्यपहारार्थं नाम लिङ्गानुशासन शब्दानां नगतावततावपीद्वहस्पती ४८ ॥ ॥

ब्दलिङ्गं शिष्टप्रयोगतो बोद्धव्यं लिङ्गमभिधाय लोकाश्रयत्वा लिङ्गस्येति भाष्योक्तेरित्यर्थः ४६ उक्त उपसहरति इत्यमरकोशोत्तरीयकांडमाम ॥ अनल्पाध्वरसंप-
त्तिप्रख्यातयशसःकृत श्रीसरवारागनाम्नोऽग्निहोत्रिणः सप्तहायशा. १ विठ्ठलाभिधयारव्यातां दत्ताज्ञः कोशविग्रहे विनायकस्य पुत्रेण बालव्युत्पत्तिसिन्धुये २
पंडिते त्यपनाम्ना वै हरिणा कृतविग्रहः स्वकोश इव कोशो यशब्दज्ञातप्रवर्तक. ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
हा ग्रंथ विठ्ठलसरवाराग अग्निहोत्री यांते वारसाने परवानगीने विनायक विठ्ठलरानडे याणीं विद्वानाकडून शब्द करतून पुणे पेठ बुधवार येथें आपल्या दत्तप्र-
सारक छापखान्यांत छापिला. नारीग्व २८ भाहे अगष्ट सन १८८१ इसवी. सन १८४७ चा आक्ट २० सन १८६७ चा आक्ट २५ प्रमाणे गा ग्रंथाचा सर्व अधिकार
विठ्ठलसरवाराग अग्निहोत्री याचा आहे किंमन ५ रूपये.

४५१०

॥ इति सविग्रह अमरकोश तृतीयकाण्ड समाप्त ॥